

श्रीदयानन्दमहाविद्यालय-संस्कृतग्रन्थमाला,

सा च

श्रीदयानन्दब्राह्मणमहाविद्यालयाचार्यपदप्रतिष्ठितपूर्वेण श्रीदयानन्द-
महाविद्यालयीयानुसन्धानविभागस्य श्रीविश्वेश्वरा-
नन्दवैदिकशोधसंस्थानस्य च संचालकेन

सता

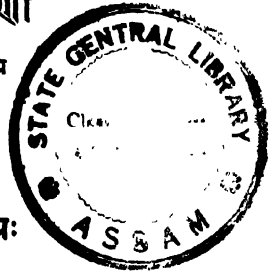
विश्वबन्धु-शास्त्रिणा

बहुभिर्विद्वद्भिः संगत्य
संपादिता

अयं च तस्याम्

एकोनविंशो ग्रन्थः

लाहपुरम्
२००० वि०

The D.A.-V. College Sanskrit Series

EDITED

in conjunction with other scholars

by

VISHVA-BANDHU SHASTRI, M.A., M.O.L.,

Director, D.A.-V. College Research Department
and the Vishveshvarānanda Vedic Research Institute,
formerly, Principal, Dayānanda Brāhma Mahāvidyālaya.

Volume Nineteen

LAHORE

1944.

The D.A.-V. College Sanskrit Series, No. 19.

RĀMĀYANA

OF

VĀLMĪKI

(in its North-Western Recension)

YUDDHA-KĀNDA

---

*Critically edited for the first time
from original manuscripts*

BY

VISHVA-BANDHU SHASTRI

with the assistance of
PITAMBARA-DATTA SHASTRI

LAHORE
1944.

श्रीदयानन्दमहाविद्यालय-संस्कृतग्रन्थमाला, सं० १६

अप्रकाशितचरं

पश्चिमोत्तरशाखीयं

वाल्मीकीय-रामायणम्

तत्र चैतत्

युद्ध-काण्डम्

विश्वबन्धु-शास्त्रिणा

पीताम्बरदत्त-शास्त्रिणः

साहाय्यकेन

नानादर्शपुस्तकाधारेण संशोध्य

संपादितम्

लामपुरम्

२००० वि०

Published
by
The D.A.-V. College
Research Department,
LAHORE.

(All rights reserved)

First Impression, 500 Copies.

PRICE : RS. 7-8-0.

Printed at
The Bombay Machine Press,
Lahore, (pages 3-346)
and
The V. V. R. Institute Press,
Lahore,
(pages i-vi and 1, 2 and 347-606.)

FOREWORD

Out of the ten manuscripts, namely, फ, अ, म, भ, रा, रा, ल, ल, प्र and ब utilised in this edition of the text of Yuddha-Kāṇḍa of Vālmiki's Rāmāyaṇa in its North-Western recension, the seven, namely, भ, रा, रा, ल, ल, प्र and ब have already been introduced in presenting the text-editions of the previous Kāṇḍas. The remaining ones, namely, फ, अ and म being distinct from their namesakes used in some of the previous Kāṇḍas, may be briefly noticed here:—

I. फ- 1. Lal-Chand Library, D. A.-V. College, Lahoré, No. 3035; 2. folios 203, 11¼" × 5"; 3. 12 lines to a page with 39 syllables to a line, altogether making 5133 Granthas; 4. Old, Indian paper; 5. Old Devanāgarī script; 6. ब=व, वे=घे, ई=इ; 7. Marginal lining in black ink; 8. Margins with corrections; 9. Top-signatures रा. लं; 10. Sarga-ends marked red but not enumerated except the final number 108; 11. Yellow pigment used for deletion; 12. Hails from Fatehpur (U. P.); 13. Colophons promiscuously describe this Kāṇḍa as आभ्युदयिकपर्वन् of युद्धकाण्ड or युद्धपर्वन् of सुन्दरकाण्ड.

II. अ- 1. Lal-Chand Library, D. A.-V. College, Lahore, No. 3078; 2. Folios 103, 13¾" × 6½" ; 3. 16 lines per page, 54 syllables per line, 5562 Granthas in all; 4. Indian paper; 5. Modern Devanāgarī script; 6. Correct, with clear margins; 7. Sarga-ends numbered and marked red; 111 Sargas in all; 8. Hails from Alwar (Rajputana); 9. Commences ॐ स्वस्ति सिद्धं.....ॐ नारायणं नमस्कृत्य.....जयमुदीरयेत् । 10. Colophon describes this Kāṇḍa as आभ्युदयिक (?क°) of युद्ध°, consisting of 205 Sargas containing 8500 Ślokas and 72 topics and mentions Rāmalāla Mīra of Kotkā in Alwar as the scribe.

III. म- 1. Lal-Chand Library, D. A.-V. College, Lahore, No. 4544; 2 Folios 163 (134-145 missing), 13¼" × 6¼" ; 3. 12 to 14 lines per page, 40 syllables per line, 5300 Granthas in all; 4. Indian paper; 5. Devanāgarī script with य=ज, इ=ई, उ=ऊ, म=वृ, ष=ख, ख=ष, स=श, श=स and ण=न ; 5. Ślokas and Sargas not numbered; 6. Marginal lines in black and red ink; Sarga-ends marked red, yellow pigment used for deletion and a lotus with 12

petals painted in tri-colour in the beginning as well as at the end; 7. Top-signatures राम राम; 8. Colophons describe this Kāṇḍa as बुद्ध° or जाम्बुद्वीपिक° of सुन्दर°, being the second of the two Kāṇḍas with उत्तर° referred to as the third one and this composite सुन्दर° mentioned as consisting of 205 Sargas with 8825 Ślokas (=9535 Granthas) and 72 topics and Vālmiki mentioned as the author of रामायण, also called षट्सिद्धांतिलहसंहिता, upto the end of the composite सुन्दर° only and the scribe, Vairāgī Udho Dāsa mentioned as having copied the text in Samvat 1810 at Gīri in the domain of Mahārāja Śrī Rau Khusyāla Singha.

The details of the editorial technique followed in this volume as in the previous ones having already been explained in the Introduction to the Sundara-Kāṇḍa volume, need not be repeated here. It has, however, to be mentioned that the desirability of issuing entire Yuddha-Kāṇḍa in one handy volume has been responsible for the orthographic aberrations and syntactical mislections being excluded from the Critical Apparatus attached to the present text-edition. The same consideration coupled with the extreme difficulty experienced in the supply of paper has also necessitated further extension of the process of typographical compactness in that the measure of printed matter on a page had to be substantially increased, even though at the cost of uniformity, after 346 pages had already been printed off. It is interesting to calculate that in the absence of these editorial and typographical devices, the present bulk of 606 pages would have swelled to over 1300 pages.

While main editorial assistance in this Volume has been rendered by Shri Pitambara Datta Shastri, Shri Shiva Prasada Shastri and Shri Ratna Chandra Shastri have helped in making the press-copy and in correcting the proofs. I am grateful to these gentlemen for this co-operation. I, also, very much appreciate the help rendered by the Vishveshvarananda Vedic Research Institute Press in the matter of expediting the publication of the volume.

Lahore,
February 16, 1944

Vishva-Bandhu Shastri

अथ
पश्चिमोत्तरशाखीये
वाल्मीकीय-रामायणे
युद्ध-काण्डम्

[ब-१]= [प्रथमः सर्गः] =[दा-२५]

सं-सैन्ये सागरं तीर्णे रामे दशरथाऽऽत्म-जे ।^१

१.] अमांसौ रावर्णः श्री-मान् अब्रवीच् छुक-सारणौ ॥१॥ [१]

सम्-अग्रं दुस्-तरं तीर्णं सागरं वानरं बलम् ।

२.] अ-भूतपूर्वो रामेण सेतुर् बद्धश् च सागरे ॥२॥ [२]

अ-श्रद्धेयम् इदं कर्म कृतं रामेण सारणं । [N

४] सौगरे मेतु-बन्धेन सं-क्षुब्धम् इव मे मनः ॥३॥

अ-वश्यम् अभिसं-ख्येयं तन् मया वानरं बलम् । [३]

५.] ततः पश्चाद् वि-धास्यामि श्रुत्वा तस्य प्रति-क्रियामा^१ ॥ [N

अंतो भवन्तौ तं सैन्यम् प्र-विश्याऽनुप-लक्षितौ । [४पू

६] वानरीं तनुम् आ-स्थाय परिसं-ख्यातुम् अर्थथः ॥५॥ [N

बलं यात्रा-विधानं च योधानां च विनिश्-चयम् । [N

७] परि-माणं च वीर्यं च ये च मुंख्याः प्रवं-गमाः ॥६॥ [४उ

मन्त्रिणो ये च रामस्य ये च सुग्रीव-मन्त्रिणः ।

८] ये पूर्वम् अभि-वर्तन्ते ये च शूराः प्रवं-गमाः ॥७॥ [५

स च सेतुर् यथा बद्धः सागरे वरुणाऽऽलये ।

१. रा_१-सबले । २. ल_२ म-सागरे । ३. म-रामं । ४. भ-५२-शतमसर्गस्य
२७-श्लोकं यावत्तुटितः पाठः । ५. फ म-आमात्यौ । ६. म-राषवः ॥ ७. म-समुद्रं ।
८. रा_१-सागरं । ल_१ ल_२ ब अ प्र-दुर्धरं । ९. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-
दुस्तरं । १०. ल_१ ल_२ ब अ प्र-सागरं । ११. ल_१ प्र-अनन्यपूर्वं ॥ १२. ल_१-
सागरे । १३. ल_१-तुटितः पाठः । १४. ल_१ ल_२ प्र ब अ-संशून्यम् ॥ १५.
रा_१-अवश्यं चैव सं० । ल_१ ल_२ अ प्र फ म-अकथ्यमानं संख्येयं । १६. ल_१ ल_२
ब अ प्र रा_२ फ म-नास्ति ॥ १७. ल_१ ल_२ ब अ प्र-भवन्तौ वानरं ॥ १८. रा_१-
बलं तेषां वि० । ल_१ ल_२ ब अ प्र-बलं योषवि० । म-अलं वीर्याभिधानं । १९. म-
चापि नि० । २०. प्र-शूराः ॥ २१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-०वमाभिताः ।
२२. फ-पृष्ठम् । २३. ल_१-इति व० । ल_२ ब अ प्र-अति व० ॥ २४. रा_१ म-मकरालये ।

- १.] नि-वेशश् च यथा तेषां वानराणां वनौकंसाम् । [६
 केश् च सेना-पतिस् तेषाम् उद-साहः कीदृशस् तथा ॥८॥ [८पू
 १०] व्यव-सायं च रामस्य वीर्यं प्र-हरणानि च ।
 ११पू] लक्ष्मणस्य च सौमित्रेस् तत्त्वं-तो ज्ञातुम् अर्हथः ॥१॥ [७
 एतज् ज्ञात्वा यथा-तत्त्वं शीघ्रम् आ-गन्तुम् अर्हथः । [८उ
 १२] 'इति तौ च संमा-दिष्टौ राक्षसौ शुक्र-सारणौ ॥१०॥ [१पू
 तथेति प्रति-पद्याऽऽशु जग्मतुर् यत्र तद् बलम् । [N
 १३] तौ ज्ञात्वा मायया छन्नौ राक्षसेन्द्रस्य मन्त्रिणौ ।' [N
 हरि-रूप-धरौ भूत्वा प्र-विश्याऽवैर्क्षतां बलम् ॥११॥ [१उ
 १४] ततस् तेंदु वानरं सैन्यम् अ-चिन्त्यं लोम-हर्षणम् ।
 सं-ख्यातुं नाऽधि-गच्छेतां रक्षसौ शुक्र-सारणौ ॥१२॥ [१०
 १५] तिष्ठन्तौ पर्वताऽग्रेषु निर-क्षरेषु गुहासु च ।
 सम्-उद्रस्यं च तीरेषु वनेषुऽप-वनेषु च । [११
 १६] ददृशाने रिपु-बलं पुत्र-मानं सहस्र-शः ॥१३॥ [N
 तद् अ-क्षयम् अ-पर्यन्तम् दुर्-ज्ञेयं वानरं बलम् ।'
 १७] सारणश् च शुक्रश् चैव सं-ख्यातुं नाऽधि-जग्मतुः ॥१४॥ [N

१. रा१फ-निवासश् । २. ल१ ल२ब अ प्र-गतायुषाम् । रा२फ-महावने ।
 म-तरस्विनाम् । ३. ल१-यश् । ४. रा१-वानराणां दुरात्मनाम् । ल२-चोत्साहः
 की० । रा१ फ-वानराणां गतायुषाम् । ५. म-नास्ति ॥ ६. रा१-रामस्य
 व्यवसायं च रूपं । ७. ल१ ल२ ब अ प्र-तत्त्वं च । ८. अतः परमधिकः
 पाठः-रा२-राघवस्य च सौमित्रेर्वानराणां तथैव च ॥ ९. रा१-बलं । रा२
 फ-एवं । १०. ल१ रा२-इति प्रतिस० । फ-तथेति स० ॥ ११. ल१ ल२ ब
 अ प्र म-नास्ति । १२. रा२ फ-करूप० । १३. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-
 वीर्यं । १४. रा१ फ-श्यानुपलक्षितौ ॥ १५. रा१-तौ ॥ म-तु । १६. रा१-
 यतस्तौ । ल१ ल२ ब अ प्र-यदा तौ ॥ १७. ल१ ल२ ब अ प्र-समुद्रसातुती ॥
 १८. रा१-अपारं हि । १९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-दुर्जयं । २०. रा२
 फ-" तिष्ठन्तौ " इत्यारभ्य " बलम् " इत्यन्तः पाठो व्यत्यासेनैकादशश्लो-
 काऽनन्तरं पठितः ॥

- एक-पृष्ठं महासुरेण्यं कृतं तैः हरि-यूथपैः ।
 १८] राक्षसौ तौ महा-वीर्यौ सं-ख्यातुं नाऽर्धे-अशक्नुतां प्र॥१५॥[N
 तरमाणं च तीर्णं च तरिष्यच्च चाऽपि संघ-शः ।
 १९] नि-विष्टं विश्रमानं च भीमम् अ-क्षयम् अ-व्ययम्॥१६॥ [१२
 २०पू] तौ ददर्श महा-भायौ प्रति-च्छन्नौ वि-भीषणः । [१३पू
 ग्राहयित्वा महा-तेजा वानरैर् वारणोप मैः । [N
 २१] आ-चक्षेऽथ रामाय ताव् उभौ शुक्र-सारणौ ॥१७॥ [१३उ
 २२उ] तौ दृष्ट्वा व्यथितौ घोरो निर्-आशौ जीवितं प्रति । [१५पू
 २५पू] अब्रवीत् प्र-हसन् रामः सर्व-भूत-हिते रतः ॥१८॥ [१७उ
 बलं सर्वम् इदं दृष्ट्वा हरि-सैन्यं समन्त-तः ।^{१३}
 ३१] सं-ख्याय च पुरीं लङ्कां यथेष्टं गन्तुम् अर्हथः ॥१९॥ [N
 वधाऽहौ वां प्र-मुञ्चामि क्षणेऽस्मिन् रजनी-चरौ । [N
 ३२] वक्तव्यो राक्षसेन्द्रो वां यथोक्तं वचनं मम ॥२०॥ [२२उ
 यद् बलं त्वम् उपाऽऽश्रित्य सीताम् औ-दृतवान् असि ।
 ३३] तद् दर्शय यथा-कामं स-सैन्यः सह-बान्धवमै(?)॥२१॥ [२३

१. ल२-महापुण्यं । २. रा१-नव शक्यतः ॥ ३. रा२-सागरं ।
 ४. ल१ ल२ व अ प्र-वानराणां च । रा२ फ-वर्तमानं च । ५. प्र-
 विनष्टं । ६. रा३-वर्तमानं ॥ ७. रा१-महावीर्यौ । ८. ल१ ल२ व अ प्र-वानरो-
 पसौ । ९. अतः परमधिकः पाठः—रा२-लंकायाः समनुप्राप्तौ बरौ
 परपुरंजय ॥ १०. रा१-वीरौ । ११. रा१-जीवितस्य च । ल१ ल२ व अ प्र
 म-जीविते तदा । १२. अतः परमधिकः पाठः—रा१-कृत्वा तावज्जली दूतौ
 वचनं चैवमुचतुः । आवाभिहागतौ सौम्य रावणप्रविताबुभौ । परिज्ञातं बलं
 कृत्स्नं तवेव रघुनन्दन । तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः ॥ १३.
 अतः परमधिकः पाठः—रा१-ममेव वानरं सैन्यं परिज्ञातुं त्वमर्हसि । कुह कार्यं
 यथोक्तं हि छन्दतः प्रतिगम्यताम् । १४. ल१ ल२ व अ प्र म-प्रति-
 गम्यते ॥ १५. रा१ ल१-अपि जिहीर्षते । व अ-अपजिहीर्षसि । प्र-उप-
 जिहीर्षते । १६. ल१-पूर्वं दर्शय । रा२-तं ६० । १७. रा१-त्वः ससैन्यः
 सबांधवः ॥

श्वो-भृते नगरीं लङ्कां स-भ्राकारां स-तोरणाम् ।

३४] स-राक्षस-बलां पश्य शरैर् वि-ध्वंसितां मया ॥२२॥ [२४

घोरं क्रोधं प्र-मोक्ष्यामि स-सैन्ये त्वयि रावेण ।

३५] सं-क्रुद्धो वज्र-भिद् वज्रं दानवेष्वा इव वासवः ॥२३॥ [२५

३६उ] इति प्रतिसमा-दिष्टौ राक्षसौ शुक्र-सारणौ ।

आ-गम्य नगरीं लङ्काम् अब्रूतां राक्षसेश्वरम् ॥२४॥ [२६

३७] विभीषण-गृहीतौ तौ वधाऽहौ राक्षसांऽधि-पम् ।

दृष्ट्वा धर्माऽऽत्मना मुक्तौ रामेणांऽमित-तेजसा ॥२५॥ [२७

३८] एक-स्थान-गता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः ।

लोक-पालोपमा वीराः कृताऽऽत्रा दृढे-विक्रमाः ॥२६॥ [२८

३९] रामो दांशरथिः श्री-मान् लक्ष्मणश् च वि-भीषणः ।

सु-ग्रीवश् च मेघा-तेजा महेन्द्र-सम-विक्रमः ॥२७॥ [२९

४०] एते शक्ताः पुरीं लङ्कां स-भ्राकारां स-तोरणाम् ।

उत्-पाट्य सं-क्रौमयितुं सर्वे तिष्ठन्तु वानराः ॥२८॥ [३०

४१] यादृशी श्रीर् हि रामस्य वीर्यं प्र-हरणानि च ।

दृनिप्यति पुरीं लङ्काम् एकम् तिष्ठन्तु ते त्रयः ॥२९॥ [३१

४२] राम-लक्ष्मण-गुप्ता सा सु-ग्रीवेण च बाहिनी ।

मन्यामहे सुदुर-धर्षा सेन्द्रैर् अपि सुराऽसुरैः ॥३०॥ [३२

४३] व्यक्तं सेतुर्मै तर्था बद्धो दश-योजन-विस्तृतः ।

शत-योजनम् औ-या(?)तस् तीर्णा सेना च सागरम् । [३३

४४] नि-विष्टा दक्षिणे तीरे सम-उद्रस्य नदी-पतेः ॥३१॥

१. म-त्रः कल्पे । २. ल_२ च अ-सप्रासादां ॥ ३. ल_१-रूपं । ४. ल_२ च प्र-विमो० । ५. रा_१-राषव० ॥ ६. रा_१-राक्षसेश्वरम् । ७. प्र-राषणस्यामि० ॥ ८. म-गतास्तत्र । ९. म-क्रुतवि० ॥ १०. ल_१ ल_२ च अ-प्र-दशरथाजातो । ११. रा_२ फ-राजा जयति सुग्रीवो । १२. म-नास्ति । १३. रा_१-भ्रमितुं शक्ताः । १४. रा_१-तिष्ठन्ति ॥ १५. ल_१ ल_२ च अ-प्र-महेन्द्रसमविक्रम ॥ १६. म-सेतुर्यथा । १७. रा_१ रा_२ फ-म-आयामस् ॥

तीर्णस्य तरमाणस्य बलस्याऽन्तो न विद्यते । [३४
४५उ] राजन् गुप्तस्य रामेण लोक-पालोपमेन हि ॥३२॥ [N

प्रहृष्ट-योधा ध्वजिनी वनौकसाम्

महाऽऽत्मनां सैम्प्रति युद्धर्म इच्छताम् ।

अलं वि-रोधेन शमो वि-धीयताम्

४६] प्र-दीयतां दाशरथाय मैथिली ॥३३॥ [३५

इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे दृताऽऽर्गमनं नाम प्रथमः सर्गः ॥१॥

[वं-२] = [द्वितीयः सर्गः] = [दा-२६]

तद् वचः पथ्यम् अ-ह्लीबम् सारणेन तु भाषितम् ।

१] नि-शम्य रावणो वाक्यं पर्य-अभाषत सारणम् ॥१॥ [१

यदि माम् अभि-युञ्जीरन् देव-गन्धर्व-दानवाः ।

२] नैव सीतां प्र-यच्छेयं सर्व-लोक-भयाद् अपि ॥२॥ [२

त्वं तु सौम्य परि-त्रस्तम् तां दृष्ट्वा हरि-वाहिनीम् ।

३] प्रति-दानं च सीताया मन्यसे साधु निर्-जितः ॥३॥

को हि नाम सै-पन्नो मां सम-अरे जेतुम् उत्-सहेत् । [३

४] स्थातुं किं तु मुहूर्तं वा सै-अरे जेतुं उद-र्यतैः ॥४॥ [N

५पू] इत्य् उक्त्वा परम-क्रुद्ध उत्थि(द-स्थि)तः परमाऽऽसनात् ।

आ-रुरोह ततः श्री-मान् प्रासादं हिम-पर्ण्डुरम् ॥५॥

१. रा१ल१ ब प्र रा२फ म-लोकनाथोप० ॥ २. रा१-प्रकृष्टरूपा । ३. रा१फ-
संयति । ल१ल२ब अ प्र-मानद । ४. प्र-मानम् ॥ ५. ल२-०र्वे श्रीरामा० । रा२-इत्याषं
लं० । फ-इ...र्वे...मा...णे । ६. रा१ल२ब अ प्र म-लंकाकाण्डे । फ-सुन्दरकाण्डे ।
७. ल१-चारणप्रवेशो । ल२ ब अ प्र फ म-चारप्रवेशो । रा२-त्रुटितः पाठः ॥
८ रा१-सुभा० । ९. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-प्रत्यभा० ॥ १०. अ-
यदा । ११. म-नास्ति ॥ १२. ल१ब अ रा२-तु । १३. रा१-समर्थं । १४. ल१ल२
ब अ प्र-रणे क्षणमपि । रा२ फ-क्षणं ह्यपि रणे । म-क्षणं ह्यपि किमु । १५. ल१
ल२ब प्र रा२ म-समर्थो । १६. ल१ ल२ब प्र-किं तु बाधितुं । अ-त्रुटितः पाठः ॥
१७. म-प्रोत्थितः । १८. म-हेमगोपुरम् ॥

- ६] बाहु-ताल-समुत्सेधं रावणोऽथ दिदृक्षया । [४
दीप्यमानः स्व-वपुषा वसु-धाम् अव-लोकयन् ॥६॥ [N
- ७] ताभ्यां चराभ्यां सहितः स ददर्श बलं महत् ।
८पू] पर्वतांश् च सम्-उद्रं च सं-वृत्तं वानरर्षभैः ॥७॥ [५
तद् अ-पारम् अ-संख्येयं वानराणां महद् बलम् ।
- ९] नि-शम्य रावणो राजा सारणं पर्य-अपृच्छत ॥८॥ [६
एषां के वानराः शूराः के मुख्याः के महा-बलाः ।
- १०] के पूर्वम् अभि-वर्तन्ते के महोत्साह-सम्मताः ॥९॥ [७उ
देवाऽन्वयाश् च के चाऽत्र के मानुष-बले स्थिताः । [N
- ११] येषां शृणोति सु-ग्रीवः के महा-युध-यूथपाः ।
क्षिप्रम् आ-चक्ष्व मे वीर ये प्र-धानाः पुर्व-गमाः ॥१०॥ [८
- १२] श्रुत्वा तद् राक्षसेन्द्रस्य वचनं परि-पृच्छतः ।
आ-ख्यातुम् उप-चक्राम प्रोद्भो मुख्यान् पुर्व-गमान् ॥११॥ [९
- १३] एष योऽभि-मुखं लङ्कां नदंस् तिष्ठति वानरः ।
यूथ-पानां सहस्राणां शतेन परि-वारितः ॥१२॥ [१०
- १४] यंस्य घोषेण महता स-प्राकारा स-तोरणा ।
सर्वा प्र-कम्पते लङ्का स-शैल-वन-कानना ॥१३॥ [११
- १५] सर्व-शाखा-मृगेन्द्रस्य सु-ग्रीवस्य महाऽऽत्मनः ।
बलाऽग्रे तिष्ठते शूरो नलो नामैष यूथ-पः ॥१४॥ [१२

१. म-बहुमासः । २. प्र-मानस्तु व० । ३. रा_१ रा_२ फ म-
नास्ति ॥ ४. रा_१-पर्यपृच्छत सारणम् ॥ ५. म-के वा ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ
प्र-पूर्वान् । ७. ल_२ व अ प्र-अतिव० ॥ ८. प्र-देवातुगाश् । ९. ल_१ ल_२
व अ प्र रा_२ फ-केषां । १०. ल_१ ल_२ व अ प्र-महारथ० ॥ ११. ल_२ व
अ प्र-म-राज्ञो । रा_२-नुदितः पाठः । १२. रा_१-नास्ति ॥ १३. ल_२ व अ-पश्य ।
१४. रा_१ ल_१ रा_२ फ म-लङ्का । १५. रा_१ ल_२-सर्वा कम्पतीव । रा_२ फ-
प्रवेपते सर्वा । म-पुरी कम्पतीव ॥ १६. ल_१ व अ-महेन्द्रस्य । १७. ल_१-
तथात्मनः । व-नुदितः पाठः । १८. रा_१-बलात्प्रति० । १९. ल_२-वीरो । २०. व-
अत आरभ्य सर्गसमाप्तिं यावत्नुदितः पाठः ॥

- १६] एतेन सेतुर बद्धोऽयं विश्वकर्म-सुतेन वै । [N
 १७] सम-उद्रेण स्तुतश्चैव महाऽऽत्मा वानरर्षभः । [N
 २८] एष कोटी-सहस्राणां सहस्रं सम्प्र-कर्षते ॥१५॥ [२६उ
 १७उ] बाहू प्र-गृह्य यो लङ्कां प्रार्थयन् इव तिष्ठति ।
 १८उ] लङ्काम् अभि-मुखः कोपाद् अभीऽऽक्ष्णं च वि-जृम्भते १६॥ [१३
 आ-स्फोटयति सं-रब्धो लाङ्गलं च पदे पदे ।
 १९] यस्य लाङ्गल-शब्देन स्वनेन्तीऽव दिशो दश ॥१७॥ [१४उ
 एष वानर-राजेन सु-ग्रीवेणाऽभि-षेचितः । [१५पू
 २०] वीरः पद्म-सहस्रेण वृत्तः शङ्कु-शतेन च । [N
 युव-राजोऽङ्ग-दो नाम त्वाम् आ-ह्वयति सं-युगे ॥१८॥ [१५उ
 २१] ये तु वि-ष्टभ्य गात्राणि नृत्यन्ति च हसन्ति च ।
 उत्था (द-स्था) य च वि-जृम्भन्ते क्रोधेन हरि-पुङ्गवाः १९॥ [२०
 २२] एते दुष्प्र-संहा राजन् घोराः शब्देन वानराः ।
 अष्टौ शत-सहस्राणि दश-कोटी-शतानि च ॥२०॥ [२१
 २३] यं पुरस्-कृत्य गच्छन्ति वीरैश्च चै वन-चारिणैः । [२२पू
 सु-तनुर नाम यूयेशः सर्व-वानर-यूथपः । [N
 २४] एष ह्यं उद-यच्छते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥२१॥ [२२उ

१. ल१ प्र-येन सेतुनिबद्धोयं । ल२ अ-सेतुस्थानेन बद्धोयं । २. रा२-कृतश्च । ३. रा१-
 वानरोत्तमः । ४. ल२ अ प्र-अपकर्षति । रा२ फ-परिकर्षति ॥ ५. रा१ रा२ फ-पद्मयां यो
 महीं लिखति वीर्यवान् । ६. अतः परमधिकः पाठः-ल१ ल२ अ प्र म-गिरिभृङ्ग-
 प्रतीकाशः पद्मकिजलकसभिः । यः पुल्लिङ्गां नदीं रम्यां गिरिं पर्वेति
 वानरः ॥ ७. रा१ ल१-अभीतश्च ॥ ८. ल१ ल२ अ रा२ फ म-स्फोटयत्यभिसं० ।
 ९. रा२-स्वनन्ति च ॥ १०. ल२ अ-युतः । म-श्रुतितः पाठः ॥ ११. ल१-श्रुतितः
 पाठः । म-दशकोटिशतानि च । १२. म-नास्ति ॥ १३. ल१-श्रुतितः पाठः ।
 १४. रा२ फ-दशकोटिसं० । १५. रा१-दशानल्वशं० । १६. रा२ फ-धीराः । १७. रा१-
 शब्देन वानराः । ल१ ल२ अ अ-चन्दनबाहवः । रा२ फ-प्रवरवानराः । १८. प्र-
 युक्तेषाः । १९. रा१ रा२-वाशंसते । ल१ प्र अ-सुधमते । म-व्याशंसते ॥

- श्वेतो रजत-सङ्काशश्च चंपलो दीर्घ-केसरः ।
 २५] बुद्धि-मान् वानरः शूरस् त्रिषु लोकेषु वि-श्रुतः ॥२२॥ [२३
 तूर्णं सु-ग्रीवम् आ-गत्य पुनर् गच्छति वानरः ।
 २६] वि-भजन् वानराऽनीकं स्व-बलानि प्र-हर्षयन् ॥२३॥ [२४
 यो नदीं गो-मतीं रम्यां रम्यं पर्य-एति पर्वतम् ।
 २७] नाम्ना सं-कोपनं नाम नाना-द्विज-युतं गिरिम् । [२५
 २८पृ] तत्र राज्यं प्र-शास्य एष कु-मुदो नाम यूथ-पः ॥२४॥ [२६पृ
 यस्य बाला बहु-व्यामा दीर्घ-लाङ्गलम् आ-श्रिताः ।
 ३०] ताम्ना नीलोऽसिताः श्वेताः प्र-कीर्णा गोर-कर्मणः ॥२५॥ [२७
 अ-दीनो रोषणश्च चण्डः सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षति । [२८पृ
 ३१] वेग-वान् नाम लङ्केश सु-ग्रीवस्य सखा बली ॥२६॥ N
 कोटी-शत-सहस्राणां सहस्रेणाऽभिसं-वृतः । [N
 ३२] एषोऽप्यं आ-शंसते लङ्कां खेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥२७॥ [२८उ
 यस् त्व एष सिंह-सङ्काशः कपिलो दीर्घ-केसरः ।
 ३३] नि-भूतः प्रेक्षते लङ्काम् अभि-गर्जन् पुनः पुनः ॥२८॥ [२९
 एष कृष्णं गिरिं सखं पर्वतं च सु-दर्शनम् ।
 ३४] राजन् सततम् अध्य-आस्ते रम्भो नामैष यूथ-पः ॥२९॥ [३०
 ३५पृ] त्रिंशच्च छत-सहस्राणि वानराणां शतानि च । [३१पृ
 N] एनं हरि-सहस्राणां त्रिंशच्च च हरि-यूथ-पाः । [N
 ३६उ] परि-वार्याऽनु-गच्छन्ति लङ्काम् अर्दितुम् ओजसा ॥३०॥ [३१उ
 यंश्च च कर्णो वि-वृणुते जृम्भते च पुनः पुनः ।

१. रा१-०संकाशः सबलो । २. प्र-नित्यशः ॥ ३. ल१प्र-पुरः । अ-पुनः ॥
 ४. रा१-नीलासिताः श्वेताः । ल१ल२अ-नीलासितश्वेताः । म-नीलास्तदा दीर्घाः ।
 ५. म-घोरदर्शनः ॥ ६. ल२प्र-अदातो । ७. प्र-अपकर्षति ॥ ८. रा२-०णाभिकाङ्क्षितः ।
 ९. रा१-एषैवाशंसते । ल१रा२-एषोऽध्याशं । अ प्र फ-एषोऽध्याशं ॥ १०. रा१ प्र-
 प्रेष्यते ॥ ११. ल१ ल२ अ-कृत्स्नं ॥ १२. रा१-राजन् । रा२-एतत् ।
 १३. रा२ फ-शतस० । १४. ल१ ल२ अ प्र म-नास्ति ॥ १५. रा२ फ म-यस्तु ।

- ३६] न च सं-हरते दृष्टिं न च यूथाद् वि-धावति ॥३१॥ [३२
महा-भये वीत-भयो रम्यं सौल्वै (?ल्वं) सँ पर्वतम् ।^३
- ३७] राजन् सततम् अध्य-आस्ते हँरो नैमैष यूथ-पः ॥^३३२॥ [३४
एतस्य बलिनः सर्वे वि-हारा नाम वानराः ।
- ३८] राजन् शत-सहस्राणि चत्वारिंशच् छतानि च । [३५
एषोऽप्य् आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥३३॥ [N
३९] यस् तु मेघ इवाऽऽकांशे बहु धाँ वृ(?व) ति तिष्ठति ।
मध्ये वानर-कोटीनां सुराणाम् इव वासवः ॥३४॥ [३६
४०] भेरीणाम् इव सं-नादो यत्रैष श्रूयते महान् ।
४१.पू] घोरः शाखा-मृगेन्द्रोऽयं सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षति ॥३५॥ [३७
एष पर्वतम् अध्य-आस्ते पारि-यात्रम् अन्-उत्तमम् ।
४२] युद्धे दुष्प-र्मदो राजन् पनसो नाम यूथ-पः ॥३६॥ [३८
एनं शत-सहस्राणां शताऽर्धं पर्युपाऽऽसते ।
४३] यूथ-पा यूथप-श्रेष्ठं येषां यूथानि भाग-शः ॥३७॥ [३९
यस् तु भीमोऽधि-ष्ठाय चमूं तिष्ठति शोभयन् ।
४४] स्थितम् तीरे सम-उद्रस्य द्वितीय इव सागरः ॥३८॥ [४०
एष मन्दर-सङ्काशो वि-नतो नाम यूथ-पः ।
४५] चैरन् पिबति पर्णासां नदीनाम् उत-त्तमां नदीम् ॥३९॥ [४१

१. रा२-यूथान्धावति हर्षयन् । २. ल१ ल२ अ प्र-नास्ति ॥ ३. म-
महाभयो महावेगो । ४. रा१-पार्थे । ५. रा१ रा२ म-च । ६. रा१-हनुमानेष ।
प्र-रंभो ना० । ७. ल१ ल२ अ-नास्ति ॥ ८. रा२ म-एतेभ्यः ॥ ९. रा१
ल२ अ प्र म-०काशं । १०. रा१ ल१ ल२ अ प्र रा२ फ-बहुधावृत्य ॥
११. ल१ ल२ अ प्र रा२ फ म-घोषः । १२. ल१ अ प्र रा२ फ-०गेन्द्राणां ।
म-शाखामहेन्द्राणां । १३. ल१ ल२ प्र रा२ फ म-०काक्षतां । १४. अतः परम-
धिकः पाठः—ल१ ल२ अ म-एष पर्वतसंकाशः बलयः क्रोधनो हरिः ॥
१५. ल१ ल२ अ म-रम्यं । १६. ल१ ल२ प्र रा२ म-दुष्प्रसहो ॥ १७. अ प्र-
एवं । १८. रा१-प्रथमा ॥ १९. ल१ ल२ अ प्र-श्रीमान् ॥ २०. प्र-चिरं ॥

४६३] षष्टिः शत-सहस्राणां बलम् (१लं) अ (१य)स्य वनौकसाम् । [४२

४७३] युद्धायोऽऽह्वयते त्वं एष क्रथनो नाम यूथ-पः ॥४०॥

यस् तु गैरिक-वर्णाऽऽभं वैपुः पुष्यति वीर्य-वान् । [४४पू

४८] नवयो नाम तेजस्वी क्रुद्धस् त्वाम् अभि-काङ्क्षति ॥४१॥

४२पू] एनं शत-सहस्राणां संप्रतिः पर्युपाऽऽसते । [४५

N] यूथ-पा यूथप-श्रेष्ठम् अनु-यान्ति महा-बलम् ॥४२॥ [४६३

इमे महा-राज महा-पराऽऽक्रमाः

कपि-प्रवीराम् तवै ये तु कीर्तितैः ।

विवृद्ध-दर्पा बलिनैः सुदुर्-जया

५०] रणे सम-अग्रैर् अपि देव-दानवैः ॥४३॥ [N

तद् वानरं सैन्यम् उद-ईक्ष्य भीमम्

बलं च वीर्यं च सम-ईक्ष्य तेषाम् ।

श्रुत्वा च संख्यां च ततः स राजा

५१] विषण्णे-रूपोऽभवद् अल्प-बुद्धिः ॥४४॥ [N

इत्वार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे वानराऽनीक-दर्शनं नाम

द्वितीयः सर्गः ॥२॥

१. अ रा२-षष्ठी । फ-षष्टि । २. ल१ ल२ अ-युद्धेनाह्वयते ।
 ३. ल२- शेष । रा२ फ-वीर । ४. ल१ ल२ अ-क्रोधनो । ५. ल१ फ-वानरः ॥
 ६. ल१ ल२ अ प्र-वर्णाभो । रा२ फ-गैरिकसंकाशं । ७. ल१ ल२
 अ प्र-वपुषा चास्तिवी० । ८. रा१ प्र फ म-मेधावी । ९. ल१-त्रुटितः पाठः ।
 ल२ अ प्र रा२ फ म-अभिवर्तते ॥ १०. रा२-शतं ॥ ११. रा१-वानराः । रा२-फ-
 सप्तभिः । १२. म-बलाबलम् ॥ १३. रा१-तु मया प्रकी० । १४. म-
 ंद्रकोपा । १५. रा२-बलिनश्च दु० । १६. रा१-समर्था ह्यपि ॥ १७.
 ल२-अवीक्ष्य । १८. रा१-भीमः । १९. रा२ फ-विवर्णरूपो० ॥ २०. ल१-इति ।
 २१. रा१ अ प्र म-लंकाकाण्डे । फ-सुन्दरकाण्डे । २२. रा१-वानरसैन्यवर्णनं ।
 अ प्र रा२ फ म-अनीकदर्शनं ॥

[वं-३] = [तृतीयः सर्गः] = [दा-२७]

हन्त ते सम्प्र-वक्ष्यामि प्रेक्षमाणस्य यूथ-पानं ।^१

१] राघवाऽर्थे पराऽऽक्रान्ता ये न रक्षन्ति जीवितम् ॥१॥ [१]

२पू] दीर्घा यस्य बहु-व्यामा वाला लाङ्गलम् आ-श्रितः ।

N] ताम्रा नीलाः सिताः श्वेता हरिता घोर-कर्मणः । [२

३पू] विप्र-कीर्णाः प्र-काशन्ते सूर्यस्येव मरीचयः ॥२॥

पृथिव्यां विश्रुतः शूरो दैर्घ्य-भास ईति यूथ-पः । [३

४] यं पृष्ठ-तोऽनु-गच्छन्ति शत-शो हरि-यूथपाः ।

N] दुमान उद्-यम्य सहसा साल-ताल-शिलाऽऽयुधाः ॥३॥ [४

एष कोटि-सहस्रेण वानराणां महौजसाम् ।

५] आ-काङ्क्षते त्वां सं-ग्रामे जेतुं पर-पुरञ्जय ॥४॥ [५

नीलान् इव महा-मेघान् यांस् त्वं पश्यसि पृष्ठ-तः ।

६] असिताऽञ्जन-सङ्काशान् युद्धे सख-पराऽऽक्रमान् ॥५॥ [६पू

नख-दंष्ट्राऽऽयुधान् वीरान् तीव्र-कोपान् भैयाऽऽवहान् । [N

७] अ-संख्येयान् अ-निर्देश्यान् स्थितान् सागर-रोधसि ॥६॥ [६उ

पर्वतेषु च 'सर्वेषु नदीषु वि-पुंलासु 'चै ।

८] एते समभि-वर्तन्ते राजन् ऋक्षाः सुंदुर-जयाः ॥७॥ [७

एषां मध्ये स्थितो राजा भीमो भीम-पराऽऽक्रमः ।

१. म-प्रेषमाणो हि यू०। २. ब्र-सर्गसमाप्तिं यावत्प्रुतितः पाठः ॥ ३. अ रा, रा२ फ-ऊर्चा । ४. म-रक्ताः । ५. रा, प्र-प्रकीर्णा । फ म-कम्पिता ॥ ६. रा, दधिबत्क्रेति ॥ ७. ल, ल२ अ-तरस्विनां ॥ ८. म-मेघानिव महाधोरान् । ९. म-तु ॥ १०. रा, तीव्रान् । ११. ल, तान् कोपाद् भ० । ल२ अ प्र-ताम्रान् कोपाद् भ० । म-तीव्रकोपमहाबलान् ॥ १२. रा, फ-ये केचित् । १३. ल, ल२ अ प्र-च कृतालयाः । १४. ल, ल२ अ-सहस्रशः ॥ १५. ल, ल२ अ प्र रा२ फ म-भीमाक्षो भीमदर्शनः ॥

- ९] पर्जन्य इव जीमूतैः सम्-अन्तात् परि-वारितः ॥८॥ [८
 ऋक्ष-व्रन्तं गिरि-श्रेष्ठम् अद्ध्य-आस्ते नर्मदां पिबन् ।
 १०] सर्वर्क्षणां अधि-पतिर् धूम्रो नामैष यूथ-पः ॥१॥^१ [१
 यवीयांस् तस्य तु भ्राता पश्यैतं पर्वतोपैमम् ।^२
 ११] भ्रात्रा समानं रूपेण वि-शिष्टं तु पराऽऽक्रमे ॥^३ १०॥ [१०
 एष वै जाम्ब-वान् नाम महा-यूथप-यूथपः ।^४
 N] प्र-शान्तो गुरु-वर्त्ती च सम्-अरे चाऽपरा-जितः ॥११॥ [११
 N] एतेन साहं सु-महत् कृतं शक्रस्य धी-मता ।
 दे(१६) वाऽसुरे जाम्ब-वता लब्धाश् च शत-शो वराः ॥१२॥ [१२
 १४] आ-रूढ पर्वताऽग्राणि क्षिपन्ति वि-पुंलाः शिलाः ।
 वृक्षांश् च विविधाऽऽकारान् न मृत्योर् उद्-विजन्ति च ॥१३॥ [१३
 १५] राक्षसानां च सदृशाः पिशाचानां बलोपमाः । [१४पू
 १६पू] अग्राऽनीकेषु तिष्ठन्ति बलिनो भीम-विक्रमाः ।
 N] अस्य सैन्येषुं बहवो वि-चरन्त्य् अ-मितौजसः ॥१४॥ [N
 N] यं त्व् एनम् अभिसं-रब्धं प्लवमानं प्लवं-गैमम् । [N
 प्रेक्षन्ते वानराः सर्वे स्थितं यूथप-यूथपम् ॥१५॥ [१६उ
 १८] एष राजन् सहस्राऽक्षम् उपाऽऽस्ते त्व् अमृताऽर्थिनम् । [१६पू
 N] बल-वान् वीर्य-वान् भीमो हरिः पद्म-निर्भौऽऽननः ॥१६॥ [N
 २१उ] यः स्थितं योजने शैलं गच्छन् पार्श्वेन सेवते ।
 ऊर्ध्वं तथैव कायेन गच्छन् प्राऽऽप्नोति योजनम् । [१७
 २२] यस्मान् न परमं भूतं चतुष्पाद् इह दृश्यते ॥१७॥ [१८पू

१. अ-परिषोपमम् ॥ २. अ-नास्ति ॥ ३. रा_१ रा_२-पर्वतोत्तमम् ।
 ४. म-प्रविष्टं । ५. रा_२-०क्रमैः । ६. ल_२-नास्ति ॥ ७. रा_१-बहुलाः ।
 ८. म-अतः परं १९-शब्दोक्तान्तः पाठो नास्ति ॥ ९. रा_१-तथैव च ।
 १०. प्र रा_२ फ-स्यस्य । ११. रा_२ फ म-अग्नितेजसः ॥ १२. प्र रा_२
 फ म-अवस्थितम् ॥ १३. रा_२-०निभेक्षणः ॥

- २३३] येन युद्धं महज् जातं पुरा वै शक्र-हस्तिनः ।
 २४४] परा-जयं च न प्राऽऽप्तो महाऽऽत्मा स च यूथ-पः । [११
 २३५] श्रुतः स मादनो नाम वानराणां पिता-महः ॥१८॥ [१८७
 १२३] यम् एनम् अम्बुदाऽऽकारं गर्जन्तम् इव तोय-दम् ।
 सैन्यं नि-वेशयानं च जृम्भन्तं च प्र-पश्यसि ॥१९॥ [N
 २०] एष वानर-मुख्यानां पञ्च-कोटिं प्र-कर्षति ।
 २१५] इन्द्र-जानुर इति ख्यातश्च चण्डः संमर-दुर्जयः ॥२०॥ [N
 २४७] यो राजा पर्वते द्रोणे बहु-किन्नर-सेविते । [२२७
 यस्य वि-क्रममाणस्य शक्रस्येव पराऽऽक्रमः ॥२१॥
 २५] एष गन्धर्व-कन्यायाम् उद-पन्नः कृष्ण-वर्त्मनः । [२०
 तदा देवाऽऽसुरे युद्धे साङ्ग-कर्करी शत-क्रतोः ॥२२॥ [२१
 २६] यस्य वैश्रवणो राजा जैम्बूम् उपनि-षेवते । [२२५
 विहार-शीलो वर-दो भ्राता ते राक्षसेश्वरः (१२) ॥२३॥ [२३
 २७] एष हैमवतो राजा बल-वान् वानरर्षभः । [N
 N] सेना-पतिर दुष्प्र-कम्पो नीलो नामैष वामरः ॥२४॥
 २८७] वृत्तः कोटी-सहस्रेण हरीणां समुप-स्थितः ।
 एषोऽप्यं आ-शंसते लङ्कां स्वनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥२५॥ [२४
 २९] यो गङ्गाम् अनुपर्य-एति त्रीसयन् गज-यूथपान् ।
 ३०५] हस्तिनां वानराणां च पूर्व-वैरम् अनु-स्मरन् ॥२६॥ [२५
 एष यूथ-पतिर नेता गजो गिरि-गुहाऽऽशयः । [२६५
 ३१] हिरण्य-वाहिनीं मुख्यां नदीं हैमवतीम् अनु ॥२७॥

१. म-त्रुटितः पाठः ॥ २. रा२-परमकोपनः । म-परमदुर्जयः ॥
 ३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-राजन् ॥ ४. रा२ फ-काले ॥ ५. रा१
 ल१ अ-वैवस्वतो । ६. रा२ फ-यमेनं परिषेवते । ७. प्र-विहारशूरो ॥
 ८. म-यूथपः ॥ ९. प्र-समुपास्थितः । १०. रा२-एष वाशं । फ-
 एष वै शंसते । म-एष ह्याशं ॥ ११. रा२-भ्रमयन् । फ२- भ्रामयन् ॥

उशीर-बीजम् आ-साद्य पर्वतं मन्दरोपमम् ।

३२] रमते वानर-श्रेष्ठो दिवि शक्र इव स्वयम् ॥२८॥ [२७

शतं शत-सहस्राणां सहस्रम् अभि-वर्तते । [२८पू

३३] एष दुर्-धर्षणो राजन् प्र-माथी नाम यूथ-पः ॥२९॥

वातेनेवोद्-धृतं मेघं यम् एनम् अनु-पश्यसि । [३०

३४] वि-वर्तमानं बहु-शो यत्रैतद् बहुलं रजः ॥३०॥ [३१उ

एते सु-बहवो घोरा गो-लाङ्गुली महा-बलाः ।

३५] शतं शत-सहस्राणां कोटि-कोटि-शतं यथा ॥३१॥ [३२

एतं समनु-गच्छन्ति गवाऽक्षं नाम यूथ-पम् ।

३६] एषोऽप्य् आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् । [३३

N] वाहिनीचाऽस्य वि-पुलो लङ्काम् इच्छति मर्दितुम् ॥३२॥ [N

भ्रमराऽऽचरिता यत्र सर्व-काम-फल-द्रुमाः ।

३७] यां(?)सूर्य-तुल्य-वर्णाऽऽभम् अनुपर्ये(?)ति(?)न्ति)पर्वतम्(?)ताः)

प्र-भया यस्य दृश्यन्ते काञ्चना मृग-पक्षिणः ।

३८] यस्य प्र-स्थं महाऽऽत्मानो न त्यजन्ति महर्षयः ॥३४॥ [३५

तत्रैष राजन् रमते रम्ये काञ्चन-पर्वते ।

३९] मुख्यो वानर-मुख्यानां केसरी नाम यूथ-पः । [३७

N] एषोऽप्य् आ-शंसते लङ्कां स्वेनाऽनीकेन मर्दितुम् ॥३५॥ [N

राजन् षष्टि-सहस्राणि रम्याः काञ्चन-पर्वताः ।

४०] तेषां मध्ये गिरि-श्रेष्ठम् त्वम् इवाऽनघ रक्षसाम् ॥३६॥ [३८

तत्रैते कपिल-श्वेताम् ताम्राऽऽस्या मधु-पिङ्गलाः ।

१. रा१ ल२ प्र फ-एवं । ल१ अ रा२-एनं । २. ल२ रा२-अतिव० ।

३. प्र-राजा ॥ ४. फ-वर्तमानं च । ५. म-नास्ति ॥ ६. प्र-लांगुलाश्च ।

७. म-कोटीकोटीशतानि च । ८. ल२-नास्ति ॥ ९. रा१-एवं । १०. रा२-

समुपतिष्ठति । फ-समनुतिष्ठति । म-समुपसंगम्य । ११. रा२-बहुला ।

१२. प्र-नास्ति ॥ १३. रा१ प्र रा२ म-यः ॥ १४. ल२ म-भ्रमते ॥

४१.] नि-वसन्ति गिरि-श्रेष्ठे तीक्ष्ण-दंष्ट्रा नखाऽऽयुधाः॥३७॥ [३९

सिंहा इव महा-दंष्ट्रा व्याघ्रा इव दुरा-सदाः । [४०पू

४२.] आशीविष-सम-स्पर्शा घोर-रूपाः पूर्वं-गमाः ॥३८॥ [N

४३उ] तत्रैष नित्यं अ-चले भस्करं च उ-प-तिष्ठते ।

N] अर्कस्य गतिम् अन्व-इच्छन् नि-धानं च महा-कपिः॥३९॥ [N

४४उ] यो वि-शालाम् उपाऽऽमृद्वात् सं-ग्रामे हस्ति-वानरे ।

ताराया जनको वीरः सु-षेणो नाम वीर्य-वान् ॥४०॥ [N

४५.] नि-खर्वेण वृतः श्री-मान् हरीणां वात-रंहसाम् ।

काम-रूपी महा-वीर्यः सं-ईर्षः समरोद्-धतः ॥४१॥ [N

४६.] रंजन् पृथिव्यां वि-ख्यातो नाम्ना शत-त्रलिश् च यः । [४४पू

४७पू] वृतः कोटी-सहस्रैस् तु लङ्कां प्राऽर्थयते हरिः ॥४२॥ [४५उ

उल्का-मुखश् च ऋषभः शरभो गन्ध-मादनः ।

४८.] एकैक एषां योधानां कोटीभिर दशभिर वृतः ॥४३॥ [४६

तथाऽन्ये वानर-श्रेष्ठा विन्ध्य-पर्वत-वासिनः ।^३

४९.] न शक्यन्ते तु सं-ख्यातुं बहु-बाल् लघु-विक्रमाः॥४४॥ [४७

एते महा-राज महाऽनु-भावा

महा-बलाश् चाऽप्रतिमाश् च युद्धे । [४८पू

१. रा२ फ म-चतुर्दंष्ट्रा ॥ २. रा१ ल१ ल२ अ प्र-नित्यसंबन्धे ।

३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-भास्करेऽभ्युपतिष्ठते । रा२ फ-भास्करेऽभ्युपतिष्ठति ।

४. रा१ ल१ ल२ अ फ म-निधनं ॥ ५. म-संग्रामेष्वनिवर्तते ॥ ६. प्र-योधानां ।

७. रा१-महावीर्यात् । ८. रा१ ल१ ल२ अ प्र फ-संहर्षात् । ९. प्र-समरोद्धतः ॥

१०. रा१ ल१ ल२ अ प्र-यः पृथिव्यां तु । ११. रा२ फ-बलिस्तु सः ॥ १२. रा१

ल१ ल२ अ प्र फ-एष । १३. म-नास्ति ॥ १४. रा१ ल१ ल२ अ प्र फ-तथा ये ।

१५. रा१ ल२ अ-वानराः श्रेष्ठाः ॥ १६. म-ब्रुटितः पाठः ॥

शाखा-मृगाः पर्वत-सन्निकाशाः

५०]

प्र-कीर्तिता मुख्य-तमाः पृथिव्याम् ॥४५॥ [N

इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे सारणै-वाक्यं नाम तृतीयः सर्गः ॥३॥

[वं - ४] = [चतुर्थः सर्गः] = [दा - २८]

सारणस्याऽन्तरं दृष्ट्वा राक्षसस्य महा-बलः ।

१] बलम् आ-लोकमानं च शुक्रो रावणम् अब्रवीत् ॥१॥ [१

स्थितान् पश्यसि यान् एतान् मत्तान् इव महा-द्विपान् ।

२] न्यग्र-रोधान् इव गाङ्गेयान् शीलान् हैमवतान् इव ॥२॥ [२

एते दुष्प्र-सहा राजन् बलिनः काम-रूपिणः ।

३] दैत्य-दानव-सङ्काशा युद्धे देव-पराऽऽक्रमाः ॥३॥ [३

एषां कोटी-सहस्राणि नव पञ्च च सप्त च ।

४] नव शङ्कु-सहस्राणि दशाऽर्बुद-शतानि च ॥४॥ [४

एते सुग्रीव-सचिवाः किष्किन्धा-निलयाः शुभाः ।

५] हरयो देव-गन्धर्वैर् उत्-पन्ना दानवैस् तथा ॥५॥ [५

यौ तु पश्यसि तिष्ठन्तौ कुमारौ देव-रूपिणौ ।

६] मैन्द्रञ्च च द्वि-विदश चैतौ नैतयोर् विश्रते समः ॥६॥ [६

ब्रह्मणा समनु-ज्ञाताश्च अमृत-प्राशिनाश्च उभौ ।

७] आ-शंसेते पुरीं लङ्काम् एतौ मर्दितुम् ओर्जसा ॥७॥ [७

याश्च एताश्च एतयोः पार्श्वे स्थितौ पर्वत-सन्निभौ ।

८] सु-मुखो धि-मुखश्चैव मृत्यु-पुत्रौ पितुः समौ ॥८॥

१. रा१ ल२-००ं श्रीरामा० । अ-इत्यार्षेरा० । फ-६...वं...मा...जे ।
म-भ्रुटितः पाठः । २. अ प्र रा२-लंकाकाण्डे । म-लंकापर्वणि । ३. रा२-सैन्यवर्णनं
रावणवाक्यं ॥ ४. रा१-आलोक्यमानं ॥ ५. रा१ ल१ अ प्र म-तुंगाप्रान् । ६. रा१
ल१ ल२ ब-सालान् ॥ ७. प्र-चैव । रा२ फ-चोभौ ॥ ८. प्र-लङ्कां कोटिभिर्दश-
भिर्वृतौ । फ-एतौ मर्दितुं स्वेन तेजसा ॥ ९. म-यावेतयोः स्थितौ पार्श्वे राजन् ॥

- प्रेक्षन्तौ नगरीं लङ्कां क्रीडीभिर् दशभिर् हतौ । [८
 १] आ-शंसेते पुरीम् एतौ मर्दितुं स्वेन तेजसा ॥१॥ [७उ
 १०पू] यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्र-भिन्नम् इव कुञ्जरम् । [१पू
 N] वातेनेवोद्-धतं तूलं यस्य रूपं महाऽऽत्मनः । [N
 १०उ] यो बलात् क्षोभयेत् क्रुद्धः सम्-उद्रम् अपि वेगं-जान् ॥१०॥ [१उ
 एष धर्षितवांल् लङ्कां पूर्वं सीतां च दृष्टवान् ।
 ११] एनं पश्य पुरा दृष्टं कपिं प्रत्ना-गतं पुनः ॥११॥ [१०
 ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वैताञ् जात इति श्रुतिः ।
 १२] हनू-मान् इति वि-ख्यातो लङ्घितो येन सागरः ॥१२॥ [११
 काम-रूप-धरश् चैव काम-गश् चैवं वानरः ।
 १३] अ-निवार्या गतिश् चाऽस्यै-यथाऽनिर्ले-गतिस् तथा ॥१३॥ [१२
 उद्-यन्तं भास्करं बालो दृष्ट्वोत्था(द्-स्था)य पुरा कंभिः ।
 १४] त्रि-योजन-सहस्राऽन्तम् अध्वानं समभि-प्लुतः ॥१४॥ [१३
 आदित्यम् आ-हरिष्यामि नभसः परि-पश्यतः ।
 १५] इति निश्-चिन् मनसा किलैष बल-दर्षितः ॥१५॥ [१४
 अन्-आधृष्यतमं भानुम् अपि देवर्षिर्दोन्वैः ।
 १६] अन्-आसाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ ॥१६॥ [१५
 पतितस्य कपेर एको हनुर एव शिला-तले ।
 १७] किञ्-चिद् भग्नो दृढ-हनुर हनु-मान् एष तेन च ॥१७॥ [१६
 इत्य् एवाऽऽगम-योगेन मयैर्षं विदितो हरिः ।

१. लङ्-रम्यां ॥ २. म-प्रसन्नम् । ३. रा१ ल१ ल२ क
 मूलं । ४. रा२ फ-तेजसा ॥ ५. रा२-एको ॥ ६. म-श्रेते । ७. ल१ क-
 वातजात । ८. रा२ फ-भुतः ॥ ९. रा२ फ-रूपी बली । १०. म-वापि । ११. क
 रा२ फ म-चैव । १२. रा२ फ-यथानलसक्तस् ॥ १३. प्र-०य महाकपिः । ल२
 फ-दृष्ट्वोत्पतितः किल । म-दृष्ट्वा योयं पु० ॥ १४. रा२ फ म-परियास्पति ॥
 १५. रा१ ल१ ल२ क ष-सदेवकपि वानरैः ॥ १६. रा२ फ-अस्य । १७. ल२
 फ-वानरः ॥ १८. रा२ फ-य एष ।

- १८] नाऽस्य शक्यं बलं वीर्यं प्र-भावश् चोप-लक्षितुम् । [१७
 आ-शंसन्त्य् एष चैवैको लङ्कां मर्दितुम् ओजसा ॥१८॥ [१८पू
 १९] यस् त्व् अस्याऽनन्तरः ईयामः पद्म-पत्र-निभेक्षणः ।
 इक्ष्वाकूणाम् अति-रथो लोके विश्रुत-पौरुषः ॥१९॥ [१९
 २०] यस्मिन् सना-तनो धर्मो यो धर्मं नाऽति-वर्तते ।
 यो ब्रह्माऽस्त्रं च दैवं च वेत्ति वेद-विदां वरः ॥२०॥ [२०
 २१] अस्त्र-ग्रामः सं-संहारो यस्मिन्न एव प्र-तिष्ठितः । [N
 यो भिन्धाद् गगनं वाणैर् वसुं-धाम् अपि दारयेत् ॥२१॥
 २२] यस्य मृत्योर् ईवं क्रोधः शक्रस्येव परा-क्रमः । [२१
 यस्य भार्या जन-स्थानात् सीता नाम हृता त्वया ।
 २३] सोऽयं दाशरथी रामो योद्धुं त्वाम् अभि-वर्तते ॥२२॥ [२२
 योऽस्यैव दक्षिणे पार्श्वे शुद्ध-जाम्बूनद-प्रभः ।
 २४] विशाल-वक्ष्मा ताम्राऽक्षो नील-कुञ्चित-मूर्धजः ॥२३॥ [२३
 एषोऽस्य लक्ष्मणो नाम भ्राता प्राण-समो हितः ।
 २५] वेद-वेदाँऽङ्ग-कुशलः सर्वाऽस्त्र-विधि-पारगः ॥२४॥ [२४
 अ-मर्षी दुर-जयो जेता वि-क्रान्तः सर्व-अरे बली ।
 २६] रामस्य दक्षिणो बाहुर् नित्यं प्राणो बहिष्-चरः ॥२५॥ [२५
 नित्यं सङ्ग्राम-शीलग् च नित्यम् उत्तम-कार्मुकः । [N
 २७] न ह् एष राघवस्याऽर्थे जीवितं परि-रक्षति ।

१. रा२ फ म-रूप । २. म-अयं सैन्येषु । ३. रा२ फ-एवैको ॥ ४. रा१
 ल२ अ म-भीमः । रा२ फ-शूरः । ५. रा२ फ-श्यामः पद्मनि० । म-श्यामः
 पद्मलेक्षणः ॥ ६. रा२ फ-०तना धर्मा । ७. रा२ फ-धर्मान् । ८. रा१ अ-चैव ॥
 ९. प्र-०प्राप्तस्य सं० । १०. ल१-यस्मिन्नेष । रा२ फ अ-यस्मिन्वीरि । ११. प्र-
 प्रतिष्ठति । १२. रा१ ल२ अ अ-भिन्दन् । प्र-अभिनद् । १३. रा१ ल१ ल२
 अ अ- वसुधां च निवर्तयेत् । प्र-वसुधां च निवर्तते ॥ १४. रा२ फ-मृत्योः समः ।
 १५. रा२ फ म-प्रमथिता ॥ १६. रा२ फ-यक्षैव ॥ १७. रा२ फ म-नये युद्धे च
 कुशलः ॥ १८. रा ल१-समरी ॥

- एषोऽप्य आ-शंसते युद्धे नि-हन्तुं सर्व-राक्षसान् ॥२६॥ [२६
 २८] यस् तु संव्यम् असौ पार्श्वं रामस्याऽऽट्टेत्य तिष्ठति ।
 रक्षो-गण-वृतो भ्राता तत्रैष सं त्रि-भीषणः ॥२७॥ [२७
 २९] श्री-मता राज-रोजेन लङ्कायाम् अभि-षेचितः ।
 त्वाम् एव प्रतिसं-रब्धो राम-साचिव्यम् आ-गतः ॥२८॥ [२८
-
- ३०] यथा चैष तथा प्राप्तश् चाऽऽगमो वानरेषु वै ।
 प्रजा-पतेः किल पुरा वाताऽऽविद्धं रजस् तदा ।
 ३१] वामेक्षणेऽपतत् तेन स्पृष्ट्वा किम् इदम् ऐक्षत ॥३१॥ [N
 वामेनाऽऽदाय हस्तेन क्षिप्तं दूरं पपात तत् ।
 ३२] मनसा चिन्तितं तेन किम् अस्मात् प्र-भविष्णुषु ॥३०॥ [N
 तत्राऽपि तरसा भासा फेन-बुद्बुद्-सप्रभा ।
 ३३] उत्थि(द्-स्थि)ता विग्रह-वती नारी कमल-लोचना ॥३१॥ [N
 चन्द्र-बिम्बाऽऽनना बाला विद्युत्-तरल-लोचना ।
 ३४] 'नं देवी न चं गन्धर्वी नाऽसुरी न च पद्म-गी ॥३२॥ [N
 तादृग्-रूपवतीं संष्टां स्वयम् एव स्वयं-भुवा ।
 ३५] लोक-पालाम् ततो दृष्ट्वा तं देशं समुपाऽऽगताः ॥३३॥ [N
 रविस् तत्राऽब्रवीद् वाक्यम् उप-सृत्य प्रजा-पतिम् ।
 ३६] कस्यैषा केन कार्येण सं-प्राप्तेह शुभाऽऽनना ॥३४॥ [N
 पुरीं भोग-वतीं त्यक्त्वा नाग-कन्या किम् आ-गता ।
 ३७] सिद्धिर् बुद्धिस् तथा लक्ष्मीः प्र-भा पुष्टिः सरस्वती ।
 ३८] असौ रूपम् अव-ष्टभ्य चोत्थि(द्-स्थि)ता जगतां ततः ॥३५॥ [N

१. रा२ म-एकोप्याशं० । रा१ ल१ ल२ ष ष प्र-एषो आशं० ॥
 २. म-मध्यम् । ३. रा२-०-स्याश्रित्य । ४. रा२ फ-तत्रैषेव ॥ ५. रा१-तव
 राज्येन । ६. म-०-साश्रित्यम् ॥ ७. ल२-व । ८. रा२ फ म-अत आरभ्य
 ४५-श्लोकं यावत्पाठो नास्ति ॥ ९. प्र-चिन्त्यते ॥ १०. प्र-नव देवी न ॥ ११. रा१
 ल१ ल२ ष प्र-दृष्ट्वा । १२. ल१-तु ते ॥

- ततो वै रजसा जाता(?तां)स्निग्ध-साऽञ्जन-सप्रमा(?मां)।
 ३९] भास्करो भास्कराऽऽभांताम् उप-गूढं ततो गंतः ॥३६॥ [N
 कदा-चिद् वीऽऽक्ष्य तां कन्यां रूप-यौवन-दर्पिताम् ।
 ४०] स्थितां मन्दर-पृष्ठेषु रविर् वचनम् अब्रवीत् ॥३७॥ [N
 मत-तेजसा महा-वीर्यस् त्व् अ-धृष्यश् च महा-रणे ।
 ४१] देव-दानव-यक्षाणां पद्म-गानां स-रक्षसाम् ।
 भ-वध्यस् त्रि-दशानां च तव पुत्रो भविष्यति ॥३८॥ [N
 ४२] वरेण छन्दयित्वा ताम् अगमत् सद्य एव सः ।
 रविणा बाल-भात्रात् तु बालैवं परि-कीर्तिता ॥३९॥ [N
 ४३] अथ काले तदाऽऽसीनां शक्रः सुर-गणाऽन्वितः ।
 वि-चरन् समयाऽऽविष्टः ? सर्वर्तु-कुसुमोत्करे ॥४०॥ [N
 ४४] स दृष्ट्वा चारु-सर्वाऽङ्गीं परं वि-स्मयम् आ-मतः ।
 का त्वं भवसि रुद्राणां यक्षाणाम् इति चाऽब्रवीत् ।
 ४५] मनो हरसि मे भीरु काले कान्त-तरा ब् असि ॥४१॥ [N
 स तु भावेन दिव्येन पाणिना तां मनो-स्माम् ।
 ४६] उप-सृश्य जलं(?जल)शीतं वचनं चेदम् अब्रवीत् ॥४२॥ [N
 वानरी दिव्य-रूपौ ते सर्वाऽस्त्रौ काम-रूपिणौ ।
 ४७] उत-वत्स्येते महा-भागौ वि-वादं मा गत्रिष्वसि ।
 वम-जातौ महा-भागौ बाली सु-ग्रीव एव च ॥४३॥ [N
 ४८] किष्किन्धा नाम तु पुरी कान्ता पुष्प-फलैर् युता ।
 तत्र राज्यं करिष्येते सर्व-वानर-पुङ्गवौ ॥४४॥ [N
 ४९] इक्ष्वाकु-कुल-सम्भूतो रामो नाम वस-यज्ञः ।
 त्रिष्वध्वर-मनुष-रूपोऽसौ तस्यैकः सख्यय-ष्ण्यति ॥४५॥ [N

१. अ प्र-स्निग्धामञ्जनचक्षुषा । २. व अ प्र-ततस्ततः । ३. रा, ल, २-
 नास्ति ॥ ४. प्र-सूर्यरूपिणौ ॥

- ५०] यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं लक्ष्मणात् सम्-अनन्तरम् ।
 सर्व-शास्त्रामृगेन्द्राणां भर्तारम् अ-पराजितम् ॥४६॥ [N
 ५१] तेजसा यशसा बुद्ध्या बलेनाऽभि-जनेन च ।
 यः कपीन् अभिसं-घत्ते हिम-वान् इव पर्वतान् ॥४७॥ [N
 ५२] किष्किन्धां यः समध्य-आस्ते गुहां वानर-सङ्कुलाम् । [N
 दुरै-गां पर्वत-दुर्ग-स्थां कामरूपी महा-बलः ॥४८॥ [३१७
 ५३] अस्यैका काञ्चनी माला शोभते शत-पुष्करा ।
 कान्ता देव-मनुष्याणां यत्र लक्ष्मीः प्रति-ष्ठिता ॥४९॥ [३२
 ५४] एषा माला च तारा च कपि-राज्यं च शाश्वतम् ।
 ५५] रामेण वालिनं हत्वा सु-ग्रीवे प्रति-पादितम् ॥५०॥ [३३
 शतं शत-सहस्राणां कौटिम् आहुर मनीषिणः ।
 ५६] शतं कौटि-सहस्राणां शङ्कु इत्य् अभि-धीयते ॥५१॥ [३४
 शतं शङ्कु-सहस्राणां वृन्दम् आहुर मनीषिणः ।
 ५७] शतं वृन्द-सहस्राणां महा-वृन्दम् इहोच्यते ॥५२॥ [३५
 महावृन्द-सहस्राणां शतं पद्मम् इति स्मृतम् ।
 ५८] शतं पद्म-सहस्राणां महा-पद्मम् इहोच्यते ॥५३॥ [३६
 ५९] एष कौटि-सहस्रेण तथै शङ्कु-शतेन च ।
 एष वृन्द-सहस्रेण महावृन्द-शतेन च ॥५४॥ [३७
 ६०] एष पद्म-सहस्रेण महापद्म-शतेन च ।
 एष सैन्येन सर्वेण सु-संपन्नेन पौर्यिवः ॥५५॥ [३८

१. फ-यदि । २. म-नास्ति ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-सुबेलदुर्गमध्यस्थः ॥
 ४. प्र-एतामालंघ्य तारां । ५. रा_२ फ-सर्वशः ॥ ६. अ-नास्तिः । ७. ल_१
 व म-नास्ति ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति । ९. ल_१- शत-
 वृन्द स० । १०. अ-नास्ति ॥ ११. रा_१ ल_१ अ व-शतपद्ममिति श्रुतिः ।
 प्र-नास्ति । १२. प्र-नास्ति । १३. रा_१ फ-इति श्रुतिः । १४. प्र म-नास्ति ॥
 १५. म-महापद्मश० ॥ १६. ल_१-समुत्पन्नेन । १७. रा_१ फ-० व ॥

सु-ग्रीवो वानरेन्द्रस् त्वां सम्प्र-दाराऽर्थम् ऐष्यते । [४३उ
 ६१] यद् अत्राऽनन्तरं कार्यं तद् भवान् कर्तुम् अर्हति ॥५६॥ [N
 इमां महा-राज सर्व-ईक्ष्य वाहिनीं

समुन्-नतां प्रज्वलित-ग्रहोपमाम् ।

तथा प्र-यत्नः परमो वि-धीयताम्

६२] यथा जयः स्यान् न परा-जयः क्व-चित् ॥५७॥ [४४

इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे शुर्क-वाक्यं नाम चतुर्थः सर्गः ॥४॥

[वं-५] = [पञ्चमः सर्गः] = [दा-२१]

शुकेन च समा-ख्यातां दृष्ट्वा तां हरि-वाहिनीम् ।

१] समीप-स्थं च रामस्य भ्रातरं स्वं वि-भीषणम् ॥१॥ [१

लक्ष्मणं च महा-वीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणम् ।

२] सर्व-वानर-राजानं सु-ग्रीवं चाऽपराजितम् ॥२॥ [२

ईषद् आगत-सन्त्रासो जात-क्रोधश् च रावणः ।

३] भर्त्सयामास तेजस्वी वाक्यांऽन्ते शुक-सारणौ ॥३॥ [५

N] ताव् उवाच दश-ग्रीवो मन्युना सम्प्र-पूरितः । [N

रोष-गद्गदया वाचा सं-रंभस् तर्जयन् इव ॥४॥ [६उ

१. रा२ फ म-उद्यतः । २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वक्तु । ३. म-
 एतत्से सर्वमारव्यातं यथावदभिप्रेक्षतः ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-महावरु-
 धिनीम् । ५. रा१ फ-रणे । ६. म-नास्ति ॥ ७. ल२ व अ प्र-लंकाकाण्डे । फ-सुन्दर-
 काण्डे । म-श्रुटितः पाठः । ८. फ-लंकावाक्यं । म-शुकोक्तं ॥ ९. रा२ फ म-
 कयान्ते ॥ १०. रा१ ल२ फ-तान् । ११. ल१ व अ प्र-गतश्रीको । १२.
 रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मनसा । १३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-संप्र-
 कम्पितः । १४. प्र-स रक्षस् ॥

- ४] मां तावत् सदृशं नाम सचिवैर् उप-जीविभिः ।
 वि-प्रियं नृ-पतिं वक्तुं निग्रहाऽनुग्रहे प्रभुम् ॥५॥ [७
- ५] रिपूणां प्रति-कूलानां युद्धार्थम् अभि-वर्तताम् ।
 उभाभ्यामसदृशा (?शं) वां वक्तुं अ-प्रस्तुतं ततः ॥६॥ [८
- ६] आचार्या गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपाऽऽसिताः ।
 यत् सांरं राज-शास्त्राणाम् अनु-जीव्य न वृंते ॥७॥
- ७] गृहीतश् चाऽप्य अ-विज्ञातो भारं शस्त्रस्य वां वृथा । [१
 ईदृशैः सचिवैर् युक्तो मूर्खैर् दिष्ट्यै ध्रिये ह्य अहम् ॥८॥ [१०
- ८] किं वां मृत्यु-भयं नास्ति माम् उक्ता परेषु वचः ।
 यस्य वै (?मे) शंसने (?तो) जिह्वा प्र-यच्छति शुभाऽशुभम् ॥९॥ [११
- ९] अर्प्ये एव दहनं स्पृष्ट्वा वने तिष्ठन्ति पाद-पाः ।
 राज-दोष-परामृष्टा न तिष्ठन्त्य अप-राधिनः ॥१०॥ [१२
- १०] हन्याम् अहम् इमौ पापौ शत्रु-पक्ष-प्रशंसकौ ।
 यदि पूर्वोप-कारो मे न क्रोधम् उप-शोमयेत् ॥११॥ [१३
- ११] अथ वैवस्वतं देवं पश्येतां प्रेषितौ मया । [N
 गच्छतं भोः सुदुर्-वृत्तौ सभि-कर्षाद् इतो मम ॥१२॥ [१४ पू

१. रा२ फ-न चेतत् । २. ब-सचिवं । ३. म-नास्ति । ४. रा१ ल१ ल२ ब अ रा२ म-नृपतिर् । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ रा२ म-प्रभुः ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-सदृशान्यां च । रा२ फ म-सदृश नाम । ७. रा२ फ-अच्युतं स्तवं । ८. प्र-यथा । ९. म-तेवामुपा० । १०. म-सारे राजशास्त्राणामनु जीवन्ति वृथ च ॥ ११. रा२-भावः । १२. रा१ ल१ ल२ ब प्र-शस्त्रस्य वां । रा२-शास्त्रवतां । १३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-मा जिहीर्षिः । १४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-प्रियो । रा२ फ-प्रियैर् । १५. म-दृढं ॥ १६. रा१ अ-परमं । १७. रा२ फ-वदतो ॥ १८. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-अश्वद् । म-अथैव । १९. रा१ ल१ ब फ-वृद्धा । २०. फ-प्रशंसनैः । २१. म-अथो गराधो । २२. म-उपनाशयेत् ॥ २३. म-नास्ति । २४. रा२ फ-ध्वसेतां लघु दुर० । म-ध्वसेतां सुदुर्ध्वै । २५. अ-नास्ति ॥

- १२] उभौ न द्रष्टुम् इच्छामि युवां विप्रिय-वादिनौ । [N
 न युवां हन्तुम् इच्छामि स्मरन् उप-कृतानि वाम् । [१४उ
 १३] हताव एव कृत-घ्नौ वै' मम स्नेह-पराङ्मुखौ ॥१४॥ [१५
 १४उ] तेनैवमै उक्तौ स-त्रीडाव् उभौ तौ' शुक्र-सारणौ ।
 रावणं जय-शब्देन प्रति-पूज्याऽभिनिः-सृतौ ॥१५॥ [१६
 १५] अब्रवीत् तु समीप-स्थं दश-ग्रीवो महोदरम् ।
 उप-तिष्ठन्तु मे शीघ्रं चारा अंति-विचक्षणाः ॥१६॥ [१७
 १६] ततश्च चारार्थं च त्वरिताः प्राऽऽप्ताः पार्थिव-ज्ञासनात् ।
 उप-स्थिताः प्राऽऽल्लयो वर्धयित्वा जयाऽऽशिषा ॥१७॥ [१८
 १७] तान् अब्रवीत् ततो वाक्यं रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 चारान् प्रत्ययिनः शूरान् भक्तान् विगत-साध्वसान् ॥१८॥ [१९
 १८] छद्म मच्छत रामस्य व्यव-सायं परीऽऽसितुम् ।
 मन्त्रे केऽभ्यन्तरांस् तस्य प्रीतिं केन सदा गतः ॥१९॥ [२०
 १९] क्व वसत्य् अद्य रजनीं कतरेणैष्यते पथा ।
 वि-ज्ञाय नि-पुणं सर्वम् आ-गन्तव्यं विश्वे-व-तः ॥२०॥ [२१
 २०] चारेण विदितं शत्रुः पण्डितैर् वसुधाऽधिपैः ।
 युद्धे तुल्येन यत्नेन सर्मा-साद्य निर्-अस्यते ॥२१॥ [२२
 २१] चारास् तु ते तथेत्य् उक्त्वा 'प्र-दृष्टं राक्षसेश्वरम् ।
 N] शार्दूलं पुर-तः कृत्वा दृष्टाञ्च क्रुः प्र-दक्षिणम् ।' [२३

१. रा२ फ-यो । म-त्रौ । २. अ-नास्ति ॥ ३. अ-नास्तिः ॥
 ४. म-उपस्थाप्यतु । ५. रा२ फ-इति वि० । म-इव वि० ॥ ६. ल२-चाराश्च
 चत्वारः । फ-चाराः सत्व० ॥ ७. रा२ अ-प्रति...नः । ८. अ-गतचेतनान् ॥
 ९. प्र रा२-सायान् । १०. प्र-केतुचरास ॥ ११. म-आगन्तव्यमशेषतः ॥
 १२. ल२, ब-सहितः । ल२-व्यहतः । म-तु हतः । १३. रा२-युद्धे स्वल्पेन । फ म-
 युद्धेष्वल्पेन । १४. रा१, ल२, ल२, ब अ प्र-समाश्रयस्य ॥ १५. रा१, ल२, ल२
 ब अ प्र-प्रदृष्टे राक्षसेश्वरे । १६. रा२ फ म-नास्ति ॥

कृत्वा प्र-दक्षिणं जग्मुर् यत्र रामः स-लक्ष्मणः ॥२२॥ [२४उ
 २२] ते सु-वेलस्य शैलस्य समीपे राम-लक्ष्मणौ । [२५पू
 आ-सेदुर् हरि-सैन्येन सं-वृतौ स-विभीषणौ ॥२३॥ [N
 २३] प्र-च्छन्नांश् चरतेस् तत्रै तान् ददर्श वि-भीषणः । [२५उ
 २४पू] वि-ज्ञाय व (? वं) चनं तेषां स चक्रे राक्षसेश्वरः ॥२४॥ [N
 N] ते दृष्ट्वा वानर-बलं राक्षसा वानराऽर्दिताः । [N
 २४उ] वि-षेदुर् भयं-सन्त्रस्ता नि-र्गृहीता यद्-क्वच्छया ॥२५॥ [२७
 वानरैर् अर्दितास् ते तु वि-क्रान्तैर् लघु-विक्रमाः ।
 २६] पुनर् लङ्काम् अनुप्राऽऽप्ताः श्वसन्तो नष्ट-चेतसः ॥२६॥ [२९
 ततो दश-ग्रीवम् उप-स्थिताः पुनश्च
 चरा बहिर नित्य-चरा निशा-चराः ।
 गिरेः सु-वेलस्य समीर्ष-चर्तिनं
 N] न्य-अवेदयन् भीम-बलं चतेद् बलम् ॥२७॥ [३०

इत्याषिं रामायणे युद्ध-काण्डे चाराऽनु-प्रेषणं नाम
 पञ्चमः सर्गः ॥५॥

१. रा१ ल२ अ प्र-गत्वा वेलस्य शै० । ल१ अ-गत्वा सुवेलशै० । म-ते तु वे० ॥
 २. रा१ ल१ ल२ अ प्र-चरतश्चात्र । ३. प्र-चैषां । ४. रा२ फ म-नास्ति ॥
 ५. रा१ ल२ अ प्र-निषेदुर् भय० । रा२ फ म-विभीषणेन सन्त्रस्ता । ६. म-ते
 गृहीत्वा ॥ ७. प्र रा२ फ म-विक्रमैः ॥ ८. रा२ फ-पवासिनं । ९. फ-
 तद्वत् ॥ १०. ल२ अ प्र-लंकाकाण्डे । रा२ म-लंकापर्वणि । ११. ल२ म-
 चाराऽनुप्रेषणं ॥

[व - ६] = [षष्ठः सर्गः] = [दा - ३०]

वीऽऽक्षमाणं वि-षण्णं तु शार्दूलं शोक-कर्षितम् ।

१] भयाञ्जं जडी-कृतैर् अङ्गैः श्वसन्तम् इव पन्न-गम् ॥१॥ [N

उवाच प्र-हसन् एव रावणो भीम-दर्शनः ।

२] अ-यथावच् च ते वर्णो दीनश् चाऽसि निशा-चर ।

नाऽसिकेच्-चिद् अ-मित्राणां क्रुद्धानां वैशम् आ-भूतः ॥२॥ [N

३] इति तेनाऽनु-पृष्ठस् तु वचो मन्दम् उद्-ईरयन् ।

[N] महा-राक्षस-शार्दूलं शार्दूलो वाक्यम् अब्रवीत् ॥३॥ [N

४उ] न ते चौरयितुं शक्या राजन् वानर-पुङ्गवाः । [५उ

वि-क्रान्ता बल-वन्तश् च रात्रवेण च रक्षिताः ॥४॥

५] नापि सं-भाषितुं शक्याः सं-भ्रंशोऽपि न लभ्यते । [६

सर्व-तो दृश्यते पन्या वानरैः पर्वतोपमैः ॥५॥

६] प्रविष्ट-मात्रो ज्ञातोऽहं बले तस्मिन् अ-वारितः । [७

तथा गृहीतो बलिभिर् बहु-धा विप्र-कर्षितः ॥६॥

७] जानुभिर् मुष्टिभिर् दन्तैश् तलैश् चांऽभि-हतो मृगम् । [८

विप्र-णीतोऽस्मि बलिभिर् हरिभिश् तैर् अ-मर्षणैः ॥७॥

८] परि-णीय च सर्व-त्र नीतोऽहं राम-संसदि । [९

रुधिराऽऽप्लुत-सर्वाऽङ्गो वि-ह्वलश् चाऽजितेन्द्रियः ॥८॥

१. म-नेर्जंजीकृतैर् ॥ २. प्र-किषिद् । ३. म-च निशाचर ॥ ४. रा, ल, ल, व अ प्र-०पृष्ठस् ॥ ५. रा, ल, ल, व अ फ-वार-०-॥ ६. ल, ल, व अ प्र फ-नापि संभाषितुं । रा-न संभाषितुं । ७. अ-भ्रंशजन् वानर-पुंगवाः । ८. फ-नास्ति ॥ ९. रा, म-भवारिते । १०. रा, फ-ततो । ११. रा, फ-सम्प्रषितः ॥ १२. रा, म-चापि हतो । १३. प्र रा, फ म-हरिभिर्बलवद्भिर् ॥ १४. व रा, फ म-भीतोह ॥

- १.] हरिभिर् वध्यमानश् च याचमानः कृताऽञ्जलिः । [१०
 राघवेण परि-त्रातो जीवन् एवै यद्-ऋच्छया ॥११॥ [११
 १०] एषं वृक्ष-शिलाभिश् च पूरयित्वा महाऽर्णवम् ।
 द्वारम् आ-वृत्य लङ्क्याया रामस् तिष्ठति साऽऽर्युधः ॥१०॥ [१२
 ११] गारुडं व्य-ऊहमे आ-स्थाय वानरैर् बहुभिर् वृतः ।
 मां वि-सृज्य महा-तेजो लङ्काम् एवोप-वर्तते ॥११॥ [१३
 १२] पुरी-प्राकारम् आ-यातः क्षिप्रम् एक-तरं कुरु ।
 सीतां वा सम्प-यच्छाऽऽशु युद्धं वा संवि-धीयताम् ॥१२॥ [१४
 १३] सै र्षाऽथोत्-पपातैर्वै तच्च छुत्वा राक्षसाऽधिपः ।
 शार्दूलं सु-महद् वाक्यम् अथोवाच स रावणः ॥१३॥ [१५
 १४] यदि मां प्रति योत्स्यन्ते देव-गन्धर्व-दानवाः ।
 नैव सीतां प्र-यच्छामि सर्व-लोक-भयाद् अपि ॥१४॥ [१६
 १५] एवम् उक्त्वा महा-तेजा रावणः पुनर् अग्रवीत् ।
 चरित्वा भवता सेना शूराः के तत्र वानराः ॥१५॥ [१७
 १६] कीदृशाः कति वा सौम्य वानरा ये दुरा-सदाः ।
 N] कंस्य पुत्रांश् च पौत्रांश् च त्वं समा-ह्वयाहि राक्षस ॥१६॥ [१८
 १७] तद् अत्र प्रवि-र्धोस्यामो ज्ञोत्वा तेषां बलाऽबलम् ।
 अ-वश्यं बल-संख्यानं कर्तव्यं युद्ध-लिप्सुना ॥१७॥ [१९
 १८] अपैवम् उक्तः शार्दूलो रावणेनोत्-तमैश् चैरः ।

१. म-नास्ति । २. प्र-परिज्ञातो । ३. अ-इव । ४. म-नास्ति ॥
 ५. फ-युयम् ॥ ६. रा१ ल१ ल२ अ अ प्र-मनसेवोपपभार्य ॥ ७.
 शा२ फ-०कक्षयाद् ॥ ८. फ-त्रारिता भविता ॥ ९. रा२ फ-ते ।
 १०. म-तेषां । ११. रा२ फ-पुत्राः प्रपौत्राश् । १२. रा२ फ-तत्त्वमाख्याहि ॥
 १३. रा२ फ-तथात्र । १४. रा२ फ-प्रतिशोत्स्यामो । म-प्रतिपत्स्यामो ।
 १५. प्र-ज्ञातं । १६. रा१ ल१ अ अ प्र-चैव ॥ १७. म-०नोत्तरस्त्वनः ।

- इदं वचनम् आ-रेभे वक्तुं रावण-संसदि ॥१८॥ [२०
 १९] ऋक्ष-राजस्य पुत्रोऽत्र राजन् राज्ञां सुदुर-जयः । [२१पू
 २०पू] पितामह-सुतश् चाऽत्र जाम्ब-वान् इति वि-श्रुतः ॥१९॥ [N
 सहस्रांऽशु-सुतः श्री-मान् सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ।
 N] राजसानाम् अ-भावार्यं स-बलः समुप-स्थितः ॥२०॥ [N
 २२उ] सु-षेणश् चाऽत्र धर्माऽऽत्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्य-वान् ।
 सौम्यः सोमाऽऽत्मजश् चाऽत्रै राजन् दधि-मुखो हरिः २१ [२३
 २३] सु-मुखो वि-मुखश् चैव वेग-दर्शी च वानरः ।
 २४पू] मृत्युर् वानर-रूपेण तैनुम् एषां प्र-वेशितः । [२४
 N] स्वयं-भुवा महा-राज मृत्योः पुत्राश् च ते स्मृताः ॥२२॥ [N
 पुत्रो हुताऽऽनस्याऽत्र नीलः सेना-पतिः स्वयम् ।
 N] अ-निलस्य च पुत्रोऽत्र हनु-मान् इति वि-श्रुतः ॥२३॥ [२५
 N] नप्ता शक्रस्य दुर-धर्षो बल-वान् अङ्ग-दो युवा ।
 २४उ] मैन्दश् च द्वि-विदश् चैव वीरौ ताव् अश्विनोः सुतौ ॥२४॥ [२६
 पुत्रा विवस्वतेश् चाऽत्र पञ्च कालाऽन्तकोपमाः ।
 २५] गजो गवाऽक्षो गवैयः शैरभो गन्ध-मादनः ॥२५॥ [२७
 श्वेतो ज्योतिर-मुखश् चाऽत्र भोस्करस्याऽऽत्म-जावुर्भौ ।
 २६] बरुणस्याऽऽत्म-जश् चाऽत्र हेम-कूटः प्रताप-वान् ॥२६॥ [३३

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-राजा ॥ २. म-वानराणां महाबाहुः ।
 ३. अतः परमधिकः पाठः — रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अंगवो युवराजश्च
 तारापुत्रः शतक्रतोः । फटनं यस्य पुत्रेण कृतमेकेन रक्षसाम् ॥ ४. रा १ ल१
 ल२ व अ प्र म-दत्तः । ५. म-चापि । ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 राजा ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व अ-तनुमेकां । फ-तनुमायां । ८. व-सम्मताः ॥
 ९. म-बली । १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अश्विनीसुतौ ॥ ११. प्र-वैवस्व-
 ताश् । रा२ फ म-वैवस्वतश् । १२. रा१ ल१ ल२ व अ-कालांतकयमोपमाः ।
 रा२ फ म-पंच कालानलो० । १३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-शरभो ऋषभो ॥
 १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-ज्योतिस्तुतश् । १५. फ-नास्ति ॥

विश्वकर्म-सुतश्च चाऽत्रे नलो नाम महा-कपिः । [३४पृ
N] येन सेतुर् महान् बद्धः सागरे वरुणाऽऽलये ॥२७॥ [N
२७उ] दश वानर-कोट्योऽत्र शूराणां युद्ध-काङ्क्षिणाम् ।

श्री-मतां देव-पुत्राणां शेषान् नः ऽऽख्यातुम् उव-सहे ॥२८॥ [२८
२८] पुत्रो दश-रथस्याऽत्र सिंह-संहननो युवा ।

२९पृ] दूषणो नि-हतो येन खरश्च च त्रि-शिराम् तथा ॥२९॥ [२९
वाली च नि-हतो येन कबन्धश्च च महा-बलः । [N

३०पृ] वि-राधश्च चैव दुर-धरो राक्षसोऽनन्त-विक्रमः ॥३०॥^३
२९उ] नाऽस्ति रामस्य सदृशो वि-क्रमेण तु कश्-चन । [३०

३०उ] वक्तुं न शक्यो रामस्य वि-क्रमे(?)म-सदृशो भुवि ॥३१॥
जनस्थान-गता येन वन-स्था राक्षसा हताः । [३१

N] एष त्वां सम्-अरे योद्धुम् उद्-यतः सु-महाबलः ॥३२॥ [N
लक्ष्मणश्च चाऽपि धर्माऽऽत्मा मातङ्गानाम् इवर्षभः ।

३१] यस्य बाण-पर्यं प्राऽऽप्य न जीवेद् अपि वींसवः ॥३३॥ [३२
राक्षसानां वरिष्ठश्च च त्वं भ्राता वि-भीषणः ।

३२] परि-गृह्य पुरीं लङ्कां राघवस्य हिते रतः ॥३४॥^३ [३५
इति सर्वं समा-ख्यातं तवेदं द्विषतां बलम् ।

३३] सु-वेलेऽधि-ष्ठितं शैले शेषे कार्ये भवान् गतिः ॥३५॥ [३६
इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे चार-प्रत्यागमनं नीम

षष्ठः सर्गः ॥६॥

१. फ-नास्ति ॥ २. रा२फ म-शेषं ॥ ३. म-नास्ति ॥ ४. प्र-च । ५. रा१
ल१ल२ब अ प्र-विक्रमो ॥ ६. म-ये च । ७. ल१ल२ ब-वसता । ८. रा२ फ-
सैष त्वां...जेतु । ९. रा२ फ म-सगणो बली ॥ १०. रा१ ल१ ल२ ब अ
प्र-चात्र । रा२ फ म-चैव । ११. म-जीवेत्युरुषो बली ॥ १२. ब-तथा । १३.
म-नास्ति ॥ १४. म-०ले राघवः ॥ १५. ब अ प्र-लंकाकाण्डे । रा२-नास्ति ।
म-लंकापर्वणि । १६. ल२-चारप्रत्यागमं । रा२-चारप्रत्यागमो । फ-चारप्रत्यागमनो ।
१७. रा३-नास्ति ॥

[व-७] = [सप्तमः सर्गः] = [दा-३१]

ततस् तम् असोभ्य-बलं राक्षसांऽधिपतिं चराः ।^१

N] मु-वेले राघवं शैले नि-विष्टं प्रत्य्-अवेदयन् ॥१॥ [१

चारेभ्यो रावणः श्रुत्वा प्राऽऽसं रामं महा-बलम् ।

१] जाताऽऽयासोऽभवत् किं-चित् सचिवांश् चेदम् अब्रवीत् २ [२

श्री-मन्तो मन्त्रिणोऽभ्य्-आश्रे ममाऽऽयान्तु समा-हिताः ।

N] आ-सन्नो मन्त्र-कालो हि सम्प्राऽऽप्ता रिपवो मम ॥३॥ [३

तस्य तच्च छासनं श्रुत्वा मन्त्रिणोऽभ्या-गता द्रुतम् । [४पू

२] शिरसा तं प्र-णम्याऽथ तस्थुः प्राऽअलयोऽग्र-तः ॥४॥ [N

ततः स मन्त्रयामास सचिवैस् सह रावणः । [४उ

N] मन्त्रयित्वा च दुर-धर्षः क्षमं यत् सम्-अनन्तरम् ।

४उ] वि-सर्जयित्वा सचिवान् आ-विवेश स्वम् आ-लयम् ॥५॥ [५

ततो राक्षसम् आ-नाय्य विद्युज्-जिह्वं महा-बलम् ।

५] मायाविनं महा-धोरम् अब्रवीद् राक्षसाऽधिपः ॥६॥ [६

६उ] मोहयिष्यामहे सीतां मायया जनकाऽऽत्मजाम् । [७उ

माया-मयं राम-शिरो गृहीत्वा रक्षस क्षणात् ।^१

७] मां त्वं समनु-तिष्ठेया महच्च च स-शरं धनुः ॥७॥ [८

९पू] तस्मै तुष्टोऽभवद् राजा प्र-ददात् अथ भूषणम् ।

८पू] एवम् उक्तस् तथेत्य् आह विद्युज्-जिह्वो निन्ना-चरैः ॥८॥ [९

१. रा२ फ-लंकाधिपतये । २. म-नास्ति ॥ ३. प्र रा२ फ-जातत्रासो० ॥

४. रा२ फ-कालोऽयं ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-महाधोरं प्रविश्याथ न्यव-

सद् यत्र मैथिली । ६. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-विद्युजिह्वं

सदानीं स प्राब्रवीद् राक्षसेश्वरः ॥ ७. रा२ फ-राक्षसाऽद्भुतं । ८. म-नास्ति ॥

९. फ-समुपति० । १०. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ-संप्रहृष्टो विवेशाय

अशोकवनिकां शुभां । ११. रा२ फ-महाबलः । १२. म-नास्ति ॥

- ततो दीनाम् अदीनाऽङ्गीं ददर्श धनदाऽनुजः । [११पू
 १०] चिन्तयन्तीं स्व-भर्तारम् अशोक-वनिकां गताम् ।
 उपाऽऽस्यमाना घोराभी राक्षसीभिर् अदूर-तः ॥११॥ [१२
 ११] उप-सृत्य ततः सीतां प्रै-हर्षं नाम पूरयन् ।^१
 इदं च वचनं हृष्ट उवाच जनकाऽऽत्मजाम् । [१६
 १२] अधो-मुखीं स्थितां बालाम् उर्द्व-आसीनां पराह-मुखीम् १० [१२उ
 सान्त्वयमाना मया भद्रे मां मेति प्रति-जैत्वसि ।
 १५] खर-हन्ता स ते भर्ता राघवः सम्-अरे हतः ॥११॥ [१७
 छिन्नं ते सर्व-था मूलं दर्पम् ते नि-हतो मया ।
 १६] व्य-असनेनाऽऽत्मनः सीते मम भार्या भविष्यसि ॥१२॥ [१८
 N] अल्प-पुण्ये निवृत्ताऽर्थे मूढे पण्डित-मानिनि ।
 १८उ] शृणु भर्तुर वधं सीते घोरं वृत्र-वधं यथा ॥१३॥ [२०
 उपाऽऽगतः समुद्राऽन्ते मां हन्तुं किल राघवः ।
 १९] वानरेन्द्र-प्रणीतेन बलेन महता वृतः ॥१४॥ [२१
 सन्नि-विष्टः सम्-उद्रस्य तीरम् आ-साद्य दक्षिणम् ।
 २०] बलेन महता रामो व्रजत्य् अस्तं दिवा-करे ॥१५॥ [२२
 अथाऽध्वनि परि-श्रान्तम् अर्ध-रात्रे स्थितं बलम् ।
 २१] सुख-सुप्तं समा-साद्य चारितं प्रथमं चरैः ॥१६॥ [२३
 तत् प्रहस्त-प्रणीतेन बलेन महता मम ।
 २२] बलम् अभ्या-हतं रात्रौ यत्र राजा स राघवः ॥१७॥ [२४
 पट्टिशाः परि-र्धाञ् चैव गदा दंष्ट्रा महाऽऽर्मसाः ।

१. प्र रा२ फ-भर्तारमनुष्यायन्तीं । २. म-नास्ति ॥ ३. रा२ फ-हृष्टेनावलम्बना ।
 ४. रा१ ख१ ख२ अ-उपासीनां । रा२ फ म-उपविष्टां ॥ ५. प्र-श्रान्त
 भ्रमिति प्रज० । रा२ फ म-यमाभित्य प्रज० ॥ ६. म-नास्ति ॥
 ७. म-यथाध्वनः ॥ ८. रा२ फ-०शान् परिषाञ् ॥ ९. रा२ फ-०वज्रवृत् ।
 १०. रा२-महाकवान् ॥

- २३] बाण-जालानि शूलानि भास्वराः कूट-मुद्गराः ॥१८॥ [२५
 N] शक्ती(?)श् च तोमराश् चित्रां(?)त्रा)श् चैर्माणि मुमुलानि च ।
 उद्-यम्योद्-यम्य रक्षोभिर् वानरेषु नि-पातिताः ॥१९॥ [२६
 २५] अथ सुप्तस्य रामस्य प्र-हस्तेन प्र-माथिना ।
 अ-सकृत् कृत-हस्तेन शिरश् छिन्नं महाऽसिनो ॥२०॥ [२७
 २६] उँव-पतंस् तौडितः पृष्ठे नि-पतंश् च यद्-ऋञ्छया ।
 २७पू] दिशं विभ्र-द्भुतः पूर्वां लक्ष्मणः प्रुव-जैः सह ॥२१॥ [२८
 सु-ग्रीवो ग्रीवया शान्तो भग्नयां प्रुवगाऽधिपः ।
 २८] निरस्त-हनुर आ-काशे हनु-मान् राक्षसैर् हतः ॥२२॥ [२९
 इन्द्रजानु-सुजानुभ्यां जानुभ्यां पातितो भुवि ।
 २९] पट्टिशैर् बहु-धा छिन्नः पतितः पाद-पो यथा ॥२३॥ [३०
 मैन्दश् च द्वि-विदश् चोभौ नि-हतौ वानरौ रणे ।
 ३०] प्र-र्षसन्तौ नदन्तौ च रुधिरौघ-परिप्लुतौ ॥२४॥ [३१पू
 युधि वि-क्रम्य पुत्रेण मम शक्र-जिता किल ।'' [N
 ३१] असिनाऽभ्या-हतश् छिन्नः प्रकीर्ण-सुमहाबलः । [३१उ
 वि-चेष्टते च मेदिन्यां पनसः पनसो यथा ॥२५॥ [३२
 ३२] नाराचैर् बहुभिर् भिन्नः शैते दधि-मुखः पुरा ।
 कु-मुदः कुमुदाऽऽर्कोरो नि-कुञ्जः सायकैः कृतः ॥२६॥ [३३
 ३३] अङ्ग-दो बहुभिर् भिन्नः शूलैः शेषैश् च राक्षसैः ।''
 पतितो रुधिरोद्गारी मृंतो नि-पतितोऽङ्ग-दः ॥२७॥ [३४

१. रा२ फ-०रान् कूटमुद्गरान् ॥ २. रा२ फ-वक्राणि । ३. रा२ फ-
 वानराश् ॥ ४. ल१ व रा२-महात्मना ॥ ५. रा१-उत्पतन् सञ्चितः । ६. म-
 च विद्रुतः ॥ ७. प्र-भ्रुतोसौ ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-निहतो । ९. रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-बहुभिश् ॥ १०. रा२ फ-निस्वनन्तौ ॥ ११. म-नास्ति । १२. रा१
 ल१ ल२ व अ प्र-०ना व्याहतश् । फ-०ना निहतश् । म-०ना च हतश् । १३.
 रा२ फ म-अभितिष्ठति । १४. म-प्रमगो ॥ १५. म-शरैर् । १६. रा२ फ-कुमुदश्च
 महातेजा । १७. म-नास्ति ॥ १८. रा२ फ-शूलैरासाद्य । १९. रा२ फ म-कितौ ॥

३४] ह्यैर् अन्यैस्(न्ये) तथा नागै रथैश् चक्रैस् तथा परे ।

श्याना मृदितास् तत्र कपयः कुलिशैर् अपि ॥२८॥ [३५

३५] प्र-हृताश् चाऽपरे तत्र हन्यमाना जघन्य-तः ।

अनु-प्रपन्ना रक्षोभिः सिंहैर् इव महा-द्विपाः ॥२९॥ [३६

३६] सागरे पतिताः केचिद् गगनं केचिद् आ-श्रिताः ।

ऋक्षा वृक्षान् समा-रुह्य वानरैर् व्यति-मिश्रिताः ॥३०॥ [३७

३७] सागरस्य तु तीरेषु सागरोपवनेषु च ।

पिङ्गाऽक्षाम् ते विरूपाऽक्षैर् बहुभिर् बहवो हताः ॥३१॥ [३८

३८] एवं तेऽभि-हतो भर्ता स-सैन्यो मम सैनिकैः ।

प्र-म्लानं च रजो-ध्वस्तम् इदं तस्याऽऽहृतं शिरः ॥३२॥ [३९

३९] ततः परम-दुर्धर्षो रावणो राक्षसेश्वरः ।

शृण्वन्त्याम् तत्र वैदेहीं राक्षसीर् इदम् अब्रवीत् ॥३३॥ [४०

४०] राक्षसं घोर-कर्माणं विद्युज्-जिह्वं प्र-वेशय(थ) ।

तेन तद् राघव-शिरः सं-ग्रामात् स्वयम् आ-हृतम् ॥३४॥ [४१

४१] एवम् उक्ताम् तु राक्षस्यो रावणेन कुर-आत्मना ।

N] निर-जग्मुस् त्वरिताः शीघ्रं विद्युज्जिह्व-निवेशनम् ॥३५॥ [N

४२] विद्युज्-जिह्वो गृहीत्वाऽथ शिरसं तत् स-शराऽऽसनम् ।

प्र-णामं शिरसा कृत्वा रावणस्याऽग्र-तः स्थितः ॥३६॥ [४२

४३] तम् अब्रवीत् ततो राजा रावणो राक्षसं स्थितम् ।

विद्युज्-जिह्वं समा-लोक्य समीपे परि-वर्तिनम् ॥३७॥ [४३

१. रा२ फ-प्रचारा गोगणैरिव । म-प्राकारैर्गोगणैरिव ॥ २. रा२ फ-
असिभिस्त्वपरै । ३. रा१ ल२-०द्विपैः । ४. प्र-नास्ति । ५. ल२ रा२ फ म-च ॥
६. प्र रा२ फ म-सेनया । ७. रा२ फ म-प्रखताक्षं ॥ ८. रा२ फ-शृण्वन्त्यां तत्र
वैदेहीं ॥ ९. अ-नास्ति । १०. रा२ फ म-नास्ति । ११. अ रा२ फ
म-नास्ति ॥ १२. रा२ फ-०जिह्वस्ततो गृह्य सशिरस् । १३. अ म-नास्ति । १४.
अ-नास्ति ॥ १५. रा२ फ-महाजिह्वं ॥

- ४४] अग्र-तः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः ।
 अव-स्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ॥३८॥ [४४
- ४५] एवम् उक्तं तु तद् रक्षस् तच्च छिरः प्रिय-दर्शनम् ।
 पुरो नि-क्षिप्य सीतायाः क्षिप्रम् अन्तर-अधीयत ॥३९॥ [४५
- ४६] रावणश् चाऽपि चिक्षेप भास्वरं कार्मुकं तदा ।
 त्रिषु लोकेषु वि-ख्यातं रामस्यैतद् इति ब्रुवन् ॥४०॥ [४६
 तद् रक्षसा तेन शिरः स-कार्मुकं
 वि-शीर्यमाणं स-शरं मही-तले ।
 नि-वेद्य तस्याः सम्-अरे हतं पतिं
 N] ततोऽब्रवीत् तां भव मे वशाऽनुगा ॥४१॥ [४८
 स रावणश् चारु-दतीं पति-व्रतां
 निर्-ईक्ष्य भर्तुर् व्य-असने चिकीर्षिताम् ।
 उवाच सीतां किम् अवेक्ष्यम् अस्ति ते
 ४८] भवस्व भार्या मम मत्त-काशिनि ॥४२॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे धृञ्-काण्डे माया-शिरो-दर्शनं नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

[वं-८] = [अष्टमः सर्गः] = [दा-३२]
 १पू] सा सीता तच्च छिरो दृष्ट्वा तच्च च कार्मुकम् उव-तमम् । [१पू
 २पू] नयने मुख-कर्णं च पत्युस् तत् सदृशं शनैः ॥१॥ [२पू
 N] मुखम् इन्दु-प्रभं सौम्यं भर्तुः कमल-लोचनम् । [N

१. प्र-उत्तश्च । २. रा, ल, ल, व अ प्र-उपनि० ॥ ३. प्र-स शरं
 भास्वरं ॥ ४. रा, ल, ल, व अ-स र० । प्र म-स विष्णुभिन्नेन । ५. रा, फ-
 विकीर्य० ॥ ६. व अ प्र-लंकाकाण्डे । म-लंकापर्वणि ॥ ७. अतः परमधिकः
 पाठः-रा, ल, ल, व अ प्र-सुमीवप्रतिसंसर्गमाख्यातं च इन्द्रमता ।
 ८. रा, ल, ल, व अ प्र-रा, फ म-मुखवर्णं ॥

- २३] केशान् केशाऽन्त-देशं च तं च चूडा-मणिं शुभम् । [२३
 N] सु-श्लिष्टांश्च सु-समांश्चैव पाण्डुरान् दशनांश्च तथा ॥२॥ [N
 एतैः सर्वैर् अभि-ज्ञानैर् अभि-ज्ञाय सु-दुःखिता ।
 ३] वि-जगर्हाऽथ कैकेयीं क्रोशन्ती कुररी यथा ॥३॥ [३
 स-कामा खलु कैकेयी ममाऽऽर्या सा भविष्यति ।
 ४] कुलम् उद-सादितं सर्वं यया कलह-शीलया ॥४॥ [४
 आर्यायाः किं नु कैकेय्याः कृतं रामेण वि-प्रियम् ।
 ५] यद् गृहाच्च चीरं-संवीतो राघवो विप्र-वासितः ॥५॥ [५पू
 एवम् उक्ता (?क्ता) तु वैदेही वेपमाना तपस्विनी ।
 ६] जगाम जगतीं बाला छिन्नेर्ध्वं कदली यथा ॥६॥ [६
 सा मुहूर्तात् समुत्था(द्-स्था)य प्रति-लभ्य च चेतनाम् ।
 ७] तच्च छिरः समुपाऽऽघ्राय वि-ललापाऽऽयतेक्षणा ॥७॥ [७
 हा हताऽस्मि महा-बाहो वीर-व्रतम् अनु-व्रता ।
 ८] इयं ते पश्चिमाऽवस्था मम हेतोर् उप-स्थिता ॥८॥ [८
 ९पू] प्रथमं मरणं नार्याः पंत्युः पुंण्यम् इति स्मृतम् ।
 मयि कस्मात् त्व-वृत्तायां कालेनाऽसि नि-पातितः ॥१॥ [९
 १०] दुःखाद् दुःखं प्र-पन्नाया मानायाः शोक-सागरे । [१०पू
 राक्षसैर् वीर सं-सक्तो हतस् त्वं मम कारणात् । [५उ
 ११] योऽपि माम् उद्-यतम् त्रातुं सोऽपि त्वं किल पातितः १०^१ [१०उ
 हा श्वश्रू मम कौसल्या-त्वया वत्सेन राघव ।

१. रा_१ ल_१ व अ-प्रेषांश्च सुस० । ल_२-प्रेषांश्चैव समांश्च । २.
 रा_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म- पांडुरान् ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ व
 अ प्र-चं । ४. रा_१ ल_१-यथा ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ म-
 वीरसंभूतो । ६. म-०वोऽयं विवासितः ॥ ७. रा_२ फ-कृतेव ॥ ८. रा_२
 फ-समुपादाय ॥ ९. म-प्रमाणं । १०. प्र-पन्नात्पत्पुर् । ११. रा_१ ल_१ ल_२
 व अ-जीवत्यां मयि कस्मात्त्वं ॥ १२. अ-नास्ति ॥ १३. रा_२ फ म-कौशल्ये ।

१२] वत्सेनेव विना श्रेणुर वि-वशा वत्सला कृता ॥११॥ [११

आ-दिष्टं दीर्घम् आयुस् ते यैर् अचिन्त्य-पराक्रम ।

१३] अन-ऋतं वचनं तेषाम् अल्याऽऽयुर् अंसि राघव ॥१२॥ [१२

अ-दृष्टं मृत्युम् आ-पन्नः कस्मार्तं त्वं नय-शार्त्त-वित् ।

१४] व्य-असनानाम् उपार्य-ज्ञः कुशलः परि-वर्जने ॥१३॥ [१४

१५पू] अथ-वा वञ्च्यते प्र-ज्ञा प्राज्ञस्याऽपि समन्त-तः ।

१६पू] पचत्य एव महान् कालो भूतानि प्र-भुर् अ-व्ययः ॥१४॥ [१३

१७उ] उप-शेषे महा-बाहो मां वि-हाय सु-दुःखिताम् ।

१८पू] प्रियाम् इव प्रियां नारीं पृथिवीं पृथिवीऽऽश्वरः ॥१५॥ [१६

१६उ] सं तया त्वं परि-ष्वज्य रौद्रया सु-नृशंसया ।

१७पू] काल-राश्या समा-छिद्य नीतः कमल-लोचन ॥१६॥ [१५

क गतस् त्वं महा-बाहो मां वि-हाय तपैस्विनीम् ।

N] हू (?हू) तौम् इव रणे भूमिं बलिना पाथिर्वर्षभः ॥१७॥ [N

१८उ] सुखोचितं शरीरं ते सु-रूपम् अपि राघव । [N

अर्चितं सर्व-दा यत् तद् गन्ध-माल्याऽनुलेपनैः ।

१९] इदं तव शरीरं तु विप्र-कीर्णं मही-तले ॥१८॥ [१७

आर्येण ननु पित्रास्त्वम् आर्यं प्रा(?आ) चै (? यैश्च) चराजभिः ।

२०] पुण्य-वद्भिः क्रिया-वद्भिर् नूनं स्वर्गे समा-गतः ॥१९॥ [१८

दिवि नक्षत्र-भूतं च तथो ऋतु-कृत-शुभम् ।

१. रा२ फ म-विवत्सा ॥ २. प्र-अपि । म-इति । ३. अ-नास्ति ॥

४. अ-नास्ति । ५. म-परिवर्तने ॥ ६. रा२ फ म-नश्यते । ७. रा२

फ म-सतस्तव । ८. रा२ ब प्र-प्रभवोव्ययः ॥ ९. ल२-उपदेशे । १०.

रा२ फ म-शुभां । ११. रा१-पृथिव्यां ॥ १२. फ म-तया त्वं संपरि० ।

१३. अ-सुदुःखितां । १४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-प्रियां ॥ १५. रा२ फ-

तव । १६. रा२ फ म-सततं ॥ १७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०द्विसं तूर्णं ॥

१८. म-त्वां । १९. प्र-तथा सर्वऋतुप्रवम् । रा२ फ म-महाऋतु० ।

- २१] पुण्यं राजर्वि-वंश-त्वम् आत्मनः समवेक्षसे ॥२०॥ [१९
किं मां न प्रेक्षसे राजन् किं च मां नाऽभि-भाषसे ।'
- २२] बालां बालस्य सम्प्राऽऽप्तां स-वर्णां सह-चारिणीम् ॥२१॥ [२०
सं-श्रुतं पृहता पाणिं भजिष्यामीऽति यत् त्वया ।
- २३] स्मरं तनू मम काकुत्स्थ नय माम् अपि दुःखिताम् ॥२२॥ [२१
कस्मान् मां त्वं वि-हायैको गतो मति-मतां वर ।
- २४] अस्याल् लोकात् परं लोकं दुःखिताम् इह धार्मिक ॥२३॥ [२२
चन्दनोऽगुरु-दिग्धं यत् परि-ष्वक्तं पुरा मया ।
- २५] क्रव्याऽद्रिस् तच्च छरीरं ते नूनं हि परि-कृष्यते ॥२४॥ [२३
अग्निष्टोमाऽऽदिभिर यज्ञैर् इष्टवान् आप्त-दक्षिणैः ।
- २६] अग्नि-होत्रेण संत-कारम् अहम् त्वं नोप-लप्स्यसे ॥२५॥ [२४
प्र-त्रज्याम् उप-वज्जानां त्रयाणाम् एकम् आ-गतम् ।
- २७] 'परि-प्रक्ष्यति कौसल्या लक्ष्यञ् शोक-लोलसम् ॥२६॥ [२५
तस्याः सम्परि-पृच्छन्त्या हरणं मम रक्षसा ।
- २८] तव चाऽऽख्यास्यते वीर सौप्तिके राक्षसैर् बधम् ॥२७॥ [२६
सा त्वां विवि-हि(इ)तं श्रुत्वा मां तथा राक्षसैर् हृताम् ।
- २९] हृदैयेन वि-दीर्णेन कौसल्या न भविष्यति ॥२८॥ [२७
मम हेतोर् अनू-आर्यायाम् त्वं हतः पार्थिवाऽऽत्मज ।'
- N] राम सागरम् उत-तीर्य भवान् किं नि-हतो निश्चि ॥२९॥ [२८

१. म-नास्ति । २. प्र-संत्रासां ॥ ३. रा, ल, ल, व अ
प्र-संस्कारम् ॥ ४. रा, ल, ल, व अ प्र-त्यक्त्वा मां मन्दभागिनी ॥
५. म-कल्याणरुचिर् । ६. रा, ल, ल, व अ प्र-ते कस्माद्विपरिवर्तते ।
७. प्र रा, फ म-विपरिकृष्यते ॥ ८. म-होत्रादि । ९. प्र फ म-
संस्कारम् ॥ १०. रा, ल, ल, व अ प्र-एकं प्रक्ष्यति । ११. म-लालसा ॥ १२.
रा, फ म-श्रुत्वा हतं पुत्रं । १३. रा, फ-हृदयेनावदानेन । १४. म-न
भविष्यति वत्सला ॥ १५. प्र-नास्ति । १६. रा, फ म-नास्ति ॥

- साधु घातय मां शीघ्रं रामस्योपरि रावण ।
 ३०] स्व-प्रियस्य प्रियां भार्यां कुरु कल्याणम् उद-तमम् ॥३०॥ [३१
 शिरस्य् अस्मिन् छिरो धेहि काये कार्यं नि-वेशय ।
 ३१] रावणाऽनु-गमिष्यामि गतिं भर्तुर महाऽऽत्मनः ॥३१॥ [३२
 मुहूर्तम् अपि नेच्छामि जीवितुं पाप-जीवितम् । [३३पू
 ३२] समा-नय त्वं पतिना कुरु कल्याणम् उद-तमम् ॥३२॥ [N
 श्रुतं मया वेद-विदां ब्राह्मणानां पितुर गृहे ।
 ३३] यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोकां महोदयाः ॥३३॥ [३३
 क्षमा यस्मिन् दया त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञ-ता ।
 ३४] अ-हिंसा चैव भूतानां तम् ऋते का गतिर् मम ॥३४॥ [३४
 इति सा दुःख-सन्तप्ता वि-ललापाऽऽयतेक्षणम् ।
 ३५] भर्तुः शिरो धनुश् चैव सम्प्रेक्ष्य जनकाऽऽत्मजा ॥३५॥ [३५
 एवं वि-लप्यमानायां सीतायां तत्र रावणम् ।
 ३६] अभि-चक्राम भर्तारं बलाऽध्यक्षः कृताऽञ्जलिः ॥३६॥ [३६
 एतस्मिन् अन्तरे द्वाः-स्थो रावणाय न्य-अवेदयत् ।
 ३७] कार्यम् आत्ययिकं घोरं सं-ज्ञया भ्रान्त-लोचनः ॥३७॥ [N
 वि-जयस्वाऽऽर्य-पुत्रेति सोऽभि-भाष्य प्र-णम्य च ।
 ३८] आ-चक्षे तदा कृत्यं राक्षसेन्द्राय वि-स्मितः ॥३८॥ [३७
 अमात्यः संहितः सर्वैः प्र-हस्तस् त्वाम् उप-स्थितः । [३८पू
 ३९] किं-चिद् आत्ययिकं कार्यम् आ-चिख्यासुर इहाऽऽगतः ३९ [३९उ
 ४०पू] एवम् उक्तस् ततस् तेनै रावणो गृहम् अभ्य-र्धगात् । [N

१. अ रा२ फ-सुप्रि० ॥ २. रा१ ल१ ल२ व प्र रा२-लोके महोदयः । अ-लोको महोदयः ॥ ३. रा१ व म-भ्रान्तचेतनः ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ-क्षन्ता ॥ ५. ल२ म-सहितैः । ६. प्र-त्वाजिज्ञासुर ॥ ७. रा२ फ म-तस्माद् । ८. ल१-०णो गृहमागतः । रा२ फ म-निर्जगाम महाबलः ॥ ९. प्र-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ म-स ह्यामात्यप्र-हस्तं च ददर्श दूरतः स्थितं । सर्वैः समेत्य रक्षोभिर्मन्त्रिभिः कृतनिश्चयः ॥

सभां प्र-विश्य वि-दधे विदित्वा राम-विक्रमम् ॥४०॥ [४१उ
४२] अन्तर-धानं तु तच्च छीर्षं तच्च च कार्मुकम् उत-तमम् ।

जगाम राक्षसे तस्मिन् निष्-क्रान्ते सम्-अनन्तरम् ॥४१॥ [४२
४३] राक्षसेन्द्रम् तु भवनात् स्वयं निष्-क्रम्य सं-त्वरः ।

स मन्त्रयामास तदा मन्त्रं तैर् मन्त्रिभिः सह ॥४२॥ [४३
४४पृ] अति-दूरान् स्थितान् ह्य अस्य बलाऽध्यक्षान् हितैषिणः ।

४५पृ] अब्रवीत् तान् नि-शाम्यैव रावणो राक्षसेश्वरः ॥४३॥ [४४

४४उ] शीघ्रं भेरी-निनादेन स्फुट-कोलाहलेन मे^३ ।

४५उ] समा-नयध्वं सैन्यानि वि-मर्षो न क्षमो हि नैः ॥४४॥ [४५

बैलाऽधिपाम् ते बल-योगम् आत्मनः

ततस् तथेति प्रति-गृह्य तद् वचः ।

समा-हिता भर्तृ-हिताय नैर्ऋता

N]

जयाय घोषान् परि-गृह्य धि-ष्ठिताः ॥४५ [४६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीता संमोहनं नामाऽष्टमः सर्गः ॥८॥

[वं-९]= [नवमः सर्गः] =[दा-३३]

तां त्वं एवं मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी ।

१] आ-ससादाऽर्थं वैदेहीं प्रियां संमथिनीं सखीम् ॥१॥ [१

१. फ-निष्क्रम्य कृतसत्वरः । २. रा_१-नास्ति ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ व
अ प्र रा_२-परं कौतूहलेन च । ४. प्र-०नयित्वा । ५. म-वेगेन महता
श्रुत्वा ॥ ६. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-बलांग्रिया । ७. फ-समास्थिता ।
म-समागता । ८. म-भर्तृवधाय । ९. फ-योधाः परिचार्य । म-योधान्
प्रतिगृह्य ॥ १०. व प्र-लंकाकाण्डे । रा_२-नास्ति । म-लंकापर्वणि । ११. प्र
रा_२ फ-०हनो ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-नैव । १३. रा_२
फ म-ज्ञात्वा । १४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र म-०वाद्यु । १५. रा_२-
प्राणसमां ॥

सा हि तत्र च कृता मित्रं सीतया रक्ष्यमाणया ।

२] राक्षसी रावणाऽऽदिष्टा साऽनुक्रोशा दृढ-व्रता ॥२॥ [३

सा ददर्श सखीं सीतां सरमा नष्ट-चेतनाम् ।

३] उपै-विश्योत्थि(द्-स्थि)तां ध्वस्तांबडवाम् इव पांसुभिः ॥३॥ [४

४पू] ताम् उवाच तथा दृष्ट्वा सरमा प्रिय-वादिनी । [२उ

मा वि-षादं विशालाऽक्षि कुरूष्व जनकाऽऽत्मजे ॥४॥

५] उक्ता यद् रावणेन त्वं प्रत्यै-अयो यस् त्वया कृतैः ।

सखि स्नेहेन ते भीरु मया सर्वं स्वयं श्रुतमं ॥५॥ [६

६] लीनेया गहने शून्ये भयम् उत्-सृज्य रावणात् ।

तैव हेतोर् विशालाऽक्षि नहि मे जीवितं प्रियम् ॥६॥ [७

८] सं-भ्रान्तश् चोपनिष्-क्रान्तो यद् इतो राक्षसेश्वरः ।

तच्च च मे विदितं सर्वम् उपनिष्-क्रम्य मैथिलि ॥७॥ [८

९] न शक्यं सौमिकं कर्तुं रामस्य विदिताऽऽत्मनः ।

वधश् च पुरुष-व्याघ्रे तस्मिन् नैवोप-पद्यते ॥८॥ [९

१०] तै च शूरा हरि-व्याघ्रा वि-क्रान्ताः पादपांऽऽयुधाः ।

पुरा देवेश्वरेणैव रामेण परि-पालिताः ॥९॥ [१०

११] दीर्घ-वृत्त-भुजः श्री-मान् महोस्सकः प्रताप-वान् ।

१. रा, ल, ल, व अ प्र-सा तदा तु ॥ २. प्र म-सती ।

३. रा, ल, ल, व अ प्र-उपावृत्योद्धता ॥ ४. रा, ल, ल, प्र-तदा ।

रा, फ-ततो । ५. अतः परमधिकः पाठः—रा, फ-स्नेहवैकल्या बाष्पा

सौत्वथित्वा प्रियां सखीं । ६. प्र फ-नास्ति । ७. रा, म-प्रत्युक्तं

यस्त्वया सकृत् । ८. रा, ल, ल, व अ-सखीस्ते० । ९. रा, ल,

ल, व अ-तत्सर्वं । म-यद्गीर् । १०. रा, ल, ल, व अ-भीर् प्रतिभुवं ।

११. रा, ल, ल, व अ- लीलया । १२. ल, रा, यदि ते ॥ १३. रा,

ल, ल, व अ प्र-शंक्ताः स्माप्रियं ॥ १४. रा, वानराः । १५. रा, ल,

ल, व अ प्र-०पा यथा ॥

- १२पू] धन्वी संहत-वृत्तोरुर् भर्ता ते भुवि वि-श्रुतः ॥१०॥ [११
 N] अ-क्षय्यो रक्षिता नित्यम् आत्मनश् च बलस्य च ।
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली शास्त्र-तत्त्व-वित् ॥११॥ [१२
 १३] हेन्ता पर-बलौघानां पौरुषे धन्य-लक्षणः ।
 न हतो राघवः सीते श्री-मान् शत्रु-निर्बहणः ॥१२॥ [१३
 १४] अ-युक्ता बुद्धि-हीनेन सर्व-भूत-विरोधिना ।
 इयं तेन नृ-शंसेन माया मायाविना कृता ॥१३॥ [१४
 १५] शोकम् ते वि-हेतः सद्यः कल्याणं त्वाम् उर्प-स्थितम् ।
 ध्रुवं ते भजते लक्ष्मीः प्रियं प्रीति-करं शृणु ॥१४॥ [१५
 १६] सं-तीर्णः सागरं रामः सह वानर-सेनया ।
 सन्नि-विष्टः सम्-उद्रस्य तीरम् आ-साद्य दक्षिणम् ॥१५॥ [१६
 १७] सं-दृष्टः परिपूर्णाऽर्थः काकुत्स्थः सं महा-बलः ।
 सं-हितः सागरोपाऽन्ते राक्षसैर् उप-लक्षितः ॥१६॥ [१७
 १८] तैस् तंथा प्रेक्षिता गुल्मैर् हरंयस् ते प्र-दक्षिणाः ।
 प्र-वृत्तिस् तैर् उर्पाऽऽनीता श्वोऽभि-सारः पुरस्य च ॥१७॥ [१८
 १९] एतां श्रुत्वा तु सु-श्रोणि प्र-वृत्तिं राक्षसाऽधिपः ।
 एष मन्त्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः ॥१८॥ [१९
 २०] इति ब्रुवाणा सरमा मैथिलीं नष्ट-चेतनाम् ।
 सर्वोद्-योगेन योधानां शब्दं शुश्राव दारुणम् ॥१९॥ [२०

१. फ-अक्षतो ॥ २. रा२ फ-भेत्ता च परसैन्यानां । ३. म-पुरुषो ॥
 ४. म-मायया परिमोहिता ॥ ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ म-विहितः ।
 ६. रा२ फ-त्वां समुपा० ॥ ७. प्र-सहलक्ष्मणः । रा२ म-सुसमाहितः ।
 ८. रा१ ल१ ब अ प्र-सहितैः । रा२-प्रहतैः । ९. रा२ फ-सागरान्तेषु ॥ १०.
 रा२ फ-ततः । ११. रा२-हरिदृताः । १२. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०क्षिणैः ।
 १३. म-इहानीता । १४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-सोमिहारपुरस्तरः ॥ १५.
 रा१ ल१ ल२ अ प्र-एतपु श्रुत्वा ॥ १६. म-सर्व ॥

- २१] ताडितायाम् तथा भेर्याः श्रुत्वा प्रति-भयं स्वनम् ।
 उवाच सरमा सीताम् इदं मधुरया गिरां ॥२०॥ [२१
 २२] सँन्नाह-जननी ह्य एषा भेरी वै भीम-नादिनी ।
 एषा नदति गम्भीरं शृणु तोयद-सँन्निभा ॥२१॥ [२२
 २३] कैल्यन्ते मत्त-मातङ्गा युज्यन्ते रथ-वाजिनः । [२३पू
 तत्र तत्र च सं-नद्धाः सं-पतन्ति पदातयः ॥२२॥
 २४] अनीकैः पूर्यते सर्वै राज-मार्गः समन्त-तः ।
 वेग-वद्भिर् महा-वेगैर् मंहौघैर् इव सागरं ॥२३॥ [२४
 २५] शस्त्राणां च प्र-सन्नानां वर्मणां चर्मणां तथा ।
 N] रथानां भूषितानां च भूषितानां चै रक्षसाम् ॥२४॥ [२५
 प्र-भां वि-सृजतां पश्य नाना-वर्ण-समुच्छ्रिताम् ।
 २६] वनं निर्-दहतो घर्षे यथा रूपं विभा-वसोः ॥२५॥ [२६
 घण्टानां चँण्ड-निर्घोषं रथानां शृणु निः-स्वनम् ।
 २७पू] हयानां हेषंमाणानां शृणु तूर्य-स्वनं तथा ॥२६॥ [२७
 उद्यताऽऽयुध-शँस्त्राणां राक्षसेन्द्राँऽनुयायिनाम् ।
 २८] रक्षसां सं-भ्रमो ह्य एष तुमुलो लोम-हर्षणः ॥२७॥ [२८
 श्रीम् त्वां भजतु शोक-घ्नी रक्षसां भयम् आ-गतम् । [२९
 २९] रामात् कमल-पत्राऽक्षि दैत्यानाम् इव वासवात् ॥२८॥

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति । २. रा१ ल१ ब अ प्र-
 मधुरवादिनी । ल२-मधुरवादिनीं ॥ ३. रा२ फ-सँमोह० । ४. अ-नास्ति ।
 ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०दनिःस्वनं । ६. म-नास्ति ॥ ७. रा२ ब-
 काल्यन्ते । ८. प्र-समुद्यन्ति ॥ ९. ब-महाभागैर् । १०. रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-मेघरिव महार्णवः ॥ ११. प्र-तु ॥ १२. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-
 ०समुत्थितां ॥ १३. फ-शृणु निर्घोष । १४. म-चैव । १५. रा२-शेष० ॥
 १६. म-०धसत्त्वानां । १७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-राममेवातु० ॥ १८.
 म-शोकघ्ना ॥

- अव-जेतुं जित-क्रोधम् तान् अचिन्त्य-पराक्रमः ।
 ३०] अं-चिराद् विद्धि पूर्वेणं लङ्काम् अधि-गमिष्यति ॥३१॥ [३०
 वि-क्रमिष्यति रक्षःसु भर्ता ते सह-लक्ष्मणः ।
 ३१] यथा शत्रुषु वि-क्रान्तो विष्णुना सह वासवः ॥३०॥ [३१
 आ-गतस्यै हि रामस्य क्षिप्रम् अङ्क-गैतां संखि ।
 ३२] अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ विनि-पातिते ॥३१॥ [३२
 अश्रूण्य आनन्द-जानि त्वं वर्तयिष्यसि शोभने ।
 ३३] समा-गम्याऽचिरेण त्वां नन्दयिष्यति राघवः । [३३
 N] अ-वर्षाद् इव शुष्यन्तीं महा-मेघो वसुन्धराम् ॥३२॥ [N
 अ-चिरान् मोक्ष्यसे सीते वि-पुलं बन्धनं गैता ।
 ३४] वृत्ताम् एकां वैहन्त्य अंघ्र वेणीं तेन शुभाऽऽनने ॥३३॥ [३४
 ३५उ] तस्य दृष्ट्वा मुखं देवि पूर्ण-चन्द्रम् इवोदितम् ।
 ३६पृ] मोक्षसे सहसा शोकं निर्-मोकम् इव पद्म-गी ॥३४॥ [३५
 ३७उ] रावणं सम-अरे हत्वा न चिराद् इवं मैथिलि ।
 त्वया सम-अग्रं प्रियया राघवो लप्स्यते सुखम् ॥३५॥ [३६
 समा-गता त्वं रामेण शोभिष्यसि वराऽऽनने ।
 ३८] अवर्ष-शुष्केव पुरा नव-संस्या वसुन्धरा ॥३६॥ [३७
 गिरि-वरम् अभि-तो वि-वर्तमानो
 ह्य इव मण्डलम् आशु यः करोति ।
 त्वम् इह शरणम् अश्रुपै(पै) हि सीते

१. रा२ फ म-त्वां । २. रा२ फ-रावणं समरे हन्तुं ॥ ३. अतः परमधिकः
 पाठः—रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सुग्रीवसहितः श्रीमान् वानरैश्च महाबलैः ॥
 ४. रा२ फ म-आगतस्येह । ५. ल१-०गतामपि ॥ ६. रा२ फ म-जघने गतां ।
 ७. रा२ फ म-बहून्मासान् । ८. रा२ फ म-रामः ॥ ९. रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र रा२-मोक्ष्यते । १०. म-नास्ति ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-देवि ॥
 १२. रा२ प्र-भविष्यसि । १३. रा२-नवसस्येव मेदिनी । १४. म-नास्ति ॥

३९] दिवस-करं प्रभवाऽप्ययं प्र-जानाम् ॥३७॥ [३८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सरमा-वाक्यं नाम नवमः सर्गः ॥९॥

[वं-१०]= [दशमः सर्गः] =[दा-३४]

अथ तां जात-सन्तापां तेन वाक्येन मोहिताम् ।

- १] सरमा ह्लादयाश्चक्रे पृथिवीं द्यौर इवाऽम्भसा ॥१॥ [१
ततस् तस्या हितं भूयश् चिकीर्षन्ती सखी वचः ।
- २] उवाच काले काल-ज्ञा स्मित-पूर्वाऽभिभाषिणी ॥२॥ [२
उत्-सहेयम् अहं गत्वा त्वद् वाक्यम् असितेक्षणे ।
- ३] नि-वेद्य सकलं रामे प्रति-च्छन्ना नि-वर्तितुम् ॥३॥ [३
न हि मे क्रममाणाया निरा-लम्बे वि-हायसि ।
- ४] सम्-अर्थो गतिम् अन्व-एतुं वायुर् अप्य-अति-शीघ्रंगः ॥४॥ [४
एवं ब्रुवाणां तां सीता सरमाम् अब्रवीद् वचः ।
- ५] मधुरं श्लक्ष्णया वाचा पूर्व-शोकाऽवदीर्णया ॥५॥ [५
संस्-अर्था गगनं गन्तुम् अपि वा त्वं रसा-तलम् ।
- ६] अब-गच्छामि कर्तव्यं कर्तव्यं ते मद् अन्तरे ॥६॥ [६
स्निग्धात्वम् अनु-रक्ता च भगिनीऽव सहोदरा ।
- ७] त्वं प्र-सन्ना मम हिता सं-शयो मे न विद्यते ॥७॥ [७]

१. अ-प्रमयाप्ययं । रा२ फ-०वाक्ययं । २. ल१ ल२ अ प्र फ-प्रज्ञानां ॥
३. फ म- नास्ति । ४. ब अ प्र-लंकाकाण्डे । फ-लंकापर्वणि । ५. ब-सरसावा० ॥
६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वाक्यं चिकीर्षन्ती सखी तदा ॥ ७. रा१ ल१ ल२
अ प्र-तद् ॥ ८. म-विक्रम० । ९. प्र-अन्वेष्टुं । १०. प्र-अभ्येति शी० । फ-
०शीघ्रतः । ११. अ-नास्ति ॥ १२. प्र-०वकीर्णया ॥ १३. प्र-सर्वया । १४. रा१
ल१ ल२ ब प्र-तं । १५. रा२ फ-सर्व यत् ॥ १६. रा२ फ म-नास्ति ॥

- मत्-प्रियं यदि कर्तव्यं यदि मैत्री स्थिरां तव ।
 ८] त्वत्-तोऽहं ज्ञातुम् इच्छामि किं करोति स रावणः ॥८॥ [७
 स हि माया-बलो रौद्रो रावणः सर्व-रावणः ।
 ९] मां मोहयति दुष्टाऽऽत्मा पीत-मात्रेव वारुणी ॥९॥ [८
 सं-तर्जयति मां नित्यं भर्त्सयत्य् अपि चाऽसकृत् ।
 १०] राक्षसीभिः सु-घोराभिर् यो मां रक्षति सर्व-शः ॥१०॥ [९
 उद्-विग्ना शङ्किता चाऽस्मि न च स्व-स्थं मनो मम ।
 ११] यद् भयं प्राऽऽप्तवत्य् उच्चैर् अशोक-वनिकां गता ॥११॥ [१०
 १२उ] एतम् इच्छाम्य् अहं त्वत्-तो वरं सत्य-प्रतिश्रवे ।
 १३पू] लघु यद् रावणस्याऽहं सर्वं विद्यां वि-चेष्टितम् ॥१२॥ [N
 १४पू] ताम् एवं वादिनीं सीतां सरमा वल्गु-वादिनी ।
 उवाच वचनं तस्याः श्रुत्वा सा वाक्य-विक्रवम् ॥१३॥ [१२
 १५] एष ते सर्व्व्य् अभि-प्रायस् तद् गच्छामि जानकि ।
 दृष्ट्वा शत्रोर् अभि-प्रायस् उपाऽऽवर्त्ताम्य् अहं पुनः ॥१४॥ [१३
 १६] एवम् उक्त्वा ततोऽभे(?)भ्ये)ः य समीपे तस्य रक्षसः ।
 शुश्राव कथितं सर्वं रावणस्य स-मन्त्रिणः ॥१५॥ [१४
 १७] सा श्रुत्वा निश्-चयं तस्य तस्मिन् काले दुर्-आत्मनः ।

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-स्थिता । २. रा२ फ- ततोहं ॥ ३. रा१ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ ४. रा१-वाकृतं । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-नित्यशः ॥ ६. म-नास्ति । ७. प्र-व प्राप्नुवती । रा२ फ म-मामनुप्राप्तं । ८. प्र रा२ फं म-गतां । ९. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ म-तदीक्षामि कथं तस्य निश्चयो वास्य यो भवेत् । निवेदयेथाः सर्वं मे यतो मे स्यादनुमहः । यं यं पर्याम्यहं किञ्चित्तं तं मन्येष्य रावणं ॥ १०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-तदिच्छामि परं । रा२-एतादि-च्छा० ॥ ११. रा२ फ म-वल्गुभाषिणी । १२. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वाक्यविक्रवा ॥ १३. रा२ फ म-यद्यभि० । १४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वक्ष्यामि । १५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-शृङ्गा । १६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वर्त्ते पुनः पुनः ॥ १७. रा२ फ म-ततो गत्वा समीपं । १८. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-श्रुत्वा च ॥

- पुनर् अप्य् आऽगमत् क्षिप्रम् अशोक-वनिकां शुभाम् ॥१६॥ [१५
 १८] सा प्र-विश्यं ततस् तत्र समीत्यै (?ये) जनकाऽऽत्मजाम् ।
 प्रतीऽऽक्षमाणां ताम् एव पद्म-हीनाम् इव श्रियम् ॥१७॥ [१६
 १९] तां तु सीता पुनः प्राऽऽप्तां सरमां मिय-वादिनीम् ।
 २०पू] परि-ष्वज्य च सु-स्निग्धं प्र-ददौ स्वयम् आसनम् ॥१८॥ [१७
 इहोऽऽस्यतां सुखं मर्वम् आ-ख्याहि मम तत्त्व-तः ।
 २१] क्रूरस्य निश्-चयं तस्य रावणस्य स-मन्त्रिणः ॥१९॥ [१८

- को हि नाम महा-भागे मम पुण्य-विपर्यये ।
 २२] अनु-रक्षति माम् अन्यस् त्यक्त्वा त्वां पुण्य-भाषिणीम् ॥२०॥ [N
 सम्-अर्थः सर्वलोके को भद्रो वै शरणाऽर्थिनः ।
 २३] त्वं तु निष्-कारणाद् देवि प्रीर्यसे वर-वर्णिनि ॥२१॥ [N
 त्वं तु युक्ताऽभिजानी(?ती)थाः(?या)शुक्र-वासाश् च नित्य-दा ।
 २४] सर्वेषां रक्षसां मध्ये गङ्गेव निर्-अपायिनी ॥२२॥ [N
 कश् चि(?चो)द्-गच्छेद् द्रुतं चाऽस्य वचनस्याऽन्तम् आप्नुयात् ।
 २५] सर्व-स्निग्धाम ऋते त्वां तु तस्माद् आ-ख्याहि मा चिरम् २३ [N

- एवम् उक्त्वा तु सरमा सीतया तत्त्वम् उव-तमम् ।
 २६] कथितुं सर्वम् आ-रेमे रावणस्य स-मन्त्रिणः ॥२४॥ [१९
 २७उ] जनन्यां राक्षसेन्द्रोऽसौ मोक्षाऽर्थं तव याचितः ।
 अ-विन्द्येन च वैदेहि मन्त्रि-मुख्येन र्यत्न-तः ॥२५॥ [२०

१. रा२ फ म-एवाग० ॥ २. रा२ फ म-सम्प्रविष्टा । ३. ल१
 ब अ-समेत्य । प्र-प्रविश्य । रा२ फ म-ददर्श ॥ ४. रा२ फ म-इहासीना ॥
 ५. रा२ फ म-नास्ति ॥ ६. ब-भिन्नाः-सकलो लोको । ७. प्र-प्रेयसी ॥ ८. रा१
 ल१ ल२ ब-उक्त्वा । ९. ल१-उत्तरं । १०. रा२ फ म-उपविष्टा तु सा तत्र
 विष्टरे स्वर्णभूषिते । वक्तुं विनिश्चय तस्य रावणस्योपचक्रमे ॥ ११. म-राजत्या ।
 १२. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०न्द्रो वै । फ म-०न्द्रोऽश्च । १३ रा१ ल१
 ल२ ब अ प्र-अवगम्य । १४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-तत्त्वतः ॥

- २८] दीयताम् अभि-सत्कृत्य कोसलेन्द्राय मैथिली ।
नि-दर्शनं ते' परमं जन-स्थाने महाऽद्भुतम् ॥२६॥ [२१
- २९] लङ्घनं च सम्-उद्रस्य दर्शनं चाऽस्यै रूपिणः ।
वधं च रक्षसां युद्धे कः कुर्यान् मानवो भुवि ॥२७॥ [२२
- ३०] एवं स मन्त्रि-मुख्ये(?)न मात्रा च बहु-भाषितः ।
न त्वाम् उत-सहतेत्यक्तुम् अर्थम् अर्थ-परो यथा ॥२८॥ [२३
- ३१] नोत-सहेताऽहतो मोक्तुं युद्धे त्वाम् इति मैथिलि ।
साऽमात्यस्य नृ-शंसस्य निश-चयोऽयं सु-निश्चलः ॥२९॥ [२४
- ३२] एषा तस्य स्थिरा बुद्धिर् मृत्यु-भावाद् उप-स्थिता ।
न तेन शक्यां त्वं मोक्तुम् अ-निरस्तेन सं-युगे ॥३०॥ [२५
- ३३] मा चिन्तां कुरु वैदेहि सर्व-था राघवः शरैः । [N
३४पू] नि-हत्य रावणं सीते त्वां प्रियाम् उप-लप्स्यते ॥३१॥ [२६पू
३५पू] एतस्मिन् अन्तरे शब्दो भेरी-शङ्ख-समाऽऽकुलः । [२७पू
N] उत्थि(द्-स्थि)तो वानर-बले हर्षेण च संमन्व-ईतः(?)तम् । [N
३५उ] राघवस्याऽऽपतंतव सैन्यं कम्पयन् सर्व-राक्षसान् ॥३२॥ [२७उ
श्रुत्वा नू(?)च) नं(?)तं वानर-सैन्य-नादं'^३
- लङ्का-गता राक्षस-राज-भृत्याः ।
भ्रष्टौजसो दैन्य-परीत-चित्तोः
३६] श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य देवि ॥३३॥ [२८

ततो महा-वात-समीरितेन

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र- च । २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-महद्भयं ॥
३. रा२ फ म-च स्वरूपिणः । ४. ल२-नास्ति ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व प्र रा२ फ म-
मुख्यैश्च । ६. ल२ अ-नास्ति ॥ ७. रा२ फ म-शुचिस्मिते । ८. अ-नास्ति ॥ ९. म-शक्य-
ते ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-शान्तां ॥ ११. रा२ फ-समुत्सुके । प्र म-समुत्सुकः ।
१२. रा१ ल१ ल२ व अ-राघवस्याप्रतः । प्र-० स्यागतं ॥ १३. रा१ ल१ ल२
व अ प्र-समाकुला राघववाणभीता । १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-० तचेतसः ।
१५. रा१ फ-शेषं । १६. रा२ फ-दोषैः । १७. म-नास्ति ॥

घोरेण शब्देन संमुच-छितेन ।

वि-षादम् आऽगात् सकला महा-पुरी

३७] वनौकसां शब्दम् अ-मृष्यमाणा ॥३४॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्धे-काण्डे सरमा-वैक्यं नाम दशमः सर्गः ॥१०॥

[वं-११]= [एकादशः सर्गः] =[दा-३५]

तेन शङ्ख-विमिश्रेण भेरी-शब्दोऽनुवादिना । [१पू

N] राव(घ)ण(व)स्याऽऽगमत् सैन्यं नाना-प्रहरणाऽन्वितम् १ । [N

समा-गतं तु तस्योऽथ राव(घ)ण(व)स्य महा-बलम् ।

N] अशोभत तदा सर्वं स्तिमितः सागरो यथा ॥२॥ [N

N] सम्-आसीनस् तदा राजा दृष्ट्वा सैन्यम् अव-स्थितम् । [N

२७] मुहूर्तं ध्यानम् आ-स्थाय सचिवान् अभ्युद्-पेक्षत ॥३॥ [२७

अथ तान् सचिवांस् तत्र सर्वान् आ-भाष्य रावणः ।

३] जगत् सं-नादयन् सर्वम् अब्रवीद् राक्षसेश्वरः ॥४॥ [३

तरणं सागरस्याऽस्य वि-क्रमं बल-सञ्चयम् ।

४] यद् उक्त-वन्तो रामस्य भवन्तस् तन् मया श्रुतम् ॥५॥ [४

तीर्णश् च सागरं रामः सेतुना वानरैः सह ।

५] अ-मर्षी स-गणः सोऽयं साऽमात्यो न भविष्यति ॥६॥ [N

निर्-यान्तु राक्षसाः सर्वे निशिताऽऽयुध-पाणयः ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ म-समन्वितेन । फ म-समुत्थितेन ॥ २. व अ प्र-लंकाकाण्डे । म-लंकापर्वणि । ३. म-रावणाभिप्रायो ॥ ४. प्र-भेरीशंखानु-वादिना । ५. रा२ फ म-नास्ति ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व अ-तदा तस्य । ७. रा१ ल१ ल२ व अ-सैन्यं ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ फ-०सर्गम् ॥ ९. म-विविधायुषः ॥

- ६] नि-घ्नन्तु वानरं-बलं तौ चोभौ राम-लक्ष्मणौ ॥७॥ [N
ततः प्राऽऽप्तः सु-हृदं स्निग्धोमाल्य-वान् नाम राक्षसः ।
९] उवाच रावणं मन्त्री वृद्धाऽमात्यो बहु-श्रुतः ॥८॥ [६
विधाऽविद्या-विनीतो यो राजा रौजन् नयाऽनुगः ।
१०] प्र-शौस्ति चिरंम् ऐश्वर्यम् अरींश् च कुरुते वशे ॥९॥ [७
सं-दधानो हि कालेषु वि-ग्रहं चाऽरिभिः सह ।
११] स्वपक्ष-वचनं कुर्वन् महद् ऐश्वर्यम् अरुन्ते ॥१०॥ [८
हीयमानेन पर्य-एष्यो राज्ञा सन्धिः समेन च ।
१२] न शत्रुर् अव-मन्तव्यो ज्यायान् कुर्वीत वि-ग्रहम् ॥११॥ [९
१३पृ] तन् मङ्गं रोचते सन्धिस् तव रामेण रावणः(१ण) । [१०पू
१४उ] वि-रोधं मां गमंस् तेन सन्धिस् ते तेन रोचताम् ॥१२॥ [N
१३उ] यद्-अर्थम् अभि-युक्तोऽसौ साऽस्मै सीता प्र-दीयताम् । [१०उ
१४पृ] तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश् च जयैषिणः ॥१३॥ [११पू
असृजद् भग-वान् पक्षौ द्वाव एव हि पिता-महः ।
१५] सुराणाम् अ-सुराणां च धर्माऽधर्माव् ऋताऽनृतौ ॥१४॥ [१२
धर्मो हि श्रूयते पक्षः सुराणां हि^१ महाऽऽत्मनाम् ।
१६] अ-धर्मो रक्षसां पक्षः सुराणाम् एष निश्-चयः ॥१५॥ [१३
१७उ] धर्मो वै^२ ग्रसतेऽधर्मं तत्र त्रेता प्र-वर्तते । [१४उ
स त्वया चरता लोके धर्मो विनि-कृतः पुरा ।
१८] अ-धर्मः प्र-गृहीते^३ च^४ तेनाऽसि तमसाऽऽवृतः ॥१६॥ [१५

१. व-राषवबलं । २. प्र-तावुभौ ॥ ३. रा_१ ल_२ व अ प्र-पुरः ।
ल_१ व-पुनः ॥ ४. रा_२-विधास्त्वतिवि० । ५. म-राजन० । ६. रा_२
फ म-स शास्ति । ७. म-स्थिरं ॥ ८. रा_२ फ म-वारिभिः ॥ ९. अतः
परमधिकः पाठः—रा_१ ल_१ ल_२ व अ अ प्र-भवतश्चाप्यहं वेधि युद्धे सत्य-
पराक्रमान् । युद्धे नाम रिपोस् तन्त्रमित्युक्ता(१क)स्ते क्रियान्वितः ॥
१०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-अगमंस् ॥ ११. म-नास्ति ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२
व अ-धर्मं । १३. व अ-एष निश्चयः । १४. फ-नास्ति । १५. व फ-नास्ति ॥
१६. फ म-अधर्मो । १७. म-०हीतेन ॥

- १९पृ] स प्र-सादाद् वि-दृढश् च धर्मो राम-व्यपाऽऽश्रयः ।
 वि-वर्धयति तत् पक्षं स सुराणां शुभाऽऽवहः ॥१७॥ [१६
 २०] विषयेषु प्र-सक्तेन यत्-किञ्चित्-कारिणा त्वया ।
 ऋषीणाम् अग्नि-कल्पानाम् उदं-वेगो जनितो महान् ॥१८॥ [१७
 २१] ते सम्प्रति दुरा-धर्वाः प्र-दीप्ता इव पावकाः ।
 तपसा भाविताऽऽत्मानो धर्मस्याऽनु-ग्रहे स्थिताः ॥१९॥ [१८
 २२] अ-विघ्नेन यजन्ते च यैः स्वैः-स्वैर् द्वि-जातयः ।
 जुह्वत्य् अग्नींश् च विधि-वद् वेदांश् चोच्चैर् अधीर्यते ॥२०॥ [१९
 २३] अभि-भूय च रक्षांसि ब्रह्म-घोषो नि-नादयन् ।
 दिशोऽपि प्रैथते सर्वाः स्तनयित्नुर् इवोष्ण-गे ॥२१॥ [२०
 २४] ऋषीणाम् अग्नि-शरणेष्वाग्निहोत्र-संमुत्थि(द्-स्थि)तः ।
 आ-दत्ते रक्षसां तेजो धर्मोद्यो व्य-आप्नुवन् जगत् ॥२२॥ [२१
 २५] तेषु तेषु च देशेषु पुण्येषु सु-दृढव्रतैः ।
 क्रियमाणं तपस् तीव्रं सं-तापयति राक्षसान् ॥२३॥ [२२
 २६] उत-पातान् उत्थि(द्-स्थि)तान् दृष्ट्वा सु-घोरान् बहु-धा बहून् ।
 वि-नाशम् अनु-पश्यामि सर्वेषां रक्षसाम् अहम् ॥२४॥ [२५
 २७] खराऽभिस्तनिता घोरा मेघा भृश-भयकराः ।
 २८पृ] शोणितेनाऽभि-वर्षन्ति लङ्काम् उष्णेन सर्व-तः ॥२५॥ [२६
 ३०पृ] चरतां वाहनानां च प्र-पतन्त्य् अश्रु-बिन्दवः । [२७पृ
 N] अ-यथावच् च शोभन्ते न सङ्गमाऽभिनन्दिनः ॥२६॥ [N

१. रा१-उद्योगो ॥ २. ब प्र रा२ फ म-रताः ॥ ३. रा२-यज्ञैस्तीस्त्रै ।
 ४. म-उदीरयन् ॥ ५. रा१ अ-०षोडशद० । ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
 व्यथितास्सर्वास्तेन जिष्णुरिवोदितः ॥ ७. रा१ ल१ ल२ अ प्र-०शरणे षभि-
 होत्रसमन्वितः । ब-०शरणे साग्निहोत्रसमन्वितः । ८. ल२-आधत्ते । ९. रा२ फ
 म-धूमौषो । १०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-व्यप्लुवन् ॥ ११. रा२ फ म-
 शीयमानं ॥ १२. रा२ फ म-उत्पातांश्चोद्गतान् दृष्ट्वा घोरान्बहुविधान् बहून् ॥ १३.
 रा२ फ म-प्रतिभयं ॥ १४. रा२ फ म-नास्ति ॥

३०उ] रंजो-ध्वस्ता दिशः सर्वा न प्र-भान्ति यथा पुरा । [२७उ

३१पू] सर्वं नष्ट-श्रियं मन्ये सैन्यं ते राक्षसेश्वरं ॥२७॥ [N

३२उ] विष्णुं रामम् अहं मन्ये मानुषं देहम् आ-श्रितम् ।

न च मानुष-मात्रो वै राघवो दृढ-विक्रमः ॥२८॥ [N

३३] येन बद्धः सम-उद्रेऽस्मिन् सं मेतुः सु-महाऽद्रुतैः ।

३४पू] कुरुष्व नर-राजेन सन्धिं रामेण रावण ॥२९॥ [N

N] कुरुष्व वचनं मेऽर्घ्यं हितम् उक्तं निशा-चर ।

३४उ] सीता-कृते महा-प्राज्ञ महद् भयम् उप-स्थितम् ॥३०॥ [N

तथेमानि नि-मित्तानि लभ्यन्ते राक्षसाऽधिर्ष । [N

N] चण्डा गोमायवो शृभ्रा वाशन्ति च सु-भैरवम् ।

प्र-विश्य लङ्कां समये समवायांश्च च कुर्वते ॥३१॥ [२८

३७] काली स्त्री पाण्डुरैर दन्तैः प्र-हसत्प्र अग्र-तः स्थिता ।

स्त्रियः स्वप्नेषु मुह्यन्ति(?न्ती)गृहाणिप्रति-धावति ॥३२॥ [२१

३८] रथ्यासु बालकैर् नित्यं कलहः परि-षंज्यते । [N

गृहेषु बलि-कर्माणि प्रेताः पर्युप-भुञ्जते ॥३३॥

३९] स्वरा गोषु प्र-जौयन्ते मूषका न-कुलेषु च । [३०

मार्जारा द्वीपिभिः सार्धं सूकराश्च च श्वभिः सह ।

४०] किं-नरा राक्षसांश्चैव समेता मानुषैः सह ॥३४॥ [३१

पाण्डुरा रक्त-पादाश्च च विह-गाः काल-चोदिताः ।

४१] राक्षसानां वि-नाशाय कपोता गृह-चारिणः ॥३५॥ [३२

१. रा२ फ म-ध्वजा ध्वस्ता विवर्णाधि । २. प्र-नास्ति ॥ ३. प्र-आ-स्थित । ४. रा२ फ-न स मातु० । म-उ त्वमा० ॥ ५. रा१ ल१ ल२ ष अ प्र-तेतुः स महदद्भुतः ॥ ६. रा१ ल१ ल२ अ-मर्षं ॥ ७. प्र-तेषां यानि । ८. रा२ फ म-लक्षये राक्षसेश्वर ॥ ९. प्र-भिषाः—मुष्णन्ति ॥ १०. रा२ फ म-नास्ति ॥ ११. ल२-गरिष्वज्यते । प्र-प्रतिसज्यते । रा२ फ म-गरिकल्यते । १२. रा१ ल१ ल२ ष अ प्र-द्वेषोपभुञ्जते ॥ १३. रा१ ल२ अ-मेषेषु जा० । ल१ ष प्र-मेषीषु जा० । १४. ल१ ष प्र-नकुलीषु । १५. प्र-राक्षसेश् । १६. ष-नास्ति ॥

- चीची कूची च वाशन्ति शारिका वेष्मसु स्थिताः । [३३
 ४२] पतन्ति व्यथिताश्चैव निर्गताः कलहैषिणः । [३४पू
 N] मूषिकाश्चाऽपि रथ्यासु वि-श्रब्धं प्र-सरन्ति च ॥ ३६ ॥ [N
 करालो वि-कटो मुण्डः पुरुषः कृष्ण-पिङ्गलः ।
 ४३] रक्षो-गृहाणि सर्वाणि कालैः कालेऽन्वेषते ॥ ३७ ॥ [३५
 अत्य-उग्रं हि प्र-वाशन्ति द्वि-जा युद्धाऽभिनन्दिनः ।
 ४५] क्रव्याऽदा भक्षयिष्यन्ति मांसानि गज-वाजिनाम् ॥ ३८ ॥ [३६
 इदं वचस् तस्य नि-वेद्य माल्य-वान्
 निर-ईक्ष्य रक्षोऽधिपतेः स्थितोऽग्र-तः ।
 अनुत्-तमम् उत्तम-पौरुषो बली
 ४६] बभूव तूष्णीं समवेक्ष्य रावणम् ॥ ३९ ॥ [४१
 स तद् वचो माल्य-वता सु-भाषितं
 दशाऽऽननो न प्र-शशंस मौर्ख्य-तः ।
 भृशं जगैव सुदुष्ट-मानसो
 N] मुमुर्षुर् अन्यच्च वचोऽभ्युद्-ईरयन् ॥ ४० ॥ [४२
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे माल्यवद्-वैक्यं
 नामैकादशः सर्गः ॥ १११ ॥

१. रा२ फ-कूचीति । २. रा२-पचन्ति । ३. रा२ फ म-निर्जिताः ।
 ४. रा२ फ म-नास्ति ॥ ५. फ-कानि । ६. रा२-काले त्ववे० । म-काले श्ववे० ॥
 ७. ल१-अभ्यग्रं । ८. रा२ फ-म-प्रपश्यन्ति ॥ ९. रा२ फ म-तत्र ॥
 १०. म-मान्यतयाभिभाषितं । ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मूर्खवत् ।
 १२. प्र-जगै सुदृढबद्धमानसो । १३. रा१ ल२ अ प्र-वचोभ्यधासीत् । १४.
 ल१ व-नास्ति ॥ १५. ल२ व प्र-लंकाकाण्डे । रा२ म-लंकापर्वणि । १६.
 म-माल्यवद्ब्रह्मो ॥

[वं-१२]= [द्वादशः सर्गः] =[दा-३६]

ततो माल्य-वतो वाक्यं हितम् उक्तं दशाऽऽननः ।

१] नाऽमर्षयत दुष्टाऽऽत्मा कालस्य वशम् आ-गतः ॥१॥ [१

स बद्ध्वा भ्रुकुटीं वक्त्रे क्रोधस्य प्रति-लक्षणम् ।

२] अ-मर्षात् परिवृत्ताऽक्षौ माल्य-वन्तम् अथाऽब्रवीत् ॥२॥ [२

हित-बुद्ध्या यद् अप्य् एतत् तत्-पौरुषम् इहोच्यते ।

३] पर-पक्षं प्र-शस्यैव न तच्च छोत्रं-सुखं मम ॥३॥ [३

मानुषं कृपणं रामम् एकं शाखाभृगाऽऽश्रयम् ।

४] सम्-अर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनाऽऽल्यम् ॥४॥ [४

रक्षसाम् ईश्वरं मां च देवतानां भयं-करम् ।

५] अ-हीनं मन्यसे केन हीनं मां जं(जा)तु विक्रमैः ॥५॥ [५

वीर-द्वेषेण वा सन्धेः पक्ष-पातेन वा रिपोः ।

६] त्वयाऽहं परुषाण्य् उक्तः पर-प्रोत्सांहितेन वीं ॥६॥ [६

प्र-भवन्तं पद-स्थं हि परेषुं कोऽभि-धांस्यति ।

७] पण्डितः शास्त्र-तत्त्व-ज्ञो विना प्रोत्साहनाद् रिपोः ॥७॥ [७

आ-दाय च वनात् सीतां पद्म-हीनाम् इव श्रियम् ।

८] किम्-अर्थं प्रति-दास्यामि राघवाय भयाद् अहर्मं ॥८॥ [८

वृतं वानर-कोटीभिः स-सुग्रीवं स-लक्ष्मणम् ।

९] पश्य कैश्चिद् अहोभिस् त्वं नि-हन्तं राघवं मया ॥९॥ [९

१. प्र-न मर्षयति ॥ २. रा२-भ्रुकुटी चक्रे । ३. रा१ ल१ ल२ व अ
फ-०त्तास्यो । म-०त्तात्मा ॥ ४. प्र रा२ फ म-परुषं । ५. प्र- तदिष्यते । ६.
म-सैव सुखं ॥ ७. रा२-वनाश्रयं ॥ ८. रा२ फ म-तत्त्ववि० ॥ ९. प्र-
वीरदोषेण । १०. प्र-यदत्रोत्सा० । ११. रा२-च ॥ १२. रा१ ल१ ल२
व अ प्र-पुरुषं । १३. ल१ ल२ व अ प्र-को हि भ्राम्यति ॥ १४. रा३ म-इव ॥
१५. रा३-त्तं । १६. अ-नास्ति ॥

- द्वन्द्वे यस्य न तिष्ठन्ति देवता अपि सं-युगे ।
 १०] रावणो मानुषं प्राऽऽप्य भयम् आ-हारयेत् कथम् ॥१०॥ [१०
 द्वि-त्रा भज्येयम् अप्य् एव न नमेयं तु कैर्हि-चित् ।
 ११] एष सह-जो दोषः स्व-भावो दुर्-अतिक्रमः ॥११॥ [११
 १२पृ] यदि तावत् सम-उद्रस्य सेतुर् बद्धो यद्-ऋच्छया ।
 N] रामेण वि-स्मयः कोऽत्र यतस्ते भयम् आ-गतम् ॥१२॥ [१२
 कामं रामं इहोत्-तीर्णं(?) सह वानर-सेनया ।
 १३] प्रति-जानामि सैत्यं ते न जीवन् प्रति-यास्यति ॥१३॥ [१३
 एवं ब्रुवाणं सं-रब्धं क्रुद्धं वि-ज्ञाय रावणम् ।
 १४] व्रीडितो माल्य-वांसूतूष्णीं तस्माद् देशाद् अपाऽक्रमत् ॥१४॥ [१४
 जयाऽऽशिषा च राजानं वर्धयित्वा वि-मृश्य च ।
 १५] माल्य-वान् अभ्यनु-ज्ञातो जगाम स्वं नि-वेशनम् ॥१५॥ [१५
 रावणम् तु सहाऽमात्यैर् मन्त्रयित्वा वि-मृश्य च ।
 १६] लङ्कायाम् अ-तुलां गुप्तिं कारयामास राक्षसं ॥१६॥ [१६
 प्र-हस्तं चाऽऽदिदेशाऽथ पूर्व-द्वारेऽरि-सूदनम् ।
 १७] दक्षिणे तुं महा-वीर्यो महापार्श्व-महोदरौ ॥१७॥ [१७
 पश्चिमे तु तयो द्वारे पुत्रम् इन्द्र-जितं स्वयम् ।
 १८] व्या-दिदेश महा-कायं राक्षसैर् बहुभिर वृत्तम् ॥१८॥ [१८
 उद-तरेऽपि च स द्वारे व्या-दिश्य शुक्र-सारणौ ।
 १९] स्वयम् अत्र भविष्येऽहम् इति तान् मन्त्रिणोऽब्रवीत् ॥१९॥ [१९
 राक्षसं तु विरूपाक्षं महा-बल-पराक्रमम् ।

१. अ-किमर्थं प्रतितिष्ठन्ति ॥ २. रा_१ ल_१ ल_२ अ-भजेद्यमो वा मां ।
 ३. रा_२ फ म-कल्पयित्वा । ४. रा_१ ल_१ ल_२ अ-द्वेषः ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२
 अ अ प्र-रामं । ६. रा_२ फ म-तत्सत्यं ॥ ७. रा_१ ल_२-शीतार्थं । ल_१ अ अ
 प्र-सेनास्यं । म-उर्जन्तं ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ अ अ प्र-विद्युज्य । ९. रा_१ ल_१
 ल_२ अ अ-रावणः ॥ १०. प्र-जौ ॥ ११. रा_१ प्र-प्रहाद्वारे । १२. रा_२ फ म-
 महामायं ॥ १३. प्र म-भविष्यामि ॥

२०] मध्ये सं-स्थापयमास बहुभिः सह राक्षसैः ॥२०॥ [२०

एवं वि-धानं लङ्कायां कृत्वा राक्षस-पुङ्गवः ।

२१] मेने कृताऽर्थम् आत्मानं कृताऽन्त-वशम् आ-गतः ॥२१॥ [२१

वि-सर्जयामास ततः स मन्त्रिणो

वि-धानम् आ-ज्ञाप्य पुरस्य पुष्कलम् ।

जयाऽऽशिषा मन्त्रि-जनेन पूजितो

२२] जगाम सोऽन्तः-पुरम् ऋद्धि-मत तदा ॥२२॥ [२२

इत्याथं रामायणे युद्ध-काण्डे लङ्का-विधानं नाम द्वादशः सर्गः ॥१२॥

[वं-१३]= [त्रयोदशः सर्गः] =[दा-३७]

नर-वानर-राजौ तुं स च वायु-सुतः कपिः ।

१] जाम्ब-वान् ऋक्ष-राजश् च रावणाऽवरजस् तथा ॥१॥ [१

२पू] अङ्ग-दो द्वि-विदो मैन्दो लक्ष्मणो नील एव च ।^१ [२

N] अन्ये च वानर-श्रेष्ठाः शत-शोऽथ सहस्र-शः । [N

अमित्र-विषयं प्राऽऽप्ताः समम् एवाऽभ्य-अमन्त्रयन् ॥२॥ [३उ

४] इयं सा लक्ष्यते लङ्का पुरी रावण-पालिता ।

५पू] मानुषाऽसुर-गन्धर्वैर् अ-मरैर् अपि दुर-जया ॥३॥ [४

N] पुर्याम्(र्या) एवं-विधायां(र्यास) तुमन्त्रयध्वं विनिर्-जये ।

५उ] निसं संभि-हितो येन रावणो रं वयन् प्र-जाः ॥४॥ [५

६उ] तथा तेषु ब्रुवाणेषु रावणाऽवरजोऽब्रवीत् ।

वाक्यं हेत्वर्थ-संयुक्तं पुष्कलाऽर्थं वि-भीषणः ॥५॥ [६

१. फ-कृतार्थं मन्वसे च त्वं ॥ २. ल_२ अ-दुष्करं ॥ ३. फ-नास्ति ।
४. ल_१ अ प्र-लंकाकाण्डे । म-लंकापर्यणि ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-
० राजानो ॥ ६. रा_१ ल_१ ल_२-वानराः श्रेष्ठाः । ७. रा_२ फ-नास्ति ॥ ८.
म-अमरैवापि ॥ ९. रा_२-० तो अथ । म-शापविहितेन । १०. फ- रज्यन् ॥

- ८] अनलश् च हरश् चैव सं-पातिः प्र-धेसम् तथा ।
 ९३] गत्वा लङ्काम् अमात्या मेपुरीं पुनर् इहाऽऽगताः ॥६॥ [७
 भूत्वा शकुनयः सर्वे प्र-विष्टास् तां महा-पुरीम् ।
 १०] वि-धानं वि-हितं यच्च च दृष्ट्वा तत् समुप-स्थिताः ॥७॥ [८
 सं-विधानं यद् आहुस् ते रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 ११] राजंस् तैः कथितं सर्वं यथा-तथ्यं तु तच्च कृणु ॥८॥ [९
 पूर्वं प्र-हस्तो बल-वान् द्वारम् आ-वृत्त तिष्ठति ।
 १२] दक्षिणं तु महा-वीर्यो महापार्श्व-महोदरौ ॥९॥ [१०
 १३] इन्द्र-जित् पश्चिमं द्वारं राक्षसैर् बहुभिर् दृतः ।
-
- N] पट्टिशाऽसि-भुशुण्डीभिः शूल-मुद्गर-पाणिभिः ॥१०॥ [N
 १३] नाना-प्रहरणैः शूरैर् आ-स्थितो रावणाऽऽत्मजः । [११३
 १४] उत्-तरं नगर-द्वारं रावणः स्वयम् आ-स्थितः ॥११॥ [१२
 विरूपाऽक्षम् तु महता शूल-शक्ति-धनुष्-मता ।
 १५] बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्मम् आ-श्रितः ॥१२॥ [१३
 एताम् एवं-विधां गुप्तिं लङ्कायां समुद्-ईक्ष्य ते ।
 १६] मांसकाः सचिवाः सर्वे शीघ्रं पुनर् इहाऽऽगताः ॥१३॥ [१४
 सहस्रं कुञ्जराणां च रथानाम् अ-युतं तथा ।
 १७] हयानां चाऽयुतं तत्र साऽग्रा कोटी च रक्षसाम् ॥१४॥ [१५
 वि-क्रान्ता लब्ध-लक्ष्याश् च सं-ग्रामेषु अ-निवर्तिनः ।
 १८] इष्टा राक्षस-राजस्य नित्यम् एते निशा-चराः ॥१५॥ [१६
 एकैकस्य तु युद्धार्थं रा(र)क्षसां च विशां-पतेः ।
 १९] परिवार-सहस्राणां सहस्रम् उप-तिष्ठते ॥१६॥ [१७

१. रा१ ल१ ल१ ब अ प्र-प्रखषत् ॥ २. रा१ ल१ ल२ ब अ म-ते ।
 ३. रा२ फ-०तत्त्वं ॥ ४. म-सह । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ फ-नास्ति ॥ ६. प्र-सर्वैर् । ७.
 अ प्र रा२ फ-आस्थितः । ८. म-नास्ति ॥ ९. प्र-लंकायाः । १०. रा२ फ-कामगाः ॥
 ११. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र म-०लक्षाश् ॥ १२. रा२ फ म-राक्षसस्य ॥

- एतां प्र-वृत्तिं लङ्कायाम् अनु-प्रोच्य वि-भीषणः । [१८पू
 २०] रामं कमल-पत्राऽक्षम् इदं पुनर् उवाच ह ॥१७॥ [१९पू
 कुबेरं तु यदा राजन् रावणः प्रत्य-अयुध्यत ।
 २१] षष्टि-शत-सहस्राणि तदा निर्-यान्ति रक्षसाम् ॥१८॥ [२०
 परा-क्रमेण वीर्येण तेजसा संस्व-गौरवात् ।
 २२] सदृशानि स्म सर्वाणि रावणस्य दुर्-आत्मनः ॥१९॥ [२१
 अत्रोऽमर्षो न कर्तव्यो रोषये त्वां न भीषये ।
 २३] सम्-अर्थो ह्य असि वीर्येण सुराणाम् अपि शांतने ॥२०॥ [२२
 तद् भवान् हरि-वीर्याणां बलेन महताऽऽवृतः ।
 २४] सं-क्षोभ्य रंक्षसीं सेनां सं-वधिष्यति रावणम् ॥२१॥ [२३
 रावणाऽवरजे वाक्यम् एवं ब्रुवति राघवः ।
 २५] शत्रूणां प्रति-धौताऽर्थम् ईदं वचनम् अब्रवीत् ॥२२॥ [२४
 कपीनाम् उग्र-वीर्याणां सहस्रैर् बहुभिर् वृतः । [२५उ
 २६] नीलः प्र-हस्तं प्लवं-गो रंक्षसं प्रति धौवताम् ॥२३॥ [N
 अङ्ग-दो वालिनः पुत्रो बलेन महताऽऽवृतः ।^{१२}
 २७] दक्षिणे बांधतां द्वारि महापार्श्व-महोदरौ ॥२४॥ [२६
 हनु-मान् पश्चिमं द्वारं निर्-र्यातु पवनाऽऽत्मजः ।
 २८] इन्द्रजित-प्रतियुद्धाऽर्थं वृतो वै वानरैः सह ॥२५॥ [२७

१. रा१ ल१ ल२ अ प्र-०शोच्य । अ-०शोच्य ॥ २. म-व । ३. रा१
 ल१ ल२ अ अ-वृत्तिः शतसहस्राणां ॥ ४. प्र-नास्ति ॥ ५. रा१ फ म-अत्र
 मन्युर । ६. फ-न विभीषये । ७. ल१-०णामपि शांतये । अ-तेजसा सस्वगौरवात् ॥
 ८. रा२ फ म-०वीर्याणां । ९. रा२ फ म-विक्षोभ्य । १०. प्र-महती ।
 ११. रा२ फ-तं वधि० ॥ १२. ल१ अ-नास्ति ॥ १३. प्र-ह्व पा० ।
 रा२ फ-प्रतिबाधार्थं । १४. रा२ फ-एवं ॥ १५. रा१ ल२ अ
 प्र-प्रवरं प्लवंगो । १६. रा१ ल२ अ प्र-राक्षसं प्रति ॥ १७. रा२ फ म-
 धावतां ॥ १८. रा२ फ म-निषीष्य । १९. रा२ फ-निविशत्वप्रमेयात्मा कपिभि-
 र्बहुभिः सह । म-नास्ति ॥

दैत्य-दानव-संघानाम् ऋषीणां च महाऽऽत्मनाम् ।

२९] विप्रकारं-प्रियः छुद्रो वरदान-बलाऽन्वितः ॥२६॥^२ [२८

परा-क्रमति यः सर्वाल् लोकान् सं-तापयन् प्र-जाः ।

३०] तस्य राक्षस-राजस्य रावणस्य वधे वृत्तः ॥२७॥ [२९

उत्-तरं नगर-द्वारम् अहं सौमित्रिणा सह ।

३१] नि-पीड्योप-निवेक्ष्यामि स-बलो यत्र रावणः ॥२८॥ [३०

वानरेन्द्रस् तु बल-वान् ऋक्ष-राजस् तु जाम्ब-वान् ।

३२] राक्षसेन्द्राऽनुजश् चैव गुल्मे भवतु मध्यमे ॥२९॥ [३१

न चैव मानुषं रूपं कपिभिः कार्यम् आ-हवे ।

३३] [दृष्ट्वा नैश्येत वै संज्ञा युद्धे वा मानुषे बले । ?] [३२

वानरो ह्य एव नश् चिह्नं स्व-जनेऽस्मिन् भविष्यति ॥^३३०॥ [३३

३४] वयं तु भवतां मध्ये सप्त योत्स्यामहे नराः ।

अहं चैव सह भ्रात्रा लक्ष्मणेनाऽमितौजसा ।

३५] आत्मनः पञ्चमश् चाऽयं सखा मम वि-भीषणः ॥३१॥ [३४

सर्वकार्य-प्रसिद्धयर्थम् एवम् उक्त्वा वि-भीषणम् ।

३६] सुवेलाऽऽरोहणे बुद्धिं चकार लंघु-विक्रमः ॥३२॥ [३५

ततः स रामो महता बलेन

प्र-च्छाद्य सर्वा पृथिवीं महाऽऽत्मा ।

प्रहृष्ट-रूपोऽभि-जगाम लङ्कां

१. रा_१ ल_१ ब अ प्र-विप्रकारी च यः । २. ल_२-नास्ति ॥ ३. रा_१

ल_१ ल_२ ब अ प्र-वेक्ष्यामि । ४. अतः परमधिकः पाठः—रा_१ ल_१ ल_२ ब

अ प्र-तान्पुरद्वाःस्त्रिभुजाःशक्तः समर्थः परिरक्षितुं । रामेयाधिष्ठितं चैतद्दृश्यो-

नेव सागरं ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-नश्यति । ६. रा_२ स-पुरुषं संक्षेपं

वानरे । फ-पुरुषः संशयं वानरे । ७. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र म-नास्ति ॥

८. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-भवतो मध्ये च । ९. प्र रा_२ फ-आत्मना । १०. प्र-

पचमोयं मे ॥ ११. प्र रा_२ फ म-मतिमास्तदा ॥ १२. स-तेन ।

N] वि-भीषणं चार-विधौ नि-योज्य ॥३३॥ [३६

इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे विभोग-चिन्ता नाम त्रयोदशः सर्गः ॥१३॥

[वं-१.४] = [चतुर्दशः सर्गः] = [दा-३८]

स तु कृत्वा सु-वेलस्य बुद्धिम् आ-रोहणं प्रति ।

१] लक्ष्मणाऽनुगतो रामः सु-ग्रीवम् इदम् अब्रवीत् ॥१॥ [१

वि-भीषणं च धर्म-ज्ञम् अनु-रक्तं निशा-चरम् ।

२] मन्त्र-ज्ञं च कृत-ज्ञं च मधुरं श्लक्ष्णया गिरा ॥२॥ [२

सु-वेलं साधु शैलेन्द्रम् आशु सानु-शतैश् चित्तम् ।

३] अधि-रोहामहे सर्वे वत्स्यामोऽत्र निशाम् इमाम् ॥३॥ [३

लङ्काम् आ-लोकयिष्यामो नि-लयं रावणस्य च ।

५] येनाऽऽत्म-जीविताऽन्ताय हृता भार्या यशस्विनी ॥४॥ [४

येन धर्मो न वि-ज्ञातो न कुलं कुल-शालिना ।

६] राक्षस्या नीचया बुद्ध्या येनैतद् गर्हितं कृतम् ॥५॥ [५

तस्माद् वि-वर्धते रोषः संभृत्वैतं पाप-राक्षसम् ।

७] यस्याऽप-चारान् नीचस्य सर्वान् धेक्ष्यामि राक्षसान् । [६

बाणैर् वज्राऽशनि-प्रख्यैर् अ-सुरान् इव वासवः ॥६॥ [N

८] एकैश् च कुंभैस्ते पापं कौल-पाश-वशं गतः ।

नीचैस् तस्याऽप-चारेण कुलं येन वि-नश्यति ॥७॥ [७

९] एवं सं-मन्थ्य काकुत्स्थः सं-क्रुद्धो रावणं प्रति ।

१. ल२-नास्ति ॥ २. फ म-नास्ति । ३. ब अ प्र-लंकाकाण्डे । म-
लंकापर्वणि । ४. रा२ फ-सैन्यप्रभागो । म-सैन्यविभागो ॥ ५. रा२ फ म-
नुमतो ॥ ६. रा२ फ म-इमं । ७. रा२-सानुशतान्वितं । फ-सानुशतोच्छ्रितं ॥
८. रा२ फ म-येन मे जीवि० ॥ ९. प्र-रक्षसा ॥ १०. रा१ ल१ ल२ अ-भ्रुत्वैतं ।
११. रा२ म-पराधान् । १२. रा१ ल१ ल२ अ प्र-हन्यामि ॥ १३. रा१ ल१ ल२
ब अ प्र-को हि तत्कुरते । १४. रा१ ल१ ल२ अ प्र-कालस्य वशमात्मनः । ब-
कालस्य वशमागतः । म-कलहस्य वशं गतः । १५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
नीचस्यात्पाप० ॥

- शीघ्रं सु-वेलम् आऽरोहद् वासाऽर्थं चित्र-काननम् ॥८॥ [८
 १०] पृष्ठ-तो लक्ष्मणश्च चैनम् अन्व-अगच्छत् समा-हितः ।
 स-शरं धनुर् उद्-यम्य सु-महद् वि-क्रमोपमम् ॥९॥
 ११] अन्वाऽरोहच्च च सु-ग्रीवः साऽमात्यः स-विभीषणः । [१
 हनु-मान् अङ्ग-दो नीलो मैन्दो द्वि-विद एव च ॥१०॥
 १२] गजो गवाऽक्षो गवयः शरभो गन्ध-मादनः । [१०
 १३पू] पैनसः कु-मुदश्च चैव पृथुश्च च हरि-यूथपः ॥११॥ [११पू
 १४उ] एते चाऽन्ये च बहवो वानराः शीघ्र-गौमिनः । [१२उ
 अन्वाऽरोहन् बँलोदग्राश्च चालयन्तो महा-शिलाः ॥१२॥ [N
 १५] ततः सु-वेलम् आ-रुह्य रामस् तैर् वानरैः सह ।
 नि-षसाद् गिरेस् तस्य शृङ्गे सम-शिला-र्तले ॥१३॥ [१४
 १६] ततः कपि-गणाः सर्वे समा-वृत्य त्रि-योजनम् ।
 आ-रोहन्ति सु-वेलं तु प्रुवंन्तो दक्षिणा-मुखाः ॥१४॥ [१५
 १७] ते वायु-वेगाः प्लव-गाम् तं गिरिं गिरि-चारिणः ।
 अध्याऽरोहन्त श-तशः सु-वेलं यत्र राघवः ॥१५॥ [१३
 १८] ते त्व् अ-दीर्घेण कालेन गिरिम् आ-रुह्य सर्व-तः ।
 ददृशुः शिर्वेरात् तस्माद् वि-भक्ताम् इव खे पुरीम् ॥१६॥ [१६
 १९] तां सु-वर्षां वैरै-द्वारां प्राकार-वर-शोभिताम् ।
 २०उ] लङ्कां राक्षसैः पूर्णां ददृशुर् हरि-यूथपाः ॥१७॥ [१७
 प्राकार-वर्षेभी-संस्थैस् तमो-नीलैर् निशा-चरैः ।
 २२] ददृशुस् ते हरि-श्रेष्ठाः प्राकारम् अपैरं कृतम् ॥१८॥ [१८

१. रा२ फ-रामः ॥ २. रा२ फ म-लक्ष्मणस्त्वेनं ॥ ३. रा२-पवनः । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. रा२ फ-शीघ्रविक्रमाः । ६. रा२-अध्यारोहन् । ७. रा२ फ म-इबोदग्राः शातयन्तो ॥ ८. रा२ फ-०तटे ॥ ९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-सुवेलस्य । १०. म-पतन्तो ॥ ११. फ-सर्वशः । १२. रा१ ल१ ल२ ब-विवरात् ॥ १३. प्र-नषद्वारां ॥ १४. रा२ फ म-प्राकारधरणीसं० । १५. रा१ ल१ ल२ ब-परमं ॥

- ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे राक्षसान् युद्ध-काङ्क्षिणः ।
 २३] ससृजुर् वि-पुलान् नादांस् तत्र रामस्य पश्यतः ॥१२॥ [१२
 ततोऽस्तम् अगमत् सूर्यः सन्ध्यया प्रति-रञ्जितः ।
 २४] पूर्ण-चन्द्र-प्रदीपौ च क्षीपा समभि(१५) वर्तते ॥२०॥ [२०
 स-चन्द्र-ग्रह-नक्षत्रं नभोऽदृश्यत सागरे ।
 २५] द्वितीयम् इव चाऽऽकाशं स-चन्द्र-ग्रह-तारकम् ॥२१॥ [N
 ततः स रामो हरि-वाहिनी-पतिर्
 वि-भीषणश् चर्क्ष-पतिश् च जाम्ब-वान् ।
 स-लक्ष्मणो यूथपं-यूथ-संवृतः
 N] सुवेल-पृष्ठे न्य-अवसन् यथा-मुखम् ॥२२॥ [२१
 ततः सु-वेलस्य गिरेश् च वासं(१६)
 शृङ्गे च तस्थौ स द्रित(१७) समेतः ।
 सं-भ्राजयन् वै रजनी-मुखे(१८) तं
 N] प्र-भाभिर् ईड्याभिर् अतीऽव भाति ॥२३॥ [N
 ततः प्र-भाते सचिवांस् तु राघवः
 प्र-याणम् आ-ज्ञापयतेत्य् अभाषत ।
 प्रवीऽऽक्षमाणस् त्व् अथ दक्षिणा-मुखस्
 N] ततश् च लङ्कां ददृशे महा-पुरीम् ॥२४॥ N
 ईत्याषे रीमायणे युद्ध-काण्डे सु-वेलाऽऽरोहणं नाम चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥
 [व - १५] = [पञ्चदशः सर्गः] = [दा - ३२]
 ते रात्रिम् उषितांः सर्वे सु-वेले हरि-यूथपाः ।
 १] लङ्काया ददृशुर् दूराद् वनान्य् उप-वनानि च ॥१॥ [१

१. म-प्रतिरक्षितः । २. प्र-०प्रदीपेव । रा२-०प्रतीपा च । ३. रा१-क्षमा ।
 ४. ल२-०वर्तते । म-०वर्ततां ॥ ५. म-यूथपतिस्तु सं० । ६. रा१ ल१ ल२
 व-न्यवसद् । प्र-त्ववसद् ॥ ७. रा२ फ म-नास्ति ॥ ८. फ म-नास्ति । ९. अ
 प्र-लंकाकाठे । म-लंकापर्वणि ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रात्रिसुषिताः ॥

- सम-भौमानि रम्याणि विशालाऽऽयंतनानि च ।
 २] दृष्टि-रम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवुर जात-विस्मयाः ॥२॥ [२
 चम्पकाऽशोक-वैकुल-साल-ताल-वनाऽऽयुता ।
 ३] तमाल-वन-संच्छन्ना रक्तमालक-संवृता ॥३॥ [३
 हिन्तालैर् अर्जुनैः सक्षैः(ःज्जैः)सप्त-पर्णैश् च पुष्पितैः ।
 ४] तिलकैः कर्णिकारैश् च तथा पाटलिभिर् दुमैः ॥४॥ [४
 ५] शुशुभे पर्वताऽग्रैश् च लता-परिकरैर् धनैः ।
 ६] लङ्का-काननजैः पुष्पैर् यथेन्द्रस्याऽमरावती ॥५॥ [५
 ५] विचित्र-कुमुदोपेतै रक्त-कोमल-पल्लवैः ।
 ६] शाद्-वलानि च नीलानि चित्राश् च वन-राजयः ॥६॥ [६
 ७] जालकं मञ्जरी-पुष्पं फलं किसलयानि च ।
 धारयन्ति नेंगास् तत्र नरा इव वि-भूषणम् ॥७॥ [७
 ८] तेषु चैत्र-रथ-संकाशं मनो-ङ्गं नन्दनोपमम् ।
 वनं सर्व-भृङ्गं रम्यं शुशुभे षट्-पदाऽऽकुलम् ॥८॥ [८
 ९] दौत्यूहकैः पक्षि-गणैर् नृत्यमानैश् च बर्हिभिः ।
 तथा पर-भृतैश् चैव शुशुभे तद् वनं महत् ॥९॥ [९
 १०] तानि मत्त-विहंगानि भ्रमराऽऽचरितानि च ।
 कोकिला-कुल-षण्डानि विहंगाऽभिर्हृतानि च ॥^{१०}१०॥ [१०
 ११] भृङ्ग-राजाऽभिलीनानि कुररी-सेवितानि च ।^{११}
 काकोलूक-विघुष्टानि सारसाऽभिरुतानि च ।^{११} [११

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-समसौम्यानि । २. रा२ फ म-०लान्यायतानि ॥
 ३. रा२ म-०कबहुलां शाल...युतां । ४. प्र-०मालाभिसयुतां ॥ ५. रा२- हरिता-
 ल्क ॥ ६. रा२ फ-दुमैः । ७. म-नास्ति । ८. रा२ फ म-कुलैर् ॥ ९. म-
 विचित्रा ॥ १०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-धारयत्यङ्गनास् ॥ ११. प्र-तैश् । १२.
 रा२ फ-सर्वभृङ्गं ॥ १३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-दात्यूहकोयष्टिरुतैर् । १४.
 म-बर्हिणैः ॥ १५. अ प्र-तभिमित्तवि० । १६. रा१ ल१ ल२ प्र-०भिमतानि ॥
 १७. ब-नास्ति ॥ १८. ब अ-नास्ति ।

- १२] विविशुस् ते ततस् तानि हरयः काम-रूपिणः ॥११॥ [१२पू
 १३] तेषां नि-वसतां तत्र वानराणां तरस्विनामं ।
 पुष्प-संसर्ग-सुरभिर् ववौ प्रौण-सुखोऽनिलः ॥१२॥ [१३
 १४] तेषां नि-वेशस् तत्राऽऽसीत् प्रवि-भागैर् अनेक-शः । [N
 अकम्पयंस् ते लङ्कां वै स्वैर् नन्दैर् नदतां वराः ॥१३॥
 १५] सर्पद्विश् च महौ-यूथैर् मही चरण-पीडिता । [१५उ
 उत्-पपात् रजश् चोर्ध्वं कपोताऽङ्गैरुहोपमम् ॥१४॥ [१६
 १६] अन्ये तु हरि-यूथानां वि-क्रान्ता हरि-यूथपाः ।
 सु-ग्रीवेणाऽभ्यनु-ज्ञाता लङ्कां जग्मुः पताकिनीम् ॥१५॥ [१४
 १७] वि-त्रासयन्तो वि-हगांस् त्रासयन्तो भृगांस् तथा । [१५पू
 आ-स्फोटयन्तो खेलन्तः सर्वे रण-समुत्सुकाः ।
 १८] कम्पयन्तश् च लङ्काया वनान्य् उप-वनानि च ॥१६॥ [N
 ऋक्षाः सिंहा वराहाश् च महिषा भ्रमरा गिराः (ःमृगाः) ।
 १९] तेषां शब्देन वि-त्रस्ता जंग्मुर् भीतीं दिशो दश ॥१७॥ [१७
 शिखरम् तु त्रि-कूटस्य प्रांऽद्युर् एको नभः स्पृशन् ।
 २०] संमन्ताद् द्रुम-संच्छन्नो महा-जैलद-सन्निभः ॥१८॥ [१८
 श्वेतश् चोर्ध्वं च वि-स्तीर्णो विमर्लःऽऽदित्य-सन्निभः ।
 २१] श्लक्ष्णः श्री-मान् महांश् चैव दुष्पाऽऽपः शकुनैर् अपि ॥१९॥
 मनसाऽपि दुर्गा-रोहः स शैलः किमु कर्मणा । [१९
 २२] नि-विष्टा यस्य शिखरे लङ्का रावण-पालिता ॥२०॥ [२०पू
 सा पुरी गो-पुरैश् चित्रैर् विविधैःऽऽकार-तोरणैः ।

१. रा२ फ म-वनान्युपवनानि च ॥ २. प्र रा२ फ-महौजसां । ३.
 फ-प्राणसु० ॥ ४. रा२ फ म-नादैस्तैर् ॥ ५. रा२ फ म-तथा यूथैर् । ६. प्र रा२
 फ म-कपोतारुणसन्निभं ॥ ७. प्र रा२ फ म-हरिबीराणां ॥ ८. रा२ म-मृग-
 द्विपान् । फ-मृगद्विजान् । ९. रा२-वल्गंतः । १०. रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-नास्ति । ११. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-जग्मुस्तेपि ॥ १२ रा२-राजतद्रुम० ।
 १३. रा२ फ-०महारजतसं० ॥ १४. म-०लादर्शासं० ॥ १५. प्र-नास्ति ॥
 १६. प्र-न चारोहः । १७. म-प्राकारैस्तोरणैरपि ।

- २३] काञ्चनेन च जालेन राजतेन च शोभते ॥२१॥ [२१
 प्रासादैश् च वि-मानैश् च लङ्का परम-शोभिता ।
 २४] घनैर् इव तपाऽपाये मध्यमं वैष्णवं पदम् ॥२२॥ [२२
 यस्यां स्तम्भ-सहस्रेण प्रासादः सर्व-काञ्चनः ।
 २५] कैलास-शिखराऽऽकारो दृश्यते खम् इवोर्ल-लिखन् ॥२३॥ [२३
 चैत्यैः स राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 २६] शतेन रक्षसां नित्यं यैः सम्-अग्रेण रक्ष्यते ॥२४॥ [२४
 तां सम्-ऋद्धां समृद्धाऽर्थो लक्ष्मी-वाल् लक्ष्मणाऽग्रजः ।
 २८] रावणस्य पुरीं रामो ददर्श सह वानरैः ॥२५॥ [२७
 तां रत्न-पूर्णां बहु-संविधानां ।

प्रासाद-मालाभिर् अलङ्कृतां च ।

पुरीं महा-यन्त्र-कपाटै-युक्तां

N] ददर्श रामः सह लक्ष्मणेन ॥२६॥ [२२

इत्यार्षे रामायणे पुत्र-कोण्डे लङ्का-दर्शने नाम पञ्चदशः सर्गः ॥१५॥

[बं-१६]= [षोडशः सर्गः] =[दा-४१]

अथ तत्र नि-मित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मण-पूर्वजैः ।

१] लक्ष्मणं सम्परि-र्व्वज्य ततो वचनम् अब्रवीत् ॥१॥ [१

[परि-ग्रीहोदकं तूर्णं वनानि फलवन्ति च ।

२] बलं च प्रवि-भञ्जयेदं वी-ऊहं तिष्ठाम लक्ष्मण ॥२॥] [१०

१. रा१ ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥ २. रा२ फ-समलंकृतः । ३. फ-इहोक्ति० ।
 ४. रा१ अ-दैत्यः ॥ ५. म-स यत्नेन च २० ॥ ६. रा१ ल२ व अ प्र-० दार्ढ्यां ॥
 ७. म-० कपाटगुल्मां । ८. रा२ फ म-सहितो बलेन ॥ ९. रा१-सुन्दरकाण्डे । व अ
 प्र रा२-लंकाकाण्डे । म-नास्ति । १०. रा२ फ-लंकादर्शने ॥ ११. प्र-नास्ति । १२.
 रा२ फ व-वचोवददतन्त्रितः ॥ १३. रा२ फ-प्रविभ्रा० । १४. ल२-फलं च । व-
 बलानि । १५. रा१ ल१ ल२ व अ-प्रविभ्रज्येदं । १६. रा२-ब्रूहि ॥

- लोक-ज्ञय-करं भीमं भयं पश्याम्य् उप-स्थितम् ।
 ३] नि-बर्हणं मृ-वीराणां मृधे पश्यामि रंक्षसाम् ॥३॥ [११
 वाता हि परुषा वान्ति कम्पते च वसुं-धरा ।
 ४] पर्वताऽग्राणि वेपन्ते नदन्ति धरणी-धराः ॥४॥ [१२
 ५] मेघाः क्रव्यात्-प्रतीकाशाः परुषाः परुष-स्वनाः ।
 क्रूरा वारि प्र-वर्षन्ति मिश्रं रुधिर-बिन्दुभिः ॥५॥ [१३
 ६] रक्त-चन्दन-सङ्क्राशाः सैन्ध्या-परम-दारुणाः ।
 उचलन्त्यो नि-पतन्त्य् एवं महोल्काः सूर्य-मण्डलात् । [N
 N] आदित्य-पथम् आ-र्ह्यस जैनयन्त्यो महद् भयम् ॥६॥
 ७] दीना दीन-स्वना घोरास् त्वं अ-प्रशस्ता मृग-द्विजाः । [१५
 रजन्याम् अ-प्रशस्तश् च सं-तापयति चन्द्रमाः ।
 ८] क्षिप्तं-रक्तांऽद्यु-पर्यन्तो यथा लोकस्य सं-क्षये ॥७॥
 ह्रस्वो रूक्षोऽप्रशस्तैस् तुं परि-वेपेश् च लोहितः । [१६
 ९] आदिस-मण्डले नीलः पश्य लक्ष्मण दृश्यते ॥८॥
 चन्द्रमा न यथा-वच् च नक्ष-त्राण्य् अभि-पद्यते ।
 १०] युगाऽन्त इव लोकानां पश्य लक्ष्मण दृश्यते ॥९॥ [१७
 कङ्कः श्येनास् तथा गृध्रा नीचैः परि-र्चरन्ति च ।

१. रा२ फ म-प्रवीराणां मृधे वानरर० ॥ २. फ म-नास्ति ॥ ३. रा२-
 मेघाः पर० । ४. रा१ ल१ ल२ व अ-एषु । ५. अतः परमधिकः पाठः—रा१
 ल१ ल२ व अ रा२ फ-उचलन्ति निपतत्येतदादित्यादग्निमंडलं । म-नास्ति । ६.
 म-आविश्य । ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र म०-यन्तो ॥ ८. प्र रा२ फ म०-स्वरा ।
 ९. म-नास्ति । १०. अतः परमधिकः पाठः—म-सैहिकेयेन च तथा गृहीतौ
 चन्द्रमास्करौ । अपर्वणि प्रयोदश्यां सपरिवेषमण्डलौ ॥ वक्रमंगारकरचक्रे
 विशाखासु सुभैरवं । अशरीरास्तथा वाचो भ्रूयन्ते ह्यशुभावहाः । उमे सन्ध्ये
 च वारंते क्रव्यादाश्च सुदारुणाः । ११. रा१ ल१ ल२ व-अप्रमत्तश् । १२. रा२ फ म-
 कृष्णर० ॥ १३. प्र रा२ फ म-प्रशस्तश्च । १४. रा१-रविवेशश्च लो० । रा२ फ-परिवेषः
 सुलो० । प्र-परिवेषस्तु लो० । म-परिवेषोत्स्य लो० । १५. म-लीनः ॥ १६. म-नास्ति ॥
 १७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-लंकां । १८. म-पतन्ति । १९. प्र-हि ।

- ११.] शिवाश् चाऽप्य अ-शिवा वाचः प्र-चदन्ति महा-स्वनाः ॥१०॥ [१८
 तूर्णम् अद्य दुरा-धर्षा पुरीं रावण-पालिताम् ।
- १३.] अभि-यामो जवेनैव सर्व-तो हरिभिर् वृताः ॥११॥ [२०
 इत्य एवं तु वदन् वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाऽग्रजः ।
- १४.] तस्माद् अव-तताराऽऽशु पर्वताऽग्रान् महा-बलः ॥१२॥ [२१
 अव-तीर्य तु धर्माऽऽत्मा तस्माच् छैलात् स राघवः ।
- १५.] परैर् अ-धृष्यम् अ-क्षोभ्यं ददर्श बलम् आत्मनः ॥१३॥ [२२
 ततस् तं व्य-ऊह्य सु-ग्रीवः कपि-राजो महा-बलः ।
- १६.] काल-ज्ञो राघवस्याऽऽज्ञां युद्धाऽऽकांक्षी भ्युद्-प्रेक्षत १४^१ १४^२ [२३
 ततः काले महा-बाहुर् बलेन महताऽऽवृत्तः ।
- १७.] प्र-तस्थे पुर-तो धन्वी लङ्काम् अभि-मुखः पुरीम् ॥१५॥ [२४
 तं विभीषण-सुग्रीवौ हनु-मान् जाम्ब-वान् नलः ।
- १८.] ऋक्ष-राजोऽङ्ग-दो नीलो लक्ष्मणश् चाऽन्व-अयुस् तदा १६ [२५
 ततः पश्चात् सु-महती पृतनार्क्षवनौकसाम् ।
- १९.] प्र-च्छाद्य महतीं भूमिं प्र-ययौ येन राघवः ॥१७॥ [२६
 शैल-भृङ्गाणि शत-शः प्र-वृद्धांश् च मही-रुहान् ।
- २०.] जगृहुः कुञ्जर-प्रख्या वानरा बाहु-शालिनः ॥१८॥ [२७
 ते त्व अ-दीर्घेण कालेन राम-सुग्रीव-लक्ष्मणाः ।
- २१.] रावणस्य पुरीं लङ्काम् आ-सेदुः सुदुरा-सदाम् ॥१९॥ [२८
 पताका-भालिनीं रम्याम् उद्यान-वैन-शोभिताम् ।

१. ब-अभिरामो ॥ २. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ३. अतः परमधिकः पाठः—रा_२ क-व्यूह्य तद्धानरसैन्यं प्रायाङ्गंकां पुरीं प्रति । बद्धगोधांगुलित्रायौ शरचापाऽसिधारिण्यौ ॥ विष्यशस्त्राब्जसम्पन्नौ आबद्ध-कवचावुभौ । पुरस्कृत्य महावीर्यौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ विभीषणो नानु-गतौ प्रवरैश्च सवंगमैः । ततस्तु हेमपिणानां पृतना सा वनौकसां ॥ समुद्र-कल्पा महती लङ्कामभ्यपतत्तदा । म-नास्ति ॥ ४. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ५. म-उद्यानशतशो० ।

- २२] चित्र-वर्मां सुदुष्प्राऽऽपाम् उच्च-प्राकार-तोरणाम् ॥२०॥ [२९
तां सुरैर् अपि दुष्प्रेक्षां दृष्ट्वा राम-प्रचोदिताः ।
- २३] यथा-निवेशं सम्प्राऽऽप्य न्य-अवसन्त वनौकसः ॥२१॥ [३०
दश-योजन-मात्रं तु मेण्डलं वानरं बलम् ।
- २४] परि-क्रम्य तदा लङ्कां युद्धायाऽभि-ससार ह ॥२२॥ [N
लङ्काया उँव-तरं द्वारं शैल-भृङ्गम् इवोन्-जतम् ।
- २५] रामः सहाऽनुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च ॥२३॥ [३१
लङ्काम् उपनि-विष्टे च रामे दशरथाऽऽत्मजे ।
- २६] लक्ष्मणाऽनुचरे वीरे व्यथिताः सर्व-रोक्षसाः ॥२४॥ [३२
नाऽन्यो रामाद् धि तद् द्वारं सम्-अर्थः परि-रक्षितुम् ।
- २८] रावणाऽधिष्ठितं तद् धि बरुणेनेव सागरम् ॥२५॥ [३३
राक्षसैः साऽऽयुधैर् उग्रैर् अभि-गुप्तं समन्त-तः ।
- २९] वीर्य-विक्रम-सम्पन्नैः पातालम् इव दानवैः ॥२६॥ [३४
राक्षसैर् विविधाऽऽकारैः शृंगुभे सा महा-पुंरी ।
- ३०] संमत्सैर् बहुभिर गुप्ता नागैर् भोग-वती यथा ॥२७॥ [N
विन्यै-अस्तानि च योर्धौनां बहूनि वि-विधानि च ।
- ३१] तस्याम् आयुध-जातानि वि-चित्राणि भ्रंशं तदा ॥२८॥ [३५
पूर्वं तु द्वारम् आऽरंक्षन् नीलो हरि-चमूपतिः ।
- ३२] मैन्दश् च द्वि-विदश् चोभौ श्वेतं गिरिम् इवोर-गौ ॥२९॥ [३६

१. रा१ ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥ २. म-०निदेशं । ३. प्र-संस्थाप्य ।
म-संपीष्य । ४. म-निवसन्तो ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मृष्टद्वै ।
६. रा२ म-परिक्षिप्य ॥ ७. रा२ फ म-लंकायास्तूतर ॥ ८. रा२ फ म-तु ।
९. प्र-सर्वगहिताः । रा२ फ म-सर्वनैर्हताः ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व-अभिक्षितं ॥
११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०मे सा महाचमूः । म-नास्ति । १२. रा२ फ-
समन्ताद् । १३. म-नास्ति ॥ १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-चायुध० । १५. रा२
फ म-चित्राणि ददृशे ॥ १६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-आगम्य । १७. रा१ ल१
ल२ व अ प्र-चैव । १८. रा१ ल१ ल२ व अ-यथा । प्र-तथा ॥

- अङ्गदो दक्षिणं द्वारं जंगृहे पृतनाऽन्वितः ।
 ३३] ऋषभेण गवाऽक्षेण गजेन गवयेन च ॥३०॥ [३७
 हनुमान् पश्चिमं द्वारं ररक्ष बलवान् कपिः ।
 ३४] प्रधसश्च प्रमाथी च यत्राऽस्य सचिवाब् उभौ ॥३१॥ [३८
 मध्यमे च स्वयं गुल्मे सुग्रीवः सम्-अतिष्ठत ।
 ३५] सह सर्वैः कपि-श्रेष्ठैः सुपर्ण-सैम-विक्रमैः ॥३२॥ [३९
 वानराणां तु षट्-त्रिंशत् कोट्यस् तैः सह यूथ-यैः ।
 ३६] नि-पीड्योपनि-विष्टाग् च सु-ग्रीवो यत्र वानरः ॥३३॥ [४०
 शासनाद् एव रामस्य सु-ग्रीवः स-विभीषेणः ।
 ३७] द्वारे द्वारे प्लवं-गानां कोटीं कोटीं न्य-अवेशयत् ॥३४॥ [४१
 पश्चिमेन तु रामस्य सु-ग्रीवः सह-जैम्बवान् ।
 ३८] अ-दूरे मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहु-बलाऽऽवृत्तः ॥३५॥ [४२
 ते तु वानर-शार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः ।
 ३९] गृहीत्वा दुम-शैलांस् तु प्र-दृष्ट्वा योद्धुम् उद-यन्ताः ॥३६॥ [४३
 सर्वे विकृत-लाङ्गलाः सर्वे दन्त-नखाऽऽयुधाः ।
 ४०] सर्वे विकृत-वर्णाऽङ्गाः सर्वे च विकृताऽऽननाः ॥३७॥ [४४
 ४१] दश-नाग-बलाः केचित् केचिद् दश-गुणोत्तराः ।
 केचिन् नाग-सहस्रस्य बभूवुस् तुल्य-विक्रमाः ॥३८॥ [४५
 ४२] सन्ति मेघ-बलास् तत्र तथा वायु-बलोपमाः ।
 अप्रमेय-बलाश् चाऽन्ये तत्राऽऽसन् हरि-यूथपाः ॥३९॥ [४६
 ४३] अद्भुतश्च वि-चित्रश्च तेषाम् आसीत् समा-गमः ।

१. रा२ फ-जग्राह । म-ररक्ष । २. रा२-०नावृतः । म-बलवान् कपिः ॥
 ३. रा२ फ म-०र्णस्वसनोपमैः ॥ ४. रा२ फ म-अथ । ५. ल१ म-नास्ति ॥
 ६. ल१-सहवान्धवः । ७. बप्र रा२ फ म-०बलानुगः ॥ ८. रा१ ल१ ल२ ब अ
 प्र-शृगिणः । ९. प्र-आगताः । १०. म-नास्ति । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा१ ल१
 ल२ ब अ-अत्यद्भुतविचित्रश्च । रा२ फ-अद्भुतश्च विचित्रश्च ।

- तत्र वानर-सैन्यानां शलभानाम् इवोद्-गमः ॥४०॥ [४७
 ४४] प्रति-पूर्णम् इवाऽऽकाशं प्र-च्छन्नेव च मेदिनी ।
 लङ्कां प्रति नि-विष्टैश् च सं-पतद्भिश् च वानरैः ॥४१॥ [४८
 ४५] शतं शत-सहस्राणां पृथग् ऋक्ष-वनौकसाम् ।
 लङ्का-द्वाराण्य उपाऽऽजग्मुः शत-शस्त्रैस्ते समन्त-तः ॥४२॥ [४९
 ४६] अन्ये चाऽन्येषु देशेषु संन्य-अस्ताः सु-महाबलाः । [N
 छादयन्तो गिरिं सर्वं सम्-अन्तात् ते वनौकसः । [५०
 ४७] अयुतानां सहस्रं च लङ्कां समभ्य-अवर्तत ॥४३॥ [५१
 वानरैर् बल-वद्भिश् च बभूव दुःम-पाणिभिः ।
 ४८] सर्व-तः सं-वृता लङ्का दुष्प-वेशाऽपि वायुना ॥४४॥ [५२
 राक्षसा वि-स्मयं जग्मुः सहस्रैव नि-पीडिताः ।
 ५०] वानरैर् मेघ-सङ्काशैः शक्र-तुल्य-पराक्रमैः ॥४५॥ [५३
 सहस्रैर् बहुभिश् चाऽत्र नील-मेघ-निभैस् तथा ।
 ५१] गिरि-संहननैश् चैवं वानरैर् आ-वृता दिशः ॥४६॥ [N
 लङ्कायाम् अंभवच् छन्दो मेघौघस्येव 'पर्वते ।
 ४९] सागरस्येव भिन्नस्य यथा स्यात् सलिल-स्वनः ॥४७॥ [५४
 निर्-हाद इव सं-जज्ञे सै बलौघ-स्वनो मेघान् ।
 ५२] लङ्कायां शुश्रुवे शब्दः सागरस्येव भिद्येतः ॥४८॥ [N
 तेन शब्देन महता स-प्राकारा स-तोरणा ।

१. रा२ फ म-संछ० ॥ २. रा२ फ म-अन्ये जग्मुः ॥ ३. प्र-संछादितो गिरिः सर्वस्तीः समन्ताद् वनौकसैः । रा२ फ-आछायत गिरिः सर्वस्तीः समन्ताद्-नौकसैः । म-संछाय तं गिरिं स० । ४. फ-सहस्रैश् । ५. रा१ ल१ ल२ व अ-भिवर्तते । म-अवाभ्यवर्तत ॥ ६. रा२ फ म-सहसा विनिपी० । ७. अ-प्र-बोरसं० । ८. प्र रा२ फ म-शक्रवीर्यप० ॥ ९. प्र रा२ फ म-गिरिकूटप्रमाणैश् च ॥ १०. म-अभितः शब्दो । ११. रा२ फ-महौघस्येव । १२. रा२-वर्धतः । म-वर्धतः ॥ १३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-सलिलश्च्युतः ॥ १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सबलो यत्र राधवः । १५. रा२ फ म-मथ्यतः ॥

- ५३] लङ्का प्र-चलिता सर्वा रक्षसाम् आ-गतं भयम् ॥४९॥ [५५
 राम-लक्ष्मण-गुप्ता सा सु-ग्रीवेण च बाहिनी ।^१
 ५८] बभूव सुदुरौ-धर्षा सर्वैर् अपि सुराऽसुरैः ॥५०॥ [५६
 राघवस् तन् नि-वेश्यैव सैन्यं स्वं रक्षसां वधे ।
 ५९] सं-मन्थ्य मन्त्रिभिः सार्वं निश्-चित्य च पुनः पुनः ॥५१॥
 आनन्तर्यम् अभिप्रेप्सुः क्रम-योगस्य तत्त्व-वित् । [५७
 ६०] विभीषेण-मते तिष्ठेन् राज-धर्मम् अनु-स्मरन् ॥५२॥
 अङ्ग-दं वालि-तनयं समा-हूयाऽब्रवीद् वचः । [५८
 ६१] गच्छ सौम्य दश-ग्रीवं ब्रूहि मद् वचनाद् इदम् ॥५३॥
 लङ्कयित्वा पुरीं लङ्कां भयं त्यक्त्वा गत-व्यथः । [५९
 ६२] भ्रष्टैश्वर्यं गत-श्रीकं मुमूर्षुं नष्ट-चेतसम् ॥५४॥
 ऋषीणां देवतानां च गन्धर्वाऽप्सरसां तथा । [६०
 ६३] नागानाम् अथ यक्षाणां राज्ञां च रजनी-चर ॥५५॥
 यत् त्वयाऽर्ष-कृतं मोहाद् अव-लिप्तेन राक्षस । [६१
 ६४] नूनं तेऽद्य गतो दर्पः स्वयम्भु-चरदान-जः ॥५६॥
 तस्य दण्ड-धरस् तेऽहं भार्या-हरण-कर्षितः ।
 ६५] दण्डं धारयितुं तीव्रं लङ्का-द्वारे व्यव-स्थितः ॥५७॥ [६२
 पदवीं देवतानां च महर्षीणां च राक्षस ।
 ६६] राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यामि युधि स्थितः ॥५८॥ [६३
 छलेन येन मे सीता मायया राक्षसाऽधमे ।
 ६७] माम् अंति-क्रमयित्वा त्वं हृतवान् तद् वि-दर्शय ॥५९॥ [६४
 अ-राक्षसम् इमं लोकं कर्ताऽस्मि नि-शितैः शरैः ।
 ६८] नो वा शैरेणम् अभ्य-एषि माम् उपाऽऽदाय मैथिलीम् ६० [६५

१. रा२ फ म-चागतं ॥ २. फ-नास्ति । ३. रा२ फ म-दुर्धर्षतमा ॥

४. रा२ फ म-योगार्थत० । ५. रा२ फ म-विभीषणस्यानुमते ॥ ६. फ-०पहतं ॥

७. प्र-धारयति ॥ ८. ल१ ल२ म-सीतां । ९. प्र-०साधिप । १०. रा२-अपक्रा० ॥

११. रा२ फ म-न चेच्छरणं ॥

- लङ्कैर्भर्यं परि-त्यज्य हृत-राज्यो हृताऽऽसनः ।
 ६९] रक्षस्व जीवितं मूढ मम निर्-यात्य मैथिलीम् ॥६९॥ [N
 धर्माऽऽत्मा रक्षसां श्रेष्ठः सम्पाऽऽप्तोऽयं वि-भीषणः ।
 ७०] लङ्कैर्भर्यं महद् धी-मान् मद्-गुप्तः पालयिष्यति ॥६९॥ [६६
 न हि राज्यम् अ-धर्मेण भोक्तुं क्षणम् अपि त्वया ।
 ७१] शक्यं मूर्ख-सहायेन धृष्टेनाऽविजिताऽऽत्मना ॥६९॥ [६७
 युध्यस्व वा धृतिं कृत्वा शौर्यम् आ-लम्ब्य राक्षस ।
 ७२] मच्च-छरैस्त्वं रणे शान्तभूततः शान्तिर् भविष्यति ॥६९॥ [६८
 यद्य् आ-विशसि लोकान् त्रीन् पक्षी भूत्वा मनो-जवः ।
 ७३] मम चक्षुष्-पर्यं प्राऽऽप्तो नहि जीवन् वि-मोक्ष्यसे ॥६९॥ [६९
 ब्रवीमि त्वा हितं वाक्यं क्रियताम् और्ध्व-दैहिकम् ।
 ७४] सु-दृष्टः क्रियतां लोको जीवितं ते मयि स्थितम् ॥६९॥ [७०
 इत्य् उक्तः स तु तारेयो रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ७५] जगामाऽऽकाशम् आ-विश्य मूर्ति-मान् इव हृद्य-वाद् ६७ [७१
 सोऽभि-प्लुत्य मुहूर्तेन श्री-मद् रावण-मन्दिरम् ।
 ७६] ददर्शाऽऽसीनम् अन्तः(?)-स्थं रावणं सचिवैः सह ॥६८॥ [७२
 ततस् तस्याऽवि-दूरं सन् नि-पत्यं हरिर् आ-प्लुतः ।
 ७७] दीप्ताऽग्नि-सदृशम् तस्थाव् अङ्ग-दः कौञ्चनाऽङ्गदः ॥६९॥ [७३
 तद् राम-वचनं सर्वं मन्युनाऽधिकम् उत्-तमम् ।
 ७८] साऽमात्यं श्रावयामास नि-वेद्याऽधिकम् आत्मना ॥७०॥ [७४
 दूतोऽहं कोसलेन्द्रस्य रामस्याऽक्लिष्ट-कर्मणः ।

१. रा, ल, ल, व अ प्र-लोकै० ॥ २. ल, व-दृष्टेनाभिजि० । रा, फ म-दृष्टे-
 नाभि० ॥ ३. व-भविष्यसि ॥ ४. रा, फ म-प्राप्य ॥ ५. रा, ल,
 ल, व-लोकै । ६. प्र-जीविते ते मयि स्थिते ॥ ७. रा, ल, ल, व-
 ०राद् ॥ ८. रा, ल, ल, व अ रा, फ-अस्वस्थं ॥ ९. ल, प्र रा, म-
 ०विदूरे । १०. ल, रा, म-स नि० । प्र-हि नि० । ११. रा, फ म-कन-
 काणवः ॥ १२. रा, म-०स्याक्लिष्टक० ।

- ७९] बालि-पुत्रोऽङ्ग-दो नाम यदि ते श्रोत्रम् आ-गतः ॥७९॥ [७५
 आह त्वां राघवो रामः कौसल्याऽऽनन्द-वर्धनः ।
 ८०] स्वयं निर-उंगत्य युध्यस्व नृ-शंस पुरुषाऽधम ॥७२॥ [७६
 हैन्ताऽहं त्वां सहाऽमात्यं स-पुत्र-भ्रातृ-बान्धवम् ।
 ८१] निर-उद्वेगोऽस्मि त्रयो लोका भविष्यन्ति हते त्वयि ॥७३॥ [७७
 देव-दानव-यक्षाणां गन्धर्वोरगा-पक्षिणाम् ।
 ८२] शूल्यम् अद्योद-धरिष्यामि मुनीनां चैव कण्ठकम् ॥७४॥ [७८
 वि-भीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि ।
 ८३] न चेत् सत्-कृत्य वैदेहीं प्रणि-पत्य प्र-दौस्यसि ॥७५॥ [७९
 ईत्य् एवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरि-पुङ्गवे ।
 ८४] अमर्ष-वशम् आ-पन्नो निशाचर-गणेश्वरः ॥७६॥ [८०
 ततो रोषिते-ताम्राऽक्षः शशास सचिवांस तदा ।
 ८५] गृह्यताम् इति दुर-मेधा वध्यताम् इति चाऽसकृत् ॥७७॥ [८१
 ते शैल-भृङ्ग-वर्ष्माणम् अग्निम् इदम् इवाऽङ्ग-दम् ।
 ८६] आ-ललम्बुस् ततो घोरोऽश् चैत्वारो रजनी-चराः ॥७८॥ [८२
 ग्राहयामास तारेयः स्वैयम् आत्मानर्ष आत्मना ।
 ८७] बलं नि-दर्शयन् वीरो निशाचर-गणे तदा ॥७९॥ [८३
 स तान् बाहु-द्वये सक्तान् आ-दाय पत-गान् इव ।
 ८८] प्रासादं शैल-सङ्क्राशम् उव-पपाताऽङ्ग-दम् तदा ॥८०॥ [८४
 तेऽन्तरिक्षाद् विनिर-धूताम् तस्य वेगेन राक्षसाः ।
 ८९] भूमौ नि-पतिताः सर्वे तदा निश्चेष्ट-चेतसैः ॥८१॥ [८५

१. रा२ फ म-निपत्य युधि । २. रा२ फ म-पुरुषो भव ॥ ३. रा१
 ल१, ष अ प्र-हताहं० । ल२ म-हत्वाहं० । रा२-हते हत्वा । ४. रा२ फ म-
 निवद्विमास् ॥ ५. प्र-०गरक्षसां । ६. रा२ फ-संकटं ॥ ७. रा२-०स्यति ॥ ८.
 रा१, ल१, ल२ ष अ प्र फ म-श्रुत्यैव ॥ ९. रा२ फ म-रोषामिता० । १०. प्र-
 तत्वा ॥ ११. रा१, ल१, ल२ ष अ प्र-०वर्षाणां । १२. प्र-भोराः श्रुत्वा ते ॥ १३.
 प्र-मुकुटं स्वयं । १४. फ-विदर्श० ॥ १५. रा२-०ष्टजीविताः ॥

प्रासाद-शिखरं श्री-मद् अङ्ग-देन पराऽऽहतम् ।^१ [८६पू
१०] तैत् पर्पात पदाऽऽक्रान्तं दश-ग्रीवस्य पश्यतः ॥८२॥ [८७पू
११पू] भङ्क्त्वा प्रासाद-शिखरं नाम वि-श्राव्य चाऽऽत्मनः ।

११पू] आ-स्फोटयामास तदा नि-र्दंश चक्रमे पुनः ॥८३॥ [८८
[वायु-वेगं समा-स्थाय रावणस्य ततोऽग्र-तः ।

N] जग्राह मुकुटं वीरः पादम् आ-स्थाय मस्तके ॥८४॥ [N
अङ्ग-देन पदाऽऽक्रान्तो रेजे सं-सदि रावणः ।

N] त्रिविक्रम-पदाऽऽक्रान्तो बले (?लिर्) वैरोचनिर् यथा ८५^६ [N
सकाशं कोसलेन्द्रस्य राघवस्य महाऽऽत्मनः ।

१४] सु-ग्रीवस्य च तत् सर्वं समा-गत्य न्य्-अवेदयत् ॥८६॥ [N
रावणम् तु परं चक्रे क्रोधं प्रासाद-धर्षितः ।^{१०}

१६] वि-नाशम् आत्मनः शङ्क्य निश्वास-परमोऽभवत् ॥८७॥ [१०

अङ्ग-दः पुनर् आ-गत्य ववन्दे चरणौ ततः ।

N] सु-ग्रीवस्य च रामस्य लक्ष्मणस्य तथैव च ॥८८॥ [N
अन्यान् अपि महो-वीरान् अभि-वाद्य महा-बलः ।

N] मुकुटं रौक्षसेन्द्रस्य राघवाय न्य्-अवेदयत् ॥८९॥ [N
तं दृष्ट्वा मुकुटं रामो रत्न-सार-विभूषितम् ।

N] आ-बबन्ध महा-बाहू रावणाऽनु-ज-मस्तके ॥९०॥ [N
सौधु साधु महा-बाहो यस्य ते बलम् ईदृशम् ।

१. रा२ फ म-प्रासादस्य शिरः श्रीमानङ्गदस्तु यदाहृतम् । २. रा१ ल१
ल२ ब अ प्र म-उत्पपात । ३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-तदाक्रान्तं । म-
पदाक्रम्य ॥ ४. प्र-विनद्याच० । ५. म-नास्ति ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र
म-नास्ति ॥ ७. अ प्र-समागम्य । ८. रा२ फ म-नास्ति ॥ ९. रा२ फ-
चवात्मधर्षणात् । १०. म-नास्ति ॥ ११. अ म-नास्ति ॥ १२. रा१ ल१ ल२
ब अ प्र-अन्योन्यं ते महावीरा । १३. फ-रक्षोराजस्य ॥ १४. अत आरभ्य ९३—
तम श्लोकपर्यन्त म-नास्ति ॥ १५. प्र-नास्ति ॥

- [N] प्र-हस्याऽङ्ग-दम् आ-भाष्य पुंपूजे च वि-भीषणः ॥११॥ [N
नैतत् कर्म करिष्यन्ति देवता न च पद्म-गाः ।
- [N] दैत्य-दानव-रक्षांसि वज्रैकं वालिनः सुतम् ॥१२॥ [N
ददर्श वानरी सेना भीषणं च वि-भीषणम् ।
- [N] मुकुटेन प्र-भासन्तं त्रि-कूटम् इव पर्वतम् ॥१३॥ [N
-
- रामस् तु बहुभिर हृष्टैर् वि-नदद्भिः प्लवं-गमैः ।
- [N] हृतो रिपु-वधाऽऽकाङ्क्षी युद्धायैवाऽभ्य-अवर्तत ॥१४॥ [११
सु-षेणस् तु महो-वीरो गिरि-कूटोपमो हरिः ।
- १८] बहुभिः सं-वृतस् तत्र वानरैः काम-रूपिभिः ॥१५॥ [१२
लङ्कान-द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीव-वचनात् कपिः ।
- १९] पर्याऽक्रमत दुर्-धर्षो नक्ष-त्राणीऽव चन्द्रमाः । [१३
[N] [र(रं)मने पर्य-एति सं-दृष्टो हर्षयन् स महा-चमूम् ॥१६॥] [N
अक्षौहिणी-शतं तेषां समवेक्ष्य वनौकसाम् ।
- १००] लङ्काम् उभेनि-विष्टानां सागरं चाऽभि-वर्तताम् ॥१७॥ [१४
राक्षसा वि-स्मयं जग्मुस् त्रासं जग्मुस् तथा परे ।
- १०१] अपरे समरोद-धर्षा हर्षं चोऽपि प्र-पेदिरे ॥१८॥ [१५
तां तु सेनां निर-ईक्ष्यैव कपीनां युद्ध-काङ्क्षिणाम् ।
- १०२] लङ्काम् उपनि-विष्टानां राधवः सं-जहर्ष ह ॥१९॥ [N
कुत्सं हि कपिभिर व्य-आप्तं प्राकार-परित्वाऽन्तरम् ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ-पूजयित्वा । प्र-प्रपूज्य च ॥ २. प्र-०ता नैव । रा२
फ-वेवा अपि न ॥ ३. रा२ फ-ददृशुर्वानरा वीरा । ४. रा२ फ-मन्दरं ॥ ५. रा१-
महान्वीरो । प्र रा२ फ म-महावीर्यो । ६. प्र-०टोपमस्तथा ॥ ७. प्र-पर्याक्रम-
दुराधर्षो । रा२-पर्याक्रमदुराधर्षो । ८. फ म-नास्ति । ९. रा१ अ-रंमा । ल१
ल२ व प्र रा२ फ-रंभः ॥ १०. रा२- अभिनि० । ११. ल१ व-नास्ति ॥ १२.
रा२-अन्त्ये समरोदधर्षा । म-०रे समरे हर्षात् । १३. रा२ फ म-वैवामिपेदिरे ॥ १४.
रा फ-तत्रं । १५. व-नास्ति । १६. रा२ फ-नैर्भ्रताः संजहर्षिरे । १७. म-नास्ति ॥

१०३] ददृशू राक्षसाः सर्वे प्रासाद-बलभी-गताः ।।१००।। [१६

कृत्स्ना हि कंषिभिर् व्य-आप्ता लङ्का रावण-पालिता ।

१०४] स्तिमिता चाऽप्रहृष्टा च वैभूव सुदुरा-सदा ।।१०१।। [N

तस्मिन् महा-भीषणके प्र-वृत्ते

कोलाहले राक्षस-राजधान्याम् ।

प्र-वृत्त रक्षांसि मेहाऽऽयुधानि

१०५] युगाऽन्त-वाता इव संवि-चेरुः ।।१०२।। [१८

ईत्याषे रौमायणे युद्ध-काण्डे लङ्कोपरोधो नाम षोडशः सर्गः ।।१६।।

[बं-१७]= [सप्तदशः सर्गः] =[दा-४२]

ततस् ते राक्षसास् त्रस्ता गत्वा रावण-मन्दिरम् ।

१] न्य-अवेदयन् पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः ।।१।। [१

रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जात-क्रोपो निशा-चरः ।

२] वि-धानं द्वि-गुणं कृत्वा प्रासादं चाऽध्यै-अरोहत ।।२।। [२

स ददर्श वृतां लङ्कां स-शैल-वन-काननाम् ।

३] अ-संख्येयैर् हरि-गणैः सर्व-तो युद्ध-काङ्क्षिभिः ।।३।। [३

स दृष्ट्वा वानरैः सर्वं काननं कपिली-कृतम् ।

४] कथं क्षेपयितव्यं स्याद् इति चिन्ता-परोऽभवत् ।।४।। [४

स चिन्तयित्वा मु-चिरं धैर्यम् आ-लम्ब्य रावणः ।

१. म-नास्ति ।। २. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-बलिभिर् । ३. रा_२ फ-निशेव ।।
४. म-तु वृत्ते । ५. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-तदायु० ।। ६. फ म-नास्ति । ७.
ब अ प्र-लंकाकाण्डे । रा_२ म-लंकापर्वणि । ८. ल_१-रा_२ फ-लंकापरोधो ।
म-लंकाविरोधो ।। ९. म-०-मन्दिरे । १०. ल_१-लंकां ।। ११. ब फ-प्राकारं । १२.
प्र फ-वाप्यरो० । म-न्यभ्यरोहत ।। १३. प्र-जीरैः ।। १४. ल_१ ल_२ ब अ प्र
फ दा-सर्वैः । १५. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-क्षमयि० ।। १६. ब-सचिवं ।

- ५] हरि-यूथानि रामं च ददर्शाऽऽयंत-लोचनः ॥५॥ [५
 प्रेक्षतो राक्षसेन्द्रस्य तान् अनीकानि भाग-शः ।
- ६] राघव-प्रिय-कामाऽर्थं लङ्काम् आ-रुरुहुस् तदा ॥६॥ [१३
 ते ताम्र-र्वका हेमाऽऽभा रामाऽर्थे त्यक्त-जीविताः ।
- ७] लङ्काम् एवाऽभ्य-अधावन्तै साल-ताल-शिलाऽऽयुधाः ७ [१४
 ते दुर्मैः पुष्पिताऽग्नैस् तु मुष्टिभिश् च महा-बलाः ।
- ८] प्राकाराऽग्राण्य् अ-संखानि ममन्थुस् तोरणानि च ॥८॥ [१५
 आ-प्लवन्तः प्लवन्तश् च गर्जन्तश् च प्लवं-गमाः ।
- १२] लङ्काम् एवाऽभ्य-अवर्तन्त महा-वारणे-सभिभाः ॥१२॥ [१९
 काञ्चनानि प्र-मृद्रन्तस् तोरणानि बली-सुखाः ।
- ११] कैलास-शिखराऽऽभानि गोपुराऽट्टालकानि च ॥१०॥ [१८
 परि-खाः पूरयन्तश् च गम्भीर-विमलोदकाः ।
- ९] पांसुभिस् तृण-काष्ठैश् च पर्वताऽग्नैश् च वानराः ॥११॥ [१६
 शत-साहस्र-यूथैश् च कोटि-यूथैश् च यूथ-पाः ।
- १०] कोटि-शत-वृताश् चोऽन्ये लङ्काम् आ-रुरुहुस् तदा ॥१२॥ [१७
 जयत्य् अति-बलो रामो लक्ष्मणश् च महा-बलः ।
- १३] राजा जयति सु-धीवो राघवेणाऽनु-पालितः ॥१३॥ [२०
 इत्य् एवं घोषयन्तश् च गर्जन्तश् च प्लवं-गमाः ।
- १४] अभ्य-अधावन्त लङ्कायाः प्राकारं काम-रूपिणः ॥१४॥ [२१
 १५पृ] वीर-बाहुः सु-बाहुश् च नलश् च वन-गोचराः । [२२पृ
 N] पूर्व-द्वारम् अरुन्धन्त यूथ-पा यूथ-संवृताः ॥१५॥ [N

१. प्र-नु । रा२ फ-नु । २. रा२ फ-व्यस्तलोचनः ॥ ३. रा१-त्वानीकानीच ।
 ४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०वर्णा । ५. म-०अवर्तन्त ॥ ६. रा२ फ-महाबलैः ।
 ७. रा२-०प्राण्यप्रसंखानि । म-प्राकाराग्राणि सर्वाणि ॥ ८. ल२-०भ्यधावन्त ।
 ९. ल२ प्र-महारावणस० । म-महावारणस० ॥ १०. व-०लोदकैः । म-
 गम्भीरं वि० ॥ ११. ल१ ल२ अ प्र-बैव ॥ १२. फ-घोतयन्तश् ॥ १३. अतः
 परमधिकः पाठः—रा२-एतस्मिन्नन्तरे चक्रुर्निकाचारप्रवेशान् ॥

- १७३] पश्चिमं कुमुदो द्वारं कोटिभिर् दशभिर् वृतः ।
 १६३] आ-वृत्य बल-वांसु तस्थौ वानराणां महौजसाम् ॥१६॥ [२३
 १७५] दक्षिणं द्वारम् आ-गम्य वीरः शत-त्रलिः कपिः ।
 १८३] आ-वृत्य बल-वांसु तस्थौ कोटिभिः सप्तभिर् वृतः ॥१७॥ [२५
 उत-तरं द्वारम् आ-गत्य रामः सौमित्रिणा सह ।
 १९] आ-वृत्य बल-वांसु तस्थौ सु-ग्रीवश् च महा-बलः ॥१८॥ [२७
 गो-लाङ्गलो महा-कायो गवाऽक्षो भीम-दर्शनः ।
 २०] वृतः कोट्या महा-तेजाम् तस्थौ रामस्य पार्श्व-तः ॥१९॥ [२८
 ऋक्षाणां भीम-वेगानां धूम्रः शत्रु-निवर्हणः ।
 २१] तस्थौ राम-समीपे तु कोटिभिर् दशभिर् वृतः ॥२०॥ [२९
 २३३] सं-नद्धस् तु महा-वीर्यो गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।
 २४५] आज्ञा-प्रतीऽऽक्षो रामस्य तस्थौ पार्श्वे महा-बलः ॥२१॥ [३०
 गजो गवाऽक्षो गवयः शरभो गन्ध-मादनः । [३१पू
 २२] भीमो दधि-मुखश् चैव केसरी पनसम् तथा । [N
 २३पू] एतस्मिन् अन्तरे चक्रुः स्कन्धावार-निवेशनम् ॥२२॥ [२२३
 २४३] ततः कोप-परीऽताऽऽत्मा रावणो राक्षसोऽधिपः ।
 निर्-याणं सर्व-सैन्यानां द्रुतम् आऽङ्गर्षयत् तदा ॥२३॥ [३२
 २५] निष्-पतन्ती तदा श्रेणा युक्ता रावण-पौलिता ।
 सोमेर्नाऽऽपूर्यमाणस्य वेलेवं सरितां पंतेः ॥२४॥ [३७
 २६] एतस्मिन् अन्तरे रौद्रः सं-ग्रामः सम्-अपद्यत ।
 रक्षसां वानराणां च वीरिणां काम-रूपिणाम् ॥२५॥ [४१

१. रा, ल, ल, ब अ-आगम्य ॥ २. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 महाराजो ॥ रा, महाबाहोर् ॥ ३. म-नास्ति ॥ ४. रा, ल, ल, ब अ प्र म-
 नास्ति ॥ ५. म-नास्ति । ६. ल, ल, ब अ प्र फ म-आज्ञापयत् ॥ ७. प्र-रावण-
 नोदिता । रा, फ-रावणनोदिता ॥ ८. प्र-सा सेना पूर्य- ॥ ९. प्र रा, फ म-वेला
 इव महोदधेः ॥ १०. प्र-वीराणां । रा, फ म-वीराणां ॥

- २७] ते गदाभिः प्र-वृत्ताभिः शक्ति-शूल-परश्वधैः ।
निर्-जघ्नुर् वानरान् घोराः कथयन्तः स्वकान् रणे ॥२६॥ [४२
- २८] तथा वृक्षैर् महा-कैयाः पर्वताऽग्रैश् च वानराः ।
नि-जघ्नुर् अथ रक्षांसि नखैर् दन्तैश् च वेगिताः ॥२७॥ [४४
- २९] राक्षसाम् त्व अपरे घोराः प्राकार-स्था मही-गतान् ।
वानरान् भिण्डि-पालैश् च शक्तिभिश् च व्य-अदारयन् २८ [४५
- ३०] वानराश् चाऽपि सं-क्रुद्धा रक्षसाम् तान् महा-बलान् ।
प्राकारान् पातयामासुर् अभि-जघ्नुश् च मुष्टिभिः ॥२९॥ [४६
- ३१] स सम्भ-हारम् तुमुलो मांस-शोणित-कर्दमः ।
रक्षसां वानराणां च बभूवाऽद्भुत-दर्शनः ॥३०॥ [४७
- वनौकसां तत्र तु संभि-नादो
लङ्कान्-गतानां च निशा-चरणाम् ।
प्रक्ष्वेदिताऽऽस्फोटित-नांदितानां
- ३२] द्वाभ्यां महद्गन्धाम् इव सागराभ्याम् ॥३१॥ [४८
- इत्याखं रामायणे युद्ध-काण्डे प्रथम-संम्प्रहारो नाम सप्तदशः सर्गः ॥१७॥

[बं-१८]= [अष्टादशः सर्गः] =[दा-४३]

युध्यतां तु वर्तन्ते तेषां वानराणां महाऽऽत्मनाम् ।

१] रक्षसां च बभूवाऽथ बल-कोपः सु-दारुणः ॥१॥ [१

१. म-प्रदीप्ताभिः । २. म-नास्ति ॥ ३. रा२ फ-०कायैः । ४. ल२-वेगतः ॥
५. रा२ प्र-विदारयन् ॥ ६. प्र रा२ फ-राक्षसांश्च । म-०सास्तु । ७. प्र रा२ फ
म-०बलाः । ८. म-०जग्मुश्च ॥ ९. म-सुसत्रि० । १०. रा२ फ-०नदितानां । म-
०नदितानां ॥ ११. रा २ फ म-नास्ति । १२. प्र-लंकाकाण्डे । रा२-लंकापर्वणि ।
म-युद्धपर्वणि । १३. रा१ ल१ ल२ ब-०संहारो । अ-प्रहारो ॥ फ-०मप्रहारो ॥
१४. प्र म-तया । रा२ फ-तदा ॥

ते' ह्यैः काञ्चनाऽऽपीडैर् गजैश् चाऽद्भुत-दर्शनैः ।

२] रथैश् चाऽऽदित्य-सङ्काशैः कवचैश् च महा-ध्रुवैः ॥२॥ [२
४७] विनिर-थयुर् महा-नादैर् नैदयन्तो मही-तलम् ।

५३] राक्षसा भीम-कर्माणो रावणस्य जयैषिणः ॥३॥ [३

६३] वानराणाम् अपि चमू रामस्य जयम् ईच्छती ।

अभ्य-अधावत् तदा घोरा राक्षसानां वधं प्रति ॥४॥ [४

७] एतस्मिन् अन्तरे तेषाम् अन्योऽन्यम् अभि-धावताम् ।

रक्षसां वानराणां च द्वन्द्व-युद्धम् अवर्तत ॥५॥ [५

८] अङ्गदेनेन्द्र-जित् सार्धं वालि-पुत्रेण राक्षसः ।

अयुध्यत महा-तेजा वह्नि-मान् इव पर्वतः ॥६॥ [६

९] प्र-जङ्घेन च सं-पातिर् वीरो दुर्-धर्षणेन च ।

जम्बु-मालिनम् आ-थेस्तो हनु-मान् अपि वानरः ॥७॥ [७

१०] सं-गतः सु-महाक्रोधो राक्षसो रावणाऽनुजः ।

सम्-अरे तीक्ष्ण-चेगेन मित्र-घ्नेन वि-भीषणः ॥८॥ [८

११] तपनेन नलः सार्धं राक्षसेन महा-बलः ।

नि-कुम्भेन महा-तेजा नीलो हरिर् अयुध्यत ॥९॥ [९

१२] सु-ग्रीवो वानरेन्द्रस् तु प्र-घसेन समा-गतः ।

सं-गतः संम्-अरे श्री-मान् विरूपाक्षेण लक्ष्मणः ॥१०॥ [१०

१३] अग्नि-केतुश् च दुर्-धर्षो रश्मि-केतुश् च रौक्षसः ।

सुर्ष-घ्नो यज्ञ-कोपश् च रामेण सह सं-गैतः ॥११॥ [११

१४] बर्ह-मुष्टिश् च मैन्देन द्वि-विदेनाऽशनि-प्रभः । [१२२

१. ल२-हेतयः । म-तैर्हयैः । २. प्र-०तभूषणः । ३. अ-महाबलैः ॥ ४.

रा२ फ-०जग्मुर् । ५. रा१, ल१, ल२ व अ प्र फ-०नादाः । ६. रा२-आदयन्तो ॥

७. म-इच्छतां ॥ ८. रा१, ल१, ल२ व-प्रजघ्नेन । ९. ल१-आयातो । १०. म-

इव ॥ ११. रा१, ल१, ल२ व-नास्ति ॥ १२. प्र रा२ फ म-संयुगे ॥ १३. प्र-

धीर्यवान् । १४. रा२ फ म-भिन्नाः-सुयुक्तो । १५. रा२-संगमः ॥ १६. रा१,

ल१, ल२ व अ प्र-वसुमुष्टिश् ।

- १५३] गजेनाऽऽदित्य-सङ्काशो वीरः प्र-त्तपनम् तथा ॥१२॥ [१३पू
महोदरः सु-षेणेन वानरेण च सं-गतः ।
१६] अयुध्यत महा-बाहुः शक्रेण न-मुचिर् यथा ॥१३॥ [N
जाम्ब-वान् मकराऽक्षेण धूम्रः कुम्भेन सं-गतः ।
१७] नराऽन्तकेन पनसः सं-गतो रक्षसा ईरिः ॥१४॥ [N
देवाऽन्तको गवाऽक्षेण त्रि-शिराः शैरभेण च ।
१८] रक्षसाऽकम्पनेनाऽऽजौ युयुधे कु-मुदो ईरिः ॥१५॥ [N
ऋषभो वानर-श्रेष्ठः सारणेन समा-गतः ।
१९] अति-कायेन वि-नतो रम्भश् चैव समा-गतौ ॥१६॥ [N
धूम्राऽक्षेण समा-सक्तः केसरी हनुमत-पिता ।
२०] बेग-दर्शी शुकेनाऽऽजौ सम्प्र-हारम् अथाऽकरोत् ॥१७॥ [N
सं-क्रुद्धं तु महा-पार्श्वं युयुधे गन्ध-मादनः ।
२१] वीरः शत-बली रक्षो विद्युज्-जिह्वम् अयोधयत् ॥१८॥ [N
वानराश् चाऽपरे घोरा राक्षसैर् अपरैः सह ।
२२] द्वन्द्व-युद्धम् अकुर्वन् ते बहवो बहुभिर्म् तदा ॥१९॥ [१५
तत्राऽऽसीत् सु-भेद् युद्धं तुमुलं रोम-हर्षणम् ।
२३] रक्षसां वानराणां च वीराणां जयम् इच्छताम् ॥२०॥ [१६
हरि-राक्षसै-देहैस् तुं प्र-दृढाः केश-शाद्वलाः ।
२४] शरीर-सं-ह्रात-बहाः सुस्रुवुः शोणिताऽऽपगाः ॥२१॥ [१७
तस्मिन् प्र-दृष्टे सं-प्राप्ते रौद्रे भीरु-भयंकरे ।

१. ल, ल, व अ रा, फ म-समागतः ॥ २. रा, ल, ल, व अ
प्र-नरकाक्षेण । ३. प्र रा, फ म-संसक्तो । ४. प्र-हरः ॥ ५. रा, ल, ल, व
रा, देवकान्तो । ६. रा, ल, ल, व अ प्र-रभसेन । ७. रा, ल,
ल, व अ प्र-संप्रहारमथाकरोत् । म-युयुत्सुः कुमुदो ज्वकन् ॥ ८. रा,
ल, ल, व फ-सागरेण ॥ ९. रा, ल, ल, व अ प्र-समागतः ॥ १०. रा,
ल, ल, व अ प्र-०बलो । ११. रा, ल, ल, व अ-०भिः सह ॥ १२. म-
सुमुलं । १३. अ प्र रा, फ-०लं लोमह० । म-नरवानररक्षसां ॥ १४. रा,
फ-०सवेहेभ्यः । म-०संवेहेषु । १५. रा, फ-०संधनिबहाः ॥

- २५] हरि-राक्षसयोर् युद्धं तुमुलं सम्-अपद्यत ।
 N] हरीणां युव-राजस्य राक्षसानां तथैव च ॥२२॥ [N
 आ-जघानेन्द्र-जित् क्रुद्धो वज्रेणेव शत-क्रतुः ।
- २६] अङ्ग-दं गदया घोरः सं तु शत्रु-विदारणः ॥२३॥ [१८
 तस्य काञ्चन-चित्राऽङ्गं रथं साऽश्वं स-सारथिम् ।
- २७] जघान सम्-अरे श्री-मान् अङ्ग-दो दन्तै-कूबरम् ॥२४॥ [१९
 सं-पातिस् तु प्र-जङ्घेन त्रिभिर् बाणैर् वि-दारितः ।
- २८] नि-जघानाऽश्व-कर्णेन प्र-जङ्घं तु महा-बलः ॥२५॥ [२०
 अति-कायोऽति-बलवान् देव-दानव-दर्पहा ।
- २९] रम्भं च वि-नतं चैव ताडयामास मार्गणैः ॥२६॥ [N
 तौ शिला-वृक्ष-वर्षेण तस्य सैन्यं नि-जघ्नतुः ।
 N] जलदाव् इव सं-रम्भौ वात-वृष्ट्या गवां गणम् ॥२७॥ [N
 महोदरः सु-संरम्भः सु-वेषं पञ्चभिः शितैः ।
 N] हृदि विव्याध नाराचैर् ललाटे च त्रिभिः शरैः ॥२८॥ [N
 स तथाऽभि-हतस् तेन रक्षसा वानरोत्तमः ।
 N] जघान शिलयां तस्य रथं साऽश्वं स-सारथिम् ॥२९॥ [N
 तौ जयाऽऽकाक्षिणौ ह्यौ वीर्य-वन्तौ दुरा-सदौ ।
 N] चक्रतुस् तुमुलं युद्धं स्वै-सैन्य-परिवारितौ ॥३०॥ [N
 जाम्ब-वान् ऋक्ष-राजस् तु मकराऽक्षं खराऽऽत्मजम् ।
 N] प्राऽहिणोद् वृक्षम् उव-पाटय तं सं चिच्छेद् मार्गणैः ॥३१॥ [N
 ततो निष्ठा-चरः क्रुद्धो जाम्ब-वन्तं शितैः शरैः ।
 N] हृदि बाह्वोर ललाटे च विव्या-ध लघुहस्त-वत् ॥३२॥ [N

१. प्र-संप्रपद्यत ॥ २. रा३ फ-शत्रुसैन्यविदा० । म-शक्रसैन्यवि० ॥
 ३. ज-हतकूबरः ॥ ४. स-नास्ति ॥ ५. रा३-अस्मवृष्ट्या । म-वात० ।
 इत्यारभ्य 'सुसंरम्भः' इत्यन्तः पाठो नास्ति ॥ ६. रा१ ल१ ल२ च अ रा३-
 पाटै ॥ ७. रा१ ल१ च अ फ-सुसैन्य० ॥ ८. म-च ॥ ९. म-कृतह० ॥

- स तथाऽभि-हतस् तेन क्षिप्त-हस्तेन यूथ-पः ।
 N] व्य्-अश्व-सूत-रथं चक्रे नाऽति-कृच्छ्रात् खराऽऽत्मजम् ३३ [N
 भृशं शत-बलिर् विद्धो विद्युज्-जिह्वेन रक्षसा ।
 N] नि-जघानाऽश्व-कर्णेन विद्युज्-जिह्वं स्तनाऽन्तरे ॥३४॥ [N
 नि-घ्नन्तं राक्षसान् वीरान् गजं प्र-तपनो हरिर्म ।
 N] शूलेनं जंघ्रिवान् पार्श्वे ननाद च महा-स्वनम् ॥३५॥ [N
 स तु रोष-परीऽताऽङ्गः शाल-वृक्षेण राक्षसम् ।
 N] नि-जघान गजो मत्तो दृप्तं व्याघ्रं यथा वने ॥३६॥ [N
 कुम्भकर्णाऽऽत्मजं कुम्भं सम्-अरे स्रुं-व्यवस्थितम् ।
 प्रसन्तम् इव सैन्यानि दण्ड-हस्तम् इवाऽन्त-कम् ।
 N] प्राऽयोधयत सं-रब्धो धूम्रो वृक्ष-शिलाऽऽयुधः ॥३७॥ [N
 तौ राक्षस-हरी वीरौ स्व-सैन्य-परिवारितौ ।
 N] चक्राते प्रथमं युद्धं बलि-शक्रौ यथा पुरा ॥३८॥ [N
 देवाऽन्तंको गवाऽक्षं तुं हृदि विव्याध मार्गणैः ।
 N] पञ्चभिः सु-महावेगैर् आ-कर्ण-प्रेषितैः श्रितैः ॥३९॥ [N
 सैं तथा ताडितम् तेन सं-क्रुद्धश् चलितेन्द्रियः ।
 प्राऽहिणोच्च छालम् उव-पाटय तं स चिच्छेद सप्तभिः ।
 N] पुनश् च नवभिर् वीरं विव्याध कुंठैहस्त-बत् ॥४०॥ [N
 अथाऽऽर्हं गिरेः शृङ्गं गवाऽक्षो वानरोत्तमः ।
 N] प्राऽहिणोत् तं समुद्-दिश्य तस्यै सैन्यं जघान तद्व ॥४१॥ [N

१. रा२-तदाभि० ॥ २. रा२-क्रुद्धः शतबलिर् ॥ ३. म-वीरो । ४. रा२-फ-
 गर्जनं प्रतपनो हरिः । ५. म-शूलेनाभ्याहनत् ॥ ६. म-सप्तवस्थितं । ७.
 म-दण्डपाणिरिवान्तकः । ८. रा१-आयो० ॥ ९. फ म-तुमुक्तं ॥ १०. रा१, क१,
 ल२ ब-देवकान्तो । ११. ब-तं । १२. ब रा२-शरैः ॥ १३. म-सर्वथा । १४.
 क्त-नास्ति । १५. ब-लघुह० ॥ १६. म-तथा शृणु । १७. म-हृदि विव्याध
 मार्गणैः ॥

- एवं तौ बलिनां श्रेष्ठौ युयुधाते परस्परम् ।
 N] कृत-भ्रंतिःकृते(१त-)यत्रात्र अन्योऽन्य-वध-काङ्क्षिणौ ॥४२॥ [N
 सारंगेन समा-हृत ऋषभो वानरोत्तमः ।
 N] सारणं वृक्षम् उद-पाटय सै जघान स्तनाऽन्तरे ॥४३॥ [N
 स तेनाऽति-प्रहारेण व्या-घूर्णित इवाऽभवत् ।
 N] अपाऽसर्पद् धेनूंष्य् अष्टौ वि-षण्णश् चाऽभवत् क्षणात् ४४ [N
 मेघाऽऽभं गजम् आ-रूढम् त्रि-शिराः शरभं हरिम् ।
 N] तोमरेण समा-हत्य शिरसि प्राऽण्डदद् भृशमै ॥४५॥ [N
 स तु रोष-परीऽताँऽङ्गः सप्त-पर्णेन तं गजम् ।
 N] जघानाऽति-बलञ् चण्डः शरभो वा गजं वने ॥४६॥ [N
 नराऽन्तकोऽथ पनसं ताडयामास मार्गणैः ।
 N] सोऽपि पादप-वर्षेण तं विव्याध प्लवं-गमः ॥४७॥ [N
 अ-कम्पनेन कु-मुदः परि-धेण समा-हृतः ।
 N] जानुभ्याम् अवनिं गत्वा नि-भेषात् पुनर् उत्थि(द्-स्थि)तः ४८ [N
 सं-क्रुद्धो रोष-ताम्राऽक्षो मुष्टिं तस्मिन्ने अपातयन्तं ।
 N] मुष्टि-प्रहाराऽभिहतो वि-चेता इव सोऽभवत् ॥४९॥ [N
 अयोर्धेयत चाऽऽश्वेस्तः पुनर् एव प्लवं-गमम् ।
 N] धूम्राऽक्षः शर-वर्षेण हनुमत्-पितरं हरिम् ॥५०॥ [N
 स सैन्यं पूरयाँमास धाराभिर् इव पर्वतम् ।
 N] सोऽपि वृष्टैः शिलाभिश् च स-सैन्यं तं संहोऽर्दयत् ॥५१॥ [N

१. म-०प्रतिहतं ॥ २. अ-सारसेन । ३. म-निज० ॥ ४. रा२-धनुर्हस्तो ॥
 ५. अ फ-प्राणद० । रा२-प्रापनदुहुतं । ६. प्र-नास्ति ॥ ७. ल२-
 ०तात्मा ॥ ८. रा१ ल१स२ ब-नरकान्तोष ॥ ९. प्र-समाहितः । रा२-
 महाहतः ॥ १०. रा२-रक्तता० । ११. प्र-०तस्मिन् षपा० ॥ १२. रा१-अयोध्य-
 यत् वा० । म-अयोधयं स विप्रस्तः ॥ १३. म-सूदयामास । १४. रा१-शिलामिश्रैः ।
 १५. फ म-अयोधयत् ॥

महा-पार्श्वेन सं-संक्तो यूथ-पो गन्ध-मादनः ।

[N] चक्रे सु-तुमुलं युद्धं शिला-दन्त-नखाऽऽयुधः ॥५२॥ [N

वेग-दर्शी शुकेनाऽऽजौ मर्मण्य् अभि-हतः शरैः ।

[N] उत्-तमं वेगम् आ-स्थाय रथं तस्य व्य-अचूर्णयत् ॥५३॥ [N

राक्षसस् तपनो घोरो नलं समभि (१भ्य) वैर्तत । [२३

३०] नलेन तु नलस् तस्य चक्षुषी विन्त्य-अपातयत् ॥५४॥

भिन्न-गात्रः शरैस् तीक्ष्णैः क्षिप्र-हस्तेन रक्षसा । [२४

३१] नि-जघानेन्द्र-दृक्षेण तपनं राक्षसं नलः ॥५५॥ [N

जम्बु-माली रथ-स्थस् तुं रथ-क्षत्तया महा-बलः ।

३२] विभेद सम-अरे क्रुद्धो हनु-मन्तं स्तनाऽन्तरे ॥५६॥ [२१

तस्य तं रथम् आ-रूढ हनु-मान् कपि-कुञ्जरः ।

३३] प्र-ममाय तलेनैव गिरिशृङ्गोपमं क्षिरः ॥५७॥ [२२

भिन्न-गात्रः शरैस् तीक्ष्णैर् मित्र-घ्नैर् वि-भीषणः ।

३४] मित्र-घ्नं गदया वीरो नि-जघोन स्तनोऽन्तरे ॥५८॥ [N

प्रसन्तम् इव सैन्यानि प्र-घसं वानराऽधिपः ।

३५] मुं-ग्रीवः संस-पर्णेन नि-जघान ननाद च ॥५९॥ [२५

वर्षन्तं शर-वर्षाणि राक्षसं भीम-दर्शनम् ।

३६] नि-जघान विरूपाऽसं श्रेणैकेन लक्ष्मणः ॥६०॥ [२६

अभि-केतुश् च दुर-धर्षो रश्मि-केतुश् च राक्षसः ।

३७] मुंस-घ्नो यज्ञ-कोपेश् च रामं निर-विभिदुः शरैः ॥६१॥ [२७

तेषां चतुर्णां रामस् तु क्षिरांसि सम-अरे क्षितैः ।

१. रा२-संरक्तो ॥ २. म-क्रोधो । ३. रा१-०वर्तते । ४. रा२-वक्षसि ।

५. रा२ फ-म्यत्यपातयत् ॥ ६. म-नास्ति ॥ ७. फ-रथत्वश्च ॥ ८. म-आस्थाय ॥

९. रा२-शतैस् । १०. म-लीनैर्मित्रघ्नो न । ११. म-नास्ति ॥ १२. प्र-शरेणैश् च ॥

१३. रा१ क्ष१ क्ष२ च-सुतप्यो । १४. रा२-वक्रकेतुश्च रामं विनिभिदुः ॥

३८] क्रुद्धञ्च चतुर्भिश्च चिच्छेद शरैर् अग्नि-शिंखोपमैः ॥६२॥ [२८
बज्र-मुष्टिम् तु मैन्देन मुष्टिनाऽभि-हतो रणे ।

३९] पपात स-रथः साऽश्वः पुराऽदृश्यत भू-तले ॥६३॥ [२९
वज्राऽशनि-सम-स्पर्शं द्वि-विदश् चाऽशनि-प्रभम् ।

N] जघान गिरि-भृङ्गेण पिषतां सर्व-रक्षसाम् ॥६४॥ [३३
नि-कुम्भः सम-अरे नीलं नीलाऽञ्जन-चय-प्रभम् ।

४०] विभेदं तरसा बाणैर् मेघं सूर्यं इवाऽशुभिः ॥६५॥ [३०
पुनः शर-शतेनैव क्षिप्र-हस्तो निशा-चरः ।

४१] विभेदं सम-अरे नीलं नि-कुम्भः प्र-जहास च ॥६६॥ [३१
तस्यैवं रथ-चक्रेण नीलो वि-प्लाव्यं चाऽऽह्वै ।

४२] शिरश्चिच्छेद सं-यत्तः सोऽपतद् वि-हूलो भुवि ॥६७॥ [३२
भेलैः खड्गैर् गदाभिश्च च शक्ति-तोमर-सायकैः ।

५३] अप-विद्वैश्च च भग्नैश्च रथैः साङ्गामिकैर् हयैः ॥६८॥ [४४
५४पू] नि-हतैः कुञ्जरैर् भंसैश्च तथा वानर-राक्षसैः ।

५६पू] बभूवाऽऽयोधनं घोरं गोमायु-त्रेज-सङ्कुलम् ॥६९॥

५४उ] षक्राऽस्र-युग-शस्त्रैश्च च भग्नैर् भू-तलैश्च औ-श्रितैः । [४५

५६उ] कबन्धानि समुत्-पेतुम् तस्मिन् युद्धे सु-दारुणे ॥७०॥ [४६पू
वि-दार्यमाणा हरि-पुंङ्गवैश्च तदा

निशा-चराः शोणित-गन्ध-मोहिताः ।

पुनः सुसंरंभ-तरा व्यव-स्थिता

१. ल_१ ब-अमिमुखोपमैः ॥ २. म-सुरदि ह्व । रा_३-त्रिपुरा ह्व ॥ ३.
रा_१ ल_१ ल_२ अ-निकुजस० । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा_१-तस्य वै ।
६. रा_३ फ म-विष्णुरिवाहवे । ७. रा_२-समरे । ८. रा_१ ल_१ ल_२
ब-विमलो । प्र-विपुलो ॥ ९. प्र-बलैः ॥ १०. प्र-दन्तैश्च । ११. रा_१ ल_१
ब अ रा_३ म-० युवटसंकुलं । फ-० युवरसंकुलं ॥ १२. प्र-० गहस्तैश्च । १३. रा_३-
भूतितमा० ॥ १४. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-० पुंगवास् । १५. रा_१-सुसंरुद्धतरा ।
प्र-व संरुद्धतरा ।

५९] दिवा-करस्याऽस्तमयाऽभिकाङ्क्षिणः ॥७१॥ [४७

इत्याषे रामायणे युद्धकाण्डे द्वन्द्व-युद्धं नामाऽष्टादशः सर्गः ॥१८॥

[वं-१९]= [एकोनविंशः सर्गः] =[दा-४४]

युध्यताम् एव तेषां तु तदा वानर-रक्षसाम् ।^१

१] रविर् अस्तं गतो रात्रिः प्र-वृत्ता प्राण-हारिणी ॥१॥ [१

अन्योऽन्यं बद्ध-वैराणां घोराणां जयम् इच्छताम् ।

२] सम्प्र-वृत्तं निशा-युद्धं तदा वानर-रक्षसाम् ॥२॥ [२

रक्षसोऽसीऽति हरयो वानरोऽसीऽति राक्षसाः ।

३] अन्योऽन्यं सम्-अरे जघ्नुस् तस्मिन् तमसि दारुणे ॥३॥ [३

एहि दारय भिन्धीऽति वि-द्रावय वि-कर्षय ।

४] एवं सु-तुमुलः शब्दम् तस्मिन् तमसि शुश्रुवे ॥४॥ [४

कालाः काञ्चन-संज्ञाहास् तस्मिन् तमसि रक्षसाः ।

५] सम्-अदृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्तौषधिधरा इव ॥५॥ [५

ऋज्ञास् तिमिर-संज्ञाहास् तस्मिन् तमसि भैरवे । [N

६] परि-पेतुः सु-संक्रुद्धा भर्त्सयन्तो निर्शो-चरान् ॥६॥

तस्मिन् तमसि दुष्-पारे राक्षसोन् क्रोध-मूर्च्छितोन् । [६

१. फ म-नास्ति । २. व प्र रा_२-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ३. म-
नास्ति । ४. ल_१-नास्ति ॥ ५. रा_१-युद्ध० ॥ ६. रा_१ व प्र-० सोस्मीति ह...
रोस्मीति । ७. ल_१ ल_२ अ-भैरवे । ८. अतः परमधिकः पाठः—रा_२-वानरा-
जाङ्गसांरथैव तस्मिन् तमसि दारुणे ॥ ९. प्र रा_२ फ म-भिन्धि दारय एहीति ।
१०. ल_१-नास्ति ॥ ११. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-० संज्ञाहास् । फ-संज्ञाहास् ।
१२. रा_१ ल_२ अ प्र म-भैरवे । १३. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति । म-
सम्प्रादृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्ता धातुनिशाचराः ॥ १४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२-
निशाचराः ॥ १५. अ प्र-साः क्रोधमास्थिताः । रा_१ ल_१ ल_२ व-० साः क्रोध-
मूर्च्छिताः । १६. म-नास्ति ।

- ७] परि-पेतुः सु-संकुद्धा भक्षयन्तो वने-चराः ॥७॥ [N
 ८पू] निन्युर यम-क्षयं क्रुद्धा मुष्टिभिर् दशनैस् तथा ।^१ [N
 हयांश् च काञ्चनाऽऽपीडान् ध्वजांश् चाऽऽभरणानि च ।
 ९] आ-प्लुत्य दशनैस् तीक्ष्णैर् नखैश् च नि-चैकतिरे ॥८॥ [७
 कुञ्जरान् कुञ्जराऽऽरोहान् पादातार्त्नं रथिनो रथान् ।
 १०] आ-प्लुत्य वि-चर्कषुस् ते दशनैः क्रोध-मूर्च्छिताः ॥९॥ [८
 लक्ष्मणस्त्व अथ रामश् च शरैर् अग्नि-शिखोपमैः ।
 ११पू] आ-दिश्याऽऽदिश्य रक्षांसि प्र-वराणि नि-जघ्नतुः ॥१०॥ [९
 तुरङ्ग-खुर-विध्वस्तं रथ-नेमि-समुद्धतम् ।
 १२] कण्ठान् अरौत्सीद् योधानां चक्षुषि च मही-रजः ॥११॥ [१०
 वर्तमाने तथा घोरे संग्रामे लोम-हर्षणे ।
 १३] लोहितौघा महाऽऽवर्तान्यो घोरा वि-सुस्रुवुः ॥१२॥ [११
 नोदो भेरी-भृदङ्गानां पणवानां च निः-स्वनः ।
 १४] शङ्ख-वेणु-रवोन्मिश्रो रक्षसां काम-रूपिणाम् ॥१३॥ [१२
 हयानां स्वनमानानां राक्षसानां च निः-स्वनम्(?) ।^२
 १५] शस्त्राणां वानराणां च सं-बभूव सु-दारुणः ॥१४॥ [१३
 शस्त्र-पुष्पोपहारा सा तत्राऽऽसीद् युद्ध-भेदिनी ।
 १६] दुर-दर्शा दुर्वि-गाहा च शोणित-आ(स्त्रा)व-कर्दमा ॥१५॥ [१५
 सा बभूव निशा घोरा हरि-राक्षस-हारिणी ।
 १८] काल-रात्रीऽव भूतानां सर्वेषां दुर-तिक्रमा ॥१६॥ [१६

१. रा, ल, ल, ब अ प्र म-नास्ति ॥ २. रा, ल, ल, ब अ प्र
 फ म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—रा_२-उत्पतंतश्च हरयो निपतंतश्च
 राक्षसाः । ३. फ म-विचर्कषि ॥ ४. रा, ल, ब अ प्र म-पदा० । रा, फ-
 पतम्कान् । ५. रा, ल, ल, ब अ प्र म-हयान् ॥ ६. रा_२-०णश्च तथा रामः ॥
 ७. रा_२-०समुत्थितं । फ-०समुद्रतं । ८. रा_२-महद्रजः ॥ ९. प्र-नाना । रा, फ-
 ततो । १०. प्र-०रवैर्मिश्रो । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 अत आरभ्य २६-शश्लोकपूर्वार्धं यावत्पाठो नास्ति ॥

- ततस् त्ते राक्षसाः सर्वे तस्मिन् तमसि दारुणे ।
 १९] रामम् एवाऽभ्य-अधावन्त सृजन्तः सायकान् बहून् ॥१७॥ [१७
 तेषाम् आ-पततां शब्दः क्रुद्धानाम् अभि-गर्जताम् ।
 २०] उद्-दृष्ट इव सर्वेषां सागराणां महा-स्वनः ॥१८॥ [१८
 तेषां रामः शरैः षड्भिः षट् विभेदैः निशा-चरान् ।
 २१] निमिषाऽन्तर-मात्रेण क्षितैर् अग्नि-शिश्वोपमैः ॥१९॥ [१९
 यम(ः)-शैत्रुं च दुर-धर्षं महापार्श्व-महोदरौ ।
 २२] षड्-दण्डैः(ः)महा-कायं तौ चोभौ शुक्र-सारणौ ॥२०॥ [२०
 २३] ते तु रामेण तैर् बाणैः सर्व-गात्रेषु ताडिताः ।
 N] युद्धाद् अप-सृताम् प्रासाद् अव-शेषेण चाऽऽयुषः ॥२१॥ [२१
 ततः काञ्चन-चित्राऽङ्गैः सं-पतद्भिः सहस्र-शः । [N
 २४] दिक्षश् चकार वि-मला वि-दिक्षश् च महा-बलः ॥२२॥ [२२
 ये त्व् अन्ये राक्षसा वीरा रामस्याऽभि-मुखे स्थिताः ।
 २५] ते वि-नष्टाः समा-साद्य पतङ्गा इव पावकम् ॥२३॥ [२३
 ततः काञ्चन-चित्राऽङ्गैः शरैर् अग्नि-शिश्वोपमैः । [२२
 २६] तत् तमो रात्रि-जं रामः किं-चिद् उव-सारयन् तदा ॥२४॥ [N
 तम् अन्ध-कारम् उव-साद्य बाणैर् बाण-धरां गतिर्ध्रं ।
 २७] कञ्चुर-विषयम् आ-साद्य शरौघैः सम्-अवर्तयत् ॥२५॥ [N
 आ-संपतद्भिर् वि-शिलै रुक्म-पुङ्खैः सहस्र-शः ।
 N] बभूव रजनी चित्रा स्व-द्योतैर् इव शारदी ॥२६॥ [२४
 राक्षसानां महा-नादैर् बानराणां च गर्जितैः ।
 २९] सा बभूव निशा घोरा भूयो घोर-तरा तदा ॥२७॥ [२५

१. रा० म-भुव्राणाम् । २. रा०-उद्रेकम् ॥ ३. म-बद्धित्वेव ॥ ४.
 रा०-उज्ज्वलम् च दुर्धर्षो । फ-रामसकृत् दुर्धर्षो । ५. रा० फ-०-षड्भे महापवः ॥
 ६. म-ले । ७. फ-वायुः ॥ ८. म-महारथैः ॥ ९. म-मुखे । १० म-मुखं ॥
 ११ म-नास्ति ॥ १२. रा०-बाणवधं गतः ॥ १३. म-नास्ति ॥

- भेरी-शब्देन महता प्र-वृद्धेन समन्त-तः ।
 ३०] त्रिकूट(ःटः)कन्दर-मुखैः प्रव्याऽहरद् इव स्थितानां^१ २८ [२६
 गो-लाङ्गुला महा-कायाम् तमसम् तुल्य-वर्चसिः ।
 ३१] सम्परि-ष्वज्य बाहुभ्याम् अखादन्त निशा-चरान् ॥२९॥^३ [२७
 ततः क्रोध-समाविष्टः शर-वर्षेण रावणिः ।
 ३२] अङ्ग-दस्य चमूं घोरं नाशयामास सर्व-तः ॥३०॥ [N
 ततः क्रोध-परीऽताऽऽत्मा युव-राजोऽङ्ग-दो बली ।
 ३३] शिलाम् उत्-पाटयामास बाहुभ्यां प्र-णदन् मुहुः ॥३१॥ [N
 तां समुत्-क्षिप्य तेजस्वी छाद्यमानः शरोर्मिभिः ।
 ३४] रथं बभञ्ज वेगेन शिलया कपि-कुञ्जरः ॥३२॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रात्रि-युद्धं नामकोनविंशः सर्गः ॥१९॥

[वं-N]= [विंशः सर्गः] =[दा-४४]

वर्तमाने तथा रौद्रे सं-ग्रामेऽति-भयङ्करे । [२९पू
 अङ्ग-दो वि-रथं वीरो रावणिं समुपाऽद्रवत् ॥१॥ [N
 इन्द्र-जित् तु रथं त्यक्त्वा ईताऽश्वो ईत-सारथिः ।
 अङ्ग-देन सहाऽऽयंस्तस्मै तत्रैवाऽन्तरं अधीयत ॥२॥ [२९उ
 स यद्ग-वेद्यां विधि-वत् पावकं जुहुवेऽस्त्र-वित् ।
 जुहुतस्मै तस्य तत्राऽग्निं रंक्तं-पीताऽम्बर-स्रजः ॥३॥ [N
 आ-जंहुस् तत्र सं-भ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ।

१. न-नास्ति । २. म-चित्रकूटकन्दरप्रख्यैर्महाकार्यैर्महास्वर्नैः ॥ ३.
 रा, क, ख, घ अ प्र न-अत आरभ्य सर्गसमाप्तिं यावत्पाठो नास्ति ॥ ४.
 फ-नास्ति । ५. प्र रा, म-लंकाकाण्डे । ब-नास्ति ॥ ६. ल, न-युद्धे । झ-घोरे ।
 ७. न-शोक महावीरो ॥ ८. रा, हताश्वरथसो । ९. म-अंगदं च
 समाह्वय ॥ १०. म-रक्तोष्णीषावरभक्तुः ॥ ११. रा, क, घ प्र फ-आजुहुस् ।
 रा-आजंहुस् ॥

शस्त्राणि शत-पत्राणि सम्-इधोऽथ वि-भीतकान् ॥४॥ [N
 लोहितानि च वासांसि स्त्रुचं काष्णाऽऽयसं तथा ।
 सर्व-तोऽग्निं समा-स्तीर्य शत-पत्रैः स-तोमरैः ॥५॥ [N
 छागस्याऽपि च कृष्णस्य कण्ठाज् जग्राह जीवंतः ।
 शोणितं तच् च विधि-वत् स जुहाव रणोत्सुकः ॥६॥ [N
 सकृद् एव सम्-इद्धस्य वि-धूमस्य महाऽर्चिषः ।
 बभूवुः सु-निमित्तानि वि-जयस्य प्र-दक्षिणम् ॥७॥ [N
 प्रदक्षिणाऽऽवर्त्त-शिखम् तैत्त-हाटक-सभिभः ।
 हविस् तत् प्रति-जग्राह पावकः स्वयम् उत्थि(द्-स्थितः) ॥८॥ [N
 ततोऽग्नि-मध्याद् उत्-तस्थौ काञ्चन-स्यन्दनोत्तमः ।
 चतुर्भिः काञ्चनाऽऽपीडैर् अभैर् युक्तः प्र-भद्रकैः ।
 अन्तर-धानं गतः श्री-मान् दीप्त-पावक-सभिभः ॥९॥ [N
 आ-रुरोह रथ-श्रेष्ठम् अन्तर्धान-चरं शुभम् ।
 अ-वधैर् वाजिभिर् युक्तं शस्त्रैश् च वि-विधैर् युतम् ॥१०॥ [N
 समारोपित-नेपथ्यं रथं शक्ति-समन्वितम् ।
 जाज्वल्यमानं वपुषा तपनीय-विभूषितम् ॥११॥ [N
 भल्लैश् चन्द्राऽर्ध-चन्द्रैश् च 'दूर्णं वै समुप-स्थितः ।
 जाम्बूनद-मयो नागस् तरुणाऽऽदित्य-सभिभः ॥१२॥ [N
 बभूवेन्द्र-जितः केतुर् वैदूर्य-समलङ्कृतः ।
 हुत्वाऽग्निं राक्षसैर् मन्त्रैस् ततो वचनम् अब्रवीत् ॥१३॥ [N
 अद्य हत्वा वधाऽहौं तौ मिथ्या-भद्रजितौ 'वने ।

१. रा२ फ म-स्रुचं ॥ २. रा२ फ म-जीवितम् ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व
 अ-सधूमस्य । ४. रा२ म-स्म नि० ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ-तत्र हा० । ६.
 फ-नास्ति । ७. फ म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१ ल२ व अ प्र
 रा२-हुत्वाग्निं सर्पयित्वा च दैत्यदानवराक्षसान् । वाचयित्वा ततः स्वस्ति
 प्रयुक्ताशीर्षिजातिभिः ॥ ८. रा२-युक्तैः ॥ ९. रा२-रथ्यं ॥ १०. म-०-वैवकैश् ।
 ११. रा२ फ-नूणैः समुपस्थितं । म-सर्वतः समलङ्कृतं । १२. प्र रा२ फ म-रणे ।

जयं पित्रे प्र-दास्यामि रावणाय मनः-प्रियम् ॥१४॥ [N
 अथ निर्-वानराम् उर्वी हत-राघव-लक्ष्मणाम् ।
 करिष्यामि ह्य-सुग्रीवाम् इत्य उक्त्वाऽन्तर-अधीयत १५ ॥ [N
 स ददर्श महा-वीर्यौ तौ उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 क्षिपन्तौ शर-जालानि कपि-मध्ये व्यव-स्थितौ ॥१६॥ [N
 स तु वैहायसं प्राऽऽप्य रथ-स्थौ (?स्थो) राम-लक्ष्मणौ ।
 अ-चक्षुर्विषये तिष्ठन् विव्याथ नि-शितैः शरैः ॥१७॥ [N
 तौ तस्य रथ-वेगेन परीऽतौ भ्रातराव् उभौ ।
 गृहीत्वा धनुषी व्योम्नि घोरान् मुमुचतुः शरान् ॥१८॥ [N
 प्र-च्छादयन्तौ गगनं शर-जालैर् महा-बलौ ।
 तं महाऽसुर-सङ्काशं न तौ पस्पृशतुः शरैः ॥१९॥ [N
 स वि-धार्योऽन्ध-काराणि माया-बल-समन्वितः ।
 दिशश्च चाऽन्तर-दंघे वीरो नीहार-तमसाऽऽवृतः ॥२०॥ [N
 नैव ज्या-तल-निर्घोषो नै च्चै नेमि-रथ-स्वनः ।
 शुश्रुवे चरतम् तस्य न च रूपं स्म दृश्यते ॥२१॥ [N
 घनाऽन्धकार-तिमिरे शिला-वर्षम् इवाऽद्भुतम् ।
 शर-वर्षं महा-बाहुश्च चचां (?का)ल (?र) शर-संहतः ॥२२॥ [N
 राधिवौ सूर्य-सङ्काशैर् घोरैर् दंत्त-वरैः शरैः ।
 विभेद सम्-अरे क्रुद्धः सर्व-गात्रेषु रावणिः ॥२३॥ [N
 तौ हन्यमानौ नाराचैर् धाराभिर् इव पर्वतौ ।
 हेम-पुङ्गवान् नर-व्याघ्रौ घोरान् मुमुचतुः शरान् ॥२४॥ [N

१. म-नास्ति । २. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-०वीरौ रथस्थौ ॥ ३. म-
 महासुरसंकाशौ ॥ ४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-विधूया० । ५. म-०दधन् । ६.
 रा_२ फ म-०रतिमिरावृताः । ७. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-नापि । ८. प्र
 म-नेमिस्वरस्वनः ॥ ९. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-०तिमिर् । १०. रा_२ म-
 नाराचशर० । प्र म-०ल शरसंहतः ॥ ११. रा_१ ल_२ व अ प्र-राघव । १२. म-
 बहुतरैर्घृशं । १३. प्र-चक्रमतुः ॥

अन्तरिक्षे त्वं अन्-आसाद्य ते रिपुं कङ्क-वाससः ।
 नि-पेतुर् उर्व्यां वि-शिखाः शैतशोऽथ सहस्र-शः ॥२५॥ [N
 पैश-गैम् तु शरोद्भूतै रावणिः प्र-हसन् रणे ।
 अति-मात्रं शरौघेण ताडयामास राघवौ ॥२६॥ [N
 तान् वि-धैम्य ततो भल्लैर् अनीकैर् वि-चैर्कर्षतुः ।
 राघवौ परमाऽऽयस्तौ ज्वलद्भिर् ज्वलनोपमौ ॥२७॥ [N
 यतो यतो ददृशतुः शरान् आ-पततः शितांन् ।
 ततम् ततो बाण-वर्षं राघवौ वि-ससर्जतुः ॥२८॥ [N
 इन्द्र-जित् तु दिशः सर्वा रथेन वि-चरन् बली ।
 विव्याध तौ दाशरथी लंघु-हस्तः शितैः शरैः ॥२९॥ [N
 तौ तु विद्वौ महाऽऽत्मानौ रुक्म-पुङ्गवैर् अ-जिह्वगैः ।
 बभूवतुर् दाशरथी बन्धु-जीवैर् इवाऽऽवृत्तौ ॥३०॥ [४०
 नाऽस्य वेद गतिं कञ्च-चिन् न रूपं न धनुः-स्वनम् ।
 न चाऽस्य लक्षणं केश-चित् सम्-अर्थञ् चाऽऽप्तुम् आ-हवे ३१.N
 तेन विद्वाञ् च हरयो नि-हताञ् च गताऽसवः ।
 राघवाऽर्थे पराऽऽक्रान्ता धरण्याम् उप-शेरते ॥३२॥ [N
 लक्ष्मणंस् तु सु-संकुदः क्रोधीद् भ्रातरम् अब्रवीत् ।
 ब्राह्मणं अक्षं प्र-योक्ष्यामि वधाऽर्थं सर्व-रक्षसाम् ॥३३॥ [N
 तम् उवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।
 एकस्य रक्षसो हेतोः पृथिवीं हन्तुम् इच्छसि ॥३४॥ [N

१. म-तमासाद्य । २. रा२ फ म-शराः शतस० ॥ ३. म-शरैस्तु
 पद्मगीभूतै । ४. रा२ फ म-पीठ० । ५. प्र-रावणिः ॥ ६. म-निधित्य । ७.
 रा२ फ म-अनेकैर्निचकर्तुः । ८. म-स्वरया युक्तौ । ९. फ-नास्ति ॥ १०. प्र-
 शरान् ॥ ११. रा२-लघुहस्तौ ॥ १२. रा२ फ म-बन्धुजीवस्रजोपमौ ॥ १३.
 प्र-नास्ति ॥ १४. रा२ फ-किञ्चित्सूर्यस्येवाभ्रसंग्रहे । म-किञ्चित्सूर्यस्येवाभ्रमण्डले ॥
 १५. म-नास्ति ॥ १६. प्र-०णस्त्वथ सं० । म-नास्ति । १७. अ-ब्रह्मणोर्ब ॥

अ-युध्यमानान् प्र-च्छन्नान् प्राऽञ्जलीम् छरणाऽऽगतान् ।
 पलायमानान् सुप्तांश् च न त्वं हन्तुम् इहाऽर्हसि ॥३५॥ [N
 अस्यैव तु वधे बुद्धिं करिष्यामो नर्षभ ।
 आ-देक्ष्यामि महा-वेगान् काम-गान् हरि-यूथपान् ॥३६॥ [N
 ते एनं मायया छन्नं क्षुद्रम् अन्तर-हितं भृशम् ।
 राक्षसं नि-हनिष्यन्ति प्रेक्ष्य वानर-यूथपाः ॥३७॥ [N
 स एवम् उक्त्वा वचनं महा-यशा
 वधाय रौद्रस्य नृशंस-कारिणः ।
 रघु-शवीरः पुवर्गर्षभैर् वृतम्
 तदा महाऽऽत्मा त्वरितं निर-पेक्षत ॥३८॥ [N
 ईत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे इन्द्रजिद्-युद्धं नाम विंशः सर्गः ॥२०॥

[व - २०] = [एकविंशः सर्गः] = [दा - ४५]

स तस्य गतिम् अन्व-इच्छन् राज-पुत्रः प्रताप-वान् ।
 १.] रामो दिदेश बल-वान् दश वानर-यूथपान् ॥१॥ [१
 जाम्ब-वन्तं सु-श्रेणं च नीलं च पुवर्गर्षभम् ।
 २.] अङ्ग-दं वालि-पुत्रं च मैन्दं च शरभं तथा ॥२॥ [२
 द्वि-विदं च हनू-मन्तं गजं च सु-महाबलम् ।
 ३.] ऋषभं चर्षभ-स्कन्धम् आ-दिदेश रिपुं प्रति ॥३॥ [३

१. रा२ फ म-यज्ञं । २. म-करिष्यसि । ३. म-आदेश्यामो ॥ ४. रा२-
 एनं मायाप्रतिछन्नं । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-क्षुद्रं । ६. रा१ ल१
 ल२ अ फ-निष्यतिष्यन्ति ॥ ७. म-महात्मा ॥ ८. फ म-नास्ति । ९. ब प्र
 रा२-लंकाकाण्डे । रा२ फ म- युद्धपर्वणि ॥ १०. रा१ ल१ ब-नास्ति ॥ ११. म-
 द्वौ सुश्रेणस्य दायादौ ॥ १२. रा२-तु महा० ॥

- ते' तु प्र-दृष्टा हरयो भीमान् उद्-यम्य पाद-पान् ।
 ४] आ-काशं विविशुः सर्वे मार्गमाणा यतो भयम् ॥४॥ [४
 तेषां वेग-वतां वेगम् इषुभिर् वेगवर्त-तरैः ।
 ५] अस्त्रै-वित् परमाऽस्त्रेण यूथ-पीम् तान् अवारयत् ॥५॥ [५
 ते भीम-वेगा हरयो नाराचैर् बहुभिः क्षताः ।
 ६] अन्ध-कारे न ददृशुर् मेघैः सूर्यम् इवाऽऽदृष्टम् ॥६॥ [६
 तेनै वानर-शार्दूला राक्षसेन वि-पश्चिता ।
 ७] निर-धृताः शर-वेगेन न्य-अपतन्त मही-तले ॥७॥ [N
 तैतम् तौ राघवौ वीरौ सर्व-मर्माऽतिगैः शरैः ।
 ८] मृशम् आ-वेधयाञ्चक्रे रावणिः समिति-जयः ॥८॥ [७
 निरन्तरं-शरीरौ ताव् उभौ च भ्रातरौ कृतौ ।
 ९] क्रुद्धेनेन्द्र-जिता वीरौ पन्न-गैः शरतां गतैः ॥९॥ [८
 तयोः क्षतज-मार्गेभ्यो मुस्ताव रुधिरं बहु ।
 १०] ताव् उभौ सम्प-काशेते पुष्पिताव् इव किं-शुकौ ॥१०॥ [९
 ततः पर्यन्त-रक्ताऽक्षौ नीलाऽअन-चयोपमः ।
 ११] रावणी रीघवौ वाक्यम् अन्तर्धान-गतोऽब्रवीत् ॥११॥ [१०
 युध्यमानम् अ-लक्ष्यं मां शक्रोऽपि त्रि-दशैर्भरः ।
 १२] द्रष्टुम् आ-सादितुं वैऽपि न शक्तः किं पुनर् युवाम् ॥१२॥ [११
 एवम् उक्त्वा तु धर्म-ज्ञौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 १३] निर-बिभेद शितैर् बाणैः शक्राऽशनि-सम-प्रभैः ॥१३॥ [१३

१. प्र-ततो ॥ २. रा_१ अ-बलवत्तरैः । ३. व-शब्दवित् । ४. रा_२ फ
 म-यूथपानां ॥ ५. प्र-तते । रा_२ फ म-ते तु ॥ ६. म-ततः स । ७.
 म-नास्ति ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ व-०तां गतौ । प्र-सर्वमर्मातिगैः शरैः ॥
 ९. रा_२ म-प्रचकाशेते ॥ १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-रक्ताक्षौ । ११. म-
 भ्रातरौ ॥ १२. ल_२-त्रिविवेधरः । १३. फ-वापि ॥ १४. रा_२-चक्रत्यर्धसम० ।
 १५. म-नास्ति ॥

- १.४३] एतौ रोष-परीऽताऽऽत्मा नयामि यम-सादनम् । [१२७
 भिन्नाऽञ्जन-चय-प्रख्यो वि-स्फार्य वि-पुलं धनुः ।
 १.५] भूय एव शरान् घोरान् वि-ससर्ज तयोर् मृधे ॥१४॥ [१४
 ततो मर्मसु मर्म-ज्ञो मज्जयन् नि-शितान् शरान् ।
 १.६] राम-लक्ष्मणयोर् वीरो ननाद च मुहुर् मुहुः ॥१५॥ [१५
 स रामं लक्ष्मणं चैव घोरैर् दत्त-वरैः शरैः । [स०४४
 N] विभेद सम्-अरे क्रुद्धः सर्व-गात्रेषु राक्षसः ॥१६॥ [३८
 अ-दृश्यः सर्व-भूर्तानां कूट-योधी निशा-चरः ।
 N] बबन्ध शर-बन्धेन ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ॥१७॥ [३९
 बद्धौ तु शर-बन्धेन निष्प्रेयन्न-भुजौ कृतौ । [स०४५
 १.८] निमेषाऽन्तर-मात्रेण न शक्तौ तं निर-ईक्षितुम् ॥१८॥ [१६
 तौ तु निर्भिन्न-सर्वाऽङ्गौ शरतल्पाऽऽहितौ रणे ।
 १.९] ध्वजाव् इव महेन्द्रस्य रज्जु-युक्तौ प्र-कम्पितौ ॥१९॥ [१७
 तौ सम्भ-चलितौ वीराव् अर्दितौ मर्म-भेदिभिः ।
 २.०] नि-पेततुर् महेष्वासौ जगत्यां जगती-पती ॥२०॥ [१८
 तौ वीर-शयने तत्र शयानौ रुधिरोक्षितौ ।
 २.१] शर-वेष्टित-सर्वाऽङ्गाव् आतौ परम-पीडितौ ॥२१॥ [१९
 नष्ट अ-विद्वं तयोर् गात्रे बभूवाऽन्तैरम् अण्व् अपि ।
 २.२] अ-निर्विद्वं च नाऽध्वस्तम् अपि सूक्ष्मम् अ-जिह्वगैः २२ [२०
 तौ तु वीरौ शरैर् बद्धौ रक्षसा काम-रूपिणा ।^१

१. म-नास्ति ॥ २. अ-०प्रख्यौ । ३. रा_१-राघवः ॥ ४. रा_२ फ
 म-सर्षयोधानां ॥ ५. प्र-निष्प्रेयन्नौ भुजौ । अ रा_२ म-निःप्रकम्पभुजौ ।
 ६. फ-नास्ति । ७. प्र-शक्तम् । रा_२ फ-शेकुस् । ८. म-चैव वीक्षितुम् ॥ ९.
 अ-नास्ति । १०. व-विच्छिन्न० । ११. अ म-नास्ति ॥ १२. म-नास्ति । १३.
 प्र-०व क्षतम् । १४. रा_२-नानिर्भिन्नं । अ-अनिरुद्धं । १५. रा_१ अ प्र-शतैर् ।
 १६. अतः परमधिकः पाठः—फ-शरावितशरीरौ तौ क्षितौ निपतितानुभौ ।
 प्रकाशेतां महाबाहू द्वाभिसं सक्षिप्तं यथा ॥

२४] रक्तं सुस्रवतुर् गात्राज् जलं प्रस्रवणाच्च इव ॥२३॥ [२१
पातितं प्रथमं रामः शरै-तल्प-निपीडितः ।

२५] क्रोधाद् इन्द्र-जिता येन पुरा शक्रोऽपि निर्-जितैः ॥२४॥ [२२
पुनश्च च लक्ष्मणो वीरो निश्च-चेष्टो धरंणीं गतः ।

N] पश्चात्स राक्षसेन्द्रो (?न्द्रे) वै (?ण) बबन्धेशर-पर्जनरे ॥२५॥ [N
२६उ] नालीकैर् अर्ध-नालीकैर् भलैर् मुक्तैः सहस्र-शः ।

N] नाराचैर् वत्स-दन्तैश्च च सितै-दंष्ट्रैः शरैः शितैः ॥२६॥ [२३
२७उ] सँ वीर-शयने शिश्ये दिव्यम् आ-दाय कार्मुकम् ।

छिर्भ-पुष्टि-परीणाहं त्रिणेतं रुक्म-वीजिनम् ॥२७॥ [२४
बाणपाताऽन्तरे रामः पतितं पुरुषैर्षभम् ।

२८] शयानं लक्ष्मणं दृष्ट्वा निर्-आशो जीवितेऽर्भवत् ॥२८॥ [२५
बद्धौ तु वीरौ वि-द्वतौ शयानौ

तौ वानराः सम्परि-चार्य सर्वे ।

सम्-आसते वायु-सुत-प्रधाना

N] वि-षादम् आर्ताः परमं च जग्मुः ॥२९॥ [२८
इत्यावँ रीमायणे युद्ध-कौण्डे शर-बन्धो नामैकविशः सर्गः ॥२९॥

१. फ-प्रस्रवणाद् ॥ २. रा-पतितः । ३. रा, ल, ल, अ प्र-
शरतुल्यनिपी० । ब-शरतल्पं नि० । रा-शरतल्पेन पी० । ४. म-शक्रो विनिर्जितः ॥
५. रा, ल, ल, अ अ प्र-धरणीतले । ६. रा, ल, ल, अ अ प्र-पुरः
पश्चात्ससेन्द्रो । ७. रा, ल, ल, अ अ प्र-ववर्ष । ८. रा, ल, ल, अ अ
प्र फ-पजरं । ९. म-नास्ति ॥ १०. म-वेतसपत्रकैः । ११. प्र रा, फ म-सिध-
दंष्ट्रैः ॥ १२. प्र-सुवीर० । १३. अ-भ्रेष्टो । म-दिव्ये । १४. रा, ल, ल, अ अ
रा, फ-स्रममु० । १५. रा, ल, ल, अ अ प्र-तुल्ययन् । म-त्रिनेत्रं । १६.
रा, ल-कववा० । १७. प्र-पुरुषर्षभः । १८. म-जीविते तदा ॥ १९. प्र-
विबद्धौ तौ वीरनरौ । म-बद्धौ च वी० । २०. रा-ते । २१. प्र-अन्तः ॥ २२.
क म-नास्ति । २३. प्र-संकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥

[बं-२१]= [द्वाविंशः सर्गः] =[दा-४६]

ततो घां पृथिवीं चैव वीऽऽक्षमाणा वनौकसः ।

- १] ददृशुः स-हितौ बद्धौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥१॥ [१
 धर्षित्वोप-रते मेघे कृत-कर्मणि राक्षसे ।
- २] आ-पपाताऽथ तं देशं सु-ग्रीवः स-विभीषणः ॥२॥ [२
 अङ्ग-दो द्वि-विदो मैन्दः सु-षेणः कु-मुदो नलः ।
- ३] दुर्णं हनु-मता सार्धम् अ (१)गमन् यत्र राघवौ ॥३॥ [३
 निश्-चेष्टौ मन्द-निःश्वासौ शोणितौघ-परिप्लुतौ ।
- ४] शर-जालोऽऽवृत्तौ स्तब्धौ शयानौ शरतल्प-गौ ॥४॥ [४
 निः-श्वसन्तौ यथा नागौ निश्-चेष्टौ मन्द-विक्रमौ ।
- ५] रुधिर-स्राव-दिग्धाऽङ्गौ तापनीयात् इव ध्वजौ ॥५॥ [५
 तौ वीर-शयने वीरौ शयानौ मन्द-चेतसौ ।
- ६] यूथ-यैस् तैः परि-वृत्तौ बाष्प-व्याकुल-लोचनैः ॥६॥ [६
 राघवौ पतितौ दृष्ट्वा बाण-जाल-समर्दितौ ।
- ७] बभूवुर् व्यथिताः सर्वे वानराः स-विभीषणाः ॥७॥ [७
 अन्तरिक्षं निर्-पेक्षन्त दिशः सर्वाश् च वानराः ।
- ८] न तु तं मायया छन्नम् अपश्यन् रावणि रणे ॥८॥ [८
 तं तु माया-प्रैतिच्छन्नं माययैव वि-भीषणः ।
- ९] वीऽऽक्षमाणो ददर्शाऽथ भ्रातुः पुत्रम् अत्र-स्थितम् ॥९॥ [९
 तम् अप्रतिम-कर्माणं अ-प्रतिद्वन्द्वम् आ-ह्वे ।
- १०] ददर्शाऽन्तर-हितं वीरं नि-नदन्तं वि-भीषणः ॥१०॥ [१०
 इन्द्र-जित् त्व् आत्मनः कर्म तौ शयानौ निर्-ईक्ष्य च ।
- ११] उवाच परम-भीतो हर्षयन् सर्व-नैर्ऋतान् ॥११॥ [११

१. रा, ल, ल, प्र फ रा, म-वीक्ष्यमाणा ॥ २. म-० निःस्वनौ । ३. म-
 नास्ति । ४. रा, -० जालवृत्तौ । प्र रा, फ-० जालाचितौ ॥ ५. रा, ल, ल, व
 ष्य प्र-नास्ति ॥ ६. फ-निरीक्षते ॥ ७. प्र-मायापरिच्छिन्नं । ८. रा, ल, ल, व
 ष्य प्र-नास्ति ॥

- दूषणस्य नि-हेन्तारौ खरस्य च तथैव च ।
 १२] शीतितौ मामकैर् बाणैर् भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥१२॥ [१३
 नैतौ मोक्षयितुं शक्यात् एतस्माद् इषु-बन्धनात् ।
 १३] समस्तैश्च समा-गम्य सर्षिसङ्घैः सुराऽसुरैः ॥१३॥ [१४
 यत्-कृते चिन्तयानस्य शोकाऽऽर्तस्य पितुर मम ।
 १४] अ-र्क्ष्णैश्च शयने गात्रैर् दीर्घ-यामाऽस्ति यामिनी ॥१४॥ [१५
 कृत्स्नेयं नगरी लङ्का नदी वर्षास्व इवाऽऽकुला ।
 १५] सोऽयं शूल-करोऽन्-अर्थः सर्वेषां नो हेतो मया ॥१५॥ [१६
 स-लक्ष्मणस्य रामस्य सर्वेषां च वनौकसाम् ।
 १६] वि-क्रमा निष्-फलाः सर्वे यथा शरदि तोय-दाः ॥१६॥ [१७
 एवम् उक्त्वा तु तान् सर्वान् राक्षसान् परिपार्श्व-तः ।
 १७] यूथ-यान् अयं सर्वाम् ताम् ताडयामास राक्षसः ॥१७॥ [१८
 ताम् ताडयित्वा बाणौघैस् त्रासयित्वा च वानरान् ।
 १८] प्र-जहास ततो मन्दं मन्दं वचनम् अब्रवीत् ॥१८॥ [२४
 शर-बन्धेन घोरेण मया बद्धौ चमू-मुखे ।
 २०] स-हितौ भ्रातराव् एतौ नि-शामयत राक्षसाः ॥१९॥ [२५
 एवम् उक्त्वास् तु ते सर्वे राक्षसाः परिपार्श्व-तः ।
 २१] परं वि-स्मयम् आ-पेक्षाः कर्मणा तेन तोषितौः ॥२०॥ [२६
 वि-नेदुश्च च महा-नादान् सर्वे ते जलदोषमाः ।
 २२] हतो राम इति ज्ञात्वा रावणिं चोऽभ्य-अपूजयन् ॥२१॥ [२७

१. रा३ फ म-च हन्तारं । २. अ-पातितौ । रा३ फ-सूदितौ । म-
 स्पन्दितौ ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व-न तौ । ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 एतौ तौ दृढबन्धनैः । ५. रा३ फ म-सर्वैरपि ॥ ६. रा३ फ म-अस्पृष्टम् ।
 ७. प्र रा३-दीर्घमायाति । म-त्रियामा याति ॥ ८. रा३ म-मूलहरो० । फ-
 शूलहरो० । ९. रा३ फ म-निहतौ ॥ १०. प्र-तथा । रा३ म-अपि ॥ ११.
 रा३ फ म-महाहासं ततो ॥ १२. रा१ ल१ ल२ व-उक्त्वा । १३. म-आजग्मुः ।
 १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-दीपिताः ॥ १५. रा३-वाप्यपू० ॥

- निष्-प्रकम्पौ कृतौ दृष्ट्वा ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 २३] वसु-धायां निर-उच्छ्वासौ हताव् इत्य् अन्द् भ्रमन्यत २२ [२८
 ततः शीघ्रं पुरीं लङ्कां रावणिः समिति-जयः ।
 २४] प्र-विवेश महेश्वासो हर्षयन् सर्व-नैर्ऋतान् ॥२३॥ [२९
 राम-लक्ष्मणयोर् दृष्ट्वा शरीरम् इषुभिश् चितम् ।
 २५] वानरेन्द्रस्य सं-जातं सु-ग्रीवस्यै महद् भयम् ॥२४॥ [३०
 २६] तम् उवाच भय-त्रस्तं वानरेन्द्रं वि-भीषणः ।
 सबाष्प-वदनं दीनं क्रोध-व्याकुल-लोचनम् ॥२५॥ [३१
 २७] अलं त्रासेन सु-ग्रीव बाष्प-वेगो नि-वृहतात् ।
 एवं-मायाणि युद्धानि वि-जयो नाऽस्ति नैष्ठिकः ॥२६॥ [३२
 २८] वि-जयो भार्ग्य-तोऽस्माकं यदि वीर भविष्यति ।
 अद्यैवं तौ वि-भोक्ष्येते भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥२७॥ [३३
 २९] पर्यव-स्थापयाऽऽत्मानं सर्वान् अप्य् अत्रं वानरान् ।
 सत्य-धर्माऽनुरक्तानां नाऽस्ति मृत्यु-कृतं भयम् ॥२८॥ [३४
 ३०] मोह-सन्ताप-संयुक्तं रामं प्रति महा-कपे ।
 वि-मुंच्यताम् अयं त्रासः शूराणाम् एष निश्-च्यैः ॥२९॥ [N
 ३१] एवम् उक्त्वा ततस् तस्य जल-क्लिभेन पाणिना ।
 सु-ग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्र-ममार्ज वि-भीषणः ॥३०॥ [३५
 ३२] प्र-मृज्य वदनं तस्य कपि-राज्ञो महा-द्युतिः ।
 अब्रवीत् काल-सम्प्राऽऽप्तम् अ-सम्भ्रान्तो वि-भीषणः ॥३१॥ [३७

१. रा१ ल३ ष अ प्र-अनुमन्यत । रा२-अभ्यमन्यत ॥ २. प्र रा२-स
 मतिजयः । ३. ल१ ष-सर्वराक्षसान् ॥ ४. प्र-वत्यागमद् ॥ ५. रा२ फ म-परित्रस्तं ।
 ६. ष-बाष्पव्याकुल० ॥ ७. रा२-न वृहतात् ॥ ८. रा२-ममैषा भाग्यतास्मा० ।
 फ-वासेम मा० । ९. अ-अद्यैवैती । प्र-मोहमेती । रा२-मोहपातौ । फ-
 मोहान्मे तौ । १०. फ-विमुच्येते । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा२ फ-सनाषं
 नां ष ॥ १३. अ-विबुध्यतां । १४. फ म-निर्णयः ॥ १५. रा२-नास्ति ॥

- ३३] अ-कालः कपि-राजेन्द्र वैकृव्यम् अंभि-वर्तितुम् ।
 अति-मोहो ह्य अ-कालेषु व्य्-असनायोप-पद्यते ॥३२॥ [३८
- ३४] तस्माद् उत-सृज्य वैकृव्यं सर्व-कार्य-विनाशनम् ।
 हितं राम-पुरोगानां सैन्यानाम् अनु-चिन्तय ॥३३॥ [३९
- ३५] अथवा रक्ष्यतां रामो यावत् संज्ञा-विपर्ययः ।
 लब्ध-संज्ञौ तु काकुत्स्थौ भयं नो व्यप-नेष्यतः ॥३४॥ [४०
- ३६] नैतत् किं-चिद् धि रामस्य न च रामो मुमुर्षति ।
 न चैनं त्यजते लक्ष्मीर् दुर-लभा या गताऽऽयुषाम् ॥३५॥ [४१
- ३७] तस्माद् आ-श्वासयाऽऽत्मानं मां समा-ज्ञापयस्व च ।
 यावत् सर्वाण्य् अनीकानि पुनः सं-स्थापयाम्य् अहम् ॥३६॥ [४२
- ३८] एते ह्य् उत्फुल्ल-नयनास् त्रासाद् आगत-साध्वसाः ।
 कर्णात् कर्ण(+)-प्रर्ष्ययिता हरथो हरि-पुङ्गवै ॥३७॥ [४३
- ३९] मां तु दृष्ट्वा प्र-धावन्तम् अनीकेषु प्र-हर्षकम् ।
 त्यक्ष्यन्ति हरयस् त्रासं सर्पा जीर्णाम् इव त्वचम् ॥३८॥ [४४
- ४०] एवम् उक्त्वा तु मु-ग्धीवं स्निग्धं राम(मे)-विभीषणः ।
 ४१पू] चतुर्भिः सचिवैः सार्धम् अनुसं-चेरते बलम् ॥३९॥ [४५
- ४२उ] इन्द्र-जित् तु महा-भायः सर्व-सैन्य-समन्वितः ।
 प्र-विवेश पुरीं लङ्कां जीमूतम् इव भास्-करः ॥४०॥ [४६
- ४३] तत्रै रावणम् आ-सीनम् अभि-वाद्य कृताऽऽलिः ।
 आ-चक्षे प्रियं पित्रे नि-हतौ राम-लक्ष्मणौ ॥४१॥ [४७
- ४४] उत-पपात ततो हृष्टैः पुत्रं च परि-वस्वजे ।

१. रा_१ ल_२ व अ फ-अतिव० ॥ २. रा_२ फ-ते । ३. म-नास्ति ॥
 ४. रा_१ ल_१ ल_२ व-कर्णात्...प्र० । रा_२ फ-०र्णप्रकथिता । ५. ल_१-नास्ति ॥
 ६. रा_१ ल_२-प्रकर्षकम् । व-प्रकर्षणम् ॥ ७. म-त्यजति ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ व अ
 व रा_२ फ-रामाद्विभीषणः । ९. प्र-अनुचिन्तयते ॥ १०. व-महाकायः ।
 रा_२-०मायी ॥ ११. ल_२-ततो । १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र म-प्रियः पुत्रो ॥
 १३. रा_२-दृष्ट्वा ।

रावणो रक्षसां मध्ये श्रुत्वा शत्रु नि-पातितौ ॥४२॥
 मूर्ध्नि चैनम् उपाऽजिघ्रत् परि-नुष्टेन चेतसा । [४८
 ४५] पृष्टुञ्चैवै ततस् तस्मै पित्रे सर्वं न्य-अर्बदयत् ॥४३॥ [४१पू
 स हर्ष-वेगाऽनुगताऽन्तरात्मा
 श्रुत्वा गिरस् तस्य महा-रथस्य ।

जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थं(दू-स्थं)
 ४६] प्र-दृष्टवांश् चाऽपिसुतं निर-पेक्षत ॥४४॥ [५०
 इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे शर-बन्ध-निवेदनं नाम द्वाविंशः सर्गः ॥२२॥

[वं-२२] = [त्रयोविंशः सर्गः] = [दा-४७]

प्रति-प्रविष्टे लङ्कायां कृताऽर्थे रावणाऽऽत्मजे ।
 १] ररष्टुः परि-चार्येतौ राघवौ पुवर्गर्भभाः ॥१॥ [१
 हनु-मान् अङ्ग-दो नीलः सु-षेणः कु-मुदो नलः ।
 २] गजो गवाऽक्षः पनसः सानु-प्रस्थो महा-हरिः ।
 ३पू] जाम्ब-वान् ऋषभश् चैव रम्भः शत-बलिः पृथुः ॥२॥ [२
 ४ड] व्यूहाऽनीकांश् च र्यत्ताश् च द्रुमान् आदाय साऽऽत्मनः ।
 बीऽऽक्षमाणा दिशः सर्वाम् तिर्यग् ऊर्ध्वं च सर्व-तः ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र-उपाघ्राय । २. रा, फ म-प्रसप्रस्तु । ३.
 रा, फ म-उत्त्वं ॥ ४. रा, ल, ल, ब अ प्र-निरीक्ष्य ॥ ५. ब रा, नास्ति ।
 प्र-संकाकांडे । म-युद्धपर्वणि । ६. रा, शरबन्धो नि० ॥ ७. रा, ल, ब
 प्र-व्यूहाः नीकाश्च । ८. रा, ल, ल, ब-यन्ताश्च । ९. रा, ल, ल,
 ब अ प्र-वात्मनः । १०. रा, ल, अ प्र रा, फ म-त्रीक्ष्यमाणा । ११. प्र रा,
 फ म-सर्वशः ॥

- ५] तृणेष्व् अपि वि-चेष्टत्सु राक्षसान् एव मेनिरे ॥३॥ [३
 रावणश् चाऽपि सं-दृष्टो वि-सृज्येन्द्र-जितं सुतम् । [४पू
 ६] मीत्या परमया युक्तः कृत-कर्माणम् उद-त्तमम् ॥४॥ [N
 गते तस्मिन् मेहा-काये रावणस्य सुते तदा ।
 ७] स्व-पृहे चिन्तयामास रावणो लोक-रावणः ॥५॥ [N
 कृतम् इन्द्र-जिता कर्म दुष्-करं यत् सुरैर् अपि ।
 ८] सीता श्रुत्वा भृशं तच्च च दीना तैरक्षयति जीवितम् ॥६॥ [N
 अथवा स्त्री-स्वभावेन चापल्य-वश-मोहिता ।
 ९] यथा-कामं ममाऽद्याऽऽशु वि-वशा वशम् एष्यति ॥७॥ [N
 अत्रोपायो मेमाऽयं चै र्यथा-चत् परि-चिन्तितः ।
 १०] राक्षस्यः सहसा श्रुत्वा सीतायाः परि-रक्षणे ॥८॥ [N
 व्या-पृता या ममाऽऽदेशे स-ततं मे वशाऽनुगाः ।
 ११] हर्षेण मेहता युक्ता भविष्यन्ति विशेष-तः ॥९॥ [N
 अथ दृढाम् उपाय-ज्ञां सर्व-भावाऽनुशङ्किनीम् ।
 १२] आ-नयामास तां राजा राक्षसीनां महत्-तमाम् ॥१०॥ [N
 राक्षसी त्रि-जटा नाम शासनात् तम् उप-स्थिता ।
 १३] ताम् उवाच ततो दृष्ट्वा राक्षसीं राक्षसेश्वरः ॥११॥ [५
 हताब् इन्द्र-जिता शंस वैदेही राम-लक्ष्मणौ ।
 १४] पुष्पकं तुं समा-रोप्य दर्शयस्व रणाऽजिरम् ॥१२॥ [६
 यम् आ-श्रयं यम् अंब-गृभ्य सीता मेां नोप-तिष्ठते ।
 १५] सोऽस्या भर्ता सह भ्रात्रा निर्-अस्तो रण-मूर्धनि ॥१३॥ [७

१. रा२ म-रावणस्त्वपि ॥ २. ल२-०कार्ये ॥ ३. प्र-स्वजति ॥
 ४. रा२-अधोपायो । ५. रा१ ल१ ल२ व अ-यथावच । ६. रा१-मया
 यः । ल१ ल२ व अ-यथाय ॥ ७. रा१-सहसा ॥ ८. म-प्राहिणोद् ॥ ९.
 रा२-वैदेही । १०. म-च ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ-प्र-०यमुपगृभ्य । १२. ल१-
 सा । १३. रा१ ल१ ल२ व अ-म-०तिष्ठति ।

निर-अपेक्षा निर-उद्विग्ना निर्वि-शैङ्गा च मैथिली ।

- १६] माम् उप-स्थास्यते सीता सर्वाऽऽभरण-भूषिता ॥१४॥ [८
अद्य काल-वशाद् आशां नि-वृत्तां राम-सम्प्रथाम् ।
- १७] सम-अवेक्ष्य च मां सीतां समुप-स्थास्यतेऽबला ॥१५॥ [९
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसस्य दुर-आत्मनः ।
- १८] राक्षस्यम् त्रि-जटाऽऽद्याम् तु प्र-जग्मुर् यत्र पुष्पकम् १६ [१०
ततः पुष्पकम् आ-दाय राक्षस्यम् त्वरिताम् तदा ।
- १९] अशोक-वनिका-संस्थां मैथिलीं समुपाऽगमन् ॥१७॥ [११
ताम् आ-गत्य तु राक्षस्यो भर्तृ-शोक-पराजिताम् ।
- २०] वि-मानं पुष्पकं सीतां शनैर् आऽरोपयन् शुभाम् ॥१८॥ [१२
ततः सीतां समा-रोप्य त्रि-जटां चैव राक्षसीम् । [१३पू
- २१] रावणोऽकारयत् लङ्कां पताका-ध्वज-मालिनीम् ॥१९॥
घोषयामास च तदा लङ्काया राक्षसेश्वरः ।
- २२] हताब् इन्द्र-जिता सं-ख्ये ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ॥२०॥ [१४
वि-मानेन तु सा सीता तदा त्रि-जटया सह ।
- २३] ददर्श वानराणां तुं स्कन्धाऽऽवार-निवेशनम् ॥२१॥ [१५
प्रहृष्ट-वेदेनांश् चैव राक्षसान् भीम-दर्शनेन ।
- २४] वानरांश्च सु-दुःखाऽऽर्तान् राम-लक्ष्मण-पार्श्व-तः ॥२२॥ [१६
ततः सीता ददर्शोभौ शयानौ शर-विक्षतौ ।
- २५] लक्ष्मणं चैव रामं च वि-संज्ञावै अति-पीडितौ ॥२३॥ [१७

१. प्र रा२ फ म-निविशंका । २. म-निरुथोगा । ३. प्र रा२ फ म-
निरपेक्षा ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-०वशादाशा निवृत्ता रामसम्भवा ।
रा२-कालवतीमासां निवृत्तां राम० । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-समवेक्ष्य ।
६. प्र रा२ फ म-सा । ७. रा२-भीता । ८. रा२ फ म-मसोप० ॥ ९. रा२
फ म-राषणस्य ॥ १०. प्र-हि । म-च ॥ ११. रा२ फ म-०ष्टमनसश् । १२.
प्र-भीमविक्रमान् ॥ १३. प्र रा२ फ म-०ज्ञौ शरपी० ॥

विध्वस्त-कवचौ वीरौ विप्रविद्ध-शराऽऽसनौ ।

२६] सायकाऽऽचित-सर्वाऽङ्गौ शयानौ धरणी-तले ॥२४॥ [१८

तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र शोक-बाष्प-समाकुंला । [१९पू

२७] वेपन्ती दुःखिता सीता करुणं वि-ललाप ह ॥२५॥ [२०उ

सा शोक-बाष्पाऽपिहिता निर्-ईक्ष्य

तौ भ्रातरौ देव-सम-प्रभावौ ।

वि-तर्कयन्ती नि-धनं तयोः सा

N]

दुःखाऽन्विता वाक्यम् इदं जगाद ॥२६॥ [२२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे राम-लक्ष्मणयोः शर-बन्धनं नाम त्रयोविंशः सर्गः ॥२३॥

[६-२३]= [चतुर्विंशः सर्गः] =[दा-४८]

साऽसु-पात-मुखी दीना तौ दृष्ट्वा राम-लक्ष्मणौ ।

२] हाऽऽर्य-पुत्रेति रूदती करुणं वि-ललाप ह ॥१॥ [N

मर्तारं नि-हतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महा-रथम् ।

१] वि-ललाप मृशं सीता करुणं जनकाऽऽत्मजा ॥२॥ [१

निर्ष-पिषन्ती स्व-चरणौ क्रोशन्ती मधुर-स्वना ।

३] इदम् अन्ते वि-लापस्य सीता वचनम् अब्रवीत् ॥३॥ [N

४पू] ऊचुर् लक्ष्मिणो ये मां पुरा ह्य अ-विधवेति च ।

५उ] तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृत-वादिनः ॥४॥ [२

इमानि तानि पद्मानि पार्श्व-तो यैः किल स्त्रियः ।

८] अधि-राज्येऽभि-विच्यन्ते नरेन्द्रैर् भर्तृभिः सह ॥५॥ [६

१. रा२ फ म-सायकैचित० ॥ २. हा, व-समाकुलौ ॥ ३. रा२-
•निर्व । ४. रा२ प्र-संकाफांडे । म-संकापर्वणि । ५. रा२ फ म-सीताया राम० ॥
६. प्र रा२ फ म-वदती ॥ ७. हा, हा, व अ-निष्पिपेव स्व० । रा२-निष्पी-
वन्ती च० ॥ ८. म-लक्ष्मणतो ॥

- वैधव्यं यान्ति नार्यो यैरं लक्षणैर् भाग्य-दुर्बलाः ।
 ९] आत्मनस् तानि पश्यामि पश्यन्ती हत-लक्षणा ॥६॥ [७
 सत्यानि किल पद्मानि स्त्रीणाम् उक्तानि लक्षणे ।
 १०] तान्य् अद्य नि-हते रामे वि-तथानि भवन्ति हि ॥७॥ [८
 केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चाऽसंहते मम ।
 ११] न च मे रोम-श्रे जङ्घे दन्ताश् च न वि-रागिणः ॥८॥ [९
 शङ्कौ नेत्रे करौ पादौ गुल्फौ च ललितौ मम ।
 १२] तनु-वृत्त-नखाः स्निग्धाः समाश् चाऽङ्गुलयो मम ॥९॥ [१०
 स्तनौ चाऽविरलौ पीनौ समौ मे मग्न-चूचुकौ ।
 १३] मग्ना चोत्-सङ्गिनी नाभिः पार्श्वौ स्कन्धौ च मेऽर्धितौ ॥१०॥ [११
 समो वर्णो मृदुः स्निग्धो मृदन्य् अङ्ग-रूहाणि च । [१२पृ
 १४] अ-विरुद्धा च मे वाणी नित्यं मधुर-भाषिणी ॥११॥ [N
 अ-विस्मिता चाऽविगा(ग्रा)ह्या नित्यं चाऽहम् अ-विरुद्धा । [N
 १५] प्रति-ष्ठितां द्वा-दशभिर् माम् ऊचुः शुभ-लक्षणाम् ॥१२॥ [१२उ
 १६पृ] समग्र-संमम् अ-च्छिद्रं पाणि-पादं च वर्ण-वत् ।
 मन्द-स्मितं मे वचनं कन्या-लक्षणिनो विदुः ॥१३॥ [१३
 १७] ननु नामाऽभि-षेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह ।
 १८पृ] दैव-ज्ञैः कुशलैर् उक्तो नूनं तेऽनृत-वादिनः ॥१४॥ [१४
 वीर-पार्थिव-पत्नी त्वं धन्येति मम ये विदुः ।
 N] तेऽद्य सर्वे हते रामे ज्ञानिनोऽनृत-वादिनः ॥१५॥ [N

१. रा२-स्वैर्नार्यो । २. रा१ ल१ व प्र-०दुर्बलाः । ३. रा१ ल१ ल२
 व अ रा२ फ म-साध ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-वात्स० ॥ ५. रा१ ल१
 ल२ व-पद्यौ । ६. रा२ फ म-गुल्फावुपचितौ ॥ ७. प्र-च मेचकौ । फ-व
 सेवितौ । रा२-समोचितौ ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-च वागर्था । ९. रा१-
 ०सङ्गणाम् ॥ १०. रा१ ल१ व अ प्र-समग्रं यवम् । ल२-समग्रमिव । फ-०प्र
 चव मे । ११. रा१ ल१ ल२ व-०पादे । प्र-०पद्यं ॥ १२. व म-नास्ति ॥
 १३. अ-नास्ति ॥

- १८] एतौ हित्वा जनस्थानं प्रवृत्तिं चोप-लभ्य मे' ।
 तीर्त्वा सागरम् अ-क्षोभ्यं गोष्-पदे भ्रातरौ हतौ ॥१६॥ [१५
 १२] ऐन्द्रं वारुणम् आप्तेयं रौद्रं वायव्यम् एव च ।
 अस्त्रं ब्रह्म-शिरश्च चैव राघवौ प्रत्य्-अपद्यताम् ॥१७॥ [१६
 २०] अ-दृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ ।
 मम नाथाव् अ-नाथाया नि-हतौ राम-लक्ष्मणौ ॥१८॥ [१७
 २१] न च दृष्टि-पर्यं प्राऽऽप्य राघवाभ्यां रणे रिपुः ।
 जीवन् प्रतिनि-वर्तेत यद्य् अपि स्यान् मनो-जवः ॥१९॥ [१८
 २२] न कालस्याऽति-भारोऽस्ति कृताऽन्तः खलु दुर्-जयः ।
 यत् तु रामः सह भ्रात्रा शेते रिपु-विनिर्जितैः ॥२०॥ [१९
 २३] नाऽहं शोचामि भर्तारं नि-हतं न च लक्ष्मणम् ।
 नाऽऽत्मानं जननीं वाऽपि यथा श्वश्रू-तपस्विनीम् ॥२१॥ [२०
 २४] सा हि चिन्तयते नूनं समाप्त-व्रतम् आत्म-जम् ।
 कदा द्रक्ष्यामि काकुत्स्थं स-सीतं सह-लक्ष्मणम् ॥२२॥ [२१
 २५] परि-देवयतीं तां तु राक्षसी त्रि-जटाऽञ्जुषीत् । [२२
 २६] मावि-षादं कृथा देवि भर्ता हि तव जीवति ॥२३॥ [२३
 कारणानि तु वक्ष्यामि महान्ति सरश्चानि च ।
 २७] यथा तौ भ्रातरौ वीरौ जीवितौ राम-लक्ष्मणौ ॥२४॥ [२४
 नहि कोप-परीऽतानि हर्ष-पर्युत्सुकानि च ।
 २८] मवन्ति युधि योधानां मुत्तानि नि-हते पतौ ॥२५॥ [२५
 हत-वीर-प्रधाना हि हतोत्साहा हतोपयम् ।
 ३०] सेना भ्रमति युद्धेषु हत-कैर्षेव नौर् ङ्के ॥२६॥ [२७

१. रा_१-वाप० । रा_२-वोपलक्ष्य वै । कृ-० लभ्य वै । म-वापलभ्य ते ॥

२. रा_२-भ्रातरौ ॥ ३. रा_१, ल_१, व-० विवर्जितः ॥ ४. रा_१, ल_१, ल_२ व अ
 प्र-जीवितौ ॥ ५. रा_१, ल_१, ल_२ व अ प्र-हर्षपर्युत्सु० ॥ ६. म-महोत्साहा
 महोत्सवा । ७. रा_२-इतेव जीर्जके यथा ॥

- इयं पुनर् अ-सम्भ्रान्ता स्वस्य-यूथा तरस्विनी ।
 ३१] सेना रक्षति काकुत्स्थं शयानं रण-मूर्धनि ॥२७॥ [२८
 इदं वि-मानं वैदेहि पुष्पकं नाम नाम-तः ।
 N] दिव्यं न धारयेत् त्वां हि यदि रामो हतो भवेत् ॥२८॥ [२६
 सा त्वम् एवं सु-विस्पष्टैर् अनु-मानैः सुखोदये ।
 ३२] अ-हतौ पश्य काकुत्स्थौ स्नेहाद् एतद् ब्रवीमि ते ॥२९॥ [२९
 अन्-ऋतं नोक्त-पूर्वं मे न च वक्ष्यामि मैथिलि ।
 ३३] चारित्र-दुःख-शीलत्वात् प्र-विष्टाऽसि हि मे मनः ॥३०॥ [३०
 न तौ शक्यौ रणे जेतुम् अपि सर्वैः सुराऽसुरैः ।
 ३४] तादृशं दर्शनं दृष्ट्वा मया चाऽऽवेदितं तव ॥३१॥
 इदं च सु-महत् चिह्नं शुभं पश्यामि मैथिलि । [३१
 ३५] निः-संज्ञौ चाऽप्यु-भाव-एतौ भ्रियौ नैव वि-व्य-युर्ज्यताम् ३२
 प्रायेणै गत-सस्वानां पुरुषाणां गताऽऽयुषाम् ।
 ३६] दृश्यमानेषु वक्त्रेषु परं भवति वैकृतम् ॥३३॥ [३२
 त्यज श्लोकं च दैन्यं च दुःखं च जनकाऽऽत्मजे ।
 ३७] राम-लक्ष्मणयोर् अर्थे नैतौ शूरा वि-जीवितौ ॥३४॥ [३३
 श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुर-सुतोपमा ।
 ३८] कृताऽअलिर् उवाचेदम् एवम् अस्त्वि-ति मैथिली ॥३५॥ [३४
 वि-मानं पुष्पकं नाम सन्नि-वर्त्य मनो-जवम् ।
 ३९] लङ्कां त्रि-जटया सीता दीना भूयः प्र-वेशिता ॥३६॥ [३५
 तत्र त्रि-जटया सार्धं पुष्पकाद् अव-तीर्य सा ।
 ४०] अज्ञोक्त-वनिकाम् एव राक्षसीभिः प्र-वेशिता ॥३७॥ [३६

१. प्र-इतयूषा ॥ २. अतः परमधिकः पाठः—रा२-पुष्पके त्वं रुमारूढा
 वरवर्णिनि शोभने । नैतद्धारयते पापं विधवां नापि मैथिली ॥ ३. फ-
 वाप्य । ४. प्र-शयानौ च वि० । रा३-लक्ष्मणो वाप्ययु० । फ म-लक्ष्म्या नैव वि० ॥
 ५. ल१-प्रयाणगत० । रा३-प्राणेन गत० ॥ ६. रा१, ल१, ल२ च-नास्ति ॥

तस्मिन् बने सा मनुजेन्द्र-पत्नी
 तौ राज-पुत्रौ पतितौ स्मरन्ती ।
 न शर्म लेभे हृदि ताडितेव

४१.] दिग्धेन बाणेन मृगीऽव बाला ॥३८॥ [N

इत्यौषं रामायणे युद्ध-काण्डे सीता-विलापो नाम चतुर्विंशः सर्गः ॥२४॥

[३-२४]= [पञ्चविंशः सर्गः] =[दा-४९]

घोरेण शर-बन्धेन बद्धौ दशरथाऽऽत्मजौ ।

१] निः-श्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ॥१॥ [१

सर्वे ते वानर-श्रेष्ठाः स-सुग्रीवा महा-बलाः ।

२] परि-चार्य महाऽऽत्मानौ तस्युः शोकेन पीडिताः ॥२॥ [२

३पू] अथ दीर्घेण कालेन सं-ज्ञां लेभे नरोत्तमः ।

४पू] प्रत्यवैक्षत चाऽऽत्मानं शोणितेन परि-प्लुतम् ॥३॥ [N

५उ] अ-दीनो दीनया वाचा रामः परम-मैन्वुमान् ।

६पू] अभ्य-अभाषत् स्वर-भ्रष्टो हरिभिः परि-वारितः ॥४॥ [N

७उ] वि-ललाप ततो रामो मन्दम् असूणि वर्तयन् ।

८पू] लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा दुःस्व-शोक-समन्वितः ॥५॥ [N

९उ] किं नु मे सीतया कार्यं लङ्कया जीवितेन च ।

शयानं योऽथ पश्यामि लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥६॥ [६

१. रा, ल, ल, व अ-० न्रपुत्री ॥ २. क म-नास्ति । ३. रा, प्र-
 लंकाकाठे ॥ ४. म-अत आरभ्य १९-शालोकपर्यन्तं नास्ति ॥ ५. रा, म-
 ०मसत्पवान् ॥ ६. क-अभूष्यव० ॥ ७. रा, वा ॥

- ७] यत्र क-चन मे भार्या पुत्राश् चाऽन्ये च बान्धवाः ।
 तं तु देशं नं पश्यामि यत्र सोदर्यम् आप्नुयः ॥१॥ [N
 ८] पर्जन्यो वर्षते शस्यम् इतीऽयं लौकिकी श्रुतैः ।
 प्र-वादश् चाऽपि नित्योऽयं मातृ-जं न स वर्षति ॥८॥ [N
 ९] ममाऽम्बा च सु-मित्रा च कौसल्या जननी च ते ।
 १०पू] नाऽनयोर् अन्तरं किं-चिन् मातृ-गौरव-कारितम् ॥९॥ [N
 N] किं तु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किमु कैकयीम् ।
 N] कथं चाऽहं सु-मित्राया मुखं द्रक्ष्यामि चाऽसु-मत् । ॥८
 १४पू] उपाऽऽलम्भं न शक्ष्यामि सोढुं तस्या मुख-च्युतम् ॥१०॥ [N
 वि-वत्सां वि-लपन्तीं च क्रोशन्तीं कुररीम् इव ।
 १३] कथम् आ-श्वासयिष्यामि सु-मित्रां लक्ष्मणं विना ॥११॥ [९
 १०उ] अप्य एव हिम-वान् क्षीर्येत् प्र-पतेद् वा दिवा-करः ।
 सागरश् च क्षयं गच्छेद् अनलश् चाऽपि शीत-ताम् ॥१२॥ [N
 ११] आपोऽद्रव-त्वं च तथा पवनश् चाऽगतिर् भवेत् ।
 १२पू] अम्बाया न सु-मित्राया स्नेह-नाशो भवेन् मयि ॥१३॥ [N
 १५उ] लक्ष्मणश् चाऽपि परया भक्त्या माम् अनु-गच्छति ।
 १६पू] पतन्तम् अपि पाताले नैव नाऽनु-पतेद् धि माम् ॥१४॥ [N
 १७उ] धीरयेयं कथं चाऽहं प्राणान् सौमित्रिणा विना ।
 १८पू] भोराऽऽर्त इव भारेण दुःखेनैव परि-ऽलुतः ॥१५॥ [N
 १६उ] शक्या सीता-समा नारी जीव-लोकं वि-चिन्वता ।
 १७पू] न लक्ष्मण-समो भ्राता सचिवः साम्परायिकः ॥१६॥ [६

१. रा२-यत्र कञ्चित्मे भार्या पुत्रानन्यांश्च बान्धवान् । २. रा२-नम-
 स्यामि ॥ ३. रा१ ल१ ल२ ब-नित्यं यो ॥ ४. रा२-मे ॥ ५. रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र फ म-पश्यामि । ६. रा१ ल१ ल२ ब-पश्यामि ॥
 ७. रा१ प्र-दीर्येत् ॥ ८. प्र रा२ फ-चैव । ९. ल१-इव ॥ १०. प्र रा२
 फ-वेह । ११. ल१ ल२ प्र-भारान्त । रा२-भारार्थ । १२. ल१-
 परिप्रवः ॥

१८७] इहैव देहं त्यक्ष्यामि नहि शक्ष्यामि जीवितुम् । [N
१४७] किं नु वक्ष्यामि शत्रु-घ्नं धर्म-घ्नं भरतं नु किम् ॥१७॥ [१०
१५५] सह येन वनं यातो बिना च पुनर आगतः ।

N] उपाऽऽलम्भं न शक्ष्यामि सोढुं लक्ष्मण-भातृ-तः ॥१८॥ [११
१८७] इहैव देहं त्यक्ष्यामि नाऽहं जीवितुम् उद-सहे । [१२
धिर् मां दुष्कृत-कर्माणम् अन-आर्यं यत्-कृतेऽप्य् अयम् ।

१९] लक्ष्मणः पतितः शेते श्वर-तल्पं गताऽसु-वत् ॥१९॥ [१३
यो नित्यं स-विषण्णं मीम आ-भासयति द्वुःस्मितम् ।

२०] षराऽसुर् नाऽद्य शक्नोति सोऽयं माम् उप-सर्पितुम् ॥२०॥ [१४

N] येनोऽद्य बहवो युद्धे राक्षसाः शासिताः श्वरैः ।

२१७] सोऽयं वि-चेष्ट्र(१छि)ते(१तः)श्वरः श्वर-तल्प(१ल्पे)गताऽसुवर्त्त[१५
क्षयानः श्वर-तल्पेऽस्मिन् स्व-शोणित-परिप्लुतः ।

२२] श्वर-जालाऽऽवृत्तो भाति भाम्-करोऽस्तम् इव व्रजन । २२। [१६
बाणैर् अर्दित-सर्वाऽङ्गो नैव शक्नोति चेष्टितुम् ।

२३] दैशाऽस्य बाधते कैष्टा दृष्टी रागेण पूर्यते ॥२३॥ [१७
यथैव मां वनं यान्तम् अनु-यातो महा-सुतिः ।

२४] अहम् अप्य् अनु-यास्यामि तेथैवैनं यम-क्षयम् ॥२४॥ [१८
इष्ट-बन्धु-जनो नित्यं नित्यं मां समनु-व्रतः ।

२५] इमाम् अब-स्यां गमितो ममाऽन्-आर्यस्य दुर-नयैः ॥२५॥ [१९
सु-रुष्टेनैव(१नापि)श्वरेण लक्ष्मणेन न सं-स्वरे ।

२६] परुषं वि-मियं वाऽपि श्रावितो(१त्) वि-जने वने ॥२६॥ [२०

१. रा, ल, ल, व अ प्र-जीव । २. रा, -०ते ह्ययम् । म-०ते स्वयम् । ३. अ-मां शासयति सुदुः० । ४. रा, ल, ल, व म-नास्ति । ५. अ प्र रा, फ-किं नु वक्ष्यामि शत्रुघ्नं ॥ ६. प्र-जातस्य । रा, फ-रजास्य । म-रजा च । ७. म-कृच्छ्राद् इदि । ८. रा, फ म-सुप्यते ॥ ९. प्र रा, फ म-यथा त्वेनं ॥ १०. म-नास्ति ॥ ११. रा, ल, व अ प्र-सन्नुष्टेनैव । ल, -सन्नुष्टेनैव । फ-सुदुष्टेनैव ॥

लक्ष्मणेन ततः पूर्वं जीवंता वन-जीविकाम् ।

२७] विसंवादित-पूर्वो(र्व)वा उक्त-पूर्वो(र्व)ऽपि(र्वा)वाऽ(र्प्य)क्षमम्

वि-सृजत्य् एक-वेगेन पञ्च षाण-शतानि यैः ।

२८] इष्-अस्त्रे सदृशो राहः कार्तवीर्यस्य लक्ष्मणः ॥२८॥ [२१

अस्त्रैर् अस्त्राणि यो हन्याच् छक्रस्याऽपि महाऽऽत्मनः ।

२९] सोऽयम् उर्व्यां हतः शेते महाऽर्ह-शयनोचितः ॥२९॥ [२२

अयं मिथ्या-प्रलापो मे हत्वा युद्धे दशाऽऽननम् ।

३०] यन् मया न कृतो राजा राक्षसानां वि-भीषणः ॥३०॥ [२३पू

अस्मिन् मुहूर्ते सु-ग्रीव प्रति-गन्तुं त्वम् अर्हसि ।

३१] त्वां मां चैस महा-राज(र्जो) रावणोऽभि-द्रविष्यति ॥३१॥ [२४

अङ्ग-दं तु पुरस्-कृत्य स-सैन्यः स-सुहृज्जनः ।

३२] सागरं तर सु-ग्रीव पुनस् तेनैव सेतुना ॥३२॥ [२५

वि-जयोऽपि हि सु-ग्रीव लक्ष्मणे नि-धनं गते ।

३३] अन्धस्येवोदितश् चन्द्रः कां प्रीतिं जनयिष्यति ॥३३॥ [N

कृतं हनु-मता कर्म यद् अन्यैर् दुष्-करं रणे ।

३४] बल-विक्रम-सम्पन्ना राक्षसा मर्दिता रणे ॥३४॥ [N

३५] अङ्ग-देन कृतं कर्म मैन्देन द्वि-विदेन च ।

सु-षेणेन च तुष्यामि नीलेन च नलेन च ॥३५॥ [N

३६] युद्धं सं-पातिना सं-ख्ये घोरं केसरिणा कृतम् । [२७उ

गवयेन गवाऽक्षेण गजेन पनसेन च ।

३७] अन्यैश् च हरिभिर् युद्धं मद्-अर्थे त्यक्त-जीवितैः ॥३६॥

न चाऽति-क्रामितुं शक्यं दैवं सु-ग्रीव मांनवैः । [२८

१. रा२-दृष्यता । २. रा२-जीवितुम् । प्र फ-मितम् । ३. प्र-फि वा सं-पातिना । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा२ म-च ॥ ६. म-युधि ॥ ७. रा२-हि ॥ ८. प्र फ-समुद्गरणः । रा२-समवर्णः ॥ ९. रा२ स, स, व प्र-मुविता फ-निहता ॥ १०. प्र रा२ फ म-युद्धं केसरिणा संख्ये घोरे संपातिनामुत ॥ ११. म-क्रामितुं । १२. प्र रा२ फ म-माउपैः ॥

३८] यस्य ते सं-भ्रमो नाऽस्ति रावणं प्रति युध्यतः ॥३७॥ [N

यत् तु कार्यं वयस्येन सु-हृदाऽपि परं-तप ।

३९] कृतं तन् नाऽस्ति सं-देहो भवता गम्यतां वृहे ॥३८॥ [२९

मित्र-कार्यं कृतम् इदं भवद्भिर् वानरर्षभैः ।

४०] अनु-ज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुम् अर्हय ॥३९॥ [३०

शुश्रुबुञ्च चाऽपि ते तस्य वानराः परि-देवितम् ।

४१] ते सर्वे मुमुचुर् बाष्पं नेत्रेभ्यः कातरेक्षणैः ॥४०॥ [३१

ततः सर्वाण्य् अनीकानि स्थापयित्वा समन्त-तः ।

४२] आ-जगाम गदा-पाणिः कृत-कर्मा वि-भीषणः ॥४१॥ [३२

तं दृष्ट्वाऽद्भुतम् आ-यान्तं शैलाऽञ्जन-चय-प्रभम् ।

४३] वानरा वि-दुताः सर्वे मन्यमानाः स्म रावणिम् ॥४२॥ [३३

वि-चेष्टौ विगत-ज्ञानौ रंण-रेणु-समुक्षितौ ।

[N] क्षयानौ श्वरतल्प-स्थौ द्रष्टुम् आऽयाद् वि-भीषणः ॥४३॥ [३४

ते राक्षसेन्द्राऽऽत्मज-दृष्ट-वीर्या

नि-पातितौ राज-सुतौ च दृष्ट्वा ।

जघन्य-तो विव्यथिरे वनौकसो

[N] वातेरिता वै श्वरदीऽव मेघाः ॥४४॥ [३५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे राम-विराडपो नाम पञ्चविंशः सर्गः ॥२५॥

१. क्ष२ व प्र रा२-०वा हि । २. रा२ फ म-एहं ॥ ३. म-
०रुषंभैः ॥ ४. प्र रा२ क-बभ्रुरश्रूणि । ५. रा१ क्ष१ क्ष२ व अ प्र फ-
नेत्रैः कृष्णतरेक्षणाः । ६. म-नास्ति ॥ ७. रा२-निश्चेष्टौ । ८. रा१ क्ष१ क्ष२
व-रणे रेणुसमुत्थितौ । प्र फ-रणे रेणु० ॥ ९. रा२ प्र-लंकाकाठे । व-नास्ति ।
म-मुद्वपर्वणि । १०. म-रामप्रलापो ॥

[वं-२५]= [षड्विंशः सर्गः] =[दा-५०]

अथोवाच महा-तेजाः सु-ग्रीवः पुत्राणांऽधिपः ।

- १] किम् इयं व्यथते सेना भिन्ना नौर् इव सागरे ॥१॥ [१
 २पृ] सु-ग्रीवस्य वचः श्रुत्वा राज-पुत्रोऽङ्ग-दोऽब्रवीत् । [२
 N] इह बाणाऽर्दितौ दृष्ट्वा शयान् नै राम-लक्ष्मणौ ॥२॥
 ३पृ] शर-जालाऽऽदृतौ वीराश्च उभौ परम-दुःखितौ । [३
 N] वरदान-कृतैर् वानरैर् निष्पकम्प-भुजौ कृतौ ॥३॥ [N
 तेनेयं दीर्यते सेना हीनाऽनेनै महाऽऽत्मना ।
 ४] स्वभाव-चपलां जातिं किं न जानासि वानरीम् ॥४॥ [N
 ५पृ] अब्रवीद् वानरेन्द्रम् तु सु-ग्रीवो वालिनः सुतम् ।
 N] नैव(१वं) तावद् अ-पूर्वेण भवितव्यं भयेन नैः ॥५॥ [४
 विषण्ण-वदना ह्यै एते नाना-प्रहरणा दिशः ।
 ६] पलायन्ते हि हरयस् त्रासाद् उत्फुल्ल-लोचनाः ॥६॥ [५
 अन्योऽन्यं न च जल्पन्ति निर-ईक्षन्ते नै पृष्ठ-तः ।
 ७] प्र-माथयन्ति चाऽन्योऽन्यं पतितं लङ्घयन्ति च ॥७॥ [६
 एतस्मिन् अन्तरे वीरो गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।
 ८] सु-ग्रीवं वर्धयामास राघवौ च निर-ईक्ष्य तौ ॥८॥ [७
 वि-भीषणं तु सु-ग्रीवो दृष्ट्वा वानर-भीषणम् ।
 ९] ऋद्ध-राजं समीप-स्थं धूर्त्तं वचनम् अब्रवीत् ॥९॥ [८
 वि-भीषणोऽयं सम्प्राऽऽप्तो यं दृष्ट्वा वन-चारिणः ।
 १०] भवंन्त्य् आगत-सन्त्रासा रावणाऽऽत्मज-शङ्कया ॥१०॥ [९

१. ल१, व-०गर्षभः । २. म-व्यथिता ॥ ३. म-नास्ति ॥ ४. रा२-
 तेनापदी० । ५. रा२-हीना तेन ॥ ६. रा२-च ॥ ७. म-तेन ॥ ८. रा१, ल१, ल२
 व अ प्र रा२ म-लजन्ते । ९. रा२ फ-न निरीक्षन्ति । १०. म-पतितान् ॥
 ११. म-प्रवन्त्यागत० ॥

शीघ्रमपतांस् तु सं-व्रस्तान् बहु-धा सम्प्र-धावितान् ।

- १.१] समव-स्थापयाऽऽख्याहि वि-भीषणम् इहाऽऽगतम् ॥१.१॥ [१.०
सु-ग्रीवेणैवम् उक्तम् तु धूम्रो ऋ(?रि)क्ष-पतिम् तदा ।
- १.२] वानरान् सान्त्वयामास नि-वर्तध्वं प्र-धाविताः ॥१.२॥ [१.१
ते नि-वृत्ताम् ततः सर्वे वानराम् त्यक्त-सम्भ्रमाः ।
- १.३] ऋक्ष-राज-वचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा वि-भीषणम् ॥१.३॥ [१.२
वि-भीषणम् तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश् चितम् ।
- १.४] लक्ष्मणस्य च धर्माऽऽत्मा बभूव व्यथितम् तदा ॥१.४॥ [१.३
जल-क्लिभेन हस्तेन तयोर् गात्रं ममार्ज सः ।
- १.५] शोक-सम्पीडित-मना रुरोद वि-ललाप चं ॥१.५॥ [१.४
इमौ तौ सख्यै-सम्पन्नौ वि-क्रान्तौ प्रिय-दर्शनौ ।
- १.६] इमाम् अव-स्थां गमितौ रक्षसा कूट-योधिना ॥१.६॥ [१.५
भ्रातृ-पुत्रेण सम्-अरे दुष्प-त्नेनाऽकृताऽऽत्मना ।
- १.७] राक्षस्या जिह्वया बुद्धया छेलिताव् उेरु-विक्रमौ ॥१.७॥ [१.६
शरैर् अ-विरलैर् विद्धौ रुधिरौघ-परिप्लुतौ ।
- १.८] वसु-धायाम् इमौ मुप्तौ पुष्पिताव् इव किं-शुकौ ॥१.८॥ [१.७
ययोर् वि-क्रमम् आ-साद्य प्रति-ष्ठा काङ्क्षिता मया ।
- १.९] ताव् इमौ मोहम् आ-नीतौ वि-संज्ञौ न वि-रेर्जतुः ॥१.९॥ [१.८
जीवन् अथ वि-पन्नोऽस्मि नष्ट-राज्य-मनोरथः ।
- २.०] क्रूर-प्रतिज्ञश् च रिपुः स-कामो रावणः कृतः ॥२.०॥ [१.९
एवं वि-लप्यमानं तं परि-ष्वज्य वि-भीषणम् ।
- २.१] सु-ग्रीवः सान्त्वयामास वचनं चेदम् अब्रवीत् ॥२.१॥ [२.०
वि-भीषण किम् आर्तम् त्वं किं च मां नाऽभि-भाषसे ।

१. म-संक्षुब्धान् ॥ २. प्र रा२ फ म-इ ॥ ३. रा२-शरत्सं ॥
४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-नास्ति । ५. रा२-कक्षितावृजुविक्रमौ ।
फ-छलितावृजुवि० । ६. म-नास्ति ॥ ७. रा२-उभौ मोहमापनौ । ८. रा१ ल२ व
अ प्र-विचेरतुः ॥

- २२] पर्यव-स्थापयाऽऽत्मानं मैवं भूः शोक-लालसः ॥२२॥ [N
 राघवस्त्वां च मां चैव समा-न्वास्य समुत्थि(स्-स्थित)तः ।
 N] रावणं सह पुत्रेण वधिष्यति स-बान्धवम् ॥२३॥ [N
 तम् एवं सान्त्वयित्वा च परि-ष्वज्य च राक्षसम् ।^१ [२३पू
 N] सु-ग्रीवः सत्त्व-सम्पन्न इदं वचनम् अब्रवीत् ॥२४॥ [२०उ
 राज्यं प्राऽऽप्स्यसि धर्म-ज्ञ लङ्कार्यां नाऽत्र सं-शयः ।
 २३] रावणः सह पुत्रेण स-कामो न भविष्यति ॥२५॥ [२१
 N] त्यक्त-मोहौ वधिष्येते स-गणं रावणं रणे । [२२उ
 २४पू] तम् एवं पर्यव-स्थाप्य राक्षसं वानरर्षभः ॥२६॥ [N
 N] अब्रवीद् वानरेन्द्रस् तु सु-ग्रीवः पुत्रम् अङ्ग-दम् । [N
 २४उ] सु-षेणं श्वशुरं चैव समा-हूयेदम् अब्रवीत् ॥२७॥ [२३उ
 सह शूरैर् हरि-गणैर् लब्ध-संज्ञाव् अ-विक्रवौ ।
 २५] उभौ प्राऽऽपयत क्षिप्रं किष्किन्धां राम-लक्ष्मणौ ॥२८॥ [२४
 अहं तु रावणिं हत्वा रावणं चाऽपि राक्षसम् ।
 २६] मैथिलीम् आ-नयिष्यामि शक्रो नष्टाम् इव श्रियम् ॥२९॥ [२५
 सर्वे गच्छत वि-स्रब्धा मुञ्चैकं मारुताऽऽत्मजम् ।
 २७] अनेनाऽहं सहायेन हनिष्ये राक्षसाऽधिपम् ।
 रावणं स-गणं हत्वा तोषयिष्यामि राघवौ ॥३०॥ [N
 २८] एक एव पुरीं लङ्कां भस्मी-कुर्यां स-राक्षसाम् ।
 हरि-सैन्येन महता किम् अङ्ग पुनर् आ-वृतः ॥३१॥ [N
 २९] अद्य कोपम् अहं मोक्ष्ये स-सैन्ये रावणे दंडम् ।

१. प्र-‘रावणम्’ इत्यारभ्य ‘संशयः’ इत्यन्तः पाठो नास्ति । २.-अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व फ म-परमं पीडितावेतौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ । बरदानकृतैर्बाणैरुभौ वीरौ तपस्विनौ ॥ ३. अ-नास्ति । ४. म-सम्पन्नम् ॥ ५. प्र रा, फ म-वानराधिपः ॥ ६. म-ससृतं ॥ ७. अ-ततो ॥ ८. रा, फ-व रावणं हत्वा रावणिं ॥ ९. प्र रा, फ म-वर्ज्यैकं ॥ १०. फ-द्वे ।

- स-पुत्र-बान्धव-जनेरुं(रो)षितः काल-चोदितेः(ते) ॥३२॥ [N
 ३०] अद्य वीर्यं च तेजंश्च च सौहार्दं संत्य-गौरवम् ।
 वक्ष्यन्ति सर्व-भूतानि रामे च दृढ-भक्ति-ताम् ॥३३॥ [N
 ३१] अद्य चन्दन-साराणां केयूराऽऽभरणस्य च ।
 परि-घ्नङ्गस्य नारीणां स्पर्शस्य वि-विधस्य च ॥३४॥ [N
 ३२] परि-स्पर्शस्य माल्यानां सूक्ष्माणां चैव वाससाम् ।
 अनु-रूपम् इमौ बाहू मित्र-कर्म करिष्यतः ॥३५॥ [N
 ३३] अद्य लङ्कां पुरीं रोषात् स-प्राकारां स-तोरणाम् ।
 नील-जीमूत-सङ्क्रान्तै राक्षसैर् बहुभिर वृताम् ।
 ३४] दिशो वि-द्रावायिष्यामि वायुर् मेघंश्च इवोत्थि(द्-स्थि)तम् ३६ [N
 स्व-बाहु-बल-वीर्येण पश्यतां सर्व-रक्षसाम् ।
 ३५] रावणं प्र-मथिष्यामि वैनतेय इवोर-गम् ॥३७॥ [N
 अद्य रोषं च शोकं च दुःखं चोक्त्वा कु-नन्दनः ।
 ३६] त्यक्ष्यत्य्-क्षक-पदे रामः सूदिते शुधि रावणे ॥३८॥ [N
 यम-शक्र-कुबेराणां यद्य अपाम् ईश्वरस्य च ।
 ३७] वीर्येण राक्षसम् तुल्यो न मे जीवन् वि-मोक्ष्यते ॥३९॥ [N
 मुहूर्ताद् एव पश्यध्वं कृत-कर्माणम् आ-हवे ।
 ३८] निर-जित्य सीतां दास्यामि राघवाय महाऽऽत्मने ॥४०॥ [N
 ३९पृ] कर्मणा तेन महता तोषयिष्यामि राघवौ ।
 ४०पृ] प्रति-ज्ञातं यद् आर्येण राघवेण महाऽऽत्मना ॥४१॥ [N
 ३९उ] कृत-कृत्यो भविष्यामि यैश्च चाऽऽप्स्यामि श्लाघैतम् ।
 ४०उ] वि-भीषणाय दास्यामि राज्यं निहत-कण्टकम् ॥४२॥ [N

१. रा१-रुषितः कालसंभृता । फ-रुषितः कालसंभृताम् । म-नास्ति ॥

२. म-सत्त्वं च तेजःसौहार्दगौ० ॥ ३. फ-नास्ति ॥ ४. प्र-वेगम् ॥ ५. रा१ क१-
 कोपं ॥ ६. प्र-नास्ति ॥ ७. रा१ फ म-यथाः प्राप्स्यामि चोत्तमम् ॥

स क्रोधाद् विपुल-यशा महाऽनुभावो
वाक्यैस् तैर् अति-चलविक्रम्योत्पन्नैः ।

उत्-साहं बलम् अधिकं च वानराणां

४१] सं-चक्रे दिवसकराऽऽत्मजः कपीऽन्द्रः ॥४३॥ [N

इत्याद्यै रामायणे युद्ध-काण्डे सुग्रीव-गौर्जनं नाम षड्विंशः सर्गः ॥२६॥

[वं-२६] = [सप्तविंशः सर्गः] = [दा-५०]

श्रुत्वैतद् वानरेन्द्रस्य सु-षेणो वाक्यम् अब्रवीत् ।

१] देवाऽसुरं महा-युद्धम् अनु-भूवं सु-दारुणम् ॥१॥ [२६
२पृ] तदा स्म दानवा देवाश् छर-संस्पर्श-क्रोविदाः ।

N] विनिर्-जघ्नुः सुबहु-शः शातयन्तो मुहुर्-मुहुः ॥२॥ [२७
तान् आर्तान् नष्ट-संज्ञांश् च पराऽसूत्रं च बृहस्पतिः ।

३] दिव्याभिर मन्त्र-युक्ताभिर ओषधीभिश् चिकित्सति । ३। [२८
ता ओषधीर् आ-नयितुं क्षीरोदं यान्तु सागरम् ।

४] जवना वानराः शीघ्रं सम्पाति-पनसाऽऽदयः ॥४॥

ओषधीर् ये वि-जानन्ति पर्वतीया वनौकसः । [२९

५] सन्धानं-करणीर् दिव्या वि-शल्या देव-निर्मिताः ॥५॥ [३०

१. फ म-नास्ति । २. प्र रा२-लकाकाण्डे । ब-नास्ति ॥ म-युद्धपर्वणि ।
३. व-०वतर्जनं ॥ ४. ल१ ल२ व प्र रा२ फ-मया युद्धम् ॥ ५. म-
नास्ति । ६. फ-निजघ्नुस्ते ॥ ७. रा२-हनुमान् मास्तात्मजः । ८. अतः
परमधिकः पाठः—रा२-शक्तो वीर्यबलोपेतो यथास्य पवनः पिता ।
रामकथमयाद्योद्धर्ये क्षीरोदं यान्तु सागरम् । जम्बूद्वीपपरं पारे वशाद्यै
लक्षयोद्यनम् । गत्वा वानरशार्दूल ओषधीरानयिष्यति । ६. रा१-०नकरणे ।
रा२-सवर्णक० । १०. रा२-च महौषधिः । ११. अतः परमधिकः पाठः—
रा२-सुसंक्षीबनी वैव संधिनीमपरामपि ॥

N] एता हि निर-मिता देवैर् ओषधीर् अमृतोद्भवाः । [३१३
७३] अयं वायु-सुतश् चाऽपि हनु-मांस् तत्र गच्छतु ॥६॥ [३२

एवं तेषां वि-श्रुवतां दुःखाऽऽर्तानां महाऽऽत्मनाम् ।

N] रामं प्रति महाऽऽत्मानं लक्ष्मणं च महा-रथम् ॥७॥ [N
सर्वे वि-मूढाश्च अभवन् स-सुग्रीव-विभीषणाः ।

N] प्रति-भेदम् अ-जानन्तः शर-बन्धस्य दुःखिताः ॥८॥ [N
वि-संज्ञाश्च वि-मूढाश्च परि-चार्य महा-बलाः ।

N] किञ्चित् प्रत्य्-अपद्यन्त सर्वे वानर-यूथपाः ॥९॥ [N
तस्मिन् तदा वर्त(र्त्य)माने भ्रातृभ्यां व्य-असने शृशम् ।

N] महा-नादो बलौघानाम् अभूत् सङ्ग्राम-मूर्धनि ॥१०॥ [N
स(र्तौ)विभीषण-सुग्रीवा(र्तौ)ध्यान-मूकत्वमे आ-गताः(र्तौ)

N] परि-चार्य महाऽऽत्मानौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥११॥ [N
तानि वानर-कोटीनां सहस्राणि शतानि च ।

N] निष्-चेष्टौ निष्-मतिद्वन्द्वौ दृष्ट्वा नरवराऽऽत्मजौ ॥१२॥ [N
वानराः पाद-पान् गृह्य शैल-मृङ्गानि चाऽपरे ।

N] रामं च लक्ष्मणं चैव परि-चार्याऽव-तस्थिरे ॥१३॥ [N
एतस्मिन् एव काले च महा-योग-बलाऽन्वितः ।

N] आ-जगाम महा-तेजा देवर्षिर् नारदस् तथा ॥१४॥ [N
राघवस्य समीपे तु नि-वैसाद सैमन्त-तः ।

N] कृत्वा प्र-दक्षिणं रामं तेषां मध्ये बनौकसाम् ॥१५॥ [N

१. अतः परमधिकः पाठः— अ प्र रा२ फ म-यत्र द्रोणाच्च चंद्रश्च पर्वतौ
क्षययाम्भसि । अमृतं यत्र पतितं तत्र सा परमौषधिः ॥ २. अ-अत आरभ्य
३२-शशोकान्तः पाठः २९-शसर्गस्य १८-शशोकपूर्वार्धतः परं व्यत्यासेन
पठितः ॥ ३. प्र रा२ फ-अभवत् । ४. प्र रा२ फ-तस्मिन् ॥ ५. प्र-प्यानमे-
कत्वम् ॥ ६. रा२ फ-तु ॥ ७. प्र-०साद स शोतमः । रा२ फ-निष्पपात
शब्दा ततः ॥

- रुधिरोक्षित-सर्वाऽङ्गं पतितं धरणी-तले ।
 N] दृष्ट्वा तु सु-महाऽऽत्मानं शर-बन्धेन पीडिष्व ॥१६॥ [N
 वैल्लव्यं किम् इदं देव परं प्राऽऽप्नोषि मान-द ।
 N] एवम् उक्त्वा महाऽऽत्मानं नारदो भग-वान् ऋषिः ।
 अभि-तुष्टाव काकुत्स्थं स्मारयन् पूर्व-जन्मनः ॥१७॥ [N
 N] राम राम महा-बाहो शृणुष्व वदतां वर ।
 दिव्य-लक्षण-संयुक्तं किम् आत्मानं न बुध्यसे ॥१८॥ [N
 N] भवान् नारायणः श्री-मान् सर्व-लोक-नमस्कृतः ।
 शङ्ख-चक्राऽऽयुध-धरः स्रवे-नाग-रिपु-ध्वजः ॥१९॥ [N
 पिता-महाद् अपि परः पुरुषः शाश्वतो हरिः ।
 N] वैकुण्ठस् त्वं महा-बाहो देव-देवः प्रताप-वान् ॥२०॥ [N
 न परं विद्यते भूतं त्वत्-तः पुरुष-सत्तम ।
 N] त्वं पद्म-नाभः काकुत्स्थ हृषीकेशम् तथैव च ॥२१॥ [N
 धारयन् उरसा नित्यं मणिं कौस्तुभम् एव च ।
 N] मङ्गां नि-मज्जमानायां वराह-त्वम् उपाऽऽगतः ॥२२॥ [N
 नि-हतश् चाऽसुरः पूर्वं हिरण्याऽक्षो महा-बलः ।
 N] हिरण्य-कशिपुश् चैव नि-हतौ तौ महाऽसुरौ ॥२३॥ [N
 कपिल-त्वम् उपाऽऽगम्य सागरः क्षोभितः प्र-भो ।
 N] राम राम-त्वम् आ-गम्य कृता निष्-क्षत्रिया मही ॥२४॥ [N
 हतः सहस्र-बाहुश् च कार्तवीर्योऽर्जुनस् तदा ।
 N] कश्यपाय मही दत्ता यद्वाऽन्ते बहु-दक्षिणा ॥२५॥ [N
 अनन्त-मूर्तिना मूर्ध्ना घृता ते सकला मही ।
 N] क्षीरोद-शयनीयं ते शेषस्योपरि राघव ॥२६॥ [N
 बदर्या तप्यसे नित्यं यत् तव परम-कं तपः ।

१. रा२-०जन्म च ॥ २. रा२ फ-शार्ङ्गचक्रायुधधारी ॥ ३. प्र-महीं
 दत्त्वा ॥ ४. रा३ फ-अनन्तरूपिणा ॥

- N] ब्रह्मा त्वं देव-देवेश कृष्णो जि(?)विष्णुस् त्वम् एव च । २७ । [N
महेन्द्रस् त्वं महा-बाहो वसूनाम् अपि चाऽष्टमः ।
- N] मरुतां पञ्चमञ् चाऽसि वृषभञ् च तथा गवाम् ॥ २८ ॥ [N
कंपालं चैव ते ब्रह्मा धर्मो मनसि नि-ष्ठितः ।
- N] आ-काशं शिरसा व्य्-आप्तं पद्भ्यां ते पृथिवी धृता ॥ २९ ॥ [N
उदरं तेऽर्णवो राम प्राणाम् ते हव्य-वाहनः ।
- N] दिशञ् चैव स्थिताः श्रोत्रे कथ्यां ते वसवः स्थिताः ॥ ३० ॥ [N
ऊरुभ्यां मित्रा-वरुणौ चरणे ऋषयः स्थिताः ।
- N] दंष्ट्रासु चैव सर्वासु वेदाम् ते सु-प्रतिष्ठिताः ॥ ३१ ॥ [N
शिखाऽन्ते चैव गायत्री ओं-कारो हृदि सं-स्थितः ।
- N] ग्रीवायां सं-स्थिता धौश् च जिह्वा-प्राऽन्ते सरस्वती । ३२ । [N
सर्वदेव-भयस् त्वं च नाऽस्ति किं-चित् त्वया विना ।
- N] सनातनस् त्वं प्र-भवः प्र-लयो युग-संक्षये ॥ ३३ ॥ [N
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे-देवाम् तथाऽश्विनौ ।
- N] सेन्द्रा मरुद्-गणा देवा लोक-पालैः समन्व-इताः ॥ ३४ ॥ [N
देवर्षयो महाऽऽत्मानस् तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
कल्याणं वै पुरस्-कृत्य वि-मानैः समुप-स्थिताः ।
- N] वीऽऽर्क्षमाणा जयं सर्वे तस्मिन् तमसि दारुणे ॥ ३५ ॥ [N
त्वं स्रष्टा सर्व-लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ।
- N] प्र-भवञ् चाऽव्ययञ् चैव किम् आत्मानं न बुध्यसे । ३६ ॥ [N
राक्षसानां वि-नाशार्थं प्र-विष्टो मानुषीं तनुम् ।
- N] नाग-पाश-निबद्धस् तु तिष्ठसे किं रणाऽजिरे ॥ ३७ ॥ [N

१. रा२ फ-तथैव ॥ २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रुपाली च वरो ॥ ३.
प्र रा२ फ-तेर्णवा नाम प्राणस् ॥ ४. रा१ ल१ ल२-व अ-वले च । ५. अतः
परमधिकः पाठः—प्र रा२ फ-जानुनी चारिबनौ राम रोमाययोषधयः
स्थिताः ॥ ६. रा२-सर्वमेतन्मयत्वं । ७. म-अत आरभ्य सर्गसमामि यावन्नास्ति ॥
८. रा१ ल१ ल२ व अ-वीक्षन्तव ॥ ९. व-नास्ति ॥

- लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा स्मरस्व गरुडं प्र-भो ।
 N] नाग-पाश-निबद्धस्य तव वै लक्ष्मणस्य च ॥३८॥ [N
 नागाऽशनो महाऽऽत्माऽसौ काश्यपेयो महा-बलः ।
 N] तस्याऽप्रतिहता नित्यं गतिर् वीरस्य सर्व-तः ॥३९॥ [N
 योऽस्मात् त्वां नाग-पाशाच्च च मोक्षयिष्यति बन्धनात् ।
 N] स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि यथाऽऽगतम् अरि-न्दम् ॥४०॥ [N
 एवं स देवर्षि-वरो महाऽऽत्मा
 प्र-बोध्य नारायणम् अ-प्रमेयम् ।
 जगाम लोकान् मनसा यथेष्टान्
 N] यथाऽऽगतोऽदृष्ट-गुणैर् उपेतः ॥४१॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे शुद्ध-काण्डे नारद-वाक्यं नाम सप्तविंशः सर्गः ॥२७॥

[ब - २६] = [अष्टाविंशः सर्गः] = [दा - ५०]

नारदस्य वचः श्रुत्वा सं-ज्ञां लब्ध्वा च राघवः ।

N] मध्ये वानर-सैन्यानां सस्मार गरुडं तदा ॥१॥ [N

अथैनम् उपसं-गम्य. वायुः श्रोत्रे वचोऽब्रवीत् ।

८] राम राम महा-बाहो आत्मानं स्मर वै हृदा ।

नारायणस् त्वं भग-वान् राक्षसाऽर्थेऽव-तारितः ॥२॥ [N

९] स्मर सर्प-भुजं देवं वैनतेयं महा-बलम् ।

१. ब-नास्ति ॥ २. रा२ फ-नास्य प्रतिहता राम ॥ ३. प्र रा२ फ-
 योऽस्मात्प्रक्षःप्रयुक्ताच्च मोचयेच्छरबन्धनात् । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. रा२ फ-मायागुणो
 दृष्टगुणैर् ॥ ६. प्र रा२-लंकाकाण्डे । ब-नास्ति ॥ ७. म-प्रथमश्लोकादारभ्य २५-
 श्लोकास्तः पाठः ३०-शसर्गस्य २१-शश्लोकात्परं व्यत्यासेन पठितः ॥ ८. प्र-
 तदा । ९. रा२-नास्ति ॥

- स सर्प-चन्द्रनाडुं घोरादुं युवां सं-भोचयिष्यति ॥३॥ [N
 १०] तस्यै तदु वचनं श्रुत्वा राघवो रघु-नन्दनः ।
 सस्मार गरुडं देवं भुजंगानां भयाऽऽवहम् ॥४॥ [N
 ११] एतस्मिन् अन्तरे वायुर् मेघाश् चाऽऽसन् सै-विद्युतः ।
 पर्य-अस्तं सागरे तोयं कम्पन्ते स्म मही-धराः ॥५॥ [३३
 १२] महता पक्ष-वातेन सर्वे तीर-रुहा द्रुमाः ।
 स-श्लाखाः पतिता भग्नाः स-मूला लवणाऽम्भसि ॥६॥ [३४
 १३] सर्व-तः पक्ष-गाः स्रस्ता व्य-अद्रवन् शैल-वासिनः ।
 १४उ] लयं सर्वाणि यादांसि प्र-जग्मुर् लवणाऽम्भसि ॥७॥ [३५
 १५उ] ततो मुहूर्तात् स-ततं वैनतेयं महा-बलम् ।
 वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलन्तम् इव पावकम् ॥८॥ [३६
 १६] तम् आ-गतम् अभिप्रेक्ष्य नागाम् ते विप्र-दुद्रुवुः ।
 १७उ] यैस् तौ सत्-पुरुषौ बद्धौ शर-भूतैर् महा-बलैः ॥९॥ [३७
 ततः सु-पर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा प्रेत्यभि-वाद्य च ।
 १८] प्र-मेमार्जं च पाणिभ्यां मुखं चन्द्र-सम-प्रभम् ॥१०॥ [३८
 वैनतेयेन सं-स्पृष्टाः सर्वे ते रुरुदुर् व्रणाः ।
 १९] स-वर्णाश् चाऽनयोर् गात्रे व्रणाः सर्वे तदाऽभवन् ॥११॥ [३९
 तं चाऽपि समुपाऽऽघाय सु-पर्णं कनक-प्रभम् । [N
 २०] बलं वीर्यं च तेजश् च तथैवोत्-साह एव च ।
 प्र-हर्षणं च बुद्धिश् च तदाऽऽसीद् द्वि-गुणं तयोः ॥१२॥ [४०
 २१] ताव उत्था(द्-स्था)य महा-वीर्यौ गरुडं राम-लक्ष्मणौ ।
 उभौ सर्वैजतुर् गौत्रै रामश् चेदम् उवाच ह ॥१३॥ [४१

१. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-०नाहारो ॥ २. प्र रा_२ फ-स तस्य ॥
 ३. प्र-सहस्रशः । ४. रा_२ फ-च ॥ ५. रा_२ फ-बहवः ॥ ६. व-पर्वताः । ७.
 रा_१-नास्ति । ८. प्र-भयं । ९. रा_१ ल_२-नास्ति ॥ १०. रा_१ ल_१ ल_२ व
 अ-वैवाभि० । ११. रा_२-स ममार्जं ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ-नास्ति ॥
 १३. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-ममृजतुर्गात्रं ॥

२२] तव प्रसादाद् व्य-असनं रात्रि-प्रभवं महत् ।'

२३उ] आवां शीघ्रम् अति-क्रान्तौ शीघ्रं च वलिनौ कृतौ ॥१४॥ [४२

यथा दश-रथं तातं यथा च प्र-पितामहम् ।

२४] तथा भवन्तम् आ-साद्य हृदयं मे प्र-सीदति ॥१५॥ [४३

को भवान् इहै सम्प्राऽऽप्तो दिव्य-स्रग्-अनुलेपनः ।

२५] वसानोऽरजसी वस्त्रे दिव्याऽऽभरण-भूषितः ॥१६॥ [४४

इत्य् उक्तः प्र-श्रितं वाक्यं राघवेण महाऽऽत्मना । [N

२६] उवाच गरुडो वाक्यं मध्ये तेषां वनौकसाम् ॥१७॥

प्रीताऽऽत्मा च परि-व्यज्य हर्ष-पर्याकुलेक्षणः । [४५

२७] प्र-हसन् ईह काकुत्स्थं सु-पर्णः पतंगेश्वरः ॥१८॥ [N

अहं सखा ते काकुत्स्थ बाह्वः प्राण इवाऽऽत्म-जः । [४६पू

२८] औरसः कश्यप-सुतो विनता-सम्भवो ह्य अहम् । [N

गरुत्-भान् इह सम्प्राऽऽप्तो युवयोः साह्य-कारणात् ॥१९॥ [४६उ

२९] अ-सुरा वा महा-वीर्या दानवा वा महा-बलाः ।

देवता वा स-गन्धर्वा पुरस्-कृत्य शत-क्रतुम् ॥२०॥ [४७

३०] नैनं मोचयितुं शक्ताः शर-बन्धं दुरा-सदम् ।

मायाविना हीऽन्द्र-जिता निर्-मितं क्रूर-कर्मणा ॥२१॥ [४८

३१] एते हि नैर्ऋता बागाः क्षुद्रास् तीव्रविषोल्बणाः ।

रक्षो-माया-प्रभावेन शराम् तीक्ष्ण-विषांऽभवन् ॥२२॥ [४९

३२] स-भाग्यश् चाऽसि धर्म-ज्ञ राम सत्य-पराक्रम ।

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सं-ख्येऽस्मिन् न हतोऽसि यत् ॥२३॥ [N

१ रा१ ल१ ल२ ष अ प्र-नास्ति । २. अतः परमधिकः पाठः—
रा२-शरबन्धाद्धिनिर्मुक्तौ क्षिप्रं च हथिरोक्षितौ ॥ ३. फ-इति ॥ ४. रा२ फ-
प्रवृत्तं ॥ ५. ल१-प्रीतात्मानं प० । रा२ फ-परिपूज्य च प्रीतात्मा । ६. रा२-
सन्प्राह । ७. ल१-पमगे० ॥ ८. रा२-अहं सः ॥ ९. रा१ ल१ ल२ ष अ प्र-
वृत्तं । १०. रा१ ल१ ल२ ष अ-तीक्ष्णतराभवन् । सन्धिरार्षः इ० ॥

- ३३] इमं श्रुत्वा हि वृत्ताऽन्तं त्वरमाणोऽहम् आ-गतः ।
सहसैव तव स्नेहात् सखि-त्वम् अनु-पालयन् ॥२४॥ [५१
- ३४] कारणं च वयस्य-त्वे न प्रष्टव्योऽस्मि राघव ।
नि-हते रावणे पापे सखि-त्वं ज्ञास्यसे स्वयम् ॥२५॥ [N
- ३५] मोक्षितश्च च मया घोराद् एतस्माद् इषु-बन्धनात् ।
अ-प्रमादश्च सं-ग्रामे कर्तव्यो रघु-नन्दन ॥२६॥ [५२
- ३६] प्र-कृत्या राक्षसाः सर्वे मायया कूट-योधिनः ।
शूराणाम् ऋजु-भावानां भवताम् आर्जवं धनम् ॥२७॥ [५३
- ३७] तन् न वि-श्वसितव्यं वै राक्षसानां रणाऽजिरे ।
स्वेनौपम्येन राजेन्द्र नित्य-जिह्मा हि राक्षसाः ।^१ [५४
- ३८] कूट-युद्धा हि ते सर्वे क्षुद्राश्चैव विशेष-तः ॥२८॥ [N
एवम् उक्त्वा ततो रामं सु-पर्णः सु-महाबलः ।
- ३९] परि-ष्वज्य च सु-स्निग्धम् आ-प्रष्टुम् उप-चक्रमे ॥२९॥ [५५
सखे राघव धर्म-ज्ञ रिपूणाम् अपि वत्सल ।
- ४०] अभ्यनु-ज्ञातुम् इच्छामि गमिष्यामि यथाऽऽगतम् ॥३०॥ [५६
बालवृद्धाऽवशेषां हि कृत्वा लङ्कां शरोर्मिभिः ।
- ४२] रावणं च रणे हत्वा सीतां त्वम् उप-लप्स्यसे ॥३१॥ [५८
इत्य् एवम् उक्त्वा वचनं सु-पर्णः शीघ्र-विक्रमः ।
- ४३] रामं प्र-दक्षिणं कृत्वा मध्ये तेषां वनौकसात् ॥३२॥ [५९
N] प्र-दक्षिणं तु तं कृत्वा परि-ष्वज्याँऽभि-वाद्य चै ।
जगामाऽऽकाशम् आ-विश्य गरुडः पवनो यथा ॥३३॥ [६०
- ४४] नी-रुजौ राघवौ दृष्ट्वा ते तु वानर-यूथपाः ।
४५] प्र-दृष्ट्वाः सष्टजुर् नादान् राक्षसानां भयाऽऽवहान् ।^१ [६१

१. प्र-गृह्यन् । २. प्र-अनुवर्धयन् ॥ ३. म-नास्ति ॥ ४. ल, प्र-नास्ति ॥
५. म-०ज्य च पीडितं ॥ ६. अतः परमविक्रः पाठः—प्र रा, फ-सतो मेरीः
समाजन्तुर्धृत्वांगारवाभ्यवाद्यन् ॥ दध्मुरच शंखान् संदृष्ट्वाश्चिक्वेदुरच
सदृक्काः ॥

४८५] अपरे चाऽपि वि-क्रान्ता वानरा नंग-योधिनः ॥३४॥ [६३५

४६३] ते वानरा भीम-बलाः महर्षाऽऽर्काशितैर् मुँस्त्रैः ।

४८३] दुमान् उत-पाट्य तैरसा तैस्युः शत-सहस्र-शः ॥३५॥ [N

मुञ्चमाना महा-नादांस् त्रासयन्तो निशा-चरान् ।

४९] लङ्कान्-द्वारम् अभि-क्रान्ता योद्ध-कामाः पुत्रं-गमाः ॥३६॥ [६४

तेषां तु भीमस् तुमुलः स नादो

बभूव शाखामृग-यूथपानाम् ।

क्षये निदाघस्य यथा घनानां

N] नादः सु-भीमो नदतां निशीथे ॥३७॥ [६५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे विशल्य-करणं नामाऽष्टाविंशः सर्गः ॥२८॥

[३-२७]= [एकोनत्रिंशः सर्गः] =[दा-२१]

तेषां तु तुमुलं शब्दं वानराणां तरस्विनाम् ।

१] नदतां राक्षसैः सार्धं तदा शुश्राव रावणः ॥१॥ [१

स्निग्ध-गम्भीर-निर्योषं श्रुत्वा तु नि-नदं महत् ।

२] संचिवा राक्षस-पतेर् इदं वचनम् अञ्जुवन् ॥२॥ [२

यथा हि सम्प्र-हृष्टानां वानराणां समुत्थि(द्-स्थि)तः ।

३] बहूनां सु-महान् नादो मेघानाम् इव गर्जताम् ॥३॥

१. अ-विश्रान्ता । २. रा, ल, ल, व अ प्र-नागयो० । रा२-
रषयो० ॥ ३. रा, ल, ल, अ प्र-०र्षाकोशितैर्मुँस्त्रैः । रा२-०र्षात्प्रासते बलैः ।
४. म-उद्यम्य । ५. प्र-शतबास् । रा२-सहस्रान् । फ म-सहसा । ६. रा२-जघ्नुः ॥
७. अ-नास्ति । रा२-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ८. ल, ल, ल-सचिवः । ९. ल, ल,
अप्रवीत् ॥ १०. ल, अ-तथा हि संप्रविष्टानां ॥

- व्य-अक्तं सु-महती .प्रीतिर् एतेषां समुप-स्थिता । [३
 ४] यथा हि वि-पुलैर् नादैश् चुक्षुभे वरुणाऽऽलयः ॥४॥ [४
 तौ च बद्धौ शरैस् तीक्ष्णैर् भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 ५] अयं च सु-महान् नादः शङ्कां जनयतीऽव नैः ॥५॥ [५
 एतत् तु वचनं श्रुत्वा मन्त्रिणां रक्षसेश्वरः ।
 ६] उवाच रक्षसांस् तत्र समीप-परिवर्तिनैः ॥६॥ [६
 ज्ञायतां तूर्णम् एतेषां सर्वेषां वन-चारिणाम् ।
 ७] शोक-काले समुत्-पन्ने ईर्ष-कारणम् उत्-तमम् ॥७॥ [७
 ८] ते तयोक्तौ तु सं-भ्रान्ताः प्राकारम् अधि-रुह्य च । [८
 १०] विषर्ण-वदनाः सर्वे राक्षसेन्द्रम् उप-स्थिताः ॥८॥ [१०
 N] भयात् संहृष्ट-रोमाणो राक्षसाम् ते महा-बलाः । [N
 तद् अ-प्रियं दीन-मुखा रं वणस्य निशा-चराः ।
 ११] न्य-अवेदयन् यथा-वृत्तं सर्वे वाक्य-विशारदाः ॥९॥ [११
 यौ ताव् इन्द्र-जिता युद्धे भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 १२] नि-बद्धौ शर-बन्धेन निष्कम्प-भुजौ कृतौ ॥९०॥ [१२
 विमुक्त-शर-बन्धौ ताव् उत्थि(द्-स्थि)तौ रण-मूर्धनि ।
 १३] पाशान् इव गजौ छित्वा गजेन्द्र-सम-विक्रमौ ॥९१॥ [१३
 तच्च क्षुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रोऽयं रं वणः ।
 १४] चिन्ता-रोष-परीऽताऽङ्गो विवर्ण-वदनोऽब्रवीत् ॥९२॥ [१४
 घोरैर् दत्त-चरैर् बद्धौ शरैर् आशीविषोपमैः ।
 १५] अ-मोघैः सूर्य-सङ्काशैः प्र-मध्येन्द्र-जिता युधि ॥९३॥ [१५
 तम् अस्त्र-बन्धम् आ-साद्य यदि मुक्तौ रिपू मम ।

१. रा, ल, ब अ प्र म-स महान् । २. रा, च ॥ ३. प्र रा, फ म-राक्षसा-
 धियः । ४. रा, फ-रक्षसां श्रेष्ठः । ५. फ-०वर्तिनाम् ॥ ६. रा, ल, अ प्र-
 ह्वे का० ॥ ७. रा, ल, ल, ब अ-तयोक्त्वा । ८. रा, विवर्ण० ॥ ९. रा,
 ल, ल, ब अ-तदाश्रयं । प्र-तदाश्रियं । १०. अ-राक्षसस्य ॥ ११. प्र-०न्द्रो
 महाबलः । म-०न्द्रः स रावणः ॥ १२. प्र-रिक्तौ ।

- १६] संशय-स्थम् इदं सर्वम् अनु-पश्याम्य अहं बलम् ॥१४॥ [१६
 १७पू] निष्-फलाः खलु सं-पन्नाः शरा वासुकि-तेजसः । [१७पू
 N] वैनतेयम् इवाऽऽसाद्य नागा गङ्गाहदौकसः ॥१५॥ [N
 एवम् उक्त्वा तु सं-क्रुद्धो नि-श्वसन् द्वि-रदो यथा ।
 १८] अब्रवीद् रक्षसां मध्ये धूम्राऽक्षं नाम राक्षसम् ॥१६॥ [१८
 बलेन महता युक्तो रक्षसां भीम-कर्मणाम् ।^३
 १९] निष्-क्रमस्व वधायाऽऽशु रौघवस्य वनौकसाम् (१सः) १७ [१९
 एवम् उक्तम् तु धूम्राऽक्षो राक्षसेन्द्रेण धीमता ।^५
 २०] कृत्वा प्र-णामं सं-हृष्टो निर-जगाम नृपाऽऽलयात् ॥१८॥ [२०
 अभिनिष्-क्रम्य स ततो बलाऽध्यक्षम् उवाच ह ।
 २१] त्वरयस्व बलं शीघ्रं रण-कालोऽयम् आ-गतः ॥१९॥ [२१
 धूम्राऽक्षस्य वचः श्रुत्वा बलाऽध्यक्षो बलाऽनुगः ।
 २२] बलम् उद्-योजयामास रावणस्याऽऽज्ञया त्वरन् ॥२०॥ [२२
 ते बद्ध-घण्टा बलिनी घोर-रूपा निशा-चराः ।^१
 २३] वि-नर्दमानां सं-हृष्टा धूम्राऽक्षं पर्य-अवारयन् ॥२१॥
 विविधाऽऽयुध-हस्ताश् च शूल-मुद्गर-पाणयः । [२३
 २४] गदाभिः पट्टिसैः खड्गैर् आयसैश् चोऽपि मुद्गरैः ॥२२॥
 परि-घैर् भिण्डि-पालैश् च खड्गैर् दण्डैः परश्व-धैः ।
 २५] निर-ययू रक्षसा दिग्भ्यो नर्दन्तो युद्ध-लोलसाः ॥२३॥ [२४

१. प्र रा२ म-संवृताः ॥ २. म-संरज्यो । ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र
 रा२ फ-नास्ति । ४. म-भीमतेजसां । ५. प्र-रामस्य च ॥ ६. म-अतः परं २७-स-
 सर्गस्थः ६-३२ क्ष-श्लोकान्तः पाठो व्यत्यासेन पठितः । ७. रा२ फ-नृपाज्ञया ॥ ८. प्र-
 वधयस्व ॥ ९. अतः परमधिकः पाठः—रा२-तथा बद्धलनुत्रायाः स्वागिरश-
 कुंजराः । रोषसंरक्षनयना भीमवेगा महाबलाः ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व अ-
 विनन्दमानाः ॥ ११. रा१-आयसैरेव । प्र-०सैश्चैव । १२. म-नास्ति ॥ १३. ल१
 व अ फ-खड्गदण्डैः प० । ल२-खड्गदण्डप० । म-भलैर्दण्डैः प० । १४. म-
 राक्षसाः सर्वे क्षतशोष सहस्रशः ॥

- रथैः कवचिनश् चाऽन्ये ध्वजैश् च सम्-अलङ्कृतैः ।
 २६] सुवर्ग-जात्र-संयुक्तैः खरैश् च विकृताऽऽननैः ॥२४॥ [२५
 २७पृ] हयैः परम-शीघ्रैश् च चामराऽऽपीड-धैरिभिः । [२६पृ
 प्रभिन्न-कैरटैश् चैव गजेन्द्रैर् गिरि-सभिभैः । [N
 N] निर्-ययुर् नैर्ऋत-व्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरा-सदाः ॥२५॥ [२६उ
 वृक-सिंह-सुरैर् जुष्टं खरैः कनक-भूषणैः ।
 २८] आ-रुरोह रथं दिव्यं धूम्राऽक्षः खर-निःस्वनः ॥२६॥ [२७
 स निर्-ययौ महा-तेजा धूम्राऽक्षो राक्षसैर् वृतः ।
 २९] द्वारेण पश्चिमेनाऽऽर्द्यु हनु-मान् यत्र यूर्ध्व-पः ॥२७॥ [२८
 ३०पृ] प्र-यान्तं तु महा-घोरं राक्षसं भीम-दर्शनम् ।
 N] अन्तरिक्ष-चरा वाचो वि-चेरुर् लोम-हर्षणाः ॥२८॥ [२९
 रथ-शीर्षे महा-भीमो गृध्रो विनि-पंपात ह ।
 ३१] ध्वजाऽग्रे पक्षिणैश् चाऽस्य नि-पेतुर् मांस-भोजनाः ॥२९॥ [३०
 ३२पृ] रुधिराऽऽर्द्रं महा-भेतं छत्रम् अस्य पपात ह । [३१पृ
 वर्षं रुधिरं देवः प्र-चचाल च मेदिनी ॥३०॥
 ३३] प्रतिलोमौऽऽकुलो वायुर् निर्घात-सम-निःस्वनः । [३२
 तिमिरौघ-समाक्रान्ता दिशश् च न चकाशिरे ॥३१॥ [३३
 ३४] गृध्र-कङ्क-वंक-श्येना ये चाऽन्ये रुधिराऽऽक्षनाः । [N
 वि-स्वैराः सस्रजुर् वाचो धूम्राऽक्षस्य समीप-तः ॥३२॥ [३२उ
 स उद-पातांश् च तान् दृष्ट्वा राक्षसानां भयाऽऽबहान् ।

१. ल, म-समलक्षितैः । २. ल, प्र-स्ववर्ण० । फ-सुपर्ण० ॥ ३. प्र-
 पीडनादिभिः । ४. म-नास्ति । ५. रा,३-०करटश् ॥ ६. रा, ल, ल, ब फ-
 वृक० । ७. रा, ब फ-०स्वनैः ॥ ८. प्र रा, फ म-पश्चिमेन तु द्वारेण । ९. म-
 हरियू० ॥ १०. प्र-भीमधिक्रमम् । ११. रा, वि-जेरुर् ॥ १२. म-अभिपपात ।
 १३. रा, ल, ल, ब-वक्षिणस्यास्य । रा, पश्चिमस्यास्य । म-व्यथितास्यास्य ॥
 १४. म-नास्ति ॥ १५. रा, ल, ल, ब अ-प्रतिकूलकुलो ॥ १६. रा, ल,
 ल, ब अ प्र-०कंकरश्येना । १७. रा, ल, ल, ब अ-निष्ठुराः ॥

३५] प्रादुर-भूतान् महा-घोरान् घूम्नाऽक्षो व्यथितोऽभवत् । ३३ । [३४

ततः सु-भीमैर् बहुभिर निशा-चरैर्

वृत्तोऽभिनिष्-क्रम्य रणोत्सुको बली ।

ददर्श तां राघव-बाहु-पालितां

N] समुद्र-कल्पां बहु-वानरां चमूम् ॥३४॥ [३६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे घूम्नाऽक्ष-निर्याणं नामैकोनत्रिंशः सर्गः ॥२९॥

[वं-२८] = [त्रिंशः सर्गः] = [दा-५२]

निर्-यान्तं प्रेक्ष्य घूम्नाऽक्षं राक्षसं भीम-दर्शनम् ।

१] वि-नेदुर वानराः सर्वे हृष्टा युद्धाऽभिकाङ्क्षिणः ॥१॥ [१

तेषां तु तुमुलं युद्धं जज्ञेऽथ हरि-रक्षसाम् ।

२] अन्योऽन्यं मुमुलैर् घोरैर् जघ्नैस् ते शूल-शक्तिभिः ॥२॥ [२

वानैरा राक्षसैर् घोरैः पोथिताश् च वि-दारिताः । [३४

३] राक्षसा वानरैश् चाऽपि दुर्मैर् भूमि-समी-कृताः ॥३॥

राक्षसाम् त्व अभिसं-क्रुद्धा वानरान् नि-श्रितैः शरैः ।

४] विव्यधुर घोर-रूपैस् तान् कङ्क-पत्रैर् अ-जिह्वगैः ॥४॥ [४

ते मदाभिः सु-भीमाभिः पट्टिशैः कूट-मुद्गरैः । [५पू

५] घोरैश् च परि-धैर् चित्रैस् त्रि-शूलैश् चाऽपि सं-युगे ॥५॥ [३पू

वि-दार्यमाणा रक्षोभिर वानराम् ते महा-बलाः ।

६] अथर्षजनितोद्धर्षाश् चक्रुः कर्माण्य अनेक-शः ॥६॥ [५उ

शर-निभिन्न-गात्राम् ते शूल-निर्मते-लोहिताः ।

१. प्र राक्ष-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ २. व-तुमुलैर् । ३. म-नास्ति ॥

४. म-हृद्यैश्चापि सती० ॥ ५. म-रूपैस्त्वं ॥ ६. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-पट्टिशैश् ।

७. म-नास्ति ॥ ८. म-शरसंभिम० । ९. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-शूलनिर्घात० ।

- ७] जगृहुः पाद-पांशु चैव शिलाश् च हरि-यूथपाः ॥७॥ [६
ते भीम-वेगा हरयो नर्दमानाः सहस्र-शः ।
- ८] ममन्थू राक्षसान् घोरान् नामानि च बभाषिरे ॥८॥ [७
९पृ] पुनश् च तुमुलम् तेषां सं-ग्रामः सम्-अपद्यत । [N
N] तद् बभूवाऽद्भुतं युद्धं तेषां सद्भ्राम-शालिनाम् ॥९॥
- १३] शिलाभिर वि-पुलाभिश् च बहु-शाखैश् च पाद-पैः । [८
N] वानरा मथिताः के-चित् के-चिद् भैलैर् वि-दारिताः ॥१०॥ [N
राक्षसा मथिताः के-चिद् वानरैर् जिते-काशिमिः ।
- १०] वमन्ति रुधिरं के-चिन् मुखै रुधिर-भोजिनः ॥११॥ [९
पार्श्वेषु दारिताः के-चिन् के-चिच् चूर्णी-कृता द्रुमैः ।
- ११] शिलाभिश् चूर्णिताः के-चिन् नखैः के-चिद् वि-दारिताः १२ [१०
ध्वजैर् वि-शकलैर् भलैः खड्गैश् च विनि-पातितैः ।
- १२] रथैर् वि-मथिताः के-चित् के-चिन् मथित-वाहनाः ॥१३॥ [११
१४] वानरैर् भीम-विक्रान्तैर् आ-प्लुत्याऽऽप्लुत्य वेग-तैः ।
राक्षसाः कर-जैस् तीक्ष्णैर् मुखेषु च वि-दारिताः ॥१४॥ [१३
१५] विरूप-वदना घोरा विप्रकीर्ण-शिरोरुहाः ।
मत्ताः शोणित-गन्धेन नि-पेतुर् जगती-तले ॥१५॥ [१४
१६] अन्ये च परम-क्रुद्धा राक्षसा भीम-दर्शनाः ।
दुंधुवुस् तल-पातैश् च वज्र-स्पशैश् च वानरान् ॥१६॥ [१५
१७] वानरैर् आ-पतद्भिस् तु वेगिता वेगवत्-तरैः ।
- १८पृ] मुष्टिभिश् चरणैश् चैव पाद-पैश् च वि-पाथिताः ॥१७॥ [१६

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नन्दमानाः ॥ २. म-“शिलाभिर्” इत्यारभ्य
“रुधिरभोजिनः” इत्यन्तः पाठो नास्ति । ३. रा१-बलैर् । ४. प्र-नास्ति ॥ ५.
रा१ ल१ ल२ व अ प्र-जयकाशिमिः । ६. प्र-०-रभाजनैः । रा२-०-रभोजनाः ॥ ७.
म-नास्ति ॥ ८. प्र-द्विजैर् ॥ ९. प्र-आप्लुत्यन्त्यतिवेगतः । रा२-आप्लुत्य वेगितैः
कृताः ॥ १०. अ प्र रा२ फ म-दुधुवुस् ॥ ११. व-०-द्विष ॥ १२. प्र-विशेषिताः ।
म-न्यपो० ॥

- N] धूम्राऽक्षो नि-हृतं दृष्ट्वा स्व-सैन्यं सह राक्षसैः ।
 क्रोधेन कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम् ॥१८॥ [१७
 २०] प्रौऽऽसैः प्र-मथिताः के-चिद् वेर्मुस् ते रुधिरं मुखैः ।
 मुद्गरैर् आ-हताः के-चित् पतिता धरणी-तले ॥१९॥ [१८
 २१] परि-धैः पतिता भग्ना-भिण्डि-पालैः परश्व-धैः ।
 पट्टिशैर् आ-हताः के-चित् के-चिद् विशकली-कृताः ॥२०॥ [१९
 २२] के-चिद् वि-मथिता भूमौ रुधिराऽऽर्द्रा वनौकसः ।
 के-चिद् वि-द्राविता नष्टाः सं-क्रुद्धै राक्षसैर युधि ॥२१॥ [२०
 २३] विभिन्न-हृदयाः के-चिद् एक-पार्श्वेन शामिताः ।
 वि-दारिताम् त्रि-शूलैश्च के-चिद् दंष्ट्रा-विकर्षिताः ॥२२॥ [२१
 २४] तत् सु-भीमं मेहद् युद्धं हरि-राक्षस-सङ्कुलम् ।
 २५पू] अभवच्च छस्त्र-बहुलं शिला-पादप-सङ्कुलम् ॥२३॥ [२२
 धनुर्-ज्या-तन्त्रि-मधुरं हिक्का-ताल-समन्वितम् ।
 २६] मेत्त-स्तनित-गीतं च युद्धं गान्धर्वम् आ-बभौ ॥२४॥ [२३
 धूम्राऽक्षस् तु धनुष्-पाणिर वानरान् रण-मूर्धनि ।
 २७] हसन् वि-द्रावयामास दिक्ष्मन् तान् शर-दृष्टिभिः ॥२५॥ [२४
 धूम्राऽक्षेणोऽर्दितं सैन्यं मथितं प्रेक्ष्य मारुतिः ।
 २८] उप-चक्राम तद् रक्षः प्र-भृष्टं महतीं शिलाम् ॥२६॥ [२५

१. अ प्र-सैन्यं तु विहृतं । रा२ फ म-सैन्यं तु विद्रुतं । २. अ प्र रा२
 फ-धूम्राक्षो राक्षसैः सह । म-धूम्राक्षो राक्षसैर्द्रुतः ॥ ३. रा२ म-पाशैः । ४. म-
 सुन्नुवुः शोणितं । ५. म-नास्ति । ६. फ-नास्ति ॥ ७. रा२-परिधैराहताः केचिन्
 केचिद्भ्रूलैविदारिताः । फ म-नास्ति । ८. म-नास्ति । ९. रा१ ल२-केचिद्धि शक० ।
 ल१ ब रा२ फ-केचिच्च शक० ॥ १०. म-केचिन्निपतिता । ११. म-अतः परं २८-
 शसर्गस्यः १-२५-शक्नोक्तान्तः पाठो व्यत्यासेन पठितः ॥ १२. रा१ ल१ ल२ ब
 अ प्र-विद्राविताम् ॥ १३. ल१ ल२ ब अ प्र-महायुद्धं । १४. म-नास्ति ॥ १५.
 रा२ फ-मन्त्रस्तनितगीतं च । म-मन्वस्तनितनिषोषं ॥ १६. रा२-विशस्तान् ।
 फ म-विशस्तान् ॥ १७. प्र-०-नाधिकं । १८. रा२-ततः संप्रेक्ष्य । १९. अ-
 प्रभाष ॥ २०. म-नास्ति ॥

- क्रोध-द्विगुण-रक्ताऽक्षः पितुम् तुल्य-पराक्रमः ।
 २९] शिलां तां पातयामास घूम्राऽक्षस्य रथं प्रति ॥२७॥ [२६
 आ-पतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदाम् उद्-यम्य सं-भ्रमात् ।
 ३०] रथाद् आ-प्लुत्य वेगेन वसु-धायाम् अव-स्थितः ॥२८॥ [२७
 सा प्र-मध्य रथं तस्य नि-पपात शिला भुवि ।
 ३१] स-चक्र-कूबर-युगं स-ध्वजं स-शराऽऽसनम् ॥२९॥ [२८
 ३२पू] भित्त्वा तु स रथं तस्य हनू-मान् पवनाऽऽत्मजः । [२९पू
 N] क्रोध-संरक्त-नयनो बभूवाऽन्तक-सभिषः ॥३०॥ [N
 N] स मारुतिर् महा-वेगैः सुग्रीव-सचिवो बली । [N
 ३२उ] रक्षसां कदनं चक्रे स-स्कन्ध-विटपैर् दुमैः ॥३१॥ [२९उ
 विभिन्न-शिरसम् तेन राक्षसाः शोणितोक्षिताः ।
 ३३] दुमैः प्र-मथिताश् चाऽन्ये नि-पेतुर् धरणी-तले ॥३२॥ [३०
 वि-द्राव्य राक्षसाऽनीकं हनू-मान् पवनाऽऽत्मजः ।
 ३४] गिरि-भृङ्गं तु सं-गृह्य घूम्राऽक्षं व्य-अद्रवद् बली ॥३३॥ [३१
 ३५पू] तम् आ-पेतन्तं घूम्राऽक्षो गदाम् उद्-यम्य वीर्य-वान् । [३२पू
 N] वि-नदन्तं हनू-मन्तं गर्त्वाऽऽह्वयत सं-युगे ॥३४॥ [N
 तैस्मै क्रुद्धः स रोषेण गदां तां बहु-कण्टकाम् ।
 ३६] न्य-अपातयत् घूम्राऽक्षः स्तन-देशे हनू-मतः ॥३५॥ [३३
 ताहितः स तथा तत्र गदया घोर-रूपया । [३४
 ३७] स्तन-देशे महा-वीर्यो मारुतिर् गत-साध्वसः ॥३६॥ [N
 स कपिर् मारुत-बलम् तं प्र-हारम् अ-चिन्तयन् ।
 ३८] घूम्राऽक्षस्य क्षिरो-मध्ये गिरि-भृङ्गम् अपातयत् ॥३७॥ [३५

१. प्र रा२ फ म-०यां व्यवस्थितः ॥ २. रा१-०कूबरं युगं । म-०कूब-
 ररथं ॥ ३. प्र रा२ म-महावीर्यः ॥ ४. म-नास्ति ॥ ५. म-आगतं सुधू० । ६.
 रा२-महाहू० ॥ ७. म-ततः । ८. म-नास्ति ॥ ९. म-०वीर्यः साधु साध्विति
 चाऽप्रवीत् ॥ १०. रा२-मारुतसुतस् । ११. क्ष१-शिरोमुख्ये । १२. रा२-
 अताडयत् ॥

स विह्वलित-सर्वाऽङ्गो गिरि-शृङ्गेण पोथितः ।

३९] पपात सहसा भूमौ वि-शीर्ण इव पर्वतः ॥३८॥ [३६

नि-हतं राक्षसं दृष्ट्वा हत-शेषो निशा-चराः ।

४०] ययुः प्र-वेपिता लङ्कां वध्यमाना वनौकसा ॥३९॥ [३७

विनिहत-रजनीचरां नि-शम्य

क्षतज-निरन्तर-कर्दमां महीं ताम् ।

रिपु-वध-जनित-भ्रमः प्र-द्वेष्टः

४२] पवन-सुतः स सुहृद्भिर् अचित्तम्तु ॥४०॥ [३८

ईत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे धूम्राऽक्ष-वधो नाम त्रिंशः सर्गः ॥३०॥

[वं-२९]= [एकत्रिंशः सर्गः] =[दा-५५]

धूम्राऽक्षं नि-हतं श्रुत्वा रावणः क्रोध-मूर्च्छितः । [स५३-१पू

१.] बलाऽध्यक्षम् उवाचेदं कृताऽञ्जलिम् उप-स्थितम् ॥१॥ [५५-१उ

शीघ्रं निर-यान्तु दुर्-धर्षा राक्षसा घोर-दर्शनाः ।

२.] अ-कम्पनं पुरस्-कृत्य सर्व-शास्त्र-विशारदम् ॥२॥ [२

१. म-विकीर्णं ॥ २. फ-हतरोषां । ३. ल२-ययुः प्रवेपितां । प्र रा२ म-त्रस्ताः प्रवेशिता । फ-त्रस्ताः प्रवे० । ४. रा१, ल१, ल२ च अ रा२-वनौकसीः । फ म-द्वर्षगमैः ॥ ५. ल१, व-रिपुवधजनितभ्रमः प्र० । रा२-रिपुवधजनि-तोप्रपुण्यकीर्तिः । ६. अतः परमधिकः पाठः—रा२-भ्रममजहन्नि स मारुतिप्रकृत्यः ॥ ७. रा२ फ-नास्ति । ८. व रा२-नास्ति । प्र-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ९. अतः परमधिकः पाठः—रा२-एष वै बलगोप्ता च नेता च युधि संमतः । भूमिकामरुच मे नित्यं नित्यं च समरप्रियः ॥ एष जेष्यति काकुत्स्थो सुग्रीवं च महाबलम् । वानरांश्च परान् घोरान् हनिष्यति न संशयः ॥ प्रतिपृष्ट स तामाज्ञां रावणस्य महात्मनः । बलं संविशवाक्यस तदा स अयुष्मिन्मः ॥

- ततो नाना-प्रहरणा भीमाऽक्षा भीम-दर्शनाः ।
 ७] निर्-ययु राक्षसा मुख्या बलाऽध्यक्ष-प्रणोदिताः ॥३॥ [६
 रथम् आ-स्थाय तु श्री-मांस् तप्त-काञ्चन-कुण्डलः । [७पृ
 ८] अ-कम्पनम् ततो घोरै राक्षसैर् अभिनिर्-ययौ ॥४॥ [N
 तस्य निष्-पततम् तूर्णम् अकस्माद् रथ-वाजिनः ।
 ९] जैघनैः सहसा पेतुर् भय-विह्वल-चेतसः ॥५॥ [N
 प्राऽस्पन्दतेक्षणं चाऽस्य सव्यं युद्धाऽभिकाङ्क्षिणः ।
 १०] विभेदै मुख-वर्णञ्च कण्ठो वैस्वर्यम् आ-ययौ ॥६॥ [१०
 आ-कुलं गगनं चाऽऽसीद् दुर-दिनं रूक्ष-मारुतम् ।
 ११] ऊचुः खरं मृगाञ्च चाऽपि वाचो रूक्षा भयाऽऽवहाः ॥७॥ [११
 स तु सिंहोऽभैत-स्कन्धः शार्दूल-सम-विक्रमः ।
 १२] तान् उद-पातान् अधः कृत्वा निर्-जगाम निशा-चरः ॥८॥ [१२
 तस्य निष्-पतमानस्य नगर्याः सह राक्षसैः ।
 १३] बभूव सु-महान् नादः क्षोभयन् इव सागरम् ॥९॥ [१३
 तेन शब्देन वि-त्रस्ता वानराणां महा-चमूः ।
 १४] द्रुम-शैल-प्रहरणा युद्धाय समुप-स्थिता ॥१०॥ [१४
 तेषां युद्धं महा-घोरं बभूव कपि-रक्षसाम् १°
 १५] राम-रावणयोर अर्थे समभित्यक्त-जीवितम् ॥११॥ [१५
 सर्वे ह्य अति-बलाः शूराः सर्वे पर्वत-सन्निभाः ।
 १६] हरयो राक्षसाश्च चैव परस्पर-जयैषिणः ॥१२॥ [१६
 तेषां वि-नदतां शब्दः सं-युगेषु तरस्विनाम् ।
 १७] शुश्रुवेसु-प्रहांस् तस्मिन् अन्योऽन्यम् अभि-गर्जताम् १.३। [१७

१. रा, ल, ल, अ-रथस्यस्तत्र स श्रीमांस् । प्र-रथस्यस्तु ततः श्रीमांस् ।
 रा-रथमास्थापयामास ॥ २. रा, ल, ल, अ प्र फ-साधनैः ॥ ३. अ-विभिदे ॥
 ४. प्र रा-म-क्रूरा ॥ ५. रा-सिंहोचितस्कन्धः । म-सिंहोपमस्कन्धः ॥ ६. प्र रा-फ म-
 द्रुमशैल प्रहराणां योद्धुं समवतिष्ठति ॥ ७. म-नास्ति ॥ ८. प्र-० स्वधैषिणः ॥

- ततस् तु सु-महद् युद्धं सु-भीमम् अभवत् तदा ।
 N] सर्व-तो हरि-रक्षोभिः सं-रुोध दिशो दक्ष ॥१४॥ [१८
 अन्योऽन्यं रजसा तेन कौशेयं बहु-पाण्डुरम् ।
 १९] सं-वृतं धूम-धूम्रेण ददृशुर् न रणाऽजिरे ॥१५॥ [१९
 न ध्वजो न पताका वा धन्विनस् तुर-गोऽपि वा ।
 २०] आ-युधं स्यन्दनो वाऽपि ददृशे तेन रेणुना ॥१६॥ [२०
 शब्दः सु-तुमुर्लम् तत्र नैदताम् अभि-धावताम् ।
 २१] शुश्रुवे वि-पुलः सं-ख्ये न रूपाणि चकाशिरे ॥१७॥ [२१
 परान् एवं सु-संरब्धा हरयो जघ्नुर् आ-हवे ।
 २२] वानरान् अपि रक्षांसि नि-जघ्नुः सम्-अरे तदा ॥१८॥ [२२
 ते परांश् च विनि-घ्नन्तः स्वांश् च वानर-राक्षसाः ।
 २३] रुधिराऽऽर्द्रास् तदा चक्रुर् महा-दारुण-दर्शनान् ॥१९॥ [२३
 हतानां रुधिरौघैस् तु शशामाऽभि-हतं रजः ।
 २४] शरीर-शत-संस्तीर्णा बभूव च वंसु-धरा ॥२०॥ [२४
 दुम-शक्ति-शिला-श्राऽऽस-गदा-परिघ-तोमरैः ।
 २५] राक्षसा हरयश् चैव जघ्नुर् अन्योऽन्यम् आ-हवे ॥२१॥ [२५
 बाहुभिः पर्वताऽऽकारैर् अस्यन्तः परिघोपमैः । [२६
 N] वानरान् अर्दयांमोसुः सं-रब्धा रजनी-चराः ॥२२॥ [N
 वानराश् चाऽपि रक्षांसि महा-दुम-शिलाऽऽदिभिः ।
 N] अभि-जघ्नुर् अति-क्रम्य शस्त्राण्य् उच्च-छिद्य वीर्य-तः ॥२३॥ [२९
 एतस्मिन् अन्तरे वीरा हरयः कु-मुदो नलः ।
 २८] मैन्दश् च परम-क्रुद्धाश् चक्रुर् युद्धम् अन्-उत्तमम् ॥२४॥ [३०

१. रा३ फ म-कौशेयारुणपा० । २. रा३ फ-जिरं ॥ ३. म-नास्ति ॥
 ४. प्र-स शब्दस्तुमुल् । रा३-शब्दस्तु तु० । ५. रा३ म-नर्वताम् ॥ ६. रा३
 ल३, ल३ ब-जगमुर । ७. प्र रा३-तथा ॥ ८. म-नास्ति ॥ ९. प्र-संकीर्णा । १०.
 अ म-नास्ति ॥ ११. म-सूवयामासुः ॥ १२. रा३, ल३, ल३ ब प्र म-जगमुर ॥

ते मुष्टिभिर महा-वेगा राक्षसानां चमू-मुखे ।
 २९] कदनं सु-महत् चक्रुर लीलया हरि-पुङ्गवाः ॥२५॥ [३१
 अभिवा(पा)त-पुरोवाताः शिला-पादप-वर्षिणः ।
 N] उर्व-कृष्टा गर्जितं-र वा मेघा ईव वैभुस् तदा ॥२६॥ [N
 तदा च रक्षो-गणम् उन्-नदन्तं
 सम्भ्रान्त-नागाऽश्वरथं वि-घण्णम् ।
 महोदधेः क्षुब्धम् इवाऽनु-रूपं
 N] निशा-चराणां बलम् आ-बभासे ॥२७॥ [N
 इत्यार्षं रामायणे युद्ध-काण्डेऽकर्मण-निर्याणं नामैकत्रिंशः सर्गः ॥३१॥

[वै-३०]= [द्वात्रिंशः सर्गः] =[दा-५६]

रक्षसां वानरैर् दृष्ट्वा सु-महत् कदनं कृतम् ।
 १] क्रोधम् आ-शरयासास तेषां तीव्रम् अ-कम्पनः ॥१॥ [१
 क्रोधान् द्राहेत-वेगस् तु धुन्वन् धनुर अन्-उत्तमम् ।
 २] दृष्ट्वा तत् कर्म शत्रूणां सारथिं वाक्यम् अब्रवीत् ॥२॥ [२
 अभैव त्वरितं याहि सारथे यत्र वानराः ।
 ४] एते हि स-हिता घ्नन्ति सु-बहून् राक्षसान् रणे ॥३॥ [३
 एतान् नि-हन्तुम् इच्छामि समर-श्लघिनो ब्रूँ अहम् ।
 ५] एतैर् हि राक्षसाऽनीके सु-महत् कदनं कृतम् ॥४॥ [५
 ततः प्रव्रजिताऽश्वेन रथेन रथिनां वरः ।
 ६] हरीन् अभ्य-अहनत् क्रोधात् किरन् बाणान् अ-कम्पनः ॥५॥ [६

१. रा१-उत्कुत्रा ग० । अ-चक्रुर्वै गर्जितं स्वीयं । २. अ-वे बहुशस् ॥ ३. अ-
 ब्रवीत् ॥ ४. अ-प्र-लंकाकाण्डे० । ५. अ-अकम्पननिर्याणं । रा१ फ०-निर्याणो ॥
 ६. अ-क्रोभम् उचितवे० । ६. अ-रथे क अ-परमकार्मुकम् ॥ ७. अ-रणे ॥ ८.
 रा१-प्रव्रजिता० ॥

- ने शेकुर वानराः स्थातुं किं पुनर् योद्धुम् आ-ह्वे ।
 ७] अकम्पन-शरैर् भग्ना दुद्रुवुंस् ते दिशो दशं ॥६॥ [७
 तान् मृत्यु-वशम् आ-पन्नान् अकम्पन-शराऽऽहतान् ।
 ८] सम्-ईक्ष्य हनु-मान् ज्ञातीन् सम्प्र-तस्थे महा-बलः ॥७॥ [८
 तं महा-प्लवगं दृष्ट्वा सर्वे प्लवगै-यूथपाः ।
 ९] समेत्य सम्-अरे वीरं सम्-अग्राः पर्य-अवारयन् ॥८॥ [९
 हनू-मन्तं च ते दृष्ट्वा बभूवुर हरि-यूथपाः ।
 १०] वि-धस्ता बलिनः सर्वे वेग-वैन्तम् उपाऽऽश्रिताः ॥९॥ [१०
 अ-कम्पनस् तु शैलाऽऽभं हनू-मन्तम् अव-स्थितम् ।
 ११] महेन्द्र इव धाराभिः शरैर् अभि-ववर्ष तम् ॥१०॥ [११
 अ-चिन्तयित्वा तान् बाणान् शरीरे पततः शितान् ।
 १२] अकम्पन-वधाऽर्थाय महाऽऽत्मा वि-दधे मनः ॥११॥ [१२
 स प्र-हस्य महा-तेजा हनु-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 १३] रक्षस् तद् अभि-दुद्राव कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥१२॥ [१३
 तस्याऽथ नर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा ।
 १४] बभूव रूपं दुर-धर्षं शक्रस्येवोद्यताऽशनेः ॥१३॥ [१४
 आत्मानं चोऽप्रहरणं दृष्ट्वा क्रोध-समन्वितः ।
 १५] सालम् उत-पाटयामास गिरि-शृङ्गम् इवोन्-नतम् ॥१४॥ [१५
 तं गृहीत्वा महा-सालं पाणिनैकेन मारुतिः ।
 १६] वि-नद्य सु-महानादं त्रासयामास राक्षसान् ॥१५॥ [१६

१. म-न स्थातुं वानरैः शक्यं । २. प्र रा२ फ-०बुः सर्ववानराः । म-
 सर्व एव प्रदुद्रुवुः ॥ ३. म-ते प्लवगेश्वराः । ४. म-सहिताः ॥ ५. म-तु ।
 ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वित्रस्ता । ७. रा२ फ म-बलवन्तम् ॥
 ८. प्र म-उपस्थितम् ॥ ९. ल२-चितान् ॥ १०. म-प्रसद्य ॥ ११. रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-नन्दमानस्य ॥ १२. रा२-व प्रहर्षेण । १३. म-नुधा रोषस० ।
 १४. रा२ फ म-इवोच्छ्रितम् ॥ १५. प्र-अत आरभ्य "भ्रामयामास मारुतिः"
 इत्यन्तः पाठो नास्ति । १६. म-नास्ति ॥

ततस् तम् अभि-दुद्राव निशा-चरम् अ-कम्पनम् ।

१७] नि-हन्तुं नमुँचिं क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवाऽऽहवे ॥१६॥ [१७

तम् उद-यम्य महा-सालं भ्रामयामास मारुतिः ।

N] भ्राम्यमानं(!णं) सै चिच्छेदै शरैस् तालम् अ-कम्पनः॥१७॥ [N

वि-ध्वस्तं कर्म तद् दृष्ट्वा हनु-मान् अति-विस्मितः ।

N] समुद-यम्य गिरेः शृङ्गं जवेनाऽभि-ससार तम् ॥१८॥ [N

अ-कम्पनस् ततो दृष्ट्वा गिरि-शृङ्गं समुद-यतम् ।

१८] दूराद् एव महा-बाणैर् अर्ध-चन्द्रैर् अदारयत् ॥१९॥ [१८

तत् पर्वताऽग्रम् आ-काशे रक्षो-बाण-विदारितम् ।

१९] वि-कीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनु-मान् वि-स्मितोऽभवत् ॥२०॥ [१९

२०उ] सोऽश्व-कर्णं समा-साद्य रोषदर्पाऽन्वितो हरिः ।

N] तूर्णम् उत्-पाटयामास गिरि-शृङ्गम् इवोन्-नैतम् ॥२१॥ [२०

तं गृहीत्वा महा-कायम् अश्व-कर्णं महा-द्युतिः ।

२१] प्र-हस्य परम-भीतो भ्रामयामास सं-युगे ॥२२॥ [२१

प्र-धावन् ऊरु-वेगेन प्रर्भञ्जन-परान् दुमान् ।

२२] हनु-मान् परम-क्रुद्धश् चरणैः कम्पयन् महीम् । [२२

२३उ] जघान परम-क्रुद्धः पदातींश् चाऽपरान् बहून् ॥२३॥ [२३उ

तम् अन्तकम् इव क्रुद्धं सम्-अरे प्राण-हारिणम् ।

२४] हनु-मन्तम् अभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्र-दुदुबुः ॥२४॥ [२४

तम् आ-पतन्तं सं-रब्धं राक्षसानां भयाऽऽवहम् ।

२५] ददर्शाऽकम्पनो वीरश् चुक्रोध च महा-बलः ॥२५॥ [२५

१. म-नास्ति ॥ २. प्र रा_२फ म-भ्रामयन्तं । ३. ल_१-च चिच्छेद । रा_२-
विचिच्छेद ॥ ४. रा_१ ल_१ ल_२ ब-० मानिति वि० । प्र-० मान् वीक्ष्य वि० । रा_२फ-
० मान्प्रेक्ष्य वि० । म-“हनुमान्” इत्यारभ्य “दृष्ट्वा हनु०” इत्यन्तः पाठो नास्ति ॥
५. म-समादाय । ६. रा_२ फ म-महागिरि । ७. प्र रा_२ फ-इवोच्छ्रितम् ।
म-इवोत्थितम् ॥ ८. रा_२ फ-सम्भजन० । ९. म-नास्ति । १०. अवः
परमधिकः पाठः—रा_२-राक्षसान् सबलान् क्रूरान् सहयान् सरथस्थितान् ।
११. प्र रा_२-समरे क्रुद्धः ॥ १२. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र फ-नास्ति ॥

- स चतुर-दशभिर् बाणैर् वि-शिखैर् मर्म-भेदिभिः ।
 २६] विभेद सु-महावीर्यं हनू-मन्तम् अ-कम्पनः ॥२६॥ [२६
 स तथा तेन वि-ध्वस्तो बहुभिर् मार्गणैः शितैः ।
 २७] हनु-मान् ददृशे वीरो रुधिरेण सम्-उक्षितः ॥२७॥ [२७
 उद-पाट्य सहसा वृक्षं कृत्वा वेगम् अन्-उत्तमम् ।
 २८] शिरस्यै अभि-जघानाऽऽशुं निशा-चरम् अ-कम्पनम् ॥२८॥ [२९
 तेन वृक्ष-प्रहारेण वज्रेणेवाऽति-रंहसा ।
 N] राक्षसो वानरेन्द्रेण प्रेषितो यम-सादनम् ॥२९॥ [३०
 तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ कम्पमानम् अ-कम्पनम् ।
 ३०] व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षिति-कम्पे न(-?)गा इव ॥३०॥ [३१
 त्यक्त-प्रहरणाः सर्वे राक्षसाम् ते परा-जिताः ।
 ३१] लङ्कां प्र-विविशुस् त्रस्ता हन्यमानाः पुवं-गमैः ॥३१॥ [३२
 ते मुक्त-केशाः सं-विग्रा भज्यमानाः परा-जिताः ।
 ३२] भयाच् छ्रम-जडैर् गात्रैः श्वसन्तो विप्र-दुद्रुवुः ॥३२॥ [३३
 अन्योऽन्यम् अभि-मर्दन्तो विविशुर् नगरं तदा ।
 ३३] पृष्ठ-तस् त्रास-संम्पूढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्-मुहुः ॥३३॥ [३४
 तेषां सं-जहतां सं-रुयं विशतां च पुरीं भयात् ।
 ३४] रक्षसाम् अ-जयं दृष्ट्वा वि-नेदुस् ते वनौकसः ॥३४॥ [N
 वि-नेदुश् च यथा-कामं हरयो जित-काशिनः ।
 N] पुनश्च जघ्नुः पतितान् स-भोगं(?)णा)नेव राक्षसान् ॥३५॥ [३७

१. म-निशितिवेहभेदिभिः ॥ २. रा_१-शतैः ॥ ३. म-शिरसा निजघानाय ॥
 ४. रा_१ख_१ख_२ख अ प्र रा_२फ-नास्ति ॥ ५. म-अत आरभ्य ३४-शश्लोकं यावत्पाठो
 नास्ति ॥ ६. अ-नास्ति ॥ ७. रा_२-मुक्तवेशाः । ८. प्र-छ्रमपरैः ॥ ९. रा_१ख_१ख_२ ख
 अ प्र-०-नन्दन्तो । १०. ख_१ख_२ख-०-सम्पूर्णाः ॥ ११. रा_२ फ-राक्षसानां भयं ॥
 १२. रा_१ख_१ख_२ख अ प्र रा_२फ-सत्रणानेव । १३. म-पाठोऽयं ३७-शश्लोकानन्तरं
 व्यत्यासेन पठितः ॥

तेषु लङ्कां प्र-विष्टेषु राक्षसेषु यथा-बलम् ।

३५] संमेत्य हरयः सर्वे हनु-मन्तम् अपूजयन् ॥३६॥ [३५

सोऽपि प्र-दृष्टम् तान् सर्वान् वानरान् प्रत्य्-अपूजयत् ।

३६] हनू-मान् सत्त्व-सम्पन्नो यथाऽर्हम् अभि-पूजितः ॥३७॥ [३६

अपूजयन् देव-गणाम् ततः कपिं

स्वयं च रामोऽति-बैलम् चै लक्ष्मणः ।

तथैव सुग्रीव-मुखाश् च वानराः

३९] वि-भीषणम् चैवं सहाऽर्जु-यायिभिः ॥३८॥ [३९

इत्यार्षं रामायणे युद्ध-कौण्डेऽकम्पन-वधो नाम द्वात्रिंशः सर्गः ॥३२॥

[वं-३१]= [त्रयस्त्रिंशः सर्गः] =[दा-५७]

१पू] ततस् तु रावणः क्रुद्धः श्रुत्वा हतम् अ-कम्पनम् । [१पू

३उ] पुरीं परि-ययौ लङ्कां सर्वां(न्) गुल्मान् अवेक्षितुम् ॥१॥ [२उ

तां राक्षस-गणैर् गुप्तां गुल्मैश् च बहुभिर् युताम् ।

४] ददर्श लङ्कां राजन्तीं बहु-ध्वज-पताकिनीम् ॥२॥ [३

रुद्रां तु नगरीं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।

५] उवाचाऽमर्षितः काले प्र-हस्तं युद्ध-कोविदम् ॥३॥ [४

पुरस्योपनि-रुद्धस्य सहसा पीडितस्य च ।

६] नाऽन्यं सम्-अर्थं पश्यामि युद्धे युद्धे-विदां वरं ॥४॥ [५

७उ] अहं वा कुम्भ-कर्णो वा त्वं वा सेना-पतिर् मम ।

इन्द्र-जिद् वा नि-कुम्भो वा वहेयुर् भारम् ईदृशम् ॥५॥ [६

१. म-नास्ति ॥ २. अतः परमधिकः पाठः—म-स वीरयोभामतुलां बहन् कर्पिर्निहत्य रक्तः सहसानिलात्मजः । महासुरं वीरसमुभताय यथैव विष्णु-बलिर्न चमूमुखे ॥ ३. म-रामो सरथश्च । ४. म-०मुक्ताः प्रवंगमाः । ५. प्र-चापि । ६. म-०नुयोधिभिः ॥ ७. व अत्र प्र-लंकाकाठे । म-युद्धपर्वणि ॥ ८. म-युक्ता । ९. हा १ फ म-वृताम् । १०. प्र-द्वितीयतृतीयपादौ न स्तः ॥ ११. ल १ ल २ व रा २ फ-युद्धविशारद । म-युद्धविशारदम् ॥ १२. म-नास्ति ॥

- ८] स त्वं बलम् ईदं कृत्स्नम् आ-दाय परि-गृह्य च ।
 वि-जयायाऽऽशु निर-याहि जहि सर्वान् वनौकसः ॥६॥ [७
- ९] निर-याणाद् एव ते वीर चपला हरि-वाहिनी ।
 नैदतां राक्षसेन्द्राणां श्रुत्वा नादं नै तिष्ठति ॥७॥ [८
- १०] चपला ह्य अ-विनीताश् च चल-चित्ताश् च वानराः ।
 घोषं न ते सहिष्यन्ति सिंह-नादम् इव द्वि-पाः ॥८॥ [९
- ११] नैदन्तं त्वां समा-लक्ष्य रामः सौमित्रिणा सह ।
 अ-वशम् ते निरा-लम्बः प्र-हस्त वशम् एष्यति ॥९॥ [१०
- १२] आपत्सु सं-शयः श्रेयो नै तु निः-संशयं (?यः) कृतम् (?तः) ।
 प्रतिलोमाऽनुलोमं च यथा-वन् मन्यसे हितम् ॥१०॥ [११
- १३] रावणेनैवम् उक्तम् तु प्र-हस्तो वाहिनी-पतिः ।
 राक्षसेन्द्रम् उवाचेदम् असुरेन्द्रम् इवोशनाः ॥११॥ [१२
- १४] राजन् मन्त्रिर्त-पूर्वं मे कुंशलैर् मन्त्रिभिः सह ।
 वि-वादश् चाऽपि नो वृत्तः समवेक्ष्य परस्परम् ॥१२॥ [१३
- १५] प्र-दानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यव-सितं मया ।
 अ-प्रदाने पुनर् युद्धं दृष्टम् एतत् तदैव तु ॥१३॥ [१४
- १६] सोऽहं दानैश् च मानैश् च सततं लालितंस् त्वया ।
 सान्त्वैश् च वि-विधै राजन् किं न कुर्यां प्रियं तव ॥१४॥ [१५
- १७] मदू-वाणाऽश्नि-वेगेन हतानां तु रणाऽजिरे ।
 अथ तृप्यन्तु मांसेन पक्षिणः काननौकैसाम् ॥१५॥ [१६
- १८] नहि मे जीवितं रक्ष्यं पुत्रदारधनाऽऽदिभिः ।

१. म-नास्ति ॥ २. रा२ फ म-नर्दता । ३. क१-प्रतिष्ठति । प्र-
 चलिष्यति । रा२ फ म-प्रविष्यति ॥ ४. रा२ फ म-नर्दन्तं ॥ ५. क१ प्र-
 संशयं । रा२ म-संशयः । ६. म-ननु । ७. म-यदन्यन् ॥ ८. म-मन्त्रितमस्माभिः ।
 ९. रा१ क१ क२ व-कुशलं ॥ १०. म-पूजितस् ॥ ११. रा१ क१ क२ व अ
 प्र-कसः ॥ १२. क१-वाक्यं ।

से त्वं मां पश्य जुह्वन्तं त्वद्-अर्थं जीवितं रणे ॥१६॥ [१६
१९] एवम् उक्त्वा तु भर्तारं रावणं वाहिनी-पतिः ।

उवाचेदं बलाऽध्यक्षान् प्र-हस्तः पुर-तः स्थितान् ॥१७॥ [१७
२०] समोऽनयत मे क्षिप्रं राक्षसानां महद् बलम् । [१८

यावद् वानर-मासेन पक्षिणस् तर्पयाम्य् अहम् ॥१८॥

२१] इत्य् उक्तास् ते प्र-हस्तेन बलाऽध्यक्षाः कृत-त्वराः^१ ।

बलम् उद्-योजयामासुंस् तस्मिन् राक्षस-मन्दिरे ॥१९॥ [२०

२२] सा बभूव मुहूर्तेन तिग्मा सेना (? तिग्म-सेना) बहु-ध्वजा ।

लङ्का राक्षस-वीरैस् तैर् गजैर् इव समा-कुला ॥२०॥ [२१

२३] हुताऽशनं तर्पयतां ब्राह्मणांश् च नमस्यताम् ।

हव्य-गन्धं प्रति-ब्रह्न् सुरभिर् मारुतो बवौ ॥२१॥ [२२

२४] तर्पयित्वा तु ते 'सेर्वे विधि-वज् जात-वेदसम् । [N

२५] स्रजश् च विविधाऽऽकाराः शिरोभिर् अभि-मन्त्रिताः ॥२२॥

२६] सङ्गम-संज्ञाः सं-दृष्टा धारयन्तो महा-बलाः । [२३

N] ब्राह्मणैः स्वस्ति वाच्याऽग्ने सं-ग्रामाय जयाऽऽक्षिपः ॥२३॥ [N

२६] धनुर-हस्ताः क्वचिनो वेगेनोऽऽप्लुत्य रक्षसाः ।

रावणं प्रेक्ष्य राजानं प्र-हस्तं पर्य-अवारयन् ॥२४॥ [२४

२७] अथ सं-भोन्न्य राजानं मेरीम् आ-हत्य सु-स्वैराम् ।

आ-रुरोह रथं दिव्यं प्र-हस्तः सज्ज-कार्मुकम् ॥२५॥ [२५

१. प्र रा३ फ म-संपश्य मां जुह्वन्तं । २. म-त्वर्थे याचितं ॥ ३. रा३ फ-बलाध्यक्षं प्रहस्तः पुरतः स्थितम् । ४. रा१ ल१ ल३ व अ प्र-नास्ति ॥ ५. रा३ फ-समानयस्व ॥ ६. रा३ फ-उक्तस्तु प्रहस्तेन बलाध्यक्षः कृतक्षणः । ७. रा१ ल१ ल३ व अ प्र रा३ फ-०मास ॥ ८. ल१ ल३ व-गणैर् ॥ ९. ल१ म-तर्पयित्वा । १०. ल१ ल३ व-०णांश्च नमस्कृताम् । म-नास्ति । ११. म-नास्ति ॥ १२. प्र-अभिपूजिताः ॥ १३. रा१ ल१ ल३ व अ प्र-संज्ञां ॥ १४. म-स्रज-चर्मधनुर्धराः ॥ १५. म-संगम्य । १६. ल१ ल३ व अ प्र-सत्वराम् । १७. रा३-नास्ति ॥

- २८] हयैर् महा-जवैर् युक्तं सम्यक् तूल-समन्वितम् ।
 महा-जलद-निर्योषं दीप्त-चन्द्राऽर्क-भास्वरम् ॥२६॥ [२६
- २९] उदग्र-ध्वज-दुर्धर्षं सु-वरुथं रैव-अपस्करम् ।
- ३०] सुवर्ण-जाल-संयुक्तं प्र-हसन्तम् इव श्रिया ॥२७॥ [२७
 स तूर्णं रथम् आ-स्थाय बाणाऽर्पित-शराऽऽसनः ।
- ३१] लङ्काया निर-ययौ क्षिप्रं बलेन महता वृतः ॥२८॥ [२८
 ततो दुन्दुभि-निर्योषः पर्जन्य-निनदोपमः ।
- ३२] शुश्रुवे शङ्ख-शब्दश् च प्र-याते वाहिनी-पतौ ॥२९॥ [२९
 व्य-ऊढेन वाऽथ सैन्येन प्राग्-द्वारेण विनिर-ययौ ।
- ३३] गज-यूथ-निकाशेन बलेन महता वृतः ॥३०॥ [३२
 वि-नदन्तो रवान् घोरान् राक्षसा जग्मुर् अग्र-तः ।
- ३४] संमन्त-तो महा-कायाः प्र-हस्तस्य पुरः-सराः ॥३१॥ [३०
 सागर-प्रतिमौघेन बलेन महता वृतः ।
- N] प्र-हस्तो निर-ययौ क्रुद्धः कालाऽञ्जनचयोपमः ॥३२॥ [३३
 तस्य निर्याण-घोषेण राक्षसानां च गर्जताम्रं ।
- ३५] लङ्काया सर्व-भूतानि वि-नेदुर् वि-कृतैः स्वरैः ॥३३॥ [३४
 व्य-अभ्रम् आ-काशम् आ-वृत्य शस्त्र-वर्णं स्वर-स्वनम् । [३५पू
- ३६] ववर्षं रुधिरं देवः प्र-हस्तस्य रथोपरि ॥३४॥ [N
 ध्वज-मूर्धनि गृध्रोऽस्य नि-लीनो दक्षिणा-मुखः । [३५पू
- ३७] वमन्त्यः पावक-ज्वालाः शिवा घोरीं ववाशिरे ॥३५॥
 अन्तरिक्षात् पपातोल्का वायुश् च परुषो ववौ । [३६

१. रा१ल१ल२ब अ प्र-प्रहसन्तमिव श्रिया । २. रा२-नास्ति ॥ ३. रा२-परिष्कृतम् । फ-परिस्करम् । ४. म-नास्ति । ५. म-सुवर्णजलसंमिश्रं सूर्यतेजः-समप्रभं ॥ ६. म-रावणं पुरतः स्थितम् ॥ ७. म-व्यूढेन रथघोषेण प्राग्द्वारेण स निर्ययौ ॥
 ८. रा१ल१ल२ब अ म-जपुः । ९. रा२-भीमरूपा । १०. प्र-नास्ति ॥ ११. प्र-रा२म-नास्ति ॥ १२. रा२-राजताम् । १३. ल१ल२ब अ-विहृतैः ॥ १४. अ-घोरं ॥ १५. म-नास्ति ।

- ३८] अन्योऽन्यम् अभिसं-रब्धा ग्रहाश्च न चकाशिरे ॥३६॥ [३७
 ३९पू] प्र-यातस्य च सं-ग्रामे छायांऽस्य वि-कृताऽभवत् ।
 ४१उ] अश्रु-पूर्ण-मुखश्च चाऽस्य दक्षिणः स्वलितो हयः ॥३७॥ [N
 ३९उ] सारथेर् बहुधा चाऽस्य पृतनाम् अव-गाहतः ।
 प्र-तोदो न्य-अपतद् धस्ताद् धरण्यां हर्यै-शासिनः ॥३८॥ [४०
 ४०] निर्याण-श्रीश्च च तस्याऽऽसीद् भास्वरा या मु-दुर्लभा ।
 ४१पू] सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्वलिता हयाः ॥३९॥ [४१
 तान् सम्-ईक्ष्य महोत्पातान् प्र-हस्तो मृश-दारुणान् ।
 ४२] आत्म-वैर्ये वि-वृष्वानो राक्षसान् इत्य् उवाच ह ॥४०॥ [N
 कालो भवेयं कालस्य दहेयम् अपि पावकम् ।
 ४३] मृत्युं मरण-धर्मेण सं-योजयितुम् उत-सहे ॥४१॥ [N
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा प्र-हस्तस्य रणाऽजिरे ।
 ४४] सुसंरब्ध-तरा नेदुं राक्षसा युद्ध-दुर्मदाः ॥४२॥ [N
 ततम् तम् अभिनिर्-यातं प्रभूत-बल-पौरुषम् ।
 ४५] युधि नाना-प्रहरणा कपि-सेनाऽभ्य-अवर्तत ॥४३॥ [४२
 अथ घोषः सु-तुमुलः कपीनां सम्-अजायत ।
 ४६] वृक्षान् प्र-भञ्जतां चैव गुर्वीञ्च चोद-यच्छतांशिलाः ॥४४॥ [४३
 उमे ते मुदिते सेने रक्षोगण-वनौकसाम् । [४४उ
 ४७] वेगितानां सम्-अर्थानाम् अन्योऽन्यं वध-काङ्क्षिणाम् ॥४५॥ [४५पू
 ततः प्र-हस्तः कपि-बाहिर्नीं ताम्

अभिप्र-तस्थे नि-धनाय दुर-भतिः ।

विष्ट-वेगं वन-दाह-दारुणं

N] यथा मुमूर्षुः श्लभो विभा-वसुम् ॥४६॥ [४६

इत्यार्षे रामायणे युद्धे-काण्डे प्रहस्त-निर्याणं नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥३३॥

१. म-नास्ति ॥ २. रा, ल, ल, ल, ल अ प्र रा, फ छाया च ॥ ३. म-हरिशासिनः ॥
 ४. म-नास्ति ॥ ५. म-वासन् । ६. प्र रा, फ म-युद्धकाक्षिणः ॥ ७. रा, फ म-
 दू ॥ ८. म-विष्ट-वेगं विनदन्सुदारुणं ॥ ९. अ प्र रा, ल-लंकाकाण्डे । म-युद्धपरिधि ॥

[वं-३२]= [चतुस्त्रिंशः सर्गः] =[दा-२८]

- ततः प्र-हस्तं निर्-यान्तं भीमं भीम-पराऽऽक्रमम् । [१पू
१] गर्जन्तं सु-महाकायं राक्षसैर् अभिसं-वृतम् ॥१॥ [५उ
ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम् ।
२] अभिसंजात-हर्षाणां प्र-हस्तम् अभि-गर्जताम् ॥२॥ [६
खड्ग-शक्यदृष्टि-बाणाश् च शूलानि मुसलानि च ।
३] गदाश् च परि-घाश् चैव वि-विधाश् च परश्व-धाः ॥३॥ [७
धनुषि च वि-चित्राणि राक्षसानां जयैषिणाम् ।
४] प्र-वृहीतान्य् अशोभन्त वानरान् अभि-धावताम् ॥४॥ [८
जग्मुहुः पाद-पांश् चैवं पुष्पितान् वानरर्षभाः ।
५] शिलाश् च वि-विधा दीर्घा योद्धु-कामाः प्रवं-गमाः ॥५॥ [९
तेषाम् अन्योऽन्यम् आ-साद्य सं-ग्रामः सु-महान् अभूत् ।
६] बहूनाम् अस्मं (?स्म)-दृष्टीश् च शर-दृष्टीश् च वर्षताम् ॥६॥ [१०
बहवो राक्षसा युद्धे बहून् वानर-यूथपान् ।
७] वानरोश् चाऽपि रक्षांसि नि-जघ्नुश् चपलान् बहून् ॥७॥ [११
शूलैः प्र-मथिताः के-चिद् वानराः परमाऽऽयुधैः ।
८] पैरि-धैर् आ-हताः के-चित् के-चिच् छिन्नाः परश्व-धैः ॥८॥ [१२
निर्-उच्छ्वासाः कृताः के-चिन् नि-पेतुर् धरणी-तले ।
९] विभिर्भ-शिरसः के-चिद् इषुभिश् छादितांस्तथा ॥९॥ [१३
के-चिद् द्वि-धा कृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि ।

१. रा२-बहुभिर्वृतम् ॥ २. अ-नास्ति ॥ ३. रा२ फ-प्रतिधा० ॥ ४. रा१
ल१ ल२ ब अ प्र-अस्त्रवृष्टीश् ॥ ५. अ प्र-वानरांश् ॥ ६. म-नास्ति । ७. रा१
ल१ ल२ ब अ-परिषेन ॥ ८. प्र रा२ फ-०छ्वासाः पुनः । म-
नास्ति । ९. ल१ ल२ ब-अभिप्रशि० । १०. रा२ फ-चारितात् ॥ ११.
फ-कृतैस् । १२. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-तीक्ष्णैः । १३. रा१ ल१ ल२
ब अ प्र-पुरतः ।

- १०] वानरा राक्षसैः शूरैः (१लैः) पार्श्व-तश्च वि-दारिताः ॥१०॥ [१४
पाद-पैर् गिरि-शृङ्गैश्च सं-पिष्टा धरणी-तले ।
- ११] वानरैश्च चाऽपि सं-क्रुद्धै राक्षसौघाः समन्त-तः ॥११॥ [१५
वज्र-स्पशैस् तैलैश्च चाऽन्ये मुष्टिभिश्च चै हता भृशम् ।
- १२] वेमुञ्चं च शोणितं वज्रैर् विशीर्ण-दर्शन-च्छदाः ॥१२॥ [१६
आर्ति-स्वरं च नर्दतां सिंह-नादांश्च च गर्जताम् ।
- १३] बभूव तुमुलः शब्दो हरीणां रक्षसां तथा ॥१३॥ [१७
वानरा राक्षसाश्च चैव वीर-मार्गम् अनु-व्रताः ।
- १४] निवृत्त-नयनाश्च चक्रुः क्रुद्धाः कर्माण्य् अभीत-वत् ॥१४॥ [१८
१५उ] करं-धमः कुम्भ-हनुर महा-नादः समुन्-नदः ।
एते प्रहस्त-सचिवा जघ्नुः सर्वान् वनौकसः ॥१५॥ [१२.
१६] तेषाम् आ-पततां क्षिप्रं नि-व्रतां च वनौकसैः ।^{१३}
द्वि-विदो गिरि-शृङ्गेणं जघानैकं करं-धमम् ॥ १६॥ [२०
१७] दुर-मुत्सः पुनर् आ-धूय बल्ल-वान् वि-पुलं दुर्ममम् ।
अ-परोक्षं प्र-हस्तस्य समुन्-नदम् अपोथयत् ॥१७॥ [२१
१८] जाम्ब-वांसं तु मु-संरंभे उल्था (द-स्था)प्य वि-पुलां शिलाम् ।
अपातयन् महा-त्तेजा महा-नादस्य वक्षसि ॥१८॥ [२२
१९] अथ कुम्भ-हनोस् तारस् तरसा सं-युगे बली ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-राक्षसाक्षेव । रा२ फ-०सैर्ध्व । २. रा१ ल१ ल२ व अ-बहुधारवि० । प्र-बहुधा च वि० । रा१ म-०तस्त्वावदारिताः ॥ ३. ल२-तुल्यैश्च । ४. प्र म- चाहता । ५. प्र-ववमुः । रा२ फ-अवमन् । म-उद्रमुः । ६. प्र रा२ फ म-०दशनक्षणाः ॥ ७. ल२-अन्तस्वरं । रा२ फ-आर्तस्वनं । ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नदताम् । ९. प्र रा२ फ-तथा ॥ १०. अतः परमधिकः पाठः—रा२-एतस्मिन्नन्तरे शूराः प्रहस्तस्य पदानुगाः ॥ ११. प्र-०कसाम् । १२. फ म-नास्ति । १३. रा१ अ-गिरिदुर्गेण । ल१ ल२ व-गिरिमागेण ॥ १४. रा२ फ-बलादि वि० । म-बलात्सुविधमं । १५. म-मुत्सक्रुद्धः । १६. रा२ फ म-उत्पाटय ॥

- वक्षेण महता प्राणान् कपिम् तस्य समाददे ॥१९॥ [२३
 २०] अ-मृष्यमाणस् तत् कर्म प्र-हस्तो रथम् आं-स्थितः ।
 २१पृ] चकार कदनं घोरं धनुष्-पाणिर् वनौकसाम् ॥२०॥ [२४
 २२पृ] क्षुभितस्याऽप्रमेयस्य सागरस्येव सं-पूर्वैः ।^१
 २१उ] आ-वर्त उपसं जज्ञे बलस्य महतो महान् ॥२१॥ [२५
 २२उ] महताऽपि शरौघेण प्र-हस्तो युद्ध-कोविदः ।
 अर्दयामास सं-क्रुद्धो वानरान् परमोऽऽह्वे ॥२२॥ [२६
 २३] वानराणां शरीरैस् तै राक्षसानां च मेदिनी ।
 बभूव नि-चिता तत्र पर्वतैर् इव सर्व-तः ॥२३॥ [२७
 २४] सा मही रुधिरौघेण प्र-च्छन्ना स्म प्र-काशते ।
 २५पृ] सं-च्छन्ना माधवे मासि पलाशैर् इव पुष्पितैः ॥२४॥ [२८
 हत-वीरौघ-चप्रां तु भग्नाऽऽयुध-परि-च्छदाम् ।
 N] शोणितौघ-महातोयां यम-सागर-वाहिनीम् ॥२५॥ [२९
 शर्कृद्-घन-महापङ्कां विनिष्कीर्णाऽन्त्रे-शैवलाम् ।
 N] छिन्न-कांय-शिरो-मीनाम् अङ्गाऽवयव-शाद्दलाम् ॥२६॥ [३०
 घृघ्न-हंस-चटा(?का)ऽऽकीर्णां कङ्क-सारस-नांदिताम् ।
 N] मेदः-फेन-चयाऽऽकीर्णां घृतं-स्तनित-निःस्वनाम् ।२७
 तां कापुरुष-दुस्तारां युद्धभूमि-महानदीम् । [३१
 नदीम् इव जलाऽऽपांतीं हंस-सारस-सेविताम् ।
 N] राक्षसाः कपि-वीरैश् च तां तेरुर् दुस्-तरां नदीम् २८ [३२

१. म-रथिनां वरः । २. म-नास्ति ॥ ३. फ-सम्भवः । ४. म-०तोभवत् ॥
 ५. म-स महाह्वे ॥ ६. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-शरीरिषु । म-शरीरैश्च । ७. रा_२
 म-०रगामिनीम् ॥ ८. फ-यकृद्घन । म-शोणितौघम० । ९. म-०र्णाङ्गशाद्दलाम् ।
 १०. रा_१ ल_१ ल_२ ब-छिन्नछायाशिरो० ॥ ११. रा_२-०ससेविताम् ॥ १२. रा^१ ब
 अ प्र फ-भक्त० ॥ १३ ल_१ ल_२ ब अ रा_२ फ प्र-जलापाये । १४. म-नास्ति ।
 १५. रा_१-कपियूषात् । प्र रा_२ फ-कपियोषात् । १६. रा_१-ते सर्वे दुस्तरां तथा ॥

- यथा पद्म-रजो-ध्वस्तां नेलिनीं गंज-यूथपाः । [३३
 N] व्य्-अगाहन्त तेषा वीरा हरि-राक्षस-पुङ्गवाः ॥२९॥ [N
 २५उ] ततः सृजन्तं बाणौघान् प्र-हस्तं स्यन्दने स्थितम् ।
 ददर्श तरसा नीलो विनि-घ्नन्तं प्लवं-गमान् ॥३०॥ [३४
 २६] ततः परम-दुर्धर्षम् आ-पतन्तं महा-कपिः ।
 प्र-हस्तं ताडयामास वृक्षम् उद-पाटय वीर्य-वान् ॥३१॥ [३८उ
 २७] स तेनाऽभि-हतः कुण्डो नदन् राक्षस-पुङ्गवः ।
 बवर्ष शर-वर्षाणि प्लवङ्गम-चमूपतौ ॥३२॥ [३९
 २८] तद् यथा गो-वृषो वर्षं शारदं शीघ्रम् आ-गतम् । [४१पू
 अ-पारयन् वारयितुं कृत्वा चक्षुर्-निमीलितम् ॥३३॥ [४०उ
 २९] एवम् एव प्र-हस्तस्य शर-वर्षं प्लवं-गमः ।
 निमीलिताऽक्षः सहसानीलैः सेहे ऽति-द्वारुणम् ॥३४॥ [४१उ
 ३०] रोषितः शर-वर्षेण सल्लेन महता तर्तः ।
 नि-जघान हयान् नीलः प्र-हस्तस्य महा-जेवान् ॥३५॥ [४२
 ३१] सं हस्ताद् बाणम् उद-सृज्य प्र-हस्तः स-शराऽऽसनेम् ।
 प्र-वृक्षं मुसलं घोरं स्यन्देनाद् अत्रै-पुप्लुवे ॥३६॥ [४४
 ३२] ततम् तौ बाहिनी-मुख्यौ जात-क्रोधौ तरस्विनौ ।
 तस्यतुः क्षतजाऽऽर्द्राऽङ्गौ प्र-भिन्नाव् इव कुञ्जरी ॥३७॥ [४५
 ३३] ततस्सेतुः सु-तीक्ष्णाभिर् दंष्ट्राभिर् इतरेतरम् ।

१. रा_१-नलिनी नाम यू० । २. रा_२-महावीरा हरयो (?रीन्) राक्ष-
 शेश्वराः ॥ ३. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_३ फ म-निघ्नन्तं व ॥ ४. म-पाणिना ॥
 ५. रा_१ म-क्रोधात् ॥ ६. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-अवारयद्वचयितुं । रा_३ फ
 म-०यन्वर्जयितुं ॥ ७. रा_१-नीलोऽसहत दा० ॥ ८. रा_१-सालमुत्पाटय वीर्यवान् ।
 ९. रा_१-मनोजवान् ॥ १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-स्वहस्ताद् बा० । रा_३-
 सहसा बा० । ११. रा_१-०सनः । १२. फ म-मुद्रं । १३. ल_१ व-स्यन्दनं वैव
 पु० ॥ १४. ल_१ ल_२ व अ प्र-०जाक्रान्तौ । रा_३ फ-०जाकाङ्क्षौ । म-क्षत-
 रकाङ्क्षौ ॥ १५. रा_१ रा_३ फ म-उत्तिष्ठन्तौ ।

सिंह-शार्दूल-सदृशौ सिंह-शार्दूल-विक्रमौ ॥३८॥ [४६
३४] तौ समानाव् उभौ वीरौ सं-युगेष्व् अं-निवर्तिनौ ।

आ-काङ्क्षन्तौ यशः प्राऽऽप्तुं वृत्रेन्द्राव् इव सं-युगे ॥३९॥ [४७
३५] आ-जघान ततो नीलं ललाटे मुसलेन सः ।

प्र-हस्तः परमाऽऽयस्तस् तस्य सुस्त्राव शोणितम् ॥४०॥ [४८
३६] ततः शोणित-संसिक्तैः स गृहीत्वा महा-तरुम् ।

प्र-हस्तस्योरसि क्रुद्धो वि-ससर्ज महा-कपिः ॥४१॥ [४९
३७] प्र-हारं तम् अ-चिन्त्याऽर्थं प्र-गृह्य मुसलं महत् ।

अभि-दुद्राव बलिनं बली नीलं प्लवं-गमम् ॥४२॥ [५०
३८] तम् उग्र-वैगं सं-रब्धम् आ-पतन्तं महा-कपिः ।

नीलः सम्प्रेक्ष्य जग्राह महा-कायो महा-शिलाम् ॥४३॥ [५१
३९] तस्य युद्धाऽभिकामस्य मृधे मुसल-योधिनः ।

प्र-हस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि शीघ्रमे अर्पातयत् ॥४४॥ [५२
४०] सा तस्य कपि-मुख्येन वि-मुक्ता महती शिला ।

विभेद बहु-धा घोरो प्र-हस्तस्य शिरो महत् ॥४५॥ [५३
४१] स गताऽसुर् गत-श्रीको गत-सत्त्वो गतेन्द्रियः ।

पपात सहसा भूमौ छिन्न-मूल इव द्रुमः ॥४६॥ [५४
४२] विभिन्न-शिरसम् तस्य बहु सुस्त्राव शोणितम् ।

शरीरोद् अतिसं-रब्धं जलं प्र-स्रवणाद् इव ॥४७॥ [५५
४३] हते प्र-हस्ते नीलेन तत्राऽऽकम्प्य महद् बलम् ।

राक्षसानाम् अ-दृष्टानां लङ्काम् अभि-पपात ह ॥४८॥ [५६

१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-विक्रान्तौ समरे । २. ल_१ ल_२ ब-
संग्रामेष्वनि० । रा_२-संयुगेष्वतिव० । म-संयुगेप्यनि० ॥ ३. रा_१-०संविग्धः
प्रपृह्य सुमहा० ॥ ४. रा_१-तमचिन्त्य प्रहारं तु । ५. रा_१-पुनः ॥ ६. ल_१ ल_२ ब
अ-उग्रवीर्यं ॥ ७. रा_१-तूर्णम् । प्र-नीलो । रा_२फ-वैव । ८. प्र रा_२फ-न्यपात० । ९.
म-नास्ति ॥ १०. रा_१-तेन ॥ ११. फ-शरीरम् । १२. रा_१ प्र रा_२फ म-अभिसं० ॥
१३. रा_१-तदकम्प्यम् । ल_१ ल_२ ब अ-तत्राकम्पत तद् ॥

४४] अ-शक्तं सैमभि-स्थातुं नि-हते वाहिनी-पतौ ।

कुम्भं भग्नं समा-साद्य वि-कीर्णं सलिलं यथा ॥४१॥ [५७
हते तस्मिन् चमू-मुख्ये न कश्-चित् पुरुषोऽभवत् ।

४५] तस्मिन् रक्षो-गणै-बले ध्यान-मूकत्वम् आ-गते ॥५०॥ [५८
तैतः स नीलो वि-जयी महा-बलः

प्र-शस्यमानः स्व-कृतेन कर्मणा ।

समेत्य रामेण चै लक्ष्मणेन

N] प्रहृष्ट-रूपोऽथ बभूव यूथ-पः ॥५१॥ [५९

हर्त्याषै रामायणे युद्ध-कौण्डे प्रहस्त-बधो नाम चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥३४॥

[व-३३]= [पञ्चत्रिंशः सर्गः] =[दा-५९, प्रक्षिप्त-१]

तस्मिन् हते राक्षस-सैन्यं-नाथे

प्लवं-गमानाम ऋषभेण युद्धे ।

भीमाऽऽयुधं सांगर-तुल्य-रूपं

N] प्र-दुन्दुबे राक्षस-राज-सैन्यम् ॥१॥ [५९, १]

गत्वा तु नीलेन हतं शैशंसुः

सेना-पतिं साऽनुबन्धं प्र-हस्तम् ।

१. रा_१-अशक्ताः । प्र रा_२ फ-अशक्यं । २. रा_१-समरे स्थातुं । रा_२ फ-समवस्थातुं । म-समभिप्राप्तं । ३. रा_१-प्रकीर्णं । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा_१-रक्षोबलगते ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-ततस्तु । ७. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-सल० ॥ ८. फ-नास्ति । ९. म-युद्धपर्वणि ॥ १०. ल_१ ल_२ व प्र-०सैन्यराजे । अ-०सराजसैन्ये । ११. म-नास्ति ॥ १२. म-यथा । १३. म-नु शब्दे । १४. रा_१-सायुधं ।

तच्च चाऽपि तेषां स नि-शम्य वाक्यं

N] रक्षोऽधिपः क्रोध-वृक्षं जगाम ॥२॥ [२

सै-भ्रातरं नील-हतं नि-शम्य

शोकाऽर्दितः क्रोधै-विवृत्त-नेत्रः ।

उवाच तान् नैर्ऋत-योध-मुख्यान्

N] इन्द्रो यथैवाऽमर-योध-मुख्यान् ॥३॥ [३

प्र-हस्तस्य वर्धं श्रुत्वा रावणो भ्रान्त-मानसः ।

१.] राक्षसान् आ-दिदेशाऽथ राक्षसेन्द्रो महा-बलः ॥४॥ [प्र०१

कीर्यां शत्रुषु नाऽव-ज्ञां यैर् इन्द्र-बल-सूदनः ।

२.] सूदितः सैन्य-पालो मे साऽनुयात्रः सै-बान्धवः ॥५॥ [२

३उ] सोऽहं रिपु-विनाशाय स्व-बलस्य च वृद्धये ।

४उ] स्वयम् एव गमिष्यामि रंण-शीर्षम् अभि-त्वरंन ॥६॥ [३

अर्धैतद् वानराऽनीकं सह रामं स-लक्ष्मणम् ।

५.] निर-दहिष्यामि बाणौयैः शुष्कं वनम् इवाऽनलः ॥७॥ [४

अंधं सं-तर्पयिष्यामि पृथिवीं कपि-शोणितैः ।

६.] रामं स-लक्ष्मणं चैव प्रेषयिष्ये यमै-क्षयम् ॥८॥ [५

एवम् उक्त्वा महा-तेजा रावणो राक्षसेश्वरः ।

७.] आऽगच्छत् सहसा क्रुद्धः सर्व-सैन्येन सं-वृतः ॥९॥ [६

१. ल१, ल२ व अ प्र रा२ फ्र-तयाहि । २. ल१, ल२ व अ-०वशो बभूव ॥ ३. रा१-तं भ्रा० । ४. रा१-क्रोधवशाभिभूतः । ५. रा१-०योधवीरान् ॥ ६. ल१, ल२ व अ प्र-कुर्याच्छत्रुषु नावशां । ७. रा१-अत आरभ्य ९ मश्लोकं या-त्याठः सप्तत्रिंशत्सर्गाश्वापि पुनः पठितः । ८. रा२ म-सकुजरः । ९. रा१ म-विजयस्य । १०. म-नास्ति ॥ ११. रा१-अहं तद् । १२. रा१-प्रधस्याम्यथ । ल१, ल२ व अ प्र-निहिय्यामि । १३. रा१-शुष्केन्धनम् ॥ १४. ल१, ल२ व प्र रा२ फ्र म-व ल० । १५. प्र-यमालयम् ॥ १६. रा१ म-लोकरावणः । १७. अतः परमधिकः पाठः—ल१, ल२ व अ प्र रा२ फ्र-कुन्मकर्णवचः श्रुत्वा रावणो लोकरावणः । गन्तुमेच्छति क्रुद्धः सर्वसैन्येन संवृतः ॥ म-अस्माच्छ्लोका-दारभ्य सर्गसमाप्तिं यावत्नास्ति ।

- सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षन्तं श्रुत्वा तं राक्षसेश्वरम् ।
 ८] तन्नोत्था(द्-स्था)य ययौ देवी क्षीघ्रं मन्दोदरी तर्दा ॥१.०॥ [७
 माल्य-वन्तं करे गृह्य यूपाऽक्ष-सहिता तथा ।
 ९] मन्त्रिभिर् मन्त्र-तत्त्व-ज्ञैस् तथाऽन्यैर् मन्त्रि-सत्तमैः ॥१.१॥ [८
 राक्षसैर् आ-वृता सर्वैर् वेत्र-मुद्गर-पाणिभिः ।
 १०] योषिद्भिश्चैव वृद्धाभिस् तथा कन्याभिर् आ-वृता ॥१.२॥ [९
 आयुध-व्यग्र-हस्तैश् च राक्षसैश् च समन्त-तः ।
 ११] सभांतु प्र-स्थिता देवी यत्राऽऽस्ते राक्षसाऽधिपः ॥१.३॥ [१०
 छत्रेण ध्रियमाणेन अतिकाय-पुरःसरैः ? ।
 १२] चामरैर् बीज्यमानैः सा स्वति-मात्रम् अलं-कृता ॥१.४॥ [११
 सा राज-मार्गे वि-पुलं ध्वजमालोपशोभिते ।
 १३] उद-सारणं प्र-कुर्वद्भिर् वेत्र-मुद्गर-पाणिभिः ॥१.५॥ [१२
 प्र-विष्टा च सभां दिव्यां प्र-भया द्योतमानया ।
 १४] द्रष्टुं वै रावणं सा तु मयस्य दुहिता तर्दा ॥१.६॥ [१३
 प्राऽऽस्तां देवीं तंतो राजा प्रियां मन्दोदरीं तदा ।
 १५] दृष्ट्वा स-संभ्रमस् दुर्णं परि-ष्वज्य दशाऽऽननः ॥१.७॥ [१४
 मन्त्रिणां तु ततस् तेषाम् आसनान्य् आ-दिदेश ह ।
 N] सौवर्णानि वि-चित्राणि सोपधानानि सर्व-ज्ञः ॥१.८॥ [१५
 तेष्व् आसनोपविष्टेषु प्रणामाऽन्ते च मन्त्रिर्बुं ।

१. रा१ प्र रा२ फ-रावणं मुख्य भाषिणी । २. रा२-ततो । ३. रा१ प्र रा२ फ-नामा । ४. रा२ फ-तथा ॥ ५. रा१-चामरैर्वैश्वरामाभिर्बीज्यमाना स्वलंकृता ॥ ६. प्र फ-सेगार्थं मार्गविपुलं । ७. ल१, ल२ व अ प्र रा२ फ-सोभितं ॥ ८. ल१, ल२ व अ प्र-समपश्यद्गन्तुमुद्यतम् ॥ ९. ल१, ल२ व अ-दु तां । १०. रा१-सा (स्तां) स्नेहसम्पूर्व(र्णा) ॥ ११. ल१, ल२ व अ प्र-स्वसनेषूपवि० । १२. रा१ प्र रा२ फ-मान्तेषु मं० । ल१-नास्ति ।

- N] पर्यङ्के त्प-विष्टाऽथ देवी मन्दोदरी तथा ॥१९॥ [१६
 N] अति-कायो महा-बाहुः पितरं चाऽभि-वाद्य तम् ।
 मातरं चाऽभि-वाद्याऽथ तदाऽऽसन-गतोऽभवत् ॥२०॥ [१७
 १६] प्रहस्तै-वध-सन्तप्तो महाकायवधाऽर्दितः ।
 लङ्कायाश् चाऽव-मर्देन कषायी-कृत-लोचनः ॥२१॥ [१८
 १७] सं-ग्रामम् अभि-काङ्क्षन् वै व्या-कुलेनाऽन्तर्-आत्मना ।
 अब्रवीद् वि-विधं वाक्यं महा-गम्भीर-निस्वनः ॥२२॥ [१९
 १८] किम् आगमनं-कृत्यं तै देवि शीघ्रं तद् उच्यताम् ।
 तूर्णं मम समीपं तु किम्-अर्थं त्वम् इहाऽऽगता ।
 १९] मन्त्रिभिः स-हिता किं तु ब्रूहि साध्वि यथा-तथम् ॥२३॥ [२०
 एवम् उक्ते तु वचने देवी वचनम् अब्रवीत् ।
 २०] वि-ज्ञाप्यं शृणु राजेन्द्र याचे त्वांऽहं कृताऽञ्जलिः । [२१
 नाऽप-राधश् च कर्तव्यो वदन्त्या मम मान-द ॥२४॥ [२२
 २१] श्रुता मे नगरी रुद्धा श्रुता मे राक्षसा हताः ।
 घृम्भाऽस-सहिता वीराः प्रहेस्त-सहितास् तंथा ॥२५॥ [२३
 २२] भवान् वै युद्ध-कामश् चं निर्-गन्तुं कृत-निश्चयैः ।
 इति जैनीहि राजेन्द्र ममाऽऽगमन-कारणम् ॥२६॥ [२४
 २३] नै च युक्तं प्रसुख-तः स्यातुं तस्य महाऽऽत्मनः ।
 रामस्य सु-महाभाग यस्य भार्या हता त्वया ।
 २४] लक्ष्मणस्य च सौमित्रेर् यस्य नास्ति समो युधि ॥२७॥ [२५

१. ल_१ ल_२ व अ-तथा ॥ २. ल_१ ल_२ व अ-तथास० ॥ ३. रा_१-
 •वधसन्तप्तो । प्र-प्रहस्तावधिसंतप्तो ॥ ४. रा_१-सोष । ल_१ ल_२ व अ रा_२
 फ-वैव ॥ ५. फ-केनाग० । ६. ल_१ ल_२ व अ-तु । ७. रा_१-कार्यं देवि ।
 ८. रा_१ ल_१ अ प्र रा_२ फ-तु । ९. रा_१-सात्वं ॥ १०. रा_१-त्वां हि । रा_२-
 नाह ॥ ११. रा_१ प्र रा_२ फ-प्रहस्तेन सहैव तु ॥ १२. रा_१-भवंत युद्धकामं
 तु । १३. रा_१-निबन्धं । १४. रा_१-त्रिभित्त्वं । रा_२-सन्धित्त्वं ॥ १५. रा_२-
 नन्वयुक्तं । १६. ल_१ ल_२ व अ प्र-नास्ति ॥

- न च मानुष-मात्रोऽसौ रामो दक्षरथाऽऽत्मजः ।
 २५] एकेन येन वै पूर्वं बहवो राक्षसा हताः ॥२८॥
 चतुर्दश-सहस्राणि जनस्थान-निवासिनाम् । [२६
 २६] स्वरञ्च नि-हतः सं-ख्ये तदा रामो न मानुषः ॥२९॥ [२७पू
 त्रि-शिराश् च कबन्धश् च वि-राधो दण्डके बने ।
 २७] शूरेणैकेन वाली च तदा रामो न मानुषः ।
 शङ्के चैनं महा-राजं मारीचस्य वधात् तथा ॥३०॥ [२८
 २८] पितुश् च वचनाद् रामः प्र-विष्टो दण्डकं वनम् ।
 ब्रह्मचर्य-व्रते युक्तः सह भ्रात्रा बने-चरः ॥३१॥ [२९
 २९] तस्य भार्या जन-स्थानात् किम् आ-नीता पति-व्रता ।
 अ-कारणं कृतं तव ते दोषाय समुप-स्थितम् । [३०
 ३०] पतिव्रताऽवरोधश् च दोषम् आ-वहते महत् ॥३२॥
 न मह्यं रोचते बुद्ध्या न चैषां मन्त्रिणां तथा । [३१
 ३१] राम-भार्या सती ह्येषां रामाय प्रति-दीयताम् ॥३३॥
 वि-भीषणेन वै चोक्तं पूर्वम् एव महाऽऽत्मना । [३२
 ३२] गतम् तत्रैव हित्वा त्वां तव-सांहाय्यं करिष्यति ॥३४॥
 वस्त्राणि चैव रत्नानि प्रेषयाम रघुऽचमे । [३३
 ३३] सीतां चैव महा-राज सु-वर्णं वाहनानि च ॥३५॥
 मणि-मुक्ता-प्रवालं च तथा रजस्रम् एव च । [३४

१. ल१, ल२ व अ-सोयं ॥ २. ल१, ल२ व अ प्र-मारीचस् । ३. रा१-
 च राजेन्द्र । फ-महाबाहो । ४. ल१, ल२ व अ प्र रा२ फ-त्तया ॥ ५. ल१, ल२
 व अ प्र-दोषोयं समुपस्थितः । ६. रा१-०रोधस्तु । ७. ल१, ल२ व अ-
 महान्तं दोषमावहेत् ॥ ८. रा१-एतेषां । प्र फ-नैतेषां । रा२-न तेषां ।
 ९. रा१-या तु । १०. अ-प्रविषीयताम् ॥ ११. ल१, ल२ व अ प्र रा२
 फ-वैवोक्तं । १२. ल१, ल२ व अ प्र फ-रामश्च तद्वन्वाऽयं । रा२-रामस्य तद्व-
 न्नेऽयं ॥

- ३४] माल्य-वान् गृह्य सं-यातु यूषोऽक्षम् च तथैव च ।
 अति-कायस् तथा चाऽयं कार्याऽकार्य-विशारदः ॥३६॥ [३५
 ३५] वि-भीषणो गतः पूर्वम् एभिस् तत्रं गतैरं ध्रुवैम् ।
 सन्धिं करिष्यति व्यक्तं राघवं प्रणि-पत्यहिं ॥३७॥
 ३६] सं-मान्य मैथिलीं चाऽस्मै प्र-दास्यति वि-भीषणः । [३६
 माल्य-वांश् च महा-कायो राक्षसानां हिते रतः ॥३८॥
 ३७] राघवं याच्य शिरसां सन्धिं कुर्वन्तु राक्षसाः । [३७
 N] सान्त्वं मेदस् तथा दानं राक्षाम् एतत् त्रयं शुभम् ॥३९॥
 अ-शुभं तु स्पर्तं युद्धं तस्माद् युद्धं वि-वेर्जयेत् ।
 N] त्रिभिर नयैर जितं तत्रं वि-क्रमेण (?णा) जितं भवेत् ॥४०॥ [३८
 स्व-जनस्य क्षयं दृष्ट्वा पुत्र-भ्रातृ-वधं तथा ।
 ३८] सं-शयं चाऽऽत्मनो गत्वा किमे एतेनं करिष्यसि ॥४१॥ [३९
 चञ्चला युद्ध-सिद्धिंस् तुं जीयते न च जीयते ।
 ३९] तस्माद् युद्धं न रोचेत सन्धिं कुरु दक्षाऽऽनन ॥४२॥ [४०
 प्रणि-पत्य महा-बाहो राघवं प्रति-नेन्द्य ।
 ४०] दीयताम् अद्य सा सीता सन्धिस् ते तेन रोचताम् ॥४३॥ [४१
 साम्प्रतं सं-क्षयो रार्जन् पुरस्य सह बान्धवैः ।

१. प्र-सयूषाक्षम् ॥ २. ल_१ ल_२ व अ प्र-तव गुणैर् । रा_२-तव गुणैर् ।
 ३. ल_१ ल_२ ल_३ ल_४ व अ प्र-तव गुणैर् । ४. रा_१-ह । प्र-व । ५. ल_१ ल_२ व अ प्र
 रा_२ फ-सामास्यो ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ-महामायो । ७. ल_१ ल_२ व अ प्र
 रा_२ फ-तरसा ॥ ८. ल_१ ल_२ व अ-असुखं तु स्पृतं । प्र-असुखं संस्पृतं ।
 रा_२ फ-मुत्वाऽसुखं तु तत् । ९. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-विवर्जय । १०.
 रा_१-अन्ये अजितं विक्रमेण तु ॥ ११. रा_१-कृत्वा । १२. रा_१-चात्मना । १३.
 ल_१ ल_२ व अ प्र फ-किं जितेन । रा_२-किं वितेन ॥ १४. प्र-०सिद्धिं ।
 १५. रा_१ प्र रा_२ फ-हन्ति वा हन्यतेऽपि वा ॥ १६. ल_१ ल_२ व अ रा_२-व
 प्रसाद्य व । प्र-प्रविक्षाम्य व । १७. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-तेनेह ॥
 १८. ल_१ ल_२ व अ प्र-राक्षः ।

- ४१] आत्मनो राक्षस-श्रेष्ठ वर्तते नाऽत्र सं-शयः ॥४४॥ [४२
 मा कृथाः सर्व-नाशं तु मा कृथाः पुत्र-संक्षयम् ।
 N] तव सत्यं ब्रवीम्य् एषा कुरुष्वं वचनं मेम ॥४५॥ [N
 तस्माद् राजन् ब्रवीम्य् एषा पुरस्य च कुलस्य च ।
 ४२] रक्षणीयस्त्वयाऽऽत्मा वै सर्वम् आत्मन्य् अधि-ष्ठितम् ४६ [४३
 क्षमा-शीलम् तथा रामः सत्य-वादी च राघवः ।
 ४३] धर्म-नित्यो महा-राज शरणाऽऽगत-वत्सलः ॥४७॥ [४४
 लक्ष्मणञ्च च महा-धन्वी नित्यं भ्रातृ-हिते रतः ।
 ४४] कुरु तेनाऽहंतः सन्धि रामे दशरथाऽऽत्मजे ॥४८॥ [४५
 प्र-हस्तेन कृतं किं तु युध्यता राक्षसेश्वर ।
 ४५] धूम्राऽक्षेण च राजेन्द्र नित्यं समर-वृधिणा ॥४९॥ [४६
 महा-कायेन च तथा महा-भायेन रक्षसा ।
 ४६] अ-कम्पनेन वीरेण युध्यता राक्षसेश्वरः (?र) ॥५०॥ [४७
 तथाऽन्यैर् युध्यमानैश्च च किं कृतं वानरे बले ।
 ४७] न हतो यूथ-पः कञ्-चिद् बलोद्देशेनै रावणः (?ण) ॥५१॥ [४८
 येषां वीर्याद् विभेतीऽन्द्रः कुबेर-वरुणाब् अपि ।
 ४८] यमो वैवस्वतो येषां तथाऽन्ये देवता-गणाः । [४९
 येषां नास्ति समो वीर्ये ते हता वानरैर् युधि ॥५२॥
 ४९] न चाऽपि वानराः शक्या हन्तुं पादप-योधिनः । [५०
 रक्ष्यमाणास् तु रामेण सु-ग्रीवेण च पालिताः ॥५३॥
 ५०] तत्रं मे रोचते सन्धिः सह रामेण रावण । [५१
 N] योग्यञ् (?ग्यं) च राघवो मित्रं कार्तवीर्योऽर्जुनो यथा ॥५४॥

१. रा_१-नास्ति ॥ २. प्र रा_२ फ-सर्व । ३. फ-नास्ति ॥ ४. रा_१-
 महाबाहुर । ५. रा_१-नेनाहतः । व-नेनाहतः ॥ ६. रा_१-वानरे बले ।
 रा_२ फ-राक्षसे बले ॥ ७. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-बलोद्देशोपि ॥ ८. रा_१-
 वीरास् ॥ ९. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ म-रक्षमाणस् ॥ १०. रा_२-अव ॥

N] मा कृथा मोघमानि-त्वं मा कृथाः कुल-संक्षयम् । [५२
 मा कृथा गुरु-नाशं तु मा कृथाः पुत्र-संक्षयम् ।
 ५१.] हितं सर्वं ब्रवीम्य् एषा कुरुष्व वचनं मम ॥५५॥ [५३
 इत्याषे रामायणे युद्धे-काण्डे मन्दोदरी-वाक्यं नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥३५॥

[वं-३४] = [षट्त्रिंशः सर्गः] = [दा-प्रक्षिप्त-२]

तस्यास् तद् वचनं श्रुत्वा प्रियाया राक्षसेश्वरः ।
 १.] दीर्घम् उष्णं च नि-श्वस्य निर्-ईक्ष्यं च सभा-सदः ।
 हस्ते मन्दोदरीं गृह्य वाक्यम् एतद् उवाच ह ॥१॥ [१
 २.] त्वं वै हित-काङ्क्षिण्या वचो यद् बहु भाषितम् ।
 न तन् मनसि मे देवि प्र-विशंति(?)त्य-अ-प्रियं प्रिये ॥२॥ [२
 ३.] देवाब् जित्वा रणे पूर्वं समुराऽसुरमान-वान् ।
 प्र-णमे मानुषं कस्माद् वीनरान् यः समा-श्रितः ॥३॥ [३
 ४.] प्र-णम्य रामं काकुत्स्थं किं वक्ष्ये सर्व-देवताः ।
 कीदृशं वा भवेन् मर्षं जीवितं हत-चेतसः(?)से ॥४॥ [४
 ५.] हृत्वा तस्य पुरा भार्या मानं कृत्वा सु-दारुणम् ।
 राक्षसान् घातयित्वा तु लज्जां सं-पीड्य सर्व-ज्ञः ।

१. रा१-युनराशां । २. ल१, ल२, व अ-च । ३. अ-सत्यं ब्रवीमि
 चैवा ते । प्र रा२ फ-सर्वं ब्रवीमि चैवा ते । ४. ल१, ल२ व-नास्ति ॥ ५. रा१,
 व प्र रा२-लंकाण्डे ॥ ६. ल१, ल२ व अ-तु । ७. ल१, ल२ व अ-विलोक्य ।
 ८. अ-नास्त्ययं सर्गः ॥ ९. रा१, प्र रा२ फ-त्वयाहं । १०. ल१, ल२ व अ प्र रा२
 फ-यत्प्रोक्तोहं प्रियं ॥ ११. रा१-वानरैर्यः समावृतः ॥ १२. रा१-नास्ति ॥
 १३. रा१, ल१, ल२ व अ रा२ फ-सर्वतः ।

- ६] राघवं प्र-णमे कस्माद् धीन-वीर्यं इवाऽबलः ॥५॥ [५
 राघवं प्र-णमित्वाऽहं कथं जीवितुम् उत-सहे ।
 ८] एष मे सह-जो भौवो नित्यं मनस्य् अधि-ष्ठितः ॥६॥ [६
 अधि-रूढ तदा देवि न नमेयं तु कस्य-चित् ।
 ९] त्रैलोक्ये स पुमान् नाऽस्ति यो मेया न जितो रणे ॥७॥ [७
 देवतानां बलं हत्वा देव-राजो मया जितः ।
 १०] राघवं प्र-णमे कस्मान् मूर्ध्नि स्थित्वा तु देहिनाम् ॥८॥ [८
 मा कृथा हृदि सं-तापं वि-जयिष्ये शुचि-स्मिते ।
 ११] हनिष्ये राघवं चैव लक्ष्मणं वानरांश्च च तान् ॥९॥ [९
 सु-ग्रीवं च वधिष्यामि हनू-मन्तं च वानरम् ।
 १२] न तु सन्धि करिष्यामि राघवेण कदा-चन ॥१०॥ [१०
 वैदेहीं नोऽर्पयिष्यामि राघवस्य भयाद् अहम् ।
 १३] साम्प्रतं न च सन्धि तु करिष्येति स राघवः ॥११॥ [११
 सागरं सेतुना बद्ध्वा लङ्कानं रुद्ध्वा स-काननाम् ।
 १४] राक्षसा-श्च प्र-वरान् हत्वा सन्धिकुर्यात् कथं प्रिये ॥१२॥ [१२
 न त्व् अहं सन्धिम इच्छामि कदा-चिद् अपि भौविनि ।
 १५] नच्छ त्वं भव वि-स्रग्धा सर्वम् परंतु सुखोदयम् ॥१३॥ [१३
 मा कृथा हृदि सं-तापम् अहं यास्ये रणाऽजिरेम् ।

१. रा१, ल१, व अ प्र फ-इवाबलः ॥ २. ल१, ल२, व अ प्र रा२ फ-
 वं प्रणम्याहं । ३. रा१-यस्य रक्षःसहस्राणि ॥ ४. रा१-अनिष्यन्ति सदा देवि
 स नमेयं तु कस्य वै । ५. रा१-प्रिये ॥ ६. ल१, ल२, व अ प्र फ-कृत्ये
 स्थित्वा हि । रा२-कृते स्थितं तु ॥ ७. रा१-राजिष्येहं । रा२ फ-
 तं जयिष्ये ॥ ८. रा१-सहेह तु । प्र रा२ फ-सहैव तु ॥ ९. रा१-
 निर्यधिष्यामि । १०. रा१-नेव । ११. रा२-करिष्यामि च राघवे ॥
 १२. ल१, ल२, व अ प्र-सुमहसीत्वा । रा२-सुमहद्वत्त्वा ॥ १३. रा१-
 भाविनी । १४. ल१, ल२, व अ-भवेत् सर्वं । १५. रा२-०प्ये ॥ १६. रा१,
 रा२ फ-०जिरे ।

- १.६] अथ सर्वान् हनिष्यामि शत्रून् समर-मूर्धनि ॥१.४॥ [१.४
 पुत्राञ्च च ते महा-वीर्या मेघनाद-पुरोगमाः ।
 १.७] न तेषां मुच्यते कश्चिद् अपि मृत्युर् वराऽऽनने । [१.५
 अन्तः-पुराय गच्छ त्वं सुखिनी भव स-स्तुषा ॥१.५॥
 १.८] एवम् उक्त्वा परि-ष्वज्य भार्या प्रीत-मना इव । [१.६
 प्र(प्रा)वेशयय(त्त)दा देवी(र्वी)स्व-कंतु भवेनं शुभम् ॥१.६॥
 १.९] चिन्तयामास तं घोरं वि-ग्रहं समुप-स्थितम् ।
 रावणम् तु ततो वाक्यं राक्षसान् इदम् अब्रवीत् । [१.८
 २०] कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रम् आ-नीयतां धनुः ॥१.७॥
 अथ क्रोधं वि-मोक्ष्यामि नि-गूढं हृदये स्थितम् । [१.९
 २१] देवाऽसुरे यथा पूर्वं रुद्रेण नि-हतेऽन्धके ।
 २२] चिरकालेऽप्यितं ह्य एतद् युद्धं मे राघवेण हिं ॥१.८॥ [२०
 अथ तूणी-ज्ञया बाणा निर्-मुक्त्वा इव पद्म-गाः ।
 २३] रामं समभि-धौवन्तु विषाऽग्नि-प्रतिमाः श्रिताः ॥१.९॥ [२१
 सु-तेजने रुक्म-पुङ्खैस् तैल-धौतैर् हिरण्यैः ।
 २४] शरैर् आ-दीपयाम्य एषं मुक्ताभिर इव कुञ्जरम् ॥२०॥ [२२

१. ल, ल, व अ प्र-अथ ॥ २. रा, म-मन्यते । ३. रा, अन्तःपुरे च ॥
 ४. ल, ल, व अ-प्रविवेश च सा । रा, प्रविवेश तदा । ५. ल, ल, व अ-
 तदा स्वभवनं० । प्र-स्वयं स्वभ० । रा, स्वयं च भ० ॥ ६. रा, घोरं च ।
 ७. फ-नास्ति । ८. रा, सर्वान् हनिष्यामि । ९. ल, ल, व अ
 प्र-हृदयोद्भवं । रा, फ-येभवत् । १०. ल, ल, व अ प्र रा,
 फ-निहतोषकः । ११. ल, ल, व अ प्र फ-ह ॥ १२. रा, -भिवर्तन्तां ।
 १३. रा, -हृद ॥ १४. रा, सुतेजितै । प्र रा, फ-सुतेजितै । १५. ल,
 ल, व अ-पुङ्खैरतिधौतैर् । प्र-पुङ्खैः शितधौतैर् । १६. ल, ल, व अ
 प्र फ-सागरं वीप० ॥

वानरान् सु-बहून् गृह्य राघवेण प्र-चोदितान् ।

[N] ममाऽनु-गाहि वि-क्रान्तामम पार्श्वम् उपाऽऽगताः ॥१॥ [२३
इत्यार्षे रामायणे युद्धे-काण्डे रावण-वाक्यं नाम षट्त्रिंशः सर्गः ॥३६॥

[वं-३५, ३६]= [सप्तत्रिंशः सर्गः] =[दा-२९]

स एवम् उक्त्वा तु विमान-रूपं
रथं तुरंगैर् बहुभिः सृ-युक्तम् ।
प्र-काशमानो वपुषा परेण

१] समा-रूरोहाऽमर-राज-शत्रुः ॥१॥ [८
स-शङ्ख-धेरी-पट्ट-भ्रंणादैर्
आस्फोटिताऽऽक्ष्वेडित-सिंहनादैः ।

पुण्यैः स्तवैश्च चाऽप्य् अभि-पूज्यमानो
२] तदा ययौ राक्षस-राज-मुख्यः ॥२॥ [९
स शैल-जीमूत-निकाश-रूपैः
मंठा-बलैः पावक-दीप्त-नेत्रैः ।

१. ल१, ल२ व अ प्र-राषव संप्रवेशितान् । रा०-राषवात्संप्रवेशितान् ।
क्र-०ज संप्रदेशितान् । २. ल१, ल२ व अ प्र रा२ फ- मामनुस्मृत्य विक्रान्तान्
रामपार्श्वमुपागतान् ॥ ३. रा२ फ-नास्ति । ४. व-लंकाकाण्डे ॥ ५. म-
प्रयुक्तम् । ६. ल१, ल२ व अ प्र रा२ फ-मानं । ७. म-०रामतुल्यः ।
८. अतः परमधिकः पाठः—रा१-आरुह्य तं तूष्णशतैः समेतं दिव्यं तथा राक्षस-
राजपुत्रैः । ययौ तदायोधनमुपवीर्यो वेगेन रोषस्य बलेन चैव ॥ समेव
वीरं समुदीर्घमन्थुं निशाचरेन्द्रं सुविहृद्धकोपम् । तदानुजगमुर् गिरिराज-
कल्प रक्षोगायाः संयुगजातहर्षाः ॥ ६. प्र-०पट्टहनिनादैर् ॥ १०. रा१-मांसा-
हनेः । म-महास्वरेः ।

- बलैर् वृतो राक्षस-योध-वीरैर्
 ३] भूतैर् वृतो रुद्र इवाऽमरेशः ॥३॥ [१०
 ततो नगर्याः सहसा महौजा
 निष्-क्रम्य तद् वानर-सैन्यम् उग्रम् ।
 महाऽर्णवाऽम्भः-स्तिमितं ददर्श
 ४] समुद्-यतं पादप-शैल-हस्तम् ॥४॥ [११
 तद् राक्षसाऽनीकम् अति-प्रचण्डम्
 आ-लोक्य रामो भुजगेन्द्र-बाहुः ।
 वि-भीषणं शैस्त्र-भृतां वरिष्ठम्
 ५] उवाच शैलाऽग्र-गतः पृथु-श्रीः ॥५॥ [१२
 नाना-पताका-ध्वज-शस्त्र-जुष्टं
 कस्यैतद् अ-क्षोभ्यम् अ-भीरुंजुष्टम् ।
 प्राऽऽसौऽसिशूलाऽशनि-चक्र-जुष्टं
 ६] सैन्यं नगेन्द्रोपम-नाग-जुष्टम् ॥६॥ [१३
 ततः स रामस्य वचो नि-शम्य
 वि-भीषणः शुक्र-समान-बुद्धिः ।
 शशंस रामाय बल-प्रवेकं(?)कान्)
 ७] महाऽऽत्मनां राक्षस-पुङ्गवानाम् ॥७॥ [१४
 योऽसौ गज-स्कन्ध-गतो महाऽऽत्मा
 नवोदिताऽर्कोपम-तोम्र-नेत्रः ।
 सं-कम्पयन् नाग-शिरोऽभ्युपैति
 ८] राजन् अवेष्य एनम् अकम्पनाऽऽहम् ॥८॥ [१५

१. रा_१-०धमुख्यैः ॥ २. रा_१-भुजगाभवाहुः । ३. रा_१-धर्मभृतां ॥
 ४. रा_१-अतीव हृष्टम् । ५. ल_१ ल_२ व अ-सप्रासशैलाशनि० ॥ ६. रा_१-
 ०प्रवीरान् । ७. रा_१-दुरासवान् । प्र-महापतिं ॥ ८. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-
 शीर्थ । ९. ल_१ ल_२ व अ-०पमदीतवकः । प्र रा_२-०मत्तुल्यवकः । फ-०ताम्रवकः ।
 १०. रा_१-अ कम्पनाऽहम् तमवैहि राजन् ॥

योऽसौ रथस्थो मृग-राज-केतुर्
धुन्वन् धनुः शक्र-धनुः-प्रकाशम् ।

करीऽव भान्य उग्र-विवृत्त-दंष्ट्रः

९.] स इन्द्र-जिन् नाम सुरेन्द्र-शत्रुः ॥९॥ [१६

यञ् चैष वि-क्रान्त इवेन्द्र-कल्पो
धन्वी रथ-स्थोऽति-रथोऽति-वीरः ।

वि-स्फारयन् वै धनुर् उग्र-नादम्

१०.] एषोऽति-कायोऽतिविवृत्त-नेत्रः ॥१०॥ [१७

योऽसौ नवाऽर्कोपम-ताम्र-चक्षुर्
आ-रुह्य घण्टा-निनद-प्रवेकर्म ।

स्वरं स्वरं गर्जति वै महाऽऽत्मा

११.] महोदगो नाम स एष वीरः ॥११॥ [१८

योऽसौ ह्यं काञ्चन-चित्र-भाद्र-भ्रम
आ-रुह्य सन्ध्याऽभ्र-धन-प्रकाशम् ।

प्राऽऽसं समुद्र-यम्य मरीचि-केल्पं

१२.] नंगऽन्तकाऽऽख्योऽशनि-तुल्य-वेगः ॥१२॥ [१९

यञ् चैष शूलं नि-शितं प्र-गृह्य
विद्युत्-प्रभं वासव-चेज्र-वेगम् ।

गजेन्द्रम आ-स्थाय गिरि-प्रकाशम्

१७.] आ-याति सोऽसौ त्रि-शिराम् तरेस्वी ॥१३॥ [२०

१. रा१-तु राजपुत्रः ॥ २. रा१-विन्यस्तहरीन्द्रकल्पो । ३. रा१-०ऽतिरथी
विभाति । ४. रा१-० विद्युत्कोपः ॥ ५. रा१-वराहोपम० । ६. रा१-० प्रणादम् ।
७. रा१, ल१, अ-स्वरं ॥ ८. रा१-० नचक्रसारम् । ल१, ल२ व अ प्र फ-० चित्ररन्ध्रम् ।
९. रा१, म-० विविधं । प्र-महेन्द्रकल्पं । १०. रा१, फ म-देवान्तका० ॥ ११. रा१-
काञ्चनचक्रसारं । ल१, ल२ व अ प्र-किकिणिवज्र० । रा१-किकिणिवज्रवेगं । १२.
रा१, म-वाशिप्र० । १३. ल१, ल२ व प्र-अत आरुह्य १६-शास्त्रेकपूर्वावै यावत् पाठो
नास्ति । १४. अ फ म-योसौ । १५. अ रा१ फ म-यसस्वी ॥

- असौ तु जीमूत-निकाश-रूपः
कुम्भ(ः) पृथुर् व्यूढ-मुजात-वक्षाः ।
समा-हितः पक्षग-राज-केतुर्
१८] वि-सैफारयन्न् एति धनुर् धनुष्-मान् ॥१४॥ [२१
यश् चैष जाम्बूनद-वज्र-जुष्टं
दीप्तं सं-घृष्टं परि-घं प्र-गृह्य ।
आ-याति रक्षो-बल-केतु-भूतः
१९] सोऽसौ नि-कुम्भोऽद्भुत-घोर-कर्मा ॥१५॥ [२२
यश् चैष चापाऽसिशरौघ-जुष्टं
पताकिनं पावक-तुल्य-रूपम् ।
रथं समा-स्थाय वि-भात्य उद्-अग्रो
१४] देवाँऽन्तकोऽसौ नग-भृङ्ग-योधी ॥१६॥ [२३
यश् चैष कालाऽनल-तुल्य-रूपः
खड्गी धनुष्-मान् कवची किरिटी ।
गजेन्द्रम् आ-स्थाय गिरि-प्रकाशं
१३] संराऽऽत्मजोऽयं मकराक्ष-नामां ॥१७॥ [N
यश् चैष नाना-विध-घोर-रूपैर्
व्याघ्रोष्ट्रनागेन्द्रमृगा(ः)र्क्ष-युक्तैः ।
भूतैर् दृतो भाति विष्ट-नेत्रैः
१५] सोऽसौ स-दंष्ट्रो विजिताऽरिसैन्यैः ॥१८॥ [२४

१. रा१-च । २. रा१-पृथुर्गुढ० । अ-प्रतिव्यूढ० । ३. रा२ फ म-
०-यन्भाति । ४. रा२-महाध० ॥ ५. रा१-सुघृष्टं । ६. अ रा२ फ म-सोयं ॥
७. रा१ म-विद्युत्प्रभोसौ ॥ ८. रा१-नागेन्द्रम् । ९. अ-विभात्युदग्रो । रा२ फ-
राक्षिप्र० । १०. रा१-स्वरात्मजो वै मकराक्ष एषः ॥ ११. अ रा२ फ-०-नेत्रैः ।
१२. अ फ-एको घुराष्ट्रो । १३. रा१-०-रिसुतुः । १४. अतः परमधिकः पाठः—
रा१-वज्रौघ पोर्दं बहुवज्रजुष्टं सक्वाचनं पावकदीप्तरूपं । शूलं समुद्यम्य
स्मेति केगान्नरान्तकस्यैव गजेन्द्रयोधी ॥ म-नास्ति ॥

यत्रैतद् इन्दु-प्रतिमं वि-भाति

उन्नं सितं रुक्म-शलाकम् अउयम् ।

सं एषं रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा

२०] भूतैर् वृतो रुद्र इवाऽभ्युपैति ॥१९॥ [२५

वं-३६] विभीषण-वचः श्रुत्वा राक्षसान् प्रति भाषितम् । [N

१] प्रत्य-उवाच ततो रामो वि-भीषणम् इदं वचः ॥२०॥

अहो दीप्तो महा-तेजा रावणो लोक-रावणः । [२७

२] आदित्य इव दुः(ःष्ये)प्रेक्ष्यो रश्मिभिर् भाति राक्षसः ॥२१॥

सु-व्यक्तं लक्षये चाऽस्य रूपं तेजः-समन्वितम् । [२८

३] दैत्य-दानव-वीराणां वपुर एवं-विधं कुतः ॥२२॥

यादृशं राक्षसेन्द्रस्य वपुर एतद् वि-राजते । [२९

४] तथैवाऽस्याऽनु-गाम् तुल्याः पुत्राः पौत्राम् तथाऽनु-गाः ॥२३॥

सर्वे पर्वत-सङ्काशाः सर्वे पर्वत-योधिनः ।

५] सर्वे दीप्ताऽऽयुध-धरा योधाश्च चाऽस्य महौजसः ॥२४॥ [३०

भाति राक्षस-राजोऽसौ प्र-दीप्तैर् भीम-विक्रमैः ।

६] शूरैः परि-वृतो योधैर् यम-काल-सम-ग्रैः ॥२५॥ [३१

एवम् उक्त्वा ततो रामो धनुर् आ-दाय वीर्य-वान् ।

७] लक्ष्मणाऽनुचरम् तस्यौ समुद्-यम्य शराऽऽसनम् ॥२६॥ [३३

ततः स रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा

रक्षांसि तान् आह महा-बलानि ।

द्वारेषु पुर्यां गृह-गोपुरेषु

८] सु-निर्दृताम् तिष्ठत निर्वि-शङ्काः ॥२७॥ [३४

१. रा२ फ-सूक्तमश० । २. अ रा२ फ-अत्रैव । ३. अतः परमधिकः
पाठः—रा१-योसौ किरीटी बलकुण्डलास्यो महेन्द्रविन्ध्योपमभीमकावः ।
महेन्द्रवैश्वानरर्षहन्ता रक्षोधिपः सोयमुपैति इ वृष्टः ॥ म-नास्ति ।
४. म-प्रेतैः । ५. अ रा२ फ म-०तीक्ष्णवहवप्रिरिपान्तर्कः ॥ ६. अ-वीर्येषु ॥

- स एवम् उक्त्वा त्रिदशेन्द्र-शत्रुर्
उद्-यम्य चापं स-शरं प्र-दीप्तं ।
व्य-भदारयद् वानर-सागरौघं
- १.] महा-श्लषः पूर्णम् इवाऽर्णवौघम् ॥२८॥ [३६
तम् आ-पतन्तं सहसा निर्-ईक्ष्य
दीप्तेषुचापं युधि राक्षमेन्द्रम् । [३७पू
ततो हरीऽऽशः सहसा जगाम
- १०.] तं रावणं योद्धुम् अति-प्रचण्डम् ॥२९॥ [N
दुद्राव रक्षोऽधिपतिं हरीऽऽशः
बलात् समुत्-पाटय महीधराऽग्रम् । [३७उ
तं शैल-भृङ्गं बहु-वृक्ष-सानुं
- ११.] प्र-वृष्ट चिक्षेप स रावणाय ॥३०॥
तम् आ-पतन्तं प्रसम-ईक्ष्य राजा
विभेद बाणैर् यम-दण्ड-कल्पैः । [३८
तस्मिन् प्रवृद्धोत्तम-भृङ्ग-वृक्षे
- १२.] शैले वि-कीर्णे बहु-चित्र-धातौ ॥३१॥
महाऽहि-कल्पं शरम् उग्र-वेगं
समा-ददे राक्षस-यूथपेशः । [३९
स तं गृहीत्वाऽनिल-तुल्य-वेगं
- १३.] स-विस्फुलिङ्गं ज्वलन-प्रकाशम् ।
बाणं महेन्द्राऽक्षनि-तुल्य-वेगं
चिक्षेप राजा हरि-यूथपार्थ ॥३२॥ [४०

१. अ फ-०प्रचण्डः ॥ २. अ रा३ फ-०निर्महात्मा । ३. रा१-स उद्यम्य ॥
४. अ रा३ फ-तरसा निरीक्ष्य । ५. अ रा३ फ-०मवृक्षलण्डे । म-०मवृक्षवृक्षो ।
६. रा१-प्रकीर्णे बहु० । म-विशीर्णोत्तमचित्र० ॥ ७. रा१-०सपुंगवेन्द्र । म-
०यूथपेशः । ८. रा३ फ-राक्षे हरियूथपार्थानां ॥

- स सायको रावण-बाहु-मुक्तः
 १४] शक्राऽशनि-प्रख्य-वपुः शिताऽग्रः ।
 सु-ग्रीवम् आ-साद्य विभेद वेगाद्
 गुहेरिता क्रौञ्चम् इवोग्र-शक्तिः ॥३३॥ [४१
- स सायकाऽऽर्त्तो विपरीत-चेताः
 १५] कूजन् व्यथाऽऽर्त्तो नि-पपात भूमौ ।
 तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं वि-संग्रं
 नेदुः प्र-दृष्ट्वा युधि यातु-धानाः ॥३४॥ [४२
- ततो गवाऽक्षो गवयः सु-दंष्ट्रो
 १६] मैन्दो गजो ज्ञाति-मुखो नलञ्च च ।
 शिलाः समुद्-यम्य विदृद्ध-कोपाः
 समाऽद्रैवम् ते युधि राक्षसेन्द्रम् ॥३५॥ [४३
- तेषां प्र-हारात् स चकार मोघान्
 १७] रक्षोऽधिपो बाण-शतैः शिताऽग्रैः ।
 तान् बानरेन्द्रान् अपि बाण-जालैर्
 विभेद जाम्बूनद-चित्र-पुङ्खैः ॥३६॥ [४४
- ते बानरेन्द्रास् त्रिदशाऽरि-बाणैर्
 १८] मिष्ठा नि-पेतुर् भुवि भीम-रूपाः ।
 ततस् तु तद् बानर-सैन्यम् उग्रं
 प्र-च्छादयामास सं बाण-जालैः ॥३७॥ [४५
- ते बध्यमानाः पतिताञ्च च शूरास्
 १९] तेनोऽर्धमानाञ्च च स-सैन्यमुख्याः ।
 ज्ञात्वा-भृगा रावण-सायकाऽऽर्त्ता

१. रा१-नीलो नलो ज्योतिमुखो गवश्च । २. अ रा२ फ-०दकायाः ।
 ३. रा१-समर्षयन्सहसा । म-समाग्रपन्संप्रति ॥ ४. रा१-प्रकारान् ॥ ५.
 रा१-च ॥ ६. रा१-पतितोग्ररूपाः । ७. रा१-नानाद्रुमाभा मयसात्पवित्राः ।

- जग्मुः शरण्यं शते-शः स्म रामं ॥३८॥ [४६
 ततो महाऽऽत्मा स धनुर् धनुष्-मान्
 २०] आ-दाय रामः सहसा जगाम ।
 तं लक्ष्मणः प्राऽञ्जलिर् अभ्युपेत्य
 प्रोवाच वाक्यं परमार्थ-युक्तम् ॥३९॥ [४७
 अहम् आर्यं सु-पर्याप्तो वधायाऽस्य दुर-आत्मनः ।
 २१] वधिर्ष्याम्य् अहम् अद्यैर्नम् अनु-जानीहि मां वि-भो ॥४०॥ [४८
 मम शक्र-रिपोञ् चैव संवि-मदो भवत् अयम् ।
 २२] अद्य पश्यन्तु भूतानि परा-भूतं मया रिपुम् ॥४१॥ [N
 ततोऽब्रवीन् महा-तेजा रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 २३] गच्छ त्वं वचनं चेदं नि-बोधं मम लक्ष्मणः (?ण) ॥४२॥ [४९
 राक्षसेन्द्रो महा-कायो महा-मायो महा-धनुः ।
 २४] त्रैलोक्येनाऽपि सं-क्रुद्धो दुष्प-धरो न सं-शयः ॥४३॥ [५०
 तस्य छिद्राणि मार्गस्व स्व-च्छिद्राण्य् अभि-रक्ष च ।
 २५] चक्षुषा धनुषा चैव रक्षाऽऽत्मानं समा-हितः ॥४४॥ [५१
 राघवस्य वचः श्रुत्वा सम्पहृष्ट-तनूरुहः ।
 २६] अभि-वाद्य ततो रामं ययौ सौमित्रिर् आ-हवम् ॥४५॥ [५२
 स रावणं वार्नर-यूथ-मध्ये
 ददर्श दीप्तोद्यत-भीमचापम् ।
 प्र-च्छदयन्तं शर-वृष्टि-जालैस् ।
 २७] तान् वानरान् बाण-विदीर्ण-देहान् ॥४६॥ [५३

१. रा_१-शरणं ॥ २. फ-अयम् । ३. म-एव । ४. रा_१-हनिष्याम्य-
 हमेवंनम् । ५. म-प्रभो ॥ ६. म-विबोध ॥ ७. ल_१, ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-
 संपरिष्वज्य पीडितम् ॥ ८. ल_१, ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-वारणहस्तबाहुः । ९. ल_१,
 ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-भीमोद्यत० ॥ १०. रा_१-० विकीर्ण० । म-० विशीर्ण० ।
 ११. ल_१, ल_२ व अ-अत्र सर्गसमाप्तिर्दृश्यते ॥

- तम् आ-लोक्य महा-तेजा हनु-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 २८] भ्रंशयञ्छर-जालानि प्रत्य-अगच्छत् सं रावणम् ॥४७॥ [५४
 रथं तस्य समा-साद्य तोदम् आ-च्छिद्यं सारथेः ।
 २९] त्रासयन् रावणं धी-मान् हनु-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥४८॥ [५५
 ३०पू] देव-दानव-गन्धर्वा यज्ञाश् च सह पक्षै-गैः । [५६पू
 ३१उ] त्वां भग्नम् अद्य पश्यन्तु वानरैर् भीम-विक्रमैः ॥४९॥ [N
 एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्च-शाखः समुद्-यतः ।
 ३२] निरै-हरिष्यंति ते देहाद् भूताऽऽत्मानं चिरोषितम् ॥५०॥ [५७
 श्रुत्वा हनु-मतो वाक्यं रावणो भीम-विक्रमः ।
 ३३] संरक्त-नयनः क्रोधाद् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥५१॥ [५८
 क्षिप्रं प्र-हर निः-शङ्कः स्थिरां कीर्तिम् अवाऽऽप्नुहि ।
 ३४] वि-क्रमं च विदित्वा ते नाशयिष्यामि जीवितम् ॥५२॥ [५९
 रावणस्य वचः श्रुत्वा वायु-सूनुर अभाषत ।
 ३५] प्र-हृतं ते मया पूर्वम् अक्षं मृदयता मुतम् ॥५३॥ [६०
 एवम् उक्त्वा महा-तेजा रावणो राक्षसाऽधिपेः ।
 ३६] आ-जघानाऽनिल-मुतं तलेनोरसि वीर्य-वान् ॥५४॥ [६१
 स तथाऽभि-हतस् तेन मुहूर्तं व्य-अचरत् कृपिः ।
 ३७] आ-जघान चं तं क्रुद्धैर् तलेनैवाऽमर-द्विषम् ॥५५॥ [६२
 तथा स तेनाऽभि-हतो वानरेण तरस्विना ।

१. ल, ल, व अ प्र रा, फ म-प्रत्ययुप्यत ॥ २. ल, ल, व अ प्र रा, म-आक्षिप्य ॥ ३. ल, ल, व अ प्र रा, फ म-राक्षसैः । ४. अतः परमधिकः पाठः—रा, अ-व्यञ्ज्यत्वात्त्वया भग्नो वानरेभ्यस्तु ते भयं । उच्य देवाः पश्यन्तु स्यञ्चोरगराक्षसाः । ५. ल, ल, व अ प्र रा, फ निहनिष्यति ॥ ६. रा, -कोपाद् ॥ ७. रा, -युवं दत्तं ॥ ८. ल, ल, व अ प्र रा, क-उक्त्वा । ९. ल, ल, व अ प्र-रावणं राक्षसाधिपम् । १०. ल, ल, व अ प्र-नास्ति ॥ ११. रा, -महाक्रुद्धस् । फ म-च संक्रुद्धस् ॥

- ३८] दश-श्रीवः समुद्-धृतो यथा भूमि-चलेऽचलः ॥५६॥ [६३
सं-ग्रामे तु तथा दृष्ट्वा रावणं तल-ताडितम् ।
- ३९] ऋषयश् चारणाः सिद्धानेदुर देवासै तथाऽसुरैः ॥५७॥ [६४
अर्थाऽऽश्वस्य महा-तेजा रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ।
- ४०] साधु वानर वीर्यं ते श्लाघंनीयोऽसि मे रिपुः ॥५८॥ [६५
रावणेनैवम् उक्तम् तु मारुतिर् वाक्यम् अब्रवीत् ।^६
- ४१] धिग् अस्तु मम वीर्यं तु यत् त्वं जीवसि राक्षस ॥५९॥ [६६
स त्वं तु प्र-हरेदानीं दुर-बुद्धे किं वि-कृत्यसे ।^७
- ४२] ततम् त्वां मामको मुष्टिर् नयिष्यंति यम-क्षयम् ॥६०॥ [६७
- ४३] तेन वानर-वाक्येन कोपम् तस्यं व्य-अवर्धत ।^८
- संरक्तै-नयनश् चाऽपि स मुष्टिम् अकरोत् तदा ॥६१॥ [६८
- ४४] सै मुष्टिं पातयामास वज्र-कल्पं महा-यशाः ।
हनुमदं-उरैसि व्य-ऊढे रावणः परवीर-हर्ता ।^९ [६९
- ४५] स तेनाऽभि-हतो ग्राहं वि-संज्ञो वि-ह्वलोऽभवत् ॥६२॥ [N
वि-ह्वलं तु स तं दृष्ट्वा हनू-मन्तं महा-बलम् ।^{१०}

१. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-समुद्भूतो ॥ २. रा_१-संग्राम तु तथा ।
३. रा_१-देवाश्च सासुराः ॥ ४. रा_१-तथा० । ५. ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ-नीयं
सुरैरपि । ६. प्र-नास्ति ॥ ७. रा_१-सुमहावीर्यं ॥ ८. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-
विषक्षया । ९. म-नास्ति । १०. रा_१-अपनेता ॥ ११. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२
फ-तस्याभवत्तदा । म-तस्य तदा भवेत् । १२. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-
स क्रोधामिपरीतात्मा प्रकञ्जबालश्च रावणः । १३. रा_१-संरब्धनयनोत्पथं ॥
१४. रा_१-तं । १५. रा_१-हनुमान्वक्षसि । १६. रा_१-संच्चाल महाकपिः । १७.
अतः परमधिकः पाठः—म-अथोत्पपात मेदिन्यां न तु प्राणैर्ब्ययुज्यत ॥ १८.
प्र-सततं । म-स मृतं । १९. अतः परमधिकः पाठः—म-हाहाकारस्तथोत्पन्नो
दिशाम् विदिशाम् च । रावणोपि महावीरो विह्वलं त्यज्य मारुतिम् ॥
सारथ्यम्रत्युवाचे^१ रावणो राक्षसेश्वरः । सारथे मर्वयस्वैनं वानरं पतितं भुवि ॥
हयानां क्षुरमर्वेन रथचक्रेण वै हवं । एवं तु बचनं भुक्त्वा तौ चोभौ शुक्रसारथौ ॥

४६] रथेनोऽति-रथः क्षिप्रं^१ नीलं प्रति समोऽद्भवत् ॥६३॥ [७०

अन्तक-प्रतिमैर् बाणैः पर-मर्म-विभेदिभिः ।

४७] क्षिप्रम् आ-पीडयांमास नीलं हरि-चमूपतिम् ॥६४॥ [७१

स शरौघ-समायस्तो नीलः परम-दारुणम् ।

४८] गिरिं मलय-शैलौऽऽभं रक्षोऽधिपतयेऽक्षिपत् ॥६५॥ [७२

हनु-मान् अपि तेजस्वी समा-श्वस्तो महा-बलः । [७३पृ

४९] नीलेन सह सं-युक्तं रात्रं वीऽऽक्ष्य वीर्य-वांनं ॥६६॥ [७४पृ

५०उ] सम-ईक्षमाणो युद्धेऽप्युः स-रोषंम इदम् अब्रवीत् । [७३उ

५१पृ] अ-न्यैयं(?)यं तु(?)त इदं युद्धं क्षत्र-धर्म वि-जोनतः ॥६७॥ [N

५२उ] रावणोऽथ महा-तेजाम तच् छृङ्गं नवभिः शरैः ।^{१६}

N] आ-जघान मु-तीक्ष्णाऽग्रंम् तद् वि-शीर्णं पपात ह्य ॥६८॥ [७५

तद् वि-शीर्णं गिरेः शृङ्गं हृष्ट्वा हरि-चमूपतिः ।

५३] नीलोऽभिर इव जज्वाल क्रोधेन परवीर-हा ॥६९॥ [७६

पतितं बायुतनयं पीडयामासुराहवे । रथचक्रप्रमथितो मुष्टिपातेन
 वै पुरा ॥ विसंक्रो विह्वलो भूतस्तस्मिन्संभ्राममूर्धनि । १. रा_१-
 जवेनाति० । म-रावणोति० । २. रा_१-शीघ्रं । ३. रा_१-समभ्यगात् ॥
 ४. रा_१-सर्वा । ५. रा_१-आदीपयामास ॥ ६. रा_१-नीलो हरिचमूपतिः ।
 ७. रा_१-गिरिशृङ्गं समुत्पाट्य । ८. रा_१-येऽसृजत् ॥ ९. अ प्र रा_१ फ म-
 संसक्तो । १०. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_१ फ-रावणो राक्षसाधिपः । म-रावणाय
 पुरात्मने । ११. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-स रावणवधार्थं तु न चकार
 मत्तिं तदा ॥ १२. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_१ फ म-सरोषं समचिन्तयत् । १३.
 ल_१-नैष न्यायं महायुद्धं । ल_२ ब अ-तष न्यायं मया योद्धुं । प्र-नहि न्यायं मया
 योद्धुं । रा_१ फ-न न्यायं हि मया योद्धुं । १४. रा_१-०धर्मविनाकृतं । ल_२ ब अ
 प्र रा_१ फ-०धर्मं विजानता । १५. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-मासपास्थ
 यदन्धेन युद्धं युद्धविशारदं । तदनादृत्य बचनं राक्षसाधिपतिर्बली ॥ म-नास्ति ॥
 १६. रा_१-व्यदारयद्विरेः शृङ्गं नीलस्तं सप्तभिः शरैः । १७. रा_१-नास्ति ॥ १८. रा_१-
 विकीर्णं । १९. रा_१-स वीरः ॥

- सोऽश्व-कर्णान् धेवान् सालांश् चूतांश् चाऽपि सुं-पुष्पितान् ।
 ५४] अन्यांश् च वि-विधान् वृक्षान् नीलश् चिक्षेप सं-युगे ॥७०॥ [७७
 स तान् आ-पपतः शीघ्रं दृक्षांश् चिच्छेद रावणः । [७८पू
 ५५] नीलम् अभ्याऽहनद् गात्रे दर्शयन् अस्त्रं-लाघवम् ॥७१॥ [N
 अभि-दृष्टः शरौघेण मेघेनेव महाऽचलः ।
 ५६] हस्त्रं कृत्वाऽऽत्मनो रूपं ध्वजाऽग्रे नि-पपात हं ॥७२॥ [७१
 पावकोऽऽत्मजम् आ-लोक्य ध्वजाऽग्रे पर्यव-स्थितम् ।
 ५७] जज्वाल रावणः क्रोधान् ततो नीलो ननाद हं ॥७३॥ [८०
 ध्वजाऽग्रे धनुषश् चाऽग्रे किरीटाऽग्रे च तं हरिम् ।
 ५८] स-सौमित्रिः स-सुग्रीवो दृष्ट्वा रामोऽपि वि-स्मितः ॥७४॥ [८१
 रावणोऽपि महा-सत्त्वः कपि-लाघव-विस्मितः । [८२पू
 ५९] सम्भ्रमाऽऽविष्ट-हृदयो न किञ्चित् प्रत्य्-अपद्यत ॥७५॥ [८४उ
 तैश् च्चुकुसु(१शु)र् औ-विष्टा लब्ध-लक्षाः प्लवं-गमाः ।
 ६०] नील-लाघव-सम्भ्रान्तं दृष्ट्वा रावणम् आ-हवे ॥७६॥ [८३
 वानराणां प्र-णादेन सं-क्रुद्धो रावणम् तदा । [८४पू
 ६१] अस्त्रम् आ-होरियामास दीप्तम् आग्नेयम् उत्-तमम् ॥७७॥ [८२उ
 आग्नेयेनाऽथ सं-युक्तं गृहीत्वा रावणः शरम् ।
 ६२] ध्वज-शीर्ष-स्थितं नीलम् उद्-पेक्षत निशा-चरः ॥७८॥

१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ-वरान् । २. रा_१-सप्तपर्णास्तु पु० ॥
 ३. म-शरैश् । ४. रा_१-नीलं चापि जघानाशु । ५. रा_१-हस्तला० ॥ ६.
 रा_१-सोतिविद्ः । ७. रा_१-महाबलपराक्रमः । ८. रा_१-देहं । ९. म-नास्ति ॥
 १०. रा_१-कोपात् । ११. म-च ॥ १२. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-राषवो
 विस्मयं गतः ॥ १३. ल_१ ल_२ ब अ प्र-ततः श्रुत्वा सुराविष्टा । म-०सुसंहृष्टा ।
 १४. ल_१ ल_२ ब अ-०संभ्रान्ता ॥ १५. रा_१-आवाहया० ॥ १६. रा_१-
 ष्वजमूर्ध्निस्थितं ॥

- ततोऽब्रवीन् महा-तेजा रावणो राक्षसेश्वरः । [८५
 ६३] कपे लाघव-युक्तोऽसि मायया परंया युतः ॥७९॥
 यदि त्वं रक्षसि प्राणान् मायया वानराधम । [८६
 ६४] तानि तान्य् आत्म-रूपाणि वि-सृजन् बहु-शो रणे ॥८०॥
 तैथा सोऽयं मया क्षिप्तः सायकोऽस्त्राऽभिमन्त्रितः ।
 ६५] जीवितं त्वां हि रक्षन्तं जीविताद् भ्रंशयिष्यति ॥८१॥ [८७
 एवम् उक्त्वा महा-बाहू रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 ६६] सं-धाय बाणम् अस्त्रेणं चमू-पतिम् अताडयत् ॥८२॥ [८८
 सोऽस्त्र-युक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताडितः ।
 ६७] निर्-दह्यमानः सहसा नि-पपात मही-तले ॥८३॥ [८९
 पितृ-माहात्म्य-संयोगाद् आत्मनश् चांऽपि तेजसा ।
 ६८] जानुभ्यां न्य-अंपतद् भूमौ न च प्राणैर् व्य-अयुज्यत ॥८४॥ [९०
 वि-संभ्रं वीनरं दृष्ट्वा दश-ग्रीवो रणोत्सुकैः ।
 ६९] रथेनोऽम्बुद-घोषेण सौमित्रिं समुपाऽद्रवत् ॥८५॥ [९१
 तम् आह सौमित्रिर् अदीन-सक्वो
 वि-स्फारयन्तं धनुर् अ-प्रमेयम् ।
 आ-गच्छ मां योधय राक्षसेन्द्र
 ७०] नै वानरांस् त्वं प्रति-योद्धुम् अर्हः ॥८६॥ [९३
 स तस्य वाक्यं परिपूर्ण-घोषं

१. रा१-राक्षसाधिपः । २. ल१ ल२ व-वरया ॥ ३. ल१ ल२
 व अ प्र रा२ फ-त्वद्रथाय । म-अमोघोऽयं । ४. फ-जीविते । ५. रा१-
 परिर० ॥ ६. प्र रा२ फ म-राक्षसेश्वरः । ७. रा१-चापं धनुषि ॥ ८.
 रा१-पितुर्माहात्म्ययोगेन । ९. रा१-वैव । १०. रा१-अगमद् ॥ ११. रा१-
 पतितं । १२. रा१-रणोत्कटः । १३. रा१-रथेन मेघनादेन ॥ १४. ल१
 ल२ व अ-यथा नरास्त्वां । १५. रा१-अर्हसि । ल१ ल२ व अ-अर्हाः ॥
 १६. रा१-प्रतिपूर्ण० ।

- ज्या-शब्दम् उग्रं च नि-शम्य राजा ।
 आ-साञ्च सौमित्रिम् अमित्र-हन्ता
 ७१] चुकोप कोपाद् अपि चेदम् आह ॥८७॥ [१४
 दिष्ट्याऽसि मे राघव शस्त्र-मार्गं
 प्राऽऽप्तोऽन्तिकं वै विपरीत-बुद्धे ।
 अस्मिन् क्षणे यास्यसि मृत्यु-लोकं
 ७२] सं-छद्यमानो ममत्राण-जालैः ॥८८॥ [१५
 तम् आह सौमित्रिर् अ-विस्मयेन
 गर्जन्तम् उग्रं शर-चाप-पाणिम् ।
 राजर्न न गर्जन्ति महा-प्रभावाः^१
 ७३] किं कैत्यसे प्राकृत-वत् त्वम् अद्य ॥८९॥ [१६
 जानामि वीर्यं तव राक्षसेन्द्र
 बल-प्रतापं च पराऽऽक्रमं च ।
 अयं स्थितोऽहं शर-चाप-पाणिर्
 ७४] आ-गच्छ किं मूढ त्रि-कैत्यनेन ॥९०॥ [१७
 स एवम् उक्तः कुपितः ससर्ज
 रक्षोऽधिपः सप्त-शरान् सु-पुङ्गवान् ।
 तान् लक्ष्मणः काञ्चन-चित्र-पुङ्खेषु
 ७५] चिच्छेद बाणैर् नि-शितैः सु-पत्रैः ॥९१॥ [१८
 तान् प्रेक्ष्य बाणान् सहसा नि-कुञ्चान्
 ७६पू] निकृत्त-भोगान् इव पद्मगेन्द्रान् । [१२पू

१. राज-राक्षसः । २. राज-तथेति । ३. राज-अथाभिभाष्य ॥
 ४. राज-प्राप्तोऽनुगामी विपरीतबुद्धिः । ५. ल_१ ल_२ च अ प्र-रणे ॥
 ६. राज-रणे न गर्जन्ति वृषा हि शूराः । ७. राज-कव्यसे ॥ ८.
 राज-तेजश्च शक्तिः । ९. राज राज फ-मोव । १०. राज फ-विकल्पितेन ॥
 ११. म-सुधितैः । १२. राज-सुपुङ्खैः ॥ १३. म-वीक्ष्य । १४. राज-फ-निराकृतान् ।

- ववर्ष बाणांश्च चलिताऽग्र-भौलिर्
 N] महेन्द्र-बाणाऽशनि-तुल्य-वेगान् ॥१२॥ [N
 स बाण-वर्षं च ववर्षं दिव्यं
 रामाऽनुजः कार्मुक-सम्पणुर्भम् ।
 छुरौऽर्धचन्द्रोत्तम-कर्णि-भल्लानं
 ७७] शरान् वि-चिक्षेप न चुल्लुभे च ॥१३॥ [१००
 स लक्ष्मणश्चार्चाऽऽशु शरान् शिताऽग्रान्
 महेन्द्र-वज्राऽशनि-तुल्य-वेगान् ।'
 सं-धाय चापे ज्वलन-प्रकाशानं
 ७९] ससर्ज रक्षोऽधिपतेर् वधाय ॥१४॥ [१०२
 शैरान् प्र-चिच्छेद निशाचरेन्द्रश्च
 छित्त्वा च तान् लक्ष्मणम् आ-जघान ।
 श्वरेण कालौऽग्नि-सम-प्रभेण
 ८०] स्वयम्भु-दत्तेन ललाट-देशे ॥१५॥ [१०३
 स लक्ष्मणो रावण-सायकाऽऽर्तश्च
 चचाल चापं शिथिलं प्र-युञ्ज ।
 पुनः सं-ज्ञां प्रति-लभ्य कृच्छ्राच्च
 ८१] चिच्छेद चापं त्रिदशेन्द्र-सत्रोः ॥१६॥ [१०४

१. रा१-बाणेश्च । २. रा१-०-वज्राशनितुल्यवेगैः ॥ ३. रा१-
 तीव्र । ४. रा१-०-सम्पणुतम् । ५. ल१ ल२ ब अ-कुरार्धच० । प्र-कृतार्कच० ।
 रा१-०-भौः । ६. रा१-शरान् स चिच्छेद ततः क्षणेन । रा२-नास्ति ।
 ७. म-नास्ति ॥ ८. रा१-०-गस्तांश्च । ९. रा१-मुघोरान् । १०. रा२-म-नास्ति ।
 ११. रा२-नास्ति । १२. अतः परमधिकः पाठः—रा१-विपाटवैतस्तिकवत्सर्वतैः
 छुरार्धचन्द्रोपमसिंहवन्तैः । शकषष्टिनाराचशिलीमुखामैः सच्छिन्नसूचीमुख-
 नैकवक्त्रैः ॥ १३. रा१-स तांस्तु वि० । १४. रा१-तं । १५. रा१-कालानकसप्र० ।
 १६. प्र-त्रिदशेन्द्रसत्रोः । १७. रा२ म-पुनश्च । १८. प्र-नास्ति ॥

- तं कृत्त-चापं त्रिभिर् आ-जघान
 बाणैस् तदा दाशरथिः शिताऽग्रैः ।
 स सायकाऽऽर्तो वि-चचाल राजा
- ८२] कृच्छ्राच्च च सं-ज्ञां पुनर् आ-ससाद् ॥१७॥ [१०५
 स कृत्त-चापः शर-ताडिताऽङ्गः
 स्वेदाऽऽर्द्रगात्रो रुधिगऽवसिक्तः ।
 जग्राह शक्तिं सहसा प्र-चण्डां
- ८३] स्वयम्भु-दत्तां युधि देव-शत्रुः ॥१८॥ [१०६
 स तां विधूंमाऽनल-सन्निकाशां
 वि-त्रासिनीं वानर-राक्षसीनाम् ।
 चिक्षेप शक्तिं तरसा ज्वलन्तीं
- ८४] सौमित्रये राक्षस-राष्ट्र-नार्थः ॥१९॥ [१०७
 प्र-दीप्यमानां रघु-नन्दनस् तां
 जघान बाणैर् अनल-प्रकाशैः ।
 तथाऽपि सा तस्य विवेश शक्तिर्
- ८५] भुजाऽन्तरं दाशरथेर् वि-शालम् ॥१००॥ [१०८
 शक्त्या तथा तु सौमित्रिम् ताडितेश् च स्तनाऽन्तरे ।

१ ल१ ल२ व-तथा । म-ततो ॥ २. रा१-०पीडि० । ३. ल१ ल२ व
 अ प्र रा२ फ म-मदार० । ४. रा१-परमप्र० । ल१ ल२ व अ प्र रा२-०सा
 मुच्यन्तां ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र-ततः सधू० । ६. रा१-०रयूथपानाम् । ७.
 ल१ ल२ व अ प्र-स महोज्ज्वलां च । रा२ फ म-सहसा ज्व० । ८. रा१-
 ०राष्ट्रराजः । म-०सलोकनाथः । ९. अनः परमधिकः पाठः—म-आपतन्तीं
 तु तां शक्तिं गृहीत्वा हनुमान्कपिः ॥ १०. रा१-तां दीप्य० । ११. रा१-
 ०प्रतापेः ॥ १२. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-स । १३. ल१ ल२ व अ प्र फ-
 ०तः स । रा२ म-०तस्तु ।

- ८६] विष्णोर् अ-चिन्त्यं स्वं भागम् आत्मानं सम्प्रवि-स्मरन् । [१११
 N] पपात भूमौ सहसा छिन्न-मूल इव द्रुमः ॥१०१॥ [N
 वि-संग्रं पतितं दृष्ट्वा सौमित्रिं राक्षसेश्वरः ।
 ८७] अब-तीर्य रथात् तूर्णम् अभि-दुद्राव लक्ष्मणम् ॥१०२॥ [N
 ततो दानव-दर्प-न्नः सौमित्रिं देव-कण्ठकः ।
 ८८] विष्णोर् अ-चिन्त्यो यो भागो मानुषं देहम् आ-स्थितः ।
 तं पीडयित्वा बाहुभ्याम् अ-प्रभुर लङ्घनेऽभवत् ॥१०३॥ [११२
 ८९] सै तं गृहीत्वा बाहुभ्यां चिन्तयामास रावणः [N
 हिम-वान् मन्दरो मेरुः कैलासो वा महा-गिरिः ।
 ९०] शक्यो भुजाभ्यां सं-बोद्धुं न त्व अयं राघवाऽनुजः ॥१०४॥ [११०
 एतस्मिन् अन्तरे वीरस् त्वरा-वान् मारुताऽऽत्मजः । [N
 ९१] आ-जघानोरसि व्य-ऊढे वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥१०५॥ [११३
 तेन मुष्टि-प्रहारेण रावणो भीम-विक्रमः ।
 ९२] जानुभ्यां न्य-अपतद् भूमौ चचाल नि-पपात च ॥१०६॥ [११४
 वि-संग्रं रावणं दृष्ट्वा सम्-अरे भीम-विक्रमम् ।
 ९३] ऋषयो वानरौश्च चैव नेदुर् देवाश्च से-श्वराः ॥१०७॥ [११६

१. रा_१-आत्मनः । २. रा_१ रा_२ फ म-प्रतिसंस्मरन् । ३. सर्वशाखा-
 साधारणः प्राचीनप्रक्षेप इव इ० । ४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-
 नास्ति ॥ ५. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-अर्थेन भागस्तु समग्रो ॥ ६. प्र
 रा_२ फ-तं गृहीत्वा तु । ७. प्र-राक्षसः । ८. प्र-मन्दरो वा महामेरुः । रा_२
 फ-० वान्मन्दरः शैलः । ९. रा_२ फ-महाबलः । १०. ल_१ ल_२ व अ स-
 न्दस्ति ॥ ११. रा_१-लक्ष्मणं तु ततः श्रीमात्रिषुक्षंतं स मारुतिः । १२. रा_१-
 अ-ऊढेन ॥ १३. रा_१-जानुभ्यामगमद्भूमिं मुमोह प्रचचाल च । अतः
 पश्यदिक्रः पाठः—रा_१-आत्मैः रुनेत्रभवयौर्षवाम रुधिरं बहु ॥ १४. ल_१
 ल_२ व अ-राक्षसः । १५. रा_१-दानवाश्च । १६. रा_१-दर्पितः । ल_१ ल_२
 व अ रा_२ फ म-सासुराः ॥

हनु-मान् अपि तेजस्वी लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।

९४] आऽनयद् राघवाऽभ्याशं बाहुभ्यां परि-गृह्य संः । १.०८। [१.१७

वायु-सूनोः सुहृत्-त्वेन भक्त्या परमया चै सैः ।

९५] अ-कम्प्यो ह्य अपि शत्रूणां लघु-त्वं सव्य-अदर्शयत् १.०९ [१.१८

सां समुत्-सृज्य तं शक्तिः सौमित्रिं युद्ध-दुर्मदम् ।

९६] रावणस्य रथे तस्मिन् स्व-स्थानं प्रत्य-अपद्यत् ॥१.१०॥ [१.१९

रावणोऽपि महा-तेजाः प्राऽऽप्य सं-ज्ञां महाऽऽहवे ।

९७] आ-ददे नि-शितान् बाणान् प्र-गृह्य वि-पुलं धनुः । १.११। [१.२१

आ-श्वस्तैः सं त्रि-शल्यश् च लक्ष्मणः शत्रु-सूदनः ।

९८] विष्णोर् भागम् अ-चिन्त्यं च^१ आत्मानं तत्र सोऽस्मरत् १.१२ [१.२०

एतस्मिन् अन्तरे वीरो दृष्ट्वा रावण-विक्रमम् ।

९९] लक्ष्मणं च समा-श्वस्तं सैन्यं च मुदितं पुनः ॥१.१३॥ [N

नि-पातितौनां वीरैणां वानराणां महा-चमूम् ।

१००] दृष्ट्वा रामो रंण-गतः प्रत्य-अयाद् रावणं युधि^२ ॥१.१४॥ [१.२२

अथैनम् उपसं-गम्य हनु-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ।

१०१] मम पृष्ठं समा-रुह्य जहीऽमं पाप-राक्षसम् ॥१.१५॥ [१.२३

N] श्रुत्वा हनु-मतो वाक्यं युक्तं रामोऽनु-चिन्त्य च^३ ।

१. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-त्रं ॥ २. रा_१-सुकृत्येन । ३. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-वशः । ४. रा_१-शत्रूणामप्रकपोपि लघुत्वमगमत्कपेः ॥ ५. रा_१-समुत्सृज्य च सा । ६. रा_२ फ-दुर्जयम् । ७. रा_१-पुनरागमत् ॥ ८. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-पुनश्च स्वरथे स्थित्वा रोषपर्याकुलेक्ष्मणः । ९. ल_१ ल_२ व अ-मुमोव । १०. रा_१-जग्राह च महद् ॥ ११. रा_१-स्तद्व । १२. रा_१-त्वं स्मृत्वा स्वस्थतरोभवत् ॥ १३. रा_१-तित-महावीरा । १४. रा_१-रणे तस्मिन्नभिदुद्राव रावणम् ॥ १५. ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ-जहोनं ॥ १६. रा_२ फ-रामो दाक्षरथिस्ततः ।

- एवम् उक्तम् तथेत्य् उक्त्वा समा-रूढं प्रुवं-गमम् ॥११६॥ [१२४४
 १०२] राघवः समराऽमर्षी हन्तु-कामो निशा-चरम् । [N
 ऐरावणम् इवेन्द्रस् तु हनू-भन्तं समा-स्थितः ॥११७॥ [१२४५
 १०३] अथ तं रावणं सं-ख्ये ददर्श मनुजाऽधिपः । [१२५
 तम् आ-लोक्य महा-तेजाः प्रेत्य-अयाद् रघु-नन्देनः ।
 १०४] वि-रोचनम् इव क्रुद्धो विष्णुर् अभ्युद्यताऽऽयुधः ॥११८॥ [१२६
 ज्या-शब्दम् अथ कुर्वन् स वज्र-निष्पेष-निस्वनम् ।
 १०५] गम्भीरोदग्रया वाचा राक्षसेन्द्रम् उवाच ह ॥११९॥ [१२७
 तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा वि-प्रियम् ईदृशम् ।
 १०६] कं नुं राक्षस-शार्दूल गतो मोक्षम् अवाऽऽप्स्यसि ॥१२०॥ [१२८
 यदीऽन्द्र-वैवस्वत-भास्वरान् वा
 स्वयम्भु-वैश्वानरम् ईश्वरं चं ।
 गमिष्यसि त्वं दश वा दिशो वां
 १०७] तथाऽपि नैवाऽद्य वि-मोक्ष्यसे त्वम् ॥१२१॥ [१२९
 येन चैषं शक्त्या नि-हतम् त्वयाऽद्य
 वि-र्षादम् आऽगातं सहसाऽभि-पन्नः । [१३०५
 स एव रक्षो-गण-मृत्यु-भूतः [१३०६
 १०८] प्र-धक्ष्यते वै तव सैन्य-कक्षम् ॥१२२ [N
 १०९] राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो महा-कपिम् ।
 ११०] आ-जघान शरैस् तीक्ष्णैः कौलवैश्वानरोपमैः ॥१२३॥ [१३२

१. रा३ फ-कामस्तु रावणम् । २. रा१-स । ३. प्र-० मन्तमिवास्थितः ॥
 ४. रा१-रयस्थं । ५. रा१-प्रबुद्राव च राघवः ॥ ६. ल१ ल२ व-अपि ॥ ७.
 अ-नत्वा । ८. ल१ ल२ व अ-स्वर्गं ॥ ९. ल१ ल२ व अ प्र रा३
 क-० नरक्षकरान्वा । १०. ल१ ल२ व अ-वै ॥ ११. रा१-य एष । १२. रा३-
 कृत्वा द्विषाद् ॥ १३. रा१-कालानलशिखोपमैः ॥

राघवं वहतस् तस्य ताडितस्याऽपि सायकैः ।

१.११] स्वभाव-तेजो-युक्तस्य भृयस् तेजोऽभ्य-अवर्धता ॥१.२४॥ [१.३३
ततो रामो महा-तेजा रावणेन कृत-व्रणम् ।

१.१२] दृष्ट्वा प्रवग-शार्दूलं क्रोधस्य वशम् अभ्य-अगात् ॥१.२५॥ [१.३४
तस्याऽभिसं-गम्य रथं सै-चकं
साऽश्वध्वजं चाक्र पक्र-पताकम् ।

स-सारथिं चाऽशनि-तुल्य-वेगै
१.१३] रामः प्र-चिच्छेद शरैः सु-तीक्ष्णैः ॥१.२६॥ [१.३५
अथेन्द्र-शत्रुं तरसा जघान

बाणेन वज्राऽशनि-सन्निभेन ।
भुजाऽन्तरे व्यूढ-सुजात-रूपे
१.१४] वज्रेण मेरुं भग-वान् इवेन्द्रः ॥१.२७॥ [१.३६

यो वज्रवेर्गाऽशनिसन्निपातैर्
न चुक्षुभे नाऽपि-चचाल राजा ।

स राम-बाणाऽभिहतो व्यथाऽऽर्तेश्
१.१५] चचाल चापं च मुमोच वीरः ॥१.२८॥ [१.३७

से वि-ह्वलं तं तुं सम्-ईक्ष्य रामः
समा-ददे दीप्तम् अथाऽर्ध-चन्द्रम् ।

तेनाऽर्क-वर्णं सहसा किरीटं
१.१६] चिच्छेद रक्षोऽधिपतेर् महाऽऽत्मा ॥१.२९॥ [१.३८

१. रा१-तेजो व्यव० ॥ २. अतः परमधिकः पाठः-रा१-हनूमानपि
तेजस्वी व्यवर्धत महामनाः । विद्धो वेगेन महता शरैरग्निशिलोपमैः ॥
३. रा१-सुचक्रं । ४. रा१-चापि । म-बाध । ५. रा१-साथानिखत्रशूलं ॥
६. रा१-शारेण । ७. ल१ ल२ व अ प्र-व्यूढशिलालुरूपे ॥ ८. रा१ म-
वज्रपाताशानि० ॥ ९. रा१-सुविह्वलं । १०. रा१ प्र-प्रसमीक्ष्य ॥

- तं निर्विषाऽऽशीविष-सभिकाशं
शान्ताऽर्चिषं सूर्यम् इवाऽभ्रं-रुद्धम् ।
गत-श्रियं कृत्त-किरीट-कुण्डलं
११७] प्रोवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रम् ॥१३०॥ [१३९
कृतं त्वया कर्म महत् सु-तीव्रं
हत-प्रवीरश् च कृतस् त्वयाऽहम् ।
तस्मात् परि-श्रान्तम् इव व्यवस्य
११८] न त्वां शरैर् मृत्यु-पथं नयामि ॥१३१॥ [१४०
स एवम् उक्तो हत-मान-दर्पो
निकृत्त-चापः स-शरः स-शूलः ।
शोकाऽर्दितः कृत्त-महाकिरीटो
११९] विवेश लङ्कां सहसा गत-श्रीः ॥१३२॥ [१४२
तस्मिन् प्र-विष्टे रजनीचरेन्द्रे
महा-बले दानव-देव-शत्रौ ।
हरीन् वि-शल्यान् सह लक्ष्मणेन
१२०] चकार रामः परमाऽऽहवाऽग्रे ॥१३३॥ [१४३
तस्मिन् प्र-भग्रे त्रिदशेन्द्र-शत्रौ

१. ल_१ ल_२ च अ प्र-दवावद्वं । २. रा_१-०-किरीटदेशं ॥ ३. ल_१ ल_२
च अ प्र-त्वयाद्य । ४. अतः परमधिकः पाठः-रा_२-विमृश्य राषवो बुद्ध्या
संचिन्त्य च पुनः पुनः । बुद्धिपूर्वं तु काकुत्स्थो नाबधीद्राक्षणां तदा ॥ हितं
संचित्य सीताया आत्मनश्च महामतिः । नाबधीद्राक्षसं तस्मात्कुद्वरचैन-
मुवाच ह ॥ अभिजातं बलं शौर्यं यशो धर्मस्तपः श्रुतिः । मैथिलीं हरता
मूढ सर्वं ते विफलीकृतं ॥ निरस्य रावणां युद्धे भस्सयित्वा मुहुर्मुहुः । प्रहस्य
राषवो वाक्यं पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ त्वाहमेकाकिनं दृष्ट्वा कारणाच्चैव दुर्मते ।
नाहं त्वां प्रबधिष्यामि तस्माद्ब्रह्म निशाचर ॥ म-अनुजानामि गच्छ त्व-
मिदानीं बायापीडितः । प्रविश्य लंकामाश्वास्य श्वः पश्यसि बलं मम ॥

सुराऽसुरा भूत-गणा दिशश्च । [१४४पू
 स-सागराः सर्षिमहोरगाश्च^३ [१४४उ
 १२१] ननन्दिरे सिद्ध-गणाश्च सर्वे ॥१३४॥[N

इत्यार्षे रामार्यणे युद्ध-काण्डे रावण-भङ्गो नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥३७॥

[वं-३७]= [अष्टात्रिंशः सर्गः] =[दा-६०]

स प्र-विश्य पुरीं लङ्कां राम-बाण-बलाऽर्दितः ।
 १] भृंगं-दर्पस् तथां राजा बभूव व्यथितेन्द्रियः ॥१॥ [१
 मातङ्ग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्न-गः ।
 २] अभि-भूतोऽभवद् राजा राघवेण महाऽऽत्मना ॥२॥ [२
 ब्रह्म-दण्ड-प्रकाशानां विद्युत्-सदृश-वर्चसाम् ।
 ३] स्मरन् राघव-बाणानां विव्यथे राक्षसेश्वरः ॥३॥ [३
 स काञ्चन-मयं दिव्यम् आ-श्रित्य परमाऽऽसनम् ।
 ४] अवेक्षमाणः सचिवान् रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ॥४॥ [४
 सर्वं तत् खलु मोघं मे यत् कृतं परमं तपः ।

१. प्र-०गणादिकाश् । २. ल_१ ल_२ ब अ-समागताः । ३. अतः
 परमधिकः पाठः—ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ-चचाल भूर्भूतश्चराश्चरस्य बलाबलं
 रावणारामयोश्च । पराजयं चापि जयं च रामो दशाननश्चापि विवेद नैव ॥
 ४. ल_१ ल_२ ब अ रा_२ फ-अज्ञासिषुः । ५. प्र-वानरराक्षसाश्च ॥ ६. म-नास्ति ।
 ७. फ म-नास्ति । ८. रा_१ ल_२ ब प्र-लंकाकाण्डे । फ म-युद्धपर्वणि ॥ ९. रा_१-
 बाणभयार्दितः । १०. रा_१ म-निश्चसन्वै तदा ॥ ११ म-०शतेजसाम् । १२. रा_१-
 म-राक्षसाधिपः ॥ १३. रा_१-निरीक्ष्य माणः ॥

- ५] यद् इन्द्रेण समानोऽहं मानुषेण परा-जितः ॥५॥ [५
पुरा मे ब्रह्मणा प्रोक्तं तद् वचस् समुप-स्थितम् ।
- ६] मानुषेभ्यो वि-जानीहि भयम् इत्य् एव तत् तथा ॥६॥ [६
देव-दानव-गन्धर्वैर् यक्ष-राक्षस-पन्नगैः ।
- ७] अवध्य-त्वं मया प्राऽऽप्तं परि-भूतास् तु मानुषाः ॥७॥ [७
यच् चाऽपि हिमवच्च-च्छङ्गे क्रुद्धो नन्द् अभ्य-अभाषत ।
- ८] तस्यैव तुल्य-वचनैर् अव-रूढा हि मे पुरी ॥८॥ [N
तयोर महाऽऽत्मनोर वाक्यं नाऽन्यथा तद् धि साम्प्रतम् ।
- ९] सत्यं वि-भीषणेनोक्तं यच् च वाक्यं महाऽऽत्मना ॥९॥ [N
तद् इदं माम् अनुप्राऽऽप्तं विभीषण-वचः शुभम् ।^३
- १०] तैस्य प्रयुक्त-वाक्यस्य नाऽन्यथा याति साम्प्रतम् ॥१०॥ [N
मया दर्पबलोत्सेकाद् अन्यथा चिन्तितं तदा ।
- ११] तद् अन्यथा परि-गतं मम दौरात्म्य-चेष्टितैः ॥११॥ [N
- १२] नाऽति-भारोऽस्ति दैवस्य पौरुषे नियता मतिः ।
- [N] दैव-पौरुष-संयोगान् सिद्धिर् नित्यम् अवाऽऽप्यते ॥१२॥ [N
सज्जा भवन्तु रक्षन्तु नगरीं मे समन्त-तः ।
- १३] राक्षसाश् चैव तिष्ठन्तु पुर-गाः पुर-मूर्धसु ॥१३॥ [१२उ
स चाऽप्रतिम-दर्पोऽद्य देव-दानव-दर्प-हा ।
- १४] ब्रह्म-शापाऽभिभूतश् च कुम्भ-कर्णो वि-बोध्यताम् ॥१४॥ [१३
सम्-अरे जितम् आत्मानं प्र-हस्तं च हतं रणे ।
- १५] ज्ञात्वा रक्षो-बलं भीमम् आ-दिदेश महा-बलः ॥१५॥ [१४
द्वारेषु यत्र क्रियतां प्राकारश् चाऽभि-रुहताम् ।
- १६] निद्रा-बल-समाविष्टः कुम्भ-कर्णो वि-बोध्यताम् ॥१६॥ [१५

१. रा^१-पुराणं ब्रह्मण इद वचनं मामुप० ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. रा^१-
अत आरभ्य ३९-श्लोकं यावन् नास्ति ॥ ४. ल^१ ल^२ च ष प्र फ म-
नास्ति ॥ ५. प्र-नास्ति ॥

- स हि सं-रुये महा-बाहुः कुम्भ-कर्णश्च च राक्षसः ।
 १७] वानरान् राज-पुत्रौ च क्षिप्रम् एव हनिष्यति ॥१७॥ [१८
 राम-बाण-निरस्तानां सं-भ्रमेऽस्मिन् सु-दारुणे ।
 १८] वि-धमिष्यति नः क्षिप्रं कुम्भ-कर्णो महद् भयम् ॥१८॥ [२०
 नव सप्त दशाऽष्टौ च मासान् स्वपिति राक्षसः । [१६७
 १९] तं वि-बोधयत क्षिप्रं कुम्भ-कर्णं महा-बलम् । [N
 कुम्भ-कर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्य-सुखे रतः ॥१९॥ [१९७
 २०] किं करिष्याम्य् अहं तेन शक्र-तुल्य-बलेन हि ।
 ईदृशे सं-भ्रमे घोरे योऽभयाय न कल्पते ॥२०॥ [२१
 २१] तेऽपि तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः ।
 जग्मुः परम-सम्भ्रान्ताः कुम्भकर्ण-निवेशनम् ॥२१॥ [२२
 २२] ते तथा तु समा-दिष्टा राक्षसा भीम-विक्रमाः ।
 गन्धान् मालयं तथा पानं भक्ष्यं चाऽऽदाय स-त्वरः ॥२२॥ [२३
 २३] आ-साद्य भवनं तस्य विविशुस् ते नृपाऽऽज्ञया । [N
 तत् प्र-विश्य महा-द्वारं सर्व-तो योजनाऽऽयतम् ॥२३॥
 २४] कुम्भकर्ण-गृहं रम्यं पुण्य-गन्धं शुचिं शुभम् । [२४
 वि-बोधयन्तस् ते सर्वे तस्थुस् तस्य महा-गृहे ॥२४॥ [N
 २५] तस्य निश्वास-वातेन कुम्भ-कर्णस्य रक्षसः ।
 राक्षसा बल-वन्तोऽपि स्थातुं नाऽशक्नुवन्स् तदा ॥२५॥ [N
 २६] कुम्भ-कर्णस्य नि-श्वासैर् अव-धूता महा-बलाः ।
 यतमानाश्च कृच्छ्रेण तत् ते प्र-विविशुर् गृहम् ॥२६॥ [२५
 २७] सम्प्र-विश्य तदा रम्यं गृहं काञ्चन-कुट्टिमम् ।
 ददशुर् नैर्ऋत-व्याघ्रं शयानं भीम-विक्रमम् । [२६
 २८] ऊर्ध्वरोमाऽश्चित-तनुं श्वसन्तम् इव पक्ष-गम् ॥२७॥
 वि-भ्रामयन्तं नि-श्वासैः शयानं पिशिताऽशनम् । [२८

- २९] भीम-प्राण-बलं भीमं पाताल-विपुलाऽऽननम् ॥२८॥ [२९पू
ते तु तं वि-कृतं मुप्तं वि-कीर्णम् इव पर्वतम् ।
- ३०] कुम्भ-कर्णं महा-निद्रं प्र-मुप्तं बोधयिष्णवः ॥२९॥ [२७
ततः परि-हिता गाढं राक्षसा भीम-विक्रमाः । [४२
- ३१] नीलाऽअनचयाऽऽकाराः कुम्भकर्ण-समीप-गाः ॥३०॥ [४४पू
तत्रोप-जहुः क्षिप्रं ते कुम्भकर्णाऽग्र-तस् तदा ।
- ३२] भक्ष्याणां मेरु-सङ्काशं राशिं परम-तर्पिणाम् ॥३१॥ [३१
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च सं-चयम् ।
- ३३] चक्रुर् नैर्ऋत-शार्दूला राशिम् अन्नस्य चाऽद्भुतम् ॥३२॥ [३२
ततः शोणित-कुम्भांश् च मद्यानि वि-विधानि च ।
- ३४] पुरस्तात् कुम्भ-कर्णस्य चक्रुस् त्रिदश-शत्रवः ॥३३॥ [३३
लिलिपुंश् चं पराऽर्धेन चन्दनेन सु-गन्धिना ।
- ३५] वस्त्रैश् च छादयामासुर् माल्य-योग-सुगन्धिभिः ॥३४॥ [३४
धूपं सु-गन्धं ससृजुस् तुष्टुवुश् च परं-तपम् । [३५पू
- ३६] कुम्भ-कर्णं महा-निद्रं बोधनाय प्र-चक्रिरे ॥३५॥ [N
जल-दा इव चोन्-नेदुर् यातु-धानाम् ततस् ततः । [३५उ
- ३७] विभिदुश् चाऽस्य गात्राणि नि-घ्नन्तो व्य-अनदंस् तथा ॥३६॥ [N
अथ खिन्ना न शेकुस् ते तत्-प्रबोधाय राक्षसाः ।
- ३८] ततो गुरु-तरं यत्रं दारुणं समुपाऽक्रमन् ॥३७॥ [४५
शङ्कांश् च पूरयामासुः शशाऽङ्क-सदृश-प्रभान् ।
- ३९] तुमुलं युगपच्च चाऽपि नेदुर् भृशम् अ-वर्षणाः ॥३८॥ [३६
नेदुर् आ-स्फोटयामासुश् चिक्ष्वेडुश् चैव राक्षसाः ।
- ४०] कुम्भकर्ण-विबोधाऽर्थं चक्रुश् च वि-पुलं स्वनम् ॥३९॥ [३७
उद्घार्त्नं खरान् हयान् नागाञ् जघ्नुर् दण्डकशाऽङ्कुशैः ।

१. रा-तत्राप्याजहुः ॥ २. ल१ ल२ व-लेपुष्वैव ॥ ३. प्र रा-धूर्त्वं ॥
४. रा-नाम् । ५. रा-नास्ति ।

- ४१] भेरी-शङ्ख-मृदङ्गांश् च सर्व-प्राणैर् अवाद्यन् ॥४०॥ [४६
नि-जघ्नुश् चाऽस्य गात्राणि महाकाष्ठ-तां (?तां) डकैः।
- ४२] मुद्गरैर् मुसलैश् चैव सर्व-प्राणं-समुद्यतैः ॥४१॥ [४७
तं शङ्ख-भेरी-मुरज-प्रणादम्
आस्फोटिताऽऽक्ष्वेडित-सिंह-नादम् ।
दिशो द्रवन्तस् त्रि-दिवं क्रमन्तः
- ४३] श्रुत्वा विहं-गाः सहसा नि-पेतुः ॥४२॥ [३८
यदा तु तैः संभि-नदैर् महाऽऽत्मा
न कुम्भ-कर्णो बुबुधे प्र-सुप्तः ।
तदा भुशुण्डीर् मुसलानि चैव
- ४४] रक्षो-गणास् ते जगृहृर् गदाश् च ॥४३॥ [३९
तं शैल-शृङ्गैर् मुसलैर् गदाभिर्
वृक्षैस् तलैर् मुद्गर-मुष्टिभिश् च ।
सुख-प्रसुप्तं भुवि कुम्भ-कर्णं
- ४५] रक्षांस्य् उद्-अग्राणि तदानि-जघ्नुः ॥४४॥ [४०
तेन शब्देन महता लङ्का सम्परि-पूरिता ।
- ४६] स-पर्वत-वना सर्वा सँ चँ नैव व्य्-अबुध्यत ॥४५॥ [४८
ततः सहस्रं भेरीणां युगपत् सम्-अहन्यत ।
- ४७] मृष्ट-काञ्चन-कोणानाम् आ-सक्तानां समन्त-तः ॥४६॥ [४९
एषम् अप्य् अति-निद्रस् तु यदा नैव व्य्-अबुध्यत ।
- ४८] क्षाप-र्वश्यस् तथा सुप्तस् तदा क्रुद्धा निशा-चराः ॥४७॥ [५०
ते तु क्रोध-समाविष्टाः सर्वे भीम-पराऽऽक्रमाः ।

१. रा१-महद्भिः कूटमुद्गरैः। ल१, ल२ च अ प्र-० काष्ठकडंगरैः। २. रा१-
० प्राणेः समन्ततः। ३. ल१, ल२ च अ प्र-नास्ति ॥ ४. रा१-वियदुरप्लवन्तः। म-विय-
दुत्क० ॥ ५. अ-संनिवृत्तैर् ॥ ६. रा१-सर्वाभिपू० । रा२ फ म-सम्प्रतिपू० ।
७. ल१, ल२ च-न तु ॥ ८. रा१-क्षापवज्रतया ॥

- ४२] तद् रक्षो बोधयिष्यन्तश् चक्रुर् अन्यं पराऽऽक्रमम् ॥४८॥ [५१
 अन्ये भेरीः समा-जघ्नुर् अन्ये चक्रुर् मेहा-स्वनम् ।
- ५०] केशान् अस्याऽरुजंश् चाऽन्ये कर्णाब् अन्ये दशन्ति चं ४९ [५२
 अन्ये च बलिनस् तस्य कूट-मुद्गर-पाणयः ।
- ५१] मूर्ध्नि वक्षसि गात्रेषु निर-दैयाः सम-अताडयन् ॥५०॥ [५४
 मृदङ्गान् पणवान् भेरीः शङ्खान् कुम्भ-मुखांस् तथा ।
- ५२] दश राक्षस-साहस्रा जघ्नुर् भीम-पराऽऽक्रमाः ॥५१॥ [N
 राक्षसानां सहस्रं तु शरीरे सम्प्र-धावति । [N
- ५३] कुम्भ-कर्णस् तदा सुप्तो न चैवं प्रत्यु-अबुध्यते ॥५२॥ [५६उ
 रज्जुजालाऽवनद्वाभिर् घातनीभिः समन्त-तः ।
- ५४] बध्यमानो महा-कायो न प्राऽबुध्यत राक्षसः ॥५३॥ [५५
 ततो गज-सहस्रं तु शरीरे संव्यू-अधावत । [५६पू
- ५५] स मर्द्यमानोऽपि तदा न प्राऽबुध्यत राक्षसः ॥५४॥ [N
 ते राक्षसास् तदा खिन्नाश् चक्रुर् अन्यं पराऽऽक्रमम् ।
- ५६] प्र-मदाञ् चाऽऽह्वयामासुः सुमृष्ट-मणि-कुण्डलाः ॥५५॥ [N
 नाग-राक्षस-कन्याश् च तथा गन्धर्व-योषितः ।
- ५७] मनु-जानां दुहितरः किं-नराणां तथैव च ॥५६॥ [N
 प्र-विष्टा भवनं रम्यं तप्तं-काञ्चन-कुट्टिमम् ।
- ५८] कुर्वन्त्यो गीत-वादित्रं कुम्भकर्णाऽग्र-तः स्थिताः ॥५७॥ [N

१. रा_१-महास्वरं । ल_१, ल_२ व अ-पराक्रमं । २. रा_१-अपि
 दक्षिणे ॥ ३. ल_१, व अ-ताडयन्तोऽदयं तथा ॥ ४. रा_१-शंख-
 वादित्रनिस्वनाः ॥ ५. रा_१-तथापि व्यबु० ॥ ६. रा_१-नीमिश्च सर्वशः ॥
 ७. ल_१, ल_२ व अ रा_२ फ म-संप्रधावति । ८. रा_२ फ-नैवाबुध्यत । ९.
 प्र-नास्ति ॥ १०. म-किन्नरयो० ॥ ११. ल_१, ल_२ व अ प्र-मुह्यं ।
 १२. रा_२-तदा काञ्चन० । १३. रा_१-ताः स्त्रियो गीतवादित्रैः ॥
 १४. म-नास्ति ॥

- दिव्या दिव्यैर् अलं-कारैर् दिव्य-धूपेन धूपिताः ।
 ५९] दिव्य-गन्धाः सु-गन्धाश् च चिक्रीडुर् भवनोत्तमे ॥५८॥ [N
 ताश् च सर्वा विशालाऽक्ष्यः सर्वाः काञ्चन-सप्रभाः ।
 ६०] सर्वा रूपगुणोपेताः सर्वाऽऽभरण-भूषिताः ॥५९॥ [N
 सर्वा विस्तीर्ण-जघनाः सर्वाः पीन-पयोधराः ।
 ६१] सर्वाः कमल-पत्राऽक्ष्यो नील-कुञ्चित-मूर्धजाः ॥६०॥ [N
 तासां नूपुर-शब्देन मेखलानां रवेण च ।
 ६२] गीत-वादित्र-शब्देन स्वरेण मधुरेण च ॥६१॥ [N
 दिव्येन चैव गन्धेन स्पर्शेन वि-विधेन च ।
 ६३] वि-बुद्धः कुम्भ-कर्णोऽसौ भीमाऽक्षो भीम-विक्रमः ॥६२॥ [N
 स हन्यमानश् च महीध्र-वृक्षैर्
 अ-चिन्तयंस् तांस् तुमुल-प्रहारान् ।
 निद्रा-क्षयात् क्षुब्ध-बल-पीडितश् च
 N] वि-जृम्भमाणः सहस्रो-पपात ॥६३॥ [५७
 महा-भुजौ वामुकितक्षकाऽऽभौ
 वि-क्षिप्य वीरो गिरि-शृङ्ग-सारौ ।
 वि-वृत्य वक्रं वडवा-मुखाऽऽभं
 ६४] निशा-चरोऽसौ वि-कृतं व्य-अजृम्भत् ॥६४॥ [५८
 वि-जृम्भमाणोऽति-बलः प्रत्य-अबुध्यत राक्षसः ।
 ६५] नि-भासश् चाऽस्य सं-जग्ने सं-वर्त्तक इवाऽनलः ॥६५॥ [६०
 तस्य सं-जृम्भमाणस्य वक्रं पाताल-सन्निभम् ।
 ६६] ददृशे मेरुशृङ्गाऽग्रे दिवा-कर् इवोदितः ॥६६॥ [५९

१. रा२ म-नास्ति । २. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-क्रीडन्त्यो ॥ ३. ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ ४. रा१-भीमदर्शनः । ल१ ल२ व अ प्र फ-भीमपराक्रमः ॥ ५. रा१-क्षुत्परिपी० ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व-०निलः ॥ ७. रा२-विजृम्भमाणं वक्रं पाताललसन्निभम् । ८. रा१-०करमिबोधितम् ॥

- दीप्ताघ्राऽऽस्यजिह्वस्य विद्युत्-सदृशं-पक्ष्मणी ।
 ६७] भीमे नेत्रे न्य-अदृंयेतां दीप्ताव इव महा-ग्रहौ ॥६७॥ [६२
 रूपम् उन्-तिष्ठतम् तस्य कुम्भ-कर्णस्य सं-वैभौ ।
 ६८] तार्षाऽन्ने सर्व-लोकस्य मेघस्येव त्रि-वर्षतः ॥६८॥ [६१
 ते समुत्था(द्-स्था)प्य भीमाऽक्षं भीम-रूप-पराऽऽक्रमम् ।
 ७२] राक्षसाम् त्वरिता जग्मुर् दशग्रीव-निवेशनम् ॥६९॥ [८५
 N] तेऽभि-गम्य दश-ग्रीवम् आसीनं परमाऽऽसने ।
 ऊचुर् वद्धाऽञ्जलिपुटाः सर्व एव निशा-चराः ॥७०॥ [८६
 ७३] प्र-बुद्धः कुम्भ-कर्णो वै भ्राता ते राक्षसर्षभ ।
 यथा ते नैव निर-यातु द्रक्ष(क्ष्य)स्य एनम् इहाऽऽगतम् ७१ [८७
 ७४] रावणम् त्व अब्रवीद् हृष्टो राक्षसान् राक्षसाऽधिपः ।
 द्रष्टुम् एनम् इहेच्छामि यथा-न्यायं च पूजितुम् ॥७२॥ [८८
 ७५] तथेत्य उक्त्वा च ते सर्वे पुनर् आ-गम्य राक्षसाः ।
 कुम्भ-कर्णम् इदं वाक्यम् ऊचू रावण-चोदिताः ॥७३॥ [८९
 ७६] द्रष्टुम् इच्छति राजा त्वां सर्व-राक्षस-पुङ्गवः ।
 गमने क्रियतां बुद्धिर् भ्रातरं संम्प-हर्षय ॥७४॥ [९०
 ७७] कुम्भ-कर्णम् तु दुर-धर्षो भ्रातुर् ओ-ज्ञाय शोसनम् ।
 तथेत्य उक्त्वा महा-वीर्यः शयनाद् उत-पपात ह ॥७५॥ [९१
 ७८] प्र-क्षाल्य वदनं हृष्टः शान्तः परम-भूषितः ।
 पिपासुस् त्वरयामास पानं मद-समीरितम् ॥७६॥ [९२

१. रा२-० समप्रकाशिनी । २. ल, ल२ व अ प्र रा२ फ म-भीमे वदृश-
 तुर्नेत्रे ॥ ३. रा२-रक्षसः । ४. रा, ल, ल२ व अ प्र रा२ म-नेपते
 सबलाकस्य । ५. अतः परमधिकः पाठः—रा, -तद्विनिर्गं ततो रक्षः क्वा-
 यीकृतलोचनम् । विहरत्सर्वतो दृष्टिं तानुवाच निशाचरान् ॥
 ६. रा, म-० कर्णोऽसौ ॥ ७. प्र-बभूवपति ॥ ८. रा, म-दु । ९. म-
 नास्ति ॥ १०. रा, -बुद्धी रावणं च ग्रह० ॥ ११ म-आज्ञामवाच्य च ॥

७२] ततस् तु त्वरितास् तस्य राक्षसा रावणाऽऽज्ञया ।

मद्यं भक्ष्यं च वि-विधं क्षिप्रम् एवाऽऽनयंस् तदा ॥७७॥ [२३

८०] प्र-हर्षणाऽर्थं मनसो दीप्ताऽऽस्यो रक्त-लोचनः । [N
८१३] आ-ददे क्षुधितो मांसं शोणितं तृप्तितोऽपिबत् ॥७८॥

८२पू] मेदः-कुम्भांश् च मद्यं च पयो शक्र-रिपुस् तदा । [६४

सज्ज-कर्णान् स-जठरान् महिष्यान् शूल्य-पैठरान् ।

N] अष्टौ पशु-शतान्य एव पुरुषान् एक-विंशतिम् ॥७९॥ [N

सं-भुज्य स महा-कायो दावाऽग्निर इव तु तृणमै ।

N] कुम्भ-कर्णो महा-बाहुर गमनायोप-चक्रमे ॥८०॥ [N

ततस् तृप्तम् इर्धं ज्ञात्वा सम-ईयुस् ते निशा-चराः ।

८३] शिरोभिश् च प्र-णम्यैर्न सर्व-तः पर्य-अवारयन् ॥८१॥ [६५

स सर्वान् सान्त्वयामास नैर्ऋतान् नैर्ऋतर्षभः ।

८४] बोधनाद् वि-स्मितश् चाऽपि राक्षसान् इदम् अब्रवीत् ॥८२॥ [६७

किम्-अर्थम् अहम् आ-गम्य भवद्भिः प्रति-बोधितः ।

८५] कच्-चिच् च कुशलं राज्ञो भयं वा नेह किं-चन ॥८३॥ [६८

कच्-चिद् राक्षस-राजस्य नै खल्व् अ-प्रियम् आ-र्गतम् । [N

N] न ह्य अल्पे कारणे सुप्तं प्र-बोधयति माम् इह ॥८४॥

N] तैत् कथ्यतां येषाऽर्थेन मत्-प्रबोधन-कारणम् । [७१

१. रा_१-एवोपपादयन् ॥ २. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-महिषाणां
बराहाणां मांसं मद्यं च रुत्कृतं ॥ ३. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-मुक्त्वा
चांसं बहुविधं किंचि स ६ वाभवत् । पीत्वा घटसहस्रं च तथा मुक्त्वा
सुभोजनम् ॥ ४. रा_१-सवराहान्समहिषान्कुंजरान्शूल्यपैठरान् ॥ ५. रा_१-एतस्सं-
भक्ष्य सुमहा महादावाग्निवत्पुं ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ म-इति ॥
७. रा_२-प्रहसन् ॥ ८. अ-अत आरभ्य ८६-शश्वोकस्य प्रथमपादं यावन्
नास्ति ॥ ९. रा_१-तदाख्याताद्य तत्त्वेन । म-०तां यथातत्त्वं । १०. ल_१ ल_२
व प्र रा_१ फ म-मम बोधन० ।

- अथवा ध्रुवम् अन्येभ्यो भयं परम-दारुणम् ।
 ८६] यद्-अर्थं त्वरितैः सर्वैर् भवद्भिः प्रति-बोधितः ॥८५॥ [६९
 अद्य राक्षस-राजस्य भयम् उत्-सादयाम्य् अहम् ।
 ८७] पातयिष्ये महेन्द्रं वा भक्षयिष्यामि चोऽन्तकम् ॥८६॥ [७०
 एवं ब्रुवाणं सं-रब्धं कुम्भ-कर्णम् अरि-दमम् ।
 ८८] यूपाऽक्षः सचिवो रौद्रो बद्धोऽञ्जलिर् उवाच ह ॥८७॥ [७२
 ८९पृ] न नो देव-कृतं किञ्चिद् भयम् अस्ति निशा-चर । [७३पृ
 गन्धर्व-दानवेभ्यो वा कुतः पतग-भोगिनः ।
 ९०] यादृशं मानुषाद् राज्ञो भयं घोरम् उप-स्थितम् ॥८८॥ [७४
 वानरैः पर्यताऽऽकारैर् लङ्का सम्परि-वारिता ।
 ९१] सीताहरण-दुःखाऽऽर्ताद् रामान् नः परमं भयम् ॥८९॥ [७५
 एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महा-पुरी ।
 ९२] अक्षः कुमारो नि-हतो मन्त्रि-पुत्राः स-किङ्कराः ॥९०॥ [७६
 स्वयम् इच्छति चोद्-हर्तुं पौलस्त्यं देव-कण्टकम् ।
 ९३] मृत-कल्पो रणे मुक्तो रामेणाऽमित-तेजसा ॥९१॥ [७७
 यत् न देवैः कृतं पूर्वं न दैत्यैर् न च दानवैः ।
 ९४] कृतं तद् इह रामेण वि-मुक्तः प्राण-संशयात् ॥९२॥ [७८
 स यूपाऽक्ष-वचः श्रुत्वा भ्रातुञ्च च भयम् आ-गतम् ।
 ९५] कुम्भ-कर्णो वि-वृत्ताऽक्षो यूपाऽक्षम् इदम् अब्रवीत् ॥९३॥ [७९
 सर्वम् अद्यैव यूपाऽक्ष हरि-सैन्यं स-लक्ष्मणम् ।
 ९६] राघवं च रणे हत्वा पश्चाद् द्रक्ष्यामि रावणम् ॥९४॥ [८०

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-वानलं । २. अतः परमधिकः
 पाठः—रा२-वमं च पातयिष्यामि सपत्न्यां च जलेश्वरं । पर्यताश्चारयिष्यामि
 कंषयिष्यामि मेदिनीम् ॥ ३. रा१-राक्षः कृताञ्जलिर् ॥ ४. रा१-संकेयं
 परिवेष्टिता ॥ ५. रा१-स्वयं रक्षोधिपत्वात् पौलस्त्यो देवकण्टकः । ६. ल१ ल२
 व अ प्र रा२ फ म-रणावार्तो ॥ ७. रा१-नाच्छामि ॥

राक्षसांस् तर्पयिष्यामि हरीणां मांस-शोणितैः ।

१७] राम-लक्ष्मणयोश्च चाऽपि स्वयं पास्यामि शोणितम् ॥१६॥ [८१

तस्याऽथ वाक्यं वदंतो नि-शम्य

स-गर्वितं रोष-विवृद्ध-धोषम् ।

महोदरो राक्षसराज-पुत्रैः

१८] कृताऽञ्जलिर् वाक्यम् इदं वभाषे ॥१६॥ [८२

पश्चाद् अपि महा-बाहो शत्रून् युधि वि-जेष्यसि । [८३उ

१९] त्वद्-दर्शन-परं तावद् भ्रातरं द्रष्टुम् अर्हसि ॥१७॥ [N

महोदर-वचः श्रुत्वा राक्षसैः परि-वारितः ।

१००] कुम्भ-कर्णो महा-तेजाः सम्प्र-तस्थे महा-बलः ॥१८॥ [८४

उदाराणां स मद्यानां तदा राक्षस-पुङ्गवः ।

N] पीत्वा घट-सहस्रं वै तथा भुक्त्वा च भोजनम् ॥१९॥ [N

१०१.पू] स-रोषर्षं चोत्-कटो मत्तम् तेजो-बल-समन्वितः ।

N] कुम्भ-कर्णो बभौ घोरः कालाऽन्तकयमोपमः ॥१००॥ [१४

N] सोऽगच्छद् भवनं राज्ञो रक्षो-बल-समन्वितः ।

१०१.उ] कुम्भ-कर्णः पद-न्यासैः कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥१०१॥ [१६

स राज-मार्गं वपुषा वि-दीपयन्

सहस्र-रश्मिर् भेगे-वान् इवाऽशुभिः ।

जगाम नीलोऽम्बुद-मालया वृत्तैः

N] शत-क्रतुः स्थानम् इव स्वयं-भुवः ॥१०२॥ [१६

१. रा१-भ्रुवतो । २. रा१ रा२ फ म-घोरं । ३. ल१ ल२ व अ प्र
रा२ फ-राजमुख्यः ॥ ४. रा१-वधिष्यसि । ५. रा१-तात ॥ ६. रा१-
प्रतस्थे त्वां (ऽभ्रा) तरं प्रति ॥ ७. रा१-स एवं । ८. ल१-कुम्भकर्णो महाबाहुर्गम-
नायोपचक्रमे । ल२ व अ प्र-नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति । १०.
अतः परमधिकः पाठः—रा१-महाबलो महाबाहुः प्रतस्थे भ्रातुरन्तिकम् ॥
११. रा१-वसुजाम् । १२. रा१-नेत्रांजलिमालयाचितः ॥

तं मेरुं-शृङ्ग-प्रतिमं किरीटिनं

स्पृशन्तम् आदित्यम् इवाऽऽत्म-तेजसा ।

वनौकसः प्रेक्ष्य वि-दृष्टम् अद्भुतं

१०२] भयाऽर्दिता द्रुविरे समन्त-तः ॥१०३॥ [११

के-चिच् छरण्यं शरणं स्म रामं

व्रजन्ति के-चिद् व्यथिता नि-पेतुः ।

के-चिद् दिशः सं-त्वरिताः प्र-याताः

[N] के-चिद् भयाऽऽर्ता भुवि शेरते स्म ॥१०४॥ [N

इत्यार्षे रामोयणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-प्रबोधनं नामाऽष्टात्रिंशः सर्गः ॥३८॥

[बं-३८]= [एकोनचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६१]

ततो रामो महा-तेजा धनुर् आ-दाय वीर्य-वान् ।

१] किरीटिनं महा-कायं दर्दशाऽति-भयङ्करम् ॥१॥ [१

तं दृष्ट्वा राक्षस-श्रेष्ठं पर्वताऽऽकार-सन्निभम् ।

२] क्रममाणम् इवाऽऽकाशं पुनर् नारायणं यथां ॥२॥ [२पू

कुम्भ-कर्णं महा-कायं सर्व-भूत-भयाऽऽवहम् । [N

३] सतोयाऽम्बुद-सङ्काशं काञ्चनाऽङ्गद-धोरिणम् ॥३॥ [२उ

४पृ] यं दृष्ट्वा वि-द्रुता दिग्भ्यो वानराणां महा-चमूः । [३

१. रा१-तमदिग्ग० ॥ २. ल१ल२ब अ प्र रा२फ म-पतति । ३. ल१ब अ-
सुत्वरिताः । ४. ल१ल२ब अ प्र रा२फ-प्रयांसि । म-व्रजन्ति ॥ ५. फ म-न-स्ति ।
६. रा१-प्र-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । ७. रा१-०-प्रबोधो ॥ ८. रा१-कुम्भकर्णं ददर्श
ह ॥ ९. रा१-०-रदर्शनम् । १०. रा१-पुरा नारायणं विभुं ॥ ११. रा१-शुक्लवर्त
महारौद्रं तीक्ष्णदंष्ट्रम् ॥ १२. रा१-०-दभूषणं ॥ १३. रा२-दृष्ट्वातिमहाकायं ।

- N] वि-द्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्धमानं च राक्षसम् ।
 ४३] सु-विस्मितम् इदं रामो वि-भीषणम् उवाच ॥४॥ [४
 कोऽयं पर्वत-सङ्काशः किरीटी हरि-लोचनः ।
 ५] लङ्कायां दृश्यते वीरः स-विद्युद् इव तोय-न्दः ॥५॥ [५
 पृथिव्यां केतु-भूतो वै महान् एष हि दृश्यते ।
 ६] यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे वि-द्रवन्ति भयाऽर्दिताः ॥६॥ [६
 आ-चक्ष्व मे महान् कोऽसौ राक्षसो यदि वाऽसुरः ।
 ७] न मयैवं-विधं भूतं दृष्ट-पूर्वं कदा-चन ॥७॥ [७
 स पृष्टो राज-पुत्रेण रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ८] वि-भीषणो महा-भ्रातृः काकुत्स्थम् इदम् अब्रवीत् ॥८॥ [८
 येन वैवस्वतो युद्धे वासवश् च परा-जितः ।
 ९] सोऽयं वि-श्रवसः पुत्रः कुम्भ-कर्णो निशा-चरः ॥९॥ [९
 एतेन देवा युधि दानवाश् च
 यक्षा भुजं-गाः पिशिताऽशनाश् च ।
 गन्धर्व-विद्याधर-गुह्यकाश् च
 १०] सहस्र-शो राघव सम्प्र-भगाः ॥१०॥ [१०
 शूल-पाणिं समा-यान्तं कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ।
 ११] हन्तुं न शेकुम् त्रि-दशाः कालोऽयम् इति मोहिताः ॥११॥ [११
 प्र-कृत्यैवैष तेजस्वी कुम्भ-कर्णः सु-दुर्जयः ।
 १२] अन्येषां राक्षसेन्द्राणां वरदान-कृतं बलम् ॥१२॥ [१२
 एतेन जात-भात्रेण क्षुधितेन महाऽऽत्मना ।^१

१. रा_१-महातेजोऽत्र ॥ २. रा_१-रूपं ॥ ३. रा_१-आचक्ष्वे महातेजा
 राघवाय विभीषणः ॥ ४. ल_१ ल_२ च अ-०स्वते । ५. ल_२-नास्ति ॥ ६. अतः
 परमधिकः पाठ—रा_१-अस्त्वैव तु महाबाहो निजमेवौरसं बलं ॥ ७. अतः
 परमधिकः पाठः—रा_१-भक्तिता अप्सरसः सप्त महेंद्रानुचरा दश । श्रुवीयां
 च सहस्राणि रक्षसानेन राघव ॥

- १.३] भक्षितानि सहस्राणि सत्त्वानां मु-महान्त्य् अपि ॥१.३॥ [१.३
तास् तदा भक्ष्यमाणास् तु प्र-जा भय-निपीडिताः ।
- १.५] प्र-ययुः शरणं शक्रं तं चाऽप्य् अर्थं न्य-अवेदयन् ॥१.४॥ [१.४
स कुम्भ-कर्णं कुपितो महाऽऽत्मा
जघान वज्रेण शितेन शक्रः ।
स शक्रं वज्राऽभिहतो महाऽऽत्मा
- १.६] चचाल कोपाच् च भृशं ननाद ॥१.५॥ [१.५
तस्य नानर्घ्यमानस्य कुम्भ-कर्णस्य धी-मतः ।
- १.७] श्रुत्वा स्वभाव-तस् त्रस्ताः प्र-जा भूयोऽपि तत्रसुः ॥१.६॥ [१.६
ततः क्रोधाद् विवृत्ताऽक्षः कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।
- १.८] निष्-कृष्यैरावणाद् दन्तं जघानोरसि वासवम् ॥१.७॥ [१.७
कुम्भकर्ण-प्रहाराऽऽर्तः स विह्वलित-मार्गसः ।
- १.९] ततो वि-षेदुः सहसा देवं-गन्धर्व-दानवाः ॥१.८॥ [१.८
प्र-जाभिः सह शक्रं स् तु ययौ स्थानं स्वयं-भुवः ।
- २०] कुम्भ-कर्णस्य दौरात्म्यं प्र-विवक्षुः प्रजा-पतेः । [१.९
२१पू] प्र-जानां भक्षणं चैव देवानां चैव भक्षणम् ॥१.९॥ [२०पू
एवं यदि प्र-जा नित्यं भक्षयिष्यति राक्षसः ।
- २२] अ-चिरेणैव कालेन लोकेः शून्यो भविष्यति ॥२०॥ [२१

१. ल१ ल२ ब प्र-सत्त्वानि । २. म-महताम् ॥ ३. अतः परमधिकः

पाठः—रा१ रा२-तच्छ्रुत्वा तु वचस्तासां शक्रस्तु त्वरयान्वितः । ऐरावत्यां
समारुह्य वज्रमुद्यम्य वीर्यवान् ॥ जगाम सहितो देवैर्देवराजो महाबलः । तं
तु देशं समासाद्य यत्रास्ते स निशाचरः ॥ ४. रा१-वज्रपाताभिः ॥ ५. रा२-
तत्र । ६. रा१ म-कोपाद् । ७. ल१ ल२ ब अ प्र-विकृष्यैः ॥ ८. रा१ ल१ ल२
ब अ प्र फ म-० तवासवः । ९. रा१-देवा ब्रह्मर्षिसत्तमाः ॥ १०. रा१-शक्रश्च ।
११. रा२ फ म-० नामपि । १२. रा१-वषेणं । १३. अतः परमधिकः पाठः—
रा१ रा२-आभ्रमध्वंसनं चैव परस्त्रीहरणानि च ॥ १४. रा१-त्वेष । १५.
ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-शून्या भूमिः ॥

- वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्व-लोक-पितामहः ।
 २३] रक्षः समा-ह्वयामास कुम्भ-कर्णं ददर्श च ॥२१॥ [२२
 कुम्भ-कर्णं सम-ईक्ष्यैव वि-स्मितोऽभूत् प्रजा-पतिः ।
 २४] कुम्भ-कर्णं महा-वीर्यं स्वयं-भूर् इदम् अब्रवीत् ॥२२॥ [२३
 २५पू] ध्रुवं लोकंविनाशाऽर्थं पौलस्त्येनाऽसि निर्-मितः ।
 तस्मात् त्वम् अद्य-प्रभृति मृत-कल्पः शयिष्यसि ॥२३॥ [२४
 २६] ब्रह्मशापाऽभिभूतस् तुं नि-पपात स राक्षसः । [२५पू
 २७] भ्रातरं पतितं दृष्ट्वा रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ॥२४॥ [N
 कृत्वा किं काञ्चनं वृक्षं फल-काले नि-पात्यते ।
 २८] न नम्रारं स्वयं न्याय्यं शप्तुम् एवं प्रजा-पते ॥२५॥ [२६
 न च त्वद-वचनं मिथ्या स्वप्स्यत्य् एष न सं-शयः ।
 २९] कालम् तु क्रियताम् अस्य स्वप्ने जागरणे तथा ॥२६॥ [२७
 रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयं-भूर् इदम् अब्रवीत् । [N
 ३०] शयिता ह्य एष षण् मासान् एकाऽहं जागरिष्यति ॥२७॥
 ३१पू] असौ तु वीर एकाऽहे क्षुधितो वि-चरन् भुवि ।
 N] व्यात्ताऽऽस्यो भक्षयेत् लोकान् सं-क्रुद्ध इव पावकः ॥२८॥ [२९
 आत्म-व्यसनम् आ-साद्य कुम्भ-कर्णो वि-बोधितः ।
 ३२] त्वत्-पराऽऽक्रम-भीतश् च राजा सम्प्रति रावणः ॥२९॥ [३०

१. रा_१-ह ॥ २. रा_१-निरीक्ष्यैव । ३. रा-_१-तन एनं ॥ ४. रा_२-
 एवं । ५. ल_१ ल_२ ब अ प्र-लकावि० । ६. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-
 यस्मात्त्वमीदृशः क्रूरो लोकं हिंसितुमुद्यतः ॥ ७. रा_१ रा_२ फ म-
 भूतश्च । ८. रा_१-निद्रयामिपरिप्लुतं । ९. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-
 ततः परमसंभ्रान्तो रावणो वाक्यमब्रवीत् ॥ १०. अ-अत आरभ्य २७-
 शदलोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ ११. ल_१ ल_२ ब प्र-नास्ति ॥ १२. अतः
 परमधिकः पाठः—रा_१-पुरा हि वृत्तवान्निद्रां गोकर्णोऽसौ यदृच्छया ।
 १३. रा_१-स्वपिता त्वेष ॥ १४. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-आत्मतुल्यं
 महत्कर्म, आहारं च करिष्यति ॥

- स एष क्षुधितो वीरो निर-गमिष्यत्य् अ-संशयम् ।
 ३३] वानरान् भृश-संकुद्धो भक्षयिष्यति वीर्य-वान् ॥३०॥ [३१
 कुम्भ-कर्णं सम-ईक्ष्यैव हरयो विप्र-दुद्रुवुः ।
 ३४] कथम् एनं रणे क्रुद्धं वारयिष्यन्ति वानराः ॥३१॥ [३२
 उच्यतां (?न्तां) वानराः सर्वे मतम् एतत् समुच्चै-छितम् ।
 ३५] तर्कयन्तोऽर्थं बुध्यन्तो भविष्यन्तीऽहं निर्-भर्याः ॥३२॥ [३३
 विभीषण-वचः श्रुत्वा हेतु-मद् ग्राहकं तथा ।
 ३६] उवाच राघवो वाक्यं नीलं मेना-पतिं तदा ॥३३॥ [३४
 गच्छ सर्वाणि सैन्यानि व्य्-ऊह्य तिष्ठस्व पावके !
 ३७] द्वाराणि सं-क्रमांश् चैव लङ्काया यूथ-पैः सह ॥३४॥ [३५
 शैल-शृङ्गाणि वृक्षांश् च शिलाश् चाऽऽदाय सर्व-तैः ।
 ३८] भवन्त् आत्ताऽऽयुधाः सर्वे वानराः शैल-पाणयः ॥३५॥ [३६
 राघवेण समा-दिष्टो नीलो हरि-चमूपतिः ।
 ३९] शशास वानराऽनीकं यथा-वत् कपि-कुञ्जरः ॥३६॥ [३७
 ऋषभः शरभो नीलो हनू-मान् अङ्ग-दो नलः ।
 ४०] शैल-शृङ्गाणि शैलाऽऽभा गृहीत्वा द्वारम् अभ्य्-अयुः ३७ [३८
 ततो हरीणां तद् अनीकम् उग्रं
 रराज भीमोर्धतवृक्षशैलम् ।
 गिरेः समीपाऽनुगतं यथैव
 ४१.] महा-स्वनं तोयद्-जालम् उग्रम् ॥३८॥ [४०

इत्यार्षे रामायणे युद्धै-काण्डे कुम्भकर्ण-दर्शनो नामैकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥३९॥

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-वीर ॥ २. रा१ ल१ फ म-मंत्रम् ।
 ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा१ म-समुत्थित । ४. रा१-०न्तो हि बु० । म-
 ०न्तो भविष्यन्ति हरयो निर्भया रणे ॥ ५. रा१-सर्वशः ॥ ६. रा१-दीप्तो-
 द्यतभीमशैलं ॥ ७. रा१ प्र-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । ८. ल१ ल२ व अ प्र
 म-०र्णवृत्तवर्णनं । रा२-०र्णवृत्तान्तवर्णनं ॥

[वं-३९] = [चत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६२]

स तु राक्षस-शार्दूलो निद्रा-बल-समाकुलः ।

१] राज-मार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विपुल-विक्रमः ॥१॥ [१

राक्षसानां सहस्रैस् तु वृतः पर-पुरं-जयः ।

२] गृहेभ्यः पुष्प-वर्षैश् च कीर्यमाणस् तदा ययौ ॥२॥ [२

स हेम-जाल-विततं भ्रातुर् भास्वर-दर्शनम् ।

३] ददर्श वि-पुलं रम्यं राक्षमेन्द्र-निवेशनम् ॥३॥ [३

अभि-गम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्याश् चाऽपि वि-गाढ सः ।

४] ददर्शाऽऽसीनम् आ-विष्टं वि-माने पुष्पके गुरुम् ॥४॥ [४

स तं तदा सूर्य इवाऽभ्र-जालं

प्र-विश्य रक्षोऽधिपतेर् नि-वेशम् ।

दूराद् ददर्शाऽग्र-जम् आसन-स्थं

N] स्वयं-भुवं शक्र इवाऽऽसन-स्थम् ॥५॥ [४

अथ दृष्ट्वा दश-ग्रीवः कुम्भ-कर्णम् उप-स्थितम् ।

५] किं-चिद् उत्था(द-स्था)य सं-हृष्टः सन्नि-कर्षम् उपाऽऽनयत् ६] ७

अथाऽऽसीनस्य पर्य-अङ्के कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

६] स जग्राह तदा भ्रातुः पादौ राक्षस-पुङ्गवः । ८

उत्-पत्ये चैनं मुदितो रावणः परि-ष्वजे ॥७॥

७] स भ्रात्रा सम्परि-ष्वक्तो यथा-वच् चाऽभि-नन्दितः । [९

कुम्भ-कर्णम् ततो दिव्यं प्रति-पेदे वराऽऽसनम् ॥८॥

८] स तदाऽऽसनम् आ-विश्य कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

संरक्त-नयनः कोपाद् रावणं वाक्यम् अब्रवीत् ॥९॥ [१०

१. रा_१ व रा_२ म-निद्रावशस० । २. रा_१-ययावतुल० ॥ ३. रा_१-
सुभानुसुरद० । ल_१ ल_२ व अ-भ्रातुर्भास्वरविक्रमः ॥ ४. रा_१-अत्युग्रं ॥
५. रा_१-उत्थाप्य । ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-चैव ॥ ७. ल_१ ल_२ व
अ-विधिवच् । प्र-विधिवच् ॥ ८. रा_१-आसाद्य ॥

९] किम्-अर्थम् अहम् आ-दृत्य त्वया राजन् प्र-बोधितः ।

शंसकस्माद् भयं तेऽद्य कोऽद्य प्रेतो भविष्यति ॥१०॥ [१.१.५

१०] यदीऽन्द्रात् ते' भयं राजन् यदि वा' सैल्लिश-तः ।

शतं-ऋतुं वि-जेष्यामि त्रैलोक्ये पार्थिवो भव ॥११॥ [N

१२] दीर्घ-काल-प्रसुप्तस्य कुम्भ-कर्णस्य वि-क्रमम् ।

अद्य पश्यन्तु भूतानि भक्ष्यमाणानि सर्व-शः ॥१२॥ [N

१३] नन्व् ईदं त्रि-दिवं सर्वम् आ-हारो युज्यते मम ।

सोऽद्य तृप्तिं गमिष्यामि भक्षयित्वा सुराऽसुरान् ॥१३॥ [N

१४] कुम्भकर्ण-वचः श्रुत्वा जहृषे रावणस् तदा ।

पुनर् जातम् इवाऽऽत्मानं मेने स रजनी-चरः ॥१४॥ [N

१५] कुम्भकर्ण-बलाऽभिज्ञो जानंस् तस्य पराऽऽक्रमम् ।

बभूव मुदितो राजा शशाऽङ्कु इव वि-ग्रहं ॥१५॥ [N

१६] तम् ईक्ष्यं परि-दृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां कुपितोऽब्रवीत् [N

भ्रातरं रावणः प्रेक्ष्य कुम्भ-कर्णम् उपै-स्थितम् ॥१६॥ [१.२.५

१७] अद्य ते सु-महान् कालः शयानस्य निशा-चर ।

स्वपितस् त्वं न जानीषे मम रामान् महद् भयम् ॥१७॥ [१.३

१८] न देवाऽसुर-नोंगेभ्यो गन्धर्वेभ्यः कैदा-चन ।

१. रा१ल१अ-सहसाहत्य ॥ २. रा१-यदीन्द्रतो । ३. रा१-वापि जलेशतः ।

रा२-०लेश्वरात् । ४. अतः परमधिकः पाठः—रा१-यमं हि मर्दयिष्यामि

भक्षयिष्यामि पावकं । पर्वतांश्चूर्णयिष्यामि चालयिष्यामि मेदिनी ॥ रा२-

आदित्यं पातयिष्यामि मनक्षत्रं महीतले । ५. रा१-देवान्विद्रावयिष्यामि ॥

६. रा१ ल१-भक्षमा० ॥ ७. रा१-न त्वय । ८. रा१-सर्वोप्याहारे पृथंते । ९.

रा१-न्तसो भविष्यामि ॥ १०. रा१-शारदः ॥ ११ रा१-ईषण । १२. ल१ ल२

ब अ प्र रा२ फ म-०वृत्ताक्षो । १३. ल१ ल२ ब अ प्र-०कर्ण मिथः स्थितम् ।

रा२ फ म-०कर्णमवस्थितम् ॥ १४. रा१-०रयक्षेभ्यो न गन्धर्वपतत्रितः ।

- भूत-पूर्वं भयं तादृग् यादृशं मानुषाद् ईदम् ॥१८॥ [N
 १९] पुरा त्वं नाऽभि-जानीषे यथा सीता मया हृता ।
 सीता-हरण-सन्तप्ताद् रामान मे मु-महद् भयम् ॥१९॥ [N
 २०] एष दाशरथी रामः सुग्रीव-सहितो बली ।
 सम-उद्रे स-बलस् तीर्त्वा मूलं नः परि-कृन्तति ॥२०॥ [१४
 २१] तावद् ईक्षस्व लङ्काया द्वााराण्य् उप-वनानि च ।
 मेतुना सुख-गम्यो हि वानरैर् (?काऽ)अर्णवः कृतः ॥२१॥ [१५
 २२] ये राक्षसा मुख्य-तमा हतास् ते युधि वानरैः ।
 वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदा-चन ॥२२॥ [१६
 २३] नगरं शत्रुणा रुद्धं युद्धे हत-मुहृज्-जनम् । [N
 २४पृ] कोशश् च क्षपितः सर्वः स त्वम् अद्य प्र-पश्य माम् ॥२३॥
 २५उ] त्रायस्व मां च नगरीं बालवृद्धाऽवशेषिताम् । [१९
 भ्रातुर् अर्थे महा-बाहो कुरु साहाय्यम् उत्-तमम् ॥२४॥
 २६] मयैवं नोक्त-पूर्वं हि कश्-चिद् भ्रातः परं-तप । [२०
 त्वय्य् अस्ति हि मम स्नेहः परा सं-भावना च मे ॥२५॥
 २७] देवाऽसुर-विमर्देषु बहु-शो राक्षसर्षभ ।
 २८पृ] देवाऽसुराः परिच्य-ऊढा निर्-जिताश् चाऽसुरा युधि । [२१
 न हि ते सर्व-भूतेषु दृश्यते सदृशो बली ॥२६॥

१. रा१-भयम् ॥ २. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-यदा ॥ ३. प्र
 रा२ फ म-मूलान् ॥ ४. रा१ रा२ फ म-हतान् ॥ ५. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-
 ०गम्येन वानरैरागतं वृत्तम् ॥ ६. अतः परमधिकः पाठः—रा१-सदेतद्भयमुत्पन्नं
 प्रासनं नो महाबलं । तस्माद्भयस्य नाशार्थं मया प्रबोधितो भवान् ॥ ७.
 ल१ ल२ ब-भयं ॥ ८. रा१-अभ्युपपद्य ॥ ९. अतः परमधिकः पाठः—रा१-
 निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः । १०. रा१ प्र फ म-अस्ति तु ।
 रा२-अस्त्विति ॥ ११. रा१-त्वया देवाः प्रतिव्यूढास्तजिताश् । १२. अतः
 परमधिकः पाठः—रा१-सब देवैरनाधृष्यं वीर्यं भोमपराक्रमम् । १३. रा१-बले ॥

२९] स त्वं मया समादिष्टो वीर भीम-पराऽऽक्रम । [२२

निर्गच्छ शूलम् आदाय पाश-हस्त इवाऽन्तकः ।

३०] वानरान् राज-पुत्रौ च भक्षयस्व प्र-मर्दं च ॥२७॥ [N

समा-लोक्यैव ते रूपं वि-द्रविष्यन्ति वानराः ।

३१] राम-लक्ष्मणयोश् चोऽपि हृदयं प्र-स्फुटिष्यति ॥२८॥ [N

अति-बल महतो भयाद् वि-मुक्तो

भवतु जनः सुखितो ममाऽद्य सर्वः ।

तव भुज-बल-संश्रयाऽभिगुप्तम्

३२] त्रिदश-रिपो जहि राघवं स-सैन्यम् ॥२९॥ [N

कुरुष्व मे प्रिय-हितम् एतद् उत-तमं

यशस्-करं प्रिय-करं बान्धव-प्रियम् ।

स्व-त्तेजसा वि-धम सपत्न-वाहिनीं

३३] शरद्-घनं पवन इवोद्-धतो महान् ॥३०॥ [२३

ईत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-समादेशो नाम

चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

[३-४०]= [एकचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६३]

तस्य राक्षस-राजस्य नि-शम्य परि-देवितंम् ।

१] कुम्भ-कर्णो बभाषेदं वचनं प्र-जहास च ॥१॥ [१]

१. ल_१ ल_२ व अ प्र-प्रमर्दय ॥ २. रा_१-रामस्य लक्ष्मणस्यापि ॥

३. रा_१-कपिबल (?लान्) । ४. ल_१ ल_२ व अ प्र-हरिराघवं ॥ ५. रा_१-

महात्मन् ॥ ६. फ म-नास्ति । ७. रा_१ व प्र-लंकाकाण्डे । रा_२-

नास्ति । म-युद्धपर्वणि । ८. ल_१-०कर्णवधो । रा_२-०कर्णोपदेशो ॥

९. रा_१-स तु । १०. रा_१-०देवनम् ॥

- दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुग मन्त्र-विनिश्चये ।
 २] हिनेऽप्य् अन्-अभियुक्तेन सोऽयम् आ-सादितस्त्वया ॥२[२
 इदं खलु फलं प्राऽऽप्तं शीघ्रं पापस्य कर्मणः ।
 ३] निर्-अयस्याऽव-पतनं यथा दुष्कृत-कर्मणः ॥३॥ [३
 प्रथमं वै महा-राज कृत्यम् एतद् वि-चिन्तितम् ।
 ४] केवलं वीर्य-दर्पेण नाऽनु-बन्धो वि-चारितः ॥४॥ [४
 यः पश्चात् पूर्व-कार्याणि करोत्यै ऐश्वर्य-मोहितः ।
 ५] पूर्वं चोत्तर-कार्याणि न स वेद नयाऽनयौ ॥५॥ [५
 देश-काल-विहीनानि कर्माणि विपरीऽत-वत् ।

१. ल_१ ल_२ व अ प्र-दृष्टदोषोऽपि । २. रा_१-अनतिरक्तेन ॥ ३.
 रा_१-कर्मणां । ४. अतः परमधिकः पाठः—म-पूर्वमेव मया प्रोक्तो रामो
 नारायणः स्वयम् । सीता च योगमायेति बोधितोऽसि न बुध्यसे ॥ एक-
 दाहं वने सानौ विशालायां स्थितो निशिम् । दृष्टो मया मुनिः साक्षान्ना-
 रदो दिव्यदर्शनः ॥ तमब्रुवं महाभाग कुतो गन्तासि मे वद । इत्युक्तो
 नारदः प्राह देवानां मंत्रणे स्थितः ॥ तत्रोत्पन्नमुदंतं बो वक्ष्यामि शृणु
 तत्त्वतः । युवाभ्यां पीडिता देवाः सर्वे विष्णुमुपागताः ॥ ऊचुस्ते देव-
 देवेशं स्तुत्वा भक्त्या समाहिताः । जहि रावणमक्षोभ्यं देव त्रैलोक्य-
 कंटकम् ॥ तथेत्याह महाविष्णुः सत्यसंकल्प ईश्वरः । ज.तो रघुकुले
 देव राम इत्यभिविभ्रुतः ॥ स हनिष्यति सर्वानित्युक्त्वा प्रययौ ऋषिः । अनु-
 जानीहि रामं त्वं परब्रह्म सतानम् ॥ त्यज वैरं भजस्वाद्य मायामानुष-
 रूपिणाम् । भजतो भक्तिभावेन प्रसीदति रघूत्तमः ॥ भक्तिर्जनित्रो ज्ञानस्य
 भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी । भक्तिहीनं यत्किञ्चित्कृतं सर्वमसत्समम् ॥
 अवताराः सन्ति बहवो विष्णोर्लीलानुकारिणः । तेषां सहस्रसदृशो रामो
 ज्ञानमयः शुभः । रामं भजन्ति निपुणा मनसा वचसानिशम् । अना-
 यासेन संसारं तोर्त्वा यान्ति हरेः पदम् ॥ ५. ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ म-
 एतन्न चिन्ति० ॥ ६. रा_१-सर्वका० । ७. रा_१-कुर्याद् । ८. रा_१-पश्चात्का-
 र्याणि पूर्वं तु ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-रूपाणि ॥

- ६] क्रियमाणानि दुष्यन्ति हवींष्य् अ-प्रयतेष्व् इव ॥६॥ [६
त्रयाणां पञ्च-धा योगं कर्मणां प्रति-पद्यते ।
- ७] सचिवैः सं-विदं कृत्वा स सम्यग् वर्तते पथि ॥७॥ [७
याथातथ्येन वै राजा समयं वि-जिगीषति ।
- ८] बुध्यते म शुचिर बुद्ध्या मु-हृदग् चाऽनु-पश्यति ॥८॥ [८
धर्मम अर्थं च कामं च सर्व-थां रक्षसां पते ।
- ९] भजते पुरुषः काले सर्व-द्वन्द्वानि वै पुनः ॥९॥ [९
त्रिषु चैतेषु यच् छ्रेष्ठं श्रुत्वा तन् नाऽव-बुध्यते ।
- १०] राजा वा राज-पुत्रो वा वृथा तस्य बहु-श्रुतम् ॥१०॥ [१०
उपप्र-दानं सान्त्वं च भेदं काले च वि-क्रमम् ।
- ११] योगं च राक्षस-श्रेष्ठ ताव् उभौ च नयाऽनयो ॥११॥ [११
काले धर्माऽर्थकामान् यः सं-मन्त्र्य सचिवैः सह ।
- १२] नि-षेवेद् आत्म-वाङ् लोके न तं व्य-अमनम् आ-श्रयेत् १२ [१२
१३] हिताऽनुबन्धम् आ-लोक्य कार्याऽकार्यम् इहाऽऽत्मनः ।
- N] राजा संहार-सर्थ-तत्त्व-ज्ञैः सचिवैर् बुद्धि-निश्चितैः ॥१३॥ [१३
अन्-अभिज्ञा हि शास्त्राणां बहवः पशु-बुद्ध्यः ।
- १४] प्रागल्भ्याद् वक्तुम् इच्छन्ति मन्त्रेष्व् अभ्यन्तरी-कृताः १४ [१४
मन्त्रि-रूपा हि रिपवः सं-भाव्यास् ते वि-चक्षणैः ।
- N] ये हितं नयम् उत्-सृज्य विपरीऽतोपसेविनः ॥१५॥ [N
मूर्खैर् मन्त्रिगुणाऽपन्तैर् भ्राता मे पाप-बुद्धिभिः ।
- N] वस्त्राऽन्तेष्व् आ-हरन्न् अग्निं पापैर् न प्रति-षेधितः ॥१६॥ [N

१. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-हविर ॥ २. रा१-यः प्रपश्यति ॥
३. रा१-यो । ४. रा१-जेतुमिच्छति । ५. ल१ ल२ ब म-नास्ति ॥ ६. रा१ रा२
फ म-सर्वान्वा । ७. प्र रा२ फ-पुरुषान् । ८. रा१-त्रीणि द्व० । ९. रा१-वा ॥
१०. ल१ ल२ ब अ प्र-समर्थ्य ॥ ११. अतः परमधिकः पाठः—रा१-अन्तः-
सारैरकुटिलैरच्छिद्रैः मुनिरूपितैः । १२. रा१ ल१ ल२-महार्य० ॥
१३. रा१-भ्रातासौ ॥

- अ-शास्त्रविदुषां तेषां न कार्यम् अ-हितं वचः ।
 १५] अर्थशास्त्राऽनभिज्ञानां वि-पुलांश्रियम् इच्छताम् ॥१७॥ [१५
 अ-हितं हि हिताऽऽकारं धाष्ट्र्याञ्ज् जल्पन्ति ये जनाः ।
 १६] अवेक्ष्य मन्त्र-ब्राह्मणान् ते कर्तव्याः कृत-दृषणाः ॥१८॥ [१६
 वि-नाशाय च भर्तुर् हि भेदिताः शत्रुभिर् बुधैः ।
 १७] विपरीऽतानि कृत्यानि कारयन्तीऽह मन्त्रिणः ॥१९॥ [१७
 तान् भर्ता मित्र-सङ्काशान् अ-मित्रान् मन्त्र-निर्णये ।
 १८] व्यव-हारे चै जानीयान् सचिवान् उपसं-हितान् ॥२०॥ [१८
 चपलस्य हि कृत्यानि सहसाऽनुप्र-धावतः ।
 १९] क्षिप्रम् अन्ये प्र-पद्यन्ते क्रौञ्च-च्छिद्रम् इव द्वि-जाः ॥२१॥ [१९
 शक्तो व्यव-सितः शत्रुः स्वेन चाऽर्थेन तुप्यति ।
 २०] सर्वं तस्मै प्र-दातव्यम् इति बुद्धि-मतां नयः ॥२२॥ [N
 यो हि शत्रुम् अं-व-ज्ञाय -नाऽऽत्मानं परि-रक्षति ।
 २१] अवाऽऽप्नोति हि सोऽन्-अर्थान् मथानाच्चै व्यव-रोर्प्यते ३ [२०
 न श्रुतं न मया हृष्टं सागरे मेतु-बन्धनम् ।
 N] नूनम् अस्मद्-विनाशाय दैवेन भुज उच्छ्रितः ॥२४॥ [N
 स तु श्रुत्वा महा-राजः कुम्भ-कर्णस्य भाषितम् ।
 २२] भ्रुकुटिं चैव सं-चक्रे क्रुद्धश्-चैनम् उवाच ह ॥२५॥ [२२
 मान्यो गुरुर् इवाऽऽचार्यः किं मीं त्वम् अनु-शौचसि ।
 २३] किर्म एवं वाक्-छ्रमं कर्तुं काल-युक्तं वि-धीयताम् ॥२६॥ [२३

१. रा१-हितकाराय । २. रा१-नराः ॥ ३. रा१ म-सहिताः । ल१ ल३
 ब अ प्र-संहिताः । ४. ल१ ल२ ब प्र-बुधाः ॥ ५. रा१-विजा० ॥ ६. रा१
 ल१ ल२ ब म-व । ७. रा१-एव ॥ ८. रा१-शत्रुर्येनाथेन स । ९. रा१-स च
 तस्मै ॥ १०. रा१-अभिज्ञाय । ११. ल१ ल२ ब-नास्ति । १२. रा१-
 चैवावरोध्यते ॥ १३. रा१-भवाननुशास्ति माम् । १४. रा१-अलं
 वाक्यश्रमं कृत्वा ॥

वि-भ्रमाच् चित्त-मोहाद् वा बलवीर्योच्छ्रयेण वा ।

२४] नाऽभि-पन्नम् इदानीं यद् वृथा तस्य पुनः कथा ॥२७॥ [२४

अस्मिन् काले तु यद् युक्तं तद् इदानीं वि-धीयताम् ।

२५] ममाऽपनय-जं दोषं वि-क्रमेण शमी-कुरु ॥२८॥ [२५

यदि खल्व् अस्ति ने स्नेहो भ्रातृ-त्वं चाऽव-गच्छसि ।

२६] यदि वा कार्यम् एतत् ते हृदि कार्यम् अ-तन्द्रितम् ॥२९॥ [२६

स मुहृद् यो विपन्नाऽर्थं दीनम् अभ्यैव-पद्यते ।

२७] स बन्धुर् योऽप-नीतेषु साहाय्यायोप-कल्पते ॥३०॥ [२७

तर्प अर्थैव ब्रुवाणं तु वचनं दीन-दारुणम् ।

२८] क्रुद्धोऽयम् इति वि-ज्ञाय शनैः श्लक्ष्णम् उवाच ह ॥३१॥ [२८

अतीऽव हि समां-लक्ष्य भ्रातरं कुंपितं भृशम् ।

२९] कुम्भ-कर्णः शनैर् वाक्यं बभाषे परि-सान्त्वयन् ॥३२॥

शृणु राजन् अव-हितो मम वाक्यम् अरि-न्दम । [२९

३०] यद्-अर्थं तु पुरा सौम्य नारदाच् छ्रुतवान् अहम् ॥३३॥ [N

षण्-मासाद् अहम् उत्था(द्-स्था)य अशित्वा भक्षयम् उत्-तमम् ।

३१] न च तृप्तोऽस्मि राजेन्द्र ततोऽहं प्र-स्थितो वनम् ॥३४॥ [N

बहूनि भक्षयित्वाऽहं सत्त्वानि वि-विधानि वै ।

३२] भुक्त्वा प्रोणाऽयनं कृत्वा शिला-तलम् उपाऽऽविशम् ॥३५॥ [N

शिला-तल-स्थोऽपश्यं तं नारदं मुनि-सत्तमम् ।

१. ल_१ ल_२ व-नास्ति ॥ २. ल_१ ल_२ व अ रा_२ फ म-समी० ॥ ३. रा_१-स्वल्पोपि । ४. प्र-एतन्नि । ५. रा_१ रा_२-कार्यसमं मम । म-कार्यमिदं मम ॥ ६. रा_१-अभ्युपप० । ७. रा_१-० कल्पयते ॥ ८. रा_१-तं मिय्यैव ॥ ९. ल_१ ल_२ व अ प्र-सममालक्ष्य । १०. रा_१-कुपितेद्रियम् ॥ ११. रा_२ फ-शृणुष्वेदं महाराज ॥ १२. म-अतः श्लोकादारभ्य सर्गसमाप्तिं यावन्नास्ति ॥ १३. ल_१ ल_२ व अ-शित्वा ॥ १४. ल_१ ल_२ व-व । १५. रा_२ फ-प्रीणयनं ॥ १६. रा_२ प्र फ-शशिसप्रभम् ।

- ३३] आ-काशेन द्रुतं यान्तं मां च दृष्ट्वा सं तु स्थितंम्(?)॥३६॥[N
अव-तीर्णश् च सहसा मया चैवाऽभि-वादितः ।
- ३४] उप-विष्टं^१ शिलायां तु ततोऽहं तम् अथाऽब्रुवम् ॥३७॥ [N
कुत आ-गम्यते ब्रह्मन् कुतो वा प्रति-गम्यते ।
- ३५] एवम् उक्तो महा-राजं नारदो माम् उवाच ह ॥३८॥ [N
देवानाम् आ-लयं मेरुं गतोऽहं देव-संसदि ।
- ३६] युष्मत्-तो भय-भीतानां समाजस् तत्र सं-बभौ ॥३९॥ [N
तत्रं ब्रह्मा च रुद्रश् च विष्णुश् च जयतां वरः ।
- ३७] देव-राजो महेन्द्रश् च लोक-साक्षी च पावकः ॥४०॥ [N
मरुतो वसवश् चैव चन्द्राऽऽदित्यौ ग्रहास् तथा ।
- ३८] गन्धर्वा गुह्यकाश् चैव ऋषयो गरुडोरगाः ॥४१॥ [N
मन्त्रम् आ-मन्त्रिरे तत्र वधं रक्षः-कुलस्य च ।
- ३९] देव-राजो नि-बंद्धश् च येन सं-ग्न्ये परा-जितः ॥४२॥ [N
जितौ तु स-बलौ सं-ग्न्ये कुवेर-वरुणाव् अपि ।
- ४०] चन्द्राऽऽदित्यौ वंशं नीतौ त्रैलोक्यं स-चराऽचरम् ॥४३॥ [N
यज्ञा वि-ध्वंसिताः सर्वे धर्मिष्ठाश् च हता नृपाः ।
- ४१] देवोद्यानानि भग्नानि स्त्रियो नीता यथेष्ट-तः ॥४४॥ [N
रक्षसा तेन रौद्रेण रावणेन बलीयसा ।
- ४२] ब्रह्मणो वर-दानेन गर्वितेन सुरोत्तमाः ॥४५॥ [N
इत्य् उवाच ततो देवान् सर्वान् देव-पुरोहितः ।

१. रा१-तु धिष्ठितः । रा२-समुपस्थितं ॥ २. व प्र रा२ फ-०विष्टः ॥
३. रा१-गम्यते प्रभो । ४. रा१-महाभाग ॥ ५. रा१-युष्मद्भ्यो ॥ ६. रा१-
मनुर् ॥ ७. अ-नास्ति ॥ ८. रा१-मंत्रं प्रचक्रिरे । ९. रा१-ते । फ-नः
१०. रा१-निबद्धस्तु यमश्चैव ॥ ११. रा१-सकले । १२. रा२ फ-वशे ॥
१३. ल१ ल२ व रा२-अत आरभ्य ४७-शक्नोक्तस्य तृतीयपादं यावन्नास्ति ।

- ४३] चिन्तयध्वं वधोपायं रावणस्य दुर-आत्मनः ॥४६॥ [N
एवम् उक्ते तु वचनं ब्रह्मा देवान् उवाच ह ।
- ४४] अवध्य-त्वं मया दत्तं देवैर् दैत्यैश् च रक्षसः ॥४७॥ [N
मैनुष्येभ्यो भयं तस्य वानरेभ्यश् च देवताः ।
- ४५] सुराऽसुर-समूहेऽपि वधस्य तस्य न विद्यते ॥४८॥ [N
तस्माद् एष हरिर् देवः पद्म-नाभस् त्रि-विक्रमः ।
- ४६] पुत्रो दश-रथस्याऽस्तु चतुर्-व्यूहैः सना-तनः ॥४९॥ [N
भवन्तो वसु-धां गत्वा विष्णोर् अस्य महाऽऽत्मनः ।
- ४७] वानराणां तनुं कृत्वा सहाय-त्वं करिष्यथ ॥५०॥ [N
एवम् उक्त्वा ततो ब्रह्मा तत्रैवाऽन्तर-अधीयत ।
- ४८] देवा अपि यथा-न्यायं जग्मुर् वै यत्र वासवः ॥५१॥ [N
एतद् आ-ख्यातवान् मह्यं नारदो भग-वान् ऋषिः ।
- ४९] यथा-तत्त्वम् अ-शेषेण ततो यातः सुराऽऽलयम् ॥५२॥ [N
सोऽयं विष्णुः सुरैः सार्धं वानर-त्वम् उपाऽऽगतैः ।
- ५०] रामाऽभिधानो राजेन्द्र अस्मान् हन्तुम् उपाऽऽगतः ॥५३॥ [N
तन् मह्यं रोचते सीता रामायं प्रति-दीयताम् ।
- ५१] कुरु मा वि-ग्रहं तेन संन्धिस् तेनेह रुच्यताम् ॥५४॥ [N
त्रैलोक्ये तु नमस्यस् तु पूज्यश् च सततं प्र-भुः ।
- ५२] नमस्व रामं राजेन्द्र रक्ष चाऽऽत्मानम् आत्मना ॥५५॥ [N

१. रा१-दारुणस्य ॥ २. अ प्र रा२ फ-मानु० ॥ ३. रा२-चतु-
र्बाहुः ॥ ४. रा१-वानरी च ॥ ५. ल१ ल२ ब-यत्र स ॥ ६. प्र रा२
फ-०लये ॥ ७. रा१-नरदानरतां गतः । ८. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-
नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ ब अ-रामायैव प्रदीयताम् । १०. रा१-नास्ति ॥

योग्यञ् च राघवो मित्रं सन्धिस् तेनोत्तमो भवेत् ।

[१.] स-कामा न च वै देवा भविष्यन्ति निर-उद्यमाः ॥५६॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-वाक्य नामक-

चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

[बं-४१.] = [द्वाचत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६३]

कुम्भकर्ण-वचः श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः ।

१.] तूष्णीं-भृत्तं चिन्तयित्वा ततो वाक्यम् उवाच ह ॥१॥ [N

कुम्भ-कर्ण महा-प्राज्ञ कुंरुष्व वचनं मम ।

२.] कोऽसौ विष्णुर्इति ख्यातो यस्मात् त्वं तार्तबिभ्यसे ॥२॥ [N

देव-त्वे तं न मन्येऽहं तथाऽन्यान् देव-दानवान् ।

३.] मानुष-त्वं गते तस्मिन् किं भयं त्वाम् उप-स्थितम् ॥३॥ [N

नित्यम् आहार-भूतास् तु मानुषाः सन्ति चाऽबलाः ।

४.] खादयित्वा तु यत पूर्व कथं पश्चान् नमाम्य अहम् ॥४॥ [N

प्र-णम्य मानुषं रामं सीनां दत्त्वा तु तस्य वै ।

५.] हास्य-भृतस् तु लोकानाम अनु-र्योस्यामि पृष्ठ-तः ॥५॥ [N

राघवं तं महा-बाहो दीन-रूपो ह्य उपाऽऽस्य वै ।

१. ल१ ल२ ब अ प्र फ-सन्धिश्चोत्तमो । रा२-सन्धिश्चात्मनो ॥ २.

रा१ ब प्र-लंकाकाडे । ३. म-सर्गसमाप्तिर्न दृश्यते ॥ ४. रा१-राक्षसाधिपः ।

५. म-अत आरभ्य २५-श्लोकपर्यन्तं नास्ति । ६. प्र-तूष्णीं स्थितश्च ॥ ७. रा१-

शृणुष्व । ८. ल१ ल२ ब अ-वं विभेषि च ॥ ९. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-

तथान्ये देवदानवाः । १०. रा२-०त्वे ॥ ११. रा१ रा२-सुमहाबलाः । १२. रा१-

तान् ॥ १३. ल१ ल२ ब-सीता । १४. ल१ ल२ ब-०यास्यसि ॥ १५. रा१-

•रूपोथ दासवत् ।

- ६] ऋद्धिं तां पश्यमानोऽस्य कथं शक्यामि जीवितुम् ॥६॥ [N
हृत्वा तस्य पुरा भार्या मानं कृत्वा सु-दारुणम् ।
- ७] प्र-णमेद् रावणो रामम् एष बुद्धेर् विपर्य-अयः ॥७॥ [N
यदि रामः स्वयं विष्णुर् लक्ष्मणोऽपि^३ शत-क्रतुः ।
- ८] सु-ग्रीवस् त्र्यम्बकः साक्षात् स्वयं ब्रह्मा च जाम्ब-वान् ॥८॥ [N
अहो शास्त्राण्य् अ-श्रुतानि तस्य ते बुद्धिर् ईदृशी ।
- ९] अत्यन्त-वैरिणं रामं यो नर्मस्-कर्तुम् इच्छंसि ॥९॥ [N
देव-त्वं यः परि-त्यज्य मानुषीं योनिम् आ-स्थितः ।
- १०] अस्मान् हन्तुं किलोऽऽयातः स सं-धेयः कथं मर्यां ॥१०॥ [N
यदि वो रौद्रो विष्णुर् व्यक्तं ते श्रोत्रम् आ-गतः ।
- ११] देवतानां हिताऽर्थाय प्र-विष्टो मानुषीं तनुम् ॥११॥ [N
स वानराणां राजानं सु-ग्रीवं शरणं गतः ।
- १२] अहोऽस्य स-दृशं सख्यं तिर्यग्-योनि-गणैः सह ॥१२॥ [N
वीर्य-हीनस् तु किं विष्णुर् यो गतो ह्य अ-^(?ऋ)क्ष-वानरान् ।
- १३] अथवा वीर्य-हीनोऽसौ येन पूर्वं महाऽसुरः ॥१३॥ [N
वामनं रूपम् आ-स्थाय याचित्सं त्रि-पद-क्रमम् ।
- १४] बलिम् तु दीक्षितो यज्ञे तेन त्वं सख्यम् इच्छसि ॥१४॥ [N
येन दत्ता मही सर्वा स-सागरवनाऽऽकरां ।
- १५] उप-कारं कृतः पूर्वः स वद्धो यज्ञ-दीक्षितः ।

१. रा_१-परामृद्धिं समालोक्य । रा_२-हृदि च प० । ऋद्धिं च प० ॥ २.
रा_१रा_२-ने बुद्धिनिर्णयः ॥ ३. रा_१ प्र-०णो वा ॥ ४. रा_१-अधीतानि । ५. रा_१-
अलं ते वै० । ६. रा_१-मित्रं । ७. रा_१-अर्हसि । ल_१ल_२व म इच्छति ॥ ८. रा_१-
आश्रितः । ९. ल_१ल_२व-इहायातः । १०. रा_२-भवेत् ॥ ११. रा_१-रामाभिधो । १२
रा_१-हितार्थं च ॥ १३. रा_२-शरणागतः । १४. रा_१रा_२-०गतः ॥ १५. ल_१प्र रा_२
फ-यज्ञस्ववा० ॥ १६. ल_१ल_२ व फ-याचितं ॥ १७. रा_२प्र-वनान्तरा । १८. ल_१-
ल_२ व अ प्र रा_२ फ-उपचारः कृतः सर्वो । १९. ल_१ व अ प्र रा_२ फ-यज्ञस्य
दी० । ल_२-यज्ञस्य धीमतः ।

- उप-कारी हंतो येन सोऽस्मान् रक्षति वैरिणः ॥१५॥ [N
 १६] यदा मे निर्-जिता देवाः स्वर्गं गत्वा त्वया सह ।
 तदा किं नाऽस्ति विष्णु-त्वं तस्य देवस्य राक्षस ।
 १७] साम्प्रतं कुत आ-यातः स विष्णुर् येन विभ्यसे ॥१६॥ [N
 शरीर-रक्षणाऽर्थाय ध्रुवं ते वाक्यम् ईदृशम् ।
 १८] नाऽयं क्लीवयितुं कालः काल-युद्धे निशा-चर ॥१७॥ [N
 आयुः पिता-महात् प्राऽऽसं त्रैलोक्यं च वंशी-कृतम् ।
 १९] राघवं प्र-णमे कस्माद् धीन-वीर्य-पराऽऽक्रमम ॥१८॥ [N
 गच्छस्व शयनीयाय शेषं त्वं विगत-ज्वरः ।
 २०] शयानं न च हन्यात् त्वां राघवो लक्ष्मणस तथा ॥१९॥ [N
 अहं रामं वधिष्यामि स-सुग्रीवं स-लक्ष्मणम् ।
 २१] वानरांश् च वधिष्यामि ततो देवान् महा-रणे ॥२०॥ [N
 विष्णुं चैव हनिष्यामि ये च विष्णु-अनुयायिनः ।
 २२] गच्छ गच्छ स्व-कं क्षेत्रं चिरं जीव सुखी भव ॥२१॥ [N
 भ्रातरं त्वं एवम् उक्त्वाऽसौ रावणः काल-चोदितः ।
 २३] साऽवलेपं सं गर्जनं वै पुनर् वचनम् अब्रवीत् ॥२२॥ [N
 जानामि सीतां धरणी-प्रसूतां

जानामि रामं मधु-सूदनोऽयम् ।

अहं हि जाने स्वयंम् अस्य वध्यम्

- २४] तेनाऽऽहृता मे जनकाऽऽत्मजैषा ॥२३॥ [N

१. अ प्र-०कारो । २. रा२ फ-हतस्तेन ॥ ३. ल१ ल२ ब-नास्य । ४. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-विभ्यसि ॥ ५. रा१-स्वं व्रूषे ६. ल१ ल२ ब अ रा२ फ-कालो युद्धे ॥ ७. रा१- तु । ८. रा२ फ-वशे वृ० ॥ ९. ल१ ल२ ब अ प्र-शेषे ॥ १०. ल१ ल२ ब-हनिष्यामि । ११. रा१-च ल० । १२. रा१-हनिष्यामि ॥ १३. प्र रा२ फ-वधिष्यामि ॥ १४. रा१-चैवम् । १५. रा१-सगर्वं च ॥ १६. ल१ ल२ ब अ प्र-रामो । १७. रा१-स्वहम् ॥

न कामान् नैव च क्रोधान् त्यजामि जनकाऽऽत्मजाम् ।

२५] नि-हतो गन्तुम् इच्छामि तद् विष्णोः परमं पदम् ॥२४॥ [N

स०४२] रावणस्य वचः श्रुत्वा कुद्गस्य परि-देवितम् ।

१] कुम्भ-कर्णः पुनर् वाक्यम् अश्रु-पूर्णम् अभाषते ॥२५॥ [N

अलं राक्षस-शार्दूल सं-तापम् उप-गम्य हि ।

२] रोष-शोकौ परि-त्यज्य स्व-स्थो भवितुम् अर्हसि ॥२६॥ [३०

नैवम् अर्हसि वक्तुं त्वं मयि जीवति पार्थिव ।

३] तम् अहं शातयिष्यामि यत्-कृते परि-त्प्यमे ॥२७॥ [३१

अवश्यं तु हितं वाच्यः सर्वाऽवस्थो मही-पतिः ।

४] बन्धु-भावाद् अभि-हितं भ्रातृ-स्नेहाच्च च पार्थिव ॥२८॥ [३२

सदृशं यत् तु कार्येऽस्मिन् कर्तुं स्निग्धेन बन्धुना ।

५] शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मयाऽनघ ॥२९॥ [३३

अद्य पश्य महा-बाहो मया समर-मूर्धनि ।

६] हते रामे सह भ्रात्रा द्रवन्तीं कं पि-वाहिनीम् ॥३०॥ [३४

अद्य रामस्य दृष्ट्वा त्वं मयाऽऽनीतं रणाच्च छिरः ।

७] सुखी भव महा-राज सीता भवतु दुःखिता ॥३१॥ [३५

अद्य रामस्य नि-धनं पश्यन्तु सु-महत् प्रियम् ।

८] लङ्कायां राक्षसाः सर्वे ये ते निहत-बान्धवाः ॥३२॥ [३६

अद्य शोक-परीऽतानां स्व-बन्धु-बध-शोचिनाम् ।

१. रा_१-हरामि । टि० अन्तर्भावितः प्यर्थः प्र० ॥ २. रा_१ ल_१ ल_२ ब प्र रा_२ फ-साश्रुपूर्णमभा० । ल_१ ल_२ ब अ-०र्णमुखोऽब्रवीत् ॥ ३. रा_१-शोषायासौ ॥ ४. रा_१ ल_१ अ प्र रा_२ फ-वाक्यं । ५. रा_१ प्र रा_२-वस्थं । ६. रा_१-मया तव ॥ ७. ल_२ ब अ-वक्तुं । ८. रा_१-मयाव तत् ॥ ६. ल_१ ल_२ ब अ-राजन् । १०. रा_१-हरिवा० ॥ ११. अतः परमधिकः पाठः— रा_१ रा_२-अद्य तस्य विनाशेन मारुतेर्मास्ताश्रवः । क्रोधं निर्बापयिष्यामि लंका केन प्रथर्षिता ॥ सुखी भव महाबाहो लंका भवतु निर्धृता । भविष्यति न ते शोकः शत्रुपक्षे मया हते ॥

- ९] शत्रोर् युधि वि-नाशेन करोम्य् अश्रु-प्रमार्जनम् ॥३३॥ [३७
 अद्य पर्वतकूटाऽऽभं सं-सूर्यम् इव तोय-देम् ।
- १०] वि-शीर्णं पठ्य सम-अरे मु-ग्रीवं वानरेश्वरम् ॥३४॥ [३८
 अहम् एकोऽद्य यास्यामि रणं रण-विशारदं ।
- ११] अं-साधारणम् इच्छामि तव दातुम् अहं जयम् ॥३५॥ [N
- १२पृ] नाऽपरे प्रेषणीयाम् ते युद्धायाऽतुल-विक्रम । [४१उ
 अहम् उत्-सादयिष्यामि शत्रुं तव रिपुं-जय ॥३६॥ [४२
- १५] यदि शक्रो यदि यमो यदि पावक-मारुतौ ।
 तान् अहं साधयिष्यामि कुवेर-वरुणाव् अपि ॥३७॥ [४३
- १६] गिरि-मात्र-शरीरस्य शितै-शूल-धरस्य मे ।
 नदतस् तीक्ष्ण-दंष्ट्रस्य त्रिभीर्याद् अपि वासवः ॥३८॥ [४४
- १७] अथवा न्यस्त-शस्त्रस्य मृद्रतम् तरसा चैमूम् ।
- १८उ] न मे प्रमुख-तः कग्-चिच्छक्तः स्थातुं जिजीविषुः ॥३९॥ [४५
 नैव शक्त्या न गदया नाऽसिना न शितैः शरैः ।
- १९] वारयेन् मां हि सं-रेब्धं साक्षाद् अपि पुरं-दरः । [N
 हस्ताभ्याम् एव सं-रब्धो हन्याम् अपि हि वज्रिणम् ॥४०॥ [४६
- २०] यदि मे मुष्टि-वेगं स राघवो वि-षहिष्यंते ।
 ततः पास्यन्ति बाणौघा रुधिरं राघवस्य वै ॥४१॥ [४७

१. रा_१-सूर्यपुत्रं प्रवंगमं ॥ २. ल_१ल_२ ब-नास्ति ॥ ३. अतः परमधिकः
 पाठः—रा_१ रा_२-कथं त्वं राक्षसैरेभिर्मया च परिरक्षितः । जिघांसुभि-
 दांशरयोस्तप्यसे राक्षसाधिप ॥ यदि पूर्वं निपतिते मयि त्वां हन्ति राघवः ।
 नाहमात्मनि संतापं गच्छेयं राक्षसाधिप ॥ कामं नान्यनिदानीं त्वमादे-
 क्ष्यसि परंतप ॥ ४. रा_१-योधयिष्यामि । ल_१ ल_२ ब अ प्र-शोषयि० ॥
 ५. ल_१ल_२ ब अ प्र रा_२-शिलाशू० । ६. रा_१ल_२ अ प्र-विभियाद् ॥ ७. रा_१म-
 रिपून् । ८. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-पवनस्येव वेगेन भंजतस्तरसा द्रु(रि)
 मा(पू)न् ॥ ९. म-सुसं० ॥ १०. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२फ म-विषहिष्यति ॥

- २१.] चिन्तया बोध्यमे राजन् किम-अर्थं मयि तिष्ठति ।
 सोऽहं शत्रु-विनाशाय तव निर्-यातुम् उद्-यतः ॥४२॥ [४१
 अद्य रामं स-सौमित्रिं स-सुग्रीवं स-मारुतिम् । [५०उ
 २२.] सर्वान् एक-पदे हन्मि प्रति-ज्ञाने तवाऽग्र-तः ॥४३॥ [N
 वधेन ते दाशरथेः सुखाऽहं
 सुखं समा-हर्तुम् अहं प्र-यामि ।
 नि-हत्य रामं सह लक्ष्मणेन
 N] खादामि सर्वान् हरि-यैथ-मुख्यान् ॥४४॥ [५७
 रमस्व कामान् पिव चाऽग्र्यं-वारुणीं
 कुरुष्व कृन्त्यान् अ-नीर्यतां ज्वरः ।
 तवाऽद्य रामे गमिने यम-क्षयं
 २३.] चिराय सीता वश-गा भविष्यति ॥४५॥ [५८
 इत्याषं रामायणे युद्धे-काण्डे कुम्भकर्ण-गर्जने नाम द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥४२॥

[वं-४३]= [त्रिचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६४]

- तद् उक्तम् अति-कायेन बलिना बल-शालिना ।
 १.] कुम्भ-कर्णेन वचनं श्रुत्वोवाच महोदरः ॥१॥ [१.
 कुम्भ-कर्णं कुले जातो वृथा प्राकृत-दर्शनः ।
 २.] अँव-लिप्तो न शक्नोति कृत्यं सर्व-त्र वेदितुम् ॥२॥ [२

१. रा१-दद्यमे ॥ २. फ म-एकायने । ३. ल१ ल२ ब अ रा२ फ-
 प्रतिज्ञा मे ॥ ४. ल१ ल२ ब अ-शत्रुं । ५. अ प्र म-हरियोधमु० ॥ ६.
 ल१ ल२-चाप्रवा० । ७. ल१ ल२ ब अ प्र-कार्याण्य् । ८. ल१ अ-अपया-
 तु ते ॥ ९. रा१ ब म-लंकाका० । १०. रा२ म-० गजेनो ॥ ११. रा१-एवं विकल्प-
 मानस्य धन्विनो बलशालिनः । १२. रा१-कुम्भकर्णस्य ॥ १३. रा१-यथा ।
 १४. ल१ ल२ ब-अविलुप्तो ॥

- न हि राजा न जानीते कुम्भ-कर्ण नयाऽनयौ ।
 ३] त्वं तु कैशोरकाद् धृष्टं केवलं वक्तुम् ईच्छसि ॥३॥ [३
 स्थानं वृद्धिं च हानिं च देश-काल-विभाग-वित्तं ।
 ४] आत्मनश् च परेषां च बुध्यते राक्षसैर्धम ॥४॥ [४
 यत् तं तु शक्यं बल-वता वक्तुं प्राकृत-बुद्धिना ।
 ५] अनुपासित-वृद्धत्वात् तवैतत् तादृशं वर्चः ॥५॥ [५
 यश् च धर्माऽर्थकामांस् त्वं ब्रवीषि पृथग्-आश्रयान् ।
 ६] अनु-पश्यसि नो भावं नहि लक्षणम् अस्ति ते ॥६॥ [६
 काम एव हि सर्वेषां कारणानां प्र-योजनम् ।
 ७] श्रेयः-पापीयसां चाऽत्र फलं भवति कर्मणाम् ॥७॥ [७
 निःश्रेयस-फलत्वे च धर्माऽर्थात् इतरात् अपि ।
 ८] इहै धर्माऽर्थयोः प्राऽऽप्तिः फलं च प्रेत्य-भाविकर्म ॥८॥ [८
 इहलौकिक-पौरत्रं कर्म पुंभिर नि-षेव्यते ।
 ९] कर्मणाऽत्र नु कल्याणं लभते कामम् आ-स्थितः ॥९॥ [९
 न प्र-मादो ह्य अयं राज्ञा हृदि कार्यः कदा-चन ।
 १०] शत्रोर हि सम्-अरे हिंसा किम् ईवाऽत्र वि-धीयते ॥१०॥ [१०

१. रा१-राजन् विजा० । २. रा१-अहंमि ॥ ३. रा१-विभागतां । ४. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-०सेश्वर ॥ ५. रा१-यत्र । ६. रा१ फ-०वृद्धेन । म-०वृद्धस्तु । ७. म-कः कुर्यात् । ८. रा१ ल१-भाषितं त्वया । म-०शं बुधः ॥ ९. रा१-नास्ति ॥ १०. ल१-कामश्चेषां । ल२ ब अ प्र फ-कामश्चैव । रा२-काम-स्त्वेव । ११. रा१-कारणं तु ॥ १२. रा१ म-०फलं चैव । फ-०फलत्वेन । १३. ल१ ल२ ब प्र रा२ फ म-अथ । अ-अत्र । १४. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-व । १५. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-भाषितं ॥ १६. रा१-०पारत्र्यं । १७. म-फलं । १८. ल१ ल२ ब प्र-कर्मण्यर्थं तु । रा२-कर्मणामथ । फ-कर्मण्यपि च ॥ १९. रा१ प्र रा२ फ-प्रमादमिदं । २०. प्र रा२-राज्ञो । २१. प्र रा२-कार्यं । २२. ल१ ल२ ब-कथंचन । २३. रा२-इवात्रापनीयते । ल१ ल२ ब अ प्र रा२-एवात्र वि० ॥

- सीतायांश्च चोपे-नयने हेतुर् यः प्र-कृतस् त्वया ।
 १.१] तत्राऽप्य् अन-उपपन्नं ते वक्ष्यामि यद् अ-साधु वा ॥१.१॥ [१.१
 येन पूर्वं जन-स्थाने बहवो राक्षसा हताः ।
 १.२] तं शूरं राघवं सं-ख्ये कथम एको हनिष्यसि ॥१.२॥ [१.२
 ये पुरा निर्-जितास् तेन जन-स्थाने महौजसः ।
 १.३] राक्षसास् तस्य तान् भीतान् सर्वान् एवाऽत्र लोक्य ॥१.३॥ [१.३
 तं सिंहम् इव सं-क्रुद्धं रामं दशरथाऽऽत्मजम् ।
 १.५] सर्पं मुत्तम् इवाऽप्राज्ञः प्र-बोधयितुम् इच्छसि ॥१.४॥ [१.४
 ज्वलितं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरा-सदम् ।
 १.६] कथं मृत्युम् इवाऽसह्यम् आ-सादयितुम् इच्छसि ॥१.५॥ [१.५
 संशय-स्थम् अन-आचीर्णं शत्रुं प्रति च हासनम् ।
 १.७] एकस्य गमनं तत्र न मद्यं रोचते तव ॥१.६॥ [१.६
 हीनाऽर्थम् तु समृद्धाऽर्थं को रिपुं प्राकृतो यथा ।
 १.८] निश्-चितं जीवित-त्यागी वशम् आ-नेतुम् अर्हति ॥१.७॥ [१.७
 यस्य नाऽस्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम ।
 १.९] तेनेच्छसि कथं योद्धुं तुल्येनेह वि-वंस्वतः ॥१.८॥ [१.८
 एवम् उक्त्वा तु सं-क्रुद्धः कुम्भ-कर्णं महोदरः ।
 २.०] उवाच रक्षसां मध्ये रावणं रावणोपमं ॥१.९॥ [१.९
 लब्ध्वा पुनम् त्वं वैदेहीं किम् अस्मान् अभि-भाषसे ।
 २.१] यदीऽच्छसि सतीं सीताम् अ-वशां वशम् आ-गताम् ॥२.०॥ [२.०

१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२-सीतावशोप० । फ-सीता तस्योपनयनो । २.
 रा_१ प्र रा_२ फ म-प्राकृ० । ३. फ-हि । ४. रा_१-० वम् ॥ ५. अतः परमधिकः
 पाठः—रा_१ रा_२-खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा । ६. रा_१-
 बलिनं राघवं हतुं कथमेको भविष्यति ॥ ७. अतः परमधिकः पाठः—रा_१ रा_२-
 येऽपि चान्ये महात्मानो राक्षसाः शूरसंमताः । रामं पश्यन्ति भीतास्ते
 स्वप्नेऽपि नरसत्तमं ॥ ८. ल_१ ल_२ ब अ प्र-शयनस्थम् ॥ ९. रा_१ रा_२
 फ-विषयता ॥ १०. रा_१-राक्षसाधिपं ॥

- दृष्टः कश्चिद् उपायो मे सीतोपाऽऽदान-कारकः ।
 २२] रुचितश् च स्व-बुद्ध्या मे राक्षसर्षभ तं शृणु ॥२१॥ [२१
 अहं द्वि-जिह्वः सं-हादी कुम्भ-कर्णोऽति-गर्जनः ।
 २३] मुञ्च राम-वधायाऽद्य गच्छन्त्व इत्य् अव-घोषय ॥२२॥ [२२
 ततो गत्वा रणे युद्धं दास्यामस् तस्य यत्र-तः ।
 २४] तं वधिष्यामहे शत्रुं नोपायैः कार्यम् अस्ति नः ॥२३॥ [२३
 अथ जीवति शत्रुम् ते वयं च कृत-संयुगाः ।
 २५] ततः समभि-पश्यामो मनसा यन् सम्-अर्थितम् ॥२४॥ [२४
 वयं युद्धाद् इहैष्यामो रुधिरेण सम्-उक्षिताः ।
 २६] वि-दार्य स्व-तनुं बाणैर् रामनामाऽङ्कितैर् युधि ॥२५॥ [२५
 २७उ] नि-हतो राववोऽस्माभिर् लक्ष्मणश् चेति वादिनः ।
 तव पादौ ग्रहीष्यामस् त्वं नः कामं परि-ष्वजेः ॥२६॥ [२६
 २८] ततोऽव-धुष्य नगरे गज-स्कन्देन पार्थिव ।
 हतो रामः सह भ्रात्रा र्स-सेन इति सर्व-तः ॥२७॥ [२७
 २९] प्रीतो नाम ततो भूत्वा भृत्यानां त्वम् अरि-न्दम ।
 भोगांश् च परि-बर्हांश् च कामान् वसु च दापय ॥२८॥ [२८
 ३०] ततो माल्यानि वासांसि वराऽन्नम् अनु-लेपनम् ।
 पेयं च दत्त्वा योधेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब ॥२९॥ [२९
 ३१] ततोऽस्मिन् बहुली-भूते कौलीने सर्व-तो गते ।
 N] भक्षितः सम्-अरे रामो राक्षसैर् इति वि-श्रुते ॥३०॥ [३०
 प्र-विश्याऽऽश्वास्य चेऽपि त्वं सीतां रहसि पार्थिव ।

१. रा_१-सीतां वाऽऽदान० ॥ २. ल_१ ल_२ व अ प्र-अनर्हजिह्वः ।

३. रा_१-० कर्णो विमर्दनः ॥ ४. रा_१-वयं ॥ ५. अतः परमधिकः पाठः—

रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२-यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम ॥

६. ल_२-वाहितः । ७. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ म-पृही० ॥ ८. म-ससैन्य ॥

९. रा_१-वापि ।

- ३२] वर-माल्यैश् च कामैश् च रत्नैश् चैतां प्र-लोभय ॥३१॥ [३१
 अनयोप-धया राजन् भयशोकाऽवरुद्धया ।
 ३३] अ-कामा वश-गा सीता नष्ट-नाथा भविष्यति ॥३२॥ [३२
 रञ्जनीयं हि भर्तारं त्रि-नष्टम् अव-गैम्य सा ।
 ३४] वै-राग्यात् स्त्री-लघुत्वाच् च त्वद्-वशं प्रति-पत्स्यते ३३॥ [३३
 सा पुरा मुख-संवृद्धा मुखाऽर्हा दुःख-कर्षिता ।
 ३५] त्वय्य् अ-दृष्टं मुखं ज्ञात्वा सर्व-थोप-गमिष्यति ॥३४॥ [३४
 एतत् सु-नीतं हि वचो ममाऽद्य
 रामं हि दृष्ट्वैव भवेद् अन-अर्थः ।
 इहैव ते मेत्स्यति मोते-नुको भूर
 ३६] महान् अ-युद्धेन मुखस्य लाभः ॥३५॥ [३५
 अदृष्टसैन्यो ह्य् अन-अवाऽऽप्तसंशयो
 रिपून् अ-युद्धेन जयेज् जनाऽधिपः ।
 यशश् च पुण्यं च महीं च भू-पतिः
 ३७] श्रियं च कीर्तिं च चिरं सम्-अश्रुते ॥३६॥ [३६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे महोदर-वाक्यं नाम
 त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥

१. म-धनधान्यैश् ॥ २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तव नाथ ॥
 ३. प्र रा२ फ-अधिगम्य ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व-सर्वशोथाग० ॥
 ५. रा१ ल१ ल२ व प्र फ-सोत्सुको । ६. रा१ ल१ ल२ व-महा-
 हंसु० ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रिपुंश्च यु० ॥ ८. व प्र
 रा२-लंकाकाण्डे ॥

[वं-४४]= [चतुश्चत्वारिंशः सर्गः] =[दा-३५]

- स तथोक्तो विनिर्-भर्त्य कुम्भ-कर्णो महोदरम् । [१पू
 १] आ-ददे नि-शितं शूलं शत्रु-शोणित-रञ्जितम् ॥१॥ [१८उ
 सर्व-कालाऽऽयसं दीप्तं तप्त-काञ्चन-भूषणम् ।
 २] इन्द्राऽशनि-समं घोरं वज्रं-प्रतिम-गौरवम् ॥२॥ [१९
 देव-दानव-दर्प-घ्नं यक्ष-गन्धर्व-सूदनम् ।
 N] रक्त-माल्याऽम्बर-धरं शिखा-प्रोद्धृत-पावकम् ॥३॥ [२०
 ३उ] आ-दाय नि-शितं शूलं शत्रु-शोणित-रञ्जितम् ।
 कुम्भ-कर्णो महा-तेजा रावणं वाक्यम् अब्रवीत् ॥४॥ [२१
 ४] गमिष्याम्य् अहम् एवैकम् तिष्ठत्व् इह बलं तव ।
 N] अद्य तान् क्षुधितः कोपाद् भक्षयिष्यामि वानरान् ॥५॥ [२२
 अहं तेऽद्य भयं घोरं वधात् तस्य दुर-आत्मनः ।
 ५] रावणैतत् प्र-मांर्जामि निर्-वैरस् त्वं सुखी भव ॥६॥ [२
 गर्जन्ति न वृथा शूरा निर्-जला इव तोय-दाः ।
 ६] पश्य सं-पाद्यमानं वै गर्जितं युधि कर्मणा ॥७॥ [३
 नाऽमर्षयन्त्य् आत्मनो ये ते न सं-भावयन्त्य् उत ।
 ७] अमर्षयित्वा शूराम् तु कर्म कुर्वन्ति दुष्-करम् ॥८॥ [४
 वि-कृवानाम् अ-बुद्धीनां राज्ञां(!ः) पण्डित-मानिनाम् ।
 ८] शृण्वतां(!तो) व्या-हृतम् इदं त्वद्-विधानां महोदर ॥९॥ [५
 युद्धे का-पुरुषैर् नित्यं भवद्भिः प्रिय-वादिभिः ।
 ९] राजानम् अनु-वर्तद्भिः कृत्यम् एतद् वि-नाशितम् ॥१०॥ [६
 कुच्छ्राऽवस्था कृता लङ्का क्षीणः कोशो बलं हतम् ।

१. म-० भूषितं । २. फ-अत आरभ्य षष्ठश्लोकस्य प्रथमपादं यावन्नास्ति ॥
 ३. रा२-शिखास्फूर्जितपा० ॥ ४. रा२-क्षुधितः ॥ ५. म-रामं च प्रमथिष्यामि ॥
 ६. रा१ ल१ ल२ व-तथा ॥ ७. फ-संभावयन्त्य् ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र
 म-शृण्वतामाहृतम् ॥

- १०] राजानम् एनम् आ-साद्य मुहूर्त्त-चित्तम् इवाऽर्पितम् ॥११॥ [७
 एष निर्-याम्य् अहं युद्धम् उद्-यतः शत्रु-निग्रहे ।
 ११] दुरै-णयं भवताम् अद्य समी-कर्तुं महाऽऽहवे ॥१२॥ [८
 एवम् उक्तवतो वाक्यं कुम्भ-कर्णस्य धी-मतः ।
 १३] प्रत्य्-उवाच ततो वाक्यं प्र-हसन् राक्षसेश्वरः ॥१३॥ [९
 महोदरोऽयं रामस्य परि-त्रस्तो न सं-शयः ।
 १४] न हि रोचयते तात युद्धं युद्ध-विशारद ॥१४॥ [१०
 न कश्-चित् त्वत्-समो ह्य् अस्ति सौहृदेन बलेन च ।
 १५] गच्छ शत्रु-वधाय त्वं कुम्भ-कर्ण जयाय च ॥१५॥ [११
 बलैः परि-वृतो भ्रातः कर्तव्यं वचनं च मे । [२३५
 १६] अ-सहायस्य गमनं मम बुद्ध्या न रोचते ॥१६॥ [N
 वानरा हि महाऽऽत्मानः शीघ्राश् च व्यव-सायिनः । [२३७
 १७] एकाकिनं प्र-मत्तं च गमयेयुर् हि सं-शयम् ॥१७॥
 तस्मात् त्वं रामं दुरं-धर्षं सैन्यैः परि-वृतो व्रज ।
 १८] अ-हितं राक्षसानां त्वं शत्रु-पक्षं नि-षूदय ॥१८॥ [२४
 अथाऽऽसनात् समुत्-पत्य मणिं सूर्य-सम-प्रभम् ।
 १९] आ-चबन्ध महा-तेजाः कुम्भ-कर्णस्य मेस्तके ॥१९॥ [२५
 अङ्ग-दान्य् अङ्गुलीयानि कवचं च महा-धनेम् ।
 २०] हारं च शशि-सङ्काशं स बबन्ध महाऽऽत्मनः ॥२०॥ [२६
 दिव्यं सु-गन्धं मौल्यं च रत्नानि वि-विधानि च ।
 २१] गात्रेषु योजयामास कुण्डले च महा-भुजः ॥२१॥ [२७

१. ल१ ल२-युद्धे । २. ल१ ल२ व-० विग्रहे । ३. रा१ ल१ ल२ व-
 दुर्जयं ॥ ४. म-नास्ति । ५. रा१ प्र फ म-पौरुषेण ॥ ६. म-
 सैन्यैः । ७. ल१ ल२ व-न ॥ ८. प्र-प्रमत्ताश्च ॥ ९. रा२ फ म-परमदु० ॥
 १०. रा२ म-रावणः ॥ ११. प्र-० लीयांश्च । १२. म-महादृढं ॥ १३. रा२-
 माल्यांश्च । म-माल्यानि ॥

काञ्चनाऽद्भुतकेयूरो निष्क-प्रवर-भूषणः ।
 २२] कुम्भ-कर्णो महा-बाहुर हुतोऽनल इवाऽऽबभौ ॥२२॥ [२८
 श्रोणि-सूत्रेण महता काञ्चनेन वि-राजता ।
 २३] अमृतोत्पादने नद्धो भुज-गेनेव मन्दरः ॥२३॥ [२९
 स काञ्चनं भार-संहं वि-मानं
 विद्युत्-प्रभं दीप्तम् इवाऽऽत्म-भासा ।
 आ-बध्यमानः कवचं बभामे

N] सन्ध्याऽर्ध्र-संवीत इवाऽद्रि-राजः ॥२४॥ [३०
 सर्वाऽऽभरण-पुष्टाऽङ्गः शूल-पाणिः स राक्षसः ।
 २४] वि-क्रमाय कृतोत्साहो नारायण इवाऽऽबभौ ॥२५॥ [३१
 स रावणं परि-ष्वज्य कृत्वा चाऽपि प्र-दक्षिणम् ।
 २५] प्र-णम्य शिरसा चैव सम्प्र-तस्थे महा-बलः ॥२६॥ [३२
 तस्य सूतो रथं दिव्यं नर्व-नलवं प्रमाण-तः ।
 २६] युक्तं खर-सहस्रेण युद्ध-ध्वज-विभूषितम् ॥२७॥ [N
 महा-जलद-निर्घोषं कैलाशशिखरोपमम् ।
 २७] अष्ट-चक्रं महा-वेगम् उप-नीय महा-रथम् ॥२८॥ [N
 जयाऽऽशिषा वर्धयित्वा वि-नीतः प्राऽञ्जलिः स्थितः ।
 २८] स तम् आ-रूढ च ययौ मेघ-गम्भीर-निस्वनम् ॥२९॥ [N
 सोऽति-कायो महा-त्तेजा रथस्योपरि राक्षसः ।
 N] गन्धर्वनगराऽऽकारः प्रगृहीताऽऽयुधो बभौ ॥३०॥ [N
 तम् आशीभिः प्रसर्वाभिः प्रेषयामास रावणः । [N
 २९] शङ्ख-दुन्दुभि-निर्घोषैः सैन्यैश् चाऽत्र वराऽऽयुधैः ॥३१॥

१. रा१-नास्ति ॥ २. म-भारसहस्रनिमित्तं । ३. ल१ ल२ ब अ प्र
 रा३ फ०मानं । ४. म०भ्रपीताम । ५. म-अतः परं सर्गसमाप्तिः—
 इति रामायणे लंकाकाण्डे आभरणप्रदायको नाम सर्गः ॥ ६. ल१ ब अ म-वाभिप्र० ।
 प्र-वाभिप्र० । रा२-वाग्भिः प्र० ॥ ७. रा२ फ०पंचनन्वं । ८. रा१ ल१ ल२ ब-
 युधि ष्वज० ॥ ९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-कैलास० ॥ १०. म-प्रशस्ताभिः ॥

तं गजैश्च चतुर्दन्तैः स्यन्दनैश्च चाऽम्बुद-स्वनैः । [३४
 ३०] अन्व-अगच्छन् महाऽऽत्मानं रथिनो रथिनां वरम् ॥३२॥ [३५
 नागोष्ट्र-खर-हस्त्य-अश्व-सिंह-द्वीपि-मृग-द्विजैः ।
 N] अनु-जग्मुर् महाऽऽत्मानं देव-दानव-दुर्जयम् ॥३३॥ [३६
 स पुष्प-वर्षैर् अव-कीर्यमाणो

धृताऽऽतपत्रः शित-शूल-पाणिः ।

मदोत्कटः शोणित-पान-मत्तो

- ३१] विनिर्-ययौ राक्षस-योध-मुख्यः ॥३४॥ [३७
 निष्-पतन्तं महा-नादं महा-कायं महा-बलम् । [३३पू
 ३२] अन्व-अयू राक्षसा घोरा भीमाऽक्षं शस्त्र-पाणयः ॥३५॥ [३८उ
 राक्षसाश्च महा-काया नीलाऽञ्जनचयोपमाः ।
 ३३] शूलान्य उद्-यम्य खड्गांश्च वि-विधांश्च परश्वधान् ३६ [३९
 बहु-व्यामांश्च परि-धान् गदांश्च मुर्शलानि च ।
 ३४] साल-स्कन्धांश्च वि-विधाञ्छत-ग्रींश्च च दुरा-सदाः ३७ [४०
 स पुर-द्वारम् आ-साद्य राक्षसो घोर-दर्शनः । [N
 ३५] निष्-पपात महा-तेजाः कुम्भ-कर्णः प्रताप-वान् ॥३८॥ [४१
 धनुः-शत-परीणाहः षट्-त्राण-शतम् उच्च-छ्रितः ।
 ३६] रौद्रः शकटचक्राऽक्षो गिरिशृङ्गोपमो महान् ॥३९॥ [४२
 सन्नि-पत्य स रक्षांसि दग्धशैलोपमो बली ।
 ३७] कुम्भ-कर्णो महा-वक्त्रः प्र-हसन् वाक्यम् अब्रवीत् ॥४०॥ [४३
 अर्घ्यं वानर-मुख्यानां तानि यूथानि भाग-शः ।

१. अ रा३ फ म-महोत्कटः । २. म-०तगंधमत्तो । ३. अतः
 परमधिकः पाठः—रा३-पदातयश्च बहवो महाकाया महाबलाः ॥ ४. रा१
 ल१ ल२ व अ-मुसलानि । प्र म-मुसलानि ॥ ५. प्र फ म-गिरिकूटोपमो ।
 रा३-चित्रकूटोपमो ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व-सन्निपात्य ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व
 अ-एष । प्र-अथ ।

- ३८] निर-दहिष्यामि सं-क्रुद्धः शलभान् इव पावकः ॥४१॥ [४४
 N] सर्वे राम-सहायाश् च ये चाऽन्ये मम शत्रवः । [N
 नाऽप-राध्यन्ति मे कामं वानरा वन-चारिणः ।
- ३९] जातिर् एतद्-विधानां सा पुरोद्यान-विदूषणम् ॥४२॥ [४५
 पुर-रोधस्य मूलं तु राघवः सह-लक्ष्मणः ।
- ४०] हते तस्मिन् हतं सर्वं तं हनिष्यामि सं-युगे ॥४३॥ [४६
 एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुम्भ-कर्णस्य रक्षसाः ।
 N] नादांश् चक्रुर् महा-घोरान् कम्पयन्त इवाऽर्णवम् ॥४४॥ [४७
 तस्य निष्-पततः पुर्याः कुम्भ-कर्णस्य रक्षसः ।
- ४१] बभूवुर् घोर-रूपाणि निमित्तानि समन्त-तः ॥४५॥ [४८
 शुष्काऽशनि-युता मेघा वि-चेरुर् गर्दभाऽरुणाः ।
- ४२] स-सागर-वना चैव वसु-धा सम्-अकम्पयत् ॥४६॥ [४९
 घोर-रूपाः शिवा नेदुः स-ज्वाल-कवलैर् मुखैः ।
- ४३] मण्डलान्य् अप-सव्यानि बबन्धुश् च विहं-गमाः ॥४७॥ [५०
 नि-र्पपात चै गृद्धोऽस्य रथस्योपरि गच्छतः ।
- ४४] अस्फुरन् नयनं चाऽस्य सव्यो बाहुर् अकम्पत ॥४८॥ [५१
 गगनान् निष्-पपातोल्का ज्वलन्ती भीम-निर्व्वना ।
- ४६] आदित्यो निष्प-भश् चाऽऽसीत् प्र-ववौ न च मारुतः ४९॥ [५२
 अ-चिन्तयन् महोत्पातान् उत्थि(द्-स्थि)तान् जीविताऽन्तकान्
- ४७] निर-ययौ कुम्भ-कर्णः स कृताऽन्त-बल-नोदितः ॥५०॥ [५३
 स निष्-क्रम्य पुर-द्वारात् कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

१. रा३ फ-अस्मद्वि० । २. रा१ ल१ ल२ ब अ-सपुरो० । प्र-०-वि-
 भीषणं । रा३ फ म-०-विभूषणं । ३. अतः परमधिकः पाठः—रा३-पातश्चा-
 स्मद्विधावाशु वानराणां पुरःसरः ॥ ४. प्र रा३-रक्षसः ॥ ५.
 ब अ म-नास्ति ॥ ६. म-०-पाताथ । ७. रा३ फ म-प्रास्फुरत् ॥ ८.
 रा१ ल१ ल३ ब अ-भीमदर्शना ॥

४८] शारदाऽभ्र-घन-प्रख्यं वानराऽनीकम् अद्भुतम् ॥५१॥ [५४
तं दृष्ट्वा वानर-श्रेष्ठा रौक्षसं पर्वतोपमम् ।

N] वायु-नुष्ठा यथा मेघा जग्मुः सर्वा दिशस् तैदा ॥५२॥ [५५
विपुलपरिघ-वांस् तु कुम्भ-कर्णो
रिपु-निधनाय विनिः-सृतो महौजाः ।

कपि-गण-भयम् आ-चरन् सु-तीव्रं
N] प्र-भुर् इव किङ्करदण्ड-वान् युगाऽन्ते ॥५३॥ [५८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-निर्याणं नाम
चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

[वं-४५]= [पञ्चचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६६]

- स ननाद् महा-नादं सम्-उद् इव पर्वणि ।
२] जनयन् इव निर्-घातं कम्पयन् इव मेदिनीर्ष ॥१॥ [२
तम् अ-बध्यं मघ-वता यमेन वरुणेन च ।
३] प्रेक्ष्य भीमाऽक्षम् आ-येान्तं वानरा विप्र-दुदुबुः ॥२॥ [३

१. अतः परमधिकः पाठः—रा३-वानरान्बीक्ष्य संहृष्टो ननाद् विद्वृतं
स्वनं ॥ २. ल_१ ल_२ व-राक्षमश्रेष्ठं वानराः । ३. अ रा_२ फ-तथा ।
४. अतः परमधिकः पाठः—रा_२-तं तस्य नादं तुमुलं निशम्य यथा निनादं
दिवि वारिदस्य । पेतुर्धरण्यां बहवः सवंगा निवृन्तमूला इव शाल-
वृक्षाः ॥ कृच्छ्रेण तु समाश्वस्य संगम्य तु परस्परं । वृक्षाग्निहस्ता
हरयः संग्रामं प्रतितस्थिरे ॥ ५. व प्र रा_२-लंकाकाण्डे । फ म-
युद्धपर्वणि । ६. रा_२ फ-निर्याणो ॥ ७. अ रा_२-वातं । ८. रा_२ फ म-
पर्वतान् ॥ ९. फ-भीममनुयान्तं ॥

- तं दृष्ट्वा वानरं-श्रेष्ठा राक्षसं पर्वतोपमम् ।
 N] वायु-क्षिप्ता यथा मेघा ययुः सर्वा दिशम् तदा ॥३॥ [N
 तद् वानराऽनीकम् अति-प्रचण्डं
 दिशो द्रवद् भिन्नम् इवाऽभ्र-जालम् ।
 स कुम्भ-कर्णः प्रसैम-ईक्ष्य हर्षान्
 N] ननाद भीमं घन-चद् घनाऽऽभः ॥४॥ [N
 तांस् तु वि-द्रवतो दृष्ट्वा राज-पुत्रोऽङ्ग-दोऽब्रवीत् ।
 ४] गवाऽक्षं गर्वयं नीलं कु-मुदं च महा-बलम् ॥५॥ [४
 आत्मानम् अभिसं-स्मृत्य वीर्याण्य् अभि-जनानि च ।
 ५] क गच्छथ भय-त्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ॥६॥ [५
 ६पृ] सर्वे सौम्या नि-वर्तध्वं किं प्राणान् परि-रक्षथ ।
 ८उ] नाऽलं युद्धाय वै रक्षो महतीऽयं वि-भीषिका ॥७॥ [६
 महतीम् उत्थिं(द्-स्थि)ताम् एतां वानराणां वि-भीषिकाम् ।
 ९] वि-क्रमाद् वि-धमिष्यामो नि-वर्तध्वं प्रव-गमाः ॥८॥ [७
 कृच्छ्रेण महता स्व-स्थाः सं-स्तभ्य च परस्परम् ।
 १०] शिला-पादप-हस्ताम् ते तस्थुः संग्राम-मूर्धनि ॥९॥ [८
 ते प्र-दृष्ट्वा नि-वृत्ताम् तु स-मदा इव कुञ्जराः ।
 ११] नि-जघ्नुः परम-क्रुद्धाः कुम्भ-कर्णं वनौकसः ॥१०॥ [९
 प्रांऽशुभिः साल-तालैश् च शिलाभिश् च महा-बलाः ।
 १२] पाद-पैः पुष्पिताऽग्रैश् च हन्यमानो न चुर्धुभे ॥११॥ [१०
 ततः पर्वतम् उत्-पाट्य द्वि-विदः प्रवर्गर्षभः ।
 १३] दुद्राव ज्वलनाऽऽकारो राक्षसं सु-महाबलम् ॥१२॥ [N

१. रा२ फ-ते । २. फ-वानराः श्रेष्ठा ॥ ३. रा२ फ म-समवेक्ष्य । ४. रा२ म-नादं । ५. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ म-ततस्तु घोरं निनर्दं निशम्य यथाहवे दानवसंप्रमुक्तम् । पेतुर्धरण्यां बहवः सवङ्गा निष्कृत्-मूला इव शालवृक्षाः ॥ ६. म-शरभं ॥ ७. फ-उच्छ्रितां ॥ ८. प्र रा२ फ म-वप्यमानो । ९. रा१ ल१ ल२ व अ म-चक्षमे ॥

- स तं महामेघ-निभं चिक्षेव प्लवर्गर्षभः ।
 १.४] तम् अ-प्राऽऽप्य महा-कायं तस्य सैन्ये पपात ह ॥१.३॥ [N
 तस्य गात्रेषु पतिता भिद्यन्ते वि-पुलाः शिलाः ।
 १.५] पाद-पाः पुष्पिताऽप्राश् च भग्नाःपेतुर मही-तले ॥१.४॥ [१.१
 स हि सैन्यानि सं-क्रुद्धो द्रवयामास राक्षसैः ।
 १.६] ममन्थ परभाऽऽयैस्तो वरान् अग्रिर् इवोत्थि(द-स्थितः)तः१.५[१.२
 वानरास् तु सु-संक्रुद्धा गिरि-शृङ्गैर् महा-बलाः ।
 १.७] राक्षसानाम् अनीकानि विनि-जघ्नुः सहस्र-शः ॥१.६॥ [N
 तेच्च छैलेवेगाऽभिहतं हताऽश्वरथवारणम् ।
 १.८] रक्षो-रुधिर-संक्लिभं^१ बभूवाऽऽयोधनं महत् ॥१.७॥ [N
 रथिनो वानरेन्द्राणां शरैः कालाऽन्तकोपमैः ।
 १.९] शिरांसि सहसा जघ्रुर् नदन्तो भीम-निःस्वनाः ॥१.८॥ [N
 वानराश् च महाऽऽत्मानः समुत्-पाट्य महा-दुमान् ।
 २०] रथिनश् च गजान् उष्ट्रान् राक्षसांश् चाऽप्य असूदयन् १.९ [N
 लोहिताऽऽर्द्रास् तु बहवः शेरते वानरर्षभाः ।
 २१] निर-अस्ताः पतिता भूमौ ताम्र-पुष्पा इव दुमाः ॥२०॥ [१.३
 बध्यमानास् ततो^२ वीरा राक्षसेन जघन्य-तः । [१.५उ
 २२] सागरं^३ येन सं-तीर्णाः^३ पथा तेनैव दुद्रुवुः ॥२१॥ [१.६
 ते स्थलान् अथ निम्नानि विषण्ण-चदना भृशम् । [१.७पू
 २३] लङ्घयन्ति स्म^४ धावन्तो^४ निर-अपेक्षाः प्लवं-गमाः ॥२२॥ [१.४

१. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-प्लवगाधिपः । २. रा_१ ल_१ ल_२ ब-सर्व-
 सैन्ये ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ रा_२-तस्य ॥ ४. म-वानराणां महौजसां ।
 ५. रा_२-मास्त्रज्ञो । ६. रा_२-बलवान् ॥ ७. रा_१ ल_१ ल_२ ब-शुक्ला ।
 ८. रा_२-जग्मुः ॥ ९. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-तद्वायुवेगां । १०. प्र
 रा_२ फ-संश्लेदं । ११. रा_२-बभौ च यो ॥ १२. रा_२ म-तु ते । १३. अ रा_२-
 सागरो येन संतीर्णः ॥ १४. रा_२-समुद्रस्य ॥

- के-चित् सम-उद्रे पतिताः के-चिद् गगनम् आ-श्रिताः । [१५पू
 २४] के-चिद् वृक्षान् समा-रूढा ममज्जुः के-चिद् अर्णवे ॥२३॥ [१८पू
 के-चिद् गिरीन् आ-रूढुर् गुहाः के-चित् समा-श्रिताः । [१७उ
 २५] नि-पेतुर् वानराः के-चित् के-चिन् नैवाऽव-तस्थिरे ॥२४॥ [१८उ
 सैम्-ईक्ष्यैवाऽङ्ग-दो भग्नान् वानरान् इदम् अब्रवीत् । [१९उ
 २६] सं-तिष्ठध्वं हि युध्यामो वि-द्रुताश् च हताश् च ये ॥२५॥
 भग्नानां वो न पश्यामि परि-गम्यां महीम् इमाम् ।
 २७] स्थानं सर्वे नि-वर्त्याऽऽशुं युध्यध्वं वानरोत्तमाः ॥२६॥ [२०
 २८उ] निर्-आयुधानां द्रवतां समं गमन-चेतसाम् ।
 स्त्रीणाम् औपयिकम् त्रासः सर्वेषां वो जघन्य-तः ॥२७॥ [२१
 २९] कुलेषु जाताः सर्वे स्मो वि-स्तीर्णेषु महत्सु च । [२२पू
 अन-आर्यं खलु यद् भीताम् त्यक्त्वा युद्धं पलायथ ॥२८॥ [२३
 ३०] वि-कथितानि वो यानि गर्जित्वा जन-संसदि ।
 तानि, वः काऽद्य यातानि सोर्दग्राणि गतानि च ॥२९॥ [२४
 ३१] भीरोः प्रे-वादाः श्रूयन्ते न सं-जीवति धिक्-कृतः ।
 मार्गं सत्-पुरुरैर् जुष्टं सेवामस् त्यंज्यतां भयम् ॥३०॥ [२५
 ३२] स्वप्स्यामो वाऽद्य नि-हताः पृथिव्यां त्यक्त-जीविताः । [२६पू
 अवाऽऽप्स्यामोऽथवा कीर्तिं नि-हत्वा शत्रुम् आह्वे । [२७पू
 ३३] दृष्ट्वाऽऽपं ब्रह्म-लोकं वा प्राऽऽप्स्यामो युधि निर्-जिताः ३१ [२६उ
 न कुम्भ-कर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवितुम् अर्हति ।

१. रा२ फ-समुद्रं । २. प्र रा२ फ म-गगनं केचिदाश्रिताः ॥ ३. रा२-
 स पश्यंश्चांगदो । ४. रा१ ल१ ल२ ब-च ॥ ५. रा२-०त्यांथ ॥ ६. रा२
 फ-०न्यजः ॥ ७. प्र रा२ फ म-वीर्यं ॥ ८. ल१ ल२ ब-शुद्ग्राणि ॥ ९.
 रा२ फ म-भीरुप्र० । १०. रा२-स्म जीवन्ति धिक्ताः । ११. रा१ ल१ ल२
 ष-स्यजतां ॥ १२. रा२ फ-जीवनमिष्यति ।

- ३४] दीप्यमानं समा-साद्य पतंगो ज्वलनं यथा ॥३२॥ [२८
पलायनेन स्वान् प्राणान् यदि रक्षामहे वयम् ।
- ३५] एकेन बहवो भग्ना यशो नोऽद्य वि-नङ्क्ष्यति ॥३३॥ [२९
एवं ब्रुवाणं तं शूरम् अङ्ग-दं वानरर्षभाः ।
- ३६] द्रवमाणाम् तदाऽन्योऽन्यम् ऊचुः शूर-विगर्हितम् ॥३४॥ [३०
कृतं नः कदनं घोरं कुम्भ-कर्णेन रक्षसा ।
- ३७] न स्थान-कालो गच्छामो देयितं जीवितं हि नः ॥३५॥ [३१
एतावद् उक्त्वा प्लव-गाः सर्वे ते भेजिरे दिशः ।
- ३८] भीमं भीमाऽक्षम् आ-यान्तं दृष्ट्वा राक्षसम् आ-ह्वे ॥३६॥ [३२
द्रवमाणाम् तु ते त्रासाद् अङ्ग-देन बली-मुखाः ।
- ३९] सान्त्वैश् चैवाऽनु-मानैश् च सर्वे ते विनि-वर्तिताः ॥३७॥ [३३
ततः पुनर् हरि-वृषभा महौजसम्

तदा बृहच्च-छिस्वरिशिलाद्रुमाऽऽयुधाः ।

युयुत्सवः समुदित-भीम-विक्रमा

[N] व्यव-स्थिताः पर-बल-दर्प-नाशनाः ॥३८॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्धे-काण्डे वानर-समार्भवासो नाम

पञ्चत्वारिंशः सर्गः ॥४५॥

१. रा३-दीयतां ॥ २. प्र-नास्ति ॥ ३. व प्र-लंका० । म-युद्धपर्वणि ।

४. म-कुम्भकर्णयुद्धे रावणाश्वासनो ॥

[वं-४६] = [षट्चत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६७]

- ते नि-वृत्ता महा-कायाः श्रुत्वाऽद्भुत-वचम् तदा ।
 १] नैष्ठिकीं बुद्धिम् आ-स्थाय सर्वे सद्भ्राम-काङ्क्षिणः ॥१॥ [१
 समुदीरित-वीर्याम् ते समारोपित-विक्रमाः ।
 २] पर्यव-स्थापिता वाक्यैर् अद्भुत-देन पुत्र-गणाः ॥२॥ [२
 चक्रुर् युद्धं सु-तुमुलं वानराम् त्यक्त-जीविताः ।
 ३] प्र-हर्षाद् आगतोत्साहा मरणे कृत-बुद्धयः ॥३॥ [३
 अथ वृक्षान् महा-कायाः शृङ्गाणि सु-महान्ति च ।
 ४] वानराम् तूर्णम् उत-पाटय कुम्भ-कर्णम् उपाऽद्रवन् ॥४ [४
 तान् समा-पततो दृष्ट्वा कुम्भ-कर्णः प्रताप-वान् ।
 ५] व्य-भद्रावयत् सु-संरब्धो मेघान् इव सदा-गतिः ॥५॥ [N
 ततम् तु तं महा-वीर्यं दश वानर-यूथपाः ।
 ६] शिलाः प्रोर्द्ध-यम्य वि-पुलाः कुम्भ-कर्णम् उपाऽद्रवन् ॥६॥ [N

१. म-ययुर् ॥ २. म-च म० । ३. म-उद्यम्य ॥ ४. फ म-सुसंक्रुद्धो ।
 ५. अतः परमधिकः पाठः—म-कुम्भकर्णं तदा दृष्ट्वा गदापायिर्विभीषणाः ।
 ननाम चरयौ तस्व भ्रातुर्ज्येष्ठस्य बुद्धिमान् ॥ विभीषणोऽहं भ्रातर्मे दयां
 कुरु महामते । रावणस्तु मया भ्राता बहुधा परिबोधितः ॥ सीतां देहीति
 रामाश्च रामः साक्षाज्जनार्दनः । न शृणोति च मां इतुं खङ्गमुद्यम्य चोक्तवान् ॥
 विद्मः त्वां गच्छेति मां हत्वा तदाहं वाग्भिराहतः । अतुर्भिमंत्रिभिः साकं रामं
 सुरारण्यमागतः ॥ तच्छ्रुत्वा कुम्भकर्णोऽपि ज्ञात्वा भ्रातरमागतम् ।
 क्कमाक्षिणश्च च वत्स त्वं जीव रामपदाश्रयः ॥ कुलस्य रक्षणावर्थाय
 राष्ट्रज्ञानं हिताय च । महाभागवतोऽसि त्वं पुरा मे नारदाच्छ्रुतम् ॥ गच्छ
 तात ममेदानीं दृश्यते न च किञ्चन । मदीयश्चापरो वापि मदमत्तविलोचनः ॥
 इत्युक्तोऽभ्युमुचो भ्रातुश्चरण्यावभिवाद्य सः । रामपार्श्वमुपागम्य विलापर
 उपस्थितः ॥ कुम्भकर्णोऽपि हस्ताभ्यां पादाभ्यां पेषयन् हरीन् । अचार
 वानरी सेनां क्लृपयन् गच्छस्तिवम् ॥ ६. प्र फ म-शिलाशोथम्य ॥

अङ्गदः कुमुदो नीलो गवाऽक्षो गवयो हरिः ।

७] मैन्दश् च द्वि-विदश् चैव जाम्बवान् विनतस् तथा ।
युगपत् प्राऽहरन् सर्वे कुम्भ-कर्णं महा-बलाः ॥७॥ [N
८] तस्य गात्रे विनिर्-भिन्नाः शिलाः शैल-निभाम् तदो ।

ध्वजं रथं शरांश् चैव सूतं चैव न्य-अपातयन् ॥८॥ [N

९] सोऽव-प्लुत्य रथाद् वीरो गदाम् उद्-यम्य स-त्वरः ।

वेगेनाऽभ्युत्-पपाताऽऽशु पक्ष-वान् इव पर्वतः ॥९॥ [N

१०] स कुम्भ-कर्णः सं-क्रुद्धो गदाम् उद्-यम्य वीर्य-वान् ।

अर्दयैन् सु-मैहातेजाः समन्ताद् वि-क्षिपन् गिरीन् ॥१०॥ [५

११] शतानि सप्त चाऽष्टौ च सहस्रं चोऽपि वानराः ।

प्र-कीर्णाः शेरते भूमौ कुम्भकर्ण-निपातिताः ॥११॥ [६

१२] षोडशाऽष्टौ च दश च त्रिंशद् विंशच् च वानरान् ।

१३] सम्परि-ष्वज्य बाहुभ्यां निष्-पिपेष स राक्षसः ॥१२॥ [७

१४] हनु-मान् शैल-शृङ्गाणि शैत-शोऽथ सहस्र-शैः ।

ववर्ष कुम्भ-कर्णस्य शरीरे वानरर्षभः ॥१३॥ [१५

तानि पर्वत-शृङ्गाणि शूलेन परमाऽऽहवे ।

१५] त्रिभेद परमाऽऽयस्तः कुम्भ-कर्णो मदोत्कटः ॥१४॥ [१६

ततो हरीणां तद् अनीकम् उग्रं

दुद्राव शूलं नि-शितं प्र-गृह्य ।

तस्थौ च तस्याऽऽपततः पुरस्तान्

१६] महीधराऽग्रं हनु-मान् प्र-गृह्य ॥१५॥ [१७

१. ल_१-तथा । २. प्र-नास्ति ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र-अवक्षयन्
म० । रा_२फ-०यन् स महा० । म-०यन् सुमहाकायः ॥ ४. रा_२फ-वापि । ५. अ-
नास्ति ॥ ६. फ म-हनुमान् । ७. म-वृक्षांश्च विविधान्बहून् । प्र-“शतशः” इत्यारभ्य
चतुर्दशश्लोकस्य प्रथमपादं यावन्नास्ति । ८. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ-वानरस्तदा ।
म-तानि सर्वशः ॥ ९. ल_१ ल_२ ब अ रा_२-महोत्कटः ॥

तेम् आ-पतन्तं त्रिदशेन्द्र-शत्रुं
जघान शैलेन कपि-प्रवीरः ।

स चाऽपि तेनाऽभि-हतम् तरस्वी

१७] न चुक्षुभे काल-सम-प्रभावः ॥१६॥ [१२

स शूलम् आ-विध्य तडित्-प्रकाशं

गिरिं यथा प्रज्वलिताऽग्रमृद्गम् ।

बौह्व-अन्तरे मारुतिम् आ-जघान

१८] गुह्योऽचलं क्रौञ्चम् इवाऽऽत्म-शक्त्या ॥१७॥ [१९

स तेन वीरोऽभि-हतः स्तनाऽन्तरे

सु-विह्वलः शोणितम् उद्-वमन् मुखात् ।

ननाद भीमं हनु-मान् महा-यशा

१९] यथा तपाऽन्ते जर्ल-दो बलाहकः ॥१८॥ [२०

ततो वि-नेदुः सहसा प्र-दृष्टा

रक्षो-गणाम् तं व्यथितं नि-शम्य ।

पुवं-गमाश्च चाऽपि तथा व्यथाऽऽर्ताः

२०] प्र-दुदुवुस् ते संहसा भयाऽऽर्ताः ॥१९॥ [२१

नीलश्च चिक्षेप शैलंऽग्रं कुम्भ-कर्णाय धी-मते । [२२उ

२१] तम् आ-पतन्तं सम्प्रेक्ष्य मुष्टिनाऽभि-जघान ह ॥२०॥

मुष्टि-प्रहाराऽभिहतं तच्च शैलाऽग्रं व्य-अर्शीर्यत । [२३

२२] स-विस्फुलिङ्गं स-ज्वालं नि-पपात च भू-तले ॥२१॥ [२४

१. फ-समापतन्तं । २. म- नास्ति ॥ ३. म-गिरेर । ४. म-वै चलिता० ।
५. अ फ-बहन्तरे ॥ ६. म-चापि तेनाभि० । ७. रा१ रा२ फ म-स वि० ।
८. प्र रा२ फ-सजलो । ९. म-बहूदकः ॥ १०. रा२-ते । ११. रा२ म-० सात्मभीताः
फ-०सा यथार्ताः । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-शैलेन्द्रं । १३. म-
रक्षसे ॥ १४. प्र-व्यदीर्यत । रा२ फ-व्यकीर्यत । १५. प्र-महीतले । रा२-
च भूसले ॥

- २३३] ऋषभः शरभो नीलो गवाऽक्षो गन्ध-मादनः ।
 पञ्च वानर-शार्दूलाः कुम्भ-कर्णम् उपाऽद्रवन् ॥२२॥ [२५
 २४] शैलैर् वृक्षैश्च तलैश्च चाऽपि मुष्टिभिश्च च महा-बलाः ।
 कुम्भ-कर्णं मृदा-कायं सर्व-तोऽभ्य-अहनन् दृढम् ॥२३॥ [२६
 २५] सैर्वैर् अपि प्र-वीरैस् तैर् हन्यमानो न विव्यथे ।
 ऋषभं च महा-वेगं बाहुभ्यां परि-षप्त्रजे ॥२४॥ [२७
 २६] कुम्भकर्ण-भुजाभ्यां च पीडितो वानैरर्षभः ।
 पपात भूमौ च ऋषभो मुखाद् आगत-शोणितः ॥२५॥ [२८
 २७] मुष्टिना शरभं चाऽपि जानुना नीलम् आ-ह्वे ।
 २८पू] आ-जघान गवाऽक्षं च तलेनेन्द्र-रिपुम् तदा । [२९
 N] शरीरे मर्दितम् तत्र सु-गन्धाद् गन्ध-मादनः ॥२६॥
 २८उ] एतं प्रहारं-व्यथिता मुमुहुः शोणितोक्षिताः । [३०
 नि-पेतुश्च चाऽपि मेदिन्यां नि-कृत्ता इव किं-शुकाः ॥२७॥
 २९] तेषु वानर-मुख्येषु पतितेषु' महाऽऽत्मसु ।
 वानराणां सहस्राणि कुम्भ-कर्णं प्र-दुदुवुः ॥२८॥ [३१
 ३०] तं शैलम् इव शैलाऽऽभाः परि-तः प्लवगर्षभाः ।
 N] समा-रूढुर उद-पत्य नि-नदन्तो महा-बलाः ॥२९॥ [३२
 तं नखैर् दशनैश्चैव जानुभिर् मुष्टिभिश्च तलैः ।
 ३१] कुम्भ-कर्णं महा-कायं ते नि-जघ्नुः पुर्व-गमाः ॥३०॥ [३३
 तैः स वानर-साहस्रैः परि-क्षिप्तः समन्तै-तः ।

१. रा_१ ल_१ ल_२ ष म-०भ्यहरन् । २. म-भृशम् ॥ ३. रा_२फ-सर्वान् ।
 ४. रा_२ फ म-प्रहारान् तान् मन्य० ॥ ५. रा_२ फ म-वानरोत्तमः । ६. प्र रा_२
 फ म-ऋषभो भूम्यां ॥ ७. म-पनसं । ८. रा_२-वापि । ९. म-जालुभ्यां ॥ १०. प्र
 रा_२फ म-एतैः प्रहारैर्व्य० ॥ ११. प्र रा_२-पातितेषु । १२. प्र रा_२ फ-विदुदुवुः ॥
 १३. प्र रा_२फ म-सर्वतः ॥ १४. प्र रा_२फ म-महाबलाः ॥ १५. रा_२-सहस्रशः ।

- ३२] रराज राक्षस-व्याघ्रो गिरिर् आत्म-रुहैर् इव ॥३१॥ [३४
बाहुभ्यां वानरान् सर्वान् आ-कृष्य स महा-बलः ।
- ३३] भक्षयामास सं-क्रुद्धो हरीन् पर्वत-सन्निभान् ॥३२॥ [३५
प्र-क्षिप्ताः कुम्भ-कर्णेन वज्रे पाताल-सन्निभे ।
- ३४] नासा-पुट्राभ्यां निष्-पेतुः कर्णाभ्यां चैव वानराः ॥३३॥ [३६
N] मर्दयन् पर्वताऽग्रैश् च प्र-हारै राक्षसर्षभः । [३७उ
मांस-शोणित-संक्लेदां कुर्वन् भूमिं स राक्षसः ।
- ३५] चचार हरि-सैन्येषु कैलाऽग्निर इव मूर्च्छितः ॥३४॥ [३८
वज्र-हस्तो यथा शक्रः पाश-हस्तो यथाऽन्तकः ।
- ३६] शूल-हस्तो बभौ तद्-वेत् कुम्भ-कर्णो महाऽऽहवे ॥३५॥ [३९
यथा शुष्कान्य् अरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः ।
- ३७] तथा वानर-सैन्यानि स ददाह महा-बलः ॥३६॥ [४०
ततस् ते वध्यमानाम् तु हत-यूथौ वि-नायकौः ।
- ३८] वानरा भय-संविप्सा वि-नेदुर् वि-स्वरं तदा ॥३७॥ [४१
ततो नि-पात्यमानाम् तु कुम्भ-कर्णेन वानराः ।
- ३९] राघवाभ्यां समा-जग्मुर् व्यथाऽऽर्ता नष्ट-चेतसः ॥३८॥ [४२
तम् आ-पतन्तं सम्प्रेक्ष्य कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ।
- ४०] उत्-पपात महा-वीरः सु-ग्रीवो वानराऽधिपः ॥३९॥ [५२
स साल-वृक्षं सहसा समा-विध्य महा-कपिः ।
- ४१] अभि-दुद्राव वेगेन कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ॥४०॥ [५३
तम् आ-पतन्तं सम्प्रेक्ष्य कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।
- N] तस्यौ विकृत-सर्वाऽङ्गो वानरेन्द्रं सम्-उत्सुकः ॥४१॥ [५४
कपिन्नोणित-दिग्धाऽङ्गं भक्षयन्तं महा-हरीन् ।
- ४२] कुम्भ-कर्णं स्थितं दृष्ट्वा सु-ग्रीवो वाक्यम् अब्रवीत् ॥४२॥ [५५

१. प्र. रा३ फ म-राक्षसोत्तमः । २. म-नास्ति ॥ ३. ल१ रा३-
•यूयवि० । फ-अत आरभ्य ३८-शश्लोकस्य प्रथमपादं यावन्नास्ति ॥ ४. प्र-
वानरेश्वरः ॥ ५. प्र-महाकपीन् । म-महाबलः ॥

- नि-हताः कपि-शार्दूलः कृतं कर्म सु-दुष्करम् ।
 ४३] भक्षितानि च सैन्यानि प्राऽऽप्तं ते परमं यशः ॥४३॥ [५६
 त्यजैतान् वानरान् सर्वान् किम् एभिर् दीन-चेष्टितैः ।
 ४४] सहस्रैकं नि-पातं मे साल-वृक्षस्य राक्षस ॥४४॥ [५७
 तद् वाक्यं हरि-राजस्य सत्त्व-धैर्य-समन्वितम् ।
 ४५] श्रुत्वा राक्षस-शार्दूलः कुम्भ-कर्णोऽब्रवीद् वचः ॥४५॥ [५८
 श्रुतः पौरुष-संपन्नः कस्माद् गर्जसि वानर । [५९उ
 ४७] कर्मणा दर्शयाऽऽत्मानं यावत् त्वां प्र-मथाम्य् अहम् ॥४६॥ [N
 स कुम्भ-कर्णस्य वचो निशम्य
 व्याक्षिप्त-शूलस्य मुमोच सालम् ।
 तेनाऽऽजघानोरसि कुम्भ-कर्ण
 ४८] वृक्षेण शक्राऽऽग्नि-सन्निभेन ॥४७॥ [६०
 स साल-वृक्षः सहस्रां वि-मुक्तो
 भुजाऽन्तरे तस्य तदा प्र-भग्नः ।
 ततो वि-चेर्दुः सहसा प्रवं-गो
 ४९] रक्षो-गणाश् चाऽपि तदा प्रै-णेदुः ॥४८॥ [६१
 स साल-वृक्षाऽभिहतश् चुकोप
 जहास चैवाऽथ वि-वृत्य वक्रम् ।
 विव्याध शूलं च तडित-प्रकाशं
 ५०] चिक्षेप हर्ष-ऋक्ष-पतेर् वधाय ॥४९॥ [६२
 तत् कुम्भ-कर्णस्य भुर्ज-प्रविद्धं

१. म-यथावत्कथयाम्य् ॥ २. म-कालानलसन्नि० ॥ ३. रा_१ ल_१ ल_२ ष अ-
 ०सावभग्नो । रा_२ फ म-०सा च भग्नो । ४. ल_१ ल_२ ष अ-निषेदुः । प्र रा_२-
 विनेदुः । ५. रा_१ ल_१ ल_२ ष अ प्र रा_२ फ-प्रवंगमाः । ६. म-मुदा । ७. प्र
 रा_२ फ म-विनेदुः ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ ष अ प्र-भुजाप्रवृद्धं ।

शूलं शितं काञ्चन-वैज्र-जुष्टम् ।

क्षिप्रं समुत्-पत्य नि-गृह्य दोर्भ्यां

५१] वैभञ्ज वीरैस् तरसा कपीऽर्द्धः ॥५०॥ [६३

कृतं भार-सहस्रस्य शूलं कालाऽऽयसं दृढम् ।

५२] बभञ्ज जौनुम् आ-रोप्य सम्प्र-दृष्टः प्रव-गमः ॥५१॥ [६४

स तं तदा भग्नम् अवेक्ष्य शूलं

चुकोप रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा ।

उत्-पाट्य शृङ्गं सहसाऽचलस्य

५३] जघान सु-ग्रीवम् अतिप्र-मर्दम् ॥५२॥ [६७

स शैलशृङ्गाऽभिहतो वि-संज्ञः

पपात भूमौ युधि वानरेन्द्रः ।

तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं वि-संज्ञं

५४] नेदुः प्र-दृष्टा युधि यातु-धानाः ॥५३॥ [६८

तम् अभ्युपेत्याऽथ सुवीर-कर्मा

स कुम्भ-कर्णो युधि वानरेन्द्रम् ।

जेहार सु-ग्रीवम् अति-प्रगृह्य

५५] यथाऽनिलो मेघम् अति-प्रचण्डः ॥५४॥ [६९

स तं महामेघ-निकाश-रूपम्

उत्-पाट्य गच्छन् युधि कुम्भ-कर्णः ।

रराज मेघ-प्रतिमान-रूपो

N] मेरुर् यथाऽत्युच्छ्रित-सौ(श)र-शृङ्गः ॥५५॥ [७०

१. रा२-०-नरज्जुजु० । २. फ म-विगृह्य । ३. रा१ ल१ ल२ ब-
नभो बभञ्ज । प्र म-ननाद भीमं । ४. प्र रा२ फ म-वलेन ॥ ५. रा१ अ-
जातुन्यारोप्य । ल१ ल२ ब-जातुनारोप्य । म-जातुनाक्रम्य ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ
प्र म-त्त । ७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ-अभिप्रमर्दयन् ॥ ८. म-नास्ति ॥
९. रा२-जहास । १०. अ-अभिप्र० । ११. रा२-०-प्रचण्डम् ॥ १२. फ-उत्साद्य
ग० । म-उच्यम् शूलं । १३. फ-०-तघोरशृङ्गः ॥

स तं समुत्-पाट्य जगाम वीरं

सं-स्तूयमानो युधि राक्षसेन्द्रैः ।

शृण्वन् नि-नादं त्रिदिवाऽऽलयानां

५६] प्रवङ्ग-राज-ग्रह-विस्मितानाम् ॥५६॥ [७१

ततस् तम् आ-र्दाय तदा स मेने

हरीऽन्द्रम् इन्द्रोपम-तुल्य-वीर्यम् ।

अस्मिन् हते सर्वम् इदं वि-शस्तं

५७] स-राघवं सैन्यम् इहैव चोग्रम् ॥५७॥ [७२

वि-द्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणां ततस् ततः ।

५८] कुम्भ-कर्णेन सु-ग्रीवं गृहीतं चाऽपि वानरम् ॥५८॥ [७३

हनू-मांश् चिन्तयामास मति-मान् मारुताऽऽत्मजः ।

५९] एवं गृहीते सु-ग्रीवे किं कार्यं वै मया भवेत् ॥५९॥ [७४

यत् तु न्याय्यं समा-कर्तुं तत् करिष्यामि सर्व-था ।

६०] महापर्वत-सङ्काशं नाशयिष्यामि राक्षसम् ॥६०॥ [७५

मया हते सम्प्रति कुम्भ-कर्णे

महा-बले मुष्टि-निपात-भ्रमे ।

वि-मोक्षिते वानर-पार्थिवे च

६१] भवन्तु दृष्टाः प्लव-गाः सम्-अग्राः ॥६१॥ [७६

अथवा स्वयम् एवैष मोक्षं प्राऽऽप्स्यति पार्थिवः ।

६२] गृहीतो यद्य अपि भवेत् त्रि-दशैः स-महोरगैः ॥६२॥ [७७

मन्ये न तावद् आत्मानं बुध्यते वानराऽधिपः ।

६३] शैल-प्रहाराऽभिहतः कुम्भ-कर्णेन सं-युगे ॥६३॥ [७८

१. प्र म-वीरः । २. रा२फ-०सेन्द्रः । रा२ फ-राक्षसैषैः । ३. प्र रा२-
०त्रिदशाल० ॥ ४. रा१ ल१ ल२ ब-समादाय । ५. रा२-०वीर्यः । ६. रा२-
स राघवशत्रुमितीन्द्रशत्रुः ॥ ७. रा२-०पार्थिवर्षभे । म-पार्थिवेन्द्रे ॥

- अयं मुहूर्तात् सु-ग्रीवो लब्ध-संज्ञो महाऽऽहवे ।
 ६४] आत्मनो वानराणां च यत् पथ्यं तत् करिष्यति ॥६४॥ [७२
 मया वि-भोक्षितस्याऽस्य सु-ग्रीवस्य महाऽऽत्मनः ।
 ६५] अ-कीर्तिश्च भवेत् कष्टाकीर्ति-नाशश्च शाश्वतः ॥६५॥ [८०
 तस्मान् मुहूर्ते वीऽऽक्षिप्ये वि-क्रमं पार्थिवस्य तु ।
 ६६] भिन्नं च वानराऽनीकं यावद् आ-श्वासयाम्य् अहम् ॥६६॥ [८१
 इत्य् एवं चिन्तयित्वा स हनु-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 ६७] भूयः सं-स्तम्भयामास वानराणां महा-चैमूम् ॥६७॥ [८२
 स कुम्भ-कर्णोऽथ विवेश लङ्कां
 स्फुरन्तम् आ-दाय महाहरीऽन्द्रम् ।
 विमान-चैर्या-गृह-गोपुर-स्थैर्
 ६९] माल्याऽग्रवर्षैर् अभि-कीर्यमाणः ॥६८॥ [८३
 ततः स सं-ज्ञां प्रति-लभ्य कृच्छ्रात्
 बलीयसस् तस्य भुजाऽन्तर-स्थः ।
 अवेक्षमाणः पुर-राजमार्गं
 ७०] वि-चिन्तयामास मुहुर् महाऽऽत्मा ॥६९॥ [८५
 एवं गृहीतेन कथं नु नाम
 शक्यं मया सम्प्रति-कर्तुम् अद्य ।
 तथा करिष्यामि यथा हरीणां
 ७१] भविष्यतीऽष्टं मम चैव पथ्यम् ॥७०॥ [८६

१. प्र रा२ फ म-हि ॥ २. रा२ फ-हतीव । ३. रा२ फ म-हनूमान् ।
 ४. म-महाबलं । ५. अतः परमधिकः पाठः—रा२-कृच्छ्रेया तु समाश्रयस्य संगम्य
 च ततस्ततः । वृक्षाद्रिहस्ता हरयस्तस्थुः सर्वे सवंगमाः ॥ ६. प्र रा२ फ-
 ०हरीणं । ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०नवयं गृ० ॥ ८. रा२-पुनरेत्य । ९. अ
 प्र रा२ फ-अवेक्षमाणः ॥ १०. रा२-सप्रतिकूलं । ११. म-नास्ति ॥

ततः कराऽग्रैः सहसोर्ध्वम् एत्य

राजा हरीणाम् अमरेन्द्र-स्रजोः ।

चकर्त कर्णो दशनैश् च नासां

७२] ददार पार्श्वेषु च कुम्भ-कर्णम् ॥७१॥ [८७

स कुम्भ-कर्णो हृत-कर्ण-नासो

भृशं नदन् वेदनयाऽन्वितश् च ।

रोषाऽभिभूतः क्षतजाऽऽर्द्रगात्रः

७३] सु-ग्रीवम् आ-विध्य पिपेष भूमौ ॥७२॥ [८८

स भू-तले भूरि-बलेन पिष्टः

सुराऽरिभिस् तैर् अभि-हन्यमानः ।

जगाम खं वेग-वद् अभ्युपेत्य

७४] पुनश् च रामं सहसा जगाम ॥७३॥ [८९

कर्ण-नासा-विहीनस् तु कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।

७५] रराज शोणितोत्सेकैर् गिरिः प्र-स्रवणैर् इव ॥७४॥ [९०

पुनः स पुर्याः सहसा महाऽऽत्मा

निष्-क्रम्य तद् वानर-सैन्यम् उग्रम् ।

अभक्षयत् क्रोधै-विवृत्त-नेत्रः

७६] प्र-जा युगाऽन्ताऽभिर इव प्र-दीप्तः ॥७५॥ [९४

बुभुक्षितः शोणित-मांस-शृङ्घुः

प्र-विश्य तद् वानर-सैन्यम् आशु ।

चखाद् रक्षांसि हरीन् वि-मिश्रान्

७७] ऋक्षांश् च मोहाद् युधि कुम्भ-कर्णः ॥७६॥ [९५

१. रा२ म-हत० ॥ २. ल१-खे ॥ ३. म-रोषवि० । ४. रा१ म-
युगान्तेऽभिर ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र म-०मांसगंधी । ६. ल१ ल२ व अ प्र
रा२ फ म-रक्षः स ह० । ७. ल१ ल२ व अ प्र फ-पिशाचान् । ८. ल१ ल२
व अ प्र-रक्षश् ॥

एकं द्वौ त्रीन् बहूश्च चाऽपि वानरान् राक्षसैः सह ।

७८] समा-दायैक-हस्तेन मुखे प्र-क्षिपति स्म संः ॥७७॥ [१७
मुखात् प्रसृत-मेदोऽसृग् घोर-रूपः स राक्षसः ।

७९] वैध्यमानो गिरीऽन्द्राऽऽभान् भक्षयामास वानरान् ॥७८॥ [१८
ते वैध्यमाना हरयो रामं जग्मुस् तदा गतिम् । [१९

८०] राघवश्च च समुत्-पत्य धनुर् उग्रं समा-ददे ॥७९॥ [१३६७
स चापम् आ-दाय भुजङ्ग-कल्पं

दृढ-ज्यम् उग्रं तपनीय-पृष्ठम् ।

हरीन् समा-श्वास्य समुत्-पपात

८१] रामो निबद्धोत्तमर्वाणतूणः ॥८०॥ [१३८
स वानर-गणैस् तैस् तु दृतः पर-पुरञ्जयः ।

८२] लक्ष्मणाऽनुचरो रामः सम्प्र-तस्थे महा-धनुः ॥८१॥ [१३९
पुरम्-ताद् राघवस्याऽर्थे गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।^१

N] अभि-दुंद्राव वेगेन भ्राता भ्रातरम् आ-हवे ॥८२॥ [N
वि-भीषणं पुरो दृष्ट्वा पालनीयं लघुं सैदा ।

N] करुणा-क्रोध-लज्जाभिर् व्य-आप्तोऽन्तर-वाक्यम् अब्रवीत्^{१४} ३ [N
प्र-हरस्व रणे शीघ्रं क्षत्र-धर्मे स्थितो भवान् ।

N] भ्रातृ-स्नेहं परि-त्यज्य राघवस्य प्रियं कुरु ॥८४॥ [N
अस्मत्-कार्यं कृतं वत्स यस् त्वं रामम् उपा-गतः ।

१. रा१-वापि । २. रा१-तान् ॥ ३. ल१ ल२ ब-महाबलो । ४. प्र
रा२ फ-वीरवान् ॥ ५. ल१ ल२ ब अ-हन्यमाना । ६. रा१-धनू रजं ॥ ७. ल१
ल२ ब अ प्र-दृढं समग्रं । ८. ल१-०बाणचापः ॥ ९. ल१ ल२ ब अ द-
नास्ति ॥ १०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति । म-८२-तमश्लोकादारभ्य
११-तमश्लोकपर्यन्तं नास्ति । ११. रा२-अभिविध्य च । १२. ल१ ल२
ब अ प्र-रक्षो ॥ १३. रा१ रा२-कुम्भकणोऽब्रवीदिदं । १४. रा१ रा२-नास्ति ॥
१५. रा१-भव । अ ब फ-महान् ॥ १६. रा२-आत्मकार्यं ।

- [N] त्वम् एको रक्षसां लोके संत्यधर्माऽभिरक्षिता ॥८५॥ [N
नास्ति सत्याऽभिषक्तानां व्य-असनं हि कदा-चन ।
[N] सन्तानार्थं त्वम् एवैकः कुलस्याऽस्य भविष्यसि ॥८६॥ [N
राघवस्य प्र-सादाच्च रक्षसां राज्यम् आप्स्यसि ।
[N] प्र-कृत्योऽति-दुर्धर्षः शीघ्रं मार्गाद् अप-क्रम ॥८७॥ [N
न स्थातव्यं पुरस्-तान् मे सं-भ्रमान् नष्ट-चेतसः ।
न वेद्मि सं-युगे सक्तः स्वान् परान् वा निशा-चर ।
[N] रक्षणीयोऽसि मे वत्स सत्यम् एतद् ब्रवीमि ते ॥८८॥ [N
एवम् उक्तो (?क्तं) वचस् तेन कुम्भ-कर्णेन धी-मता ।
[N] वि-भीषणो महा-बाहुः कुम्भ-कर्णम् उवाच ह ॥८९॥ [N
मन्त्रितं मे' कुलस्याऽस्य रक्षणार्थम् अरि-न्दम ।
न कृतं सर्व-रक्षोभिस् ततोऽहं रामम् आ-गतः ।
[N] काङ्क्षितव्यं तु भवता सु-कृतं दुष्-कृतं 'नुं वा ॥९०॥ [N
एवम् उक्त्वाऽश्रुपूर्णाऽक्षो गदा-पाणिर् वि-भीषणः ।
[N] एकाऽन्तम् आ-श्रितो भूत्वा चिन्तयामास तत्-क्षेयम् ॥९१॥ [N

स ददर्श महाऽऽत्मानं किरीटिनम् अव-स्थितम् ।

८३] शोणिताऽऽप्लुत-सर्वाऽङ्गं कुम्भ-कर्णं महा-बलम् ॥९२॥ [१४०

सर्वान् समभि-धावन्तं यथा 'दृष्टं महा-गजम् ।

८४] मार्गमाणं हरीन् क्रुद्धं रीक्षसैः परि-चारितम् ॥९३॥ [१४१

१. रा२-शुभकर्मा० ॥ २. ल१ ल२ व रा२ फ-० भिविक्तानां ॥ ३. रा१-
अवाप्स्य० । ४. रा२-नास्ति । ५. रा१-०त्या नास्मि दु० ॥ ६. रा१-वेत्ति । ७. रा३
एव ॥ ८. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-गदितं । ९. ल१ ल२ व अ-च । प्र-हि ।
१०. रा१ रा२- तु ॥ ११. रा१-तोदयामास दुःखितः । अ-०स तत्क्षणं ॥ १२.
ल१ ल२ व अ प्र फ-दृष्टं । १३. रा१-रक्षः संन्यविवर्जितं ॥

- विन्ध्य-मन्दर-सङ्काशं काञ्चनाऽद्भुतभूषणम् ।
 ८५] स्रवन्तं रुधिरं गात्रात् साक्षान् मेघम् इवोदितम् ॥१४४॥ [१४२
 लिहन्तं जिह्वया घोरं तद् वक्त्रं शोणितोक्षितम् ।
 ८६] मर्दन्तं वानरान् सं-ख्ये कालाऽन्तकयमोपमम् ॥१५५॥ [१४३
 तं दृष्ट्वा राक्षस-श्रेष्ठं प्रदीप्ताऽनल-वर्चसम् !
 ८७] वि-स्फारयामास तदा कार्मुकं पुरुषर्षभः ॥१५६॥ [१४४
 स तस्य चाप-निर्घोषात् कुपितो रौक्षसर्षभः ।
 ८८] अ-मृष्यमाणम् तं घोषम् अभि-दुद्राव राघवम् ॥१७॥ [१४५
 तस्मिन् काले सु-मित्रायाः पुत्रः परबलाऽर्दनः ।
 ८९] चकार लक्ष्मणः प्रादुर् अस्त्रम् अस्त्र-विदां वरः ॥१८॥ [१०३
 स कुम्भ-कर्णस्य शरान् शरीरे सप्त वीर्य-वान् ।
 ९०] नि-शितान् आ-ददे चाऽन्यान् वि-ससर्ज च लक्ष्मणः ॥१९॥ [१०४
 अति-क्रम्य स सौमित्रिं कुम्भ-कर्णो महा-बलः ।
 ९१] रामम् एवाऽभि-दुद्राव कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥१००॥ [११८
 ततम् तु वातोद्धत-वह्नि-कल्पं
 भुजङ्गराजोत्तमभोग-बाहुम् ।
 तम् आ-पतन्तं धरणीधराऽऽभं
 ९२] प्रोवाच रामो युधि कुम्भ-कर्णम् ॥१०१॥ [१४६
 आ-गच्छ रक्षोऽधिप मत्-समीपम्
 अयं स्थितोऽहं प्रगृहीत-चापः ।
 उपै(?) पे)हि मां मृत्युम् उप-स्थितं स्थिरं
 ९३] प्रेतो मुहूर्ताद् भविताऽसि पाप-क ॥१०२॥ [१४७

१. रा_१ रा_२ फ-०नांगदभू० ॥ २. रा_१-लेलिहानमस्रप्रक्षो जिह्वया ॥ ३.
 रा_१ फ-०नेकैतर्षभः । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. म-नास्ति ॥ ६. म-०मीपे ॥

- रामोऽयम् इति वि-ज्ञाय जहास विकृत-स्वरम् ।
 ९४] पातयन् इव सर्वेषां हृदयानि वनौकसाम् ॥१.०३॥ [१.४८
 प्र-हस्य वि-कृतं भीमं स मेघस्तनितोपमम् ।
 ९५] कुम्भ-कर्णो महा-तेजा राघवं वाक्यम् अब्रवीत् ॥१.०४॥ [१.४९
 नाऽहं वि-राधो वि-ज्ञेयो न कबन्धः खरो न च ।
 ९६] न वाली न च मारीचः कुम्भ-कर्णम् अवै(वे)हि माम् १.०५ [१.५०
 पश्य मे मुद्गरं घोरं सर्व-कालाऽऽयसं दृढम् ।
 ९७] अनेन निर-जिता देवा दानवाश् च मया रणे^२ । [१.५१
 N] शक्रश् च निर-जितो राम नम्राऽहं च स्वयं-भुवः ॥१.०६॥ [N
 विकैर्ण-नास इति मां नाऽव-ज्ञातुम् इहाऽर्हसि ।
 ९८] अल्पा हि न मे पीडा कर्णनासाऽवकर्तनात् ॥१.०७॥ [१.५२
 दर्शयेक्ष्वाकु-शार्दूल वीर्यं गात्रेषु मे लघु ।
 ९९] ततस्त्वां भक्षयिष्यामि दृष्ट्वा पौरुष-विक्रमम् ॥१.०८॥ [१.५३
 स कुम्भ-कर्णस्य वचो निश्चम्य

रामः सु-पुङ्गवान् वि-ससर्ज बाणान् ।

- तैर् आ-हतो वज्र-सम-प्रभावैर्
 १००] न चुक्षुभे सं-यति कुम्भ-कर्णः ॥१.०९॥ [१.५४

यैः सायकैस् ताल-वरा नि-कृत्ता

वाली हतो वानर-पुङ्गवैश् च ।

ते कुम्भ-कर्णस्य तदा शरीरं

- १०१] वज्रोपमा न व्यथयाम्बभूवुः ॥१.१०॥ [१.५५

स वारि-धारा इव सायकांस् तान्

पिबन् शरीरेण महेन्द्र-शत्रुः ।

१. म-भीमं । २. रा२-महारणे । म-पुरा मया ॥ ३. रा१ ल१ ल२ ष
 अ प्र-विकीर्णं ॥ ४. प्र रा२ क म-राक्षसपुंगवाश् । ५. रा२-शरीरे । म-कुलीरे ।
 ६. म-व्यथयांप्रवक्तुः ॥

जघान तं राम-शर-प्रवेकं

१०२] व्या-विध्य तं मुद्गरम् उग्र-वेगम् ॥११२॥ [१५६

स शत्रुगात्रक्षतजाऽनुलिप्तं

वि-त्रासनं देव-महाचमूनाम् ।

व्या-विध्य तं मुद्गरम् उग्र-वीर्यं

१०३] वि-त्रासयामास रघु-प्रवीरः ॥११३॥ [१५७

अथ दाशरथी रामो रौद्रम् अस्त्रं प्र-योजयन् ।

१०४] कुम्भ-कर्णस्य हृदये नि-चखान शितान् शरान् ॥११४॥ [११२

तस्य रामेण विद्धस्य वानरान् विप्र-धावतः ।

१०५] अङ्गार-मिश्राः क्रुद्धस्य मुखान् निग्-चेरुर् अर्चिषः ॥११५॥ [१२०

तस्योरसि नि-प्रग्रास् ते शरा बर्हिण-लक्षणाः । [१२२पू

१०६] हृदयं पीडयामासुः क्रोध-मुक्ता महाऽऽत्मना ॥११६॥ [N

हस्ताच् चाऽस्य परि-भ्रष्टं पपातोर्व्या महाऽऽयुधम् । [१२३पू

१०७] स निर-आयुधम् आत्मानं यदा मेने महा-बलः ॥११७॥

१०८पू] मुष्टिभ्यां स जघानाऽर्थं चकार कदनं तदा । [१२४

N] आ-ददेऽथ पुनर् घोरं भूमेर् मुद्गरम् आयसम् ॥११८॥ [N

१०८उ] स बाणैर् अति-विद्धाऽङ्गो रूंधिरेण सम्-उक्षितः ।

रुधिरं परि-सुस्त्राव गिरिः प्र-स्रवणैर् इव ॥११९॥ [१२५

१०९] स तीव्रेण च कोपेन रुधिरेण सं-उक्षितः ।

वानरान् राक्षसांश्चैव खादन् विपरि-धावति ॥१२०॥ [१२६

११०] तस्मिन् काले स धर्माऽऽत्मा लक्ष्मणो वाक्यम् अब्रवीत् ।

कुम्भकर्ण-वधे यत्तो योगान् परि-मृशन् बहून् ॥१२१॥ [१३०

१. म-नास्ति । २. रा२ फ-उग्रवेगं । ३. रा२-अयोजयत् । म-प्रयुक्त-
वान् ॥ ४. म-सहसा ॥ ५. ल१ ल२ च रा२ फ म-० लक्ष्मणाः । ६. प्र-क्रोधान्मुक्ता ॥
७. प्र-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-वरणाभ्यां च । ९. प्र-तथा ॥ १०. प्र रा२ फ म-
क्षतजेन । ११. फ-प्रतिमु० ॥ १२. रा१-च सूदितः । रा२ फ म-स मूर्च्छितः ॥

- १.१.१] नैवाऽयं वानरान् खादन् न च जानाति राक्षसान् ।
 मत्तः शोणित-गन्धेन स्वान् परांश् चैव खादति ॥१.२२॥ [१.३१
- १.१.२] साध्व एनम् अधि-रोहेन्तु सर्व-तो वानरर्षभाः ।
 यूथ-पाश् च तथा मुख्याम् तिष्ठन्त्र अस्य समीप-तः ॥१.२३ [१.३२
- १.१.३] अथाऽयं दुर-मतिः काले गुरु-भारम् अ-पारयन् ।
 नि-पतेद् राक्षसो भूमौ न च हन्यात् प्रवं-गमान् ॥१.२४॥ [१.३३
- १.१.४] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राज-पुत्रस्य धी-मतः । [१.३४पृ
 गजो गवाऽक्षो गवयः शरभो गंध-मादनः ॥१.२५॥ [N
- १.१.५] नीलश् च कु-मुदश् चैव जाम्ब-वान् अङ्ग-दम् तथा । [N
 ने समा-रुरुर्दुर् दृष्टाः कुम्भ-कर्णं प्रवं-गमाः ॥१.२६॥ [१.३४उ
- १.१.६] कुम्भ-कर्णः सु-संकुद्धः समा-रुढैः प्रवं-गमैः ।
 व्य-अधूनयत् तान् वेगेन दुष्ट-हस्तीऽव हस्ति-पान् ॥१.२७ [१.३५
 तान् दृष्ट्वा निर-धुतान् रामो रोषाद् वानर-यूथपान् ।
- १.१.७] ज्ञात्वा महाऽनुभावं तं दिव्यान्य् अस्त्राणि सं-दधे ॥१.२८ [१.३६
 वायव्यम् आ-हूय ततो महाऽस्त्रं
 रामः प्र-चिक्षेप निशा-चराय ।
 स-मुद्गरं तेन जहार बाहुं
- १.१.८] निकृत्त-बाहुस् तुमुलं ननाद ॥१.२९॥ [१.५८
 स तस्य बाहुर् गिरि-शृङ्ग-कल्पः
 स-मुद्गरो राघव-बाण-कृत्तः ।
 पपात तस्मिन् हरि-सैन्य-मध्ये
- १.१.९] जघान तां वानर-वाहिनीं च ॥१.३०॥ [१.५९
 ते वानरा भग्न-हताऽवशेषाः
 पर्य-अन्तम् आ-श्रित्य भयाऽवसन्नाः ।

१. म-नास्ति ॥ २. प्र-अभिधावन्तु ॥ ३. रा, व अ रा, क म-कुं
 भार ॥ ४. प्र-नास्ति ॥

- प्रवेपिताऽङ्गा ददृशुः सु-घोरं
 १२०] नरेन्द्र-रक्षोऽधिप-सन्निपातम् ॥१३१॥ [१६०
 स कुम्भ-कर्णोऽस्त्र-निकृत्त-बाहुर्
 महान् निकृत्ताऽग्र इवाऽचलेन्द्रः ।
 उत्-पाटयामास करेण वृक्षं
 १२१] ततोऽभि-दुद्राव रणे नरेन्द्रम् ॥१३२॥ [१६१
 ततोऽस्य बाहुं सह-साल-वृक्षं
 सम-उद्यतं पद्मग-भोग-कैल्पम् ।
 इन्द्राऽस्त्र-युक्तेन जहार रामो
 १२२] बाणेन जाम्बूनद-भूषितेन ॥१३३॥ [१६२
 स कुम्भ-कर्णस्य भुजो नि-कृत्तः
 पपात बाहुः पतगेन्द्र-कैल्पः ।
 वि-चेष्टमानोऽभि-जघान तत्र
 १२३] शैलाञ्छिला राक्षस-बानरांश्च ॥१३४॥ [१६३
 तं कृत्त-बाहुं समवेक्ष्य रामः
 समा-पतन्तं सहसोन्-नदन्तर्म् ।
 ततोऽर्ध-चेन्द्रौ 'सु-शितौ गृहीत्वा
 १२४] चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य ॥१३५॥ [१६४
 स कृत्त-बाहुर् विनिकृत्त-पादौ
 वि-वृत्य वक्त्रं वडबामुखाऽऽभम् ।
 दुद्राव रामं सहसाऽभि-गर्जन्
 १२५] राहुर् यथा चन्द्रम् इवाऽन्तरिक्षे ॥१३६॥ [१६५

१. प्र-० सभिवेशं ॥ २. म-नरेन्द्रकल्पं ॥ ३. ब-० गतुल्यं । ४. म-० दस-
 भिमेन ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-० न्द्रमुक्तः । ६. ल, -विशीर्यमाणो । ७.
 म-० बानराश्च ॥ ८. रा, ल, ल, ब अ प्र-रणे सहर्षः सहसोभनाद । ९. म-
 ० चन्द्र । १०. प्र-निशितौ । म-सहसा ॥

अपूरयत् तस्य मुखं शिताऽग्नौ

रामः शरैर् हेम-पिनद्ध-पुङ्खैः ।

सं पूर्ण-वक्तो न शशाक वक्तुं

१.२६] चुकोप कृच्छ्रेण मुमोह चाऽपि ॥१.३७॥ [१.६७

अथौऽऽददे सूर्य-मरीचि-कल्पं

स ब्रह्मदण्डाऽन्तक-तुल्य-रूपम् ।

अरि-घ्नम् ऐन्द्रं नि-शितं सु-पुङ्खं

१.२७] रामः शरं मारुत-तुल्य-वेगम् ॥१.३८॥ [१.६८

अ-पारणीयं वि-शिखं वीर्य-वन्तं महा-बलम् ।

१.२८] भयं-करम् अ-मित्राणां ज्ञातीनां नन्दै-वर्धनम् ॥१.३९॥ [N

तं कार्मुकं समा-दाय वि-कृष्य च महा-बलः ।

१.२९.] ससर्ज कुम्भ-कर्णस्य वधाय शरम् उद-त्तमम् ॥१.४०॥ [N

दिव्यं मघ-वता दत्तं ज्वलन्तम् इव तेजसा ।

१.३०] स वि-सृष्टो बल-वता रामेण नि-शितः शरः ॥१.४१॥ [N

कुम्भ-कर्णस्य हृदयं भित्त्वा धरणिम् आऽविशत् ।

१.३१.] अथाऽऽददे शरं चाऽन्यं दिव्यमन्त्राऽभिमन्त्रितम् ॥१.४२ [N

तं वज्र-जाम्बूनद-चारु-पुङ्खं

प्रदीप्त-सूर्य-ज्वलन-प्रकाशम् ।

महेन्द्र-वज्राऽशनि-तुल्य-वेगं

१.३२] रामः सै चिक्षेप निशा-चराय ॥१.४३॥ [१.६९

स सायको राघव-बाहुँ-विच्युतो

दिशः स्व-भासाऽति-भृशं प्र-काशयन् ।

१. ल२-आपू० । २. रा२ फ-संपूर्ण० ॥ ३. म-समाददे । ४. प्र रा२
फ म-०ककालतुल्यं ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ फ म-नंदिव० । रा२-हर्षव० ॥
६. रा३ म-प्रचि० ॥ ७. प्र-०वाणवि० । म-०बाहुमुक्तौ ।

विधूम-वैश्वानर-तुल्य-दर्शनो

१३३] जगाम शंक्राऽशनि-तुल्य-विक्रमः ॥१४४॥ [१७०

स तन् महापर्वत-कूट-सन्निभं

विवृत्तदंष्ट्रोज्वल-चारु-भूषणम् ।

चकर्त रक्षोऽधिपतेः शिरस् तदा

१३४] यथैव वृत्रस्य पुरा पुरं-दरः ॥१४५॥ [१७१

तद् रामबाणाऽभिहतं पपात

रक्षः-शिरः पर्वत-सन्निकाशम् ।

बभञ्ज पुर्या गृह-गोपुराणि

N] प्राकार-साऽट्टालचयांश् च तत्र ॥१४६॥ [१७३

अथ ते^३ राक्षसाः सर्वे व्य-अद्रवन् राक्षसे हते ।

१३५] वानराणां सहस्रे द्वे कायेनाऽथे व्य-अपोथयत् ॥१४७॥ [N

सम्प्राऽकम्पन्त लङ्कायाः प्राकाराम् तोरणानि च ।

१३६] तस्मिन् नि-पतिते भूमौ चुक्षुमे च महोर्दधिः ॥१४८॥ [N

तं तु भूमौ नि-पतितं दृष्ट्वा विक्षिप्त-भूषणम् ।

१३७] बभूवुर् व्यथिताः सर्वे हत-शेषा निशा-चराः ॥१४९॥ [N

ते विषण्ण-मुखा दीनाः प्रहार-जनित-श्रमाः ।

१३८] वि-नेदुर् उच्चैर् बहवः सहसां वि-स्वरैः स्वनैः ॥१५०॥ [N

स चाऽति-कायो हिमवत्-प्रकाशो

रक्षः-पतिस् तोय-निधेः समीपे ।

ग्रहान् महामीन-र्चयान् भुजं-गान्

N] वि-क्षोभ्य भूमिं च तदा पपात ॥१५१॥ [१७५

१. रा१-शक्तपाश० ॥ २. म-०रुकुण्डलं ॥ ३. प्र फ म-पातिते । रा२-पतिते । ४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ म-राक्षसानां । ५. प्र रा२ फ-०नाति-व्य० । म-०नापि व्य० ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब-सहसोदधिः ॥ ७. प्र रा२-स्वरैः ॥ ८. प्र रा३ फ-०नवरान् । ६. म-नास्ति ॥

तस्मिन् हते ब्राह्मण-देव-शत्रौ
महा-बले सं-यति कुम्भ-कर्णे ।

चचाल भूर् भूमि-धराश् च सर्वे

N] दृष्टार्थं च देवाः प्र-सभं वि-नेदुः ॥१५२॥ [१७६

प्रहर्ष-युक्ता बहवश् च वानराः

प्रबुद्ध-यत्न-प्रतिमैस् तदाऽऽननैः ।

अपूजयन् राघवम् इष्ट-भागिनं

१४०] हते रिपौ भीम-बले दुरा-सैदे ॥१५३॥ [१८०

स कुम्भ-कर्णं सुर-शत्रुम् उर्व-तमं

महत्सु युद्धेषु अ-जितं कदा-चन ।

ननन्द हत्वा भरताऽग्रजो रणे

१३९] महाऽसुरं वृत्रम् इवाऽमराऽधिपः ॥१५४॥ [१८१

ततः सदेवर्षि-सगुह्यकाऽप्सरः-

सुराऽसुरा भूत-सुपर्ण-पद्मगाः ।

सयज्ञगन्धर्व-सदैत्यदानवाः

१४१] प्र-हर्षिता राम-पराऽऽक्रमात् तदा ॥१५५॥ [१७७

इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भकर्ण-वधो नाम

षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

१. रा३ फ म-हर्षाच् ॥ २. रा३-०वमित्रभा० । रा३-०मिष्टभाषिणं । म-
०वमाजिवर्धनं । ३. फ-नास्ति ॥ ४. रा१-सुरदैत्यसूदनं । ५. फ-नास्ति । ६.
ल१, ल२ व-द्व सुरद्विवः ॥ ७. ल१, ल२ व अ प्र रा३ फ म-नास्ति ॥
८, रा१, व प्र-लङ्काकाण्डे युद्धपर्वणि ॥

[वं-४७] = [सप्तचत्वारिंशः सर्गः] =[दा-६८]

कुम्भ-कर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महाऽऽत्मना ।

१] राक्षसा राक्षसेन्द्राय रात्रणाय न्य-अवेदयन् ॥१॥ [१
स श्रुत्वा नि-हतं सं-ख्ये कुम्भ-कर्णं महा-बलेम् ।

२] रावणः शोक-सन्तप्तो मुमोह च पपात च ॥२॥ [६
पितरं पतितं दृष्ट्वा देवान्तक-नरान्तकौ ।

३] त्रि-शिराश् चाऽति-कायश् च रुरुदुः शोक-पीडिताः ॥३॥ [७
भ्रातरं नि-हतं श्रुत्वा रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।

४] महोदर-महापाश्र्वौ शोकाऽऽक्रान्तौ बभूवतुः ॥४॥ [८
ततः कृच्छ्रात् समा-साद्य सं-ज्ञां राक्षस-पुङ्गवः ।

५] कुम्भकर्ण-चधाद् दीनो वि-ललापाऽर्थं रावणः ॥५॥ [९
हा वीर रिपु-दर्प-घ्न कुम्भ-कर्णं महा-बल । [१० पू

६] शत्रु-सैन्यं प्र-तौर्यै(प्यै)कः क मां सं-त्यज्य गच्छसि ॥६॥ [११ उ
इदानीं खल्व् अहं नाऽस्मि यस्य मे पतिता भुजः ।

७] दक्षिणो यं समा-श्रित्य न विभेमि दिवोकसाम् ॥७॥ [१२
कथम् एवं-विधो नाम देव-दानव-दर्प-हा ।

८] कालाऽग्नि-प्रतिमः सं-ख्ये राघवेणाऽसि पतितः ॥८॥ [१३
ननु ते वज्र-निष्पेषा नाऽकुर्वन्त व्यथां तदा ।

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२-०कर्णवधं श्रुत्वा ॥ २. ल१ व
अ प्र रा२ फ-०बलः ॥ ३. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-व्यथितं ॥ ४. म-
०लाप स ॥ ५. रा२ फ-प्रतप्यैकः ॥ ६. ल१ ल२ व अ प्र म-०तोऽनुजः ॥
७. रा१ म-०वेण निपा० । रा२-०वेण हि पा० ॥ ८. रा-यस्य कुर्वन्ति न व्यथां ।
६. म-नास्ति ।

- ९] स कथं रामबाणाऽऽर्तः प्र-सुप्तोऽसि मही-तले ॥१॥ [१.४
 ऐते देव-गणाः सार्धम् ऋषिभिर् गगने स्थिताः ।
 १०] त्वाम् अद्य दृष्ट्वा नन्दन्ति रामेण नि-हंतं शरैः ॥१०॥ [१.५
 अद्य वैवस्वतो राजा प्र-भुः सँ प्रति-भाति मे ।
 N] येन त्वं काल-सदृशो योजितः काल-धर्मणा ॥११॥ [N
 N] त्वां भूमौ पतितं दृष्ट्वा भूयो रामरणोत्सुकाः । [N
 ध्रुवम् अद्यैव सं-दृष्ट्वा लब्ध-लक्ष्माः प्लवं-गमाः ।
 ११] समा-रोक्ष्यन्ति दुर्गाणि लङ्का-द्वाराणि सर्व-शः ॥१२॥ [१.६
 राज्येन नाऽस्ति मे कुंत्यं किं करिष्यामि सीतया ।
 १२] कुम्भकर्ण-विहीनस्य जीविते नोऽस्ति मे स्पृहा ॥१३॥ [१.७
 यद्य् अहं भ्रातृ-हन्तारं न हन्मि युधि राघवम् ।
 १३] ननु मे मरणं श्रेयो न त्व् इदं व्यर्थ-जीवितम् ॥१४॥ [१.८
 अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्राऽनु-जो मर्म ।
 १४] नहि भ्रातृ-परित्यक्तः क्षणं जीवितुम् उव-सहे ॥१५॥ [१.९
 १.५पू] देवा मां च हसिष्यन्ति हृष्टाः सर्वाऽपकारिणम् ।
 कथम् इन्द्रं वि-जेष्यामि कुम्भ-कर्णं मृते त्वैयि ॥१६॥ [२.०
 १.६] तद् इदं माम् अनुप्राऽऽप्तं विभीषण-वचः शुभम् ।
 यद् अ-ज्ञानान् मया तस्य न गृहीतं महाऽऽत्मनः ॥१.७॥ [२.१
 १.७] विभीषणाऽभिशापोऽयं कुम्भकर्ण-प्रहस्तयोः ।

१. स-नास्ति ॥ २. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-हतं । ३. रा_१-सर्वे ऋषयो ।
 ४. स-नास्ति । ५. ल_१ व-निशितैः । ६. रा_१-निहतं त्वां रणे दृष्ट्वा विहसन्ति
 प्रहृषिताः ॥ ७. रा_१-प्रभुर्हि । प्र रा_२-प्रभावः । फ-प्रभावं ॥ ८. रा_१-भूधराहर० ।
 रा_२-भूधराभर० । ९. ल_१ ल_२ प्र-० लक्ष्याः ॥ १०. रा_१-कार्यं । ११. रा_१-न
 मम ॥ १२. रा_१ प्र रा_२ स-न चेदं ॥ १३. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-अद्यैवाहं । १४.
 रा_१-कुम्भकर्णं हते त्वयि । १५. अ रा_२ फ-नास्ति ॥ १६. अ-सर्वे । १७. रा_१-
 वैवस्वतं देवं वरुणं च महाबलं ॥ १८. अ-नास्ति ॥

- वि-नाशोऽयं समुत्-पेन्नो मां पीडयति दारुणः ॥१८॥ [२२
 तस्याऽयं कर्मणः प्राऽऽप्तो वि-पाको मम शोक-दः ।
 १८] यन् मया धार्मिकः श्री-मान् स निर्-अस्तो वि-भीषणः ॥१९॥ [२३
 इति रजनी-चर-वरम् तदानीं
 पितृपति-राष्ट्र-गतं तदा नि-शम्य ।
 अनु-जम् अनु-शुशोच नैकधाऽसौ
 १९] मृत्युम् अपश्यद् इवाऽऽत्मनस् तथा सः ॥२०॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे बुद्ध-काण्डे रावण-विलापो नाम
 सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥४७॥

[बं-४८] = [अष्टाचत्वारिंशः सर्गः] = [दा-६९]

- एवं वि-लप्यमानस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 १] श्रुत्वा शोकाऽभिसन्तप्तम् त्रि-शिरा वाक्यम् अब्रवीत् ॥१॥ [१
 एवम् एतन् महा-सत्त्वं न श्रुतं यद् वि-भीषणात् ।
 २] न तु सत्-पुरुषा ब्रू एव वि-लपन्ति यथा भवान् ॥२॥ [२
 ननु त्रि-भुवनस्याऽपि पर्य-आप्तम् त्वं विनि-ग्रहे ।
 ३] स कथं प्राकृताऽऽस्मेव शोचस्य आत्मानम् ईश्वरं ॥३॥ [३

१. रा१०-मस्तन्मां पीडयते दृढं । २. अतः परमधिकः पाठः— रा१-यद्वाक्यं
 कुम्भकर्णस्य मारीचस्य च यद्वचः । उक्तं विभीषणेनाऽपि हितं तथ्यं च
 साधु च ॥ ३. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ४. रा१-लङ्काकाण्डे ।
 ५. ल२ ब अ प्र फ म-सर्गसमाप्तिर्न दृश्यते ॥ ६. ब प्र रा२ फ म-विलाप्य० ॥
 ७. म-शेषं । ८. रा१-च । ९. रा१-एवं ॥ १०. रा१-कस्मात् । ११. ल१ ल२ ब
 अ प्र रा२ म-ईश्वरः ॥

ब्रह्म-दत्ताऽस्ति ते शक्तिः कवचं सायका धनुः ।

४] सहस्र-खर-युक्तश् च रथो मेघ-निभ-स्वनः ॥४॥ [४

तदा त्वया वि-शेषेण निर्-अस्ता देव-दानवोः ।

५] स सर्वाऽऽयुध-सम्पन्नो राघवं हन्तुम् अर्हसि ॥५॥ [५

कामं तिष्ठ महा-राज निर्-गमिष्याम्य् अहं रणे ।

६] उद्-धरिष्यामि ते शत्रुं गरुडः पन्न-गं यथा ॥६॥ [६

शम्बरो देव-राजेन नरको विष्णुना यथा ।

७] तथाऽद्य शयिता रामो मया युधि नि-पातितः ॥७॥ [७

श्रुत्वा त्रि-शिरसो वाक्यं रावणो राक्षसोऽधिपः ।

८] पुनर् जातम् इवाऽऽत्मानं मेने तस्य सु-भाषितैः ॥८॥ [८

श्रुत्वा तु तस्य तद् वाक्यं देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ ।

९] अति-कायश् च तेजस्वी बभूवुर् युद्ध-काङ्क्षिणः ॥९॥ [९

ततो हर्ष-समाविष्टा जगर्जुर् नैर्ऋतर्षभाः ।

१०] रावणस्य मुता वीराः शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमाः ॥१०॥ [१०

अन्तरिक्ष-चराः सर्वे सर्वे मीया-विशारदाः ।

११] सर्वे त्रिदश-दर्प-घ्नाः सर्वे सङ्ग्राम-काङ्क्षिणैः ॥११॥ [११

सर्वेऽस्त्र-बल-सम्पन्नाः सर्वे विपुल-कीर्तयः ।

१. रा१-सायकं । प्र-सायको । २. रा१-०रसंयुक्तः । ३. अतः परम-
धिकः पाठः—रा१-शूलश्वान्तकसंकाशः परिघश्चापि दारुणः । यमदत्ता तथा
शक्तिरेका शत्रुविनाशिनी ॥ तथा खड्गो महाघोरो नानास्त्राणि च मानद् ॥
४. रा१-तथा । ५. रा१-च शस्त्रेण विप्रस्ता देवतागणाः ॥ ६. रा१-वधिष्यामि
च ते रिपुं । ७. रा१-शत्रुं ते गरुत्मानिव पन्नगं ॥ ८. रा१-नमुचिर् । ९.
रा१-समरे । १०. रा१-जानीहि सूदितः ॥ ११. रा१-राक्षसेश्वरः । १२.
रा१-सुभाषितं ॥ १३. रा१-ततः श्रुत्वा तु ॥ १४. रा१ प्र-सर्वमाया० ।
१५. रा१-०मयोधिनः ॥

१२] सर्वे समरम् आ-साद्य न श्रूयन्ने स्म निर्-जिताः ॥१२॥ [१२

स तैस् तदा भास्कर-वह्नि-संनिभैः

सुतैर् वृतः शत्रु-बल-भ्रमर्दनैः ।

रराज राजा मघवां यथोऽमरैर्

१३] वृत्तो महा-दानव-दर्प-नाशनैः ॥१३॥ [१४

इत्यार्षे रामावणे युद्ध-काण्डे रावण-प्रबोधो

नामाऽष्टाचत्वारिंशः सर्गः ॥४८॥

[६-४९]= [एकोनपञ्चाशः सर्गः] =[दा-६९]

तेतस् तान् स परि-ष्वज्य भूषयित्वा च भूषणैः ।

१] आशीभिः सु-प्रशस्ताभिः प्रेषयामास सं-युगे ॥१॥ [१५

महोदर-महापार्श्वौ भ्रातराव् अपि रावणः ।

२] रक्षणाऽर्थं कुमारानां प्रेषयामास सं-युगे ॥२॥ [१६

१. रा_१-पराजिताः । २. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-सर्वेऽस्त्रविदुषां
श्रेष्ठाः सर्वे युद्धविशारदाः । सर्वे प्रवरविज्ञानाः सर्वे लब्धवरास्तथा ॥
३. रा_१ अ व फ म-०सनिभैः सुतैः । ४. रा_२-वृतः शतैः शक्रबल० । ५. रा_१-
०वामरैर् । ६. रा_१-यथा । रा_२ फ-तथा ॥ ७. रा_१ अ प्र-लंकाकाण्डे ।
८. ल_१ ल_२ व प्र रा_२ फ म-०णविलापो ॥ ९. रा_१-स पुत्रान् संपरि० ।
१०. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-०पूजयित्वा विभू० । ११. ल_१ ल_२ व अ म-
०भिष प्र० । प्र रा_२ फ-०भिस्तु प्र० । १२. रा_१-संयुगं ॥ १३. रा_१-उग्रविक्रमौ ।
म-अग्रविक्रमौ । १४. रा_१-रावणः । १५. म-नास्ति ॥

तेऽभि-वाद्य महाऽऽत्मानो रावणं राक्षसेश्वरम् ।

३] कृत्वा प्र-दक्षिणं सर्वे महा-कायाः प्र-तस्थिरे ॥३॥ [१७

सर्वौषधीभिर् गन्धैश् च समा-लब्धा महा-बलाः ।

४] निर-जगमुर् नैर्ऋत-व्याघ्राः षड् जना युद्ध-काङ्क्षिणः ॥४॥ [१८

ततः सु-दर्शनं नागं नील-जीमूत-सन्निभम् ।

५] ऐरावण-कुले जातम् आ-रुरोह महोदरः ॥५॥ [२०

सर्वाऽऽयुध-समायुक्तं दूण-तोमर-सङ्कुलम् ।

६] रराज गजम् आ-स्थाय सवितेवाऽस्त-मूर्धनि ॥६॥ [२१

ह्योत्तम-समायुक्तं सर्वाऽऽयुध-समन्वितम् ।

७] आ-रुरोह रथ-श्रेष्ठं त्रि-शिरा रावणाऽऽत्मजः ॥७॥ [२२

त्रि-शिरा रथम् आ-स्थाय वि-रराज धनुर्-धरः ।

९] स-विद्युदुल्कः स-ज्वालः सेन्द्रचाप इवाऽम्बु-दः ॥८॥ [२३

त्रिभिः किरीटैस् त्रि-शिराः शुश्रुभे स रथोत्तमे ।

१०] हिम-वान् इव शैलेन्द्रम् त्रिभिः काञ्चन-पर्वतैः ॥९॥ [२४

१. म-ततस्ते । २. रा१ म-०त्मानं । ३. रा१-रिपुरावणं । ४. रा१-चैव महावीर्याः ॥ ५. रा१-सन्नद्धा यु० । ल१ल२च अ-पद् नानायु० । रा२-षड्देते यु० । म-षट्पणा यु० ॥ ६. रा१-शूलतो० । अ म-अत आरभ्य ७-मश्लोक-पूर्वाधं यावन्नास्ति । ७. अतः परमधिकः पाठः—रा१-मत्सर्वाङ्गसंयुक्तं स्वर्गा-जातैरलङ्कृतं ॥ ८. अतः परमधिकः पाठः—रा१-पुण्यैर्मातायुषैश्चिह्नैः काञ्चनैश्च विराजितं । किङ्किणीशतनिर्घोषं सवरुषं घनस्वनं ॥ नीलपीठ-सिताभिश्च पताकाभिर् विराजितं । इत्येः परमकैर्युक्तं सर्वायुधसमन्वितं ॥ मनोमारुतरंहोभिश्चामरापीडधारिभिः ॥ ९. रा१-संज्वालः ॥ १०. रा१-शुश्रुहिरण्मयः । ११. अतः परमधिकः पाठः—रा१-विरराज रथेऽयं किमन् रा नसूनुर्महाबलः ॥

- अति-कायोऽति-तेजस्वी राक्षसेन्द्र-सुतम् तदा ।
 १.१.] आ-रुरोह रथ-श्रेष्ठं श्रेष्ठः सर्व-धनुष्मताम् ॥१०॥ [२५
 सु-चक्राऽक्षं सु-संयुक्तं साऽनुकर्षं स-कूबरम् ।
 १.२.] सतूण-बाण-संयुक्तं प्राऽऽसाऽसिपरिघाऽऽकुलम् ॥११ [२६
 स काञ्चन-विचित्रेण किरीटेन वि-राजता ।
 १.३.] भूषणैश् च बभौ चारुं प्र-भाभिर् इव भास्-करः ॥१२॥ [२७
 वि-रराज रथे तस्मिन् राज-सूनुर् महा-रथः ।
 १.४.] वृत्तो नैर्ऋत-शार्दूलैर् वज्र-पाणिर् इवाऽमरैः ॥१३॥ [२८
 हयम् उच्चैःश्रव-प्रख्यं श्वेतं कनक-भूषणम् ।
 १.५.] मनो-जवं महा-कायम् आ-रुरोह नराऽन्तकः ॥१४॥ [२९
 प्राऽऽसम् उल्का-निभं गृह्य वि-रराज नराऽन्तकः ।
 १.६.] शक्तिम् आ-दाय तेजस्वी हुताऽग्नि इवाऽऽबभौ ॥१५॥ [३०
 देवाऽन्तकः समा-दाय परि-धं वज्र-भूषणम् ।
 १.७.] भुजैर् मन्दरम् उत्था(द्-स्था)प्यबभौ विष्णुर् इवाऽऽहवे १.६ [N
 १.८पू.] महा-पार्श्वो महा-तेजा गदाम् आ-दाय वीर्य-वान् । [३२पू
 N] प्र-तस्थे रथम् आ-स्थाय सर्वाऽऽयुध-समन्वितम् ॥ [N
 १.८ड.] वि-रराज गदा-पाणिः कुबेर इव सं-युगे ॥१७॥ [३२ड

१. रा, रा२-०योऽपि ते० ॥ २. रा, ल२ ब प्र रा२ फ-सच० ।
 ३. म-सुक० ॥ ४. ल, ल२ ब अ प्र फ-लाञ्छनेन । ५. रा, -मेरौ ॥ ६. रा,
 रा२-महाबलः ॥ ७. अतः परमधिकः पाठः—रा, -कवचेन विचित्रेण भूषणैश्
 च विचित्रितः । ८. अतः परमधिकः पाठः—रा, -रराज हयपृष्ठे स सविष्णु-
 विष्णु-तोयद् ॥ ९. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल२ ब अ प्र रा२ फ-आरुरोह
 रथं बीरो-दीप्ताग्नि-कनकप्रभं । १०. प्र-नास्ति ॥ ११. रा, -नास्ति । १२,
 अतः परमधिकः पाठः—रा, -महोदरोऽपि बलवाभिर्ययौ राक्षसोत्सवः ॥

- ते प्र-तस्थुर् महाऽऽत्मानो बलैर् अ-प्रतिमैर् वृताः ।
 १९] सुरा इवाऽमरावत्यां बभूवुर् युद्ध-दर्पिताः ॥१८॥ [३३
 तान् गजैश् च तुरंगैश् च रथैश् चाऽम्बुद-निखनैः ।
 २०] अनु-जग्मुर् महाऽऽत्मानो राक्षस-प्रवरा युधि ॥१९॥ [३४
 ते वि-रेजुर् महाऽऽत्मानः कुमाराः सूर्य-वर्चसः ।
 २१] किरीटिनः श्रिया युक्ताः सप्तर्षय इवाऽम्बरे ॥२०॥ [३५
 प्र-गृहीता बभौ तेषां छात्राणाम् आ-वली सितौ ।
 २२] शारदाऽभ्र-प्रकाशानां हंसानाम् आ-वली यथा ॥२१॥ [३६
 मरणं वाऽपि निश्-चित्य शत्रूणां वा परा-जयम् । [३७
 २३] इति कृत्वा मतिं वीरा निर्-जग्मुः संयुगांऽर्थिनः ॥२२॥ [३८
 जगर्जुश् चाऽपि ते नेदुश् चिक्रीडुश् चाऽपि राक्षसाः ।
 २४] जहृषुश् च दुर्-आत्मानो निर्-यान्तो युद्ध-दुर्मदाः ॥२३॥ [३९
 उद-क्रुष्टा स्फोटिता नादैः सं-चचालेव मेदिनी ।
 २६] रक्षसां सिंह-नादैश् च स्फुटतीऽव द्वि-धाऽम्बरम् ॥२४॥ [४०
 तेऽभिनिष्-क्रम्य मुदिता राक्षसेन्द्रा महा-बलाः ।
 २७] ददृशुर् वानराऽनीकं समुद्यत-शिलाऽऽयुधम् ॥२५॥ [४१
 हरयोऽपि महाऽऽत्मानो ददृशुर् नैर्ऋतं बलम् ।
 २८] हस्त्य-अश्व-रथ-सम्बाधं किङ्किणी-शत-नादितम् ॥२६॥ [४२
 नील-जीमूत-सङ्काशैः समुद्यत-मंहाऽऽयुधैः ।

१. रा१-राक्षसप्रवरा युधि । २. रा१-०मरावत्या नानाप्रहरणाश्रुताः ॥
 ३. रा१-०दसभिर्भः । ४. रा१-बलैरप्रतिमवृताः ॥ ५. ल१, ल२, ब अ प्र रा२, फ म-
 स्थिता ॥ ६. रा१-मरणं चाऽत्र निःश्रेयो न तु युद्धे पराजयः । ७. ल१, ल२, ब-युद्धका-
 क्षिणः ॥ ८. रा१-०चुकुशुश् । ९. रा१-०ददर्पिताः । रा२-०ददृषिताः । १०. अतः
 परमधिकः पाठः—रा१-ततो मेरीः समाजन्तुः शंखान्दध्मुश्च हृष्टवत् । पटहान्
 डिङ्गिमांश्चापि तथान्यानथ वादयन् ॥ ११. रा१-वसुधरा ॥ १२. रा१-
 ०शिलायुधैः ।

- २९] दीप्ताऽनल-रवि-प्रख्यैर् नैर्ऋतैः सर्व-तो वृत्तम् ॥२७॥ [४३
 तद् दृष्ट्वा बलम् आ-यातं लब्ध-लक्षाः प्लवं-गमाः ।
- ३०] सैमुद्यत-महाशैला मुदा नेदुः पुनः पुनैः ॥२८॥ [४४
 ततः स-सुग्रीवरवं निशम्य
 रक्षो-गणा वानर-यूथपानाम् ।
 अ-मृष्यमाणाः पर-वीर्य-हर्षं
- ३१] महा-बला भीम-रवं प्र-णेदुः ॥२९॥ [४५
 तद् राक्षस-बलं घोरं प्र-विश्य हरि-पुङ्गवाः ।
- ३२] वि-चेरुश् चोद्-यतैः शृङ्गैर् न-गाः शिखरिणो यथा ॥३०॥ [४६
 के-चिद् आ-काशम् आ-विश्य के-चिद् उर्व्यां प्लवं-गमाः ।
- ३३] क्रुद्धा राक्षस-सैन्येषु चेरुः द्रुम-शिलाऽऽयुधाः ॥३१॥ [४७
 नि-जघ्नुः शैल-शृङ्गाऽग्रैर् विव्यथुश् च परस्परम् । [N
- ३४] सिंह-नादान् वि-नेदुश् च रणे राक्षस-वानराः ॥३२॥ [५०पू
 ते पादप-शिला-शैलैश् चक्रुर् वृष्टिम् अन्-उत्तमाम् ।
- ३५] बाणौघैर् वार्यमाणान्श् चं हरयो भीम-विक्रमाः ॥३३॥ [N
 शिखरैः शिखराऽऽभाम् ते यातु-धानान् प्लवं-गमाः । [N
- ३६] नि-जघ्नुः सं-युगे क्रुद्धा हरयो राक्षसर्षभान् ॥३४॥
 के-चिद् रथ-गतान् वीरान् गज-वाजि-गतान् अपि । [५१
- ३७] नि-जघ्नुः सहसाऽऽप्लुत्य यातु-धानान् बली-मुखाः ॥३५॥

१. रा१ रा२-तं । २. रा१ रा२ ब म-०लक्ष्याः । ३. रा१-०लः प्रणेदु-
 मुहुर्मुहुः । प्र-नास्ति ॥ ४. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ५. ल१ ल२
 ब प्र रा२ फ म-शैलैर् । ६. ल१ ल२ ब प्र-नागाः । ७. अ-नास्ति ॥
 ८. म-नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ १०. रा१ रा२
 प्र-०णापि । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा१-निर्जग्मुः समरे क्रुद्धाः कालान्तकय-
 भोपमाः ॥ १३. म-नास्ति ॥

- शैल-शृङ्ग-विभिन्नाम् ते मुष्टि-निर्योत-लोचनाः । [५२
 ३८] चेलुः पेतुश् च नेदुश् च ततो राक्षस-पुङ्गवाः ।
 राक्षसाम् तु शरैस् तीक्ष्णैर् विभिदुः कपि-कुञ्जरान् ॥३६॥ [५३
 ३९] ततः शूलैर्श् च वृक्षैश् च वि-सृष्टैर् हरि-राक्षसैः । [५५उ
 शूल-मुद्गर-खड्गैश् च नि-शितैः शर-वृष्टिभिः । [५४पू
 ४०] मुहूर्तेनाऽऽवृता भूमिर् अभवच्च छोणिताऽऽप्लुता ॥३७॥
- ४१पू] वि-कीर्णाः पतिता वाणै रक्षोभिर् उप-मर्दिताः । [५६
 आ-क्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश् च भग्न-शीर्षाश् च वानराः ॥३८[५७पू
 ४२] अन्योऽन्यं पातयामासुः परस्पर-जिघांसया ।
 ४३पू] रिपु-शोणित-दिग्धाऽङ्गैस् तत्र वानर-कुञ्जरैः ॥३९॥ [N
 वानरं वानरेणैव जंग्रुर् योधा हि राक्षसाः ।
 ४४] राक्षसं राक्षसेनैव पिपिषुर् वानरा भुवि ॥४०॥ [५८
 आ-च्छिद्य च शिलाम् तेभ्यो नि-जग्न राक्षसा हरीन् ।
 ४५] तेषाम् आ-च्छिद्य शैलाणि जग्न रक्षांसि वानराः ॥४१॥ [५९
 नि-जग्नः शैल-शिखरैर् विभिदुश् च परस्परम् ।
 ४६] सिंह-नादान् वि-नेदुश् च रणे वानर-राक्षसाः ॥४२॥ [६०
 छिन्न-वर्म-तनुत्राणो राक्षसा वानरैर् हताः ।
 ४७] मुस्ताव रुधिरं तेभ्यः सलिलं पर्वताद् इव ॥४३॥ [६१

१. फ-०ष्टिभिः क्रांतलो० । म-०ष्टिभिर्वान्तलो० । २. ल_१ ल_२-नेदुस्ते ।
 ३. लं, लं व अ प्र रा_२ फ म-नास्ति ॥ ४. रा_१-पंचशालैश् ।
 ५. रा_१ म-०णितप्लुता ॥ ६. रा_१-पर्वताकारै । ७. रा_१-अवमर्दितैः । ८ रा_१-
 आक्षिप्याक्षिप्य० ॥ ९. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-नास्ति ॥ १०. रा_१-
 वानरान् । ११. रा_१-जग्निरै चैव । १२. रा_१-राक्षसान् । १३. रा_१-निजग्नर् ।
 १४. रा_१-भुवि । १५. म-नास्ति ॥ १६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-आक्षिता
 बलिनो जग्न राक्षसा वानरास् तथा । म-नास्ति । १७. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-
 गात्राणि निजग्न्यापि ॥ १८. म-नास्ति ॥ १९. ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-स्वरसः ॥

- रथेन रथिनं चाऽपि वारणं वारणेन च । [६२
 ४८] ह्येन च हयं के-चिन् निष्-पिपिषुर्बली-मुखः ॥४४॥ [६३पू
 क्षुर-प्रैर् अर्ध-चन्द्रैश् च भल्लैश् च नि-शितैः शरैः । [६५पू
 ४२] वैतस्तिकैश् च नि-शितैस् तथ्य-तोमर-मुद्गरैः ॥४५॥ [N
 राक्षसा वानरेन्द्राणां विभिदुश् चिच्छिदुर् बहून् । [६५उ
 ५०] शिलाश् च गिरि-सानूनि वृक्षांश् च महत्तम् तथा ॥४६॥ [N
 वि-कीर्णैः पर्वतैश् चैव द्रुमैश् छिन्नैश् च सं-युगे ।
 ५१] हतैश् च कपि-रक्षोभिर् धरणी दुर्-गमाऽभवत् ॥४७॥ [६६
 तस्मिन् तथा सं-यति सम्प्र-वृत्ते
 प्रे-हृष्यमाणे तु बले कपीनाम् ।
 नि-पात्यमानेषु च राक्षसेर्षु
 ५२] महर्षयो देवै-गणाश् च नेदुः । [६८
 ते चाऽपि सर्वे हरयः प्र-हृष्टा
 वि-नेदुर् आक्ष्वेडित-सिंह-नादैः ॥४८॥ [N
 ततो हयं मारुत-तुल्य-वेगम्
 ५३] आ-रुह्य शक्तिं नि-शितां प्र-गृह्य ।
 नराऽन्तको वानर-राज-सैन्यं
 विवेश मीनम् तु यथाऽर्णवौघम् ॥४९॥ [६९
 स वानरान् सप्त-दशाऽति-वीरान्
 ५४] प्राऽऽसेन दीप्तेन विनिर्-त्रिभेद ।

१. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-०थिनश्चापि राक्षसं राक्षमेन वा ॥
 २. आयुधविशेषः, तु. पंजा. धद्धा, धप्पा । ३. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-
 नास्ति ॥ ४. रा_२-तस्मिन् प्रवृत्ते तुमुले विमर्दे । ५. ब अ प्र रा_२ फ म-
 नास्ति । ६. ल_२ अ प्र रा_२ म-प्रगृह्यमाणेषु महारथेषु । ७. रा_२ फ म-भूतग० ।
 ८. रा_२-अतः परं सर्गसमाप्तिः—इति संकुलयुद्धं नाम सर्गः ॥ ९. रा_२- नास्ति ॥

एक-क्षणेनेन्द्र-रिपुरं देव-आत्मा

जघान सैन्यं हरि-पुङ्गवानाम् ॥५०॥ [७०

ददृशुश्च महाऽऽत्मानं हय-पृष्ठे प्रति-ष्ठितम् ।

५५] चरन्तं हरि-सैन्येषु भूत-विद्याधरर्षभाः ॥५१॥ [७१

स तस्य ददृशे मार्गं मांस-शोणित-कर्दमम् ।

५६] पतितैः पर्वताऽग्राऽऽभैर् वानरैर् अभिसं-वृत्तम् ॥५२॥ [७२

यावद् वि-क्रमितुं बुद्धिं चक्रुः प्लवग-पुङ्गवाः ।

५७] तावद् वेगेन निष्-क्रम्य निर्-विभेद नराऽन्तकः ॥५३॥ [७३

N] धावमानान् कपीन् सर्वान् प्राऽऽस-भृत् सोऽनु-धावति । [N

५८पू] सर्वासु दिक्षु बल-वान् प्रोत्थीऽव बलाहकैः ॥५४॥ [७६पू

यतो यतः स ददृशे प्राऽऽस-पाणिर् नराऽन्तकः ।^१

५९] ततस् तैस् तं मन्थन्ते कालोऽयम् इति वानराः ॥५५॥ [N

ज्वलन्तं प्राऽऽसम् उद्-यम्य सङ्गामाऽग्रे नराऽन्तकः ।

N] ददाह हरि-सैन्यानि काननानि यथाऽनलः ॥५६॥ [७४

यावद् उद-पाटयामासुः शैलान् वृक्षांश्च वानराः ।

६०] तावत् प्राऽऽस-हताः पेतुर्वज्राऽऽक्रान्ता इवाऽचलाः ॥५७॥ [७५

न शेकुर् द्रवितुं वीरा न स्थातुं न च मर्दितुम् ।

१. रा१ म-महात्मा । २. रा२-नास्ति । रा१-अतः परं सर्गसमाप्तिः 'इत्यार्षे'
रामायणे युद्धकांडे पंचकुमारनिर्याणं नाम सर्गः ॥ ३. रा१-वुरात्मानं ॥ ४.
रा१ल१ल२ ब अ-मार्गो । प्र फ-मार्गो । ५. रा१ल१ल२ब अ रा२ फ-०कर्दमः ।
६. रा१ अ प्र-०वृतः । ७. ल१ ल२ ब फ-नास्ति ॥ ८. अ प्र रा२ म-नगतान-
तिक्रम्य ॥ ९. रा१ ल१ल२ ब-नास्ति । १०. रा१ अ-विचचार नरान्तकः । ११.
अतः परमधिकः पाठः—रा१-कर्षन्वानरसैन्यानि महाभागीव माल्लः ।
ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ १२. म-नास्ति । १३. रा१-ततोऽभ्यमन्यन्त ।
१४. ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ १५. ल१ ल२ ब अ-नास्ति ॥

- ६१] स्थितं चैवोत्पतन्तं च धावन्तं च स विव्यधे ॥६८॥ [७७
 एकेनाऽन्तक-कल्पेन प्राऽऽसेनाऽऽदित्ये-तेजसा ।
- ६२] भिन्नानि हरि-सैन्यानि नि-पेतुर् धरणी-तले ॥६९॥ [७८
 वज्र-निष्पेष-निनदं प्राऽऽसस्य विनि-पातनम् ।
- ६३] न शेकुर वानराः सोढुं स्पर्शम् अग्रे इव प्र-जाः ॥६०॥ [७९
 पततां हरि-वीराणां रूपाणि प्र-चकाशिरे ।
- ६४] विद्युद्-भ्रमाऽग्रकूटानां शैलानां पतताम् इव ॥६१॥ [८०
 ये न पूर्वं महाऽऽत्मानः कुम्भ-कर्णेन पातितैः ।
- ६५] [नराऽन्तकेन ते सर्वे द्राविता निर्-जिता हताः ।] [८१पृ
 N] तेऽस्वस्था वानर-श्रेष्ठाः सु-ग्रीवं पर्युपाँऽऽसते ॥६२॥ [N
 वि-चेष्टमानां सु-ग्रीवो ददर्श हरि-वाहिनीम् । [८१उ
- ६६] नराऽन्तक-भय-त्रस्तां वि-द्रवन्तीं ततम् ततः ॥६३॥ [८२
 वि-दुतां वाहिनीं दृष्ट्वा ददर्श स नराऽन्तकम् ।
- ६७] प्राऽऽस-हेस्तं तमं आ-यान्तं हय-पृष्ठेन दर्पितम् ॥६४॥ [८३
 अयोवाच महा-तेजाः सु-ग्रीवो हरि-पुङ्गवः ।
- ६८] कुमारम् अङ्ग-दं वीरं शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमम् ॥६५॥ [८४
 गच्छैनं राक्षसं वीर घोरं तुर-गम् आ-स्थितम् ।
- ६९] क्षोभेयन्तं हरि-बलं क्षिप्रं प्राणैर् वि-योजय ॥६६॥ [८५
 स च भर्तुर् वचः श्रुत्वा निष्-पपाताऽङ्ग-दम् तदा ।

१. ल_१ ल_२ व अ-० नान्तकवर्चसा । रा_२ फ-० नान्तकते० ॥ २. ल_१
 व रा_२ फ-० पातितं । ३. ल_१-ततो नेदुर्महास्वनाः । ल_२ व अ प्र फ म-तेऽतिने-
 दुर्महास्वनाः । रा_२-ते विनेदुर्महास्वराः ॥ ४. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-व ।
 ५. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-योधिनः । ६. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-नास्ति ।
 ७. रा_१-उपतस्थिरे ॥ ८. रा_१-व नरा० । ल_१ ल_२ व-नरकान्तकं । ९. रा_१
 रा_२-० सपाणिनं । ल_१ ल_२ व अ-० स्तं स ॥ १०. रा_१-पुत्रं ॥ ११. रा_१-
 जघेनं । १२. ल_२ व अ प्र फ-० न्तं च सैन्यानि । रा_२-० यन्निव सैन्यानि । म-० न्तं
 द्वि सैन्यानि ॥ १३. रा_१-तु पितुर् ।

- ७०] अनीकान् मेघ-सङ्काशान् मेघाऽनीकाद् इवाऽद्यु-मान् ॥६७॥ [८६
 सं हरिः शैले-सङ्काशो इंरीणाम् उद-तमोऽङ्ग-दः ।
 N] रराजाऽङ्ग-द-नद्धाऽङ्गः स-धातुर् इव पर्वतः ॥६८॥ [८७
 निर्-आयुधो महा-तेजाः केवलं नखदंष्ट्रै-वान् ।
 ७१] नराऽन्तकम् उपाऽऽगम्य वालि-सूनुर् उवाच ह ॥६९॥ [८८
 ७२पू] तिष्ठ किं प्राकृतैर् एभिर् हरिभिस् त्वं करिष्यसि ।
 अस्मिन् वज्र-सम-स्पर्शे प्राऽऽसं मे क्षिर्पं वर्क्षसि ॥७०॥ [८९
 अङ्ग-दस्य वचः श्रुत्वा प्र-चेक्रोध नराऽन्तकः ।
 ७३] सं-पीड्य दशनैर् ओष्ठौ निः-श्वस्य च पुनः पुनः ॥७१॥ [९०
 स प्राऽऽसम् आं-दाय तदाऽङ्ग-दोय
 संमुज्-ज्वलन्तं सहसा संसर्ज ।
 स वालिपुत्रोरसि वज्र-कल्पे
 ७४] बभूव भग्नः पतितश्च च भूमौ ॥७२॥ [९२
 तं प्राऽऽसम् आ-लोक्य तंदा च भैद्यं
 मुपर्णकृत्तोरगभोग-कल्पम् ।
 तलं समुद्-यम्य स वालि-पुत्रम्
 ७५] तुरं-गमं तस्य जघान मूर्ध्नि ॥७३॥ [९३
 स तस्य वाजी नि-पपात भूमौ
 तल-प्रहारेण विशीर्ण-शीर्षः ।

१. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-शैलसंघातसं० । २. म-नास्ति ॥
 ३. ल_१ ल_२ व अ-०दंतवान् । ४ ल_२ व-नरकान्तकं ॥ ५. रा_१-वानरैर् ।
 ६. रा_१-प्राकृतैस् । ७. अतः परमधिकः पाठः—रा_१-युध्यस्बाद्य मया सार्धं
 वर्षे ते विनयाम्यहं । ८. ल_१ ल_२ व अ प्र फ-श्वेतमर्हसि । ९. रा_१-जातक्रोधो ॥
 १०. ल_१ ल_२ व अ प्र म-आविध्य । ११. रा_१ फ-समुज्वलन्तं । १२. रा_२ फ-
 संसर्ज वेगेन च वानराय ॥ १३. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-तदावभगं । रा_२-तदा प्र-
 भगं । १४. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-मुष्टिं । १५. ल_१ ल_२ व अ प्र-
 भूमौ ॥

- निर्भ्रं-तालुः स्फुटिताऽक्षितारो
 ७६] निर्यत-जिह्वोऽचल-सभिकाशः ॥७४॥ [२४
 नराऽन्तकः क्रोध-वशं जगाम
 हतं तुरंगं पतितं सम-ईक्ष्य ।
 स मुष्टिम् उद्-यम्य महाऽनुभावो
 ७७] जघान शीर्षे युधि वालि-पुत्रम् ॥७५॥ [२५
 तर्दाऽङ्ग-दो मुष्टि-निपात-भग्नात्
 सुस्त्राव तीव्रं रुधिरं चं शीर्षेत् ।
 मुहुः प्र-जज्वाल मुमोह चाऽपि
 ७८] सं-ज्ञां समा-साद्य च वि-स्मितोऽभूत् ७६॥ [२६
 अथाऽङ्ग-दो वज्र-संम-प्रवेगं
 सं-र्वर्त्य मुष्टिं गिरि-वज्र-कल्पम् ।
 नि-पातयामास तदा महाऽऽत्मा
 ७९] नराऽन्तकस्योरसि वालि-पुत्रः ॥७७॥ [२७
 स मुष्टि-निष्पेष-विभिन्न-वक्षा
 रेक्तं वमच् छोणित-दिग्ध-गात्रः ।
 नराऽन्तको भूमि-तले पपात
 ८०] यथाऽचलो वज्र-निपात-भ्रंशः ॥७८॥ [२८
 अथाऽन्तरिक्षे त्रिदशोत्तर्मानां
 वनौकसां चाऽपि महा-निनादः ।
 बभूव तस्मिन् नि-हतेऽति-वीर्ये

१. रा१-विभिन्नतालुः । २. रा१ ल१ ल२ व म-०ताक्षितारो । रा२ फ-
 स्फुरिताक्षि० । ३. ल१ ल२ ब अ प्र-निर्घातजि० । रा२-निरस्तजि० ॥
 ४. ल१ ल२ ब अ प्र रा२ फ म-अथांगदो । ५. रा१-प्रमूर्धः । ल१ ल२ ब अ
 प्र-स्वशी० । ६. रा१-समालभ्य ॥ ७. ल१ ल२ ब अ-०समानवेगं । ८ रा२ फ-
 संवध्य ॥ ९. रा१ फ-तथा । १०. रा१-०तभ्रमः ॥ ११. रा१-त्रिदिवेश्वराणां ।

- ८१.] नराऽन्तके वालि-सुतेन सं-रुये ॥७१॥ [९९
 अथाऽङ्ग-दो राम-मनः-प्रहर्षणं
 सु-दुष्करं तत् कृतवान् हि कर्म ।
 वि-सिष्मिये नौऽति चै भीम-विक्रमः
 ८२.] पुनश् च युद्धाय मनो दधे तदा ॥८०॥ [१००

इत्याषे रामायणे युद्धे-काण्डे नराऽन्तक-वधो नामैको-
 नपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

[वै-५०]= [पञ्चाशः सर्गः] =[दा-७०]

- नराऽन्तकं हतं दृष्ट्वा चुक्रुधुर् नैर्ऋतर्षभाः ।
 १] देवाऽन्तकम् त्रि-मूर्धा च पौलस्त्यश् च महोदरः ॥१॥ [१
 आ-रूढो मेरु-सङ्काशं वारणेन्द्रं महोदरः ।
 २] वालि-पुत्रं महा-वीर्यम् अभि-दुद्राव वीर्य-वान् ॥२॥ [२
 भ्रातृ-व्यसन-सन्तप्तम् तथा देवाऽन्तको बली ।
 ३] आ-दाय परि-धं घोरम् अङ्ग-दं सम्प्र-दुद्रुवे ॥३॥ [३
 रथम् आदित्य-सङ्काशं युक्तं परम-वाजिभिः ।
 ४] आ-स्थाय त्रि-शिराश् चाऽपि वालि-पुत्रम् उपाऽद्रवत् ४॥ [४
 स त्रिभिर् मेघ-सङ्काशैर् नैर्ऋतैस् तैर् अभि-दुतः ।

१. म-वीरि ॥ २. रा१-०मनः प्रहर्षयन् । ३. रा१-चाति स ॥ ४. रा१-
 प्र-संकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ५. ल१ ल२ च अ प्र-०न्तकवधं भुत्वा । ६. रा१-
 शुशुचुर ॥ ७. म-नास्ति ॥ ८. रा१-तदा । ९. ल१ ल२ च अ प्र फ-स प्र० ॥
 १०. रा१-देवसं० । ११. रा१-नैर्ऋतेन्द्रै । १२. अतः परमधिकः पाठः—
 ल१ ल२ च अ प्र रा२-फ-हर्षाद् द्विशुणितोत्साहश्चकार मविमान्बलं ।

- ५] महा-विटपम् आ-साद्य शालम् उत-पाटय वीर्य-वान् ॥५॥ [५
 देवाऽन्तकाय तं वीरश् चिक्षेप बल-वद् बली ।
- ६] महा-वृक्षं महा-शैले शक्रो दीप्तम् इवाऽशनिम् ॥६॥ [६
 त्रि-शिराम् तं तु चिच्छेद शरैर् आशीविषोपमैः ।
- ७] वृक्षं नि-कृत्तम् आ-लक्ष्य समुत्-पाटय ततोऽङ्ग-दः ॥७॥ [७
 स ववर्ष ततो वृक्षात् छिलाश् च कपि-कुञ्जरः ।
- ८] त्रि-शिराम् तान् प्र-चिच्छेद सं-क्रुद्धो नि-शितैः शरैः ॥८॥ [८
 परिघाऽग्नेण तान् वृक्षात् छिलाश् च नि-जघान सः ।
- ९] त्रि-शिराम् त्व अङ्ग-दं वीरम् अभि-दुद्राव सायकैः ॥९॥ [९
 गजेन समभि-दुंत्य वालि-पुत्रं महोदरः ।
- १०] आ-जघानोरसि व्य-ऊढे तोमरैर् वज्र-सन्निभैः ॥१०॥ [१०
 देवाऽन्तकश् च सं-क्रुद्धः परि-घेण ततोऽङ्ग-दम् ।
- ११] उप-गम्याऽभि-हत्वा च मुहुर् मुहुर् अपाऽक्रमत् ॥११॥ [११
 सं त्रिभिर् नैर्ऋत-श्रेष्ठैर् युगपत् समभि-दुतः ।
- १२] न विर्व्यथे महा-तेजा वालि-पुत्रः प्रताप-वान् ॥१२॥ [१२
 तलेन भृशम् उत-पत्य जघान गजम् अङ्ग-दः ॥ [१३]
- १३] नि-पेततुम् ततो नेत्रे ननादाऽथ स वारणः ॥१३॥ [१४
 विषाणं चाऽस्य निष्-कृष्य वालि-पुत्रो महा-बलः ।
- १४] देवाऽन्तकम् अभि-दुत्य स जघान ततो(थो)रसि ॥१४॥ [१५

१. ल२ ब अ प्र-उद्यम्य । २. म-नास्ति ॥ ३. रा१-० वृक्षे ॥ ४. ल१
 ल२ ब अ-आलोक्य । ५. ल१ ल२ ब अ प्र-उत्पत्य च । ६. म-नास्ति ॥
 ७. रा१-शैलान् । ८. रा१-तान्प्रचिच्छेद संक्रुद्धस्त्रिशिरा ॥ ९. रा१-शिलाश्च
 परिघाग्नेण बभञ्ज विबुधांतकः ॥ १०. ल१ ल२ अ प्र फ-० मिप्रुत्य । ११. अतः
 परमधिकः पाठः—रा२-परिघाग्नेया निष्पेष्य शिलाश् च रज्ज्वीचरः ॥
 १२. रा१ म-तदांग० ॥ १३. रा१-निशितैस्तोमरैश्चैव । १४. रा१-
 तैस्तु विबो ॥ १५. रा१-अत आरभ्य १५-शश्लोकपूर्वार्धे यावमास्ति ॥

- स विकलित-सर्वाऽङ्गो वातोद्धूत इव दुमः ।
 १५] लाक्षा-रस-सवर्णं च मुस्ताव रुधिरं मुस्तात् ॥१५॥ [१६
 अथाऽऽश्वस्य महा-तेजाः कृच्छ्राद् देवाऽन्तको बली ।
 १६] आ-विध्य परि-घ्नं वेगाद् आ-जघान पुनर् अङ्ग-दम् १६॥ [१७
 परिघाऽभिहतश् चाऽपि वानरेन्द्राऽऽत्मजम् तदा ।
 १७] जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनर् अभ्युत्-पपात ह ॥१७॥ [१८
 तम् उर्व-पतन्तं त्रि-शिराः शरैर् आशीविषोपमैः ।
 १८] रोषाद् धरि-पतेः पुत्रं ललाटेऽभि-जघान ह ॥१८॥ [१९
 ततोऽङ्ग-दं परि-क्षिप्तं त्रिभिर् नैर्ऋत-पुङ्गवैः ।
 १९] हर्ष-मान् अभिवि-ज्ञाय नीलग् चाऽपि प्र-तस्थतुः ॥१९॥ [२०
 ततश् चिक्षेप शैलाऽग्रं नीलम् त्रि-शिरसे तदा ।
 २०] तद् रावण-स्रुतः शूरो निर्-विभेद शितैः शरैः ॥२०॥ [२१
 तद्-बाण-शत-निभिर्ब्रं विदारित-शिर्षा-घनम् ।
 २१] स-विस्फुलिङ्गं स-ज्वालं नि-पपात गिरेः शिरः ॥२१॥ [२२
 तत् तु चूर्णितम् आ-लोक्य हर्षाद् देवाऽन्तकम् तदा ।
 २२] परि-घेणाऽभि-दुद्राव मारुताऽऽत्मजम् आ-हवे ॥२२॥ [२३
 तम् आ-पतन्तम् उव-पत्य हनु-मान् कपि-कुञ्जरः ।
 २३] आ-जघान तदा मूर्ध्नि वज्र-वेगेनं मुष्टिना ॥२३॥ [२४

१. रा१-संचचाल च मुस्ताव शोणित च मुस्ताद् बहु ॥ २. रा१-
 क्रोधान्तको । ३. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-तदा । म-ततो ॥ ४. रा१-चोत्प० ।
 ५. अतः परमधिकः पाठः—रा१-त्रिभिर्बिभ्याध निशितैर्वास्तिपुत्रं महोरसि ।
 पुनः स निशितैस्तीव्रैः कंकवर्हिणावर्जितैः ॥ ६. रा१-मानय वि० ।
 ल१ ल२ व प्र-हनुमानाम वि० । म-०मानपि वि० ॥ ७. रा१-
 सुतो भीमी ॥ ८. रा१-शिलातलं ॥ ९. रा१ म हनु० । १०. रा१-
 वज्रकल्पेन ॥

- स मुष्टि-निष्पिष्ट-विदीर्ण-मूर्धा
 विशीर्ण-दन्ताऽक्षिविलं वि-जिह्वः ।
 देवाऽन्तको राक्षस-राज-सूनुर्
 २४] गताऽसुर उर्व्या सहसा पपात् ॥२४॥ [२६
 तस्मिन् हते राक्षस-राज-सूनौ
 महा-बले सं-यति देव-शत्रौ ।
 महोदरः क्रोध-वशाच्च शरौघैर्
 २५] ववर्ष जाम्बूनद-चित्र-पुङ्खैः ॥२५॥ [२७
 सं तैः शरौघैर् अभि-वर्ष्यमाणो
 विभिन्न-गात्रः कपि-सैन्य-पालः ।
 विष्टब्धै-गात्रोऽपि बभूव नीलो
 २६] वि-ष्टम्भितस् तेन महा-बलेन ॥२६॥ [३०
 ततस् तु नीलः प्रति-लभ्य सं-ज्ञां
 स शैलम् उत्-पाटय स-वृक्षखण्डम् ।
 सुँ-दूरम् उत्-पत्य र्वम् उग्र-वेगो
 २७] महोदरं तेन जघान मूर्ध्नि ॥२७॥ [३१
 स तेन शैलेन समा-हतस् तदा
 रक्षोऽधिपो भूमि-तले पपात् ।
 महोदरो जीवितम् उत्-ससर्ज
 २८] यथा गेजः सिंहबलाऽभिभूतः ॥२८॥ [३२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे देवाऽन्तक-महोदर-वधो नाम पञ्चाशः सर्गः ॥५०॥

१. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-० विकीर्ण० । २. रा१-० जपुत्रो ॥ ३. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नीलं त्रिमूर्धा कुपितः शरौघैर् ॥ ४. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-शितैः शरिस्तैर् । ५. ल१ ल२ व अ प्र म-विस्त्रगा० । ६. रा१-० म्भितेनाशु ॥ ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-स दू० । ८. रा१-० तमुप्रवेगं ॥ ९. ल१ ल२ व अ-द्विपः ॥ १०. रा१ प्र-संकाकाण्डे ॥

[३-२०]= [एकपञ्चाशः सर्गः] =[दा-७०]

पितृव्यं नि-हतं दृष्ट्वा त्रि-शिराः क्रोध-मूर्च्छितः ।

२९] हनु-मन्तं सु-सङ्क्रुद्धो विव्याध नि-शितैः शरैः ॥१॥ [३३

स वायु-पुत्रः कुपितश्च चिक्षेप शिखरं गिरेः ।

३०] त्रि-शिराम् तच्च छरैस्तीक्ष्णैश्च विभेद बहु-धा बली ॥२॥ [३४

तच्च छिन्नं शिखरं दृष्ट्वा दुम-वर्ष महा-बलः ।

३१] वि-ससर्ज महा-वीरो रावणस्य सुतं प्रति ॥३॥ [३५

ताम् आ-पतन्तीं सहसा दुम-वृष्टिं प्रताप-वान् ।

३२] त्रि-शिरा नि-शितैश्च बाणैश्च चिच्छेद च ननाद च ॥४॥ [३६

ततो हनू-मान् उव-पत्य हयांस् त्रि-शिरसम् तैदा ।

३३] वि-ददार नखैः क्रुद्धो गजेन्द्रं मृग-राइ इव ॥५॥ [३७

अथ शक्तिं समां-दाय काल-रात्रिम् इवाऽन्तकः ।

३४] हनू-मन्तं प्र-चिक्षेप त्रि-शिरा रावणाऽऽत्मजः ॥६॥ [३८

दिवि क्षिप्तां महोल्काऽऽभां शक्तिं तां तुं मेहा-प्रभाम् ।

३५] बभञ्ज हनु-मांस् तस्य हर्षाच्च च वि-ननाद इ ॥७॥ [३९

[तां दृष्ट्वोरग-सङ्क्राशां शक्तिं भग्नां हनू-मता ।

३६] वि-नेदुर वानराः सर्वे प्र-दृष्ट्वा जल-दा इव ॥८॥ [४०

१. इतः पूर्वमधिकः पाठः—म-हनूमन्तं सुसङ्क्रुद्धो विव्याध निशितैः शरैः । तलेन हनुमानुत्पत्य हयान् चिक्षेप मूर्धनि ॥ २. रा_१-सुसङ्क्रुद्धो । ३. म-अत आरभ्य पञ्चमश्लोकस्य तृतीयपादं यावन्नास्ति ॥ ४. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ-नास्ति ॥ ५. रा_२-तथा । ६. रा_२ फ-तीक्ष्णैर् ॥ ७. ल_१ ल_२ व अ-उपादाय । ८. रा_१-हनूमन्ति विधिः । ल_१ ल_२ व अ म-हनूमते प्र- ॥ ९. रा_१-सुमहा० ॥ १०. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२फ म-नास्ति ॥

- ततः खड्गं समुद्-यम्य त्रि-शिरा राक्षसोत्तमः ।
 ३७] नि-चखान तदा शूरो वानरेन्द्रस्य वक्षसि ॥१॥ [४१
 खड्ग-प्रहाराऽभिहतो हनू-मान् प्लवगोत्तमः ।
 ३८] आ-जघान त्रि-शिरसं तलेनोरसि वीर्य-वान् ॥१०॥ [४२
 स तथाऽभि-हतम् तेन खड्ग-हस्तम् तदा भुवि^१ ।
 ३९] नि-पपात महा-तेजास् त्रि-शिरा राक्षसोत्तमः ॥११॥ [४३
 पततम् तस्य खड्गं तु समा-क्षिप्य महा-कपिः ।
 ४०] ननाद गिरि-सङ्काशम् त्रासयन् सर्व-राक्षसान् ॥१२॥ [४४
 अ-मृष्यमाणम् तं घोषं त्रि-शिराः क्षिप्रम् उत्थि(द्-स्थि)तः ।
 ४१] उद-पत्य च हनू-भन्तं आ-जघान स मुष्टिना ॥१३॥ [४५
 तेन मुष्टि-प्रहारेण स चचाल महा-कपिः ।
 ४२] कुपितश् चाऽपि जग्राह किरीटे राक्षसर्षभम् ॥१४॥ [४६
 स तेन खड्गेन महा-शिरांसि
 कपिः समस्तानि स-कुण्डलानि
 कुद्दः प्र-चिच्छेद तदा हनू-मांसम्
 ४३] त्वष्ट्रात्मजस्येव शिरांसि शक्रः ॥१५॥ [४७
 तान्य् आयताऽक्षीण्य् अग-सन्निभानि
 प्रदीप्त-वैश्वानर-भास्वराणि
 पेतुं शिरांसीऽन्द्र-रिपोर् धरण्यां
 ४४] ज्योतींषि मुक्तानि यथाऽर्क-मार्गात् ॥१६॥ [४८

१. रा_१-ततः ॥ २. ल_१ ल_२ व प्र रा_२-द्वु० ॥ ३. रा_१म-
 दास्त्रहस्तो बलायुधि । ४. ल_१ ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-विसंज्ञस्त्रिशिरास्तदा ॥
 ५. ल_१ ल_२ व प्र-०यन्निव रा० । म-त्रासयामास रा० ॥ ६. ल_१ ल_२ व अ प्र
 रा_२ फ म-धोरं ॥ ७. ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-नास्ति ॥ ८. रा_१-०भासुराणि ।
 ९. रा_१-वयुः ॥

तस्मिन् हते देव-रिपौ त्रि-शीर्षे

हनू-मता शक्र-पराऽऽक्रमेण ।

नेदुः प्लवं-गाः प्र-चचाल भृमी

४५] रक्षांसि सर्वाणि वि-दुद्रुवुश् च ॥१७॥ [४५

हतं त्रि-शिरसं दृष्ट्वा तथैव च महोदरम् ।

हतौ च प्रेक्ष्य तेजस्वी देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ । [५०

४६] मुहूर्ते मोहम् आ-स्थाय नैवाऽचेष्टत राक्षसः ॥१८॥ [N

N] ततश्च चिरं स तु ध्यात्वा महाऽऽत्मा भीम-विक्रमः । [N

चुकोप सु-महातेजा महा-पार्श्वो महा-बलः ।

४७] जग्राहाऽर्चिष्-मतीं चाऽपि गदां सर्वाऽऽयसीं तदा ॥१९॥ [५१

हेम-पट्ट-शतैर् नैदां मांस-शोणित-लेपनाम् ।

४८] विश्रोचमानां वपुषा शत्रु-शोणित-तर्पिताम् ॥२०॥ [५२

तेजसा सम्पदीप्ताऽग्रां रक्त-माल्य-विभूषिताम् ।

४९] ऐरावतकराऽऽकारां सर्व-भूत-भयाऽऽवहाम् ॥२१॥ [५३

गदाम् आ-दाय सं-क्रुद्धो महा-पार्श्वो महा-यैशाः ।

५०] हरीन् समभि-दुद्राव युगाऽन्ताऽग्निर् इव प्र-जाः ॥२२॥ [५४

ऋषभम् तं समुत्-पत्य वानरो वरुणाऽऽत्मजः ।

५१] महा-पार्श्व समा-साद्य तस्थौ तस्याऽग्र-तो बली ॥२३॥ [५५

तं पुरम्-न्तात् स्थितं दृष्ट्वा वानरं पर्वतोपमम् ।

५२] आ-जघानोरसि क्रुद्धो गदया वज्र-कल्पया ॥२४॥ [५६

१. रा_१-अतः परं सर्गसमाप्तिः—इत्यार्षे रामायणे लंकाकाण्डे त्रिशिरोवधो नाम सर्गः ॥ २. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ-आसाद्य । ३. म-मुहूर्ते शोकमाविष्टः शक्तिं चैव न लब्धवान् ॥ ४. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ-०शतावदां । ५. रा_१-०तर्चितां ॥ ६. ल_१ ल_२ ब अ म-नास्ति ॥ ७. रु-महाबलः ॥ ८. रा_१ म-हरिः ॥ ९. ल_१ ल_२ ब अ प्र रा_२ फ म-क्रोवाद् ॥

- स तयोऽभि-हतस् तेन गदया वानरर्षभः ।
 ५३] भिन्न-वक्षाः समा-धूतः सुस्राव रुधिरं बहु ॥२५॥ [५७
 सै सम्प्राऽऽप्य चिरात् सं-ज्ञाम् ऋषभो वानरर्षभः ।
 ५४] क्रुद्धो विस्फुरमाणौष्ठो महा-पार्श्वम् अवैक्षत ॥२६॥ [५८
 अभि-दुद्राव वेगेन राक्षसेन्द्रम् अ-मर्षणः । [६४
 N] आऽक्षिपत् स ततो वीरस् तामेव महतीं गदाम् ॥२७॥ [N
 गृहीत्वा तां गदां वीरो व्यर्था-विध्य च पुनः पुनः ।
 ५५] दुर्-आत्मानं महा-पार्श्वं जघान रण-मूर्धनि ॥२८॥ [६५
 स तर्था गदया भिन्नो निर्यात-दशनेक्षणः ।
 ५६] नि-पपात महा-पार्श्वः शंभ्वरो वेन्द्र-सूदितः ॥२९॥ [६६
 तस्मिन् हते भ्रातरि रावणस्य
 तनं नैऋतीनां बलम् अर्णवाऽऽभम् ।
 त्यक्तोऽऽयुधं केवलजीवितोऽर्थि
 ५७] दुद्राव भीतं निहत-प्रधानंम् ॥३०॥ [७८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे त्रिशिरो-महापार्व-वधो

नामैकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

१. रा१ रा२-तयाभि० । २. ल१ ल२ व अ-नास्ति ॥ ३. रा१-सम-
 वाप्य । ४. रा१-निरक्षत ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ६. ल१
 ल२ व अ प्र फ म-विव्याध । ७. ल१ रा२-महात्मानं महा० । ल२ व अ फ
 म-महापार्श्वं महात्मानं ॥ ८. रा२-तदा । ९. ल१ ल२ व अ प्र फ-निर्यात० ।
 १०. रा१-वज्राहत इवाचलः । ११. रा१-तद्राक्षसानां । १२. ल१ ल२ व अ प्र
 रा२ फ-मुक्तायु० । १३. ल१ ल२ व अ प्र फ म-वितार्य । १४. ल१ ल२ व अ
 प्र रा२ फ म-भिभार्णवसन्निकाशं ॥ १५. रा१ प्र फ म-लंकाकाण्डे ॥

[वं-५१] = [द्विपञ्चाशः सर्गः] = [दा-७१]

- स्व-बलं व्यथितं दृष्ट्वा तस्मिन् सङ्गम-मूर्धनि ।
 १] भ्रातृशु च नि-हंतान् सं-ख्ये शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमान् १ [१]
 पितृव्यौ नि-हतौ चैव समरेषु अ-पलायिनौ ।
 २] महोदर-महापाश्र्वौ भ्रातरौ रावणस्य तौ ॥२॥ [२]
 चुकोपाऽथ महा-तेजा ब्रह्म-दत्त-वरो भुवि ।
 ३] अति-कायो महा-वीर्यो देव-दानव-दर्प-हा ॥३॥ [३]
 स भास्कर-सहस्रस्य सं-घाते इव भास्वरः ।
 ४] [रथम् आ-स्थाय शक्राऽरिर् दुद्राव हरि-यूथपान् ।] [४
 N] सूतं सं-चोदयामास वाक्यं चेदम् उवाच ह ॥४॥ [N
 नि-हतानाम् अमात्यानां दग्धस्य नगरस्य च ।
 N] सम्प्र-मार्श्वेऽहम् अद्याऽऽशु हत्वा तौ राम-लक्ष्मणौ ॥५॥ [N
 रघु-वृक्षं हनिष्यामि मैथिली-फले-पुष्प-दम् ।
 N] प्र-ज्ञास्वा यस्य सु-ग्रीवः सर्वे च हरि-यूथपाः ॥६॥ [N
 कर्मणोऽस्य हि तौ मूलं भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
 N] मूले हते हतं सर्वं तौ हनिष्यामि सं-युगे ॥७॥ [N
 स दिशो दश घोषेण रथेनाऽति-रथो भृशं ॥
 N] नोदयंश्च च धनुस् तूर्णं राघवं प्रति जग्मिवान् ॥८॥ [N

१. रा१-निहतं । २. ल१ ल२ व अ प्र-चाभिह० ॥ ३. ल१ ल२ व
 प्र रा२ फ म-राक्षसर्षभौ ॥ ४. रा१-विभुः ॥ ५. रा१-संघातमिव राक्षसः ।
 ६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ म-नास्ति । ७. रा२-स नोद० ॥ ८. रा१-संप्रमा-
 क्ष्यामि च भयं हत्वोभौ ॥ ९. रा२ फ-०लीपुष्पपादपं । १०. ल१ ल२ व अ प्र म-
 नास्ति ॥ ११. रा१-०णोऽपि हि यन् ॥ १२. रा१-०रथी । १३. म-बली । १४.
 ल१ ल२ व अ-०यन् समरे सर्वं । प्र रा२ फ-०यन् परमं सर्वं । म-०यन् परमं
 क्रुद्धो ॥

- पूरिता तेन शब्देन स-नदी-गिरि-कन्दरा ।
 N] सं-चचाल मही सर्वा त्रस्त-सिंह-मृग-द्विजा ॥१॥ [N
 स वि-स्फार्य महं च चापं किरीटी मृष्ट-कुण्डलः ।
 ५] नाम वि-श्रावयामास ननाद च महा-स्वनम् ॥१०॥ [५
 तेन सिंह-प्रणौदेन नाम-विश्रावणेन च ।
 ६] ज्या-शब्देन च भीमेन त्रासयामास वानरान् ॥११॥ [६
 तस्य ते रूपम् आ-लोक्यै यथा विष्णोस् त्रि-विक्रमे । [८पू
 ७] भयाऽऽर्ता वानराम् तत्र व्य-अद्रवन्त दिशो दशः ॥१२॥ [७उ
 अति-कायं समा-साद्य सर्वे ते मूढ-चेतसः ।
 ८] शरण्यं शरणं जग्मुर् लक्ष्मणाऽग्रजम् आ-हवे ॥१३॥ [९
 ततोऽति-कायं काकुत्स्थो रथ-स्थं पर्वतोपमम् ।
 ९] ददर्श धन्विनं दूराद् गर्जन्तं काल-मेघ-वत् ॥१४॥ [१०
 ते तु दृष्ट्वा महा-घोरं राघवोऽथ वि-सिष्मिये ।
 १०] वानरान् सान्त्वयित्वा च वि-भीषणम् उवाच ह ॥१५॥ [११
 कोऽयं पर्वत-सङ्काशो धनुष्-भान् हरि-लोचनः ।
 ११] युक्ते हरि-सहस्रेण वि-शाले स्यन्दने स्थितः ॥१६॥ [१२
 शरैः शूलैः शितैः खड्गैर् मुद्गरैश् च परश्वधैः ।
 १२] अर्चिर्षु-मद्भिर् वृतो भाति भूतैर् इव महेश्वरः ॥१७॥ [१३
 काल-जिह्वा-प्रकाशाभिर् य एषोऽति-विराजते ।

१. ल_१ ल_२ व अ प्र-महाचापं । २. ल_१ ल_२ व अ-विस्फारया० ॥ ३.
 ल_१ ल_२ व-सिंहविनादेन । ४. रा_१-संश्रव० ॥ ५. रा_१-रूपं समालोक्य । ६. ल_१
 ल_२ व अ प्र रा_२ फ म-प्रस्ता । ७. रा_१ म-परस्परं ॥ ८. रा_१-सर्वतो ॥ ९.
 रा_१-ध्वजिनं ॥ १०. रा_१-स तं । ११. रा_१-दुरात्मानं । १२. रा_१-०वो विस्मि-
 तोऽभवत् । १३. रा_१-०यित्वैव ॥ १४. रा_१-वपुष्मान् । १५. रा_२-स्वरस० ॥
 १६. प्र रा_२ फ-साक्षिष्मद्भिर् ॥ १७. ल_१ ल_२ व अ म-एषोऽभिवि० । प्र-एषोऽभि-
 विगर्जते । रा_२ फ-एषोऽप्र वि० ।

- N] आ-वृतो रथ-शक्तीभिर् वि-द्युद्भिर् इव तोय-दः ॥१८॥ [१४
धनूंषि चाऽस्य स-ज्यानि हेम-पृष्ठानि सर्व-शैः ।
- १३] शोभयन्ति रथ-श्रेष्ठं शक्र-चौप इवाऽम्बु-दम् ॥१९॥ [१५
कोऽयं राक्षस-शार्दूलो रण-भूमिं वि-राजयन् ।
- १४] अभ्य-एति रथिनां श्रेष्ठो रथेनाऽऽदित्य-वर्चसा ॥२०॥ [१६
ध्वज-शृङ्ग-प्रतिष्ठेन राहुणाऽभिवि-राजते ।
- १५] सूर्य-रश्मि-मुखैरे वाणैर् दिशो दश वि-राजयन् ॥२१॥ [१७
त्रि-णतं मेघ-निर्हादं हेम-पृष्ठम् अलं-कृतम् ।
- N] इन्द्रस्येव धनुश् चाऽस्य कार्मुकं भाति विभ्रतः ॥२२॥ [१८
स-ध्वजः स-पताकश् च साऽनुकर्षो महा-रथैः ।
- १७] चापाऽसिभिः समा-युक्तो मेघ-स्तनित-निस्वनः ॥२३॥ [१९
विंशतिर् दश च द्वे च तूणा रथ-चरे स्थिताः ।
- १८] कार्मुकाणि च भीमानि गदाश् चोग्र-प्रदर्शनाः ॥२४॥ [२०
द्वौ च खड्गौ रथ-गतौ पार्श्व-स्थौ पार्श्व-शोभिणौ ।
- १९] चतुष्-किंफू त्सरू दिव्यौ दश-हस्तौ प्रमाण-तः ॥२५॥ [२१
रक्तमाल्याऽम्बर-धरो महापर्वत-सन्निभः ।
- २०] कालः काल-महावक्त्रो मेघ-वस्त्रम् इवाऽम्बरम् ॥२६॥ [२२
काञ्चनाऽङ्गद-नद्धाभ्यां भुजाभ्याम् एषं शोभते ।
- २१] शृङ्गाभ्याम् इवै दीप्तीभ्यां हिम-वान् पर्वतो यथा ॥२७॥ [२३

१. रा१-सजानि । २. रा१ रा२ फ-सर्वतः । ३. ल१ ल२ ब अ प्र रा२
फ-०चापम् । ४. म-नास्ति ॥ ५. म-०रश्मिप्रभैर् ॥ ६. रा१-नास्ति ॥ ७. रा२फ-
महाबलः । ८. ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ९. रा२-०शोभितौ । १०. म-चतुर्हस्तौ
च दिव्यौ च ॥ ११. ल१ ल२ ब अ प्र-महावक्त्रो । रा२-महारौद्र ॥
१२. रा१-एव शोभितः । १३. ल१ ल२ ब-अतिदी० । १४. अ-नास्ति ॥

- कुण्डलाभ्यां च यस्यैतद् भाति वक्रं शुभेक्षणम् ।
 २२] पुनर्वस्व-अन्तरे यद्-वद् भाति पूर्णो निशा-करः ॥३८॥ [२४
 आ-चक्ष्व मे महा-बाहो कोऽयं राक्षस-पुङ्गवः ।
 २३] यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयाऽऽर्ता वि-दृता दिशः ॥३९॥ [२५
 स पृष्ठो राज-पुत्रेण रामेणाऽमित-तेजसा ।
 २४] आ-चक्षे महा-तेजा राघवाय वि-भीषणैः ॥३०॥ [२६
 दशै-ग्रीवो महा-तेजा राजा वैश्रवणाऽनुजः ।
 २५] भीम-कर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाऽधिपः ॥३१॥ [२७
 तस्यैष वीर्य-वान् पुत्रो रावण-प्रतिमो रणे ।
 २६] वृद्ध-सेवी श्रुत-धरः सर्वाऽस्त्र-विदुषां वरः ॥३२॥ [२८
 अश्व-पृष्ठे रथे नागे खड्गे धनुषि कल्पते ।
 २७] भेदे सान्त्वे प्र-दाने च नये मन्त्रे च सं-मतः ॥३३॥ [२९
 अस्यै प्र-भावः सु-महान् कथ्यते देव-दानवैः । [N
 २८] तनयं विद्धि मालिन्याम् त्व् अतिकायेति यं विदुः ३४॥ [३०उ
 अनेनाऽऽराधितो ब्रह्मा तपसा भाविताऽऽत्मना ।
 २९] अस्त्राणि चाऽस्य दत्तानि रिपूणां च परा-जये^६ ॥३५॥ [३१
 सुराऽसुरैर् अवध्य-त्वं दत्तम् अस्य स्वयं-भुवा ।
 ३०] एतच् च कवचं दिव्यं रथश् चैवैष भास्वरः ॥३६॥ [३२
 एतेन शत-शो देवा दानवाश् च परा-जिताः ।
 ३१] रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश् च युधि सूदिताः ॥३७॥ [३३
 वज्रं वि-ष्टम्भितं बाणै रणे चेन्द्रस्य धी-मतः ।
 ३२] पाशः सलिल-राजस्य युद्धे प्रति-हतः पुरा ॥३८॥ [३४

१. ल_१ ल_२ ब प्र-सुशोभनं । २. अ-नास्ति ॥ ३. प्र-नास्ति ॥
 ४. ल_१ ल_२ ब-प्रमाणे ॥ ५. रा_२-तस्य ॥ ६. रा_१-०जयं ॥ ७. अ-निजिताः ।
 ८. ल_१ ल_२ ब-नास्ति ॥

- एषोऽति-कायो बलवान् राक्षसानां महारथः ।
 ३३] रावणस्य सुतो धीमान् देव-दानव-दर्प-हा ॥३९॥ [३५
 तद् अस्मिन् क्रियतां यत्रः क्षिप्रं पुरुष-पुङ्गव १
 ३४] पुरा वानर-सैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ॥४०॥ [३६
 ततोऽति-कायो बलवान् प्र-विश्य हरि-वाहिनीम् ।
 ३५] वि-स्फारयामास धनुर् ननाद च पुनः पुनः ॥४१॥ [३७
 तं भीम-दैर्शनं दृष्ट्वा रथ-स्थं रथिनां वरम् ।
 ३६] अभि-पेतुर महाऽऽत्मानः प्र-धानो यैवनौकसः ॥४२॥ [३८
 द्वि-विदः कु-मुदो मैन्दो नीलः शरभ एव च ।
 ३७] पाद-पैर् गिरि-शृङ्गैश् च युगपत् समुपाऽद्रवन् ॥४३॥ [३९
 तेषां दृक्षांश् च शैलांश् च शरैः कनक-भूषितैः ।
 ३८] अति-कायोऽति-तेजस्वी चिच्छेदाऽस्त्रै-विदांवरः ॥४४॥ [४०
 तांश् चै सर्वांश् च सै हरीन् शरैः सर्वाऽऽयसैर् बली ।
 ३९] विव्याधाऽभि-मुखान् सं-लभ्ये भीम-कर्मा निशा-चरः ४५ [४१
 तेऽर्दिता वाण-वर्षेण भिन्न-गात्राः प्लुवं-गमाः ।
 ४०] न शेकुर अति-कायस्य पुर-तः स्थातुम् आ-ह्वे ॥४६॥ [४२
 तत् सैन्यं हरि-वीरीणां त्रासयामास राक्षसः ।
 ४१] मृग-यूथम् इव कुँदः केसरी बल-दर्पितः ॥४७॥ [४३
 स राक्षसेन्द्रो हरि-सैन्य-मध्ये
 अ-युध्यमानं न जघान कंचित्
 उपेत्यै रामं च महा-धनुष्मान्

१. रा२फ म-महाबलः ॥ २. रा१-ततस्नस्मिन्क्रियायत्तं कुरु राघवपुंगव ॥
 ३. ल१ ल२ ब अ-भीमपौरुषं । प्र रा२ फ-भीमपुरुषं । ४. रा१-रथिनं ।
 ५. रा१-०नाथ ॥ ६. ल१ ल२ ब अ प्र-०स्त्रभृतां ॥ ७. रा१-चैव सर्वान्स ।
 ल१ ल२ ब अ-समग्रानपि । म-ववर्ष शरैः । ८. म-सर्वान्हरीन् । ९. रा१-बलैः ॥
 १०. प्र-ते भिन्ना ॥ ११. म-सर्वं हरिसैन्यं तु । १२. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-कुब्जो
 हरियौवनद० ॥ १३. रा१-उत्पत्य ।

- ४२] स-गर्वितं वाक्यम् इदं बभाषे ॥४८॥ [४४
 अयं स्थितोऽहं शर-चाप-पाणिर्
 न प्राकृतं कं-चन योधयामि ।
 यस्याऽस्ति शक्तिर् व्यवसाय-युक्ता
- ४३] ददातु मे शीघ्रम् इहाऽद्य युद्धम् ॥४९॥ [४५
 तत् तस्य वाक्यं ब्रुवतो नि-शम्य
 चुकोप सौमित्रिर् अमित्र-हन्ता ।
 अ-मृष्यमाणश् च समुत्-पपात
- ४४] जग्राह बाणांश् च ततः प्र-हंस्य ॥५०॥ [४६
 पुरस्ताच् चाऽति-कायस्य वि-चकर्ष महद्-धनुः । [४७पू
 ४५] पूरयित्वा महा-शैलान् आ-काशं सागरं दिशः ।
 N] ज्या-शब्दो लक्ष्मणस्योग्रस् त्रासयन रजनी-चैरान् ॥५१॥ [४८
 सौमित्रेरं धनुषो घोषं श्रुत्वा प्रति-भयं तदा ।
- ४६] विसिष्पिये महा-तेजा राक्षसेन्द्र-सुतो बली ॥५२॥ [४९
 अथाऽति-कायः कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणम् अग्र-न्तः ।
- ४७] आ-दाय नि-शितं बाणम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥५३॥ [५०
 बालम् त्वम् असि सौमित्रे वि-क्रमेष्व् अ-विक्षणः ।
- ४८] गच्छ किं काल-सदृशं मां योधयितुम् इच्छंसि ॥५४॥ [५१
 न हि मद्-बाहु-सृष्टानां शराणां नत-पर्वणाम् ।
- ४९] सोढुम् उद-सहते वेगम् अन्तरिक्षम् अथो मही ॥५५॥ [५२
 सुख-प्रसुप्तं कालाऽग्निं किं बोधयितुम् इच्छंसि ।
- ५०] न्य-अस्य चापं नि-वर्तस्व मा प्राणैस् त्वं वि-मोक्षयसे ५६॥ [५३
 अथवा त्वं प्रति-ष्टम्भान् न नि-वर्तयितुम् इच्छंसि ।

१. रा१-प्रशम्य ॥ २. ल१ ल२ व प्र-०णस्याग्रे । फ-०णस्याव ।
 ३. ल१ ल२ व अ प्र-अनुजीविनः ॥ ४. म-अर्हसि ॥ ५. ल१ ल२ व अ प्र-
 नास्ति ॥ ६. रा१-बोधयितुमर्हसि ॥ ७. रा१-नास्ति ।

- ५१] तिष्ठ प्राणांन् परि-त्यज्य गमिष्यसि यम-क्षयम् ॥५७॥ [५४
पर्यं मे^३ नि-शितान् बाणान् अरि-दर्प-विनाशनान् ।
- ५२] ईश्वराऽऽयुध-सङ्काशाम् तप्त-काञ्चन-भूर्षणान् ॥५८॥ [५५
N] सितपीताऽमरुस् तोक्ष्णो मुक्ता-विद्रुम-भूषणः । [N
५३पू] एष ते मूर्य-सङ्काशो बाणः पास्यति शोणितम् ।
N] मृग-राज इव क्रुद्धो नाग-राजस्य शोणितम् ॥५९॥ [५६
यश्च अपि त्वां वधिष्यामि न मे^४ कीर्तिर् भविष्यति ।
- ५४] अर्ज्ञात-वीर्यं बालं च ख्यातस्य त्रिदशंऽऽलये ॥६०॥ [N
कामस् तु यदि ते^५ मोहान् मां योधयितुम् आं-ह्वे ।
- ५५] यत्राद् गृहाण वि-शिखींस्ततस् त्यक्ष्यसि जीवितम् ६१ [N
श्रुत्वाऽति-कायस्य वचः स-रोषं
सं-गवितं सं-यति राज-पुत्रः ।
- न चैव चुक्रोध बले धृताऽऽत्मा
५६] प्रोवाच चैनं स ततो महाऽऽत्मा ॥६२॥ [५७
न वाक्य-मात्रेण भवान् प्र-धानो
न कर्त्थर्नाः सत्-पुरुषा भवन्ति ।
मयि स्थिते धन्विनि बाण-पाणौ
५७] वि-दर्शय स्वाऽऽत्मं-बलं दुर-आत्मन् ॥६३॥ [५८
कर्मणा दर्शयाऽऽत्मानं न वि-कथ्यितुम् अर्हसि ।

१. ल_१ ल_२ व अ प्र फ म-प्रासं । २. रा_१-यमालयं ॥ ३. रा_१-
पश्यमान् । ४. ल_१ ल_२ व-भूषितान् ॥ ५. म-नास्ति । ६. रा_१-नास्ति ॥
७. ल_१ ल_२ व अ-ते । ८. ल_१ ल_२ प्र म-अजात० । ९. रा_१-ख्यातं च ।
१०. रा_२-त्रिदिवाल० ॥ ११. ल_१ ल_२ व अ-कामाद्वा यदि वा । १२. ल_१ ल_२
व अ-इच्छसि । १३. प्र रा_२फ-स्वशरान् ॥ १४. रा_१-जगर्ज तं । ल_१ ल_२ व
अ-सुग० १५. ल_१ ल_२ व अ-बली ॥ १६. रा_१ ल_१ प्र रा_२ फ-०नात् ।
१७. रा_१-०यस्वाद्य बलं ॥

- ५८] पौरुषेण हि यो युक्तः स वै शूर इहोच्यते ॥६४॥ [५९
सर्वाऽऽयुध-समायुक्तो धन्वी रथ-वरे स्थितः ।
- ५९] शरैर् वा यदि वाऽप्य अस्त्रैर् दर्शय स्व-पराक्रमम् ॥६५॥ [६०
ततः शिरस् ते नि-शितैः पातयिष्याम्य अहं शरैः ।
- ६०] मारुतः काल-सम्पकं वृन्तात् ताल-फलं यथा ॥६६॥ [६१
अद्य ते मामका त्राणास् तप्त-काञ्चन-भूषणाः ।
- ६१] पास्यन्ति रुधिरं देहात् पुरा देवा यथाऽमृतम् ॥६७॥ [६२
बालोऽयम् इति वि-ज्ञाय न माऽव-ज्ञातुम् अहंसि । [६३
- ६२] बालो वा यदि वा वृद्धो मृत्युम् अभ्य-एति(?)सं-युगेऽऽ [६४पृ
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतु-मन् परमार्थ-वर्त ।
- ६३] अति-कायः प्र-चुक्रोध त्राणं चाऽथं समा-ददे ॥६५॥ [६५
तम् आ-पतन्तं सौमित्रिन् त्रि-धा चिच्छेद लायवात् ।
- ६४] रावणिः परमाऽमर्षी शरैर् एनम् उपाऽद्रवत् ॥७०॥ [N
ततः शर-सहस्रेण सं-छाद्य रघु-नन्दनम् ।
- ६५] वि-भीषणं च साऽमात्यं यूथ-पांशुं चांऽभि-दुद्रुवे ॥७१॥ [N
सं-प्रास्य वानरीं सेनां शर-वर्षैर् महा-भुजः ।
- ६६] सौमित्रिन् अभि-दुद्राव पुनर् एव महा-मृधे ॥७२॥ [N
तम् आ-पतन्तं सहसा प्रत्य-अगृह्णान् महा-भुजः ।

१. रा१ रा२ फ म-नः । २. रा१-इहोच्यते । ल१ ल२ ब-इव कथ्यते । अ-इति कथ्यते ॥ ३. रा१-नाय्यथवा शब्दम् ॥ ४. रा१-शरैस् । ५. रा१-शिरः । ६. ल१ ल२ व अ प्र फ-वृक्षान्तात् ॥ ७. रा१-अथ । ८. रा१-भूषिताः ॥ ९. रा२-नावज्ञातुमि-
हार्हसि । १०. रा१-मृत्युर् । प्र-मृत्युश् । ११. ल१ व अ फ-नाभ्येति । प्र-चा-
भ्येति ॥ १२. म-बलवान् । १३. प्र रा२ म-०र्षवित् । १४. रा१-प्रभुः क्रोधाद् ।
१५. रा१ प्र रा२ फ म-चास्य । १६. ल१ ल२ व अ प्र रा२ फ-समादधे ॥
१७. रा१-राघवः । १८. रा१-०मर्षः । १९. ल१ ल२ व अ-शनैर् ॥ २०. रा१-
व विदुषे । रा२ म-चापि दुः ॥ २१. ल१ म-नास्ति ॥

- ६७] लक्ष्मणो राक्षस-श्रेष्ठं शरैर् अत्यग्नि-सन्निभैः ॥७३॥ [N
ततो विद्या-धरा भूता देवा देवर्षयस् तथा ।
- ६८] गुह्यकाश्च महाऽऽत्मानस् तद् युद्धं ददृशुस् तदा ॥७४॥ [६६
ततोऽति-कायः कुपितो धनुष्य आ-धाय सायकम् ।
- ६९] लक्ष्मणाय प्र-चिक्षेप सं-क्षिपन्तम् इवाऽम्बरंम् ॥७५॥ [६७
तम् आ-पतन्तं वि-शिखं शरम् आशीविषोपमम् ।
- ७०] अर्ध-चन्द्रेण चिच्छेद् लक्ष्मणः पर-वीर-हा ॥७६॥ [६८
तं नि-कृतं शरं दृष्ट्वा कृत-भोगम् इवोर-गम् ।
- ७१] अति-कायोऽति-संरब्धः पञ्च बाणान् समा-ददे ॥७७॥ [६९
ताञ्छरान् सं प्र-चिक्षेप लक्ष्मणाय निशा-चरः ।
- ७२] तान् अ-प्राप्ताञ्छरैस् तीक्ष्णैर् चिच्छेद् युधि लक्ष्मणः ७८ [७०
स ताञ्छित्वा शरैस् तीक्ष्णैर् लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
- ७३] आ-ददे नि-शितं बाणं ज्वलन्तम् इव तेजसा ॥७९॥ [७१
तम् आ-दाय धनुः-श्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः ।
- ७४] वि-चकर्ष च वेगेन वि-ससर्ज च रक्षसं ॥८०॥ [७२
पूर्णाऽऽयत-विस्फुटन शरेणाऽऽनत-पर्वणा ।
- ७५] ललाटे राक्षस-श्रेष्ठम् आ-जघान स वीर्य-वान् ॥८१॥ [७३
स ललाटे शरो मग्नं तस्य भीमस्य रक्षसः ।
- ७६] ददृशे शोणिनेनाऽक्तः पद्मगेन्द्र इवाऽऽहवे ॥८२॥ [७४

१. प्र-आदित्यस० ॥ २. ल१ ल२ ब अ-पुरा । ३. प्र-नास्ति ॥ ४.
ल१ ल२ ब अ प्र-विचि० । ५. रा२-प्रदीपमिव पावकं । अ-अत आरभ्य ७८-
तमश्लोकस्य प्रथमपादपर्यन्तं नास्ति ॥ ६. रा१ल१ ल२ ब प्र फ-०संकुद्रः । ७.
ल२ ब प्र-०दधे ॥ ८. रा१-संप्र० ॥ ९. रा१-दृष्ट्वा शरांस्तीक्ष्णान् । ल२ ब
अ प्र फ म-छित्वा शरांस्तीक्ष्णान् ॥ १०. रा१-लक्ष्मणः । ल१ल२ ब अ प्र रा२-
राक्षसे ॥ ११. रा१-मग्नो भीमतस्तस्य । ब प्र-लमस्तस्य भी० । १२. प्र-
नास्ति ॥

- राक्षसः प्र-चकम्पे च लक्ष्मणेषु-प्रचालितः ।
 ७७] रुद्र-बाण-हतं घोरं यथा त्रिपुर-गोपुरम् ॥८३॥ [७५
 चिन्तयामास चाऽऽश्वस्य वि-श्रम्य च महा-बलः ।
 ७८] साधु-मुक्तेन बाणेन श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ॥८४॥ [७६
 इत्य् एवं सँ वि-चिन्त्याऽथ वि-गृह्य च भुजाव् उभौ ।
 ७९] स्यन्दनोपस्थम् आ-सँधाय चापम् आ-दाय चोत्-तमम् ८५ [७७
 त्रीण्य् एकं पञ्च सप्तेति सायकान् राक्षसैर्षभः ।
 ८०] आ-ददे सं-दधे चाऽपि वि-चकषौत्-ससर्ज च ॥८६॥ [७८
 हेम-पुङ्खा रवि-प्रख्याश् चक्रुर् दीप्तम् इवाऽम्बरम् ।
 ८१] ते बाणाः काल-सङ्काशा राक्षसेन्द्र-धनुश्-च्युताः ॥८७॥ [७९
 ततस् तान् राक्षसोत्सृष्ट्वाञ्छरौघान् राघवोऽनुजः ।
 ८२] अ-सम्भ्रान्तः प्र-चिच्छेद् नि-शितैर् बँहुभिः शरैः ॥८८॥ [८०
 तौञ्छरान् युधि सम्प्रेक्ष्य नि-कृत्तान् रावणाऽऽत्मजः ।
 ८३] चुकोपाऽति सुरेन्द्राऽरिर् जग्राह च शितं शरम् ॥८९॥ [८१
 तं सं-धाय महा-तेजाः संसर्ज च महो-मृधे ।
 ८४] तेन सौमित्रिम् आ-यान्तम् आ-जघान स्तनाऽन्तरे १० ॥ [८२
 सोऽति-विद्धो बल-वता लक्ष्मणो लक्ष्मि-वर्धनः ।
 ८५] सुस्राव रुधिरं भूरि मँदं मत्त इव द्वि-पः ॥९१॥ [८३

१. प्र-मुदा चकम्पे बलवांश्चालितो लक्ष्मणेषुणा ॥ २. म-अतिकायस्तु सकोधो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् । ३. रा१-० साधुयुक्तेन ॥ ४. रा१-सनिशम्यास्य निगृह्य वपुषा बभौ । फ म-सनिनम्यास्यं वि० । ५. अतः परमधिकः पाठः—रा२-जनाद् सुमहानादं यथा प्रावृषि तोयदः । ६. ल१ ल२ ब अ प्र-आसाय ॥ ७. रा१-राक्षसेश्वरः । ८. प्र म-० दधे । ९. रा१ रा२ फ-० कर्षं ससर्ज । १०. रा२ फ-वै ॥ ११. ब-नःस्ति ॥ १२. रा१-तदायस्तश्चिच्छेद निशितैः । म-० द राघवो निशितैः । १३. रा१-ससजांथ । १४. म-महाहवे । १५. रा१ म-अतीव तेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षसि । १६. ल१ ल२ ब अ प्र-हतो ॥

- स चकाराऽऽत्मनाऽऽत्मानं वि-शल्यं सहसा वि-भुः ।
 ८६] जग्राह च शरं तीक्ष्णं तम् अस्त्रेणाऽभिसं-दधे ॥१२२॥ [८४
 आग्नेयेन महा-तेजाः सर्वा वि-द्योतयन् दिशः ।
 ८७] स जज्वाल महा-बाणो धनुष् चाऽस्य महाऽऽत्मनः १३॥ [८५
 तैतस् तं ज्वलितं तीक्ष्णं लक्ष्मणः शरम् अञ्जसां ।
 ८८] अति-कार्याय चिक्षेप ब्रह्म-दण्डम् इवाऽपरम् ॥१२४॥ [८६
 अति-कायोऽति-नेजस्वी सौम्यम् अस्त्रं समा-ददे ।
 ८९] तेन बाणं भुजङ्गाऽऽभं हेम-पुङ्खम् अयोजयत् । [८७
 ९०] उत-ससर्ज च वेगेन दीप्तं सूर्याऽस्त्र-संयुतम् ॥१२५॥ [८८
 ताव् उभाव् अन्तरे बाणाव् अन्योऽन्यम् अभि-जघ्नतुः ।
 ९१] तेजसा सम्पदीप्ताऽङ्गौ क्रुद्धाव् इव भुजं-गमौ ॥१२६॥ [८९
 ताव् अन्योऽन्यं विनिर्-भिद्य पेततुर् धरणी-तले ।
 ९२] ताव् उभौ शर-हीनौ तुं न भ्राजेने स्म सं-युगे ॥१२७॥ [९०
 ततोऽति-कायस् त्व ऐषीकं ससर्जाऽस्त्रं निशा-चरः ।
 ९३] लक्ष्मणस् तं प्र-चिच्छेद् ऐन्द्राऽस्त्रेण महा-बलः ॥१२८॥ [९१
 ऐषीकं नि-हतं दृष्ट्वा कुमारो रावणाऽऽत्मजः ।
 ९४] याम्येनाऽस्त्रेण सं-क्रुद्धो योजयामास सायकम् ॥१२९॥ [९२
 ततस् तद् अस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशा-चरः ।
 ९५] वायव्येन तर्दं अस्त्रेण निर्-जघान स लक्ष्मणः ॥१३०॥ [९३

१. रा_१रा_२-भुवि । २. ल_१ल_२ब-घोरं । ३. म-नास्ति । ४. रा_२फ-महाबाहुः ।
 ५. रा_१-योजयित्वा च चिक्षेप । ६. ल_१ ल_२ ब अ प्र म-नास्ति ॥ ७. रा_१-
 परवीरहा । ८. ल_१ ल_२ ब अ प्र-अतिसंधाय । ९. ल_१ ल_२ ब अ-द्वोद्धतं ॥
 १०. अतः परमधिकः पाठः—ल_१ल_२ब प्र फ-दृष्ट्वा तु तं महाबाहुः शरं जग्राह
 कोपनः । ११. रा_१-घोरं । १२. अ-नास्ति ॥ १३. रा_२-नेजसौ संप्रदीप्तौ तौ । १४.
 ल_१ल_२ ब अ प्र रा_२फ-कल्पक्षयं यथा प्राप्ते द्वावेवार्कां सुतेजसौ ॥ १५. ल_१ल_२
 ब अ-च ॥ १६. रा_१-नं प्रचिच्छेद् सौमित्रिरस्त्रेणन्द्रेण वीर्यवान् ॥ १७. ल_१ल_२
 ब अ प्र रा_२फ-नं । १८. ल_१ल_२ब अ प्र-च । १९. अतः परमधिकः पाठः—
 ल_१ ल_२ ब अ प्र-क्रुद्धेवचेनास्त्रेण प्रासयामास कायमम् ॥

- अथैनं शर-धाराभिर् धाराभिर् इव तोय-दः ।
 ९६] प्र-ववर्षसु-सङ्क्रुद्धो लक्ष्मणो रावणाऽऽत्मजम् १०१॥ [१४
 तेऽति-कायस्य सम्प्राऽऽप्य कवचं वज्र-विग्रहम् ।
 ९८] भग्नाऽग्रशल्याः सहसा नि-पेतुर् भुवि सायकाः॥१०२॥ [१५
 तान् मोघान् अभिसम्प्रेक्ष्य लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 ९९] अभ्य-अवर्षत बाणानाम् अयुतेन महा-यशाः ॥१०३॥ [१६
 स वध्यमानो बाणौघैर् अति-कायो महा-बैलः ।
 १००] ब्रह्म-दत्त-वरो वीरो राक्षमेन्द्रो न विव्यथे ॥१०४॥ [१७
 न शशाक रुजं कर्तुं यदा तस्य महा-शरैः ।
 १०१] अथैनम् अभ्युपाऽऽगम्य वायुर् वाक्यम् अभाषत १०५ [१०१
 ब्रह्म-दत्त-वरो ह्य एष ह्य अंभेद्यकवचाऽऽवृतः । [१०२
 १०२] ब्रह्माऽऽस्त्रेणैव भग-वन् जहि दैवत-कण्टकम् ॥१०६॥ [१०३पू
 ततस् तु वाक्यं स नि-शम्य वायोः
 सौमित्रिर् इन्द्र-प्रतिमान-वीर्यः ।
 समौ-ददे बाणम् अमोघ-वेगं
 १०३] तं ब्रह्मणोऽस्त्रेण युयोज चैव ॥१०७॥ [१०४
 तस्मिन् वराऽस्त्रे विनि-युज्यमाने
 सौमित्रिणा बाण-वरे शिताऽग्ने ।
 देवाः स-चन्द्राऽर्क-महाग्रहाश् च
 १०४] नभो-गतास् त्रेसुर् अर्कम्पतोर्वी १०८॥ [१०५

१. ल१ ल२ व अ प्र रा३ फ-सर्वे ते विफलीभूतास्तस्य लक्ष्मणसा-
 यकाः । म-ततः प्रसद्य सहसा नि० ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. ल१ व अ-महाभुजः ।
 ४. रा१-अभेद्यकवचः संख्ये राक्षसो नैव ॥ ५. रा१-अभेद्य० ॥ ६. ल१ ल२
 व अ प्र-तद्ब्रह्मणोस्त्रेण विभो । फ-ब्रह्मणोस्त्रेण भ० ॥ ७. ल१ ल२ व अ प्र-
 ष्ये । ८. प्र-नास्ति ॥ ९. ल१ ल२ व अ फ-स्त्रेण नि० । १०. ल१ ल२
 व अ रा३ फ म-रराज चोर्वी ॥

- तं लक्ष्मणोत्सृष्टम् अमोघ-वेगं
समा-पतन्तं श्वसन-प्रकाशम् ।
- कालाऽग्नि-तुल्यं सित-पीत-पुङ्गुं
१०६] ततोऽति-कायः सम्-अरे ददर्श ॥१०९॥ [१०७
- तं प्रेक्ष्यमाणम् तरसाऽति-कायो
जघान बाणैर् नि-शितैर् अनेकैः ।
- स सायकम् तस्य सुपर्ण-वेगम्
१०७] तदाऽति-वेगेन जगाम पार्श्वम् ॥११०॥ [१०८
- तैम् आ-गतं प्रेक्ष्य तदाऽति-कायौ
बाणं प्रदीप्ताऽनल-काल-कल्पम् ।
- जघान शक्त्य-ऋष्टि-गदा-कुठारैः
१०८] शूलैर् हुलैश् चाऽप्य् अविपन्न-चेष्टः १११ [१०९
- तान्य् आ-युधान्य् अ-प्रतिविक्रमाणि
मोघानि कृत्वा स शरोऽग्नि-कल्पः ।
- स-कुण्डलं तस्य किरीट-जुष्टं
१०९] तदाऽति-कायस्य शिरो जहार ॥११२॥ [११०
- तच्च छिरः स-शिरस्त्राणं लक्ष्मणेन प्र-मर्दितम् ।
- ११०] पपात सहसा भूमौ शृङ्गं हिम-वतो यथा ॥११३॥ [१११
- ततो हतान् राक्षस-पुङ्गवांस् तान्
स-कुम्भकर्णाऽतिरथाऽतिकायान् ।

१. म-ज्वलनप्र० । २. रा१-तीक्ष्णाप्रधारोन्नतचित्रपुङ्खं । ३. रा१-तदा-
तिवीर्यः ॥ ४. रा१-सहसाति० । ५. रा१ प्र फ-नास्ति ॥ ६. रा१ फ-नास्ति
७. ल१ ल२ व अ फ-कालतुल्यं । ८. प्र-नास्ति । ९. रा१-गदाप्रहारैः ।
१०. रा१-शूलैर्गुलैश् । ल१ ल२ व अ प्र फ-शूलैर्गुलैश् । ११. रा१-अभिप० ॥
१२. रा१-अप्रतिमक्र० । १३. ल१ ल२ व अ रा२-हत्वा । १४. रा१-प्रष्टुष्य
तच्चादुकि० ॥

रक्षो-गणा वीरहताऽवशिष्टासु
१.१.१] ते रावणाय त्वरिताः शशंसुः ॥१.१४॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्धे-काण्डे अतिकाय-वधो नाम
द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

[वं-५२, ५३] = [त्रिपञ्चाशः सर्गः] = [दा-७३, ७४]

तेषां वचस् तत् तु निशम्य राजा
मुमोह शोकाऽश्रु-परिप्लुताऽक्षः ।
भ्रातुर् वधं पुत्र-वधं च घोरं
N] वि-चिन्त्य राजा तुमुंले प्र-गाढे ॥१॥ [२
ततस् तु राजानम् अवेक्ष्य दीनं
सुं-विह्वलं शोक-परीत-देहमं ।
रथर्षभो राक्षस-राज-सूनुर
३] अथेन्द्र-जिद् वाक्यम् इदं वभाषे ॥२॥ [३
न तात मोह-प्रविषाद-कालो
यद् इन्द्र-जिजू जीवति राक्षसेन्द्रः ।

१. प्र-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ २. रा१-ततो हतांस्तान् स नि० ।
रा२-०-वस्तत्र नि० । इतः पूर्वमधिकः पाठः—रा२-तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां रावण्याः
शोकविह्वलः । न किञ्चिदप्युवाचार्तो दीनात्मा लुब्धचेतनः ॥ तं दृष्ट्वा राक्ष-
सश्रेष्ठं मन्युनातिपरिसृतं । न किञ्चित्कञ्चिदप्याह सर्षः शोकात्निवृतोऽभवत् ॥
३. रा१-सुघोरं । ४. रा१-०-लं प्रगाढं ॥ ५. रा१ म-शोकार्णवे संप्रति वर्तमानं ।
रा२-स विह्वलः शो० ॥ ६. रा१-तात ते मोहाव० ।

नेन्द्राऽरि-त्राणाऽभिहतोऽस्ति कञ्-चित्

४] प्राणान् हि शक्तो युधि धारयेद् यः ॥३॥ [४

पश्याऽद्य रामं सह लक्ष्मणेन

मद्-त्राण-निभिन्न-विकीर्ण-देहम् ।

गताऽऽयुषं भूमि-तले शयानं

५] शितैः शरैर् आर्चितं-सर्व-गात्रम् ॥४॥ [५

इमां प्रति-ज्ञां शृणु चेन्द्र-शत्रोः

सु-निश्चितां पौरुष-दैव-युक्ताम् ।

यथाऽद्य रामं सह लक्ष्मणेन

६] सं-तर्पयिष्यामि शरैर् अ-मोघैः ॥५॥ [६

अद्येन्द्र-वैवस्वत-विष्णु-मित्राः

साध्याऽश्वि-वैश्वानर-चन्द्र-सूर्याः ।

द्रक्ष्यन्ति मे विक्रमम् अ-प्रमेयं

७] त्रि-विक्रमे विक्रम-वद् धिं विष्णोः ॥६॥ [७

स एवम् उक्त्वा त्रिदशेन्द्र-शत्रुर्

आ-पृच्छद्य राजानम् अ-दीनसत्त्वः ।

समा-रुरोहाऽबिल-तुल्य-वेगं

८] रथं खर-श्रेष्ठ-सहस्र-युक्तम् ॥७॥ [८

तम् आ-स्थाय महा-तेजा रथं हरि-रथोपमम् ।

९] जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धम् अरि-दमैः ॥८॥ [९

१. प्र-०-विशीर्ण० । २. रा२-अर्चितस० ॥ ३. ल१, ल२ व प्र फ-
अद्येन्द्र० । ४. रा१-त्रिविक्रमस्येव जयं च । प्र फ म-०मे विक्रममेव । ५.
अतः परमधिकः पाठः—रा२-ये चागता राघवकार्यहेतोरवेहि मत्सायक-
भिन्नगात्र.न ॥ ६. ल१, ल२ व अ-रथोत्तमं श्रेष्ठसमर्द्धियु० । रा२ फ-०ष्ठसमाधियु० ॥
७. रा१-०-दमं ॥

- तं प्र-स्थितं महाऽऽत्मानम् अनु-जग्मुर् महा-बलाः ।
 १.०] सं-स्पर्धमाना बहवो धनुःप्राऽऽसाऽसि-पाणयः ॥१॥ [१.०
 गज-स्कन्ध-गताः के-चित् के-चिद् धर्य-गताम् तथा । [१.१पू
 १.१] प्राऽऽस-मुद्गर-निस्त्रिंश-परश्वध-धराः परे ॥१.०॥ [१.३पू
 स शङ्ख-निनदैः पुण्यैर् भेरीणां च महा-स्वनैः ।
 १.२] जगाम त्रिदशेन्द्राऽरिः स्तूयमानः सपत्र-जित् ॥१.१॥ [१.४
 स शङ्ख-शशि-वर्णेन छत्रेण रिपु-मूदनः ।
 १.३] रराज प्र-गृहीतेन नभश् चन्द्रमसा यथा ॥१.२॥ [१.५
 ततस्^३ तं विविजैर् भीमं मेघाऽऽभं हेम-भूषणम् ।
 १.४] चारु-चामर-मुख्यैर्श्च च मुख्यं सर्व-धनुष्मताम् ॥१.३॥ [१.६
 ततस् त्व इन्द्र-जिता लङ्का मूर्य-प्रतिम-तेजसा ।
 १.५] रराजाऽप्रतिवीर्येण द्यौर इवाऽर्केण भास्वता ॥१.४॥ [१.९
 स तुं दृष्ट्वा विनिर्-यान्तं बलेन महताऽऽवृतम् ।
 १.६] राक्षसाऽधिपतिः श्री-मान् रावणः पुत्रम् अब्रवीत् ॥१.५॥ [१.७
 त्वम् अ-प्रतिरथः पुत्र जितम् ते युधि वासवः । ।
 १.७] किं पुनर् मानुषं धृष्यं न बधिष्यसि राघवम् ॥१.६॥ [१.८
 तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रति-गृह्य महाऽऽशिषः ।
 १.८] रथेनाऽश्व-युजा वीरः शीघ्रं गत्वा नि-कुम्भिलाम् । [N
 १.१७] स्थापयामास रक्षांसि रथांश्चैव समन्त-तः ॥१.७॥ [२.०उ

सर्व-तोऽग्निं समा-स्तीर्य शस्त्र-पात्रैः स-तोमरैः ।

२.३] जुहाव रक्तं कृष्णस्य कण्ठाच्च छागस्य जीवतः ॥१.८॥ [२.४

१. ल_१-नास्ति ॥ २. प्र-रथग० ॥ ३. ल_१ल_२श्च अ-तु भेजिरे । ४. म-
 ०रपुष्पैश् ॥ ५. रा_१-न्तं ॥ ६. रा_१-दृश्यं । ७. ल_१ल_२श्च अ-म-हनिष्यसि ॥ ८.
 रा_१ ल_१ ल_२ श-०पातैः सतोरणैः । अ प्र-०त्रैः सतोरणैः । ९. रा_२-आदाय ।
 १०. टि० अयं मध्यपाठः २७-शश्लोकात्परमधिकश्च पाठः २०-शसर्गेण तु० ।
 अतः परमधिकः पाठः— रा_२ क-जुहाव पावकं रात्रौ रक्ताक्ताः समिधस्तथा ॥

- ततस् तं हुत-भोक्तारं हुतभुक्-सदृश-प्रभः ।
 २०] अजुहोद् राक्षस-श्रेष्ठो मन्त्राऽस्त्रं विधि-वत् तदा ॥१९॥ [२१
 जुह्वतस् तस्य तत्राऽग्निं रक्तोष्णीष-वर-स्रजः ।
 २१] आ-जग्मुर् अथ सं-भ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ॥२०॥ [N
 शस्त्राणि शित-धाराणि सम-इधश् च वि-भीतकान् ।
 २२] लोहितानि च वासांसि स्रुवं काष्णाऽऽयसं तथा ॥२१॥ [२३
 स हविर् होम-लाजाऽऽद्यैर् माल्य-गन्ध-सुसंयुतैः ।
 N] अजुहोत् पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रताप-वान् ॥२२॥ [२२
 सकृद् एव सर्प-इद्धस्य वि-धूमस्य महाऽर्चिषः ।
 २४] बभ्रुवुस् तानि लिङ्गानि वि-जयं यान्य् अदर्शयन् ॥२३॥ [२५
 प्रदक्षिणाऽऽवर्त-शिरवस् तप्त-हाटक-सन्निभः ।
 २५] हविस् तत् प्रति-जग्राह पावकः स्वयम् उत्थि(द्-स्थितः) २४ [२६
 सोऽस्त्रम् आ-वाहयामास ब्राह्मम् अस्त्र-विदां वरः ।
 २६] धनुः शरान् रथांश् चैव सर्वं तत्राऽभ्य-अमन्त्रयत् ॥२५॥ [२७
 तस्मिन् आ-हूयमाने च हूयमाने च पावके ।
 २७] साऽर्क-चन्द्रा स-नक्षत्रा वि-तत्रास मही तदा ॥२६॥ [२८
 स पावकं पावक-तुल्य-तेजा
 जुहाव शक्र-प्रतिम-प्रभावः ।
 स-चाप-बाणाऽसि-रथाऽश्व-सूतं
 N] खेऽन्तर-दधे त्मानम् अचिन्त्य-रूपः ॥२७॥ [२९

१. रा२ फ म-०शः प्रभुः ॥ २. रा२-रक्तोष्णीषधरास्त्रयः । ३. रा१ ल१ ल२ ष अ प्र म-नास्ति ॥ ४. रा२-ततः समिद्धिरिद्धस्य । ५. रा१ ल१ ल२ ष अ प्र फ म-नास्ति ॥ ६. म-अस्त्रविशारदः ॥ ७. अतः परमधिकः पाठः—
 रा२ फ-इन्द्रजिस्वथ संहृष्टो राजसेन्द्रमुत्तस्तदा । हुत्वाग्निं तर्पयित्वा च
 दैत्यदानवदर्पहा ॥ आकरोह रथं दिव्यमन्तर्धानगतं शुभं । चतुर्भिर्वाग्भिर्मुक्तं
 बाणतूषीरसंयुतं ॥

स सैन्यम् उत्-सृज्य समुत्-संसर्ज
बाणान् रणे वानर-वाहिनीषु ।

अ-दृश्यमानः शर-जालम् उग्रं
३१.] ववर्ष मेघो हि यथाऽम्बु-धाराः ॥२८॥ [५३
ते शक्रजिद्-बाण-विशीर्ण-देहा

मायाऽविदो वि-स्वरम् उन-नदन्तः ।
[रणे नि-पेतुर् हरयः सु-घोरा

३२.] यथेद्रवज्जाऽभिहता नगेन्द्राः ॥२९॥ [५४
ते केवलांस् तान् ददृशुः सु-घोरान्
प्र-णर्दतो वानर-वाहिनीषु ।]
यथा नि-गूढं हि सुरेन्द्र-शत्रुं

आरोपितमहाचापः शुशुभे राजसात्मजः । जाञ्ज्वल्यमानो वपुषा तपनीय-
विभूषितः ॥ तोमरैरर्धचन्द्रैश्च स्वरथे बद्धलंकृते । नानारक्तविचित्रे च
पताकाध्वजशोभिते ॥ नीलजीमूतसंकाशे शुशुभे स्यंदने स्थितः । राक्षस्य-
स्यात्मजो वीरः शक्रजेता महाबलः ॥ किरीटकेयूरधरः संप्रामेष्वनिवर्तकः ।
जाम्बूनदमहावंशो दीपपावकसन्निभः ॥ बभूव चेन्द्रजित्केतुर्वैदूर्यसमलंकृतः ।
तेन चादित्यकरूपेण ब्रह्मास्त्रेण सुपालितः । बभूव हर्षहृत्तरो राक्षसिः
समलंकृतः ॥ स्वेन वीर्येण समः श्रीमानस्त्रेण च महापुतिः ॥ राक्षसैश्च
महामातृषुः सपत्न्यायुधि दुर्जयः । अग्न्यागारात्स निर्वाय शक्रजिष महा-
बलः ॥ अग्रवीरज्ञसां मध्ये वचनं स दुरासदः । अद्य हत्वा बधाहोँ तौ
मिथ्याप्रव्रजितौ रथे ॥ जयं पित्रे प्रदास्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ।
अद्य निर्बानरामुर्षी हतराघवलक्ष्मणौ । करिष्यामि सुसंक्रुद्ध इत्युक्त्वान्त-
रधीयत ॥

१. रा१ ल१ ल२ व अ म-संसर्ज बाणान् । २. रा१ ल१ ल२ व अ-
महारणे । म-भीमानरणे ॥ ३. रा२ फ-० विकीर्ण० । ४. रा२-मायाहता वि० ।
म-नास्ति । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ म-नास्ति ॥

- ३३] न तत्र रक्षोऽधिपतिं व्य-अपश्यन् ॥३०॥ [५५
 ततः स रक्षोऽधिपतिर् महाऽऽत्मा
 सर्वासु वै दिक्ष्व अभि-वर्षमाणः ।
 प्र-च्छादयामास रवि-प्रैभां चै
- ३४] वि-द्रावयामास च वानरेन्द्रान् ॥३१॥ [५६
 स शूल-निखिंश-परश्वधानि
 दीप्ताऽनिलाऽर्क-द्युति-सन्निभानि ।
 स-विस्फुलिङ्गोज्वल-पावकानि
- ३५] ववर्ष तस्मिन् प्रवगेन्द्र-सैन्ये ॥३२॥ [५७
 ततस् तैः पावक-प्रख्यैः शस्त्रैर् वानर-पुङ्गवाः ।
- ३६] पीडिताः पृथिवीं जग्मुर् वज्राऽऽक्रान्तां इवाऽचलौः ३३ [५८
 तेऽन्योऽन्यम् अभि-सर्पन्तो वि-नदन्तश् च मु-स्वरम् ।
- ३७] राक्षसेन्द्राऽस्त्र-निभिन्ना वि-नेदुर् वानरर्षभाः ॥३४॥ [५९
 सं-वीक्ष्यमाणा गगनं के-चिन् नेत्रेषु ताडिताः ।
- ३८] शरैर् विविशुर अन्योऽन्यं नि-पेतुर् धरणी-तले ॥३५॥ [६०
 स सु-ग्रीवं हनू-मन्तम् अङ्ग-दं गन्ध-मादनम् ।
- ३९] जाम्ब-वन्तं सुषेणं च वेग-वन्तं च वानरम् ॥३६॥ [६१
 मैन्दं च द्वि-विदं नीलं गजं गवयम् एव च ।
- ४०] विद्युद्-दंष्ट्रं केसरिणं हरि-त्रोमानम् एव च ॥३७॥ [६२
 सूर्याऽऽननं ज्योतिर्-मुखं तथा दधि-मुखं हरिम् ।
- ४१] पावकाऽक्षं नलं चैव कु-मुदं चैव वामनम् ॥३८॥ [६३

१. म-नास्ति ॥ २. रा२-दिक्षु प्रववर्षं बाणान् । ३. रा२-०प्रभावान् ॥

४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र म-ते । ५. रा१ ल१ ल२ व अ-०क्रान्त इवाचलः ॥

६. रा१ ल१ ल२ व-अन्यो० ॥ ७. म-नास्ति । ८. अ-नास्ति ॥ ९. रा१

ल१ ल२ व अ प्र म-नास्ति । १०. रा१ ल२ व प्र फ-वानरं । ११. अ

म-नास्ति ॥

- उल्का-मुखं शरभं च हरिं पनसम् एव च ।
 ४२] धूम्रं शत-बलिं तारं गवाऽक्षम् अपरान् हरीन् ॥३९॥ [N
 बाणैः शूलैः शितैः स्वङ्गैर् भिण्डि-पालैः परश्वधैः ।
 ४३] विव्याध कपि-शार्दूलान् सर्वान् तान् राक्षसोत्तमः ॥४०॥ [६४
 स तांस् तदा वानर-राज-वीरान्
 निर्-भिद्य बाणैस् तपनीय-पुङ्खैः ।
 ववर्ष रामं शर-वृष्टि-जालैः
 ४४] स-लक्ष्मणं वज्र-सम-प्रवेगैः ॥४१॥ [६५
 स बाण-वर्षैर् अभि-वर्षमाणो
 धारा-निप्रतैर् इव पर्वतेन्द्रः ।
 तं वीक्ष्य(क्ष)माणः परमाऽद्भुत-श्री
 ४५] रामस् तदा लक्ष्मणम् इत्य् उवाच ॥४२॥ [६६
 असौ पुनर् लक्ष्मण राक्षसेन्द्रो
 ब्रह्माऽस्त्रम् आ-श्रित्य सुरेन्द्र-शत्रुः ।
 सं-छाद्य सर्वं हरि-सैन्यम् एतद्
 ४६] आवां रथ-स्थो वि-वृष्णोति वीरैः ॥४३॥ [६७
 स्वयं-भुवा दत्त-वरो दुर-आत्मा
 N] स्वम् आ-प्लुतोऽन्तर्हित-भीम-देहैः ।
 कथं नुं शक्यो युधि नष्ट-रूपो
 नि-हन्तुम् अद्येन्द्र-जिद् अस्त्र-पाणिः ॥४४॥ [६८
 मन्ये स्वयं-भूर् भग-वान् अ-चिन्त्यो
 ४७] मन्ये तद् अस्त्रं हुत-भुक् च देवः । [६९

१. न-नास्ति ॥ २. रा, ल, ल, व भू प्र फ-अभिवृष्यमाणो ॥
 ३. स-धीरः ॥ ४. प्र-० भीमरूपः । म-० भीमकर्मा । ५. प्र रा, स-वृ ॥

- त्रयः सम्-अर्थो मम वीर्य-धैर्ये
 N] माया-बलौच् छैदयितुं रणाऽग्रे ॥४५॥ [N
 प्र-च्छादयत्य् एष च राक्षसेन्द्रः
 ४८३] सर्वा दिशः सायक-शूल-जालैः ।
 एतच् च सर्वं प्रविभग्न-शूरं
 प्र-मुह्यते वानर-राजै-सैन्यम् ॥४६॥ [७०
 आवां तुं दृष्ट्वा पतितौ वि-सङ्गौ
 ४९] निवृत्त-युद्धोत्तम-जात-हर्षः । [७१पू
 प्र-याति भीमः पुनर् एव लङ्कां
 N] प्र-हर्षयन् राक्षस-सैन्यम् एतद् ॥४७॥ [N
 ततम् तु ताव् इन्द्र-जितौऽस्त्र-जालैर्
 बभूवतुम् तत्र तदा वि-षण्णौ ।
 स राघवौ तौ बलिनौ वि-षाद्य
 ५१] ननाद हर्षाद् युधि राक्षसेन्द्रः ॥४८॥ [७२
 स तद् तदा वानर-राज-सैन्यं
 स-राम-सौमित्रिम् अथाऽप्रमेयम् ।
 वि-षाद्य सर्वं सहसा विवेश
 ५२] पुरीं दशग्रीव-भुजाऽग्र-गुप्ताम् । [७३
 सं-स्तूयमानः स तु यातु-धनैः

१. रा, ल, ल, ब प्र अ फ म-समस्ता । २. प्र-वीर्यचंतो । म-वीर्यधैर्येया ।
 ३. रा, ल, ब अ प्र फ म-०लाच्छादयतो । ल, -०बलो छादयति । रा, मया बलान्
 छा० ॥ ४. रा, फ म-हि । ५. अ-०रसेन्यमुग्रं ॥ ६. रा, ल, ल, ब अ प्र-ब ॥
 ७. अ प्र फ-०जितात्म० ॥ ८. म-अत्रैव सर्गसमाप्तिर्दृश्यते-युद्धपर्वणि इन्द्रजित्कर्म
 नाम सर्गः ॥

- N] पित्रे च सर्वं हृषितोऽभ्यु-उवाच ॥४९॥ [७४उ
 वं-५३] तयोस् तु तत्राऽर्दितयो रणाऽग्रे [दा-७४
 मुमोह सैन्यं हरि-यूथपानाम् ।
 सर्वे वि-षण्णां विगत-प्रभावा
 १.] न चाऽपि किञ्चित् प्रति-पेदिरे स्म ५०॥ [१
 ततो वि-षण्णं समवेक्ष्य सैन्यं
 वि-भीषणो धर्म-भृतां वरिष्ठः ।
 उवाच शास्वामृग-राज-वीरान्
 २.] आ-श्वासयन् वाग्भिर् अ-दीनसत्त्वः ॥५१॥ [२
 मा भैष्ट नास्त्य् अत्र विषाद-कृत्यं
 यद् आर्य-पुत्रौ वि-वशौ वि-षण्णौ ।
 स्वयं-भुवो वाक्यम् अभिप्र-पन्नौ
 ३.] सं-छादिताब् इन्द्र-जितोऽस्त्र-जालैः ॥५२ [३
 तस्मै हि दत्तं परमाऽस्त्रम्- एतत्
 स्वयं-भुवा ब्राह्मम् अमोघ-वीर्यम् ।
 तन् मानयन्तौ यदि राज-पुत्रौ
 ४.] वि-र्षादितौ नाऽत्र विषाद-कालः ॥५३॥ [५
 स ब्राह्मम् अस्त्रं तद् धी-मान् मानयित्वा तु मारुतिः ।
 ५.] विभीषण-वचः श्रुत्वा हनू-मान् इदम् अब्रवीत् ॥५४॥ [६
 अस्मिन् क्षत्र-हते सैन्ये वानराणां तरस्विनाम् ।

१. रा, ल, प्र-स । २. अतः परमधिकः पाठः—रा-स्ततो राब्या-
 मासाद्य अभिवाद्य कृताञ्जलिः । आचक्षते प्रियं पुत्रो निहतौ रामलक्ष्मणौ ॥
 स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा श्रुत्वा गिरस्तस्य महारथस्य । जहौ उवरं दश-
 रथैः समुत्थं प्रतीतचित्तम् नन्दं पुत्रं ॥ रा-अत्रैव सर्गसमाप्तिर्दृश्यते ।
 ३. म-विषणां ॥ ४. रा, ल, ल, व अ प्र-विषादितौ । ५. म-नास्ति ॥
 ६. रा, ल, ल, व प्र फ-स । अ-व ॥

- ६] यो यो धारयति प्राणांस् तं तम् आ-श्वासयामहे ॥५५॥ [७
ताव् उभौ युगपद् कीरौ वायुपुत्र-विभीषणौ ।
- ७] उल्का-हस्तौ तदा रात्रौ रण-शीर्षे वि-चेरतुः ॥५६॥ [८
छिन्न-लाङ्गूल-हस्तैश् च विप्रकीर्ण-शिरोधरैः ।
- ८] स्रोतोभिः स्रत-जं चाऽपि वि-स्रवद्भिः समन्त-तः ॥५७॥ [९
पतितैः पर्वताऽऽकारैर् वानरैर् अभिसं-कुला ।
- ९] अंशैश् च पतितैर् दीप्तैर् अभि-कीर्णै वसुं-धरा ॥५८॥ [१०
सु-ग्रीवम् अङ्ग-दं नीलं शरभं गन्ध-मादनम् ।
- १०] जाम्ब-वन्तं सु-षेणं च वेग-चन्तं दधी-मुंखम् ॥५९॥ [११
११पृ] ज्योतिर्-मुखं नलं मैन्दं द्वि-विदं पनसं गजम् । [१२पृ
N] गवाऽसं गवयं धूम्रम् ऋषभं वि-नतं हिरम् ॥६०॥ [N
६] एतांश् चाऽन्यांश् च सु-बहून् वानरेन्द्रान् महा-बलान् ।
- १३] विभीषण-हनूमन्तौ ददृशाते हतान् रथे ॥६१॥ [१२उ
सप्त-षष्टिर् हंताः कोटयो वानराणां तरस्विनाम् ।
- १४] अंहः पश्चिम-भागेन बलमेन स्वयं-भुवः ॥६२॥ [१३
सागरौघ-निभं घोरं दृष्ट्वा व्या-पादितं बलम् ।
- १५] विभीषण-हनूमन्तौ जाम्ब-वन्तं ममार्गतुः ॥६३॥ [१४
स्वमांवे-जरया युक्तं दृढं शर-शतैश् चितम् ।
- १६] हंजा परि-गतं वीरं क्षाम्यन्तम् इव पौंवकम् ॥६४॥ [१५

१. रा२ प्र फ-० शीर्ष ॥ २. म-० धराः । ३. रा२-वापि ॥ ४. रा३ म-वापि ॥
५. म-च वानर ॥ ६. म-वापि वानर । ७. रा२ म-हरि । ८. म-नास्ति ॥ ९. म-
रणाजिह्व ॥ १०. ल१ ल२ च प्र म-हतान् ॥ ११. रा२-दिवसत्याहमे भागे वरदानाम् ।
फ-० मकाले तु व० ॥ १२. म-नास्ति ॥ १३. रा१ ल१ व फ-० शरवत्याः ।
१४. रा२-प्रजापतिसुतं । १५. रा१ ल१ ल२ व फ-० पर्वकम् ॥

अथैनम् उपसं-गम्य पौलस्त्यो वाक्यम् अब्रवीत् ।

१७] क-चिद् आर्य शरै रौद्रैर्न प्राणा हिंसितास् त्वं ॥६५॥ [१६
१८उ] विभीषण-वचः श्रुत्वा जाम्ब-वान् प्रवर्गर्षभः ।

कृच्छ्रेण धारयन् प्राणान् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥६६॥ [१७
१९] नैर्ऋतेन्द्र महा-वीर्यं स्वरेण त्वाऽभि-लक्षये ।

पीड्यमानः क्षितैर् वाणैर्न त्वां पश्यामि चक्षुषा ॥६७॥ [१८
२०] अक्षना सु-प्रजा येन मातरिश्वा च नैर्ऋत ।

कर्ष-चिद् धारयति प्राणान् हनू-मौन् प्रवर्गर्षभः ॥६८॥ [१९
२१] श्रुत्वा जाम्ब-वतो वाक्यम् अब्रवीत् तं वि-भीषणः । [२०पू

स्व-भावं तस्य जिज्ञासुः प्र-ज्ञां च प्राङ्ग-सत्तमः ॥६९॥ [N
२२] क्रियामाग्रे यत्-कृते स्मै यन्-मूलं चैव नो बलम् । [N

ताव् आर्य-पुत्राव् उत-सृज्य हनू-मन्तं च पृच्छसि ॥७०॥ [२०उ
२३] नैव राजनि सु-ग्रीवे नाऽङ्ग-दे न च राघवे ।

२४पू] आर्येण दर्शितः स्नेहो हनू-मति तु दर्शितः ॥७१॥ [२१
वानरेन्द्रान् महा-वीर्यान् अति-क्रम्य महा-बलान् ।

[N] बहूने अन्यामं त्वम् एकं तु कस्मात् पृच्छसि मारुतिम् ७२ [N

२४उ] विभीषण-वचः श्रुत्वा जाम्ब-वान् इदंम् अब्रवीत् ।

शृणु नैर्ऋत-शार्दूल यन् मां पृच्छसि मारुतिम् ॥७३॥ [२२

१. अतः परमधिकः पाठः— रा२-कषिञ्जीवसि श्चोन्द्र कषिचे विपुलं बलं । २. म-तीक्ष्णैर्न प्राणेष्वसितो रणे । ३. ल१ ल२ व-नास्ति ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-कषिद् । ५. रा२-हनुमान् ॥ ६. म-नास्ति ॥ ७. रा१ ल१ ल२ अ-व । ८. रा२ प्र फ-हि ॥ ९. रा२ फ म-विद० । १०. अतः परम-धिकः पाठः— रा२-जाम्बवंशश्च महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु । गवाक्षं गवक्षं धूम्रसुषुभं गंधमावनं ॥ ११. रा२-हनूमन्तं ॥ १२. म-अब्रवीद् वक्तु । १३. अ-नास्ति । १४. रा१ ल१ ल२ व प्र म-नास्ति ॥

- २५] तस्मिन् जीवति दुर-धर्षे हतम् अप्य् अ-हवं वळम् ।
 हनू-मति हते सर्वे जीवन्तोऽपि हता वयम् ॥७४॥ [२३
- २६] एतच्च छुत्वाऽशुभं वाक्यं प्रत्य-उवाच वि-भीषणः । [N
 ध्रियते मारुतिम् तात मारुत-प्रतिमो जवे ॥७५॥
- २७] वैश्वानर-समं तेजो धारयन् प्रवर्गर्षभः । [२४
 त्वाम् एव मार्गेयञ् आस्ते मयेहाऽद्य सह प्र-भो ॥७६॥ [N
- २८] ततो वृद्धम् उषाऽऽगम्य वि-नयेनाऽभ्य-अवादयत् ।
 जाम्ब-वन्तं महा-तेजा हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ॥७७॥ [२५
- २९] श्रुत्वा हनू-मतो वाक्यं तथा स व्यथितेन्द्रियः ।
 पुनर् जातम् इवाऽऽत्मानं मेने ह्रवग-पुङ्गवः ॥७८॥ [२६
- ३०] ततोऽब्रवीन् महा-तेजा हनू-मन्तं स जाम्ब-वान् ।
 आ-गच्छ हरि-शार्दूल धानरांस् त्रातुम् अर्हसि ॥७९॥ [२७
- ३१] भवान् विक्रम-सम्यक्त्वम् त्वम् एषां परमा गतिः ।
 त्वद-भराऽऽक्रम-कालोऽयं नाऽन्यं पश्यामि कं-चन ८०॥ [२८
- ३२] क्रौञ्च-वानर-वीराणाम् अनीकानि प्र-हर्षय ।
 वि-श्लथ्यौ कुरु चाऽप्य् एतौ राघवौ राम-लक्ष्मणौ ॥८१॥ [२९
- ३३] गत्वा परमम् अध्वानम् उपर्य् उपरि सागरम् ।
 हिम-वन्तं नग-श्रेष्ठं हनु-मन् गन्तुम् अर्हसि ॥८२॥ [३०
- ३४] ततः काञ्चनम् अत्य-उग्रम् ऋषभं पर्वतोपमम् ।
 कैलास-शिखरं चैव द्रक्ष्यसि रिपु-सूदन ॥८३॥ [३१

१. रा३-वीरं हि ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. रा१, ल१, ल२ व अ प्र फ-
 हतु० । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-क्षुद्रवा० ।
 ६. रा३-भ्रातरौ । म-साधितौ ॥ ७. ल१, ल२ व-पर्वतं ॥ ८.
 क-नास्ति ॥

- ३५] तयोः शिखरयोर् मध्ये प्र-दीप्तम् अतुल-प्रभम् ।
 सर्वौषधि-युतं श्री-मत् तद् द्रक्ष्यस्य ओषधि-पर्वतम् ८४ [३२
- ३६] तस्य वानर-शार्दूल चतस्रो मूर्ध्नि स-प्रभाः ।
 ओषधीर् द्रक्ष्यसि वीर दीपयन्तीर् दिशो दश ॥८५॥ [३३
- ३७] मृत-सञ्जीवनी चैव विशल्य-करणी तथा ।
 सुवर्ण-करणी चैव सं-धानी च महौषधी ॥८६॥ [३४
- ३८] गृहीत्वा हनु-मन् सर्वाः क्षिप्रम् आ-गन्तुम् अर्हसि ।
 आ-श्वासय हरीन् सर्वान् प्राणैर् गन्धवहाऽऽत्मजा ॥८७॥ [३५
- ३९] श्रुत्वा जाम्ब-वतो वाक्यं हनु-मान् हरि-पुङ्गवः ।
 आऽपूर्यते वैलौघेन वारि-पूरैर् इवाऽर्णवः ॥८८॥ [३६
- ४०] स पर्वत-तटाऽग्र-स्थः पीडयन् पर्वतेर्षमम् ।
 हनु-मोन् अभवत् तत्र द्वितीय इव पर्वतः ॥८९॥ [३७
- ४१] हरि-पाद-निबध्नाश् च नि-षसाद स पर्वतः ।
- ४२] न शशाक तदाऽऽत्मानम् अव-स्वापयितुं ततः ॥९०॥ [३८
 N] तस्य पेतुर् नगा भूर्माश् उर-गार्श् चाऽपि जज्वलुः ।
- ४२] शृङ्गाणि च शिलाश् चैव विनि-पेतुः समन्त-तः ॥९१॥ [३९
 तस्मिन् प्र-पीड्यमाने तु भग्न-द्रुम-शिला-तैले ।
- ४३] न श्रेकुर वानराः स्थातुं घूर्णमाने नगोत्तमे ॥९२॥ [४०
 सा घूर्णित-महाद्वारा प्रभय-गृह-गोपुरा ।
- ४४] लङ्का सम्भ्रान्त-रक्षोर्षो प्र-नृत्तेव बभूव ह ॥९३॥ [४१

१. म-नास्ति ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र-आपूर्णेतिव ॥ ३. रा, ल, ल, क-
 -पूर्णे । प्र रा, क अ-वारिधेनेर् ॥ ४. रा, अ रा, -०तोपमं । ५. रा, अ रा,
 हनुमान् ॥ ६. म-यतः । ७. रा, ल, ल, व अ प्र-क-नास्ति ॥ ८. रा, भूमौ
 पत्रगाश् ॥ ९. ल, ल, व अ प्र-क-०तटे । १०. रा, -नास्ति ॥ ११. म-०हतोत्तमा ।
 १२. रा, ल, व अ प्र रा, -०रक्षोषा । १३. म-नृत्तेव ॥

- पृथिवीधर-सङ्काशो नि-पीड्य पृथिवी-धरम् ।
 N] पृथिवीं क्षोभयामास साऽर्णवां मारुताऽऽत्मजः ॥९४॥ [४२
 पद्भ्यां स शैलम् आ-पीड्य बटवा-मुख-वन् मुखम् ।
 ४६] ननाद च वि-वृत्योग्रं आसयन् इव राक्षसान् ॥९५॥ [४७
 तस्य नानघमौनस्य श्रुत्वा नि-नदम् उत-तमघ्न ।
 ४६] लङ्गवां राक्षसाः सर्वे न श्रेकुः स्पन्दितुं भयात् ॥९६॥ [४८
 नमस्-कृत्य स देवेभ्यो मारुतिर भीम-विक्रमः ।
 ४७] राघवाऽर्थे परं कर्म कर्तुम् इच्छति स-त्वरः ॥९७॥ [४९
 स पुच्छम् उद्-यम्य भुजङ्ग-कल्पं
 वि-नम्य पृष्ठं श्रवणौ नि-कुञ्च्य ।
 वि-वृत्य बक्रं भृशम् उन्-ननाद
 ४८] खम् उत-पपाताऽद्भुत-चण्डवेगैः ॥९८॥ [५०
 स वृक्ष-स्वैष्टं तरसाऽऽजिघृक्षच्च
 छैलाय् छिलाः प्राकृत-पर्वतेभ्यः ।
 बाहूऽऽरु-पातोद्धत-सम्प्रणुभाम्
 N] ते क्षीण-वेगाः सलिले नि-पेतुः ॥९९॥ [५१
 स तौ प्र-सार्योरग-भोग-कल्पौ
 भुजौ भुजङ्गाऽरि-निकाश-कल्पेः ।
 दंर्श मेहं सुर-राज-कल्पो
 ४९] दिशः प्र-कर्षन् इव वायु-पुत्रेः । [५२
 आ-प्लुत्य वेगात् सहसा जगाम
 ५०] चक्रं यथा विष्णु-भुज-प्रमुक्तम् ॥१००॥ [५३

१. स-नास्ति ॥ २. रा२-नास्ति ॥ ३. फ-नानर्धमा० ॥ ४. रा१, ल१, ल२
 व अ प्र-भीमवर्धनः ॥ ५. रा१, म-० चण्डविक्रमः ॥ ६. ल१, ल२ व अ म-वृक्षवर्णो
 ७. म-० तवानराव ॥ ८. रा२-नास्ति ॥ ९. रा२-० कल्पौ ॥ १०. रा२ म-ज्जामन-
 ११. रा२ म-वायुसूतः । १२. रा२-विष्णुकरप्रयुक्तं । म-० जप्रयुक्तम् ॥

- स पर्वतान् वृक्ष-गणान् सरांसि
 नदीस् तडागानि पुरोत्तमामि ।
 स्फीताष् जनांस् तान् अपि संम्प्र-पश्यन्
- ५१] जगाम वेगाद् अति-चण्डवेगः ॥१०१॥ [५४
 आदित्य-पथम् आ-साद्य स जगाम व्रतोऽम्बरम् । [५५पू
 ५२] स ददर्श महा-शैलं हिम-वन्तं महा-कंपिः ॥१०२॥ [५७ब
 नाना-प्रस्रवणोपेतं बहु-कन्दर-निर्झरम् ।
 ५३] श्वेतै रजत-सङ्काशैः शिखरैश् चाह-दर्शनम् ॥१०३॥ [५८
 ततः समा-साद्य महा-नगेन्द्रम्
 अतिप्रवृद्धोत्तम-घोर-भृङ्गम् ।
 ददर्श पुण्यानि तपो-वनानि
- ५४] सुरर्विसङ्घोत्तम-सेवितानि ॥१०४॥ [५९
 स ब्रह्म-लोकं रजताऽचलं च
 शक्राऽऽलबं रुद्र-शर-प्रमोक्षम् ।
 हयाऽऽननं ब्रह्म-शिरश् च दीप्तं
- ५५] ददर्श वैवस्वत-किङ्कराणाम् ॥१०५॥ [६०
 वज्राऽऽकरं वैश्रवणाऽऽलयं च
 सूर्य-प्रभं सूर्य-निबन्धनं च ।
 ब्रह्माऽऽसनं शङ्कर-कार्मुकं च
- ५६] ददर्श नासां च बसुं-धरायाः ॥१०६॥ [६१
 कैलासम् उग्रं हिमवत्-छिलाश् च
 तं चर्षभं काञ्चन-भृङ्गम् उग्रम् ।

१. रा३-तत्र प० ॥ २. रा३-अतिक्रम्य । ३. रा३ म-०म्बरे । ४. म-
 ददर्श सहसा शैलं । ५. प्र-महागिरिं ॥ ६. रा, ल, ल३ व अ प्र-ब्रह्मलोकं ॥
 ७. प्र रा३ फ म-०नशैलम् ।

- दीप्तं च सर्वौषधि-संश्रययुक्तं
 ५७] ददर्श सर्वौषधि-पर्वतेन्द्रम् ॥१.०७॥ [६३
 स तं सम-ईक्षयाऽनल-सम्पदीप्तं
 विसिष्मिये वासव-दूत-सूनुः ।
 आ-पुत्य तं चौषधि-पर्वतेन्द्रं^१
- N] विवेश यत्रौषधयश् चतस्रः ॥१.०८॥ [६४
 स योजन-सहस्राणि समा-क्रम्य महा-कपिः । [६५पू
 ५८] अ-विश्रान्तो महा-तेजा वि-चिकाय महौषधीः ॥१.०९॥ [N
 ततस् ताः काम-रूपिण्यो महौषधयो महा-कपिम् ।
 ५९] वि-ज्ञायाऽर्थिनम् आ-यान्तं तदा जग्मुर् अ-दर्शनम् १.१० [६६
 स तास् त्व अ-पश्यन् धृशम् आ-बुकोप
 ननाद कोपाच् च वि-वृत्य वक्रम् ।
 अ-भृष्यमाणश् च वि-वृत्य नेत्रे
 ६०] तं शैल-राजानम् उवाच रोषात् ॥१.११॥ [६७
 किम् एतद् एवं सु-विनिश्चितं ते
 यद् राघवे नाऽस्ति तवाऽनु-कम्पा ।
 पश्याऽद्य मद्-बाहु-बलाऽभिभूतं
 ६१] वि-कीर्णम् आत्मानम् इहाऽद्दि-राजं १.१२ [६८
 स तस्य शृङ्गं परशौषधीकं
 स-काञ्चनं धातु-सहस्र-युक्तम् ।
 विकीर्ण-कूटं ज्वलिताऽग्रशृङ्गं
 ६२] प्र-गृह्य वेगात् सहस्रोद्-वर्षहं ॥१.१३॥ [६९

१. रा२-०संश्रययुक्तं ॥ २. रा२-नास्ति ॥ ३. म-अनीक्ष्यमां ॥ ४. रा२-
 भुषि नि० । ५. रा२-नास्ति ॥ ६. फ-०सोद्वपाह । म-०सौन्मर्षय ॥

स तं समुत्-पाट्य स्वम् षत्-पपात
वि-त्रास्य लोकान् स-सुराऽसुरेन्द्रान् ।

सं-स्तूयमानः सुर-सिद्ध-सङ्घैर्
६३] जगाम वेगाद् अति-चण्डवेगः ॥१.१.४॥ [७०

स तेन शैलेन भृशं रराज
शैलोत्तमे(?पमो) गन्ध-वहस्य स्रुतः ।
सहस्र-धारेण स-पावकेन

६४] चक्रेण विष्णुर् दिवि चो(?वो)दं-यतेन ॥१.१.५ [७२

स भास्कराऽध्वानम् अंभिप्र-पन्नम्
तद् भास्कराऽऽभं शिखरं प्र-गृह्य ।

बभौ तदा भास्कर-सभिकाशो

N] रवेः सकाशे प्रतिभास्कराऽऽभः १.१.६ [७१

तं वानराः प्रेक्ष्य मुदा प्र-णेदुः
स चाऽपि तान् प्रेक्ष्य मुदा नैनाद ।

तेषां समुत्कृष्ट-रवं नि-शम्य

६५] लङ्काऽभि(?धृ)तो भीम-तरं वि-नेदुः १.१.७ [७३

स तं गृहीत्वा नि-पपात तस्मिन्

शैलोत्तमे वानर-सैन्य-मध्ये ।

हर्ष-वृत्तैश्च तैर् अभि-शस्यमानो

६६] वि-भीषणेनाऽपि च शस्यमानः ॥१.१.८ [७४

ततस् तु सौ सं-यति राज-पुत्रौ

तं श्रेयम् आ-घ्राय महौष्धीनाम् ।

बभूवतुस् तत्र तदा वि-शल्यौ

६७] संरुढ-सर्व-त्रण-नष्ट-शोकौ ॥१.१.९॥ [७५

ततः स वै गन्ध-चहस्य सूनुः
सं-गृह्य हैमं शिखरं प्र-वृद्धम् ।

जगाम वेगाद् हिम-वन्तम् एव

N] पुनश्च रामेण समा-गतश्च ॥१२०॥ [७२

इत्वार्षे रामायणे युद्धे-काण्डे ओषध्यानेयनं नाम
त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥५३॥

[वं-५४,५५]= [चतुःपञ्चाशः सर्गः] =[दा-७५,७६]

ततोऽब्रवीन् महा-तेजाः सु-ग्रीवो वानराऽधिपः ।

१] अर्थे वि-ज्ञापयन् एव हनू-मन्तं महा-बलम् ॥१॥ [१

२पू] यत्ते हतः कुम्भ-कर्णः कुमाराश्च सहाऽनुगाः ।

३पू] वेदानीम् उप-संहारं रावणः कर्तुम् अर्हति ॥२॥ [२

.....?

४] लङ्काम् अभि-पतन्स्व आर्शुं प्र-वृष्टोल्काः सहस्र-शः ॥३॥ [३

ततोऽस्मिन्-गत आदित्ये रौद्रे तस्मिन् निशा-मुखे ।

५] लङ्काम् अभि-मुखा जप्सुः सोल्काम् ते हरि-यूथपाः ४॥ [४

उल्का-हस्तैर् हरि-गणैः सर्व-तः समभि-दुताः ।

६] आ-रक्षाम् ते विरूपाऽक्षा राक्षसा विप्र-दुद्बुधुः ॥५॥ [५

१. प्र-लंकाकाण्डे । २. रा३ फ-अब्रवन्धे ओषध्या० ॥ ३. रा३-हदा० ।

४. प्र रा३ फ-प्राहं ॥ ५. टि०-अत्रत्यः पूर्वार्धः पतित इति संभाव्यते । ६. रा३, ल१

ल२ व अ प्र फ म-०तत्याशु ॥ ७. ल१ ल२ व फ-आदित्यो ॥

८. रा३-नास्ति ॥

- गो-पुरेषु प्र-तोलीषु रथ्यासु वि-विधासु च ।
 ७] प्रासादेषु च सं-दृष्टाः समुजुम् ते हुताऽशनम् ॥६॥
 तेषां गृह-सहस्राणि ददाह हुत-भुक् तदा । [६
 ८] राक्षसानां समा-साद्य सर्वेषां द्वार-रक्षिणाम् ॥७॥ [१३
 हेम-चित्र-तनुत्राणां स्रग्दामाऽम्बर-धारिणाम् ।
 ९] शीघ्र-च्योकुलिताऽक्षाणां मद-मन्यर-गामिनाम् ॥८॥ [१४
 कान्ताऽऽलम्बित-वस्त्राणां शत्रु-सङ्गत-भेदिनाम् ।
 १०] गदाऽसिंशूल-हस्तानां खादतां दशनान् अपि ॥९॥ [१५
 ११पू] शयनेषु महाऽर्हेषु शयितानां तथैव च ।
 १४पू] त्रस्तानां गच्छतां चैव पुत्रान् आ-दाय स-त्वराम् ॥१०॥ [१६
 तेषां दश-सहस्राणि रक्षसां पुर-वासिनाम् ।
 १२] अदहत् पावकम् तत्र जज्वाल च पुनः पुनः ॥११॥ [१७
 १७उ] सानु-मन्ति महाऽर्हाणि गम्भीर-गुण-वन्ति च ।
 N] हेमचित्राऽर्कचन्द्राणि तपनीय-निभानि च ॥१२॥ [१८
 रत्न-चित्र-गवाऽक्षाणि साऽधिष्ठानानि सर्व-शः ।
 १८] मणि-विद्रुम-चित्राणि स्पृशन्तीऽव भास्-करम् ॥१३॥ [१९
 क्रौञ्च-वर्हिण-वीर्णानां भूषणानां च निः-स्वनैः ।
 १९] नादितान्य् आ-कुलानि स वेशमान्य् अग्निर् ददाह वै १४ [२०
 ज्वलनेन परीऽतानि तोरणानि चक्राशिरे ।
 २०] वि-द्युद्भिर् इव नद्धानि मेघ-जालानि पुष्करे ॥१५॥ [२१
 स धूम-माली दीप्ताऽर्चिः सं-बभूव हुताऽशनः ।

१. प्र-नास्ति । २. अ प्र-मदविप्लवगा० । रा२म-मदविह्वलगा० । ३. फ-
 नास्ति ॥ ४. अ फ-नास्ति । ५. रा२-गदात्रिशू० ॥ ६. ल२ अ व-० गुरुवन्ति ।
 ७. रा२-१२-शश्वोकादारभ्य १६-शपूर्वां यावन्नास्ति ॥ ८. म-०णरावाणां ॥
 ६. फ म-घमेगे ॥

- [N] युगमऽन्त इव भूतानि दिग्धुर अतुल-प्रभः ॥१६॥ [N]
ज्वाला-माला-परिसिप्तो ददाह पवनाऽन्वितः ।
- [N] कृष्ण-वर्त्मा ततो घोरो लङ्कां रावण-पालिताम् ॥१७॥ [N]
तस्यां तु दह्यमानायां लङ्कायां वानरोक्षमाः ।
- [N] बभूवुर हृष्ट-मनसो नदन्तश् च महा-बलाः ॥१८॥ [N]
ते राक्षसान् बहूम् तत्र प्र-गृह्य हरि-पुङ्गवाः ।
- [N] विश्विपुरं ज्वलने दीप्तं किञ्चिद् दग्धान् भयाऽऽतुरान् १९ [N]
स्पष्टं चटवटा-शब्दो भवनानां वि-शुश्रुवे ।
- [N] धूम-जाल-परीऽतानां वि-षमं चित्र-भानुना ॥२०॥ [N]
[क-चित् सं-भूषितान्य एव दृश्यन्ते भवनानि वै ॥२१॥] [N]
बहु-रत्न-समाकीर्णा नाना-ध्वस्तु-समन्विताम् ।
- [N] ददाह हुत-भुग् लङ्कां तीव्र-वायु-समन्वितः ॥२२॥ [N]
युगाऽन्ताऽग्नि-संभं वह्निम् उत्थि(द्-स्थि)तं लोम-हर्षणम् ।
- [N] ददृशुर व्योम-निलया लङ्कायां मुदिता भृशम् ॥२३॥ [N]
काञ्चनानि वि-मानानि मुक्ता-वैडूर्य-वन्ति च ।
- [N] दह्यमानानि राजन्ते जले प्रत्यग्नि-वत् तदा ॥२४॥ [N]
धूम-जाल-परीऽतांऽग्यो बहु-धा दहनाऽर्दिताः ।
- [N] वि-दहन्ते स्म राक्षस्यो वह्नि-ज्वाला-भयाऽऽकुंलाः २५ ॥ [N]

१. रा२ म-विश्विपुर ।- २. रा२-सीमे ॥ ३. रा१, ल१, ल२ व अ-
शुब० । ४. म-व शु० । ५. म-नास्ति ॥ ६. म-नास्ति । अत्र गलित
इति संभाव्यते । यथास्थिते नैराकाङ्क्षादर्शनात् ॥ ७. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-
नावापुर्षस० । ८. रा२-नास्ति ॥ ९. म-०मिबिभं ॥ १०. रा२-मिमाः-जज्ञे ॥
११. फ म-०तास्या बभूवुर । १२. प्र रा२ फ म-राक्षस्यो विनवति स्म ।
१३. म-०भयार्दिताः ॥

धि-मानेषु प्र-सुप्ताश् च दह्यमाना वराऽङ्गनाः ।

२१] त्यक्ताऽऽभरण-संसक्ता हाहेत्य् उच्चैर् वि-चुकुशुः ॥२६ [२३
काश्-चिद् भर्तृन् समा-लिङ्ग्य निद्रा-पान-वसं-भताः ।

N] यथा सुप्ताम् तथा दग्धाः शयनेषु वराऽङ्गनाः ॥२७॥ [N
काश्-चिन् निद्रा-परीऽताऽक्षयः प्र-सृज्य नयनान्यर् अक्ष ।

N] आ-दीप्तं गृहम् आ-लक्ष्य शिशून् आ-दाय दुदुवुः ॥२८॥ [N
तत्र चाऽग्नि-परीऽतानि नि-पेतुर् भुवनान्य् अर्थ ।

२२] वज्रि-वज्र-हतानीऽव शिखराणि मही-भृतांम् ॥२९॥ [२३
तानि निर्-भिद्यमानानि दूर-तः प्र-चकाक्षिरे ।

२३] हिमवच्-छिखराणीऽव दह्यमानानि सर्व-शः ॥३०॥ [२४
हर्म्याऽग्रैर् दह्यमानैश् च तलैः प्र-ज्वलितैस् तथा ।

२४] रात्रौ सा शुशुभे लङ्का किं-शुकैर् इव पुष्पितैः ॥३१॥ [२५
उग्रैर् मुक्तैर् गजैर् मुक्तैर् मुक्तैश् च तुर-जैर् अपि ।

२५] बभूव लोको लङ्कायां भ्रान्त-ग्राह इवाऽर्णवः ॥३२॥ [२६
अश्वं मुक्तं गजो दृष्ट्वा क-चिद् दुद्राव वेगितः ।

२६] भीतः सोऽपि गजं दृष्ट्वा क-चिद् देग्धो न्य-अवर्तत ३३ [२७
अपरे हेम-कक्ष्याश् च सं-नद्धा वर-वारणाः ।

N] प्रस्त-बन्धाः समा-स्रिप्य येन केन प्र-दुदुवुः ॥३४॥ [N
पानीयं पातुम् इच्छन्तः परिभ्रमण-कर्षिताः ।

N] मत्ति-विम्बं जले दृष्ट्वा तम् अग्निम् इति मेनिरे ॥३५॥ [N

१. अ प्रं रा२ फ-०णसंयोगान् । २. रा१ ल१ ल२ व रा२-हतेति उभः
३. अ-नास्ति ॥ ४. रा२-शरणेषु । ५. फ म-०नास्ति ॥ ६. रा२-नास्तथा । ७. फ
नास्ति ॥ ८. रा२ फ-उत । ९. प्र रा२ फ-धरावृतां ॥ १०. रा२ फ म-निर्वक्ष्यमाणाभिः ।
११. रा२ फ म-सर्वतः ॥ १२. रा१ ल१ ल२ व अ-०तं । १३. ल१-दुद्राव
वेगितः ॥ १४. रा२-नास्ति ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ-अभिर् ॥

- प्रासादेषुऽत्थि(द्-स्थि)तो ह्य अग्निः सम्प्र-दीप्तो व्य-अरोचत ।
 [N] लङ्कां द्रष्टुम् इवाऽऽरूढो दग्धाम् इति विभा-चसुः ॥३६॥ [N
 सा बभूव मुहूर्तेन हरिभिः पीडिता पुरी ।
 २७] लोकस्याऽस्य क्षये घोरे प्र-दीप्तेव बभूव-धरा ॥३७॥ [२९
 स्त्री-पुंसोश् चऽपि मोहेन व्य-अक्तिर् नाऽऽसीद् वि-नेदुषोः ।
 २८] नादिता च धरा तत्र शुश्रुवे दश-योजनम् ॥३८॥ [३०
 प्रदग्ध-कायान् सम्-अरे निर्-गंतान् राक्षसान् बहिः ।
 २९] सहसाऽभिप्र-पेतुस् तान् क्रोशन्तो हरयो भृशम् ॥३९॥ [३१
 उर्व-कुष्ठो वानराणां च राक्षसानां च निः-स्वनः ।
 ३०] दिशो दश सम्-उद्रं च पृथिवीं च व्य-अनादयत् ॥४०॥ [३२
 प्र-गाह्य च महाऽऽत्मानौ ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 ३२] अ-सम्भ्रान्तौ जगृहतुर् धनुषी धन्विनां वरौ ॥४१॥ [३३
 ततो वि-स्फारयामास रामस् तद् धनुर उव-तमम् । [३४पू
 ३३] भग-वान् इव सं-कुद्धो रुद्रो वेद-मयं धनुः ॥४२॥ [३५पू
 राक्षसोत्कुष्ठ-घोषश् च वानराणां च निः-स्वनः । [३६पू
 ३५] ज्या-घोषश् चाऽपि रामस्य त्रयो व्य-आपुर् दिशो दश ४३ [३७
 तस्य कार्मुक-मुक्तैश् च शरैस् तत् पुर-गोपुरम् ।
 ३६] पावकेन च निर्-दग्धम् अपतच् छत-शो भुवि ॥४४॥ [३८
 ततो राम-शरान् दृष्ट्वा वि-मानेषु गृहेषु च ।

१. रा_२-नास्ति ॥ २. रा_१ ल_१ ल_२ व-निर्दग्धान् । ३. रा_१ ल_१
 ल_२ व अ-ने ॥ ४. रा_१ व म-उत्कृष्टं । ल_१ ल_२ अ प्र-उत्कृष्टं ।
 क-तत्कृष्टं ॥ ५. अतः परमधिकः पाठः—रा_२ म-लक्ष्मणश्च महातेजास्तथा
 विस्फारयद्भनुः । ६. ल_१-वेधमयं । रा_२-देवमयं ॥ ७. प्र रा_२-०सोत्कृष्टं ।
 ८. म-त्रिमिव्याप्ता ॥

- ३७] सं-नादो राक्षसेन्द्राणां तुमुल्ः सम-अपद्यत ॥४५॥ [३२
आ-दिष्टा वानरेन्द्रेण मु-ग्रीवेण महाऽऽत्मना ।
- ४०] आ-स्थिता द्वारम् आ-श्रित्य प्लव-गा युद्ध-काङ्क्षिणः ४६॥ [४१
यश् च नो वि-तथं कुर्यात् तत्रं शत्राव् उप-स्थिते^३ ।
- ४१] स हन्तव्योऽभिसं-हृत्य बल-वान् यः पर्लायते ॥४७॥ [४२
इत्य् एवं निश्चिताऽर्थेषु मुग्रीव-वश-वर्तिषु ।
- ४२] स्थितेषु द्वारम् आ-श्रित्य रावणं मन्थुर आऽविशत् ४८॥ [४३
तस्य जृम्भित-विज्ञेयं-व्यामर्षाद् अनि-संकुलः ।
- ४३] रूप-वान् इव रुद्रस्य मन्थुर गात्रेष्व् अजायत ॥४९॥ [४४
४४पू] स नि-कुम्भं च कुम्भं च कुम्भकर्णाऽऽत्मजाव् उभौ ।
- ४५उ] प्रेषयामास सं-क्रुद्धः सं-ग्रामं राक्षसाऽधिपः ॥५०॥ [४५
४६पू] शशास चैव सर्वांस् तान् राक्षसान् राक्षसांऽधिपः ॥ [४७पू
N] महा-बलान् महा-कायान् सर्व-युद्ध-विशारदान् ।
- ४६उ] त्वैरितं गच्छतेत्य् एवं क्रुद्धः सिंह इवोन्-नेदेन् ॥५१॥ [N
तेन सं-नोदितास् ते तु तदा प्रज्वलिताऽऽयुधाः । [N
४७] लंकाया निर्-ययुर् द्वारान् नदन्तो भीम-निस्वनाः ॥५२ [४८उ
कुम्भकर्णाऽऽत्मजौ वीरौ परि-पृष्टौ संमेन्त-तः ।

१. भ-शर्वर्या । २. अतः परमधिकः पाठः—अ भ-तेषां सन्नाद्यमानानां-
सिंहनादं च कुर्वतां । भ-हन्यमानास्तनश्चैवं दक्षमानाश्च बह्विना ।
राक्षसा निक्षयं अगमुर्मेघा वातेरिता इव ॥ अदिता वायुजालैश्च निशितै
रकनोच्चराः । बभ्रमुश्चस्त्रलुनेदुः समुत्पेतुर्निशाचराः ॥ ३. भ-न वा
युद्धयेत वानरः । ४. भ-० सम्प्रेक्ष्य राजशासनदूषकः ॥ ५. रा_१ ल_१ ल_२ ब अ प्र
फ-मृत्युर । रा_२-मन्थुम् ॥ ६. म-० विज्ञेये व्या० । भ-० क्षेपाद् व्या० । रा_१ ब
अ-व्यामर्षाद् । ७. भ-आकुलात्मनः । ८. रा_२-नास्ति ॥ ९. रा_२ फ म-
सुमहाबलान् । १०. ब-नास्ति । ११. रा_२ फ म भ-नास्ति । १२. म भ-राक्षसा ।
१३. भ-सिंहनादं चकार ह । भ-सिंहनादं व्यमुचत ॥ १४. प्र रा_२ फ-भीम-
विक्रमाः । भ-घोरदर्शनाः । भ-० निःस्वनं ॥ १५. म भ-नास्ति ।

- N] बहु-सैन्य-परीवारौ शीघ्रं रात्रण-चोदितौ ॥५३॥ [N
तयोर् आभरण-स्थाभिर् भाभिः स्वाभिश्च सर्व-तः ।
N] चक्रुस् ते स-प्रभं व्योम हरयश्च चाऽग्निना पुनः ॥५४॥ [४२
तत्र ताराऽधिपस्याऽऽभाम् ताराणां च तथैव भाः ।
N] तयोर् आ-भरणेभ्यस् तु प्र-दीप्तम् इव सर्व-तैः ॥५५॥ [५०
तत्र चाऽर्ध-प्रदीप्तानां गृह्याणां सागरैः पुनः ।
N] भासा संसक्त-पातालश्च चलोभिः शुशुभे भृशम् ॥५६॥ [५२
N] तद् वानर-बलं घोरं राक्षसानां तथा बलम् । [५४उ
४८उ] ददृशे ज्वलितं-प्राऽऽमं किंकिणी-शत-शोभितम् ५७ ॥ [५५पू
भीमाऽश्व-रथ-मातङ्गं हय-वाहन-संकुलम् । [५३उ
४९] दीप्त-शूल-गदा-शक्ति-खड्ग-मुद्गर-धारिणम् । [५४पू
N] हेमज्जालाचितं(?त-व्योम(?व्यामं)निशितान्तपेरश्वधम् ५८ [५५उ
५०पू] व्याघूर्णित-महाशस्त्रं घन-संसक्त-कार्मुकम् ।
N] माल्य-गन्ध-समुत्सेकं समाचित-महाबलम् ।
५०उ] घोर-शूर-जैनाऽऽकीर्णं महद् अम्बुद-निःस्वनम् ॥५९॥ [५६
तद् दृष्ट्वा बलम् आ-यातं राक्षसानां महद् तदा ।
५१.] सं-चचाल कपीनां तु बलम् उच्चैर् ननाद च ॥६०॥ [५७

१. म भ-नास्ति ॥ २. फ-तारकाणां तथैव च । ३. म-०-भ्यश्च
उज्जालानामपि सर्वशः ॥ ४. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-सागराम्बुना । ५. रा२-
नास्ति ॥ ६. रा२-तथैव च । ७. रा१-०ने ज्वलितं प्रास । रा२-तत्रात्रौ ज्व० ।
भ-उद्यतज्वलित० ॥ ८. रा१ ल१ ल२ ब अ-नास्ति । अतः परमधिक. पाठः—भ-
पताकाध्वप्रसंयुक्तमुत्तमायुधभूषितं । ९. रा२ म-०त व्योम निशितन्तु प० ।
भ-०लातृतभुजं व्यावेष्टितप० ॥ १०. रा२-नान्ति । ११. ब म-०रसमाकीर्णं ।
भ-०शूलसमाकीर्णं ॥ १२. अतः परमधिकः पाठः—भ-प्रगृहीतमहावृक्षं
समुत्थितमहाशिलं । समतिष्ठत्सुदुर्ध्वं परस्परकृतोद्यमं ॥

जवेनाऽऽक्रम्य च पुनस् तद् बलं रक्षसां महत् ।

५३] अभ्य-अयात् प्रत्य्-अरि-बलं पतं-गो इव पावकम् ॥६१॥ [५८
५४पू] तेषां भुज-पराऽऽमर्शौद् आमृष्ट-कनकाऽङ्गदः । [५९पू

N] ऋक्ष-नाद-स्वनश् चित्रो दीप्ति-मौक् लुर्भुमे भृशम् ६२॥ [N

N] सर्वे ते बलिभिर् भिन्ना वि-चेरुस् तत्र राक्षसाः । [N

N] तथैवाऽप्य् अपरे तेषां कपीनाम् अभि-ताडिताः । [६१पू
५६उ] प्र-वीरान् अभि-तो जंग्रू राक्षसान् अन्तरे स्थितान् ६३ [६३उ

घ्नन्तम् अन्यं जघानाऽन्यः पतितोऽन्यम् अपातयत् ।

५८] गर्हमाणं जगर्हाऽन्यो दर्शन्तम् अदशत् तेषां ॥६४॥ [६६

देहीऽत्य् अन्यो ददात्य् अन्यो ददामीऽत्य् अपरः पुनः ।

६१] क्लिंश्रांसि किं मा हिंसीऽति तत्राऽन्योऽन्यम् अभाषत ६५ [६७

तद् उद्यत-गदा-प्राऽऽस-शक्ति-शूलाऽसि-संकुलम् ।

६०] प्राऽवर्तत महा-रौद्रं युद्धं वानर-रक्षसाम् ॥६६॥ [६८

राक्षसान् दश सप्तेति वानरा जग्नुर् आ-हवे ।

६२] वानरान् अपि सप्ताऽष्टौ दश राक्षस-पुङ्गवाः ॥६७॥ [६९

प्रतिलम्बित-वस्त्रांश् च प्रमुक्त-कवचाऽऽयुधान् ।

१. रा३-बलवांस् । २. ल१ ल२ व भ-पतंग ॥ ३. रा१ ल१
ल२ व अ प्र रा३ फ म-र्षाद् । ४. ल२-अमृ० । ५. रा१ ल१ ल२ व अ-
ऋक्षनादः स्व० । प्र-ऋक्षवादस्व० । ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-दीप्तमाशु० ।
फ-दीप्तानाशु० । ७. रा३-नास्ति ॥ ८. म-शिः शत्रुमविभिन्नाऽङ्गा । ९. फ-
अभिलक्षिताः । १०. भ-प्रवरानभिसंजग्नू ॥ ११. भ-क्लिश्यमानास्तथा चान्ये ततस्ते
पतिताः पृथक् । १२. प्र-नास्ति ॥ १३. प्र भ-नास्ति । १४. रा३-क्लिद्योऽसि ॥
१५. म भ-०समुष्टिश्च ॥

६३] राक्षसान् सम्प्र-लब्ध्याऽऽशु वानराः पर्य-अवारयन् ६८ [७०
वानरा राक्षसाञ् चैव व्यति-षक्ताः परस्-परम् ।

६४] आ-विष्टा इव युध्यन्तश् चक्रुस् तुमुलम् अद्भुतम् ॥६९॥ [N
वं-५५] प्र-वृत्ते सं-कुले व्यर्थं तस्मिन् वीर-वर-क्षये । [दा-७६

१.] अङ्ग-दोऽकम्पनं वीरम् आ-ससाद् रणोत्कटः ॥७०॥ [१.
आ-हूय सोऽङ्ग-दम् अपि ताडयामास वेगितः ।

२.] गदयाऽकम्पनः श्री-मान् स चचालाऽचलोपमः ॥७१॥ [२
स सं-ज्ञां प्राऽऽप्य तेजस्वी चिक्षेप शिखरं गिरेः ।

१. रा२म भ-अतः परं सर्गसमाप्ति — इति लंकाकाण्डे उत्काहरणे संकुल-
युद्धं नाम सर्गः ॥ २. रा२म भ-नास्ति ॥ ३. रा२-नास्ति ॥ ४. भ-गदया चागदः
पूर्वं संचचाल भृशं हतः ॥ ५. अतः परमधिकः पाठः— भ-अर्दितो हि प्रहारेण्य
वज्रकण्ठोऽपतद्भुवि । वज्रकण्ठे हते तस्मिन्नंगदेन महात्मना ॥ ततस्तं
पतितं दृष्ट्वा भ्रातरं निहतं रणे । रथेनाभ्यपतत् क्षिप्रमथ संकंपनस्तदा ॥
अंगदं बहुभिर्बाणैः शितैर्विव्याध वेगितः । शरीरदारणैस्तीक्ष्णैः काला-
ग्निसदृशप्रभैः ॥ क्षुरक्षुरपनाराचैर्बलसदंतशिलीमुखैः । कर्णिशल्यविपाटैश्च
बहुभिश्च शितैः शरैः ॥ अंगदः प्रतिविद्धांगो वालिपुत्रः प्रतापवान् । रथ-
मश्वान्धनुश्चास्य ममर्द तरसा बली ॥ ततः संकंपनः शीघ्रमसिचर्म समाददे ।
उत्पपात दिवं चापि वेगवानविचारयन् ॥ तं क्षिप्रं दूरमुत्क्षिप्य दोर्भ्यामादाव
चांगदः । करेण तस्य तं खड्गं समाकृष्य ननाद च ॥ तस्याथ गलके खड्गं
निचखान तदांगदः । यज्ञोपवीतच्छेदेन चिच्छेद कपिकुंजरः ॥ स प्रगृह्णासि-
मामृत्य विनदन् खे मुहुर्मुहुः । वालिपुत्रो महावीर्यो दुद्राव प्रहसन्निव ॥
आयसी तु तदा वीरो गदामादाय राक्षसः । शोणितान्नः समाविध्य अंगदं
समुपाव्रवत् ॥ प्रजंघस्तु तदा वीरो यूपाक्षसहितो बली । रथेन हि ययौ क्रुद्धो
वालिपुत्रं महाबलम् ॥ तयोर्मध्ये कपिश्रेष्ठः शोणितान्नप्रजंघयोः । विशाख-
योर्मध्यगतः पूर्वाञ्चन्द्र इवावभौ ॥ अंगदं परिरक्षंतौ मैदो द्विविद एव च ।
तस्य तस्थतुरभ्यासे परस्परजिघांसया ॥ अथोदीर्यान्महाकायान्प्रतीयु-
स्तान्महाबलान् । राक्षसा वानरश्रेष्ठानसिबाण्यगदाधराः ॥ एतस्मिन्नेव
काले तु यूपाक्षो राक्षसैर्वृतः । असिशक्तिगदाकुतैर्द्रवियामास राक्षसः ॥

७] मूर्ध्नि सम्प्राऽपतन् तस्य स पपात हतो भुवि ॥७२॥ [३

हत-प्रवीरा मथिता राक्षसेन्द्रस्य सा चमूः ।

३४] जगामाऽभि-मुंखं तूर्णं कुम्भकर्ण-सृतो यतः ॥७३॥ [३६

३५पृ] आ-पतन्तीं च वेगेन कुम्भम् तौ सान्त्वयंश् चमूम् । [३७

N] अथोन्-कुष्टं(?)महा-वेगैर् लब्ध-लक्ष्यैः प्रवं-गमैः ॥७४ [३८पू

स-धनुर् धन्विनां श्रेष्ठो वि-रथः सु-समाऽऽहितः ।

३७] मुमोचाऽऽश्रीविष-प्रख्याञ्छरान् हरिषु वीर्य-वान् ७५ [३९

प्रयाणां वानरेन्द्राणां त्रिभिः सह निशाचरैः । संसक्तानां भभौ युद्धमेक-
भावगतात्मनाम् ॥ ते तु वृत्तान्समादाय चिन्तितुः सुमहाबलाः । खड्गेन
नान्प्रचिच्छेद प्रजंघोऽथ महाबलः ॥ रथानश्चान् गजानश्चैव ते प्रचिन्तिपुराहवे ।
शरौघैस्तान्प्रचिच्छेद यूपाक्षो राक्षसर्षभः ॥ मैन्दद्विविदस्तृष्ठांस्तान् द्रुमा-
नुत्पात्र्य वीर्यवान् । बभञ्ज गदया मध्ये शोणिताक्षः प्रतापवान् ॥ उद्यम्य
विपुलं खड्गं परमर्मनिर्कृतनम् । प्रजंघो बालिनः पुत्रमभिदुद्गात्र वेगितः ॥
तमभ्यासगतं दृष्ट्वा बालिपुत्रो महाबलः । निजघानाश्वरुणेन द्रुमेयातिबल-
स्तदा ॥ बाहुं चास्य सनिर्झिगमाजत्रान स मुष्टिना । अंगदोऽस्य
प्रजंघस्य स पपात क्षितावसिः ॥ तं दृष्ट्वा पततं भूमौ खड्गं वैदूर्यसन्निभम् ।
मुष्टिं प्रकल्पयामास वज्रकल्पं महाबलः ॥ ललाटे स महावीर्यमगदं वान-
रर्षभम् । आजघान महातेजा मुहूर्तं संवचात्त सः ॥ स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी
बालिपुत्रः प्रतापवान् । प्रजघस्य शिरः कायाहारयामास मुष्टिना ॥ तं
यूपाक्षोऽश्रुपूर्णाक्षः पितृव्यं वीक्ष्य सूदितम् । अवरुण रथात्क्षिप्रं क्षीणेषुः
खड्गमाददे ॥ तमापततं सम्प्रेक्ष्य यूपाक्षं लवगर्षभः । जघानोरसि संकटो
जमाह च महाबलः ॥ गृहीतं भ्रातरं दृष्ट्वा शोणिताक्षः प्रतापवान् । आज-
घान महातेजा बलसि द्विविदं तथा ॥ स तथाभिहतस्तेन विचचाल मुहुर्मुहुः ।
उद्यतां च पुनस्तस्य मुष्टिं दृष्ट्वाथ रक्षसः ॥ द्विविदः शोणिताक्षं तं विददार
नखैस्तदा । निष्पिपेष च राषेण क्षिन्नात्रापिष्य वीर्यवान् ॥ यूपाक्षमभि-
संकटो मैन्दो वानरयूथपः ।

१. रा३ ल१ ल३ ब अ प्र फ भ-०मुखी । २. म-नास्ति ॥ ३. रा३-
त्वां ! भ-स्वकां । ४. रा३-नास्ति ॥

- तस्य तच्च लुशुभे भूयः स-शरं धनुर उत्-तमम् ।
 ४०] वि-द्युतेवाऽऽगताऽर्चिष्मद् द्वितीयेन्द्रधनुर् यथा ॥७६॥ [४०
 तेन हाटक-वर्णेन पत्रिणा चित्र-वाससा ।
 ४१] आकुण्डल-विकृष्टेन विव्याध द्वि-विदं बली ॥७७॥ [४१
 स तथाऽभि-हतस् तेन विप्रमुक्त-पदः स्फुरन् ।
 ४२] नि-पपाताऽद्रिकूटाऽऽभो वि-ह्वलो गाढ-वेदनः ॥७८॥ [४२
 मैन्दस् तु भ्रातरं दृष्ट्वा वि-ह्वलं गाढ-वेदनम् ।
 ४३] कुम्भम् अभ्य-अपतन् क्षिप्रं प्र-गृह्य महतीं शिलाम् ॥७९॥ [४३
 तां शिलां साल-जालं च तस्मै चिक्षेप रक्षसे ।
 ४४] तां विभेद तदा कुम्भः प्र-भुक्तां पञ्चभिः शरैः ॥८०॥ [४४
 सं-धाय सायकं तीक्ष्णं मुमोच सु-समाहितः ।
 ४५] वक्षस्य अपि च तेनाऽसौ मैन्दं विव्याध राक्षसः ॥८१॥ [४५
 स वानर-वरस् तेन मैन्दः सु-दृढम् आ-हतः ।
 ४६] रुधिराऽक्तम् ततो भ्रमौ नि-पपाताऽभि-मूर्च्छितः ॥८२॥ [४६
 ततोऽङ्गदस् तौ पतितौ मातुलाव् अभि-जग्मिवान् ।
 ४७] अभि-दुद्राव वेगेन कुम्भम् उद्-यम्य वै शिलाम् ॥८३॥ [४७
 तम् आ-पतन्तं वेगेन कुम्भः पञ्चभिर् आर्यसैः ।
 N] त्रिभिर्भे चाऽन्यैर् विभेदाऽऽशु मातङ्गम् इव तोमरैः ८४ [४८
 स शरौघ-विभिन्नाऽङ्गो वालि-पुत्रः स-पादपम् ।

१. भ-विद्युद्विरावृत्तं व्योम्नि शक्रचापमिवापरं ॥ २. ल_१ ल_२ व फ-स्फुटन् ॥
 ३. म-नास्ति ॥ ४. रा_१ ल_१ ल_२ व अ भ-तं । ५. रा_१ भ-क्रुद्धः । ६. ल_१
 ल_२-०क्तं । भ-प्रहसन् ॥ ७. रा_१ ल_१ ल_२ व अ फ-०पात हि मू० । प्र-
 ०पात ह मू० ॥ ८. रा_२-कुम्भश्च त्रिभिः सायकैः । ९. रा_२-त्रिभिरन्यैर् ॥
 १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र फ-सपादपः । भ-प्रतापवान् ।

- N] शिला-वर्षम् अचिन्त्याऽऽत्मा ववर्षसु-चिरं रिपौ ॥८५ [५०
 तैतश् चिच्छेदं तान् वृक्षान् विभेदं च शिलाः शरैः ।
- N] कुम्भकर्णाऽऽत्मजः शूरो वालि-पुत्र-समीरितान् ॥८६॥ [५१
 समुद्र-यम्य शिलाः क्रुद्धम् आ-पतन्तं सु-वेगितम् ।
- ४८] भ्रुवोर् विव्याध बाणाभ्याम् उल्काभ्यामैव इव कुञ्जरम् ॥८७ [५२
 अङ्ग-दः पाणिना नेत्रे प्र-भृज्य रुधिरोक्षिते ।
- ४९] सौलम् आ-सैन्यम् एका(कै)न्ते(न)परि-जग्राह पाणिना ८८ [५३
 तम् इन्द्र-केतु-प्रतिमं सौलं माल-भुजो बली ।
- ५०] उत-ससर्जाऽङ्ग-दो वेगात् तं दूराद् अन्ववैक्षत ॥८९॥ [५५
 स चिच्छेद शितैर् वाणैः सं-यत्रैः काय-भेदिभिः ।
- ५१] कुम्भकर्णाऽऽत्मजो वृक्षं सु-पुङ्खं दशभिः शरैः ॥९०॥ [N
 ततः स कुम्भः सं-धाय शरान् अग्निशिखोपमान् ।
- ५२] अङ्ग-दस्य महा-वेगान् मुमोचोरभि राक्षसः ॥९१॥ [N
 स वज्राऽशनि-संस्पर्शैः शरैः काञ्चन-भूषणैः ।
- ५३] वि-क्षतः शर-वेगाऽऽर्त्तः पपात च मुमोह च ॥९२॥ [N
 अङ्ग-दं व्यथितं दृष्ट्वा सीदन्तम् इव कुञ्जरम् ।
- ५४] दुरा-धर्षं राज-पुत्रं धूम्रो ह्य अभ्य-अपतद् रुषा ॥९३॥ [५७
 N] अथ धूम्रः शिला-हस्तः कोप-संरक्त-लोचनः ।
 रिरक्षिषेन् अभ्य-अपतद् अङ्ग-दं वानरर्षभः ॥९४॥ [६०
 ५५] जाम्ब-वांश् च सु-षेणश् च वेग-दर्शी च वानराः ।
 कुम्भम् अभ्य-अद्रवन् दृष्ट्वा मेघा गिरिम् इवाऽसितम् ९५ [६१

१. भ-स प्रचि० । २. भ-प्रीमान् ॥ ३. भ-अंकुशेनेव ॥ ४. रा२ फ म-
 विमृष्य । भ-पिधाय । ५. म-शालम् । ६. रा२-तु वृक्षं । ७. रा२-प्रतिज० ॥
 ८. रा२ म भ-शालं शाल० ॥ ९. रा२ म भ-सप्तभिः । १०. रा२-नास्ति ॥
 ११. रा२-नास्ति ॥ १२ अ प्र-रिरक्षिष्यन् । भ-रिरक्षुर । १३. म-नास्ति ॥

- ५६] सम्-ईक्ष्याऽऽपततम् तांम् तु वानरेन्द्रांम् तंरस्विनः ।
 अवारयत् स बाणौघैर् वायुर् घोरान इवाऽम्बु-दान् १६ [६२
 ५७] तस्य बाण-पथं प्राऽऽप्य न शेकुर् अति-वैर्तितुम् ।
 वानरेन्द्रा महाऽऽत्मानो वेलाम् इव महोर्मयः ॥१७॥ [६३
 ५८] तांम् तु दृष्ट्वा हरीन् सर्वाब् छर-दृष्टि-निवारितान् ।
 अङ्ग-दं पृष्ठ-तः कृत्वा भ्रातृ-जं स महाऽऽहवे ॥१८॥ [६४
 ५९] अभि-दुद्राव सु-ग्रीवः कुम्भकर्णाऽऽत्मजं रणे ।
 शैलं सानु-चैरस्याऽर्थे वेग-वान् केसरी यथा ॥१९॥ [६५
 ६०] उत-पाटय वि-विधान् वृक्षान् अश्व-कर्णान धवान् अपि ।
 N] अन्यांश् च वि-विधान् वृक्षान् सम्प्र-चिक्षेप रक्षमे १०० [६६
 तां छादयन्तीम् आ-काशं वृक्ष-दृष्टिं दुरा-सदाम् ।
 ६१] कुम्भकर्ण-सुतश् चित्रैः शरैश् चिच्छेद नैकधा १०१ [६७
 अति-लक्षेणं शीघ्रेण कुम्भेन नि-शितैः शरैः ।
 ६२] आ-चिताम् ते दुग्धाः पेतुरं यथा घोराः शत-घ्नयः १०२ [६८
 द्रुम-वर्षं ततश् छिन्नं दृष्ट्वा कुम्भेन वीर्य-वान् ।
 ६३] वानराऽधिपतिः श्री-मान् महा-सत्त्वो न विव्यथे ॥१०३ [६९
 निर-भिद्यमानः सहसा सहमानश् च ताब् छरान् ।
 ६४] कुम्भस्य धनुर् आ-च्छिद्य बभञ्जेन्द्राऽऽयुधोपमम् १०४ [७०
 अव-प्लुत्य ततः शीघ्रं कृत्वा कर्म च दुष्-करम् ।
 ६५] अन्नवीत् कुपितः कुम्भं भग्न-शृङ्गम् इवर्षभैम् ॥१०५॥ [७१

१. म-नास्ति । २. भ-आजघान ॥ ३. प्र रा२ फ-अभिव० ॥

४. रा१, ल१, ल२ व अ प्र म भ-भ्रातृव्यं ॥ ५. रा१, ल१, ल२-सानुवर० ।

६. रा१-नास्ति ॥ ७. प्र रा२ फ म-शैलान् ॥ ८. रा१, ल१, ल२ व-

शैलदृष्टि ॥ ९. रा२-लक्षणेण । १०. रा१, ल१, ल२ व अ-शरा रेजुर । भ-द्रुमा

रेजुर ॥ ११. रा१, ल१, ल२ व अ प्र फ-चित्रं ॥ १२. रा२ म भ-सुदुष्करं ।

१३. भ-इव द्विप ॥

- निकुम्भाऽग्रज वीर्यं ते बलं च महद् अद्भुतम् ।
 ६६] सं-नतिश् च प्र-भावश् च तत्र वा रावणस्य वा ॥१०६॥ [७२
 प्र-कामं चल-चित्त-घ्न माया-बल-विशारद' ।
 ६७] एकंस् त्वम् इह जातोऽसि पितुश् च बलवत्-तरः १०७ [७३
 त्वम् एको हि महा-वीर्यः शूल-हस्तोऽरि-मर्दनः ।
 ६८] त्रि-दशानाम् अपि क्रुद्धो वि-जेता रण-मूर्धनि ॥१०८॥ [७४
 वर-दानात् पितृव्यस् ते समेतान् दैत्य-दानवान् ।
 ६९] कुम्भ-कर्णस्य वीर्येण सहते वि-बुधान् अपि ॥१०९॥ [७६
 ७०उ] धनुषीऽन्द्रजितस् तुल्यः प्र-त्तापाद् रावणस्य च ।
 ७१पू] त्वम् एको रक्षसां मध्ये श्रेष्ठोऽसि बल-वीर्य-तः ॥११०॥ [७७
 वि-मर्दम् आवयोर् एतं समेतस्य मम त्वया ।
 ७२] अद्य पश्यन्तु भूतानि शक्र-शम्बरयोर् इव ॥१११॥ [७८
 कृत्रम् अ-प्रतिमं कर्म दर्शितं चाऽस्त्र-कौशलम् ।
 ७३] पातिताश् च प्र-वीरा ये त्वयाऽनुपम-तेजसः ॥११२॥ [७९
 उपाऽऽलम्भ-भयाच् चैव नाऽसि वीर हतो मया ।
 ७४] कृत-कर्मा परि-श्रान्तो वि-श्रान्तः पश्य मे बलम् ॥११३॥ [८०
 तेन सुग्रीव-वाक्येन साऽवमानेन मानिनः ।

१. रा२-प्रभावबलकृत्यज्ञ माया० । भ-प्रह्लादबलवृत्रेन्द्रबलिसूर्ययमोपम ।
 २. रा२-एषस् । ३. रा२-पूज्योसि । भ-जेता वै ॥ ४. प्र फ-०स्तो विम० । भ-
 ०स्तमरिन्दमं । ५. प्र रा२ फ म-निजेता ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र रा२-
 समेतो । भ-बाधते । ७. म-व सदानवान् । भ-देवदा० । ८. रा१ ल१ ल२ ब
 अ-संहतान्दानवानपि । भ-सदृशस्त्वं महाबल । ९. रा२-नास्ति ॥ १०. रा२-
 नास्ति । ११. रा१ ल१ ल२ ब-अपि ॥ १२. म भ-०सा ॥ १३.
 रा२-नास्ति ॥

७५] अग्रे आज्याऽऽहुतेर् यद्-वत् तेजस् तस्य व्य-अवर्धत ११४
 ८१३] ततः कुम्भः समुत्-पत्य सु-ग्रीवम् अभि-पैत्य च । [८१

आ-जघानोरसि क्रुद्धो वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥११५॥ [८६पू
 ८२] चर्म प्र-स्फुटितं तस्य प्र-सुप्ताव च शोणितम् ।

स तु मुष्टिर् महा-वेगः पतितो ह्य अस्थि-सञ्चये ॥११६॥ [८७
 ८३] वेगेन महता तस्य तेजः समुद्-अपद्यत ।

वज्र-निष्पेष-सम्भ्रान्ता ज्वाला मेरौ यथा गिरौ ॥११७॥ [८८
 ८४] स तथाऽभि-हतस् तेन सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ।

मुष्टिं सं-वर्तयामास वज्र-वेगं महा-बलः ॥११८॥ [८९
 ८५] ज्वलिताऽनल-सङ्काशं रवि-मण्डल-सन्निभम् ।

८६पू] मुष्टिं स पातयामास कुम्भस्योपरि वानरः ॥११९॥ [९०

१. रा२-०हुतस्यैव व्यवर्धत महाबली । म-०हुतस्यैव तेजस्तस्य त्वव० ।

२. अतः परमधिकः पाठः—भ-युद्धायाभिमुखश्चैवमभ्ययाद्राक्षसर्षभः । सुभीबः
 कौम्भकर्णिस्य युद्धाय समुपस्थितौ ॥ गजावित्रापीतमदौ निश्वसंतौ मुहुर्मुहुः ।
 अन्योन्यगात्रमथितौ कर्षन्तावितरेतरम् ॥ कम्पयंतौ महावीरौ पदभारै-
 र्मुहुर्मुहुः । मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव जत्रतुश्च परस्परम् ॥ उल्लिखन्तौ च दंष्ट्राभिः
 सिंहाविव बिरेजतुः । रुधिरोक्षितसर्वांगौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ तौ मुहुर्च
 समाश्वस्य पांसुना चावगुंठितौ । करैर्नागररप्रख्यैर्भूय एवाभिपेतुः ॥
 वानरा राक्षसाश्चैव प्रेक्षका निश्चलाः स्थिताः । इतरेतरयोर्बीर्ष
 कथयंतः परस्परम् ॥ कपिराक्षसराजानौ भर्तृकार्ये व्यवस्थितौ । सधूमा
 मुखतो ज्वाला विमुञ्चतावुभौ भ्रमात् ॥ तयोः पादावगाढाश्च निजदेशाभ-
 क्तमही । विधूर्णिततरंगश्च चुक्षुभे बरुणालयः ॥ ततः कुम्भं समुत्सिञ्च्य
 सुभीवो लवणाम्भसि । पातयामास वेगेन दर्शयन्नुद्घेस्तलम् ॥ ततः कुम्भ-
 निपातेन जलराशिः समुत्थितः । विन्ध्यमन्दरसंकाशो विससर्प समन्नतः ॥

३. रा२-०पात्य । भ-उपगृह्य । ४ म-नास्ति ॥ ५. रा२-हृदि सं० । भ-अस्थि-
 मंडले । ६. रा२-नास्ति ॥ ७. रा२-नास्ति ॥ ८. म-नास्ति । ९. प्र-नास्ति ।
 अतः परमधिकः पाठः—भ स तु तेन प्रहारेण दिङ्गलो हृदि पीडितः ।
 कपिराक्षौ रयो कुम्भो निर्बपत् पावकार्षिणः ॥

मुष्टिनाऽभि-हतम् तेन नि-पपाताऽऽशु राक्षसः ।

८७] लोहिताऽङ्ग इवाऽऽकाशाद् दीप्त-रश्मिर् यदृच्छया ॥१२०॥ [१२
कुम्भस्य पततो रूपं भग्नस्योपरि मुष्टिना ।

८८] ईश्वरेणाऽभि-पन्नस्य ददृशुर् गो-पतेर् इव ॥१२१॥ [१३
ततो हते तत्र महा-पराऽऽक्रमे

प्लवं-गमानाम् ऋषभेण सं-युगे ।

मही स-शैला वि-चचाल साऽऽपगा

८९] भयं च रक्षांस्य् अधिकं समाऽविशन् ॥१२२॥ [१४

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे कुम्भ-वधो नाम
चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

[वं-५६] = [पञ्चपञ्चाशः सर्गः] = [दा-७७]

नि-कुम्भो भ्रातरं दृष्ट्वा सु-ग्रीवेण नि-पातितम् ।

१] प्र-दहन् इव कोपेन सु-ग्रीवं प्रत्येवैक्षत ॥१॥ [१

कृत-संग्रामम् आ-तिर्यग् दत्त-पञ्चाऽङ्गुलं शुभम् ।^{११}

२] आ-ददे परि-ध्वं वीरो नगेन्द्रशिखरोपमम् ॥२॥ [२

पि-बद्धम् आ-यतैः पट्टैर् हेम-ज्वलितम् आ-र्यतम् ।^{१२}

३] ययदण्डोपमं घोरं रक्षासां भय-नाशनम् ॥३॥ [३

१. प्र रा२ म-०पात स । २. ल१-०काशं । प्र रा२-०काशे ॥
३. रा२-नास्ति ॥ ४. रा२-कुम्भ । म-तस्मिन् । ५. रा२-तेन ॥
६. अ प्र रा२ म-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ७. म-निषुदितं । म-रणे हतं ।
८. म-प्रहसन् । ९. म-पर्येवं । म-समुदैक्षत ॥ १०. रा२-नास्ति । म-ततः
खग्यामसंछन्नं दत्त० । ११. रा२ म-घोरं ॥ १२. प्र फ म भ-आयसं । १३.
रा२-नास्ति ॥

- तम् आ-विध्य महा-त्तेजा महाशक्रध्वजोपमम् ।
 ४] वि-ननाद् विवृत्ताऽऽस्यो नि-कुम्भो भैरवं रवम् ॥४॥ [४
 उरो-गतेन निष्केन भुज-स्थैर् अपि चाऽङ्ग-दैः ।
 ५] कुण्डलाभ्यां सु-तप्त्याभ्यां स्रजा च सु-विचित्रया ॥५॥ [५
 नि-कुम्भो भूषणैर् भाति परि-घेणाऽऽयतेनं च ।
 ६] यथेन्द्र-धनुषा मेघः स-विद्युत् स्तनैर्यित्नु-मान् ॥६॥ [६
 परिघाऽग्रं तथाऽऽस्फोटय वर-ग्रैन्थि महा-स्वनम् ।
 ७] जज्वाल च स-धूमोऽत्र सं-घर्षाद् इव पावकः ॥७॥ [७
 नगर्या विट्पा-वत्या गन्धर्व-नगरैर् अपि ।
 N] सहसैर्वाऽमरा-वत्या सर्वेश च भवनैः सह ॥८॥ [८
 स-तारागण-नेक्षत्रं स-चन्द्रं स-महाग्रहम् ।
 N] निकुम्भपरियोद्धूतं भ्रमतीऽव नभस्-तलम् ॥९॥ [९
 दुरा-धर्षः स सं-कोपात् परिघाऽऽभरण-प्रभः ।
 N] कपीऽर्धेनो निकुम्भाऽग्निर युगाऽन्ताऽग्निर इवोत्थितः १० [१०
 राक्षसांश्च वानराश्च चैत्रं न शेकुर मथितुं भयात् ।
 ८] हनु-र्मास् तु विवृत्तोर्हस् तस्थौ प्रति-मुखो बली ॥११॥ [११

१. अ प्र-स त० । फ-स मृष्टाभ्यां । म भ-च मृष्टाभ्यां ॥ २. रा२ म-
 णायसेन । ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-० यित्नुना । म-० यित्नुवान् । ४. रा२-
 नास्ति ॥ ५. म-० प्रथि । भ-वात्प्रथि । ६. ब-सधूमोऽत्र ॥ ७. म-लंकया सार्धं ।
 ८. म-सह चैवा० । ९. म-भुवनैः । १०. रा२-नास्ति ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ-
 प्र रा२-० नक्षत्रैः म-ताराग्रहण० । १२. रा१ ल१ ल२ अ फ-दु म० । व प्र-
 व म० ॥ १३. प्र रा२ फ म-कोपेन्धनो । म-कोपोक्षितो । १४. अतः परमधिकः
 पाठः—म-अभिगम्य गृहीताश्च निपतन्त्युत्पतन्ति च । हरिराजस्तथा दृष्ट्वा
 तापितान्हरियूथपान् ॥ हनुमन्तमथोवाच शीघ्रं नाशय राक्षसान् ॥ १५.
 रा२ फ म भ-राक्षसा । १६. म-वाऽपि । १७. रा२-सर्पितुं । म भ-स्पर्धितुं ।
 १८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-० ताक्षस् । रा२-वृत्योर्हस् । म-० वृत्तोरस्को ॥

परिघोपम-बाहुम् तु परि-घं भास्कर-प्रभम् ।

९] बली बल-वतस् तस्य पातयामास वक्षसि ॥१२॥ [१२
क्षिप्तम् तस्योरसि व्य-ऊढे परि-घः शत-धा गतः ।

१०] वि-शीर्यमाणः प्र-भया ह्य उल्का-शतम् इवाऽम्बरे ॥१३॥ [१३
स तु तेन विनिर्-भिन्नो वि-चचाल महा-कपिः ।

११] परि-घेण समा-धूतो यथा भूमि-चलेऽचलः ॥१४॥ [१४
स तथाऽभि-हतस् तेन हनू-मान् प्रवर्गर्षभः ।

१२] मुष्टिं सं-वर्तयामास वज्र-वेगोपमं बली ॥१५॥ [१५
तम् उद-यम्य महा-वीरो नि-कुम्भं प्रति वीर्य-वान् ।

१३] मुष्टिं सं-पातयामास वेग-वांस तं ज-जिघांसया ॥१६॥ [१६
ततः प्र-स्फोट्य चर्माऽस्य प्राऽवर्तत च शोणितम् ।

१४] मुष्टिना तेन सं-जज्ञे ज्वाला वि-शुद् इवोत्थि(द-स्थि)ता १७ [१७
स तु तेन प्र-हारेण व्य-अजृम्भत मुहुर-मुहुः । [१८पू

१५] आशूऽव-प्लुत्य नि-जग्राह हनू-मन्तं सं राक्षसः ॥१८॥ [N
ततो रक्षोभिर उत-कुष्टं भीमं लङ्का-गतैर अपि । [N

१६] नि-कुम्भेनोद्-धतं दृष्ट्वा हनू-मन्तं जयैषिणा ॥१९॥ [१९उ

१. रा२ भ-०हुः स ॥ २. रा२-स्थिरस् । फ-स्थिते । म-स्थिरे ।
भ-भिन्नेषु-स्थितस् । ३. रा२-प्रकीर्य० । भ-विकीर्य० । ४. म-शुष्काशानिर् ॥ ५. म-
विभिन्नाङ्गो । भ-प्रहारेण ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ-परिघेण प्रवंगमः । प्र-हवु० ।
७. रा२ भ-नास्ति ॥ ८. प्र म-०वीर्यो । फ-वेगो । ९. अ-नास्ति । १०. प्र फ
म-स विमर्दिषुः ॥ ११. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-पुस्फोट ॥ १२. रा२-शरस्तांथा-
भिजग्राह हनू० । अतः परमधिकः पाठः—भ-जघान शंखदेशे च मुष्टिना कपि-
कुंजरम् । स तु तेन प्रहारेण किञ्चिन्मूर्च्छाऽन्वितोऽभवत् ॥ तं मूर्च्छितमादाय
गन्तुमैच्छत् राक्षसः ॥ १३. ल२ ब प्र फ म-उत्कृष्टं । १४. अतः परमधिकः
पाठः—भ-अपरे त्वद्भ्रवंस्तत्र दृष्ट्वा तं रक्षसां गयाः । आ दाहको गृहीतोऽयं
मुकुंभेन बलीयसा ॥

- स तथाऽऽहियमाणस् तु कुम्भकर्ण-सुतं तदा ।
 १८] नि-जघानोरसि क्रुद्धो वज्र-वेगेन मुष्टिना ॥२०॥ [२
 उत्-क्षिप्य हनु-मांस् तं च निष्-पिपेषाऽऽशु वीर्य-वान् । [२२पू
 १९] वि-मोक्षयित्वा चाऽऽत्मानं क्षितिम् अभ्या-ससाद ह ॥२१
 हनु-मान् उत्-पपाताऽऽशु नि-कुम्भं मारुताऽऽत्मजः । [२१
 २०] समुत्-पत्य च वेगेन नि-पपाताऽऽस्य वक्षसि ॥२२॥ [२२उ
 परि-गृह्य च बाहुभ्यां परि-वृत्य शिरो-धराम् ।
 २१] क्षपातयत् तस्य शिरो भैरवं नदतः स्वनम् ॥२३॥ [२३
 अथ वि-नदति मूदिते नि-कुम्भे
 पवन-सुतेन बभूव तत्र युद्धम् ।
 दशरथसुत-राक्षसेन्द्र-चैम्बोर्
 २२] भृश-तरम् आगत-रोपयोः सु-भीमम् ॥२४॥ [२६

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे निकुम्भ-वधो नाम

पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥५५॥

१. रा२-सोऽपातयन्नास्य । भ-उत्पाटयामास । २. रा१, ल१, ल२, व अ प्र-
 स्वरम् । भ-मुहुः ॥ ३. रा२-०सेश्वरयोश्च । भ-०तवाहिनी समग्रा । ४. प्र-नास्ति ॥
 ५. व प्र रा२ भ-लंकाकाण्डे । फ-युद्धपर्वणि ॥

[वं-५७]= [षट्पञ्चाशः सर्गः] =[दा-७८]

नि-कुम्भं नि-हृतं श्रुत्वा कुम्भं च विनि-पातितम् ।

१.] रावणः परमाऽमर्षी प्र-जज्वाल यथाऽनलः ॥१॥ [१
नैर्ऋतः क्रोध-शोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परि-मूर्च्छितः । [२पू

२.] ततो वि-चिन्त्ये मनसा दश-ग्रीवश् चिरात् स्वयम् । [N
खर-पुत्रं विशालाऽक्षं मकराऽक्षम् अचोदयत् ॥२॥ [२उ

३.] गच्छ पुत्र मयाऽऽज्ञप्तो बलेन महताऽऽहतः ।

राघवं लक्ष्मणं चैव जहि तांश् च वनौकसैः ॥३॥ [३

४.] शल्यम् उद्-धर मे क्षिप्रं स्व-पौरुष-समावृतः ।

अयं ते शक्र-जिद् वीर पृष्ठ-तोऽनु-गमिष्यति ॥४॥ [N

५.] खरस्य सदृशो वीर्ये त्वम् अस्य अमित-विक्रमः ।

तथा दिव्याऽस्त्र-विच् चैव माया-शत-विशारदः ॥५॥ [N

६.] एवम् उक्तवा खर-सुतं समुत्था(द्-स्था)याऽऽसनात् स्वयम् ।

दुतं गन्धैश् च माल्यैश् च वासोभिश् च सम्-अर्चयत् । ६ [N

७.] रावणस्य वचः श्रुत्वा शूर-मानी निशा-चरः ।

बाढम् इत्य् अब्रवीद् धृष्टो मकराऽक्षः खंराऽऽत्मजः ॥७॥ [४

८.] सोऽभि-वाद्य दश-ग्रीवं कृत्वा चाऽभि-प्रदक्षिणम् । [५पू

रथम् आ-नीयतां शीघ्रं सैन्यं चेत्य् अब्रवीद् दुतम् ॥८॥ [६उ

१. ब-नास्त्ययं सर्गः । २. रा१ ल२ अ प्र-तु हतं । रा२- च हतं ॥
३. रा२ म-च । ४. रा२ फ भ-ततः संचिन्त्य । म-अथ संचिन्त्य ॥ ५. म-तौ
सवनौकसौ ॥ भ-चाथ व० ॥ ६. रा२-०षमुपाश्रितः । भ-०षसमाश्रितः । ७. अ-
नास्ति ॥ ८. रा२ म-त्वं च । भ-बली । ९. म-मायायुद्धवि० ॥ १०. प्र फ म-
भ-हुतं ॥ ११. प्र रा२ फ म भ-स्वयं ॥ १२. रा२ म-शूरो मानी । १३. अ-
विशारदः । प्र रा२ फ म भ-खरात्मजः । १४. प्र रा२ फ म भ ०क्षो निशाचरः ॥
१५. रा२ म भ-चापि प्र० । १६. अतः परमधिकः पाठः—म-निर्जगाम गृहाच्छु-
भ्रात्रावयास्याज्ञया शनैः । आदिशब् बलाध्यक्षं खरपुत्रो महाबलः ॥ १७. रा२-
चवाब्रवीत्वरन् । प्र फ-चेत्यब्रवीत्वरन् । म-आहूयतां महत् । भ-चाहूयतामिति ॥

- १०] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा बलाऽध्यक्षो निशा-चरः ।
स्यन्दनं च बल चैव समीपं समुपाऽनयत् ॥१॥ ७
- ११] प्र-दक्षिणं रथं कृत्वा ह्य आ-रुरोह निशा-चरः ।
मूर्तं सं-चोदयामास शीघ्रं समभि-वाहय ॥१०॥ ८
- १२] अथ तान् राक्षसान् सर्वान् मकराऽक्षोऽब्रवीद् इदम् ।
आगच्छत, प्र-यास्यार्यः, पुरे-तो मम राक्षसाः ॥११॥ ९
- १३] अहं राक्षस-राजेन रावणेन महाऽऽत्मना ।
आ-ङ्गप्तः सम्-अरे हन्तुं ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ॥१२॥ १०
- १४] अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशा-चराः ।
शाखा-भृगं च सु-ग्रीवं वानरांश् च शरोत्तमैः ॥१३॥ ११
- १५] अद्य शूल-निपातैश् च वानराणां महा-चमूम् ।
आ-दहिष्यामि सम्प्राऽऽप्य शुष्केन्धनम् इवाऽनलः ॥१४॥ १२
- १६] मकराऽक्ष-वचः श्रुत्वा ते च घोरा निशा-चराः ।
सर्वे नानाऽऽयुधोपेतौ बल-वन्तोऽति-वेगिताः ॥१५॥ १३
- १७] ते काम-रूपिणः शूरा दंष्ट्रिणः पिंगलेक्षणाः ।
मातङ्गा इव नर्दन्तो ध्वस्त-केशा भयानकाः ॥१६॥ १४
- १८] परि-चार्य महा-काया महा-कायं खराऽऽत्मजम् ।
अभि-जग्मुस् तेदा हृष्टाश् चालयन्तो वभुं-धराम् ॥१७॥ १५
- १९] शंख-भेरी-सहस्राणाम् आ-हतानां तु सर्व-तः ।
- २०] पृ] क्ष्वेडिताऽऽस्फोटितानां च तत्र शब्दो महान् अभूत् ॥१८॥ १६

१. रा१ ल१ ल२ ब-नास्ति ॥ २. फ म-सनोद० । ३. रा२-मामति-
वाहय । म-याहीति शंसितः ॥ ४. रा२-प्रयास्यध्वं प्रेरिता । म-०म पुरस्तान् ॥
५. रा१ ल१ ल२-हनिष्यामि । ६. म-नास्ति ॥ ७. रा१ ल१ ल२ अ प्र फ-
नस्ति ॥ ८. रा२-०कायं राक्षसास्ते । म-महामायं महात्मानं । ९. रा१ ल१
ल२-प्र-मुद । १०. म-नास्ति ॥ ११. रा२-च । १२. अतः परमधिकः पाठः—

- प्र-भ्रष्टोऽथ करात् तस्य प्र-तोदः सारथेस् तदा ।
 २४] पपात् सहसा चैवं राक्षसस्यै रथ-ध्वजः ॥१९॥ [१७
 तैस्य ये रथ-युक्तास् ते हया विक्रम-वर्जिताः ।
 २५] चरणैर् आ-कुलैर् गत्या साऽस्त्रपात-मुखा ययुः ॥२०॥ [१८
 प्र-वाति पवनस् तस्य स-पांसुः खर-दौरुणः ।
 २६] निर्-याणे चाऽति-रौद्रस्य मकराऽक्षस्य दुर्-मतेः ॥२१॥ [१९
 तानि दृष्ट्वा निमित्तानि राक्षसा वीरै-संमताः ।
 २७] अ-सञ्चिन्त्य गताः सर्वे यत्र तौ राम-लक्ष्मणौ ॥२२॥ [२०
 धन-गज-महिषाऽङ्ग-तुल्य-वर्णाः

समर-मुखेष्व् अ-सकृच् छराऽसि-भिन्नाः ।

अहम् अहम् इति युद्ध-लालसाम् ते

N]

रजनि-चंराः परि-चुंकुशुर् नदन्तः ॥२३॥ [२१

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे मकराऽक्ष-निर्याणं नाम
 षट्पञ्चाशः सर्गः ॥५६॥

१२ अतः परमधिकः पाठः—अ-समारूढो रथं दिव्यं दीप्तानलशिखोपमम् ।
 रथोपकरणैः सर्वैः कीर्या हेमपुरस्कृतम् ॥ युक्तं वृहद्भस्तुरगैर्जाम्बूनद-
 विभूषणैः ॥ स दंशितः शरी खङ्गो किरीटी रुद्रमकुंडलः । शुशुभे राक्षस-
 श्रेष्ठः सूर्यभ्रष्ट इषान्बुदः ॥ वृतः स बलिभिर्वीरै राक्षसैर्घोरदर्शनैः । विनि-
 र्यथौ रथो धीरः यियासुर्यमसादनम् ॥ १. रा२-तस्य । २. रा२-०स्य रथाद् ध्वजः ।
 म-राक्षसः सहजानुभिः ॥ ३. रा२-तस्याथ रथ० । अ-तस्य ते वर० । ४. रा२ फ म-
 साधु० ॥ ५. रा२-स्वरनिस्वनः । ६. रा२-निवति ॥ ७. प्र रा२ फ म अ-वीर्यसं० ॥
 ८. अ-वन० । ९. अ-०लेऽथ सकृद्भदासि० । १०. अ-०निवराः परिवभ्रमुर् ॥ ११.
 प्र रा२ अ-लंकाकाण्डे ॥

[वं-२८]= [सप्तपञ्चाशः सर्गः] =[दा-७९]

निर्-गतं मकराऽक्षं ते दृष्ट्वा वानर-पुङ्गवाः ।

१.] आ-प्सुत्याऽऽप्सुत्य सहसा योद्धु-कामा व्यव-स्थिताः १॥ [१]

ततः प्र-वृत्तं युद्धं तु तुमुलं लोम-हर्षणम् ।

२.] निशाचर-प्लवङ्गानां देवानां दानवैर् इव ॥२॥ [२]

वृक्ष-मूल-निपातैश् च वाणै-पातैश् च सं-म(१?)तः (१?तम्) ।

३.] अन्योऽन्यं पोथयन्ति स्म तदा कपि-निशाचराः ॥३॥ [३]

पट्टिसैर् भिण्डि-पालैश् च खर-पुत्रेण वानराः ।

६.] सम्भ्रान्त-मनसः सर्वे द्रुद्रुबुर् भय-पीडिताः ॥४॥ [६]

तान् दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे द्रवमाणान् वनौकसः ।

७.] नेदुम् ते सिंह-वद् धृष्टं युध्यन्तो जित-काशिनः ॥५॥ [७]

वि-द्रवत्सु तदा तेषु वानरेषु समन्त-तः ।

८.] रामस् तान् वारयामास शर-वर्षेण राक्षसान् ॥६॥ [८]

वारितान् राक्षसान् दृष्ट्वा मकराऽक्षो निशा-चरः ।

९.] क्रोधान् काल-समाविष्टो वचनं चेदम् अब्रवीत् ॥७॥ [९]

काऽसौ रामः सु-दुर्बुद्धिर् येन मे नि-हतः पिता ।

१०.] जन-स्थान-गतः पूर्वं साऽनुजः स-परिच्छदः ॥८॥ [१०]

अद्य गन्ताऽस्मि वैरस्य पारं वै रजनी-चराः ।

१. ब-नास्त्ययं सर्गः । २. प्र-नास्ति ॥ ३. रा२-रोम० । ४. रा१ ल१ ल२-अपि ॥ ५. रा१ ल१ ल२ अ प्र फ म भ-शिलापरिघपातनैः । ६. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ भ-प्रासमुद्गरदण्डैश्च निर्घातैरायसैस्तथा । ७. रा२-कदनं कपियुषानां चक्रुस्ते रजनीचराः । अतः परमधिकः पाठः—अ प्र फ भ-शक्ति-शूलगदाप्राप्तैः तोमरैश्च निशाचराः ॥ ८. रा२-शरौघैर् भ-पट्टिसैर् । ९. फ-बाणपातैश्च संततं ॥ १०. रा१ ल१ म-दृष्ट्वा ॥ ११. रा२-विषण्णान् । १२. रा१-नास्ति ।

- ११.] सु-हृदां चैव सर्वेषां नि-हतानां गणाऽजिरे ॥१॥ [N
हत्वा रामं सु-दुर्बुद्धिं लक्ष्मणं च नराऽधमम् ।
- १२.] तयोः शोणित-निष्यन्दैः करिष्ये सलिल-क्रियाम् ॥१० [N
एवम् उक्त्वा महा-बाहूर् युद्धे से रजनी-चरः ।
- १३.] आऽलोकयत तत् सर्वं बलं राम-दिदृक्षया ॥११॥ [N
आ-हूयमानो बहुभिर् वानरैर् बल-शालिभिः ।
- १४.] युद्धाय स्रु-महातेजा रामाद् अन्यं न चेच्छति ॥१२॥ [N
मार्ग-माणस् तदा रामं बल-वान् रजनी-चरः ।
- १५.] रथेनाऽम्बुद-घोषेण व्य-अचरत् ताम् अनीकिनीम् १३ [N
दृष्ट्वा रामं स दूर-स्थं लक्ष्मणं च महा-रथम्(?) ।
- १६.] सेषुणा पाणिनाऽऽहूय ततो वचनम् अब्रवीत् ॥१४॥ [N
तिष्ठ राम मया सार्धं द्वन्द्व-युद्धं प्र-यच्छ मे ।
- १७.] त्याजयिष्यामि ते प्रार्णान् धनुर-मुक्तैः शितैः शरैः १५ ॥ [१०
यन् मैत्रं दण्डकाऽरण्ये पितरं हतवान् असि ।
- १८.] अन्-आगसं स्व-कर्म-स्थं स्मृत्वा कोपो वि-वर्धते ॥१६ [११
दंष्ट्रान्ते चाऽपि गात्राणि दुर-आत्मन् मम राघव ।
- १९.] यन् मया हि न दृष्टस् त्वं तस्मिन् काले महो-चने ॥१७॥ [१२
दिष्ट्याऽसि गोचरं राम त्वं प्राऽऽप्तो मम दर्शने ।
- २०.] कांसितस्य क्षुधाऽऽर्तस्य सिंहस्येवेतरौ मृगैः ॥१८॥ [१३
अथ मद-बाण-वेगेन प्रेतानां विषयं गतः ।
- २१.] ये त्वं आजौ नि-हताः शूरास् तैः संहाऽद्य समेष्यसि १९ [१४

१. भ-युद्धेष् ॥ २. रा_१ ल_१ ल_२ म भ-बलिभिर् । ३. म-च म० । म-
स म० ॥ ४. अ म-रामं सुदु० । रा_२-राम सुदुर्धर्ष ॥ ५. भ-प्रवर्तय । ६. रा_२
त्याजयिष्यामि त्वां प्राणैर् ॥ ७. रा_२ म भ-यत्तदा । ८. भ-कोपोभव० ॥ ९. अ
प्र रा_२ फ म भ-तेऽद्याऽपि चाऽहानि । १०. भ-महाहवे ॥ ११. भ-दर्शनं प्राप्तो
मम राम रणाजिरे । १२. अ-०जनाः । फ म-०तरे मृगाः ॥ १३. भ-प्रेतरा-
क्षिपत् । १४. रा_२ फ म भ-वयाजौ । १५. भ-सह त्वं ॥

- बहुनाऽत्रे किम् उक्तेन शृणु राम वचो मम ।
 २२] पश्यन्तु सकलां लोकाम् त्वां च मां च रणाऽजिरे ॥२०॥ [१५.
 अस्त्रैर् वा गदया वाऽपि बाहुभ्यां वा महाऽऽह्वे ।
 २३] अद्भ्य-अरतं येन यद् राम वर्ततां तेन नौ मूढम् । [१६
 तेन मां प्रति-युध्यस्व यदि जातोऽसि सत्-कुले ॥२१॥
 २४] अद्य मद्-बाण-निर्भिन्नं स्रस्तांऽगं क्षतजोक्षितम् ।
 क्रव्याऽद-संघाः कर्षन्तु रणे रेणु-परिष्कृतम् ॥२२॥ [N
 २५] मद्-बाहु-गोचर-गतः साम्प्रतं न भविष्यसि । [N
 मकराऽक्ष-वचः श्रुत्वा रामो दशरथाऽऽत्मजः ।
 २६] अब्रवीत् प्र-हसन् वाक्यम् उत्तरोत्तर-वादिनम् ॥२३॥ [१७
 चतुर्दश-सहस्राणि रक्षसां त्वत्-पिता च सः ।
 २७] त्रि-शिरा दूषणश् चैव हता मे दण्डके वने ॥२४॥ [१९
 स्व-आशिताम् तत्र मांसेन शृभ्र-गोमायु-वायसाः ।
 २९] भ्रमिष्यन्त्य अद्य ते पार्ष तीक्ष्णतुण्डनखाऽऽयुधाः ॥२५॥ [२०
 रुधिराऽऽर्द्र-मुखा हृष्टा रक्तपक्षाऽण्डजाश् च ये ।
 ३०] खे गता वसु-धां चैव भ्रमिष्यन्ति संमेन्त-तः ॥२६॥ [२१
 कथ्यसे किं वृथा मूढ बहुन्य अ-सदृशानि तु ।
 ३१] न रणे शक्यते जेतुं विना युद्धेन वाग्-बलात् ॥२७॥ [१८

१. भ-०ना वा । २. अ प्र रा२ फ म-लोकाः समरे त्वां मा चैव ॥

३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-अस्त्रैश्च । ४. प्र रा२ फ-नो युधि । ५. भ-वर्ततां तेन
 वा युद्धमभ्यस्तं चापि यत्त्वय्य ॥ ६. अतः परमधिकः पाठः— भ-स्वामद्य निह-
 निष्यामि यदि तिष्ठसि संयुगे ॥ ७. भ-स्वादुना ८. भ-अद्य तदा भविष्यन्ति ॥
 ९. भ-ह । १०. भ - खं । ११. भ-ये चान्ये पिशिताशिनः ॥ १२. भ-रक्षो ।
 १३. अतः परमधिकः पाठः— भ-एवमुक्त्वा महाबाहुः संघाय धनुषि शयम् ।
 आकर्यांपूर्यामाकृष्य चिकोषाहितवक्त्रमि ॥ तमापसंतं संप्रेक्ष्य शरमेन्तं क-

- एवम् उक्तम् तु रामेण खर-पुत्रो निशा-चरः ।
 ३२] बाणौघान् मुमुचे तस्मै राघवाय रणाऽजिरे ॥२८॥ [२२
 ताञ्छरौञ्छर-वर्षेण रामश्चिच्छेद नैकधा ।
 ३३] नि-पेतुर्भुवि ते छिन्ना रुक्म-पुङ्खाः सहस्र-शः ॥२९॥ [२३
 तद् युद्धम् अभवत् तत्र समेत्याऽन्योऽन्यम् ओजसा ।
 ३४] खर-राक्षस-पुत्रस्य रामस्य च महाऽऽत्मनः ॥३०॥ [२४

सन्निभम् । मकराक्षः प्रविच्छेद त्रिभिर्भङ्गैः प्रतापवान् ॥ ततो रामः शितैर्बाणैः
 षड्भिस्तं राक्षसोत्तमम् । स्नापुनद्वैः शिलाधौतैर्ललाटे समताडयन् ॥ तौ दृष्ट्वा
 क्षप्रयुक्तौ तु यमांतकसमप्रभौ । अन्योन्यं समरे जघ्नुः पुनर्बान्गराक्षसाः ॥ चि-
 क्तीर्षुः प्रतिकर्तुं स मकराक्षो महाबलः । मुमोचाशीनिषाकाराङ्गाराचानेकवि-
 शनिं ॥ तैर्होमपुंस्त्वैस्तीक्ष्णाम्रेललाटे ताडितः समम् । चुक्रोध राघवः श्रीमाम्ना-
 राक्षैर्भृशताडितः ॥ चिक्षेप राक्षसे रामो नाराचान्सुसमाहितान् । नाराच-
 माला सा तस्य शुशुभे वदनाश्रिता । यथा शरदि मत्तानामावली मधुपा-
 यिनाम् ॥ भङ्गं निशितमादाय ततो रामो व्रतां वरः । अस्यतः क्षिप्रहस्तस्य
 धनुर्भिच्छेद भासुरम् ॥ ध्वजमेकेषुया चैव प्रतोदं सारथेस्तदा । चतुर्भिश्चतुरो
 बाहान्मकराक्षं च पंचभिः ॥ ततो निमेषादपरं सज्यं कृत्वा महाधनुः ।
 उत्ससर्ज महाबाहुर्मंडलीकृतकार्मुकः ॥ मकराक्षः शरान्घोरान् कालांतक्य-
 मोपमान् । तयोर्मुक्तेन च तदा शरजालेन भास्वता । द्वितीयमिव चाकाशं
 तलवद्धमभूत्तदा । अथानेयं महाघोरं तामसं नाम नामतः । उत्ससर्ज
 महाबाहुरस्त्रमप्रतिवारयाम् ॥ सौरियास्त्रेण तं चापि काकुत्स्थः प्रमथाथ ह ।
 ततोस्त्रयुद्धमभवत्सुमुलं लोमहर्षणम् ॥ अभूत्पूर्वं सुमहद्दामराक्षसयोस्तदा ।
 निहत्यास्त्रमहावर्षं मकराक्षस्य रक्षसः ॥ १. भ-नास्ति । २. भ-अद्यजत् ॥
 ३. भ-ततस्तान् । ४. भ-पेतुस्ते भुवि विच्छिन्ना ॥ ५. भ-राक्षसस्य च
 पुत्रस्य सूनोर्देशरथस्य च ॥

- जीमूतयोर इवाऽऽकाशे शब्दो ज्या-तलयोस् तयोः ।
 ३५] धनुर-मुक्तः स्वनोत्कृष्टः श्रूयते हि रणाऽजिरे ॥३१॥ [२०
 देव-दानव-गन्धर्वाः किं-नराश्च च महोरगाः ।
 ३६] अन्तरिक्ष-गताः सर्वे द्रष्टु-कामास् तद् अद्भुतम् ॥३२॥ [२६
 विद्धम् अन्योऽन्य-गात्रेषु द्वि-गुणं वध्यते परः ।
 ३७] कृतै-(!त्त)-प्रकृत(!त्त)म् अन्योऽन्यं कुर्वति तौ रणाऽजिरे ३३ [२७
 शरौघ-सन्तताः सर्वा दिशश्च च वि-दिशस् तथा ।
 ३८] सं-च्छन्ना वसु-धा चैव सम्-अन्तान् न प्र-काशते ॥३४॥ [२९
 राम-मुक्ताब् छित्तान् बाणान् राक्षसोऽप्य् अच्छिनद् रणे ।
 ३९] रक्षो-मुक्तांश्च च रांमो वै नैकधा प्राऽच्छिनच्च छरैः ॥३५ [२८
 ततः क्रुद्धो महा-बाहुर् धनुश्च चिच्छेद सं-युगे ।
 ४०] अष्टंभिर् अथं नाराचैः मृतं विव्याथ राघवः ॥३६॥ [३०
 छित्त्वा शरै रथं रामो रथाद् अश्वान् अमोक्षयत् ।
 ४१] वि-रथो वसु-धां प्रोऽऽप्य मकराऽक्षो निशा-चरः ॥३७ [३१
 अधिकं क्रोध-संरंभः शूलं जग्राह पाणिना ।
 ४२] त्रासनं सर्व-भूतानां युगाऽन्ताऽग्नि-सम-प्रभम् ॥३८॥ [३२
 संवि-भ्राम्याऽथ तं शूलं प्र-ज्वलन्तं निशा-चरः ।
 ४३] क्रोधाच्च च प्राऽष्टिणोत् तस्मै राघवाय महाऽऽत्मने ॥३९ [३४
 आ-पतन्तं ज्वलन्तं तु खर-पुत्र-कर-च्युतम् ।
 ४४] बाणैस् तु त्रिभिर् आ-काशे शूलं चिच्छेद राघवः ॥४०॥ [३५

१. ल, ल, अ-भुवि । अ-तद । २. अ-स्म ॥ ३. अ-राः सम० । ४. फ-
 •छचराः । अ-अन्तरिक्षे स्थिताः । ५. रा, ल, ल, नास्ति ॥ ६. अ-गात्रेषु विव्यये-
 न्योन्यं द्विगुणं विव्यथे पुनः । ७. अ-कृतप्रतिकृते यत्नौ चेरत्सु ॥ ८. अ-बाणौघः
 संततैः । ९. अ-प्रच्छादितास् ॥ १०. अ-हि बाणंस्तात्रक्षरिचच्छेद सायकैः । ११. अ-
 रामोपि ॥ १२. अ-मिर्त्तव ॥ १३. अ-परैस्तथा । १४. अ-व्यपोषयत् । १५. अ-
 •थोप्यथ भूमिष्ठो ॥ १६. अ-क्रोधरत्केक्षणः शीघ्र ॥ १७. अ-प्रहस्याविध्य तच्छूलं
 मकराक्षो ॥ १८. ल, ल, प्र अ-च ॥

- तच्च छिन्नं वसुधां शूलं दिव्यं हाटक-भूषितम् ।
 ४२] व्य-अदीर्यत महोल्केव राम-बाणाऽर्दितं भृशम् ॥४१॥ [३६
 तच्च छूलं नि-हंतं दृष्ट्वा रामेणाऽद्भुत-कर्मणा ।
 ४३] साधुसाध्व इति भूतानि व्या-हरन्ति नभस्-तलात् ४२ [३७
 तद् दृष्ट्वा वि-फलं शूलं मकराऽक्षो निशा-चरः ।
 ४७] मुष्टिम् उद्-यम्य काकुत्स्थं तिष्ठ तिष्ठेति चाऽब्रवीत् । ४३ [३८
 स तं दृष्ट्वा पतन्तं तु प्र-हस्य रघु-नन्दनः ।
 ४८] पावकाऽस्त्रं ततो रामैः सं-दधे च शंराऽऽसने ॥४४॥ [३९
 तेनाऽस्त्रेण हतो रक्षः काकुत्स्थेन रणाऽजिरे ।
 ४९] संभिन्न-हृदयस् तत्र पपात च ममार च ॥४५॥ [४०
 ततम् ते राक्षसाः सर्वे मकराऽक्षे हते तदा ।
 N] लङ्काम एव प्र-धावन्ति राम-बाण-प्रपीडिताः ॥४६॥ [४१
 दशरथ-नृप-पुत्र-बाण-वेगै

रजनि-चरं नि-हंतं खराऽऽत्मजं तम् ।

ददृशुर् अंति-बलं सुराः प्र-दृष्ट्वा

N] गिरिम् इव वज्र-हतं क्षणाद् वि-शीर्णम् ॥४७॥ [४२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे मकराऽक्ष-वधो नाम

सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥५७॥

१. भ-विहतं । २. भ-०रंत विहायसि ॥ ३. अतः परमधिकः पाठः—म-
 स्थितोहं यदि ते शक्तिर्युध्यस्वाद्य मया सह ॥ ४. भ-च । ५. भ-शीघ्रं । ६. भ-
 स्वश० ॥ ७. भ-तदा रणे । ८. भ-छिन्नवर्मतनुत्राणं ॥ ९. भ-निमातिते । १०. प्र
 राक्ष म-०बाणादितास्तदा । भ-रामेणाभ्यर्दिता ययुः ॥ ११. भ-अथ च देवताः ।
 १२. भ-तदा विशालं ॥ १३. प्र राक्ष भ-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । १४. भ-
 मकराक्षवधः ॥

[वं-२२,५२]= [अष्टापञ्चाशः सर्गः] =[दा-८०]

मकराऽक्षं हतं श्रुत्वा रावणः समितिं-जयः । [१ पू
 N] राक्षसाश्च चैव ये तत्र प्रधाना नि-हता रणे ॥१॥ [N
 तौ चाऽपि भ्रातरौ श्रुत्वा कुम्भकर्णाऽऽत्मजौ रणे । [N
 N] आ-दिदेशाऽथ सं-क्रुद्धो रणायेन्द्र-जितं पुनः ॥२॥ [२ उ
 जैहि वीर महा-वीर्यौ रणे राघवै-लक्ष्मणौ ।
 अ-दृश्यो दृश्यमानो वा सर्व-था त्वं बलाऽधिकः । [३
 N] वानरं चैव सु-ग्रीवं तं वाऽनार्यं वि-भीषणम् ॥३॥ [N
 तम् अप्रतिम-कर्मणं जितवांसं त्वं शची-पतिम् ।
 N] किं पुनर् मनु-जौ वीरौ न हनिष्यसि सं-युगे ॥४॥ [४

N] तयोक्ते राक्षसेन्द्रेण प्रति-गृह्य पितुर् वचः ।
 १९पू] यज्ञ-भूमौ स विधिवज् जुहावाऽग्निम् अयेन्द्र-जित ॥५॥ [५
 N] जुह्वतश्च चाऽस्य तत्राऽग्निं रक्षसो भीम-कर्मणः ।
 २१उ] आ-ययुस् तत्र सं-भ्रान्ता राक्षसा यत्र रावणिः ॥६॥ [६
 शस्त्राणि शर-पत्राणि सर्व-इधश्च च वि-भीतकाः ।
 २२] लोहितानि च वर्सांसिस्रुवा काष्णाऽऽयसी तथा ॥७॥ [७

१. रा फ म-हतेषु तेषु रक्षस्सु रावणो राक्षसाधिपः । २. रा २ फ म-
 नास्ति ॥ ३. प्र भ-०त्मजावुभौ । ४. भ-सुतं । ५. रा २ फ म-अत आरभ्य
 ११-शश्लोकान्तः पाठः ४१-शश्लोकात्परं व्यत्यासेन पठितः ॥ ६. रा १ ल १ ल २
 ब अ प्र-याहि । ७. भ-त्वं रामल० । ८. रा १ ल १ ल २ ब अ प्र-तथार्थं च । ९ भ-
 नास्ति ॥ १०. रा २ फ म-इन्द्र जयसि संयुगे । ११. रा २ फ म-किमुक्तो मानुषौ
 दृश्यौ । भ-०जौ वीर ॥ १२. ल २ ब अ प्र फ म भ-तयोक्तौ ॥ १३. रा १ ल १
 ल २ ब अ प्र-सर्गाणि । रा २ फ-दर्भाश्च । १४. म-नास्ति ॥

सर्व-तोऽग्निं समा-स्तीर्य शर-पत्रैः स-तोमरैः ।

- २३] छागस्य कण्ठ-देशं तु छित्वा जग्राह शोणितम् ॥८॥ [८
 २४पू] जुहाव च संम-इद्धस्य ततो वह्नेर् महाऽविषः ।
 बभ्रुवुस् तानि लिङ्गानि वि-जयं प्रति तस्य वै ॥९॥ [९
 २५] प्रदक्षिणाऽऽवर्त-शिखस तप्त-काञ्चन-सन्निभः ।
 २६पू] हविस् तु प्रति-जग्राह पावकः स्वयम् उत्थि(द्-स्थि)तः ॥१०॥ [१०
 हुत्वाऽग्निं तर्पयित्वा तु दैत्य-दानव-राक्षसान् ।
 २९] आ-रुरोह रथं दी-प्तम् अन्तर्धान-गतं शुभम् । [११
 N] स वाजिभिश् चतुर्भिश् च बाणैश् च नि-शितैर् युतम् । ११ [१२पू

- क्रोधेन महताऽऽविष्टो निर-जगाम महा-बलः ।
 राक्षसाश् चैव ये तत्र प्रधानाँऽसुरसम्पताः ।
 N] परि-चार्याऽऽशु निर-जग्मुः सर्वे ते काम-रूपिणः ॥१२॥ [N
 ततो रावणिम् आ-यान्तं पताका-ध्वज-शोभितम् ।
 N] अभ्य-अयाद् राक्षस-बलं वि-नदद् वै युयुत्सया ॥१३॥ [N
 नादास् तूर्य-प्रधानाश् च शंखानां च सहस्र-शः ।
 N] जज्ञिरे सिंह-नादाश् च भेरीणां च महा-स्वनाः ॥१४॥ [N
 तं ते सम-ईक्ष्य निर-यान्तं रावणिं राक्षसैर् वृतम् ।
 N] आ-पेतुर् हरयः सर्वे गजाः पुष्करिणीम् इव ॥१५॥ [N
 ततः प्र-वृत्तः सु-महान् रक्षसां वानरैः सह ।
 ५९, २] सं-ग्रामस् तुमुलस् तत्र जयम् अन्योऽन्यम् इच्छताम् १६ [N
 ३पू] ततस् ते राक्षसा वीरा वानराणां महौजसाम् ।

१. प्र रा२ फ म भ-जीवितं ॥ २. फ-शरहोमस० । स-सहहोमस० ॥
 ३. फ म भ-तप्त ॥ ४. रा१ ल१ ल३ ब अ-श्रीमद् । ५. रा२ फ म-अतः पर विशति-
 सर्गस्थः १३-३८-शश्लोकान्तः पाठोऽधिकपाठत्वेन पठितचरः ३० ॥ ६. रा२ फ
 म-अत आरभ्य २२-शश्लोकान्तः पाठो नास्ति । ७. ब अ प्र-०नाः सु० ॥
 ८, भ-अन्वयाद् ॥ ९. भ-नानातूर्यनिनादाश्च ॥

- N] त्रासयन्ति ह् अनीकानि धनृण्य उद-यम्य वेगिताः॥१७॥ [N
 N] ते शरैर् बहुभिग् चित्रैम् तीक्ष्ण-वेगैर् अलं-कृतैः ।
 तोमरैर् अंकुशैश् चैव वानराब् जघ्नुर् आ-ह्वे ॥१८॥ [N
 ४] गदा-परिघ-निस्त्रिंश-शूल-पट्टिस-मुद्गरैः ।
 ३३] शक्ति-खड्ग-भुसुण्डीभिर् ऋष्टि-पात-विकम्पनैः ॥१९॥ [N
 गदा-मुसुल-चक्रैश् च भिण्डिपाल-परश्वधैः ।
 N] पांसुवाताऽग्निसलिलैर् भस्म-लोष्ट-नृण-द्रुमैः ॥२०॥ [N
 सं-रूजाऽऽरुज भिन्धीऽति जट्टि वि-द्रावयेति च ।
 ५] तयोस् तद् अभवद् युद्धं सेनयोर हरि-रक्षसाम् ॥२१॥ [N
 एकः समेति चैकेन द्वाभ्यां द्वौ चैव राक्षसौ ।
 ६] न्य-अपातयन् रणे तस्मिन् त्रयस् त्रीन् बहवो बहून् ॥२२॥ [N
 रावणिस् तु तंतः क्रुद्धंस् तान् उवाच निशा-चरान् ।
 ७] दृष्ट्वा भवन्तो युध्यन्तु वानराणां जिघांसया ॥२३॥ [N
 ततस् ते राक्षसाः सर्वे नर्दन्तो जंय-कांक्षिणः ।
 ८] अभ्य-अवर्षस् तदा घोरा वानराब् छर-वृष्टिभिः ॥२४॥ [N
 ते बध्यमानाः सम्-अरे वानराः पादपाऽऽयुधाः ।
 ९] अभ्य-अद्रवन्त सहसा गर्वितोस् तान् निशा-चरान् ॥२५॥ [N

१. प्र अ-त्रासयन्तो ॥ २. ल, ल, ब-तैः । ३. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 वाणैस् । ४. ल, ल, ब-तीक्ष्णैर्वेगैर् ॥ ५. अ-यट्टिप्रासवि० ॥ ६. अ-महा-
 मुसुल० ॥ ७. अ-प्र० ॥ ८. रा, ल, ल, ब अ प्र-चैके द्वौ । ९. अतः परमधिकः
 पाठः—रा, फ अ-निहतं मकराक्षं तं दृष्ट्वा रामेया संयुगे । शकजित्सुमहातेज
 विवेश रयासंकटम् ॥ ततो युद्धं समभवद् रक्षसां वानरैः सह । निघ्नतां तत्र
 चान्योन्यं निशाचरवनौकसाम् ॥ आक्रीड इव रुद्रस्य प्रतः काक्षात्पथे
 पशून् ॥ १०. रा, फ अ-मुगंक्रवस् ॥ ११. अ-नर्दन्तो युद्धकां० ॥ १२. रा, ल
 फ अ-राक्षसा भीमविक्रमाः । अ-सहितांस्तान्निशाचरान् । १३. अतः परमधिकः
 पाठः—अ प्र फ अ म अ-केचिच्छिलाः समादाय मुष्टिमुद्यम्य चापरे । वानराः
 समरे तस्मिन् राक्षसांश्च निजग्निरै ॥ जानुभ्यां पातितः केचिद्द्वानरैस्ते
 निशाचराः । सुहृदुर्बसुधोपान्ते हन्वमाना निशाचराः ॥

निरस्त-नीसा-कर्णाश् च राक्षसा भिन्न-मस्तकाः ।

१३] सुसुबु रुधिरं भूरि नैगा गैरिक-धातु-वत् ॥२६॥ [N

तैर् हतैर् हन्यमानैश् च भ्रमद्भिः पतितैर् अपि ।

१४] क्रूरम् आ-योधनं तेषां बभौ वानर-रक्षसाम् ॥२७॥ [N

राक्षसा बहवस् तत्र वानरैर् अर्दिता रणे ।

१५] व्य-अधावन्त तदा लंकां त्यक्तेन्द्र-जितम् आ-हवे ॥२८॥ [N

१६] तेषां प्र-द्रवतां लंका प्र-चकम्प स-कानना ।

N] शांस्वामृगभयाऽऽर्तानां राक्षसानां समन्त-तः ॥२९॥ [N

१६] इन्द्र-जिच् च ततः क्रुद्धो महा-तेजा महा-बलः !

वानराणां शरीराणि व्य-अश्रमन् नि-शितैः शरैः ॥३०॥ [N

१७] शरैर्गैकेन स तदा हरीणां पञ्च सप्त च ।

विभेद सम्-अरे क्रुद्धो राक्षसान् सम्प्र-हर्षयन् ॥३१॥ [N

१८] स बाणैः सूर्य-संकाशैः शीतकौम्भ-परिष्कृतैः ।

वानरान् सम्-अरे भीमः प्र-ममाथ सु-दुर्जयः ॥३२॥ [N

१९] ततोऽष्टा-दशभिर् बाणैः स विद्व्वा गन्ध-मार्दनम् ।

विध्याथ नर्वेभिश् चैव नलं दूराद् अव-स्थितम् ॥३३॥ [N

१. भ-०स्तहनुक० । २. रा_१ल_१ल_२ व अ प्र भ-लवद् रुधिरधाराश्च ।

३. रा_१ल_२ व-नागा ॥ ४. रा_२ फ म-नास्ति । ५. फ-स्तनद्भिर्नपतद्भिश्च

क्रूरमायोधनं बभौ । म-अधिकं निस्तनद्भिश्च क्रूरमायोधनं बभौ ॥ ६. रा_२-निहताम् ।

७. रा_२- वानरा निहता । फ म-निहता वानरं । ८. रा_२ फ म-परं त्यक्त्वा

लंकामेव निशाचराः ॥ ९. भ-०कम्पे । १०. रा_२-वानरैश्च भ० । ११. फ-

नास्ति ॥ १२. रा_२ फ म-०मद्रावणात्मजः ॥ १३. रा_२-शरण्यकेन । १४. रा_२

फ म भ-च हरीन् नव पञ्च च सप्त च ॥ १५. रा_२ फ म भ-शरैः । १६. रा_२-

शातकुम्भविमूषितैः । फ म-०भविभूषणैः । भ-शातकुम्भप० । १७. भ-भीमान् ॥

१८. रा_१ल_१ल_२ व अ प्र रा_२ म-स विद्धा ग० । फ-अत आरभ्य ३७-श

कमेकस्य प्रथमपादं यावन्नास्ति । १९. रा_२-नवभिर्वाणैर् ॥

२०] सप्तभिश् च महा-वीर्यं गवयं शीघ्र-गैः शरैः ।

पञ्चभिर् वि-शिवैश् चैव गजं विव्याद्य सं-युगे ॥३४॥ [N

२१] अरारांश् च पृथग् वाणैर् वानरान् अरि-मैदनः ।

N] प्रति-विव्याद्य चैकैकं सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥३५॥ [N

ततस् ते वानराः सर्वे भिन्न-देहा वि-चेतसः ।

२२] व्यथिता वि-द्रवन्नि स्म रुधिरेण सम्-उक्षिताः ॥३६॥ [N

के-चिद् आर्त-स्वरं चक्रुर् वि-नेर्दुश् च परे रणे ।

२३] रणे वा नि-हंताः के-चिन नि-पेतुर् विगताऽसत्रः ॥३७॥ [N

ते हन्यमाना वाणौघैस् तेनाऽमित्रेण सं-युगे ।

२४] शत्रुभा इव सं-पेतुर् वानराः सर्व-तो दिशः ॥३८॥ [N

के-चिद् आ-रुहुर् वृक्षान् के-चिद् आ-रुहुर् न-गांन् ।

२५] के-चिद् आ-प्लुत्य सहसा वानरास् तु गता वनम् ॥३९॥ [N

६०-१. पू] वि-द्राव्य वानरान् सर्वान् इन्द्र-जित् समिति-जयः ।

N] रणात् प्रति-ययौ शीघ्रं स्वां पुरीं रावणाऽऽत्वजः ॥४०॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे इन्द्रजिद्-युद्धं नामाऽष्टापञ्चाशः सर्गः ॥५८॥

१. रा२ म-०वीर्यो नील मर्मविदारणैः । २. रा२-मार्गणैः ॥

३. रा२ फ म-म रणाजिगं । भ-अरिमदनः ॥ ४ रा१ ल२ ब अ प्र

फ-शरा । ५ रा२-०ननाः ॥ ६. रा२फ म-विभिन्ना वानरा । ७. रा२ म फ

भ-रक्षोबाणहताः । ८. रा२फ म भ-०तुश्च ग० ॥ ९. अतः परमधिकः पाठः—

फ- ते कूटयोधिनस्तस्य संग्रामे दृष्टविक्रमाः ॥ १०. रा२ फ म-केचिच्च

धरणीधरान् । ११. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वानरा ययुरम्बरम् । म-०रास्ते

गता क्षयं । १२. रा२ फ-केचिच्च तत्रा युध्यन्त युद्धव्रतममनुव्रताः ॥

१३. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-विद्राव्य सर्वान्श-

वगाम्नागरं प्रविशेश ह । तं रावणः परिष्वज्य मुदा वचनमब्रवीत् ॥ लघुलक्ष्मा

महावीर्यां येपि राक्षसपुंगवाः । ते वै सर्वे हताः पुत्र राघवेया दुरात्मना ॥

[वं-६०]= [एकोनषष्टितमः सर्गः] =[दा-८१]

N] स त्रि-ज्ञाय मतं तस्य रावणस्य महाऽऽत्मनः ।

१.उ] सन्नि-वृत्त्याऽऽहवात् तस्मात् प्र-विवेश पुंरीं तैतः ॥१॥ [१

सोऽनु-चिन्त्यं वधं तेषां राक्षसानां तरस्त्रिनाम् ।

२] रोषताम्रेर्क्षणो वीरो निर्-जंगाम पुनर् बेली ॥२॥ [२

स च पश्चिम-द्वारेण निर्-ययौ राक्षसेश्वरः ।

३] इन्द्र-जित् परमोद्विग्नः परेषां जनयन् भयम् ॥३॥ [३

मेघ-नादस् ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।

N] रणायाम्भ्युत्थिं(दृ-स्थि)तौ वीरौ जुहुंवे पावकं तदा ॥४॥ [४

रथं ततो व्यव-स्थाप्य रावणी राक्षसैर् वृतः ।

N] सीतां माया-मयीं कृत्वा तस्या वधम् अरोचयत् ॥५॥ [५

N] सर्वेषां मोहनाऽर्थं तु कृत्वा बुद्धिं सु-दुर्मतिः ।

त्वया पुनर्भृशं तत्र राघवः सहलक्ष्मणः । घोरेण शरबंधेन संयतो रयामूर्धनि ॥

सांप्रतं तु हरीन्सर्वान्द्रावयित्वा मुहुर्मुहुः । आगतोसि रयाद्वीर कोन्योस्ति

सहशस्त्वया ॥ तद्रुच्छ पुत्र भूयस्त्वमायोधनशिरः प्रति । जहि तौ पाप-

कर्मायौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ पुरा त्वयेन्द्रं निर्जित्य देवराजं सुराधिपम् ।

राक्षसा हर्षितास्तात यशः प्राप्तमनुत्तमम् ॥ अशक्यं च दीनाभ्यां च मनु-

ष्याभ्यां रणाजिरे * ॥ १. प्र रा३ फ म भ-राघवस्य । २. रा३ फ म-पुनः

पुरी ॥ ३. रा३ फ भ-०जुस्मृत्य । ४. रा१ ल१ ल२ व अ-०प्रमुखो वेगान् ।

५. भ-युद्धायैव मनो दधे ॥ ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०साधिपः । म-०सैर्वृतः ।

७. सर्वेषां ॥ ८. म-इन्द्रजित्तु तथा । रा३ फ म-०तदा । ९. रा१-०तो वी० ।

रा३ फ म भ-०भ्युद्यतौ । प्र-०तो वी रो जुहाव ॥ १०. भ-बलेन महतावृत्य ॥

* अतः परं 'यथोक्तं' इत्यादि 'स वाजिभिः' इत्यन्तं ५-११-शरलोकान्तं

पाठं पुनः पठित्वा 'जज्ज्वाल वपुषा चैव रावण्यः पावको यथा । इत्यार्षे रामायणे

शुद्ध-काण्डे रावणवाक्यं नाम सर्गः, इति चाऽधिकः पठितः ॥

- ४३] हन्तुं सीतां व्यव-सितः कपीनाम् अभि-तो ययौ ॥६॥ [६
 तं तु दृष्ट्वा विनिर्-यान्तं नंगर्याः काननौकसः ।
 ५] उत्-पेतुर् अभिसं-रब्धाः शिला-हस्ता युयुत्सवः ॥७॥ [७
 हनू-मान् पुर-तस् तेषां जगाम हरि-यूथपः ।
 ६] उद्-यम्य सु-महच् छृङ्गं पर्वतस्य दुरा-सदम् ॥८॥ [८
 स ददर्श निरा-लम्बां स्थिताम् इन्द्र-जितो रथे ।
 ७] एक-वेणी-धरां सीतां रक्षो-हरण-कषिताम् ॥९॥ [९
 परिक्रिप्तैकवसनां मण्डनाऽर्हाम् अ-मण्डिताम् ।
 N] रण-नेणु-समादिग्धां मीम-रूपां वराऽऽननाम् ॥१०॥ [N
 रजो-मलाभ्यां सं-लिप्तैः सर्व-गात्रैर् अव-स्थिताम् । [१०उ
 ददर्श हनु-मांस् तत्र स-पंक्तौ इव पद्मिनीम् । [N
 N] स मुहूर्तम् इव ध्यान्वा सीतेयम् इति वानरः ॥११॥ [११पू
 तां दीनां मल-दिग्धाऽङ्गीं रथ-स्थां प्रेक्ष्य मैथिलीम् ।
 ८] बाष्प-पर्याकुल-मुखो हनू-मान् व्यथितोऽभवत् ॥१२॥ [१२
 अब्रवीत् तां तु शोकाऽऽर्तां निर-आनन्दां तपस्विनीम् ।
 ९] दृष्ट्वा सीतां रथे तस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः ॥१३॥ [१३
 किं चिकीर्षितम् अस्येति चिन्तयन् स महा-कपिः ।
 १०] सह तैर् वानरैः सर्वैर् अभ्य-अथावत् स रावणिम् ॥१४॥ [१४

१. भ-वानरामिमुख ॥ २. भ-नास्ति ३. अ-नास्ति ॥ ४. भ-
 ततो दीनां सीता । ५. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र भ-उपवासकृशानना ॥
 ६. रा_१ ल_१ ल_२ व अ भ-दीना विवर्णवदना मूर्च्छया भृशदुःखितां । प्र-
 नास्ति । ७. प्र म-नास्ति ॥ ८. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-रतामिवाभ्यां । ९. क
 भ-आलिः । १०. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-अर्धगात्रैर् । ११. रा_२ म-नास्ति ।
 १२. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-सायाह । १३. भ-मेदिनी । १४. ल_१ ल_२
 अ प्र रा_२-सुमु० ॥ १५. रा_१ ल_१ ल_२ व अ प्र-१२-शश्लोकादारभ्य
 १७-शश्लोकपूर्वार्धान्तःपाठो नास्ति ॥

- तद् वानर-बलं दृष्ट्वा रावणिः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 ११] कृत्वा वि-क्रोशं निस्त्रिशं प्र-जहास महा-स्वनम् ॥१५॥ [१५
 तां-प्र-गृह्य म केशेषु रावणिर् जनकाऽऽत्मजाम् ।
 १२] क्रोशन्तीं राम रामेति दृष्ट्वा माया-मयीं तदा । [१६
 स्वङ्ग-रत्नं समा-गृह्य केश-पक्षे पराऽमृशत् ॥१६॥ [१६पू
 १३] गृहीतां तां तदा दृष्ट्वा हनु-मान् दैन्यैम् आ-गतः । [१७पू
 N] बभूव चिर-दृष्ट्वा हि तेन सा जनकाऽऽत्मजा ॥१७॥ [१७उ
 N] तद्-वधायोद्-यतं पापं हनु-मान् पवनाऽऽत्मजः । [१७उ
 अब्रवीत् परम-क्रुद्धो रावणिं परि-भर्त्सर्यन् ॥१८॥ [१८उ
 १४] नृ-शंसाऽन-आर्यं दुर्-वृत्तं क्षुद्रं पाप-विनिश्चय । [२०उ
 N] ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसीं योनिम् आ-स्थितः ॥१९॥ [१९उ
 N] धिक् त्वां पाप-समाचारं यस्य ते मतिर् ईदृशी ।
 अ-कार्यं नाऽद्य ते कार्यम् ईदृशं सु-विर्गर्हितम् ॥२०॥ [२०
 १५] च्युतां गृहाच् च राज्यांश्च च राम-हस्तांश्च मैथिलीम् । [२१पू
 अन-आगसां त्वं वि-वशाम् अ-पापां किं जिघांससि । [N
 १६] किं तु चैवाऽपराधोपि यद् एनां हन्तुम् इच्छसि ॥२१॥ [२१उ
 सीतां च हत्वा न चिराज् जीवितं मोक्ष्यसे प्रियम् ।
 १७] वधाऽईः कर्मणाऽनेन मम हस्त-गतो ह्य असि ॥२२॥ [२२
 ये च स्त्री-घातिनो लोके ये चैवाऽर्वेध्य-घातिनः ।
 १८] इह जीवितम् उत-सृज्य प्रेत्य तां उप-भोक्ष्यसे ॥२३॥ [२३
 एवं ब्रुवाणो हनु-मान् बहुभिर् वानरैर वृतः ।

१. भ-लक्ष्मणेति च तां मुहुः ॥ २. भ-मूर्धजेषु । ३. भ-दुःखितोऽभवत् ॥
 ४. रा२ फ म भ-दुःखजं वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन् । ५. अ म-रावणिः । ६.
 भ-राक्षसाधमं ॥ ७. भ-पापपराक्रम ॥ ८. भ-नृशंस लोकगर्हितं ॥ ९. रा१ ल१
 क२ व अ प्र-भोगाच् । १०. रा२ फ म-नास्ति ॥ ११. भ-जीविष्यसि कथंचन ॥
 १२. फ- चैव शिशुषा० ॥ १३. रा१-तामनुभोक्ष्यसि ॥

- १९] अभ्यू-अधावत सं-कुण्डो राक्षसेन्द्र-सुतं प्रति ॥२४॥ [२४
 औ-पतत तु तदा भीमं तद् अनीकं वनौकसाम् ।
 २०] राक्षसो भीम-कर्मा स सम-अरे प्रत्य-अवारयत ॥२५॥ [२५
 तां तु बाण-सहस्रेण त्रि-क्षोभ्य हरि-वाहिनीम् ।
 २१] परि-वार्य हनृ-मन्तं प्रत्य-उवाचेन्द्र-जित तदा ॥२६॥ [२६
 सु-ग्रीवस त्वं च रामश् च यन निमित्तम् इहाऽऽगताः ।
 २२] तां हनिष्यामि वैदेहीम् एषोऽद्य तव पश्यतः ॥२७॥ [२७
 इमां हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानर ।
 २३] सु-ग्रीवं च हनिष्यामितं चाऽन्-आर्य त्रि-भीषणम् ॥२८ [२८
 २४पू] न हन्तव्याः स्त्रियश् चेति यद् ब्रवीषि प्लवं-गम् । [२९पू
 N] सर्व-कालं मनुष्येण व्यवसाय-वना सदा । [N
 २४उ] पीडा-करम् अ-मित्राणां यत् स्यात् कर्तव्यम् एव तत् २९। [२९उ
 तम् एवम् उक्त्वा रुदतीं सीतां माया-मयीं ततः ।
 २५] शित-धारेण खड्गेन तां जघानेन्द्र-जित स्वयम् ॥३०॥ [३१
 यज्ञोपवीत-मार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी ।
 २६] सा पृथिव्यां पृथु-श्रोणी पपात प्रिय-दर्शना ॥३१॥ [३२
 तम् इन्द्र-जित स्वयं हत्वा हनृ-मन्तम् उवाच ह ।
 २७] पाप रामस्य पश्यैतांमे एक-पत्नीं वि-नाशिताम् ॥३२॥ [३३
 एवं खड्गेन रुदतीं हत्वा तां चारु-लोचनाम् ।
 २८] आ-स्थितः स रथं हृष्टो त्रि-ननाद महा-स्वनम् ॥३३॥ [३४

१. रा२-सुकुण्डो ॥ २. रा२ म-० तंतं तु तं ॥ ३. म-वीर्यवन्तं ॥ ४. म-
 वधिष्यामि ॥ ५. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-आर्यं च ॥ ६. रा२ फ म भ-नास्ति ॥
 ७. रा२-नास्ति । ८. म-तदा ॥ ९. फ म-स्त्रियं । १०. रा२ फ म भ-
 मया । ११. प्र फ म भ-पश्येतां । १२. रा२-नास्ति ॥ १३. म-सीता सर्वं हत्वा
 क्षक्रजिब्रावणात्मजः ॥

व्यादिताऽऽस्यस्य नदतम् तम् उग्रं भीम-निस्वनम् ।

२९] वानराः शुश्रुवुः शब्दम् अनु-रूपम् अव-स्थिताः ॥३४॥ [३५

तद् अशनि-वद् उरु-वेग-निःस्वनं

नि-नदम् अथेन्द्रजितो महा-स्वनम् ।

रिपु-भय-जननं नि-शम्य ते च

N] लघु-हृदयाः कपयश् चकम्पिरे ॥३५॥ [N

तं हृष्ट-रूपं संमुद्-ईक्ष्य वानरा

विषण्ण-रूपाः समभिप-दुदुवुः ।

वि-हाय संग्रार्भ-शिरो महौजसः

N] प्र-तस्थिरे वायु-मुतं तरस्त्रिनम् ॥३६॥ [N

तथा तु सीतां विनि-हत्य दुर्-मतिः

महृष्ट-चेताः स बभूव रावणिः ।

अचिन्तयच् चाऽपि तदा स राक्षसः

N] कथं वि-जेयौ युधि-राघवाच् इति ॥३७॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-कौण्डे मायासीता-वधो नामकोनषष्टिनमः सर्गः ॥५९॥

[वं-६१] = [षष्टितमः सर्गः] = [दा-८२]

श्रुत्वा तं भीम-निर्हादं शब्दं शक्राऽशनि-स्वनम् ।

१.] वीऽऽसंभाणा दिशः सर्वे दुदुवुर् वानरर्षभाः ॥१॥ [१]

१. भ-समरे तस्योग्रं । २. रा, ल, ल, व अ भ-अदरे प्रत्यव० ।
 ३. प्र-नास्ति ॥ ४. प्र रा, ल, ल, व अ-तमशनिपटु मेघनिः० ।
 ५. रा-नास्ति ॥ ६. फ म-व निरीक्ष्य । ७. रा-नास्ति । अतः
 परमधिकः पाठः—म-विषर्ष्यचेता बलिनं बलीयलो बलाधिकं शक्रबल-
 प्रभर्षनम् । ८. रा-०मगति । ९. भ-हतौजसः । १०. रा, ल, ल, व अ प्र
 भ-वनौकसः संप्रतिपेदिरे स्म ते । ११. फ-नास्ति ॥ १२. फ म-नास्ति ॥ १३. व
 प्र रा, भ-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ १४. रा, ल, ल, व अ प्र भ-तत्र ।
 १५. ल, ल, व अ प्र रा, फ म-वीक्ष्य० ॥

तान् उवाच हरीन् सर्वान् हनुमान् पर्वनाऽऽत्मजः ।

२] विषण्ण-वदनान् दीनांस् त्रस्तान् वि-द्रवतः पृथक् ॥२॥ [२

किं विषण्ण-मुखा दीनां वि-द्रवध्वं प्लवं-गमाः ।

३] त्यक्त्वा युद्धे समुत्तं-साहं शूर-त्वं वैः क तद् गतमे ॥३॥ [३

पृष्ठ-तोऽनु-व्रजध्वं माम् अग्र-तो यान्तम् आ-ह्वे ।

४] शूरैर् अभिजनोत्पन्नैर् न युक्तं हि पलायितुम् ॥४॥ [४

इत्य एवम् उक्त्वा हरयः सम्-अरे भीम-विक्रमाः ।

५] शैल-शृङ्गाणि गृह्णन्तो द्रुमांश् च वि-विधान् बहून् ॥५॥ [५

अभि-पेतुश् च नर्दन्तो राक्षसान् वानरर्षभाः ।

६] परि-वार्य हनु-मन्तम् अन्व-अयुश् च महाऽऽह्वे ॥६॥ [६.

सर्वैर् वानर-मुख्यैः स हनु-मान् परि-वारितः ।

७] हुताऽशन इवाऽऽचिष्-मान् अदहच्च छद्म-वाहिनीम् ॥७॥ [७

स राक्षसानां कदनं चकार सु-महाबलः ।

८] वृतो वानर-सैन्येन कालाऽन्तक्यम्योपमः ॥८॥ [८

स तु शोक-समाविष्टः क्रोपेन च महा-कपिः ।

९] हनु-माम् रंविणि-रथे शिलां गुर्वीम् अपांतयत् ॥९॥ [९

ताम् आ-पतन्तीं दृष्ट्वा तु रथः सारथिणा तदा ।

१०] विषेयाऽध्व-समायुक्तः सु-दूरंम अप-वाहितः ॥१०॥ [१०

१. रा२ फ म-दृ० । भ-समेतं आरुतात्मजः । २. भ-नीतांस ॥ ३. रा२ फ म-किमिदं विषण्णवदना । ४. प्र म भ-महोत् । ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-च कृत कृतं । भ-नस्कृतो गतं ॥ ६. भ-० नोपेतैर् । ७. रा२ फ म-विनिवर्तितुं ॥ ८. रा२ फ-अपि । म-तथा । ९. भ-शिलाप्राणि द्रुमांश्चापि जगृहुर्दृष्टमानसाः ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व अ-नदन्तो ॥ ११. भ-स तैर् । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र फ भ-० ख्यैश्च । १३. म भ-सर्वतो वृतः । १४. भ-प्रा० ॥ १५. रा२ फ-राक्षसानां च ॥ १६. रा२ फ म-क्रोपेन चाविष्टो शोकेन । भ-० न चाविष्टो क्रोपेन । १७. भ-महाबलः । १८. प्र रा२ फ-हनुमान् राक्षसरथे । १९. रा२ फ-पातया-मास वै शिलां । म-अपातयन्महती शिलां ॥ २०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-स शीघ्रं ॥

- तम् इन्द्र-जितम् अ-प्राऽऽप्य स-सारथि-रथं तदा ।
 ११] विवेश धरणीं भित्त्वा शिला सा शत-धा तदा ॥११॥ [११
 राक्षसानाम् अभूद् धैर्यो दृष्टेन्द्र-जितम् आ-ह्वे ।
 N] मुक्तं वायु-स्रुताद् वीरं सारथिं चाऽप्य् अपृजयर्न् ॥१२ [N
 पतितायां शिलायां तु व्यथितां रक्षसां चमूम् ।
 १२] ताम् अभ्य-अधावञ् छत-शो नन्दन्तः काननौकसः ॥१३ [१३
 ते द्रुमांश् च महा-काया गिरीणां शिखराणि च ।
 १३] चिक्षिंपू रक्षसां मध्ये वानरा भीम-विक्रमाः ॥१४॥ [१४
 शिला-वर्षे तथाऽर्सह्यं वि-सृजन्तः प्लवं-गमाः ।
 N] शत्रूणां कदनं चक्रुर् नेहुंश् च वि-विधैः स्वनैः ॥१५॥ [१५
 वानरैस् तैर् महा-वीरैर् भीम-रूपा निशा-चराः ।
 १४] वि-दार्याऽभि-हता वृक्षैर् व्य-अचेष्टन्त धरणी-तले ॥१६॥ [१६
 स सैन्यम् अभिवीऽऽक्ष्याऽथ वानराऽर्दितम् इन्द्र-जित् ।
 १५] प्रगृहीताऽऽयुधः क्रुद्धः परान् अभि-मुखो ययौ ॥१७॥ [१७
 शरौघान् व्य-असृजत् सैन्ये स्व-सैन्येनाऽभिसं-वृतः ।
 १६] जघान कपि-शार्दूलान् कुपितो रावणाऽऽर्मेजः ॥१८॥ [१८
 सं शूलैः शक्तिभिः खड्गैः पट्टिसैः कूट-मुद्गरैः ।
 १७] ते चाऽप्य् अनु-चराम् तस्य वानराञ् जघ्नुर आ-ह्वे ॥१९॥ [१९
 वानराश् चैव सं-क्रुद्धाः शिलाभिः पर्वतैस् तथा ।

१. भ-रथं साश्वसारथि । २. फ म-शिला सा व्यथितां गता । प्र रा२-०धा
 गता । भ-शिलाप्यथ समुद्रता ॥ ३. भ-चम् हर्षाद् । ४. म भ-चाभ्यपूज० । ल१
 ल२ च प्र रा२-०यत् ॥ ५. म-नन्दन्तः ॥ ६. भ-गिरिशृंगाणि चैव हि । ७. रा२फ-
 आक्षिपन् द्विषतां ॥ ८. रा२फ म-वृक्षशैलशिलावर्षे । ९. रा१ल१ल२ च प्र-नदन्तो
 विकृतस्वनाः । १०. भ-नास्ति ॥ ११. भ-तु महाभीमैर्वोररूपा । १२. रा१ल१ल२
 च प्र-तदा रणे ॥ १३. रा२ फ म-स शरौघानवसृजत् । भ-०घानसृजत्तत्र ।
 १४. रा२ फ म-सुबहून्पश्यतो द्रुमान् ॥ १५. रा२ फ म-भ-शूलैरशनिभिः ।
 १६. रा२ फ म-भ-०शैः प्रासमु० ॥ १७. भ-चापि । १८. फ-नास्ति ।

- १८] वृक्षैश् च सु-महा-कायान् राक्षसान् समुपाऽद्रवन् ॥२०॥ [N
राक्षसा वानरैः सार्धं वानराश् चाऽपि राक्षसैः ।
- १९] अयुध्यन्त महा-वेगां वि-बुधा दानवैर् इव ॥२१॥ [N
स-स्कन्ध-विटपैर् वृक्षैः शिलाभिश् च महा-बलः ।
- २०] हनु-मान् कदनं चक्रे रक्षसां भीम-कर्मणाम् ॥२२॥ [२०
तेन भग्राश् च चक्रन्दुं राक्षसा रुधिरोक्षिताः ।
- २१] वि-द्रुताः शत-शः सर्वे सम-ऋरे जीवितैषिणः ॥२३॥ [N
N] हनु-मान् अथ सं-रब्धो विमुखी-कृत्य राक्षसान् ।
सं नि-वार्य पराऽनीकम् अब्रवीत् काननौकसः ।
- २२] सत्त्वं-वन्तो नि-वर्तध्वं मम शक्यम् इदं बलम् ॥२४॥ [२१
त्यक्त्वा प्राणान् हि युध्यामो राम-प्रिय-चिकीर्षया ।
- २३] यन्-निमित्तं वयं सर्वे हता सां जनकाऽऽत्मजा ॥२५॥ [२२
इमम् अर्थं च वि-ज्ञाप्य राम-सुग्रीवयोर द्वैधीः ।
- २४] तौ यत् प्रति-करिष्येते तत् करिष्यामहे वयम् ॥२६॥ [२३
इत्थं उक्त्वा वानर-श्रेष्ठो वारयन् युधि रौक्षसान् ।
- २५] शनैः शनैर् अ-सम्भ्रान्तो ह्य अगच्छद् यत्र राघवी । ११ [२४
२६उ] क्षत-विक्षत-गात्राम् ते हरयश् च व्युपाऽरंभन् ॥२७॥ [२५पू
रावणिश् चाऽपि सं-दृष्टः प्र-याते मारुताऽऽत्मजे । ११
- २७] नि-कुम्भिलाम् अधि-ष्टाय जुहावाऽग्निम् अथेन्द्र-जित् १२८। [२६

१. फ म-नास्ति ॥ २. ल, ल, च-०वेग ॥ ३. रा, फ म-कैः । ४. म-०वकाः ॥
५. म-ते तेन भग्राश्चक्रन्दु । ६. म-समराज् । ७. फ म-नास्ति ॥ ८. म-संक्रुतो । ९.
म-सभिः ॥ १०. म-तान्वनौ ॥ ११. रा, च युध्यामो सा हता ॥ १२. म-तु । १३.
रा, ल, ल, च अ प्र म-रामं सुग्रीवमेव च । १४. रा, फ म-प्रविशिष्य-
स्येते ॥ १५. रा, फ म-राक्षसांस्तदा । १६. रा, फ म म-सबलः सन्त्यवर्त ।
१७. रा, फ म-ततः प्रेक्ष्य हनुमन्तं व्रजन्तं यत्र राघवी । १८. म-नापुपात्रम् ॥
१९. रा, फ म-नास्ति । २०. रा, फ-अयासाध । २१. म-नास्ति ॥

- यज्ञ-भूमौ तु विधिना पावकम् तेन रक्षसा ।
 २८] हूषमानः प्र-जज्वाल जप-होम-पुरंस्कृतः ॥२९॥ [२७
 सोऽर्बिर-विद्वदो ददृशे होम-शोणित-तर्पितः ।
 २९] सन्ध्या-गत इवाऽऽदित्यस् तीक्ष्ण-रूपो हुंताऽन्ननः । ३० ॥ [२८
 अथेन्द्र-जिद् राक्षस-भूतये तैदा
 जुहाव इव्यं विधिना विधि-ज्ञः ।
 ईष्ट्वा व्य-अतिष्ठन्त च राक्षसाम् ते
 N] महा-समूहेषु नयाऽनय-ज्ञाः ॥३१॥ [२९
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे वानराऽपसर्षणं
 नाम षष्ठितमः सर्गः ॥ ६० ॥

[वं-६२]= [एकषष्टितमः सर्गः] =[दा-८३]

- राघवश्च त्राऽपि तद-कालं तद् राक्षस-वनौकसाम् ।
 १] श्रुत्वा संग्राम-निर्घोषं जाम्ब-वन्तम् उवाच हँ ॥१॥ [१
 सौम्य नूनं इनु-र्मता सं-ग्रामः क्रियते र्महान् ।
 २] श्रूयते हि यथा भीमः सु-महान् आयुध-स्वनः ॥२॥ [२
 तद् गच्छ कुरु साहाय्यं क्षिप्रम् ऋक्ष-पते स्वयम् ।
 ३] स्व-बलेन समा-युक्तो युध्यमानस्य मारुतेः ॥३॥ [३
 ऋक्ष-राजम् तथोक्तम् तु स्वनाऽनीकेन सं-वृतः ।
 ४] आऽगच्छेत् पश्चिम-द्वारं हनू-मान् यत्र वानरः ॥४॥ [४
 अर्थाऽऽवान्तं हनू-भन्तं ददर्शैर्ष-यतिः षधि ।

१. रा३ फ म भ-० परिष्कृतः ॥ २. रा३ फ म-परिवेषसमन्वितः । भ-तीव्ररूपो
 हु० ॥ ३. भ-० संसर्षभृत्यै । ४. भ-हृष्टाः स्थिता राक्षसयोधमुल्ल्या । ५. प्र-० हे
 तु ॥ ६. प्र ब भ-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि ॥ ७. भ-अभाषत ॥ ८. ब म-० मतो
 नित्यं संग्राममूर्धनि ॥ ९. रा३ फ म-स्वबलेनाभिसंवृतः । १०. रा३ फ-क्षिप्रं
 ऋक्षपते तस्य सहायो भव युध्यतः । म-नास्ति ॥ ११. भ-नास्ति । १२. ल१ ब-
 अग० । १३. अ रा३-दु० ॥ १४. रा३, ल१, ल३ ब-अथ यान्तं ।

- ५] वानरैर् दत्त-संग्रामैः श्वसद्भिः परि-चरितम् ॥५॥ [५
 दृष्ट्वा पथि हनू-मांसं तु तम् ऋक्षै-पतिम् उद्-यतम् ।
 ६] नील-मेघ-निभं घोरं स सम-एत्य न्य-अवर्तत ॥६॥ [६
 अथ जाम्ब-वता सार्धं राघवाऽन्तिकम् एत्य सः ।
 ७] शशंस हनु-मान् वीरो यत् तद् इन्द्र-जिता कृतम् ॥७॥ [७
 गर्जतां युध्यमानानाम् असिना पश्यतां च नः ।
 ८] जघान रुदतीं सीताम् इन्द्र-जित् पाप-निश्चयः ॥८॥ [८
 उद्भ्रान्त-चित्तं तां दृष्ट्वा वि-वण्णोऽहम् अरि-दंभे ।
 ९] तमसा महता छन्नो वि-ज्ञोपयितुम् आ-गतः ॥९॥ [९
 तस्यै तद् वचनं श्रुत्वा रामो दुःखेन मृच्छितः ।
 १०] नि-पपात तदा भूमौ कूर्त्त-मूल इव द्रुमः ॥१०॥ [१०
 तं भूमौ देव-संकाशं पतितं प्रेक्ष्य राघवम् । [११पू
 ११] जग्राह लक्ष्मणः शीघ्रम् अभ्युपेत्य सु-दुःखितम् ॥११॥ [N
 जाम्ब-वान् हनु-मान् मैन्दो नलो नीलश् च वानराः ।
 १२] अभि-पेतुः समुत्-पत्य सर्व-तो हरि-यूथपाः ॥१२॥ [N
 सिध्दिचुः सलिलैश् चैनं पयोत्पल-सुगन्धिभिः ।
 १३] दहमानं महा-दुःखैर् महा-कक्ष्यम् इवाऽग्निभिः ॥१३॥ [१२

१. रा, ल, ल, व अ अ-कृतसं० । २. रा, फ म-अभिसंश्रुतं ॥
 ३. रा, फ म-०मांसं तदृक्षबलम् । ४. रा, फ म-०घन्यप्रख्यं । ५. अ-नास्ति ॥ ६.
 अ-नास्ति । रा, फ म-स तेन सह सन्येन सन्निकर्षं महात्मनः । ७. रा, फ-शीघ्रमा-
 गत्य रामाय व्यथितो वाक्यमब्रवीत् । म-नास्ति ॥ ८. रा, फ-जनानां । फ-यत्तानां ।
 ९. रा, फ-द्विषतां प्रेक्ष्यतां । १०. म-नास्ति । ११. रा, ल, ल, व अ प्र-
 रावणात्मजः ॥ १२. रा, फ म-०न्तचेतनो । १३. ल, ल, व-०णो ह्यरिमर्दनं ।
 १४. रा, -विक्र० ॥ १५. रा, ल, ल, व अ प्र म-स सीतां निहतां । १६.
 प्र-छिन्न० ॥ १७. फ म-नास्ति ॥ १८. ल, व अ प्र रा, -०ः । १९. अतः
 परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र रा, -लक्ष्मणश्च महाबाहुस्तं समा-
 खासन्नप्रमुम् । फ म-नास्ति । २०. रा, फ म-कपियु० ॥ २१. प्र-नास्ति । रा, फ म-
 प्रदहन्तमसह्यं च समिन्नमिव पावकं ॥

- बाहुभ्यां सम्परि-प्वज्य सु-दुःखितम् उवाच ह ।
 १४] लक्ष्मणो रामम् अ-स्वस्थं वाक्यं हेत्वर्थ-संयुतम् ॥१४॥ [१३
 श्रुमे वर्त्मनि तिष्ठन्तं त्वाम् ऋजुं विजितेन्द्रियम् ।
 १५] अन्-अर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो निर-अर्थकः ॥१५॥ [१४
 भूवानां स्थावराणां च जंगमानां च दर्शनम् ।
 १६] यथाऽस्ति न तथा धर्मम् तेन नास्तीऽति मे मतिः ॥१६॥ [१५
 यथैव स्थावरं सर्वं जंगमं च तथा-विधम् ।
 N] नाऽयं धर्मम् तथा युक्तम् त्वद्-विधेन नि-षेवितुम् ॥१७॥ [१६
 यदि धर्मो भवेत् सत्यो रावणो नरेकं व्रजेत् ।
 १७] भवान् च धर्म-संयुक्तो नेदं व्य-असनम् आप्नुयात् ॥१८॥ [१७
 तस्य चाऽव्यसनं दृष्ट्वा तव च व्य-असनं तथा । [१८पृ
 १८] धर्मेणोप-लभे धर्मम् अ-धर्मे वाऽप्य् अ-धर्मताम् ॥१९॥ [१९पृ
 ये हि धर्मेण युज्येरंस् ते हि धर्म-व्रता नराः ।
 १९] अ-धार्मिकाश्च अ-धर्मेण फलं स्यात् संसम एतयोः ॥२०॥ [२०
 यस्माद् अर्थैर् वि-वर्धन्ते येष्व् अ-धर्मः सु-दौरुणः ।
 २०] अन्-अर्थो येषु धर्मश्च तस्माद् धर्मो निर-अर्थकः ॥२१॥ [२१

१. रा३ फ म-लक्ष्मणस्तं तु बाहुभ्यां परिप्वज्य सुदुःखितः ।
 २. रा३ फ म-उवाच ॥ ३. रा३ फ म-शुचौ । ४. रा३ फ म
 म-आर्यं ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सर्वशः । ६. रा३-तथास्ते । ७. रा३
 फ म-सत्येन नास्ति सः ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा३-अर्थस् । ९. ल१-
 तं । १०. फ म-नास्ति ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ-न भविष्यति । म-न
 भवेत्युनः । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वेद् ॥ १३. रा३ फ म-तस्य च व्यसना-
 भाषाद्व्यसनैश्चावृते त्वयि । १४. रा१ ल१ ल२ व अ-० मेऽधर्म । १५. रा३ फ म-
 अधर्मेणापि धर्मतां ॥ १६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वदि । १७. रा३-
 तेष्वधर्मश्च तेष्वर्थः । फ-तेष्वधर्मश्च तेष्वर्थः । १८. रा३ फ म-एवं
 १९. म-नास्ति ॥ २०. प्र-अर्था । २१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-यथाधर्मः ।
 म-तेष्वकार्यः । २२. अ-प्रतिष्ठितः ॥

- वध्यन्ते पुण्य-कर्मणो यद् अ-धर्मेण राघव ।
 २१] अ-धर्मेण हतो धर्मः स हतः किं करिष्यति ॥२२॥ [२२
 अथवा वि-हिते(तो)नाऽयं हन्यते हन्ति चाऽपरम् ।
 २२] वि-धाता लिप्यते तेन तस्मात् पापेन कर्मणो ॥२३॥ [२३
 अ-दृष्टः प्रति-संस्कारो यदि पापस्य कर्मणः ।
 २३] केयं शक्यं परं प्राऽऽप्तुं धर्मेण रिपु-सूदन ॥२४॥ [२४
 अथ वां दुर्-बलं त्यक्त्वा बलं धर्मोऽनु-वर्तते ।
 २५] दुर्-बलो हतै-पर्यादो न सेव्य इति मे मतिः ॥२५॥ [२५
 बलस्य यदि वा धर्मो गुण-भूतः संमा-हितः ।
 २६] धर्मम् उ-त्-सृज्य वर्तस्व यथा धर्मे तथा बले ॥२६॥ [२६
 यदि वां सत्य-वचनं धर्मः किल परो मतेः ।
 २७] अनु-कृतम् त्यक्त-करुणः किं न बद्धः पिता त्वया ॥२७॥ [२७
 अथैवैतन् मते दानं धर्मोऽयम् इति राघव ।

१. म-नाप्यते । २. क-कर्महतो धर्मः स हतः किं हनिष्यति ॥
 ३. रा२ फ म म-वाऽ१० । ४ रा२ फ म-वधेन । ५. म-पापो न
 लिप्यते ॥ ६. रा१ ल२ व अ-सदुष्टः । ७. रा२ फ-०सहारं । ८. म-
 मन्यते तु सनातनं । ९. म-अय । १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०णा-
 रिनिम्-० । रा२ फ म-०नारिबिनाशनं । ११. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-यदि सस्स्यात्कर्ता मध्ये नास्स्यात्तत्र किञ्चन । त्वयेदमीदृशं
 प्राप्तुं तस्माज्जोपपद्यते ॥ १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-ते । फ-वेद् । १३.
 रा१ ल१ ल२ व-दुर्बलः स्त्रीवो । अ प्र-दुर्बलः स्त्रीवो । १४. रा१ ल१ ल२ व-
 दुर्बलो । १५. म-कृतम्-० ॥ १६. रा२ फ म-बले स्याद् । १७. रा२ फ
 म-धर्मो । १८. रा२ फ म-स मानदः । १९. म-धर्मस्तथा बलं ॥ २०.
 रा२ फ म-अथ चेद् । २१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-यतः ।
 २२. म-त्वप्यकरुणः किं न बुद्धः । २३. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१
 ल२ व अ प्र-यदि धर्माद्भवेत्प्रतिनाधर्मास्तु परंतप । तस्मात्त्वा निर्बलं बली-
 कृत्यादित्य शतशतः ॥ अयमेवैतन्नो धर्मो विनाशयति राघव । सर्वमेतद्यथा-
 कामं काङ्क्षस्व कुरुते नरः ॥ २४. म-अय चेतन्मतिर् ।

- २८] धर्म-मूलं हि तच् छिन्नं राज्यम् उत्सृजता त्वया ॥२८॥ [३१
अर्थेभ्यो हि वि-शृद्धेभ्यः सम्-ऋद्धेभ्यस् ततस् ततः ।
- २९] क्रियाः सर्वाः प्र-वर्तन्ते पर्वतेभ्य इवाऽऽप-गाः ॥२९॥ [३२
अर्थेन हि वि-हीनस्य पुरुषस्याऽल्प-मेघसः ।
- ३०] वि-च्छिद्यन्ते' क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे' कु-सरितो' यथा ॥३०॥ [३३
पुरुषोऽर्थ-परित्यक्तः' सुख-कामः सु-दुःखितः ।
- ३१] पापम् आ-रभते कर्तुं क्रिया-दोषो' हि जायते ॥३१॥ [३४
यस्याऽर्थास् तस्य मित्राणि यस्याऽर्थास् तस्य बान्धवाः ।
- ३२] यस्याऽर्थाः स पुमांल् लोके यस्याऽर्थाः स' च पण्डितः' ॥३२॥ [३५
यस्याऽर्थाः स महा-भागो यस्याऽर्थाः स' गुणाऽन्वितः ।
- ३३] यस्याऽर्थाः स च वि-क्रान्तो यस्याऽर्थाः स च सं-मतः' ॥३३॥ [३६
- ३५पू] अ-धनेनाऽर्थ-कामेन नाऽर्थाः' शक्या उपाऽर्जितुम्" । [N
- ३८पू] येनाऽर्थेन' तु लोकोऽयं' चरते धर्म-कारणम्" ॥३४॥ [४०पू
- ३५उ] अर्थेर् अर्था नि-बध्यन्ते गजैर् इव' महा-गजाः" । [N
- ३८उ] ते नाऽर्थास् त्वयि दृश्यन्ते दुर्-दिनेषु ग्रहा इव ॥३५॥ [४०उ
धनम् अर्जयं' काकुत्स्थ धन-मूलम् इदं जगत् ।
- ३९] वि-शेषं नाऽधि-गच्छामि निर्-धनस्य मृतस्य च ॥३६॥ [N
चाण्डालश् च दरिद्रश् च द्राव् एतौ सदृशौ मम ।
- ४०] चाण्डालस्य न' गृह्णन्ति दरिद्रो न प्र-यच्छति ॥३७॥ [N
त्वयि प्र-व्रजिते वीर पितर्य उप-रते तथा" ।
- ४१] रक्षसाऽप-हृता भार्या प्राणेभ्योऽपि' गरीयसी" ॥३८॥ [४१
अर्थस्यैते' परि-त्यागाद्' दोषाः प्र-व्या-हृता मया ।

१. रा, न्युच्छि० । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-ग्रीष्मेषु स० ॥ ३. रा, फ-
सोऽयमर्थैः प० । ४. भ-क्षयादोषो । ५. म-नास्ति ॥ ६. ल, प्र ब-०र्थस् ।
७. ल, ल, सवंप० । ८. म-नास्ति । ९. अ प्र रा, फ म-बुद्धिमात् । १०. मतः
परमधिकः पाठः—अ प्र रा, फ म भ-यस्यार्था धर्मकामार्थास्तस्य सर्वे
प्रवृत्तिणम् ॥ ११. रा, फ म-कर्तुं धर्मो न शक्यते । भ-०श्याः समीहितुं ।
१२. रा, फ म-वेधामर्थे ह्यं लोकश् । ल, ल, -०न च लो० । भ-वेधामर्थेन
लो० । १३. रा, फ म-०र्मचारिणं ॥ १४. रा, फ म-वनगजा इव ॥ १५. रा,
ल, ल, ब-जाजैय । १६. अ-नास्ति ॥ १७. रा, ल, ल, ब प्र-बन्दा० । १८. रा,
ल, ल, ब प्र-च ॥ १९. ल, रा, -यथा । २०. रा, फ म-प्राणैः प्रियतरा सती ॥
२१. रा, ल, ल, ब प्र भ-०स्थ ते । २२. रा, फ म-०त्यागे ।

३६] राज्यम् उत्-सृजता' वीर' न' तद् बुद्धं तदा त्वया' ॥३९॥ [३७
धर्मः कामश् च दर्पश् च हर्षः क्रोधः श्रुतं' दमः' ।

३७] अर्थाद् एतानि सर्वाणि प्र-वर्तन्ते न संशयः ॥४०॥ [३९
तद् अ-सह्यम् इदं घोरं' दुःखम् इन्द्र-जिता' कृतम् ।

४२] कर्मणा व्यप-नेष्यामस्' तस्माद् उत्-तिष्ठ राघव ॥४१॥ [४२
उत्-तिष्ठ शतपत्राऽक्षं' दीर्घ-बाहो दृढ-व्रत ।

४३] किम् आत्मानं महाऽऽत्मानं श्रुताऽऽत्मन् नाऽव-बुध्यसे ॥४२॥ [४३
अयम् अहम्' अद्य वि-भो तव' प्रियाऽर्थं
जनक-सुता-निधनं सम्-ईक्ष्य रोषात् ।

४४] स—रथ—गज—हयां^० स-राक्षसेन्द्रां^०
भृशम् इषुभिर् विनि-पातयामि लंकाम् ॥४३॥ [४४

इत्वार्षे रामायणे बुद्ध-काण्डे^१ राम-ममाश्वासनं^२ लक्ष्मण-वाक्यं

नामैकपठितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

[वं-६३] = [द्विषष्टितमः सर्गः] = [दा-८४]

रामम् आ-श्वासमाने तु लक्ष्मणे भ्रातृ-वत्सले ।

१] निर-ईक्ष्य^१ गुल्मान् सकलांस् तत्राऽगच्छद्^२ वि-भीषणः ॥ १॥ [१
नाना-प्रहरणैर् वीरै^३ राक्षसैर् अपरैर्^४ वृत्तः^५ ।

२] महामेषचयाऽऽकारैर्^६ मातंगैर् इव यूथ-पः ॥ २॥ [२
अभि-गम्य^७ महा-वीर्यो^८ राघवस्य^९ समीप-तः^{१०} ।

३] स ददर्श हरीन् दीनान् सुग्रीवाऽऽदीन् स-लक्ष्मणान् ॥३॥ [३

१. रा, ल, ल, ब अ प्र-०ज्यतां राजन् । २. रा, फ म-येन बुद्धिस्त्वया कृता ॥ ३. रा, ल, ल, ब-भ्रुतं मदः । प्र-शामं तपः । रा फ म-भ्रुतं तपः ॥ ४. रा, ल, ल, ब अ प्र भ-वीर । ५. रा, -०जितः । ६. रा, ल, ल, थ अ प्र-चाप० ॥ ७. भ-पद्यप० । ८. रा, फ म-नास्ति । भ-कृतात्मानं कृतात्मा च महात्मन्नावबुध्यसे ॥ ९. रा, फ म-अयमद्य तवोदितः । १०. रा, फ म-सहस्रगजरथं सराक्षसेन्द्रं ॥ ११. ब प्र भ-लंकाकाण्डे । १२. ल, ल, ब भ-नास्ति । रा, अ प्र-रामाश्वासनं ॥ १३. रा, फ-अबोक्ष्य । १४. रा, फ-ततः प्राप्नो । म-तत्र प्राप्नो ॥ १५. रा, ल, ल, ब अ प्र-घोरैः । १६. म-भ्रमिसंभ्रुतः । १७. रा, फ म-०भनिकालैश्च ॥ १८. रा, म-सोऽभिगम्य । फ-सोऽभिगम्य । १९. रा, ल, ल, -०वीरो । २०. रा, -नास्ति । २१. फ म-ददर्शं वानराद् दीनान्सुग्रीवं सकलमणं ॥

- तत इक्ष्वाकु-शार्दूलं पार्थिवं सचिवैर् वृतम् ।
 ४] ददर्श मोहम् आ-पन्नं लक्ष्मणस्यांऽकम् आ-श्रितम् ॥ ४॥ [४
 क्लान्तं शोकाऽभिसन्तप्तं वीऽऽक्षमाणं वि-भीषणम् ।
 ५] दुर्-मनास् तत्र दीनाऽऽत्मा किम् एतद् इति सोऽब्रवीत् ॥ ५॥ [५
 N] तं विषण्ण-मुखं दृष्ट्वा ध्यान-युक्तं वि-भीषणम् ।
 ६उ] उवाच लक्ष्मणो वाक्यम् इदम् अश्रु-परिप्लुतः ॥ ६॥ [६
 हताम् इन्द्र-जिता वीरं सीतां श्रुत्वैव राघवः ।
 ७] हनूमद्-वचनाद् एषं ततो मोहम् उपाऽऽगतः ॥ ७॥ [७
 कथयन्तं तु सौमित्रिं सन्नि-वार्यं वि-भीषणः ।
 ८] पुष्कलाऽर्थम् इदं वाक्यम् अ-स्वस्थं रामम् अब्रवीत् ॥ ८॥ [८
 मनुजेन्द्राऽऽर्त-रूपेण यद् उक्तस् त्वं हनू-मता ।
 ९] तद् अ-युक्तम् अहं मन्ये सागरस्येव सं-क्षयम् ॥ ९॥ [९
 अभि-प्रायं हि जानामि रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 १०] सीतां प्रति महा-बाहो न स तां घातयिष्यति ॥ १०॥ [१०
 याच्यमानः स हि मया वाक्यैर् धर्माऽर्थ-संहितैः ।
 ११] वैदेहीम् उत्-सृजस्वेति न च वाक्यं चकार सः ॥ ११॥ [११
 नैव साक्षा न दानेन न भेदेन गताऽऽयुषा ॥ [१२पृ
 १२] शक्या सा द्रष्टुम् अन्येन राक्षसेन नरर्षभ ॥ १२॥ [N
 यदा तु स हि सं-ग्रामम् उप-यास्यति रावणिः । [N
 १३] चैत्यं नि-कुम्भिलां, नाम तत्र गत्वा प्र-तिष्ठते ॥ १३॥ [१३उ

१. रा, ल, ल, व-०वैः । २. रा, फ-राघवं च महावीर्यमिद्वबाकुल-
 वर्धनं ॥ ३. रा, फ म-प्रीहितः शोकसंतप्तः प्रेक्ष्य रामं विभीषणः । ४. रा, फ-
 अन्तर्मुखेन । ५. म-नास्ति ॥ ६. अतः परमधिकः पाठः—म-विभीषणं न
 जानासि यदिदं कर्म दुष्करम् ॥ ७. रा, फ-सीतां सव्यक् । म-सीतामथ ।
 ८. रा, व अ-एव । प्र-दोषात् । रा, फ म-वीर ॥ ९. रा, फ म-तथा वातं ।
 १०. रा फ म-ससंज्ञं । भ-विसंज्ञं ॥ ११. रा, ल, ल व अ-इदं । १२. रा,
 ल, ल, व अ प्र म-नु । भ-च ॥ १३. रा, फ-याच्यमानो हितार्थं तु
 वाक्यं धर्माऽर्थसंघितं । म-याचमानं हितार्थं स वा० । १४. प्र-०ति न च वाक्यं
 चकार इ । रा फ-०ति न स तत्कृतवान्वाचः । म-०जेत्येवं न चकार तथावाचः ॥
 १५. रा, म भ-कृतो युधि । फ-कृतो रुषा । १६. फ म-भगिरस्तेन वैदेही
 शक्या मोकुं हि संयुगे ॥ १७. भ-चैत्यो । १८. रा, ल, ल, व अ प्र
 फ म-०ष्ठितं ॥

- हुत्वाऽग्निम्' उप-यातो हि' देवैर् अपि स-वासवैः ।
 १४] अ-दर्शनीयो' भवति सं-ग्रामे स हि राक्षसः ॥१४॥ [१४
 १५उ] वि-घ्नम् अन्व-इच्छता तात वानराणां पराऽऽक्रमे । [१५उ
 N] तद् अग्निं होष्यताऽनेन' नूनं माया प्र-दर्शिता ॥१५॥ [N
 सु-ग्रीवस्य च सैन्यानां लक्ष्मणस्य च धी-मतः ।
 N] जय-विघ्न-करी तेन माया सा सम्प्र-दर्शिता ॥१६॥ [N
 तवाऽप्य उद्यत-सैन्यस्य' सीता-विजय-काक्षिणः ।
 N] नैराश्यम् उप-नेतुं सा तव माया प्र-दर्शिता ॥१७॥ [N
 नि-कुम्भिलायां काकुत्स्थ स जुहोति न संशयः ।
 १६] स-बलास् तत्र गच्छामो यावत् तन्' न' सम्-आप्यते ॥१८॥ [N
 न्यजैनं' नर-शार्दूल मिथ्या-सन्तापम् आ-गतम् ।
 १७] सीदत्य' एतद्' बलं सर्वं दृष्ट्वा त्वां शोकम् आ-गतम्' ॥१९॥ [१६-
 इहाऽस्वस्थो' महा-बाहो स्व-स्थो भवितुम् अर्हसि ।
 १८] लक्ष्मणं प्रेषयाऽस्माभिः' सह सैन्याऽनुकर्षिभिः ॥२०॥ [१७
 एष तं' नर-शार्दूलो रावणिं' नि-शितैः शरैः ।
 १९] त्याजयिष्यति तत् कर्म प्राणान्' इष्टांश्' च सं-युगे ॥२१॥ [१८
 एतस्य' नि-शितास् तीक्ष्णाः पत्रिणो' रुक्म-भूषणाः' ।
 २०] पिपासिता इव ख-गाः पास्यन्ति युधि' शोणितम् ॥२२॥ [१९
 २१पू] तद् आ-दिश महा-बाहुं' लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।

१. रा, म-स हुतो वै हुताशे तु । फ-स हुते वै हुताशे च । २. भ-अधर्षणीयो ।
 ३. रा, फ म-अप्यः स तु संग्रामे बलवान् रावणात्मजः । अतः परमधिकः
 पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र भ-सीतां घातयता नूनमेषा माया प्रदर्शिता ॥
 ४. रा, म-नास्ति । ५. रा, फ म-तेन ह्यग्निमित्तार्थं ॥ ६. रा, म-नास्ति ॥
 ७. फ-उच्छ्रित० । ८. रा, ल, ल, व अ प्र भ-कर्मणस्तस्य सिद्धयर्थमुपायः
 सम्प्रदर्शितः । ९. म-नास्ति ॥ १०. रा, ल, ल, अ-तेन ॥ ११. रा, फ म
 म-स्वजेमं । १२. रा, फ म-मुद्यते हि । १३. रा, फ म-शोककर्षितं ।
 भ-शोकपीडितं ॥ १४. भ-इहस्यस्त्वं । १५. रा, फ म-इह त्वं स्वस्य हृदय-
 क्षिप्रस्वारिविनाशन । १६. रा, ल, ल, व अ प्र-० वामास ॥ १७. रा, ल,
 ल, व अ प्र फ भ-ते । १८. रा, -० णिर् । १९. रा, फ-प्राणनिर्हां ॥
 २०. रा, ल, ल, व अ प्र भ-तस्यैने । २१. रा, ल, ल, व अ प्र-० णो रुक्म-
 रा, फ म-सुपत्राः कंकवाससः । २२. प्र भ-इति । २३. रा, फ म-पत्रिण
 इवासीन्वाः शराः पास्यन्ति शो० । २४. प्र रा, फ म-० बाहो ।

- N] रक्षसस् तस्य नाशाय वज्रं वज्र-धरो यथा ॥२३॥ [२०
 मनुज-वरं न काल-विप्रकर्षो
 रिपु-निघ्नं परि-मार्गतां क्षमं (? मो) नः ।
 वदं वि-सृजं रिपोर् वधाय बाणान्
 २२] असुर-वरस्यं वधाय वै यथेन्द्रः ॥२४॥ [२१
 समाप्त-कर्मा स हि नैर्ऋतो भवेद्
 असह्य-वीर्यः सम्-अरे सु-दुर्जयः ।
 युयुन्मता तेन समाप्त-कर्मणा
 २३] भवेत् सुराणाम् अपि सं-क्षयो महान् ॥२५॥ [२२
 इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे विभीषण-वाक्यं नाम
 द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

[वं-६४] = [त्रिषष्टितमः सर्गः] = [दा-८५]

- तस्य तद् वचनं श्रुत्वा चिन्ता-शोक-परिप्लुतः ।
 १] नाऽव-धारितवान् पूर्वं यद् उक्तं तेन रक्षसा ॥ १॥ [१
 N] ततो धैर्यम् अव-स्थाप्य रामः पर-पुरं-जयः ।
 वि-भीषणम् उपाऽऽसीनम् उवाच वदतां-वरः ॥ २॥ [२
 २] नैर्ऋताऽधिपते वाक्यं किं त्वयोक्तं वि-भीषण । [३पू
 व्या-कुलत्वाद् धि चित्तस्य न श्रुतं ते वचो मया ।^{१०} [N
 ३] भूयस् तच् छ्रोतुम् इच्छामि ब्रूहि यत् ते विवक्षितम् ॥ ३॥ [३उ
 राघवस्य वचः" श्रुत्वा सुदीन-वद् उदा-हृतम्" ।
 ४] यत्नात् पुनर् इदं वाक्यं वभाषे स वि-भीषणः ॥ ४॥ [४
 यथाऽऽज्ञप्तं महा-बाहो त्वया गुल्म-निवेशनम् ।

१. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र-वधाय रावणोस्तस्य
 सहास्माभिररिन्दम ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र-न तु जवरणकाल० । रा, फ
 म-०वर कालविक्रमो न । ३. रा, फ म भ-तदतिसृज । ४. रा, फ-बाणी ।
 ५. रा, ल, ल, व अ प्र-०स्य वधे यथा महेन्द्रः । रा, फ-असुरवरोन्मथनाय
 वै यथेन्द्रः ॥ ६. व प्र भ-लंकाकांडे । ७. रा, फ-रामाश्रासनं । भ-इन्द्रजिह्वधो-
 पायो ॥ ८. प्र-राघवस् । ९. भ-त्वयोक्तं यद् । १०. फ म भ-नास्ति ॥
 ११. रा, फ म भ-नु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविचारदः । १२. रा, ल, ल, व अ
 प्र-वत्स । रा, फ-वत्स ॥ १३. ल, ०-ज्ञातं ।

- ५] तत् तथाऽनु-ष्ठितं वीर त्वद्-वाक्य-समनन्तरम् ॥ ५॥ [५
स्वान्य् अनोकानि सर्वाणि वि-भक्तानि समन्त-तः ।
- ६] न्य-अस्ताश् च युथप-श्रेष्ठा यथा-न्यायं विभाग-श्च ॥ ६॥ [६
भूयस् तु मम वि-ज्ञाप्यं श्रोतुम् अर्हसि राघव ।
- ७] त्वत्-सन्ताप-निमित्तं हि सन्तप्त-हृदयो ए अहम् ॥७॥ [७
त्यज्यतां तद् इदं दैन्यं वृथा शोक-निबन्धनम् । [८
- ८] मायया यत् कृतं तेन तत् ते श्रोत्रम् उपाऽऽगतम् ॥ ८॥ [N
तद् इयं त्यज्यतां चिन्ता शत्रु-पक्ष-प्रहर्षिणी ।
- ९] उद्-यमः क्रियतां वीर हर्षः समुप-सेव्यताम् ॥ ९॥ [९
प्राऽऽप्तव्या यदि वैदेही हन्तव्यो यदि रावणः ।
- १०] रोचतां तन् महा-बाहो मद्-वाक्यम् इदम् ऊर्जितम् ॥१०॥ [१०
साध्वं अयं यातुं सौमित्रिर्-दुर्-मतेस् तस्य रक्षसः ।
- ११] नि-कुम्भिलायां प्राऽऽप्तस्य प्रसनाय दुर्-आत्मनः ॥११॥ [११
धनुर्-मुक्तैर् व्य-अवच्छिन्नैर् आशीविषविषोपमैः ।
- N] शरैर् हन्तुं महेश्वासो रावणिं समितिं-जयः ॥१२॥ [१२
तपसा तेन वीरेण वर-दानात् स्वयं-भुवः ।
- १२] अस्त्रं ब्रह्म-शिरः प्राऽऽप्तं काम-गश् च रथोत्तमः ॥१३॥ [१३
स एव वि-दधे तस्य भग-वाल् लोक-कृद् वधम् ।
- १३] तेजसा सम्प्र-तप्तस्य तपसोऽन्ते हि तस्य च ॥१४॥ [N
नि-कुम्भिलाम् अ-सम्प्राऽऽप्तम् अहृताऽग्निं च यो रिपुः ।
- N] अभि-यास्यति युद्धे त्वाम् इन्द्र-शत्रो स ते वधः ॥१५॥ [१५

१. रा, ल, व अ रा, फ-०वाक्यं स० ॥ २. म-०पाः सर्वे ॥ ३. रा, फ-०प्यं स्वमिदं श्रोतुमर्हसि । म-विज्ञातं तमेवं श्रोतुमर्हसि । ४. रा, फ म-त्वव्यकारणसंतप्ते संतप्तहृदया वयं ॥ ५. रा, फ म-शोकं मिथ्याभ्रममुपागतं । ६. रा, फ म-राक्षसेन दुरात्मना ॥ ७. रा, फ म-शत्रुहर्षप्रदायिनी । ८. रा, फ-समुपपद्यतां । म-०पलभ्यतां ॥ ९. रा फ म-ते सीता । १०. रा, फ म-ते रिपुः ॥ ११. फ म म-ते ॥ १२. रा, ल, ल, व अ फ-साधु संयातु । प्र-साध्वसी वातु । १३. रा, फ म-सडास्माभिर्नरोत्तमः । १४. प्र म-प्रणाशाय । म-शासनाय । १५. रा म-निकुम्भिलां महाबाहो विहंतुं रावणात्मजं ॥ १६. रा, फ म म-सुविमर्कैरविच्छिन्नैर् । १७. म-वीरेण । १८. रा, फ म-०गात्र हवोत्तमाः ॥ १९. रा, फ म-चास्य धीमतः पुण्वकर्मणः । २०. फ-अतः परं ११-तमसर्गस्य १५-सङ्कोकान्तः पाठस्तुटितः । २१. म-०साभिप्र० । २२. म-०साप्तर्हित० ॥

- इत्य् एवं वि-हितस् तस्य वधस् तेन महाऽऽत्मना । [१६पू
 १४] त्वरस्व तद्-वधाय त्वं वृत्रस्येव पुरं-दरः ॥१६॥ [N
 वधस्येन्द्र-जितो राम हेतुर् भवितुम् अर्हसि ।
 १५] हते तस्मिन् हतं मन्ये रावणं राक्षसाऽधिपम् ॥१७॥ [१६उ
 विभीषण-वचः श्रुत्वा रामो लक्ष्मणम् अब्रवीत् ।
 १६] जानामि तस्य रौद्रस्य मायां चैवं पराऽऽक्रमम् ॥१८॥ [१७
 स हि ब्रह्माऽस्त्र-विच् छूरो वि-हायसि गतो रणे ।
 १७] करोत्य् अ-संज्ञान् सं-ग्रामे देवान् अपि स-वासवान् ॥१९॥ [१८
 तस्याऽन्तरिक्षे चरतः स-रथस्य महाऽऽत्मनः ॥
 १८] न गतिर् लक्षितुं शक्या स्यस्येवाऽभ्र-संश्लवे ॥२०॥ [१९
 तं माया-शत-सम्प्राऽऽप्तं महा-वीर्य-पराऽऽक्रमम् ॥ [२०पू
 १९] जहि बाणैर् इतो गत्वा कूट-योधिनम् आ-हवे ॥२१॥ [२२
 यद् ऋक्ष-राजस्य बलं तेन सर्वेण सं-वृतः ।
 २०] राज्ञा जाम्ब-वता सार्धम् अंग-देन हनू-मता ॥२२॥ [२१
 गच्छ त्वं राक्षसेन्द्रस्य तनू-जं जहि लक्ष्मण ।
 २१] जेतारं वज्र-हस्तस्य सं-युगेषु दुरा-सदम् ॥२३॥ [N
 अयं च सचिवैः सार्धं महाऽऽत्मा रावणाऽनुजः ।
 २२] अभि-ह्वस् तस्य देशस्य पृष्ठ-तोऽनु-गमिष्यति ॥२४॥ [२३
 स रामस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 २३] जग्राह कार्मुकं श्रेष्ठम् अत्युद्गार-सहं महत् ॥२५॥ [२४
 स सं-नद्धः शरी खड्गी कवची हेम-जाल-भृत् ॥

१. रा, म-तस्य विहितो वधोपायो दुरात्मनः । २. रा, स्वर तस्य व० ।
 ३. प्र रा, भ-मयस्येव । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा, विधि । ६. रा, ससुहृजन् ॥
 ७. रा, म-एतां दुरात्मनः । भ-सत्यपराक्रमं ॥ ८. म-दिष्यात्प्रवित्तात् ।
 ९. रा, ल, ल, व अ प्र भ-कुर्वद् । १०. रा, म-समागतात् ॥ ११. म-परतप ।
 १२. प्र रा, भ-वेवितुं । १३. रा, ल, ल व अ-०असंश्लवे ॥ १४. म-
 अत भारम्ब २१-सखोक्तस्य तृतीयपादं बाध्नास्ति । १५. रा, भ-०वागमसं० ।
 १६. रा, म-०र्वमरिष्वनं । १७. रा, इदं । १८. रा, ल, ल, व अ-
 ०त्वा शूलवो० । रा, म-कर्म कुरु सत्यपराक्रमं ॥ १९. रा, ल, ल, व अ प्र-
 कपरीः । रा, म-अवं त्वा ॥ २०. रा, ल, ल व अ-अभ्यङ्गार० । रा, म-भीमं
 भीमपराक्रमः । भ-महङ्गार० ॥ २१. रा, -०कृत् । अ प्र-०कृत् ।
 रा, म-०कृत् । भ-०कृत् ।

- २४] राम-पादाव् उप-स्पृश्य हृष्टः सौमित्रिर् अन्नवीत् ॥२६॥ [२५
अद्य मन्कामुकोन्मृष्टाः शरा निर्-मिद्ये रावणिम् ।
- २५] लंकाम् अभि-पतिप्यन्ति हंसाः पुष्करिणीम् इव ॥२७॥ [२६
अद्य धक्ष्यन्ति भिन्वा ते मम बाणा धनुश्-च्युताः ।
- २६] शरीरं तस्य रौद्रस्य तृण-राशिम् इवाऽनलः ॥२८॥ [२७
इत्य् एवम् उद्धा वचनं लक्ष्मणो भ्रातुर् अग्र-तः ।
- २७] जिघांस् रावणिं क्रुद्धः प्र-णम्य त्वरितं ययौ ॥२९॥ [२८
मं रामम् अभि-वाद्याऽर्थं कृत्वा चाऽभि-प्रदक्षिणम् ।
N] नि-कुम्भिलाम् अभि-ययौ हन्तुं रावणिम् आ-हवे ॥३०॥ [२९
वि-भीषणेन महिनो राज-पुत्रः प्रताप-वान् ।
N] कृत-स्वस्न्ययनो भ्रात्रा मज्ज-कार्मुक-मार्गणः ॥३१॥ [३०
वानराणां सहस्रैस् तु बहुभिर् हनु-मान् वृतः ॥
२८] वि-भीषणञ् च माऽमान्यो राम-भ्रातरम् अन्व-अयात् ॥३२॥ [३१
महा-कपि-बलौघैश् च ममं सर्वैः समन्त-तः ॥
N] ऋक्ष-राज-बलं तद्-चद् अगच्छन् मेघ-निस्वनम् ॥३३॥ [३२
स गत्वा दूरम् अध्वानं सौमित्रिर् मित्र-नन्दनः ॥
२९] राक्षसेन्द्र-बलं दूराद् अपश्यद् व्यूह-संस्थितम् ॥३४॥ [३३
सम्प्राऽऽप्य स धनुष-पाणिं माया-शत-विशारदम् ॥
N] तस्यै ब्रह्माऽस्त्र-विद् धी-मान् लक्ष्मणः शुभ-लक्षणः ॥३५॥ [३४
विमल-विघन-भास्कर-प्रभावो

ऽध्वज-गहनं गहनं महा-रथैश् च ।

१. रा, ल, ल व अ प्र-० दाम्बुजं स्पृश्य । म-० दमुप० । भ-दी च संस्पृश्य ।
२. रा, म-गघत्रं ॥ ३. म-संभिद्य । ४. रा, ल, ल, व अ प्र-लोकान् । ५. रा,
अ-०णार ॥ ६. रा, म-कक्षरा० । भ-द्वारा० ॥ ७. रा, म-पुत्रे लक्ष्मणो निर्ज-
गाम इ ॥ ८. रा, म-भ्रातरं सौमि० । ९. रा, म-०लायासागल्य ॥ १०. म-
लक्ष्मणो निर्वेद्यै तदा । ११. रा, नान्ति ॥ १२. रा, -पद्यः । म-सह । १३. अतः
परमधिकः पाठः—म भ-हनुमंतं समारुह्य गरुत्मस्तं यथा हरिः । प्रययौ
लक्ष्मणः धीमान् वानरैः परिवारितः ॥ १४. रा, म-०कौचस्तु कम्पच्चिव पर्वतात् ।
भ-महान् कपिबलीचस्तु समसर्पत सर्वतः । १५. प्र भ-चैव गच्छन्तं मे० । रा, म-
चैव महाभूमिष नापयन् ॥ १६. म-मित्रवर्धनः । १७. ल, ल, व अ प्र भ-
व्यूहमास्थितं ॥ १८. रा, म-०णिर । रा, म-महाबाहुर । १९. प्र-०तमरिचं । रा,
म-चक्रयोगं महाबलं । भ-तमायास्तमरिचं ॥ २०. म-०कपिचिचिचाद् भास्करं ।

प्रतिमय-करम् अ-प्रमेयवेगं
 N] स्तिमितम् इव द्विषतां बलं विवेश ॥३६॥ [३५
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लक्ष्मण-प्रयाणं नाम
 त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

[वं-६५] = [चतुःषष्टितमः सर्गः] = [दा-८६]

अथ तत्र महा-बाहुं लक्ष्मणं रावणाऽनुजः ।
 १] परेषाम् अ-हितं वाक्यम् अर्थ-साधनम् अब्रवीत् ॥ १॥ [१
 अस्याऽनीकस्य महतो मेदं त्वं कुरु लक्ष्मण ।
 २] राक्षसेन्द्र-सुतो ह्य् अस्मिन् भिक्षे दृश्यो भविष्यति ॥ २॥ [३
 तं त्वम् इन्द्राऽक्षनि-प्रख्यैः शत-शोऽव-किरञ् छरैः ।
 ३] अभि-द्रवाऽऽशु यावत् तु कर्म नाऽस्य सम्-आप्यते ॥ ३॥ [४
 जहि पापं दुर्-आत्मानं माया-वन्तम् अ-धार्मिकम् ।
 N] रावणि क्रूर-कर्माणं सर्व-लोक-भयाऽऽवहम् ॥४॥ [५
 विभीषण-वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः पर-वीर-हा ॥
 ४] राक्षसेषु महा-भीमं शर-वर्षम् अपातयत् ॥ ५॥ [६
 ऋक्षाः शाखा-मृगाश्च चैव वृक्षशैलशिलाऽऽयुधाः ॥
 ५] अम्य-अधावन्त सं-दृष्टास् तद्-अनीकम् अव-स्थितम् ॥६॥ [७
 परे चाऽपि शितैः शूलैर् असिभिः पट्टिसैः शरैः ॥
 ६] उद्-यतैस् त्वरिता जग्मुः कपीन् अभि-जिघांसवः ॥ ७॥ [८
 स सम्प्र-हारस् तुमुलो बभूव कपि-रक्षसाम् ।
 ७] शब्दैर् आनादयन् लंकां जलद-प्रतिम-स्वनैः ॥ ८॥ [९

१. प्र व अ-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । २. अ-०णोपधानं ॥ ३. रा, म-सं समवस्थान्त्व । ४. रा, म-स्वार्थे ॥ ५. ल, ल, व अ-मेदं तं । प्र-मेदनं । ६. रा, म-अत्र ॥ ७. रा, शीप्रमयाणः । म-शीप्रमिन्द्रा० । ८. रा, म-भक्तिक्रमाग्ने यज्ञं तत्त्व कर्माऽसमाह्वये ॥ ९. अ-०विनं । १०. म-नास्ति ॥ ११. रा, म-सम्प्रदृष्टः सलक्ष्मणः । १२. रा, म-वर्षसः ॥ १३. रा, ल, ल, व अ प्र-०शैलतला० । १४. रा, विभिस्तवः । १५. म-अत नारम्य ८-मङ्कोकं वावकास्ति ॥ १६. रा, स्वपि । अ-वापि । १७. व प्र अ-०शैलया । १८. रा, ल, ल, व अ प्र अ-एव जि० ॥ १९. रा, शब्देन ना० । २०. रा, ०-स्वनः ॥

- अस्त्रैश् च विविधाऽऽकारैः शत-शास्त्रैश् च' पाद-पैः ।
 ८] पट्टिसैः पर्वताऽग्रैश् च घोरम् आ-काशम् आ-चमौ ॥ ९ ॥ [१०
 राक्षसा वानरेन्द्रैस् तु निकृताऽऽननबाहवः ।
 ९] नि-पातयन्तः शस्त्राणि चक्रुः स्व-समम् आ-हवम् ॥ १० ॥ [११
 के-चिद् वृक्षैः स-विटपैर् बल-वन्तो वनौकसः ।
 १०] अभि-जग्मुस् ततो हृष्टाः सम-अरे राक्षसर्षभान् ॥ ११ ॥ [१२
 शृङ्ख-वानर-सुख्यैश् च महा-कार्यैर् महा-बलैः ।
 ११] रक्षसां वध्यमानानां महद् भयम् अजायत ॥ १२ ॥ [१३
 स्वम् अनीकं वि-पन्नं तु दृष्ट्वा शत्रुभिर् अर्दितम् ।
 १२] उत्-तस्थाव् इन्द्र-जिच् छीघ्रम् अ-समाप्यैव कर्म तत् ॥ १३ ॥ [१४
 ततः कर्मण्य् अ-निर्वृत्ते मन्यु-शल्यम् समुद्-बहन् ।
 १३] परि-त्रातुं बलं दीनम् अभि-चक्राम रावणिः ॥ १४ ॥ [N
 वृक्षाऽन्धकारान् निष्-पत्य पूर्व-सजं महा-बलः ।
 १४] आ-रुरोह रथं दिव्यं वाजिभिर् मेघ-सन्निभैः ॥ १५ ॥ [१५
 स भीम-कार्मुक-धरः कालाऽञ्जनचयोपमः ।
 १५] रक्ताऽऽस्यनयनः क्रुद्धो बभौ मृत्युर् इवाऽपरः ॥ १६ ॥ [१६
 दृष्ट्व च रथ-स्थं तम् अभ्य-अघावत तद् बलम् ।
 १६] वानराणां सु-भीमानां युद्धाय रिपुम् आ-हवे ॥ १७ ॥ [१७
 N] प्र-दुद्रुवे सा घ्वजिनी यत्र धन्वी स लक्ष्मणः । N
 तस्मिन् क्षणे तु हनु-मान् प्र-गृध् सु-दुरासदम् ।
 १७] धरणी-धर-संकाशं महा-वृक्षं महा-बलः ॥ १८ ॥ [१८
 राक्षसानाम् अनीकानि कालाऽभिर् इव निर-दहन् । [१९पू

१. रा, ल, ल, व अ प्र-०शस्त्रैश् । २. अ-उच्यते । ३. अ-‘घोरं’ इत्यादिः ‘हृष्टाः’ इत्यन्तः पाठो नास्ति ॥ ४. रा, अ-०रेण्रेषु विकृतान् । ५. प्र-सुकुण्डुः समतोरणात् । ६. अ-चक्रुः सुमहतो व्रजान् ॥ ६. रा, अ-वृक्षैश् सकलैर् । ७. रा, -०जग्मुश् जग्मुश् ॥ ८. रा, अ-विषण्णं च । अ-विषण्णं तु ॥ ९. ल, -सर्षं शक्यं स० । अ-सत्रं शक्यमिषोद्धरन् ॥ १०. रा, ल, ल, व अ-कक्षां० । ११. रा, अ-गिष्कम्ब । १२. रा, अ-स वीर्यवान् ॥ १३. रा -०करवः । १४. अ-रक्ताञ्जनचवः ॥ १५. रा, अ-नास्ति । १६. रा, अ-काले । १७. रा, ल, ल, व अ-प्र-भाकरोह दु० । १८. रा, -पराक्रमं ॥ १९. रा, अ-रक्षसां तान्बनी० ।

- १८] चचार' बहु-धा' मार्गान् राक्षसेषु महा-बलः' ॥१९॥ [N
कुर्वाणं कदनं दृष्ट्वा हनू-मन्तं कपिं तदा ।
- १९] परि-वन्नः सहस्राणि राक्षसानां समन्त-तः' ॥२०॥ [२०
२०पू] शित-शूल-धराः शूलैर्' असिभिश्च चाऽसि-पाणयः ।
- N] शक्तिभिः शक्ति-दस्ताश् च पट्टिसैः' पट्टिसाऽऽयुधाः' ॥२१॥ [२१
परि-वैश्च च गदाभिश्च च चक्रैश्च च शुभ-दर्शनैः' ।
- २१] शत-शश्च च शत-घ्नीभिश्च आयसैश्च चाऽपि मुद्गरैः' ॥२२॥ [२२
२०उ] घोरैः परशुभिस् तीक्ष्णैर्' भिण्डि-पालैश्च च राक्षसाः ।
- अभि-जन्तुः' समा-साद्य सम-अन्तात् पर्वतोत्तमम् ॥२३॥ [२३
२३] तेषाम् अपि च सं-क्रुद्धश्च चकार कदनं कपिः । [२४
उद्-यम्य चैव वृक्षांश्च च शिलाश्च' चैव सु-दारुणाः' ॥२४॥ [N
२४] जघान पञ्च सप्ताऽथ दश चाऽष्टौ तथैव च ।
विंशतिं चैकविंशं' च' दण्ड-हस्त इवाऽन्त-कः ॥२५॥ [१३
२५] तम् अपश्यत् कपि-श्रेष्ठम् अचलोपमम्' इन्द्र-जित् ।
स्रदयन्तम् अमिन्न-घ्नं सम-अरे मारुताऽऽत्मजम् ॥२६॥ [२५
२६] स सारथिम् उवाचेदम् अभि-याहि' महा-कपिम् ।
क्षयम् एष हि नः कुर्याद् राक्षसानाम् उपेक्षितः ॥२७॥ [२६

१. रा, प्र-चचाल । म भ-चकार । २. रा, ल, ल, व अ प्र-वसुधा । रा, म-महतो । ३. रा, म-महाकपिः ॥ ४. रा, म-विध्वंसयंस्तुतरसा राक्षसान् मारुता-ऽऽत्मजः । ५. भ-तत्सतः ॥ ६. अ-०भिश्च चापि मुद्गरैः । रा, म-शकैः शक्तिभिश्चापि मुद्गरैः । ७. रा, फ म-०शैः पट्टिसा० । ८. अ-नास्ति ॥ ९. रा, म-भुङ्क्ष्वीभिश्च-क्रेष्मकरयैरपि । १०. अतः परमधिकः पाठः—म-परश्वधैर्धनुर्भिश्च गदाभिर्मार्ग-सैरपि ॥ ११. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र रा, म-सालैरदानि-कल्पैश्च तालैर्वज्रसमैस्तथा । नखैर्वन्तैश्च वीराणां संयुगे जयमिच्छताम् ॥ १२. रा, ल, ल, व अ प्र भ-०जग्मुः ॥ १३. प्र भ-मिलालण्डाश्च दारुणान् । १४. रा, म-नास्ति ॥ १५. भ-त्रिषातं चैव । १६. रा, म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—म-वृक्षघाताभिघातैश्च घातयन् पवनात्मजः । रथान्बभञ्ज तरसा गजेन्द्रांश्चाप्यपातयत् ॥ पदातिहयसाहस्रान् ममर्द प्रमथाद्य च । मुष्टि-भिर्निहताः केचिन्सलेष्वाभिहतास्तथा ॥ तरुवेगाभिपतिता राक्षसाश्च समन्ततः । तद्वनीकं महाव्यूहं गजाभ्यरथसंकुलम् ॥ राक्षसेन्द्रात्मजबलमभेद्यं कर्मसिद्धये । तद्विदार्य महावेगो हनूमान् दृढविक्रमः । प्रविश्य होमभूर्मि तु ध्वध्वंसयत् वीर्यवान् ॥ १७. रा, म-मिलालजम् ॥ १८. भ-भनुवाहि ॥

- २७] इत्य् उक्तः सारथिस् तेन प्र-ययौ यत्र मारुतिः ।
 वहन् परम-दुर्घर्षं स्थितम् इन्द्र-जितं रथे ॥२८॥ [२७
 २८] सोऽमि-पत्यं कपिं खड्ग-शूल-प्राऽऽस-परश्वधान् ।
 अपातयत् सु-दुर्घर्षो रावणिः कपि-मूर्धनि ॥२९॥ [२८
 २९] तानि शस्त्राणि घोरानि परि-गृह्य स मारुतिः ।
 रोषेण महताऽऽविष्टो वाक्यम् एतद् उवाच ह ॥३०॥ [२९
 ३०] युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणाऽऽत्मज दुर्-मते ।
 वायु-पुत्रं समा-साद्य न जीवन् प्रति-याम्यसि ॥३१॥ [३०
 ३१] बाहुभ्यां प्रति-युध्यस्व यदि मे द्वन्द्वम् आ-गतः ।
 न मां सहमिं दुर्-बुद्धे ततम् त्वं रक्षसां वर ॥३२॥ [३१
 ३२] हन्-मन्तं जिघांसन्तं समुद्यत-शराऽऽसनम् ।
 ३३] रावणाऽऽत्मजम् आऽचष्ट लक्ष्मणाय वि-भीषणः ॥३३॥ [३२
 यस् तु वासव-निर्जेता रावणस्याऽऽत्म-संभवः ।
 ३४] स एष रथम् आ-स्थाय हन्-मन्तं जिघांसति ॥३४॥ [३३
 तम् अप्रतिम-संस्थानं शरैर् देह-विदारणैः ।
 ३५] जीविताऽन्त-करैर् घोरैः सौमित्रे जहि रावणिम् ॥३५॥ [३४
 इत्य् एवम् उक्तम् तु वि-भीषणेन

रामाऽनुजः शत्रु-विभीषणेन ।

ददर्श तं पर्वत-सन्निकाशं

[N]

रथे स्थितं भीम-रथं नदन्तम् ॥३६॥ [३५

इत्याख्ये रामावने बुद्ध-काण्डे बलि-विष्वंसने नाम चतुःषष्टितमः सर्गः ॥६५॥

१. प्र-तेन वीरेण । २. रा, म-रथेनाभिययौ कपिं ॥ ३. म-वर्जं-रणे ॥ ४. प्र
 रा, म म-सोम्युपेव ॥ ५. प्र म-वास्त्राणि । ६. म-परमविष्टो । ७. रा, म-अन
 नारम्य ३२-शस्त्रोकं वाववाप्ति ॥ ८. म-युधि ॥ ९. म म-सम्पुयु । १०. म-वेगं
 महस्व ॥ ११. अतः परमधिकः पाठः—म-इत्युक्त्वा हन्मान्कुञ्जो योषयामास
 वेगितः । अश्वकर्णैर्घर्षैः शालैरभ्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ॥ भद्रात्मानेव तान् वृक्षान्
 शरैः शतसहस्रशः । क्रोधावकृन्त शकैकं तं च विध्याद्य रावणिः ॥ १२. अतः
 परमधिकः पाठः—म म-आक्षेपोद्धृतसर्वांगं भृकुटीकुटिलाननम् ॥ १३. रा, म-
 वोऽसौ । म-वः स ॥ १४. रा, म-तमप्रतिमकर्मणं कितैः क्षत्रुविनाशिनैः । सौमित्रे वारवन्
 क्षत्रुमभिर्घर्ष करोत्तमैः ॥ १५. रा, म-तदा महात्मा । १६. प्र-०जः सोऽथ वि० । रा,
 म-विभीषणेनारिषिभीषणेन । म-०जः सोऽरिषि० । १७. ल, ल, व प्र-भीमवर् । म
 म-भीमवर्कं ॥ १८. व प्र म-संकाकंठे । १९. रा, म-इन्द्रजिह्वसं । म-इन्द्रजिह्वो ॥

[वं-६६] = [पञ्चषष्टितमः सर्गः] = [दा-८७]

- एवम् उक्त्वा तु सौमित्रिं त्वरमाणो वि-भीषणः ।
 १] उपाऽऽययौ धनुष्-पाणिर् लक्ष्मणं रावणाऽनुजः ॥ १ ॥ [१
 अ-विद्वं ततो गत्वा प्र-विश्य च महद् बलम् ।
 २] दर्शयामास तत् कर्म लक्ष्मणाय वि-भीषणः ॥ २ ॥ [२
 नील-ज्रीमूत-संकाशं न्यग्रोध-वरम् आ-श्रितम् ।
 ३] तेजस्वी रावण-भ्राता लक्ष्मणाय न्य-अवेदयत् ॥ ३ ॥ [३
 इहोप-हारं भूतानां बल-वान् रावणाऽऽत्मजः ।
 ४] उप-हृत्य ततः पश्चात् संग्रामम् अभि-वर्तते ॥ ४ ॥ [४
 अ-दृश्यः सर्व-भूतानां काम-गेन रथेन च ।
 ५] नि-हन्ति सम्-अरे शत्रून् बभ्राति च शरोत्तमैः ॥ ५ ॥ [५
 तम् अ-प्रविष्टन्यग्रोधम् इमं त्वं रावणाऽऽत्मजम् ।
 ६] वि-ध्वंसय शरैस् तीक्ष्णैः स-रथं साऽधसारथिम् ॥ ६ ॥ [६
 तथेत्य् उक्त्वा महा-तेजाः सुमित्राऽऽनन्दवर्धनः ।
 ७] बभूवाऽव-स्थितस् तत्र चित्रं वि-स्फारयन् धनुः ॥ ७ ॥ [७
 स रथेनाऽग्नि-वर्णेन बल-वान् रावणाऽऽत्मजः ।
 ८] इन्द्र-जित् कवची धन्वी स-ज्वजः प्रत्य्-अदृश्यत ॥ ८ ॥ [८
 लक्ष्मणस् तम् उवाचेदं रावणिं युद्ध-दुर्मदम् ।
 ९] तिष्ठ राक्षस दुर्-चुदे रणे युद्धं प्र-यच्छ मे ॥ ९ ॥ [९
 एवम् उक्तो महा-तेजा मनस्वी रावणाऽऽत्मजः ।

१. रा. म-स एवमुक्त्वा । २. ब म-नास्ति ॥ ३. अ प्र रा. म भ-० धहारम् ॥
 ४. प्र-नास्ति । ५. म-नास्ति ॥ ६. रा. ततो भवति राक्षसः । ७. रा. ल. ल. व
 अ प्र-सक्तुर्भाति च सुरोत्तमात् ॥ ८. म-अमित्रं । ९. प्र-नास्ति ॥ १०. रा. म-
 रथेनादित्यव० । ११. रा. म-सङ्गी । १२. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल.
 व म प्र म-विभीषणवचः श्रुत्वा सौमित्रिपवनात्मजौ । भृशं जहर्षतुस्तत्र
 पृष्ठा तं रिपुमाहवे ॥ अत्रांतरे च हनुमान्वीरं लक्ष्मणमग्रवीत् । रथस्थोऽयं
 तवारतिः चक्षुस्सं च लक्ष्मण ॥ नैतपुङ्गं समं युद्धं मम पृष्ठं त्वमारुह ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य तथा चक्रे स लक्ष्मणः ॥ महापर्वतसंकाशमैरावण-
 समग्रभम् । समास्थाय महातेजा घटं कृत्वा तु पृष्ठतः ॥ १३. रा म-उवाचाथ ।
 १४. रा.-रघुनंदनः । म-समित्तिजवः । १५. रा. म-त्वानाह्वयेवं समरे सौम्य ॥
 १६. रा. म-महाराजः समरे ।

- १०] अब्रवीत् परुषं वाक्यं तत्र दृष्ट्वा वि-भीषणम् ॥१०॥ [१०
इह त्वं जातः (? ता) सं-वृद्धः साक्षाद् भ्राता पितुर् मम ।
- ११] कथं द्रुक्षसि पुत्राय पितृव्यो मम राक्षस ॥११॥ [११
न ज्ञाति-त्वं न मायुज्यं न जातिस् तव दुर्-मते ।
- १२] प्र-माणं न च सोदर्यं न धर्मो धर्म-दूषक ॥१२॥ [१२
शोच्यस् त्वम् अमि दुर्-बुद्धे निन्दनीयोऽसि साधुभिः ।
- १३] यस् त्वं जातिं समुत्-सृज्य पर-भृत्यत्वम् आ-स्थितः ॥१३॥ [१३
नैतच्च छिथिलया बुद्ध्या त्वं वेत्सि महद् अन्तरम् ।
- १४] कं च स्व-जन-संवासः क्व च नीच (? चः) पराऽऽश्रयः ॥१४॥ [१४
गुण-वान् वा पर-जनः स्व-जनो वाऽपि निर्-गुणः ।
- १५] निर्-गुणः स्व-जनः श्रेयान् यः परः पर एव सः ॥१५॥ [१५
निरनुकोश-ता चेयं यादृशी ते निश्चा-चर ।
- १६] स्व-जने न त्वया शक्यं (? क्या) प्रति-ष्ठा न सुखानि च ॥१६॥ [१६
नूनं निर्-वासितो लंकां दिदृक्षसि वि-शीर्य ताम् ।
- N] कामयेत्" पुरुषः कान्तां शूरस्याऽक-गताम् इव ॥१७॥ [N
यदि त्वं फल्गुष्य" उक्तः" पित्रा मम निश्चा-चर ।"
- १७] गौरवात् प्र-श्रयाद् वाऽपि तथैव परि-सान्त्वितः ॥१८॥ [N
यथैव प्र-गयाद् वाऽपि गुह्यं वदति वि-प्रियम् ।
- १८] तथैव च पुनस् तं स लालयत्य्" अ-विचारयन् ॥१९॥ [N
क्रुद्धेनेन्द्र-जिता वाक्यं परुषं" रावणाऽनुजः" । [N
- २१] उक्तः पितृव्यः पुत्रेण प्रत्य-उवाच वि-भीषणः ॥२०॥ [२०
अ-जानम् इव मच्च-छीलं किं त्वम् एवं ब्रवीषि माम् ।

१. अतः परमधिकः पाठः—रा. -छलाद्वापि बलाद्वापि यत्कुर्याद्रूप-
नन्दनः । तत्सर्वमुपपद्येत न्याय्यमस्मात्तु दुर्मते ॥ आवात्याच्च मया पित्रा
राक्षसैर्वापि विप्रियम् । किं कृतं शठ यच्छिद्रे प्रहरस्यात्मजे मयि ॥ न जा-
निधर्मो न कुलं न भ्रातृत्वं न वन्धुता । रक्षितं नैव शूरत्वं क्रीवत्वं प्रकटी-
कृतम् ॥ २. रा. म-वृक्षसि पुत्रस्व ॥ ३. रा. म-लौहार्द ॥ ४. रा. ल, ल, व
अ प्र रा. म-०नीचक ॥ ५. ल, ल, व रा. म-जागतः । म-जागितः ॥ ६. म-
कश्चित् । ७. प्र-समाश्रयः ॥ ८. म-०नोऽपि च ॥ ९. प्र-वा । १०. म-
नास्ति ॥ ११. म-कामीव । १२. रा. म-नास्ति ॥ १३. रा. ल, ल, व अ म-पु
रुषा स्वकः । १४. म-नास्ति ॥ १५. प्र-वाकं । रा. म-मूढ । म-मूर्खं । १६. रा.
म-काडवति ॥ १७. रा. -अत आरभ्य ११-सच्छोकस्य तृतीयवाचं वाचकास्ति ॥

- २२] राक्षसाऽधिपतेः पुत्र परुषं त्यक्त-गौरवम् ॥२१॥ [२१
अ-युक्तरूपं वचनं पौलस्त्य-कुल-पांसनं ।
२३] अ-धर्मेण हत-ज्ञानो न वेत्ति त्वं गुणाऽगुणान् ॥२२॥ [N
कुले यद्य-अपि जातोऽहं रक्षसां क्रूर-कर्मणाम् ।
२४] गुणो यः प्रथमो नृणां तन् मे शीलम् अ-राक्षसम् ॥२३॥ [२२
सं-न्यक्तो दारुणेनाऽहं राज्ञा वै क्रूर-कर्मणा ।
२५] भ्रात्रा विषय-शीलेन कथं रंस्ये दुर-आत्मना ॥२४॥ [२३
हरणं च पर-स्वानां परदारोऽभिमर्षणम् ।
२६] मु-हृदाम् अभि-शंका च त्रयो दोषाः क्षयाऽऽवहाः ॥२५॥ [२६
महर्षीणां भयं घोरं सर्व-देवेश च वि-ग्रहः ।
२७] अभि-मानश्च रूपं च ह्य ऐश्वर्यं प्रति-कूलता ॥२६॥ [२७
एते दोषास् तव पितुर् जीवितैश्वर्यनाशकाः ।
२८] गुणान् प्राऽच्छादयन्सु तस्य पर्वतान् इव तोय-दाः ॥२७॥ [२८
एतैर् दोषैः परि-त्यक्तो मया भ्राता पिता तव ।
२९] न च मे स्व-पुरी लंका न च त्वं न च ते पिता ॥२८॥ [२९
अभि-मानी च हृत्सु च दुर-विनीतश्च राक्षसः (१ स) ।
३०] त्वं काल-पाश-बद्धश्च ब्रूहि मां यद् यद् इच्छसि ॥२९॥ [३०
N] अन्-इष्टं व्य-असनं प्राऽऽप्तः किम्-इव त्वं न वक्ष्यसि ।

१. म-नास्ति ॥ २. भ-०कं परुषं वाच्यं । ३. ल, -०ने ।
४. रा, म-इत० ॥ ५. रा, -नास्ति ॥ ६. म भ-न रमे । ७. प्र भ-
राज्येन । रा, म-न राज्ये । ८. रा, म-पापक० । ९. रा, -भ्राता विवाह्यते ।
म-भ्राता हि हन्वते । १०. भतः परमधिकः पाठः—रा, म-परोऽपि हितकृद्भु-
वन्पुरण्यहितः परः । अहितो वेहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ ११. रा, -
०मर्षनं । १२. रा, ल, ल, व भ-सुद्धिवासनं चैव भियो देव्याः ॥ १३. रा, ल, व अ
प्र-महाघोरः । रा, म-वघो घोरः । १४. रा, म भ-कोपशैवाभिमानश्च वैरत्वं । भ-
०मानश्च कोपश्च वैरत्वं ॥ १५. रा, म-एतैर्दोषैर्मम भ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनैः । १६. रा, ल,
ल, व अ प्र-नास्ति । म-गुणाः प्रच्छादिताः सर्वे पर्वतास्तोषदैरिव । १७. भ-एभिर ।
१८. रा, -नेवमाले पुरी । म-नैवमस्ति पुरी । भ-नेवमस्ति पुरी ॥ १९. रा, ल, ल,
व अ प्र भ-बद्धत्वं कालपासेन । म-०पासैर्बद्ध० । २०. रा, ल, ल, व अ प्र-
त्वं वदि जीवसि । म-पुत्र वदिच्छसि ॥ २१. रा, ल, ल, व अ प्र-प्राप्तं किमेवं ।
२२. भतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र-गृह्यतामुद्यमो वाच्यैर्न च
शक्नोऽभिधास्यति ।

प्र-वेष्टुं न त्वया शक्यो न्यग्रोधो राक्षसाऽधम ॥३०॥ [३१
 ३१] धर्षयित्वा च काकुत्स्थं न शक्यं जीवितुं त्वया ।
 युध्यस्व नर-वीरेण लक्ष्मणेन रणे सह ॥३१॥ [३२पृ
 ३२] न त्वं प्र-वेक्ष्यसे लंकां कुतो न्यग्रोधम् एव च । [N
 N] हतस् त्वं काल-पाशेन गमिष्यसि यम-क्षयम् ॥३२॥ [३२उ
 नि-दर्शयस्वाऽऽत्म-चलं ममुद्-यतः
 कुरुष्व सर्वाऽऽयुधसायक-क्षयम् ।
 न लक्ष्मणस्याऽति-श्रितैः शरैः क्षतसं
 ३३] त्वम् अद्य जीवन् स-गणो गमिष्यसि ॥३३॥ [३३
 हृत्पार्श्वे रामायणे बुद्ध-काण्डे इन्द्रजित्-विभीषण-वाक्यं
 नाम पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

[वं-६७] = [षट्षष्टितमः सर्गः] = [दा-८८]

विभीषण-वचः श्रुत्वा रावणिः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 १] अब्रवीत् परुषं वाक्यं वेगेनाऽभि-मसार च ॥ १^० ॥ [१
 उद्यताऽऽयुधनिस्त्रिंशे रथे वै मम्-अलंकृते ।
 २] कालाऽश्व-युक्ते महति स्थितः कालाऽन्तकोपमः ॥ २ ॥ [२
 महा-प्रमाणम् उद्-यम्य विपुलं वेग-वद् दृढम् ।
 ३] धनुर् भीम-बलो भीमं शरांश्च चाऽऽशीविषोपमान् ॥ ३ ॥ [३
 म मम्प्रेक्ष्य महा-बाहूर् नीलाऽञ्जनचयोपमः । [N
 N] रथ-स्थोऽलं-कृतः श्री-मान् रावणस्याऽऽत्म-जो बली ॥ ४^० ॥ [४उ
 उवाच चेदं सं-रब्धः सौमित्रि म-विभीषणम् ।

१. रा, ल, ल, व अ प्र अ-०क्यं श्वग्रोधं ॥ २. म अ-नरदेवेन ॥
 ३. अ प्र-काकुत्स्थेन । ४. म अ-नास्ति ॥ ५. अ-०य तत् । म अ-०द्यतं ।
 ६. रा, म-०धसाधनव्ययं । ७. रा, म अ-०णस्यैव हि बाणगोचरं । ८. रा, म
 अ-सबको ॥ ९. प्र व अ-कंका ॥ १०. जतः परमधिकः पाठः—रा, प्रागेष
 विश्वविजयी न निषिद्धः पिता मम । यदा यदा च रक्षानि भुवनेभ्योऽक्षि-
 स्तान्यपि ॥ तदा स्वमपि रक्षानां भागभागभवः स्वयम् । निहतं बास्त्रिं
 दृष्ट्वा सुग्रीवमभिषेचितम् ॥ त्वया तद्राज्यसुष्येन दुरात्मन् समनुष्ठितम् ।
 इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं स्मयन्हेत्वर्थसंयुतम् ॥ ११ रा, ल, ल, व अ प्र-
 ० प्राप्तं समुद्यम् ॥ १२. ल, ल, व-महाधन्वी । १३. रा, म-नास्ति ॥

- तांश्च^१ च^२ वानर-शार्दूलान्^३ पश्यन्^४ मम वि-क्रमम्^५ ॥५ ॥ [५
 ५] अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टं शर-वर्षं दुर-आसदम् ।
 ६५] मुक्तं वर्षम् इवाऽऽकाशे धारयिष्यथ सं-गरे^६ ॥६ ॥ [६
 ७३] अद्य वो^७ मामका वाणा मत्-कार्मुक-विनिःसृताः ।
 गात्राणि वि-धमिष्यन्ति तूल-राशिम् इवाऽनलः ॥७ ॥ [७
 ८] तीक्ष्ण-सायक-निर्मिञ्चान् भिण्डिपालाऽसिपट्टिसैः^८ ।
 ९५] अद्यैव^९ वो नयिष्यामि^९ सर्वान् एव यम-क्षयम् ॥८ ॥ [८
 ६३] क्षिपतः^९ शर-जालानि तीक्ष्ण-हस्तस्य^९ सं-युगे ।
 ७५] जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाऽग्र-तः ॥९ ॥ [९
 ९३] तच्च^९ घृत्वा रावणेर्^९ वाक्यं गर्वितं^९ लक्ष्मणस् तदा ।
 अमीत-वद् इदं^९ वाक्यं क्रुद्धं राक्षसम् अत्रवीत्^९ ॥१० ॥ [१२
 १०] न वाचा सु-गमः^९ पारः^९ कार्याणां राक्षसाऽधम ।
 कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धि-मान् ॥११ ॥ [१३
 ११] स त्वम् अर्थस्य हीनाऽर्थं दुरवाऽऽपस्य^९ कस्य-चित्^९ ।
 वाचा व्या-हृत्य ज्ञानीषे कृताऽर्थोऽस्मीऽति दुर-मते ॥१२ ॥ [१४
 १२] अन्तर्धान-गतेनाऽहं^९ यत् त्वयाऽभि-हि^९ (? ह) तो^९ रणे^९ ।
 भास्कराऽन्तरितो^९ मार्गो नैव^९ शूर-निषेवितः^९ ॥१३ ॥ [१५
 १३] तद् आहव-पथे त्व् अद्य स्थितोऽहं तव राक्षस ।^९
 १४५] दर्शयस्वाऽद्य^९ यत् तेजो^९ वाचा किं बहु^९ कथ्यसे^९ ॥१४ ॥ [१६
 १६३] एवम् उक्तो धनुर् भीमं परि-गृह्य^९ महा-चलः ।
 वि-ससर्ज शितान् वाणान् इन्द्र-जित् समिति-जयः ॥१५ ॥ [१७

१. रा, ल, ल, ब-हं हो । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-० लाः । ३. रा, म
 अ-वीक्ष्यं मे पराक्रमं ॥ ४. रा, सुदुःसहं । म-सुदाह्वयम् । ५. रा, म अ-
 संयुगे ॥ ६. म-क्रुद्धा हि । म-अद्यैव ॥ ७. म-क्षितशूलाः । ८. रा, म-अद्य वो
 गमयिष्ये । म-अद्य वेगात्प्रविष्ये ॥ ९. म-भिक्षिष्ये शरः । म-सुजतः शरवर्षाणि
 क्षिपेत् ॥ १०. म-राक्षसेन्द्रस्य गर्वितं । ११. रा-सुसंकुद्धो राक्षसं वाक्यमत्रवीत् ।
 म-सुसंकुद्धो राक्षसं तमथात्रवीत् । म-सुसंकुद्धो रावणिं वाक्यमत्रवीत् ॥ १२. म
 रा, म-० मं पारं ॥ १३. म-दुरावाः । १४. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, अ-
 केनचित् ॥ १५. रा, म अ-० नीचा । १६. रा, ० मिहती रणे । म-० मिहिति रणे ।
 म-त्वचा उक्तिरिति तदा । १७. रा, म अ-तस्करात्परितो । १८. रा, ल, ल, ब अ प्र
 रा, न शूरस्य मि ॥ १९. रा, म-यदि बालपथं प्राप्य बुध्वसे राक्षसोत्तम ।
 २०. म-प्रव्यामः समरे वीर्यं । २१. म-त्वं विकः ॥ २२. रा, म अ-पराह्वयम् ॥

- १७] तेनोत्-सृष्टा^१ बल-वता शराः^२ सर्पविषोपमाः^३ ।
 सम्प्राऽऽप्य लक्ष्मणं पंतुः श्वसन्त इव पद्म-गाः ॥१६॥ [१८
- १८] शरैर् अति-महा-वेगैर् वेग-वान् राक्षसोत्तमः ।
 सौमित्रिम् इन्द्र-जिद् युद्धे विव्याध शुभ-लक्षणम् ॥१७॥ [१९
- १९] स शरैर् अपविद्धाऽङ्गो रुधिरेण सम्-उक्षितः^४ ।
 शुशुभे लक्ष्मणः श्री-मान् वि-धूम इव पावकः ॥१८॥ [२०
- २०] इन्द्र-जिच् चाऽऽत्मनः^५ कर्म प्र-शशंसाऽर्थ^६ राक्षसः^७ ।
 वि-नद्य च महा-नादम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥१९॥ [२१
- २१] अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टाः शरास् तीक्ष्णाः सु-पत्रिणः^८ ।^९
 आ-दास्यन्ति शरीरात् ते जीवितं जीवित-च्छिदः ॥२०॥ [२२
- २२] अद्य गोमायु-संघाश् च श्येन-संघाश् च लक्ष्मण ।
 गृध्राश् चाऽपि पतन्तु त्वां गताऽमुं पतितं^{१०} भुवि^{११} ॥२१॥ [२३
- २३] क्षत्र-बन्धुः सु-दुष्टाऽऽत्मा^{१२} रामः परम-दुर्मतिः ।
 भक्तं भ्रातरम् अद्य त्वां द्रक्ष्यतीऽह^{१३} मया हतम् ॥२२॥ [२५
- २४] स-सायक-करो^{१४} भूमौ स-तूणः^{१५} स-शराऽऽसनः^{१६} ।
 कृतोत्तमाऽङ्गः पतितः^{१७} स्वप्स्यसे त्वं मया हतः ॥२३॥ [२६
- २५] इति ब्रुवाणं परुषं राक्षसं^{१८} रावणाऽऽत्मजम् ।
 साऽर्थं^{१९} च हेतु-मद् वाक्यं^{२०} लक्ष्मणः प्रत्य्-उवाच ह ॥२४॥ [२७
- २६] अ-कृत्वा कथ्यसे कर्म किम्-अर्थम् इह राक्षस ।
 कुरु तत् कर्म येनाऽहं श्रद्-दध्यां तव^{२१} जल्पितम्^{२२} ॥२५॥ [२९
- २७] अ-ब्रुवाणस्^{२३} तु कर्माणि^{२४} यः^{२५} करोति स पण्डितः^{२६} ।

१. रा. फ-तदोत्० । २. रा. फ-०रास्तीक्ष्णा वि० ॥ ३. भ-०महाकावैर् ।
 ४. म-०लक्ष्मणं ॥ ५. म-स शरीवैश्च वि० । भ-शरीवेण स वि० । ६. रा. फ-च
 भूषितः ॥ ७. रा. फ म भ-०जिरवात्मनः । ८. भ-सुसमीक्ष्याभियुज्य च ॥ ९. प्र-
 सुयंत्रिताः । १०. भ-पत्रिणः शितधारास्ते शरा मत्कार्मुक्युताः ॥ ११. रा. फ
 म भ-निहतं मया ॥ १२. रा. म भ-स दु० । १३. भ-न द्रक्ष्यति ॥ १४. रा. फ
 म-भपासकवचो । भ-विशस्त्रकवचो । १५. रा. फ म भ-व्यपविद्धश० । १६. रा.
 फ म भ-व्ययितः ॥ १७. भ-भमर्षाद् । १८. रा. फ-हेतुमद्वाक्यमन्वर्थ ।
 म-हेतुमद्वाक्यमन्वर्थ । भ-हेतुमद्वाक्यं वाक्यं ॥ १९. रा. फ म-तव कथितम् ।
 म-कथितं त्वया ॥ २०. रा. फ-अमुवन्परुषं वाक्यं । म-०णस्तु परुषं । भ-अमुक्त्वा
 परुषं वाक्यं । २१. रा. फ म भ-किञ्चिदप्यनधिक्रियत् ।

- अ-विकल्थ्य^१ हनिष्यामि^२ त्वाम्^३ अद्य पुरुषाऽऽदकम्^४ ॥२६॥ [३०
 २८] इत्य उक्त्वाऽमर-बाणानाम् एकम् आ-कृष्य वै धनुः ।
 चिक्षेप^५ नि-शितं वेगाल् लक्ष्मणो राक्षसोरसिं^६ ॥२७॥ [३१
 २९] स शरेण^७ हतस्^८ तेन राक्षसो^९ रावणाऽऽत्मजः ।
 सु-प्रमुक्तैस्^{१०} त्रिभिर् बाणैः प्रति-विव्याध लक्ष्मणम् ॥२८॥ [३३
 ३०] स बभूव^{११} महा-भीमो^{१२} नर-राक्षस-सिंहयोः^{१३} ।
 वि-मर्दस्^{१४} तुमुलो घोरः^{१५} परस्परवधैषिणोः^{१६} ॥२९॥ [३४
 ३१] उभौ तौ बल-सम्पन्नाव् उभौ विक्रम-शालिनौ ।
 N] उभाव् अपि च वि-क्रान्ताव्^{१७} उभौ शस्त्राऽस्त्र-वेदिनौ^{१८} ॥३०॥ [३५
 ३२पू] उभौ परम-दुर्धर्षाव् उभौ परम-तेजसौ ।
 N] युयुधाते महा-वीर्यो^{१९} ग्रहाव् इव नभो-गतौ ॥३१॥ [३६
 N] बलि-शक्राव्^{२०} इवाऽऽयस्तौ^{२१} युधि दुष्प्रति-धर्षणौ ।
 ३२उ] युयुधाते महाऽऽत्मानौ व्याघ्र-केसरिणाव् इव ॥३२॥ [३७
 शितान्^{२२} अव-सृजन्तौ हि मार्गणौघान् अव-स्थितौ ।
 ३३] नर-राक्षस-सिंहौ तौ सम्प्र-दृष्टाव् अयुध्यताम् ॥३३॥ [३८
 सु-सम्प्रहृष्टौ नर-राक्षसौ तदा^{२३} [३९पू
 शराऽभिचण्डौ शित-शस्त्र-धारिणौ^{२४} । [४०पू

१. रा, ल, ल, ब-सीप्रमथ । अ-वीप्रमेव । २. रा, फ म-वधिष्यामि ।
 ३. रा, ल, ल, ब अ प्र-०ष क्षणदाचर । रा, फ म भ-स्वं पश्य पुरुषात्मक ।
 ४. अतः परमधिकः पाठः—रा, फ म भ-अनुघाणो दहत्यग्निस्तथा तपति
 भास्करः । वायुश्चोन्मथते वृक्षान् न च किञ्चिद्विकल्थते ॥ ५. प्र-० बाणानामा-
 कर्णात्परितं धनुः । रा, फ म-इत्युक्त्वा पंचपर्वाणमाकर्णात्परितं शरं । भ-इत्युक्त्वा
 पंच नाराचान्कर्णपुरिताभिहितान् । ६. रा, फ-निचल्लान महावेगं । म-निचल्लान
 महावेगो । भ-निचल्लान महावेगाल् । ७. रा, फ म-रावणात्मजे । ८. अतः परम-
 धिकः पाठः—म भ-सुपन्नराजिता बाणा ज्वलिता इव पन्नगाः । नैऋतो-
 रस्यभासन्त सचित् रश्मयो यथा ॥ ९. रा, फ म-०रेणाह० । भ-शरैराह० ।
 १०. रा, फ म भ-सरोषो । ११. भ-सुपर्वभित् ॥ १२. रा, फ म-बभौ सुम० ।
 १३. रा, ल, ल, ब अ-इरिरा० । म-०सयोत्सवोः । १४. म-भीमः । १५. ल,
 म भ-०रजवैषिणोः ॥ १६. प्र-०न्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ । रा, फ-०न्तौ सर्व-
 शास्त्रास्त्रकोविदौ । म-०न्तौ सर्वशास्त्रविदारदौ । १७. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 क्षतः परं १७-तमसर्गस्थाहमश्लोकस्य पूर्वार्धं वाचयति ॥ १८. फ म-शक्रवृक्षाधि-
 चापत्री ॥ १९. फ म-बभूव ॥ २०. रा, म-तौ । २१. रा, म-०स्त्रपाणी ।

N] अभीऽऽक्ष्णम् अन्योऽन्यम् उभावं अवर्षताम् [४०उ'
शरौष-वर्षेण' बलाहकौ यथा ॥३४॥ [३९उ'
इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे आक्षेप-युद्धं नाम
षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

[वं-६८] = [सप्तषष्टितमः सर्गः] = [दा-८६]

- ततः शरं दाशरथिः सं-धायोऽमित्र-कर्षणः ।
 १] ससर्ज राक्षसेन्द्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥ १॥ [१
 तस्य ज्या-तल-निर्घोषम् असहन रावणाऽऽत्मजः ।
 २] विवर्ण-वदनो भूत्वा समुद्-ऐक्षत लक्ष्मणम् ॥ २॥ [२
 तं विषण्ण-मुखं दृष्ट्वा राक्षसं रावणाऽऽत्मजम् ।
 ३] सौमित्रि युद्ध-संसक्तम् इत्य उवाच वि-भीषणः ॥ ३॥ [३
 इङ्गितान्य अनु-पश्यामि यान्य् अस्मिन् रावणाऽऽत्मजे ।
 ४] त्वरस्व नर-शार्दूल भग्न एष निशा-चरः ॥ ४॥ [४
 ततः सं-धाय सौमित्रिः शरान् आशीविषोपमान् ।
 ५] मुमोच नि-शितांसु तस्मै सर्पान् इव महा-विषान् ॥ ५॥ [५
 शक्राऽऽशनि-सम-स्पर्शैर् लक्ष्मणेनाऽऽहतः शरैः ।
 ६] मृहूर्तम् अभवन् मूढः शक्र-जित् क्षुभितेन्द्रियः ॥ ६॥ [६
 उप-लभ्य मृहूर्तेन सं-ज्ञां प्रत्यागतेन्द्रियः ।
 ७] ददर्शाऽव-स्थितं वीरम् आजौ दशरथाऽऽत्मजम् ॥ ७॥ [७
 सोऽभि-चक्राम सौमित्रिं रोष-रक्ताऽन्त-लोचनः ।
 ८] अब्रवीच चैनम् आ-साद्य पुनः स परुषं वचः ॥ ८॥ [८
 ९५] किं न स्मरमि तद् युद्धे प्रथमे मत् पराऽऽक्रमम् । [९५
 युवां खलु मया युद्धे वज्राऽऽशनि-समैः शरैः ॥ ९॥

१. रा, म-अभिप्रेततु । २. रा, म-०षवेगेन ॥ ३. फ म-संकाण्डे ।
 ४. फ-वचक्षेपयुद्धं ॥ ५. रा, फ म-०से चोरे कुशानाशीविषोपमान् ॥ ६. रा,
 फ म-नास्ति ॥ ७. रा, फ म-नास्ति ॥ ८. रा, फ म-सैष ॥ ९. रा, फ म-
 अक्षिणिकोपमान् ॥ १०. रा, फ म-स इन्द्राक्षनिसंस्पर्शैर् । ११. रा फ म-
 वदा संक्षुम्भिः ॥ १२. रा, फ म-भग्नैः ॥ १३. रा, फ म-क्रोषसं ॥ १४. रा, ल,
 ल, व म म-नास्ति । १५. वचः परमधिकः पाठः—म-निरस्तस्त्वं सह आत्रा
 यदा पांशुष्वचेष्टयाः ॥

- १०] शायितौ स्थो मया भूमौ वि-संज्ञौ स-पुरः-शरौ ।
स्मृतिर् वा नाऽस्ति ते मन्ये सु-व्यक्तं यम-सादनम् । [१०
- ११] गन्तुम् इच्छसि येन त्वं मां योधयितुम् इच्छसि ॥१०॥ [११
यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मत्-पराऽऽक्रमः ।
- १२] अद्य ते दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥११॥ [१२
इत्य् उक्त्वा सप्तभिर् बाणैर् अभि-विश्याधं लक्ष्मणम् ।
- १३] दशभिश् च हनु-मन्तं तीक्ष्ण-धारैः शरोत्तमैः ॥१२॥ [१३
ततः शर-शतेनैव वि-प्रमुक्तेन वीर्य-वान् ।
- १४] क्रोधाद् द्विगुण-संरम्भो निर्-विभेद वि-भीषणम् ॥१३॥ [१४
सं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य कर्म रामाऽनुजस् तदा ।
- १५] चिन्तयित्वा प्र-हसन् वै न किं-चिद् इति स भुवन् ॥१४॥ [१५
अत्रवीद् वचनं घोरम् उद्-यम्य नर-पुंगवः ।
- १६] अ-भीतवद् अ-संरब्धो रावणिं लक्ष्मणो युधि ॥१५॥ [१६
नैवं शूरा रणे गत्वा प्र-हरन्ति निशा-चर ।
- १७] लववः स्वल्प-वीर्याश् च शूरा हेम-पुत्रास् तव ॥१६॥ [१७
नैवं शूरा वि-युध्यन्ते युद्धे विजय-कांक्षिणः ।
- १८] इत्य् एवम् उक्त्वा वचनं शरैर् एनम् अवाऽकिरत् ॥१७॥ [१७
तस्य बाणैर् अप-ध्वस्तं कवचं काञ्चनं महत् ।
- १९] व्य-अशीर्यत् च निर्-मेघे तारा-जालम् इवाऽम्बरे ॥१८॥ [१८
विध्वस्त-वर्मा नाराचैर् बभूव स कृत-व्रणः ।

१. रा, फ म-प्रथमं । रा, ल, ल, ब अ प्र-तौ मया । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-सपुरस्सरो । ३. रा, ल, ल, ब अ प्र म-ते । ४. रा, ल, ल, ब अ-तेनाद्य गमिष्यसि वमक्षयं । प्र-तद् स्वकं गमिष्यसि यमक्षयं । ५. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति । ६. रा, नास्ति ॥ ७. अ-त्वां । ८. अ-ममाग्रतः ॥ ९. म-महाकायं त्रिभिर् । १०. म-विश्याध स हि ॥ ११. रा फ-नैव सुप्रयुक्तेन वी० । म-शरसहस्रेण क्षिप्रहस्तो निशाचरः । म-नैव सुप्रयुक्तेन राक्षसः । १२. ल, ल, ब-संरब्धो । अ-०जरकाक्षो । म-संरब्धो बाणजालेन ॥ १३. म-तद्दृष्ट्वेन्द्रशिता कर्म कृतं । १४. अ-अचिन्तयित्वा व्यवहसन् । रा फ म-अचिन्तयित्वा ग्रहसम् । १५. रा फ अ-नैतत्किंचिदिति । म-निर्विभेद शितैः शरैः ॥ १६. अ-अत्रवीषु शराण्योरानुबन्ध रघुपुंगवः ॥ १७. म-नास्ति । १८. म अ-लववश्चाप्यपीर्वाश् च शूरा हीने वया तव ॥ १९. अ-एवमुक्त्वा ततो वीरः । म-एवमुक्त्वा रघुसिंहः । २०. अ-शुक्तमवाहवत् ॥ २१. अ-व्यकीर्णत रथोपत्ये ॥ २२. रा, निहृतवर्मा । म-लक्ष्मणस्य तु । अ-विधुतव० ।

- २०] इन्द्र-जित् सम्-अरे शूरः^१ प्र-रूढ इव सानु-मान्^२ ॥१९॥ [१९
अभीऽऽक्ष्णं नि-श्वसन्तौ हि^३ युध्यमानौ महा-रणे ।
- २१] शर-संपृत-सर्वाऽङ्गौ सर्व-तो रुधिरोक्षितौ ॥२०॥ [२२
बभूव रूपं सृजतोर् मार्गणान् भीम-कर्मणोः ।
- २२] प्र-वृष्टयोर् यथाऽऽकाशे^४ नीलयोः काल-मेघयोः ॥२१॥ [२५
२३पू] अस्त्राप्य अस्त्र-विदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुनः^५ पुनः^६ ।
- २५उ] शरैर् उच्चाऽवचाऽऽकारैर् अन्तरिक्षं^७ प्र-जघ्नतुः^८ ॥२२॥ [२७
व्यपेत-दोषम् अन्योऽन्यं लघु चित्रं च सुष्टु च ।
- २६] दर्शयन्तौ बलं^९ भीमं^{१०} संग्रामे नर-राक्षसौ ॥२३॥ [२८
२७पू] तयोः पृथक् पृथग् भीमः शुश्रुवे तल-निस्वनः^{११} ।^{१२} [२९पू
२८उ] सु-घोरयोः शब्द-वतोर् यथा वै काल-मेघयोः^{१३} ॥२४॥ [३०उ
N] सुवर्ण-पुंखैर् नाराचैर् बल-वन्तौ कृत-व्रणौ ।
- २५पू] प्र-सुचुवाते रुधिरं जलं प्र-स्रवणाव् इव ॥२५॥ [३१
तयोस् तु मुक्ता गात्रेषु^{१४} रुक्म-पुंखाः शरा^{१५} युधि^{१६} ।^{१७}
- २९] असृग्-दिग्धा विनिर्-भिद्य^{१८} विविशुर् वसुधा-तलम्^{१९} ॥२६॥ [३२
अन्योऽन्यं नि-शिता बाणा आ-काशेऽप्य् अव-घट्टिताः ।^{२०}

१. भ-वीरः प्रफुल्ल इव किशुकः ॥ २. म-नास्ति । भ-तौ प्रापुष्येतां महाबलौ ।
३. भतः परमधिकः पाठः—भ-ततः शरौघान् विविधाऽन्मुचन्तौ भीमधिकमौ ॥
४. रा, ल, ल, ब अ प्र-प्रवृष्टयोर् । म-प्रावृष्टकाले । ५. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-
० काले ॥ ६. भ-विस्मृजन्तौ । ७. भ-परस्परं । ८. भतः परमधिकः पाठः—म भ-
सुदीर्घकालं तौ वीरौ युध्यमानौ विरेजतुः । बभूवतुश्चात्मजये यत्तौ भीमप-
राक्रमौ ॥ तौ शरौघैस्तदा कीर्णौ निकृत्तकवचध्वजौ । ९. भ-नाराजुचावचाका-
रान् । १०. भ-०रिक्षे । ११. म-च रुन्धतां । भ-निजघ्नतुः । (टि० भ-भिषेषु
“प्रजघ्नतुः>मयंघनुः”) इत्येवं विकारः ॥ १२. रा, ल, ल, ब अ प्र फ म-
महाभीमे । १३. रा, -नास्ति ॥ १४. फ-तत्र नि० । १५. रा, -नास्ति । भतः परम-
धिकः पाठः—म भ-प्रकम्पजननो भीमो निर्घात इव वारुणः । बभ्राजे स
तयोः शब्दस्तदा समरमत्तयोः । १६. रा, ल, ल, ब अ-०पा वै कामपर्वयोः ।
भ-भिस्तरत्तोरंगाने मेघयोरिव ॥ १७. भ-नास्ति ॥ १८. रा, ल, ल, ब प्र-प्रमुक्ताः
शक्रजिह्वात्रे । भ-तबोर्महात्मनोः संख्ये । १९. म-शिताः नाराः । २०. भ-नास्ति ।
२१. भ-विनिष्येतुर् । २२. रा, फ म भ-धरणीतलं ॥ २३. रा, फ म-अन्ये तु
विशिला बाणा ह्यकाशे ज्यावघट्टिताः । भ-अन्योन्यं निशितैः शरैराकाशं
संजिघृक्षे ।

- ३०] बभञ्जुश् चिच्छिदुश् चैव तयोर् बाणाः महस्र-शः ॥२७॥ [३३
सं-बभूवुः सम्-अन्ताच् च तयोर् बाण-समाश्रयाः ।
N] अग्निभ्याम् इव दीप्ताभ्यां यज्ञे कुश-मयाश् चयाः ॥२८॥ [३४
तयोः कृत-व्रणौ देहौ शुशुभाते महाऽऽत्मनोः ।
३१] स-पुष्पाव इव निष्-पत्रौ वने शाल्मलि-किंशुकौ ॥२९॥ [३५
तयोर् गात्रेषु सं-लम्भा भान्ति नाराच-पंक्तयः ।
३२] नक्षत्र-पंक्तयो व्योम्नि वि-मले वै यथोदिताः ॥३०॥ [N
उभौ तौ परमेष्वासाव् उभौ शस्त्र-विशारदौ । [N
३३] तयोर् बभूव तुमुलः सन्नि-पातो मुहुर-मुहुः ॥३१॥ [३६पू
लक्ष्मणो रावणिं युद्धे रावणिश् चाऽपि लक्ष्मणम् ।
३४] अन्योऽन्यं तौ विनि-घ्नन्तौ न ग्लानिं चाऽधि-गच्छतः ॥३२॥ [३७
बाण-जालैः शरीर-स्यैर् अव-गाढैस् तरस्विनौ ।
३५] शुशुभाते रण-गतौ प्र-रूढाव इव पर्वतौ ॥३३॥ [३८
तयोः शोणित-दिग्धानि सं-वृतानि शरैर् भृशम् ।
३६] वि-रञ्जुः सर्व-गात्राणि ज्वलितानीऽव पावकाः (?कैः) ॥३४॥ [३९
तयोस् तु सु-महान् कालो व्य-अतीतो युध्यतो रणे ।
३७] न च तौ युद्ध-वैमुख्यं श्रमं चाऽप्य् अभि-जग्मतुः ॥३५॥ [४०

१. रा, -तमवर्तत दुःखेन । ल, ल, ब अ-समवर्तत दुःखेन । प्र-सममजंत
दुःखेन । भ-०दुःखान्धे ॥ २. भ-समीयुस्ते मुहूर्त । ३. रा, फ-तु ।
४. म-बाणमया दिशः । भ-बाणाः परस्परं । ५. भ-वथा काष्ठमहाचयाः ॥
६. ल, रा, फ-०पत्रौ । भ-निष्पणौ । ७. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ म-
यथा शाल्म० । ८. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ म-
अल्पाण्यल्पविदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुनः पुनः ॥ ९. भ-बभुर । १०. भ-
नास्ति ॥ ११. प्र-०सौ सोमौ । १२. भ-बभ्रुस्तुमुलं चोरं संनिपातं ॥ १३. म-
कुद्धे । १४. भ-०णिर्युधि । १५. रा, फ म-०मिमिजग्मतुः ॥ भ-तावतिप्रतौ न
श्रमं ययत्सदा ॥ १६. भ-महावीर्यौ । १७. भ-किंशुकौ ॥ १८ म-०तसि-
क्तामि । भ-हधिरसिक्तामि । १९. ल, -संस्तानिष० । ल, ब प्र-संवृतानिष० ।
म-गात्राणि मिशितैः शरैः । २०. म-शुशुभाते रणगती । २१. भ-बह्विना ॥
२२. भ-तयोरेवं म० । २३. रा, -अत भारम्य ३६-शशोकस्य तृतीयपादं
बाबलुदितः । ब भ-युध्वमानयोः । २४. ब अ प्र-युधि वै० । २५. भ-
वाप्युपज० । २६. अतः परमधिकः पाठः—म भ-इंगितकस्तदा तस्य लक्ष्मणस्य
महात्मनः । विभीषणो धनुष्याणिस्त्वरयामास तद्बलम् ॥

अथ समर-परिश्रमं वि-हन्तुं
समर-मुखे' व्रणितस्य' लक्ष्मणस्य ।

प्रिय-हितम् उप-पादयन् महौजाः'

N]

सम्-अरम् उपेत्य' वि-भीषणोऽव-तस्थे ॥३६॥ [४१

हृत्पार्श्वे रामायणे युद्ध-काण्डे' रावणि-लक्ष्मणयोः' संसक्त-युद्धं'

नाम सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

[वं-६६]= [अष्टाषष्टितमः सर्गः] =[दा-६०]

१५] युध्यमानौ तु तौ दृष्ट्वा सं-सक्तौ नर-राक्षसौ । [१५

२३] शूरः स रावण-भ्राता तस्थौ संग्राम-मूधानि ॥१ ॥ [२३

ततो' वि-स्फारयामास महद् धनुर् अव-स्थितः ।

३] वि-ससर्ज' शरांसु' तत्र तीक्ष्णान् कर्मार-भार्जितान् ॥२ ॥ [३

ते शराः शिखि-संस्पर्शा' नि-पतन्तः समा-हिताः ।"

४] राक्षसान् दारयामासुर्' वृक्षान्' अशनयो यथा ॥३ ॥ [४

वि-भीषणस्याऽनु-चरासु' तेऽपि शूलाऽसिपट्टिसैः" ।

५] चिच्छिदुः सम्-अरे वीरा राक्षसान् सु-महाबलाः" ॥४ ॥ [५

राक्षसैस् तैः परि-वृतः स तदाऽभूद्' वि-भीषणः ।

६] यथैव' मध्ये यूथस्य' कलभानां महा-द्विपः" ॥५ ॥ [६

स सं-चोदयमानस् तु ह्यर्-ऋक्षान् रण-गर्वितान्" ।"

७] उवाच वचनं तत्र' काल-ज्ञो रक्षसां वरः ॥६ ॥ [७

१. रा, फ म अ-०-लेखजितस्य । २. अ-महामा । ३. व-जवाप्य ॥
४. व प्र अ-काकाण्डे । ५. अ प्र म-इन्द्रजिबुद्धं । अ-संसक्तयुद्धं ॥ ६. अतः
परअधिकः पाठः—अ-प्रभिन्नाविव मातंगौ परस्परवधैषिणौ । तौ व्रष्टुकामः
संग्रामे घोरचापधरी बली ॥ ७. अ-तथा । ८. रा, फ म अ-उत्स० ।
९. रा, -नास्ति । फ म-च तांस्तीक्ष्णाभ्राराम्भर्हिणवाससः । अ-च तीक्ष्णाग्रान्प्राक्षसेषु
महाशरान् ॥ १०. फ म-०-संकाशा । ११. रा, -नास्ति । १२. रा, ल, ल, व अ
प्र-ताडना० ॥ १३. रा, ल, ल, व अ प्र-०-गशरांस्तेषु प्राप्तान् ॥ १४. प्र रा फ
म अ-राक्षसोत्तमाः ॥ १५. म-नवाद । अ-तदा तु । १६. प्र-वयूव । रा, फ म
अ-वयू । १७. प्र रा, फ म अ-च यूथानां कलभानामिव द्विपः ॥ १८. रा, ल,
ल, व अ प्र रा, फ म-वानरान् रणे । १९. अ-संचोदयन्नसावृक्षान्पानरान् २० ।
२०. रा, फ म अ-काले ॥

एकोऽयं राक्षसेन्द्रस्य पराऽयणम् अव-स्थितः ।

८] एतच्च छेषं बलं तस्य तिष्ठञ्च किं प्लवं-गमाः ॥ ७॥ [८
अस्मिन् विनि-हते पापे राक्षसे रण-मूर्धनि ।

९] रावणो वै नि-हन्तव्यः शेषम् अस्य हतं बलम् ॥ ८॥ [९
प्र-हस्तो नि-हतो वीरो नि-कुम्भश् च महा-बलः ।

१०] कुम्भ-कर्णश् च धूम्राऽक्षः कुम्भश् चैव निशा-चरः ॥ ९॥ [१०
अकम्पन-सुपाश्वौ च चक्र-मौलिश् च राक्षसः ।

१४] मकराऽक्षो महेष्वासो देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ । [१४

१५] अति-कायो महा-वीर्यस् त्रि-शिराश् चाऽति-कोपनः ॥ १०॥ [N
महोदरश् च रक्ताऽक्षो लम्ब-कर्णो महा-हनुः ।

N] मकराऽक्षोऽति-कायश् च त्रि-शिराश् चाऽपि वीर्य-वान् ॥ ११॥ [N
प्र-घसो जम्बु-माली च महा-पार्श्वश् च वीर्य-वान् ।

११] यज्ञ-कोपो विरूपाऽक्षो वज्र-मुष्टिश् च वीर्य-वान् ॥ १२॥ [११

१३] सु-प्लव(?मन्न)श् चाऽग्नि-केतुश् च रश्मिकेत्-आदयस् तथा ॥ १३३

१५] एतान् नि-हत्य सं-ग्रामे बहून् राक्षस-पुङ्गवान् ॥ १३॥

बाहुभ्यां सागरं तीर्त्वा लङ्घतां गोष्-पदं यथा ॥ [१५

१६] इदम् एवाऽव-शिष्टं वो हन्तव्यम् इति वानराः ॥ १४॥

N] मृत सर्वे समा-गम्य राक्षसं बल-दर्पितम् । [१६

अ-युक्तं नि-धनं कामं मया पुत्रस्य वानराः ॥ १५॥ [१७] पू

१७] न तु मे राम-तुष्ट्यर्थम् अ-कार्यम् भुवि विद्यते ॥

१. म-०हं । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-इति स्थितिः । ३. रा, ल, ल, ब अ प्र-एकलैव । म-वृत्तलोपां । ४. रा, ल, ल, ब अ प्र-०ध्वं वै इ० । भ-किं तिष्ठत वनौकलः ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ-चाप्यबलं महत् ॥ ६. भ-०नः सुपाश्वं । ७. रा, ब अ-चक्रसैन्यश् । ल, ल, प्र रा, फ-वज्रमौलिश् । ८. रा, फ म-कम्पनः सखसम्पन्नो । ९. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—रा, फ म-प्रजंघः प्रघसञ्चैव शोणिताक्षश्च राक्षसः । १०. भ-वर्जं—नास्ति ॥ ११. भ-नास्ति ॥ १२. भ-जम्बुमाली महावीर्यस्त्रीक्षणवेगोऽज्ञानिप्रभः । सुप्तो यज्ञकोपश्च वज्रश्च राक्षसः ॥ अतः परमधिकश्च पाठः—भ-संहारी विकटश्चैव तपनः काल एव च । प्रघसः प्रहसञ्चैव प्रजंघो वज्र एव च ॥ १३. भ-अग्निकेतुश्च दुर्धरो रश्मिकेतुश्च वीर्यवान् । अतः परमधिकश्च पाठः—भ-विद्युज्जिह्वो द्विजिह्वश्च सूर्यचक्षुश्च राक्षसः । १४. फ म भ-०ससत्तमान् । १५. रा, नास्ति ॥ १६. रा, फ-कंध्यतां । १७. रा, फ भ-कषु । १८. रा, फ म भ-प्रातावदेव शेषं । १९. म-च ॥ २०. भ-पुत्रस्य बलितुं मया ॥ २१. भ-मथवा । २२. रा, ल, ल, ब अ प्र-वकार्यं सु० । भ-किञ्च कुर्वां विगर्हितं ।

- वधोपायो वधश्चेति^१ समम् आहूर् मनीषिणः^२ ॥१६॥ [N
 १८] तत् पातकम् उपाऽऽतिष्ठे^३ राम-सिद्धि-प्रयोजनम्^४ । [N
 घृणाम् अपाऽऽस्य^५ रामाऽर्थे^६ हनिष्ये^७ भ्रातुर् आत्म-जम् ॥१७॥ [१७उ
 १९] प्रहर्तु-कामस्य तु मे वैक्लव्यं^८ जायते महत्^९ ।
 तद् एनं वै^{१०} महा-बाहूर् लक्ष्मणः शमयिष्यति ॥१८॥
 २०] वानरा भ्रत सं-भूय भृत्यान् अस्य समीप-गान् । [१८
 इति तेनाऽथ तरसा राक्षसेनाऽभि-चोदिताः ॥१९॥ [१९पू
 २१] वानरेन्द्रा जहृषिरे मेघान्^{११} दृष्ट्वेव बर्हिणः^{१२} ।
 ते लब्ध-लक्ष्याः कपयः^{१३} प्रेक्ष्य युद्धे वि-भीषणम् । [२०
 २२] भूयो जहृषिरे कामं लांगूलानि च चिक्षिपुः ॥२०॥ [१९उ
 जाम्ब-वान् अपि तैः सर्वैर्^{१४} यूथ-पैर्^{१५} अभि-संवृतः ।
 २३] अद्भ्यदयत्^{१६} पर्वताऽग्रैर्^{१७} नखैर् दन्तैश् च राक्षसान्^{१८} ॥२१॥ [२१
 नि-म्रन्तम् ऋक्षाऽधिपतिं राक्षसाः सचिवैः सह ।
 २४] परि-चम्रुर् भयं त्यक्त्वा तम् एकं विविधाऽऽयुधाः^{१९} ॥२२॥ [२२
 घोरैः परशुभिस् तीक्ष्णैर् भिण्डि-पालैश् च राक्षसाः ।
 २५] आ-जघ्नुर^{२०} ऋक्षाऽधिपतिं नि-म्रन्तं राक्षसीं चमूम् ॥२३॥ [२३
 स सम्प्र-हारस् तुमुलः सं-जज्ञे कपि-रक्षसाम् ।
 २६] देवाऽसुराणां क्रुद्धानां यथा भीमः पुराऽभवत् ॥२४॥ [२४
 हन्-मान् अपि सं-क्रुद्धः शालम्^{२१} उत्-पात्य पर्वतात्^{२२} ।
 २७] रक्षसां कदनं चक्रे दण्ड-पाणिर्^{२३} इवाऽन्त-कः^{२४} ॥२५॥ [२५

१. रा, फ म-चेति समदोषमिदं द्वयं । भ-चैव तुल्यदोषमिदं द्वयं ॥
 २. अ रा, -उपतिष्ठे राम० । भ-०ष्ठेयं पुत्रस्य निधनं प्रति । ३. रा, ल, ल, ब
 अ प्र-त्यक्त्वा च । ४. भ-निहन्मि ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ प्र-त्यक्त्वा जा० ।
 भ-चक्षुर्बाधेण रुष्यते । ६. रा, ल, ल, ब अ प्र-तमिमं वा ॥ ७. भ-समतोपित-
 विक्रमाः । ८. भ-ततस्ते कपिशार्दूलाः ॥ ९. भ-बभूवुर्दृष्टमनसो मेघं दृष्ट्वेव
 बर्हिणः । १०. रा, फ-सार्धं यू० । भ-सर्वैः स्वयुधैर् । ११. भ-भङ्गमभिलाषा-
 मास । १२. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति ॥ १३. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 विजुधारयः ॥ १४. भ-जाम्बवन्तं रणे जघ्नुर ॥ १५. रा, ल, ल, ब अ प्र म-
 सालमुत्० । रा, फ म-०मुद्यम्य वीर्यवान् । भ-तानुद्यम्य स वीर्यवान् । १६. रा,
 फ म-दण्डहस्त इवा० । भ-संप्राप्ते लोमहर्षणं । १७. भतः परमचक्रः पाठः—रा,
 ल, ल, ब अ प्र म-गिरिरुत्पात्य शिखरं प्रचिक्षेप स वीर्यवान् । तेनाहता-
 तिथेगेन नररक्षसां विनातिस्तदा ॥

- वि-भीषणश् च सं-क्रुद्धो धनुष्-पाणिर् महा-बलः ।
 २८] साऽमात्यस् तत्र सं-ग्रामे जघ्ने रक्षो-गणांस् तदा ॥२६॥ [N
 दन्वा' तु' तुमुलं युद्धं पितृव्यस्येन्द्र-जित् तदा' ।
 २९] लक्ष्मणं पर-वीर-घ्नं पुनर् एवाऽभ्य-अघावत् ॥२७॥ [२६
 युयुधाते' तदा वीरो रणे' लक्ष्मण-राक्षसौ ।
 ३०] शर-वर्षेण' वर्षन्तौ' जघ्नतुस् तौ' परस्-परम् ॥२८॥ [२७
 अन्योऽन्यम्' अन्तर्-दधतुः शर-जालैर् महा-बलौ ।
 ३१] चन्द्राऽऽदित्याव् इवोष्माऽन्ते घन-मेघैस् तरस्विनौ' ॥२९॥ [२८
 शरौघान् वि-सृजन्तौ तु' शुशुभाते शुभाऽऽननौ ।
 N] प्र-वर्षन्तौ हि सलिलं मेघाव् इव महा-बलौ ॥३०॥ [N
 नाऽऽदाने न' च' सं-धाने धनुषो' न परि-ग्रहे ।
 ३२] न विप्र-मोक्षे बाणानां न वि-कर्षे न वि-ग्रहे ॥३१॥ [२९
 न मुष्टि-प्रतिसन्धाने' न च' लक्ष्य-प्रभेदने' ।
 ३३] अदृश्यत तयोः शैट्याद्' युध्यतोः पाणि-लाघवम् ॥३२॥ [३०
 चाप-वेग-प्रमुक्तैश्' च बाण-जालैः समन्त-तः ।
 ३४] अन्तरिक्षे प्रति-च्छन्ने न रूपाणि चकाशिरे ॥३३॥ [३१
 तमसाऽपि-हितं सर्वम् आसीद् भीम-तरं नमः' । [३५पू
 ३५] न' तदा प्र-ववौ' वायुर् न च जज्वाल पावकः ॥३४॥
 स्वस्त्य् अस्तु लोकेभ्य' इति जेषुस् तत्र महर्षयः' ।
 ३६] सं-पेतुश् चाऽपि गन्धर्वाः सं-त्रस्ताः सह चारणैः ॥३५॥ [३७

१. रा, ल, ल, ब अ-कृत्वाथ । भ-स दत्वा । २. म-तथा । ३. रा, ल,
 ल, ब-एव इवधा० । भ-०भ्यभाषत ॥ ४. रा, फ म-तौ प्रयुक्तौ पुनर्वी० ।
 भ-तौ प्रयुद्धौ पुनर्वीरौ सृष्टे । ५. भ-शरौघानभिव० । ६. भ-
 विनिघ्नन्तौ ॥ ७. प्र रा, फ म भ-अभीक्ष्णं । ८. रा, फ म-यथा मेघैस्० । भ-
 महामेघैः समावृत्तौ ॥ ९. अ-तौ । रा, फ-हि । १०. भ-नास्ति ॥ ११. रा फ-
 नैव । १२. फ म-नास्ति ॥ १३. रा, फ म-लक्ष्यप्रतिपादने । १४. ल,
 ल, ब अ प्र-शैट्ये ॥ १५. रा, फ म-०प्रयुक्तैश् ॥ १६. रा, ल, ल, ब अ
 प्र रा, फ म-भृशं । १७. रा, ल, ल, ब अ प्र-तदानीं न ववौ ॥ १८. भ-
 लक्ष्मणायेति जज्जल्पुः परमर्षयः । १९. भ-संपेतुश्चैव संतस्ता गन्धर्वाश्चारणैः सह ।
 जतः परमधिकश्च पाठः—भ-लक्ष्मणो रावणिं प्राप्य रावणिश्चापि लक्ष्मणम् ।
 अव्यवस्थाऽभवद्योग्रा ताभ्यामन्योऽन्यविग्रहे ॥ तत्र युद्धमभूद् घोरं
 ताभ्यामन्योन्यमाहवे । उभाभ्यामेव तरसा विसृष्टैर्बिशिलैः शितैः ॥

- अथ राक्षस-सिंहस्य^१ कालान्^२ काञ्चन-भूषणान् ।
 ३८] शरैश् चतुर्भिः सौमित्रिर् विव्याध चतुरो हयान् ॥३६॥ [३८
 ततः प्र-हस्य सौमित्रिर् नि-शितं^३ बाणम् उद्-यतः^४ । [३९पू
 ३६] शत्रु-वीर्य-प्रमथनं क्रुद्धं सर्पम् इवाऽऽदे^५ ॥३७॥ [N
 ४०पू] स यत्न-वान् महा-तेजा जघ्निवान् रावणाऽऽत्मजम् । [४०पू
 ४१उ] जहौ च स^६ समुत्-कर्षं वि-मनाश् च बभूव ह ॥३८॥ [४४उ
 विषण्ण-वदनं दृष्ट्वा रावणिं हरि-यूथपाः ।
 ४२] प्र-हर्षम् अ-तुलं गत्वा रथं तस्य व्य-अपोथयन् ॥३९॥ [४५
 ततः प्र-माथी क्रथनः^७ शर-भो मेघ-निस्वनः^८ ।
 ४३] अ-मृष्यमाणाश् चत्वारश् चक्रुर् वेगं प्लवं-गमाः^९ ॥४०॥ [४६
 ते^{१०} तस्य हय-मुख्येषु^{११} तूर्णम् उत्-पत्य वानराः ।
 ४४] चतुर्षु सु-महावीर्या नि-पेतुः सहिता बलात् ॥४१॥ [४७
 तेषाम् अधि-ष्ठितानां तैर्^{१२} वानरैः पर्वतोपमैः ।
 ४५] मुखेभ्यः^{१३} शोणितं शीघ्रं^{१४} हयानां सम्-अवर्तत^{१५} ॥४२॥ [४८
 ते नि-हत्य हयांसु तस्य निर्-मध्येषां रथस्य च ।
 ४६] पुनर् आ-वृत्य^{१६} वेगेन सौमित्रेस्^{१७} तस्थुर् अग्र-तः^{१८} ॥४३॥ [४९
 स हताऽऽधाद् अव-प्लुत्य रथात् पतित-सारथेः^{१९} ।
 ४७] वानरैः सार्धम् अ-व्यग्रो बाणैः सौमित्रिम् अर्दयत् ॥४४॥ [५०

१. भ-०सपुत्रस्य कृष्णान् । २. रा, ल, ल व अ प्र रा, फ-कनकभू० ॥
 ३. रा, फ म भ-नाराचमभिलक्षितं । ४. रा, ल, ल, व अ-०दधे ॥ ५. रा,
 फ म-स तेन बाणाशनिना तल्लक्षद्वानुनादिना । भ-स तेन बाणाशनिना लब्धलक्ष्यानु-
 नादिना । भतः परमधिकश्च पाठः—रा, फ म भ-धनुर्मैघप्रयुक्तेन यन्तुर्जी-
 वितमाद्रे । स यन्तरि महातेजा निहते रावणात्मजे ॥ ६. रा, फ म भ-
 प्रजहौ । ७. रा, ल, ल, व अ प्र-सुमहद्वर्ष । भ-समरोत्कर्ष । ८. रा, फ म-
 विवर्णश् । भ-विषण्णश् ॥ ९. भ-हर्षं परममापञ्चालतः स्यन्दनमार्दयन् ॥
 १०. अ-वृत्तनः । रा, -क्रकचः । ११. भ-गन्धमादनः । १२. रा, फ
 म-हरीश्वराः । भ-अनुत्तमं ॥ १३. म-ततस्ते हरिमु० । १४. भ-चतुर्ष्वपि
 महावीर्याश्चत्वारः पेतुराहवे ॥ १५. ल, ल, व रा, फ-वै । भ-सु । १६. रा,
 फ म-०णितं तीव्रं । भ-०भ्यो रुधिरं तूर्णं । १७. रा, फ-सम्प्रवर्तते ॥
 १८. म-उत्पत्य । १९. भ-तस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः ॥ २०. म-नास्ति ।
 २१. म-तमप्रिबाणैः सौमित्रिमर्दयद्रावणात्मजः । भ-शरवर्षेण सौमित्रिमभ्यवर्त
 रावणिः ॥

N] ततः स सौमित्रिर्' अथाऽप्रमत्तः'
स्थितः (? तं) पदातिं निहतं सूतुरं-गैः । [N
सृजन्तम् आजौ नि-शितान् पृषत्कान्
४८उ] भृशाऽऽतुरं' बाण-गणैश्' चकार' ॥४५॥ [५१उ
इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे' रावणि-रथ-विमर्दो' नाम
अष्टाषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

[वं-७०] = [एकोनसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६१]

स हताऽश्वो महा-तेजा' भूमौ तिष्ठन् निशा-चरः' ।
१] इन्द्र-जित् परम-क्रुद्धः सम्प्र-जज्वाल तेजसा ॥१॥ [१
तौ धन्विनौ जिघांसन्ताव् अन्योऽन्यम् अभि-तः' स्थितौ ।
२] वि-जयायाऽभिनिष्-क्रान्तौ' वने सिंह-गजाव्' इव ॥२॥ [२
वि-गर्हयन्ताव्' अन्योऽन्यं' तौ राक्षस-नरोत्तमौ' ।
३] तदा' न जहतुर' युद्धम्' आ-पतन्तौ' ततस् ततः ॥३॥ [३

१. रा, ल, ब अ प्र रा, -०त्रि । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-०प्रवृत्तः ।
३. भ-ततो महेन्द्रप्रतिमः स लक्ष्मणः पदातिनं तं युधि सूदिताऽऽश्वं । ४. भ-
भृशं तदा । ५. रा, फ म-बाणसत्तैश् । ६. भ-न्यवारयत् ॥ ७. ब प्र रा, भ-
लंकाकाण्डे । ८. अ-युद्धपर्वणि रथ० । रा, फ-इन्द्रजिद्धिमर्दनं । म भ-रथावमर्दनं ॥
९. भ-हतरथो हतसारथिरेव च । १०. अतः परमधिकः पाठः—भ-ध्यानशोक-
परीतात्मा भुवमाश्रित्य विष्टितः । ११. अतः परमधिकः पाठः—भ-लक्ष्मणश्च
महातेजाः समरे सत्यविक्रमः । विस्फार्य चापं सहसा ससर्जाजौ शि-
लीमुखान् ॥ १२. भ-इषुभिः । १३. भ-शुश्रुभाते मदोन्मत्तौ । १४. रा,
फ म भ-गजवृषाव् ॥ १५. रा, ल, ल, ब अ प्र-विगर्हयन्तावथान्योन्यं ।
१६. रा, फ म-०सवनौकसां । म-०सनरर्षभौ । १७. रा, फ म-भर्तारौ जहत्तुर ।
भ-भर्तारौ न जहत् । १८. रा, फ म-युद्धे संप० ॥ १९. अतः परमधिकः पाठः—
भ-तत्र तान्प्राक्सात्सन्सर्वान्हर्ययन्राक्षसात्मजः । संस्तुवन्हर्ययंश्चैव इदं वचन-
मब्रवीत् ॥ तमसा बहुलेनेमाः संसक्ताः सर्वतो दिशः । नेह विहायते ह्यासः
परो वा राक्षसोत्तमः ॥ हृष्टा भवंतो युध्यन्तु शत्रूणां मोहनाय वै । अहं तु
रथमास्थाय शीघ्रमायामि संयुगे ॥ भवद्भिस्तु तथा कार्यं यथैते काननौ-
कसः । न जयेयुर्दुरात्मानः प्रविष्टे नगरीमपि ॥ इत्युक्त्वा रावणसुतो
वंचयित्वा वनौकसः । विकम्प्येन्द्रजितं यु (? कु) जे वदने रुक्मकुण्डले ॥

- स क्रोधाच्च पितृव्यस्य क्रुद्धस्याऽपि हतैर् ह्यैः ।
 ४] प्र-गृह्णाऽभ्य-अद्रवच्च चापं शरैर् लक्ष्मणम् इन्द्र-जित् ॥४ ॥ [N
 मुक्तम् इन्द्र-जिता तत् तु शर-जालम् अमित्र-जित् ।
 ५] अवारयद् अ-सम्भ्रान्तो महत् परम-दुःसहम् ॥५ ॥ [२३
 लक्ष्मणेन्द्रजितौ वीरौ बलाऽऽकृष्ट-शराऽऽसनौ ।
 ६] अन्योऽन्यं नि-शितैर् बाणैर् जघ्नतुर् भीम-विक्रमौ ॥६ ॥ [३५
 परस्पर-वधे वीरौ निवि-ष्टौ तौ महा-बलौ ।
 ७] चक्रतुर् घोरम् अन्योऽन्यं शरजालाऽऽवृत्तं रणे ॥७ ॥ [N
 ललाटे लक्ष्मणं बाणैः सु-घोरैस् त्रिभिर् इन्द्र-जित् ।
 ८] अ-भेद्यं क्वचं भित्त्वा विव्याध लघुहस्त-वत् ॥८ ॥ [३२
 म तैस् त्रिभिर् अ-दीनाऽऽत्मा ललाट-स्थैः शरोत्तमैः ।
 N] लक्ष्मणः शुशुभे वीरस् त्रि-भृङ्ग इव पर्वतः ॥९ ॥ [३३
 अर्दितस् त्व अथ बाणौघैस् तेनाऽमित्रेण लक्ष्मणः । [३४पू
 ९] उद्-बबह^{१०} शरांस् तीक्ष्णान् रावणाऽऽत्मज-चारणान् ॥१० ॥ [N
 १०पू] तम् आशु प्रति-विव्याध लक्ष्मणः पञ्चभिः शरैः । [३४उ
 N] किं-चिद् रोष-परीतात्मा रावणिश्^(?णिं) च महा-रथः^(?थम्) ११^(N)
 तौ परस्परम् अभ्य-एत्य सर्व-गात्रेषु धन्विनौ ।
 १२] घोरैर् विव्यधतुर् बाणैः कृत-भावाव् उभौ जये ॥१२ ॥ [३७
 ततः परम-रोषेण स वि-रुद्धो वि-भीषणः ।^१
 १५] वज्र-स्पर्श-समानांस् त्रीन् ससर्ज नि-शितात्र छरान् ॥१३ ॥ [४३

१. अ-अत आरभ्य ११-शस्त्रेकं यावन्नास्ति । २. ल-०द्याभिद्र० ॥
 ३. म-०लानि शक्रजित् । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. प्र-महोद्यतश० । रा, फ म-महा-
 बलश० ॥ ६. रा, ल, ल, व अ प्र-०रमथो । ७. प्र रा, म-०लाकुलं । ८. फ म-रणं ॥
 ९. रा, -नास्ति ॥ १०. म-०ववाह ॥ ११. रा, ल, ल, व अ प्र-०णं च त्रिभिः ।
 १२. रा, फ म-०णि वदने शुभे । १३. अतः परमधिकः पाठः— रा, फ म अ-ततः
 शोणितदिरधांगौ लक्ष्मणेन्द्रजिताबुभौ । रणे विरेजतुर्वीरौ पुष्पिताविष
 किंशुकौ ॥ १४. रा, ल, ल, व अ प्र-निकृतौ ताव् । १५. रा, ल, ल, व अ-रणे ॥
 १६. रा, फ म-०मकोपेन कुपितो रावणाऽऽत्मजः । अ-०मकोपेन संक्रुद्धो रावणात्मजः ।
 १७. अतः परमधिकः पाठः— रा, फ म अ-विभीषणं त्रिभिर्बाणैर्विव्याध वदने
 शुभे । अयोमुखैस्त्रिभिर्बाणैर्लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ एकैकेनाभिर्विव्याध
 सर्वास्तान्हरियूथपान् । तस्यै दृढधनुः क्रुद्धो हताश्वाय विभीषणः ॥
 १८. अ-०नात् पञ्च ससर्जोरसि सायकान् ॥

- ते तस्य कायं निर्भिद्य रुक्म-पुङ्खा विनिःसृताः ।
 १६] बभूवुर् लोहिताऽऽदिग्धा रक्ता इव महोरगाः ॥१४॥ [४४
 स पितृव्याय संक्रुद्धः शक्र-जित् परमाऽऽहवे ।
 १७] वि-ससजं शरं घोरं यम-दण्डम् इवाऽपरम् ॥१५॥ [४५
 तं सम्-ईक्ष्य महा-तेजा हेम-पुङ्गेन सं-युतम् ।
 २१] लक्ष्मणोऽप्य् आ-ददे वाणम् अन्यं भीम-पराऽऽक्रमः ॥१६॥ [४६
 कु-बेरेण स्वयं दत्तं स्वप्ने वाणं महाऽऽत्मना ।
 २२] दुर-जयं चाऽविषष्टं च सेन्द्रैर् अपि सुराऽसुरैः ॥१७॥ [४७
 ताभ्यां च धनुषोस् तत्र सं-धितौ सायकोत्तमौ ।
 २३] वि-कृष्यमाणौ च बल-वत् प्र-ज्ज्वलतुस् तदा ॥१८॥ [४९
 महा-शरौ ताव् अन्योऽन्यं धनुर्-ज्यातल-विच्युतौ ।
 २४] मुखेन मुखम् आ-हत्य सन्नि-पेततुर् आ-हवे ॥१९॥ [५०
 तौ महा-ग्रह-संकाशाव् अन्योऽन्यम् अभि-हत्य च । [५२पू
 २५] नि-पेततुर् महा-बाणाव् अन्योऽन्यं शत-धा कृतौ ॥२०॥ [N
 शरौ प्रति-हतौ दृष्ट्वा ताव् उभौ रण-मूर्धनि ।
 २६] नि-हतौ जात-रोषौ च लक्ष्मणेन्द्र-जिताव् उभौ ॥२१॥ [५३
 सौमित्रिर् अथ सं-क्रुद्धः सं-दधेऽस्त्रं सु-दारुणम् । [५४

१. भ-शिलीमुखाः । २. भ-निपेतुर् ॥ ३. भ-०व्यस्य । ४. रा, फ म-
 ०जिष्णुरमाददे । भ-पावकाच्च वृ संदधे । ५. रा, फ म-परमं रक्षसां मध्ये यमदत्तं
 महाबलः । भ-रौद्रं विभीषणश्चापि इयसृजत्समनंतरं । अतः परमधिकश्च पाठः—
 भ-तौ समेत्य शरौ घोरौ वियत्यादित्यसन्निभौ । परस्परं समाहत्य
 महोल्केव पेततुः ॥ अस्त्रं निवारितं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्च्छितः । दिव्यं
 शक्राशनिप्रख्यं ज्वलंतमिव पावकम् ॥ उत्तमं राक्षस-श्रेष्ठो मयदत्तं
 महारणे । उद्बर्हं महातेजा परकायविदारणम् ॥ ६. म-महेन्द्रसमविक्रमः ।
 भ-राक्षसेन्द्रेण संधितम् । ७. भ-भाददे लक्ष्मणो । ८. प्र रा, म-०क्रमः । भ-
 भीमतरं विभुः ॥ ९. भ-स्वप्ने यदत्तमितात्मना । १०. प्र रा, फ म-दुर्विषष्टं च
 से० । भ-दुःसहं वैव सर्वैर् ॥ ११. भ-उभाभ्यां धनुषोःश्रेष्ठे पीडिते समरे तदा ।
 १२. रा, ल, ल, व अ प्र-विलप्यमाणौ च व० । रा, -परिकृष्यमाणौ च तदा । फ म-
 ०णौ तौ तदा । भ-निकृष्यमाणौ सहसा । १३. रा, ल, ल, व अ प्र-०ज्वाल
 नमस्तदा । भ-क्रौंचाविव विनेदतुः । म-बलाबलितौ युधि ॥ १४. रा, फ म-तौ
 भासयन्ताव् । १५. भ-भोजसा । १६. रा, -नास्ति ॥ १७. रा, ल, ल, व अ प्र-
 महेष्वासाव् । फ म-महेषुनां ॥ १८. भ-बलिनौ । १९. भ-तु जातौ लक्ष्मणरावणौ ॥

- २७] रौद्रं स चेन्द्र-जित् क्रुद्धो व्य-असृजत् तद् अनन्तरम् ॥२२॥ [५५पू
तयोः सु-तुमुले युद्धे प्र-वृत्ते रोम-हर्षणे ।
- २८] गगन-स्थानि भूतानि लक्ष्मणं पर्य-अवारयन् ॥२३॥ [६१
भैरवाऽभिरुते युद्धे भीमे वानर-रक्षसाम् ।
- २९] भूतैर् बहुभिर् आ-काशे वि-स्मितैर् आ-वृताव् उभौ ॥२४॥ [६२
ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वा गरुडोरगाः ।
- ३०] शत-क्रतुं पुरस्-कृत्य ररक्षुर् लक्ष्मणं रणे ॥२५॥ [६३
अथाऽन्यं मार्गण-श्रेष्ठं सं-दधे राघवाऽनुजः ।
- ३१] हुताऽशन-सम-स्पर्शं रावणाऽऽत्मज-वारणम् ॥२६॥ [६४
३२उ] आशीविष-सम-स्पर्शं वेगेनाऽत्यन्त-दपितम् । [६६उ
N] सुवर्ण-विकृतं वीरः शरोराऽन्तकरं शरम् ॥२७॥ [६५उ
३२पू] दुरा-धर्षं दुर्वि-षहं राक्षसानां वि-दारणम् । [६६पू
N] दृढाऽन्तम् ऋजुवृत्ताऽङ्गं सु-पर्वाणं सु-संस्थितम् ॥२८॥ [६५पू
येन शक्रः प्र-वृद्धोऽभूद् दानवाऽन्तकरः प्र-भुः ।
- ३३] पुरा देवाऽसुरे युद्धे वीर्य-चान् हरि-चाहनः ॥२९॥ [६७
तम् इन्द्र-दत्तं सौमित्रिः सम्-अरेष्व् अ-पराजितः ।
- ३४] शर-श्रेष्ठं धनुः-श्रेष्ठे नर-श्रेष्ठोऽभिसं-दधे ॥३०॥ [६८
सं-धायाऽमित्र-मथनो वि-पन्नं स्व-शराऽऽमनात् ।

१. भ-असुरात्मसौ युद्धे रावणिर्व्यसृजत्तदा । अतः परमधिकश्च पाठः—
भ-तस्मात्पापाद्विनिष्पेतुगसुराः कृत्स्नमुद्रराः । शलान्यथ भुसुंङ्गश्च गदाः
खड्गाः परश्वधाः ॥ तं दृष्ट्वा लक्ष्मणः संख्ये घोरमत्त्रमथासुरम् । माहेश्वरेण
द्युतिमांस्तदस्त्रं पर्यवारयन् ॥ २. भ-तत्र संग्रामे । ३. प्र रा, फ म भ-लाम् ।
४. अतः परमधिकः पाठ—भ-अस्त्रैरत्त्राणि संयोज्य वाचयंतौ रणाजिरे ।
५. भ-ममवा० ॥ ६. रा, ल, ल, व अ प्र-०भिनये । ७. रा, फ
म भ-०शं । ८. रा, फ म भ-असृजं बभौ ॥ ९. अतः परमधिकः पाठः—भ-
पूज्यमानस्तनो देवैर्दृष्टेः शक्रपुरोगमैः ॥ १०. रा, ल, प्र रा, ०-जरावणं ।
भ-०जनाशनं । ११. फ-नास्ति ॥ १२. फ म-वेगसम्पन्नमर्षितं । भ-दिव्यं
देवगणाक्षितं ॥ १३. म-दुराधारं दुराधर्षं । भ-दुराराधं दु० । १४. भ-सुदहं तं
सुपर्वाणं ऽऽप्रवृत्ताप्रसंस्थितम् ॥ १५. रा, अ म-इन्द्रजितं । ल, ल, व प्र रा, ०-इन्द्र-
जिति । १६. भ-संयुगेष्व् । १७. रा, ल, ल, व अ प्र रा, ०-रथश्रेष्ठोभि० ॥
१८. म-०अनिधनं विपन्नं स्व० । भ-०अवमनं विचकर्षे श० ।

- ३५] सं-धीयमानं^१ दुर्-धर्षं^२ कालं^३ लोक-क्षये^४ यथा ॥३१॥ [६९
सं-धाय च धनुः-श्रेष्ठे वि-कर्षन् इदम् अब्रवीत् ।
- ३६] लक्ष्मी-वाल् लक्ष्मणो वाक्यम् अर्थ-साधनम् आत्मनः ॥३२॥ [७०
धर्माऽऽत्मा सत्य-सन्धश् च रामो दाशरथिर् यथा ।
- ३७] पौरुषे चाऽप्रतिद्वन्द्वस् तथेमं जहि राक्षसम् ॥३३॥ [७१
इत्य् उक्त्वा वाणम् आ-कर्णम् आ-ऋष्य तम् अ-जिह्वगम् ।
- ३९] लक्ष्मणः सम्-अरे वीरः ससर्जेन्द्र-जितं प्रति ॥३४॥ [७२पू
सं-धाय चाऽप्रमेयेन^५ रक्षसां^६ शतनेन^७ च ।^{[N}
N] रौद्रेणाऽस्त्रेण सं-योज्य लक्ष्मणः पर-वीर-हा ॥३५॥ [७२उ
स शरः स-शिरस्त्राणं श्री-मज् ज्वलित-कुण्डलम् ।
- ४०] प्र-मध्येन्द्र-जितः कायात् पातयामास भू-तले ॥३६॥ [७३
तद् रावण-तनूजस्य छिन्न-स्कन्धं शिरो महत् ।
- ४१] तपनीय-निभं भूमौ ददृशे रुधिरोक्षितम् ॥३७॥ [७४
ततः स नि-पपाताऽऽशु धरण्यां रावणाऽऽत्मजः ।
- ४२] कवची स-शरः^८ खड्गी वि-ध्वस्तः स-शराऽऽसनः ॥३८॥ [७५
चुकुशुस् ते ततः सर्वे वानराः स-विभीषणाः ।
- ४३] प्र-हृष्टा^९ नि-हते तस्मिन् देवा वृत्र-वधे यथा ॥३९॥ [७६
अथाऽन्तरिक्षे देवानाम्^{१०} ऋषीणां च महाऽऽत्मनाम् ।
- ४४] बभूव^{११} तत्र सं-नादो^{१२} गन्धर्वाऽप्सरसाम् अपि ॥४०॥ [७७
पतितं^{१३} रावणिं^{१४} मत्वा^{१५} सां^{१६} राक्षस-महाचमूः^{१७} ।
- ४५] वध्यमाना प्र-दुद्राव^{१८} हरिभिर्^{१९} जित-काशिमिः ॥४१॥ [७८
ते वध्यमाना हरिभिः शस्त्राप्य् उत-सृज्य राक्षसाः ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, म-संघायमानं दु० । भ-संजिहीर्षुः सुदुर्धर्षः ।
२. म भ-कालो । ३. फ-०क्षयं ॥ ४. अतः परमधिकः पाठः—भ-पितृमहो
वेधपरो वीरव्यूहरणे रतः । भक्तानुकम्पी भूतानां तथेमं जहि राक्षसम् ॥
५. रा, ल, ल, ०-येण । ६. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, राक्षसानां शतेन ।
७. भ-नास्त्रि । ८. अतः परमधिकः पाठः—भ-सुरप्रं रावणेरथे सर्वेषां खैव
रक्षसाम् । स तु बाणाग्निदीप्तार्चिः प्रज्वलन्निव तेजसा ॥ ९. भ-शिरो ज्व-
लितकुण्डलं ॥ १०. फ-स रथी । ११. भ-व्यपविद्धशिरस्त्राणः सवारः सवारासनः ॥
१२. फ म भ-प्रहर्षान् ॥ १३. फ म भ-भूतानां । १४. भ-संजज्ञे तलसंपातो ॥
१५. भ-निहतं तमथ । १६. फ भ-शात्वा । म-दृष्ट्वा । १७. भ-राक्षसानां महा- ।
१८. भ-द्विषो भेजे वानरैर् ॥

- ४६] लङ्काम् अभि-मुखा जग्मुर् नदन्तो नष्ट-चेतसः ॥४२॥ [७९
दुद्रुवुर् वसु-धां वीरा राक्षसाः सहसा दिशः ।
N] त्यक्त्वा प्र-हरणान्य् आशु पट्टिसाऽसिपरश्वधान् ॥४३॥ [८०
के-चिल् लङ्काम् अभि-मुखाः प्र-विष्टा वानराऽर्दिताः ।
- ४७] सम्-उद्रे पतिताः के-चित् के-चिच् छैलान् समा-श्रिताः ॥४४॥ [८१
हतम् इन्द्र-जितं दृष्ट्वा शयानं धरणी-तले ।
४८] राक्षसानां सहस्रेषु न कश्-चिद् अव-तिष्ठते ॥४५॥ [८२
ततो वि-नेदुः सं-हृष्टाः सम्-अरे हरि-यूथपाः ।
N] चुक्रुशुर् दुधुवुश् चैव लांगूलानि प्र-हर्षिताः ॥४६॥ [N
यथाऽस्तं-गत आदित्ये नाऽव-तिष्ठन्ति रश्मयः ।
४९] तथा तस्मिन् नि-पतिते नाऽव-तिष्ठन्ति राक्षसाः ॥४७॥ [८३
शान्त-रश्मिर् इवाऽऽदित्यो निर्वाण इव पावकः ।
५०] बभूव स महा-बाहुः सम्-अरे गत-जीवितः ॥४८॥ [८४
प्र-शान्तः प्र-ववौ वायुर् नष्टाऽनिष्टः प्र-हर्षयन् ।
५१] बभूव लोकः पतिते राक्षसेन्द्र-सुते तदा ॥४९॥ [८५
जहर्ष शक्रो भग-वान् सह सर्वैः सुरर्षिभिः ।
५२] लक्ष्मणेन हते तस्मिन् राक्षसे पाप-कर्मणि ॥५०॥ [८६
शुद्धाश् चाऽऽपो नभश् चैव जहर्षुर् देव-दानवाः । [८८उ
५३] आ-जग्मुः पतिते तस्मिन् सर्व-लोक-भयाऽऽवहे ॥५१॥
ऊषुश् च निहताऽरिष्टा देव-गन्धर्व-दानवाः ।
५४] वि-ज्वराश् च सुरा जाता नि-हते पाप-राक्षसे ॥५२॥ [८९
ततोऽभ्य-अनन्दन् सौमित्रिं सम्-अरे हरि-यूथपाः ।
५५] तम् अ-प्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैर्ऋत-पुंगवम् ॥५३॥ [९०
वि-भीषणोऽथ हनु-माञ् जाम्ब-वान् हरि-यूथपाः ।

१. म-पट्टिसासि० ॥ २. भ-परित्रस्ताः ॥ ३. म-समरे क्षितौ । ४. भ-
०इति ॥ ५. म-नास्ति । ६. म-षिक्षेपुर्दुधुवुश् । ७. म-नास्ति ॥ ८. रा, ल,
ल, व अ प्र रा, -अत भारग्य ४९-शश्लोकपूर्वार्धं यावच्चास्ति । भ-जग्मुस्ते राक्षसाः
दिशः ॥ ९. म-सुरर्षभैः । १०. प्र फ म-जगाम निहते । भ-तदा विनिहते ॥
११. फ म भ-ऊषुश् सहितास्तुष्टा । १२. अतः परमधिकः पाठः—भ-शतक्रतु-
मुखाः सर्वे परं हर्षमुपागताः । १३. भ-विज्वराः शान्तकलुषा ब्राह्मणा
विचरन्त्विति ॥ १४. व रा, -०थपः । प्र भ-०वानुक्षयथपः । फ-०वांशर्षयथपः ।

५६] वि-जयेनाऽभि-नन्दन्तः प्र-शशंसुश् च' लक्ष्मणम् ॥५४॥ [९१
क्ष्वेडन्तश् च' प्र-हृष्टाश् च गर्जन्तश् च प्लवं-गमाः ।

५७] लक्ष्मणं तं रघु-सुतं परि-वार्याऽव-तस्थिरे ॥५५॥ [९२
लाङ्गूलानि प्र-विध्यन्तः स्फोटयन्तः प्लवं-गमाः ।

५८] लक्ष्मणो जयतीऽत्य् एवं वाचं व्य्-अश्रावयंस् तदा ॥५६॥ [९३
अन्योऽन्यं च समा-क्लिप्य कपयो हृष्ट-मानसाः ।

५९] चक्रुर् उच्चाऽवच-गुणां राघवाऽऽश्रय-जाः कथाः ॥५७॥ [९४
तद् अ-सुकरम् अथाऽप्य् अ-दृष्टपूर्वं

युधिं परम् अस्य च' लक्ष्मणस्य कर्म ।

परमम् उप-गता मनः-प्रहर्षं

N] विनि-हतम् इन्द्र-रिपुं नि-शम्य देवाः ॥५८॥ [९५

हृष्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१०} इन्द्रजिद-वधो नाम

एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

[वं-७१] = [सप्ततितमः सर्गः] =[दा-६२]

१पू] रुधिर-क्लिन्न-गात्रस् तु लक्ष्मणः" शुभ-लक्षणः" ।

N] बभूव हृष्टस् तं हत्वा शक्र-जेतारम् आ-हवे ॥^{११} ॥ [१

N] महाऽनुभावः कवची शुभ-लक्षण-संयुतः" ।

१उ] बभूव विक्षत-तनुः सम्-अरे तेन रक्षसा ॥२ ॥ [N

ततः" स" शरभं" वीरं जाम्बवन्तं" च वीर्य-वान् ।

२] सन्नि-वर्त्य महा-वेगास् तांश् च सर्वान् वनौकसः ॥^३ ॥ [२

१. भ-संहृष्टाश्चैव ॥ २. भ-क्ष्वेडयन्तो । ३. म भ-नवन्तश् । ४. फ म भ-कृष्णलक्षं ॥ ५. रा, फ म भ-यन्तश्च वानराः । ६. रा, फ म भ-ततः ॥ ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-उच्चा बहुगुणा ॥ ८. रा, फ म-भवाप्य सम्प्रहृष्टाः । भ-अथाभिवीक्ष्य हृष्टाः । ९. रा, फ म भ-प्रियसुहृदो युधि ॥ १०. प्र भ-कंकाकावे ॥ ११. भ-राघवस्यानुजो बली । १२. रा, ल, ब अ प्र रा, फ म-राक्षसं । १३. ल, -नास्ति ॥ १४. फ-राजलक्ष्मणसम्मितः । म-लक्ष्मणो रामसंमतः । भ-लक्ष्मणः शुभलक्षणः ॥ १५. भ-लक्ष्मणो । १६. रा, ल, ल, ब अ प्र-रमसं वीरं जा० । म भ-जाम्बवंतं च हनूमंतं । १७. भ-पूजयित्वा महावेजाः सह सधैः ह्रवंगमैः ॥

- आ-जगाम प्रहृष्टाऽऽत्मा' यत्र सुग्रीव-राघवौ ।
 ३] वि-भीषणम् अव-ष्टभ्य हनू-मन्तं च वानरम् ॥४ ॥ [३
 ततो' रामम् अभि-क्रम्य' सौमित्रिर्' अभि-वाद्य च ।
 ४] तस्थाव्' अदूर-तो भ्रातुः सोमस्येव' बृहस्प-पतिः ॥५ ॥ [४
 आ-चचक्षे' स धर्माऽऽत्मा' राघवाय वि-भीषणः । [५उ
 ६] छिन्नम् इन्द्र-जितः शीर्षं लक्ष्मणेन महाऽऽत्मना ।
 नि-वेदयित्वा रामाय तस्थौ हृष्टो वि-भीषणः ॥६ ॥ [६
 ७] विभीषण-वचः श्रुत्वा हर्ष-व्याकुल-लोचनः । [७पू
 वि-भीषणं पुरस्-कृत्य हनू-मन्तं च वानरम् ।° [३उ
 N] जाम्ब-वन्तं च सु-ग्रीवं सं-पूज्य" च वनौकसः ॥७ ॥
 शीघ्रम्" इक्ष्वाकु-शार्दूलं समाऽऽवासयताऽनु-जम् ।
 N] रामस् त्व इन्द्र-समो भ्राता लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥८ ॥ [N
 ११उ] उप-वेश्य तम् उत्-सङ्गे परि-ष्वज्य च पीडितम्" । [१०पू
 ९उ] पीडितं सायकैर् दृष्ट्वा दुःखितो राघवोऽब्रवीत्" ॥९ ॥
 १०पू] दुःख-हर्ष-युतो" रामः" स मूर्च्छित इवाऽऽवभौ । [N
 उप-लभ्य ततः सं-ज्ञां लक्ष्मणं समुद्-पेक्षत ॥"१० ॥ [१०उ
 १२] मूर्ध्नि चैनम् उपाऽऽघ्राय रामः" शूरम् उवाच ह ।" [१२पू

१. भ-ततः शीघ्रं । २. भ-वीर्यवान् ॥ ३. भ-ततः स राममभ्येत्य ।
 ४. भ-इन्द्रस्येव । ५. भतः परमधिकः पाठः—भ-पप्रच्छ भ्रातरं रामः किं
 वृत्तमिति लक्ष्मणः (? म्) । अनिष्टमिध वागम्य राघवाय महात्मने ॥
 ६. फ म-अचाचक्षे ष० । ७. म-नास्ति । भ-नाचचक्षे यदा वीरः
 स्वयमिन्द्रजितो वचम् । रावणेस्तु क्षिरक्षिप्तं लक्ष्मणेन महारमना । इत्येवं
 कथयामास तदा हृष्टो विभीषणः ॥ ८. भ-श्रुत्वैतन्महावीर्यो वीरेणेन्द्रजितं हतम् ।
 भतः परमधिकश्च पाठः—भ-प्रहर्षमतुलं लेभे वाक्यमेतदुवाच ह । ९. रा,
 फ म-राघवः । १०. भ-नास्ति ॥ ११. रा, ल, ल, ब अ प्र-संभाष्य । १२. रा,
 फ म-शूरम् । १३. भ-नास्ति ॥ १४. भ-राघवः ॥ १५. रा, फ-राघवस्तदा ।
 १६. भ-०युतस्तत्र ॥ १७. भ-भ्रातरं लक्ष्मणं क्षिप्तं पुनः पुनरुपेक्षत ।
 १८. रा, फ-रामः शूरमुपागतं । भ-भूयः संस्पृश्य चातुरं । १९. भतः परमधिकः
 पाठः—भ-स तं क्षिरक्षि च्छ्राय लक्ष्मणं शुभलक्षणम् । लज्जमानं
 बलात्कोहादकमध्ये न्यवेशयत् ॥ शल्यसंपीडितांगं तु निम्बसन्तं च
 लक्ष्मणम् । रामस्तु दुःखमापन्नस्तेन निम्बसता तदा ॥ साधु लक्ष्मण
 तुष्टोऽस्मि कर्म ते सुकृतं कृतम् । रावणोऽस्य विनाशेन हत इत्यवधारय ॥

- भ्रातरं परमेष्वासम् आ-श्वास्य' पुरुषर्षभः ॥११॥ [१२
 १३] कृतं परम-कल्याणं' कर्मेदं' दुष्-करं त्वया । [१३पू
 N] दुराऽवाऽऽपं' प्र-कृत्याऽद्य' वधेनेन्द्र-जितो' रणे ॥१२॥ [N
 निर्-अमित्रः' कृतोऽस्म्य' अद्य' निर्-यास्यति" हि" रावणः ।
 १६] बल-व्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं नि-पातितम् ॥१३॥ [१६
 तं पुत्र-वध-सन्तप्तं' निर्-यान्तं' राक्षसेश्वरम्' ।
 १७] बलेनाऽहं समा-साद्य हनिष्यामि रिपुं रणे ॥१४॥ [१७
 त्वया लक्ष्मण-नाथेन सीता च पृथिवी च मे ।
 १८] न दुष्प्राऽऽपे हतो ह्य' अद्य शक्र-जित्' सु-महा-बलः ॥१५॥ [१८
 स तु भ्रातरम् आ-श्वास्य परि-ष्वज्य पुनः" पुनः" ।
 १९] रामः सु-षेणं मुदितः" समवेक्ष्येदम् अब्रवीत्" ॥१६॥ [१९
 शल्य-विद्धो" महा-प्राज्ञ सौमित्रिर्' मित्र-नन्दनः ।
 २०] यथा भवति" निः-शल्यस्' तथा त्वं कर्तुम् अर्हसि ॥१७॥ [२०
 २३उ] विशल्य-करणीं" नाम ततो" हैम-चतीं" शुभाम्" ।
 लक्ष्मणाय ददौ नस्यं" सु-षेणः परमौषधीम्" ॥१८॥ [२३उ

१. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, -सुकृतक० । म-सुकृतं क० । ४. रा, ल, ल, ब अ प्र-कर्म
 दुःखकृतं त्वया । भ-कर्म दुष्करकारिणा । ५. अतः परमधिकः पाठः—भ-अद्य मन्ये हतं
 पापं रावणं राक्षसाधिपम् । अद्याहं विजयी शत्रौ हते तस्मिन् दुरात्मनि ॥
 रावणस्य नृशंसस्य दिष्ट्या वीर त्वया रणे । छिन्नोऽस्य दक्षिणो बाहुः
 स हि तस्य व्यपाश्रयः ॥ विभीषणहनूमद्भ्यां कृतं कर्म सुदुष्करम् । अहोरात्रै-
 स्त्रिभिर्वीरैः कथं युधि निपातितः ॥ ६. रा, ल, ब अ प्र-दुरवापं । म-०वाप्यं ।
 ७. रा, फ म-प्रसङ्गाद्य । ८. म-वधमिन्द्र० । ९. भ-नास्ति ॥ १०. ल, फ म-
 निरमित्रं क० । भ-हतमित्रः कृतो ह्यद्य । ११. भ-स निर्वास्यति ॥ १२. भ-
 राक्षसाधिपं । १३. भ-बलेन महतावृत्य हनिष्ये रावणं रणे ॥ १४. रा, ल, ल, ब
 प्र-यत्र हंजित् । भ-यस्माच्छ० ॥ १५. रा, फ म-च वीर्यवान् । भ-च पीडितं ।
 १६. भ-पार्श्वं संभाष्येदमथात्र० ॥ १७. प्र रा, फ म भ-सशाल्योयं ।
 १८. भ-वै भवति स्वस्य ॥ १९. अतः परमधिकः पाठः—भ-विशल्यः क्रियतां
 क्षिप्रं सौमित्रिः सविभीषणः । श्रुत्वा वानरनैन्यानां शूराणां द्रुमयोधिनाम् ॥
 ये चान्ये व्रणितास्तत्र संप्राप्ते वानरर्षभाः । तेऽपि सर्वे प्रयत्नेन क्रियतां
 सुखिनस्तथा ॥ एवमुक्तस्तु रामेण सुषेणो वानराधिपः ॥ २०. रा, ल, ल,
 ब अ प्र फ म-०णी । २१. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ म-वने । २२. रा, ल, ल,
 ब-०वते । प्र-०वतः । २३. रा, ल, ल, ब अ प्र-शुभे । २४. रा, ल, ल, ब अ प्र रा,
 फ-नस्ये । म-नस्तः । २५. रा, ल, ल, ब अ म-०धी । प्र फ-०धं ॥

२४] स तस्या' गन्धम् आ-घ्राय' वि-शल्यः सम्-अपघत ।

तथा' निर्-वेदनश् चैव संरूढ-व्रण एव च ॥१९॥ [२४

२५] विभीषण-मुखानां च सु-हृदां राघवाऽऽज्ञया' ।

२६पू] ताम् ओषधीं महा-बाहुः सु-षेणः प्र-ददौ तदा ॥२०॥ [२५
ऋक्ष-वानर-योधानां पर्वत-द्रुम-योधिनाम् । [२१उ

N] सम्-अरे प्रति-योधानां हरीणां च महा-बलः ॥२१॥ [N

२६उ] ततः प्र-कृतिम् आ-पेदुर् हृत-शल्यो गत-क्लमाः ।

२७पु] सौमित्रि-प्रमुखाः सर्वे वानरा विगत-ज्वराः ।^{१०} [२६

२८पू] बभूवुर् मुदितास् तत्र प्राऽऽश्याऽऽमृतम्^{११} इवाऽमराः ॥२२॥ [N

N] लक्ष्मणस् तु तदा हृष्टस् तथा^{१२} वानर-यूथपाः ।^{१३}

२८उ] उत्-साहं द्वि-गुणं प्राऽऽपुस्^{१४} तथा वीर्य-पराऽऽक्रमौ^{१५} ।

N] तुष्टुवुर् वानराः सर्वे सद्-वाग्मी राम-लक्ष्मणौ ॥२३॥ [N

ततस्^{१६} तु^{१७} रामः प्लवगाऽधिपस् तथा

वि-भीषणश् चर्क्ष-पतिश् च जाम्ब-वान् ।

अवेक्ष्य सौमित्रिम् अ-रोगम् उत्थि(श्-स्थि)तम्

N] तदा^{१८} स-सैन्याः सु-चिरं जहषिरे ॥२४॥ [२७

अपूजयत्^{१९} कर्म च^{२०} लक्ष्मणस्य

सु-दुष्करं दाशरथिर् महा-मतिः ।

बभूव हृष्टश् च रणे^{२१} दुरा-सदम्^{२२}

N] नि-शम्य तं शक्र-जितं तु^{२३} पातितम् ॥२५॥ [२८

इत्याद्यं रामायणे युद्ध-काण्डे^{२४} युद्ध-विजयाऽऽख्यानं^{२५} नाम सप्ततितमः सर्गः ॥७०॥

१. प्र-तस्य । २. रा, ल, ल, ब अ-भादाय । ३. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, -तया ॥ ४. म-राघवस्तु तदाज्ञया । ५. भ-नास्ति ॥ ६. भ-ऋक्षवानरमुखानां चिकित्सामकरोत्तदा । ७. भ-नास्ति ॥ ८. भ-भापन्नो हृतशल्यो गतक्लमः । ९. अतः परमधिकः पाठः—भ-गतज्वरः क्षणे तस्मिन् सौमित्रिभिर्मित्रनन्दनः । १०. रा, फ-नास्ति । भ-ते च शास्त्रानुगाः सर्वे लक्ष्मणे विगतज्वरे । ११. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-प्राप्यामृतम् ॥ १२. रा, फ म-ते च । १३. भ-नास्ति । १४. म-प्रासात् । १५. भ-०क्रमाः । १६. म भ-नास्ति ॥ १७. भ-ततः स । १८. रा, ल, ल, ब अ प्र-मुदा ॥ १९. रा, फ म-०यत् । २०. भ-स । २१. रा, ल, ल, ब अ प्र-दुरासवस्तथा । रा, फ म-दुरासवस्तथा । २२. रा, फ म भ-निपा० ॥ २३. ब प्र भ-लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । २४. रा, ल, ल, ब अ प्र-लक्ष्मणावासानं । म-०जयाख्यापनो ॥

[वं-७२] = [एकसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६३]

- N] ततः पौलस्त्य-सचिवा वि-ज्ञायेन्द्र-जितं हतम् ।
 २उ] वि-ज्ञापयामासुर् अथो रावणं सहितास् तदा ॥१॥ [१
 N] न्य-अवेदयन्त दुःखाऽऽर्ता वधम् इन्द्र-जितस् तु तम् ।^१ [N
 ३उ] विभीषण-सहायेन लक्ष्मणेन^१ दुर्-आत्मना^१ ॥२ ॥ [२उ
 N] जयम् आ-कांक्षता राजन् हतो युद्धे सुतस् तव ।^१
 इत्य् एवं वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो मुमुच्छे ह ॥३ ॥ [N
 ७] स^१ सम्प्राऽऽप्यं चिरात् सं-ज्ञां राजा परम-दुःखितः ।
 पुत्र-शोकाऽर्दितो^१ दीनो वि-ललापाऽथ^१ रावणः^१ ॥४ ॥ [५
 ८] हा राक्षस-चमू-मुख्यं^१ मम वत्स महा-रथं^१ ।
 इन्द्र-जित् कथम् अद्य त्वं लक्ष्मणस्य वशं-गतः ॥५ ॥ [६
 ९] यस् त्वं कालम् अपि क्रुद्धो भिन्धा मुष्टिभिर् आ-हवे ।^१
 मन्दरस्याऽपि शिखरं किं पुनर् लक्ष्मणं रणे^१ ॥६ ॥ [७
 १०] अद्य वैवस्वतो राजा^१ भूयो बहु-मतो मम^१ ।
 ११पू] यो^१ हि योजितवांश् च त्वां^१ महता^१ काल-धर्मणा ॥७ ॥ [८
 N] अ-वध्योऽसि हतः^१ सं-ख्ये देवाऽसुर-गणैर् अपि ।^१ [N

१. प्र-नास्ति । २. भ-ते प्रविश्य पुरीं लंकां हतहोषा निशाचराः । निकृत्त-
 कवचा दीनाः प्रहारजनितभ्रमाः ॥ ते तु सर्वे विमनसः सचिवां रावणि तदा ।
 लक्ष्मणेन हतं संख्ये रावणायाश्चक्षिरे ॥ ३. प्र-नास्ति । भ-युद्धे हतो महाराज
 लक्ष्मणेन सुतस्तव । अतः परमधिकः पाठः—म-यथा हतो महाराज लक्ष्मणेन
 तवात्मजः । ४. भ-मिषतां नो महायुते ॥ ५. भ-लक्ष्मणेन हतः शूरः पुत्रस्ते
 विभुर्ब्रजित् । अतः परमधिकः पाठः—रा, फ म भ-शूरः संगम्य शूरेण संयुगे
 विनिपातितः । रा, फ म-विषण्णवदनास्ते तु रावणायाश्चक्षिरे । रा, फ
 म भ-स्वर्गभिन्द्रजिघातः शरैः संतप्यं लक्ष्मणं । स तं वधं प्रतिभयं श्रुत्वा
 पुत्रस्य रावणः ॥ घोरभिन्द्रजितः संख्ये कश्मलं महदाविशात् । स पुत्रवध-
 संतप्तः क्रूरः क्रोधवशं गतः ॥ ६. रा, फ भ-विसंज्ञम महाबाहुर्मुमोह च मुमुच्छे
 च ॥ ७. भ-उपलभ्य । ८. भ-राक्षसपुंगवः । ९. भ-शोकाकुलो । १०. भ-
 ०पाकुलैर्द्वियः ॥ ११. भ-पुत्र राक्षसनाथ । १२. भ-महाबल ॥ १३. भ-ननु
 स्वमिषुभिः क्रुद्धो भिन्धाः कालान्तकोपमः । १४. भ-युधि ॥ १५. भ-वेवो ।
 १६. फ-मया । १७. रा, फ म-येन त्वं योजितस्तात । भ-वेनाद्य त्वं महाबाहो ।
 १८. भ-संयुक्तः ॥ १९. रा, ल, ल, ब भ प्र-तदा । २०. भ-एषः पंथा सुयोधानां
 सर्वाभरगणेवपि ।

- यः कृत्ये हन्यते मर्तुः स पुमान् स्वर्गम् अश्नुते ॥८ ॥ [९७
 १२] अद्य देव-गणाः सर्वे लोक-पालाः सहर्षिभिः ।
 इतम् इन्द्र-जितं श्रत्वा सुखं स्वप्स्यन्ति निर्-भयाः ॥९ ॥ [१०
 १३] अद्य लोक-त्रये कृत्स्नां पृथिवी च स-सागरा ।
 एकेनेन्द्र-जिता हीना शून्येव प्रति-भाति मे ॥१०॥ [११
 १४] अद्य नैर्ऋत-कन्यानां श्रोण्याम्यं अन्तःपुरे रवम् ।
 करेणु-संघस्य यथा नि-नादं गिरि-गह्वरे ॥११॥ [१२
 १५] यौवराज्यं बलं लङ्कां राक्षसांश्च परं-तपं ।
 मातरं मां च भार्यां च क नु सं-त्यज्य गच्छसि ॥१२॥ [१३
 १६] ननु त्वयेन्द्र-जिन् मह्यं गताय यम-सादनम् ।
 प्रेत-कार्याणि कार्याणि विपरीतम् इदं गतम् ॥१३॥ [१४
 १७] स त्वं जीवति सु-ग्रीवे तथा रामे स-लक्ष्मणे ।
 मम शल्यम् अन्-उद्धृत्य क नु यास्यसि पुत्रकं ॥१४॥ [१५
 १८] इति जल्पन् स्मरंस् तस्य वृत्तानि तनयस्य सः ।
 न शोकस्य गुणानां च पारं गच्छति रावणः ॥१५॥ [N
 तं मध्य-गतम् आसीनं रक्षसां राक्षसाऽधिपम् ।
 १६] आ-विवेश महान् कोपः पुत्र-व्यसन-सम्भवः ॥१६॥ [१६
 घोरं प्र-कृत्या रूपं तु तस्य कोपाऽभिमूर्च्छितः ।
 २०] बभूव रूपं रुद्रस्य क्रुद्धस्येव दुरा-सदम् ॥१७॥ [२२

१. रा, ल, ल, ब अ-भुदितः पाठः । प्र-कृत्या कर्म सृते । रा, भ-
 यकृते इ० । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-पुनः ॥ ३. भ-स्वधर्षयः । ४. भ-निहतं
 त्वां रणे इष्टा ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-लोकाक्षयः कृत्स्नाः । ६. रा, फ
 भ-सकानना ॥ ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-श्रोण्याम्य् । ८. रा, ल, ल, ब अ
 प्र-यथा करीन्द्रः सिंहस्य । ९. रा, अ प्र फ म-मिनदं । भ-नर्षता ॥
 १०. भ-राक्षसैर्धर्ममेव च । ११. भ-गतोऽसि विहाय नः ॥ १२. भ-
 मम नाम स्वया वीर गतस्य । १३. रा, फ-०रीतं अ वर्तते । म-०रीताभि
 वर्तसे । भ-०तं हि वर्तते ॥ १४. रा, फ-शत्रौ । १५. भ-लक्ष्मणे च सराधवे ।
 १६. रा, फ म-कस्माद्भुजसि पु० । भ-कस्मात्स्वक्ष्यसि जीवितं ॥ १७. रा,
 राजा । फ-बाक्ष्ये । भ-बाक्ष्यात् । १८. भ-वृत्तान्तं । १९. प्र रा, फ-च ।
 २०. भ-वा । २१. म-नास्ति ॥ २२. भ-मोहगतं । २३. भ-रावणं । २४. रा,
 ल, ल, ब अ-महाकायः ॥ २५. म-च तस्य को० । भ-नु तत्र क्रोधाभिमूर्च्छितः ।
 २६. रा, ल, ल, ब-क्रुद्धरूपस्य रुद्रस्य च । २७. भ-नास्ति ॥

- तस्य निर्-दशतो दन्ताञ्छुश्रुवे दन्त-निस्वनः ।
 २४] यंत्रस्याऽऽवेष्ट्यमानस्य महतो दानवैर् इव ॥१८॥ [२४
 तस्य प्र-कृत्या रक्ताऽन्ते नेत्रे क्रोधाऽग्निना तदा ।
 २१] रावणस्य महा-घोरे रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥१९॥ [२१
 तस्य क्रुद्धस्य चक्षुभ्यां प्राऽपतन् अश्रु-बिन्दवः ।
 २२] दीप्ताभ्याम् इव दीपाभ्यां साऽर्चिषः स्नेह-विन्दवः ॥२०॥ [२२
 राजा काल इव क्रुद्धां यां यां दिशम् अवैक्षत ।
 २५] तस्यां तस्यां भय-त्रस्ता राक्षसाः संनि-लिल्यिरे ॥२१॥ [२५
 तम् अन्तकम् इव क्रुद्धं चराऽचर-विषादिनम् ।
 N] वीऽऽक्षमाणं दिशः सर्वा राक्षसा नोप-चक्रमुः ॥२२॥ [२६
 प्रेक्ष्याऽपाऽङ्गेन तेजस्वी सं-रन्धो राक्षसाऽधिपः ।
 २६] अब्रवीन् नैर्ऋतान् सर्वान् संस्तम्भयिषुर् (?) आ-हवे ॥२३॥ [२७
 मया वष-सहस्राणि चरतां दुश्-चरं तपः ।
 २७] तेषु तेषु अव-काशेषु स्वयं-भूश् च प्र-सादितः ॥२४॥ [२८
 तस्यैव तपसो व्य-उष्ट्यां प्र-सादाच्च स्वयं-भुवः ।
 २८] नाऽसुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदा-चन ॥२५॥ [२९
 कवचं ब्रह्म-दत्तं मे यन् नवाऽम्बुद-सन्निभम् ।

१. रा, ल, ल, व अ-यत्तस्य वे० । प्र-यत्तस्य नदतो युद्धे ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-भूयः । ३. भ-पुनः । ४. रा, ल, ल, व-महाक्रोधे । ५. अतः परमधिकः पाठः—भ-प्रदीप्तो दीपयामास खमिवादित्यरश्मयः ॥ ६. म-नेत्राभ्यां । भ-नेत्रेभ्यः । ७. रा, ल, ल, व अ प्र-अश्रुबि० । ८. रा, ल, ल, व भ-दीप्तस्य इव दीपेभ्यः । ९. भ-०षसैलबि० । १०. अतः परमधिकः पाठः—भ-सल्लालटे भृकुटीभिश्च संगताभिव्यरोचयत् । युगांते सह नक्रा-भिर्महोद्धिरिवोर्मिभिः ॥ शोकाद्विजृम्भमाणस्य कोपाद् व्यकमिव ज्वलन् । निष्पपात सधूमोऽग्निवृत्रस्य चदनादिव ॥ ११. भ-स काल इव संकुडो । १२. भ-उदैक्षत ॥ १३. म-इति । १४. रा, ल, ल, व-चचार रवि० । भ-दुर्निरीक्ष्य वि० । भ-०रभयावहं । १५. ल, ल, प्र रा-वीक्ष्यमाणं । भ-वीक्ष्यमाणः ॥ १६. भ-ततः परमसंकुडो । १७. रा, फ-संरन्धांसांलदात्तवत् । भ-रावणो रा० । १८. म-नालि । १९. भ-०वीद् राक्षसात् ॥ २०. भ-०यितुम् । २१. रा, नास्ति ॥ २२. भ-चरितं । २३. भ-०भूः परितोषितः ॥ २४. भ-पृथ्व्या । २५. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-न सुरेभ्यो न भूतेभ्यो ॥ २६. रा, फ म भ-च प्रदत्तं । २७. म-च युद्धे मेडु० ।

- २९] देवाऽसुर-विमर्देषु न भिन्नं वज्र-मुष्टिभिः^१ ॥२६॥ [३०
तेन माम् अद्य सं-नद्धं^२ रथ-स्थम् इह सं-युगे^३ ।
- ३०] कः (? न) प्रतीऽयान्^४ मृधे जातु^५ साक्षाद् अपि पुरं-दरः ॥२७॥ [३१
यत् तदाऽति-प्रसादेन^६ स-शरं कार्मुकं महत्^७ ।
- ३१] देवाऽसुर-विमर्देषु मम दत्तं स्वयं-श्रुवा ॥२८॥ [३२
अद्य तूण-शतैर्^८ मुख्यैर्^९ धनुर्^{१०} उत्था(द्-स्था)पयं(? ये) तु तत्^{११} ।
- ३२] राम-लक्ष्मणयोर् एव वधाय परमाऽऽह्वे ॥२९॥ [३३
स पुत्र-वध-सन्तप्तः शूरः क्रोध-वशं^{१२} गतः ।
- ३३] सम्-ईक्ष्य रावणो बुद्ध्या वैदेह्या^{१३} रोचयद् वधम् ॥३०॥ [३४
प्रत्यवैक्षत तान् सर्वान् राक्षसान् घोर-दर्शनान्^{१४} ।
- ३४] दीनो^{१५} दीन-मुखान्^{१६} सर्वासू^{१७} तान् उवाच निशा-चरान्^{१८} ॥३१॥ [३५
मायया मम वत्सेन त्रासनाऽर्थं^{१९} वनौकसाम् ।
- ३५] किं-चिद्^{२०} एव हि हत्वा यत्^{२१} सीतेयम् इति दर्शितम्^{२२} ॥३२॥ [३६
तद् इदं सत्यम् एवाऽहं^{२३} करिष्ये प्रियम् आत्मनः ।
- ३६] वैदेहीं हृदयिष्यामि क्षत्र-बन्धुम्^{२४} अनु-व्रताम् ॥३३॥ [३७
इत्य-एवम् उक्त्वा सचिवान् खड्गम्^{२५} आशु पराऽऽक्रमात्^{२६} । [३८
३७] उद्-धृत्य^{२७} गुण-सम्पन्नं विमलाऽम्बर-दर्शनम्^{२८} ।
निष्-पपात^{२९} सु-वेगेन^{३०} समस्तैः^{३१} सचिवैः^{३२} सह ॥३४॥ [३६
३८] रावणः पुत्र-शोकेन भृशम् आकुल-चेतनः^{३३} ।

१. रा, ल, ल, व अ-वज्रवातनैः । २. प्र-नास्ति ॥ ३. भ-संयुक्तम-
मेधेन सुरासुरैः । ४. रा, ल, ल, व अ-०यान्मृधेयाद्वा । भ-०यात् समासात् ॥
५. रा, ल, ल, व अ रा, फ म-०प्रसादान्मं ॥ ६. रा, ल, अ प्र रा, म-
अद्य तूर्यशतैर्मुख्यैर्धनुल्यापयंतु मे । भ-अद्य तूर्यप्रणादेन बलं संस्थाप्यतां महत् ॥
७. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-शत्रुवशं । ८. भ-सीतां हंतुमवस्थितः ॥
९. भ-प्रत्यवेक्ष्य व तान्नाक्षः सुघोरः पापदर्शनः । १०. रा, फ भ-दीनान्
दीनमनाः । ११. रा, फ-जस्तात् । १२. रा, फ म-०वरः ॥ १३. रा, ल, ल,
व अ-तत्रासायं । भ-बंधनायं । १४. रा, ल, ल, व अ प्र-किंपिदेव हि
हत्वान्यत् । भ-प्रतिमां सदृशीं कृत्वा । १५. म भ-०ता ॥ १६. भ-एवाऽथ ।
१७. फ-०धर्मम् ॥ १८. रा, ल, व अ प्र-बाहमक्षप० । भ-खड्गं राक्षसपुंगवः ।
१९. रा, ल, ल, व अ प्र-उत्थय । २०. रा, ल, ल व अ-०लं वर० । २१. म-
०पाताय वे० । भ-०पातास्तु वे० । २२. प्र-सर्वायैल० । रा, फ-सचापः स० ।
म-सर्वैश्च स० ॥ २३. रा, ल, ल, व अ प्र-व्याकुलकोचनः । भ-०कमानसः ।

- खड्गं क्रुद्धः समुद्-यम्यं स' गतो यत्र' मैथिली ॥३५॥ [४०
 ३९] व्रजन्तं राक्षसाः' प्रेक्ष्य सिंह-नादं प्र-चुक्रुशुः ।
 ऊचुश्च चाऽन्योऽन्यम् आ-लिङ्ग्यं सं-क्रुद्धं' प्रेक्ष्य रावणम् ॥३६॥ [४१
 ४०] अद्याऽयं ताव् उभौ दिष्ट्या नि-हनिष्यति राघवौ ।
 लोक-पाला हि चत्वारः क्रुद्धेनाऽनेन' निर्-जिताः । [४२
 ४१] बहवः शत्रवश् चाऽन्ये क्रुद्धेन' विनि-पातिताः" ॥३७॥ [४३पू
 तेषां सं-जल्पमानानाम्" अशोकवनिका-गताम्" ।
 ४२] अभि-दुद्राव वैदेहीं रावणः" क्रोध-मूर्च्छितः" ॥३८॥ [४४
 वार्यमाणो बहु-विधं" सु-हृद्भिर् हित-बुद्धिभिः" ।
 ४३] अभ्य-अद्रवत् वैदेहीं" ग्रहः" खे" रोहिणीम् इव ॥३९॥ [४५
 कम्पयन् वसु-धां कोपात्" पाद-न्यासैर् द्रुतं" व्रजन् ।
 ४४] पुत्र-शोक-समाक्रान्तः स्त्री-वधे कृत-मानसः" ॥४०॥ [N
 ४५पू] मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिर् अ-निन्दिता ।" [४६पू
 N] तं तथा क्रोध-रक्ताऽक्षम्" आ-यान्तं जनकाऽऽत्मजा ॥४१॥ [N
 ४५उ] ददर्श रावणं" क्रुद्धं निस्त्रिंश-वर-धारिणम् । [४६उ
 तम् अवेक्ष्य" स-निस्त्रिंशं व्यथिता जनकाऽऽत्मजा ॥४२॥
 ४६] नि-वार्यमाणं सचिवैर्" मनसैवं व्य-अचिन्तयत् । [४७पू

१. रा, -लङ्गी क्रुद्धः स० । भ-तं क्रुद्धं खड्गहस्तं तु । २. भ-व्रजन्तं यत्र ।
 रा, फ-सहसा येन । ३. म-नास्ति ॥ ४. रा, फ-राक्षसं । ५. म-नास्ति । भ-
 सहसा राक्षसाः प्रेक्ष्य सिंहनादमथानदन् । ६. रा, ल, ल, ब अ प्र-आक्षिप्य
 व्रजन्तं । ७. रा, फ म भ-राक्षसाः ॥ ८. रा, ल, ल, ब अ प्र-अथ पापाव्० ।
 प्र रा, फ म-दृष्ट्वा । ९. भ-अथ तौ राघवौ राजा संयुगे प्रमथिष्यति । १०. भ-
 क्रुद्धेनैतेन । ११. भ-संयुगेषु नि० । १२. अतः परमधिकः पाठः-भ-बहुनि चैव
 रक्षानि भुङ्क्ते चाहृत्य रावणः । विक्रमे च बले चैव नास्त्यस्य सहशो भुवि ॥
 १३. रा, ल, ल, ब अ प्र-जल्पयमा० । भ-०क्षयतामेव । १४. रा, फ म-
 ०कां गतः । १५. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति ॥ १६. भ-सुसंक्रुद्धः । १७. भ-
 साधुषु० । १८. रा, ल, ल, ब अ प्र-नास्ति । भ-अभ्यधावत संक्रुद्धः । १९. रा,
 ल, -प्रहो वै । ल, ब अ प्र-प्रहो वै ॥ २०. रा, फ म भ-कोपात् । २१. अ-रुढं ।
 २२. भ-कृतनिष्पन्नः ॥ २३. अतः परमधिकः पाठः-रा, ल, ल, ब अ प्र रा
 फ-चितयंती रणगतं सानुजं राघवं सती । २४. प्र म-क्रोधदीप्ताक्षं । रा,
 फ-क्रोधताप्राक्षं । २५. भ-नास्ति ॥ २६. भ-राक्षसं । २७. भ-निष्पन्नः ।
 २८. रा, ल, ल, ब अ प्र म-नास्ति ॥ २९. भ-०माणे सक्षिब्ध ।

- यथाऽयं समभि-क्रुद्धः^१ समभि-द्रवति^२ स्वयम् ॥४३॥
- ४७] हन्तुम्^३ इच्छति पापाऽऽत्मा^४ रावणो^५ माम् अनाथ-वत् । [४८
बहु-शशं^६ चोदयानोऽपि^७ भर्तारं माम् अनु-व्रताम् ॥४४॥
- ४८] भार्या मम भवाऽद्येति^८ स निर्-अस्तस् ततो मया । [४९
सोऽयं मद्-अनवस्थानाद् व्य-अक्तं नैराश्यम्^९ आ-गतः^{१०} ॥४५॥
- ४९] काम-क्रोध-समाविष्टो^{११} मां हन्तुम् उप-सर्पति । [५०
अथवा तौ नर-व्याघ्रौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
- ५०] मन्-निमित्तम् अन्-आर्येण सम्-अरे विनि-पातितौ ॥४६॥ [५१
सम्प्रत्य^{१२} एव हि लङ्कायां रक्षसां तुमुलः स्वनः ।
- ५१] बहूनां^{१३} सम्प्र-हृष्टानां^{१४} मया प्र-क्रोशतां^{१५} श्रुतं ॥४७॥ [५२पृ
अथवेन्द्र-जितं श्रुत्वा लक्ष्मणेन रणे हतम् ।
- ५२] सं-तप्तः^{१६} पुत्र-शोकेन मां हन्तुम्^{१७} उप-सर्पति ॥४८॥ [N
अथवा राज-पुत्रौ तौ^{१८} वि-नाश्य क्रर-निश्चयः ।
- N] तथैवाऽमर्ष-सम्पूर्णां मां^{१९} हनिष्यति^{२०} रावणः ॥४९॥ [५३
अहो धिङ् मन्-निमित्तोऽयं^{२१} वि-नाशो राज-पुत्रयोः । [५२उ
- ५३] हनू-मतो हि तद् वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया ॥५०॥ [५४
यद् अहं तस्य पृष्टेन^{२२} तदा यास्ये^{२३} नि-मन्त्रिता ।
- ५४] अद्य तावन् न रोदिष्ये ज्ञात्वाऽन्-इष्टां गतिं गतौ ॥५१॥ [५५
मन्येऽद्य^{२४} तस्या हृदयं^{२५} श्चश्च मे प्र-स्फुटिष्यति ।
- ५५] एक-पुत्रा यदा^{२६} पुत्रं वि-नष्टं^{२७} श्रोष्यते युधि^{२८} ॥५२॥ [५६

१. अ-मामतिक्रुद्धः । २. रा, ल, ल, व अ-मामेवाभिमुखः ॥ ३. अ-
हिसयिष्यति दुष्टाम् । ४. रा, फ म अ-सनायां । ५. अ-०शः प्रेरयन्मां हि ।
६. अ-समनु० ॥ ७. रा, अ-भवस्तेति । ८. अ-भव एवं मम भार्येति निरस्तं तद्बोधो
मया । ९. अ-ममानुपस्था० । १०. रा, म-०श्यतां गतः ॥ ११. अ-क्रोध-
शोकस० ॥ १२. अ-हृदानीम् । १३. रा, ल, ल, व अ प्र-बसूनामिव ह० ।
रा, फ म-बहूनामिव ह० । १४. अ-विक्रो० ॥ १५. अ-पीडितः । १६. अ-
नास्ति ॥ १७. रा, तु । १८. प्र रा, फ म अ-वधिष्यति ॥ १९. रा, ल, ल, व-
०सं यो ॥ २०. रा, ल, व-पृष्ठे तु । २१. अ-यायां । २२. रा, फ म-नाथ तावत्तु
शोचिष्ये अष्टानिष्टां ग० । अ-नाथाहमनुबोधेयं भर्तुरंकगता सती । अतः
परमधिकश्च पाठः—अ-भार्यां तावन्न शोचामि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥
२३. अ-मन्ये तु हृदयं तस्या । २४. रा, ल, ल, व अ-स्वकं । २५. रा, ल, ल,
व अ-नष्टं वै । २६. रा, ल, ल, व अ प्र-वधि ॥

- सा हि जन्म च बाल्यं च यौवनं बलम् एव च ।
 ५६] धर्म-कार्याणि रूपं च रुदती चिन्तयिष्यति ॥५३॥ [५७
 निशाचर-हते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धम् अ-चेतना ।
 ५७] अग्निम् आ-रोक्ष्यते नूनं प्रायं वोप-गमिष्यति ॥५४॥ [५८
 धिग् अस्तु कुञ्जाम् अ-सतीं मन्थरां पाप-निश्रयाम् ।
 ५८] यन्-निमित्तं महा-दुःखं कौसल्या प्रति-पत्स्यते ॥५५॥ [५९
 इत्य् एवं मैथिलीं प्रेक्ष्य वि-लपन्तीं तपस्विनीम् ।
 ५९] रोहिणीम् इव चन्द्रेण वि-ग्रहेण न सं-गताम् ॥५६॥ [६०
 ६०उ] सु-पार्श्वीं नाम मेधावी राक्षसो राक्षसेश्वरम् ।
 नि-चार्यमाणं सचिवैर् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥५७॥ [६१
 ६१] कथं नाम दश-ग्रीव साक्षाद् वि-श्रवसः सुतः ।
 हन्तुम् इच्छसि वैदेहीं कं वा धर्मम् अनु-स्मरन् ॥५८॥ [६२
 ६२] विद्या-वेद-व्रत-स्नातः स्व-धर्म-निरतः सदा ।
 स्त्रियः कस्माद् वधं राजन् मन्यसे राक्षसाऽधिप ॥५९॥ [६३
 ६३] इष्ट-यज्ञस्य भवतः कुले जातस्य चोत्-तमे ।
 स्त्री-वधो नाऽनु-रूपो वै विशेषेण मनस्विनः ॥६०॥ [N
 ६४] मैथिलीं रूप-सम्पन्नाम् अपाऽस्य प्रिय-दर्शनाम् ।
 तस्मिन् एव परे दीप्ते राघवे क्रोधम् उत्-सृज ॥६१॥ [६४
 ६५] अभ्युत्था (इ-स्था) नं तु युद्धाऽर्थे कृष्ण-पक्षे चतुर्-दशीम् ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ म-च महात्मनः ॥ २. भ-निराशा
 निहते । ३. रा, फ-श्रुत्वा शश्वरं । ४. रा, म भ-चोप० ॥ ५. रा, फ भ-
 पापदर्शनां । ६. भ-इदं दुःखं ॥ ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-पश्यन् वि० । भ-
 प्रेक्ष्य चिन्तयन्तीं । ८. रा, फ म-विना ग्रहवशां गतां । ९. अतः परमधिकः पाठः—
 भ-एतस्मिन्नन्तरे तत्र अमात्यो बुद्धिमान्शुचिः ॥ १०. भ-अविध्यो । ११. भ-
 रावणं । १२. भ-वाक्यमुवाच ह ॥ १३. रा, ल, ल, ब-कामं । १४. रा, फ म-
 कोपाद्धर्मम् । भ-क्रोधाद्धर्मम् ॥ १५. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-वेदव्रतस्नात त्वं
 ध० । भ-०तः स्नातः स्वधर्मे नियतेन्द्रियः । १६. भ-कस्मात्वं स्त्रीवधं घोरं कर्तुमर्हसि
 राघव ॥ १७. रा, ल, ल, ब अ-०पोऽयं । प्र-०पो हि ॥ १८. रा, ल, ल, ब अ
 प्र फ-रूपमाप० । १९. रा, फ म-०स्य च सुद० । भ-प्रत्यवेक्ष्य सुद० । २०. अतः
 परमधिकः पाठः—म-फाल्गुनश्चैव मासोऽयं राक्षसानां भयावहः । त्वं च
 लब्धवतः शूर हनिष्यसि च राघवम् ॥ २१. रा, फ म-रणे दीप्ते । भ-समासाद्य ।
 २२. रा, ल, ल, ब अ प्र-राघवः क्रोधमूर्च्छितः ॥ २३. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 ०स्थास्वति कुञ्जम् । रा, फ-०नं हि यु० । म-०नं च यु० ।

- कृत्वा^१ निर्याद् अमावस्यां वि-जयाय बलैर् वृतः ॥६२॥ [६५
 ६६] निःसंशयं शरी खड्गी^२ रणे रथ-चरे स्थितः^३ ।
 हत्वा दाशरथिं रामं राजन्^४ प्राऽऽप्स्यसि मैथिलीम् ॥६३॥ [६६
 ६७] एवम् उक्त्वा तु तद् राज्ञो^५ बलात् सं-गृह्य वीर्य-वान् ।
 अपाऽकर्षत वैदेहाः सकाशाद् राक्षसेश्वरम् ॥६४॥ [N
 ६८] समवेक्ष्य^६ च वैदेहा रूपं सर्वगुणाऽन्वितम् ।
 ६९पू.] ननाशैक-पदे रोषो रावणस्य दुर्-आत्मनः ॥६५॥ [N
 स^७ निन्दिताऽऽत्मा^८ सुहृदा नि-वेदितं
 वचः स्व-धर्म्यं प्रति-गृह्य^९ रावणः ।
 गृहं जगामाऽथ ततः^{१०} स वीर्य-वान्^{११}
 N] पुनः सभां चाऽभि-ययौ^{१२} सुहृद्-वृतः^{१३} ॥६६॥ [६७
 इत्थार्षे^{१४} रामायणे युद्ध-काण्डे^{१५} सुपार्श्व-वाक्यं^{१६}
 नामैकसप्ततितमः सर्गः^{१७} ॥ ७१ ॥

[वं-७३] = [द्विसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६४]

- स प्र-विश्य सभां राजा दीनः परम-दुःखितः ।
 १] नि-पपाताऽऽसने^१ मुख्ये^२ सिंहः क्रुद्ध इव शसन् ॥१ ॥ [१
 उवाच स तदा सर्वान् बल-गुह्यान् महा-बलः ।^३
 २] रावणः प्राऽञ्जलीन्^४ वाक्यं पुत्र-व्यसन-कर्षितः^५ ॥२ ॥ [२
 सर्वे^६ भवन्तः सर्वेण^७ हस्त्य-अश्वेन समा-वृताः^८ ।

१. रा, ल, ल, व अ प्र फ म-स त्वं ॥ २. भ-धन्वी रणे स्वन्दनमास्थितः ।
 ३. भ-पुनः ॥ ४. रा, फ म-रक्षो ॥ ५. रा, ल ल व अ प्र भ-०वेत् ।
 ६. रा, अ प्र-सत्यगु० । ल, ल, व-सत्यगु० ॥ ७. रा, फ म भ-एवम् दुरात्मा ।
 ८. रा, ल, ल, व अ प्र-सधर्मं परिगृह्य । ९. रा, ल, ल, व अ प्र-ततः
 स शोचन् । भ-निशाचरेश्वरः । १०. रा, ल, ल, व अ प्र-०ययौ सुहृदिः ।
 रा, फ-०ययौ सुहृद्वृतः । भ-प्राप सुहृद्गणैर्घृतः ॥ ११. प्र भ-लंकाकान्ते । म-
 युद्धपर्वणि । १२. म-रावणकोपो ना० । भ-सीतावधनिवारणं ॥ १३. रा, फ म
 भ-निषयादासने । १४. भ-दिष्ये ॥ १५. भ-भद्रवीच तदा सर्वान् बलाभ्यक्षानु-
 पस्थितान् । १६. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-०किर । १७. भ-इन्द्रजिह-
 वसंक्रितान् ॥ १८. रा, समेऽमात्याश्च पूर्वेण । ल, ल, व अ प्र-सर्वेऽमात्याश्च पूर्वेण ।
 १९. रा, ल, ल, व अ प्र-सुदंसिताः । रा, फ-सुदंसिताः । म-च संवृताः ।

- ३] निर्-यान्तु रथ-सङ्घैश् च पदातैश् चोप-शोभिताः' ॥३ ॥[३
 N] एवं रामं समा-क्षिप्य' सम्-अरे हन्तुम् अर्हथ ।
 ४उ] प्र-वृद्धाः शर-वर्षेण प्रावृषीऽव बलाहकाः' ॥४ ॥[४
 अथवाऽहं शरैस् तीक्ष्णैर् भिन्न-मर्माणम् आ-हवे ।
 ५] सर्वैः सह भवद्भिस् तं रामं धक्ष्यामि' सं-युगे ॥५ ॥[५
 इत्य् एवं वाक्यम् आ-दाय' राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः ।
 ६] निर्-ययुस् ते' रथैः शीघ्रं' नागाऽनीकैश् च सं-वृताः' ॥६ ॥[६
 स सं-ग्रामोऽभि-तो' भीमः' सूर्यस्योद्-अयनं प्रति ।
 ८] रक्षसां वानराणां च तुमुलः' सम्-अपघत' ॥७ ॥[७
 ९पू] ते' गदाभिर्' वि-चित्राभिः प्राऽऽसैः' खड्गैः परश्वधैः ।
 N] अन्योऽन्यं सम्-अरे जघ्नुस् तदा वानर-राक्षसाः ॥८ ॥[१०
 हतानां युधि वीराणां तत्र' वानर-रक्षसाम् ।
 ११] सं-ख्या न शक्यते कर्तुं बहु-त्वाच् च ततस् तदा ॥९ ॥[११
 मातंग-रथ-कूर्माश् च शर-मत्स्या' ध्वज-द्रुमाः ।
 १२] शरीर-संघात-वहाः सुस्रुवुः' शोणिताऽऽपगाः' ॥१० ॥[१२

१. रा, -संघेन पदातैश्चैव शोभिनः । ल, ल, व अ प्र-०संघेन पादातैश्चैव शोभिनः । रा, फ-०संघेन पदातैश्चाभिःशो० । २. अतः परमधिकः पाठः— भ-नानाकलत्रध्वजाकीर्णा भूषणोत्तमभूषिताः ॥ ३. प्र-एकं रामं स० । रा, फ म भ-एकं रामं परिक्षिप्य । ४. अतः परमधिकः पाठः— भ-सर्वतः सर्वयत्नेन रणकर्मणि पंडिताः । ५. भ-बाणवर्षाणि मुंचंतः प्रवृद्धा इव तोयदाः ॥ ६. रा, ल, ल, व अ प्र-वक्ष्यामि । ७. भ-पश्चादहं शितैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रं महारणे । पत्रिभिर्पोथिष्वामि रामं लोकस्य पश्यतः ॥ ८. भ-एतद्वाक्यमाशाय । ९. प्र फ- तै । १०. भ-शीघ्रं । ११. रा, फ म-भूषिताः । भ-संहताः । १२. अ-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः— भ-शूराः शूलगदाहस्तास्तोमरासिपरश्वधैः । निर्ययू राक्षसव्याघ्राः सिंहा इव मदौत्कटाः ॥ १३. रा, फ म-०मोऽभवद्भीमः । भ-०मोऽभवद्दोरः । १४. भ-०लो लोमहर्षेणः । १५. अ-नास्ति ॥ १६. रा, ल, ल, व अ-गदाभिश्च । १७. म-पाशैः । १८. अतः परमधिकः पाठः— भ-वानरान् समरे जघ्नुर्विनदंतो महारथाः । वानरा राक्षसान् वृक्षैर्मुष्टि-भिर्दशंनैस्तथा ॥ निरिभृङ्गैः शिलाभिश्च प्रापयन् यमस्तादनम् ॥ १९. रा, ल, ल, व अ प्र-तदा । २०. भ-नास्ति ॥ २१. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-०रथनारूपा रथमत्स्या । २२. रा, ल, ल, व अ प्र-सुवुषे । भ-प्रस्रुवुः । २३. रा, अ प्र-०पगा ॥

- ध्वज-वर्म-रथान् नागान् नाना-प्रहरणानि च ।
 १३] आ-प्लुत्याऽऽप्लुत्य सम्-अरे वानरेन्द्रा बभञ्जिरे ॥११॥ [१३
 केश-कर्ण-ललाटांश् च नासिकाश् च प्लवं-गमाः ।
 १४] रक्षसां दशनैस् तीक्ष्णैर् नखैश् च वि-चर्त्तिरे ॥१२॥ [१४
 एकैकं राक्षसं सं-ख्ये शतं वानर-पुङ्गवाः ।
 १५] अभ्य-अधावन्त बलिनो वृक्षं शकुनयो यथा ॥१३॥ [१५
 ते गदाभिः खड्गैश् च परि-धैः पट्टिशैस् तथा ।
 १६] नि-जघ्नुर् वानरान् घोरान् राक्षसाः पर्वतोत्तमान् ॥१४॥ [१६
 राक्षसैर् वध्यमानानां वानराणां महा-चमूः ।
 N] शरण्यं शरणं याता रामं दशरथाऽऽत्मजम् ॥१५॥ [१७
 ततो रामो महा-तेजा धनुर् आ-दाय वीर्य-वान् ।
 १७] प्र-विश्य राक्षसं सैन्यं शर-त्रपं ववर्ष सः ॥१६॥ [१८
 प्र-विष्टं राक्षसं सैन्यं घनैः सूर्यम् इवाऽऽवृतम् ।
 १८] नाऽभि-जज्ञे तदा रामं निर्-दहन्तं शराऽर्चिषा ॥१७॥ [१९
 नि-कृत्वा युधि रामेण घोरास् ते रजनी-चराः ।
 १९] रणे रामस्य ददृशुः कर्माण्य् अ-सुकराणि ते ॥१८॥ [२०
 चालयन्तम् अनीकानि क्षपयन्तं महा-रथान् ।
 २०] न ते ददृशिरे रामं वातं घन-गतं यथा ॥१९॥ [२१
 छिन्नं भिन्नं विपर्य-अस्तं प्र-भ्रं शस्त्र-पातितम् ।
 २१] बलं रामेण ददृशुर् न रामं शीघ्र-कारिणम् ॥२०॥ [२२
 प्र-हरन्तं शरीरेषु न ते पश्यन्ति राघवम् ।
 २२] इन्द्रियाऽर्थेषु वर्तन्तं भूताऽऽत्मानम् इव प्र-जाः ॥२१॥ [२३

१. रा. फ म-ध्वजवर्म० । २. भ-जघात् । ३. भ-वेगेन ॥ ४. भ-०टं
 च नासिका । ५. रा, ल, ल, व अ प्र-चैव च० ॥ ६. भ-०रप्युपपाः ॥ ७. भ-
 ०ते गदाभिश्च गुर्वाभिः पट्टिशैः परिचरपि । ८. भ-०तोपमाः । ९. रा, ल, ल, व
 अ प्र-नास्ति ॥ १०. रा, ल, ल, व अ प्र-भ-नास्ति ॥ ११. भ-मेघं सूर्यमिवावृते ।
 १२. रा, फ म-०जगुम् । १३. प्र-शराग्निना ॥ १४. रा, वि-कृत्वा यु० । भ-
 कृत्वाभ्येष घोराणि रामेण । १५. म-युधि राक्षसाः । १६. भ-वित्राणि ॥ १७. भ-
 वृक्षयंतं महानीकं विभ्रमंतं । १८. रा, ल, ल, व अ प्र-सिंहं वनगतं । भ-वायुं
 ष्योमगतं ॥ १९. रा, ल, ल, व अ प्र-छिन्नं छिन्नमपर्यक्तं प्रभिन्नं । म-छिन्नं छिन्नं
 शरीरैर्घं प्र० । भ-०घं शरीरैर्घं प्र० । २०. म-शरलाहितं । २१. म-रामस्य ।
 २२. ल, -तिष्ठंतं विप्रका० ॥ २३. रा, -तं प० । भ-पश्यन्ति च । २४. ल, व-तिष्ठंतं ॥

- एष हन्ति गजाऽनीकम् एष हन्ति महा-रथान् ।
 २३] एष हन्ति शरैस् तीक्ष्णैः पदातीन् वाजिभिः^१ सह ॥२२॥ [२४
 अथ रामो महा-तेजा युध्यताम् एव रक्षसाम् ।
 २४] प्र-ज्ञाम् अपाऽहरत् तेषां^२ मोहनाऽस्त्र-बलेन च^३ ॥२३॥ [N
 ते वि-मूढां वि-संज्ञाश् च राम-भूतम् इदं जगत् ।
 २५] ददृशू राक्षसास् तत्र ततो जघ्नुः परस्परम् ॥२४॥ [N
 २६पू] अन्योऽन्यं स-हितां^४ जघ्नुः शक्ति-शूल-परश्वधैः । [२५उ
 मोहिताः परमाऽस्त्रेण गान्धर्वेण^५ महाऽऽत्मना ।
 २७] न ते ददृशिरे रामं नि-घ्नन्तम् अरि-वाहिनीम् ॥२५॥ [२६
 ततो^६ राम-सहस्राणि रणे^७ पश्यन्ति राक्षसाः^८ ।
 २८] पुनः पश्यन्ति काकुत्स्थम् एकम् एव महा-रणे^९ ॥२६॥ [२७
 भ्रमन्तीं काञ्चनीं कोटीं कार्मुकस्य महाऽऽत्मनः ।
 २९] अलात-चक्र-प्रतिमां ददृशुस् ते निशा-चराः^{१०} ॥२७॥ [२८
 सूर्य-मण्डल-सम्भूतं^{११} रश्मि-जालम् इवाऽम्बरे ।
 ३०] शर-जालं ददृशिरे राघवस्य धनुश्-च्युतम् ॥२८॥ [N
 शररश्मिसहस्रौघं^{१२} मध्याऽह्नाऽऽदित्य-सन्निभम् ।
 ३१] चरन्तं दिक्षु सर्वासु न शेकुस् तम् उद्-ईक्षितुम् ॥२९॥ [N
 शरीर-नाभि-सत्त्वाऽर्चिश्^{१३} चापनेमिरथोदितम् ।^{१४}
 ३२] ज्या-घोष-तल-निर्घोषं तेजो-बुद्धि-गुण-प्रभम् ॥३०॥ [२९

१. म-वानरैः । २. अतः परमधिकः पाठः—भ-एवमेव हि तान् सर्वान्
 राक्षसान् निशितैः शरैः । सूदयत्यथ काकुत्स्थः कुंजरान्वाजिनस्तथा ॥
 इति ते राक्षसाः सर्वे वाक्यमूचुत्तदा युधि ॥ ३. भ-तत्र
 मोहनास्त्रेण संयुगे ॥ ४. रा, -विरूढा । ५. म-सर्वे ॥ ६. भ-कृपिता ।
 ७. रा, ल, ल, व भ-गंध० । ८. अतः परमधिकः पाठः—भ-राक्षसाः
 समरे शूराः सहसा राघवस्य ते । ९. भ-न पश्यन्ति अ तं रामं निघ्नन्तो
 हरिवाहिनीम् ॥ १०. भ-ते तु । ११. भ-रणेऽपश्यन्निशाचराः । १२. रा, फ म
 भ-महाहवे । १३. अतः परमधिकः पाठः—भ-निसूदयन्तं रक्षांसि कालाम्नि-
 मिष दुःसहम् ॥ १४. भ-न राघवं ॥ १५. रा, ल, ल, व अ प्र-०लसंकाशं ॥
 १६. रा, ल, ल, व अ प्र भ-०हजाणं । १७. अतः परमधिकः पाठः—भ-
 राघवस्य रणे शत्रून्निघ्नतः शीघ्रकारिणः ॥ १८. रा, फ-०सत्पार्चिश् । म-
 ०संघार्चिश् । १९. भ-क्षारार्चिषं दिव्यनाभि क्षतारं दिव्यकार्मुकम् ॥

दिव्याऽस्त्र-ग्राम-सम्पन्नं बभौ शरशताऽऽकुलम् ।

३३] राम-चक्रं वर्तमानं काल-चक्रम् इवाऽपरम् ॥३१॥ [३०
ददृशुः सर्व-भूतानि नि-घ्नन्तं सर्व-रक्षसाम् ।

N] अनीकं शत-साहस्रं रथानां वात-रंहसाम् ॥३२॥ [N

३४उ] अष्टादश-सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम् । [३१उ

N] चतुर्दश-सहस्राणि साऽऽरोहाणां च वाजिनाम् ।

३५पू] पूर्णे शत-सहस्रे द्वे पदातीनां च रक्षसाम् ॥३३॥ [३२

३४पू] निमेषाऽन्तर-मात्रेण शरैर् अग्निशिखोपमैः । [३१पू
हतान्य् एकेन रामेण लीलया विदिताऽऽत्मना ॥३४॥ [३३उ

३६] ते हताऽश्वा हत-रथाः श्रान्ता विगलित-ध्वजाः ।

अभि-पेतुः पुरीं लंकां हत-शेषा निशा-चराः ॥३५॥ [३४

३७] नि-हतैर् अथ(श्व-)-पादातैस् तद् बभूव रणाऽजिरम् ।

आ-क्रीडम् इव रुद्रस्य क्रुद्धस्येव महाऽऽत्मनः ॥३६॥ [३५

३८] ततो देवाः स-गन्धर्वाः सिद्धाश् च परमर्षयः ।

साधु साध्व इति रामस्य तत् कर्म सम्-अपूजयन् ॥३७॥ [३६

३९] अब्रवीच्च च तदा रामः सु-ग्रीवं तद्-अनन्तरम् । [३७पू

४०पू] एतद् अस्त्र-बलं सौम्य मम वा त्र्यम्बकस्य वा ॥३८॥ [३८उ

नि-हत्य तां राक्षस-बाहिनीं स

रामस् तदा शक्र-सम-प्रभावः ।

अस्त्रेण दिव्येन गत-क्लमोऽभूत्

N] सं-स्तूयते देव-गणैः प्र-हृष्टैः ॥३९॥ [३९

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रामाऽऽब्युद्धं नाम द्विसप्ततितमः सर्गः ॥३९॥

१. प्र रा, फ-० अगुणसं० । भ-० अगुणसंछब्दं । २. रा, ल, ल, व-बभौ शरतकाकु० । भ-निघ्नन्तं युधि राक्षसात् । ३. रा, ल, ल, व अ रा, रामं चक्रं । ४. भ-इव प्रजाः ॥ ५. रा, फ म भ-दहन्तं सर्वराक्षसात् । ६. रा, ल, ल, व म-नास्ति ॥ ७. भ-अष्टाशीतिसं० । ८. भ-चतुःपष्टिसं० । ९. भ-त्रिंशच्छतसहस्राणां ॥ १०. भ-विक्षेपांत० ॥ ११. रा, ल, ल, व भ-सर्वे । १२. भ-हतैरथ पादातैश्च संव० । १३. भ-० स्वाभिगतः पशुत् ॥ १४. म-रवमिपू० ॥ १५. रा, ल, ल, व अ प्र-० वीसु । १६. भ-सवित्रीधनं । १७. रा, ल, ल, व अ प्र-वचद् । १८. अतः परमधिकः पाठः—अ-तृतीयस्य कपिभ्रेष्ठ लोकेनाऽन्यस्य कस्यचित् ॥ १९. रा, ल, ल, व अ प्र-निष्पिष्य । २०. रा, फ-च । भ-तु । २१. रा, फ-० समो महात्मा । भ-ब्रह्मसमो महात्मा । २२. रा, ल, ल, व अ प्र-जितक्ल० । रा, फ म-जितक्लमः सः । भ-जितक्लमश्च । २३. भ-देवैश्चदास्तवत्त संप्रहृष्टैः ॥ २४. प्र भ-कांकाडे । म-युद्धपर्यणि । २५. रा, ल, ल, व अ प्र-राक्षसवधो ना० । भ-गन्धर्वाक्युद्धं ॥

[वं-७४] = [त्रिसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६५]

- तानि नाग-सहस्राणि साऽऽरोहाणां च वाजिनाम् †
- १] रथानाम् अग्नि-वर्णानां स-ध्वजानां वरूथिनाम् ॥१॥ [१
पदातीनां सहस्राणि गदा-परिघ-योधिनाम् ।
- २] अतीव भीम-रूपाणां काञ्चन-ध्वज-वर्मिणाम् ॥२॥ [२
नि-हतानि शरैस् तीक्ष्णैस् तप्त-काञ्चन-भूषणैः ।
- ३] रावणेन प्र-युक्तानि रामेणाऽऽक्लिष्ट-कर्मणा ॥३॥ [३
दृष्ट्वा श्रुत्वा च सं-भ्रान्ता हत-शेषा निशा-चराः ।
- ६] राक्षसीश् च समा-गम्य दीनाश् चित्राऽऽपिता इव ॥४॥ [४
वि-धवा हत-पुत्राश् च क्रोशन्त्यो हत-बान्धवाः ।
- ७] राक्षसैः सह दुःखाऽऽर्ताः सं-गताः पर्य-अदेवयन् ॥५॥ [५
कथं शूर्प-णखा वृद्धा कराला निर्णतोदरो ।
- ८] आ-ससाद वने रामं कन्दर्पम् इव रूपिणम् ॥६॥ [६
सु-कुमारं महा-सत्त्वं सर्व-भूत-हिते-रतम् । [६
९] तं दृष्ट्वा लोकपालाऽऽभं कथं रामम् अकामयत् ॥७॥ [७
कथं सर्व-गुणैर् होना गुण-वन्तं महौजसम् ।
- १०] सु-मुखं दूर-मुखो रामं कामयामास राक्षसी ॥८॥ [७
जनस्याऽऽस्याऽल्प-भाग्यत्वान् मलिना श्वेत-मूर्धजा ।

१. म-नास्ति । २. भ-०नां चाग्नि० ॥ ३. रा, फ भ-राक्षसानां । ४. म-
०चयोधिभिः । ५. रा, फ म भ-दीक्षैस् । ६. म-काञ्चनध्वजवर्मिणां शूराणां काम-
रूपिणाम् ॥ ७. रा, फ म भ-दीक्षैस् । ८. रा, ल, ल, व अ प्र-राषवेणात्मन्वाणि ।
९. जतः परमधिकः पाठः—म-द्विजिह्वो निहतो वीरः संहादी च निशाचरः ।
विमर्दनः कुम्भहनुः खरकेतुश्च राक्षसः ॥ विडालाक्षो हयग्रीवः शंकुकर्णः
प्रमर्दनः । हस्तिकर्णो महावीरो दशैते नायका हताः ॥ १०. रा, ल, ल, व
अ प्र-दृष्ट्वा श्रुत्वा च संभ्रान्ता । भ-ते दृष्ट्वा तां सं० । ११. रा, ल, ल, व अ प्र-
राक्षसा बहवस्तत्र । १२. प्र-चित्रपरायणाः । फ म भ-०धितापरायणाः । रा, ल-
चिन्तापिता इव ॥ १३. रा, ल, ल, व अ प्र फ म-०नत्वा । १४. ल, व अ फ
म-निहतोदरी । १५. म-असंपदं रणे । १६. रा, फ म-०र्षसमरू० । म-
०र्षस्तरपीठिता ॥ १७. रा, ल, ल, व अ प्र म-लोकवंध्या (वं) सा । १८. म-
हीनरूपा प्रकामिता ॥ १९. रा, ल, ल, व अ-वीरं ॥

- ११] अ-कार्यम् एव हास्यं च सर्व-लोक-विगर्हितम् ॥९॥ [८
 राक्षसानां वि-नाशाय दूषणस्य खरस्य च ।
- १२] चकाराऽप्रतिरूपस्य राघवस्य प्र-धर्षणम् ॥१०॥
 तन्-निमित्तं कृतं वैरं दश-ग्रीवेण रक्षसां । [९
- १३] वधाय च हता सीता रावणेन दुर्-आत्मना ॥११॥ [१०पृ
 मारीचो दण्डकाऽरण्ये शूरो राक्षम-पुंगवः ।
- N] हतो वि-क्रम्य रामेण पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१२॥ [N
 चतुर्दश-सहस्राणि रक्षसां भीम-कर्मणाम् ।
- १६] नि-हतानि जन-स्थाने शरैर् अग्नि-शिखोपमैः ॥१३॥ [१२
 खरश् च नि-हतः सं-ख्ये दूषणस् त्रि-शिराम् तथा ।
- १७] शरैर् आशीविषाऽऽकारैः पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१४॥ [१३
 न च सीतां दश-ग्रीवः प्राऽऽप्स्यते जनकाऽऽत्मजाम् ।^{१०}
- १४] बद्धं बल-वता वैरम् अ-क्षयं राघवेण च ॥१५॥ [१०उ
 वैदेहीं प्राऽर्थमानं तु वि-राधं प्रेक्ष्य राक्षमम् ।^{११}
- १५] हतम् एकेन रामेण पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१६॥ [११
 हतो योजन-बाहुश् च कबन्धो रुधिराऽश्नः ।
- १८] क्रौञ्चाऽचले राघवाभ्यां पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१७॥ [१४
- १९पृ] वानरं वालिनं हत्वा सहस्रनयनाऽऽत्मजम् ।
- N] बलिनं मेघ-संकाशं राघवेण महाऽऽत्मना ॥१८॥ [१५
 ऋष्यमूकं वसत्रं छले दीनो भग्न-मनोरथः ।
- २०] सु-ग्रीवः प्राऽऽपितो राज्यं पर्य-आप्तं तन् नि-दर्शनम् ॥१९॥ [१६
 धर्माऽर्थ-सहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितम् ।

१. भ-अकाममवहास्यं ॥ २. ल, रा, फ-०रूपाय । म भ-०रूपा सा ।
 ३. रा, फ-०वाय । ४. रा, -प्रहर्षं ॥ ५. भ-हृदं वैरं रावणस्य क्षयाबहं ॥
 ६. ल, ल, व अ प्र रा, फ-०य सा । म-छयना च ॥ ७. रा,
 प्र-१३-शश्लोकादारभ्य १६-शश्लोकं यावद्वास्ति ॥ ८. भ-रामेण लोकरामेण ।
 ९. ल, -नास्ति ॥ १०. भ-न च सीता दशग्रीवं मगसापि हि
 कामयेत् । ११. म-वैचम् ॥ १२. भ-वैदेहीं तु प्रार्थयंतं विराधं वीक्ष्य सूचितं ।
 १३. भ-कुवेन ॥ १४. रा, ल, ल, अ प्र- क्रौंचावटे । रा, फ-क्रौंचवधो ।
 १५. व-नास्ति ॥ १६. भ-वालिनं बलिनं । १७. भ-राजानं हरिमुत्पानां
 महावीर्यं महौजसम् ॥ १८. रा, ल, ल, व अ प्र-च सैलेन्द्रे । १९. रा, ल, ल,
 व अ प्र भ-०वस्वार्थितं ॥

- २१] युक्तं विभीषणेनोक्तं मोहात् तस्य न रोचते ॥२०॥ [१६
विभीषण-वचः कुर्याद् यदि स्म धनदाऽनुजः ।
- २२] श्मशान-भूता दुःस्ताऽऽर्ता नेयं लंका पुरी भवेत् ॥२१॥ [२०
कुम्भ-करणं हतं श्रुत्वा राघवेण महाऽऽत्मना ।
- २३] प्रियं चेन्द्र-जितं पुत्रं रावणो नाऽनु-शोचते ॥२२॥ [२१
मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता हतो रणे ।
- २५] इत्य् एवं श्रूयते शब्दो राक्षसीनां गृहे गृहे ॥२३॥ [२३
रथा नागास् तथाऽश्वाश् च हताः शत-सहस्र-शः ।
- २६] रणे रामेण शूरेण राक्षसाश् च पदातयः ॥२४॥ [२४
रुद्रो वा यदि वा विष्णुर् महेन्द्रो वा शत-क्रतुः ।
- २७] हन्ति नो राम-रूपेण यदि वा स्वयम् अन्त-कः ॥२५॥ [२५
हत-प्रवीरा बहवो निर्-आशा जीविते वयम् ।
- २८] व्यसनाऽन्तम् अ-पश्यन्तो ह्य अ-नाथा वि-लपामहे ॥२६॥ [२६
राघवात् स दश-ग्रीवः शूरो लब्ध-पराऽऽक्रमः ।
- २९] इमं क्षयं महा-घोरं समुत्-पन्नं न बुध्यते ॥२७॥ [२७
तत्र देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
- ३०] उप-सृष्टं परि-त्रातुं शक्ता रामेण सं-युगे ॥२८॥ [२८
निमित्तानि च दृश्यन्ते रावणस्य महा-रणे ।
- ३१] तानि रामे फलिष्यन्ति रावणे नि-हते रिपौ ॥२९॥ [२९

१. भ-नास्य मोहादरोचते ॥ २. भ-यवेष । ३. अतः परमधिकः
पाठः—भ-रावणो रक्षसां भीमस्ततो नो न क्षयो भवेत् । एकेन वानरेणेयं
पुरी लंका प्रधर्षिता ॥ अक्षः कुमारो निहतः सप्त सेनानुगास्तथा । अमात्य-
पुत्रा निहताः किंकराश्च निशाचराः ॥ दग्धा च नगरी लंका पर्याप्तं
तन्निदर्शनम् । सुहृदां वचनं कुर्याद्यदि वा मंत्रिणिस्तथा ॥ ४. रा, प्र-
दुःस्ता ॥ ५. भ-शोचते नाथ रावणः । ६. अतः परमधिकः पाठः—भ-ततः
संरक्तनयनाः संतताऽधुनिपातनाः । अभूतपूर्वव्यसना राक्षस्यः पर्यदेषयन् ॥
७. भ-शुभुवे । ८. रा, ल, ल, ब अ प्र भ-०सार्ता ॥ ९. भ-रथाशोष्ठा
नागात् ॥ १०. भ-कालो वा सुवुरासदः ॥ ११. प्र-०इयन्थो ह्य ० । भ-अपश्यतो
अवस्थातमनाया ॥ १२. भ-ब्रह्मणो हि । १३. भ-लब्धमहावरः । १४. रा, फ
भ-इवं महाभवं घोरं । भ-इत्थं महत्तयं घोरं ॥ १५. भ-नासुरोरगरा ० । १६. रा,
ल, ल, ब अ प्र-उपसृष्टं । १७. भ-रावणं ॥ १८. रा, भ-०स्तानीह । १९. ल,-
नास्ति । २०. रा, -०मे फलिष्यन्ते रा ० । भ-फलिष्यन्ति रणे तानि रावणस्य निबर्हणात् ॥

देव-दानव-यक्षेभ्यो ददौ ब्रह्मा' पिता-महः' ।

३२] रावणस्याऽभयं युद्धे मानुषेभ्यो न याचितः ॥३०॥ [३०
तद् इदं मानुषात् सर्वं नैराश्रयं समुपाऽऽगतम्' ।

३३] जीविताऽन्त-करं घोरं रक्षसां रावणस्य च ॥३१॥ [३१
पीड्यमानास् तु बलिना वर-दत्तेन रक्षसा ।

३४] दीप्तैस् तपोभिर् वि-बुधाः' पिता-महम् अतोषयन् ॥३२॥ [३२
देवानां' स' हिताऽर्थं तु' महा-तेजाः पिता-महः' ।

३५] उवाच देवताः' सर्वाः परि-तुष्टो महद् वचः' ॥३३॥ [३३
३६उ] अद्य-प्रभृति लोकेषु' ये भूता भय-वर्जिताः' ।

भयाऽऽर्तास् ते पुनर् इह भविष्यन्तीऽव' राक्षसाः ॥३४॥ [३४

३७] अथ' देवैः समा-गम्य सर्वैर्' इन्द्र-पुरो-गमैः' ।

वृष-केतुस्' त्रि-पुर-हा महा-देवः प्र-सादितः ॥३५॥ [३५

३८] प्र-सन्नस् तु महा-तेजा' रुद्रो' देवान् उवाच ह ।

उत्-पत्स्यतेऽभयाऽर्थं वो नारी' रक्षः-क्षयाऽऽवहा' ॥३६॥ [३६

३९] सैषा देव-प्रयुक्ता तु दानवानां यथा क्षुधा ।'

भक्षयिष्यति नः सर्वान्' राक्षसान् सह-रावणान् ॥३७॥ [३७

४०] रावणस्याऽप-नीतेन दुर्-त्रिनीतस्य दुर्-मतेः ।

अयम् इष्ट-क्षय-करः' शोको नः समुपाऽऽगतः ॥३८॥ [३८

न तं पश्यामहे लोके यो नः शरण-दो भवेत् ।

४१] राघवेणोप-सृष्टानां कालेनेव युग-क्षये ॥३९॥ [३९

१. भ-ब्रह्मोर्गादपि । २. भ-०णेनाभयं ॥ ३. रा, ल, ल, व अ प्र रा,
फ-संके नैराश्रयं स० । भ-एवं भयं घोरमुपस्थितं । ४. भ-युद्धे ॥ ५. रा,
सुबकिनः । भ-सुबकिना । ६. प्र रा, फ म भ-वरदत्तेन । ७. रा, ल, ल व
प्र रा, फ म-निवर्तैः । ८. ल, व म-०यत् । ९. अ-नास्ति ॥ १०. रा, फ म-
देवतानां । ११. भ-व । १२. भ-महाबलः । १३. भ-वचनं तत्र ब्रह्मा लोक-
पितामहः ॥ १४. भ-लोकांकीर्त्तिसर्वदानवराक्षसाः । १५. रा, फ-०न्वीति ।
१६. भ-अथेन प्राहृता नित्यं विचरिष्यन्ति क्षात्रतम् । १७. ल, अ-नास्ति ॥ १८. अ-
ततो । १९. प्र रा, फ म-सर्वैः सङ्ग० । भ-तदा सङ्गु० । २०. भ-वृषण्वजस् ॥
२१. प्र-महादेवो० । भ-महादेवस्तुष्टो । २२. रा, ल ल, व अ प्र फ-मरो । २३. रा,
ल, ल, व अ फ म-०हः । प्र-रक्षोमयावहः ॥ २४. रा, ल, ल, व अ प्र-सैष
देवप्रयुक्तसु दानवानां यथा क्षुधा । भ-देवैः प्रसृष्टा सैषा तु क्षुधिता जनकामजा ।
२५. भ-सीता रावणं राक्षसैः सह ॥ २६. रा, फ म भ-विद्यालको घोरः ॥

इतीऽव सर्वा^१ रजनीचर-स्त्रियः^२
परस्परं वै परि-रभ्य बाहुभिः ।
भृशं वि-नेदुर् भय-शोक-कर्षिता

४२] जजल्पुर्^३ उच्चैश् च वचः सु-दारुणम्^४ ॥४२॥ [४२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^५ राक्षसी-विलापो^६ नाम
त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥

[वं-७५] = [चतुःसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६६]

आर्तानां राक्षसीनां^७ तु व्यथितानां गृहे गृहे ।

१] रावणः करुणं सर्वं शुश्राव परि-देवितम् ॥१॥ [१
स्व-बलं क्षयितं दृष्ट्वा सम्-अग्रं स-सुतं रणे ।

२] सुतान् भ्रातृन् विनि-हतान् शक्र-तुल्य-पराऽऽक्रमान् ॥२॥ [N
स दीर्घम् अथ निःश्वस्य मुहूर्तं ध्यानम् आ-स्थितः ।

३] बभूव परम-क्रुद्धो राक्षसो^८ भीम-दर्शनः ॥३॥ [२
सं-दश्य दशनैर् ओष्ठं क्रोध-संरक्त-लोचनः ।

४] राक्षसेन्द्रः^९ सु-दुर्धर्षः^{१०} कालाऽग्निर् इव मूर्च्छितः ॥४॥ [३
उवाच च समीप-स्थान् राक्षसान् राक्षसेश्वरः ।^{११}

५] भयाऽऽक्रान्तान्^{१२} इदं तत्र निर्-दहन् इव चक्षुषा ॥५॥ [४
महोदरं^{१३} महा-पाशं विरूपाऽक्षं^{१४} च राक्षसम् ।

६] शीघ्रं वदत रक्षांसि^{१५} निर्-यातेति ममाऽऽज्ञया ॥६॥ [५
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा राक्षसास्^{१६} ते भयाऽऽतुराः^{१७} ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र-शोकाद्बुद्धती वर० । रा, फ म-सर्वे रजनी-
चरालदा । २. भ-विनेदुर्बुद्धैर्बुद्धनैर्विचेतसो । महास्वनाः क्लृप्तसुदारुणं वचः ॥
३. रा, फ म भ-लंकाकाण्डे । ४. रा, ल, ल, ब अ प्र-परिदेवनं । म-राक्षस-
परिदेवनं । भ-राक्षसस्त्रीविलापः ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-रक्षसां तेषां
श्व० । भ-० तु कर्तृतीनां तु वेदमसु ॥ ६. रा, फ-तथा वीराम् । म-सर्वान्भ्रातृन् ।
७. रा, फ-राक्षसानंतकोपमान् ॥ ८. रा, फ-सुदी० । भ-वीर्यमुष्णं विनि० ।
९. भ-रावणो ॥ १०. भ-० सैरपि दुष्प्रेक्ष्यः । ११. भ-नास्ति ॥ १२. रा, ल, ल,
ब अ प्र-भवासक्तान् ॥ भ-भवन्नक्तान् ॥ १३. भ-अकंपनं पिशाचं च विहालाक्षं ।
१४. भ-सैन्वानि ॥ १५. ल, ब म-भत नारभ्य ८-मञ्जोकस्य प्रथमपादं
वाचशास्त्रि । भ-० सास्ते भवार्थिताः ।

- ७] नोदयामासुर् अ-व्यग्रा राक्षसांस् ते तद्-आज्ञया ॥७ ॥ [६
ते तु सर्वे तथेत्य् उक्त्वा राक्षसा घोर-दर्शनाः ।
- ८] कृत-स्वस्त्ययना हृष्टा रावणाऽभिमुखा ययुः ॥८ ॥ [७
अभि-पूज्य यथा-न्यायं रावणं तु महा-रथाः ।
- ९] तस्थुः प्राऽञ्जलयः सर्वे भर्तुर् विजय-कांक्षिणः ॥९ ॥ [८
अथोवाच महा-तेजा रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।
- १०] महोदरं महा-पाश्वं विरूपाऽश्वं च राक्षसम् ॥१० ॥ [९
शीघ्रं निशा-चराः सर्वे निर्-गच्छत ममाऽऽज्ञया ।
- ११] राम-लक्ष्मण-सुग्रीवान् हत्वा प्रति-निवर्तत ॥११ ॥ [N
अथ बाणैर् धनुर्-मुक्तैर् युगाऽन्ताऽऽदित्य-सन्निभैः ।
- १२] राघवं लक्ष्मणं चोभौ नयिष्ये यम-सादनम् ॥१२ ॥ [१०
स्त्रस्य कुम्भ-कर्णस्य प्रहस्तेन्द्र-जितोस् तथा ।
- १३] उत्-तरिष्ये क्षय-करम् अथ शत्रु-वधाद् अहम् ॥१३ ॥ [११
नैवाऽन्तरिक्षं न दिशो न च द्यौर नाऽपि सागराः ।
- १४] प्र-काशतां गमिष्यन्ति बाण-जालैर् मयाऽऽवृताः ॥१४ ॥ [१२
अथ वानर-मुख्यानां तानि यूथानि भाग-श्वः । [१३पू
- १५] धनुः-समुद्राद् उद्-भूतैर् वि धमिष्ये शरोर्मिभिः ॥१५ ॥ [१४उ
व्याक्रोश-पद्म-वक्त्राणां पद्म-किञ्जल्क-चर्चसाम् ।
- १६] अथ यूथ-तडाकानि त्रि-गाहिष्ये गजेन्द्र-वत् ॥१६ ॥ [१५

१. अ-चोद० । २. रा, फ अ-ताम्युपाह्वया ॥ ३. रा, फ-तेऽपि । अ-
ते हि । ४. रा, फ म अ-सर्वे । ५. फ-नास्ति ॥ ६. अ-प्रतिगृह्य । ७. अ-
वर्ज-न्याय्यं । ८. रा, म अ-ते । ९. अ-तुष्टाः ॥ १०. रा, ल, ल, अ अ-प्र-
महाकायं । रा, फ-०रमहापाश्वं । अ-मत्तोन्मत्ती महावीर्यौ । ११. रा, -०सां ॥
१२. अ-वाक्यं तु ते सर्वे । रा, फ म-वाचंतु वाचानि । अ-भापूर्वं वाचानि ।
१३. अ-०तयं ॥ १४. अ-अथ । १५. अ-चैव । १६. रा, ल, ल, अ अ-प्र-
अत भारम्य १३-श्लोकस्य प्रथमपादं यावत्नास्ति । अ-नयामि व० ॥ १७. अ-
करिष्यामि प्रतीकारं ॥ १८. ल अ प्र फ-०रः । १९. अ-०शा हि भविष्यति ।
२०. अ-मम बाणगणैर्वृताः । रा, फ अ-बाणज्वालावृता मया ॥ २१. अ-
०रयूथानां तानि वृदाणि । २२. रा, ल, ल, अ अ-०ष्ये महोर्मिभिः । अ-मधि-
ष्यामि श० ॥ २३. रा, ल, ल, अ अ-भाकाशे प० । प्र-भाकाशे पद्ममुख्यानां ।
२४. अ-अत भारम्य १०-श्लोकस्य प्रथमपादपर्यन्तं नास्ति । अ-पद्मकेसरव० ।
२५. रा, फ म-०वागानि । अ-व्यूहतडागानि ॥

- अद्य युद्ध-प्रचण्डानां हरीणां द्रुम-योधिनाम् ।
 १७] मुक्तेनैकेषुणा सं-ख्ये नि-योत्स्यामि शतं शतम् ॥१७॥ [१७
 हतो भर्ता हतो भ्राता यासां च तनयो हतः ।
 १८] वधेनाऽद्य रिपोस् तासां करिष्येऽस्तु-प्रमार्जनम् ॥१८॥ [१८
 अद्य मद्-बाण-निभिन्नैर् वि-कीर्णैर् गत-जीवितैः ।
 १९] करिष्ये वानरैर् युद्धे प्रच्छन्नैकतलां महीम् ॥१९॥ [१९
 अद्य गोमायवो गृध्रा ये चाऽन्ये पिशिताऽशनाः ।
 २०] सर्वास तास् तर्पयिष्यामि शत्रु-मांसैः शराऽऽचितैः ॥२०॥ [२०
 कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रम् आ-नीयतां धनुः ।
 २१] आ-यान्तु ते च मे युद्धे येऽव-शिष्टा निशा-चराः ॥२१॥ [२१
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा महा-पार्श्वोऽब्रवीद् इदम् ।
 २२] बलाऽध्यक्षं स्थितं तत्र बलं सं-नद्धताम् इति ॥२२॥ [२२
 बलाऽध्यक्षस् तु सं-ग्रामे राक्षसांस् तान् गृहे गृहे ।
 २३] चोदयन् वै परि-ययौ लङ्कां लघु-पराऽऽक्रमः ॥२३॥ [२३
 ततो मुहूर्तान् निष्-पेतु राक्षसा भीम-विक्रमाः ।
 २४] सम्प्र-हृष्टा वि-नर्दन्तो नाना-प्रहरणैर् भुजैः ॥२४॥ [२४
 प्राऽऽसाऽसि-पट्टिसैः शूलैर् गदाभिर् मुसुलैर् अपि ।
 २५] शक्तिभिस् तीक्ष्ण-धाराभिर् महद्भिः कूट-मुद्गरैः ॥२५॥ [२५
 N] ऋष्टिभिर् वि-विधैश् चक्रैर् नि-शितैश् च परश्व-धैः ।
 भिण्डि-पालैः शत-श्रीभिर् अन्यैर् अपि तथाऽऽयुधैः ॥२६॥ [२६

१. रा, ल, ल, व अ प्र फ-यूथप्र० । २. रा, फ-सैन्यं निर्भिस्स्यामि संयुगं । अ-युद्धे निर्भस्स्यामि श० ॥ ३. ल, व रा, फ अ-०या हताः ॥ ४. अ-प्रकी० । ५. प्र रा, फ-गतचेतनैः । अ-गाढवेदनैः । ६. अ-करोमि । ७. अ-संछन्नां च वसुधरां ॥ ८. रा, ल, ल, व अ प्र-ये च । ९. अ-०ये च मांसा-शिनोऽपरे । १०. रा, फ-नास्ति । अ-०सैः शरावितैः ॥ ११. अ-योषाः सजीभवंतु नः । १२. रा, फ-अनुयांतु च मां युद्धे । अ-०न्तु तुरगाः शीघ्रं ॥ १३. रा, फ-वचः । १४. रा, फ-जानीयतां । अ-संस्वर्षतां ॥ १५. रा, फ-०क्षः स खरितो । अ-स्वरितस्तु बलाध्यक्षो । १६. रा, ल, ल, व अ प्र-०न् संप० । अ-संघो-दयन्मुप० । १७. अ-लंकायां लघुविक्रमः ॥ १८. रा, प्र अ-निष्येथ । १९. रा, ल, ल, व अ प्र-मन्दविक्रमाः । अ-भीमदर्शनाः । २०. रा, ल, ल, व अ प्र-संप्रविष्टा विनिर्हृता । अ-नर्दतो विनर्दन्तः । २१. अ-०रणायुषाः ॥ २२. अ-असिभिः प० ॥ २३. अ-नास्ति । २४. अ-भिदिपालैः । २५. रा, ल, ल, व अ प्र-तथाविधैः ॥

- २६] आऽनयच् च बलाऽध्यक्षस् तं रथं रावणाऽऽज्ञया । [२७पृ
 २७पृ] द्रुतं द्रुतं स्रुत-समायुक्तं युक्ताऽष्टसुतुरङ्गमम् ॥२७॥ [३२उ
 आ-रुरोह रथं दीप्तं दीप्यमानः स्व-तेजसा । [३३
 २९] रावणः सत्त्व-गाम्भीर्यात् कम्पयन् इव मेदिनीम् ॥२८॥ [३४उ
 नादान् घोरान् वि-मुञ्चन्तौ महापार्श्व-महोदरौ ।
 ३०] विरूपाऽक्षश् च दुर्-धर्षा रथान् आ-रुरुहृस् तदा ॥२९॥ [३९
 ते तु हृष्टा वि-नर्दन्तो भिन्दन्त इव मेदिनीम् ।
 ३१] नादान् घोरान् वि-मुञ्चन्तौ निर्-ययुर् युद्ध-कांक्षिणः ॥३०॥ [४०
 ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षो-गण-समावृतः ।
 ३२] निर्-ययाव् उद्यत-धनुः कालाऽन्तक्यमोपमः ॥३१॥ [४१
 ततः प्र-जविताऽश्वेन रथेन स महा-रथः ।
 ३३] द्वारेण निर्-ययौ तेन यत्र तौ राम-लक्ष्मणौ ॥३२॥ [४२
 ततो नष्ट-प्रभः सूर्यो दिशश् च तिमिराऽऽवृताः ।
 ३४] वि-नद्युर् घां तदा मेघाः सं-चचाल च मेदिनी ॥३३॥ [४३
 ववर्ष रुधिरं देवः प्राऽस्खलन् रथ-वाजिनः ।
 ३५] पक्षिणो मण्डलं चक्रुर् वि-नेदुश् चाऽशिवं शिवाः ॥३४॥ [४४
 नयनं चाऽस्फुरत् सव्यं सव्यो वाहुर् अकम्पत ।
 ३६] विवर्ण-चदनश् चाऽऽसीत् किं-चिद् भग्न-मनोरथः ॥३५॥ [४५

१. ग, फ भ-चतुरो । २. भ-द्रुतं सूतः समाज्ञसो युक्ताष्टसुरगं रथं । अतः
 परमधिकश्च पाठः—भ-स्रुवर्णवदिकायुक्तं रजैश्च समलंकृतम् । युक्तं वैदुर्य-
 जालैश्च पताकाभिश्च शोभितम् ॥ केतुना नरशीर्षेण काञ्चनेन विराजितम् ।
 पाण्डुरेणातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्धनि । व्यराजद्राक्षसश्रेष्ठो धनेश इव
 पुष्पकम् ॥ ३. ग, फ-नादयम् । भ-नामयम् ॥ ४. अ प्र फ-नास्ति । ५. भ-
 रावणेनाभ्यनुज्ञातौ मत्तोन्मसौ निशाचरौ ॥ ६. अतः परमधिकः पाठः—भ-निर्ययुः
 सहिता राक्षा सर्वे संत्यक्तजीविताः । स राक्षसमहाराजः कोटिभिरभि-
 संवृतः ॥ दशभिर्हतशेषामिनिर्ययौ कंपयन्महीम् । ७. रा, म-जयकां ।
 ८. भ नास्ति ॥ ९. ल, ल, व भ-०समन्वितः । १०. रा, ल, ल, व अ-नास्ति ।
 प्र-निर्ययौ रावणस्तत्र विराधे रावणम्हीं ॥ ११. रा, ल, ल, व अ
 प्र-नास्ति । १२. ग, फ म भ-दीनं विनेदुर्मेवाह ॥ १३. प्र-नास्ति ॥
 १४. भ-०कंस्तुरगाः पयि । १५. प्र-वीलास्याह मृगाश्रेकर । रा, एवजेऽस्य न्यप-
 तदुभो । फ-एवजेऽस्मिन्म्यपतदुभो । म भ-एवजे च न्यपतदुभो ॥ १६. भ-वामं ॥

- तस्य' निष्-क्रमतो युद्धे' दश-ग्रीवस्य रक्षसः ।
 ३७] रणे निधन-शंसीनि रूपाण्य् एतानि जज्ञिरे ॥३६॥ [४६
 अन्तरिक्षात् पपातोल्का निर्घात-सम-निःस्वनाः' ।
 ३८] चीची-चाचो' वि-नेदुश् च' वायसा' बल-मिश्रिताः' ॥३७॥ [४७
 शक्राऽशनिः' पपातोच्चैः प्र-जज्वाल ननाद च ।
 N] वेपथुः सहसा चाऽस्य सर्व-गात्रेष्व् अजायत ॥३८॥ [N
 एतान् अ-चिन्तयन् घोरान् उत्-पातान् समुप-स्थितान् ।
 ४०] निर्-ययौ रावणो मोहाद् आ-हव' काल-चोदितः' ॥३९॥ [४८
 तेषां तु रथ-शब्देन राक्षसानां' महाऽऽत्मनाम्' ।
 ४१] वानराणाम् अपि चमूर् युद्धायैवाऽभ्य-अवर्तत' ॥४०॥ [४९
 तेषां सु-तुमुल' युद्धं' बभूव कपि-रक्षसाम् ।
 ४२] अन्योऽन्यम् आ-ह्वयानानां क्रुद्धानां जय-कांक्षिणाम्' ॥४१॥ [५०
 ततस् ते वानरा घोरा राक्षसांस् तान् रणाऽजिरे ।'
 ४३] जघ्नुः शैलैर् द्रुमैश् चैव रावणस्यैव पश्यतः ॥४२॥ [N
 रावणस् तु ततः क्रुद्धस् तान् आह' स्म' निशा-चरान् ।
 ४४] हृष्टा भवन्तो युध्यन्तु' वानराणां जिघांसया ॥४३॥ [N
 ततस् ते राक्षसाः सर्वे नदन्तो जय-कांक्षिणः' ।
 ४५] अभ्य-अवर्षन्त तान् घोरान्' वानराञ् छर-वृष्टिभिः ॥४४॥ [N
 मुद्गरैः शक्तिभिः शैलैर् गदा-मुसल-तोमरैः ।
 ४६] परि-वैर् अङ्कुशैर् बाणैर्' वानराञ् जघ्नुर् आ-हवे ॥४५॥ [N
 रावणश् चाऽपि नाराचैर् वत्स-दन्तैर् अयो-मुखैः ।

१. रा, ल, ल, व अ प्र-तस्य निष्क्रमतोऽतीव । भ-तदा निष्पततो युद्धे ॥ २. भ-निर्घाताः पेतुरम्बरात् । ३. रा, ल, ल, व अ प्र-०चो नेदुः खाद् । भ-विनेदुश्क्रवाकाश्च । ४. रा, ल, ल, व अ प्र भ-वायसैरनुसंश्रिताः । ५. भतः परमधिकः पाठः—भ-गृध्रचक्रं च बभ्राम तस्योपरि महाऽऽत्मनः । अध्रूणि चास्य मुमुचुर्वाजिनो रथसंसदि ॥ ६. रा, फ भ-शुष्का० । ७. म-स्वेदो गा० ॥ ८. रा, फ म-भतिदारुणान् । ९. रा, फ भ-वधार्थं कालनोदितः । भ-वधार्थं वैवनोदितः ॥ १०. रा, फ म-रक्षसां युद्धकांक्षिणां । भ-०नां दुरात्मनां । ११. म-०य चाभिवर्तते ॥ १२. भ-०लः शब्दो । १३. भ-जयमिच्छतां । १४. म-नास्ति ॥ १५. भ-भशासत् । १६. रा, ल, ल, व अ प्र-युष्यध्वं ॥ १७. म-युद्धकां० । १८. भ-सर्वान् ॥ १९. रा, ल, व अ प्र-घोरैर् । ल, -बोरं ॥

- ४७] कर्णिभिश् चाऽऽयसैश् चैव वानरान् अभ्य-अवर्षत ॥४६॥ [N
ते वक्ष्यमानाः सम्-अरे वानराः पादपाऽऽयुधाः ।
- ४८] अभ्य-अद्रवन् वै महिना' रावणं घोर-दर्शनम् ॥४७॥ [N
रावणस् तु ततः क्रुद्धो महा-बल-पराऽऽक्रमः ।
- ४९] वानराणां शरीराणि' व्य्-अधमच् छर-वृष्टिभिः ॥४८॥ [N
शरेणैकेन च' हरीन् नव सप्त च पञ्च च ।
- ५०] विभेद सम्-अरे वीरो राक्षमान् सम्प्र-हर्षयन् ॥४९॥ [N
स' शरैर् अग्नि-संकाशैः शातकौम्भ-विभूषणैः ।
- ५१] वानरान् सम्-अरे वीरः प्र-ममाथ सु-दुर्जयः" ॥५०॥ [N
ते भिन्न-गात्राः सम्-अरे वानराः शर-पीडिताः ।
- ५२] पेतुर् मथित-सर्वाऽऽज्ञाः" सुरैर्" इव महाऽसुराः" ॥५१॥ [N
शत-पत्रैर् यथाऽऽदित्यो घोरैर् बाण-गभस्तिभिः ।
- ५३] अभ्य-अधावत् सु-संकुद्रः सं-युगे" वानरर्षभान् ॥५२॥ [N
ततस् ते" वानगः सर्वे भिन्न-देहा वि-चेतमः ।
- ५४] व्यथिताः प्र-द्रवन्ति" स्म रुधिरेण सम्-उक्षिताः ॥५३॥ [N
रामस्याऽर्थे पराऽऽक्रान्ता" वानराम् त्यक्त-जीविताः ।
- ५५] नदन्तश् चाऽनिवृत्तास् ते सम्-अरे च शिलाऽऽयुधाः ॥५४॥ [N
ते द्रुमैः पर्वताऽग्रैश् च मुष्टिभिश् च फल-गमाः" ।
- ५६] अभ्य-अवर्षन्त" सम्-अरे रावणं पर्यव-स्थितम् ॥५५॥ [N
ततः" पावक-संकाशैः" शरैर् आशीविषोपमैः ।
- ५८] वानराणाम् अनीकानि विभेद सम्-अरे प्र-भुः ॥५६॥ [N
अष्टभिर् दशभिश् चैव स" विद्ध्वा गन्ध-मादनम् ।
- ५९] विव्याध दशभिश् चैव" नालं" दूराद् अव-स्थितम् ॥५७॥ [N

१. अ-विकर्णिभिः क्षुरप्रैश्च वानराभ्यवर्षत । रा, -नास्ति । २. रा, -नास्ति ।
३. रा, ल, ल, ब अ प्र-सहसा । अ-०द्रवन्त म० । ४. अ-घोरविक्रमं ॥
५. रा, -नास्ति । ६. अ-अनीकानि ॥ ७ म-तु । अ-स ॥ ८. प्र रा, फ म-सैः ।
९. रा, फ-०षितः । १०. रा, ल, प्र-स दु० । म-स वीर्यवान् ॥ ११. म-व्यथि० ।
१२. रा, ल, ल, ब अ-देवैर् । १३. रा, -०रैः ॥ १४. अ-समरे ॥ १५. अ-तु ।
१६. अ-विद्र० ॥ १७. फ-परिक्रान्ता ॥ १८. प्र-नास्ति । १९. अ-अभ्यद्रवन्त ।
२०. अतः परमधिकः पाठः—अ-स द्रुमानां शिलानां च वर्षे प्राणहरं महत् ।
व्यपोहत महातेजा रावणः पर्यव स्थितः ॥ २१. फ-अत आभ्य ५८-शश्लोक-
पूर्वाच्च यावज्जास्ति ॥ २२. प्र-नास्ति । २३. अ-नबत्वा च नलं । २४. म-नास्ति ॥

- सप्तभिश्च^१ च महा-कायं^२ मैन्दं^३ विद्वां^४ सु-दारुणैः^५ ।
 ६०] पञ्चभिर्^६ वि-शिक्षैश्च^७ चैव गजं विव्याध सं-युगे^८ ॥५८॥ [N
 विशत्या^९ च हनू-मन्तं नलं^{१०} च दशभिः शरैः^{११} ।
 ६१] गवाऽक्षं^{१२} पञ्च-विशत्या शक्र-जातं तु^{१३} सप्तभिः^{१४} ॥५९॥ [N
 द्वि-विदं षड्भिर्^{१५} आ-हत्य पनसं दशभिः शरैः^{१६} ।
 ६२] कु-मुदं^{१७} पञ्च-दशभिर्^{१८} जाम्बवन्तं च पञ्चभिः ॥६०॥ [N
 ६४पू] तारं चैव त्रिभिर्^{१९} बाणैर्^{२०} वि-नतं^{२१} चाऽष्टभिस्^{२२} तथा^{२३} ।^{२४}
 अशीत्या वालिनः पुत्रम् अङ्ग-दं विभिदे^{२५} शरैः ॥६१॥ [N
 ६३] शर-भं च महा-नेजाः शरेणोरस्य् अताडयत् ।
 ६४उ] ऋष-भं^{२६} च त्रिभिर्^{२७} बाणैर्^{२८} ललाटे प्रत्य-अविध्यत् ॥६२॥ [N
 स पुनः सूर्य-संकाशैर्^{२९} इषुभिर्^{३०} मर्म-भेदिभिः ।
 ६५] वानराणाम् अनीकानि ममन्थं^{३१} परमाऽऽहवे ॥६३॥ [५१
 विभिन्न-शिरसः के-चिद् अपतन्तं^{३२} मही-तले^{३३} ।
 ६६] निर्-उच्छ्वासाः कृताः के-चित् पेतुश्च^{३४} चक्षुर्-विवर्जिताः^{३५} ।^{३६} [५३
 ६७उ] भिन्न-गात्राः शरैः के-चिद् रावणेन बलीयसा^{३७} ॥६४॥ [५२पू
 आ-कुलां वानरीं सेनां शर-जालेन^{३८} मोहिताम्^{३९} ।
 ६८] रावणः परम-प्रीत्या ददर्श रुधिरोक्षिताम्^{४०} ॥६५॥ [N
 ततस् तु वि-द्रुताः सर्वे वानरा रावणाऽर्दिताः ।^{४१}
 N] राघवं शरणं जग्मुः^{४२} प्रजा-पतिम् इवाऽमराः^{४३} ॥६६॥ [N

१. भ-सप्तत्या तु महाघोरैः । २. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, म-भित्वा सु० ।
 भ-विष्याथ दा० । ३. म-दारुणं । ४. भ-पश्चाच्छतेन विव्याध गयं समरमूर्धनि ॥
 ५. भ-त्रिशता । ६. म-भंगदं त्रिशता शरैः । भ-नीलं चैव शतेन च ॥ ७. भ-शतेन
 च । ८. अ म-नास्ति ॥ ९. रा, ल, ल, ब अ प्र म-नास्ति ॥ १०. रा, ल, ल,
 ब प्र-सुतारं । ११. रा, शरैः । १२. फ-नास्ति । १३. भ-चाहनच् । १४. अ म-
 नास्ति ॥ १५. रा, फ म भ-ऋयनं । १६. रा, फ म भ-भलैर् ॥ १७. भ-
 सर्पसं० । १८. भ-ममदं ॥ १९. भ-नष्टसंज्ञा महींगताः । २०. रा,
 फ भ-केचित्पाशेषु दारिताः । म-नास्ति । २१. अतः परमधिकः पाठः—भ-
 केचिद्विभिन्नहृदयाः केचिच्चक्षुषि दारिताः । २२. रा, फ म-बलीमुलाः । भ-
 विदारिताः ॥ २३. म-०लविमो० । २४. भ-क्षतजोक्षि० ॥ २५. भ-ततस्ते वानराः
 सर्वे विद्रुता राक्षसार्दिताः । २६. भ-प्राप्ताः । २७. भ-इव प्रजाः । २८. म-नास्ति ।
 अतः परमधिकः पाठः—भ-ततस्त्वं कालमिवापतंतं विद्मोभयंतं हरिवाहिनीं
 ताम् । त्रेसुस्तदा ते हरयो निशम्य मृगाधिपं क्षुद्रमृगा इवार्ताः ॥

वि-द्राव्य वानरान् सर्वान् हत्वा चैव सहस्र-शः ।

N] कपि-शोणित-निस्यन्दैश्च चक्रे भूमिं स-कर्माम् ॥६७॥[N

इत्याद्ये रामायणे युद्ध-काण्डे वानर-त्रासनं नाम

चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

[वं-७३] = [पञ्चसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६७]

तथा विक्षत-गात्रैस् तु दश-ग्रीवेण सं-युगे ।

१] वसु-धा सकला तत्र प्र-कीर्णैर् हरिभिर् वृतां ॥१॥ [१

सं ममन्थं महा-कायो वानरान् राक्षसेश्वरः ॥

२] युगाऽन्त-वातः सहसा प्र-वृद्धः क्षिति-जान् इव ॥२॥ [१०

रावणाऽस्त्रम् अ-सह्यं तं शर-सम्पातम् आ-गतम् ।

३] दीप्तं न शकुः सं-सोढुं पतंगा इव पावकम् ॥३॥ [२

तेऽदितां वि-शिक्षैर् वाणैः क्रोशन्तो विप्र-दुद्रुवुः ।

४] पावकाऽर्चि-समाविष्टा दह्यमाना यथा ख-गाः ॥४॥ [३

प्लव-गानाम् अनीकानि महाऽभ्राणीऽव मारुतः ।

५] उवाहं सम्-अरे तस्मिन् वि-धमन् नि-श्रितैः शरैः ॥५॥ [४

कदनं सहसा चक्रे राक्षसेन्द्रो वनौकसाम् ।

६] आ-सिसादयिषु राम त्वरितो रावणो ययौ ॥६॥ [५

सु-ग्रीवस् तान् हरीन् दृष्ट्वा भ्रमान् वि-द्रवतो रणे ।

१. अ रा, फ-मुल्यान् । २. म-नास्ति ॥ ३. भ-नास्ति । ४. प्र रा, भ-
लंकाकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । ५. भ-रावणनिर्याणं ॥ ६. भ-तैः क्षत० । ७. भ-
मार्गणैः । ८. प्र रा, फ-संभृता । म-कुशुभे । भ-वृथे । ९. भ-हतैः ॥ १०. रा,
फ म भ-ममंथ च । ११. भ-०साधिपः । १२. म-क्षणदाचरः । भ-पर्वतानिव ॥
१३. भ-०णत्याप्रसह्यं तं । म-०ह्यं तु । १४. भ-सोढुं न शकुः रूपयः ॥ १५. रा,
फ-ते हता विविधैर् । भ-निर्मिच्छ । निशितैर् । १६. भ-०र्षिभ्याम् । १७. रा, फ
म-०ना वने यथा । भ-यथा नागा महाहवे ॥ १८. म-सहजाणि च । १९. रा,
ल, ल, व अ प्र-उवास । म-उवाच । भ-स ययौ । २०. भ-रावणः ॥ २१. रा,
ल, ल, व अ प्र-गहनं । २२. रा, ल, ल, व अ-समरे । भ-तरसा । २३. भ-सर्वे ।
भ-हृत्वा । २४. रा, -०सादयिषु । ल, ल, व अ प्र रा, फ म-वाससादयिषु ।
२५. भ-स्वरमाणस्तदा ॥ २६. रा, म-कपीन् । २७. म-प्रस्तात् । २८. नतः
परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र रा फ-प्रस्तां स्वसेनामालोक्य
चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।

- ७] गुल्मे सु-वेणं नि-क्षिप्य युद्धे चक्रे ततो मनः ॥७ ॥ १६
 आत्मनः सदृशं वीरः स तं नि-क्षिप्य वानरम् ।
 ८] सु-ग्रीवोऽभि-मुखं शत्रोः प्र-तस्थे पादपाऽऽयुधः ॥८ ॥ [७
 पार्श्व-तः पृष्ठ-तश्च चाऽस्य सर्वे यूथाऽधिपा भवन् ।
 ९] सम्प्र-गृह्य महा-शैलान् प्र-वृद्धांश्च च मही-रुहान् ॥९ ॥ [८
 वि-नदन् युधि सु-ग्रीवः स्वरेण महता महान् ।
 १०] पातयन् वि-धमंश्च चाऽन्याञ्ज जघानोत्तम-राक्षमान् ॥१० ॥ [९
 क्रोध-संरक्त-नयनः कालाऽन्तकयमोपमः ॥
 ११] प्र-ममाथ महा-कायो राक्षसान् वानरेश्वरः ॥११ ॥ [N
 राक्षसानाम् अनीकेषु शिला-वर्षं वर्षं सः ।
 १२] अश्म-वर्षं यथा मेघः पक्षि-संघेषु कानने ॥१२ ॥ [११
 कपिराज-प्रमुक्तैस् तैः शिला-वर्षैस् तु राक्षसाः ।
 १३] विभिन्न-शिरसः पेतुर् वि-कीर्णा इव पर्वताः ॥१३ ॥ [१२
 तेषु सं-क्षीयमाणेषु राक्षसेषु समन्त-तः ।
 १४] सु-ग्रीवेण प्र-भग्नेषु पतन्सु वि-नदत्सु च ॥१४ ॥ [१३
 विरूपाऽक्षः स्वकं नाम धन्वी वि-श्राव्य राक्षसः ॥
 १५] रथेनाऽऽसाद्य सु-ग्रीवं वर्षं शर-वृष्टिभिः ॥१५ ॥ [१४
 तस्य तान् अशनि-प्रख्याञ्जलरान् दृढ-धनुश्च्युतान् ।
 १६] अ-चिन्तयित्वा सु-ग्रीवः ससाराऽभि-मुखो नदन् ॥१६ ॥ [N

१. प्र-योद्धं च० । भ-युद्ध चक्रे महत्तदा ॥ २. रा, ल, ल, ब म-
 नास्ति । ३. रा, ल, ल, -०खो यातं । ब अ प्र-०खो यत्तं । रा, -०खः शत्रुं ॥
 ४. रा, ल, ल, ब अ प्र-कपयश् । ५. टि. अडभाव भाषः । भ-यूथपयूथपाः ।
 ६. अतः परमधिकः पाठः—भ-अनुजग्मुर्महात्मानं शालतालशिलायुधाः ।
 ७. रा, ल, ल, ब अ प्र म-महादुमान् । ८. भ-नास्ति ॥ ९. भ-लोऽनदद् ।
 १०. रा, ल, ल, ब अ प्र-विषमान् । ११. म-नास्ति ॥ १२. ल, -०क इहोपमः ।
 १३. म-०थ महाकायान् । भ-ममंथ चरणैरभ्यान् । १४. अतः परमधिकः पाठः—
 भ-युगांताग्निरिधोत्वृष्टः प्रवृद्धालगमानिब ॥ १५. रा, ल, ल, ब अ प्र-
 ०काणि शिलावर्षैर् । १६. म-च । भ-ह । १७. रा, ल, ल, ब-यथा मेघाः ।
 प्र-महामेघः ॥ १८. भ-शैलैर्बुद्धैस् । १९. म-विशीर्ण इव पावकः । भ-प्रकीर्णा इव
 पादपाः । रा, ल, ल, ब अ प्र-अत आरभ्य १४-शश्लोकस्य तृतीयपादं यावद्नास्ति ।
 २०. भ-अथ प्रक्षी० । २१. रा, ल, ल, ब अ-पतंतो नेदुरेव च ॥ २२. भ-संयुगे । २३. रा,
 ल, ल, ब अ प्र-नास्ति ॥ २४. रा, ल, ल, ब अ प्र-संवातोऽभि० । भ-सरोपोभि० ॥

- सोऽव-प्लुत्य महा-वेगो हरिर् इन्द्र-पराऽऽक्रमः ।
 १७] आऽक्रामत् स्यन्दनं तस्य धुरि पादेन पश्यतः ॥१७॥ [N
 वानरेन्द्रपदाऽऽक्रान्ताद् रथात् पेतुर् भयाद् भ्रुवि ।
 १८] विनिष्पतित-नेत्रास् ते भग्न-ग्रीवास् तुरंगमाः ॥१८॥ [N
 आ-क्रम्य स्यन्दनं भीमो वृक्ष-षण्डेन वानरः ।
 १९] सारथिं नि-जघानाऽऽशुं विरूपाऽक्षस् त्व् अपाऽक्रमत् ॥१९॥ [N
 अप-क्रान्ते विरूपाऽक्षे सुग्रीव-सचिवा रथम् ।
 २०] बभञ्जुस् तरसा वीरा हरयो वात-रंहसः ॥२०॥ [N
 विरूपाऽक्षो हत-रथो धन्वी तूण-तनुत्र-वान् ।
 २१] बहु-शस् ताडयामास नाराचैः प्लवगर्षभम् ॥२१॥ [N
 रावणेन प्र-युक्तं तु विरूपाऽक्षो महा-गजम् ।
 २२] शीघ्रम् आ-रुरुहे वीरो बहु-शस्त्रोपकल्पितम् ॥२२॥ [N
 स तं द्वि-रदम् आ-स्थाय विरूपाऽक्षो महा-बलः ।
 २३] व्य-अनदद् भीम-निर्हादो वानरांश् चाऽभ्य-अधावत् ॥२३॥ [१५
 सु-ग्रीवेऽथ शरान् घोरान् वि-ससर्ज महा-बलः ।
 २४] स्थापयामास चोद्-विभ्रान् राक्षसान् सम्प्र-हर्षयन् ॥२४॥ [१६
 सु-ग्रीवं तं विरूपाऽक्षः शरैर् आशीविषोपमैः ।
 २५] बहु-शस् ताडयामास सर्वाऽङ्गैस्व् आरि-मर्दनः ॥२५॥ [N
 सोऽति-विद्धः शरैस् तीक्ष्णैः कपीऽन्द्रस् तेन रक्षसा ।
 २६] चुक्रोध च महा-तेजा वधे चाऽस्य मनो दधे ॥२६॥ [१७

१ अ-सोऽभिप्लुत्य । २ अ-०मं । ३. फ म-भाक्रमत् । म-भाक्रम्य ।
 ४. ल, अ-नास्ति ॥ ५. रा, ल, व अ प्र रा, फ-हया ॥ ६. रा, फ म अ-
 स रथं वीरो । ७ रा, -वृक्षदण्डेन वा । अ-विरूपाक्षस्य वै तदा । ८. अ-०नास्त्व ।
 ९. रा, ल, ल, व प्र म-०अमुपा० । १०. अ-नास्ति ॥ ११. रा, ल, व अ-
 भिमिच्छांते वि० । फ-अपाक्रान्ते वि० । म-ते विरूपाक्षसुग्रीवं । १२. रा, ल, ल,
 व अ प्र फ-ममंथुस् । १३. रा, -नास्ति ॥ १४. रा, -नास्ति । अ-वतुर्मिस्ता० ।
 १५. रा, फ म अ-प्लवगेश्वरं ॥ १६. रा, -भारुह महाबीर्यो । १७. रा, ल, ल,
 व अ प्र फ म-नास्ति ॥ १८. ल, रा, फ म-विनदन् । १९. अ-०रानम्य० ।
 २०. म-अत भारम्य २५-शस्त्रोक्तं यावदास्ति ॥ २१. प्र-०वे वै । रा, -०वे च ।
 अ-०वाय । २२. अ-निशाचरः । २३. अ-छाद्बामास सर्वास्तात्राक्षसांश्च
 प्रहर्षयन् ॥ २४. अ-बहुभिस्ताडयामास संग्रामेष्वरिन्दनम् ॥ २५. रा, -
 शरैर्बोरैः । अ-शितैर्बाणिः ॥

- ततः पाद-पम् उत-पात्र शत्रु-संकन्दनो^१ बलो^१ ।
 २७] अभि-पत्य जघानाऽऽशु^१ प्र-मुखे तं महा-गजम् ॥२७॥ [१८
 स^१ सम्प्रहाराऽभिहतः सु-ग्रीवेण^१ महा-गजः ।
 २८] अप-सृत्य धनुर्-मात्रं नि-पपातं ननाद चं ॥२८॥ [१९
 २९पू] राजा तु पतितस तूर्णम् अपाऽक्रामत् सु-नीर्यवान् ।
 N] राक्षसोऽभि-मुखं क्रुद्धः प्रत्य-अगच्छच्च च तं कपिम् ॥२९॥ [२०
 २९उ] आर्षभं^१ चर्म खड्गं च प्र-गृह्यं^१ लघु-विक्रमः^१ ।
 N] भर्त्सयन् इव सु-ग्रीवं सम्-ईयायाऽऽततायिनम्^१ ॥३०॥ [२१
 सोऽपि^१ तस्याऽथ सं-क्रुद्धः^१ प्र-गृह्य महतीं^१ शिलाम् ।
 ३४] विरूपाऽक्षाय चिक्षेप सु-ग्रीवो जलदोपमाम् ॥३१॥ [२२
 स^१ तां शिलाम् आ-पतन्तीं^१ दृष्ट्वा राक्षस-पुङ्गवः ।
 ३५] अप-क्रम्यं^१ तु^१ वि-क्रान्तः खड्गेन प्राऽहरत् तदा ॥३२॥ [२३
 तेन मोक्षेण^१ शस्त्राणां^१ सु-ग्रीवं^१ च^१ चमू-मुखे ।
 ३६] वि-ह्वलं पातयामास पदां^१ चैनम् अताडयत् ॥३३॥ [२६उ

१. रा. शूरः संक्रन्दनो हरिः । फ-शूरश्चाक्रन्दनो हरिः । म-शूरः संक्रोधनो हरिः । २. भ-ततः स मुष्टिमुषम्य वज्रनिष्पेषगौरवम् । ३. भ-०नास्य । ४. रा, ल, ल, ब अ प्र-च ॥ ५. भ-मुष्टिप्रहाराभिहतो हरीन्द्रेण । ६. अतः परमधिकः पाठः—भ-सुस्त्राव रुधिरं नस्तो जलं प्रस्त्रवणादिव । ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-०त विदारयन् । रा, -०त बिताडयन् । भ-निषसाद न० ॥ ८. रा, ल, ल, ब अ प्र फ म-नास्ति । भ-महाप्रहाराभिहतो गजेन्द्रः स पपात च । गजात्प्रपतत-स्त्पूर्णमाप्लुतः स महाभुजः ॥ ९. भ-अभेषं । १०. रा, ल, ल, ब अ-०ङ्ग-लघुविक्रमैः । भ-प्रागृह्णाद्रजनीचरः । ११. म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—भ-तथैव च महाखड्गं चर्म चापतितं भुवि । जगृहे हरिशार्दूलः सुग्रीवो वानराऽधिपः ॥ ततस्तौ रोषसंततौ नदंतावभ्यधावताम् । उद्यतासिधरौ श्रीरौ युधि युद्धविशारदौ ॥ दक्षिणं मंडलं चोभौ त्वरया संपरीयतुः । अन्योऽन्यमभिसंरञ्चौ परस्परजयैषिणौ ॥ निजघ्नतुस्तदान्योन्यं पेततुश्च महीतले । उत्पेततुस्ततस्त्पूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम् ॥ भुजैश्चिन्तिपतुर्वीरावभ्यो-ऽन्यमपराजितौ । १२. रा, फ म-भाससादाततायिनं । १३. भ-नास्ति ॥ १४. भ-ततः परमसं० । १५. रा, फ म-विपुलां ॥ १६. भ-तामापतन्तीं वेगेन । १७. रा, फ म-०क्रम्याद्यु । भ-अपाक्रमस्तु ॥ १८. भ-खड्गेन संक्रुद्धः । १९. भ-०वस्तु । २०. रा, ल, ल, ब अ-पादे । २१. भ-कचर्चं पाटयामास तं चैवापातयन्नधि ॥

स समुत्था (द्-स्था) य पतितः कपिस् तस्य व्य्-असर्जयत् ।

३७] तल-प्रहारम् अशनी-सदृशं भीम-निःस्वनम् ॥३४॥ [२७
तल-प्रहारं तं रक्षः सु-ग्रीवेण समुद्-यतम् ।

३९] नैपुण्यान् मोक्षयित्वाऽथ मृष्टिनोरस्य अताडयत् ॥३५॥ [२८
ततः सु-संरब्धतरः सु-ग्रीवोऽभवद् आ-हवे ।

४०] आत्मानं मोक्षितं दृष्ट्वा प्राऽहरत् तस्य रक्षसः ॥३६॥ [२९
राक्षसश् चाऽपि तं दृष्ट्वां प्र-हारं घोरम् उद्-यतम् ।

N] असिनाऽभ्य्-अवधीत् क्रुद्धो वानरान् पार्श्व-तः स्थितान् ॥३७॥ [N

स तु" दृष्ट्वाऽन्तरं" तस्य विरूपाऽक्षस्य वानरः ।" [२९३

४१] तलं न्य्-अपातयत् क्रोधाच् छंख-देशे महा-चलः ॥३८॥ [३०
महेन्द्राऽशनि-कल्पेन" तलेन नि-हतः क्षितौ ।

४२] पपात रुधिरं वेगात् प्रसृ" (ःसु)ताऽङ्गः (ःगं)स निर-चमन् ॥३९॥ [३१
विवृत्त-नयनं मोहाद् वानरा" रुधिराऽऽप्लुतम् ।

४३] ददृशुस् ते विरूपाऽक्षं विरूपाऽक्ष-वधानं कृतम् ॥४०॥ [३२
तथा तु तौ सं-यति सम्प्र-युक्तौ"

तरस्विनौ वानर-राक्षसानाम् ।

बलाऽर्णवौ सस्वनतुः सु-भीमं

N]

यथाऽर्णवौ" द्वाव् इव भिन्न-बेलौ ॥४१॥ [३४

१. अ-कपेम् । २. रा, ल, ल, व अ-०नीसमं वै भी० । रा.-०नेः समं वै भी० । अ-०नेः सदृशं घोरदर्शनं । ३. अतः परमधिकः पाठः—अ-समवाप्य प्रहारं तु राक्षसं स हरीश्वरः । तलेनैव महावेगो विरूपाक्षमुपाद्रवत् ॥ ४. रा, ल, ल, व अ-समुद्धतं । ५. प्र-नेपुण्यं घानयि० ॥ ६. अ-वानरेश्वरः । ७. रा, ल, ल, व अ प्र-नं मूर्च्छितं । अ-शिक्षया भो० । ८. अ-प्रहारात्तस्य वानरः । प्र रा, फ म-प्रहारात्तेन रक्षसा । अ-प्रहारं तेन रक्षसा ॥ ९. प्र रा, फ-ईक्ष्य । १०. अ अ-नास्ति ॥ ११. रा, ल, ल, व अ फ म-तं दृष्ट्वा ततम् । अ-ददृशांतरं । १२. अ-नास्ति । १३. अ-ततोऽस्य पातयामास । १४. अ-महत्कलम् ॥ १५. अ-०नितुष्येन । १६. अ-निहतं रक्षः । १७. रा, फ म-ज्योतोभिः स विनिर्ब० । १८. अ-पपात निहतं रक्षः क्षोणितं चासृजन्मुखात् ॥ १९. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ म-सफेनक० । अ-०रुधिरप्लु० । २०. अ-०क्षतरं । २१. अतः परमधिकः पाठः—रा, फ म-स्फुरंतं परिवर्ततं पार्श्वेषु रुधिरोक्षितम् । करुणं निःश्वसंतं च ददृशुर्हरयो रिपुम् ॥ २२. अ-सम्प्रहारी । अ-सम्प्रसक्तौ । २३. अ-नास्ति ॥

नि-पातितं प्रेक्ष्य विरूप-नेत्रं

तम् आ-पतन्तं हरि-पुङ्गवेन ।

बलं सम्-अग्रं कपि-राक्षसानाम्

N]

उन्मत्त-गङ्ग-प्रतिमं बभूव ॥४२॥ [३५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे विरूपाक्ष-वधो नाम

पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

[वं-७७] = [षट्सप्ततितमः सर्गः] = [दा-६८]

ज्ञात्यमाने बले तूर्णम् अन्योऽन्येन पृथक् पृथक् ।

१] सरसीऽव महा-धर्मे क्षीण-तोये बभूवतुः ॥१॥ [१

स्व-चलस्य वि-घातेन विरूपाऽक्ष-वधेन च ।

२] बभूव द्वि-गुणं क्रुद्धो रावणो राक्षसाऽधिपः ॥२॥ [२

प्र-क्षीणं स्व-बलं दृष्ट्वा वध्यमानं बली-मुखैः ।

३] बभूव व्यथयाऽऽविष्टः प्रेक्ष्य दैव-विपर्ययम् ॥३॥

उवाच च समीप-स्थं महोदरम् अव-स्थितम् । [३

४] अस्मिन् काले महा-बाहो जयाऽऽशा मे त्वयि स्थिता ॥४॥

जहि शत्रु-चमूं वीर दर्शय स्वं च वि-क्रमम् ।

५] भर्तृ-पिण्डस्य कालोऽयं निर्-दिष्टः साधु बुद्धि-मन् ॥५॥ [४

तथेत् उक्त्वा सु-तेजस्वी राक्षसेन्द्रं महोदरः ।

१. रा२ फ-समा० । भ-महाबलं तं । २. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-हरियू-
थपेन । ३. म-नास्ति । ४. रा२ फ भ-समस्तं । म-च तद् । ५. रा१, ल१, ल२ व
अ प्र-कपियूथपानां । म-राक्षसयूथपानां ॥ ६. प्र रा२ भ-लंकाकांठे ॥ ७. म
भ-हन्वमाने ॥ ८. रा१, ल१, ल२ व अ फ-स ब० । प्र म-०स्व निघा० । रा२ फ-
०लस्याऽथ घा० । भ-०स्व च घा० । ९. रा१, ल१, ल२ व अ प्र-०णकोषो ॥
१०. भ-क्षीयमानं बलं । ११. भ-च वानरैः । १२. म-बभूवाऽथ व्यथाविष्टो । भ-
बभूवाऽस्य व्यथा युद्धे । १३. रा२ फ-वीक्ष्य । १४. रा१, ल१, ल२ व अ प्र रा२
फ-वैवं वि० ॥ १५. रा१, ल१, ल२ व अ-स । १६. भ-स तु मत्तमनन्तरम् ॥
१७. भ-वर्षाबाध पराक्रमम् । १८. रा१, ल१, ल२ व अ प्र फ-निर्वेष्टुं । १९. रा१,
अ म-०पु बुद्धिमाव् । भ-०पु बुद्धिभिः ॥ २०. रा१, ल१, व अ-०क्त्वा स ते० ।
म-तस्मिन्काले स ते० । भ-सामंतस्तु तथेत्पुक्त्वा । २१. भ-महापुतिं ।

- ६] प्र-विवेश रिपोः सेनां मकरः सागरं यथा ॥६ ॥ [५
ततः स कदनं चक्रे वानराणां महा-बलः ।
७] भर्तृ-वाक्येन तेजस्वी तेजसा च प्र-चोदितः ॥७ ॥ [६
प्र-भ्रमां सम्-अरे दृष्ट्वा वानराणां महा-चमूम् ।
८] अभि-दुद्राव सु-ग्रीवो महोदरम् अन्-अन्तरम् ॥८ ॥ [१०
प्र-गृह्य वि-पुलां घोरां महीधर-निभां शिलाम् ।
९] चिक्षेप स महा-तेजास् तद्-वधाय महा-कपिः ॥९ ॥ [११
ताम् आ-पतन्तीं सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः ।
१०] अ-सम्प्राऽऽतां ततो वाणैर् निर्-विभेद दुरा-सदाम् ॥१० ॥ [१२
रक्षसा तेन वाणैर् निर्-कृत्ता तु महस्र-धा ।
११] नि-पतन्तीं तदा भूमौ गृध्र-चक्र-समाकुलां ॥११ ॥ [१३
तां च दृष्ट्वा शिलां मोघां सु-ग्रीवः क्रोध-मृच्छितः ।
१२] सालम् उत-पात्र्य चिक्षेप चिच्छेदाऽनेक-धां स तम् ॥१२ ॥ [१४
तं चैवाऽथ स सु-ग्रीवं दारयामास पत्रिभिः । [१५
१३] ततो ददर्श सु-ग्रीवः परि-घं पतितं भुवि ॥१३ ॥
तं प्र-गृह्य ततः शीघ्रं व्य-अधमत् तस्य मार्गणान् ।
१४] जघान चोग्र-वेगेन ततोऽस्य रथ-वाजिनः ॥१४ ॥ [१६
तस्माद् धत-हयाच् छीघ्रं समा-प्लुत्य महा-रथात् ।
१५] गदां जग्राह सं-क्रुद्धो राक्षसोऽथ महोदरः ॥१५ ॥ [१७

१. अ-सैम्यं पतंग इव पावकम् ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र-०वाक्यैः सुते० । म अ-०क्यैश्च ते० । ३. रा, ल, ल, व अ प्र-तेनासौ हि । ४. म-प्रचोदितः ॥ ५. म-तेजस्वी । ६. अ-तदा मत्तम् ॥ ७. म अ-महोदरनिभां । अ-०रसमां । ८. रा, ल, ल, व अ प्र फ-सुम० । म-च म० ॥ ९. अ-राक्षसपुंगवः । १०. अ-शितैर्वाणैर्विभेद सुदु० ॥ ११. अ-सा । १२. अ-०जनाः । १३. रा, ल, ल, व अ-निपपान । १४. अ-शिला । १५. रा, फ-०कमिवावभौ । अ-गृध्रसंघ इवाम्बरात् । १६. म-नास्ति ॥ १७. अ-स तु भिन्ना । १८. ल, ल, व-घोरां । अ-दृष्ट्वा । १९. अतः परमधिकः पाठः—अ-प्रगृह्य विपुलां घोरां महीधरस्तमुच्छ्रितम् । २०. रा, फ अ-स तं चिच्छेद मैकथा ॥ २१. अ-शरैश्च विददारैर्न राक्षसः ह्यवगाधिपम् । २२. अ-स इदं ततः क्रुद्धः ॥ २३. अ-भाविष्य तु । २४. म-०मत्तस्य सायकम् । अ-मत्तस्य वधम-दिशम् । २५. अ-परिघेणोप्रवेगेन जघान च हयोत्तमान् ॥ २६. रा, फ म अ-वीरः । २७. अ-महाबलः । २८. म-नास्ति ॥

- गदा-परिघ-हस्तौ तौ युधि' वीरौ सम्-ईयतुः' ।
 १६] नदन्तौ' गो-वृष-प्रख्यौ' साऽशनी' इव तोय-दौ ॥१६॥ [१८
 आ-जघान गदां तस्य परि-घेण हरीऽऽश्वरः । [२०
 १८] पपातं गदया भिन्नः परि-घस्' तस्य भू-तले' ॥१७॥ [२१
 ततो जग्राह दुर्-धर्ष' कपीऽन्द्रो वसुधा-तलात् ।
 १९] आयसं मुसलं घोरं सर्व-तः स्वर्ण-भूषितम् ॥१८॥ [२२
 स तद् उत्-क्षिप्य चिक्षेप राक्षसोऽप्य् अपरां गदाम् ।
 २०] भिन्नेऽन्योऽन्यम् आ-साद्य पेततुस् ते मही-तले ॥१९॥ [२३
 ततो भग्न-प्रहरणौ मुष्टिभ्यां तु सम्-ईयतुः' ।
 २१] नेजो-ग्रल-समाविष्टौ दीप्ताव् इव हुताऽशनी ॥२०॥ [२४
 जघ्नतुस् तौ तदाऽन्योऽन्यं नेदतुश् च पुनः पुनः ।"
 २२] तलेनाऽन्योऽन्यम्" आ-हन्य पेततुर्" धरणी-तले" ॥२१॥ [२५
 उत्-पेततुस् ततस् तूर्णं जघ्नतुश् च परस्परम् ।"
 २३] भुजौ" चिक्षिपतुर्" वीराव् अन्योऽन्य-वध-कांक्षिणौ" ॥२२॥ [२६
 जग्राह च ततः खड्गम् अदूर-परिवर्तिनम् ।
 २४] राक्षसश् चर्मणा सार्धं महा-वेगो" महोदरः" ॥२३॥ [२७
 २५पू] तथैव सु-महाखड्गं" पतितं चर्मणा सह ।"
 N] जग्राह वानर-श्रेष्ठः सु-ग्रीवो वि-ननाद च ॥२४॥ [२८
 २५उ] तौ तु रोष-परीऽऽताऽङ्गौ नर्दन्ताव्" अभ्य-अधावताम्" ।

१. भ-शुभ्रभाते महारणे । २. भतः परमधिकः पाठः—भ-क्रोधेन महाताधिष्टौ दीप्ताविध हुताशनी । ३. रा. फ भ-नर्दतौ । ४. म-तौ वृष० । भ-वृषभप्रख्यौ । ५. भ-सवज्राब् । ६. भतः परमधिकः पाठः—भ-ततः कुड्यो गदां तस्य चिक्षेप रजनीचरः । ज्वलन्तीं भास्कराकारां सुग्रीवस्य महारणे ॥ स गदां तां महाघोरामापतन्तीं महाबलः । सुग्रीवो रोषताम्राक्षः समुद्यम्य महाहवे ॥ ७. भ-अधत्स । ८. भ-०षः पतितो भुवि ॥ ९. भ-वर्ज-नास्ति ॥ १०. ल, फ म-नास्ति ॥ ११. फ-नास्ति । १२. भ-तलैश्चान्यो० । १३. भ-०तुलौ महीतले । १४. म-नास्ति ॥ १५. ल, ब रा. फ-भुजौ चिक्षि० । भ-भुजैभिः० । १६. रा.-०न्यं नेदतुश् पुनः पुनः ॥ १७. भ-०षाद्गुर्महापुतिः ॥ १८. रा, ल, ल, ब अ प्र-स महा० । म-०ष महा० । १९. भ-सोप्यसि चर्मणा सार्धं जग्राह पतितं भुवि । २०. भ-नास्ति ॥ २१. रा, ल, ल, ब अ प्र-निशाचरकपीशरी ।

- उद्यताऽसी' रणे हृष्टौ' युधि' (?ङ्-) शस्त्र-विशारदौ' ॥२५॥ [२९
 २६] दक्षिणं मण्डलं चोभौ सु-तूणं' समतीऽऽयतुः' ।
 २७] अन्योऽन्य-प्रतिसंरब्धौ जय-प्रणिहिताव् उभौ ॥२६॥ [३०
 स तु शूरो महा-वेगो वीर्य-श्लाघ्यो' महोदरः' ।
 २८] महा-चर्मणि तं खड्गं पातयामास दुर्-मतिः ॥२७॥ [३१
 लग्नं' तु कर्षतः' खड्गं खड्गेन कपि-कुञ्जरः' ।
 २९] जहार स' शिरस् तस्य' कुण्डलोपचितं गुरुं ॥२८॥ [३२
 निकृत्त-शिरसस् तस्य पतितस्य मही-तले ।
 ३०] तद् बलं राक्षसेन्द्रस्य भयान् नैव व्य-अतिष्ठत' ॥२९॥ [३३
 तं हत्वा वानरैः' साधं ननाद मुदितो हरिः ।
 ३१] चुक्रोध च दश-ग्रीवो बभौ' हृष्टश् च वानरः' ॥३०॥ [३४

हृष्टार्थे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१३} महोदर-बभौ^{१४} नाम
 षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

[वं-७८] = [सप्तसप्ततितमः सर्गः] = [दा-६६]

महोदरे तु नि-हते महा-पार्श्वः प्रताप-वान् !"
 १] अङ्ग-दस्य चमूं भीमां' क्षोभयामास मार्गणैः' ॥१ ॥ [१
 स वानराणां मुख्यानाम् उत्तमाऽङ्गानि राक्षसः ।

१. भ-०तासिधरौ वीरौ । २. रा, ल, ब-सर्वसाक्ष० । ल, अ-सर्वसाक्ष० ।
 अ-युधि तन्प्रवि० । अ-युधि युद्धवि० ॥ ३. रा, म-स तूणं स० । ल, सुतीर्णं स० ।
 अ-तूणं च संपरीयतुः । ४. अतः परमधिकः पाठः—अ-उभौ विक्रमसम्पन्नौ
 परस्परजिघांसिनौ ॥ ५. भ-०श्लाघी महाबलः ॥ ६. प्र रा, फ म भ-
 मप्रमुक्त० । ७. अ-सशिरस्त्राणं । ८. रा, फ म-शुभं । अ-शिरः ॥ ९. अ-
 प्रमुद्राव विस्रो दत्त ॥ १०. रा, ल, ल, ब अ प्र-राक्षसैः । ११. अ-रामो हृष्टो
 बभूव ह । १२. अतः परमधिकः पाठः—अ-ततः स मत्तं विनिहत्य भूमौ
 महागिरेर्दीर्णमिवैकदेशम् । सूर्यात्मजस्तत्र रराज लङ्गम्या सूर्यः स्वतेजोभि-
 रिवाप्रघृष्यः ॥ १३. प्र अ-कंकाकाण्डे । १४. अ-मत्तबधः ॥ १५. अ-
 तक्षिम्बिनिहते मत्ते उन्मत्तो रजनीधरः । १६. अ-घोरां । १७. अ-सायकैः ॥

- २] पातयामास कायेभ्यः फलानीऽव सदा-गतिः ॥२ ॥ [२
 ४३] केषां-चित् सायकैर् बाहुंश् चिक्षेपाऽथ स राक्षसः ।
 वानराणां सु-संरब्धः पार्श्वान् केषां-चिद् आऽक्षिपत् ॥३ ॥ [३
 ५] तेऽर्दिता बाण-वर्षेण महा-पार्श्वेन वानराः ।
 वि-पादाद् वि-मुखाः सर्वे बभूवुर् गत-चेतसः ॥४ ॥ [४
 ६] नि-शम्य बलम् उद्-विग्रम् अङ्ग-दो राक्षसाऽर्दितम् ।
 वेगं चक्रे महा-वेगः सम्-उद्ग इव पर्वणि ॥५ ॥ [५
 ७] प्र-गृह्णाऽश्म-मयं वीरः सूर्य-रश्मि-सम-प्रभम् ।
 परि-धं वानर-श्रेष्ठो महा-पार्श्वे न्य-अपातयत् ॥६ ॥ [६
 ८] स तु तेन प्र-हारेण महा-पार्श्वोऽल्प-चेतनः ।
 स-सूतः स्यन्दनात् तस्माद् वि-संज्ञो न्य-अपतद् भुवि ॥७ ॥ [७
 ९] तस्यर्क्ष-राजो बल-वान् नीलाऽञ्जन-चयोपमः ।
 विनिष्-प्त्य महा-तेजा जाम्ब-वान् दृढ-विक्रमः ॥८ ॥ [८
 १०] प्र-गृह्य गिरि-संकाशां क्रुद्धः स विपुलां शिलाम् ।
 अश्वात् जघान सहसा स्यन्दनं च बभञ्ज वै ॥९ ॥ [९
 ११] मुहूर्ताल् लब्ध-संज्ञम् तु महा-पार्श्वो महा-बलः ।
 अङ्ग-दं दशभिर् बाणैर् भुजयोः प्रत्य्-अविध्यत् ॥१० ॥ [१०
 १२] जाम्ब-चन्तं त्रिभिर् बाणैर् आ-जघान स्तनाऽन्तरे ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र म-नास्ति । २. रा, फ-वर्ज-नास्ति । भ-बाहुन्बाणैः स केषाञ्चित्
 स्कंधाञ्चापि निशाचरः । भतः परमधिकश्च पाठः—भ-उवाच घचनं चाऽपि राक्षसांश्च
 प्रहर्षयन् । मयि तिष्ठति शत्रुघ्ने नेमे वानरपुंगवाः ॥ प्रभङ्गा वर्तयिष्यन्ति
 सैन्ये मम सुदुःसहे ॥ ३. रा, ल, ल, ब अ-पार्श्वे के० । प्र फ म-पार्श्व के० ।
 भ-पार्श्वानि च विभेद इ ॥ ४. रा, -०वर्षेण । ५. भ-उन्मत्तेन तु । ६. रा, ल,
 ल, ब अ-विध्यन्तोऽभिमुखाः । भ-विषण्णा वि० ॥ ७. भ-गृहीत्वा चायसं ।
 ८. भ-०श्रेष्ठ उन्मत्ते स ॥ ९. रा, ल, ल, ब अ-प्रमाणेन । १०. भ-उन्मत्तो
 नष्टचेतनः ॥ ११. रा, ल, ल, ब अ प्र-ऋक्षराजस्तु । १२. भ-तेजस्वी ।
 १३. रा, -विनिहत् । १४. रा, फ म-स्वयूषाम्बानरर्षभः । भ-स्वयूषाम्भेघसञ्चि-
 भात् । १५. भतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ब अ प्र रा, -विनिष्पत्य महावेगः
 स्वान् रिपून्मेघनिःस्वनः । १६. भ-गिरिशृंगाभः संगृह्य । १७. रा, म-तं । भ-
 इ ॥ १८. भ-उन्मत्तो राक्षसर्षभः । १९. भ-पंचभिर् । २०. म-समविध्यत् ।
 २१. रा, ल, ल, ब अ प्र-राषवं च ल० । म-दुर्जयः समविध्यत् ।

- ऋक्ष-राजं गवाऽक्षं च बिभेद' दशभिः' शरैः ॥११॥ [११
 १३] गवयं पञ्च-विंशत्या' दृष्ट्वा' शर-निपीडितम् ।
 जग्राह परि-घं घोरम् अङ्ग-दः क्रोध-मूर्च्छितः ॥१२॥ [१२
 १४] तस्याऽङ्ग-दः सु-रूपितो युगाऽन्ताऽभिर् इवोत्थि (द-स्थि)तः ।
 दूर-स्थितस्य परि-घं वज्र-संकाशम् आयसम् ॥१३॥ [१३
 १५] द्वाभ्यां भुजाभ्यां सं-गृह्यं भ्रामयित्वा च वेग-वान् ।
 N] महा-पार्श्वस्यं चिक्षेप वधाऽर्थं वालिनः सुतः ॥१४॥ [१४
 स तु क्षिप्तो बल-वता परि-घस् तस्य रक्षसः ।
 १६] शिरस्-त्राणं धनुश् चाऽपि पातयामास वेगितः ॥१५॥ [१५
 तं समा-रुह्यं वेगेन वालि-पुत्रः प्रताप-वान् ।"
 १७] तलेनाऽस्य-अहनत्" क्रुद्धः" कर्ण-मूले स-कुण्डले ॥१६॥ [१६
 स" तु क्रुद्धो महा-पार्श्वी" महा-वेगो महोद्यमः" ।
 १८] करेणैकेन जग्राह सु-महान्तं परश्व-धम् ॥१७॥ [१७
 तं तैल-धौतं" वि-मलं शैल-सारमयं" दृष्टम्" ।
 १९] शस्त्रं" परम-संक्रुद्धो वालि-पुत्रे न्य-अपातयत् ॥१८॥ [१८
 तस्य" वामेऽस-फलकं" भृशं क्रोधान्" नि-पातितः" ।
 २०] अङ्ग-दं मोहयामास प्र-हितः" स" परश्व-धः ॥१९॥ [१९
 स वीरो वज्र-संकाशम् अङ्ग-दो" मुष्टिम् आत्मनः" ।
 २१] न्य-अपातयत्" सुसं-क्रुद्धः" पितुस् तुल्य-पराऽऽक्रमः ॥२०॥ [२०
 रक्षसस्" तस्य सं-ग्रामे" मर्म-ज्ञो" हृदयं प्रति ।

१. भ-विम्बाध बहुभिः ॥ २. रा, ल, ल, ब अ प्र-जांबवंतं च । भ-
 ऋक्षराजं तु । ३. भ-स दृष्ट्वा शरपीडितौ ॥ ४. भ-प्रकृपितो विससर्ज तमायसं ।
 ५. रा, -आयसं ॥ ६. भ-तं वीरो । ७. भ-निशाचराय । ८. भ-वधाय वालिनन्दनः ॥
 ९. रा, -नास्ति । भ-धनुश्च सशरं हत्वा शिरस्त्राणमपातयत् ॥ १०. फ म भ-स
 तमासाय । ११. रा, -नास्ति । जतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, ब अ प्र-
 जघान कर्णमूले तु तलेनामितविक्रमः । १२. रा, ल, ल, ब अ प्र-० नाभि-
 हतः क्रुद्धः । भ-० भिजघानाद्यु ॥ १३. भ-ततः क्रुद्धः स उन्मत्तो । १४. भ-
 महाभुजः ॥ १५. भ-शैल० । १६. भ-तीक्ष्णसा० । १७. रा, फ म भ-महत् ।
 १८. भ-रक्षः ॥ १९. भ-वेन वा० । २०. भ-क्रोपाभिषा० । २१. भ-स मुष्टिं ॥
 २२. फ-नास्ति ॥ २३. भ-जावर्त्तवत् संरुह्यः । २४. भ-राक्षसस्य स्तनाभ्यासे ।
 २५. रा, -जसंज्ञो ।

- २२] इन्द्राऽशनि-सम-स्पर्शं तदा' मुष्टिम् अपातयत् ॥२१॥ [२१
तस्य' मुष्टि-निपातेन राक्षसस्य महा-मृधे' ।
२३] पफाल हृदयं भिन्नं स पपात ततो' भुवि ॥२२॥ [२२
तस्मिन् नि-पतिते' भूमौ तत् सैन्यं विप्र-द्रुद्रुवे' ।
२४] आ-विवेश महा-क्रोधः सम्-अरे चाऽपि रावणम् ॥२३॥ [२३
इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे' महापार्श्व-वधो' नाम
सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७७ ॥

[वं-७६]= [अष्टासप्ततितमः सर्गः] =[दा-१००]

- महा-पार्श्वे विनि-हते राक्षसे च महोदरे ॥
N] निशा-चरे महाऽमात्ये विरूपाऽश्वे नि-पातिते ॥१॥ [१
विप्र-द्रुतेषु योषेषु कां-दिशोकेषु ॥ सर्व-तः ॥
N] रावणः शोक-सन्तप्तः ॥ कार्य-शेषम् अचिन्तयत् ॥२॥ [N
N] चिन्तयित्वा नाऽति-चिरं ॥ स्व-सैन्यं ॥ विनि-वर्त्यं च ॥ [N
३३] सूतं सं-चोदयामास ॥ वाक्यं चेदम् ॥ उवाच ह ॥३॥ [२
नि-हतानाम् अमात्यानां रुद्धस्य ॥ नगरस्य च ॥
४] अन्तम् ॥ अद्य गमिष्यामि हत्वा तौ राम-लक्ष्मणौ ॥४॥ [३

१. अ-तस्य ॥ २. अ-तेन । ३. अ-महात्मनः । ४. अ-भ्रं । ५. रा, अ-
हतो ॥ ६. अ-विनिहते । ७. अ-संप्रचक्षुभे । ८. अतः परमधिकः पाठः—अ-
स तु जलधरश्चद्विनद्य नादं समरगतः कुपितो निशाचरेन्द्रः । अदहदथ
शरैर्हरिंस्तदानीं तृणशलभानिव कानने द्वाग्निः ॥ ९. अ-लकाकाण्डे ।
१०. अ-उम्भक्तवधः ॥ ११. अ-स्वबलं निहतं दृष्ट्वा तस्मिन्संग्राममूर्धनि । आतु-
म्बिनिहताश्वैश्च क्षक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ निशान्य मन्त्रिप्रवरौ सूचितौ युधि वानरैः ।
मत्तोन्मत्तौ च सम्प्रेक्ष्य निहतौ परमपुत्री ॥ विरूपाक्षं च दुर्षवं ससैन्यं वानरैर्युधि ।
पुकोपाथ महातेजा देवदानवदर्पहा । स भास्करसहस्रस्य तेजो विभ्रन्महापुतिः ॥
१२. अ-महासुरे ॥ १३. अ-काश्यमानेषु सर्वशः । १४. अ-क्रोधसं० ॥ १५. रा,
ल, ल, व-नातिसौरं । १६. रा, ल, ल व अ प्र रा, फ-०ण्वाद् । १७. अ-
०चार्यं । १८. रा, ल, ल, व अ प्र-स्वं रथं चो० । अ-सूतं स नोद० । १९. अ-
पृत्वद् ॥ २०. अ-दग्धस्य । २१. अतः परमधिकः पाठः—अ-प्रहस्तस्यातिकायस्य
इन्द्रजित्कुम्भकर्षयोः । २२. रा, ल, ल, व अ प्र-अहम् । अ-गतिय् ॥

- कर्मणोऽस्य हि तौ मूल भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ । [N
 ५] प्र-शास्त्रा यस्य सु-ग्रीवो बहवोऽन्ये च युथ-पाः ॥५॥ [४उ
 N] फल-पुष्पे जनक-जा द्रष्टा सेक्ता च मारुतिः ।
 ६पू] मूले हते हतं मवं तौ हनिष्यामि सं-युगे ॥६॥ [N
 ७उ] स दिशो दश घोषेण रथेन सहसा भृशम् ।
 नादयन् राक्षस-श्रेष्ठो राघवाव् अभ्य-अवर्तत ॥७॥ [६
 ८] पूरिता तेन शब्देन मनदी-गिरि-कानना ।
 सं-चचाल मही सर्वा त्रेसुश् चैव मृग-द्विजाः ॥८॥ [७
 ९] स वि-स्फार्य महा-चापं किरीटी मृष्ट-कुण्डलः ।
 नाम वि-श्रावयामास जगर्ज च ननाद च ॥९॥ [N
 १०] तेन सिंह-प्रणादेन नाम-संकीर्तनेन च ।
 स्यन्दनस्य च नादेन पूरयामास रोदसी ॥१०॥ [N
 ११] त्रि-विक्रमे यथा विष्णोः सर्वे दैत्य-जनाः पुरा ।
 N] भयाऽऽर्ता वानराः सर्वे विविशुस् ते परस्परम् ॥११॥ [N
 ते राक्षसेन्द्रं तं दृष्ट्वा वानरास् त्रस्त-चेतसः ।
 १२] श्ररण्यं शरणं जग्मुर् मनसा पुरुषोत्तमम् ॥१२॥ [N
 ततस् तं राघवो दृष्ट्वा रथ-स्थं पर्वतोपमम् ।
 १३] वि-धुन्वानं धनुर् घोरं व्यादिताऽऽस्यम् इवाऽन्त-कम् ॥१३॥ [N
 १४पू] विरूपाऽक्षं महा-घोरं गर्जन्तं कालमेघ-वत् ।
 N] वानरान् सान्त्वयित्वा च वि-भीषणम् उवाच ह ॥१४॥ [N

१. प्र रा, फ-राघवावुभौ । २. टि० ५-६ श्लोकी क्रमवैपरीत्ये तु. गपू. स० ५२. श्लो० ५-७. । ल, ल, ब-नास्ति ॥ ३. भ-पत्राणि हरियू० । ४. म-नास्ति ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ प्र-फलमूले च जानक्या । ६. अतः परमधिकः पाठः—भ-रावणस्य वचः श्रुत्वा सूतो हर्षसमन्वितः । स बाहयामास रथं कपीनां भयमादधत् ॥ ७. रा, ल, ल, ब अ प्र-रथघोषेण जातेन महता । भ-०ण रथस्वोऽतिरथो । ८. रा, ल, ल, ब अ प्र-प्रदिशो भूमिं । भ-प्रयवौ तूर्णं । ९. भ-राघवं प्रति रावणः ॥ १०. भ-मही सगिरि० ११. रा, ल, ल, ब-भ्रेमुश्वैव वृ० । प्र रा, फ म-त्रस्ताश्वैव वृ० । भ-त्रस्तसिंहवृगद्विजाः ॥ १२. अत आरभ्य भ-३८-श्लोकं वाचनास्ति । १३. रा, फ-संज्ञाव० ॥ १४. म-नामविश्रावणेन ॥ १५. ल, भ-सर्वदैत्य० । रा, फ-सर्वदैत्यवधे । प्र म-सर्वे वैलवराः । १६. रा, ल, ल, ब अ प्र फ म-रावणं । १७. रा, ल, ल, ब-राक्षसं ॥ १८ रा, ल, ल, ब अ प्र-स तं दृष्ट्वा १९. प्र-महारीद्र । म-महावेगं । २०. भ-तु ॥

- कोऽयं पर्वत-सङ्काशो धनुष-मान् कवची शरी ।
 N] दिव्यं रथं समा-स्थाय वानरान् सं-जघांसति ॥१५॥ [N
 आ-चक्ष्व मे महा-बाहो कोऽयं राक्षस-पुङ्गवः ।
 N] यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयाऽऽर्ता विप्र-दुद्रुवुः ॥१६॥ [N
 स पृष्टो राज-पुत्रेण रामेणाऽमित-तेजसा ।
 N] आ-चक्ष्वे महा-तेजा राघवाय वि-भीषणः ॥१७॥ [N
 दश-ग्रीवो महा-तेजा राजा वैश्रवणाऽनुजः ।
 N] भीम-कर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाऽधिपः ॥१८॥ [N
 पुत्रो वि-श्रवसः साक्षात् क्रूर-कर्मा सु-दारुणः ।
 N] दारुणो दारुणाऽऽचारो देव-दानव-दर्प-हा ॥१९॥ [N
 एतस्मिन् क्रियतां यत्नो महान् पुरुष-पुङ्गव ।
 N] पुरा वानर-सैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ॥२०॥ [N
 N] विभीषण-वचः श्रुत्वा रामो राजीव-लोचनः ।
 १४३] जग्राह कार्मुक-श्रेष्ठं वाक्यं चेदम् उवाच ह ॥२१॥ [N
 दिष्टया मे दर्शनं प्राऽऽप्तो नैर्ऋतेन्द्रः सु-दुर्मतिः ।
 १५] वनेनाऽस्य नृ-शंसस्य तुष्टिम् एण्यामि सं-युगे ॥२२॥ [N
 इत्य् उक्त्वा बाणम् आ-कर्णं पूरयित्वा ससज ह ।
 १६] तं राक्षसेन्द्रश् चिच्छेद त्रिभिर् बाणैर् अ-मर्षणः ॥२३॥ [N
 नि-कृत्तं सायकं दृष्ट्वा सौमित्रिः कुपितो भृशम् ।
 १७] त्रासयामास रक्षांसि ज्या-घोषेण महा-बलः ॥२४॥ [N
 N] पूरयन् स महीं शैलान् अर्णवांश् च दिशस् तथा ।
 सौमित्रेर् धनुषो घोषं श्रुत्वा प्रति-भयं तदा ॥२५॥ [N
 १८] वि-सिष्मिमे महा-तेजा राक्षसेन्द्रो भृशं बली ।
 स रावणः प्र-कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणम् अग्र-तः ॥२६॥ [N
 १९] आ-दाय नि-शितं बाणम् इदं वचनम् अब्रवीत् ।

१. रा, फ-प्रजि० ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. रा, म-भुद्रे । ४. फ-नास्ति ॥
 ५. म-नास्ति ॥ ६. रा, फ म-महैर ॥ ७. रा, फ-महाशैलानर्णवं च
 दिशस् । म-महीं सर्वां साकाशां दिशास् ॥ ८. म-नास्ति ॥ ९. रा, फ
 म-अरिदर्पमिसुवचं ।

- तिष्ठ प्राणान् परित्यज्य गमिष्यसि यम-क्षयम् ॥२७॥^{[N}
 २०] पश्य मे नि-शितान् वाणान् अरि-दर्प-निषूदनान् ।
 सितपीताऽमलांस् तीक्ष्णान् मुक्ता-रजत-भूषणान् ॥२८॥^{[N}
 २१] एष^१ ते^२ सूर्य-सङ्काशो बाणः पास्यति शोणितम् ।
 मृग-राड् इव सं-क्रुद्धो नाग-राजस्य शोणितम् ।
 २२] त्यज सर्वाऽऽत्मना बाणं ततस् त्यक्ष्यसि जीवितम् ॥२९॥^{[N}
 ततः स रक्षो-वचनं नि-शम्य
 सु-गर्वितं सं-यति राज-पुत्रः ।
 न^३ चैव चुक्रोध बलस्थिराऽऽत्मा^४
 २३] प्रोवाच चैनं^५ वचनं महाऽऽत्मा ॥३०॥^{[N}
 कर्मणा दर्शयाऽऽत्मानं न वि-कथितुम् अर्हसि ।
 २४] पौरुषेण हि युक्तेनं सं^६(?त्वं) वि-कथितुम् अर्हसि ॥३१॥^{[N}
 सर्वाऽऽयुध-समायुक्तो धन्वी रथ-चरे स्थितः ।
 २५] स^७ शरैर्^८ यदि वा शस्त्रैर्^९ दर्शयस्व पराऽऽक्रमम् ॥३२॥^{[N}
 ततः शिरांसि ते^{१०} बाणैः^{११} पातयिष्याम्य^{१२} अहं रणे^{१३} ।
 २६] मारुतः काल-पकानि फलानीऽव वनस्-पतेः ॥३३॥^{[N}
 अद्य ते मामका बाणास् तप्त-काञ्चन-भूषणाः ।
 २७] पास्यन्ति रुधिरं देहात् सुराऽमृतम्^{१४} इवोत्थि(द्व-स्थि)तम् ॥३४॥^{[N}
 लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतु-मद्^{१५} वीर्य-संयुतम्^{१६} ।
 २८] रावणः परम-क्रुद्धो बाणम् उत्-तमम् आ-ददे^{१७} ॥३५॥^{[N}
 तम् आ-पतन्तं सौमित्रिस् त्रि-धा चिच्छेद लाघवात् ।^{१८}
 २९] रावणः परमाऽमर्षी शर-वर्षेण सोऽभ्य-अयात् ॥३६॥^{[N}
 ततः शर-सहस्रेण सं-च्छाद्य रघु-नन्दनम् ।

१. रा_१-भिषेपु नास्ति ॥ २. अ-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः— रा_१-
 उवाच तं महातेजा लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ ३. रा, ल, ल, व प्र-वर्षान्ते ।
 ४. अ-नास्ति । ५. अ प्र म-नास्ति ॥ ६. म-निशम्य वै । ७. रा, फ-० बले
 स्थितात्मा । म-तथैव युक्ते वचने महात्मा । ८. रा, फ म-वेदं ॥ ९. रा, फ-तु
 संयुक्तो । म-व यो युक्तो । १०. फ म-न वि० ॥ ११. प्र-सर्विद ॥ १२. म-
 बाणौषेः । १३. प्र-०प्यामि भूतले ॥ १४. टि. सन्धिरार्षः । १५. रा, फ म-
 उत्साहसमन्वितं । १६. रा, ल_२-भादये । १७. म-नास्ति ॥

- ३०] वि-भीषणं च' सु-ग्रीवं वानरांश् चामि-दुद्रुवे ॥३७॥ [N
सं-त्रास्य वानराऽनीकं शर-वर्षैर् महा-भुजः ।
- ३१] रामम् एवाऽमि-दुद्राव शरैर् अग्निशिखोपमैः ॥३८॥ [N
तम् आ-पतन्तं सहसा प्रत्य्-अगृह्णान् महा-भुजः ।
- ३२] रामोऽपि राक्षस-श्रेष्ठं शरैर् अर्काऽग्नि-सन्निभैः ॥३९॥ [N
N] सं-क्रुद्धयोस् तयोर् आसीत् सं-युग्ं लोम-हर्षणम् ।
ततः प्र-वृत्ते युद्धं राम-रावणयोर् महत् ।
- ३३] जीविताऽन्तकरं घोरं परस्पर-वधैषिणोः ॥४०॥ [N
लाघवं शर-मोक्षं च शर-व्याघातम् एव च ।
- ३४] आत्मनः प्रति-घातं च दृष्ट्वा रक्षो न' विव्यथे' ॥४१॥ [N
ततः शर-शतैस् तीक्ष्णै' रावणं' स प्र-वेगितैः' ।
- ३५] राघवः परमाऽमर्षी' प्र-विव्याध महा-बलः' ॥४२॥ [N
चचाल पृथिवी सर्वा स-सागर-वन-द्रमा ।' [७७
- ३६] तामसं सु-महाघोरं मुनोचाऽस्त्रं सु-दारुणम् ॥४३॥
- ३७] निर्-ददाह' कर्षीस् तेन ते' प्र-पेतुर् मही-तले' ।' [८
- ३८] तान्य् अनीकान्य्' अनेकानि' रावणस्य शरोत्करैः ॥४४॥
प्रेक्ष्य भ्रमानि शत-शो राघवः' समुप-स्थितः' । [१०
- ३९] ददर्श स ततो रामं तिष्ठन्तम्' अ-पराजितम्' ॥४५॥ [११उ
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विष्णुना वासवं यथा ।
- ४०] उल्-लिखन्तम् इवाऽऽकाशम् अव-ष्टभ्य स्व-कं' धनुः ।

१. ल, ल, प्र-वृ ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र फ म-नास्ति ॥ ३. अतः परमधिकः पाठः—भ-ततोऽभवद्युद्धमनुत्तमं तयोर्महत्तदा रामनिशाच-रेन्द्रयोः । जिगीषतोर्वन्यमृगेन्द्रयोर्वेन प्रभिन्नयोर्युथपर्योर्यथा भवेत् ॥ ४. रा, -ततो । ५. रा, -संगरो रोमहर्षणः । फ-०गो लोमहर्षणः । ६. भ-नास्ति । ७. भ-तदा । ८. प्र म भ-०रजयैषिणोः ॥ ९. भ-रामस्य । १०. म-स दुद्रुवे । भ-प्रभुष्टुभे ॥ ११. भ-शरसहस्रेण । १२. ल, ल, व अ प्र फ रा, -व्यवच्छेदं प्र० । म-वज्रवेगप्र० । भ-प्रविच्छेद परेरितं । १३. भ-समरामर्षी । १४. रा, फ म भ-विव्याध सुमहा० ॥ १५. भ-०ल वृषाग्रीवः क्रुद्धश्चैव महाबलः ॥ १६. भ-स द० । १७. भ-प्रयुक्तेन समंततः । १८. अतः परमधिकः पाठः—भ-उत्पात रजो भौमं भ्रमैस्तत्र प्रधावितैः । सोढुं नैव हि तच्छेकुर्भक्षणा निर्मितं स्वयम् ॥ १९. भ-०कानि सर्वाणि ॥ २०. रा, ल, ल, व-रावणः । २१. रा, ल, ल, व अ प्र रा, फ-पर्ववर्तत । २२. रा, फ-रावणः पर्ववस्थितं ॥ २३. रा, अ प्र-महद् । फ-स्वयं ।

- N] पद्मपत्रनिभाऽक्षं तं दीर्घ-चाहुम् अरि-दमम् ॥४६॥[१२
वानरांश् च रणे भग्नान् आ-पतन्तं च रावणम् ।
- ४२] सम्-ईक्ष्य राघवो हृष्टो मध्ये जग्राह तद् धनुः ॥४७॥[१३
वि-स्फारयितुम् आ-रेभे ततः स पुनर् आऽह्वयत् ।
- ४३] महा-वेगं महा-कायं मिन्दन्तम् इव रोदसी ॥४८॥[१४
लक्ष्मणस्य च बाणेन राम-विस्फारितेन च ।
- ४४] शब्देन राक्षसास् त्रेसुः पेतुश् चैव सहस्र-शः ॥४९॥[१५
तयोर् इषु-पथं प्राऽऽप्य राम-लक्ष्मणयोर् मृधे ।
- ४५] बभूव स यथा राहुः समीपे शशि-सूर्ययोः ॥५०॥[१६
तम् ऐच्छत् प्रथमं योद्धुं लक्ष्मणो नि-शितः शरैः ।
- ४६] मुमोच धनुर् आ-दाय शरान् अग्नि-शिखोपमान् ॥५१॥[१७
तान् मुक्त-मात्रान् आ-काशे लक्ष्मणेन धनुष्-मता ।
- ४७] बाणैर् बाणान् महा-तेजा रावणः प्रत्य्-अवारयत् ॥५२॥[१८
एकम् एकेन बाणेन त्रिभिस् त्रीन् दशभिर् दश ।
- ४८] लक्ष्मणस्य प्रचिच्छेद दशयन् हस्त-लाघवम् ॥५३॥[१९
अभ्यति-क्रम्य सौमित्रि रावणः समिति-जयः ।
- ४९] आ-ममाद रणे रामं स्थितं शैलम् इवाऽचलम् ॥५४॥[२०
स सं-ख्ये रामम् आ-साद्य क्रोध-संरक्त-लोचनः ।
- ५०] व्य्-अमृजच् छर-वर्षाणि राघवे राक्षसेश्वरः ॥५५॥[२१
शर-धारास् ततो रामो रावणाऽम्बुद-निःसृताः ।

१. अ-०प्रविद्यालाक्षं । अ-०प्रमिवाकाशं । फ-०प्रमिकाशाख्यं । २. प्र-
नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—अ-स तु सम्प्रेष्य काकुत्स्थं राघवं रावणो
युधि । रथेनाभ्यद्रवन्तुर्णं जग्नान् च कपीन् गङ्गन् ॥ ३. अ अ-राक्षसं । ४. अ-
कुद्धो मृधे । ५. अ म-कर्मुकं ॥ ६. रा, -०वित्वा समारेभे । अ-विस्फार्य च मह-
बाणं । ७. अ-रिपुम् । ८ अ-०वेगो । ९. अ-०यो । अ-महानादं । १०. रा, ल,
ल, व अ प्र रा, फ अ-०दन् । ११. अ-मेदिनी ॥ १२. अ-तेन न्यपतत ॥
१३. रा, ल, ल, व अ प्र अ-ततो रिपुपथं । अ-तयोः क्षरपथं । १४. अ-रावणो
राजपुत्रयोः । १५. अ-अमृज् ॥ १६. अ-जानम्ब ॥ १७. अ-बाणजालैर् ।
१८. अ-नास्ति ॥ १९. अ-च वि० । अ-स वि० ॥ २०. अ-अयाति० । २१. अ-
ततो । २२. अ-मेकम् ॥ २३. रा, -कोपसं० २४. अ-असु० ॥ २५. अ-क्षरवा-
वास्तु वात्रामो रावणेष्वासमिसृतान् ।

- ५१] दृष्ट्वाऽऽपतिताः शीघ्रं भल्लान् जग्राह राघवः ॥५६॥ [२२
ताब् छरौघांस् ततो भल्लैस् तीक्ष्णैश् चिच्छेद सं-युगे ।
- ५२] दीप्यमानान् महा-घोरान् क्रुद्धान् आशीविषान् इव ॥५७॥ [२३
राघवो रावणं सं-ख्ये रावणश् चाऽपि राघवम् ।
- ५३] अन्योऽन्यं वि-शिखैस् तीक्ष्णैः शरैर् अभि-ववर्षतुः ॥५८॥ [२४
चेरतुश् च ततश् चित्रैर् मण्डलैः सव्य-दक्षिणैः ।
- ५४] बाण-जालैर् जिघांसन्ताव् अन्योऽन्यम् अ-पराजितौ ॥५९॥ [२५
तयोर् भूतानि सं-त्रेसुर् युग-पत् सम्प्र-वृत्तयोः ।
- ५५] रौद्रयोः सायक-मुचोर् यमाऽन्तक-निकाशयोः ॥६०॥ [२६
सं-ततं वि-विधैर् व्योमं बभूव नि-शितैः शरैः ।
- ५६] घनैर् इवाऽऽतपाऽपाये विद्युज्-ज्वाला-समाकुलम् ॥६१॥ [२७
समुत्-क्षिप्तम् इवाऽऽकाशं बभूव शर-वृष्टिभिः ।
- N] महाऽऽभोगैः सुतीक्ष्णाऽग्रैर् वज्राऽग्निसदृशाऽऽननैः ॥६२॥ [२८
शराऽन्धकारं तौ भीमं चक्रतुः सम्-अरे तदा ।
- ५७] गतेऽस्तं तपने देवे गर्जन् मेघाव् इवोत्थि-द्व-स्थितौ ॥६३॥ [२९
तयोर् युद्धं महा-भीमं परस्पर-वधैषिणोः ।
- ५८] बभूवोग्रम् अ-चिन्त्यं च वृत्र-वासवयोर् इव ॥६४॥ [३०
उभौ च परमेष्वासाव उभौ शस्त्र-विशारदौ ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र-द्वी चापं ततः । २. भ-तूर्ण । ३. रा, बलज-
ग्राह रावणः ॥ ४. भ-राघवः । ५. प्र म-घोरान्क्रुद्धानाशीविषोपमान् । भ-
महेष्वासः क्रोधेनाशीविषोपमान् ॥ ६. भ-राणे रावणो राघवं तथा । ७. भ-पमरे
वीरो ॥ ८. प्र रा, फ भ-चरितं चित्रं । ९. रा, -०ले । भ-०लं । १०. रा, -०णे ।
भ-णं । ११. भ-बाणवर्षं समीक्षेताम् । १२. म-नालि ॥ १३. ल, ल, ब-विधेसुर ।
प्र रा, फ म भ-विधेसुर । १४. रा, ल, ल, ब-योः साकमुत्पत्य । भ-राम-
रावणयोर्बुद्धे ॥ १५. भ-छत्रं तेमिशितैर् । १६. प्र रा, फ म भ-बाणैर् । १७. रा,
फ म-गगनं शितैः भ-गहनं नभः । १८. रा, अ-ज्वालामालासं ॥ १९. रा,
ल, ल, अ प्र म-तदुत्क्षि । भ-गवाक्षितम् । २०. भ-महाभोगैः । २१. रा, फ-
ग्निविकृताननैः । म-ग्निविसृताननैः । भ-वज्राग्निसदृशाननैः ॥ २२. भ-भीमी ।
२३. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-जगन् । २४. रा, फ-मेघैरिवावृत्तं । भ-
मेघाविषोद्विती । २५. म-महाघोरमभवद्वधकाक्षिणोः । भ-भीममन्योन्वयवधका-
क्षिणोः । २६. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ म-अनासाधम् ॥ २७. भ-तौ ।
२८. ल, प्र-शास्त्रं । भ-युद्धवि० ।

- ५९] उभौ चाऽस्त्र-विदां श्रेष्ठाव् उभौ युद्धे न चेलतुः ॥६५॥ [३१
 उभौ च येन व्रजतो ययुस् तेन शरोर्मयः ।
 ६०] ऊर्मयः श्वसनाऽऽविद्धा भीमाः सागरयोर् इव ॥६६॥ [३२
 ततः संव्रस्त-चक्रस् तु रावणो लोक-रावणः ।
 ६१] नाराच-मालां रामस्य ललाटे प्रत्य-अमुञ्चत ॥६७॥ [३३
 रौद्र-चाप-प्रमुक्तां तां नीलोत्पल-मयीम् इव ।
 ६२] शिरसा धारयन् रामो न व्यथाम् अच्य-अगच्छत ॥६८॥ [३४
 अथ मन्त्रान् अभि-जपन् रौद्रम् अस्त्रम् उद्-ईरयन् ।
 ६३] रामोऽपि जगृहे बाणान् स तदा क्रोध-मूर्च्छितः ॥६९॥ [३५
 N] सं-धायोऽग्नि-शिखा-प्रख्यांश् चक्री-कृत्य महद् धनुः ।" [N
 मुमोच च महा-तेजाश् चापम् उद्-यम्य वीर्य-वान् ॥७०॥ [३५
 ६४] ते शरा राक्षसेन्द्रस्य व्यव-च्छिन्नेन वेगिताः । [३६
 N] नि-पेतु रावणस्याऽग्रे वज्राऽशनि-सम-प्रभाः ॥७१॥ [N
 ते महामेघ-सङ्काशे कवचे पतिताः शराः ।
 ६५] अ-भेद्ये राक्षसेन्द्रस्य न व्यथां चकिरे तदा ॥७२॥ [३६
 पुनर् एवाऽथ तं रामं रथ-स्थो राक्षसेश्वरः ।
 ६६] विव्याध परमाऽस्त्रेण सर्वाऽस्त्र-कुशलो रणे ॥७३॥ [३७
 ते ह (?कृ) त्वा शर (?रा) वर्षाणि पञ्च-श्रीर्षाणा (?णो) वोरगाः ।
 ६७] श्वसन्तो विविशुर् भूमिं रावणेन प्र-चोदिताः ॥७४॥ [३८
 नि-हृत्य राघवस्याऽस्त्रं रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।"

१. रा, ल, ल. व अ प्र-शास्त्र० । रा-शास्त्रयुजा । फ-शास्त्रयुता ।
 २. म-युद्धकले स्थिता ॥ ३. अ-हि । ४. म-चक्रतुले । अ-तेन तेन ॥ ५. अ-जय ।
 ६. रा, -०खचक्रस् । अ-संसकहकल् ॥ ७. अ-०कसमप्रभा । ८. अ-प्रत्यपद्यत ॥
 ९. अ-व्रतस्त्वभिजपन्मन्त्रं रौद्राक्षं समुदीरयन् । शराक्षैव समाधत्त रामः क्रोधसम-
 ग्बिलः ॥ १०. प्र रा, फ-०षाक्षीविषम० । ११. म अ-नास्ति । १२. अ-
 भाकृत्य । १३. ल, -वेगवान् ॥ १४. प्र-नास्ति । १५. अ-रावणस्य रणे रामः
 शरानग्निशिखोपमान् । राघवेण प्रयुक्तान् कवचे निषिताः शराः ॥ १६. अ-
 अभेद्यकवचाद्भते । १७. प्र-नास्ति । अ-नु । १८. अ-चक्रुराद्ये । १९. अ-नास्ति ।
 २०. रा, -सर्वास्तु कुशलं । ल, ल, व अ प्र-०खकुशलं । २१. अ-जलादयममहाशेण
 गांधर्वेण महाबलः ॥ २२. रा, फ अ-बाणकपाणि । २३. रा, अ प्र-०शीर्षा
 ह्वो । अ-०शीर्षा महोरगाः । टि०-वा=इव । २४. रा, -०न प्रचोदिताः । अ-
 शस्त्रेण प्रविचो ॥ २५. अ-नास्ति ।

- ६८] आसुरं सु-महाघोरम् अन्यद् अस्त्रं मुमोचं ह' ॥७५॥ [३९
 व्याघ्र-सिंह-मुखान् वाणान् काक-कङ्क-मुखांस् तथा ।
 ६९] गृध्र-दीप्ताऽऽननांश् चाऽपि सृगाल-वदनान् शितान् ॥७६॥ [४०
 ईहामृग-मुखांश् चाऽपि व्यादिताऽऽस्थान् भयाऽऽवहान् ।
 ७०] पञ्चाऽऽस्याल् लेलिहानांश् च ससर्ज वि-विधाञ्छरान् । [४१
 ७१] रामं प्रति महा-तेजाः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥७७॥ [४३
 आसुरेण समा-विष्टः (ः) सोऽस्त्रेण युधि राघवः ।
 ७२] ससर्जाऽस्त्रं महोत्साहः पावकं पावकोपमः ॥७८॥ [४४
 अग्नि-दीप्त-मुखान् वाणांश् चन्द्र-सूर्य-मुखांस् तथा ।
 ७३] चन्द्राऽर्धचन्द्र-वक्त्रांश् च धूम-केतु-निभान् अपि ॥७९॥ [४५
 ग्रह-नक्षत्र-वक्त्रांश् च महोल्का-मुख-संस्थितान् ।
 ७४] विद्युज्-जिह्वांस् तथा चाऽन्यान् वि-ससर्ज शिताज्छरान् ८० [४६
 ते रावण-शरा घोरा राघवाऽस्त्रेण मोहिताः ।
 ७५] वि-लयं जग्मुर् आ-काशे विनि-कृताः सहस्र-धा ॥८१॥ [४७
 तद् अस्त्रं नि-हतं दृष्ट्वा रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।
 ७६] हृष्टा नेदुस् ततः सर्वे हरयः काम-रूपिणः ॥८२॥ [४८
 इत्याषं रामायणे युद्ध-काण्डे राम-रावणयोर बल-युद्धं
 नामाऽष्टासप्ततितमः सर्गः ॥ ७८ ॥

१. रा, फ भ-ममाददे ॥ २. रा, ल, ल, ब अ प्र-काकगृध्रमु० । ३. भ-
 वैव । ४. म-०नास्तथा । भ-वराहवदनास्तथा ॥ ५. रा, फ म भ-चान्यान् । ६. म-
 महाभयान् । ७. भ-निशितान् । ८. म-नास्ति । भतः परमधिकः पाठः—रा, फ
 भ-स्तरान्स्तरमुखान्भान्यान् वराहमुखसंस्थितान् । कूर्मकुक्कुटवक्त्रांश्च
 मकराशीविषाननान् ॥ एतांभ्रान्यांश्च मायाभिः ससर्ज विविधाश्छरान् ॥
 ९. रा, ल, ल, ब अ-भुद्रः सर्प । रा, महासर्प । १०. ल, ल, ब अ प्र-गच्छेण ।
 ११. भ-महातेजाः । १२. भ-दिग्भ्यमुत्तमश्च ॥ १३. रा, ल, ल, अ प्र रा, फ-
 ०यंसमांस् । भ-सूर्यवायुमु० । १४. भ-०र्धवक्त्रान्विमलान् ॥ १५. रा, ल, ल, ब
 अ प्र रा, फ म-०वर्णांश् । १६. रा, फ म भ-तथैवान्यान् । १७. रा, फ-ससर्ज
 निशितान् । म भ-ससर्ज विविधाञ्च ॥ १८. भ-राघवस्य समीपतः । १९. भ-
 जन्तुवैव । २०. फ म भ-०जसः ॥ २१. भतः परमधिकः पाठः—भ-सुप्रीव-
 प्रमुखा घोराः सर्वे ते प्रत्यपूजयन् ॥ २२. प्र भ-लंकाकांठे । म-युद्धपर्यणि ॥

[वं-८०] = [एकोनाऽशीतितमः सर्गः] = [दा-१०१]

- अस्त्रेणाऽस्त्रं प्रति-हतं दृष्ट्वा रामेण रावणः ।
 १] क्रोधं तु द्वि-गुणं चक्रं क्रोधात् स' तद्-अनन्तरम् ॥१ ॥ [१
 मयेन माया-विहितं रौद्रम् अस्त्रं महा-बलः ।
 २] उत्-स्रष्टुं' रावणो घोरं' राघवायोपचक्रमे ॥२ ॥ [२
 ततः प्राऽऽशाश् च निष्-पेतुर् गदाश् च मुसलान्य' अर्षि ।
 ३] कामुका दीप्यमानाश् च' वज्र-धाराश् च' सर्व-शः ॥३ ॥ [३
 मुद्गराः कूट-यन्त्राणि" दीमाश् चाऽशनयस् तथा ।
 ४] निष्-पेतुर् वि-विधास् तीक्ष्णा" वाता इव युगाऽस्त्यये" ॥४ ॥ [४
 ततस् तद्" राघवः शीघ्रम्" अस्त्रम् अस्त्र-विदां" वरः ।
 ५] जघान परमाऽस्त्रेण गान्धर्वेण महा-द्युतिः ॥५ ॥ [५
 ततश् चक्राणि निष्-पेतुर् भास्वराणि" महांति" च" ।
 ७] कामुकाद् भीम-वेगानि" राघवस्य महाऽऽत्मनः" ॥६ ॥ [७
 तैर् आसीद् गगनं व्याप्तं" सं-पतद्भिस् तमो-नुदैः ।
 ८] भासिताः" सर्व-ल्लोकाश् च" चन्द्राऽऽदित्य-ग्रहैर् इव ॥७ ॥ [८
 तैः स" चिच्छेद्" तान् बाणान् अस्त्राणि" वि-विधानि" च ।"
 ९] आ-युधानि वि-चित्राणि रावणस्य चमू-मुखे ॥८ ॥ [९
 तद् अस्त्रं नि-हतं" दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः" ।
 १०] विव्याध नि-शितैर्" बाणै रामं सर्वेषु मर्मसु ॥९ ॥ [१०
 स विद्धो बहुभिर् बाणैर् महा-कामुक-निःसृतैः ।"

१. अ-अस्त्रं ससर्ज ह ॥ २. अ-विहितं रौद्रमभ्यदक्षं महाद्युतिः । ३. अ-
 सुघोरं । ४. अ-भीमं । ५. अ-०वाय महात्मने ॥ ६. अ-शूलाः । ७. रा, फ-
 मुशलाणि । ८. रा, फ म अ-च । ९. रा, फ म अ-०नाणि । १०. रा, फ म
 अ-०राणि ॥ ११. रा, फ म-कूटजालानि । अ-कूटसंज्ञाश्च । १२. रा, फ-तीक्षा ।
 १३. रा, फ-युगक्षये ॥ १४. अ-तु । १५. अ-भीमानक्षत्राक्षविदां । १६. अतः
 परमधिकः पाठः-अ-तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना । पैशाचं
 सुमहातेजाः सोऽन्यदस्त्रमुदैरयत् ॥ १७. ल, ल, अ रा, फ-भाषुराणि ।
 १८. अ-महात्मनः । १९. अ-०वेगस्य दशग्रीवस्य रक्षसः ॥ २०. रा, फ म-
 हृष्टः । २१. अ-पतन्निः स्वर्गलोकेभ्यश्च ॥ २२. रा, फ-निधिः । २३. रा, फ-
 शूलाणि मुशलाणि । २४. अ-नास्ति ॥ २५. रा, -विहतं । २६. अ-राक्षसाधिपः ।
 २७. अ-दशभिर् ॥ २८. अ-सोतिविद्धः शितैर्बाणै रामः सर्वेषु मर्मसु ।

- ११] रावणेन महा-तेजा न प्राऽकम्पत^१ राघवः^२ ॥१०॥ [११
ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समिति-जयः ।
- १२] रामः सु-संरब्धतरो रावणं नि-शितैः शरैः ॥११॥ [१२
वि-भीषणश् च साऽमात्यः सु-ग्रीवश् च स-सैनिकः^३ ।
- N] प्रेक्षकाः सम्-अपद्यन्त दश-ग्रीवस्य सैनिकाः ॥१२॥ [N
एतस्मिन् अन्तरे क्रुद्धो राघवस्याऽनु-जो बली ।
- १४] लक्ष्मणः सायकान् मम जग्राह पर-वीर-हा ॥१३॥ [१३
तैः सायकैर् महा-वेगै रावणस्य महा-द्युतेः^४ ।
- १५] ध्वजं मनुष्य-शीर्षं च तदा चिच्छेद वीर्य-वान् ॥१४॥ [१४
सारथंश् चैव बाणेन शिरो ज्वलित-कुण्डलम्^५ ।
- १६] जहार लक्ष्मणः श्री-मान् रथाद् आशु पपात च^६ ॥१५॥ [१५
कृष्यमाणं^७ तु चिच्छेद धनुर् गजकरोपमम् ।
- १७] लक्ष्मणो राक्षसेन्द्रस्य पञ्चभिः पञ्चभिः^८ शरैः^९ ॥१६॥ [१६
नील-मेघ-निभांश् चाऽस्य सद्-अश्वान् पर्वतोपमान् ।
- १८] नि-जघान^{१०} तदा वेगाद् रावणस्य वि-भीषणः^{११} ॥१७॥ [१७
हताऽश्वो वेग-वान् वेगाद् अव-प्लुत्य^{१२} महा-रथात्^{१३} ।
- १९] क्रोधम् आऽहारयत्^{१४} तीव्रं^{१५} भ्रातरं प्रति रावणः ॥१८॥ [१८

१. भ-मनागप्यकंपत ॥ २. अतः परमधिकः पाठः—भ-यथा प्रावृषि
मेघो वै धारावर्षं विमुञ्चति । एवं रामो महात्मा तु बाणवर्षं व्यमुञ्चत ॥
पूरयन् शरवर्षेण गगनं मदिर्ना तथा । अभिनश्च रथं रामः सपताकध्वजं
तथा ॥ स रथो राक्षसेन्द्रस्य रामेणाभ्याहतः शरैः । साश्वः सारथि-
नोपतः सध्वजः पतितो भुवि ॥ पदातिर्नष्टसंज्ञश्च कृतो वै रक्षसां पतिः ।
निमेषान्तरमात्रेण सज्जमन्यं रथोत्तमम् ॥ आरुरोह ततः शीघ्रं रावणो
राक्षसाधिपः । मायया विहितैर्बाणै रामं विव्याध संयुगे ॥ ३. भ-०वस्य
च सैनिकाः । ४. म-नास्ति । ५. भ-नास्ति ॥ ६. म-दुरारमनः । भ-०णुतिः ।
७. ब प्र रा, फ म भ-तस्य । ८. भ-सायकैः ॥ ९. रा, ल, ल, ब अ प्र-०इषुम-
धातरं । म-नास्ति । भ-आशु पपात सः ॥ १२. भ-नाम्यमानं च । १३. रा, फ
म भ-पंचपर्वभिः ॥ १४. म-०निकासाश्च । भ-०भांश्चैव । १५. रा, फ म-०न
महावेगात्मा । भ-जघान गद्या तत्र रथे भ्रातुर ॥ १६. रा, ल, ल, ब अ प्र-
रथे श्वितान् । १७. रा, फ म-०थाद् । १८. म-तु तदा । १९. भ-आप्लुत्य स
महारथः । २०. भ-जाहावयाचके ॥

- ततस् तु स' महा-शक्ति' दीप्ताम् अग्नि-शिखाम् इव ।
 २०] वि-भीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रताप-वान् ॥१९॥ [१९
 २१पू] अ-प्राऽऽप्ताम् एव तां बाणैम् त्रिभिश् चिक्षेद राघवः । [२०पू
 तां दृष्ट्वा नि-हतां शक्तिं राघवेण महाऽऽत्मना' । [N
 २२] उद्-अतिष्ठन् महा-नादो वानराणां रणे तदा ॥२०॥ [२०उ
 २१उ] सा पपात त्रि-धा छिन्ना' शक्तिः कनक-भूषणा' ।
 N] स-विस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव नभश्-च्युता ॥२१॥ [२१
 ततः स' राक्षसेन्द्रोऽन्यां कालेनाऽपि दुरा-सदाम् ।
 २३] मुमोच' विपुलां' शक्तिं दीप्यमानां' स्व-त्तेजमा' ॥२२॥ [२२
 सा' प्र-मुक्ता' बल-वता रावणेन' दुर-आत्मना' ।
 २४] जज्वाल सु-महावेगा' दिवि' सौदामिनी यथा ॥२३॥ [२३
 एतस्मिन् अन्तरे वीरो लक्ष्मणम् तं वि-भीषणम् ।
 २५] प्राण-संशयम् आ-पन्नं तूर्णम् एवाऽभ्य-अपद्यत' ॥२४॥ [२४
 तं मुमोचयिषुर् वीरश् चापम् उद्-यम्य' लक्ष्मणः ।
 २६] रावणं शक्ति-हस्तं तं शर-वर्षैर् अवाऽकिरत् ॥२५॥ [२५
 कीर्य-माणः शरौघेण वि-सृष्टेन महाऽऽत्मना ।
 २७] न प्र-हर्तुं मनश् चक्रे विमुखी-कृत-विक्रमः' ॥२६॥ [२६
 मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः ।
 २८] लक्ष्मणाऽभिमुखो' भूत्वा ततो' वचनम् अब्रवीत् ॥२७॥ [२७
 रक्षितस् ते बल-श्लाघिन्' यस्माद् एष वि-भीषणः ।
 २९] वि-मुच्य राक्षसं तस्मात् त्वयि शक्तिः पतिष्यति ॥२८॥ [२८
 एषा ते हृदयं भित्त्वा शक्तिर् बहिर्ण-लक्षणा ।

१. अ-वजं सुम० । २. अ-ततः शक्ति महाबाहुर दीप्ता दीप्तमिवास्ति ॥
 ३. अ-बाणैर्दीप्तमिव महाशक्ति । ४. अ-उत्तस्थौ सुमहाबाहो । ५. रा. फ-
 महात्मना । अ-चमूमुखे ॥ ६. रा. फ-भिन्ना । ७. अ-काचनमाक्षिणी । ८. अ-
 नाक्षि ॥ ९. प्र रा. फ म अ-संभाविततरां । १०. रा. फ म अ-जग्राह
 विमलां । ११. ल, -राघवेण महात्मना । ल, अ-नां सुते० । १२. रा. फ म-
 सोत्थोलिता । अ-सा पीडिता । १३. प्र-भत आरभ्य २४-वाङ्मोकस्य प्रथमपादपर्यन्तं
 नाक्षि । म अ-०णेन महात्मना । १४. अ-०हातेजा व्योम्नि ॥ १५. अ-
 अभ्युपपद्यत ॥ १६. रा. फ म-संबन्ध । अ-भानम् ॥ १७. अ-०तमिष्यतः ।
 १८. अ-०कं तिष्ठति ॥ १९. अ-०श्लाघ्य ॥

- ३०] मद्-बाहु-बल-वेगेन' प्राणान् आ-दाय यास्यति ॥२९॥ [२९
इत्य् एवम् उक्त्वा तां शक्तिम् अष्ट-घण्टां महा-स्वनाम् ।
३२] मयेन माया-विहिताम् अ-मोघां शत्रु-तापिनीम् ॥३०॥ [३०
लक्ष्मणाय समुद्-दिश्य ज्वलन्तीम् इव' तेजसा ।
३३] रावणः परमः क्रुद्धश्च चिक्षेप च ननाद च ॥३१॥ [३१
सा क्षिप्ता भीम-वेगेन वज्राऽशनि-सम-प्रभा ।
३४] शक्तिर् अम्याऽपतद् वेगाल् लक्ष्मणं रण-मूर्धनि ॥३२॥ [३२
ताम् अनुव्याऽहरच् छक्तिम् आ-पतन्तीं स राघवः ।
३५] स्वस्त्य् अस्तु लक्ष्मणायेति' मोघा भव हतोघमा' ॥३३॥ [३३
३६उ] न्य-अपतत् सा महा-वेगा लक्ष्मणस्य' महोरसि" ।
जिह्वेवोरग-राजस्य दीप्यमाना महा-द्युतिः ॥३४॥ [३५
३७] ततो रावण-वेगेन सु-दूरम्' अव-गाढया" ।
शक्त्या" निर्मिच्छ-हृदयः" पपात भुवि लक्ष्मणः ॥३५॥ [३६
३८] तद्-अवस्थं समीप-स्थो लक्ष्मणं वीऽऽक्ष्य" राघवः ।

१. भ-मद्बाहुपरिवोत्पृष्टा । २. रा, अ-नाक्ति । अतः परमधिकः पाठः—भ-
एवमुक्त्वा दशग्रीवो रथस्थो राक्षसेश्वरः । प्रगृह्य रोषताम्राक्षः शक्तिं
बालार्कसन्निभाम् ॥ कृशानुज्वलिताकारां युगांतोत्कासमद्युतिम् । विस्फुलिंग-
सहस्राणि तां च वै शक्तिमुत्तमाम् ॥ विकिरन्तीं महत्प्रेक्ष्य घंटाशतनिना-
दिताम् । दृष्ट्वैव ज्वलितां शक्तिं देवताः क्षोभमागताः ॥ आदित्यो निष्प्रभ-
भ्रासीन्मन्दतेजश्च पावकः । शक्तिं सुमहतीं दृष्ट्वा नक्षत्राणि प्रदुद्रुवुः ॥
गगनं चांतरिक्षं च मही चैव प्रकंपिता । यन्ना भूताः पिशाचाश्च तथा
विद्याधरोरगाः ॥ अकंपिरे भयत्रस्ता दृष्ट्वा शक्तिं समुद्यताम् । प्रतिह्योतः
प्रवृत्ताश्च गंतुं वै निम्नगास्तदा ॥ हाहाभूतमिदं सर्वं दृष्ट्वा शक्तिं समुद्यताम् ।
अप्यादाय शुभां शक्तिं लक्ष्मणं रावणोऽब्रवीत् ॥ सुदृष्टः क्रियतां लोको
लक्ष्मण त्वं हि तापसः । स्मर त्वं मातापितरौ भार्या च सुहृदस्तथा ॥
राममाममन्त्रय क्षिप्रं सुग्रीवं च विभीषणम् । अस्माह्लोकादमुं लोकमचिरात्त्वं
गमिष्यसि ॥ कार्तिकेयं कुमारं हि समाराध्य पुरा भृशम् । सम्प्राप्त्यं मया
शक्तिरेकशत्रुविनाशिनी ॥ ३. रा, ल, ल, ब अ प्र-त्वष्टृवाणम० ।
४. रा, फ म-० नुनाक्षिनी । भ-एकशत्रुविनाशिनी ॥ ५. भ-स्वेन ॥ ६. प्र रा-
० समस्वना ॥ ७. रा, फ म भ-भम्प० ॥ ८. प्र-राघवायेति । ९. भ-महाद्युते ।
१०. अतः परमधिकः पाठः—भ-इत्येवं ध्यायतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ॥
११. ल, -० नं रणमूर्धनि ॥ १२. रा, ल, ल, ब अ प्र-सा वेगेन जगाम यत् ॥
१३. रा, फ म-बजं-शक्तिनि० ॥ १४. प्र रा, फ म-प्रेक्ष्य ।

भ्रातृ-स्नेहेन मनसा^१ विषण्ण-वदनोऽभवत्^२ ॥३६॥ [३७
३९] स मुहूर्तम् इव^३ ध्यात्वा^४ बाष्प-व्याकुल-लोचनः ।

बभूव संरब्ध-तरो युगान्ताऽग्निर् इवोत्थि (द्-स्थि) तः^५ ॥३७॥ [३८
४०] न वि-वादस्य^६ कालोऽयम् इति सं-चिन्त्य राघवः । [३९. पू

ततस् तु नि-शितैर् बाणैर् वीरो दशरथाऽऽत्मजः ।^७ [N
४१] चक्रे सु-तुमुलं युद्धं रावणस्य वधे^८ वृतः^९ ॥३८॥ [३९. पू

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लक्ष्मण-शक्ति-भेदो
नामैकोनाशतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥

[वं-८१] = [अशीतितमः सर्गः] = [दा-१०१]

तं ददर्श तदा^{१०} रामः शक्त्या^{११} निर्-भिन्नम्^{१२} आ-ह्वे ।

१] लक्ष्मणं रुधिराऽऽदिग्धं स-पन्नगम् इवाऽचलम्^{१३} ॥१॥ [४०
२पू] ताम्^{१४} अस्मै^{१५} प्र-हितां शक्तिं रावणेन बलीयसा ।^{१६}

यत्नेन^{१७} ते^{१८} हरि-श्रेष्ठा न शेकुर् अप-कर्षितुम् ॥२॥

३] अदितं^{१९} चैव बाणौघैः^{२०} क्षिप्र-हस्तेन रक्षसा । [४१
N] सौमित्रिं^{२१} चैव भिच्चा सा विवेश^{२२} धरणी-तलम् ॥३॥ [४२

तां कराभ्यां परा-मृष्य रामः शक्तिं भयाऽऽवहाम् ।

४] बमज्ज सम्-अरं^{२३} क्रुद्धो बल-वान्^{२४} अप-कृष्य च^{२५} ॥४॥ [४३

१. भ-महता विषण्णवदनोभवत् ॥ २. भ-अनुध्यात्वा । ३. भ-इव ज्वलन् ॥
४. रा, अ-विवादस्य । ५. म-नास्ति । ६. रा, -वधे कृतः । रा, फ-वधे युतः ।
भ-वधोद्यतः । ७. जतः परमधिकः पाठः—भ-स तं ममंथाद्यु सरथध्वजं च
दशाननं बाणगणेन राघवः । प्रपूरयामास नभश्च संयुगे शारद्वितभ्यापि मुमोह
रावणः ॥ म भ-भिनेषु-स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभिर्महात्मना वीरधनुष्मता
रणे । ततोऽपसर्पद्रणसन्निकर्षापथानिलेनाभिहतो बलाहकः ॥ ८. रा, प्र
भ-छंकाकांठे । म-युद्धपर्वणि । ९. रा, -० क्षत्त्वभिवातो । भ-शक्तिभेदः ॥
१०. भ-नतो । ११. अ-शक्तिनि० । १२. रा, ल, ल, व अ प्र-इवानकं ॥
१३. रा, ल, ल, व अ प्र-तेनास्मै । म-तां तत्त्व । भ-रामस्य । १४. जतः
परमधिकः पाठः—भ-सुग्रीवोऽथाऽगन्धर्वैव तथा हनूमदावथः ॥ १५. भ-
यजेनेते । १६. रा, ल, अ प्र म भ-भर्षिताम् । १७. रा, ल, ल, व अ-ते बाणैः ।
१८. भ-लक्ष्मणं चापि सा भिरवा प्रविष्टा ॥ १९. भ-बलवान् । २०. रा, ल, ल,
व फ म-० कर्ष च । भ-निहचकर्ष च वीर्यवान् ॥

- तस्य निष्-कर्षतः^१ शक्तिं नागचान् दीप्त-नेजसः^२ ।
 ५] नि-चखान दश-ग्रीवः सर्व-गात्रेषु^३ वीर्य-वान्^४ ॥५॥ [४४
 अ-चिन्तयित्वा तान् बाणान् समुत्था(द्-स्था)प्य च लक्ष्मणम् ।
 ६] अब्रवीद् धनु-मन्तं च सु-ग्रीवं चैव^५ वानरम्^६ ॥६॥ [४५
 लक्ष्मणं सम्परि-प्वज्य नीत्वा चैव स्वम् आ-लयम्^७ ।
 N] कुरुध्वं स्तोत्रकस्येव^८ घर्माऽन्ते मेऽद्य^९ दर्शनम् ॥७॥ [४६
 अस्मिन् मुहूर्ते न चिरात् सत्यं प्रति-शृणोमि^{१०} वः ।
 १०] अ-रावणम् अ-रामं वा जगद् द्रक्ष्यथ वानराः^{११} ॥८॥ [४७
 राज्य-नाशं^{१२} वने वासं दण्डके परि-सर्पणम्^{१३} ।
 १५] वैदेह्याश् च पराऽऽमर्षं^{१४} रक्षोभिश् च समा-गमम्^{१५} ॥९॥ [४८
 एतद् दुःखं महा-घोरं क्लेशं च^{१६} निरयोपमम्^{१७} ।
 १६] त्यक्ष्यामि सर्वम् एवाऽहं^{१८} हृत्वेमं राक्षसं^{१९} रणे ॥१०॥ [४९
 यद्-अर्थं वानरं सैन्यं समा-नीतम्^{२०} इदं मया ।
 १७] सु-ग्रीवश् च कृतो राजा तं हनिष्यामि रावणम् ॥११॥ [५०
 यद्-अर्थं सागरः क्रान्तः सेतुर्^{२१} बद्धश्^{२२} च सागरे^{२३} ।
 १८] सोऽयम् अद्य रणे^{२४} पापश् चक्षुर्-विषयम् आ-गतः ॥१२॥ [५१
 चक्षुर्-विषयम्^{२५} आ-गत्य^{२६} नाऽयं जीवितुम् अर्हति ।
 १९] दृष्टिं दृष्टि-विषयेव सर्पस्य समुपाऽऽगतः^{२७} ॥१३॥ [५२

१. रा, -कर्षतः । २. रा, -०सा । ३. रा, ल, ल, ब अ-सर्वायुषवि-
 क्षारवः ॥ ४. भ-अथ वानरात् । ५. अतः परमधिकः पाठः—भ-लक्ष्मणं परि-
 वार्येह तिष्ठत प्लवर्गर्षभाः । परिवृत्याप्रमादेन रक्षितव्यो महाबलः ॥ परा-
 क्रमस्य कालोऽयं संप्राप्तो मे च्छिरक्षितः । अयं स रावणः पापः पापी पाप-
 विनिश्चयः ॥ अग्रतो मे स्थितो युद्धे घर्माति मेघवज्रदन् । स्तोत्रका इव
 मेघानां तदीक्षुध्वं समागमम् ॥ ६. प्र भ-नास्ति । ७. रा, ल, ल, ब अ-
 कस्मात् । रा, फ-चातक० । ८. रा, ल, ब-घर्मार्थं वत । ल, -०र्थं तव । अ प्र
 रा, -०न्ते मेघद० । ९. प्र भ-नास्ति ॥ १० प्र-परिवृणोमि । ११. भ-यूथपाः ॥
 १२. प्र-राष्ट्रभंगं । भ-राज्यभ्रंशो । १३. भ-परिधावनम् । १४. भ-०षो ।
 १५. भ-०मः ॥ १६. रा, ल, ल, ब अ प्र-वातरयो० । १७. भ-अथाहं तं हत्वा
 रावणं ॥ १८. रा, ल, ल, ब अ प्र-समीचीनम् । १९. भ-नास्ति ॥ २०. प्र
 म भ-सेतुबंधश्च । २१. म-वानरैः । २२. रा, ल, ल, ब अ प्र फ-हतः ॥
 २३. प्र रा, फ-०वमागम्य । भ-मच्छुर्विषयं प्राप्य । २४. रा, ब-समजायत ।
 रा, फ म-मम मानदाः ॥

- सुखं पश्यत^१ दुर्-धर्षा^२ युद्धं^३ वानर-पुङ्गवाः ।
 २०] आ-सीनाः पर्वतस्याऽग्रे^४ ममेदं^५ रावणस्य च ॥१४॥ [५३
 अद्य रामस्य राम-त्वं सं-पश्यन्त्वं^६ अत्रं सं-युगे ।
 २१] त्रयो लोकाः स-गन्धर्वाः स-महेन्द्राः^७ स-चारणाः ॥१५॥ [५४
 अद्य कर्म करिष्यामि यत् लोकाः स-चराऽचराः ।
 २२] स-देवाः कथयिष्यन्ति यावद् भूमिर् धरिष्यति^८ ॥१६॥ [५५
 एवम् उक्त्वा शितैर् बाणैस् तप्त-काञ्चन-भूषणैः^९ ।
 २३] आ-जघान रणे रामो दश-ग्रीवं समा-हितः^{१०} ॥१७॥ [५६
 अथ प्र-दीप्तैर् नाराचैर् मुसलैर्^{११} इव रावणः ।
 २४] अभ्य-अवर्षत् तदा रामं धाराभिर् इव तोय-दः ॥१८॥ [५७
 राम-रावण-मुक्तानाम् अन्योऽन्यम् अभि-धावताम्^{१२} ।
 २५] शरणां^{१३} च^{१४} शरणां च बभूव तुमुलः स्वनः ॥१९॥ [५८
 ने वि-कीर्णां^{१५} वि-शीर्णां^{१६} वा^{१७} राम-रावणयोः शराः^{१८} ।
 २६] अन्तरिक्षात् प्रदीप्ताऽग्रा नि-पेतुर् धरणी-तले^{१९} ॥२०॥ [५९
 तयोर् ज्या-तल-निर्घोषो राम-रावणयोर् युधि^{२०} ।
 २७] त्रास-कः^{२१} सर्व-भूतानां स बभूवाऽद्भुतो^{२२} महान्^{२३} ॥२१॥ [६०
 स कीर्यमाणः शर-जाल-वृष्टिभिर्
 महौजसा^{२४} दीप्त-घनुष्मता रणे ।
 भयात् प्र-दुद्राव सम्-एत्य रावणो

N] यथाऽनिलेनाऽमि-हतो बलाहकः ॥२२॥ [६१

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२५} रावण-विद्रावणं^{२६} नामाऽशीतितमः सर्गः^{२७} ॥ ८० ॥

१. भ-पश्यन्तु । २. रा, ल, ल, व अ प्र-०र्ष युद्धे ।
 ३. भ-पर्वताग्रेषु । ४. रा, ल, ल, व अ म-०नास्ति ॥ ५. भ-पश्यन्तु
 मम । ६. भ-सहदेवर्षिचारणाः ॥ ७. रा, ल, ल, व अ प्र-अधिष्यति ॥
 ८. व-नास्ति ॥ ९. रा, फ म भ-०हितैः ॥ १०. रा, ल, ल, व अ-मुसलैर् ।
 भ-मुमु० । ११. अतः परमधिकः पाठः—भ-ततो युद्धं समभवद्रामरावणयो-
 स्तदा ॥ १२. भ-अभिनिद्रताम् । १३. भ-समस्तानां ॥ १४. प्र रा, फ-विशीर्णां ।
 म-विस्तीर्णां । म-लिङ्गाश्च । १५. प्र फ-विप्रकीर्णां । म-विकीर्णाश्च । १६. भ-
 तदा । १७. भ-बभूवास्तले ॥ १८. भ-तदा । १९. रा, म भ-वासना । २०. म
 भ-०तोपमः ॥ २१. प्र रा, फ म भ-महात्मना । २२. अ-नास्ति ॥ २३. प्र भ-
 कंकाण्डे । म-युद्धपर्वणि । २४. भ-रावणापक्रमणं ॥

[वं-८२-८५]= [एकाऽशीतितमः सर्गः] = [दा-१०२]

- स दत्त्वा सुमहद् युद्धं राघवस्य निशाचरः । [२५
 १] इन्द्र-युद्ध-परिश्रान्तस् ततोऽप-क्रम्य वै स्थितः ॥१ ॥ [N
 सन्न-वर्षाद् अप-क्रान्ते कि-चित् तस्मिन् निशाचरे । [N
 २] वि-श्राम्यन्तं समा-लक्ष्य सु-षेणं राघवोऽब्रवीत् ॥२ ॥ [२उ
 एषं रावण-वेगेन लक्ष्मणः पातितो भुवि ।
 ३] सर्प-वच्चं चेष्टते वीरो मम शोकम् उद्-ईरयन् ॥३ ॥ [३
 शोणिताऽऽद्रम इमं वीरं प्राणात् प्रिय-त्तरं मम ।
 ४] पश्यतो बतं का शान्तिर् योषुं पर्याकुलाऽऽत्मनः ॥४ ॥ [४
 अयं हि समर-श्लाघी भ्राता मे शुभ-लक्षणः ।
 ५] यदि पञ्च-त्वम् आ-पन्नः किं मे प्राणैर् जयेन वा ॥५ ॥ [५
 मञ्जतोऽव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीऽव कराद् धनुः ।
 ६] परि-वीदन्ति मे प्राणा दृष्टिर् वाष्प-वशं गता ॥६ ॥ [६
 चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षा चोप-जायते ।
 ७] अ-जेयं नि-हतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं रण-मूर्धनि ॥७ ॥ [७
 तन् न युद्धेन मे कार्यं न प्राणैर् न च सीतया ।
 ८] भ्रातरं नि-हतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं पांसु-गुण्ठितम् ॥८ ॥ [१०
 किं मे युद्धेन किं प्राणैर् युद्ध-कार्यं न विद्यते ।
 ९] यत्राऽयं नि-हतः शेते रण-मूर्धनि लक्ष्मणः ॥९ ॥ [११

१ रा, फ-वर्ज-ह्रस्वा । २. म-मुमुलं । ३. रा, -०वाय । ४. टि. भ-भस्मिन् सर्गे
 बंगीवपाठमनुसरतीति त्यक्तः । ५. रा, -इन्द्र युद्धे प० । ६. रा, ल, ल, व अ प्र-
 तत्त्वाज क्रमणे ॥ ७. रा, ल, ल, व-गते । ८. रा, ल, ल, व अ प्र-वाक्चमत्र० ॥
 ९. रा, ल, ल, व अ प्र-पश्य । १०. म-वर्ज-पतितो । ११. रा, ल, ल, व अ
 प्र-चर्मवद् । १२. रा, रा, प्र फ-वेष्टते । ल, ल, व अ-वेष्टितो ॥ १३. रा, फ
 म-प्राणैरिद्धतरं । १४. अ प्र रा फ म-मम । १५. म-नाक्तिर । १६. म-नास्ति ।
 १७. टि. तु. ८-मञ्जोकावारभ्य २१-शङ्कोकपर्यन्तं गद्. २५-स स. ॥ १८. रा,
 ल, ल, व अ प्र फ-युद्धे मया । १९. भतः परमधिकः पाठः-रा, फ-
 अथैव तत्परित्यज्ये जीवितं त्वहमात्मनः । लक्ष्मणस्य शिरो गात्रे
 संस्थाप्यैव तु राघवः ॥ करोद् कठणं दुःखं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् । हा भ्रातः
 कोहसर्बल हा भ्रातर्मम जीवितम् ॥ सर्वान्भोगान्परित्यज्य मया सह वनं
 गतः । वनतो ध्यसनं प्राप्तः सीतान्यसनदुःखितः ॥ क गच्छसि महाबाहो
 सौमित्रेर्भातृवत्सल । विचेष्टमानं मां हि त्वमुद्धवसंतं मुहुर्मुहुः ॥

- किं नु राज्येन मे कार्यं लक्ष्मणो यत्र पातितः ।
 N] कथं शक्यामि संसोढुं सोढुं दत्तं सुमित्रया ? ॥१०॥ [१३
 किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम् ।
 N] भ्रातरं किं नु वक्ष्यामि शत्रु-घ्नं च महा-बलम् ॥११॥
 सह येन वनं यातो विना तेन गमे कथम् । [१४
 N] इहैव मरणं श्रेयो न तु बन्धु-विगर्हणम् ॥१२॥ [१५
 किं मया दुष्-कृतं कर्म कृतम् अन्यत्र जन्मनि ।
 N] येन मे धार्मिको भ्राता म्रियते चाऽग्र-तः स्थितः ॥१३॥ [१६
 हा भ्रातरं मनुज-श्रेष्ठ शूराणां प्र-चरः प्र-भुः ।
 N] एकाकी कस्य मां त्यक्त्वा पर-लोकाय गच्छसि ॥१४॥ [१७
 वि-लपन्तं च शोकाऽऽतं किं नु मां नाऽभि-भाषसे ।
 N] उत्-तिष्ठ वीर किं शेषे मां दीनं पश्य चक्षुषा ॥१५॥ [१८
 शोकाऽऽतस्य प्र-मत्तस्य पर्वतेषु वनेषु च ।
 N] मा' शोचस्व' महा-बाहो सीतां प्रति महा-बल' ॥१६॥ [१९
 तत्र गत्वाऽऽनयिष्यामि यत्र नीता तु मैथिली ।
 N] प्रति-ज्ञा सा च काकुत्स्थ या त्वया भाषिता पुरा ॥१७॥ [N
 एवम् आ-श्वास्य मां पूर्वं सौमित्रे वि-जने वने ।
 N] अ-मित्रेषु परि-त्यज्य कस्य मां गन्तुम् अर्हसि' ॥१८॥ [N
 हा इतोऽस्मि महा-बाहो त्वया वीर विना-कृतः ।
 N] वि-लपन् इति दुःखाऽऽतो नि-पपात मही-तले ॥१९॥ [N
 सं-ज्ञां सम्प्राऽऽप्य तेजस्वी सु-षेणं राम इत्य् अथ' ।
 N] उवाच मधुरं वाक्यं शृण्वं' (१णु)तु' (१त्व)मम' वानराः' (१र) ॥२०॥ [N
 शृणु सत्यं महा-बाहो न मे प्राणैः प्र-योजनम् । [N
 N] यद् अयं नि-हतः शेते रण-भूर्धनि लक्ष्मणः ॥२१॥ [११३
 वि-जयोऽपि हि मे सम्यग् लक्ष्मणेन विना कथम् ।
 N] अन्धस्येवोदितश्च चन्द्रः कां प्रीतिं जनयिष्यति ॥२२॥ [N
 रामम् एवं ब्रुवाणं तु शोक-विह्वलितेन्द्रियम् ।

१. अत आरभ्य रा, फ प्र-१०-२२-सहकोकालः पाठो नास्ति ॥ २. प्र-कर्मणि ॥
 ३. अ-मां । ४. प्र-विभूय । ५. प्र-महाभुज ॥ ६. अ-इच्छसि ॥ ७. प्र-जयो ।
 ८. प्र-शृण्वतां । ९. प्र-सर्ववानराः । ल, -मम वानरः ॥ १०. रा, ल, ल, व अ प्र-
 षोकोऽथं ८-महोकोकालं "लक्ष्मणे विनिपातिते इति" पाठमेवेन पूर्वमपि पठितः ॥

- N] आ-श्वासयन् उवाचेदं सु-षेणः परमं वचः ॥२३॥ [२०
 त्यजेमां नर-शार्दूल बुद्धि-वैक्लव्य-कारिणीम् ।
 ३०] शोक-संजननीं चिन्तां तुल्यां बालैश्च चमू-मुखे ॥२४॥ [N
 नैष पञ्च-त्वम् आ-पन्नो लक्ष्मणो लक्ष्म-वर्धनः ।
 ३१] न ह्यस्य वि-कृतं वक्त्रं नैवाऽस्याऽऽवर्तम् आ-गतम् ॥२५॥ [२१
 सु-प्रभं च प्र-सन्नं च मुखम् अस्य हि दृश्यते ।
 ३२] पद्म-पत्र-निभौ हस्तौ सु-प्रसन्ने च लोचने ॥२६॥ [२२
 नेदृशं दृश्यते रूपं गताऽसूनां विशां-पते । [२३पू
 ३३] मा वि-षादं कृथा देव स-प्राणोऽयम् अरि-दमं ॥२७॥ [२४उ
 पश्य चाऽस्य प्र-मुप्तस्य शस्त्र-गात्रस्य भू-तले ।
 ३४] सोच्छ्वासं हृदयं वीर कम्पमानं मुहुर्-मुहुः ॥२८॥ [२५
 एवम् उक्त्वा महा-प्राज्ञः सु-षेणो राघवं वचः ।
 N] समीप-स्थम् उवाचेदं हन्-मन्तं प्लवं-गमम् ॥२९॥ [२६
 सौम्य शीघ्रम् इतो गत्वा शैलं तं सु-महोदयम् ।
 N] पूर्वं ते कथितो योऽसौ वीर जाम्ब-वता तदा ॥३०॥ [२७
 दक्षिणे शिखरे जाताम् ओषधीं ताम् इहाऽन्-वभं ।
 N] विशल्य-करणीं नाम शीघ्रम् आ-नय तां शुभाम् ॥३१॥ [२८
 सं-जीवनीं तथा वीर सन्धिनीं च महौषधीम् ।
 सवर्ण-करणीं चैव दिव्यां देव-विनिर्मिताम् ।
 N] सञ्जीवनाऽर्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य त्वम् आ-नय ॥३२॥ [२९
 सम-उर्द्वं समति-क्रम्य लवणोदं महोदधिम् ।
 N] क्षीरोदं च समुत्-तीर्य कुश-द्वीपम् अतीत्य च ॥३३॥ [N

१. रा, म-०कारिका । २. रा, ल, ल, ब अ प्र-विद्यां । ३. रा, ल, अ रा, म-बाणैश्च ॥ ४. प्र-जायातो । ५. म-लक्षणान्वितः ॥ ६. रा, ल, ल, ब अ प्र-प्रसन्नं च ह्युभं चैव । ७. रा, फ म-निरिष्यतां ॥ ८. रा, ल, ल, ब अ प्र-विषते । ९. रा, फ-द्वर । १०. रा, बर्ज-०दमः । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा, ल, ल, ब-शस्त्रपातस्य । १३. म-नास्ति ॥ १४. रा, ल, ल, ब अ प्र-प्रति राघवं । १५. रा, ल, ल, ब अ प्र-हन्मन्तम् । १६. रा, ल, ल, ब अ प्र-स्वितं रामस्य पार्श्वतः ॥ १७. रा, ल, ल, ब अ प्र-एव म० । १८. म-नास्ति ॥ १९. रा, फ-इहानव । २०. रा, फ म-सवर्णकरणीं । २१. म-तथा ॥ २२. रा, फ म-नास्ति । २३. रा, ल-स्व० । ल, सुब० । २४. रा, फ-महात्मनः ॥ २५. म-अत आरभ्य ४३-वाक्योक्तपर्यन्तं नास्ति । २६. रा, फ-कुशद्वीपमतिक्रम्य क्षीरोदं च महाणैषम् ॥

- तस्माद् उत्तर-तो भागे कुश-द्वीपस्य' वायु-जं ।
 N] सं-जीवकौ' समौ दिव्यौ वि-शल्यौ देव-निर्मितौ ॥३४॥ [N
 चन्द्रश् च नाम्ना द्रोणश् च पर्वतौ तौ महोदयौ ।
 ४९३] अ-मृतं यत्र वि-न्यस्तं तत्र जाता महौषधीः ॥३५॥ [N
 ५०५] तं च गन्धर्व-राजानो रक्षन्ते' शैलम्' उत्-तमम् ।
 ५१३] तैश् चाऽपि सह योद्धव्यं गन्धर्वैर् युद्ध-दुर्मदैः ॥३६॥ [N
 बहु-मायाश् च मार्गे' तु' राक्षमाः काम-रूपिणः ।
 ५७] अ-प्रमत्तेन गन्तव्यं त्वया वीर महा-बल ॥३७॥ [N
 लक्ष-त्रयं योजनानां शतानि दशमिर्' दश ।
 N] यातव्यो वीर ते मोऽध्वा द्वि-गुणस् तु गताऽऽगतैः ॥३८॥ [N
 यावन् न क्षीयते रात्रिर् यावन् नोदयते रविः ।
 ५८] तावत् त्वया महा-बाहो आ-गन्तव्यं महा-जवं ॥३९॥ [N
 निशा-क्षये तु' सं-पर्जे उद्-इते तु दिवा-करे ।
 N] मन्द-वीर्यास् ततो वीर ओषध्यो हि भवन्ति वै ॥४०॥ [N
 N] लक्ष्मणोऽपि वि-नश्येत नियतं शर्वरी-क्षये ।
 ओषधीनां तु चिह्नानि कथयामि महा-कपे ॥४१॥ [N
 ६०] पीतलानि' तु' पत्राणि फलानि हरितानि च ।
 ६१३] पुष्पाणि चैव तासां तु रक्तानि हरि-पुङ्गव ॥४२॥ [N
 त्वर वीर महा-बाहो रामम्' आ-मन्त्रयस्व' च ।
 ५२] वि-भीषण च' सु-ग्रीवं' जाम्ब-वन्तम् अथाऽङ्ग-दम् ॥४३॥ [N
 ४१५] एवम् उक्ते सु-बेणेन रामोऽप्य् एनम् अथाऽब्रवीत् ।'
 ४२५] गच्छ वीर महा-बाहो भ्रातृ-भिक्षां ददस्व मे ।'
 ४३५] चतुर्णाम् एव भ्रातृणाम् अस्माकं पञ्चमो भव' ॥४४॥ [N
 एवम् उक्तोऽथ' हनुमान् नादं चक्रे' कपोऽऽधरः' ।
 N] येन सा चलिता लङ्का क्षीमतश् च महोदधिः ॥४५॥ [N

१. रा, क-क्षीरोवल् हरीश्वर । २. ल, व-सुजी० । ३. रा, क-वर्ष- विहाली ॥
 ४. रा, क-०न्ति गिरिम् ॥ ५. रा, क-मार्गेषु ॥ ६. रा, क-वशातीर ॥ ७. रा,
 क-महाबल ॥ ८. प्र रा, क-निहते तु । ९. रा, क-भवति क महावीर ओषध्यो
 मन्वैजसः ॥ १०. रा, क-क्षीत० । ११. प्र-हि ॥ १२. प्र रा, क-पार्ष्णिमं० । १३. रा,
 ल, ल, व अ-सप्त० ॥ १४. अ-इत्येवमुक्तो हनुमान्बुबेणेन महीजसा । १५. अ-नास्ति ।
 १६. रा, क-मवात् ॥ १७. रा, ल, ल, व अ प्र-उक्तस्तु । १८. रा, क-वर्षैर्नाद च ॥

- पतितं पुष्प-वर्षं च दुन्दुभिश् चाऽऽहतो दिवि ।
 N] प्रणि-पत्य ततो रामम् अब्रवीद् वायु-नन्दनः ॥४६॥ [N
 वैक्लव्यं गच्छ मा देव मयि भृत्येऽव-तिष्ठति ।
 N] अहं शैलवनोपेतां सप्त-द्वीपां स-सागराम् ॥४७॥ [N
 महीम् अतीत्याऽऽगमिष्ये यावन् नोत्-तिष्ठते रविः ।
 N] रामस् तु पुनर् एवेदम् उवाच पवनाऽऽत्मजम् ॥४८॥ [N
 ५५उ] त्वर वीर स्वयां गत्या आ-नयस्व महौषधीः ।
 N] स्वस्ति तेऽस्तु महा-सत्त्व गच्छ यात्रां प्र-साधय ॥४९॥ [N
 एवम् उक्तस् तु रामेण सु-ग्रीवेणाऽङ्ग-देन च ।
 सु-वेल्म अधिसं-रुष सं-पीड्याऽऽप्युत्य चाऽम्बरम् ।
 ६३उ] जगाम त्वरया श्री-मान् उपर्य्-उपरि सागरम् ॥५०॥ [N
 व्रजन्तं चैव वि-ज्ञाय रावणः पवनाऽऽत्मजम् ।
 ६४] अब्रवीत् स्व-समीप-स्थं काल-नेमिं निशा-चरम् ।
 चतुर-मुखं चतुर-बाहुं चतुर्-दंष्ट्रं मनो-जवम् ॥५१॥ [N
 ६५] श्रूयतां वचनं मया काल-नेमे निशा-चर ।
 हनु-मान् गच्छते वीरः कुश द्वीपं मनो-जवः ॥५२॥ [N
 ६६] ओषध्य-अर्थं महा-सत्त्वो यत्र तौ वर-पर्वतौ ।
 N] द्रोणो नाम्नाऽथ चन्द्रश् च तयोर् जाता महौषधीः ॥५३॥ [N
 ताश् चाऽनेतुं प्र-यानस्य व्रज पूर्वं निशा-चर ।
 ६७] कुरु वि-भ्रं ततो गत्वा यावद् उत्-तिष्ठते रविः ॥५४॥ [N
 N] तत्र गत्वा महा-वाहो मायया कुरु चाऽऽश्रमम् ।
 ६८उ] ऋषि-रूप-धरो भूत्वा आतिथ्यं कुरु मा चिरम् ॥५५॥ [N

१. रा.-दुन्दुभ्यश्च इता । २. म-रामं प्रदक्षिणं कृत्वा मंदरं देवसेवितं ॥
 ३. प्र रा, फ-विक्लवं । ४. म-भत भारभ्य ५०-शश्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥
 ५. रा, फ-वर्ज-कमित्वा पुनरागच्छे यावदुत्ति० । ६. रा, फ-राववः ॥ ७. रा,
 फ-त्वषावद्वयमानेतव्या ॥ ८. रा, ल, ल, व अ प्र-कमित्वा वायुनंदनः ।
 ९. रा, ल, ल, व अ प्र-तत्रोत्प्लुत्य गतो वीर । १०. म-ततो निमिषमात्रेण
 वेणवाभ्यास्तारमजः । जगाम पर्वतश्रेष्ठमोषधीज्ञातमंडितम् ॥ ११. म-भत भारभ्य
 १११-शश्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति । १२. रा, फ-भाशापयन् स० ॥ १३. प्र-
 नास्ति ॥ १४ फ-मेऽव । १५. रा, फ-वर्ज-महाजवः ॥ १६. प्र रा, फ-वन्त्रो
 नामाव द्रोणश् ॥ १७. रा, व अ प्र-गच्छ सं तामानयितुं । १८. प्र रा, फ-विहावसा ।
 १९. रा, -चोत्० ॥ २०. रा, फ-वर्ज-ऋषिवत् । २१. रा, -आतिथ्यनिरतो मव ॥

- ७३पू] यत्र सा वसति ग्राहो अ-दृश्यां प्राण-हारिणी ।
 ७५उ] देवता अपि गृह्णाति का शङ्का वानरेषु च ॥५६॥ [N
 तत्र त्वयैष हन्तव्य उपायेन प्रव-गमः ।
 ७६] हनू-मति वि-नष्टे तु लक्ष्मणो न भविष्यति ॥५७॥ [N
 लक्ष्मणस्य वि-नाशेन रामोऽपि न भविष्यति ।
 ७७] रामस्य तु वि-नाशेन सु-ग्रीवोऽपि वि-नश्यति ॥५८॥ [N
 सु-ग्रीवस्य वि-नाशेन अङ्ग-दोऽपि वि-नश्यति ।
 ७८पू] अङ्ग-दस्य वि-नाशेन क्षयं यास्यन्ति वानराः ॥५९॥ [N
 ७९पू] ध्रुवम् अस्मज् जयो वीर गच्छ शीघ्रं महा-बल ।
 ६९पू] राज्याऽर्घं ते प्र-दास्यामि कृते कर्मणि राक्षस ॥६०॥ [N
 एवम् उक्तो राक्षसस् तु प्रणि-पत्य दशाऽऽननम् ।
 ८१] गतो जवेन सम्प्राऽऽप्तः शीघ्रं तं चन्द्र-पर्वतम् ॥६१॥ [N
 तस्मिन् पर्वत-पार्श्वे तु वि-दधे माययाऽऽश्रमम् ।
 ८२] अग्नि-होत्रेण दिव्येन उपवास-कृत्तोदरः ॥६२॥ [N
 जटा-मुकुट-भारेण चौर-वल्कल-संवृतः ।
 ८३] दीर्घ-श्मश्रु-धरो भूत्वा तस्थौ जाप्य-परायणः ॥६३॥ [N
 १४२उ] अ-चिरेण तु सम्प्राऽऽप्तस् तत्र कालेन मारुतिः ।
 १४३पू] अपश्यद् आ-श्रमं दिव्यं कदली-षण्ड-मण्डितम् ॥६४॥ [N
 ऋषि-रूप-धरं चैव ह्यपश्यद् राक्षसं तु तम् ।
 N] हनू-मान् अग्नि-वाद्यैव बली तस्याऽग्र-तः स्थितः ॥६५॥ [N
 १४४पू] स्व-आगतं चाऽब्रवीत् सोऽपि अब्रवीत् तं च वाग्-यतः ।
 वि-श्रमस्व कपि-श्रेष्ठ भुक्त्वा पीत्वा च गम्यताम् ॥६६॥ [N

१. रा, -०श्या प्राणहारिणी । २. रा, फ-भमोषा प्रा० । ल, ल, व प्र-०श्या प्राणहारिणी । ३. रा, ल, ल, व-गृह्णाति ॥ ३. रा, फ-०शो न भविष्यति ॥ ४. रा, फ-०दो न भविष्यति ॥ ५. अ प्र फ-वर्ज-जयं । ६. प्र रा, फ-अर्धराज्यं ॥ ७. रा, फ-डर्कं तु तद्वक्षः । प्र-डर्कस्त्वसौ रक्षः । ८. ल, ल, -वतो ज० । रा, फ-मनोज० । ९. रा, फ-वेगेन । १०. प्र-भुञ्जं तं । रा, फ-संप्राप्तम् ॥ ११. रा, फ-सोऽकार्षीत् ॥ १२. प्र-०ड्यूटेन । १३. फ-वर्ज-अप्यप० । १४. अतः परमधिकः पाठः—रा, फ-गृह्णाक्षमालां हस्तेन तस्य गमनकार्क्षया । हनुमानपि तेजस्वी पितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ १५. रा, -कालेन यत्रासौ कृतको बुधिः । १६. रा, फ-वर्ज-चौरं । १७. रा, फ-०कीर्णं ॥ १८. रा, फ-वं चापश्यत्कि-त्वाकरं । १९. रा, फ-०वाद्यय प्राह ॥ २०. रा, फ-वर्ज-रन्वताम् ॥

- १४५उ] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीन् ।
 १४६उ] श्रूयते' यदि किष्किन्धा वानराणां महा-पुरी ॥६७॥ [N
 सु-ग्रीवो वसते' यत्र वानरेशो' महा-बलः ।
 १४७] तस्य मित्रं महा-तेजा रामो दशरथाऽऽत्मजः ॥६८॥ [N
 तस्य भार्या जन-स्थानाद् घृता' सीतेति वि-श्रुता ।
 १४८] मायाविना राक्षसेन रावणेन दुर्-आत्मना ॥६९॥ [N
 तस्याऽर्थे' तु महद् युद्धं घोरं परम-दारुणम् ।
 १४९] राम-भ्राता महा-वीरो लक्ष्मणो नाम वि-श्रुतः ॥७०॥ [N
 शक्त्या' विनि-हतो' विप्र' निर्-भिन्नो' मेदिनीं गतः ।
 १५०] तस्याऽर्थेऽहम् इह प्राऽऽप्त ओषधीः प्रति तापस ॥७१॥ [N
 १५१पृ] विशल्य-करणी नाम' सेह' जाता शिलोच्चये ।
 १५२पृ] वि-लम्बो' नैव कर्तव्यो' यदि जानासि कथ्यताम् ॥७२॥ [N
 यावत् स-चन्द्र-नक्षत्रा' न रात्रिः' क्षयम् आप्नुयात्' ।
 N] तावन् मयाऽद्य गन्तव्यं गृहीत्वा परमौषधीः ॥७३॥ [N
 पानीयं पातुम् इच्छामि शीघ्रं' सं(?स)भा(?मा)व(?न)यस्व मे ।
 N] येन तृप्तिं गमिष्यामि' तत् कुरुष्व महा-तपः ॥७४॥ [N
 १५३उ] तस्य तद्-वचनं श्रुत्वा रक्षो वचनम् अब्रवीत् ।
 N] श्रूयतां वचनं मह्यं यत् सत्यं वानरोत्तमः' (?म) ॥७५॥ [N
 इदं महत् सरो दिव्यं तपसा' निर्-मितं मया ।
 १५५] अस्मिन् पीत्वा तु पानीयं मासं न भवति क्षुधा ॥७६॥ [N
 तस्य तद्-वचनं श्रुत्वा एवम् अस्त्वं इति मारुतिः ।
 १५६] अव-तीर्य सरो दिव्यं' पानीयं पातुम् उद्-यतः ॥७७॥ [N

१. रा, फ-श्रुता ते ॥ २. रा, फ-यत्र वसति वानरेशो ॥ ३. रा, फ-
 •स्थाने हृता ॥ ४. टि. सन्निधार्थः द्र० । ५. रा, -तस्या निमित्तं सुमहद्युद्धं घोरमासी-
 स्तुवा० । फ-तस्या निमित्तं सुमहायुद्धमासीस्तुवा० । ६. रा, फ-तस्य भ्राता रावणस्य
 कक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥ ७. रा, फ-क्षयतासी तावतो । ८. रा, ल, ल, ब
 अ-वीर । ९. रा, फ-निर्मलः ॥ १०. रा, फ-वर्ज-वैव इह । ११. रा, अ-वर्ज-
 •वं न च कर्तव्यं ॥ १२. रा, फ-०ग्रसिलका । १३. ल, ल, ब प्र-शर्वरी नहि
 प्रत्यवाद् । रा, फ-प्रवातीह शर्वरी ॥ १४. रा, फ-वर्ज-नास्ति । १५. रा फ-
 •राधिपः । १६. ल, ल, ब प्र-नास्ति ॥ १७. फ-नास्ति ॥

- पिबतस् तस्य पानीयं पद्म-पत्र-पुटेन तु ।
 १५७] उदकाऽभ्यन्तरे ग्राही पादं जग्राह दक्षिणम् ॥७८॥ [N
 ततस् तां स महा-वेगो हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 १५८] स्थले नि-पातयित्वा तु नखैस् तीक्ष्णैर् व्य-अदारयत् ॥७९॥ [N
 १५९पू] नि-हता तत्-क्षणे दिव्या साऽऽकाशेऽधि-ष्ठिताऽब्रवीत् ।
 N] कस् त्वं वानर-रूपेण मम मृत्युर् इहाऽऽगतः ॥८०॥ [N
 श्रोतुम् इच्छा (?च्छे) महा-बाहो किम्-अर्थं त्वम् इहाऽऽगतः ।
 N] ग्राह्यास् तु वचनं श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥८१॥ [N
 मा वि-षादं कुरु त्वं हि मरणं प्रति सुन्दरि ।
 N] हनू-मान् वायु-पुत्रोऽहं सम्प्राऽऽप्तो गन्ध-मादनम् ॥८२॥ [N
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा ग्राही वचनम् अब्रवीत् ।
 N] मां वि-जानीष् अप-सरसं विद्युन्-मालेति वि-श्रुताम् ॥८३॥ [N
 १६०] गच्छन्त्याऽऽकाश-मार्गेण स्वर्-भानुर् दीप्त-विग्रहः ।
 १६१] ऋषिर् मयाऽव-धृतो हि तेनाऽहं पातिता भुवि ॥८४॥ [N
 १६२उ] अव-लिप्तेति स क्रोधान् माम् उवाच महा-भुनिः ।
 १६४उ] गच्छ ग्राही भवस्वेति शप्ताऽहं तेन वानर ॥८५॥ [N
 इहाऽहं वसती मद्र वर्षाणाम् अयुतं शतम् ।
 १६५] उक्ता च तेन ऋषिणा दीप्त-क्रोधेन मान-द ॥८६॥ [N
 यदा वीरो हनू-मांस् त्वां ग्रहोप्यति जले गताम् ।
 १६६] तदा शपाद् वि-मोक्षस् ते भविष्यति न संशयः ॥८७॥ [N
 १६७उ] दिष्ट्या त्वम् इह सम्प्राऽऽप्तः शपाच् चाऽहं वि-मोक्षिता ।
 १६८पू] भृशं प्रीताऽस्मि ते वीर राघवाऽऽज्ञां प्र-कुर्वतः ॥८८॥ [N
 पापाऽऽत्मा इ एष दुर्-बुद्धिर् यम् एनं मन्यसे ऋषिम् ।
 N] जहि रथो महा-मायं विप्र-वेशं महा-बल ॥८९॥ [N

१. रा, फ-वर्ज-सु । २. रा, फ-महाबाहुर । ३. ल, ल, व प्र-पवना-
 ल्लवः । ४. रा, फ-स्वकं निपात० ॥ ५. अ प्र फ-नास्ति ॥ ६. रा, नास्ति ॥
 ७. रा, रामवृत्तोऽहं । ८. फ-नास्ति ॥ ९. ल, ल, व-ततस् ॥ १०. रा, अ-
 वर्ज-स ॥ ११. रा, फ-वर्ज-० क्लिप्तो हि ॥ १२. रा, -जलेचरी । १३. रा, अ-
 संप्राप्तमोक्षा त्वं । १४. अ-० प्वसि । १५. रा, फ-वर्ज-निरामया ॥ १६. ल, ल, व
 प्र-मस्माद् । रा, फ-वैव ॥ १७. रा, अ-बुधि । १८. रा, फ-वर्ज-द्वय ।
 १९. ल, ल, व प्र-० मावो । २०. ल, ल व प्र-० वेतो ॥ रा, वैवधिर् ॥

- एष राक्षस-राजेन रावणेन दुर्-आत्मना ।
 N] प्रेषितस् त्वद्-विनाशाय काल-नेमिर् निशा-चरः ॥६०॥ [N
 इत्य् उक्त्वा वायु-पुत्रं सा अप्सरा काम-रूपिणी ।
 N] अन्तर्-धानं गता तत्र दृश्यमाना हनू-मता ॥९१॥ [N
 N] ग्राह्यां गतायां हनु-मांश् चिन्तयामास बुद्धि-मान् ।
 १७४पू] रक्षसां सदृशान्य् अस्य दृश्यन्ते चरितानि हि ॥९२॥ [N
 सु-व्यक्तं राक्षसो ष् एष पाप-बुद्धिर् नृशंस-कृत् ।
 १७५] न हि जानाति मन्दाऽऽत्मा स्व-मृत्युं माम् इहाऽऽगतम् ॥९३॥ [N
 N] इत्य् एवं चिन्तयित्वा तं प्राऽऽह गत्वा निशा-चरम् ।
 तिष्ठ पाप दुर्-आचार न मे जीवन् वि-मोक्ष्यसे ॥९४॥ [N
 १७६] तस्य तद् वचनं श्रुत्वा काल-नेमिर् निशा-चरः ।
 १७७पू] रूपं वि-कुरुते घोरो दश-नल्वं प्रमाण-तः ॥९५॥ [N
 ऊर्ध्वं तु योजनं पञ्च धुन्वन् रूक्षाञ् छिरो-रूहान् ।
 N] अष्टौ दंष्ट्राः सु-तीक्ष्णाऽग्राः सृक्किणीं चोपसं-लिहन् ॥९६॥ [N
 विवृत-नयनो घोरो मेष-स्तनित-निःस्वनः ।
 N] अर्ध-दग्धम् अलातं तु प्र-गृह्णाऽभ्य-एति तं हरिम् ॥९७॥ [N
 १७९उ] हनू-मान् अपि दुर्-धरो दश-योजनम् आ-यतम् ।
 N] रूपं कृत्वा सु-विपुलं महा-कायो महा-बलः ॥९८॥ [N
 उत्-प्लुत्याऽऽकाश-मार्गे तु न्य-अपतद् रक्षसो हृदि ।
 N] तलेनैव जघानाऽऽशु वज्रपातोपमेन तम् ॥९९॥ [N
 N] स विनिभिन्न-मस्तिष्कः शिरः-स्फुटित-बन्धनः ।
 गताऽसुर् नि-पपातोर्व्या काल-नेमिर् निशा-चरः ॥१००॥ [N
 १८३] तं नि-हत्य महा-नादं ननाद स महा-कपिः ।
 १८४पू] तेन नादेन गन्धर्वाः प्र-बुद्धाः शैल-वासिनः ॥१०१॥ [N
 N] असि-शक्ति-धराः पेतुर् गदा-मुसल-पाणयः ॥

१. रा, फ-वर्ज-वालि ॥ २. रा, अ-मीमं । ३. रा, वर्ज-दशकल्पं ॥
 ४. रा, फ-वापि सं० ॥ ५. रा, फ-वर्ज-विवृते नयने घोरे । ६. रा, च ।
 ७. रा, ल, व प्र-भ्यर्धितो । अ-०आभिहतो ॥ ८. रा, फ-राक्षसोपरि ॥ ९. रा,
 फ-धिरं स्फु० । १०. रा, फ-विशीर्ण इव पर्वतः ॥ ११. रा, फ-वर्ज-मुमुक्षु० ।

- १८४३] वि-लोकयन्तः सहसा सं-नद्धाः' सर्व-तो दिशः ॥१०२॥[N
 वं-८३] हत्वा निशा-चरं घोरं हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 १] आ-रुरोह गिरेः' शृङ्गं नाना-रत्न-विभूषितम् ॥१०३॥[N
 आ-रूहन् स महा-शैलं गन्धर्वैर् अन्व-अरुच्यत ।
 २] कस् त्वं वानर-रूपेण सम्प्राऽऽप्तो निशि दारुणे ॥१०४॥[N
 गन्धर्वाणां वचः श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ।
 ३] श्रुता वो यदि किष्किन्धा जम्बू-द्वीप-समाश्रया ॥१०५॥[N
 ४पू] वानराऽधिपतिस् तत्र सु-ग्रीवो नाम वि-श्रुतः ।
 मित्रकार्याऽर्धम् उद्-युक्तो रावणेनाऽथ वि-ग्रहे ॥१०६॥[N
 ६] मित्र-भ्राता राक्षसेन शक्त्या च विनि-पातितः ।
 ७उ] तद्-अर्थं सम्प्र-यातोऽहम् ओषधीः' प्रति पर्वतम् ॥१०७॥[N
 ८पू] विशल्य-करणीं नाम जानेऽहं परमौषधीम् ।
 N] वि-भ्रं न मे प्र-कर्तव्यं प्र-सादं कर्तुम् अर्हथ ॥१०८॥[N
 ८उ] अहं वानर-राजस्य भृत्यस् तु परमैर् गुणैः ।
 ९पू] हनू-मान् इति वि-ख्यातः स्वाम्य-अर्थे प्राऽर्थायामि वः ॥१०९॥[N
 १२उ] हनू-मतो वचः' श्रुत्वा गन्धर्वोस् ते महा-बलः ।
 विचित्र-कवचाः' सर्वे नानाप्रहरणोद्यताः ।
 १३] कोलाहलं प्र-कुर्वन्तः साऽऽयुधाः समभ्य-अद्रवन् ॥११०॥[N
 N] ततो हनू-मता तूर्णं कृत्वा रूपं च दारुणम् ।
 १७उ] लाङ्गलेनाऽऽहताः' के-चित् के-चिद् दन्तैर् वि-दारिताः ।
 सुहृतेनाऽऽहताः सर्वे गन्धर्वा युद्ध-दुर्मदाः ॥१११॥[N
 N] हत्वा गन्धर्व-वीराणां सहस्राणि चतुर-दश ।
 २१पू] पर्य-अटन् स गिरिं सर्वं नैवाऽपश्यद् इहौषधीः' ॥११२॥[N
 चिन्तयामास हनु-मांस् तस्याश् चिह्नं न लक्षये' ।

१. प्र-सजादाः ॥ २. रा, अ-कूरं । ३. रा, क-गिरिं रम्यं ॥
 ४. रा, वरु-कथं ॥ ५. रा, क-वर्ष-इक्ष्वाको । क-संयुक्तो ॥ ६. रा, -
 ०षी । ७. क-प्रेषितो वनं ॥ ८. ल, ल, अ प्र-प्रवरीषधी ॥ ९. रा, क-
 ०महत्तमं । १०. रा, क-०प्रबलनाः । ११. रा, -नाशि ॥ १२. रा, -कांगले ० ॥
 १३. रा, क-नापश्यत् । १४. रा, -मही ० । रा, क-महीषधि ॥ १५. रा, क-
 कृते कर्मणि निष्कटे ।

- N] स चिरं चिन्तयित्वा तु हृदये न व्य-अदूयत ॥११३॥[N
 २०५] ततो द्रुमलताऽऽकीर्णं सिंह-व्याघ्र-समाकुलम् ।
 २१३] मृगयंश् च सम्-अन्तात् तु न पश्यति महौषधीः ॥११४॥[N
 अचिन्तयच्च च तेनाऽथ किं करोमीऽति वै तदा ।
 यद्य् अहं न नयिष्यामि कथं द्रक्ष्यामि पार्थिवम् ।
 N] वानराणां च सर्वेषाम् अव-हास्यो भवाम्य् अहम् ॥११५॥[N
 N] इमम् एव नयिष्यामि पर्वतं गन्ध-मादनम् ।
 २५५] नानाद्रुमलताऽऽकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥११६॥[N
 १७५] ततः सम्-अभवद् युद्धं गन्धर्वैः सु-महाबलैः ।
 N] पुरा त्रि-(१ति)विक्रमे सोऽ(१णाऽ)थ बलि-(१ली)य-(१यु)ज्ञो(१दे) महाऽऽत्मनः^१
 उत्-पाठ्य शिखरं तस्य पर्वतस्य महा-कपिः ।
 N] चूर्णयामास तान् सर्वान् गन्धर्वान् काल-चोदितान् ॥११८॥[N
 मुहूर्ताद् एव ते सर्वे सं-क्रुद्धेन हनू-मता ।
 १९] त्रयः कोट्यो हतासु तत्र गन्धर्वाणां महाऽऽत्मनाम् ॥११९॥[N
 हत्वा गन्धर्व-राज्ञोऽसौ गिरिम् आ-रूढे ततः ।
 N] नानाद्रुमलताऽऽकीर्णं सिंह-व्याघ्र-निषेवितम् ॥१२०॥[N
 वि-चिन्वानः सम्-अन्ताच्च च गिरि-श्रेष्ठे महौषधीः ।
 N] न ज्ञातवान् स वै तत्र चिन्ताम् अभ्य-अगमत् कपिः ॥१२१॥[३०उ
 तस्य बुद्धिः सस्रुत्-पञ्चा हनू-मतो महाऽऽत्मनः । [३१५
 N] बहु-त्त्वान् नोप-गच्छामि विश्ल्य-करणीं तथा ॥१२२॥[N
 २२५] इदम् एव नयिष्यामि गृहीत्वा शिखरं गिरेः । [३१उ
 N] प्र-गृह्य यदि गच्छामि तन् मे स्यात् सु-कृतं कृतम् ॥१२३॥[३३५
 N] मार्गमाणे महा-दोषः कालस्याऽति-न्यतिक्रमः ।^{१०} [N
 कालाऽत्यये महा-दोषो वैरस्यं च महद् भवेत् । [३३उ

१. जतः परमधिकः पाठः—प्र-ते सम्मताश्चौषधयो गन्धर्वास्ते महा-
 बलाः ॥ २. अ प्र फ-वर्ण—०ना ॥ ३. रा, ल, ल, अ-०वितः ॥ ४. म-
 चिन्तामभ्यगमदीमानपश्चंलां महौषधीम् ॥ ५. म-मास्तेर्मास्तीजसः । ६. म-
 नास्ति ॥ ७. म-प्रास्य नेष्वाभि दक्षिणं । ८. म-जगृहीरवैव गच्छामि विश्ल्यकरणीं
 यदि ॥ ९. ल, ल, व अ प्र-०माणो । १०. म-नास्ति । ११. म-च दोषः स्वाद्विज्ञानं ।

- २४] इति सं-चिन्त्य' मनसा उन्-ममाथ' महा-गिरिम् ॥१२४॥ [३४पू
 २७पू] नाना-तरु-गणाऽऽकीर्ण' नाना-धातु-विभूषितम् । [३५पू
 २५उ] अनेक-रत्न-निलयं शिला-पादप-शोभितम् ॥१२५॥ [N
 वापीषु भ्रान्त-विहगं लीन-विद्याधरोरगम् । [३६पू
 २६] सिंह-व्याघ्र-समाकीर्णं गज-यूथ-समाकुलम् ॥१२६॥ [N
 २८पू] शत-योजन-विस्तीर्णं ततो विंशतिम् आ-यतम् । [N
 २९पू] उत्-पाटयित्वा बाहुभ्यां लीलयां चाऽचलोप(१)त्त)मम् ॥१२७॥ [३५उ
 N] ततस् तं पर्वतं गृह्य आ-काशेन स गच्छति । [३६उ
 २९उ] पतन्ति शिखरात् तस्माल् लताभिः सह पाद-पाः ॥१२८॥ [N
 वि-द्रुताः शर-भाः सिंहा व्यालाश् च महिषा गजाः ।
 N] उत्-पाद्य शैलं बाहुभ्याम् आ-जगाम महा-बलः ॥१२९॥ [N
 खे-चरैः स्तूयमानस् तु स-विद्याधरकिन्नरैः ।
 N] आ-जगाम हरि-श्रेष्ठो द्वितीय इव पर्वतः ॥१३०॥ [N
 N] पुष्प-वृष्टिं वि-मुञ्चन्ति गतं मार्गं हरीऽऽधरम् ।
 ३२पू] स-विद्याधरगन्धर्वा देवाश् च सह किं-नरैः ॥१३१॥ [N
 N] वायु-शुल्याश् च ते सर्वे सं-स्तुवन्ति हरीऽऽधरम् ।
 ३२उ] अब्रवन् वि-स्मिता दृष्ट्वा हनू-मन्तं विहायसि ॥१३२॥ [N
 त्रैलोक्येऽपि न पश्यामो महतां कर्म चेदशम् ।
 ३३] यो हि कुर्याद् इदं कर्म गन्धर्वाणां वधं रणे ॥१३३॥ [N
 पर्वतोत्पाटनं चैव कोऽन्यः कुर्याद् धनू-मतः ।
 ३४] साधु साधु महा-वीर्यं वि-क्रान्तोऽसि महा-बलः ॥१३४॥ [N
 ३५पू] श्लापाद् वि-मोक्षिता चैव गन्ध-(?विष्णु)माली(?ला) त्वयाऽपसराः ।
 N] त्रयो गन्धर्व-क्रोध्यस् तु हतास् ते निमिषेण वै ॥१३५॥ [N
 ३५उ] इमम् ओषधि-सम्पूर्णं पर्वतं गृह्य गच्छसि ।
 N] वायोस् तु वचनं श्रुत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥१३६॥ [N

१. म-निश्चित्य । २. म-निष्पक्षं गिरिकटं ॥ ३. म-कुलं नागतकलं ।
 ४. म-नास्ति ॥ ५. म-नास्ति ॥ ६. ल, ल, व-विष्णीं । ७. म-हस्ताभ्यां समको-
 डपत् । ८. म-प्र-नास्ति ॥ ९. म-परिगृहीत्वा प्रवपी लण्कैकशिकरं महत् ।
 १०. म-अथ आरभ्य १९९-तमश्लोकं वाचन्नास्ति । ११. म-नास्ति ॥ १२. रा,
 ल, ल, व म-हनूमतं ॥

लक्ष्मणं जीवयिष्यामि आज्ञां कुरु मम ए-बो ।

अभि-वाद्य पितुः पादौ जगाम स कपोऽऽश्वरः ।

N] खे-चरैः स्तूयमानस् तु स-विद्याधरकिष्करैः ॥१३७॥[N

N] रावणेनाऽपि क्रुद्धेन विदित्वा वि-क्रमं रिपोः ।

बं-८४, १३३] राक्षसाः पूर्वम् आ-दिष्टा गृह्यतां वानराऽधमः ॥१३८॥[N

N] नि-हते वानरे त्व् अद्य अर्ध-राज्यं ददाम्य् अहम् ।

!तस्य राज्यं प्र-दास्यामि? तिष्ठध्वं खे निशा-चराः ॥१३९॥[N

१४] रावणस्य वचः श्रुत्वा ये प्र-धाना महा-बलाः ।

१५पू] गृहीत्वा शर-निस्त्रिशान् नि-पेतुस् ते मही-तलम् ॥१४०॥[N

स्थूल-दंष्ट्रा महा-नादा अष्ट-दंष्ट्राश् च राक्षसाः ।

१२] उल्का-गुह्यो महा-वक्त्रश् चतुर्-नेत्रो महा-बलः ॥१४१॥[N

१३पू] हस्ति-कर्णो द्वि-जिह्वश् च महा-वक्त्रो महा-बलः ।

N] रक्ताऽक्षः पिङ्गलाऽक्षश् च दंष्ट्रोदर-महोदरौ ॥१४२॥[N

बक्र-नासो वि-नासश् च काक-तुण्डः स-भैरवः ।

N] गृध्र-तुण्डश् च हस्त्य-अश्वः काककुवदनाव् उभौ ॥१४३॥[N

उल्का-केशो महा-कायो हस्ति-पादश् च राक्षसः ।

N] एते चाऽन्ये च बहवो रावणस्य हितैषिणः ॥१४४॥[N

१५उ] आ-वृत्य गगनं तस्थुर् हनूमद्-वध-काक्षया ।

N] मायाविनो महा-वीर्या मायां कुर्वन्ति राक्षसाः ॥१४५॥[N

१८उ] शक्रो वैश्रवणः के-चिद् यमो वरुण एव च ।

१९पू] ब्रह्मा विष्णुः स्वयं रुद्र आदित्यो वायु-शीतगू ॥१४६॥[N

ऋषयः पितरो देवाः के-चिद् भूता हुताऽशनाः ।

यतन्ते राक्षसाः सर्वे देवा भूत्वा महा-बलाः ।

N] आ-वृत्य गगनं तस्थुर् हनू-मान् येन गच्छति ॥१४७॥[N

हनू-मान् अपि तेजस्वी गृहीत्वा शिखरं गिरेः ।

N] आ-जगाम महा-तेजा लीलया स हरीऽऽश्वरः ॥१४८॥[N

स तैर् बहुभिर आ-वृत्य शक्ति-शूल-धरैस् तथा ।

N] नि-रुद्धः स महा-वीर्यः पद्म-गैर् इव पर्वतः ॥१४९॥[N

१. प्र-० कक्षिणः । २. अ-जत जारम्ब १४७-शक्रोक्तस्य पंचमपाठपर्यंत
मास्ति ॥ ३. रा, ल, प्र-० सप्तः ॥

- N] वि-ज्ञातास् ते ततः सर्वे हनू-मता महौजसा ।
 १९३] अत्रवीद् राक्षसान् सर्वान् वि-हस्य पवनाऽऽत्मजः ॥१५०॥[N
 यदि रुद्र-गणाः सर्वे युद्धाऽर्थम् इह चाऽऽगताः ।
 N] तथाऽपि तान् हनिष्येऽहं राक्षसाऽर्थे समुद्-यतान् ॥१५१॥[N
 यदि प्राऽऽप्तास् त्रयो लोकाः स-देवाऽसुरपन्नगाः ।
 २०] सह सर्वान् हनिष्यामि का शङ्का मम राक्षसैः ॥१५२॥[N
 तच् छ्रुत्वा वचनं ते तु हनू-मन्तं समन्त-तः ।
 N] पूरयज् छर-वर्षेण राक्षसाः पवनाऽऽत्मजम् ॥१५३॥[N
 N] स हन्यमानो बहुभिर् न चकम्पे महा-बलः ।
 २२५] बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य पद्भ्याम् एव स युध्यति ॥१५४॥[N
 २४३] बद्ध-लाङ्गूल-पाशेन पद्भ्यां प्र-हरते कपिः ।
 N] कस्य-चिद् बल-वद् वक्त्रं कांश्-चित् कर्णाद् अगृह्यत ॥१५५॥[N
 कांश्-चिज् जग्राह चरणे जानुभ्यां निष्-पिपेष च ।
 २३] नमज्ज बाहु-वक्षांसि कांश्-चिन् नेत्रैर् व्य-अयोजयत् ॥१५६॥[N
 एवं ते राक्षसाः सर्वे स-विधाभरचारणाः ।
 २८] साधु साध्व इति तं वीरं पुष्य-वर्षैर् अवाऽकिरन् ॥१५७॥[N
 तस्मिन् वि-भदे तुष्टुले स्थूल-जङ्घो महा-जवः ।
 एक एव प्र-दुद्राव निः-श्वसन्न उर-गो यथा ॥१५८॥[N
 ३१] स गत्वा रावणे सर्वं स्व-सैन्यस्य न्य-अवेदयत् ।
 हताः सर्वे महा-वीरा ये बलिष्ठा निशा-चराः ।
 ३२] एकेन कपि-मुख्येन लीलया रण-मूर्धनि ॥१५९॥[N
 अहम् एको महद् युद्धं तदा तस्य महा-प्रभो ।
 ३३] कथं-चिद् एव सम्प्राऽऽप्तस् तव राजन् नि-वेदितुम् ॥१६०॥[N
 तस्य तद् माषितं श्रुत्वा राक्षसस्य महाऽऽत्मनः ।
 ३४] दीर्घम् उष्णं च निः-श्वस्य न किं-चिद् इति चाऽप्रवीत् ॥१६१॥[N
 दैवम् एव परं मन्ये पौरुषं तु निर्-अर्थकम् ।
 ३५] यत्र वानर-मात्रेण राक्षसा बहवो हताः ॥१६२॥[N
 हनू-मांश् च महा-तेजा नि-हत्य रजनी-चरान् ।
 N] आ-जगामाऽचलं गृह्य जगर्ज च महा-बलः ॥१६३॥[N

- तस्य नादं ततः श्रुत्वा सर्वे ते हरि-यूथपाः ।
 N] हनू-मान् इह सम्प्राऽऽप्त इति हर्षम् उपा-गतः ॥१६४॥ [N
 राघवोऽपि रवं श्रुत्वा हनू-मतो महाऽऽन्मनः ।
 N] बाष्प-पर्याकुले नेत्रे प्र-मृज्य मुदितोऽभवत् ॥१६५॥ [N
 स-विधुद् इव जीमूतस् तोय-पूर्णो नभस्-तले ।
 N] आ-जगाम गृहीत्वाऽथ हनू-मान् सौषधिं गिरिम् ॥१६६॥ [N
 वं-८३] स चाऽऽगम्य महा-तेजा भूमौ न्य-अस्य मही-धरम् ।
 ४०] वि-नीतश् चाऽञ्जलिं कृत्वा हनू-मान् वाक्यम् अब्रवीत् ॥१६७॥ [३७
 ४१पू] उपाऽऽगम्य ततो रामं वि-ज्ञापयति बुद्धि-मान् ।
 N] वि-ज्ञाप्य राम-सुग्रीवौ किं तु राजन् नि-बोध मे ॥१६८॥ [N
 ४१उ] ताम् ओषधिं न जानामि गृहीत्वा शैलम् आ-गतः ।
 ४५पू] व्यतिक्रम-कृतं दोषं तन् मम श्वन्तुम् अर्हथ (?) ॥१६९॥ [३८
 बहु-विघ्नानि मार्गे मे तन् नाऽहं शीघ्रम् आ-गतः ।
 ४४] विघ्न-करा दुर्-आत्मानो नि-हताः कूट-राक्षसाः ॥१७०॥ [N
 एवं कथयमानं तं प्र-गृह्य पवनाऽऽत्मजम् ।
 N] सु-पेणो वानर-श्रेष्ठो रामः सु-ग्रीव एव च ॥१७१॥ [३९
 ४९उ] साधु वीर महाऽर्होऽसि यस्य चेदक् पराऽऽक्रमः ।
 N] तस्मिन् बभूवुर् हृष्टाश् च रणे वानर-पुङ्गवाः ॥१७२॥ [N
 N] दृष्ट्वा हनु-मतः कर्म वि-स्मयं जग्मुर् उत्-तमम् ।
 स प्र-शस्य हनू-मन्तं सु-पेणं राघवोऽब्रवीत् ॥१७३॥ [N
 ५०] मृगयस्व महा-प्राज्ञ ओषधीः पर्वते शुभे ।
 ५१पू] रम्यं गिरिं तम् आ-रूढः सु-पेणो वानराऽधिपः ॥१७४॥ [N
 ५२] नाना-ना(?)न-समाकीर्णं नाना-धातु-विचित्रितम् ।
 ५१उ] पश्यमानो महा-शैलं दिव्यौषधि-विभूषितम् ॥१७५॥ [N
 ताम् ओषधिं ततो गृह्य अव-तीर्णो मही-तले । [N
 ५४] शिलायां जर्जरी-कृत्य सु-पेणो वानरोत्तमः ।"

१. अ-नास्ति ॥ २. ल, --तोऽब्रवीत् ॥ ३. अ-स्वानीय च महावेगात्तच्छैल-
 सिखरं हरिः । विभवबाहू हनुमान्पुपेणमिदमब्रवीत् ॥ ४. प्र-विज्ञाप्यौ । ५. अ-
 नास्ति । ६. अ-भोषधीं नावगच्छामि तामिह हरिपुंगव । तदिदं सिखरं सर्वं
 निरेकस्य मवाहृतम् ॥ ७. अ-नास्ति ॥ ८. अ-एवं कथयमानं तं प्रसस्य पवनात्मजम् ॥
 ९. अ-नास्ति ॥ १०. अ अ-नास्ति ॥ ११. अ-सुपेणो वानरश्रेष्ठस्तामुत्पाठ्य महीषधीम् ।

- लक्ष्मणाय ददौ नस्यं शल्येषु च महा-द्युतिः' ॥१७६॥ [४१
 ५५] वि-शल्यं च' समा-घ्राय लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 ५६] वि-शल्यो वि-रुजः श्री-मान् उद्-अतिष्ठन् मही-तलात् ॥१७७॥ [४२
 ५९] समुत्थि (व-स्थितं) तु हरयो भू-तलात् प्रेक्ष्य लक्ष्मणम् । [४३
 N] वि-स्मिताश्च च बभूवुस् ते सर्वे वानर-राक्षसाः ॥१७८॥
 N] दृष्ट्वा हनु-मतः कर्म तत् सुरैर् अपि दुष्-करम् । [४०
 ६०] साधु साध्व इति ते प्रीता हनू-मन्तम् अपूजयन् ॥१७९॥ [४३
 राघवः परम-प्रीतः प्र-शस्य पवनाऽऽत्मजम् ।
 N] भ्रातरं चैव धर्माऽऽत्मा प्रीताऽऽत्मा रघु-नन्दनः ॥१८०॥ [N
 एष एहीऽत्य् अन्नवीत् प्रीतो लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ।
 ५७] स-स्रजं सस्वजे गाढं वाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥१८१॥ [४४
 ५८] अन्नवीच् च परि-ष्वज्य सौमित्रिं राघवम् तदा ।
 ५९] दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात् पुनर् उत्थि (व-स्थितं) तम् ॥१८२॥ [४५
 न मे वीर जयेनाऽर्थः सीतया जीवितेन वा ।
 N] कश्च मे जीवितेनाऽर्थस् त्वयि पञ्च-त्वम् आ-गते ॥१८३॥ [४६
 एवम् आ-भाष्य सौमित्रिं रामो मारुतिम् अन्नवीत् ।
 ६१] त्वत्-प्रसादेन पश्यामि लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥१८४॥ [N
 व-८५] पञ्च-स्वं यद् अयं यातो लक्ष्मणो मारुते मम ।
 ६] नैव मे वि-जयेनाऽर्था न मैथिल्या न चाऽऽत्मना ॥१८५॥ [N
 ७] इत्य एवं वदतस् तस्य राघवस्य महाऽऽत्मनः । [४७
 N] लक्ष्मणोऽपि समुत्था (व-स्था) य पर्य-अप्वजत मारुतिम् ॥१८६॥ [N
 १३] सर्वे ते हर्षम् आ-पन्ना वानराः काम-रूपिणः ।
 व-८४] अ-पूर्वं पर्वतं दृष्ट्वा कौतूहल-समन्विताः ॥१८७॥ [N
 २] ततस् ते वानराः सर्वे राघवं वाक्यम् अब्रुवन् ।
 ३] कौतूहलं महा-राज अस्माकं पर्वतं प्रति ॥१८८॥ [N

१. म-मन्तः शल्ये च शुभ० ॥ २. म-तां विसर्वा । ३. म-सीमं ॥ ४. म-
 तनुशिवतं । ५. म-नास्ति ॥ ६. रा, -वीरहा । ७. म-दृष्ट्वास्ते शुभेण प्रथम० ॥
 ८. म-नास्ति ॥ ९. म-रामो । १०. म-सस्वजे कोहगढं च ॥ ११. म-
 रघुमन्तः । १२. म-नास्ति ॥ १३. म-को वि मं जीवितस्वावत् ॥ १४. म-नास्ति ॥
 १५. म-अत आरम्भ १९०-तम-श्लोकं वाचकास्ति ॥

- N] अतु-ज्ञां देहि राजेन्द्र पर्वताऽऽरोहणे प्र-क्षो ।
 ३उ] दत्ताऽनुज्ञास् तु रामेण सु-ग्रीवेण च वानराः ।
 N] ते तु दृष्ट-तमा भूत्वा आ-रोहन्ति समन्त-तः ॥१९८९॥[N
 मक्षयन्तः पिबन्तश् च लोरयन्तश् च पर्वते ।
 ५] क्षणेन वानरास् तृसां मधु-मत्ताश् च सर्व-श्च ॥१९९०॥[N
 मक्षयित्वा फलान् दिव्यान् पीत्वा पानीयम् उत्-तमम् ।
 ६] अव-तीर्णाः समन्ताच् च वानराः काम-रूपिणः ॥१९९१॥[N
 अव-तीर्णेषु तृसेषु वानरेषु महाऽऽत्मसु ।
 ७] रामोऽब्रवीच् च सु-ग्रीवं हनू-मान् उच्यतां कपिः ।
 ८पू] नीयतां पर्वतस् तत्र त्वयाऽऽनीतो यतो ह्य अयम् ॥१९९२॥[N
 ९पू] राघवस्य वचः श्रुत्वा हनू-मान् वानरेश्वरः ।
 १०पू] बाहुभ्यां पर्वतं गृह्य जगाम वि-मलेऽम्बरे ॥१९९३॥[N
 वं-८५] दैवतैः स्तूयमानस् तु तथा तुम्बुरु-नारदैः ।
 २] अप्सरो (?रैर्) गीयमानस् तु तथा किन्नर-चारणैः ॥१९९४॥[N
 १पू] स्व-स्थाने स्थापयित्वा तं न-रां नग-सत्तमम् ।
 ३उ] पुनर् आऽयाज् जवेनाऽऽशु ज्ञापाज् ज्वर इव च्युतः ॥१९९५॥[N
 रामस्य त्वरिते गत्वा वि-नयेन कृताऽञ्जलिः ।
 N] ननाम क्षिरसा पादौ सु-ग्रीवस्य च धी-मतः ॥१९९६॥[N
 तं प्र-क्षस्य हनू-मन्तं सु-ग्रीवं स-विभीषणम् ।
 N] ते सर्वे हर्षम् आ-पन्ना दृष्ट्वा लक्ष्मणम् उत्थि(द्-स्थि)तम् ॥१९९७॥[N
 N] ततोऽब्रवीन् महा-तेजा लक्ष्मणो राघवं तदा । [N
 ७उ] भिन्न-क्षिथिलया वाचा स-क्रोधो रावणं प्रति ॥१९९८॥[४७उ
 प्रति-ज्ञातं प्रति-ज्ञाय पुनः सत्य-पराऽऽक्रम ।
 ८] लघुः कश्-चिद् इवाऽतेजास् तेनैवं वक्तुम् अर्हसि ॥१९९९॥[४८
 न प्रति-ज्ञां तु कुर्वन्ति वि-तथां साधवोऽन्-अथ ।
 ९] लक्षणं तु महत्-त्वस्य प्रति-ज्ञा-प्रतिपालनम् ॥२००॥[४९
 तद् अलं मत्-कृते नैव नैराक्ष्यम् उप-गम्यते ।

१. प्र-वास्ति ॥ २. रा, हा, क, च अ-तुसा । प्र फ-सर्वे ॥ ३. वि. कार्यः
 उं. प्र, ॥ ४. क, -ममदुच ॥ ५. अ-स्त्वत्वा शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥
 ६. प्र-वास्ति ॥ ७. अ-नेदं । ८. अ-रूपकत्वे ।

- १०] वधेन रावणस्याऽथ' प्रतिज्ञा-प्रतिपालनम्' ॥२०१॥[५०
 नहि जीविष्यते राम तव चाप-पथं' गतः ।
 ११] नदत्सु' तीक्ष्ण-दंष्ट्रस्य सिंहस्येव महा-गजः ॥२०२॥[५१
 अहं तु वधम् इच्छामि शीघ्रं तस्य' दुर्-आत्मनः ।
 १२] यावद् अस्तं न यात्य् एष कृत-कर्मा दिवा-करः ॥२०३॥[५२
 तम इव किरणैः सहस्र-रश्मिः
 शर-किरणैर् जहि रावणं सु-तीक्ष्णैः ।
 रण-शिरसि नि-पातितस्य' वक्त्रं
 १३] मुदित-मनाः समवेक्षितुं त्वरेऽहम् ॥२०४॥[N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे लक्ष्मण-सञ्जीवनं
 नामैकाशीतितमः सर्गः ॥ ८१ ॥

१. म-०स्वाद्य प्रतिज्ञां परिपालय । २. अ-नास्ति ॥ ३. म-बाणपथं ।
 ४. म-नर्दतस् ॥ ५. म-नस्य ॥ ६. म-पाति० ॥ ७. अतः परमधिको विपर्वस्तत्र
 पाठः—रा. फ-असंगृह्य यदि गच्छेयमुपहासो भविष्यति । सर्वे तु पर्वतं हत्वा
 प्रयास्ये मा विलम्बितः ॥ तत्र हास्यति वैद्योऽसौ सुषेणः परमौषधिम् ।
 यस्मिन् हि शैले संजाता मोषधी च सुखावहा ॥ प्रागर्काद्वधगच्छेति
 सुषेणो मां यथाऽब्रवीत् । इति संखिन्य बलवानवतीर्थ गिरेस्तदा ।
 उत्पाटने तु शैलस्य चकार प्रतिमान्मतिम् ॥ ततो द्रुमलताकीर्णं
 नानारत्नोपशोभितम् । सिंहव्याघ्रगजाकीर्णमुज्जहार महागिरिम् ॥
 न्यपतन् गिरिभृंगाणि द्रुमवल्लीगणास्तथा । पक्षिणो विद्रुताः सर्वे पर्वता-
 स्फोटनेन तु ॥ दशयोजनविस्तीर्णं पञ्चयोजनमायतम् । दोर्भ्यामुद्गृह्य
 तं शैलमुत्पात विहायसा ॥ ततस्तं पर्वतं हत्वा शीघ्रं स प्रवगोत्तमः ।
 जगामाकाशमाविश्य लीलया वायुनन्दनः ॥ अथ देवगणाः सर्वे पुरन्दर-
 पुरोगमाः । पुष्यवर्षैरभ्यकिरन् गच्छन्तं कपिकुञ्जरम् । गीयमानोऽप्सरोगणैः
 स्नूयमानो महर्षिभिः ॥ इत्यार्षे रामायणे कालनेमिवध जोषधीहनुमत्पत्न्यागमनं
 नाम सर्गः ॥ एतस्मिन्नन्तरे वायुः प्रववौ सुखशीतलः । झीणाकारास्तथा
 ताराः प्रत्यूषः समपद्यत ॥ अस्तं प्रयातो भगवान् स्तोमः प्रह्वीणमण्डलः ।
 हा लक्ष्मण प्रियञ्जातः क प्रयासि विहाय माम् ॥ हा हतोस्मि क
 गच्छामि कं पृच्छामि महाभुञ्ज । किं मे राज्येन भोगैर्वा किं प्राणैः
 सीतयाऽपि वा ॥ यत् प्रयातुं महाबाहो दीर्घमध्वानमुद्यतः । कौशल्यां
 किन्तु वक्ष्यामि सुमित्रां वा परंतप ॥ भरतं वाऽपि शत्रुप्रं त्वया वीर्यवता
 विना । हा वीर सुमहाबाहो प्रतिवाक्यं प्रयच्छ मे ॥ न त्वमर्हसि सौमित्रे

त्यक्तुं दुःस्वार्थितं हि माम् । त्वद्वियोगसमुत्थेन शोकेन समुदीरितः ।
 करोम्यराज्ञसामुर्वी त्रैलोक्यं च दहाम्यहम् ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुः प्रगृही-
 ताऽप्यकार्मुकः । युगाऽन्तकाले भगवान् पिनाकीऽव व्यरोचत ॥ ततः
 सन्त्रस्तमनसो वानरा भीमविक्रमाः । किमेतद् इति भाषंतः ससुग्रीव-
 विभीषणाः । प्रणिपत्याग्रतः स्थित्वा सर्वे प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ॥ एकस्यार्थे
 महाबाहो त्रैलोक्यं मा विनाशय । त्वामेवं क्रुद्धमालोक्य रौद्रास्त्रो-
 घतपाणिनम् ॥ दृष्ट्वा देवाः सगन्धर्वाः प्रद्रवन्ति दिशो दशः । स्फुरते गगने
 विद्युज्जालैर्दासिमिबाम्बरम् ॥ चलन्ति वसु(!)धा वा (!) तोद् (!) ता उन्नदन्ति
 महार्णवाः । प्रलम्बन्ति शिलाः शैला जाता नष्टा दिशो दशः ॥ किमिद-
 मिति भाषन्तो द्विविस्थाः स्थिरचारिणः । एवं विज्ञापितस्याथ सुग्री-
 वाद्यैः स्रवंगमैः ॥ प्रशान्तिमगमत् कोपो राघवस्य महात्मनः ।
 भूयः शोकसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः ॥ लक्ष्मणं पतितं दृष्ट्वा निशां
 च क्षयमेयुषीम् । अब्रवीद्राघवो वीनः सुग्रीवं वानरेश्वरम् ॥ सुग्रीव
 गच्छ किष्किन्धां सह वानरसेनया । कृतं मित्रप्रदानं ते यदन्यैर्भुनि
 दुष्करम् ॥ अहं वाद्य महाबाहो यत्करिष्यामि तच्छृणु । आत्मानं प्रद-
 हिष्यामि प्रदीप्ते हव्यवाहने ॥ सहानेन गमिष्यामि लक्ष्मणेन महाबल ।
 प्रेतराजपुरं दिव्यं नोत्सहे कर्तुमन्यथा ॥ विभीषणस्य कर्तव्यं न कृतं भाषितं
 मया । एतद्दहति मे चेतः शृण्वं काष्ठमिवानलः ॥ एवमुक्तस्तु रामेण
 सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् । किमर्थं मुह्यसे देव त्वादृशो नैव मुह्यति ॥
 त्रियामा शर्वरी याता पश्चिमेयं प्रवर्तते । नियतं पश्चिमे यामे हनूमाना-
 गमिष्यति ॥ इति तेषां ब्रुवाणानां हनूमान् समदृश्यत । प्रदीप्त इव
 शैलेन्द्रो गगने प्रपलायितः ॥ किमेतदिति संभ्रान्ताः कपयो जात-
 विस्मयाः । केचिद् द्रुमान्समारूढाः केचिद्भ्रीताः प्रदुद्रुवुः ॥ केचिद्-
 गृहान् प्रविशिशुः सेतुमन्ये प्रपेदिरे । केचित् सजीकृतास्तस्थुः केचिद्
 धावन्ति दर्पिताः ॥ केचिच्छैलाग्रमारूढाः केचिद्भक्त्याणि रक्षसाम् ।
 प्रगृह्णाभ्यद्रवन् केचिन्नावं मुञ्चन्ति चाऽपरे ॥ अधावन्तं प्रधावन्ति ब्र-
 धर्षपुच्छास्ततस्ततः । मायावी राक्षसः कोयमस्मान् हन्तुमु-
 पागतः ॥ इति तं संभ्रमं दृष्ट्वा रामः सुग्रीवमब्रवीत् । वानराधिप
 मा भैषीरियं रक्षोविभीषिका । निर्भीर्भव महाबाहो निहम्येनं
 पतत्रिभिः ॥ एतस्मिन्नन्तरे वीरः सोषतीर्थं नभस्तलात् । निक्षिप्य पर्वतं
 भूमौ नानारक्षत्रभूषितम् । विनीतः प्राञ्जलिभूत्वा राघवं वाक्यम-
 ब्रवीत् ॥ विज्ञाप्यं भूयतां देव ससुग्रीवविभीषणः । ओषधीर्नाधि-
 गच्छामि चिद्विरवापि नरेश्वर ॥ ततोऽयं ते मयानीतः कृत्स्न-
 औषधिपर्वतः । व्यतिक्रमं ममैतत्त्वं क्षन्तुमर्हसि सुमत् ॥ बहुविध्नाञ्च
 तत्रास्त्वं येनाऽहं च विलम्बितः । हनूमतो वचः श्रुत्वा रामो वचनम-
 ब्रवीत् ॥ साधु वीर महाबाहो यस्येदं ते पराक्रमः । देवानां सदृशं कर्म

कृतमेवं परंतप ॥ सुग्रीवस्त्वब्रवीत्तत्र सुषेणं वैद्यमुत्तमम् ।
 आरोग्यं गिरिं रम्यं यत्र जाता महौषधी । तामौषधीं विजानीहि येन
 जीवति लक्ष्मणः ॥ सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सुषेणोऽप्ये च वानराः । गिरि-
 मारुह्य तं रम्यं नानाघातुविभूषितम् ॥ गिरिकूटानि दिव्यानि बहुपक्षि-
 सत्त्वानि च । पक्ष्यण्डानि पश्यन्तश्चन्दनान्यगुरूणि च ॥ चम्पकैर्नाग-
 पुत्रागैः कर्णिकारैश्च शोभितम् । अन्विष्यन्ति गिरिं तं तु भोषण्यर्थं ह्यवं-
 गमाः ॥ सुषेणोभ्यवदत्तांस्तु पूर्ववृत्तानि सूचयन् । इह विष्णुश्च
 ब्रह्मा च शक्रोभिर्वरुणो यमः । लोकपालश्च भगवान् कुबेरः सह
 राक्षसैः ॥ इदं तद्मृतस्थानं यत्र देवैः समागतैः । संपीतमप्सरोभिश्च
 ऋषिभिश्च महामतैः ॥ अत्र राहोः शिरश्छिन्नं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 जाता चात्रौषधिर्विद्व्या विशल्यकरणी शुभा ॥ इयं सा चेति दृष्ट्वात्मा-
 ददर्श परमौषधिम् । उत्थाय च स संभ्रान्तः सुषेणो मिषजां वरः ।
 तामौषधीं गृहीत्वाऽस्तौ श्ववतीर्य महीतले ॥ समुत्थितं ते हरयो
 भूतलात्प्रेष्य लक्ष्मणम् । साधु साध्विति सुग्रीताः सुषेणं प्रत्यपूजयन् ॥
 उत्थितं भ्रातरं दृष्ट्वा रामो हर्षसमन्वितः । परिष्वज्य च सौमित्रिं स-
 वाप्यभेदमब्रवीत् । दिष्ट्या पश्यामि सौमित्रे त्वां विरोगिणमब्रणम् ॥
 नीरुजं निर्विकारं जीवन्तं पुनरुत्थितम् । ततः प्रीतमना रामः सुषेणं
 वाक्यमब्रवीत् ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम् । पश्यामि
 परिपूर्णं यौर्णमास्यां यथा शशी ॥ हनूमतोपि सुग्रीतो राघवो
 वाक्यमब्रवीत् । एहि वत्स कपिभ्रेष्ठ मत्प्राणद् महाबल ॥ परिष्वगं
 प्रयच्छामि ममावस्थेयमीदृशी । ममैवांगविशीर्णं तु यत्स्वयोपकृतं
 मम ॥ नरः प्रत्युपकाराणामापस्तु लभते फलम् । एवमुक्त्वा तु
 सौमित्रिं राघवस्तु महायशाः ॥ पर्यत्सजत सौमित्रिस्तं हरिं पवना-
 त्मजम् । सर्वे ते वानरा इष्टाः समर्थाः कामरूपिणः ॥ अपूर्वं तं गिरिं दृष्ट्वा
 कौतूहलसमन्विताः । विज्ञापयन्ति सुग्रीवं राघवं सहलक्ष्मणम् ॥
 कौतूहलसमाऽऽविष्टाः पर्वतारोहणं प्रति । दत्तानुज्ञा राघवेण
 सुग्रीवेणांगदेन च ॥ तं समारुरुहुः शैलं नानारजोपशोभितम् । पश्यन्ति
 गिरिकूटानि मलयन्ति फलानि च ॥ दिव्यानि मधुजातानि पिबन्ति
 मधुपिण्गलाः । संभक्ष्य फलमूलानि पीत्वा पानीयमुत्तमम् ॥ भवतीर्णास्ततः
 सर्वे वानरा इष्टमानसाः । अयोबाह्व हनूमन्तं रामः सुग्रीवसभिष्यौ ॥
 पर्वतो नीयतां वीर मर्यादा बार्णवस्य तु । एवमुक्तस्तु हनूमान् कतरहा
 महाकपिः ॥ दोर्भ्यामुद्यम्य तं शैलं प्रयातुमुपशकमे । अयोवतिष्ठत्
 तीक्ष्णाशुर्लघयित्वा महार्णवम् ॥ विशब्ध विमलाः सर्वा जाताश्च
 हिमपाण्डुराः । हनूमन्तं स विक्रान्तमुत्पत्य गगने स्थितम् ॥
 व्यस्यन् राक्षसाः सर्वे ब्रजन्तं सांगरोपरि । राघवस्त्वब्रवीद् दृष्ट्वा
 समीपस्थान् निशाचरान् ॥ स्थूलजं च महानादं महाबर्हं महोरसम् ।
 उल्कामुखं महावीर्यं चतुर्वक्त्रं च राक्षसम् ॥ हस्तिकर्णं शंकुकर्णं

मेघधित्रं च राक्षसम् । एते चाऽन्ये च बहव आणस्य रावणेन तु ॥
 शीघ्रं मायाप्रभावेण हनूमान् गृह्यतामिति । यो निघृह्णानयेष्टुर्णं
 तस्य राज्यं वदाम्यहम् ॥ श्रुत्वा तु राक्षसेन्द्रस्य वचने त्वरयान्विताः ।
 विचित्रकवचाः सर्वे नानाप्रहरणोद्यताः ॥ विहायसमगुः क्षिप्रं
 कृत्वा देववरं वपुः । वेष्टयन्ति हनूमन्तं मेघा इव दिवाकरम् ॥ कस्त्वं
 वानररूपेण गिरिं संगृह्य गच्छसि । न त्वं विभेषि देवानां दैत्यानां
 च महात्मनाम् ॥ एवं तैर्निगृहीतस्तु विचिन्त्येदं वचोब्रवीत् ।
 यदि प्राप्तास्त्रयो लोका भवद्भिः सहिताः सुराः । ब्रह्माणमप्रतः कृत्वा
 न समो मम केनचित् ॥ इत्येवं ब्रुवतस्तस्य कपिसिंहस्य तत्क्षणे । ततो-
 वर्धत लांगूलं कालपाशोपमं द्विषाम् ॥ अयं वायुसुतस्तस्मिन्
 प्रमज्जमानो विहायसा । बाहुभ्यां पर्वतव्यग्रो लांगूलेनाभ्ययुष्यत ॥
 ततस्तु तस्य लांगूलं वज्रप्रतिमगौरवम् । कालचक्रमिवाबिद्धं भ्रमते
 सर्वतो दिशम् । प्राहरन् राक्षसाः सर्वे शिलाशक्तिपरश्वधैः । लांगूले तस्य
 ते कर्तुं स्वल्पं वाऽनर्थं न (?वै) क्षणम् ॥ एकं द्वौ त्रिचतुरो विंशतिशसथा
 शतम् । लांगूलाऽप्रेण तान्वेष्ट्य भ्रामयित्वा भुव्यक्षिपत् ॥ भ्रम्यांस्तु बलिनः
 शूरान् राक्षसान् भीमत्रिक्रमान् । बद्ध्वा लांगूलपाशेन पद्भ्यां सम्प्राहरत्
 कपिः ॥ केचिद् दृष्ट्वास्य संव्रस्ताः केचिन् नादेन भीषिताः । केचित्
 पुच्छाभिघातेन पातिता धरणीतले ॥ एवं स कदनं कुर्वन् रक्षसां
 मेघवर्चसाम् । दिवाकर इव व्योम्नि सोगच्छद्वायुनन्दनः ॥ अतिदैवं
 कृतं कर्म दृष्ट्वा तप्तस्य देवताः । साधु साञ्चिति भाषन्तः पुष्पवर्षैरवा-
 किरन् ॥ इत्वा रक्षःसहस्राणि लांगूलचरणायुधः । त्वस्थाने पर्वतं
 स्याप्य रामस्याग्रे समागतः ॥ प्रणिपत्य ततो रामं ससुग्रीवं सलक्ष्मणम् ।
 आश्वत्थे यथावृत्तं यत्पूर्वं यच्च साम्प्रतम् ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राम-
 सुग्रीबलक्ष्मणाः । पर्यस्रजन्त संदृष्ट्वा भुजैस्तं वायुनन्दनम् ॥ वानरा-
 स्तु ततः सर्वे हर्षसम्पूर्णमानसाः । पर्यस्रजन्त चान्योन्यं भुजैरास्फो-
 टयन्ति च ॥ साधु वीर सुपेण त्वं साधु मारुतनन्दन । इत्येवं प्रबदन्त-
 स्ते सिंहनावैनर्दन्ति च ॥ पुनरेव महाबाहुः सौमित्रिं भातृवत्सलः ।
 पञ्चेहीत्यब्रवीद्भ्रामो लक्ष्मणं लक्षिमवर्धनम् ॥ अब्रवीच्च सुसंहृष्टः सौमित्रिं
 मित्रवर्धनः । दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात्पुनरागतम् ॥ न मे वीर
 जनेनार्थः सीतया जीवितेन च । को हि मे विषयेनार्थस्त्वयि पञ्चत्व-
 मागते ॥ इत्येवं वदतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ॥ मित्रशिथिलया
 वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ तां प्रतिष्ठां प्रतिज्ञाय पुराऽसह्यपराक्रमः ।
 लघुः कश्चिदिषाऽसत्सो मैवं त्वं बभूवर्हसि ॥ इत्वार्यं हनूमदोपधिपर्वतस्यस्थाने
 स्वाननं नाम सर्गः ॥ अ. प्र-उंकाकाण्डे ॥

[वं-N] = [द्व्यशीतितमः सर्गः] = [दा-N]

'लक्ष्मणस्य तु तद् वाक्यम् उक्तं श्रुत्वा तु राघवः ।
 उवाच हितम् अत्य्-अर्थं राघवं रघु-नन्दनम् ॥१ ॥
 एवम् एतन् महा-बाहो यथा वदसि लक्ष्मण ।
 न प्रति-ज्ञां प्र-कुर्वन्ति वि-तथां साधवो जनाः ॥२ ॥
 प्रति-ज्ञातं मया तस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 अहम् एनं वधिष्यामि सत्यम् एतद् ब्रवीमि वः ॥३ ॥
 वि-ध्वंसय शरैस् तोक्ष्णैर् दिवसोः स अति-वर्तते ॥
 प्रति-ज्ञां रघु-शार्दूल स-फलां कर्तुम् अर्हसि ॥४ ॥
 एवम् उक्त्वा ततो राम इक्ष्वाकु-कुल-नन्दनम् ॥
 वि-भीषणम् इदं वाक्यं प्रत्य्-उवाच महा-बलः ॥५ ॥
 काऽसौ लङ्के-धरः क्षुद्रो रावणो युद्ध-दुर्मदः ।
 रण-भूमिं परि-त्यज्य काऽऽस्ते किं चाऽस्य चेष्टितम् ॥६ ॥
 मयि छिद्र-प्रहती च कृत-पापश् च राक्षसः ॥
 बोद्धव्यं च त्वया वीर शीघ्रम् एव ममाऽऽज्ञया ॥७ ॥
 रामस्य वचनं श्रुत्वा तत्-कालाऽर्थ-समन्वितम् ॥
 उवाच वचनं धी-मान् रामम् एतद् वि-भीषणः ॥८ ॥
 प्र-विवेश पुरीं तूर्णं लङ्काम् एव सहाऽनुगः ।
 सोऽव-तीर्य रथात् तत्र वधम् इच्छंस् तवाऽन्-अव ॥९ ॥
 चिन्तयामास काकुत्स्थं वर-दानम् अथाऽऽहृतम् ॥
 यद् दत्तं शम्भुना पूर्वं सर्व-शत्रु-विनाशनम् ॥१० ॥
 अ-जेयं सप्तमिर् लोकैः स-सुराऽसुरमानवैः ॥

१. म-नास्त्ववं सर्गः । २. क-श्रुत्वा राजा विभीषणः । म-श्रुत्वा तत्र स
 रा० । ३. रा, -०बो रघु० । रा, -०वं रघुनन्दनः । म-लक्ष्मणं समिर्तिजयः ॥ ४. रा, -०तस्
 ५. रा, क-त्वया । ६. रा, क-तावद् । म-वधु । ७. रा, क-०त्व वधो वृष । म-
 ०णं लोकरावणं । ८. रा, ल, ल, व-वदामि वः । रा, क-०म्वहं ॥ ९. रा, ल, ल,
 व अ प्र-०वे । म-०वद् । १०. म-०से । ११. म-ज्ञामिचिन्ते । १२. रा, क-
 ०कां कुरु मानद । म-सकळामय करिष्ये मात्र संतापः ॥ १३. रा, -रघुनां कुरुवर्द्धनः ।
 म-०न्दनः ॥ १४. अ प्र म-महावक्ताः ॥ १५. म-छिद्रे प्र० । १६. रा, क-कर्ता
 पापस्य कर्मणः । १७. म- तु । १८. क-क्षिप्रं । १९. रा, -नासि ॥ २०. क-
 रावणस्य वधः श्रुत्वा चारिष्यिष्य सर्वतः ॥ २१. रा, ल, ल, व अ प्र-स तथा ।
 म-दुहात्मा । २२. रा, क-महात्मनः । २३. रा, क-वचं स्ववंशुषो । म-वध
 वदं व० ॥ २४. रा, ल, ल, व अ प्र-जनेवं । २५. म-०माजुषैः ॥

रथं सर्वाऽऽयुधोपेतं दिव्यम् अद्भुत-दर्शनम् ॥११॥
 युक्तम् अश्वैर् महा-वेगैः काम-गैः काम-रूपिभिः ।
 अ-भेद्यं कवचं चाऽपि सर्वाऽस्त्रैर् अभि-संवृतम् ॥१२॥
 तस्य होमस्य कालोऽयं देवाऽऽयतनम् आ-स्थितः ।
 जुहोत्य् अग्निं समाधि-स्थो रौद्र-मन्त्रैर् महा-यशाः ॥१३॥
 तस्य यावत् तु तत् कर्म न सिद्धयति दुर-आत्मनः ।
 तस्य तावत् त्वया राम विघ्नः कार्यो बलीयसः ॥१४॥
 अ-चध्यः सम्-अरे तस्मिन् कृते कर्मणि रावणः ।
 चारैर् मम समा-ख्यातं यत्राऽसौ परिवर्तते ॥१५॥
 वि-भीषणस्य तद् वाक्यम् अति-घोरं भयाऽऽवहम् ।
 श्रुत्वा रामो महा-तेजाः स्व-बलं चाऽभिवीऽऽस्य च ॥१६॥
 आ-ज्ञापयामास तदा विघ्नाऽर्थं दश यूथ-पान् ।
 माल्य-चन्तं सु-षेणं च गवाऽक्षं गवयं तथा ॥१७॥
 अङ्ग-दं च हनू-मन्तं शर-भं गन्ध-मादनम् ।
 ऋक्ष-सेना-पतिं चैव नीलं चाऽपि महा-बलम् ॥१८॥
 लघ्व् आज्ञासु ते महा-वीर्या यूथ-पाः कृत-निश्चयाः ।
 उत्-तस्थुस् ते बलैः सार्धं गर्जन्त इव तोय-दाः ॥१९॥
 ते शिला-पादप-धरा महा-काया महा-बलाः ।
 गर्जन्तो रेजिरे सर्वे जङ्गमा इव पर्वताः ॥२०॥
 क्षणात् सम्प्राऽऽप्य नगरीं लङ्कां रावण-पालिताम् ।
 प्राकारम् अभि चाऽऽप्लुत्य विविशुस् ते प्लवं-गमाः ॥२१॥
 ददृशुर् देवताऽऽगारे रावणं रक्षि-रक्षितम् ।
 सुव-हस्तं सम्-आसीनं प्राङ्-मुखं रक्त-वाससम् ॥२२॥
 रक्तोष्णीष-धरं वीरं पुरा ज्वालित-पावकम् ।

१. रा, ल, ल, ब अ प्र फ-अपिसं० । रा, अभिसंगतैः ॥ २. रा, फ-
 रौद्रैर्मन्त्रैर् ॥ ३. रा, ल, ल, ब अ-संसि० । ४. रा, फ-० वा वीर । अ-तावत्त्वया
 महावीर ॥ ५. प्र रा, फ-राक्षसः । ६. रा, ल, ल, ब अ प्र-यत्र संपरि० ॥
 ७. अ-सुभीषणभिः ॥ ८. रा, ल, ल, ब अ प्र-विघ्नंकरभयंकरान् । अ-विघ्नं कुरु
 भयंकरं । ९. रा, फ-वर्जं-सुषेणं च गवाक्षं च गवयं च महाबलम् ॥ १०. रा,
 ल, ल, ब अ-चैव । ११. प्र-नास्ति ॥ १२. अ-हरिभिः ॥ १३. अ-भेक्षिरे ॥
 १४. रा, फ-अथ चोत्पत्त्य ॥ १५. रा, फ-बलरक्षितं ॥ १६. रा, फ-वेधं । १७. रा,
 फ-पुरोन्व० । रा, ल, ल, ब अ प्र-अत आरम्भ १४-अश्लोकस्य प्रथमपादं पावकाति ।

विद्युद्-भास्वर-संयुक्तं सन्ध्यायाम् इव तोय-दम् ॥२३॥
 तं बाहु-पादप-धरं किरीटोच्छ्रित-मृङ्गिणम् ।
 हार-निर्भर-तोयाऽऽढ्यं महा-वदन-कन्दरम् ।
 वासो-मनःशिल-धरं गिरिं नीलम् इव स्थितम् ॥२४॥
 दृष्ट्वा तस्याऽद्भुतं कर्म वानराः कृत-निश्चयाः ।
 हनु-मन्तं पुरस्-कृत्य सर्वे युद्धाय तस्थिरे ॥२५॥
 राक्षसाश्च महा-वीर्याः प्राऽऽसाऽसिपरिवाऽऽयुधाः ।
 दंशितास् तस्थिरे सर्वे युद्धायाऽमित-विक्रमाः ॥२६॥
 ते बलेऽन्योऽन्यम् आ-साद्य रणे वानर-रक्षसाम् ।
 चक्राते क-दनं घोरम् अद्भुतं लोम-हर्षणम् ॥२७॥
 पाद-पैः शैल-मृगैश्च शिलाभिर् दशनैर् नखैः ।
 वानरा राक्षसाञ् जघ्नुस् तलैर् मुष्टिभिर् एव च ॥२८॥
 राक्षसाः क्रोध-रक्ताऽश्वास् तथा वानरयुग्जवान् ।
 नाराचैर् विभिदुस् तीक्ष्णैश्च चिच्छिदुश्च महाऽसिभिः ॥२९॥
 ते छिन्न-भिन्न-सर्वाऽङ्गा वानरास् त्यक्त-जीविताः ।
 नि-पेतुर् भू-तले मिन्ना केचिद् रुधिर-कर्मैः ॥३०॥
 रक्षांसि च तथा पेतुर् वानरैर् भीम-विक्रमैः ।
 चूणिता वि-विधैः शैलैः पाद-पैर् मुष्टिभिस् तथा ॥३१॥
 दारिताश्च नखैस् तीक्ष्णैर् दन्तैर् अपि सु-दारुणैः ।
 तत् प्र-वृत्तं महद् युद्धं कबन्ध-शत-सङ्कलम् ॥३२॥
 शूराणां हर्ष-जननं मीरूणां भय-वर्धनम् ॥

१. भ-नासि ॥ २. रा, फ-०त्यूषणं । ३. रा, ल, ल, व प्र-
 वासो मनःशिलाधारे शीघ्रे शीघ्रपराक्रमम् । रा, -नासि । कृतः परमशक्तिः पाठः—
 फ-अवंतमद्भुताकारं कर्म रौद्रपराक्रमम् ॥ ४. भ-उमनुताकारं ॥ ५. रा,
 ल, ल, व प्र-तु । ६. रा, ल, ल, व प्र-संशितास् । ७. भ-नासि ॥ ८. म-च
 वेम्बो० । ९. रा, -बोरे । १०. रा, ल, ल, व प्र-०राक्षसे । भ-०राक्षसाः ।
 ११. रा, फ-रोम० ॥ १२. रा, फ-वर्ज-छिन्ना मि० । १३. व भ-महा ।
 १४. भ-वन्तो । १५. रा, ल, ल, व ल प्र-०रमुद्गमम् । भ-रं बहु ॥ १६. रा,
 फ-मिन्नेषु-मिषितैः शैलेः । म-०षेः शूलेः । १७. रा, -वदा ॥ १८. रा,
 फ-मिन्नेषु-वैव ॥ १९. रा, फ-च मवावद् । २०. अतः परमशक्तिः पाठः—ल,
 ल, व ल प्र-युद्धं पौलवशिष्याणां निष्कर्षार्थं मन्वस्विनाम् । अतः पलायक-
 र्णाणां स्वर्गे ह्यरजपावृत्तम् ॥

हृषेणं सुर-नारीणां सर्व-दुःख-विमोक्षणम् ॥३३॥
 तस्मिन् युद्धे महा-घोरे रक्षो-वाजर-संक्षये ।
 प्राऽवर्तत नदी घोरा शोणितोदक-वाहिनी ॥३४॥
 शूर-प्रमोद-जननी मीरूणां मय-वर्धिनी ।
 क्रव्याऽदाऽऽनन्द-जननी गृध्रकङ्कोत्सवा तदा ॥३५॥
 दुर्-गमा ह्यल्प-सत्त्वानां सेव्या तेजस्विनां तथा ।
 उत्-तेरुस् तां नदीं सर्वे यूथ-पास् ते महौजसः ॥३६॥
 दृष्ट्वाऽपि स्व-बलं भग्नं हत-वीरं गत-प्रभम् ।
 राक्षसेन्द्रो न चुक्रोध जुहावाऽग्निं समा-हितः ॥३७॥
 वानरैस् तद् बलं भग्नं दृष्ट्वा संहृष्ट-मानसाः ।
 अङ्गद-प्रमुखाः सर्वे विविशुर् देवताऽऽलयम् ॥३८॥
 आ-स्फोटयामास तदा समीपे तस्य रक्षसः ।
 हनू-मान् वाक्यम् एतच् च स-रोषं प्राऽऽह रावणम् ॥३९॥
 किम् आस्तेऽद्य नयं त्यज्यं शूरस् त्वं राक्षसेश्वरं ।
 न हि सत्त्व-चताम् एवं चरितं तिष्ठसे यथा ॥४०॥
 क त(त्त्व)न् नयः क शान्तिस् ते सा सिद्धिः क च रावण ।
 न त्वं(त्त्व)धर्म-कृतां(तां)कर्म तादृशं धर्मम् आमुयाः(यात्) ॥४१॥

१. रा, ल, ल, ब अ प्र-० दुष्टवि० । २. भ-नास्ति ॥ ३. अतः परमधिकः
 पाठः—रा, फ भ-नानापत्तकासंवृत्ता द्विपदेह शिलातटा । विकोशासि-
 चरम्मीना मांसह्लेदककर्दमा ॥ रथचक्रमहाप्राहा पाशपट्टिशभोगिनी ।
 शीर्णाभरणरत्नाख्या हतशूरमुखांबुजा ॥ चर्मकच्छपसंबाधा वस्त्रफेनाव-
 गाहिनी ॥ ४. भ-०सर्वाभसा ॥ ५. अतः परमधिकः पाठः—रा, फ भ-नरा
 विच्छिन्नपाप्मानो नदीं वैतरणीमिव । राक्षसा हतभूयिष्ठा विरथा हत-
 चेतसः ॥ त्यक्तसंभ्रमसत्त्वास्ते भेजिरे सर्वतो दिशः ॥ ६. रा, ल, ल, ब
 अ-वानरात्र बलं । रा, -०पि सबलं । ७. ब-नास्ति । ८. फ-अत
 आरभ्य ५४-शशोकपूर्वार्धे वावकास्ति ॥ ९. भ-०षः । १०. रा,
 राक्षसं ॥ ११. रा, -आसने । १२. भ-भयं त्यक्त्वा । १३. रा, भ-
 ०साधम । १४. रा, ल, ल, ब अ प्र-निहतं निहतां । १५. भ-वर्जं-तिष्ठते ।
 १६. रा, -अत आरभ्य ४३-शशोकस्य द्वितीयपादं वावकास्ति ॥ १७. भ-
 क ते क्वं क सोऽसिस्ते सा सिद्धिः काय रावण । १८. भ-वाचर्त्तां सिद्धिं । १९. अतः
 परमधिकः पाठः—भ-त्वं रावण न शूरो वा न योद्धा भेऽसि सम्मतः ॥

न चाऽप्य् औशनसं (?मो) मन्त्रं (?न्त्रश्) चैष्टतां राक्षसाऽधम ।
 राम-वीर्य-विषं यस्य चरत्य् अङ्गेषु साऽऽयुधम् ॥४२॥
 नैव ते वर-दानानि न तथा तव शिषितम् ।
 भवेद् यथा न लङ्केश नैव सिद्धिर् नराऽन्तक ॥४३॥
 उत्-तिष्ठोत्-तिष्ठ युध्यस्व न मे जीवन् वि-मोक्ष्यसे ।
 अ-गृहीताऽऽयुधं भीमं न हन्मि त्वद्-विधं रणे ॥४४॥
 हन्-मतैवम् उक्तोऽपि रथम् इच्छन् हुताऽश्ननात् ।
 जुहावाऽऽहुतिम् एवाऽथ न चुकोप कथं-चन ॥४५॥
 ततो वायु-सुतः श्री-मान् सर्वान् वानर-यूथपान् ।
 उवाच वाङ्मयं काल-ज्ञः शृण्वतस् तस्य रक्षसः ॥४६॥
 यथा मन्दोदरीं शीघ्रम् आ-नयध्वं प्रवं-गमाः ।
 नाऽन्यथा शक्यते कर्तुं मन्युर् अस्य दुर-आत्मनः ॥४७॥
 वि-जानात् एष पापाऽऽत्मा यत् फलं पाप-कर्मणाम् ।
 यद् अनेनाऽवशां सीता जन-स्थानाद् धृता बलात् ॥४८॥
 न ह्य अ-धर्मोऽत्र युष्माकं माऽभूत् सिद्धिर्^{(१)काचिद्} विच^{(२)चा}क्ष^{(३)र}णा^(४) ।
 न हि दुष्यति लोकेऽस्मिन् पापे पापं समा-चरन् ॥४९॥
 इति तस्य वचः श्रुत्वा वालि-पुत्रोऽब्रवीद् इदम् ।
 आ-नयेयम् अहं यूयं सर्वे तिष्ठत वानराः ॥५०॥
 भार्याम् अस्य प्रियां त्व अद्य पश्यतां वः प्रुवं-गमाः ।
 भवन्तोऽस्याऽग्नि-कार्यं वै वि-ध्वंसयत मा चिरम् ॥५१॥
 इत्य् उक्त्वा प्र-विवेशाऽथ रावणस्य नि-वेशनम् ।
 अङ्ग-दः प्रुवग-श्रेष्ठः सिंहो गिरि-गुहाम् इव ॥५२॥
 ततोऽन्तःपुर-मध्यात् तां केशेष्व् आ-दाय वीर्य-वान् ।
 निर्-जगाम मृगी-मध्याद् व्याघ्रो मृग-वधुम् इव ॥५३॥

१. प्र-वेष्टि । २. भ-तेऽनुच ॥ ३. भ-रक्षिता सिवः । ४. भ-न
 मवाप्त्वा । ५. भ-न ते । ६. भ-न ते जवः ॥ ७. ल, ल, व रा, -०क्षते ॥
 ८. भ-वाचं । ९. रा, ल, ल, व अ प्र-गणुत् ॥ १०. भ-०र्मणः । ११. रा,
 ल, ल, व अ प्र-०न च सा ॥ १२. रा, ल, ल, व अ प्र-कश्चिद्विचक्षणः ।
 भ-०णाः ॥ १३. रा, ल, ल, व अ प्र-भस्य । १४. रा, ल, ल, व अ प्र-
 हतवतोऽग्निकार्यं वा । अ-०र्षं हि ॥

तां विकीर्ण-शिरो-मालां प्रभ्रष्टोत्तरवाससम् ।
 आ-नीय रावणस्याऽन्तम् इदम् आहाऽङ्ग-दी वचः ॥५४॥
 इमां मन्दोदरीं पार्श्वान् नयामि तव पश्यतः ।
 नहि मुञ्चाम्य् अहं शूर मैथिलीं त्वं यथा पुरा ॥५५॥
 यां ते शक्तिर् बलं वीर्यं तेन तिष्ठं त्वम् अग्र-तः ।
 कृत्वा शिरसि ते पादं नयाम्य् एनां प्रियां तव ॥५६॥
 तच् छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दृष्ट्वा नीतां प्रियां तदा ।
 उत्था (इ-स्था) य सहसा क्रोधात् त्यक्त्वा होमं दशाऽऽननः ॥५७॥
 अङ्ग-दं मुष्टिना जम्ने मूर्च्छितः स पपात ह ।
 ताम् आ-दाय भुजाभ्यां तु ताडयित्वा च रावणम् ।
 लांगूलेनाऽञ्जना-पुत्रस् तं नि-दृत्योत्-पपात ह ॥५८॥
 तथा तस्योदकं स्रुच्यं दर्भान् पावकम् एव च ।
 बलि-कर्म च वि-ध्वस्य स्वम् उत्-पेतुर् महा-जवाः ॥५९॥
 ततो मन्दोदरी दीना रावणं वाक्यम् अब्रवीत् ।
 किं न पश्यसि मां राजन् अ-नाथां त्वयि जीवति ॥६०॥
 वानरैः परि-ह्लियन्तीम् इतश् चेतश् च धावतीम् ।
 पतितां च निर्-आशां च भार्यां दृष्ट्वाऽथ रक्षसः ॥६१॥

१. भ-वथा । २. रा, फ-तिष्ठस्व मेघतः ॥ ३. रा, फ-नास्ति ॥ ४. रा, फ-स्था तु । भ-ताडयामास । ५. प्र-नास्ति ॥ ६. भ-तदा । ७. रा, फ म-हस्यं । ८. भ-समुत् । ९. रा, फ-ह्वंगमाः ॥ १०. भ-वर्ज-नास्ति ॥ ११. अतः परमधिकः पाठः— रा, फ-शोकातुरपरिभ्रष्टां रुढामिष जले लताम् । विज्ञानबलसंपन्नैः पुरुषैर्लोकवर्तिभिः । पुत्रदारसुखार्थं हि जीवितव्यमिति स्थितिः ॥ त्वं पुनः पुत्रदारस्य सुहृद्बन्धुजनस्य च ॥ कृत्वा विनाशं लघ्वा-शीः किं सुखं तद् ब्रवीहि मे ॥ न श्रुतं धर्मशीलस्य भ्रातुर्वाक्यं त्वया हितम् । मद्बचनं न कृतं राजन्न श्रुतं सुहृदां तथा ॥ अर्थशास्त्रविदां सम्यक्कृतं न च हितैषिणाम् । शिष्येणौशनसः साक्षात्कथमात्मा निवेशितः । कथं लोका-पवादात्ते भयाद्गजा न विद्यते । अपवाद्भयत्संतस्त्यजन्ति सुखमागतम् । धर्ममूलं सुखं सर्वं यशो धर्मात्प्रवर्तते । अयशो यस्य लोकेऽस्मिन् यं सञ्चरति शाश्वतम् । तस्य लोकानुभौ नष्टौ सुखं चैव न कुत्रचित् ॥ जहि राक्षसराजेंद्र शत्रुनुत्तिष्ठ मा चिरम् । भ्रयो हि मरणं पुंसां नापवादान्मन-स्विनाम् ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा करुणं परिदेवितम् । दृष्ट्वा तस्याः परामर्शं रावणः क्रोधमूर्च्छितः । साभिमानैर्दंबोभिस्तां सांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥

तस्य' निष्-क्रममाणस्य' दग्धु-कामस्य रोदसी ।
 रूपम् आसीन् महा-घोरम् अर्कस्येव' युग-क्षये ॥६२॥
 निमित्तानि च तत्राऽऽसन् भय-शंसीनि सर्व-तः' ।
 प्रति-लोकं ववौ वायुर् मन्द-रश्मिश् च भास्-करः ॥६३॥
 सागरश् चुक्षुभे चैव चक्रम्पे च वसु-धरा ।
 जानुभिः पेतुर् अश्वाश् च मुमुचुर् बाष्पम् एव च ॥६४॥
 तान् उत्-पातान् अ-चिन्त्यैव रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।
 शरान् आ-दाय वेगेन रण-भूमिं विवेश ह' ॥६५॥

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१०} मन्दोदरी-केश-प्रहणं^{११} नाम

द्वयशीतितमः सर्गः ॥ ८२ ॥

[वं-८६] = [त्र्यशीतितमः सर्गः] = [दा-१०३]

राषवोऽपि च तं दृष्ट्वा क्रोध-पर्याकुलेक्षणः^{१२} ।" [N

निर्धापयन्निव परैर्दह्यमानां वनस्थलीम् । किं रोदिषि शुभे दीना मयि जीवति
 मानिनि ॥ न मे कश्चित्समो युद्धे त्रिषु लोकेषु भामिनि । सैद्राः सुरगणाः
 सर्वे तिष्ठन्ति हि वशे मम ॥ किमल्पसारैः शक्योऽहं जेतुं मानुषवानरैः ।
 मयाच क्षयितं तेषां बलं सर्वं वनौकसाम् ॥ न तु शक्यामि तन्वन्नि न्यङ्कारं
 सोढुमीदृशम् । खिरप्रमादमलिनां विद्यां गुरुकुलादिषु ॥ तीव्रक्रोधस्य
 पश्यामि संग्रामे युष्यतः परैः । न मे दृष्टिपथं गच्छेन्मम वीर्यं दुरासदम् ॥
 मा भैः शत्रुशिरांस्यद्य निकृत्याहं यशस्विनि । मन्दोदरि करिष्यामि तवा-
 चाधुप्रमार्जनम् ॥ इति तां शोकसंतप्तां शमयित्वा तु रावणः । रथमारुह्य
 वेगेन निर्जगाम रणं प्रति ॥ संक्रुद्धः कवची खड्गी शरी घन्वी तथैव च ।

१. रा, ल, ल, व भ प्र म-नास्ति । भ-कोपेन परिपूर्णत्व । २. रा, फ-
 कालस्येव ॥ ३. भ-रक्षसः । ४. रा, फ भ-वर्ज-नास्ति । ५. भ-०कोमो ।
 ६. रा, फ भ-वर्ज-वेऽपि मंदोदरीं त्यक्त्वा लमगुस्तत्र वानराः ॥ ७. अतः परम-
 धिकः पाठः—भ-रथस्थः सोऽग्रवीष् छीमं रणार्थं लोकरावणः । ८. रा,
 फ-सत्तरं वजुरादाव । ९. भ-च ॥ १०. प्र भ-कंकाकाण्डे । ११. म-रावणप्रवर्षणो ॥
 १२. रा, -०नम् । १३. रा, फ-नास्ति ।

N] 'रावणस्य' शरान् घोरान् वि-ससर्ज चमू-मुखे ॥१' ॥[१३
दश-ग्रीवो रथ-स्थस् तु' रामं वज्रोपमैः शरैः ।

N] आ-जघान' महा-घोरो' धाराभिर् इव तोय-दः ॥२' ॥[३
ततः' पावक-संकाशैः शरैः काञ्चन-भूषणैः ।

N] अभ्य-अवर्षद्' रणे रामो दश-ग्रीवं समा-हितः ॥३' ॥[४
भूमौ' स्थितस्य' रामस्य रथ-स्थस्य च रक्षसः ।

६] न समं युद्धम् इत्य् आहुर् देव-गन्धर्व-दानवाः ॥४' ॥[५

१. इतः पूर्वमधिकः पाठः—रा, फ-ततः संस्मृत्य पुत्रं तु शक्रजेतार-
माहवे । कुम्भकर्णं महावीर्यं भ्रातरं विपुलौजसम् ॥ प्रहस्तादीनमात्यांश्च
सर्वान्संस्मृत्य पातितान् । राजाशां जीविताशां च त्यक्तवैश्वर्यस्पृहां तथा ।
बन्धुशोकसमाविष्टः क्रोधात्मा क्रोधमाहरन् ॥ यथा मध्यगतो भानुर्दुर्नि-
रीष्यो जनस्य तु । तथा क्रोधतनुर्दीप्तो रावणः स बभूव ह ॥ आत्मना-
त्मानमुद्यम्य रावणः क्रोधमूर्च्छितः । संग्रामाभिमुखो राममब्रवीत् परुषं
वचः ॥ राम त्वं तु समाश्वस्तः समाश्वस्तस्तथाप्यहम् । स्थितस्त्वया
समं योद्धुं तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ॥ विरथश्चास्मि संवृत्स्त्वत्सकाशाद्-
रिदम् । क्रमेण परिनष्टाश्वस्तेनाहमपयातवान् ॥ नाहं बिभ्ये सुराणां
हि समस्तानामपि प्रभो । किं पुनर्वानराणां तु येषामाभ्यथिता भवान् ॥
यत्ते वीर्यं बलं तेजः सर्वशस्त्रेषु या प्रभा । तद्दर्शय ममाद्य त्वं पुरुषो भव रा-
घव ॥ काकुत्स्थोपि महातेजाः भुत्वा रावणमाषितम् । न किञ्चिदुक्त्वा
धर्मात्मा तस्यौ संग्राममूर्धनि ॥ लक्ष्मणस्य वचः भुत्वा स व्रीडितमनास्तदा ।
२. भ-रावणाव । ३. अतः परमधिकः पाठः—रा फ-विद्युत् नयने शीरो रावणो
लोकरावणः । अभ्यद्रवत काकुत्स्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ म भ-दशग्री-
वस्त्वपक्रम्य मायया राक्षसर्षभः । कल्पयामास रुचिरं रथं पावकस-
न्निभम् ॥ युक्तं मनुष्यभयदैर्हयैः परमशीघ्रगैः । सर्वशस्त्रायुधोपेतं कालाग्नि-
समदर्शनम् ॥ मनसस्तुल्यगं दिव्यं सुचक्रं सुवरुथिनम् । प्राक्सूतयुतम्
भीमत् सर्वगं हेमभूषितम् ॥ ४. भ-तमालम् । ५. म-भ-अवर्षत्पुनर्भीमो ।
भ-०घोरे । ६. रा, ल, ल, ब भ प्र-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—म-
राघवाय शरान्घोरान्विससर्ज महाबलः । दशग्रीवो रणश्लाघी प्रमुखे
हरियूथपान् ॥ ७. रा, फ-अथ । ८. भ-कनकभू० । ९. भ-अभ्यवर्षत् । १०. म
भ-वर्ज—नास्ति ॥ ११. रा, फ-भूमिस्थस्य च । १२. अतः परमधिकः पाठः—रा,
फ-ततो देववरः धीमाङ्गुत्वा तेषां वचोऽर्थवत् । आहूय मातलिं शक्रो
वचनं वेदमब्रवीत् ॥ रथेन मम भूमिस्थं शीघ्रं याहि रघूत्तमम् । रामाय
मातले यन्तः कुरु देवहितं महत् ॥ इत्युक्तो देवराजेन मातलिः शक्रसारथिः !
प्रणम्य शिरसा देवं ततो वचनमब्रवीत् ॥ ततो हयांश्च संयोज्य हरिभिः
स्यंदनोत्तमम् । स्वर्गाज्जयार्थं रामाय परिचक्राम मातलिः ॥ भ-देवतानां
वचः भुत्वा शतकतुरन्तरम् । प्रेषयामास रामाय रथं मातलिसारथिम् ॥

- ततो रत्न-विचित्राऽङ्गः' किङ्किणी-जाल-भूषितः' ।
 ८] तरुणाऽऽदित्य-सङ्काशा वैदूर्य-मय-कूबरः' ॥५ ॥ [१०
 सद्-अश्वैः काञ्चनाऽऽपीडैर् युक्तः' श्वेत-प्रकीर्णकैः' ।
 ९] हरिमिः सूर्य-सङ्काशैर्' हेम-जाल-विभूषितैः ॥६ ॥ [११
 रुक्म-दण्ड-ध्वजः' श्रीमान् देवराज-रथोत्तमः' ।
 १०] अभ्य-अवर्तत काकुत्स्थम् अव-तीर्य त्रि-विष्टपात् ॥७ ॥ [१२
 अन्नवीच् च तदा' रामं स-प्रतोदो रथे स्थितः' ।
 ११] प्राऽञ्जलिर् मातलिर् वाक्यं सहस्राऽक्षस्य सारथिः ॥८ ॥ [१३ ॥
 सहस्राऽक्षेण काकुत्स्थ रथोऽयं वि-जयाय वै' ।
 २०] प्रेषितस्' ते' महेन्द्रं श्री-माम्' छत्रु-निबर्हणः ॥९ ॥ [१४
 इदम् ऐन्द्रं महच् चापं कवचं चाऽपि' सु-प्रभम्' ।
 २१] श्वराश्च चाऽऽदित्य-सङ्काशाः' अत्त्यश्च च वि-मलाः शिताः' ॥१० ॥ [१५
 आ-रुन्धनं' रथं वीर' राक्षसं जहि' रावणम् ।

१. रा, फ म-कांचनचि० । म-कनकचि० । २. रा, फ-०णीकृतभूषणः ।
 म-०कसंबुतः । ३. फ-नाकि ॥ ४. रा, ल, ल, व अ प्र-बुकैः । ५. रा, -वेतैः
 प्र० ॥ ६. रा, ल, ल, व अ प्र-०कूबरः । म-रुक्मवेणुध्वजः । ७. ल, -०थो
 स्थितः । रा, फ-०थो महान् । म-०थो वरः । ८. अतः परमधिकः पाठः—रा,
 फ-तं रथं समुपादाय मातलिः शक्रसारथिः । ९. ल, -नाकि । अतः परमधिकः
 पाठः—म-रामलक्ष्मणसुग्रीवा हनुमान् सविभीषणः । भवतीर्णे रथं दृष्ट्वा
 सर्वे विस्मयमागताः ॥ विस्मितौ रामसुग्रीवौ लक्ष्मणः सविभीषणः । अंगदो
 जांबवांश्चैव केशरी पनसस्तथा ॥ मंत्रयति स्म तेऽप्योऽप्यं कारणं हि
 भविष्यति । उपायेनेदृशेनायं छलितुं नूनमिच्छति ॥ बहुमाथाघरः शूरो
 रावणो राक्षसाधिपः । रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो बाहयमब्रवीत् ॥ वयं
 सर्वे परीक्षामो रथमश्वं ससारथिम् । अश्वान् सांस्थितान्भूमौ युद्धसङ्गा-
 म्ननोजवान् ॥ विभीषणो महाप्राज्ञो दृष्ट्वा वचनमब्रवीत् । सुविभ्रवं रथं
 वीर आरोह त्वमर्शकितः ॥ अहं सर्वां विजानामि मायां वै रक्षसामिह ।
 अभिगम्य च काकुत्स्थं दशग्रीवस्य पश्यतः ॥ १०. रा, ल, व अ प्र-वषा ।
 रा, फ-ततो । ११. ल -नाकि ॥ १२. ल, ल -व । रा फ-वे । १३. रा, फ
 म-दण्डस्तव । १४. म-शीघ्रं ॥ १५. रा, फ म-चाभिसन्निभं । १६. म-०काशाः
 काकिश्च विपुकाः शिकाः ॥ १७. रा फ म म-आरुन्धनं । १८. म-बुधितः
 पाठः । म-राम राक्ष० ।

- मया सारथिना युक्तं महेन्द्र इव दानवान् ॥११॥ [१६
 २३५] इत्य् उक्तः स परि-क्रम्य जयाय रथम् अस्त्र-वित् ।
 २४३] आ-रुरोह रथं रामो लोकं लक्ष्म्या वि-राजयन् ॥१२॥ [१७
 ततोऽभवन् महा-युद्धं द्वैरथं रोम-हर्षणम् ।
 २७] रामस्य च महा-बाहोर् बलिनो रावणस्य च ॥१३॥ [१८
 गान्धर्वेण तु गान्धर्वं दैवं दैवेन राघवः ।
 २८] अस्त्रं राक्षस-राजस्य जघान परमाऽस्त्र-वित् ॥१४॥ [१९
 अस्त्र-युद्धे च परमे रावणो राक्षसेश्वरः ।
 २९] ससर्ज परम-क्रुद्धः पुनर् एव स राघवे ॥१५॥ [२०
 ते रावण-धनुर्-मुक्ताः शराः काञ्चन-भूषणाः ।
 ३०] अग्न्य-अवर्तन्त काकुत्स्थं सर्पां भूत्वा महा-विषाः ॥१६॥ [२१
 ते सर्प-चदना घोरा वमन्तो ज्वलनं मुखैः ।
 ३१] रामम् एवाऽग्न्य-अवर्तन्त व्यादिताऽऽस्या भयाऽऽवहाः ॥१७॥ [२२

१. रा. फ-राजव् । अ-राम । २. अतः परमधिकः पाठः—अ-एवमु-
 क्तस्तदा तेन दृष्ट्वा दिव्यं च तं रथम् । विभीषणमथोवाच राघवो बुद्धि-
 सम्मतम् ॥ सुग्रीवं चैव दुर्धर्षं लक्ष्मणं च महारथम् । हनूमन्तं सुषेणं च
 प्रधानान्च हरीस्तथा ॥ परीक्ष्यं रथं सर्वे रक्षसा निर्मितं भवेत् । परीक्षितं
 यथातस्वमारोक्ष्यामि ततो रथम् ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानराः सविभी-
 षणाः । परीक्ष्य सुखिरं बुद्ध्या रथं तस्य न्यवेदयन् ॥ इन्द्रदत्तमिमं वीर
 आरोह त्वमशंकितः । रावणं च दुराधर्षं राक्षसं जहि राघव ॥ अ-वर्ज-
 विभीषणमतेनैव परीक्ष्य च यथाबलम् । रा. फ-यथाबलं यथावीर्यं
 रथस्थो रथिनां वरः । हन त्वं राक्षसान् राजन् महेंद्र इव शम्बरम् ॥
 ३. रा. फ अ-रथं तमभिवाच च । ४. अतः परमधिकः पाठः—अ-प्रदक्षिणं
 तथा कृत्वा मातलिं वाजिनस्तथा । ५. अ-विभीषणपरीक्षितं । ६. रा. फ-
 अतः परं सगैसमाहिः—इत्वार्षं रामावणे युद्धकांडे महेन्द्रराघवतरणो नाम सर्गः ।
 अधिकः पाठः—अ-कवचं च समाबद्ध्य माहेंद्रं राघवस्तदा । श्रियाभिरुक्त्वे
 रामो लोकपालाधिराजवत् ॥ ते तु दिव्या हरिहया जानुभ्यामगमन्महीम् ।
 क्षुण्णियाम्य तु तालभ्यान् मातलिर्वरसारथिः । मनसादेशयामास यथेत्सि-
 त्तमरिदमः ॥ ७. रा. ल, ल, ब अ प्र म-उद्भूवाद्भुतं युद्धं । अ-अवाभूदद्भुतं ।
 ८. अ अ-कोम० । ९. रा. -०नो राक्षसस्य च । अ-रावणस्य च रक्षसः ॥ १०. अ-
 अस्त्रं तत्परमं घोरां राक्षसो राक्षसाधिपः । ११. अ-च रा । अ-निष्ठाचरः ॥ १२. रा.
 अ-०भूषिताः । १३. प्र-शरा ॥ १४. अ-दीप्तव० । १५. अ-एवाभ्यवर्तत ।
 १६. अ-महाभवाः ॥

- तैर् वासुकि-सम-स्पर्शैर् दीप्त-भोगैर् महा-विषैः ।
 ३२] दिशश्च च वि-दिशश्च चैव समन्ताद् आ-वृता चक्षुः ॥१८॥[२३
 रामः सं-पततो दृष्ट्वा पन्न-गांस् तान् सहस्र-शः ।
 ३३] सौपर्णाऽस्त्रं तदा घोरं पुनः प्राऽवर्तयद् रणे ॥१९॥[२४
 रामेण तु शरा मुक्ता रुक्म-पुंड्रिणाः शिला-शिवाः ।
 ३४] सु-पर्णाः काञ्चना भूत्वा वि-रेजुः सर्प-शत्रवः ॥२०॥[२५
 ते तान् सर्वाञ्छराञ् जघ्नुः सर्पा-भूतान् महा-विषान् ।
 N] सुपर्ण-रूपा रामस्य वि-शिखाः काम-चारिणः ॥२१॥[२६
 अस्त्रे प्रति-इते क्रुद्धो रावणो राक्षसेश्वरः ।
 ३५] अम्य-अवर्षत् तदा रामं घोराभिः शर-वृष्टिभिः ॥२२॥[२७
 ततः शर-सहस्रेण रामम् अ-क्लिष्टकारिणम् ।
 ३६] अर्दयित्वा शरौषेण मातलिं प्रत्य-अविध्यत ॥२३॥[२८
 पातयित्वा रथोपस्थे रामम् अ-क्लिष्टकारिणम् ।
 ३७] ऐन्द्रान् अश्वान् अम्य-अहनद् घोराभिः शर-वृष्टिभिः ॥२४॥[२९
 वि-वेदुर् देव-गन्धर्वाश्च चारणाः पितरस् तथा ।
 ३८] रामम् आतं तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः ॥२५॥[३०उ
 व्यथिता वानरेन्द्राश्च व्यथितश्च वि-भीषणः ।
 ३९] रामं चन्द्र-समं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावण-राहुणा ॥२६॥[३१
 प्राजापत्यं तु नक्षत्रं रोहिणीं शशिनः प्रियाम् ।
 ४०] समा-क्रम्य बुधस् तस्थे प्र-जानाम् अ-हिते रतः ॥२७॥[३२

१. अ-दीप्तशिक्षर । २. अ-दिशश्च संबृताः सर्वाः प्रदिशश्च समावृताः ॥
 ३. अ-वात् उद्वा । पन्नगान् रामः पततोऽथ । ४. रा, ल, ल, व अ प्र म-०र्णमकं
 तद् । ५. अ-प्रादुर्भाके भवानकं ॥ ६. अ-राक्षसेण ततो मुक्ता रुक्मपुंड्रिणाः शिखि-
 प्रभाः । ७. रा, फ म अ-विषेहः । ८. रा ल, ल, व अ प्र-मिखा । ९. रा,
 फ म अ-सर्पकृपात् । १०. प्र रा, फ म अ-कामरूपिणः ॥ ११. रा, ल ल, व
 अ प्र-हरे । १२. अ-०साधिपः ॥ १३. व-अत भारम्य २४-श्लोकं वाचकाति ।
 १४. अ-वृथित्वा । १५. रा, ल, ल, अ प्र-नाति ॥ १६. अ-सुदयित्वा रथोपस्थे
 रथकेतुं च कांचनं । रा, ल, ल, अ प्र-नाति । १७. अ-जवानास्तु करैरानवपर्वभिः ॥
 १८. रा, ल, ल, व अ प्र-विनेदुर् । अ-कषयो । १९. अ-मात्र सवासवाः ।
 २०. अ-वथा । २१. प्र-ग्रहं रावणराहुणा । अ-ती समेती जलदाधिप ॥
 २२. अ-वभृजुः सविभीषणः । २३. अ-अत भारम्य सर्गान्तं वाचन्नाति ॥
 २४. टि. वैतु. पाप. = न-क्षत्रे-दृति ॥ २५. रा, फ-प्रभा ॥

- स-धूमः परिवृत्तोभिः^१ प्र-ज्वलन् इव सागरः^२ ।
 ४१] उत्-पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन् इव दिवा-करम् ॥२८॥ [३३
 शस्त्र-वर्णः^३ स-परुषो मन्द-रश्मिर् दिवा-करः ।
 ४२] अदृश्यत कबन्धाऽङ्कः सं-सक्तो धूम-केतुना ॥२९॥ [३४
 कोशलानां तु न-क्षत्रं ज्येष्ठाम् इन्द्राऽग्नि-दैवतम् ।
 ४३] आ-क्रम्याऽङ्गारकस् तस्थौ विशाखाम् अपि चाऽम्बरे ॥३०॥ [३५
 दश-ग्रीवो विश-भुजः प्रगृहीत-शराऽऽसनः ।^४
 ४४] अदृश्यत तदाऽकम्पो^५ मैनाक इव पर्वतः ॥३१॥ [३६
 निर्-अस्यमानो रामस तु दश-ग्रीवेण रक्षसा ।
 ४५] नैवाऽशक्रोत्^६ सं-धयितुं^७ सायकान् रण-मूर्धनि ॥३२॥ [३७
 स कृत्वा भ्रुकुटीं^८ वक्त्रे क्रोध-संरक्त-लोचनः^९ ।
 ४६] क्रोधं^{१०} चकार सु-भृशं^{११} निर्-दहन् इव पावकः^{१२} ॥३३॥ [३८
 सुरपति-धनुर्-आकृतिं ललाटे
 मय-जननीं भ्रुकुटीं^{१३} वि-तत्यं^{१४} रामः^{१५} ।
 हुत-चह इव सर्पिषाऽव-सिक्तो
 N] द्विगुण-तरं बल-चांशू^{१६} (?मा-चकार वीरः^{१७} ॥३४॥ [N
 स्व-तेजसा प्र-ज्वलितः परं-तपः
 प्र-चक्रमे दर्शयितुं पराऽऽक्रमम् ।
 नि-शम्य रामं^{१८} परमं व्यव-स्थितं^{१९}
 N] परं^{२०} प्र-हर्ष परमर्षयो^{२१} गताः ॥३५॥ [N
 इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डे^{२२} द्वैरथ-युद्धं^{२३} नाम न्यवीतितमः सर्गः ॥८३॥

१. रा, ल, ल, व अ-० लोऽग्निः । २. रा, ल, ल, व अ प्र-सागरं ।
 ३. रा, ल, ल, व अ प्र-नास्ति ॥ ४. भ-प्रलवर्णः । ५. म-मार० ॥ ६. भ-
 कौशल्याजम्भन० । ७. रा, ल, ल, व अ प्र-भेष्टं । ८. भ-आहत्यां० । ९. रा, नास्ति ॥
 १०. भ-विशहादुर्वशाग्रीवो दशग्रीवो दशाननः । ११. प्र-० कम्पो । भ-महातेजा ॥
 १२. भ-भक्तधनुवन् । १३. रा, ल, ल, व अ-धर्षयितुं । भ-धारयितुं । १४. अतः
 परमधिकः पाठः-भ-किञ्चिदागतसंभ्रासस्तस्थौ तत्र रणाजिरे । आविध्यमानः
 काकुत्स्थस्त्रीप्राप्तिः शरवृष्टिभिः ॥ अभवत्स तदा रामो रोषरकांतलोचनः ।
 प्रदहन्निव कोपेन युगति पावको यथा ॥ १५. प्र रा, फ-भ्रुकुटी । व अ-भु० ।
 १६. भ-किञ्चिदारक्त० । १७. भ-जगाम सुमहाकोपं । १८. रा, फ म-राक्षसः ॥
 १९. प्र रा, फ-भ्रुकुटी । व अ-भु० । २०. रा, ल, ल, व अ प्र-विभयमानः ।
 २१. रा, ल, ल, व अ-भगवत्स० । रा, फ-० चांशुकोप वीरः । भ-बलमादह-
 ल्लुकोरः ॥ २२. रा, ल, ल, व अ प्र-रामः परमास्थितः परं । २३. अ-वर्ज - हर्ष परं ते
 तु महर्षयो ॥ २४. व प्र भ-कंकाकाण्डे । रा, युद्धपर्वणि । २५. भ-देवरवागमनं ॥

[वं-८७] = [चतुरशीतितमः सर्गः] =[दा-१०४]

तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धी-मतः ।

१] सर्व-भूतानि वि-त्रेसुः प्राऽकम्पत मही तदा ॥१ ॥ [१

सिंहशार्दूल-वात्र् छैलः स-सर्पो मलय-द्रुमः ।

२] बभूव चाऽपि क्षुभितः सम्-उद्र इव पर्वसु ॥२ ॥ [२

खराश् च खर-निर्वोषा गगने परुषा घनाः ।

३] औत्पातिका वि-नर्दन्तः सम्-अन्तात् परि-चक्रमुः ॥३ ॥ [३

रामं दृष्ट्वाऽथ सं-रन्धम् उन्-पातांश् च सु-दारुणान् ।

४] त्रस्तानि सर्व-भूतानि रावणं चाऽविशद् भयम् ॥४ ॥ [४

विमान-स्थास् ततो देवा गन्धर्वाः स-महोरगाः ।

५] तदा दानव-दैत्याश् च गरुत्-मन्तश् च खे-चराः ॥५ ॥ [५

ददृशुस् ते ततो युद्धं लोक-संवर्तकं स्थिरम् ।

६] नाना-प्रहरणैर् भीमैः शूरयोः सम्प्र-वृद्धयोः ॥६ ॥ [६

ऊचुस् तदाऽसुराः सर्वे मुरैर् वि-ग्रहम् आ-गताः ।

७] प्रेक्षमाणा महा-भागा वाक्यं भक्त्या प्रहृष्ट-वत् ॥७ ॥ [७

दश-ग्रीवं जयेत्य आहूर् अ-सुराः समव-स्थिताः ।

८] देवा रामम् अथोचुश् च जयस्वेति पुनः पुनः ॥८ ॥ [८

एतस्मिन् अन्तरे क्रुद्धो राघवाय स रावणः ।

९] प्रहर्तु-कामो दुष्टाऽऽत्मा स्पृष्ट्वा प्र-हरणं महत् ॥९ ॥ [९

१०पू] वज्र-धारं महा-नामं सर्व-शत्रु-निबर्हणम् ।

N] शैल-शृङ्ग-निमैः कूटैश् चितं दृष्टिमयाऽऽवहम् ॥१० ॥ [१०

N] स-धूमम् इव तीक्ष्णाऽग्रं युगाऽन्ताऽभ्रिचयोपमम् ।

१०उ] अन्-औपम्यम् अन्-आसाद्यं कालेनाऽपि सु-दुःसहम् ॥११ ॥ [११

१. म-नास्त्वयं सर्गः । २. रा, फ-तथा ॥ ३. रा, ल, ल, व अ प्र-
चाभिष्टु० । म-चाभिष्टु० ॥ ४. रा, फ म-वर्ज—०तिकं निनादं च ॥ ५. प्र रा,
फ-दू, सुयं० । म-च वीक्ष्य सं० । ६. म-बागमद् ॥ ७. म-सर्गवर्धम० । ८. रा,
फ-तथा । ९. रा, म-वर्ज—गुधमं० । म-मरुत्तत् ॥ १०. म-०र्तसंस्थितं ।
११. म-नासि ॥ १२. म-रुपुर । १३. म-त्वं जयेति ॥ १४. म-कोपाद् ।
१५. रा, फ म-स्पृष्टम् ॥ १६. ल, वज्रनामं । १७. रा, ०-नादं । १८. म-
वर्ज—धित्रं ॥ १९. म-०भिसमप्रमं । २०. रा, ल, ल, व अ प्र-अनासद्यं । म-
वनाद्यं । २१. म-पुरासर्वं ॥

- प्रासनं सर्व-भूतानां दारुणं नि-नदस्' तथा(१दा)' ।
 ११] प्र-दीप्त इव रोषेण शूलं जग्राह रावणः ॥१२॥ [१२
 तच् छूलं रावणः क्रुद्धः प्र-गृह्य' युधि वीर्य-वान् ।
 १२] अन्-एकैः सम्-अरे शूरै' रावणः' परि-वारितः ॥१३॥ [१३
 १३पृ] समुन्-नद्यं महा-नादं ननादं युधि भैरवम् ।
 N] संरक्त-नयनो रोषात्' स्व-सैन्यम् अभि-दर्षयन् ॥१४॥ [१४
 १३उ] पृथिवीं चाऽन्तरिक्षं च दिशोऽथ वि-दिशस् तथा ।
 प्राऽकम्पयत शब्देन राक्षसेन्द्रः सु-दारुणम् ॥१५॥ [१५
 १४] अति-नादेन तेनाऽस्य घोरेणाऽत्युग्र-कर्मणा ।
 १५पृ] सर्व-भूतानि वि-त्रेसुः सागरश्च चाऽपि' चुक्षुभे' ॥१६॥ [१६
 स गृहीत्वा महा-वीर्यः' शूलं तद्' रावणो महत् ।
 १६] वि-नद्य सु-महानादं परुषं' वाक्यम्' अब्रवीत् ॥१७॥ [१७
 शूलस्' ते वज्र-धारोऽयं' राम रोषान् मयोद्-यतः ।'
 १७] घोरो' भ्रातृ-सहायस्य सद्यः प्राणान् हरिष्यति' ॥१८॥ [१८
 राक्षसानां' च' शूराणां निहतानां चमू-द्युक्ते ।
 १८] त्वां नि-हत्य रण-श्लाघिन् करिष्येऽस्तु-प्रमार्जनम्' ॥१९॥ [१९
 तिष्ठेदानीं नि-हन्मि त्वाम् एष' शूलेन' राघव ।
 १९] एवम् उक्त्वा च' चिक्षेप तच्' छूलं' राक्षसाऽधिपः ॥२०॥ [२०
 आ-पतन्तं शरीरैस्' तं युगाऽन्ताऽभिसमप्रभम्' ।
 २१] निर्-विभेद तदा रामो वि-रामो रिपु-सम्पदाम् ॥२१॥ [२३

१. रा, फ-दारुणं तथा । भ-चातकोपमं ॥ २. भ-परमक्रुद्धः । ३. भ-संगृह्य । ४. रा, -राक्षसैः ॥ ५. भ-वर्ज-समुद्यम्य । ६. भ-नास्ति ॥ ७. भ-प्राकम्पयत्तदा शब्दो राक्षसेन्द्रस्य दारुणः ॥ ८. भ-अतीव तेन नादेन तानि तस्यां-तकालिनः । ९. भ-च प्रचु० ॥ १०. भ-महाबाहुस्तच्छूलं । ११. भ-रामं परुषं ॥ १२. रा, ल, ब भ प्र-शूलहस्तो वज्रधारो । १३. रा, ल, ल, ब भ प्र-समुद्यतः । १४. रा, ल, ल ब भ प्र-घोरान् । भ-तव । १५. रा, ल, ल, ब-हनिष्यति ॥ १६. भ-रक्षसामद्य । १७. भ-करोम्यभुप्र० ॥ १८. भ-शूलेनाग्नेन । १९. भ-स । २०. भ-तं शूलं । २१. अतः परमधिकः पाठः—भ-तं चापि राघवो दृष्ट्वा ज्वलन्तं घोरदर्शनम् । ससर्ज निशितान्वाणान् चापमुद्यम्य वीर्यवान् ॥ २२. रा फ-वारयामास राघवः । २३. प्र भ-नास्ति । रा, फ-उत्पतन्तं युगांताभि जलौघैरिव सागरः ॥

- निर्-ददाह तदा' बाणान् राम-कार्मुक-निःसृतान् ।
 २२] रावणस्य महा-शूलः' पतंगान् इव पावकः ॥२२॥ [२४
 दृष्ट्वा तान् भस्मसाद्-भूतान् शूल-स्पर्श-विचूर्णितान् ।
 २३] सायकान् अन्तरिक्ष-स्थान् राघवं क्रोधं आऽविशत् ॥२३॥ [२५
 स तां मातलिना दत्तां शक्तिं वासव-सम्मताम् ।
 २४] जग्राह परम-क्रुद्धो राघवो रघु-नन्दनः ॥२४॥ [२६
 सा तोलिता बल-वता शक्तिर् घण्टाऽट्टहासिनी ।
 २५] नमः' प्र-ज्वालयामास'' युगाऽन्तोल्केव दीप्यती'' ॥२५॥ [२७
 तोलयित्वा जवाच् छक्तिं घण्टा-शत-कृत-स्वनाम् ।
 N] चिक्षेप परम-क्रुद्धस् तरसा रघु-नन्दनः ॥२६॥ [N
 सा क्षिप्ता राक्षसेन्द्रस्य शूले'' शक्तिः'' पपात ह ।
 २६] स'' मित्रो'' बहु-धा शूलो'' नि-पपात महा-द्युतिः'' ॥२७॥ [२९
 निर्-विभेद ततस् तस्य'' बाणैर्'' अश्वान् महा-जवान्'' ।
 २७] रामस् तीक्ष्णैर् महा-वेगैर् वज्र-स्पर्श-समैः शितैः'' ॥२८॥ [२१
 निर्- विभेदोरसि च'' तं'' रावणं नि-शितैस् त्रिभिः'' ।
 २८] राघवः परमाऽऽयस्तो ललाटं'' च त्रिभिः शरैः'' ॥२९॥ [३०
 स शरैर् मित्र-सर्वाऽङ्गो'' गात्रात् प्रसृत-शोणितः ।
 २९] राक्षसेन्द्रः समूह-स्थः'' फुल्लाऽशोक इवाऽऽवगौ ॥३०॥ [३१

१. अ-स तात् । २. रा, ल, ल, व अ-तदा शूलं ॥ ३. रा, ल, ल, व अ प्र-० विचूर्णि० । अ-शूलसंस्पर्श० । ४. अ-० वः क्रोधं ॥ ५. अ-नीता । ६. अ-० वनिर्मिता । ७. कतः परमधिकः पाठः-अ-वर्जं-तोल्यायामास तां शक्तिं समरे लघुविक्रमः ॥ ८ अ-सा शक्तिस्तोकिता तेन खंडखंडामहास्वना । ९. रा, फ अ-वर्जं-ततः । १०. रा, ल, ल, व-प्रज्ज्वाल च सा । ११. रा, ल, ल, व अ प्र-दीप्यते ॥ १२. अ-नास्ति ॥ १३. अ-वस्मिन् शूले । १४. अ प्र फ-त्त् मित्वा । रा, वनिर्घं । १५. अ प्र फ-० कं भूमौ सा निपपात ह । रा, ० कं निपपात गतद्युति । १६. रा, ल, ल, व-नास्ति ॥ १७. अ-वगिर । १८. रा, ल, ल, व अ-० इवात्महावकात् । प्र-नास्ति । अ-वृषामस्व म० । १९. रा, फ अ-वर्जं-० इमेस्तवस्त्वत्त्व । प्र-नास्ति । २०. अ-वर्जं-तारैः ॥ २१. अ-क्रुद्धो । २२. अ-शरैः । २३. अ-० टे पत्रिमिश्रिभिः ॥ २४. अ-कीर्णस० । २५. रा, ल, ल, व अ प्र-गिरिप्रस्थः ॥

स राम-बाणैर् अति-विद्ध-गात्रो'
निशाचरेन्द्रः क्षतजाऽऽर्द्र-भात्रः' ।

जगाम खेदं च समूह-मध्ये

N] क्रोधं च चक्रे द्वि-गुणं' तदानीम्' ॥३१॥ [३२

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे' रावण-धर्षणं' नाम

चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥

[वं-८८]= [पञ्चाऽशीतितमः सर्गः] =[दा-१०५]

स तु तेन तदा युद्धे राघवेण' प्र-धर्षितः ।

१] रावणः परमाऽमर्षी भृशं क्रोधं समाऽविशत् ॥१॥ [१

स दीप्त-नयनः क्रुद्धश् चापम् उद्-यम्य वीर्य-वान् ।

२] प्रत्य-अर्दयत् सं-क्रुद्धो राघवं पुनर् आ-ह्वे ॥२॥ [२

बाण-धारा-सहस्रैस् तं स तोय-द् इवाऽम्बरे ।

३] राघवं रावणो वीरस् तडाग-वद् अपूरयत् ॥३॥ [३

पूरितः शर-जालेन धनुर-मुक्तेन सं-युगे ।

४] महा-गिरिर् इवाऽकम्पो राघवो न प्र-कम्पितः ॥४॥ [४

शरांस् तान् नर-शार्दूलो रामः परम-दारुणान् ॥ [N

५] गमस्तीन् इव चाऽर्कस्य प्रति-जग्राह वीर्य-वान् ॥५॥

शरैस् तु शर-जालानि व्य-अधमत् सम्-अरे स्थितः । [५

N] जीमूत इव घर्माऽन्ते शर-वर्षं वर्षं इ ॥६॥ [N

१. अ-अभिधि० । २. अ-०जावसिक्तः । ३. अ-स तदा महात्मस् ॥
४. अ प्र अ-कंकाकाडे । ५. ल-०णवर्षानं । रा, फ-रामरावणयुद्धं ॥ ६. अ-का-
कुल्लेन । ७. रा, ल, ल, व-कोप इवाविशत् । रा, फ म अ-क्रोधमुपागमत् ॥
८. अ-कोपात् । ९. अ-प्रसार्दं० ॥ १०. अ-तु । ११. अ-बाणैस् । १२. प्र रा,
फ म अ-०गमिष । १३. प्र रा, फ-पूर० । म अ-पूरयत् ॥ १४. रा, ल, ल, व अ
प्र-मुहुयुं० । १५. अ-०कम्प्यः काकुल्लो । १६. रा, फ म अ-अधमत् ॥ १७. रा,
फ म-रक्षसः परदारणात् । १८. अ-नास्ति । १९. अ-स गमस्तीनिषार्कस्य ॥ २०. रा,
ल, ल, व अ-निषार्कं । प्र-विषमं । २१. ल, ल, अ-नर्दंश्च । प्र-नर्दंश्च स ।
रा, फ म-नर्दंश्च । २२. रा, ल, ल, व अ प्र-०वर्षीं व्यच० । रा, फ
म-शरवृष्टिं व्यच० ॥

- ततः शर-सहस्राणि क्षिप्र-हस्तो निशा-चरः ।
 ६] नि-चखानोरसि क्रुद्धो राघवस्य महाऽऽत्मनः ॥७ ॥ [६
 स शोणित-समादिग्धः^१ सम्-अरे लक्ष्मणाऽग्रजः ।
 ७] बभौ^२ फुल्ल^३ इवाऽरण्ये सु-महान् किंशुक-द्रुमः ॥८ ॥ [७
 शराऽभिघात-संक्रुद्धः^४ सोऽपि जग्राह सायकान् ।
 ८] काकुत्स्थः सु-महावेगो युगाऽन्ताऽग्नि-सम-प्रभः^५ ॥९ ॥ [८
 ततोऽन्योऽन्यं सु-संरब्धाव्^६ उभौ राघव-रावणौ ।
 ९] शराऽन्धकारे महति^७ नोप-लक्ष्यतां(१तस्) तदा ॥१० ॥ [९
 ततः क्रोध-समाविष्टो रामो दशरथाऽऽत्मजः ।
 १०] उवाच रावणं वीरः^८ प्र-हस्य परुषं वचः ॥११ ॥ [१०
 मम भार्या जन-स्थानाद्^९ यत्^{१०} त्वया राक्षसाऽघम^{११} ।
 ११] हताऽत्र^{११} वि-वशा^{१२} यस्मात् तस्मात् त्वं न भविष्यसि ॥१२ ॥ [११
 मया वि-रहितां दीनां वर्तमानां महा-वने ।
 १२] वैदेहीं वि-वशां^{१३} हत्वा^{१४} शूरोऽहम् इति मन्यसे ॥१३ ॥ [१२
 स्त्रीषु चौर्यम्^{१५} अ-नाथासु^{१६} पर-दार-प्रघर्षक^{१७} ।
 १३] कृत्वा क्व-पुरुषं कर्म शूरोऽहम् इति मन्यसे ॥१४ ॥ [१३
 भिन्न-मर्याद निर्-लज्ज चारित्रेष्व्^{१८} अनु-अवस्थितः ।
 १४] दर्पान् मृत्युम् उप-स्थाय^{१९} शूरोऽहम्^{२०} इति मन्यसे ॥१५ ॥ [१४
 शूरेण घनद-भ्रात्रा बलैः^{२१} समुद्-इतेन च ।

१. रा, अ म-वर्जं—०तमहादिग्धः । २. अ-स पुष्पित ॥ ३. अ-०वा-
 तात्सं० । ४. रा, ल, ल, अ फ-सायकं । अ-कार्मुकं । ५. अ-०न्तादित्यवस्थितः ॥
 ६. रा, ल, ल, ब अ प्र-नु सं० । ७. अ-तौ रामरा० । ८. अ-समरे । ९. अतः
 परमधिकः पाठः—अ-संक्रुद्धः शरजालेन राघवेन स राघवः । निष्पपात
 स तं भित्त्वा भेषादिव दिवाकरः ॥ १०. अ-क्रुद्धः ॥ ११. अ-व्यसनात् ।
 १२. रा, -रहिते रा० । अ-इह सं रा० । अ-नास्ति । १३. प्र-हता च वि० । रा, फ-
 हता स्वपावसा । अ-भागीता वि० । अ-नास्ति ॥ १४. अ-विजने । १५. रा, अ-
 वर्जं—इत्या ॥ १६. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, -शूर विना० । १७. रा,
 ल, अ रा, फ-०र्षकः । अ-०दाराभिर्घणं । १८. अतः परमधिकः
 पाठः—अ-ब्राह्मणेभु ख ये शूराः स्त्रीषु गोषु तपस्विषु । वृतादिव फलं फलं
 रक्षोऽघम पतति ते ॥ १९. रा, फ म अ-उपादाय । २०. अ-कथं जीविषु-
 निष्कसि ॥ २१. रा, ल, ल ब अ प्र-वर्गैः । अ-गुणैः ।

- १५] श्लाघनीयं यशस्यं च कृतं कर्म महत् त्वया ॥१६॥ [१५
अ-नाथैश् चैव भीतैश् च पूज्यमानः' स्व-रक्षसैः ।
१६] उत्-सेकाच् चैव दर्पाच् च शूरोऽहम् इति मन्यसे ॥१७॥ [N
मायया मृग-रूपेण' मद्-भार्याऽप-हृता त्वया ।
१७] सर्व-था दर्शितं वीर्यं' कृतं कर्म सु-दुष्करम् ॥१८॥ [N
नि-कृतस् त्वं' सदाऽन्-आर्यं' गर्हितश् चैव' कर्मणा ।
१८] श्लाघसे' त्वं कथं नाम यस्य ते वृत्तम् ईदृशम् ॥१९॥ [N
निश्चि' नैव स्वपिम्य' अद्य' दिवा वा रजनी-चर ।"
१९] राक्षसाऽधम" दुर-बुद्धे" त्वाम् अन्-उत्पाद्य मूल-तः ॥२०॥ [N
इमे मासास् त्व' अति-क्रान्तास् त्वद्-वधं ध्यायता' सदा' ।"
२०] वधाऽर्हस्य वधाऽर्यं" ते" मृत्यु-द्वारम् अपाऽऽवृत्तम् ॥२१॥ [N
उत्-सेकाद् अभि-पन्नस् त्वं' गर्हितं चाऽहितं च यत्" ।
२१] कर्मणः" प्राऽऽमुहीऽदानीं तस्याऽद्य सु-महत् फलम् ॥२२॥ [१६
शूरोऽहम् इति चाऽऽत्मानम् अव-गच्छसि दुर-मते ।
२२] न" चैव लज्जसे" सीतां चौर-वत् त्वं" प्र-कर्षयन्" ॥२३॥ [१७
यदि मत्-सन्निधौ सीता धर्षिता स्यात् त्वया बलात् ।
२३] भ्रातरं" त्वं स्वरं पश्येस्" तदा मत्-सायकैर् हतम् ॥२४॥ [१८
दिष्टयाऽसि मम दुष्टाऽऽत्मंश्" चक्षुर्-विषयम् आ-गतः ।
२४] अद्य त्वा सायकैस् तीक्ष्णैर् नयामि यम-सादनम् ॥२५॥ [१९
अद्य ते मच्-छरैश् छिन्नं शिरो ज्वलित-कुण्डलम् ।

१. अ-०नोथ रा० । रा, ल, ल, व प्र म-०नश्च रा० । अ-०मानैश्च
रा० ॥ २. रा, ल, ल, व प्र-०यानुतरु० । ३. म-चार्यं ॥ ४. रा, फ-विहृ० ।
म अ-विहृ० । ५. म-चाप्यनार्यश्च । ६. रा, ल, ल व अ प्र-त्वं च । ७. रा,
ल, ल, व अ प्र-श्लाघ्यसे ॥ ८. रा, फ म-निशासु । ९. रा, ल, ल, व अ
प्र-०स्वपाम्यद्य । रा, फ म-स्वपिमि । १०. अ-शये नाहं दिवारात्रौ रौद्रकर्म
निशाचर । ११. रा, फ म-न रावण क्षमं लज्ज्ये । अ-न रावण लभे क्षांति ॥
१२. रा, -वर्ज-०धं परिधितता । १३. अ-भत्यक्राममिमाम्मासांस्त्वद्बधं परि-
धितयन् । १४. रा, ल, ल, व अ प्र-वधं तेऽद्य ॥ १५. अ-अनिमानस्व गर्हितस्व
च कर्मणः । १६. अ-संग्रामे ॥ १७. ल, ल, व-नापि लज्जयसे । रा, फ म अ-
यासि लज्जा च ते । १८. अ-व्यपकर्षतः ॥ १९. अ-स्वरं तं भ्रातरं पश्य ॥ २०. अ-
बुद्धे । २१. अतः परमधिकः पाठः—अ-पश्यतां सर्वयोधानां प्रसह्य रणमूर्धनि ॥

- २५] क्रव्याऽदा व्यप-कर्षन्तु वि-कीर्णं भूमि-पांसुषु ॥२६॥ [२०
नि-पत्योरसि ते गृधाः क्षितौ क्षिप्तस्य रावण ।
- २६] पिबन्तु रुधिरं गात्राद् बाणशल्याऽन्तरोत्थि(द्-स्थि)तम् ॥२७॥ [२१
अद्य मद्-बाण-भिन्नस्य गताऽसौः स्वपतसु तव ।
- २७] कर्षन्त्व अन्त्राणि विह-गा गरुत्-मन्त इवोरगान् ॥२८॥ [२२
इत्यं एवं सं-चदन् वीरो रामः शत्रु-निबर्हणः ।
- २८] राक्षसेन्द्रं मयुग-स्थं शर-वर्षैर् अवाऽकिरत् ॥२९॥ [२४
तस्य क्रुद्धस्य सम्-अरे रामस्याऽक्लिष्ट-कर्मणः । [N
- २९] बभूव द्वि-गुणं वीर्यं बलं हर्षश् च सं-युगे ॥३०॥
रामस्याऽस्त्र-बलं चैव शत्रोर् निघन-काङ्क्षिणः ॥ [२५
- ३०] प्रादुर्-बभूवुर् अस्त्राणि सर्वाणि विदिताऽऽत्मनः ।
- ३१] प्र-हरंश् च महा-तेजा लघुहस्त-तरोऽभवत् ॥३१॥ [२६
शुभान्य एतानि चिन्धानि वि-ज्ञायाऽऽत्म-हितानि सः ॥
- ३२] भूय एवाऽद्रवद् रामो रावणं राक्षसाऽन्तकः ॥३२॥ [२७
N] जवनैः पत्रिभिस् तीक्ष्णैः शरै राघव-नोदितैः ॥
- ३३] वच्यमानो दश-प्रीवो विघूर्ण-हृदयोऽभवत् ॥३३॥ [२८
यथा-वन् नाऽस्त्रम् आ-रेभे न व्य-अकर्ष च्छराऽऽसनम् ।
- ३४] नाऽस्य प्रत्य-अकरोद् वीर्यं वि-कृत्वेनाऽन्तर-आत्मना ॥३४॥ [२९
क्षिप्ता इ अपि शरास् तेन शस्त्राणि वि-विधानि च ।
- ३५] न रणाऽर्थम् अकल्पन्त मृत्युकालाऽभिवर्तिनः ॥३५॥ [३०

१. रा, फ प्र-रणपां० । भ-रणपांशुभिः ॥ २. रा, -कुडाः । ३. भ-दृष्टा ।
४. भ-वर्ज-०-तरे स्थिताः ॥ ५. भ-पतितस्य ते । ६. भ-०-स्मानिव पन्नगान् ॥
७. प्र-०-श्व धीरो रामः । भ-इत्युक्त्वा स तदा रामो वीरः । ८. प्र रा, फ म
भ-समूहत्वं ॥ ९. भतः परमधिकः पाठः—भ-भिन्नेसुः सर्वभूतानि कालस्येव
दिघ्नतः ॥ १०. रा, ल, ल ब म प्र-च बधकां० । भ-विजयकां० । ११. रा,
ल, ल, ब म प्र-शीघ्रं दृष्टव० । म भ-०-स्तस्ततोऽम० । १२. भतः परमधिकः
पाठः—भ-दृढप्रहारता चैव दूरपातस्तथैव च ॥ १३. ल, ०-ताव । १४. रा,
म-वर्ज-च । १५. भ-०-साधिर्ष ॥ १६. रा, फ म-हरिभिः सोऽमधिकिभिः शरै
रामेण चारुषे । भ-रामेण शरवर्षैश्च बालैरेव चारुमदृष्टिभिः । १७. भ-विज्ञातव० ॥
१८. रा, फ-वैवावाच्य कर्षते ॥ भ-नाकल्पन्त रत्नवर्षा ॥

सूतस् तु व्यथितस् तस्य तद्-अवस्थं नि-शम्य तम् ।
 ३६] तस्माद् रणाद् अपाऽवहद् रावणं लोक-शवणम् ॥३६॥ [३१
 रथं तु तस्याऽथ जवेन सारथिर्
 नि-वर्त्य भीमं जलद-स्वनं तथा ।
 जगाम शीघ्रं सम्-अरात् स-संभ्रमः'
 N] परिश्रमाऽधोग्रस्वम् ईक्ष्यं तं स्थितम् ॥३७॥ [३४
 इत्यार्वे रामायणे युद्ध-काण्डे' रावणाऽऽक्षेपो' नाम
 पञ्चाऽशीतितमः सर्गः ॥ ८५ ॥

[वं-८६] = [षडशीतितमः सर्गः] = [दा-१०६]

स तु मोहात् सु-संरब्धः कृताऽन्त-बल-नोदितः ।
 १] क्रोध-संरक्त-नयनो रावणः सूतम् अब्रवीत् ॥१॥ [१
 हीन-वीर्यम् इवाऽशक्तं पौरुषेण" वि-वर्जितम् ।
 २] भीतं लघुम् इवाऽसत्त्वं" वि-हीनम् इव तेजसा ॥२॥ [२
 वि-मुक्तम्" इव मायाभिर् अस्त्रैर् इव बहिष्-कृतम् ।
 N] माम् अव-ज्ञाय दुर्-बुद्धे स्व-बुद्ध्या किं वि-चेष्टसे ॥३॥ [३
 किम्-अर्थं माम् अव-ज्ञाय मच्च-छन्दम्" अन्-अवेक्ष्य" च ।
 ३] त्वयाऽद्य शत्रु-मध्यान् मे रथोऽयम् अप-वाहितः ॥४॥ [४
 त्वयाऽद्य हि ममाऽन्-आर्यं चिर-काल-समर्जितम्" ।
 ४] यशो वीर्यं च तेजश् च प्रत्य्-अयश् च नि-पातितः" ॥५॥ [५
 शत्रोर् विख्यात-वीर्यस्य रञ्जनीयस्य वि-क्रमैः ।

१. रा, ल, ल, व अ प्र-०तस्तेन । अ-रथनेतास्य । २. अ-शान्तुं-
 द्वास्तुसंभ्रातो रथं तस्यापवाहयत् ॥ ३. अ-तस्माज्जलवाहनस्वनं । ४. अ-
 वर्ज-महात्मा । रा, फ अ-महामतिः । ५. अ-वर्ज-परक्रमा० । ६. रा,
 ल, ल, व अ प्र-अव्यवस्थं । अ-अव्यवस्थितं । अ-रावणोक्षितः ॥ ७. व अ अ-
 कंकाकाण्डे । ८. रा, ल, ल, व अ प्र-द्वैरथेनाक्षेपो । अ-रथपर्यावर्तनं ॥ ९. अ-
 क्रोधेन महताबिष्टो । १०. रा, -नास्ति ॥ ११. अ-पौरु' इत्यादि '०सर्व' इत्यन्तः पाठो
 नास्ति । १२. रा, फ अ-वर्ज-इवाशक्तं ॥ १३. अ अ-विभुक्तं ॥ १४. रा, ल,
 ल, व अ प्र फ-स्वच्छन्दम् । अ-महीर्यम् । १५. अ-अनवेक्ष्य ॥ १६. अ-
 ०कलाजितं मया । १७. अ-विनाशितः ॥

- ५] पश्यतो युद्ध-लुब्धोऽहं कृतः का-पुरुषस् त्वया ॥६ ॥ [६
कस्माद् रथम् इमं युद्धान् नयस्य अन्यत्र दुर-मते ।
६] परेणोप-कृतो व्यक्तं तेन बध्योऽसि मे मतः ॥७ ॥ [७
नहीऽदं विद्यते कर्म सु-हृदः श्रेयं इच्छतः ।
७] रिपूणां सदृशं यच्च च तत् त्वयेदम् अनु-ष्ठितम् ॥८ ॥ [८
नि-वर्तय रथं शीघ्रं यावन् नाऽपैति मे रिपुः ।
८] यदि न व्यथितः स्यास् त्वं स्मर्यन्ते यदि वा गुणाः ॥९ ॥ [९
एवम् उक्तः स परुषं हत-बुद्धिर् अ-बुद्धिना ।
९] अब्रवीद् रावणं स्रुतो हितं साऽनुनयं वचः ॥१० ॥ [१०
न भीतोऽस्मि न मूढोऽस्मि नोप-जप्तोऽस्मि शत्रुणा ।
१०] न प्र-मत्तो न वि-स्नेहो वि-स्मृता न च ते गुणाः ॥११ ॥ [११
मया तु हित-कामेन यश्च च परि-रक्षता ।
११] स्नेह-प्रस्कन्न-मनसा हितम् इत्य एव ते कृतम् ॥१२ ॥ [१२
उप-देशो हि स्रुतानाम् आपत्सु रथिनां-वर ।
N] रक्षितव्यो रथी यस्मात् तस्माद् इदम् अनु-ष्ठितम् ॥१३ ॥ [N
नाऽस्मिन्न अर्थे महा-राज त्वं मां प्रिय-हिते रतम् ।
१२] किं-चिद् लघुम् इवाऽसत्त्वं दोष-तो गन्तुम् अर्हसि ॥१४ ॥ [१३
श्रूयताम् अभि-धास्यामि यन्-निमित्तं मया रथः ।
१३] नदी-वेग इवाऽमोघेः सं-युगाद् विनि-वर्तितः ॥१५ ॥ [१४
भ्रमं तेऽघाऽव-गच्छामि महता रण-कर्मणा ।
१४] न हि ते वीरं सौमुर्यं प्र-हर्षम् उप-लक्ष्यते ॥१६ ॥ [१५

१. मतः परमधिकः पाठः—अ-यस्त्वं रथमिमं मोहादपवाहितवानसि ।
सुव्यक्तोऽयं प्रतर्को मे परेण त्वमुपस्कृतः ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र-
बुद्ध्या । ३. अ-०पस्कृतो ॥ ४. म-नहि तद् । ५. अ-बुभकक्षिणः । ६. रा, फ
म-छद्य यत्त्वयैतदनु० । अ-छेतयत्त्वया समनु० ॥ ७. रा, फ अ-नान्येति ।
८. रा, फ-वासि । ९. रा, फ अ-वर्ज—नासि ॥ १०. रा, फ अ-परुषमुक्त्सु
हित० ॥ ११. अ-वर्ज—त्वहित० । १२. अ-वर्ज तु । १३. रा, ल, ल, व अ प्र-
०रक्षितम् । अ-परिमार्गता । १४. अ-स्वत्सेहेन च भक्त्या च प्रियमित्प्रियं कृतं ॥
१५. रा, स्वां । १६. अ ल, ल, व अ प्र म-लघुमिवाशक्तं । अ-लघुः कश्चि-
दिवानार्थं ॥ १७. अ-चामिधास्यामि ॥ १८. रा, ल, ल, व अ प्र-भ्रमं ।
१९. अ-तवाव० । २०. रा, अ-वीर्यसौ० । ल, ल, व-वीर्यसायुष्यं । प्र-
वीर्यमायुष्यं । २१. अ-वोप० ॥

- रथोऽयं शर-मिन्नाऽङ्गः सिन्नाश् च' रथ-वाजिनः ।
 १५] दीना' घर्म-परिश्रान्ताः' कु-वर्षेणैव' कर्षकाः' ॥१७॥ [१६
 देश-कालौ च वि-ज्ञेयौ लक्षणैश्' चेङ्गितानि' च ।
 १७] दैन्यं हर्षश्' च तेजश्' च रथिनश्' च बलाऽबलम् ॥१८॥ [१८
 निमित्तानि च भूयिष्ठं प्रति-कूलानि लक्ष्ये ।
 १६] नूनं तेषु निमित्तेषु लक्ष्याम्य् अ-प्रदक्षिणम् ॥१९॥ [१७
 स्थूल-निम्नानि भूमेश्' च समानि वि-षमाणि च ।
 १८] युद्ध-कालश्' च वि-ज्ञेयः' परस्याऽन्तर-दर्शना' ॥२०॥ [१९
 अपयानाऽभियाने" च स्थान-प्रत्युपसर्पणे" ।
 १९] सर्वम् एतद् रथ-स्थेन ज्ञेयं रथ-कुटुम्बिना ॥२१॥ [२०
 तव विश्राम-हेतोश् च" तथैव" रथ-वाजिनाम्" ।
 २०] रौद्रं वि-जानता चैव" क्षणात्" कृतम् इदं मया ॥२२॥
 न मयाऽऽत्मेच्छया" देव" रथोऽयम् अप-वाहितः । [२१
 २१] भर्तृ-स्नेह-परोऽतेन" मयैतत् त्वत्-कृते" कृतम् ॥२३॥ [२२
 आ-ज्ञापयस्व मां वीर यच् च वक्ष्यसि मान-द ।
 २२] तत् करिष्याम्य् अहं सर्वं त्वद्-गतेनैव चेतसा ॥२४॥ [२३
 तुष्टस् तेन" तु" वाक्येन रावणस् तस्य सारथेः ।
 २३] विश्वास्थ्यै" बहु-विधं युद्ध-लुब्धोऽब्रवीद् वचः ॥२५॥ [२४
 शीघ्रं रथम् इमं क्षत राघवाऽभिमुखं" कुरु ।"

१. रा, फ म-पुरोवहनस्त्रिधाश्च तव ये । भ-भारोद्ग्रहनस्त्रिधाश्च इमे ते ।
 २. भ-वर्ज-विना कर्म० । ३. ल, ल, व अ-०व कर्षकः । रा, फ
 अ-कुवर्षाभिहता इव ॥ ४. भ-निमित्तानीणि० । ५. म-स्नेदश्च हर्षश्च । भ-०श्
 च रोषश् । ६. ल, ल, व-यथाबलम् ॥ ७. भ-नास्त्रि ॥ ८. भ-भूसौ ।
 ९. रा, ल, ल, व अ प्र-०लः स । १०. ल, ल, व-०र्षितः ॥ ११. रा, ल,
 ल, व अ प्र-जपायं नाभिजाने । भ-उपयानापयाने । १२. रा, ल, ल, व अ-
 ०र्षतः । भ-०प्रत्यवसर्पणं ॥ १३. रा, ल, ल, व अ प्र-व रथोयं । भ-तु रथिनो ।
 १४. भ-०जिनः । १५. ल, ल, व प्र-रौद्रं च जा० । रा, फ-रौद्रं वर्जयता । भ-
 परस्व च विवातार्थं । १६. भ-क्षेमं ॥ १७. रा, ल, ल, व अ प्र-०या चैव । रा, फ
 म-मया स्वेच्छया राजन् । १८. रा, ल, ल, व अ प्र-भर्तृ-स्ने० । १९. भ-दुष्कृतं ॥
 २०. भ-भाज्ञापय यथा क्षतुं एवं भक्षस्वरिस्तुन । करिष्येहं तथा वीर गतानुष्येन
 चेतसा ॥ २१. ल, ल, व प्र-तेनैव । रा, फ म-तेन च ॥ २२. भु-प्रसत्स्यैमं ॥
 २३. रा, फ म- रामावाभि० । २४. रा, ल, ल, व अ प्र-नास्त्रि ।

- २४] नाऽहत्वा सम्-अरे शत्रुं' नि-वर्तिष्यामि राघवम्' ॥२६॥ [२५
 ततो द्रुतं रावण-वाक्य-देशितः'
 प्र-णोदयामास' हयान् स सारथिः ।
 स' राक्षसेन्द्रस्य रथो महा-ध्वजः'
 २५] क्षणेन रामस्य तदाऽग्र-तोऽभवत्' ॥२७॥ [२८
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे' सूतोपालम्भो' नाम
 षडशीतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥

[वं-६०] = [सप्ताऽशीतितमः सर्गः] = [दा-१०८]

- तम् आ-पतन्तं सहसा वेग-वन्तं' महा-स्वनम्' ।
 १] रथं राक्षस-राजस्य नर-राजो ददर्श ह ॥१॥ [४
 कृष्ट(िष्ण)-वाजि-समायुक्तं' युक्तं रौद्रेण वर्चसा' ।
 २] उद्यमानम् इवाऽऽकाशे वि-मानं स-जलैर् घनैः ॥२॥ [५
 तद्वि-पताका-गहनं दर्शितेन्द्राऽऽयुधोपमम् ।
 N] शर-धारा वि-मुञ्चन्तं धारा-सारम् इवाऽम्बु-दम् ॥३॥ [५
 तं दृष्ट्वा मेघ-सङ्काशम् आ-पतन्तं रथं रिपोः । [६पू
 ३] अन्नवीन मातलिं रामो महेन्द्र-रथ-सारथिम् ॥४॥ [७उ
 मातले पश्य सं-रन्धम् आ-पतन्तं रथं रिपोः । [८
 ४] गिरेर् वज्र-विभिन्नस्य' दीर्यतः सदृश-स्वनम् ॥५॥ [६उ
 यथाऽप-सृत्याऽऽपतितो' वेगेन महता पुनः ।
 ५] सम्-अरे हन्तुम् आत्मानं कृता' तेन मतिर् ध्रुवम् ॥६॥ [९
 तद् अ-प्रमादम् आ-तिष्ठ प्रत्युद्-गच्छ' रथं रिपोः ।
 ६] वि-ध्वंसयितुम् इच्छामि वायुर् मेघम् इवाऽऽयतम् ॥७॥ [१०

१. प्र-शत्रुंनिवर्तिष्यामि रावणः । २. अतः परमधिकः पाठः—अ-एव-
 मुक्त्वा ततस्तुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः । ददौ स सारथेः श्रीमानहस्ताभरण-
 मुत्तमम् ॥ ३. रा. फ म-०क्यनोदितः । भ-०क्यचोदितः । ४. भ-प्रचोद० । ५. भ-
 रथं । ६. भ-निशाचरेन्द्रश्च ततो महारथः । ७. रा. ल, ल, व अ प्र फ-तथाप्र० ।
 रा-पथाप्र० । म-रथाप्र० ॥ ८. व प्र भ-लंकाकाण्डे । ९. भ-सूतोपदेशः ॥
 १०. भ-महाभेद्यौघनिःस्वनं ॥ ११. रा. वज्रं—कल्लवाम् । १२. रा. ल, ल, व
 अ प्र-वीर्यवान् । म-कर्मणा ॥ १३. रा. ल, व अ-उवाच च रामो मतिमान् मा-
 तलिं शक्रसारथिं । ल, प्र-नास्ति ॥ १४. रा. ल, ल, व अ प्र-नास्ति । १५. भ-
 वज्रोपसृष्टस्य ॥ १६. रा. व-०पततो । १७. भ-अनेन तु कृता मतिः ॥ १८. भ-
 ०गम्ब । १९. भ-इवोत्थितम् ॥

- अ-विक्रवम् अ-मम्भ्रान्तम् अ-व्यग्रहदयेक्षणः ।
 ७] रश्मि-संचार-नियतः प्र-णोदयं रथं द्रुतम् ॥८ ॥ [११
 कामं न त्वं समा-वेयः पुरन्दररथोचितः ।
 ८] युयुत्सुस् त्व अहम् एकाऽग्रः स्मारये त्वां न शिक्षये ॥९ ॥ [१२
 परि-तुष्टस् तु रामस्य तेन वाक्येन मातलिः ।
 ९] प्र-णोदयामास ततो हयान् सारथि-सत्तमः ॥१० ॥ [१३
 अप-सव्यं ततः कुर्वन् रावणस्य महा-रथम् ।
 १०] चक्रोत्-क्षिप्तेन रजसा रावणं स व्य-अपूरयत् ॥११ ॥ [१४
 ततः क्रुद्धो दश-ग्रीवः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
 ११] रथ-प्रतिमुखं रामं सायकैः सम्-अपूरयत् ॥१२ ॥ [१५
 धर्षणाऽमर्षितो रामो धैर्यं रोषेण लङ्घयन् ।
 १२] जग्राह सु-महावीर्यम् ऐन्द्रं युधि शराऽऽसनम् ॥१३ ॥
 शरांश् च सु-महावेगान् सूर्य-रश्मि-निभाञ्छितान् । [१६
 १३] जग्राह सम्-अरे रामः सर्पान् इव महा-विषान् ॥१४ ॥ [N
 १४पृ] त उ (१त्र) पौ (१प्रौ) दौ (१द्वे) महा-युद्धे लघु-चित्रं च स-स्वनम् ।
 N] विजयाऽऽकांक्षिणौ वीराव् अन्योऽन्यं तौ ततक्षतुः ॥१५ ॥ [N
 १४उ] परस्पराऽभिमुखयोर् मत्त-मातङ्गयोर् इव ।
 N] राम-रावणयोर् युद्धे तद् अभूत् तुमुलं तदा ॥१६ ॥ [N
 ततो देवाः स-गन्धर्वाः सिद्धाश् च परमर्षयः ।
 १५] सम्-ईयुर् द्वैरथं द्रष्टुं तयोर् विजय-कांक्षिणोः ॥१७ ॥ [१८
 अस्त्रैर् अस्त्राणि नि-घ्नन्तौ दर्शयन्तौ च लाघवम् ।
 १७] शरैर् आशीषिषाऽऽकारैर् अन्तरिक्षं ववर्षतुः ॥१८ ॥ [N
 समुत्-पेतुर् अथोत्पाता दारुणा रोम-हर्षणाः ।

१. म-आतिष्ठत्वं । २. भ-क्षणं । ३. भ-वत्तं ॥ ४. रा, फ म भ-प्रबोध्य ।
 ५. रा, ब प्र म-एवाप्रः ॥ ६. भ-कृत्वा । ७. भ-रथं तदा । ८. म-व्यधूमयत् ॥ ९. रा,
 फ-वीर्यवि० । म भ-ताज्रवि० । १०. प्र-अवप० । रा, फ-अन्वप० । म-अन्वधु-
 नयत् । भ-तं व्यधूनयत् ॥ ११. रा, ल, ल, ब अ प्र-वीर्यो ॥ १२. ल, रा, फ-
 तदुपोढं । म-शतयुद्धं । भ-तदसोढं । १३. रा, ल, ब अ रा, फ भ-महयुद्धं ।
 १४. रा, फ म भ-अन्योऽन्यवधकांक्षिणोः । १५. अतः परमर्षिकः पाठः—भ-
 तयोः समभवद् युद्धं लघुचित्रं च सुष्टु च । १६. रा, फ म भ-शराश् ॥
 १७. भ-निवातवातोद्गतबोगैगने मेघयोरिव । १८. रा, फ म-नास्ति । भ-विज-
 याकांक्षिणोस्तत्र रामरावणोस्तदा ॥ १९. रा, फ म-युद्धं राष्ट्रसक्षयकांक्षिणः ॥

- १८] रावणस्य वि-नाशाय राघवस्य जयाय च ॥१९॥ [१९
ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथं प्रति ।
- १९] वाता मण्डलिनश् चैनम् अप-सव्यं प्र-चक्रमुः ॥२०॥ [२०
महद् गुध्र-कुलं चाऽस्य भ्रममाणं नभस्-तले ।
- २०] येन येन रथो याति तेन तेन स्म धावति ॥२१॥ [२१
सन्ध्यया चाऽऽघृता लङ्का जपा-पुष्प-निकाशया ।
- २१] दृश्यते सम्प्र-दीप्तेव दिवा-रात्रं प्र-वृद्धया ॥२२॥ [२२
- २२उ] स-निर्घाता महोल्काश् च सम्प्र-पेतुर् महा-स्वनाः ।
- N] वि-षादयन्त्यो रक्षांसि रावणस्य रथोपरि ॥२३॥ [२३
- २२पू] रावणश् चाऽभवत् व्रस्तश् चचाल च वसुं-धरा ।
रक्षसां च प्र-हरतां गृहीता इव बाहवः ॥२४॥ [२४
- २३] ताम्नाः पीताः सिताः श्वेताः पतिताः सूर्य-रश्मयः ।
दृश्यन्ते रावणस्याऽङ्कं पर्वतस्येव घातवः ॥२५॥ [२५
- २४] गृध्रैर् व्यनु-सृताश् चैव वमन्त्यो ज्वलनं मुखैः ।
प्र-णेदुर् मुखम् ईक्षन्त्यः सं-रब्धम् अ-शिवं शिवाः ॥२६॥ [२६
- २५] गृध्रा बलाकाः कङ्काश् च कुर्वन्तो दृष्टि-लोपनम् ।
N] अन्-इष्टं भैरवं नेदुः सं-हृष्टा वि-कृतैः स्वरैः ॥२७॥ [N
- २६उ] प्रति-कूलं ववौ वायुर् उत्-किरन् स रजो महत् ।
तस्य रावण-सैन्यस्य कुवन् दृष्टि-निवारणम् ॥२८॥ [२७
- २७] नि-पेतुर् इन्द्राऽशनयः सैन्ये चाऽपि समन्ततः ।
दुर्विषह-स्वना घोरा विना जल-धरैस् तथा ॥२९॥ [२८
- २८] दिशश् च वि-दिशश् चैव बभूवुस् तमसाऽऽघृताः ॥

१. रा, ल, ल, व अ प्र-नास्ति ॥ २. रा, ल, ल, व अ प्र-तेनास्य धा० ।
अ-तेन प्रधा० ॥ ३. अ-दृष्टे सम्प्रदीप्ता च दिवसे परिरुद्धया ॥ ४. अ-च वतस्तत्र
प्रचचाल ॥ ५. अ अ-राक्षसानां ॥ ६. अ-प्रकीर्णाः । ७. अ-शिवाश्चाशिववादिभ्यो
ज्ञाताः सर्वा रथं प्रति । ८. अ-शेषयंत । ९. रा, फ-०-स्वाते । अ अ-०-स्वाते ।
१०. प्र-तिष्ठतः ॥ ११. ल, व अ प्र-०-पुसुंजमीदृश्याः । अ-वीक्षमाणा मुखं नेदुः ॥
१२. ल, ल, व अ प्र रा, फ अ-संरब्धमशिवं शिवाः । १३. रा, नास्ति ।
१४. अ-वस्य राक्षसराजस्य कर्तुं दृष्टिकोपनं । १५. रा, फ अ अ-चास्य ।
१६. अ-महात्मनः ॥ १७. अ-दुर्विसह्य महा० । १८. अ-जलधरिस्त्रैः ॥ १९. रा,
फ-नास्ति ॥ २०. अ-सर्वा । ११. अ-तिभिराघृताः । २२. रा, फ-नास्ति ।

पांसु-वर्षेण^१ सु-महद् दुर-दिनं च नमोऽभवत् ॥३०॥ [२९
२९] कुर्वन्तः^२ कलहं घोरं पक्षिणोऽस्य^३ रथाऽग्र-तः ।

नि-पेतुः शत-शस् तत्र दारुणा^४ दारुणं-स्वनाः ॥३१॥ [३०
३०] जघनेर्^५ वि-स्फुलिङ्गाश् च नेत्राभ्यां^६ चाऽसु-सन्ततिम्^७ ।

मुमुक्षुस् तस्य तुर-गाः खुरेष्व^८ अग्निश् चचारं च^९ ॥३२॥ [३१
३१] एवं प्रकारा बहवः^{१०} समुत्-पाता^{११} भयाऽऽवहाः ।

रावणस्य वि-नाशाय दारुणाः सम्प्र-जज्ञिरे ॥३३॥ [३२
३२] रामस्याऽपि^{१२} निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि^{१३} च ।

जय-शंसीनि दृश्यन्ते प्रादुर-भूतानि सर्व-तः ॥३४॥ [३३
ततो नि-शम्याऽथ हिताय^{१४} राघवो

रणे निमित्तानि निमित्त-कोविदः ।

जगाम हर्षं^{१५} च परां^{१६} च निर्-वृत्तिं
३३] चकार युद्धेऽस्य-अधिकं पराऽऽक्रमम्^{१७} ॥३५॥ [३५

हृत्पार्वे रामायणे युद्ध-काण्ड^{१८} औत्पातिकदर्शनं^{१९} नाम
सत्ताऽशीतितमः सर्गः ॥ ८७ ॥

[वं-६१]= [अष्टाऽशीतितमः] =[दा-१०६]

ततः प्र-वृत्तं तुमुलं राम-रावणयोस् तदा ।

१] महद् द्वैरथं युद्धं तत् सर्व-लोक-भयाऽऽवहम् ॥१॥ [१
ततो राक्षस-सैन्यं च हरीणां च महद् बलम्^२ ।

२] प्रगृहीत-प्रहरणं^३ निश्-चेष्टम् अभवत्^४ तदा^५ ॥२॥ [२
सम्प्र-वृत्तौ^६ ततो^७ दृष्ट्वा सं-रब्धौ^८ नर-राक्षसौ^९ ।

१. रा, फ भ-पांसुव० ॥ २. भ-कुर्वाणाः । ३. रा, ल, ल, ल, ब अ प्र-०णोऽथ । ४. रा, ल, ल, ब अ-०णाः पर्वतस्वनाः ॥ ५. रा, फ भ-गात्रेभ्यो । ६. रा, ल, ल, ब अ प्र रा, फ-०भ्यां चासुसंततिम् । भ-नेत्रेभ्यश्चा-शुर्विद्वः । ७. भ-तुल्यमग्निं च वारि । ८. रा, -ह ॥ ९. भ-ईदृशा बहवस्तस्य । १०. रा, ल, ल, ब अ प्र-०पेतुर ॥ ११. भ-रावणस्य । १२. भ-शुभानि । १३. रा, ल, ल, ब अ प्र म-नास्ति ॥ १४. भ-शुभानि । १५. भ-हर्षे परमां । १६. भ-च विक्र० ॥ १७. प्र भ-लंकाकाण्डे । १८. भ-निमित्तदर्शनं ॥ १९. रा, -नास्ति । म-सुमहद्द्वैरथं युद्धं संभूतं भूतमानसः ॥ २०. ल, -अर्थं ॥ २१. भ-०ही-पासुवं सर्वं । २२. भ-व्यवतिष्ठत ॥ २३. ल, ल, ब प्र-०वृद्धौ । रा, -०वृद्धौ । फ म भ-०वृद्धौ । २४. रा, फ-हि लौ । म-हलौ । भ-तु लौ । २५. भ-बलिनी रामरावणौ ।

- ३] व्याक्षिप्त-हृदयाः सर्वे परं वि-स्मयम् आ-गताः ॥३ ॥ [३
नाना-प्रहरण-व्यग्रैर् भुजैर् विस्मित-बुद्धयः ।
- ४] तस्थुस् ते प्रेक्षकाः सर्वे नाऽभि-जघ्नुः परस्परम् ॥४ ॥ [४
रक्षसां राक्षसेन्द्रं च वानराणां च राघवम् ।
- ५] पश्यतां विस्मिताऽक्षाणां सैन्यं चित्रम् इवाऽऽवभौ ॥५ ॥ [५
ततस् तानि निमित्तानि दृष्ट्वा तौ राम-रावणौ ।
- ६] कृत-बुद्धी कृताऽमर्षां चक्रतुर् युद्धम् उत्-तमम् ॥६ ॥ [६
जेतव्यम् इति काकुत्स्थो मर्तव्यम् इति रावणः ।
- ७] वृत्तैः स्व-वीर्य-सर्वस्वं दर्शयेते परस्परम् ॥७ ॥ [७
ततः क्रोधाद् दश-ग्रीवः शरान् सं-धाय वीर्य-वान् ।
- ८] मुमोच ध्वजम् उद्-दिश्य राघवस्य रथ-स्थितम् ॥८ ॥ [८
ते शरास् तम् अन्-आसाद्य पुरन्दर-रथ-ध्वजम् ।
- ९] रथ-शक्तिं पराऽऽमृश्य नि-पेतुर् धरणी-तले ॥९ ॥ [९
ततो रामोऽपि सं-क्रुद्धश् चापम् आ-सज्य वीर्य-वान् ।
- १०] कृते प्रति-कृतिं कर्तुं तदै (?दे) व च प्र-चक्रमे ॥१० ॥ [१०
रावण-ध्वजम् उद्-दिश्य प्र-मुमोच ततः शरम् ।
- ११] महा-मपम् इवाऽसखं ज्वलन्तम् इव तेजसा ॥११ ॥ [११
दशग्रीव-ध्वजं छित्त्वा जगाम स महीं शरः ।
- १२] स नि-कृतोऽपतद् भूमौ रावणस्य रथ-ध्वजः ॥१२ ॥ [१२
- १३] ध्वजस्योन्-मथनं दृष्ट्वा रावणः सु-महाबलः ॥
क्रोध-जेनाऽग्निना संख्ये सं-दीप्त इव चाऽभवत् ॥१३ ॥ [१३
- १४] स रोष-वशम् आ-पन्नः शर-वर्षं मुमोच ह ॥

१. फ-अत आरभ्य ४-र्थकोकस्य तृतीयपादं यावत्कालि ॥ २. ल_२ रा_२-
०-व्यग्रैर् । ३. अ-संप्रेक्षमाणालोऽभिजासन्तः । ४. म-नास्ति ॥ ५. अ-राघवरावणौ ।
६. अ-तदा स्थिरमयुद्धयताम् ॥ ७. रा_१ रा_२ फ-वृत्तौ स्व० । अ-वभौ तौ वी० ।
८. रा_१ रा_२-०यतौ । अ-बुद्धेऽदर्शयतां ॥ ९. रा_२-परस्परं । फ-रथं प्रति । म अ-
रथं स्थितं । १०. रा_२ फ म अ-रामोऽभिसं० । ११. रा_२ फ म अ-मनसा संग्र० ॥
१२. रा_१-०च ततः शराम् । अ-मुमोच स तु सावकम् । १३. अ-स्वेन ॥
१४. अतः परमधिकः पाठः—अ-शक्रवज्राभिनिहतः पर्वतान् (?त्) लृण
(?वृत्त)राडिव ॥ १५. रा, ल, ल_२ च अ प्र-तु म० । म-स म० । १६. म-
०-वावभौ । १७. अ-सम्प्रदीप्तोऽभवत्कोषादमर्षप्रमवाग्निना ॥ १८. रा_२ फ अ-
वर्षं च ।

- रामस्य तुर-गांश् चैव शरैर् विव्याध दारुणैः ॥१४॥ [१४
 १५] ते हता हरयस् तस्य नाऽस्खलन् नाऽपि बभ्रमुः ।
 वि-चेरुः स्वच्छ-हृदयाः पद्म-नालैर् इवाऽऽहवाः ॥१५॥ [१५
 १६] तेषाम् अ-सम्भ्रमं दृष्ट्वा वाजिनां रावणस् ततः ।
 भूय एव सु-संरब्धः शर-वर्षम् अवाऽऽसृजत् ॥१६॥ [१६
 १७] गदाश् च परि-घांश् चैव चक्राणि मुसलानि च ।
 १८पू] गिरि-शृङ्गाणि वृक्षांश् च तथा शूल-परश्वघान् ॥१७॥ [१७
 १९पू] माया-विहितम् एतद् धि शस्त्र-वर्षम् अपातयत् । [१८पू
 वि-मुच्य राघव-रथं न्य-अपतद् वानरे बले ॥१८॥
 २०] ततः सम्-अभवद् युद्धं नैकशस्त्र-मयं महत् । [१९
 २१उ] तुमुलं त्रास-जननं भीमं भीम-प्रतिस्वनम् ॥१९॥ [१८उ
 सहस्र-शस् ततो बाणान् अश्रान्त-हृदयोद्यमः ।
 २२] स मुमोच दश-ग्रीवो निः-शङ्केनाऽन्तर्-आत्मना ॥२०॥ [२०
 २३उ] व्या-यच्छमानं दृष्ट्वा तं तत्-परं रावणं रणे ।
 प्र-हसन् इव काकुत्स्थः सं-दधे सायकाञ् छितान् ॥२१॥ [२१
 २४] स मुमोच ततो बाणांस् तीक्ष्णाञ् छत-सहस्र-शः ।
 सायकैर् अन्तरिक्षं च चकार स निर्-अन्तरम् ॥२२॥ [२२
 २५] ततस् तस्य प्र-युक्तेन शर-वर्षेण भास्वता ।
 नभ-स्थलम् इवाऽऽभाति द्वितीयं (१य-)भास्वद्-अम्बरम् ॥२३॥ [२३
 २६] नाऽनिमित्तोऽभवद् बाणो नाऽनिर्भेत्ता न निष्-क्रियः । [२४

१. अ-० गान्दीशः ॥ २. अ-रावणः ॥ ३. अ-हयास्तु रथात् । ४. अ-चक्रमुः ।
 ५. अ-बभ्रुवुः स्वस्थहृ० । ६. अ-० रुः स्वस्थहृ० ॥ ६. रा, ल, ल, व अ
 प्र-स वाच० । अ-ववर्ष ह ॥ ७. रा, ल, ल, व अ प्र-मुसलानि । ८. अतः
 परमधिकः पाठः—अ-तोमरानर्धचन्द्रांश्च प्रासासिकुणपास्तथा । मुद्गरानंङ्कु-
 शान्मङ्गान् भुशुंडी शृङ्गिनस्तथा ॥ ९. रा, ल, ल, व अ प्र-० हितमैवेतच्छब्दः ।
 अ-बभ्रुव्यांविहिताम्येष श० । १०. अ-अवासृजत् । ११. अ-समंताद् ॥ १२. अ-
 तान् दृष्ट्वा निष्फलास्तत्र रावणो राक्षसाधिपः । राघवस्य बधार्थाय सरानासीवि-
 षोपमान् ॥ १३. अ-ततश्चान्यान् । १४. अतः परमधिकः पाठः—अ-रथे ध्वजे
 शरीरे च शीघ्रहस्तो निशाचरः ॥ १५. अ-तदा । १६. रा, ल, ल, व अ प्र
 फ-बाणानयो श० । अ-बाणान् रणे क्षत० ॥ १७. अ-ताभ्यां । १८. रा, ल-वतस्तु
 सृजतो बाणान्वाचस्य महात्मनः । १९. अ-अ-वर्ष-० यो बभ्रुवोव्यरे ।
 २०. रा, वाकि ॥ २१. अ-विनि० । अ-न निष्कः ।

- २७५] तथा वि-सृजतो^१ ध्यानाद् राघवस्य महाऽऽत्मनः ॥२४॥ [२५उ
 प्र-युध्यन्ताव् अव-विच्छिन्नम् अस्यन्तौ मव्य-दक्षिणम्^१ ।
 N] चक्रतुस् तौ शरौघेण निर्-उच्छ्वासौ परस्परम् ॥२५॥ [२६
 २७उ] रावणस्य हयान् रामो हयान् रामस्य रावणः ।
 २८५] जघ्नतुस् तौ तदाऽन्योऽन्यं कृताऽनुकृत-कारिणौ ॥२६॥ [२८
 न बाण-जालस्य गतिर् न वाऽऽगतिः
 प्र-बुध्यते^२ रुध्यते^३ एव खं शरैः ।
 हता^४ अदृश्यन्त तथा न राक्षसाः^५
 N] शराऽभिसंच्छन्न-तले^६ मही-तले^७ ॥२७॥ [N
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^८ रावण-ध्वज-प्रमथनो^९
 नामाऽष्टाऽशीतितमः सर्गः ॥ ८८ ॥

[वं-६२] = [एकोनवतितमः सर्गः] = [दा-११०]

- तौ तथा युध्यमानौ तु सम्-अरे राम-रावणौ ।
 १] ददृशुः सर्व-भूतानि वि-स्मितेनाऽन्तर्-आत्मना ॥१॥ [१
 अर्दयन्तौ हि सम्-अरे ततम्^१ तौ स्यन्दनोत्तमौ^२ ।
 २] परस्परम् अभि-क्रुद्वाव^३ एक-रूपौ^४ बभूवतुः ॥२॥ [२
 मण्डलानि च^५ वीथीशु च^६ गत-प्रत्यागतानि च ।
 ३] दृश्यन्तौ बहु-विधां^७ सूत-सामर्थ्य-जां गतिम्^८ ॥३॥ [३
 अर्दयन् रावणं रामो राघवं चाऽपि रावणः ।
 ४] अ-प्रघर्षणम्^९ आ-पन्नौ^{१०} निवर्तन-विवर्तनैः ॥४॥ [४
 क्षिपन्तौ शर-जालानि गृहीत-स्यन्दनोत्तमौ^{११} ।

१. ल२ अ फ-विस्मृतो ॥ २. २।२ अ-प्रविष्यंताव् । फ म अ-प्रयुद्धौ ताव् ॥
 ३. अ-कृद्युविक्रमौ । ४. ल२ ल२ व-० नुकृतिका ॥ ५. अ-प्रादृश्यते । ६. रा२ ल२ ल२
 व अ प्र-बुध्यत । अ-दृश्यत । ७. ल२ ल२ व-तैः । ८. रा२ ल२ ल२ व-सूताः प्रादृश्यंत
 च तत्र ये हताः । अ-न दृश्यते किंचिदपि प्रमथे । ९. अ-रामस्य संग्रामतले । अ-
 शरीरघ्नं । १०. अ-नभस्तले ॥ ११. व प्र अ-लंकाकाण्डे । १२. अ-० ध्वजोन्मथनं ॥
 १३. अ-स्थितौ तौ रथयोस्तदा । १४. अ-० द्यौ क्रूरकवी । १५. फ-मास्ति ॥ १६. रा२
 अ-विधिप्राणि । १७. अ-० धाम्सूतसामर्थ्याव् गुणाव् ॥ १८. रा, -तव दर्शनमा० ।
 व अ-साधदर्शनमा० । रा, -गतीदर्शनमा० । अ-गतिवेषसमापदैः ॥ १९. रा, ल२-
 किरंती स्वं० । अ-अन्योऽन्यं स्वं० । अ-तापुमौ तु रणे स्थितौ ।

- ५] रेजतुस् तौ रण-गतौ माऽऽसारौ जल-दाव् इव ॥५ ॥ [५
दर्शयित्वा ततस् तौ तु गतीर् बहु-विधा रणे ।
- ६] परस्परस्याऽभि-मुखौ पुनर् एव स्थितौ रणे ॥६ ॥ [६
धुर्यो धुर्येण रथयोर् योक्ता योक्तरि वाजिनाम् ।
- ७] पताकाश् च पताकाभिः सम्-ईयुः स्थितयोस् तयोः ॥७ ॥ [७
रावणस्य ततो रामो धनुर्-मुक्तैः शितैः शरैः ।
- ८] चतुर्भिश् चतुरो दीप्तैर् हयान् सम्प्रत्य् अमर्षयत् ॥८ ॥ [८
स क्रोध-वशम् आ-पन्नो हयानां प्रत्य्-अमर्षणात् ।
- ९] मुमोच नि-शितान् बाणान् राघवाय निशा-चरः ॥९ ॥ [९
सोऽति-विद्वो बल-वता दश-ग्रीवेण राघवः ।
- १०] चकार न वि-कारं च नाऽपि च व्यथितोऽभवत् ॥१० ॥ [१०
चिक्षेपाऽथ पुनर् बाणान् वज्र-पात-सम-स्वनान् ।
- ११] सारथिं वज्र-पाणेश् च समुद्-दिश्य निशा-चरः ॥११ ॥ [११
मातलेस् तु महा-वेगाः शरीरे पतिताः शराः ।
- १२] न हृक्ष्मम् अपि सं-मोहं व्यथां वाऽजनयन् युधि ॥१२ ॥ [१२
१३पू] तथा धर्षणया क्रुद्धो मातलेश् च तथाऽऽत्मनः ।
- N] चकार शर-वर्षेण राघवो वि-मुखं रिपुम् ॥१३ ॥ [१३
विंशतिं विंशतिं चाऽथ शत-शोऽथ सहस्र-शः ।
- N] मुमोच सायकान् वीरो राघवः स्यन्दने स्थितः ॥१४ ॥ [१४

१. म-वज्र-चेरतुस्तौ । म-दर्शयंती । २. भ-रणे रूपं । ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सशरी ॥ ४. भ-दर्शयंती तु तौ तत्र गतिं बहुविधां रणे । म-अत आरभ्य सर्गान्तं यावच्चास्ति । ५. भ-अन्योऽन्यं चाप्यभिमुखौ । ६. रा१ फ-व्यव-स्थितौ । भ-व्यतिष्ठतां । ७. अ-नास्ति ॥ ८. भ-धुरं धुरेण । ९. रा१ फ-वक्तैर्वक्त्राणि । भ-वक्तं वक्त्रेण । १०. रा१ ल१ ल२ व प्र-स्थिरयोस् ॥ ११. भ-परस्परं । १२. भ-प्रत्यवासरपयद्भवान् । १३. रा१-अथ सर्पणात् । फ-अपसर्पणात् ॥ १४. भ-तवा तेन । १५. भ-जगाम । १६. रा१ फ-स न चापि ॥ १७. रा१-चिक्षेपेऽथ । भ-चिक्षेप च । १८. म-०णस्तु ॥ १९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०गान्छरीरे पातयन्धरान् । २०. रा१ ल१ ल२ व अ-समरे । २१. रा१ ल१ ल२ व अ-०धामज० ॥ भ-वा चक्रुराहवे । २२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-ततः प्रधर्षयन् । २३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सवभ । २४. अतः परमधिकः पाठः-भ-अज्ञेराज्याद्भुतस्येव तस्य कोपो व्यजायत । स विनाम्य धनुर्भूयः पूरयित्वा महाहवे ॥ २५. भ-विंशतं ॥ २६. रा१-रावणस्वन्द० । २७. रा१ फ भ-रिपोः ॥

- प्र-गृह्य राघवम् तस्य वि-कृष्य च महद् धनुः ।
 १४] क्षुरेण पृथु-धारेण चकर्त्त स' शराऽऽसनम् ॥१५॥ [N
 द्वितीयेनाऽस्य बाणेन हस्ताऽऽवापं न्य-अपातयत् ।
 १५] ततोऽस्य कवचं बाणैर् व्य-अधमत् सर्व-तः शितैः ॥१६॥ [N
 स छिन्न-धन्वा' पौलस्त्यो रथाद् आ-दाय कार्मुकम् ।
 १६] ववर्ष शर-वर्षेण स-रथं राघवं पुनः ॥१७॥ [N
 मायां च वि-वमां चक्रं प्र-यत्नाद् धनदाऽनुजः ।
 N] सृजञ् छर-सहस्राणि बहूनि कृतहस्त-वत् ॥१८॥ [N
 गदानां मुसलानां च वज्राणां चैव निः-स्वनः । [१७पू
 १७] बभूव तस्मिन् सम्-अरे पततां राघवं प्रति ॥१९॥ [N
 राघवश् चाऽपि दुर्-धर्षो घोरम् अस्त्र-मयं महत् ।
 १८] शर-वर्षेण' मेघावी प्रत्य-अवारयद् आशु' तत् ॥२०॥ [N
 ततो देवाः स-गन्धर्वाः सिद्धाश् च परमर्षयः ।
 १९] चिन्ताम् आ-पेदिरे' सर्वे समं युद्धं निर्-ईक्ष्य तत् ॥२१॥ [२०
 स्वस्त्य-अस्तु राघवायेति देवाः सषि-गणा (S)ब्रुवन् ।'
 २०] लोकेभ्यश् चैव सर्वेभ्यस् तदाऽऽशंसन्त' सर्व-शः ॥'२२॥ [२१
 २१पू] जहीऽमं पाप-कर्माणम् इति देवास् तम् अब्रुवन् ।'
 N] विमान-स्था महाऽऽत्मानं रामम् अक्लिष्ट-कारिणम् ॥'२३॥ [N
 रामो वि-जयतां राजा धर्मोत्तरम्' इदं जगत् ।

१. फ-च ॥ २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-स्थितैः ॥ ३. अ-छिन्नवर्मा ॥ ४. रा१ व अ प्र-विक्रमी । ल१ ल२-विक्रमे । ५. रा१ फ-व्यसृजञ्छरवर्षाणि ॥ ६. अ-परिवानां च मुसलानां च । ७. ल१-०नैः । ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-राघवोपरि ॥ ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अ-सक ० । १०. ल१ ल२ व अ प्र-सक ० । ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-भाशुणैः ॥ १२. अतः परमधिकः पाठः—अ-शराणां पुंस्रवातैश्च सुमि-ताः सप्तसागराः । सु०धानां सागराणां च पातालतलवासिनः ॥ व्यथिताः पक्षगाः सर्वे दानवाश्च चक्रंपिरे । चक्रंपे मेदिनी नर्वा सशैलवनकानना ॥ भास्करो निष्प्रभश्चासीत् प्रबवौ न च मादतः ॥ १३. अ-अभ्यगमम् । १४. अ-सकिन्नरमहोरगाः । रा१ अ-०क्ष्व इ । ल१ ल२ व-०क्ष्व च ॥ १५. टि.-आर्षः सन्धिः । अ-स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु कोकालिष्ठं प्राचताः । १६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तदा स्वस्त्यस्तु । १७. अ-अवर्षां राघवः संक्षेपे राघवं राक्षसेवर् । १८. अ-एवमृषुर्हि पर्यन्तकमुदं रामरक्षसोः । १९. अ-नास्ति ॥ २०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वर्मातरं ॥

- N] भवत् इति महर्षीणां वाचोऽश्रयन्त सर्व-ज्ञः ॥२४॥ [२२पू
मुमुक्षुः पुष्प-वर्षं च गन्धर्वाऽप्सरसो महत् ।
N] दिव्यं मूर्धनि^१ रामस्य पूजयन्तोऽस्य^२ कर्म तत् ॥२५॥ [N
लक्ष्मणम् त्व^३ अब्रवीद् रामं सु-ग्रीवश् च हरीऽऽश्वरः ।
N] हर्षयन्तौ स्तुवन्तौ च स च राजा वि-भीषणः ॥२६॥ [N
किम् इहोपेक्षसे वीर शत्रुं हस्तम् उपाऽऽगतम् ।
N] नैष शक्य इहाऽन्येन जेतुं^४ शत्रु-भयङ्करः^५ ॥२७॥ [N
त्वम् अस्य हन्ता नाऽन्योऽस्ति सर्व-लोकेषु मान-द ।
N] तत् कुरुष्व महा-बाहो कर्मोपयिकम् आत्मनः ॥२८॥ [N
भवन्त् अद्य निरा-त्राघाः सर्वे लोका नरेश्वर ।
N] सुर-शत्रौ नि-पतिते रावणे लोक-रावणे ॥२९॥ [N
लीलायसे किम् अद्य त्वं जहीऽमं पापम् ओजसा ।
N] प्रति-ज्ञां स-फलाम् अद्य कुरु इत्वा दशाऽऽननम् ॥३०॥ [N
इत्य् उक्तः स^६ नर-श्रेष्ठो रामस् तान् प्रत्य्-अपूजयत् ।^७
N] बाढम् इत्य् अब्रवीच् चैताञ् छरान् आ-दाय षोडश ॥^८३१॥ [N
श्रेणैकेन रामस तु रावणस्याऽथ लाषवात् ।
धनुषो ज्यां दृढां दूराच् चिच्छेद कृतहस्त-चत् ।^९
N] तस्य तद् दारुण-रवं छिन्न-ज्यं चाऽस्फुटद् धनुः ॥३२॥ [N
सोऽन्यत् कार्मुकम् आ-द्राय स-ज्यं चक्रे त्वराऽन्वितः ।
कोसलेन्द्रश् चतुभिश् च रिपोस् तस्याऽभि-धावतः^{१०} ।
N] जघान चतुरो बाहांस् ते हताः सहसाऽपतन् ॥^{११}३३॥ [N
षष्ठेनाऽथ^{१२} स बाणेन सूतम् अस्य न्य्-अपातयत् ।
N] हृदि मित्त्वाऽर्ध-चन्द्रेण^{१३} ततः सं-धाय सप्तमम् ॥^{१४}३४॥ [N
ततोऽस्य रथ-शक्तिं च^{१५} मुकुटं च महर्द्धि-मत ।

१. अ—मुमुक्षुर्बुधि वर्षं च बाणानां पतिताः क्षराः । २. रा, ल, ल, व
भ-च मूर्ति । ३. अ-वर्ज—०न्तोऽपि । ४. अ-नास्ति ॥ ५. रा, फ-बाण० ॥
६. रा, अ-वैतुं । ७. रा, स-त्रुर्म० । फ-०२ ॥ ८. ल, ल, प्र रा, कर्मोपा० ॥
९. रा, फ अ-समेरे श्रेष्ठः सर्वास् । १०. अ-अत नारण्य “चक्रे त्वराऽन्वितः”
इति ३३-सख्योक्तपूर्वार्धं बाणवास्ति । ११. रा, ल, ल, व प्र-नास्ति ॥ १२. अ-
वत्स्याऽथ वा० । १३. अ-राक्षसोऽभवत् । रा, ल, ल, व प्र रा, फ-राक्षसाभवत् ॥
१४. रा, ल, ल, व अ प्र-सज्जेनाथ । १५. अ-विद्यार्थ० ॥ १६. ल, ल, व प्र-स ।

- N] चिच्छेद परमाऽऽयस्तो राघवः शत्रु-कर्षणः ॥३५॥ [N
 अष्टमेनाऽथ^१ बाणेन रथात् तस्य^२ पतिष्यतः^३ ।
 जहार पृथु-धारेण^४ शिरो ज्वलित-कुण्डलम् ।
- N] शिरस्य् अप-हृते तस्मिन् ततो नव-शिरा बभौ ॥३६॥ [N
 ततो भूयस् त्रिभिर् बाणैः शिरांसि त्रीणि राघवः ।
 पातयामास सं-क्रुद्धः स बभूवाऽथ षड्-शिराः ॥३७॥ [N
- N] तेषां षण्णां शरैस् तीक्ष्णैः पञ्च चिच्छेद राघवः । [N
 २४पू] शिरांसि परम-क्रुद्धः सोऽभूद् एक-शिरास् ततः ॥३८॥
 तद् अप्य् अग्नि-संकाशं छिन्नं रामेण दृश्यते । [२७
 २५] छिद्यते जायते चैव^५ रावणस्य पुनः पुनः ॥३९॥
 रामेण सम्-अरे रोषात् राक्षसस्य दुर्-आत्मनः ।
 शतम् एकोत्तरं छिन्नं शिरसां तुल्य-वर्चसाम् ॥४०॥ [२९
 २६] न चैव राक्षसेन्द्रस्य दृश्यते जीवित-क्षयः ।
 ततः सर्वाऽस्त्र-विच्^६ छरः^७ कौसल्याऽऽनन्द-वर्धनः ।
- २८] वि-वमैर्^८ बहुभिर् युक्तं^९ चिन्तयामास राघवः ॥४१॥ [३१
 रावणो हत-सूतश्^{१०} च हताऽश्वश् छिन्न-कार्मुकः ।
- N] र (?अ)थ-(?थ)शक्तिं महा-घोराम् आ-दायाऽवाऽतरद् रथात् ॥४२॥ [N
 स तां मुक्ताम् इवाऽऽकाशं भीमां सौदामिनीं यथा ।
- N] काल-रात्रिम् इवाऽत्य-उग्राम् उद्-यम्याऽभ्य-अद्रवद् रणे^{११} ॥४३॥ [N
 तम् आ-द्रवन्तं भीमाऽश्वं रुधिरौघ-परिप्लुतम्^{१२} ।
- N] शक्ति-हस्तं कृताऽन्ताऽऽभं सौमित्रिः प्रत्य-अपद्यत ॥४४॥ [N
 शरैर् आशीविषाऽऽकारैर् अथैनं हृदि लक्ष्मणः ।
- N] बिभेद पृथु-धारैश् च दशभिर् हेम-भूषितैः^{१३} ॥४५॥ [N

१. भ-नास्ति ॥ २. रा२ फ-तथाष्टमेन । ३. रा२ फ-तत्त्वोत्प० । भ-
 तत्त्वात्प० । ४. रा१ ल२ ल२ व अ प्र-क्षुरभा० ॥ ५. फ-नास्ति । ६. रा१ ल२ ल२
 व अ प्र-नास्ति ॥ ७. रा१ ल२ ल२ व अ प्र-शीघ्रं ॥ ८. रा१ ल२ ल२ व अ प्र-
 एवमेव रणे तस्मिच्छिरो नैवाप संक्षयं ॥ ९. रा१ ल२ ल२ व अ प्र-०क्षये ।
 १०. रा२-०विद् वीरः । ११. रा२ फ-वर्जं-मार्गणैर्बहुभिर्युक्तं । भ-विमर्षैर्ब० ॥
 १२. रा२ फ भ-हतवज्रा ॥ १३. रा२ फ भ-बकी ॥ १४. भ-०धप्रवर्षितं ॥
 १५. रा१ अ-वर्जं-०भूषणैः ॥

स भिन्न-वर्मा रुधिरं वमन् वक्त्रेण रावणः ।

[N] ततः क्रुद्धो दश-ग्रीवस् तां शक्तिं हेम-भूषणाम् ॥४६॥ [N

लक्ष्मणाय प्र-चिक्षेप जिह्वां वैवस्वतीम् इव ।

[N] अ-प्राऽऽप्ताम् एव तां शक्तिं चिच्छेद रघु-नन्दनः ॥४७॥ [N

तां शक्तिं शत-धा^१ कृत्वा^२ लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।

चक्रे सु-तुमुलं युद्धं वानरैः परि-वारितः ।

[N] वि-संज्ञं^३ रावणं कृत्वा स ननाद च हर्षितः ॥४८॥ [N

मुहूर्ताल् लब्ध-संज्ञस् तु रावणः क्रोध-मूर्च्छितः ।

[N] रामम् अभ्य-अद्रवत् प्रेक्ष्य स्रवन् गिरिर् इवाऽपरः ॥४९॥ [N

इत्यापि रामायणे युद्ध-काण्डे^४ राम-रावण-युद्धं नामै-

कोननवतितमः सर्गः ॥ ८९ ॥

१. रा, ल, ल, ब अ प्र-च द्विधा । २. भ-भिस्त्वा । ३. भ-वर्ज-निःसंज्ञं ॥

४. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, ब अ प्र-ततोऽभवत्पुनर्युद्धं वृत्रवा-
सवयोरिव । रामरावणयोर्युद्धं सुधोरं रोमहर्षणम् ॥ गन्धर्वाप्सरसश्चैव
सिद्धाश्च सह चारणैः । द्रष्टुमभ्याययुः सर्वे तद्युद्धं रोमहर्षणम् ॥ ततः
क्रुद्धो महाबाहुर्वानराणां कीर्तिवर्धनः ॥ रा, ल, ल, ब अ प्र भ-संधाय
रामो धनुषि शरमाशीविषोपमम् ॥ मारीचो निहतो यैस्तु दूषणश्च खर-
स्तथा । त्रिशिराश्च विराघश्च हतो वाली च संयुगे ॥ त इमे सायका युद्धे
सर्वे प्रत्यर्पिता मया । किं नु तत्कारणं येन रावणे मद्रतेजसः ॥ इति संखि-
तयन्सर्वे सोऽप्रमत्ततरोऽभवत् । ववर्ष शरवर्षाणि राघवो रावणोरसि ॥
रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथाऽधो राक्षसेश्वरः । गदामुसुलवर्षेण रामं
प्रत्यद्रघद्रणे^५ ॥ तत्प्रवृत्तं महारौद्रं तुमुलं रोमहर्षणम्^६ । रा, ल,
ल, ब अ प्र-उभयोः सृजतोर्बाणान् रामरावणयोर्युद्धे ॥ ५. प्र भ-लंकाकाठे ।
६. भ-रावणशिरच्छेदो ॥

॥१ अतः परं भ-गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः । रामरावणयो-
र्युद्धं रामरावणयोरिव ॥

॥२ अतः परं भ-भंतरिक्षे च भूमौ च पुनश्च गिरिमूर्धनि । देवदानवचक्षाणां
पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ पश्यतां तन्महयुद्धं सप्तरात्रमवर्तत । नैव रात्रिं न दिवसं न
सुहूर्तं न च क्षणम् ॥ रामरावणयोर्युद्धं विभ्राममगमत्पदा ॥

[वं-६२] = [नवतितमः सर्गः] = [दा-१११]

- 'अथ संस्मारयामास मातली राघवं तदा ।
 ३६] अ-जानन् इव वीर त्वं किम् एवम्' अभि-वर्तसे' ॥१ ॥ [१
 वि-सृजाऽस्मै वधायेदम्' अस्त्रं पैतामहं वि-भो ।
 ४०] विनाश-कालः प्रथितो यत् सुरैः सोऽभि-वर्तते' ॥२ ॥ [२
 ततः सं-स्मारितो रामस्' तेन वाक्येन मातलेः ।
 ४२] जग्राह स शरं दीप्तं निः-श्वसन्तम् इवोरगम् ॥३ ॥ [३
 यम् अस्मै प्रथमं प्राऽदाद् अगस्त्यो भग-वान् ऋषिः ।
 ४३] ब्रह्म-दत्तं महा-बाणं जग्राह युधि तद्-वर्धे ॥४ ॥ [४
 ब्रह्मणा निर्-मितं पूर्वम् इन्द्राऽर्थम् अ-मितौजसां ।
 ४४] दत्तं सुर-पतेः पूर्वं त्रैलोक्य-जय-क्रांक्षिणः" ॥५ ॥ [५
 यस्य" वाजेषु पवनः" फले पावक-भास्करौ ।
 ४५] शरीरम् आकाश-भयं गौरवे मेरु-मन्दरौ ॥६ ॥ [६
 पर्वस्व अपि च वि-न्यस्ता लोक-पालाः महौजसाः ।"
 ४६] धन-दो वरुणश् चैव पाश-हस्तस् तथाऽन्तकः ॥७ ॥ [N
 जाज्वल्यमानं वपुषा सु-पुङ्गं हेम-भूषितम् ।
 ४७] तेजसा सर्व-भूतानां कृतं" भास्कर-तेजसा" ॥८ ॥ [७
 स-धूमम् इव कालाऽग्निं दीप्यमानं" रविं यथा" ।

१. इतः पूर्वमधिकः पाठः—अ-ततो युद्धपरिधांतं समरे चित्तया स्थितम् । रावणश्चाप्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितः ॥ २. अ-एवमनुब० ।
 ३. अतः परमधिकः पाठः—अ-अद्य जन्म यथार्थं ते भविष्यति महाबल । राक्षसेन्द्रं दुरात्मानं हृत्वीनं राघवं रणे ॥ अद्य वीर सुयुद्धं ते दृष्ट्वा दिव्येन वपुषा । वृत्तो देवर्षिभिः भीमान् सुप्रीतोऽस्तु पितामहः ॥ अद्य देवाः संगंधर्षाः सिद्धाश्च परमर्षयः । निर्भया विचरिष्यन्ति त्वत्कृतेन नरोत्तम ॥
 ४. अ-वचाय त्वं । ५. रा, ल, ल, व अ प्र-०रभि० । फ म-सौम्य व० ।
 ६. अ-विनाशो निर्मितो ह्यस्य स्वयमेव स्वयंबुधा ॥ अतः परमधिकः पाठः—
 उत्तमांगं न चैतस्य छेतस्यं राघव त्वया । नैव मूर्ध्नि प्रभो वष्यो वष्य एव हि मर्मसु ॥ ७. रा, ल, ल, व अ प्र-आरितस्तेन रामोसौ ॥ ८. रा, ल, ल, व अ प्र-विधिवद्गुः । अ-परवीरहा ॥ ९. अ-०न्द्रस्वार्येऽमितौजसाः । १०. रा, म-त्रिकोकल० ॥ ११. अ-वचनो वन्न दुले तु ॥ १२. अ-प्रति पर्वं च विभ्वस्ता भगवंतो जवावहाः । १३. रा, अ-भास्करस्य च ते० । रा, फ म अ-कृतं भास्करवर्षसम् ॥ १४. अ-केकिहानमिवोरगम् ।

- ४८] रथनागाऽश्व-वृन्दानां^१ भेदनं क्षिप्र-कारिणम् ॥९॥ [८
 N] वारणं^१ परि-घाणां च गिरीणां चैव भेदनम् ।^१
 ४९पू] नाना-रुधिर-दिग्धाऽङ्गं^१ मेदो-दिग्धं^१ सु-दारुणम् ॥१०॥ [९
 N] वज्र-नाभं महा-नादं नानाऽशनि-विदारणम् ।^१
 ४९उ] सर्व-वित्रासनं भीमं श्वसन्तम् इव पन्न-गम् ॥११॥ [१०
 काक-गृध्र-बलाकानां^१ गोमायु-वृक-रक्षसाम् ।^१
 ५०] नित्यं भक्ष-प्रदं^{१०} युद्धे यम-रूपं भयाऽऽवहम् ॥१२॥ [११
 नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसाम् अव-सादनम् ।^{११} [१२पू
 ५१] द्विषतां कीर्ति-हरणं प्रकर्ष-करम्^{११} आत्मनः ॥१३॥ [१३उ
 अभि-मन्त्र्य ततो रामस् तं महेषुं महा-भुजः ।
 ५२] वेद-प्रोक्तेन^{११} विधिना^{११} सं-दधे कार्मुके वली ॥१४॥ [१४
 स रावणाय वेगेन^{११} चिक्षेप शरम् उत्-तमम् । [१६पू
 ५४] महा-वेगं महा-घोषं^{११} गिरीणाम् अपि दारणम्^{११} ॥१५॥ [N
 ५५पू] स शक्र-धनुषो^{११} मुक्तो हन्तुं रामेण^{११} रावणम्^{११} ।
 धूम-पूर्वं प्र-ज्ज्वाल प्राऽऽप्य^{११} वायु-पथं महत्^{११} ॥१६॥ [N
 ५६] स वज्र इव दुर्-धरो^{११} वज्र-पाणि-विसर्जितः^{११} ।
 ५७पू] कृताऽन्तकं^{११} इवाऽवार्यो^{११} न्य-अपतद् रावणोरसिं^{११} ॥१७॥ [१७

१. भ-वरनागाश्ववृक्षाणां । २. रा, ल, ल, व अ प्र-नास्ति । ३. रा, क म-द्वाराणां । ४. रा, ल, ल, व अ प्र-०रसिकांगं । ५. भ-भेदःसिक्तं । ६. रा, ल ल व अ प्र भ-नास्ति । ७. अतः परमधिकः पाठः—रा, ल, ल, व अ प्र म-दुराधर्षं दुर्विषहं सर्वदुष्टविनाशनम् । आशीविषसम्पर्शं वेगसंपन्न-मूर्जितम् ॥ ८. रा, ल, ल, व अ प्र-०विहंगानां । रा, क म-०वकानां च । ९. ल, ल, व प्र-०युगलर० । भ-०युगलर० । अ-“०रक्षसाम्” इत्यारभ्य “द्विषतां कीर्तिह०” इत्यन्तो नास्ति । १०. रा, भ-भक्षप्रदं । ११. म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—भ-राजितं विविधैः पक्षैश्चारुचित्रैर्गुरुमतः । तमुत्तमेषुं लोकाना-मिद्वेषाकुभयनाशनम् ॥ १२. रा, क-कीर्तिप्रक० । म भ-प्रहर्ष० ॥ १३. म-०प्रयुक्तवि० । १४. अतः परमधिकः पाठः—भ-तस्मिन्संधायमाने तु राघवेण शरोत्तमे । विधेसुः सर्वभूतानि चचाल च वसुंधरा ॥ १५. रा, क म-तं वेगात् । १६. म-०धोरं । १७. रा, प्र-वर्ज—०दारुणं । १८. भ-स रावणाय संक्रुद्धो भृशमापन्न्य कार्मुकम् । चिक्षेप परमामर्षी तं शरं मर्मघातिनम् ॥ १९. रा, क म भ-०नुषा । २०. भ-शत्रुं महात्मना । २१. अ-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—भ-सहितः परमास्त्रेण वियोज्य विसृतः शरः । २२. ल, ल, व प्र-नास्ति । २३. भ-तदा । २४. भ-वज्रबाहु० । २५. रा, क म-०न्त इव चावार्यो । भ-०न्त इव दुर्धरो । २६. रा, अ भ-राक्षसोरसिं ॥

- N] स नि-मग्नो' महा-घोरः' शरीराऽन्त-करः शरः ।
 ५७३] बिभेद हृदयं तूष्णं रावणस्य दुर्-आत्मनः ॥१८॥ [१८
 रुधिराऽक्तः स वेगेन रावणाऽन्त-करः शरः ।
 ५८] रावणस्य हरन् प्राणान् विवेश' धरणी-तले ॥१९॥ [१९
 स शरो रावणं हत्वा लोहिताऽऽर्द्रा-कृत-च्छविः ।
 ५९] कृत-कर्मा निभृत-वत् स्व-तूष्णं पुनर् आऽविशत् ॥२०॥ [२०
 तस्य' हस्ताद् घतस्याऽऽशुं कार्मुकं तत् स-सायकम् ।
 ६०] प्राऽभ्रश्यत सह प्राणैर् भ्रश्यमानस्य जीवितम् ॥२१॥ [२१
 गताऽसुर् भीम-वेगस् तु राक्षसेन्द्रो हत-धृतिः ।
 ६१] पपात सहसा भूमौ पुरां वृत्रो हतो' यथा ॥२२॥ [२२
 तं दृष्ट्वा' पतितं भूमौ हत-शेषा निशा-चराः ।
 ६३] हत-नाथा भय-त्रस्ता दुद्रुवुः सर्व-तो दिक्षम् ॥२३॥ [२३
 नन्दन्तश् चाऽभि-पेतुस् ते' वानरा द्रुम-योधिनः' । [२४पू
 N] दशग्रीव-वधाद्' धृष्टा' राघवस्य जयैषिणः ॥२४॥
 तेऽर्दिता वानरैर् हृष्टैर् लङ्काम् अभि-ययुर् मयात् ।
 ६४] हताऽऽभ्रयत्वात् करुणैर्' बाष्प-प्रस्रवणैर् मुखैः ॥२५॥ [२५
 ततो वि-नेदुः सं-हृष्टा वानरा जित-काशिनः ।
 ६५] वदन्तो राघव-जयं' रावणस्य वधं' तथा ॥२६॥ [२६
 ६६पू] अथाऽन्तरिक्षे व्य-अनदत् सौम्यस्' त्रिदश-दुन्दुभिः ।
 ६७३] दिव्य-गन्ध-वहश् चैव मारुतः स-सुखो' ववौ ॥२७॥ [२७

१. भ-विसृष्टो महावेगः । २. रा, फ-महास्वनः । म-महात्मनः । ३. भ-
 नास्ति ॥ ४. भ-निश्वा चैव क्षितिं गतः ॥ ५. भ-निश्वा रुधिरार्द्राऽऽर्द्रः । ६. भ-
 निवहते स तू० । ७. म-ततो हस्ताग्रक्षःपतेः । ८. भ-समुद्रं समुपसृष्टव वसुधायां
 व्यशीर्यत । रावणस्य शरीरं तु पञ्चमकवानुविस्मृतं । ९. म-जीवितात् ॥ १०. रा, फ
 म-वृत्रो वज्रह० । ११. रा, फ-तथा । १२. भ-व्यग्रवंत दिशः सर्वा वानरैर्दर्दिता
 रणे ॥ १३. म भ-नर्पतश् । १४. रा, फ भ-वर्ज—व । १५. रा, ल, ल, व अ
 प्र-हुतयो० । १६. अतः परमधिकः पाठः—भ-हतेऽध्वरा रजोध्वस्ता हतभूयिष्ठ-
 वाहनाः । १७. रा, ल, ल, व अ प्र-वधं दृष्ट्वा । १८. भ-दशग्रीवं हतं दृष्ट्वा
 विजयं राघवस्य च ॥ १९. म-वर्ज—करणं ॥ २०. भ-रामविजयं । २१ रा, फ-
 च ते वधम् । म-कृतं वधम् ॥ २२. भ-मृतं । २३. अतः परमधिकः पाठः—
 भ-निहते राक्षसे तस्मिन् रावणे देवकटके । जये तु सुमहात्माद् आकाशो
 समजायत । २४. रा, म-सुसुखो ॥

- नि-पपाताऽन्तरिक्षाच्च' च' पुष्प-वृष्टिस् तदा भुवि ।
 ६८] किरन्ती राघव-रथं दुर-आपां याऽल्प-चेतसाम् ॥२८॥ [२८
 राघव-स्तुति-संयुक्ता' गगने' च वि-चुक्रुशुः ।
 ६९] साधु साध्व् इति हृष्टानां' देवतानां शुभा' गिरः' ॥२९॥ [२९
 आ-विवेश महा-हर्षो' देवानां सह चारणैः ।
 ७२] रावणे नि-हते घोरे सर्वलोक-भयाऽऽवहे ॥३०॥ [३०
 N] प्र-शंस च तान् सर्वान् कुलगोत्रोपचारतः' ।
 ७४पू] ऋक्ष-वानर-गोपुच्छान् राक्षसं' च वि-भीषणम्' ॥३१॥ [N
 भवतां बाहु-वीर्येण वि-क्रमेण बलेन च ।
 ७५] हतो राक्षस-राजोऽयं रावणो लोक-रावणः ॥३२॥ [N
 अत्य-अद्भुतम् इदं कर्म भवतां कीर्ति-वर्धनम् ।
 ७६] कथयिष्यन्ति पुरुषा' यावद् भूमिर् धरिष्यति ॥३३॥ [N
 एतच्च चाऽन्यच्च च वि-विधं युक्तम् अर्थ-वद्' उन्-तमम्' ।
 ७७] पुनः पुनर् उवाचैनान्' रामः सं-हर्षयन् गिरा ॥३४॥ [N
 स' च' तैः पृथिवी-पालः शस्यमानः' समन्त-तः ।
 ८०] सु-हृद्भिः शुशुभे धी-मान्' देवैर् इव मरुत्-पतिः' ॥३५॥ [N

१. भ-ततोऽन्तरिक्षात्पतिता । २. रा, फ भ-वर्जं—० पां चाल्य० । भ-
 द्विष्वैः पुष्पैः सुगन्धिभिः ॥ ३. भ-० वस्तवसं० । ४. म-भपि चक्रुर्मिथः कथां ।
 भ-० ने चापि शुशुभुः । ५. रा, ल, ल, व अ प्र-निष्ठानां । भ-वाचक्ष । ६. भ-
 महात्मनां । ७. भतः परमधिकः पाठः—भ-नारदस्तुंबुरुर्गार्ग्यः सुवामाथ
 हाहा हुहः । एते गंधर्वराजानो राघवस्याप्रतो जगुः ॥ ऊर्वशी मेनका
 रम्भा पंचचूडा तिलोत्तमा । उपानृत्यंत काकुत्स्थं प्रहृष्टा रत्नसो वधात् ॥
 ८. रा, फ-० गोत्राभिधानतः । ९. रा, ल, ल, व अ प्र-वर्जं—प्रशंसं सुभ
 सधिवाः कुलं गोत्रोपचारतः । म-प्रशंसं सुभ तान्सर्वान्देवदानवसंभवात् । भ-
 ततः सकामं सुग्रीवमंगद सुहृदस्तथा । प्रीत्या परमया युक्तो हत्वा राक्षसपुंगव ॥
 १०. रा, वानरं च वि० । भ-लक्ष्मणं सवि० । ११. भतः परमधिकः पाठः—भ-उवाचेर्दं
 तदा सर्वान् रामः सुमधुरं वचः ॥ १२. ल, ल, व प्र-भूतानि ॥ १३. भ-
 अर्थमनुत्तमं । १४. रा, फ-वर्जं—० चैनं । म-० चेर्दं । भ-० चैतात् । १५. भतः
 परमधिकः पाठः—भ-एवमुक्ताश्च ते तेन हृष्टा राघवममुचुवन् । तवैव तेजसा
 दग्धः पापोऽयं सपुरःसरः ॥ अस्माकमल्पवीर्याणां शक्तिः का रघुनन्दन ।
 कर्तुमेतद्गणे कर्म यस्वया सुमहत्कृतम् ॥ १६. भ-एवं । १७. रा, फ म भ-
 एवमानः । १८. भ- श्रीमान् । १९. म-नातक्रुः ॥

- ततः स रामः सु-ग्रीवम् अङ्ग-दं च वि-भीषणम् ।
 ७३] सस्वजे लक्ष्मणं प्रीतो इत्वा राक्षस-पुङ्गवम् ॥३६॥ [३१
 ततो जगाम प्र-शमं च मारुतो
 दिशः प्र-सेदुर् वि-मलं नभोऽभवत् ।
 मही चकम्पे न तदाऽऽशुभाऽऽवहा
 ८१] शुभ-प्रभश् चैव तताप भास-करः ॥३७॥ [३२
 ततस् तु सुग्रीवविभीषणाऽऽदयः
 सुहृद्-गणास् ते सह-लक्ष्मणास् तदा ।
 सम्-एत्य हृष्टा वि-जयाय राषव
 ८२] रणेऽभ्य-अनन्दन् विधिनाऽभ्य-अपूजयन् ॥३८॥ [३३
 स तु निहत-रिपुः स्थिर-प्रतिज्ञः
 स्वजनबलाऽमिष्टतो रणेऽभ्य-अराजत् ।
 रघु-कुल-नृप-नन्दनो महौजास्
 ८३] त्रिदश-गणैर् इव पूजितो महेन्द्रः ॥३९॥ [३४
 इति समर-जयाय कोशलेन्द्रो
 वि-जयम् अवाऽऽप्य स तैश् च पूज्यमानः ।
 रण-शिरसि जनेन्द्र इन्द्र-कर्मा
 N] व्यपहृत-शल्य इवाऽऽस वीत-शोकः ॥४०॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रावण-उचो नाम
 नवतितमः सर्गः ॥ ९० ॥

१. रा२ ल२-महाबलः । ल२ व अ प्र रा२ फ म-महाबलम् ॥ २. रा२
 फ म-०दा भयावहं । भ-स्थिता महेंद्रप्रमुखाश्च देवताः । ३. रा, ल, ल, व अ
 प्र-०प्रदम् चैव तता० । भ-स्थिरप्रभञ्जाप्यभवद्विवाकरः ॥ ४. रा, ल, ल, व
 अ प्र-०णौ च । ५. रा२ फ म अ-०द्विशेषाः । ६. अ-०वेन । ७. रा२ फ-
 वजं-विजयादपू० । भ-विधिवद् इवपू० ॥ ८. भ-विराजमानः । ९. म-नास्ति ।
 १०. अ-भनिपूजितो वयेन्द्रः ॥ ११. रा, ल, ल, व अ प्र-परविजयाय ।
 १२. रा, फ म-वर्षेन्द्र । १३. रा, व्यपहृत० । १४. ल, ल, व म-इव स ।
 १५. भ-नास्ति ॥ १६. व अ अ-कंकाकाण्डे । रा, म-महर्षिवाल्मीकिविरचिते
 युद्धपर्वणि । १७. अतः परं सर्गोऽवमधिकः पठितः—अ-रावणं निहतं दृष्ट्वा राघवेण

महात्मना । राक्षसा (? सा) नि (? नि) हतान्स (? ताः स) वै नादान्मुंचन्नि
वानराः ॥ रावणं पतितं दृष्ट्वा ससारधिपुरोगमम् । रामस्य भयसंभ्रस्ता
दिग्विदिग्भ्यो विदुद्रुवुः ॥ सागरांतर्गताः केचित्केचिःपर्वतमाश्रिताः । याता
रसातलं केचित्केचिद्वनमुपाश्रिताः ॥ प्रविष्टाश्चापरे लंकां पुत्रस्नेहेन
राक्षसाः । समुद्रे पतिताः केचिद्राक्षसा विद्रुता रणे ॥ हाहाभूतास्तदा
सर्वे बालवृद्धजनाकुला । लंका प्रचलिता सर्वा राक्षसानां च विद्रवात् ॥
वानराश्च महात्मानो लंकां गच्छन्ति चापरे । प्रविशन्ति ततो गत्वा वान-
राः सिंहविक्रमाः ॥ पश्यन्तो हर्षिताः सर्वे सर्वरत्नोपशोभिताम् । द्वारा
मणिमयास्तत्र तपनीयेन रंजिताः ॥ तोरणानि च सर्वाणि शक्रचापनिभानि
च । मुक्तादामैश्च सर्वत्र माल्यदामविभूषितम् ॥ द्वारं दृष्ट्वा महात्मानो
विस्मयं परमं गताः । प्राकाराणि च सर्वाणि तथादृपरिखाणि च ॥ देशे
देशे च तत्रैव प्राकारवरशोभिताम् । पूर्णकुंभैश्च सर्वत्र द्वारि द्वारि च
निष्ठिताम् ॥ दशयोजनविस्तीर्णां त्रिंशद्योजनमायताम् । अष्टद्वारां पुरीं
लंकामष्टप्राकारचेष्टिताम् ॥ शारदाभ्रप्रतीकाशां निर्मितां विश्वकर्मणा ।
सुवर्णरचितां दिव्यामुद्यानैरुपशोभिताम् ॥ मणिमुक्ताप्रवालैश्च पताका-
भिश्च शोभिताम् । दृष्ट्वा विभूषितां लंकां वानरा विस्मयं गताः ॥ भ्रातरं
निहतं दृष्ट्वा शयानं रणपांशुषु । शोकधेगपरीतात्मा विललाप विभीषणः ॥
वीर विक्रान्तं विख्यातं विनीतं नयकोविदं । महार्हशयनो भूत्वा किं शेषेऽद्य
हतो भुवि ॥ विसिष्य वीर्यं निश्चेष्टौ भुजावंगदभूषणौ । मुकुटेनाप-
विद्धेन भास्कराकारवर्चसा ॥ तदिदं वीरं संप्राप्तं यन्मया पूर्वमीरितम् ।
काममोहपरीतस्य तद्धै न रुचितं तव ॥ यद्वर्षाभ्रं प्रहस्तो वा नेंद्रजिह्वापरे
जनाः । मद्वाक्यमन्ववर्तत तस्यैतत्कार्यमागतम् ॥ त्वमेतत्सुनीतानां गतो
धर्मविपर्ययः । गतः सत्यस्य संक्षेपः प्रसवानां गतिर्गता ॥ आदित्यः
पतितो भूमौ मग्नस्तमसि चंद्रमाः । चित्रभानुः प्रशांतार्विः सिक्तो घटशतै-
रिव ॥ रावणाग्निः प्रशांतोऽद्य राममेघशरांबुभिः । तस्मिन्निपतिते भूमौ वीरे
शत्रुभृतां वरे ॥ किं शेषमिह लोकस्य हतवीर्यस्य सांप्रतम् । धृतिप्रवालः
प्रसराभिपुण्यस्तपःफलः शौर्यविवृद्धमूलः । रणे महान् राक्षसराजवृक्ष
उन्मूलितो राघवमारुतेन ॥ तेजोविषाणः कुलवंशवंशो मद्रप्रसेकाकुलचंड-
हस्तः । इक्ष्वाकुसिंहेन गृहीतवेहः सुप्तः क्षितौ रावणगंधहस्ती ॥ पराक्रमो-
त्साहविजृम्भितार्विर्निश्वासधूमः स्वबलप्रतापः । प्रतापयन्संप्रति रावणा-
ग्निर्निर्वापितो रामपयोधरेण ॥ प्रतापलांगूलककुट्टिषाणः पराभियोगोद्य-
तगात्रशाली । रक्षोवृषश्चापि विकीर्णचक्षुः क्षितीश्वरव्याग्रहतोऽवसन्नः ॥
ततस्तद्धेतुमद्वाक्यं परं दृष्ट्वाथनिश्चयम् । रामः शोकसमाबिष्टं प्रत्युवाच
विभीषणम् ॥ नायं विनष्टो निश्चेष्टः समरे चंडविक्रमः । अनिवृत्तमहोत्साहः
पतितोऽयमशंकितः ॥ नैवं विनष्टं शोचन्ति क्षत्रधर्मं व्यबस्थिताः । बुद्धि-
मंतोऽविघाताय निपतन्ति रणाजिरे ॥ येन सेंद्रास्त्रयो लोकास्त्रासिता युधि
धीमता । तस्मिन्कालसमायुक्ते न कालः परिशोचिनुम् ॥ नैकांतं विजयो

[वं-६४] = [एकनवतितमः सर्गः] =[दा-११३]

रावणं नि-हतं श्रुत्वा राघवेण महाऽऽत्मना ।

१] अन्तः-पुराद् विनिष्-क्रम्य' राक्षस्यः शोक-कर्षिताः' ॥१ ॥ [१

बहु-शो वाष्पमाणाश्च' च प्र-दिग्धाः क्षिति-पांसुभिः ।'

२] विमुक्त-केशा दुःखाऽऽर्ता गावो हत-वृषा' इव ॥२' ॥ [२

३] उत्तरेण विनिष्-पत्य द्वारेण सह' राक्षसैः' ।

प्र-विश्याऽऽयोधने' घोरं' वि-चिन्वन्त्यो' हतं पतिम् ॥३' ॥ [३

४] हाऽऽर्य-पुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्व-शः ।

५] परि-पेतुः कबन्धाऽऽङ्गां महीं शोणित-कर्माम् ॥४' ॥ [४

ता वाष्प-परिरुद्धाऽऽक्ष्यो' भर्तु-शोक-समाहिताः' ।'

६] करेणव इव प्रस्ता' न रेजुर् हत-यूथपाः ॥५ ॥ [५

ददृशुस् तं महा-कायं वीर्य-वन्तं महा-बलम् ।'

युद्धे भूतपूर्वः कदाचन । परैर्वा हन्यते वीरः पराम्वा हन्ति संयुगे ॥ इयं हि पूर्वनिर्दिष्टा गतिः क्षत्रियशाश्वती । क्षत्रियो हि हतः संख्ये न शोच्य इति निश्चयः ॥ तत्रैवं निश्चयं ज्ञात्वा स न्वमाहाय विज्वरः । यत्रिहानंतरं कार्यं कार्यं तत्त्वं विचिंतय ॥ तमुक्तवंतं विक्रांतं राजपुत्रं विभीषणः । उवाच शोकमंतमो भ्रातृहीनो ह्यनंतरम् ॥ योऽयं विमर्षेषु न भग्नपूर्वः समेत्य देवैः सह वासवेन । भवंतमासाद्य रणे स मग्नो बलां समासाद्य यथा समुद्रः ॥ एतेन मित्राणि सुरक्षितानि भुक्ताश्च भोगाः सुभृताश्च भृत्याः । धनानि विभ्रषु समर्पितानि वैराण्यमित्रेषु सुपातितानि ॥ अग्न्याहितश्चैव महातपाश्च वेदान्तगः कर्मसु चाग्रशूरः । एतस्य यत्प्रेतगतस्य कृत्यं क्रियेत तद्राम तत्र प्रसादात् ॥ स तेन वाक्यैः करुणैर्महात्मा संबोधितः साधु विभीषणेन । आहापयामास नरेन्द्रस्त्रुः स्वर्ग्यं समाधानमदीन-सख्यः ॥ विजयांतानि वैराणि निवृत्ते शांतिरिष्यन्ते । क्रियतामस्य सत्कारो ममाप्येष यथा तत्र ॥ इत्यार्षे रामावणे कंकाकांठे विभीषणविकापो नाम षडक्षीतितमः सर्गः ॥

१. रा२ म-विनिष्पेद् । २. रा२ फ म म-सोकर्भिःकृताः ॥ ३. रा० फ-वेपमानाश् । ४. म-वार्यमाणाः सुबहुसंख्येहंलः क्षितिपांसुषु । ५. म-नदृर्षभा । ६. अतः परमधिकः पाठः—म-उरःशिरांसि निग्नंत्यो वापुभिः कनकोज्ज्वलैः ॥ ७. म-हतमर्तुकाः । ८. रा३ ल२ ल२ च म प्र-०इवाख महाघोरं । ९. म-०भंति । १०. म-नाकि ॥ ११. अतः परमधिकः पाठः—म-गृध्रगोमायुसंकीर्णा कंकवा-यसनाद्रिताम् ॥ १२. म-०शिपर्णाक्षो । १३. म-०कपरावणाः । १४. म-नर्दलो ॥ १५. रा२-महाकायं वीर्यवंतं रावणं च महापुंसि ॥ म-१८पुष्पा महावीर्यं महाकायं महापुंसि ।

- ७] रावणं नि-हतं भूमौ नीलाऽञ्जन-चयोपमम् ॥६ ॥ [६
ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रण-पांशुषु ।
८] नि-पेतुस् तस्य गात्रेषु छिन्ना' वन-लता' इव ॥७ ॥ [७
बहु-मानात् परि-प्वज्य का-चिद् एनं रुरोद ह ।
९] चरणौ का-चिद् आ-लिङ्ग्य का-चित् कण्ठे वि-लम्ब्य' च ॥८ ॥ [८
उद्-धृत्य' च भुजौ का-चिद् भूमौ विपरि-वर्तते' ।
१०] हतस्य वदनं दृष्ट्वा का-चिन्' मोहम् उपाऽऽगता ॥९ ॥ [९
का-चिद् अङ्गे शिरः कृत्वा रुरोद' भृश-दुःखिता' ।
११] लपयन्ती मुखं वाप्यैस्' तुषारैर् इव पङ्क-जम् ॥१० ॥ [१०
एवम् आर्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं नि-हतं रणे' ।
१२] चक्रुर्' बहु-विधं शोकं भूयस् ताः पर्य-अदेवयन् ॥'११ ॥ [११
येन वि-द्रावितः' शक्रो येन वि-द्रावितो' यमः ।
१३] येन वैश्रवणो राजा' पुष्प-केन वि-योजितः ॥१२ ॥ [१२
गन्धर्वाणाम्' ऋषीणां' च सुराणाम् अपि चाऽऽहवे ।
१४] भयं यो नाऽभि-जानाति तस्येदं मानुषाद् भयम् ॥'१३ ॥ [१३
असुरेभ्यः सुरेभ्यो' वा' पञ्च-गोभ्योऽपि चाऽऽहवे' ।
१५] भयं येन महद् दत्तं सोऽयं शेते रणे हतः ॥१४ ॥ [१३
अ-वध्यो देवतानां यस् तथा दानव-रक्षसाम् । [१४
१६] हतः' सोऽयं रणे' शेते मानुषेण पदातिना ॥१५ ॥ [१५
यो न शक्यः सुरैर् हन्तुं न शक्यश्च' चाऽसुरैस् तथा' ।
१७] सोऽयं कश्-चिद्' इवाऽसत्त्वो' मृत्युं मर्त्येन लम्बितः ॥१६ ॥ [१६

१. अ-वाञ्छिता लता ॥ २. अ-प्रलम्ब्य ॥ ३. रा२ अ-उक्षिप्य । म-
उत्सृज्य । ४. रा२ फ-नु । ५. रा२ फ-संपरि० । म-व प० । ६. म-अत आरभ्य
११-वासोक्तस्य प्रथमपादं वाच्यमस्ति ॥ ७. अ-पश्यन्ती प्राकृत्युत्सृज्यं । ८. रा२ ल२
ल२ व अ प्र-काचित् । रा२ फ-वाच्यैत् ॥ ९. रा२ ल२ ल२ व अ प्र-सर्वास्ताः
पतितं । १०. अ-मुषि । ११. रा२ ल२ ल२ व अ प्र-कृत्वा । १२. अ-पुत्रुर्बहुधा
शोकाद्भूयिष्ठं पर्यदेवयन् ॥ १३. म-विद्रावितः शक्रो येन विद्रावितो । १४. अ-
जाना ॥ १५. अ-० वैकिञ्चराणां । १६. अ-नास्ति ॥ १७. अ-० भ्यम् । १८. फ
म अ-वा तथा ॥ १९. अ-सोवमद्य हतः । २०. अ म-नास्ति । अतः परमधिकः
पाठः—अ म-वर्ज—सर्वदा च सुराणां हि यज्ञाणामपि चासकृत् ॥
२१. रा२ फ-० रैस्तदा । अ-वक्ष्येनासुरैस्तथा । २२. रा२-० दिवा सुतो म-वा
त्रिदशसप्तः । अ-० दिवावाको ।

- एवं ब्रुवन्त्यो' बहु-धा' रुरुदुस् तस्य' ताः' स्त्रियः ।'
 १८] भूय एव च' दुःखाऽऽती' वि-लेपुस् ताः पुनः पुनः ॥१७॥ [१७
 अ-भृष्वता' तु सु-हृदा' सततं हित-वादिनाम् । [१८पू
 १९] ऐश्वर्य-मद-मत्तेन वयम् आत्मा च घातिताः ॥१८॥
 ब्रुवाणोऽपि' हितं वाक्यं स्निग्धो' भ्राता विभीषणः ।
 २०] दृढं' परुषितो मोहात् त्वयाऽऽत्म-वध-काक्षया ॥१९॥ [१९
 यदि निर-यातिता चेत्' स्यात् सीता रामाय' मैथिली ।
 २१] न तु' स्याद् व्यसनं घोरम् इदं मूल-हरं हि' नः ॥२०॥ [२०
 कृत-कामो' भवेद् भ्राता रामो मित्र-कुलं' भवेत् ।
 २२] वयं चाऽविधवाः स्याम स-कामा' न च' शत्रवः ॥२१॥ [२१
 त्वया पुनर् नृ-शंसेन सीतां सं-रुन्धता' बलात् ।
 २३] राक्षसा वयम् आत्मा च त्रय' एव नि-पातिताः ॥२२॥ [२२
 काम-क्षरोऽस्ति' यन् नित्यं' तव राक्षस-गुञ्जव ।
 २४] दैवं वेष्टयते सर्वं ततो दैवेन हन्यते ॥२३॥ [२३
 वानराणां वि-नाशोऽयं' राक्षसानां च सं-युगे ।
 २५] तव चैव महा-बाहो दैव-योगाद् उप-स्थितः ॥२४॥ [२४
 न वि-क्रमेण नाऽर्थेन न मानेन न सं-ज्ञया ।'

१. रा२ अ-ब्रुवन्त्यो । २. रा२ फ म-० बहुधा । ३. रा२-वास्तदा । ४. भ-
 एवं कृत्यो नार्यस्ता राषणं करुणं बहु । ५. ल२ ल२ व-हि । म भ-यु । ६. भ-
 शोकार्ताः । ७. रा२ फ म-० पुस्तास्ततस्ततः ॥ भ-परलोकस्वमनुबन् ॥ ८. म-० ता
 वचस्तेषां । भ-आश्रितानां च सु० ॥ ९. ल२ ल२ व-वचनं हित० । म-सुहृदां प्रियवा० ।
 १०. भ-मरणात् हुता सीता घातिताश्च निष्ठाचराः ॥ ११. भ-० णो हि । १२. भ-
 हृद्यो । १३. रा२-दृढं । म-नृषां । भ-नित्यं । १४. भ-० काक्षिणा ॥ १५. म-
 नाथ भवेत्कामस्य । १६. भ-हि । १७. म भ-महत् ॥ १८. रा२ अ-भूमिकामो ।
 ल२ ल२ व प्र-भूमिकामो । १९. रा२ व अ प्र-ऽभवत् । २०. रा२ ल२ ल२ व अ
 प्र-मित्राङ्गुलोऽभवत् । २१. रा२ फ म-० वर्ज-० शैव ॥ २२. भ-संहरता । २३. भ-
 युगपद्विनि० ॥ २४. भ-न कामकारः कामो वा ॥ २५. अ भ-० क्षाय । २६. भ-
 नात्मनश्च विनाहाय दैवात्मोद्गुपागतः ॥ २७. भ-नैवार्येण न मानेन विक्रमेण
 न मायया ।

२६] शक्या दैव-गतिर् लोके नि-चारयितुम् एव' हि' ॥२५॥ [२५
 वि-लेपुर् एवं दीनास् ता राक्षसाऽधिप-योषितः ।

२७] कुर्य इव दुःखाऽऽर्ता बाष्प-पर्याकुलेक्षणाः ॥२६॥ [२६

हृत्पार्श्वे रामायणे युद्ध-काण्डे' ऽन्तःपुर-विलापो'

नामैकनवतितमः सर्गः ॥ ९१ ॥

[वं-६५]= [द्विनवतितमः सर्गः] =[दा-११४]

१५] एवं वि-ल्पमानानां तदां राक्षस-योषिताम् । [१५

N] नि-शम्य करुणं तासां दुःखितानां समन्त-तः । [N

१३] ज्येष्ठा पत्नी प्रिया दीना भर्तारं समुद्-प्रेक्षत ॥१॥ [१३

दश-ग्रीवं हतं दृष्ट्वा रामेणाऽक्लिष्ट-कर्मणा ।

२] पतिं मन्दोदरी तत्र करुणं पर्य-अदेवयत् ॥२॥ [२

ननु नाम महा-बाहो तव वैश्रवणाऽनुज ।

३] क्रुद्धस्य प्र-मुखे' स्थातुं न स्याद्' अपि शत-ऋतुः' ॥३॥

ऋषयश् चाऽपि' देवाश् च गन्धर्वाश् च यशस्विनः' । [३

४] यक्षाश् चाऽपि' तवौषेन' चारणाश्' च दिशो गताः' ॥४॥

स त्वं मानुष-मात्रेण रामेण युधि पातितः' ।

५] न ह्य् अप-त्रपसे भूमौ' शयानो राक्षसेश्वर' ॥५॥ [४

N] कथम् इन्दीवर-श्यामः शेषे भुवि नि-पातितः' ।° [N

कथं त्रैलोक्यम् आ-क्रम्य श्रिया वीर्येण चाऽन्व-इतम्' ।

१. रा१-एव ह । भ-भोजसा । २. अतः परमधिकः पाठः—भ-इति दान-
 वयस्त्राणां कन्यास्ताभ्याकलोचनाः । रक्षसां पन्नगानां च सुकुशुर्निहतेश्वराः ॥
 तासां रुदितशब्देन राक्षसाधिपयोषिताम् । प्रगीतेव पुरी लंका बभूव च
 रणाजिरे ॥ ३. रा२ फ म-बाष्पव्याकुलितेक्षणाः । भ-बाष्पव्याकुललोचनाः ॥
 ४. ब प्र भ-कंकाकांठे । फ-नाभ्युदयिके । ५. म-रावणान्तःपुरविलापो । भ-राक्षसी-
 विलापः ॥ ६. रा२ फ म भ-तासां । ७. भ-राक्षसाधिपयो । ८. रा२ फ म भ-
 तत्र दुःखितानां ॥ ९. रा१ अ रा२ फ म भ-करुणं ॥ १०. रा१ रा२ म-संमुखे ।
 ११. भ-समर्थः पुरंदरः ॥ १२. भ-च हि । १३. भ-दिवीकसः । १४. भ-वैव ।
 १५. रा२-तबोहेगाष् । भ-पितापात्र । १६. रा२-वर्ज—वानराश्च दि० । भ-देवदा-
 नवगुह्यकाः ॥ १७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-निर्जितः । १८. भ-स्वप्नुं किमिदं राक्ष-
 साधिप ॥ १९. रा१-०तितैः । २०. भ-नास्ति । २१. रा१ ल१ ल२ ब अ-चारितम् ।

- ६] अ-विषह्यं जघान त्वां मानुषो वानराऽनुगः ॥६ ॥ [५
मानुषाणाम् अ-विषये चरतः कामरूपिणः ।
- ७] वि-नाशस् तव रामेण सं-युगे नोपपद्यते ॥७ ॥ [७
न चैतत् कर्म रामस्य श्रद्-दधामि चमृ-मुखे ।
- ८] सर्वैः समुद्-इतैर् देवैस् तव तेनाऽभि-मर्दनम् ॥८ ॥ [८
अथवा राम-रूपेण वासवः स्वयम् आ-गतः ।
- ९] मायया तव नाशाऽर्थं प्र-विश्याऽनु-उपलक्षितः ॥९ ॥ [१२
यदैव वानरैः सर्वैः सेतुर् बद्धो महाऽर्णवे ।
- १३] तदैव हृदयेनाऽहं शङ्के रामम् अ-मानुषम् ॥१० ॥ [११
यदैव हि जन-स्थाने राक्षसैर् बहुभिर् वृतः ।
- १०] खरस् तव हतो भ्राता तदा रामो न मानुषः ॥११ ॥ [९
यदैव नगरीं लङ्कां दुष्-प्रवेशां सुरैर् अपि ।
- १२] प्र-विष्टो हनु-मान् वीरम् तदा रामो न मानुषः ॥१२ ॥ [१०
यदैव हि महा-बाहूर् नि-हतः कपि-कुञ्जरः ।
- ११] एकेन चेषुणा वीरस् तदा रामो न मानुषः ॥१३ ॥ [N
क्रियताम् अ-विरोधश् च राघवेणेति यन् मया ।
- १४] उच्यमानो न गृह्णीथास् तस्येदं कर्मणः फलम् ॥१४ ॥ [१९
अ-कामाम् अभि-कामोऽसि सीतां राक्षस-पुङ्गव ।
- १५] ऐश्वर्यस्य वि-नाशाय शरीरस्य ममैव च ॥१५ ॥ [२०
अरुन्धत्या वि-शिष्टां तां रोहिण्याश् चाऽपि रावण ।
- N] सीताम् आ-नयतां सार्धं त्वया मृत्युः प्र-कोपितः ॥१६ ॥ [२१

१. अ-सर्वतः समुदीर्णस्य । २. रा२ ल२ ल. व अ प्र-सेना हि मर्दिता ॥
३. अ-नाशाय विधिना संग्रहोदितः ॥ ४. अ-वीरैः ॥ ५. अ-तदैव व्यथिता हृदम् ।
६. रा२ प्र फ-नास्ति ॥ ७. अ-रणे वाली त्वक्तः क्षतगुणो बले । ८. अ-रामेण
निहतः संख्ये । ९. रा२ प्र-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—अ-शूर्पणक्या यदा
रामः कर्णनासांमशातयत् । तदैव हृदयेनाहं शङ्के रामममानुषम् ॥ १०. अ-
० बस्तु । ११. अ-गृह्णीषे तस्यैव व्युष्टिरागता ॥ १२. रा२ फ-पातिका० । १३. अ-
च दुर्मते । १४. अतः परमधिकः पाठः—अ-सीतायाः कोपजेन त्वं नूनं
दग्धोऽसि बह्विना ॥ १५. रा२ फ म-वर्ज-वसिष्ठस्य । अ-विक्षिप्ता वा । १६. अ-
मानद । १७. अ-वर्षयता । १८. अ-नूनं । अ-राजन् । १९. अ-न सरसां हृतं ।
२०. अतः परमधिकः पाठः—अ-संत्यन्याः प्रमदास्तुभ्यं रूपेणाभ्यधिकास्तु
द्याः । अजंगवशमापन्नस्त्वं मोहान्नावबुध्यसे ॥

- न कुलेन न रूपेण' न दाक्षिण्येन' मैथिली ।
 १७] मयाऽधिका' वा तुल्या वा त्वं तु मोहान् न बुध्यसे ॥१७॥ [२८
 सर्व-था सर्व-सत्त्वानां' नास्ति मृत्युर्' अ-लक्षणः' ।
 १९] तव तावद् अयं मृत्युर्' मैथिली-कृत-लक्षणः' ॥१८॥ [२९
 मैथिली सह रामेण वि-शोका वि-हरिष्यति ।
 २०] अल्प-पुण्या त्व अहं घोरे पातिता' शोक-सागरे' ॥१९॥ [३१
 कैलासे' मन्दरे मेरौ' तथा चैत्र-रथे वने ।
 २१] देवोद्यानेषु सर्वेषु वि-हृत्य महिता त्वया ॥२०॥ [३२
 २२पू] वि-मानेनाऽनु-रूपेण प्र-याता' स्वेच्छया पुरा ।'
 २३पू] साऽद्य-प्रभृति कामेभ्यः' स्पृहयिष्यामि दुःखिता' ॥२१॥ [३३

१. भ-शीलेन न रूपेण च । २. भ-ममाधि० । ३. ०तः परमधिकः
 पाठः—भ-साग्रं तु स्त्रीसहस्रं वै रूपयौवनशालि च । न तेऽभिरुचितं वीर
 कालेन हतचेतसः ॥ ४. रा२ फ भ-सर्वभूतानां । ५. रा२-०स्युः प्रकोपितः । मभ-
 ०रलक्षितः । ६. म-०कृतनिश्चयः । ७. रा, फ-नास्ति । भ-सीतानिमित्तजो मृत्युस्तव
 रामादुपागतः ॥ ८. म-कैलाशे मंदरे वने ॥ ९. म-विहरामि त्वया सार्धं ॥ १०. रा१-
 प्रयासि । ११. भ-विमानेनार्कवर्णेन श्रिया परमया युता । अतः परमधिकश्च पाठः—
 पश्यंती विविधान् देशांस्तांस्तांश्चित्रस्त्रगंधरा । १२. भ-०कामानां स्पृहयामि
 सुदुर्गता । १३. अतः परमधिकः पाठः—भ-भ्रंशिता कामभोगेभ्यः सास्मि
 वीर वधास्तव । वैधव्येनास्मि संवृत्ता धिप्राज्जं चपलाः श्रियः ॥ हा रा-
 जन्मुकुमारं ते मुखं सुव्यक्तलोचनम् । कान्तिभीषुतिभिस्तुल्यमिन्दुपद्म-
 दिवाकरैः ॥ किरीटमुकुटोदप्रं भृङ्गारोद्दीप्तकुरण्डलम् । मदव्याकुलदीप्ताक्षं
 भवतः पानभूमिषु ॥ विविधस्त्रगंधरं चारुकर्णं स्मितकथं शुभम् । तदेवाद्य
 शरीरं ते वक्त्रं न भ्राजते प्रभो ॥ रामसायकनिभिन्नं पतितं रणभूमिषु ।
 विकीर्णमेदसा सिकं रुद्धं स्यंदनरेणुभिः ॥ हा पश्चिमा मे संवृत्ता वैधव्यकरणी
 दृशा । या मयातिर्न संबुद्धा कदाचिदपि मंदया ॥ पिता दानवराजो मे
 भर्ता मे राक्षसेश्वरः । पुत्रो मे शक्रनिजैता इत्येवं गविताऽभवम् ॥ दृष्ट्वा
 विमथनाः शूराः प्रस्थान्तबलपौरुषाः । न-कुतश्चिद्-भया नाथा ममेत्यासी-
 न्मतिस्तदा ॥ तेषामेवं प्रभाषानां युष्माकं राक्षसर्वभाः । कथं भयं समुत्पन्नं
 मानुषाविदमगतम् ॥ स्निग्धेन्द्रनीलं कायं ते प्रांशु शैलोपमं महत् । केयूरां-
 गदवैदूर्यमुकाहारसमुज्ज्वलम् ॥ कांतं विहारेष्वधिकं दीप्तं सप्रामभूमिषु ।
 भात्याभरणशोभाभिधियुद्धिरिव तोयदः ॥ तदेवाद्य शरीरं ते तीक्ष्णैरुग्रैः शूरै-
 र्द्विलम् । पुनर्वर्तुलमसंस्पर्शं परिष्वक्तुं न शक्यते ॥ श्वाधिखं शल्लैर्यद्भ्रमन्मै-
 र्बाणैर्निरंतरम् । स्वर्पितैर्मर्मसु भृशं सुच्छिन्नस्नायुबंधनम् ॥ क्षितौ निपतितं

सत्यं तच् च महा-बाहो' देवरो मे यद् अब्रवीत् ।
३०] सर्व-राक्षस-मुख्यानां' वि-नाशः' समुप-स्थितः' ॥२२॥ [N

राजन् पश्यामि रुधिरच्छविम् । शत्रुप्रहारोन्मथितं विकीर्णमिष पर्वतम् ॥
हा स्वप्नं सत्यमेवेद् त्वं रामेण कथं हतः । त्वां मृत्युरूपिणं संस्ये प्रत्युद्या-
स्यति को रिपुः ॥ त्रैलोक्यस्यावभोक्तारं त्रैलोक्योद्भेगदं सदा । जेतारं
लोकपालानां क्षेप्तारं शंकरस्य च ॥ दत्तानां निप्रहीतारमधिगाह्यपरा-
क्रमम् । हंतारं दानवैद्राणां यक्षाणां च सहस्रशः ॥ निघातकवचानां च
संप्राप्ते तारकस्य च । नैकयज्ञविलोप्तारं प्रातारं स्वजनस्य च ॥ लंकाद्वी-
पस्य गोप्तारं रक्षसां भीमकर्मणाम् । धर्मव्यवस्थाभेत्तारं मायाकृष्टारमेव
च ॥ लोकज्ञोभयितारं वै सर्वप्राणिभयंकरम् । तेजसा दत्तवाक्यानां वक्तारं
मन्त्रिसन्निधौ ॥ स्वभृत्ययूथप्रातारं हंतारमप्रितौजसाम् । देवासुरेन्द्रक-
न्यानामाहृतारं ततस्ततः ॥ शत्रूणां शोककर्तारं गोप्तारं स्वजनस्य च ।
अस्माकं मानभोगानां दातारं रथिनां धरम् ॥ एवं प्रभावं भर्तारं दृष्ट्वा
रामेण पातितम् । स्थिरास्मि या देहमिमं धारयामि विना प्रभुम् ॥ शयनेषु
महाहैषु शयित्वा राक्षसेश्वर । इह कस्मात्प्रसुप्तोऽसि धरण्यां रेणुगुण्डितः ॥
यदा मे तनयः शस्तो लक्ष्मणेनेन्द्रजिपुधि । तद्देवास्मि हता वीर किं त्वद्य
विधवा कृता ॥ साहं बंधुशतैर्हीना त्वया नाथेन रावण । विहीना कामभो-
गैश्च शोचिष्ये शाश्वतीः समाः ॥ प्रपन्नो दीर्घमध्वानं राजन् त्वं यासि
दुर्गमम् । नय मामपि नह्यार्ता वर्तयिष्ये त्वया विना ॥ कस्य वा मां प्रदाय
त्वं कृपणां गंतुमर्हसि । दीनां विलपंतीं मंदां किं च मां नाभिभ्राणसे ॥ दृष्ट्वा
न खल्वसि क्रुद्धो ममिह स्वयमागताम् । न चैवमाश्वसासयसि मां त्वं किं
नावबुध्यसे । निर्गता नगरीतोऽद्य पद्मधामेव हि यत्प्रभो ॥ यस्येष्टद्वाराः
सर्वास्ते भ्रष्टलज्जावगुण्डिताः । बहिर्निपातिताः सर्वा नेर्ष्यां त्वं कुरुषे
कथम् ॥ श्रीडासहायस्ते नाथ अयं लालप्यते जनः । न चैनमाश्वसासयसि
किंवा न प्रतिबुध्यसे ॥ यास्त्वया विधवा राजन् कृता नैककुलस्त्रियः ।
पतिव्रताधर्मपरा गुरुशुश्रूषणे रताः ॥ ताभिः शोकपरीताभिर्दृष्ट्वा वंशपराभ-
वम् । त्वया विप्रकृताभिर्नो यदा शस्तं तदा गतम् ॥ त्राहि शोकाभिभूतास्मि
नूनं दग्धास्मि हि प्रभो । प्रवादः सत्य एवायं चरति प्रायशो जने । पति-
व्रतानां नाकस्मात्पतन्त्यभूणि भूतले ॥ कथं च नाम ते राजन् लोकानाक्रम्य
तेजसा । नारीचौर्यमिदं कृत्वा क्रूरं शौडीर्यमाश्रितम् ॥ अपनीयाध्रमा-
द्रामं यत्नेन मृगच्छन्ना । आनीता रामपत्नी ते तत्ते कातरलक्षणम् ॥
कातर्यं न च ते युद्धे कदाचित्संस्मराम्यहम् । तव शीलविपर्यासं नूनं ते
क्षयलक्षणम् ॥ अतीतानागतार्थज्ञो वर्तमाने विचक्षणः । मैथिलीमाहृतां
दृष्ट्वा ध्यात्वा निश्चस्य चागतः ॥

१. अ-सत्यवादी महाभागो ॥ २. अ-इदं राक्षस० । ३. रा२ फ अ-
० सं समुपस्थितम् ॥

- काम-क्रोध-प्रवृत्तेन^१ व्यसनेषु प्र-सङ्गिना ।
- ३१] त्वया कृतम् इदं सर्वम् अ-नाथं रक्षसां बलम् ॥२३॥ [N
इन्द्रियाणि पुरा^४ जित्वा^५ त्वया^५ त्रि-भुवनं जितम् ।
- [N] स्मरद्भिर् इव तद् वैरम् इन्द्रियैस् त्वं पुनर् जितः ॥२४॥ [N
शोचितव्यो मया न त्वम् आत्म-दोषैर् नि-पातितः ।^६
- ३२] स्त्री-स्वभावात् तु^७ मे बुद्धिः कारुण्यात् परि-वर्तते ॥२५॥ [N
सु-कृतं दुष्-कृतं च^८ त्वम् आ-दायाऽऽत्म-गतिं गतः ।
- ३३] आत्मानं ननु^९ शोचामि^९ न^९ त्वां दुष्कृत-कारिणम्^९ ॥२६॥ [N
अ-प्रहृष्टास्^९ त्व^९ अ-मुदिताः^९ पत्न्यस् ते रजनी-चर ।^९
- ३४] सर्वास् तव वि-योगेन प्र-क्षिप्ताः शोक-सागरे^{१०} ॥२७॥ [N
नील-जीमूत-संकाशः^{१०} पीताऽम्बर-सुसंवृतः^{१०} ।
- ३५] सर्व-गात्राणि सं-क्षिप्य^{११} किं शेषे रुधिरोक्षितः ॥२८॥ [N
प्र-सुप्त इव शोकाऽऽर्ता^{११} किं मां न प्रति-भाषसे ।
- ३६] वि-रोचनस्य दौहित्रीं यमस्य तनयां प्र-भो^{१२} ॥२९॥ [N
येन हृदयसे शत्रून् सम्-अरे सूर्य-वर्चसा^{१२} ।
- ३८] वज्रो वज्र-धरस्येव सोऽयं ते^{१३} सतताऽर्चितः^{१३} ॥३०॥ [N
N] रणे बहु-प्रहरणो^{१३} हेम-जाल-परिष्कृतः ।

१. ल१ ल२ ब प्र-० प्रयुक्तेन । भ-० धसमुत्थेन । २. ल१ ल२ ब प्र-राक्षसं ॥
३. भ-पराजित्य । ४. रा२ म भ-जितं त्रिभुवनं त्वया । ५. भ-पराजितः ॥ ६. भ-
नापि त्वं शोचितव्यो मे प्रख्यातबंरूपौरुषः । ७. भ-च । ८. भ-कारुण्ये ॥ ९. रा१
ल१ ल२ ब अ-नाथ (?नाथाऽ) पूर्वमादाय त्वं । भ-चैव गृहीत्वा स्वां गतिं ।
१०. अ रा२ फ म भ-नानुशो० । प्र-भनुशो० । ११. रा२-फ म-त्वां च दु० ।
भ-विद्योगात्सुदुःखिताम् ॥ १२. रा१ ल१ ल२ ब-अप्रहृष्टास् । १३. भ-प्रमुदिताः ।
१४. भतः परमधिकः पाठः—भ-आत्मानं नानुशोचंति त्वां तु दुष्कृतकारिणम् ।
बंधव्यं स्त्रीसहस्राणां त्वत्कृते समुपस्थितम् ॥ स त्वमेवं महासख किमर्थं
नाभिभाषसे । १५. म-नास्ति । १६. भ-नास्ति ॥ १७. भ-० शपीताम्बरश्रुभानन ।
१८. भ-विक्षिप्य ॥ १९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र फ-शोकार्तः । २०. भ-विभो ॥
२१. भतः परमधिकः पाठः—भ-उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे किं च मां नाभिभाषसे ।
इमे ते निर्भया लोकाः प्रविष्टाः सूर्यरश्मयः ॥ प्रियां पत्नीं महाबाहो भज
मां पुत्रमातरम् । अद्यप्रवृत्ति कामानां स्पृहयिष्यामि पुर्भगा ॥ २२. भ-सूर्य-
तेजसा । २३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वे सततोर्जितः । भ-शूलोऽवमर्दितः ॥ २४. ल१
ल२ ब अ म-बाहुप्र० ।

- परि-घो विप्र-कीर्णोऽद्य' बाणैश्च' छिन्नः समन्त-तः' ।
 ३९] शेते प्रिय-सखः' श्री-मान् अमान्य इव लज्जितः' ॥३१॥ [N
 धिग् अस्तु मम' रौद्राया हृदयं वज्र-सन्निभम्' ।
 ४०] त्वयि पञ्च-त्वम् आ-पक्षे शत-धा' यन् न दीर्यते' ॥३२॥ [८५
 प्रियाम् इवोप-गुह्य त्वं शेषे समर-भेदिनीम्' ।
 N] अ-प्रियाम् इव कस्मात् त्वं' न माम् इच्छसि भाषितुम्' ॥३३॥ [८४
 इत्य् एवं वि-लपन्ती' सा' बाष्प-व्याकुल-लोचना ।
 ४१] स्नेहाऽवस्कन्न-हृदया' देवी मोहम् उपा-गता ॥३४॥ [८६
 कश्मलाऽभिहता दीना पतिता रावणोरसि ।
 N] सन्ध्याऽनुरक्त-जलदे दीप्ता वि-द्युद् इवाऽभवत् ॥३५॥ [८७
 तथा गतां समुत्था (द्व-स्था)प्य स-पत्न्यस् ता भृश्राऽऽकुलाः' ।
 ४२] पर्यव-स्थापयामास रुदन्त्यो रुदतीं भृशम् ॥३६॥ [८८
 न ते न विदिता देवि लोकानां गतिर् अ-ध्रुवा ।
 ४३] दशा-विभागे पर्य-आप्ते राज्ञां च चपलाः श्रियः ॥३७॥ [८९
 इत्य् एवम् उक्ता' सा तामिः स-शब्दं' प्र-रुरोद ह ।
 ४४] अधो-मुखी स्नापयन्ती स्तनौ नेत्राऽम्बु-बिन्दुभिः ॥३८॥ [९०
 एतस्मिन्न अन्तरे रामो वि-भीषणम् उवाच ह ।'
 ४५] मत्-कारः' क्रियतां भ्रातुः स्त्री-जनः' परि-सान्त्वयताम्' ॥३९॥ [९१
 तम् उवाच ततो रामं' वि-भीषण इदं वचः' ।
 ४६] वि-मृश्य बुद्ध्या तत्त्व-ज्ञो धर्माऽर्थ-संहितं हितम्' ॥४०॥ [९२

१. रा१ अ प्र-०र्णो वै । ल१ ल२ व-०र्णोऽथं । भ-०कीर्णस्ते । २. म-छिन्नः
 म पतितो युधि । भ-०षः सहस्रधा । ३. ल१ ल२ व अ-प्रियः सखा । ४. रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-दुःखितः । रा१-ताहितः । ५. भ-येन त्वं शोभसे वीर पतितेन ममीपतः ।
 निकृतेनेव हस्तेन पतितो गजयूथपः ॥ ६. भ-हृदयत्यास्य यत्र दीर्येत्सहस्रधा ।
 ७. भ-नायेऽस्माकं सुखप्रदे । ८. जतः परं सर्गसमाप्तिर्दृश्यते—रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 इत्यार्थे रामायणे युद्धकाण्डे मंदोदरीविलापो नाम सर्गः ॥ ९. रा१-रणमे० ।
 १०. रा१-च न त्वं मामभिभाषसे ॥ ११. रा१-०लपक्षेव । १२. रा१-खेहावाकांस्तद्व० ॥
 १३. रा१-श्रुतातुराः ॥ १४. रा१-इत्युच्यमाना । १५. रा१-दुःसखं ॥ १६. म-
 नाक्षि । १७. अ-संस्कारः । १८. रा१ ल१ ल२ व प्र म-कीर्णः परि० । अ-स्त्रि-
 शंभुव निवर्तय ॥ १९. रा१ क म-धीमान् भ्रतवाक्यो विभीषणः । २०. रा१-
 तदा । म-वचः । २१. जतः परमधिकः पाठः—अ-रामस्यैवानुबृष्यर्थमुत्तरं
 प्रत्यपद्यत ॥

- लुप्त-धर्म-पथं क्रं नृ-शंसं पाप-निश्चयम् ।
 ४७] नाऽहम् अहामि सत्-कर्तुं परदारोऽभिर्मर्शिनम् ॥४१॥ [९३
 भ्रातृ-रूपसं तु मे शत्रुर् एष सर्वाऽहिते रतः ।
 ४८] रावणो नाऽहते पूजां गुरुः पूज्यस् तु गौरवात् ॥४२॥ [९४
 नृ-शंस इति मां कामं वक्ष्यन्ति भुवि राक्षसाः ॥ [९५
 ४९] इतरे सर्व-लोका मां वक्ष्यन्ति गुण-वान् इति ॥४३॥ [N
 ५१पू] कृ (?कु) च्छे (?त्से)णं (?न) परम-प्रीतो रामः प्राऽऽह वि-भीषणम् ।
 N] सं-स्पृशन् पाणिना धी-मान् वाक्य-ज्ञो वाक्य-कोविदः ॥४४॥ [९६
 ५१उ] उच-क्षितश् चाऽविनीतश् च शत्रुश् च रण-मूर्धनि ।
 ५२पू] गुरु एव पुनर् वीर विग्रहोऽन्ते वि-धीयते ॥४५॥ [N
 गुण-वान् निर-गुणश् चाऽपि ज्ञातिर् व्यसनम् आ-गतः ।
 N] पूज्यो भवति मान्यश् च लोकेष्व एषा गतिः परा ॥४६॥ [N
 ५२उ] तद् अयं नि-दहतः शेते तव भ्राता वि-भीषण ।
 वि-जिते त्यज्यतां रोषो विजयाऽन्तो हि वि-ग्रहः ॥४७॥ [N
 ५३] अथवा यः समुद्-इतो यथा यस्य तु बुध्यते ।
 तथा हि न परोक्षं ते धर्मं पश्यामि बुद्धि-तः ॥४८॥ [N
 ५४] मम चाऽपि वचः कार्यं त्वत्-प्रसादाद् धि मे जयः ॥

१. भ-०मंत्रणं । २. भ-भक्तुं तथा । ३. भ-संस्कर्तुं । ४. भ-०भिगामिनम् ।
 ५. अतः परमधिकः पाठः—भ-वर्ज-द्वयं ह्ययशसा लोके न वै धक्ष्यति पावकः ।
 अहं श्लाघ्यो सतां भ्राता न मम क्रोष्टुमर्हति ॥ ६. भ-०रूपेण । ७. रा१ फ-
 गुरुः पूज्योऽस्ति गौ० । भ-पूज्योऽपि गुरुगौ० ॥ ८. ल१ ल२ व रा२ फ भ-०समिति ।
 रा१ प्र-०स इव । ९. म-वक्षंतु । भ-वदंतु । १०. भ-मनुजा भुवि । ११. भ-स्मृत्वा
 सर्वगुणांस्तस्य वक्ष्यन्ति सुकृतं पुनः ॥ १२. भ-तच्छ्रुत्वा । १३. भ-वाक्यं विभीष-
 णात् । १४. म-विभीषणमुवाचेदं ॥ १५. रा२ फ भ-वर्ज—च वि० । भ-वैव
 वीनत् । १६. रा२ फ म भ-गुरोद् ॥ १७. रा२ फ म भ-०णो वापि । १८. रा१
 ल१ ल२ व अ प्र-०षेका । रा२ फ-लोकेष्वेषा । म-लोकेष्वैका । १९. रा१ ल१ ल२
 अ प्र-पुरा ॥ २०. भ-वद् । २१. भ-विजितः । २२. भ-वीर्यते । २३. रा१-
 रोषो । २४. भ-मरणात्ता । २५. रा२ फ भ-०हाः ॥ २६. म-यं सुचरितः पथा ।
 भ-यत्समुच्चितं यथा । २७. रा१ अ प्र-०ष्यते । भ-स्वमनुमन्वसे । २८. भ-
 क्रियतां । २९. भ-वैषम्यं । ३०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-बुद्धिमान् ॥ ३१. रा२ फ-
 तवापि मत्प्रियं । ३२. म-स्वचा राक्षसपुंगव । ३३. भ-स्ववापि मे प्रियं कार्यं कार्यं
 ते च प्रियं मया ।

४रा२-श्लाघ्यो न सतां भ्राता संस्कर्तुं रामं बुध्यते ।
 अस्मिन् पापसमाचारे न ममाक्रोष्टुमर्हति ॥

एवं कुरुष्व' धर्मज्ञ स्त्रियश्च चैता वि-सर्जय ॥४९॥ [N

हेतु-मात्रं वयं ह्य अद्य' त्वन्-मूलो हि जयो मम ।'

५५] अवश्यं तु क्षमो वाच्यं (?च्यो) मया त्वं राक्षसोत्तम ॥५०॥ [९७

अधर्माऽनृत-संयुक्तः कामं त्व एष निशा-चरः ।

५६] तेजस्वी बल-चाञ्छूरः संग्रामेषु च सर्व-दा ॥५१॥ [९८

यो न शक्र-मुखैर्' देवैः श्रूयते हि' परा-जितः' ।

५७] महाबल-समुत्पन्नो' रावणो लोक-रावणः ॥५२॥ [९९

विजयाऽन्तानि' वैराणि' नि-वृत्तं' तत्-प्रयोजनम्' ।

N] क्रियताम् अस्य संस्कारो रावणस्य यथा-विधि ॥५३॥ [१००

त्वत्-सकाशान् महा-बाहो संस्कारं' रावणोऽहति' । [१०१पू

N] जाति(?त)रोषां' महा-बाहो दीर्घ-निद्रां प्र-वेशितः' ॥५४॥ [N

पश्चिमा सत्-क्रिया चाऽस्य क्रियतां सु-विशेषतः ।'

५८] एतद् दत्तम् अहं मन्ये यशो वाऽऽयं भविष्यति ॥५५॥

असौ हि शूरो नि-हतो महा-बलो

रणे मया दानव-दर्प-हा च ।

एतस्य यत् प्रेत-गतस्य कृत्यं

N] कुरुष्व लङ्केश्वर मत्-प्रसादात् ॥५६॥ [N

इत्य् उक्तो' राम-वचनाद् विधि-दृष्टेन कर्मणा ।'

५९] प्रेत-कार्याणि सर्वेषां' ज्ञातीनां सम्-अकारयत् ॥५७॥ [N

वि-भीषणसु तु विन्ध्याऽऽदीन्' वृद्धाऽमात्यान् बहु-श्रुतान् ।

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-कुरु च । २. अ-नास्ति ॥ ३. रा१ ल१ ल२ अ प्र-हेतुमच्छ्रावणम् इत्थं । अ-०यंस्तद्य । ४. रा१ फ-जत आरभ्य ५६-शस्त्रोकांतं यावन्नास्ति । ५. अ-वर्ज-नास्ति ॥ ६. अ-गतक्रतुमुखैर् । ७. अ-ह्यप० । ८. म अ-महात्मा बलसंपन्नो ॥ ९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-ज(? अ) श्रुतांतानि चैतानि । अ-जीवितांतानि वै० । १०. म अ-अमाप्येष यथा तद्य । ११. म अ-नास्ति ॥ १२. अ-सत्कारं विधिपूर्वकं । १३. ल१ अ-एति रोषां । १४. रा१ अ-०ता । १५. अ-नास्ति । १६. अ-नास्ति ॥ १७. म-क्रियतां पश्चिमे द्वारे सत्कारः कुकर्मद्वय । अ-नास्ति । १८. अ-नास्ति । अ-क्षिप्रमहति धर्मज्ञ त्व-द्यसः प्रथयिष्यति । अतः परमधिकञ्च पाठः—राघवस्य वचनः श्रुत्वा त्वरमाणो विभीषणः ॥ १९. म अ-नास्ति ॥ २०. फ अ-वर्ज-०क्ताद् । २१. अ-नास्ति । २२. अ-सर्वाणि । २३. अ-समरोचयत् ॥ २४. अ-तान्भीष्य ।

- ६०] आ-ज्ञापयामास तदा राजा सत्-क्रियताम् इति ॥५८॥ [N
 भ्रातृ-दारांश् च तान् सर्वान् सान्त्वयामास काल-वित् ।
 ६१] चक्रे स सलिलं भ्रातुर् ज्ञातीनां चाऽनुपूर्व-शः ॥५९॥ [N
 राम-चाक्येन विधि-वत् सर्वशास्त्रोपबृंहितः (?म्) । [N
 ६२] स्त्रियः प्र-वेशयामास सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ॥६०॥ [१२०६
 प्र-विष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु वि-भीषणः ।
 ६३] राम-पार्श्वम् उपाऽऽगम्य सम्-अतिष्ठद् विनीत-वत् ॥६१॥ [१२१
 रामोऽपि सह सैन्येन स-सुग्रीवः स-लक्ष्मणः ।
 ६४] हर्षं लेभे रिपुं हत्वा वृत्रं वज्र-धरो यथा ॥६२॥ [१२२
 ततः स मुत्त्वा स-शरं शराऽऽसनम्
 महेन्द्र-दत्तं कवचं च तन् महत् ।
 वि-मुच्य रोषं रिपु-निग्रहे कृतं
 ६५] शशीऽव सौम्य-त्वम् उपाऽऽगमत् पुनः ॥६३॥ [१२३
 हत्वार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^१ मन्दीदरीविलाप-रावणसत्कारो^२
 नाम द्विनवतितमः सर्गः ॥ ९२ ॥

[वं-६७] = [त्रिनवतितमः सर्गः] = [दा-११५]

तं राक्षस-वधं^१ दृष्ट्वा देव-गन्धर्व-दानवाः ।

- १] जग्मुः स्वैः स्वैर् वि-मानैस् ते कथयन्तः कथाः शुभाः ॥१॥ [१
 २पू] रावणस्य^२ वधं^३ घोरं राघवस्य^४ पराऽऽक्रमम् । [२पू
 अनु-रागं च वीर्यं च लक्ष्मणस्य^५ च धी-मतः^६ ॥२॥ ॥
 ३] पतिव्रता-त्वं^७ सीताया हनू-मति पराऽऽक्रमम् ।^८ [३

१. राक्ष-ताः सर्वाः । २. अतः परं प्र-१०१-तमसर्गस्य ११६-तमदृष्टोक्तं
 यावन्नास्ति । ३. भ-नास्ति ॥ ४. भ-ताः स्त्रियः स्नापया० ॥ ५. भ-जभीत० ॥
 ६. भ-यथा वृत्रं शतक्रतुः ॥ ७. भ-महद्युत् । ८. भ-काचनम् । ९. ल१ ल२
 प्र-वृत्तः । भ-तदा । १०. भ-जसाधुपागमत् ॥ ११. व प्र भ-लंकाकाण्डे । रा१ फ-
 जाम्बुदधिके । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-रावणसत्कारो । रा२ फ-रावणसत्क्रिया ।
 भ-मंदोदरीविलापो । १३. भ-रावणवधं ॥ १४. रा१ फ-ते रावणवधं ।
 १५. भ-रामस्य च । १६. भ-सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य च । १७. अतः परमधिकः पाठः—
 भ-कथयंतो महाभागा जग्मुर्दृष्ट्वा यथाक्रमम् ॥ १८. प्र-पातिव्रतत्वं ।
 १९. भ-नास्ति ।

- २३] सु-युद्धं वानराणां च सु-ग्रीवस्य च मित्र-ताम् ॥३ ॥ [२३
 राघवस् तु रथं दिव्यम् इन्द्र-दत्तं शिव-प्रदम् ।
 ४] आ-ज्ञापयामास' तदा' मातलिं शक्र-सारथिम् ॥४ ॥ [४
 राघवेणाऽभ्यनु-ज्ञातो' मातलिः शक्र-सारथिः ।
 ६] दिव्यं तम् आ-स्थाय रथं दिवम् एवोत्-पपात् ह' ॥५ ॥ [५
 ७] तस्मिन् तु दिवम् आ-रूढे सारथौ' जयतां वरः' ।
 ८] राघवः परम-प्रीतः सु-ग्रीवं परि-ष्वजे ॥६ ॥ [६
 N] परि-ष्वज्य च सु-ग्रीवं लक्ष्मणेनाऽभि-चादितः ।
 १०] पूज्य-मानो हरि-गणैर्' आ-जगाम स्वम्' आ-लयम् ॥७ ॥ [७
 अथोवाच' स काकुत्स्थः' समीप-परिवर्तिनम्' ।
 ११] सौमित्रिं सत्त्व-सम्पन्नं लक्ष्मणं शुभ-लक्षणम् ॥८ ॥ [८
 वि-भीषणम् इमं सौम्य लङ्कायाम् अभि-षेचय' ।
 १२] अनु-रक्तं च भक्तं च तथा' पूर्वापकारिणम् ॥९ ॥ [९
 एष मे परमः कामो यद् अहं रावणाऽनुजम् ।
 १३] लङ्कायां सौम्य पश्येयम्' अभि-षिक्तं वि-भीषणम् ॥१० ॥ [१०
 एवम् उक्तस् तु सौमित्री राघवेण' महाऽऽत्मना ।
 १४] तथैत्य् उक्त्वा' स' सं-दृष्टः सौवर्णं घटम् आ-ददे ॥११ ॥ [११
 शुभेन' तेन सौमित्रिर्' अभ्य-अषिञ्चद् वि-भीषणम् । [१४

१. ल. रा फ भ-मंत्रितम् ॥ २. भ-रविप्रभम् । ३. रा-अनुज्ञाय महा-
 बाहुर । भ-अनुज्ञाप्य महाभागो । ४. रा, फ-प्रत्यपूजयत् । ५. भतः परमधिकः
 पाठः—भ-प्रणामो वासवे कार्यो मातले भद्रमस्तु ते । दर्शिता महती शक्तिः
 कृते मे प्रियमुत्तमम् ॥ गच्छेदानीमनुज्ञातो मया त्वं त्रिदशालयम् । वधमावे-
 दयस्वेमं शत्रोस्त्रिविधास्तिनाम् ॥ ६. भ-इति रामाभ्यनु० । ७. भ-स । ८. भ-
 एवास्योह सः । ९. रा, ल, ल, ब भ प्र-नास्ति ॥ १०. भ-रथे भास्करवर्षसि ।
 ११. भ-राघवः परमप्रीतो ह्रीन्द्रमिदमब्रवीत् । भतः परमधिकः पाठः—द्विष्टया तव
 प्रसादेन प्राप्तं हि मनसेऽप्सितम् । प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा वै देवकंटकम् ॥
 शेषमद्यापरं मन्ये मनस्तुष्टिकरं परम् । लंकायां यत्तु पश्येयमभिषिक्तं विभी-
 षणम् ॥ १२. भ-हरिभेद । १३. भ-सहानुजः ॥ १४. भ-अब्रवीत् तदा रामः ।
 १५. रा, भ-वर्ज-सेनायाः परिवर्तनं । १६. भ-दीप्ततेजसम् ॥ १७. भ-नास्ति ।
 १८. भ-मम चैवोप० ॥ १९. रा, ल, ल, ब भ प्र-नास्ति । २०. भ-उवाच ॥
 २१. भ-घटेन ।

- १५] लङ्कायां रक्षसां मध्ये राजानं राम-शासनात् ॥१२॥ [१५पू
अभि-षिच्यमाने तु तदा सर्वे वानर-राक्षसाः ।
१६] प्र-द्वेषम् अ-तुलं गत्वा तुष्टुवू रामम् एव हि ॥१३॥ [१६
तस्य मित्राणि तुतुपुर् भक्ता ये चाऽपि राक्षसाः ।
१७] दृष्ट्वाऽभि-षिक्तं लङ्कायां राक्षसेन्द्रं वि-भीषणम् ॥१४॥ [१७
स तद् राज्यं महत् प्राऽऽप्य राम-दत्तं वि-भीषणः ।
१८] प्र-कृतीः सान्त्वयित्वा च ततो रामम् उपाऽऽगमत् ॥१५॥ [१८
दध्यं अक्षतान् मोदकांश् च लाजाः सु-मनसस् तथा ।
१९] आ-जहूर् अथ सं-दृष्टाः पौरास् तस्य निशा-चराः ॥१६॥ [१९
तद् गृहीत्वा तु दुर-धर्षो राघवाय न्य-अवेदयत् ।
२०] मङ्गलं सर्वम् आ-नीतं लक्ष्मणाय च वीर्य-वान् ॥१७॥ [२०
कृत-कार्यं समृद्धाऽर्थं दृष्ट्वा रामो वि-भीषणम् ।
२१] प्रति-जग्राह तत् सर्वं तस्यैव प्रिय-काम्यया ॥१८॥ [२१
महाशैलोपमं वीरं प्राऽञ्जलिं पुर-तः स्थितम् ।
२२] उवाचेदं वचो रामो हनूं-मन्तं प्लवं-गमम् ॥१९॥ [२२
अनु-मान्य महा-राजम् इमं सौम्य वि-भीषणम् ।
२३] प्र-विश्य नगरीं लङ्कां कौशल्यं ब्रूहि मैथिलीम् ॥२०॥ [२३
वैदेह्या मां कुशलिनं स-सुग्रीवं स-लक्ष्मणम् ।
२४] आ-चक्ष्व वदतां श्रेष्ठ रावणं च हतं रणे ॥२१॥ [२४
प्रियम् एतद् उपाऽऽख्याहि वैदेह्यास त्वं हरीऽऽश्वर ।
२५] प्रति-गृह्य च सं-देशम् उपाऽऽवर्तितुम् अर्हसि ॥२२॥ [२५
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे विभीषणाऽभिषेको नाम त्रिनवतितमः सर्गः ॥९३॥

१. ल२ व प्र भ-लंकार्यां । २. रा२-च । ३. भ-विधिना मंत्रद्वयेन प्रहर्षेण
समन्वितः । अभ्यर्षिचत्स धर्मात्मा धर्मात्मानं विभीषणम् ॥ ४. भ-दृष्टानि भक्ताः
सर्वे च ॥ ५. भ-ताः सान्त्वयित्वा प्रकृतीस् ॥ ६. भ-अक्षतान्मोदकान्दिदध्यौ-
ह्याजान् । ७. रा२ फ-तदा । ८. भ-भाजहुस्ते तदा दृष्ट्वा रामार्थं रजनीचराः ॥
९. भ-स ताम्युहीत्वा । १०. रा२ भ-मांगल्यं मंगलं सर्वं ॥ ११. अ प्र रा -
समृद्धयर्थं । १२. रा२ फ-तस्य च । १३. रा२-प्रीतिका० । भ-हितका० ॥ १४. रा२
ल२ व रा२ फ-०लिः । १५. रा२ फ-पार्श्वतः । १६. भ-अत्रवीच्य वचो धर्म्यं ॥
१७. ल२ व-कृतलं । ल-कौशलं । अ प्र-कोमलं । १८. भ-नास्ति ॥ १९. रा२-
निहतं युधि ॥ २०. भ-इहाख्याहि मैथिल्यास् ॥ २१. व प्र-लंकारादे । रा२-
आभ्युदयिके । भ-वात्समीकीचे लंकारादे ॥

[वं-६८] = [चतुर्नवतितमः सर्गः] = [दा-११६]

इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान् मारुताऽऽत्मजः ।

- १] प्र-विवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो' निशा-चरैः ॥१ ॥ [१
 प्र-विश्य च पुरीं लङ्कां' सम्-एत्य च वि-भीषणम् ।
- N] प्र-विवेशाऽभ्यनु-ज्ञातो हनू-मान् वृक्ष-वाटिकाम् ॥२ ॥ [२
 स प्र-विश्य यथा-न्यायं सीताया विदितो हरिः ।
- २] स' ददर्श तदा सीतां' राम-पत्नीम् अ-निन्दिताम् ॥३ ॥ [३
 नि-भृतः प्र-यतः प्र-हूः' सोऽभि-गम्याऽभि-वाद्य च । [४
- ३] रामस्य वचनं सर्वम् आ-ख्यातुम् उप-चक्रमे ॥४ ॥ [६उ
 वैदेहि कुशली रामः स-सुग्रीवः' स-लक्ष्मणः' । [७पू
- ४] कुशलं त्वाऽऽह' सिद्धार्थो हत-शत्रुर् अमित्र-जित् ॥५ ॥ [८
 विभीषण-सहायेन रामेण हरिभिः सह ।
- ५] नि-हतो रावणो देवि' लक्ष्मणेन'' च धी-मता'' ॥६'' ॥ [९
 प्रियम् आ-ख्याति'' ते वीरो'' भूयस् त्वां च समाजये'' ।
- ६] दिष्ट्या जीवमि'' धर्म-ज्ञे जयो रामस्य सं-युगे ॥७ ॥ [११
 दिष्ट्याऽत्र कुशलं वीरो रामस् त्वां रघु-नन्दनः । [१२पू
- N] अब्रवीत् परम-प्रीतः'' स-सुग्रीवः स-लक्ष्मणः ॥८ ॥ [N
 प्राऽऽप्तो' मे वि-जयः सीते स्व-स्था भव गत-व्यथा ।
- ७] रावणश्च'' च'' हतः शत्रुर् लङ्का चेयं वशी-कृता'' ॥९ ॥ [१२उ
 मया ह् अलब्ध-निद्रेण वृतेन'' रिपु-निग्रहे'' ।
- ८] प्रति-ज्ञेयं ममूत्-तीर्णा तीर्णश् च वरुणाऽऽलयः ॥''१० ॥ [१३

१. रा१ ल१ ल१ व अ प्र-नास्ति ॥ २. अ-प्रविश्य च महातेजा रावणाङ्गी-
 वसुद्धिमत् । ३. रा१-ददर्श पूजया हीना । अ-ददर्श सृजया हीना । ४. अ-
 निष्यमासि च रोहिणीम् ॥ ५. रा१ फ अ-प्राह ॥ ६. रा१-सुग्रीवः सहक० ।
 ७. ल१-त्वा हि । ८. अ-वर्जितः ॥ ९. अ-संख्ये । १०. ल१ व प्र रा१ फ-०णेन
 च वीर्यवान् । अ-०नेनानुजेन च । ११. अतः परमधिकः पाठः—अ-पृष्ट्वा च
 कुशलं वीरो रामस्त्वां रघुनन्दनः । अब्रवीत्परमप्रीतः कृतार्थेनांतरात्मना ॥
 १२. रा१ फ अ-०व्यभि ते देवि । १३. रा१ फ अ-वर्ज—०वेत् । १४. रा१ फ-
 जवसि । अ-वर्जसि ॥ १५. रा१ फ अ-०मः प्रीतः ॥ १६. अ-कथो । १७. अ-
 ०णोऽव ॥ १८. अ-वसे स्थिता ॥ १९. रा१ फ अ-त् । २०. अ-पता वा तव
 निर्जये । २१. अ-प्रतिज्ञेया मया तीर्णा तरता भीममर्जवत् ॥

- संभ्रमश् च न कर्तव्यो वसन्त्या' रावणाऽऽलये ।
 ९] विभीषण-विधेयं हि लङ्कैश्वर्यं कृतं मया ॥११ ॥ [१४
 तद् आ-श्रसिहि वि-स्रग्धा' स्व-गृहे परि-वर्तसे ।
 १०] अहम् अप्य' अद्य' सं-हृष्टस् त्वद्-दर्शन-समुत्सुकः ॥१२॥ [१५
 एवम् उक्त्वा समुत्-पत्य सीता' शशिनिमाऽऽनना' ।
 ११] प्र-हर्षेणाऽव-रुद्धेन व्या-हर्तुं न शशाक ह ॥१३॥ [१६
 १२पू] ततोऽब्रवीद् धरि-वरः' सीताम् अ-प्रतिजल्पतीम् । [१७पू
 N] निवृत्त-हर्षा सहसा वाक्यम्' आकार-सूचिताम् ॥१४॥ [N
 N] हर्षाद् एव समुत्था (द्व-स्था) य सहसा व्रीडिताऽऽननाम् । [N
 १२उ] किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाऽमि-भाषसे ॥१५॥ [१७उ
 एवम् उक्त्वा' हनु-मता सीता धर्म-पथे' स्थिता' ।
 १३] अब्रवीत् परम-प्रीता' बाष्प-गद्गदया' गिरा' ॥१६॥ [१८
 प्रियम् एतद् उप-श्रुत्य भर्तुर् वि-जयम्' उत्-तमम्' ।
 १४] प्रहर्ष-वशम् आ-पन्ना निर्-वाक्याऽहं त्वया कृता ॥१७॥ [१९
 न' हि पश्यामि सदृशं' चिन्तयन्ती पुवं-गम ।
 १५] मत्प्रियाऽऽख्यानकस्येह तव प्रत्यभि-नन्दनम् ॥१८॥ [२०
 न हिरण्यं न वासांसि न रत्नानि पुवं-गम ।'
 १६] अतोऽहं हर्षम् आ-पन्ना पुनर् दैन्यम् उपाऽऽगता ॥१९॥ [२२
 न च' पश्यामि तत् सौम्य पृथिव्याम् अपि' किं-चन' ।
 N] सदृशं यत् प्रियाऽऽख्याने तव दत्त्वा' भवेत् समम् ॥२०॥ [२१
 एवम् उक्तस् तु वैदेह्या प्रत्य-उवाच पुवं-गमः ।
 १७] प्रगृहीताऽञ्जलिर्' हर्षात् सीतायाः प्र-मुखे स्थितः ॥२१॥ [२३

१. अ-वर्तन्त्या राक्षसालये । २. अ-हृदं कृतम् ॥ ३. अ-विश्वस्ता । ४. अ-
 चाण्डाले ॥ ५. अ-उक्तवा । ६. अ-भर्तुर्विजयसंहिताम् । ७. अ-प्रहर्षेणाभिसंरग्धा
 व्याजहार न किंचन । ८. अ-नास्ति ॥ ९. अ-अब्रवीच्च हरिश्रेष्ठः । १०. रा, फ-
 बर्जं—हरिर् । ११. अ-नास्ति ॥ १२. अ-नास्ति ॥ १३. रा, ब प्र रा, अ-उक्तवा ।
 १४. अ-शशिनिभानना । १५. रा, ०-प्रीत्या । १६. रा, फ-हर्षग० ।
 अ-हर्षगद्गदभाषिणी ॥ १७. अ-०वसंसमयम् ॥ १८. अ-सदृशं न च पश्यामि ।
 १९. फ-नास्ति ॥ २०. अ-हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च । राज्यं
 वा त्रिषु कोकेषु नैतदहंसि ताम्बपि ॥ २१. अ-नु । २२. अ-वानराधिप । २३. अ-
 दातुं भवेन्मम ॥ २४. अ-कृताञ्जलिपुटो ॥

- भर्तुः प्रिय-हिते युक्ता भर्तुर् विजय-काङ्क्षिणी ।
 १८] भर्तुर् एवं-विधं योग्यं त्वम् एवाऽहस्यं अ-निन्दिते ॥२२॥ [२४
 न चैतद् वचनं देवि सार-वत् स्निग्धम् एव च ।
 १९] न रत्नैर् हेम-दानेन देव-राज्येन वा पुनः ॥२३॥ [२५
 अर्थ-तश्च मया प्राऽऽप्ता देवराज्याऽऽदयो गुणाः ।
 २०] इत-शुभ्रं वि-जयिनं रामं पश्यामि यत् स्थितः ॥२४॥ [२६
 अहं त्व एकं वरं देवि त्वत्-तोऽर्हामि प्रियं महत् । [N
 २१] तन् मे प्रीता प्र-यच्छस्व रामश् चाऽप्य अनु-मंस्यते ॥२५॥ [३२पृ
 इह श्रुता मया देवि राक्षस्यो विकृताऽऽननाः ।
 २२] अ-सकृत् परुषैर् वाक्यैर् वदन्त्यो रावणाऽऽज्ञया ॥२६॥ [N
 तास् त्वं परुष-वादिन्यो दारुणास् तर्जने रताः ।
 N] वि-कृता विकृताऽऽचारा ममाऽअनु-ज्ञातुम् अहंसि ॥२७॥ [N
 शोकाऽऽर्ता त्वां परि-क्लिष्टा श्रावितं (?ता) परुषं वचः । [N
 N] हन्तुम् इच्छाम्य अहं देवि सर्वाः पादतलाऽऽदिभिः ॥२८॥ [३२उ
 N] क्लेशयन्ति यदा (?ता) हि त्वाम् अशोक-वनिका-गताम् ।
 घोरा घोर-समाचाराः क्रूराः क्रूरतरेक्षणाः ॥२९॥ [३३पृ
 २३] इच्छामि वि-विधैर् घातैर् हन्तुम् एताः सु-दारुणाः । [३४उ
 N] राक्षसीर् दारुण-कथा वरम् एतं प्र-यच्छ मे ॥३०॥ [३३उ
 मुष्टिपाष्णितलाऽऽघातैर् वि-शालैश्च चैव बाहुभिः । [३४पृ
 २४] घोरैर् जानु-प्रहारैश्च च नयनानां च पीडनैः ॥३१॥
 छेदनैः कर्ण-नासानां केशानां च प्र-पातनैः । [३५

१. अ-रके । २. अ-०वर्गदिनी । ३. अ-क्षिणं । ४. अ-वाक्यं । ५. अ-
 ०हंसि भाषितुं ॥ ६. रा२ फ अ-तवैतद् । ७. अ-सौम्यं सारं दितम् । ८. रा२-
 रक्षीचपरदा० । अ-रक्षीचपरिदा० । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-चापरम् । अ-वा
 समम् ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तवैते । ११. अतः परमधिकः पाठः—अ-
 सीता ह्यसि नृणां देवि सर्वलोकेष्वरुंधती ॥ १२. अ-स्वतो वाचे ।
 १३. अ-तं । १४. अ-०च्छस्व । १५. अ-०नुमस्यते ॥ १६. रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र-नास्ति । १७. अ-नास्ति । १८. अ-०वं वाक्यं ॥ १९. अ-नास्ति ॥ २०. रा१
 ल१ ल२ व-भूवः पादतलैरिव । अ प्र-भूवः पादतलैरिव ॥ २१. अ-अथेमा
 राक्षसीघोराः ॥ २२. अ-कुरुपिणीः । २३. अ-वर्ज—राक्षस्यो । २४. अ-मातुवा-
 हारा ॥ २५. अ-विकृताऽऽपि सोमनैः । २६. फ-वदनां ॥ २७. अ-अवधुंचनैः ।

- २५] भृशं शुष्क-नदीनां च तारणैर् लघनैस् तथा ॥३२॥ [३६पू
 एवं-प्रकारैर् बहुभिः सम्प्र-हारैर् यशस्विनि ।
 २६] योजयेयम् अन-अर्थेन याभिस् त्वं तर्जिता पुरा ॥३३॥ [३७
 इत्य् उक्ता सा हनु-मता देवी कृपण-वत्सला ।
 २७] हनू-मन्तम् उवाचेदं चिन्तयित्वा वि-मृश्य च ॥ ३४॥ [३८
 राज-संश्रय-वश्यानां प्रेष्यतां चाऽपि कुर्वताम् ।
 २८] दूतानां चाऽऽप्त-वाक्यानां नाऽत्र दोषः प्र-कल्प्यते ॥३५॥ [३९
 भाग्य-वैषम्य-दोषेण पुरस्-ताद् दुष्-कृतेन च ।
 २९] मयैतत् प्राक् कृतं सर्वं स्व-कृतं ह्य् उप-भुज्यते ॥३६॥ [४०
 नै(१मै)वं भव(१मै)वं महा-बाहो दैवस्यैषा परा गतिः ।
 अ-नाथानां नि-युक्तानां भर्तुः कार्येषु वानर ।
 N] ईदृग्-विधो वि-धेयानां न क्रोधो धर्म-दर्शिनाम् ॥३७॥ [N
 प्राऽऽप्तव्येयं दशाऽवश्यं पूर्व-देह-कृता मया ।
 ३०] दासीनां रावणस्याऽहं यद् एका वशम् आ-गता ॥३८॥ [४१
 आ-ज्ञप्ता रावणेनेमा राक्षस्यस् तजयन्ति माम् ।
 ३१] हते तस्मिन् इमा हन्याः कथं वै मारुताऽऽत्मज ॥३९॥ [४२
 इमौ ब्रह्म-समाजे तु पुराणे धर्म-संहितौ ।
 ३२] ऋषि-गीतौ शुभौ श्लोकौ तौ नि-बोध सुव-गम ॥४०॥ [४३
 न परः पापम् आ-दत्ते परेषां पाप-कर्मणाम् ।
 ३३] समये रक्षितव्याश् च सन्तश् चारित्र-लक्षणाः ॥४१॥ [४४

१. भ-कथणैर् ॥ २. भ-विप्रकारैर् । ३. भ-निहत्य गंतुमिच्छामि तवेमाः
 कृतविप्रियाः ॥ ४. भ-एवमुक्ता । ५. भ-वैदेही जनकात्मजा । ६. भ-प्रत्युवाच
 हनूमन्तं चिन्तयित्वा प्रहस्य च ॥ ७. रा२ फ-प्रेषणं चा० । भ-वर्तनीनां पराज्ञया ।
 ८. भ-नास्ति ॥ ९. भ-प्राप्तमेतन्मया ॥ १०. भ-नास्ति । ११. रा२ फ-विधेयानां
 च दासानां न कुद्धो धर्मदर्शिवान् । भ-विधेयानां च दासीनां न कुद्धयः पवनात्मज ॥
 १२. भ-प्राप्तव्यो वा दृष्टायोगो मयाऽयमभिनिश्चितः । १३. भ-मर्षयामि सुदुर्बलः ॥
 १४. भ-हते तस्मिन् कुर्वति जडांचवधिरा इव ॥ १५. ल२ ल२ ब अ प्र-०सकाशे ।
 रा२ फ भ-ध्याप्तसकाशे । १६. भ-ऋक्षेण गीतो यः श्लोकस्तं ॥ १७. भ-नापरः ।
 १८. भ-पापकारिणाम् । १९. अतः परमधिकः पाठः—भ-वर्ज—कुर्वतामपि
 पापानि नैव कार्यमशोभनम् । २०. भ-०यो रक्षितव्यस्तु । २१. रा२-अत आरभ्य
 ४३-श्लोकं यावच्चास्ति ॥

- पापानाम् वाऽशुभानां वा वधाऽर्हाणाम् अथाऽपि वा ।
 ३४] कार्यं कारुण्यम् आर्येण कश्-चिन् नैवाऽप-राध्यति ॥४२॥ [४५
 लोके हिंसा-विहाराणां पापानां पाप-कर्मणाम् ।
 ३५] कुर्वताम् अपि पापानि नैव कार्यम् अ-शोभनम् ॥४३॥ [४६
 एवम् उक्तस् तु हनु-मान् सीतया वाक्य-कोविदः ।
 ३६] प्रत्य-उवाच ततः सीतां राम-पत्नीं यशस्विनीम् ॥४४॥ [४७
 युक्तां रामस्य भवती धर्म-पत्नी यशस्विनी ।
 ३७] प्रति-संदिश माम् आर्ये गमिष्ये यत्र राघवः ॥४५॥ [४८
 एवम् उक्ता हनु-मता वैदेही जनकाऽऽत्मजा ।
 ३८] अब्रवीद् द्रष्टुम् इच्छामि भर्तारं भर्तृ-वत्सल ॥४६॥ [४९
 तस्यास् तद् वचनं श्रुत्वा हनु-मान् प्लवर्षभः ।
 ३९] हर्षयन् मैथिलीं वाक्यम् उवाचेद महा-यशाः ॥४७॥ [५०
 पूर्ण-चन्द्र-मुखं रामं द्रक्ष्यस्य आर्ये स-लक्ष्मणम् ।
 ४०] स्थिर-मित्रं हताऽमित्रं शचीऽवेन्द्रं सुरेश्वरम् ॥४८॥ [५१
 ताम् एवम् उक्त्वा भ्राजन्तीं सीतां स्फीताम् इव श्रियम् ।
 ४१] आ-ज्रगाम महा-तेजां हनु-मान् यत्र राघवः ॥४९॥ [५२
 हरि-चर-सचिवस् ततो हनु-मान्
 प्रति-वचनं जनकेश्वराऽऽत्मजायाः ।
 कथितम् अकथयद् यथा-क्रमेण
 N] नर-पतये प्रणि-पत्य राघवाय ॥५०॥ [५३
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीता-प्रमोदो नाम
 चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ ९४ ॥

१. अ-अत आरभ्य ४३-सकृदकस्य तृतीयपादं बावन्नास्ति । अ-परिज्ञाच प्लवर्गम ।
 २. प्र-०र्येण कश्चिद् नैवाराध्यति । अ-कार्यकारणकर्तृत्वे न कश्चिदपराध्यति ॥ ३. अ-
 रक्षतां कामरूपिणां । ४. अ-प्रतिकुर्वन्न सोभते ॥ ५. अ-युक्तं । ६. रा२ फ-वर्ज-
 ०पत्नी यशस्विनिः । अ-महिषी सीता प्रोवाच यद्वचः । ७. अ-देहि ॥ ८. रा२ फ-
 ०त्सकम् । अ-वानरर्षभ ॥ ९. रा२ फ अ-हनु० । १०. अ-वानरोत्तमः ।
 ११. अ-महर्षाग्नेः । १२. अ-हृदमाह स माकृतिः ॥ १३. अ-०न्द्रनिभं ॥
 १४. अ-श्रियमिवापरां । १५. अ-महाभागो । १६. रा२-०वौ ॥ १७. रा२ फ अ-
 त्रिदशचरप्रतिमाव ॥ १८. प्र अ-कंकाकांठे । रा२ फ-आम्बुदधिके ॥

[वं-६६]= [पञ्चनवतितमः सर्गः] =[दा-११७]

तम् उवाच महा-प्राज्ञं सोऽभि-वाद्यं प्लवं-गमः ।

१] रामं वचनम् अ-क्षुद्रं वरं सर्व-धनुष्मताम् ॥१ ॥ [१

यन्-निमित्तोऽयम् आ-रम्भः कर्मणां यः फलोदयः ।

२] तां साध्वीं शोक-सन्तप्तां द्रष्टुम् अर्हसि मैथिलीम् ॥२ ॥ [२

सा हि शोक-समाविष्टा बाष्प-पर्याकुलेक्षणा ।

३] मैथिली वि-जयं श्रुत्वा त्वां द्रष्टुम् अभि-कांक्षति ॥३ ॥ [३

माम् उवाचाऽथ वैदेही त्वद्-दर्शन-समुत्सुका ।

N] द्रष्टुम् इच्छामि भर्तारम् इति पर्याकुलेक्षणा ॥४ ॥ [४

एवम् उक्तो हनु-मता रामो धर्म-भृतां वरः ।

४] अगच्छत् सहसा ध्यानम् ईषद्-बाष्प-परिप्लुतः ॥५ ॥ [५

स दीर्घम् उष्णं नि-श्वस्य जगतीम् अव-लोकयन् ।

५] अ-काम इव तत् कर्तुम् इत्य् उवाचाऽञ्जना-सुतम् ॥६ ॥ [६

N] गच्छ गत्वा पुनर् लङ्कां पुरीं ब्रूहि वि-भीषणम् । [N

निवृत्त-शौचः पश्येथाः सीताम् आ-दाय माम् इति ॥७ ॥

६] द्रष्टुम् इच्छामि वैदेहीं प्रकृति-स्थाम् अ-निन्दिताम् । [७

१. रा२ फ भ-०ञ्जमभि० । २. भ-अर्थज्ञो ॥ ३. भ-०चं समारंभः ।
 ४. भ-च । ५. भ-वैधी ॥ ६. प्र-नास्ति । ७. रा२-नास्ति ॥ ८. फ-नास्ति ।
 ९. फ-नास्ति । भ-पूर्वस्मात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तथा तथा ॥ १०. रा२ ल२ ल२
 च अ प्र फ भ-भाग० ॥ ११. अतः परं ३६-शब्दोक्तं यावत् संक्षिप्तः पाठः—
 भ-उवाच मेघसंकाशं राक्षसेन्द्रं विभीषणम् । मम सीतां शिरःस्नातामुपस्थापय
 मैथिलीम् । दिव्यांगरागां वैदेहीं दिव्याभरणभूषिताम् ॥ एवमुक्तस्तु रामेण स्वर्माणो
 विभीषणः । प्रविश्यांतःपुरं सीतां प्राञ्जलिः प्रत्युवाच ताम् ॥ शिरःस्नाता तु वैदेही
 दिव्याभरणभूषिता । यानमारोह भद्रं ते भर्ता त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ एवमुक्त्वा तु
 वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम् । अस्नाता द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं राक्षसाधिप ॥ तस्यास्त-
 द्बचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः । यथाह भर्ता राजा च तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥
 तस्य तद्बचनं श्रुत्वा मैथिली पतिदेवता । भर्तुमक्तिपरा साध्वी तथेति प्रत्युवाच ह ॥
 ततः सीतां शिरःस्नातां युवतिभिरलंकृताम् । महार्हाभरणोपेतां महार्हांबरधारिणीम् ॥
 आरोप्य शिबिकं दिव्यां पराङ्ग्यांस्तरणाहृताम् । राक्षसेन्द्रमुत्सुका आजगाम
 विभीषणः ॥ १२. प्र रा२ फ-०नीसुतं ॥ १३. रा२ फ-गच्छत्वाच्च । १४. प्र-
 'प्रकृति०' इत्यत आरभ्य 'तथाकृता' इत्यन्तं नास्ति । फ-अलंकृताम् ॥

- प्रतिकर्म-समायुक्तां वासोभिर् भूषणैस् तथा ॥८ ॥
 निर्-यात्यतां च वैदेही तथा-रूपा तथा-कृता ।
 N] पुरस्-कृत्य स्वयं चैनां भवान् निर्-यातुम् अर्हति ॥९ ॥ [N
 इत्य् उक्त्वा स हनू-मन्तं प्र-स्थाप्य च पुरीं प्रति ।
 N] गिरेः सु-बेलस्य तदा न्य-अवसच् छिखरे ततः ॥१० ॥ [N
 सान्त्वयन् वानरान् सर्वान् कुलगोत्राऽवधान-तः ।
 N] ऋक्षांश् च सु-महाकायान् गो-लाङ्गलांश् च सर्व-शः ॥११ ॥ [N
 अथाऽऽगत्य महा-तेजा हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 N] वि-भीषणाय च तदा राम-वाक्यं न्य-अवेदयत् ॥१२ ॥ [N
 ७५] कृत-शौचस् ततो धी-मांस् त्वरमाणो वि-भीषणः । [८५
 N] कृत्वौर्ध्वदैहिकं भ्रातुः कृत-कृत्यः सुहृद्-वृतः ॥१३ ॥ [N
 N] श्रुत्वा हनु-मतो वाक्यं सीता निर्-यात्यताम् इति । [N
 ७७] भ्रातुर् अन्तःपुराऽध्यक्षान् विन्ध्याऽऽदीन् स तथाऽब्रवीत् ॥१४ ॥ [८७
 विनयाऽवनता भूत्वा शिरसाऽभि-प्रणम्य च ।
 N] आऽज्ञापयत वैदेहीम् अभि-वाद्य प्र-साद्य च ॥१५ ॥ [९
 द्रष्टुम् इच्छति भर्ता त्वां रामो धर्म-भृतां वरः ।
 ८] स्नाताम् अलं-कृतां चैव सं-युतां प्रति-कर्मणा ॥१६ ॥ [१०
 इत्य् उक्तास् ते तथा चक्रुः स्य-अध्यक्षा विनयाऽन्विताः ।
 N] सा तद् भर्तृ-वचः श्रुत्वा बभूव व्रीडिताऽऽनना ॥१७ ॥ [N
 अचिन्तयच् च वैदेही किं नु राजा चिकीर्षति ।
 N] यन् माम् अलं-कृतां देवो द्रष्टुम् इच्छति राघवः ॥१८ ॥ [११
 प्रति-कर्म कथं कुर्यां विना तेन महाऽऽत्मना ।

१. रा१ फ-०का । २. ल१ ल२ ब अ प्र रा२-०हीं । ३. रा१
 ल१ ल२ ब अ प्र रा२-०पां तथाकृतम् । ४. रा२ फ-वया । ५. रा१ फ-
 भवान् ॥ ६. रा२ फ-वर्ज-च । ७. रा२ फ-ततो । ८. रा२ फ-तदा ॥ ९. रा२ फ-
 वानरास्तावदित्वा च । १०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०प्रपदानुगः । रा२-०प्रप्रथा० ।
 ११. रा२ फ-चैव म० ॥ १२. रा२-वर्ज-नास्ति ॥ १३. ल१ ल२ ब प्र-ज्ञातः ॥
 १४. ल१ ल२ ब प्र-०द्वचः ॥ १५. रा१ अ फ-तदात्र० ॥ १६. रा१-शिरसाभि-
 प्रणम्य ॥ १७. रा२ फ-एवं ॥ १८. रा२ फ-वर्ज-तदा । १९. फ-विनयाननाः ।
 २०. फ-भर्तृवचः ॥ २१. रा२ फ-वर्ज-सा चितवित्वा ॥ २२. फ-तथा ।
 २३. रा२-शुभं वा यदि वाद्युभम् ।

- यथैतद् वचनं घोरं नि-स्तीर्णम्^१ अ-शुभं मया ।
 N] दुःखेन सहिताम् एव किम् अलं-कर्तुम् अर्हति ॥१९॥ [N
 किं तु भर्तृ-वचः^२ कार्यं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 N] तथेति^३ वचनं रूढं^४ हृदये मे निर्-अन्तरम् ॥२०॥ [N
 N] इति निश्-चित्य वैदेही स्त्र्य-अध्यक्षांस् तान् उवाच ह ।
 १०उ] यद् आ-ज्ञापयति स्वामी तत् कार्यम् अ-विशङ्कया ॥२१॥ [N
 स्त्र्य-अध्यक्षास् ते^५ ततः सर्वे समा-वेद्य वि-भीषणे !
 N] विभीषणाऽऽज्ञया तस्यास् तद् उक्तम् उप-कल्पितम् ॥२२॥ [N
 भूषणान्य अथ वस्त्राणि यद् अन्यद् अपि ते यथा ।
 N] स्त्रियश् च कुल-वृद्धाश् च प्रति-कर्मणि^६ नि-ष्ठिताः ॥२३॥ [N
 ततः सीता^७ शिरः-स्नाता सं-युक्ता^८ प्रति-कर्मणा ।
 १२] तां^९ महाऽऽभरणोपेतां^{१०} भर्तृ-दर्शन-लालसा ॥२४॥ [१४
 मणि-काञ्चन-चित्राऽङ्गीं सम्-अन्ताद् वस्त्र-संयुताम् ।
 N] शिविकाम्^{११} उद्यमाना(१नां)^{१२} सा राक्षसैर् वहनोचितैः ॥२५॥ [N
 वि-भीषणस्य वचनात् सीता सुरसुतोपमा ।
 N] आ-रुरोह सु-संवीता गमने घृत-मानसा ॥२६॥ [N
 वृद्धाऽमात्यैः परि-वृतो विनीताऽऽत्मा वि-भीषणः ।
 १३] आ-रोप्य शिविकां सीताम् अगमद् यत्र राघवः ॥२७॥ [१५
 ततो वानर-मुख्याम् ते कौतूहल-समन्विताः ।
 १४] वैदेहीं द्रष्टुम् इच्छन्तस तस्थुः शतसहस्र-शः ॥२८॥ [N
 विदितं ह्य् अभवत् तेषां राम-शासन-चोदनात्^{१३} ।
 N] सीताऽभ्यागमनं तत्र पुनर्-जन्म-समं तदा ॥२९॥ [N
 ये चाऽन्ये व्य्-आतिकास्^{१४} तत्र सम्प्राऽऽप्तास् तद्-दिदृक्षवः^{१५} ।
 N] तेषाम् अप्य् अभवत् सर्वं रामस्य न भयं तदा ॥३०॥ [N

१. अ-विस्ती। २. रा२ फ-नास्ति ॥ ३. फ-भर्तृवचः। ४. रा२-रूढाव् ।
 ५. रा२ फ-ममेति । ६. रा१ ल२ ल२ ब अ-रुढे ॥ ७. रा१-तु । ८. रा२ फ-वाच
 ततस्ते समकल्पयत् ॥ ९. रा१ ल२ फ-०मणि ॥ १०. रा२ फ-वर्ज-सीता शिरः-
 ज्ञाता संयुक्ता । ११. रा२ फ-महाहर्भरणोपेता ॥ १२. ल२ ल२ ब प्र-०कां चोद्य ॥
 १३. रा२ फ-०ननोद ॥ १४. रा२ फ-वर्ज-वातिकाव् । १५. रा-
 तु दि० ॥

- निर-यास्यत्य् अद्य वैदेहीं रामो' राक्षस-वेश्मनः' ।
 N] चिरोषितां प्रियां भार्याम् इति तेऽन्योऽन्यम् अनुवृत् ॥३१॥ [N
 अलं-कृतायाः सीताया भूषितायाश् च दर्शने ।
 N] को हेतुः किम् अभि-प्रेतम् इति चैव वि-शङ्किताः ॥३२॥ [N
 नेषाम् एवम् अभि-प्रायम् वि-ज्ञाय रघु-नन्दनः ।
 N] सुवेल-शिखरात् तस्माद् अव-तीर्य स्थितोऽभवत् ॥३३॥ [N
 तं वानर-सहस्राणि प्रयुतान्य् अर्चुदानि च ।
 N] परि-चम्रुर् महाऽऽत्मानं राघवं लक्ष्मणं तथा' ॥३४॥ [N
 १७५] ततो त्रि-भीषणो धी-मान् अमात्य-गण-संवृतः ।
 N] अनु-यातश्च' पादातैः' सु-वेशः शुचिर् आत्म-चान् ॥३५॥ [N
 N] शिविकां तां पुरस्-कृत्य रामम् एवाऽभ्य-अगच्छत् ।
 १७३] कथं-चिद् इव सं-मर्दाद् वीराणां द्रष्टुम् इच्छताम् ॥३६॥ [N
 सोऽभि-गम्य महाऽऽत्मानं प्राऽऽध्यानम् अन्-उत्तमम् ।
 १८] प्र-गतश् च प्र-दृष्टश् च प्राऽऽप्तां सीतां न्य-अवेदयत् ॥३७॥ [१६
 ताम् आ-गताम् उप-श्रुत्य रक्षो-गृह-चिरोषिताम् ।
 १९] रोषो हर्षश् च दैन्यं च राघवं वै-समाऽऽविशत् ॥३८॥ [१७
 ततो" युग्य-गतां" सीतां" सु-विमर्शं" वि-चारयन् ।
 २०] वि-भीषणम् इदं वाक्यं वि-मना" राघवोऽब्रवीत् ॥३९॥ [१८
 राक्षसाऽधिपते सौम्य नित्यं मद्-विजये रत ।
 २१] वैदेही सन्नि-कर्षं मे" शीघ्रं" समुप-गच्छतु" ॥४०॥ [१९
 तस्य" तद् वचनं श्रुत्वा" राघवस्य वि-भीषणः ।
 २२] तूर्णम् उत्-सारणं तत्र" कारयामास धर्म-वित्" ॥४१॥ [२०

१. ल२ ल३ व प्र-० रमिनि । रा२ फ-सीतेत्युक्ततां गताः । २. अतः परमधिकः
 पाठः—रा, -किं नु वक्ष्यति वैदेहीं रामो राक्षसवेश्मनि । ३. रा२ फ-तदा ॥
 ४. रा२ ल२ ल३ व अ प्र-पदातिभिः ॥ ५. रा२ फ-नास्ति ॥ ६. अ-जितारिं ध्यानमाग-
 तम् । ७ प्र-नास्ति ॥ ८. रा, फ-नाम्ना तामुपश्रुत्वाथ । अ-तामागतं प्रतिशुत्वा ।
 ९. रा२ फ-समुपाविशत् । १०. अ-हर्षो दैन्यं च शोकञ्च प्रयो राममथाविशत् ॥
 ११. रा२-ततो वाग्यगतां । अ-कृत्वा पार्श्वगतां । १२. अ-दृष्टिं सविमर्शं । १३. अ-
 प्रदृष्टो ॥ १४. ल२ ल३ व अ प्र-नु । १५. रा२ फ-क्षिप्रं । १६. अ-समनुतिष्ठतु ।
 १७. अत आरभ्य रा२-सर्गान्तं वाचकास्ति ॥ १८. अ-श्रुत्वा तु वचनं राजा ।
 १९. अ-वञ्जात्कारयामास सर्वतः ॥

- कञ्चुकोष्णीषिणस्' तत्र वेत्र-कर्कर-पाणयः' ।
 २३] उत्-सारयन्तस् तान्' योधान् सम-अन्तात् परि-बभ्रमुः' ॥४२॥ [२१
 ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां समन्त-तः' ।
 २४] बृन्दान्य् उत्-सार्यमाणानि दूरम्' उत्-ससृजुस्' ततः ॥४३॥ [२२
 तेषाम् उत्-सार्यमाणानां निःस्वनः' सु-महान् अभूत्' ।
 २५] वायुना वर्तमानानां सागराणाम् इव स्वनः ॥४४॥ [२३
 उत्-सार्यमाणांस् तान् दृष्ट्वा जनान् संजात-सम्भ्रमान्' ।
 २६] दाक्षिण्याच् चाऽनु-रागाच्' वारयामास राघवः ॥४५॥ [२४
 वानरांश् चाऽपि तान् दृष्ट्वा कौतूहल-समन्वितान्' ।
 N] प्रत्य्-अपेषत रामोऽपि ज्ञात्वा तेषां मनो-गतम् ॥४६॥ [N
 कथं-रूपा तु वैदेही स्त्री-रत्नं कीदृशं तु तत् ।
 १५] तस्या वानर-लोकोऽयं कृते सं-शयम् आ-गतः ॥४७॥ [N
 यस्या' हेतोर् हतो राजा रावणो राक्षसाऽधिपः ।
 १६] सेतुश् च योजन-शतं जले बद्धो महोदधेः ॥४८॥ [N
 १७] इति तेषां मनो' ज्ञात्वा वचनं वदताम् अपि ।
 N] प्रेषयामास वैदेही प्र-काशम् उप-यात्' इति ॥४९॥ [N
 सं-रन्ध्रश् चाऽब्रवीद् रामश् चक्षुषा निर्-दहन्' इव ।
 २७] वि-भीषणं महा-प्राज्ञं सोपालम्भम् इदं वचः ॥५०॥ [२५
 किम्-अर्थं माम् अन्-आदृत्य क्लेश्यतेऽयं' महा-जनः' ।
 २८] नि-वर्तयैषाम्' उद्-वेगं' जनोऽयं स्व-जनो मम ॥५१॥ [२६

१. ल१ ल२-कांषु० । २. भ-वेत्रकर्करपा० । ३. ल१ ल२ व अ प्र-
 सर्वास्ताम्परि० । ४. -०तात्परिचक्रमुः । भ-सहसा समंतात्परिचक्रमुः ॥ ४. रा२
 फ-०नां च सर्वतः । ५. भ-वानराणामधक्षाणां राक्षसानां च सर्वतः । ६. भ-ससृजु-
 रतरं ॥ ७. भ-हरीणां रूपमावभौ ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नास्ति । भ-वायुना
 भूयमानस्य सागरस्येव पर्वसु । अतः परमधिकत्र पाठः—पद्मगर्भनिभास्ते वै
 बालाऽर्कसदृशाननाः । एकांतमाश्रिता रेजुस्तडाग इव सर्वतः ॥ ९. भ-
 समंतात्पातसं० । १०. रा२ फ भ-वर्ज—नास्ति । ११. भ-तद्वर्षांश् ॥ १२. भ-
 जत कारम्य ४९-शास्त्रोक्तं वावचास्ति ॥ १३. ल१ ल२ व अ प्र-तस्या । १४. अ
 प्र-मर्तं । १५. रा२-नास्ति ॥ १६. भ-प्रद० ॥ १७. भ-स्वपायं क्लेश्यते जनः ।
 १८. भ-उद्देगं मा कृषा ह्येषां । १९. अतः परमधिकः पाठः—भ-विभी-
 षणस्तथा भुत्वा व्यधितात्मा तथाकरोत् । विद्वृतां शिषिकां कृत्वा ततो
 राघवमन्वयात् ॥

- सीता त्व् अन्तर्-गतं रोषं तदा विप्र-कृता सती ।
 २९] धारयामास दुर-धर्षा भर्तृ-वाक्य-समाहिता ॥५२॥ [N
 ततो राषवम् आ-लोक्य व्रीडिता जनकाऽऽत्मजा ।
 ३०] हर्षम् अन्तर्-गतं रोषान् नि-जग्राह वराऽऽनना ॥५३॥ [N
 ततः स्वरेण महता महामेघौघनादिना ।
 ३१] उवाच राषवो धी-मान् वि-भीषणम् इदं वचः ॥५४॥ [N
 पुत्र-पक्षे प्र-जा राक्ष्णां तवाऽपि विदितं ध्रुवम् ।
 ३२] पश्यन्तु मातरं तस्माद् इमे कौतूहलाऽन्विताः ॥५५॥ [N
 न गृहाणि न वस्त्राणि न प्र-काशो न सत्-क्रिया ।
 ३३] न चाऽन्यो राज-सत्कारः शीलम् आ-चरणं स्त्रियः ॥५६॥ [२७
 व्य-असनेषु न युद्धेषु न कृच्छ्रेषु स्वयं-वरे ।
 ३४] न क्रतौ वा विवाहे वा दर्शनं दुप्यति स्त्रियः ॥५७॥ [२८
 सैषा युद्ध-गता चैव कृच्छ्रे महति च स्थिता ।
 ३५] दर्शने नाऽस्ति दोषोऽस्या मत्-समीपे विशेष-तः ॥५८॥ [२९
 वि-सृज्य शिविकां तस्माद् पङ्ग्याम् एवोप-सर्पतु ।
 ३६] समीपे मम वैदेहीं पश्यन्त् एतां वनौकसः ॥५९॥ [३०
 एवम् उक्तस् तु रामेण स-विमर्शो वि-भीषणः ।
 ३७] रामस्योपाऽनयत् सीतां सन्नि-कषं विनीत-वत् ॥६०॥ [३२
 तच्च कृत्वा राषव-वचः सीतां तत्र वनौकसः ।
 ३८] विभीषण-प्रभृतयः सर्वाः प्र-कृतयस् तथा ॥६१॥ [N
 वीऽऽक्षांचक्रुस् तदाऽन्योऽन्यं किं नु रामः करिष्यति ।
 ३९] दृश्यतेऽन्तर्-हितो ह्य अस्य क्रोधो दृष्ट्या वि-भाव्यते ॥६२॥ [N
 इत्थं वि-शङ्किताः सर्वे दृष्ट्वा रामस्य चेष्टितम् ।
 ४०] अपूर्वाऽऽकार-सन्त्रस्ताः सहसैव वि-सर्जने ॥६३॥ [N

१. अ-व्या । २. अ-दुर्बारं । ३. ल२-०-कषं स- ॥ ४. अ-विपुला जन-
 कजया । ५. रा२ फ-कोचात् । अ-कृत्वा ॥ ६. रा२ अ-राक्षस् । ७. अ-इमां ॥
 ८. ल२-०-सत्कारः ॥ ९. अ-वचं—जाभरणं । १०. अ-स्त्रियाः ॥ ११. अ-विवाहेषु
 कम्पानां च । १२. अ-क्रतौ च संयुगे स्त्रीणां दर्शनं सार्वभौतिकम् ॥ १३. अ-एव
 समानम् । १४. रा२ फ-एते । अ-एतां ॥ १५. ल२ ल२ च अ-प्र-वचं—स विवृण्वत् ।
 १६. अ-समीपं स ॥ १७. रा२ फ अ-०-नपुरोगात् ॥ १८. रा२ फ अ-विभावितः ॥
 १९. अ-इति ते विष्वधुः । २०. रा२ फ-०-सैव विरेभिरे । अ-जातशंकाकादाभवत् ॥

- लक्ष्मणोऽपि स-सुग्रीवस ते च सर्वे प्लवं-गमाः ।
 ४१] आसन् सु-व्रीहितास् तत्र मृत-कल्पास् त्व अचिन्तयन् ॥६४॥ [३३
 कलत्र-निरपेक्षैश् च चेष्टितैर् अस्य दारुणैः ।
 ४२] अ-प्रीतिम् इव सीतायास् तर्कयन्ति स्म राघवे ॥६५॥ [३४
 लज्जया त्व अथ लीयन्ती स्वेषु गात्रेषु जानकी ।
 ४३] वि-भीषणेनाऽनु-गता भर्तारं साऽभ्य-अवर्तत ॥६६॥ [३५
 ४४पू] ते तां ददृशुर् आ-यान्तीं श्रियं देह-वतीम् इव ।
 सीतां दृष्ट्वा वराऽऽरोहां सर्वे वानर-पुङ्गवाः ।^{१०}
 ४५] वि-स्मयं परमं जग्मुस् तस्या रूप-श्रियौजसा ॥६७॥ [N
 सा वस्त्र-संवीत-मुखी लज्जया जन-संसदि ।
 ४६] तस्थाव् आ-साद्य भर्तारं श्रीर् विष्णुम् इव रूपिणी ॥६८॥ [३६
 N] अस्तु-सम्पूर्ण-चदना सा सीता जनकाऽऽत्मजा ।^{११}
 ५२उ] रुरोदाऽऽसाद्य भर्तारं हाऽऽर्य-पुत्रेति जल्पती ॥६९॥ [N
 वि-स्मयाच्च च प्र-हर्षाच्च च स्नेहाच्च च पति-देवता ॥
 N] उद्रीऽऽक्षन्ती मुखं भर्तुः सौम्यं सौम्यतराऽऽनना ॥७०॥ [३७
 ४७पू] राघवश् चाऽपि तां दृष्ट्वा दिव्य-रूप-वपुर्-धराम् ।^{१२}
 विवर्ण-चदनो रामः क्रोध-स्नेह-विमच्य-गः ॥
 ४८] बभूवाऽधिक-ताम्राऽक्षो बाष्प-निग्रह-तापितः ॥७१॥ [N
 ताम् अग्र-तः स्थितां देवीं व्रीडोपहत-चेतनाम् ।
 ४९] बहु-चिन्तां सु-दुःखाऽऽर्तां चिन्तयन्तीम् अनाथ-वत् ॥७२॥ [N

१. भ-० गस्तु । २. भ-स च तारासुतो गदः । ३. भ-च व्रीहिताः सर्वे ।
 ४. भ-० अर्षितया ॥ ५. ल१ ब अ प्र-० तं । ६. ल१ ल२ ब अ प्र-राघवं । भ-मेतिरे
 तां परिवृत्तामपि व्रीहितामिव जज्ञं ॥ ७. भ-विलयं यातीं स्वेष्वंगेषु च मैथिलीं ।
 ८. प्र-० ता भर्तारमभिवर्तते । भ-तां सामान्यामिव योचितं ॥ ९. अतः परमधिकः
 पाठः—भ-देवतामिव लंकायाः प्रभां धैवस्वतीमिव । १०. रा१ फ-तां च दृष्ट्वा
 व० । भ-दृष्ट्वा ते हरयः सर्वे सीतां परमया श्रिया ॥ ११. रा१ ल१ ब अ-रूपौजसो
 श्रिया ॥ १२. भ-बाष्पसंस्त्रमुखी । १३. प्र-नास्ति । १४. भ-नास्ति । १५. भ-
 वर्ज—सा वृषाम् ॥ १६. भ-परिदेहिता । १७. रा१-उद्रीक्षन्ती । १८. भ-नास्ति ॥
 १९. भ-सीतां दिव्यवपुर्धरां । २०. अतः परमधिकः पाठः—रा१ फ भ-जातशंकेन
 मनसा बाष्पेण रुद्रलोचनः । २१. भ-ब्रह्मक्रोधार्धम० । २२. भ-० निग्रहणे रतः ॥
 २३. ल१ ल२ ब प्र-क्रोधोप० । २४. भ-समाकोच्य ॥

राक्षसाऽपहृतां^१ बालां बलात् संरोध-कर्षिताम् ।

५०] कथं-चिद् एव जीवन्तीं मृत्यु-लोकाद्^२ इवाऽऽगताम् ॥७३॥ [N

प्र-मध्याऽप-हृतां^३ शून्याद् आ-श्रमात् पाप-चेतसा ।

५१] अ-पापां निर्-अवघाऽङ्गीं नाऽभ्य-अभाषत राघवः^४ ॥७४॥ [N

५२पू] इति तां बाष्प-रुद्धाऽक्षीम् उपप्रैक्षत^५ राघवः ।

N] बाष्प-व्याकुल-ताम्राऽक्षो मध्ये तेषां महाऽऽत्मनाम् ॥७५॥ [N

तस्या वि-लपितं श्रुत्वा सर्वे ते हरि-यूथपाः ।

५३] रुरुदुर् जात-सन्तापाः शोक-व्याकुल-चेतसः^६ ॥७६॥ [N

मुखं वस्त्रेण सं-च्छाद्य सौमित्रिर् जात-सम्भ्रमः^७ ।

५४] बाष्प-निग्रहणे यत्नम् अकरोद् धैर्यम् आ-स्थितः ॥७७॥ [N

ततः सीता वराऽऽरोहा भर्तुर्^८ वैकारिकं महत् ।

५५] व्रीडाम् उत्-सृज्य तं(१)तद् दृष्ट्वा तस्थौ तस्य^९ तदाऽप्र-तः ॥७८॥ [N

शोकम् उत्-सृज्य वैदेही सत्त्वम् आ-लम्ब्य भामिनी ।

५६] प्र-गृह्य^{१०} मनसा भावं^{११} वि-शुद्धेनाऽन्तर्-आत्मना ॥७९॥ [N

वि-स्मयाच्च च प्र-हर्षाच्च च भयात्^{१२} स्नेहात् तथा स्थिता^{१३} ।

५७] बहु-रूपं^{१४} च^{१५} ददृशे भर्तुर् वक्त्रम्^{१६} अ-निन्दिता^{१७} ॥८०॥ [N

आऽविशद् अन-उपमं मनः-क्लमं सा

तद् अभिसम्-ईक्ष्य पुनः प्रियस्य वक्त्रम् ।

व्रीडितकृपितविस्मिताऽऽत्मवक्त्रा

N] विविध-वपुर् जनकाऽऽत्मजा बभूव ॥८१॥ [३८

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१८} सीतादर्शनं नाम

पञ्चनवतितमः सर्गः ॥ ९५ ॥

१. अ रा२-रक्ष० । २. अ-पुनर्जातां ॥ ३. अ-वकादप० । ४. अ-
किञ्चन ॥ ५. अ-इत्येवं । ६. ल१ ल२ च अ प्र-उपप्रेक्ष्य च रा० । अ-कजवा
जनसंसदि ॥ ७. अ-बाष्पव्याकुलकोचनाः ॥ ८. अ-जातसाध्वसः । ९. फ-मिच्छे-
वैन्वम् ॥ १०. अ-दृष्ट्वा । ११. अ-भर्तुम् ॥ १२. अ-निगृह्य मनसा बाष्पं ॥ १३. अ-
जेहात्कोचात्कृमादपि । १४. अ-०रूपेव । १५. अ-वदनमीक्षती ॥ १६. अ-अव
समरकृतात्मनःक्लमं सा सुधिरमदृष्टमुदीक्ष्य च प्रियस्य । वदनमुदितवक्त्रकांतं
विमलकलांतकनिमानना ननन्द ॥ १७. च अ अ-वंकाकांठे । रा२ फ-जाम्बुद्विगे ॥

[वं-१००]=[षण्णवतितमः सर्गः] =[दा-११८]

- सं तां देवीं तदा दृष्ट्वा रामः शङ्का-समन्वितः ।
 १] हृदयाऽन्तर्गतं भावं व्या-हर्तुम् उप-चक्रमे ॥१॥ [१
 एषाऽसि वि-जिता भद्रे शत्रुं हत्वा मया रणे ।
 २] पौरुषाद् यद् अनु-ष्ठेयं मयैतद् उप-पादितम् ॥२॥ [२
 गतोऽस्म्य् अन्तम् अ-मर्षस्य यशश् च स्व-कम् अजितम् ।
 ३] अव-मानश् च शत्रुश् च युगपन् नि-हतौ मया ॥३॥ [३
 अद्य मे पौरुषे तुष्टिर् अद्य मे भ-फलः श्रमः ।
 ४] अद्य तीर्ण-प्रतिज्ञोऽहं प्रभावाऽऽदि(?दति) कर्म-तः(?णः) ॥४॥ [४
 यत् त्वं वि-रहिता नीता छल-च्छिद्रेण रक्षसा ।
 ५] दैवाद् यः पतितो दोषः स मया तु समी-कृतः ॥५॥ [५
 सम्प्राऽऽप्तम् अव-मानं यत् तेजसा तत् प्र-माजिताम् ।
 ६] कस् तेन पुरुषेणाऽर्थो महताऽप्य् अल्प-तेजसा ॥ [६
 N] यो न शत्रौ न मित्रे च वर्तते हि यथोचितम् ॥६॥ [N
 लङ्घनं च सम्-उद्रस्य लङ्कायाश् चाऽव-मर्दनम् ।
 ७] स-फलं तद् यशः प्राऽऽप्तं वि-क्रमं (?माच) च हनू-मतः ॥७॥ [७
 युद्धे वि-क्रमतश् चैव हितं मन्त्रयतस् तथा ।
 ८] सु-ग्रीवस्य स-सैन्यस्य कृतोऽद्य स-फलः श्रमः ॥८॥ [८
 वि-गुणं भ्रातरं त्यक्त्वा यो मां स्वयम् उप-स्थितः ।
 ९] वि-भीषणस्य च तथा स-फलोऽयं परि-श्रमः ॥९॥ [९

१. ल१ ल२ व रा२-सीता । फ-तां तु । २. व-शोकस० । ३. भ-तां तु
 पार्श्वस्थितां प्रह्लां रामः संप्रेक्ष्य मैथिलीम् । ४. भ-क्रोधं ॥ ५. प्र-प्रापि । ६. ल१ ल२
 व प्र-विदिता । ७. भ-शत्रुहत्याम् । ८. भ-तदेतद् ॥ ९. ल२ व प्र-वशाभोकि-
 तमग्निं । भ-भ्रमभौव ममाजितः । १०. भ-मया युगपदुद्धृतौ । ११. भ-पौरुषं
 दृष्टम् । १२. रा२ फ-वर्जं-नास्ति । भ-अद्य तीर्णप्रतिज्ञत्वाद्यभवामीह चात्मनः ॥
 १३. रा१-०ता तेव छ० । ल१ ल२ व प्र-प्रासा हता तेन बहुच्छि० । भ-०तानेन
 बहुच्छि० । १४. भ-संपादितो । १५. भ-पौरुषेणावमार्जितः ॥ १६. भ-०सम् ।
 १७. रा१ रा२-स तु मार्गं । ल१ ल२ व प्र-यदमावं । भ-चापमानो । १८. भ-
 वत् । १९. भ-स प्रमाजितः ॥ २०. रा२ फ-वर्जं-यस्तस्य पौरुषत्वार्थः सह
 तेनाल्पचेतसा । भ-कस्तस्य पुरुषार्थो हि पुरुषत्वाल्पतेजसः । २१. भ-वर्जं-नास्ति ॥
 २२. भ-हि । २३. भ-सर्वनेषाद्य महत्कर्म ॥ २४. भ-आदौ विक्राम० । २५. रा१-
 चाद्य । २६. भ-०तद्वनः । २७. ल१ ल२ व प्र-च सै० । २८. भ-सफलोवं परिश्रमः ॥
 २९. रा१ फ-निगुणं । ३०. भ-हित्वा । ३१. भ-मकस्य कृतोद्य सफलः श्रमः ॥

इत्य एव ब्रुवतः सीता श्रुत्वा रामस्य तद् वचः ।

१०] क्षणं चोत्फुल्लनयना बभूवाऽसु-परिभ्रुता ॥१०॥ [१०

पश्यतस् तां तु रामस्य समीपे हृदय-प्रियाम् ।

N] जन-वादे-भयाद् राज्ञो बभूव हृदयं द्वि-धा ॥११॥ [N

सीताम् असितपद्माऽक्षीं नील-कुञ्चित-मूर्धजाम् ।

N] अपश्यत् तां वराऽऽरोहां मध्ये वानर-रक्षसाम् ॥१२॥ [N

११पृ] पश्यतस् तां तु रामस्य भूयः क्रोधोऽभ्य-अवर्षत ।

N] प्रभूताऽऽज्याऽवसिक्तस्य पावकस्येव दीप्यतः ॥१३॥ [११

११उ] स बद्ध्वा भ्रुकुटीं वस्त्रे तिर्यक् सम्प्रेक्ष्य राघवः ।

अब्रवीत् परुषं सीतां मध्ये वानर-रक्षसाम् ॥१४॥ [१२

१२] यत् कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां परि-मार्जताम् ।

तत् कृतं रावणं हत्वा मयेदं मान-कांक्षिणां ॥१५॥ [१३

१३] विदितञ्च चाऽस्तु ते भद्रे योऽयं मम परि-श्रमः ।

तीर्णञ्च च सम्-उद्रो यस् त्व अ-त्वदर्थे तत् कृतं मया ॥१६॥ [१५

१४] रक्षता ननु यद् व्य-अक्तम् अप-वादं सु-दुःसहम् ।

प्र-ख्यातस्याऽऽत्म-वीर्यस्य त्वां गां च परि-रक्षता ॥१७॥ [१६

१५] निर्-जिताऽसि मया सीते शत्रु-हस्ताद् अ-मर्षिणा ।

अगस्त्येन दुरा-धर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् ॥१८॥ [१४

१६] प्राऽऽप्त-चारित्र-सन्देहा मम प्रति-मुखे स्थिता । [१७पृ

N] पराऽनुकूला भवती तथाऽपि दयिता मम । [N

दीपो नेत्राऽऽतुरस्येव प्रति-कूलाऽसि मे दृढम् ॥१९॥ [१७उ

१७] तद् गच्छस्वाऽनु-जाने त्वां यथेष्टं जनकाऽऽत्मजे ।

१. अ-तस्य सीता । २. रा२ फ अ-शृगीबोल्कु० ॥ ३. अत आरभ्य अ-
१३-बाह्यलोकात् प्रथमपादं वाचयति ॥ ४. रा२ फ-वै ॥ ५. रा१ ल१ ल२ व-
तस्य । ६. रा१-पुनः । ७. अ-व्यवर्षत ॥ ८. प्र अ-भृ० । ९. रा१ अ-भृती ।
१०. अ-प्रेरितलोचनः ॥ ११. अ-परिरक्षता । १२. अ-त्वां विगिरित्य मयैतन्मान-
रक्षणम् ॥ १३. रा२ फ अ-रण्य० । १४. रा२ फ-वर्ज-सङ्ग्रहोऽमर्षो वाच्यः ।
अ-स सुहृदामर्षाच्च त्वदर्थे कृतो ॥ १५. प्र-०द् व्यर्थं । रा२ फ-नु महद्बुद्धं ।
अ-नु मया कृतं । १६. अ-व सर्वतः । १७. रा१ फ-वर्ज-०स्य त्वां च व० । अ-
०त्मवशात्स मिदां च परिमार्जता ॥ १८. अ-नास्ति । १९. रा२ फ अ-वर्ज-नेत्रां-
तरस्येव ॥ २०. अ-०च्छान्यदु० । २१. ल१ ल२ व रा२-ई ।

- एता दश दिशो भद्रे कार्यम् अस्ति न मे त्वया ॥२०॥ [१८
 १८] कः पुमान् हि कुले जातः स्त्रियं परगृहोषिताम् ।
 तेजस्वी पुनर् आ-दद्यात् सुहृत्-लेखेन चेतसा ॥२१॥ [१९
 १९] रावणाऽङ्ग-परिक्रिष्टां दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा ।
 कथं पुनर् उपाऽऽदद्यात् कुलं व्यप-दिशन् स्वकम् ॥२२॥ [२०
 २०] यद्-अर्थं नि-जिता मे त्वं यज्ञः प्रत्या-हृतं मया ।
 नास्ति मे त्वय्य् अभि-ष्वङ्गो यथेष्टं गम्यताम् इति ॥२३॥ [२१
 २१] इत्य् अभिव्या-हृतं भद्रे मयैतत् कृत-बुद्धिना ।
 लक्ष्मणे भरते चाऽऽपि कुरु वृत्तिं यथा-सुखम् ॥२४॥ [२२
 २२] शत्रु-घ्ने वाऽथ सु-ग्रीवे हनू-मति वि-भीषणे ।
 नि-वेशय मनः सीते यथा वा सुखम् आत्मनः ॥२५॥ [२३
 न हि त्वां रावणो दृष्ट्वा दिव्य-रूपां मनो-रमाम् ।
 २३] मषयेत् चिरं सीते स्व-गृहे पर्यव-स्थिताम् ॥२६॥ [२४
 ततः " भ्रियस्य श्रवणाऽप्रियं वचः "
 सीताऽपि " सं-श्रुत्य " चिरस्य " मैथिली ।
 मुमोच बाष्पं रुदती " तदा भृशं "
 N] गजेन्द्रदन्ताऽमिहतेव शल्लकी ॥२७॥ [२५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीता-परित्यागो नाम
 षण्णवतितमः सर्गः ॥ ९६ ॥

१. भ-स्वामिमुख्येन ॥ २. रा फ-चेतसा । ३. त्वां पुनरादद्यात् ।
 ४. भ-महत् ॥ ५. भ-त्वया ॥ ६. रा, फ भ-वा त्वं । ७. फ-बुद्धिं ॥ ८. भ-
 सुग्रीवे बानरेंद्रे वा शत्रुघ्ने वा महाबले । अतः परमधिकञ्च पाठः—नीले नले
 हनूमति अंगदे वा महाबले । शरभे पनसे चैव कुमुदे गंधमादने ॥ केशरि-
 द्विषिदे मैदे श्रुत्तराजे महात्मनि । वीरे शतबलौ चैव राक्षसे वा
 विभीषणे ॥ ९. भ-मनोहरां । १०. रा, ल, ल, व भ-वेतुचिरां । ११. भ-
 परिवर्तनीम् ॥ १२. रा, -०कोकं श्रवणस्य वामियं वचः । भ-प्रियार्हश्रवणा तद-
 मियं । १३. रा, फ भ-प्रियावुपशुत्व । १४. ल, ल, व प्र-धिराय । १५. भ-
 सहसा प्रवेपथी । १६. भ-वर्ज—शल्लकी ॥ १७. व भ-लंकाकांठे । रा, फ-
 भान्युदधिके ॥

[वं-१०१]= [ससनवतितमः सर्गः]= [दा-११६]

एवम् उक्ता तु वैदेही परुषं लोम-हर्षणम् ।

१] राघवेणाऽति-रोषेण भृशं प्र-व्यथिताऽभवत् ॥१ ॥ [१

सा तदाऽश्रुत-पूर्वं हि जने महति मैथिली ।

२] श्रुत्वा भर्तुर् वचो घोरं लज्जयाऽव-नताऽभवत् ॥२ ॥ [२

प्र-विशन्तीऽव गात्राणि स्वानि सा जनकाऽऽत्मजा ।

३] वाक्-शरैस् तैः स-शल्येव भृशम् अश्रूण्य अवर्तयत् ॥३ ॥ [३

ततो वाष्प-परिक्लिन्नं प्र-मार्जन्ती स्वम् आननम् ।

४] शनैस् त्यक्त-गृहीताऽर्थं भर्तारम् इदम् अब्रवीत् ॥४ ॥ [४

किं माम् अ-सदृशं वाक्यम् ईदृशं श्रोत्र-दारुणम् ।

५] रूक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृताम् इव ॥५ ॥ [५

न तथाऽस्मि महा-बाहो यथा माम् अव-गच्छसि ।

६] प्रत्य-अयं गच्छ मे स्वेन चारित्र्येण च तेजसा ॥६ ॥ [६

वि-शङ्कथा हि स्त्रियो नाम स्थाने तु परि-शङ्कसे ।

७] परि-त्यजेनां शङ्कां त्वं यद्य अपीऽयं परोक्ष-ता ॥७ ॥ [७

यद् अहं गात्र-संस्पर्शं शत्रोरं हस्त-गतां प्र-भो ।

८] काम-कारो न मे तत्र दैवं तु बलवत्-तरम् ॥८ ॥ [८

मद्-अधीनं तु यत् तन् मे हृदयं त्वयि वर्तते ।

९] पराऽधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्य् अन्-ईश्वरी ॥९ ॥ [९

सहं सम्बद्ध-भावाच्च च सं-सर्गेण च मान-द ।

१. रा१ फ-० वाऽरुवत् ॥ २. भ-रूक्षं । ३. भ-० वा पीठिता० ॥ ४. ल१ ल२ व भ-० म्ती च । ५. भ-स्वाभ्येव ॥ ६. रा१ फ-शनैरनुगु० । भ-शनैर्गद्गदवा वाचा । ७. भतः परमधिकः पाठः—भ-कुले महति जातां च दत्तां चैव महा-कुले । शैलुषीमिव राजेन्द्र परेभ्यो दातुमिच्छसि ॥ ८. फ भ-वर्ज-तथासि । ९. रा१-० श्रेणैव ते० । रा१ फ भ-० श्रेणैव ते जपे ॥ १०. रा१ ल१ ल२ व भ प्र-तु । भ-च । ११. रा१ ल१ ल२ व भ प्र-च । भ-त्वं । १२. भ-जई ते परी-क्षिता ॥ १३. भ-तव शत्रोर्गता । १४. रा१ फ-दैवतं बळ० । भ-दैवं तथापरा-प्यति ॥ १५. भ-इदयं तव मे । १६. रा१ ल१ ल२ व भ प्र-करिष्याम्यहमीश्वरी । भ-० म्यमीश्वरा । १७. भतः परमधिकः पाठः—भ-त्वामहं न व्यभिचारे मन-सापि कदाचन । तेन सत्येन मे देवा विशांत्वभयमीश्वराः ॥ १८. रा१ फ-वर्ज-सहसा बद्धभावा च । भ-मनसा बद्धभावेन ।

- १२] यदि तेऽहम् अ-विज्ञाता' हता' तेनाऽस्मि' साम्प्रतम् ॥१०॥ [१०
 प्रेषितस् ते तदा वीरो हनू-मान् अव-लोकितुम् ।
 १३] लंकायाम् अभि-वर्तन्त्या(ः)किं तदा नं वि-वर्जिता ॥११॥ [११
 प्रत्ययं (?याद्) वानरस्यैव तद् वचः सम्-अनन्तरम् ।
 १४] त्वया सं-त्यक्तया वीर त्यक्तं स्यात् जीवितं मया ॥१२॥ [१२
 न व्यथा न श्रमोऽभूत् ते सं-शये न्ये-अस्य जीवितम् ।
 १५] सुहृजन-परिक्लेशो न चाऽयं वि-फलो भवेत् ॥१३॥ [१३
 त्वया तु नर-शार्दूल क्रोधम् एवाऽनु-वर्तता ।
 १६] लघुनेव मनुष्येण स्त्री-तत्त्वं नोप-धारितम् ॥१४॥ [१४
 व्यप-देशो न जानक्या नोत्-पत्तिर् वसुधा-तलात् ।
 १७] मम शीलं च भक्तिश् च सर्वं ते न सम्-अर्थितम् ॥१५॥ [१५
 न प्रमाणी-कृतः पाणिर् बाल्ये बालेन पीडितः ।
 १८] मम वृत्तं च शीलं च सर्वं ते पृष्ठ-तः कृतम् ॥१६॥ [१६
 एवं ब्रुवाणा रुदती बाष्प-गद्गदया गिरा ।
 १९] उवाच लक्ष्मणं दीना सीता ध्यान-परायणा ॥१७॥ [१७
 चितां मे कुरु सौमित्रे व्य-असनस्याऽस्य भेषजम् ।
 २०] मिथ्याऽभिज्ञापाऽभि-हता नाऽहं जीवितुम् उत्-सहे ॥१८॥ [१८
 अ-प्रतीतैर् गुणैर् भर्त्रा त्यक्ताऽहं जन-संसदि ।
 २१] या क्षमा मे तां तु गतिं पतिष्ये हव्य-वाहनम् ॥१९॥ [१९

१. भ-न वि० । २. प्र-हता । ३. प्र रा२ फ भ-वर्ज-नीतास्मि ।
 ४. भ-साधत् । ५. रा२ फ भ-अवलोककः । ६. रा२ फ-०र्तत्यां । भ-
 मयि तिष्ठत्यां । ७. भ-ऽस्मि न वर्जिता ॥ ८. रा२ फ-वर्ज-प्रत्युक्तं ।
 भ-प्रत्ययं । ९. रा२-०रत्यास्य । प्र-०रत्यास्य । भ-०र्दत्स्य । १०. रा२ ल२
 ल२ व भ-मा ॥ ११. रा२ फ-वर्ज-वृथा ते श्रमोऽभूत् संशयो यस्य जीविते ।
 भ-०मोऽयं स्वात्संज्ञयश्चैव जीविते । १२. फ-चाऽपि । १३. भ-निष्फलो ॥
 १४. रा२ फ-वृषणा० । १५. रा२ ल२ ल२ व अ प्र-क्रोधेनैवा० । रा२ फ-रोष-
 नेवा० । १६. रा२ फ भ-वर्ज-०नैवं । १७. रा२-०रत्वं नैव धा० । रा२ फ-शील्यं
 नोपपधा० । भ-शील्यमेव पुरस्कृतं ॥ १८. अत आरभ्य रा२ ल२ ल२ व अ प्र-
 २८-शास्त्रोक्तं वाचसाक्षि ॥ १९. भ-मम वृत्तं च वृत्तश् बहुचैव परीक्षितम् ।
 २०. रा२ फ-इति भुवती । २१. भ-०दभाषिणी । २२. भ-अप्रवीक्ष् । २३. भ-
 ०नमुपागता । २४. भ-देहि । २५. भ-०ज्ञापमिहिता । २६. भ-अप्रतीतस्य च मे
 भर्तृत्ववक्ष्यां । २७. भ-वै गतिं गन्तुं गमिष्ये ।

- एवम् उक्तस् तु वैदेहा लक्ष्मणः पर-वीर-हा ।
 २२] विमर्श-वशम् आ-पन्नो राघवं समुद्-पेक्षत ॥२०॥ [२०
 स वि-ज्ञाय ततश् छन्दं रामस्याऽऽकार-द्विचितम् ।
 २३] चितां चकार सौमित्रिर् मते रामस्य वीर्य-वान् ॥२१॥ [२१
 न हि रामं तदा कश्-चित् क्रुद्धाऽन्तक-समं तदा ।
 २४] अनु-नेतुम् अथो वक्तुं द्रष्टुं वाऽप्य् अशक्त सु-हृत् ॥२२॥ [२२
 अधो-मुखं स्थितं रामं ततः कृत्वा प्र-दक्षिणम् ।
 २५] उपाऽसर्पत वैदेही दीप्यमानं विभावसुम् ॥२३॥ [२३
 प्र-गम्य दैवतेभ्यश् च ब्राह्मणेभ्यश् च मैथिली ।
 २६] बद्धाऽञ्जलिपुटां चेदम् उवाचाऽभि-समीप-तः ॥२४॥ [२४
 यथाऽहं कर्मणा वाचा शरीरेण च राघवम् । [२७पू
 २७] मन्सां नाऽति-वर्तेयं प्र-काशं वा रहोऽपि वा ॥२५॥ [N
 यथा मे हृदयान् नित्यं नाऽप-सर्पति राघवः ।
 २८] तथा लोकस्य साक्षी मां सर्व-तः पातु पावकः ॥२६॥ [२५
 एवम् उक्ता तु वैदेही परि-क्रम्य हुताऽश्ननम् । [२१पू
 २९] प्रवेष्टु-कामा ज्वलनं वाक्यं चैवेदम् अब्रवीत् ॥२७॥ [N
 त्वम् अग्ने सर्व-भूतानां शरीराऽन्तर-गोचरः ।
 ३०] त्वं साक्षी मम देह-स्थः पाहि मां देव-सत्तम ॥२८॥ [N
 इत्य् उक्त्वाऽश्रुणि मुञ्चन्ती भर्तृ-प्रणिहितेक्षणाम् । N
 ३२] विवेश ज्वलनं देवीं निः-शंकेनाऽन्तर-आत्मना ॥२९॥ [२९उ
 जनः स सु-महांस् तत्र बाल-वृद्ध-पुरःसरः ।
 ३३] ददर्श मैथिली देवीं प्र-विशन्तीं हुताऽश्ननम् ॥३०॥ [३०
 तस्याम् अभि-प्रविष्टायाम् हा हेति च महा-स्वनः ।
 ३४] रथसां वानराणां च सं-बभूवाऽद्भुतोपमः ॥३१॥ [३१

१. अ-रामाननमुदै० ॥ २. अ-नास्ति । ३. अ-सा देवतात् । ४. अ-
 कृताञ्ज० । ५. अ-राघवं । ६. अ-सततं नामिबर्तामि । ७. अ-हृदयं । ८. अ-
 राघवात् । ९. अ-नास्ति । १०. अ-अन्तःकरसि गो० । ११. अतः परमधिकः
 पाठः—रा१ क-सस्यास्ताद् वचनं श्रुत्वा सर्वे ते हरियूथपाः । बाष्पदग्धमुखा-
 श्चासन् रुद्रवृक्ष शमैर्मयात् ॥ १२. रा१ क-सतः सा राघवं सीता वमस्कृत्वावहे-
 क्षणा । अ-एवमुक्त्वा वैदेही परिक्रम्य हुताशनं । १३. अ-वीरं ॥ १४. रा१ क१
 क२ व अ-प्र-वक्तु । १५. अ-०-दः समागतः । १६. रा१ क-दीर्घा । अ-तत्र ॥
 १७. अ-अग्निं विभ्रंत्वा तु । १८. अ-विपुलः स्वनः । १९. अ-०-द्वयं कनोपमः ।

नि-शम्य सीतां तु तदा वि-शङ्कां
हुताऽशनं दीप्तम् अनुप्र-विष्टाम् ।
स-राक्षसा वानरा-पुङ्गवास् ते

[N] सु-दुःखिता ध्यान-परा बभूवुः ॥३२॥ [N]

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीताऽग्नि-प्रबन्धो नाम
सप्तमवतितमः सर्गः ॥ ९७ ॥

[वं-१०२]= [अष्टानवतितमः सर्गः] =[दा-११६,२०]

स तथा हव्यकव्याऽऽशी सं-स्तुतः सीतयां तदा ।

[N] बभूवाऽऽकृति-सम्पन्नो हूयमान इवाऽध्वरे ॥११॥ [N]

बभूव चाऽस्य तद् रूपं स्तूयमानस्य सीतया ।

[N] गङ्गा-हृदस्य च यथा वातोद्घृतस्य शीतलम् ॥२॥ [N]

ये च तस्य समीप-स्था वानरा दीप्यतस् तदा ।

[N] ते चाऽस्य शीत-भावं तं स्पृष्ट्वा वि-स्मयम् आ-गताः ॥३॥ [N]

शुद्धां च मेनिरे सीतां सम्प्र-विष्टां हुताऽशनम् ।

[N] अरुन्धतीं वसिष्ठस्य पार्वतीम् इव शूलिनः ॥४॥ [N]

अभवत् सर्व-सैन्यानां दिदृक्षूणां समा-गमः ।

[N] सा रामं मनसा कृत्वा हुताऽशनम् उपाऽऽगता ॥५॥ [N]

संवि-गाढा ततो देवी दिव्य-भूषण-भूषिता ।

[N] हुताऽशनं प्र-विष्टा सा सर्वेषाम् एव पश्यताम् ॥६॥ [N]

सा तप्तनवहेमाऽऽभा तप्त-काञ्चन-भूषणा ।

[N] विवेश मैथिली दीप्तम् अग्निम् अग्नि-शिखा यथा ॥७॥ [३१]

ददृशुस् ते विशालाक्षीं पतन्तीं हव्य-वाहनम् ॥ [३२पू]

१. रा२ फ-०दा किसंज्ञां । अ-रुदतीमसंकां ॥ २. व प्र भ-कंकाकांटे ।
रा२ फ-आभ्युदधिके ॥ ३. रा२ फ-०व्येजः । ४. रा२ फ-वर्ज-सीतया संस्तुतस् ।
५. जल भारम्भ अ-१-इच्छोकं वाबन्मासि । ६. प्र-वद् । ७. रा२-वर्ज-०स्य किसिरे ।
फ-०दक्षैव यथा । ८. प्र-ते वाच सीत० । रा२ फ-तथास्य तच्छमितकवं दृष्ट्वा ॥ ९. रा२
फ-सतीमिष च । १०. प्र-नासि ॥ ११. भ-वर्ज-रक्तनव० । १२. रा२-देवी दीप्तम् ।
१३. अ-वपाव ज्वरुने वीठे हुताहुतिरिवाग्वरे ॥ १४. अ-ददृशुस्तां महाभागां
प्रविशतीं हुताशनं ।

- N] सीतां सर्वाणि भूतानि रुक्म-वेदीम् इवोत्तमाम् ॥८ ॥ [३२
ताम् अपश्यन् सु-मनसः प्र-विशन्तीं हुताऽश्नम् ।
- N] ऋषयो देव-गन्धर्वा यज्ञे पूर्णाऽऽहुतीम् इव ॥९ ॥ [N
प्र-बुक्रुशुः स्त्रियः सर्वास् तां दृष्ट्वा हव्य-वाहने ।
- N] पतन्तीं सं-स्कृतां मन्त्रैर् वसोर् धाराम् इवाऽध्वरे ॥१० ॥ [३३
त्रैलोक्य-वासिनः सर्वे सिद्धाः स्व-च्छन्द-चारिणः ।
ते ताम् अम्य-एत्य ददृशुः प्र-विष्टां हव्य-वाहनम् ।
- N] शास्त्रेण विधिना यज्ञे मन्त्र-युक्ताम् इवाऽऽहुतिम् ॥११ ॥ [N
ततो वैश्रवणो राजा यमश् च पितृभिः सह ।
- २] सहस्राक्षश् च देवेशो वरुणश् च जलेश्वरः ॥१२ ॥ [१२०, १२
त्रिशूल-पाणिर् विश्वेशो महा-देवो वृष-ध्वजः ।
- ३] कर्ता च सर्वस्य लोकस्य ब्रह्मा च भग-वान् प्र-भुः ॥१३ ॥ [३
स च राजा दश-रथो वि-मानेनाऽन्तरिक्ष-गः ।
- ४] आ-जगामाऽथ तं देशं देवराज-सम-द्युतिः ॥१४ ॥ [N
ते सर्वे च समा-गम्य वि-मानैः सूर्य-सन्निभैः ।
- N] अम्य-अभाषंत काकुत्स्थं मधुरं नामगोत्र-तः ॥१५ ॥ [N
स-हस्ताऽऽभरणं बाहुं प्र-गृह्य परिधोपमम् ।
- ६] अत्रवीत् त्रिदश-श्रेष्ठो राघवं प्राऽञ्जलिं स्थितम् ॥१६ ॥ [५
भर्ता त्वं सव-लोकस्य श्रेष्ठो ज्ञान-वतां वरः ।

१. भ-नास्ति । २. व ल१ ल२-०ति यथा । ३. अत आरभ्य प्र-११-
सङ्कोकं यावद्वास्ति । भ-शलां पततीं धरणीं त्रिविधादेवतामिव ॥ ४. भ-
प्रसभंशुः । ५. रा१ भ-प्रविशन्तीं हुताशनं । ल१ ल२ व-नास्ति ॥ ६. व ल१-वे सिद्धाः
स्वरचा० । रा२ फ-वे सिद्धाश्छन्दसा० । ७. अतः परमधिकः पाठः—ल१ ल२ व अ
फ-ददृशुस्तां त्रयो लोका देवगंधर्वदानवाः । मैथिलीं तु विशालाऽर्णी
प्रविशन्तीं हुताशनम् ॥ भ-नास्ति । ८. रा२ फ-वर्जं—सांख्येन । ९. फ-
वर्जं—धर्मस्य पि० । रा२-यमः स्वपि० । भ-यमस्त्वमित्यकथनः ॥ १०. भ-
सहस्राक्षो महेश्वरश्च वरुणश्चाभसो पतिः । ११. भ-स च त्रिनयनः श्रीमान् ।
१२. रा२ फ-जगते । १३. रा२ फ-वैच महाप्रभुः । भ-च ज्ञानिनां वरः ॥
१४. रा१ फ भ-अम्बाजगाम ॥ १५. रा२ फ-एते सर्वे । भ-वे तु सर्वे । १६. भ-
सूर्यवर्णैः । १७. रा२ फ-पितृगो० । १८. भ-भागवत् नगरीं कंकामनिगम्य च
राघवम् ॥ १९. भ-०वान् बाहुन् । २०. भ-अनुवंस्त्रिदशोभेदा । २१. रा१ ल१ ल२
प्र व अ-भर्ता सर्वस्य को० । रा२-भर्तारं सर्वः० । भ-कर्ता सर्वस्य को० ।

- ७] उपेक्षसे कथं सीतां पतन्तीं हव्य-वाहनम् ॥१७॥ [६
कथं देव-गण-श्रेष्ठम् आत्मानं नाऽव-बुध्यसे ।
- ८] उपेक्षसे च वैदेहीं प्राकृतः प्राकृताम् इव ॥१८॥ [९
इत्य उक्तो देव-राजेन स्वामी लोकस्य राघवः ।
- ९] अब्रवीत् त्रिदश-श्रेष्ठं रामो धर्म-भृतां वरः ॥१९॥ [१०
आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथाऽऽत्मजम् ।
- १०] योऽहं जातो यथा चाऽहं भग-वांस् तद् ब्रवीतु मे ॥२०॥ [११
तम् उवाच सहस्राऽक्षः श्रेष्ठोऽस्माकं पिता-महः ।
- N] स्वयं-भूर् भग-वान् ब्रह्मा वक्ष्यत्य् एष यथा भवान् ॥२१॥ [N
तम् उवाच ततो देवः स्वयं-भूर् अमित-धृतिः ।
- ११] प्र-गृह्य रुचिरं बाहुं स्मारयन् पूर्व-दैहिकम् ॥२२॥ [१२
भवान् नारायणः श्री-मान् देवश् चक्राऽऽयुधः प्र-भुः । [१३पू
- १२] शार्ङ्ग-धन्वा हृषी-केशः पुराणः पुरुषोत्तमः ॥२३॥
अ-जितः खड्ग-भृद् विष्णुः कृष्णश् चैव सनातनः । [१५
- १३] एक-शृङ्गो वराहस् त्वं भूत-मन्व्य-भवाऽन्तकः ॥२४॥ [१३उ
अ-क्षरं ब्रह्म सत्यं च मध्ये चाऽन्ते च राघव ।
- १४] लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्-सेनश् चतुर्-भुजः ॥२५॥ [१४
सेनानीर् अग्रणीश् च त्वं वैकुण्ठश् च महा-भुजः ।
- १५] प्र-भवश् चाऽप्ययश् च त्वम् उपेन्द्रो मधु-सूदनः ॥२६॥ [१६
वृष्णि-गर्भो धृताऽऽतिस् त्वं पञ्च-नाभो भवाऽन्तकृत् ।

१. भ-०हने ॥ २. रा२ अ-०तीमिव । ३. भ-शंक्से चैव वैदेहीमदृष्ट्वा
प्राकृतो यथा । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. भ-लोकपालैस्तु । ६. प्र-अथ देवगणश्रेष्ठं रामो ध० ।
भ-०शश्रेष्ठान्वाचवः प्रांजलिः स्थितः ॥ ७. भ-योहं देवो यतश्चैव तन्नवान्वहूमर्हेति ॥
८. प्र-नास्ति । ९. रा२-वर्ज-वक्षस्य् । १०. ल२ ल२ व अ प्र-यतो । रा२-ततो । ११. भ-
नास्ति ॥ १२. भ-इति मुवाच काकुत्स्थं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । अब्रवीच्छृणु काकुत्स्थ
सत्यं सत्यपराक्रम ॥ १३. भ-पुरुषः । १४. रा२ फ-शंखभ्राजिष्णुः कृ० । भ-खड्गधक्
जिष्णुर्विष्णुः कृष्णो महाबलः । १५. रा२ ल२ ल२ व अ-यज्ञनाभो रणाकृतिः । प्र-
यज्ञनाभो रणात्तकृत् । रा२-देवदेवो महाभुजः । भ-भूतो अन्वः सपत्नजित् ॥ १६. रा२
ल२ ल२ व अ प्र-संपन्नं । फ-सत्यं ते । १७. रा२-नास्ति ॥ १८. भ-बुद्धिर्ब्रिता क्ष-
मा वमः । १९. ल२ रा२-नास्ति । २०. फ-नास्ति ॥ २१. रा२ ल२ ल२ व अ-विष्णु-
गर्भो । भ-कृतकर्मा । २२. प्र-पदातिस्त्वं । भ-महेंद्रश्च । २३. रा२ व-नरातकृत् ।
ल२ ल२ व अ भ-रणात्० ।

- १६] शरण्यं शरणं च त्वाम् आहुः सेन्द्राः^१ सुरर्षयः^२ ॥२७॥ [१७
 ऋक्-साम-शृङ्गो वेदाऽऽत्मा शत-जिह्वोऽमरर्षमः । [१८पू
 १७] त्वं यज्ञस् त्वं वषट्-कारस् त्वम् ओं-कारः परं-तपः ॥२८॥ [१९पू
 ऋत-धामा वसुः पूर्वा वसूनां च प्रजा-पतिः । [N
 १८] त्रयाणाम् अपि लोकानाम् आदि-कर्ता स्वयं-प्रभुः ॥२९॥
 रुद्राणाम् अष्टमो रुद्रः साध्यानाम् अपि पञ्चमः । [१८उ
 १९] अश्विनौ चाऽपि कर्णौ ते चन्द्र-सूर्यौ^३ च चक्षुषी ॥३०॥ [N
 अन्ते चाऽऽदौ च मध्ये च दृश्यसे त्वं परं-तप । [N
 २०] प्र-भवं नि-धनं चाऽपि न विद्यः^४ को भवान् इति ॥३१॥ [१९उ
 दृश्यसे^५ सर्व-भूतेषु गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 २१] दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु^६ वनेषु^७ च ॥३२॥ [२०
 सहस्र-चरणः श्री-माञ्छत-शीर्षः सहस्र-दृक् ।
 २२] त्वं धारयसि भूतानि वसु-धां च^८ स-पर्वताम् ॥३३॥ [२१
 अन्तः पृथिव्यां^९ सलिले दृश्यसे त्वं महोरगः ।
 २३] श्रील लोकान् धारयन्^{१०} राम देव-गन्धर्व-दानवान्^{११} ॥३४॥ [२२
 अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती ।
 २४] देवा रोमाणि गात्रेषु निर्-मितास्^{१२} ते स्व-मायया^{१३} ॥३५॥ [२३
 नि-मेषस् तं^{१४} स्मृतो^{१५} रात्रिर् उन्-मेषो दिवसः स्मृतः^{१६} ।
 २५] संस्-कारस् तेऽभवद् रहो न तद् अस्ति त्वया विना ॥३६॥ [२४
 जगत् सर्वं शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधा-तलम्^{१७} ।
 २६] अग्निः क्रोपः प्र-सादस् ते सोमः श्रीवत्स-लक्ष्मणः^{१८} ॥३७॥ [२५
 त्वया लोकास् त्रयः क्रान्ताः पुराणैर् वि-क्रमैस् त्रिभिः ।
 २७] महेंद्रश्च^{१९} कृतो राजा^{२०} बलिं बभूव महाऽसुरम् ॥३८॥ [२६

१. भ-देवाः । २. रा१ ल१ ल२ रा२-महर्षयः । भ-सवासवाः ॥ ३. ल१
 प्र-ऋतपूर्व वसूनां च पावकश्च प्र० ॥ ४. भ-र्षादिष्वौ ॥ ५. भ-वर्ज-विदुः ॥
 ६. रा१ ल१ अ रा२-दृश्यते । ७. भ-सागरेषु नगेषु ॥ ८. रा फ-०जपात् ।
 ९. रा२-क्षेत्र पर्वतात् ॥ १०. रा, फ भ-०ष्याः । ११. रा१ ल१ ल२ अ भ-
 चार० । १२. भ-देवमानुषपन्नगान् ॥ १३. भ-०तानि स्वयंभुवा । १४. अ-
 नास्ति ॥ १५. भ-तेऽभवद् । १६. ल१ ल२ प्र रा२-तथा । फ-त्वया ॥ १७. रा,
 फ-०के । १८. रा१ ल१ ल२ अ प्र-०लक्ष्मणः । रा२-०काञ्चनः ॥ १९. रा, फ-
 तु कृतो वीर ॥

- लोकान् सं-हृत्य काले त्वं नि-वेश्याऽऽत्मनि निश्-चलम् ।
- [N] कुर्वन् नैकाऽर्णवं घोरं दृश्याऽदृश्येन वर्त्मना ॥३९॥ [N]
त्वया सिंह-वपुः कृत्वा हिरण्य-कशिपुर् हतः ।
- [N] नमस् तुभ्यं भग-वते पुरुषाय महाऽऽत्मने ॥४०॥ [N]
सर्व-भूत-निवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ।
- [N] नमस् त आदि-देवाय साक्षि-भूताय ते नमः ॥४१॥ [N]
नारायणाय ऋषये नराय हरये नमः ।
- [N] त्वम् अश्व-वदनो भूत्वा पाताल-तलम् आ-स्थितः ॥४२॥ [N]
[N] सं-भूतं परमं दिव्यं दहस्य अम्भः पुनः पुनः ।
यत् परं श्रयते ज्योतिर् यत् परं श्रयते तपः ॥४३॥ [N]
२८] यत् परं परमश् चैव परमाऽऽत्मेति कथ्यते ।
- २९पू] परो मोक्षः परं यच् च तत् त्वम् एव नि-गद्यसे ॥४४॥ [N]
[N] ह्वयं कव्यं पवित्रं च प्राऽऽप्तिं स्वर्गाऽपवर्गयोः ।
- २९उ] स्थित्य-उत्पत्ति-विनाशानां त्वाम् आहुः प्र-कृतिं पराम् ॥४५॥ [N]
यज्ञश् च यजमानश् च होता चाऽध्वर्युर् एव च ।
- [N] भोक्ता यज्ञ-फलानां च त्वम् एव परि-गीयसे ॥४६॥ [N]
सीता लक्ष्मीर् भवान् विष्णुर् देवश् चक्राऽऽयुधः प्र-भुः ॥
- ३०] वधाऽर्थं रावणस्येह प्र-विष्टो मानुषीं तनुम् ॥४७॥ [२७]
तद् इदं नस् त्वया कार्यं कृतं धर्म-भृतां वर ।
- ३१] नि-हतो रावणो रामं प्र-दृष्टो दिवम् आऽक्रमत् ॥४८॥ [२८]
३२पू] अ-मोघं देव वीर्यं ते न ते मोघः परि-श्रमः ॥ [२९पू]
अ-मोघास् ते भविष्यन्ति भक्ति-मन्तो नरा भुवि ॥४९॥ [३०]

१. रा२ फ भ-अत आरभ्य ४२-श्लोकपूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥ २. अ-नास्ति ॥
३. ल१ ब प्र-हरये ॥ ४. फ-संभृतो । ५. फ-हर्ष ॥ ६. रा२ फ-वर्ज-
परतन् ॥ ७. ल१ ल२ ब प्र-चापि । ८. रा२ फ-वर्ज-बण । ९. रा१ ल१
ल२-पुतन् ॥ १०. रा२ फ-ह्वयकव्यप्रवृत्तिं च शक्तिः । ११. रा२ फ-त्वमेव प्रकृतिः
परा ॥ १२. रा२ फ-देवः कृष्णः प्रजापतिः ॥ १३. रा२ फ-वर्ज-प्रविष्टो । १४. रा१-
दिवमाकृतात् । प्र ब-दिवसां क्रमात् । ल१ ल२ अ भ-दिवसाक्रमात् ॥ १५. रा१ ब
अ फ-शामलाव । ल१ ल२-अमलाव । प्र-च संलवः । १६. अतः परमधिकः पाठः—
रा२ फ-अमोघं दर्शनं राम न च मोघस्तद्यस्तथा ॥

३३] देव' त्वां देवतां भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम् । [३१५
३४उ] मृताः स्वर्गं गमिष्यन्ति कीर्तिना नाऽत्र संशयः ॥५०॥ [३२उ

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे ब्रह्म-प्रोक्तो राम-स्तवो
नामाष्टानवतितमः सर्गः ॥ ९८ ॥

[व-१०३] = [एकोनशततमः सर्गः] = [दा-१२१]

- N] ततः प्रीत-मना रामः श्रुत्वा तां ब्रह्मणो गिरम् ।
दध्यौ मुहूर्तं धर्माऽऽत्मा हर्ष-व्याकुल-लोचनः ॥१॥ [N
१] एवं श्रुत्वा शुभं वाक्यं पितामह-मुखोद्गतम् ।
N] अङ्गेनाऽऽदाय वैदेहीम् उत्पपात विभावसुः ॥२॥ [१
तरुणाऽऽदित्य-संकाशां तप्त-काञ्चन-भूषणाम् ।
३] रक्ताऽम्बर-धरां बालां नील-कुञ्चित-मूर्धजाम् ॥३॥ [३
अम्लिष्ट-माल्याऽऽभरणां तथा-रूपाम् अ-निन्दिताम् ।
४] ततो रामाय वैदेहीम् अङ्गे कृत्वा विभावसुः ॥४॥ [४
अब्रवीत् तु तदा रामं साक्षी लोकस्य पावकः । [५
५] एषा ते राम वैदेही पापम् अस्या न विद्यते ॥५॥ [६
नैव वाचा न मनसा नैव बुद्ध्या न चक्षुषा ।
६] सु-वृत्ता वृत्त-शौण्डीर त्वां सीताऽभ्य-अचरच् छुमा ॥६॥ [७

१. रा२ फ-ये त्वां देववरं । २. रा१ फ-०ण्यु० । ३. अतः परमधिकः
पाठः—रा२ फ भ-इदमार्थं स्तवं दिव्यमितिहासं पुरातनम् । ४. रा२ फ भ-
ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवं । अतः परमधिकश्च पाठः—कथमिव पराभवं
मजेयुः पुरुषाभ्रयेण युक्ताः । नहि जगति चतुर्भुजाभ्रयाणां त्रिदश इहास्ति
वरप्रदो बलिष्ठः ॥ ५. प्र-लंकाकाण्डे ब्रह्म० । रा२ फ-आभ्युदयिके पदैणि महापु-
रुषस्तवो ॥ भ-लंकाकाण्डेऽमोघस्तवदेवसमागमो ॥ ६. भ-नास्ति । ७. रा२ फ-
वर्जं—प्यात्वा । भ-अभूत् । ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-गृहीत्वा जनकात्मजाम् । भ-
रामो बाप्याकुलेक्षणः । ९. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ भ-विधूयामिञ्चितां
तां तु जानकीमन्वेषेस्य च । उत्तस्यौ मूर्तिमानाद्यु शृहीत्वा जमकात्मजाम् ॥
१०. भ-एतद् । ११. भ-०हसमीरितं । १२. रा२ फ-स्वसुतेष । १३. भ-
ससंभ्रमः ॥ १४. ल१ ल२ व-नीलां कु० ॥ १५. भ-वदौ ॥ १६. भ-व । १७. रा१
ल१ ल२ व अ-रामः । १८. रा१ भ-पावकं । ल१ ल२ व-साक्षिणं । १९. रा१ फ भ-
वर्जं—लोक्यावनं ॥ २०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अत आरभ्य २०-सङ्कोकपूर्वाय पावकास्ति ॥
२१. भ-न बुद्ध्या न च च० । २२. भ-सुवृत्ता वृत्तसंपन्ना न स्वामिचरत्सती ॥

- रावणेनाऽपि नीतैषा वीर्योत्सिक्तेन रक्षसा ।
 ७] त्वया वि-रहिता सीता' वि-वशा जनकाऽऽत्मजा' ॥७ ॥ [८
 रुद्धा चाऽन्तः-पुरे दीना त्वच-चित्ता त्वत्-परायणा ।
 ८] रक्षिता राक्षसीभिश् च घोराभिर्' घोर-बुद्धिभिः' ॥८ ॥ [९
 प्र-लोभ्यमाना वि-विधं भर्त्स्यमाना च मैथिली ।
 ९] तन् न चिन्तयते' रक्षस् त्वद्-गतेनाऽन्तर्-आत्मना ॥९ ॥ [१०
 वि-शुद्धां वि-रजस्कां त्वं प्रति-गृह्णीष्व मैथिलीम् ।
 १०] न किं-चिद् अपि वक्तव्यम् अहम् आ-हू-यामि ते ॥१०॥ [११
 प्र-च्छन्नं वा प्र-काशं वा सर्वम् अग्रिर् अवेक्षते ।
 ११] तस्मान् मे' विदिता सीता प्रत्य्-अक्षम् अनु-पश्यतः ॥११॥ [N
 एवम् उक्तो महा-तेजा धृति-मान् उरु-विक्रमः ।
 १२] उवाच' त्रिदश-श्रेष्ठं रामो धर्म-भृतां वरः' ॥१२॥ [१३
 भग-वन् हव्यकव्येश लोक-पावन पावक ।
 N] शृणु मेऽस्याः परि-त्यागे कारणं त्वं विभावसो ॥१३॥ [N
 जानाम्य् एताम् अहं साध्वीम् अनु-रक्तां जितेन्द्रियाम् ।
 N] दृढ-व्रत-समाचारां वाङ्-मनः-कर्म-संयताम् ॥१४॥ [N
 यस् तु मायां समा-रुह्य जिह्व-मार्गेण रक्षसा ।
 N] मया वि-रहिता बाला प्र-सह्याऽप-हृता' बलात् ॥१५॥ [N
 न ते शङ्का भवेल् लोके स्त्री-त्वं प्रति ममैव' हि' ।
 N] अवश्यम् अपि दुर्-वृत्ता राक्षसाश् च वि-धर्मिणः ॥१६॥ [N
 अवश्यं त्रिषु' लोकेषु न' सीता पापम्' अर्हति ।
 १३] दीर्घकालोषिता हीऽयं रावणाऽन्तःपुरे शुभा ॥१७॥ [१४
 बालिशो बत' कामाऽऽत्मा रामो दशरथाऽऽत्मजः ।
 १४] इति वक्ष्यति मां लोको जानक्या ह्य अ-विशोधने ॥' १८॥ [१५
 सीतायाश् चाऽप्य् उप-क्रोशश् चारित्र-प्रतिगर्हितः' ।

१. भ-दीना । २. भ-निर्जनाइनात् ॥ ३. भ-विकृताभिः समंततः ॥
 ४. भ-न चाथाश्रितयद् ॥ ५. भ-त्रिभुव्भवां निष्पार्यां । ६. भ-रावण ॥ ७. भ-
 उदीक्षते । ८. रा, फ-तस्मात्ते ॥ ९. भ-भ्रमवीत् । १०. फ-वरम् ॥ ११. भ-जात्मनो
 धर्मसंयुताम् ॥ १२. रा फ-प्रमथ्याप० ॥ १३. भ-हुतासन ॥ १४. रा, फ-
 चापि । १५. रा, फ-सीता पावनम् ॥ १६. भ-सल्लु । १७. भ-इति वक्ष्यति मां
 संतो जानकीमधिसोष्य वै ॥ १८. भ-०र्हितम् ।

- १५] आत्मनश् चाऽयशो लोके युगपत् सम्प्र-मार्जितम् ॥१९॥ [N
अनन्य-हृदयां भक्तां मम चित्ताऽनुवर्तिनीम् ।
- १६] अहम् अप्य अव-गच्छामि मैथिलीं जनकाऽऽत्मजाम् ॥२०॥ [१६
सम्प्रत्ययाऽर्थं लोकानां त्रयाणां तेन हेतुना ।
- १७] हुताऽऽशनम् इयं सीता प्र-विशन्ती न वारिता ॥२१॥ [१७
इमाम् अपि विशालाऽर्क्षीं रक्षितां स्वेन तेजसा ।
- १८] रावणो नाऽति-वर्तेत वेलां इव महोदधिः ॥२२॥ [१८
न हि शक्तः सु-दुष्टाऽऽत्मा मनसाऽपीऽह मैथिलीम् ।
- १९] सं-स्पर्शयितुम् अ-प्राऽऽप्यां दीप्ताम् अग्नि-शिक्षाम् इव ॥२३॥ [१९
नेयम् अहति चैश्वर्यं रावणाऽन्तःपुरे शुभा ।
- २०] अ-त्याज्यां हि मया सीता भास्-करेण प्र-भा यथा ॥२४॥ [२०
वि-शुद्धा त्रिषु लोकेषु मैथिली जनकाऽऽत्मजा ।
- २१] न हि हातुं मया शक्या कीर्तिर् आत्म-वता यथा ॥२५॥ [२१
अवश्यं च वचः कार्यं सर्वेषां भवतां मया ।
- २२] स्निग्धानां लोक-नाथानाम् एवं हि वदतां हितम् ॥२६॥ [२२
इत्य् एवम् उक्त्वा वि-जयी महा-चलः
प्र-शस्यमानः सु-कृतेन कर्मणा ।
सम्-एत्य रामः प्रियया महा-यशाः
- २३] सुखी सुखाऽहः स बभूव राघवः ॥२७॥ [२३
इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे सीता-शुद्धिं नमैकोन-
शततमः सर्गः ॥ ९९ ॥

१. अ-मञ्चितपरिव० । २. रा. फ-यत्र हे० । अ-अत्र संसदि । ३. अ-
दपेक्षिता हि वैदेही । ४. रा. फ-न रक्षिता । अ-हुताशनं ॥ ५. अ-नामिब० ॥
६. रा. ल. ल. व अ प्र-संस्पर्शयितुम् । अ-प्रमोहयितुम् । ७. रा. फ-यथा । ८. अतः
परमधिकः पाठः—रा. फ अ-लक्ष्मणस्य हि शापेन हुता हीयं न संशयः ।
पर्णशालागता बाला परुषं यदचोचत ॥ ९. अ-दौश्वर्यं । १०. रा. फ अ-
अनन्या । ११. रा. फ-०रस्य ॥ १२. रा. फ अ-विहातुं । १३. ल. ल. व प्र-
०वतो ॥ १४. अ-कोकपाकानाम् । १५. रा. अ-चैव हि निश्चितं मतम् । ल. ल. व-
दैवं निश्चितं मतम् । प्र-दैवं निश्चितं महत् । अ-एवं विप्रवतां हितं ॥ १६. रा. ल. ल-
स्वक० । १७. अ-शुशुभं युजोद ॥ १८. प्र अ-कंकाकडे । रा. फ-जाम्पुदधिके ।
१९. रा. फ-अग्निदर्शनं ॥

[वं-१०४] = [शततमः सर्गः] = [दा-१२२]

एतच् छुत्वा शुभं वाक्यं राघवस्य महाऽऽत्मनः ।

१] ततो रामं शुभं वाक्यं व्या-जहार महेश्वरः ॥१ ॥ [१

सं-मतं मधुरं श्लक्ष्णम् अर्थ-वद् धर्म-संहितम् ।

२] स्वयं-भूश् चाऽपि भग-वान् प्र-दृष्टेनाऽन्तर-आत्मना ॥२ ॥ [N
पुष्कराऽक्ष महा-बाहो कृतं कर्म महत् त्वया ।

३] दिष्ट्या शत्रुस् त्वया पापः सुराणां रावणो हतः ॥३ ॥ [२
दिष्ट्या सर्वस्य लोकस्य प्र-वृद्धं दारुणं तमः ।

४] समुद्-धृतं त्वया सं-ख्ये राम रावण-जं महत् ॥४ ॥ [३
आ-श्वास्य भरतं दीनं कौसल्यां च तपस्विनीम् ।

५] कैकेयीं च सु-मित्रां च दृष्ट्वा लक्ष्मण-मातरम् ॥५ ॥ [४
प्राऽऽप्य राज्यम् अयोध्यायां नन्दयित्वा सुहृज्-जनम् ।

६] इक्ष्वाकूणां कुले वंशं स्थापयित्वा महा-बलं ॥६ ॥ [५
दृष्ट्वा तुरग-मेधेन प्राऽऽप्य चाऽन्-उत्तमं यशः ।

७] ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा त्रि-दिवं गन्तुम् अर्हसि ॥७ ॥ [६
एष राजा विमान-स्थः पिता दश-रथस् तव ।

८] काकुत्स्थ मानुषे लोके गुरुस् तव महा-यशः ॥८ ॥ [७
इन्द्र-लोकं गतः श्री-मांस् त्वया पुत्रेण तारितः ।

९] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा त्वम् एनम् अभि-वाद्य ॥९ ॥ [८
महादेव-वचः श्रुत्वा काकुत्स्थः सह-लक्ष्मणः ।

१०] विमान-शिखर-स्थस्य पितुः पादौ सम्-अस्पृशत् ॥१० ॥ [९

१. रा२ फ भ-प्रियं । २. भ-पितामहः ॥ ३. फ-इदृतं । भ-संस्कृतं । ४. अतः परमधिकः पाठः-भ-रामं तत्र महातेजा प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५. ल२ अ-सुहृ० । ६. भ-श्रुणु वाक्यं परंतप । ७. भ-दिष्ट्या कृतमिदं कर्म स्वया धर्मवृत्ता वर ॥ ८. रा२ फ-त्वत्तेजसा विनिहृतं । भ-समुद्धृतं त्व० ॥ ९. रा२ फ-भरतादींस्त्वं कौसल्यामभिवाद्य च । १०. रा२ फ-देवीं ॥ ११. रा२ फ-राज्यभियं दीप्तां । १२. रा१-०नात् । १३. रा२ फ-०ली । भ-वर्जं-०लः ॥ १४. रा२ फ-वर्जं-०षेभ्य । १५. प्र-चानन्तरं ॥ १६. भ-महातेजाः ॥ १७. रा१ ल१ ल२ अ-०लोकगतः । १८. भ-भावितः । १९. रा१ ल१ ल२ प्र-भ्राता । २०. रा१-इष्ट्वा स पितरं तदा । ल१-स्वमेवमभि० ॥ २१. रा१ ल१ ल२ व भ-महेश्वरवचः । प्र भ-पितामहवचः । २२. रा२ फ भ-विमानस्त्वत्स सहसा प्रणाममकरोत्पितुः ॥

- दीप्यमानं स्वया' लक्ष्म्या विरजोऽम्बर-धारिणम्' ।
 ११] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ददर्श' पितरं तदा [१०
 N] आसीनम् आसने दिव्ये दिव्याऽऽभरण-भूषितम् ॥११॥ [N
 हर्षेण महताऽऽविष्टो विमान-स्थो मही-पतिः
 १२] प्राणैः प्रिय-तरौ दृष्ट्वा पुत्रौ दश-रथस् तदा । [११
 स्तुषां च सीतां सं-पश्यन् परं वि-स्मयम् आ-गतः ॥१२॥ [N
 १३] आ-रोप्याऽङ्गे महा-बाहूर् वराऽऽसन-गतः प्र-भुः ।
 बाहुभ्यां सम्परि-ष्वज्य ततो वाक्यम् उवाच' हं ॥१३॥ [१२
 १४] न मे बहु-मतः स्वर्गः सं-वासो' वा सुरर्षभैः' ।
 १५] त्वया राम' वि-हीनस्य सत्यं प्रति-शृणोमि' ते' ॥१४॥ [१३
 पश्यतस् त्वां वन-गतं क्लिश्यन्तं चीर-वाससम् ।
 N] स्वर्गो बहु-मतो नाऽयं सम-त्वं च सुरैर् इदम् ॥१५॥ [N
 अद्य त्वां निहताऽमित्रं दृष्ट्वा सम्पूर्ण-मानसम् ।'
 N] निस्तीर्ण-वनवासं च प्रीतिर् अस्ति परा मम ॥१६॥ [१४
 १५] कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर ।
 तदा' प्रव्रजनाऽर्थं ते' स्थितानि हृदये मम ॥१७॥ [१५
 १६] त्वां च दृष्ट्वा कुशलिनं परि-ष्वज्य च राघव ।
 अद्य दुःखाद् वि-मुक्तोऽहं नी-हाराद् इव भास्करः ॥१८॥ [१६
 १७] तारितोऽहं त्वया पुत्र सु-पुत्रेण महाऽऽत्मना ।
 अष्टा-चक्रेण धर्माऽऽत्मा पिता' वै तारितो यथा ॥१९॥ [१७
 १८] इदानीम् अव-गच्छामि' यथा सौम्य सुराऽसुरैः ।
 वधाऽर्थं रावणस्य त्वम् इह' चैवाऽव-तारितः' ॥२०॥ [१८
 १९] सिद्धाऽर्था खलु कौमल्या' या त्वां राम गृहं गतम्' ।

१. रा२ फ भ-वर्ज—स्वयं । २. रा२ फ भ-विषाकरमिषोदितं । ३. रा१ ल२ ल२
 व अ प्र-दृष्ट्वा स ॥ ४. फ-प्रहर्ष परमं गतः ॥ ५. भ-समापदे । ६. रा२ फ-नास्तुषैः
 स्थितः काकुत्स्थो भूमिमस्तुष्य पार्थिवः । पुत्रं दशरथो राजा सात्वचस्त्रिदशमधीत् ॥
 ७. रा२ फ-संग्रामो वा सुरर्षिभिः । ८. जलः परमधिकः पाठः—अ-तदा ते
 प्रोष्यतः पुत्र धनं प्राणा गता मम । ९. भ-पुत्र । १०. भ-मे वचनं शृणु ॥
 ११. रा२-वर्ज—नास्ति । १२. फ-नास्ति । १३. भ-नास्ति ॥ १४. भ-तद्य प्रव्रजनार्थं
 वै । रा२-तथा प्रवर्तनार्थं ते । १५. रा२ फ भ-वर्ज—नास्ति ॥ १६. रा२ फ-
 क्षिप्रि । १७. रा२ फ-वर्ज—चैव जानामि । १८. रा२-वनवासाय दीक्षितः । अ-इतो
 गामवतारितः ॥ १९. ल२ रा२-नास्ति ।

- वनान्' नि-वृत्तं' सं-हृष्टा ईक्षते शत्रु-भेदनम् ॥'२१॥ [१९
 २०] सिद्धार्थाः खलु ते राम नरा ये त्वां पुरीं गतम् ।
 राज्ये चैवाऽभि-षिक्तं वै द्रक्ष्यन्ति पुरुषोत्तमम् ॥२२॥ [२०
 २१] धन्योऽयं लक्ष्मणो भ्राता तव धर्म-परायणः ।
 यस्य कीर्तिर् दिवं खं च महीं चाऽऽवृत्त्य तिष्ठति ॥२३॥ [N
 २२] अ-पापा पुत्र वैदेही धर्म-ज्ञा धर्म-दर्शिनी ।
 देवाः सर्वस्य मर्त्यस्य कुशलाऽकुशलं विदुः ॥२४॥ [N
 २३] अहं च त्वां वदाम्य एषं पिता दश-रथः स्वयम् ।
 निः-शङ्को' गत-हृल्-लेखः प्रति-गृह्णीष्व जानकीम् ॥२५॥ [N
 २४] अनु-रक्तेन विदुषां' शुचिना धर्म-चारिणा ।
 इच्छेयम् त्वाम् अहं द्रष्टुं भरतेन समा-गतम् ॥'२६॥ [२१
 २५] कुमारो लालनीयस् ते शत्रु-घ्नो दयितो मम ।
 यथा पिता तथा भ्राता ज्येष्ठो भवति धर्म-तः ॥२७॥ [N
 २६] चतुर्दश समाः सौम्य' वने' निर्-यातितास् त्वया' ।
 वसता सीतया' सार्धं' सत्-प्रीत्या' लक्ष्मणेन च' ॥२८॥ [२२
 २७] विमुक्त-वनवासेन' प्रति-ज्ञा पूरिता' त्वया' ।
 सत्य-वादी त्वं' अहं' पुत्र सत्-पुत्रेण' कृतोऽद्य' वै' ॥२९॥ [२३
 २८] रावणं च रणे हत्वा देवास्' ते' परि-तोषिताः ।
 N] मत्-प्रसादाद् यशः प्राऽऽप्य दीर्घम् आयुर् अवाऽऽमुहि ॥'३०॥ [N
 कृतं' कर्म यशः-श्लाघ्यम् अनु-रक्ता' वयं गुणैः ।

१. रा२ फ-प्रताद्विमुक्तं । २. भ-शत्रुसूदनं । ३. ल२ ल२ व-नास्ति ॥ ४. रा२
 फ-जलार्द्रमभि० । ५. रा२-च व्रक्षन्ति वसुधाधिपं ॥ ६. रा२-अस्य कीर्तिर्दिवं याता ।
 ७. फ-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-धर्मवत्सला ॥ ९. रा२ फ-प्रवीम्येवं । १०. फ भ-वर्ज-भिः-
 शोको ॥ ११. रा२ फ-वर्ज-बालेन । १२. रा२ फ-भरतेन यथान्याय्यं समागच्छस्व तले
 महात् ॥ १३. रा२ फ भ-वर्ज-वीर । १४. रा२ फ-त्वया निर्वातिताः स्वयम् ।
 १५. भ-वर्ज-सन्निभोगेन । ल२-सन्निभोगेन । १६. रा२ ल२ व अ-मयीत्या ल० । ल२-
 मयीत्या तं च लक्ष्मणे । प्र-मयीत्या चैव लक्ष्मण । रा२ फ-तेनाऽहं पूजितो ह्यसि ॥
 १७. रा२ फ-निवृत्तव० । १८. रा२ फ-सफला । १९. ल२ ल२ व-मम । रा२ फ-
 कृता । २०. रा२-वर्ज-त्वया । २१. रा२-वर्ज-सत्यपु० । २२. रा२-वर्ज-
 ०तो ह्यहं ॥ २३. रा२ भ-देवताः । २४. भतः परमधिकः पाठः-रा२ भ-वर्ज-
 स्वच्छन्दतस्ते वैदेह्या वियोगो भविता पुनः ॥ २५. फ भ-वर्ज-कृतकर्मा यशः-
 श्लाघ्यः स त्वं रक्षा ।

- २९] भ्रातृभिः सह राज्य-स्थो दीर्घम् आयुर् अवाऽऽमुहि ॥३१॥ [२४उ
ईदृशो हि सुतो यस्य कीर्ति-मान् अमित-द्युतिः ।
- ३०] मृतोऽपि जीवति व्यक्तं यथाऽहं तारितस् त्वया ॥३२॥ [N
इति ब्रुवाणं राजानं रामः प्राऽञ्जलिं अब्रवीत् । [२४उ
- ३१] भोस् ताताऽनु-गृहीतोऽस्मि यत् प्रीतोऽसि भवान् गुरुः ॥३३॥ [N
३२पू] इदम् एकं त्व इहेच्छामि भवत्-प्रीत्या वरं हितम् ।
N] दीयमानम् अभि-प्रेतं ममाऽनुग्रह-कारणात् ॥३४॥ [N
- ३२उ] कुरु प्र-सादं धर्म-ज्ञ कैकेय्या भरतस्य च ।
स-पुत्रां त्वां त्यजामीऽति यद् उक्ता कैकेयी तदा ॥३५॥ [२५
- ३३] स शापः कैकेयीं घोरः स-पुत्रां न स्पृशेत् प्र-भो । [२६
N] तत् तस्याः कुरु धर्म-ज्ञ प्र-सादं भरतस्य च ॥३६॥ [N
तथेति स महा-बाहुर् उक्त्वा चैनं कृताऽञ्जलिम् । [२७
- ३४] किम् अन्यत् करवाणीऽति मति-मांश्च चेदम् अब्रवीत् ॥३७॥ [N
कृतम् इत्य् अब्रवीद् रामः शिवेनेच्छेस्व माम् इति । [N
- ३५] लक्ष्मणं च परि-ष्वज्य पुनर् वाक्यम् उवाच ह ॥३८॥ [२७उ
भ्रातृ-शुश्रूषया युक्त एवम् एव सदा भव ।
N] अस्य प्र-सादाद् विपुलां कीर्तिं त्वं समवाऽऽप्स्यसि ॥३९॥ [N
धर्मं प्राऽऽप्स्यसि धर्म-ज्ञ यश्चञ्च च विपुलं भुवि । [
- ३६] रामे प्र-सन्ने स्वर्गं च महिमानं तथोत्तमम् ॥४०॥ [२९
रामं शुश्रूष भद्रं ते सुमित्राऽऽनन्द-वर्धन ।
- ३७] रामः " सर्वस्य " लोकस्य हितेषु " नि-रतः " सदा ॥४१॥ [३०
एते सेन्द्रास् त्रयो लोकाः सिद्धाश्च च परमर्षयः ।
- ३८] अभि-वाद्यं महाऽऽत्मानः स्तुवन्ति " पुरुषोत्तमम् ॥४२॥ [३१
एतावद् उक्तम् अ-मृतम् अ-क्षरं ब्रह्म शश्वतम् । [

१. रा, -नालि ॥ २. रा, फ-नालि ॥ ३. रा, फ-नृपति । ४. रा, -नालि ॥ ५. फ म-वर्ज-—० व्याख्या । ६. रा, म-० हकाम्यवा ॥ ७. म-स्ववा । ८. म रा, फ-नालि ॥ ९. म रा, फ-नालि ॥ १०. रा, फ-तथेनेव पिता पुत्रं रामं दक्षरयोऽब्रवीत् । ११. रा, म-नालि ॥ १२. रा, -नालि । फ-ततो कश्मणमानंश्च पिता दक्षरयोऽब्रवीत् ॥ १३. म-नालि ॥ १४. रा, फ-नालि । १५. रा, फ-वाप्यतुलं समवाप्स्यसि ॥ १६. रा, फ म-रामो हि सर्वको० । १७. लक्ष्, व-० वे च मि० । रा, फ-शिवेण्यभिरतः । म-हितेण्यभिरतः ॥ १८. रा फ-नर्षवति महात्मानं शाश्वतं ॥ १९. रा, फ-एतत्तदुक्तमन्वग्रमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम् ।

३९] देवानां हृदयं सौम्यं गुह्यं रामः सनातनम् ॥४३॥ [३२
४०५] अवाऽऽसं धर्म-चरणं यशश् च विपुलं त्वया ।

N] रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया । [३३
४०७] सौभ्रात्रम् एतलु लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ॥४४॥ [N
इत्यु उक्त्वा लक्ष्मणं राजा स्नुषां बद्धाऽञ्जलिं स्थिताम् ।

४१] पुत्रीऽत्यं आ-भाष्यं मधुरं शनैर् एताम् उवाच ह ॥४५॥ [३४
कर्तव्यो न तु वैदेहि मन्यु राम-समाश्रितः ।

४२] रामेणेदं विशुद्ध्य-अर्थं कृतं वै त्वद्-धितैषिणा ॥४६॥ [३५
सु-दुष्करम् इदं पुत्रि तव चरित्र-लक्षणम् ।

४३] कृतं यत्नेन नारीणां यशो ह्य अभि-भविष्यति ॥४७॥ [३६
कामम् एवाऽसि सं-देश्या भर्तु-शुश्रूषणं प्रति ।

४४] अवश्यं तु मया वाच्यम् एष ते दैवतं पतिः ॥४८॥ [३७
इति चैव समा-दिश्य पुत्री सीतां तथा स्नुषाम् ।

४५] इन्द्र-लोकं वि-मानेन ययौ दश-रथो नृपः ॥४९॥ [३८
वि-मानम् आ-स्थाय महाऽनुभावः

श्रिया च सन्दीप्त-तनुर् नृपोत्तमः ।

आ-मन्त्र्य पत्नौ सह सीतया च

N] स्वर्गं जगाम प्र-चरांश् च लोकान् ॥५०॥ [३९

स्व-गतिम् अनु-सरन् सुराऽमिदृष्टां

विबुध-निशाकर-वद् वि-राजमानः ।

क्षिति-तलम् अव-लोकयन् प्र-यातः

४६] सुत-चदनं शशि-चन् निर्-ईक्षमाणः ॥५१॥ [N

इत्वार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे दशरथ-राम-संवादो नाम शततमः सर्गः ॥१००॥

१. रा१ अ-सोम्य । रा२ फ अ-तात । २. रा२ फ-वर्जं—राम परंतप ॥ ३. रा२ फ-वर्जं—भ्रूषणं व्यक्तं ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सुप्रीतो भाष्य । ५. रा२ फ-दीर्घेण स्वरेणेवम् ॥ ६. रा२ फ-पुत्री । ७. रा२ फ-मन्युले कार्यस्वागकारितः । ८. रा२ फ-विशुद्धिरेवा विहिता सर्वलोकेषु दैवतैः ॥ ९. रा२ फ-त्वया । १०. रा२ फ-नारीत्वं वस-साभि० ॥ ११. अ-एव त्वया कार्यं । १२. रा२-वर्जं—भर्तुः शु० । १३. रा२ फ-वर्जं—परम् ॥ १४. रा२ फ-वर्जं—च राववः । १५. रा२ फ-ज्वलन् ॥ १६. अ-जगाम देव प्र० ॥ १७. रा२-स गति । १८. अ-वर्जं—पुराभि० । रा२-०मिदृष्टां । १९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०सापरवद् । २०. रा२ फ-शुभव० ॥ २१. व प्र अ-कंकाकांठे । रा२ फ-आभ्युपधिके ॥

[वं-१०५] = [एकोत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१२३]

प्रति-प्रयाते' काकुत्स्थे' महेन्द्रः पाक-शासनः ।

१] अब्रवीत् परम-प्रीतो राघवं प्राऽञ्जलिं स्थितम् ॥१ ॥ [१

कौसल्या सु-प्रजा राम त्वया पुत्रेण धी-मता ।

N] प्रीतोऽस्मि वद किं कार्यं करोमि त्वत्-प्रिये' स्थितः' ॥२ ॥ [N

N] पुष्कराक्ष महा-बाहो शृणु मे रघु-नन्दन । [N

अ-मोघं दर्शनं राम त्व् अस्माकं' नरर्षभ' ।

२] प्रीति-युक्ताः' स्म ते सर्वे ब्रूहि' राजन् यथेच्छसि' ॥३ ॥ [२

एवम् उक्तो महेन्द्रेण प्र-सन्नेन महाऽऽत्मना ।

३] सुप्रसन्न-मना हृष्टो वचनं प्राऽऽह राघवः ॥४ ॥ [३

यदि प्रीतिः समुत्-पन्ना मयि ते विबुधेश्वर ।

४] वक्ष्यामि च वरं किं-चित् तन् मे त्वं दातुम् अहंसि' ॥५ ॥ [४

मम हेतोः पराऽऽक्रान्ता गता ये यम-सादनम् ।

५] ते सर्वे जीवितं प्राऽऽप्य समुत्-तिष्ठन्तु वानराः ॥६ ॥ [५

वि-क्रान्ताश् चाऽपि शूराश् च न मृत्युं गणयन्ति च' । [६उ

६] कृत्वा' कर्म' वि-पन्नाश् च जीवयैतान्' पुरं-दर' ॥७ ॥ [N

७पू] मत्-कृते नि-हताः शूरा मत्-प्रिये सततं स्थिताः । [N

N] ऋक्ष-वानर-गोपुच्छा ये' च स्युः परमेश्वर' ॥८ ॥ [११उ

N] मत्-प्रियेष्व् अभि-युक्ता' ये मित्रैर् भृत्यैश्च' वानराः ।

७उ] तव' प्र-सादाज् जीवन्तु वरम् एनम्' अहं वृणे ॥९ ॥ [६

नी-रुजो निर्-घ्रणांश् चैव सम्पन्न-बल-पौरुषान् ।

८] गो-लाङ्गलांस् तथैवर्क्षान्' द्रष्टुम् इच्छे' सुरेश्वर' ॥१० ॥ [७

१. अ-प्रतियाते वक्षरथे ॥ २. अ-त्वत्प्रियमास्थितः ॥ ३. रा, फ-तवास्माकं नरर्षभ । अ-अस्माकं वै नरर्षभ । ४. अ-परितुष्टाः । ५. रा, फ-वद वयमनसि स्थितम् । अ-ब्रूहि वयमनसेऽस्मितम् ॥ ६. रा, फ-एवमुक्तः स काकुत्स्थः प्रत्युवाच पुरंदरम् । लक्ष्मणेन सह आत्मा रामः सरवहिते रतः ॥ ७. रा, फ-यदि प्रीतोऽसि मे वद सर्वाभिरजगतपते । ८. अ-कुरु मे सर्वं वचनं वदतां वरम् ॥ ९. रा, अ-वे । १०. रा, फ-हृत्कृत्या । ११. रा, फ-०युक्तेमराधिप ॥ १२. रा, अ-जीवेतुः पर० । फ अ-जीवेतुरमरेत्वर ॥ १३. रा, फ-अनुरक्ता हि ब्रूयैदरिषम् । १४. रा, अ-व्य-सादात्रमेयुक्ते वरमेतम् । फ-त्वव्यसादात्रमेयुक्ते वरमेतम् ॥ १५. रा, फ-वर्ज-तथर्क्षान् । १६. रा, फ-वर्ज-इच्छामि मानव ॥

- अ-काले चाऽपि पुष्पाणि' मूलानि च फलानि च ।
 ९] नद्यश् च वि-मलास् तत्र तिष्ठेयुर् यत्र वानराः ॥११४ [८
 बहु-मूल-फलाः स्वाद्याः सु-शीता विमलोदकाः ।
 N] भवेयुस् ते वनोद्देशास् तिष्ठेयुर् यत्र वानराः ॥१२॥ [N
 श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य महाऽऽत्मनः ।
 १०] महेन्द्रः प्रत्य-उवाचेदं वचनं प्रीति-संयुतम् ॥१३॥ [N
 तद् युक्तम् अनु-रूपं च कौसल्याऽऽनन्द-वधन ।
 ११] यत् त्वं कृतोपकाराणां सु-हृदां हितम् इच्छसि ॥१४॥ [N
 N] यस्मात् त्रैलोक्य-शत्रुः स रावणो लोक-रावणः ।
 आ-हतः स त्वया राम तस्माद् देवो वरस् तव ॥१५॥ [N
 १२] साऽमरेष्व् अपि लोकेषु न त्वद्-अन्यः करिष्यति ।
 १३] ऋते' त्वया महा-बाहो हतानां' दर्शनं कुतः' ॥१६॥ [N
 N] महान् अयं वरस् तत यस् त्वयोक्तो रघूऽत्तम ।
 १३उ] यत् त्वयोक्तं' वचः पूर्वं' तस्माद् एवं भविष्यति ॥१७॥ [१०
 त्वत्-प्रियाऽर्थम् अहं सत्यम्' इदं कर्म महाऽद्भुतम्' ।
 N] हत-सञ्जीवनं' त्व अद्य कर्ताऽस्मि तव कारणात् ॥१८॥ [N
 समुत्था (दु-स्था) स्यन्ति' हरयः सुप्ता' निद्रा-क्षये यथा' । [१२उ
 १४] गो-लाङ्गूलास् तथर्क्षाश् च वानराश् च स-यूथपाः ॥'१९॥ [N
 १५] सम्पूर्ण-बल-वीर्यास् ते रुढ-व्रण-शरीरिणः ।' [N
 N] राक्षसैर् नि-हता ये तु सर्वे प्राऽऽप्स्यन्ति' जीवितम् ।'२०॥ [११
 सु-हृद्भिः सह' मित्रैश् च बान्धवैः स्व-जनेन च' ।
 १६] सर्व एव समेष्यन्ति युक्ताः' परमया मुदा' ॥२१॥ [१३

१. रा. फ-मुल्यानि । २. रा. फ-प्रीतमानसः ॥ ३. रा. फ-त्वद् ॥ ४. रा. ल. व अ प्र-सासुरेष्व् । ल. ससुरेष्व् । भ-सकलेष्व् । ५. रा. -कृते । ६. फ भ-शालीनां । ७. रा फ भ-पुनः ॥ ८. रा. फ म-नरेष्व । ९. रा. फ म-मया नोकपूर्वं चेत् ॥ १०. रा. -कर्म । म-सर्वम् । ११. रा. ल. ल. व अ प्र-स्विहा० । १२. रा. फ-वर्ज-हतान्संजीवयाम् । १३. भ-नास्ति ॥ १४. ल. व-०ख्यं । १५. रा. फ-ये गता बमसादनम् । म-ये हतास्मिन्नाजिरे । १६. रा. फ-रक्षसा सह गोपुच्छैः सर्वे सुहोदिधता इव । म-नास्ति ॥ १७. भ-नास्ति । १८. ल. व अ प्र-०तु । १९. रा. फ-समुत्थास्यन्ति हरयो निहता ये रणाजिरे । २०. म-नास्ति ॥ २१. रा. फ म-बाणैर्मित्रैर्हतिभिः स्वजनैस्तथा । २२. रा. फ म-समप्रबलपौष्याः ॥

- अ-काले फल-वन्तश् च पुष्प-वन्तश् च पाद-पाः ।
 १७] भविष्यन्ति महेष्वास नद्यश् च सलिलैर् युताः ॥२२॥ [१४
 एवम् उक्त्वा स शक्रस् तु देव-राजो महा-यशाः ।
 १८] वर्षेणाऽमृत-युक्तेन वर्षाऽऽयोधनं प्रति ॥२३॥ [N
 ततोऽमृत-संस्पृशात् सर्वे ते लब्ध-जीविताः ।
 १९] ऋक्ष-वानर-गोपुच्छाः समुत्-तस्थुः सहस्र-शः ॥२४॥ [१६
 ते वीर-शयनाद् वीराः समुत्था (द्व-स्था) य मुदाऽन्विताः । [N
 २०] अन्योऽन्यं सम्परि-ष्वज्य राघवं चाऽभ्य-अवादन्यं ॥२५॥ [१७
 स-न्नपैः प्रथमं गात्रैर् इदानीं निर-न्नपैः समैः ।
 २१] अब्रवन् वानराः सर्वे किम् एतद् इति वि-स्मिताः ॥२६॥ [१५
 २२पू] काकुत्स्थं परिपूर्णाऽर्थं दृष्ट्वा रामं सुरोत्तमाः ।
 N] स्वयं-भुवँ पुरस्-कृत्यँ सं-देशायोप-बक्रमुः ॥२७॥ [N
 पिता-महस् तु भग-वान् सहितः शूल-पाणिना ।
 N] राघवं सर्वसिद्धाऽर्थम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥२८॥ [N
 गच्छाऽयोध्याम् इतो रामं वि-सर्जय च वानरान् ।
 २३] मैथिलीं सान्त्वयस्वैनाम् अनु-रक्तां यशस्विनीम् ॥२९॥ [१९
 २४पू] आतरं भरतं पश्यँ त्वद्-अर्थं व्रत-कर्षितम् । [२०पू
 N] सम्-एत्य पितृ-वद् बालं शत्रु-भ्रँ लडय प्र-भो ॥३०॥ [N

१. रा, फ म-वर्जं—पुष्पशकः फलवन्तश् । २. रा, फ म-भविष्यति जलं चैव यत्र तिष्ठन्ति वानराः ॥ ३. म-ततः शक्रो । ४. अतः परमधिकः पाठः—रा, फ म-वर्जं—प्रादाच्च जीवितं तेषां वानराणां सहस्रशः ॥ ५. म-ततस्तेऽमृत-संस्पृशात्तरङ्गान् लब्धजीविताः । समुत्तस्थुर्महात्मानः सर्वे स्वमक्षयादिभ्यः ॥ ६. म-सहस्रशः । ७. म-स्वम्बर्नदं० ॥ ८. रा, फ म-सन्नपैः पतिता गात्रैर्निर्गताः पुनरुत्थिताः । बभूवुर्वावराः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ९. रा, फ-सर्वे दृष्ट्वा । १०. म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—रा, फ म-वर्जं—अनुवन्परमप्रीताः स्तुत्वा रामं सलक्ष्मणम् ॥ ११. ल१ ल२ व-०वे । १२. फ-वर्जं—नमस्कृत्य । १३. म-नास्ति ॥ १४. रा, ल१ ल२ व अ प्र म-गतोऽधो० । १५. रा, फ म-वीर । म-राजन् । १६. रा, फ म म-वर्जं—तु । १७. अतः परमधिकः पाठः—क-लक्ष्मणेन सहायेन नित्यवाक्ये त्वमर्हसि ॥ १८. रा, फ म-प्राज्ञं शत्रुभ्रं च वक्रस्विनम् । १९. रा, त्वं बोद्धयितुमर्हसि । फ-त्वं काठयितुमर्हसि । म-तं ताडयितुमर्हसि । २०. म-नास्ति ॥

- N] कृत-कर्मा परि-श्रान्तः सुखम् आप्नोतु लक्ष्मणः ।^१ [N
 २४उ] अभि-षेचय चाऽऽत्मानं पौरान् अपि हर्षय ॥३१॥ [२०उ
 एवम् उक्त्वा तम्^१ आ-मन्त्र्य^१ रामं सौमित्रिणा सह ।
 २५] वि-मानैः सूर्य-सङ्काशैर् जग्मुर्^१ हृष्टाः सुरा दिवम् ॥३२॥ [२१
 अभि-वाद्य च काकुत्स्थः सर्वासु तांस् त्रिदशोत्तमान्^१ ।
 २६] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वासम् आऽज्ञापयत् तदा ॥३३॥ [२२
 ततस् तु सा राघव-बाहु-पालिता^१
 महा-चमूर्^१ हृष्ट-जना^१ यशस्विनी ।
 श्रिया ज्वलन्ती वि-रराज सर्व-तो
 N] निशा प्र-णीतेव^१ हि शीत-रश्मिना ॥३४॥ [२३
 इत्याषे रामायणे युद्ध-काण्डेऽसृष्ट-वृष्टया वानरसंजीवनं^१
 नामैकोत्तरशततमः सर्ग ॥ १०१ ॥

[वं-१०६] = [द्वयुत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१२४]

- तां रात्रिम् उषितं रामं तथैव^{१०} व्रतम् आ-स्थितम्^{१०} ।
 १] अब्रवीत् प्राऽञ्जलिर्^{१०} वाक्यं वाक्य-ज्ञः स^{१०} वि-भीषणः ॥१॥ [१
 स्नानानि^{१०} चाऽङ्ग-रागाणि माल्यानि^{१०} वि-विधानि^{१०} च ।
 २] चन्दनानि^{१०} च मुख्यानि^{१०} वासांसि वि-विधानि^{१०} च ॥२॥ [२
 अलङ्कार-विधौ युक्तास् तान्य आ-दाय वर-स्त्रियः ।^{१०}

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-नास्ति । २. रा२ फ म-समासवनवासक
 आत्मानमभिषेचय । भ-०नं पौरान्नात्वा प्रहर्षय ॥ ३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-
 सहस्राक्षो । ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-ययौ हृष्टः सुरैः सह ॥ ५. भ-त्रिदिवी-
 कसः ॥ ६. रा२ फ म-वर्ज-लक्ष्मणरामपा० । ७. रा२ फ म-हृष्टमना । ८. रा२ फ-
 निनेव याता सह । रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०तेन ॥ ९. व-०णे लंकाकाण्डेऽसृ० । रा२
 फ-०णे आभ्युदधिके वानरोपस्थापनं । म-सुव्रकांठे आभ्युदधिके वानरोपस्थापनं ।
 भ-लंकाकांठे वानरजीवनं ॥ १०. रा२ फ-वर्ज-सुखमासीनमरिदमं । म-तत्रैव
 समुपस्थितः । ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०क्यं वाक्यज्ञं । रा२ फ-०लिः काले जवं
 वृष्ट्वा । म-०लिर्वाक्यं जवं वृष्ट्वा ॥ १२. म-शीतानि । १३. रा२ फ म भ-
 वञ्जाववाभरणानि । १४. फ-चन्दनागरुयुक्तानि । १५. रा फ म भ-माल्यानि ॥
 १६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-अलंकारविदग्धेना रामं पद्मदलेक्षणाः । भ-अंगरामं च
 संगुह्य नार्यः पद्मनिभेक्षणाः ।

- ३] उप-स्थितास् त्वां विधिना' स्नापयिष्यन्ति राघव ॥३ ॥ [३
स्व-वृत्त-कोविदां' देवीं वैदेहीं' लक्ष्मणं तथा ।
प्रति-गृहीष्व तत् सर्वं मद्-अनुग्रह-काम्यया' ।
- N] मुनि-वेशं समुत्-सृज्य राज्यद्विर् अनु-भूयताम् ॥४' ॥ [N
४५] एवम् उक्तस् तु काकुत्स्थः प्रत्य-उवाच वि-भीषणम् ।
N] धर्म-ज्ञो' धर्म-विद्' वाक्यं न्याय-तो' न्याय-कोविदम् ॥५ ॥ [N
हरीन् सुग्रीव-मुख्यांस तु स्नानेनोपनि-मन्त्रय ।' [४उ
N] उप-पन्नम् इदं राज्ञस् त्वयि' कल्याण-चेतसि ॥६ ॥ [N
सौहार्दे' वर्तमानस्य ब्राह्मण' च प्र-णयो मया' ।
- N] समान-व्रत-चारी च भरतः कैकयी-सुतः ॥७' ॥ [N
N] शत्रुघ्न-सहितः श्री-मान्" ममाऽऽगमन-लालसः ।'
४उ] स तपस्वी तपो-युक्तो महा-तेजाः सु-दुःखितः ॥' ८ ॥ [N
सु-कुमारो महा-बाहूर् भरतः सत्य-सङ्गरः ।
५] तं विना कैकयी-पुत्रं धर्म-ज्ञ" धर्म-वत्सलम्" ।
- N] न मे स्नानं बहु-मतं" वस्त्राण्य आ-भरणानि च ॥' ९ ॥ [६
राज्य-श्रियं परित्यज्य मुनि-वेश-धरः किल ।
N] तपस् तप्यति मे भ्राता नन्दि-ग्रामे" कृताऽऽलयः" ॥१०' ॥ [N
N] शत्रुघ्न-सहितो धी-मान् स मां नूनं प्रतीऽऽक्षते ।'
६उ] एतत् पश्य यथा क्षिप्रं प्रति-गच्छाम्य" अहं पुरीम्" । [N
अयोध्या-गमिको" ह् एष पन्थाः परम-दुर्गमः" ॥११ ॥ [७
७] एवम् उक्तस् तु" काकुत्स्थं" प्रत्य-उवाच वि-भीषणः ।
अहं" त्वा प्राऽऽपयिष्यामि तां पुरीं पुत्रवर्षम्" ॥१२ ॥ [८

१. रा, फ म-नास्ति ॥ २. फ-वैदेहीं । ३. म-०काङ्क्षा ।
४. म-नास्ति ॥ ५. म-०शं ध० । रा, ल२ ल, ब म प्र म-०ज्ञो
धर्मवृद् । ६. म-न्यायज्ञं । म-धर्मज्ञं ॥ ७. रा, फ म-नास्ति । ८. रा,
ल२ ल, ब म प्र-वाक्यं तव ॥ ९. फ-ग्राह्यं वचनं मया । म-ग्राह्यमेव वचस्तव ।
१०. रा, म-नास्ति ॥ ११. फ-विद्वान् । म-वीर । १२. रा, फ म-नास्ति ॥
१३. रा, फ म म-भरतं धर्मचारिणं । १४. रा, फ म-बहुमतं रक्षं । १५. प्र-
नास्ति ॥ १६. ल१-वर्ज-०-मङ्ग० । १७. म-नास्ति ॥ १८. म-गच्छेम महापुरीम् ।
१९. रा, फ म-०ध्यामागतो । म-०ध्यां गच्छतो । २०. प्र-०दुर्गमः ॥ २१. रा,
फ-स । २२. म-राजेण । २३. प्र-जहो । रा म-जहा । म-जघ । २४. रा, फ
म म-पार्थिवारमज ॥

- ८] पुष्प-कं नाम भद्रं ते वि-मानं सूर्य-वर्चसम् ।
 मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेन बलीयसा ॥१३॥[९
- ९] हतं निर-जित्य सं-ग्रामे काम-गं दिव्यम् उत्-तमम् ।
 N] त्वद्-अर्थं पालितं चैव तिष्ठत्य् अमित-विक्रमं ॥१४॥[१०
 तद् इदं सूर्य-सङ्काशं वि-मानम् इह तिष्ठति ।
- १०] तेन प्राऽऽप्स्यसि यानेन त्वम् अयोध्यां गत-ज्वरः ॥१५॥[११
 अहं ते यद् अनु-ग्राहो यदि स्मरसि मे गुणान् ।
- ११] वस तावद् इह प्राज्ञ यद् अस्ति मम सौहृदम् ॥१६॥[१२
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या भार्यया सह ।
- १२] अर्चितः सर्व-कामैश् च ततो राम गमिष्यसि ॥१७॥[१३
 प्रीति-युक्तस्य मे राम स-सैन्यः स-सुहृद्रणः ।
- १३] सत्-कारं विधि-वत् त्वं च प्रति-गृह्णीष्व राघव ॥१८॥[१४
 प्र-णयाद् बहु-मानाद् च सौहार्देन च राघव ।
- १४] प्र-सादयामि प्रेष्योऽहं न खल्व् आ-ज्ञापयामि ते ॥१९॥[१५
 एवम् उक्तस् ततो रामः प्रत्य्-उवाच वि-भीषणम् ।
- १५] रक्षसां वानराणां च सर्वेषाम् एव शृण्वताम् ॥२०॥[१६
- १६पू] पूजितोऽस्मि त्वया वीर साचिव्येन पदेन हि ।
 N] सर्वाऽऽत्मना च वसुभिः सौहार्देन परेण च ॥२१॥ [१७
 १६उ] न खल्व् एतन् न कुर्यां ते वचनं राक्षसेश्वर ।

१. रा. फ म-सूर्यसन्निभं । २. रा. फ म-पुरा वैश्रवणस्यासीद्रावणेनाहृतं बलात् ॥ ३. भ-अतुलवि० । ४. रा. फ म-नास्ति ॥ ५. भ-मेघसंकाशं नानारत्नं समुज्ज्वलं । रा. फ म-०शं विमानमधिति० । ६. रा. ल. ल. ब अ प्र-येन । ७. रा. फ म भ-यास्यसि । ८. रा. फ म-बोद्धुं त्वां च तदर्हति ॥ ९. फ-यदि तेहमनुग्राहो । म-यदि ते हनूमान्ग्राहो । १०. फ म-धारणीयोऽस्मि ते यदि । ११. रा. नास्ति । १२. रा. फ म-मया त्वमभिपूजितः । भ-०स्ति मधि सौ० ॥ १३. रा. फ म-सवारो भ्रातृसहितः सहैभिर्हरियूथपैः । १४. रा. ल. ल. ब-सह का० । १५. रा. ल. ल. ब अ प्र-राजन् ॥ १६. रा. फ म-०हृज्जनः । १७. रा. फ म-०वचात् । भ-सत्क्रियां विपुलां तावत् । १८. रा. फ म-चोद्यतं ॥ १९. म-सौ-भ्रमेण । २०. रा. प्र भ-नास्ति । २१. रा. फ म-भृत्योहं ॥ २२. रा. ल. ल. ब-पाठित्वेन प० । अ प्र-पाठित्वेन परेण हि । भ-०व्येन परेण च । २३. प्र-कर्मभिः । भ-चेष्टाभिः । २४. रा. फ म-नास्ति ॥ २५. रा. फ म-नैर्नैराधिप ।

- सोत्कण्ठं भ्रातरं द्रष्टुं भरतं त्वरते मनः ॥२२॥ [१८
 १७] मां नि-वर्तयितुं योऽसौ चित्र-कूटम् उपाऽऽगतः ।
 शिरसा याचमानस्य न कृतं वचनं मया ॥२३॥ [१६
 १८] कौसल्यां च सु-मित्रां च कैकेयीं चाऽपि मातरम् ।
 दिदृच्छं सु-हृदश् चैव गुरुन् पौरांस् तथैव च ॥२४॥ [२०
 १९] अनु-जानीहि मां मौम्यं पूजितोऽस्मि वि-भीषण ।
 मन्युर् न मयि कर्तव्यः सखि-त्वं चाऽनु-मानय ॥२५॥ [२२
 २०] उप-स्थापय मे शीघ्रं वि-मानं राक्षसेध्वर ॥
 २१] कृत-कार्यस्य मे वासः कथं स्याद् इह सं-गतः ॥२६॥ [२१
 इमम् अर्चय सु-ग्रीवं साऽमात्यं स-पुरःसरम् ।
 N] पूजिते वानरेन्द्रेऽस्मिन् पूजितो वै भवाम्य अहम् ॥२७॥ [N
 यम् एव दिवसं वीर त्वम् अस्मान् समुपाऽऽगतः ॥
 N] तस्मिन् अहनि लङ्कायां मया त्वम् अभि-पेक्षितः ॥२८॥ [N
 अवश्यं तु प्र-कृतिभिर महा-राज्येन रक्षाम ॥
 N] अभि-पेक्ष्यम् आत्मानं तस्मात् त्वम् अभि-पेक्ष्य ॥२९॥ [N
 सुग्रीव-प्रमुखैर् वीरैः सहितो हरि-यूथपैः ।
 N] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा लङ्काम् आ-विश मा चिरम् ॥३०॥ [N
 तत्र त्वाम् अभि-पिञ्चन्तु सर्वाः प्र-कृतयो मुदा ॥
 N] ततो माम् अभि-गच्छस्व प्र-स्थापय च माम् इतः ॥३१॥ [N

१. रा१ अ प्र-उक्तं मे । रा२ फ म भ-तं तु मे ॥ २. रा२ फ म-वर्जं-
 त्वरितं ॥ ३. रा१ ल२ ल३ व अ प्र-निवारयितुं ॥ ४. रा१ अ प्र भ-च वक्ष-
 स्थिनीं । ल२ ल३ व-च तपस्विनीं । म भ-चैव मा० । ५. ल१ ल२ व अ प्र-
 ०क्षुः । रा फ म भ-गुरुंश्च । ६. रा२ फ म-प्रष्टुमिच्छति मे मनः । भ-वीरान्
 जानयैः सह ॥ ७. रा१ ल२ ल३ व-सोऽद्य । ८. रा२ फ म भ-वल्लु न । ९. रा२
 फ-चरितं । म-सख्ये त्वां । १०. रा२ फ म-वर्जं-०नये ॥ ११. रा२ फ म भ-
 तूर्णं । १२. रा२ फ म भ-मैर्कृताधिप । १३. रा२ फ म-इति मे मतिः ॥
 १४. रा२ फ म-वर्जं-अनुमर्षय । १५. रा२ फ म-वर्जं-हि । १६. म-एव-
 मुक्त्वा पुनः प्राह विभीषणमभिब्रूहा ॥ १७. रा२ फ म भ-समुपस्थितः ।
 १८. रा१ ल२ ल३ व अ प्र-वैवाभि० ॥ १९. रा१ ल२ ल३ व अ प्र-तव संति
 प्रकृतयो । २०. रा२ फ म-वर्जं-०सा । २१. भ-नास्ति । २२. रा१ ल२ ल३ व
 प्र-०पेक्षन्तु ते च त्वां ॥ २३. म-०वसहितैर् । २४. म-प्रमुखैर् । २५. ल१ ल२ व
 अ प्र-०श्य ॥ २६. म-०चस्तथा । २७. भ-माहितः सर्वराक्षसैः ॥

- वैदेह्यां यां सखी तत्र त्रि-जटा नाम राक्षसी ।
 N] अस्यास् तु प्रिय-हेतोस् त्वं ताम् अनु-ज्ञातुम् अर्हसि ॥३२॥ [N
 अ-विन्ध्यो नाम मेधावी मान्यश् च सततं त्वया ।
 N] मत्-प्रियाऽर्थं त्वम् अद्यैनं पूजयेथां यथैव माम् ॥३३॥ [N
 वैदेह्यां कथिताव् एतौ प्रीयमाणौ यथा भृशम् ।
 N] उभौ कृतोपकारौ तौ पूजनीयौ सदा त्वया ॥३४॥ [N
 प्रति-गृह्य तु रामस्य वचनं स वि-भीषणः ।
 N] सम्प्र-तस्थं ततो रक्षो यत्र लङ्का महा-पुरी ॥३५॥ [N
 स प्र-विश्य पुरीं लङ्कां स-सुग्रीवः स-लक्ष्मणः ।
 N] आभि-षेचनिकं सर्वं स्वयम् आऽज्ञापयत् तदा ॥३६॥ [N
 ततोऽभ्य-अषिञ्चन् विधि-वत् सर्वाः प्र-कृतयस् तदा ।
 N] तौ च लक्ष्मण-सुग्रीवौ सहितौ राघवाऽऽज्ञया ॥३७॥ [N
 ततो वाद्यानि लङ्कायां शङ्ख-भेरी-विमिश्रितैः ।
 N] सं-नादैः पूरयामासुर् लङ्कां स-वनकाननाम् ॥३८॥ [N
 अभि-षिक्तः स धर्माऽऽत्मा सर्व-राक्षस-पार्थिवः ।
 N] शुशुभेऽभ्य-अधिकं लक्ष्म्या कुबेर इव यक्ष-राट् ॥३९॥ [N
 सोऽभि-षिक्तो वचः कुर्वन् रामस्य विदिताऽऽत्मनः ।
 N] अर्चयामास सु-ग्रीवं पाद्याऽऽदिभिर् अन्-उत्तमैः ॥४०॥ [N
 लक्ष्मणं च महाऽऽत्मानं विधि-दृष्टेन कर्मणा ।

१. म-०द्याश्च । २. म म-वर्ज-माम् । ३. अ-नास्ति ॥ ४. रा-
 स्यध्यक्षस्तव सांप्रतं । फ-अध्यक्षस्तव सांप्रतं । म-स्यध्यक्ष इव सांप्रतं । म-
 तत्रास्ते राक्षसेश्वर । ५. रा- फ म म-अप्यद्य । ६. रा- फ-०व हि । म-पूजयाद्यु
 महाबलं ॥ ७. प्र-०द्याः । ८. रा- फ-वर्ज-मया । ९. भतः परमधिकः पाठः—
 म-सरमां च मम प्रीत्या वैदेह्याः प्रीतिहेतवे । पश्येथास्त्वं यथा स्तीतां
 पूजार्हां च सर्वदा ॥ १०. रा- वचस्तस्य । फ-वचस्तच्च । म-वचस्तसु । म-
 वचः पथ्यं । ११. रा- फ-तदा । म-तथा । १२. प्र-येवं । फ म म-वेन ।
 १३. म-अभिषेक्तुं स धर्मात्मा सर्वैर्हरिगणैर्हृतः ॥ १४. रा- फ म-प्रविश्य च ।
 म-महाबाहुः । १५. प्र-सुग्रीवः सहल० ॥ १६. रा- ल- व अ प्र-विविधैः ।
 १७. ल-नास्ति । १८. रा-नास्ति ॥ १९. फ म म-जयाशीर । २०. फ म-०भिता ।
 म-०विधिश्रिता । २१. रा- फ म-नादेन पूरयामास । म-वाद्येन पूरयामास ।
 २२. म-चाऽपि सक्ता ॥ २३. ल- ल- व अ प्र म-०सपुंगवः । २४. अ प्र रा- फ
 म-राजराट् ॥ २५. म-भुत्वा । २६. रा- फ म-अर्थादि० । म-अर्थादि० ।

- N] रत्नैश् च वि-विधैर् दिव्यैर् महेन्द्र-भवनाऽऽहृतैः ॥४१॥ [N
 त्रैलोक्यम् अमिनिर्-मथ्य रावणो यान्य् उपाऽऽहरत् ।
 N] तैः सर्वैः पूजयामास वानरेन्द्रं वि-भीषणः ॥४२॥ [N
 ततः सुबेल-शैल-स्थं^१ रामं प्र-हरतां वरम् ।
 N] अस्य-अगच्छद् अ-दीनाऽऽत्मा सोऽभि-षिक्तो वि-भीषणः ॥४३॥ [N
 N] वि-मानं सूर्य-सङ्काशम् आ-जहार त्वराऽऽन्वितः ।
 दिव्यम् अत्य-अद्भुताऽऽकारं मनः-काम-गम् अ-व्ययम् ॥४४॥ [N
 २२] मणि-काञ्चन-चित्राऽङ्गं वैडूर्य-मणि-वेदिकम् ।
 N] क्रीडाऽऽगारैः परि-क्षिप्तं तप्त-काञ्चन-भूषणैः^२ ॥४५॥ [२४
 पाण्डुराभिः पताकाभिर् ध्वजैश् च बहुभिर् वृतम्^३ ।
 २३] शोभितं हर्म्य-वृन्दैश् च हेम-कुण्ड-विभूषितम्^४ । [२५
 N] मण्डितं जलजाऽऽकारैः पुण्डरीकैश् च काञ्चनैः ॥४६॥ [N
 N] रुचिरैः किङ्किणी-जालैर् मुक्ता-मणि-गवाऽक्षकम् ।
 २४] हेम-जालैः परि-क्षिप्तं सर्व-तो मधुर-स्वनम् ॥४७॥ [२६
 तन् मेरुशिखराऽऽकारं निर्-मितं विश्व-कर्मणा ।
 २५] बहुभिर् भूषितं चित्रैर् मुक्ता-रजत-शोभितम् ॥४८॥ [२७
 २४उ] दन्त-स्फटिक-चित्राऽङ्गैर् वैडूर्यैश् च वराऽऽसनैः ।

१. म-यद्यदाह० । २. रा२ फ म भ-वर्षपा० ॥ ३. रा२ फ-० लङ्गख्यं ।
 भ-सुबेले संग्राह्य । ४. प्र-नास्ति ॥ ५. रा२ फ म-विमानमादाय महम्महाभ-
 शिखरोपमम् । भ-दिव्यमादाय च महम्महैर्द्विशिखरोपमं । ६. भ-विमानमनुता० ॥
 ७. रा२ फ म-तप्तकाञ्चनवे० । भ-मुक्तामणिबराकितं । ८. अतः परमधिकः पाठः—
 भ-घंटाजालनिनादितं प्रगीतमिव सर्वतः । एवमुक्तस्तु रामेण राक्षसेन्द्रो
 विभीषणः ॥ विमानं सूर्यसंकाशमालुहाय त्वराऽऽन्वितः । ततः काञ्चनचि-
 त्राङ्गं वैडूर्यमणिवेदिकम् ॥ ९. रा२-कृटाकारप० । फ-कृटागारप० । म-कृटा-
 गमप० । म-कृटागारैः प० । १०. रा२ फ म-सर्वतो मधुरस्वरं ॥ ११. रा२ फ-
 समंताद्भवमासितं । म-समंतात्परिशोभितम् । भ-ध्वजैश् विविधैरुष्णा । १२. भ-
 हर्म्यकंठैश् । १३. भ-हेमपादा० । १४. रा२ फ म-नास्ति । १५. रा२ फ म-शोभितं ।
 १६. प्र रा२ फ म-० जलवाका० । १७. म-नास्ति ॥ १८. फ-० शकैः । म-
 ० गणाधितैः ॥ १९. म-नास्ति । २०. रा फ म-घंटाजालप्रणादितं प्रगीतमिव
 सर्वतः ॥ २१. म-तं ॥ २२. भ-वृहद्विभूषितं हर्म्यैर् । २३. भ-० भित्तैः ।
 २४. रा२ फ म-कामगं रुचिरं दिव्यं मनोऽभिप्रेतमप्ययं ॥ २५. प्र रा२ फ-
 वंताका० । म-घातुस्फटि० ॥ २६. रा२ ल२ ल२ च म प्र-० र्षस्य वरा० । म-
 ० र्षपरमासनैः ।

- N] महाऽर्हाऽऽस्तरणोपेतम् उप-पन्नं महा-धनैः ॥४९॥[२८
 उप-स्थितम् अन्-आधृष्यं तद् विमानं मनो-जवम् ।
 २६] ततो' नि-वेद्य' रामाय तस्थौ तत्र वि-भीषणः ॥५०॥[२९
 तत् पुष्प-कं काम-गमं वि-मानम्'
 उप-स्थितं' प्रेक्ष्य हि दिव्य-रूपम्' ।
 रामः प्र-हृष्टः सह लक्ष्मणेन
 N] पुरा यथा वृत्र-वधे शत-क्रतुः ॥५१॥[३०
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे' पुष्पकोपस्त्वानं' नाम
 ह्युत्तरशततमः सर्गः ॥ १०२ ॥

[वं-१०६]= [त्र्युत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१२५]

- १पू] उप-स्थितं तु तं दृष्ट्वा वि-मानं' पुष्प-कं ततः' ।
 N] अ-विदूरे' स्थितं रामम्'' इत्य् उवाच वि-भीषणः'' ॥१'' ॥[१
 N] स तु बद्धाऽञ्जलिपुटो वि-नीतो राक्षसेश्वरः'' ।
 १उ] अब्रवीत्'' त्वरयोपेतः किं करोमीऽति राघवम् ॥२'' ॥[२
 तम् अब्रवीन्'' महा-तेजा लक्ष्मणस्योप-भृष्वतः ।
 २] वि-मृश्य'' राघवो वाक्यम् इदं स्नेहोपबृंहितम्'' ॥३ ॥[३
 ३पू] इमे तु कृत-कर्माणः सर्व एव वनौकसः ।'' [४पू
 N] सहैभिर् भवता लङ्का जिता मम नि-वेदिता ॥४ ॥[N

१. भ-नास्ति ॥ २. रा२ फ म-निवेदयित्वा ॥ ३. म-स्युपस्थितं । ४. म-
 तदा तु संग्रेह्य च दि० । भ-०तं भूधरसच्चिकाशं । ५. भ-दृष्ट्वा तदा विस्मयमा-
 जगाम रामः ससौमित्रिरुदारसरबः ॥ ६. व प्र भ-लंकाकाण्डे । रा२ फ-भाभ्युदधिके ।
 ७. प्र म-०कोत्थापनं । भ-विभीषणाभ्युदधिके पु० ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र.भ-
 पुष्पकं पुष्पभूषितं । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-नातिदूरे । १०. रा२-वर्जं-रामः
 प्रस्तुवाच विभीषणम् । ११. भतः परमधिकः पाठः-रा१ ल१ ल२ व-कृतं साधिव-
 स्युवाचैनं रामः सम्यग्विभीषणम् ॥ १२. रा२ फ म-०साधिवः । १३. रा२ फ
 म-उवाच । १४. म-नास्ति ॥ १५. रा२ म-उवाच । १६. रा१ ल१ ल२ व अ
 प्र-वित्पटं । १७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-०हपुरस्कृतं । रा२ फ-०पुंठितं ॥
 १८. रा२ फ म-कृतप्रस्तुपकर्माणो विभीषणवनौकसः । १९. भ-नास्ति ॥

त्यक्त्वा प्राणान् परं शक्त्या तोषितोऽस्मि वि-भीषण ।'

N] एभिः सं-पूजितैः वीरैः पूजितोऽहं त्वया ध्रुवम् ॥५ ॥ [N

ममाऽर्थे ये पराऽऽक्रान्ताश्च चिरं वानर-पुङ्गवाः ।

N] सर्व-शः पूजनीयासु तु ऋक्ष-वानर-संहताः ॥६ ॥ [N

३उ] रत्नैर् अर्थैश्च वि-विधैः सं-पूज्यन्तां वि-भीषण । [४उ

सहाऽमीभिर् जिता लङ्का निर्-जितो राक्षसेश्वरः ॥७ ॥

४] दूरे प्राण-भयं त्यक्त्वा सं-ग्रामेष्व् अभि-वर्तिनः । [५

एवं सु-सम्मताश्च चैव मानाऽर्हा मानितासु त्वया ।

५] भविष्यन्ति कृत-ज्ञेन निर्-वृत्ता हरि-यूथपाः ॥६ ॥ [७

त्यागिनं संग्रहीतारं साऽनुक्रोशं यशस्विनम् ।

६] यतस् त्वाम् अव-गच्छामि ततः सं-बोधयाम्य् अहम् ॥९ ॥ [८

हीनं क्लीब-गुणैः सर्वैर् अरि-हन्तारम् आ-हवे ।

N] सेना भजति राजानम् एतद् भूमि-पतेर् व्रतम् ॥१० ॥ [९

धर्माऽर्थ-विदुषं वीरम् अति-दातारम् आज्ञवम् ।

७] योधा भजन्ति राजानम् एतद् भूमि-पतेर् व्रतम् ॥११ ॥ [N

एवम् उक्तम् तु रामेण वानरांसु तान् वि-भीषणः ।

८] धन-रत्न-प्रदानेन सर्वान् एवाऽभ्य-अपूजयत् ॥१२ ॥ [१०

९पू] ततस् तान् वानरान् दृष्ट्वा धन-रत्नैश्च पूजितान् । [११पू

N] सान्त्वयित्वा यथान्यायम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥१३ ॥ [N

परि-तुष्टोऽस्मि भद्रं ते कृतं साधं महन् मम ।

N] लब्धा सीता हतः शत्रुः कुलम् अत्युद-धृतं च मे ॥१४ ॥ [N

१. अतः परमधिकः पाठः—अ रा२ फ म-रत्नैः समभिपूज्यन्तामपि प्रत्यक्षराश्व ये । यो यदिच्छति यावच्च तत्तदेयं विभीषण ॥ २. म-सुसमर्थाः पराक्रान्ताः सर्वे । ३. रा२ फ-सर्वथा । ४. रा२ फ म-ते रक्ष्याच्च सुतवत्सदा ॥ ५. रा२ फ म-नास्ति । ६. म-० मित्स्वया लंका निर्जिता ॥ ७. अतः परमधिकः पाठः—अ-त इमे कृतकर्माणः सर्व एव वनौकसः । धनरत्नप्रदानैश्च कोदौश्च सफलान्कुरु ॥ ८. म-सम्मनिताश्च ॥ ९. रा२ म-मनस्विनं । म-चित्तैर्द्विषं । १०. रा२ फ म-त्वां प्रब्रवीम्य् ॥ ११. म-ह्यपि गुणैः । १२. म-० ते श्रुतम् । १३. रा२ फ म-नास्ति ॥ १४. रा२ ल२ ल२ व म प्र-भूतं धर्माधिबिदुषं । १५. म-नास्ति ॥ १६. रा२ फ म-ववर्ष रत्नवर्षेण वर्षेण मयवानिच ॥ १७. फ म-पुञ्जितान् । १८. रा२ फ म-रामः संपूर्णमानसः । १९. रा२ ल२ म-० न्याय्यं । म-इदं वाक्यं । २०. म-अत आरभ्य-२०-वाक्ष्येण वाचञ्जाति ॥ २१. फ-वर्जं—परितुष्टो । २२. रा२-मभ्यु० ।

- अ-शून्या मे दिशः सर्वा भवद्भिर् देव-विक्रमैः ।
 N] नास्त्य् अ-देयं हि मे किञ्चिद् देव-राज्यम् अपि ध्रुवम् ॥१५॥ [N
 अनु-जानामि वः सर्वान् यथेष्टं गम्यताम् इति ।
 N] तेनैव सेतुना तीर्त्वा मकराऽऽलयम् अ-व्ययम् ॥१६॥ [N
 सु-ग्रीवस् तु मया सार्धं वि-मानेन गमिष्यति ।
 N] साऽमात्यो युव-राजश् च यथा मुख्याश् च वानराः ॥१७॥ [N
 इत्य् उक्तास् ते महा-काया वानराः क्लृप्त-रूपिणः ।
 N] प्र-दक्षिणम् अवर्तन्त^१ दृष्ट्वा रामं स-लक्ष्मणम् ॥१८॥ [N
 सु-ग्रीवम् अङ्ग-दं चैव राजानं चैव वि-भीषणम् ।
 N] प्र-गम्य च शिरोभिस् ते^२ प्र-ययुर् हरि-यूथपाः ॥१९॥ [N
 यथोत्-साहं यथा-प्रीति यथाऽऽगतम् अरि-दमाः ।
 N] के-चिद् रवान्^३ वि-मुञ्चन्तः सिंह-नादांश् च पुष्कलान् ॥२०॥ [N
 ९३] आ-रुरोह तदा रामस् तद् वि-मानं मनो-जवम् । [१११
 अङ्केनाऽऽदार्य^४ वैदेहीं लज्जमानानां यशस्विनीम् ।
 १०] लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वि-क्रान्तेन धनुष्-मता ॥^५ २१॥ [१२
 अब्रवीच् च विमान-स्थः काकुत्स्थः सर्व-वानरान् ।
 ११] सु-ग्रीवं च महा-वीर्यं राक्षसं च वि-भीषणम् ॥^६ २२॥ [१३
 N] सर्वेषां वः प्र-भावेन दुर्-आत्मा रावणो हतः ।^७ [N
 मित्र-कार्यं कृतम् इदं भवद्भिर् वानरर्षभाः ।^८
 १२] अनु-ज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुम्^९ अर्हथ^{१०} ॥^{११} २३॥ [१४
 यत् तु कार्यं वयस्येन स्निग्धेन च हितेन च ।
 १३] कृतं सु-ग्रीव तत् सर्वं भवता धर्म-चारिणा ।^{१२}
 १४पू] किष्किन्धां गच्छ सु-ग्रीव स्व-राज्यम् अनु-पालय ॥^{१३} २४॥ [१५

१. फ म-वर्ज-तु । अ-ते । २. ल१-तु ॥ ३. म-अकुर्वन्त ॥ ४. प्र रा२
 फ-नास्ति । ५. रा२ फ-तान् । म-तं । ६. म-कलर० । प्र-केचिद्वाचा ॥ ७. रा२
 फ म-विमानमभिपूज्य च । ८. रा२ फ-भंके चादाय । रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
 ० नारुह्य । ९. रा२ फ म-अथं नारायणो यथा । १०. रा२ फ म-अथासुरोह तं
 राजा सुग्रीवः सह मंत्रिभिः ॥ ११. रा२ फ म-लक्ष्मणश्च महाधन्वी युवराजो ग-
 दस्तथा । सुग्रीवानुमता वे च विद्वांसो हरियूथपाः ॥ १२. रा२ फ म-नक्षत्राजो
 गवाक्षश्च सुवेणश्च हरीश्वरः । १३. रा२ फ म-नास्ति । १४. म-प्रतिगच्छथ ।
 १५. म-अत नारम्य २०-शश्लोकस्य पूर्वार्धं यावन्नास्ति ॥

- अब्रवीद् च विमान-स्थो राघवो राक्षसेश्वरम् ।
 N] वि-भीषणम् अमित्र-घ्नम् इदं वचनम् अर्थ-वत् ॥२५॥ [N
 मित्र-कार्यं महद् इदं भवता पुष्कलं कृतम् ।
 N] स्व-पक्षं पृष्ठ-तः कृत्वा धर्मम् आ-लम्ब्य केवलम् ॥२६॥ [N
 लङ्काम् आ-वस भद्रं ते मया दत्तां वि-भीषण ।
 N] वि-भीषण महा-बाहो कुल-धर्म-भृतां वर ॥२७॥ [N
 स्व-राज्यं ते मया दत्तं लङ्कायां राक्षसेश्वर ।
 १५] न त्व् आ-धर्षयितुं शक्ताः सेन्द्रा अपि सुराऽसुराः ॥२८॥ [१६
 अयोध्याम् अभि-गच्छामि राज-धानीम् अहं पितुः ।
 १६] अभ्यनु-ज्ञातुम् इच्छामि सर्वांश् चाऽऽमन्त्रयामि वः ॥२९॥ [१७
 एवम् उक्तास् तु रामेण हरीऽन्द्रा हरयस् तथा ।
 १७] ऊचुः प्राऽञ्जलयः सर्वे राक्षसश् च वि-भीषणः ॥३०॥ [१८
 १८] अयोध्याम् अभि-गच्छामः सर्वान् नयतु नो भवान् ।
 N] ऊजिता वि-चरिष्यामो वनान्य उप-वनानि च ॥३१॥ [१९
 १९] दृष्ट्वा तवाऽभि-षेकं च कौसल्याम् अभि-वाद्य च । [२०] पू
 N] दृष्ट्वा भरत-शत्रुघ्नौ सु-मित्रां कैकेयीं तथा ॥३२॥ [N
 N] अयोध्यां नगरीं दृष्ट्वा रम्योद्यानवनाऽन्तराम् ।
 १९] न चिराद् आ-गमिष्यामः स्व-गृहान् रघु-सत्तम ॥३३॥ [२०] उ
 एवम् उक्तस् तु धर्माऽऽत्मा वानरैः स-विभीषणैः ।
 २०] अब्रवीद् वानरान् रामः स-सुग्रीवविभीषणान् ॥३४॥ [२१
 प्रियात् प्रिय-तरं लब्धम् अद्य यद् आ-गमिष्यथ ।

१. अ-नास्ति । २. रा२ फ म-नास्ति ॥ ३. रा२ फ म अ-त्वां च० ।
 ४. रा२ फ म-दिवौकसः ॥ ५. रा२ फ म-प्रतिवास्यामि । ६. रा२ फ म-पितुर्मम ।
 ७. रा१ ल२ ल२ च अ प्र अ-सर्वानाम० ॥ ८. रा२ फ म अ-उत्सव । ९. रा२ फ
 म-स राजा राघवानुजः । १०. अ-अत आरम्य ३३-शशोकं यावत्नास्ति । ११. रा२
 फ म-उवाच रामं प्रथतः प्रसृतं हेतुमद्बचः ॥ १२. रा२ फ म-अयोध्यां नगरीं
 गंतुमिच्छामि सहितस्त्वया । १३. रा२ फ म-नास्ति ॥ १४. अ-तवाभिषेकमिच्छामि
 वृद्ं हृदयकाक्षितं । कौसल्यामभिवाद्याहं सुमित्रां कैकेयीं तथा । १५. रा२ फ म-
 भविष्याम्यात्मनोऽनृणः ॥ १६. अ-नानोद्या० । १७. रा फ म-पुनरेष्याम्यनुज्ञातो
 भवता यदि मन्वसे ॥ १८. रा फ म-रामस्तेन महात्मना । १९. रा२ फ म-
 वन्व मीतिमात्रामस्तस्य मरुत्याभिजातया ॥ २०. अ-मया यदि ग० ।

- २१] सर्वैर् भवद्भिः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः ॥३५॥ [२२
 क्षिप्रम् आ-रूह सु-ग्रीव वि-मानं सह वानरैः ।
 २२] त्वम् अप्य आ-रूह साऽमात्यो राक्षसेन्द्र वि-भीषण ॥३६॥ [२३
 आ-रूरोह ततो राजा सु-ग्रीवः सह मन्त्रिभिः । [२४
 २३] अथाऽऽजगमुस् तथा हृष्टाः सर्वे ते हरि-यूथपाः ॥३७॥ [N
 ततो वि-भीषणो राजा वि-धाय नगरे विधिम् ।
 N] आ-मन्त्र्य मातरं धी-मान् सं-दिश्य च सुहृज्-जनम् ॥३८॥ [N
 वि-मानं पुष्प-कं श्री-मांशं चतुभिः सत्त्विः सह ।
 N] धर्माऽर्थ-कुशलैर् वीरैर् आ-रूरोह यथा-विधि ॥३९॥ [N
 तेष्व आ-रूढेषु सर्वेषु कौबेरं यानम् उत्-तमम् ।
 २४] राघवेणाऽभ्यनु-ज्ञातम् उत्-पपात् ततो नमः ॥४०॥ [२५
 स्व-गमेन वि-मानेन काम-गेन च भास-वता ।
 २५] सुहृद्-वृतस् तथा हृष्टो ययौ रामः कुबेर-वत् ॥४१॥ [२६
 स तु पवन-पथं गते वि-माने

दशरथ-वंश-विवर्धनः प्रतीऽतः ।

क्षिति-तलम् अव-लोकयन् प्र-हृष्टो

N] नगर-शतैर् उप-शोभितं सम्-ऋद्धैः ॥४२॥ [N

हृत्पार्श्वे रामायणे युद्ध-काण्डे पुष्पकाऽऽरोहणं नाम

श्रुत्तरक्षानतमः सर्गः ॥ १०३ ॥

१. रा२ फ म-उवाच चैनं काकुत्स्थः प्रियं मे राक्षसेश्वर । यशमेवं गतो
 विद्वन्कार्यनिश्चयतत्त्ववित् ॥ २. रा२ फ म-क्षिप्रमारोहतु भवान्सामात्यः सपुरःसरः ।
 पुरे प्रतिविधिं कृत्वा कर्तव्यमिति चेति च ॥ ३. भ-स ततो पुष्पकं दिव्यं सुग्रीवः
 सह वानरैः । ४. भ-नास्ति । ५. रा२ फ म-नास्ति ॥ ६ म-संदिदेश ॥
 ७. रा२ फ म-शूरैः । ८. रा२ फ-०रोहाय पुष्पकं । ९. भ-भारूरोह मुदा युक्तः
 सामात्यश्च विभीषणः ॥ १०. रा२ फ म-सुखासीनेषु सर्वशः । ११. रा२ फ म-
 विमानं विषयुत्पत्त ॥ १२. रा२ फ म-लेचरेण । १३. रा२ फ म-विराजता ।
 १४. रा२ फ-सुग्रीतश्च प्रहृष्टश्च । १५. रा२ फ म-वर्ज-बभौ ॥ १६. म-
 ०धविमानमाली । १७. रा२ फ म-०विभूषणः । १८. रा१ अ भ-प्रहृष्टैः ॥ म भ-
 वर्ज-ससृद्धं ॥ १९. व प्र भ-लंकाकाण्डे । रा२ फ म-भाभ्युदधिके । २०. ल-
 पुष्पकविमानं । रा२-०कावरोहणो ॥

[वं-१०८]= [चतुरुत्तरशततमः सर्गः]= [दा-१२६]

अनु-ज्ञातं^१ तु रामेण^१ तद् वि-मानं मनो-जवम् ।

१] उत-पपात महा-मेघः^१ श्वसनेनोद्-धतो^१ यथा ॥१ ॥ [१

N] देशान् बहु-विधान् पश्यंल् लङ्कायां बहु-पादपान् ।^१

पातयित्वा ततश् चक्षुः सर्व-तो रघु-नन्दनः ।^१ [N

२] अब्रवीन् मैथिलीं सीतां रामः शशिनिभाऽऽननाम् ॥२ ॥ [२

कौलासशिखराऽऽकारे त्रिकूट-शिखरे स्थिताम् ।

३] पश्यं लङ्कां तु वैदेहि निर्-मितां विश्व-कर्मणा ॥३ ॥ [३

एतद् आ-योधनं पश्यं मांस-शोणित-कर्मम् ।

४] हरीणां राक्षसानां च सीते विशसनं महत् ॥४ ॥ [४

N] अत्राऽसौ रावणो दग्धः पूर्व-दग्धः शरैर् मम ।^{१०}

कुम्भ-कर्णोऽत्र^{११} नि-हतः^{११} प्र-हस्तश्^{११} च निशा-चरः^{११} ॥५ ॥ [६ पू

५] इन्द्र-जिच् चाऽत्र मायावी हतः सौमित्रिणा बली ।^{११} [८ पू

तव हेतोर् विशालाऽक्षि नि-कुम्भश्^{११} च नि-पातितः^{११} ॥६ ॥ [N

६] विरूपाक्षश् च दुर्-धर्षो महापार्श्व-महोदरौ ।^{११}

अ-कम्पनश् च नि-हतो धूम्राऽक्षश् च महा-बलः ॥७ ॥ [९

७] विद्युज्-जिह्वश् च सं-पातिर् देवाऽन्तक-नराऽन्तकौ^{११} । [१०

८पू] अन्ये च बहवः शूरा राक्षसेन्द्रपदाऽनुगाः ॥८ ॥ [N

एष लब्ध-वरः सीते प्र-माथी राक्षसाऽधिपः ।^{१०}

१. रा२ फ म-राघवेणाभ्यनुज्ञातं । २. म-महावेगः श्वसनेन हतो ॥ ३. टि-हतोऽग्रे श्लोकार्धं द्रुटितमिव स्यात् । ४. रा२ फ म-नास्ति । ५. रा२ फ म-चंद्रनि० ॥ ६. रा२ फ म-अवेक्ष्य लंकां ॥ ७. रा२ फ म-घोरं । ८. रा२ फ-नैऋतानां । ९. रा२ फ म-पश्य विनाशनं ॥ १०. म-नास्ति । ११. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०णश्च नि० । म-०णो विनि० । १२. रा२ फ म-महाकायो महाबलः ॥ १३. रा फ म-अत्रेन्द्रजिन्महावीर्यो लक्ष्मणेन हतो रणे । १४. रा फ-विरूपाक्षश्च राक्षसः । म-वर्ज-कुम्भकर्णश्च पातितः । १५. म-अत आरभ्य १४-श्लोकस्य पूर्वार्धं वाच-नास्ति । १६. रा२ फ-महापार्श्वः सुदुर्धर्षस्तथैव च महोदरः । अतः परमधिकः पाठः-म-अतिक्रायश्च तेजस्वी देवांतकनरांतकौ । १७. रा२ फ-धूम्राको निहतोऽत्रैव निकुम्भश्च वरानने ॥ १८. म-मकराक्षश्च दुर्जयः । १९. रा२ फ-अंकपनश्च निहतो बहवोऽन्ये च नैऋताः । २०. रा२ फ-पश्यकोपप्रभृतयश्चात्रैव शतशो हताः ।

- ११] तव हेतोर् विशालाऽक्षि रावणो^१ नि-हतो मया^२ ॥९ ॥ [५
 अत्राऽऽवां मेघ-नादेन बद्धौ मैथिलि मायया ।
 ९] निर्-आशा वानराश् चैव स-सुग्रीवविभीषणाः ॥१०^३ ॥ [N
 तारा-पित्रा च सम्प्रोक्तो^४ हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 N] जीवनीम् आ-नयस्वेति रामस्य प्रिय-काम्यया ॥११^५ ॥ [N
 पद्म-गान्धिश् (^६न्धि) च सूक्ष्मा (^७स्मा) च सूक्ष्म-पत्रा (^८त्रा) तथैव च ।
 N] महौषधीः (^९धी) कपि-श्रेष्ठ राजपुत्रे (^{१०}त्र-ह) पु काक्षिताः (^{११}ताम्) १२^१ ॥ [N
 १०पू] रुरुदुर् वानराः सर्वे रामे नि-धनम् आ-गते^२ ।
 N] कथं पारं^३ गमिष्यामस् तं विना पार्श्वे^४ शिऽऽत्मजम् ॥१३ ॥ [N
 १०उ] वैनतेयो मुहूर्ताच्च च वि-मुच्यं शर-बन्धनात् ।
 N] परि-प्वज्य प्र-यातोऽभूत् सुर-लोकं महा-यशाः ॥१४ ॥ [N
 अत्र मन्दोदरी नाम करुणं पर्य-अदेवयत् ।
 १२] पत्नी राक्षस-राजस्य रावणस्य दुर्-आत्मनः ।
 N] स-पत्नीनां सहस्रेण साऽग्रेण परि-चारिता^१ ॥१५ ॥ [१५पू
 अत्राऽयं लक्ष्मणो वीरः शक्त्या परमया^२ तथा^३ ।
 N] अ-मोघया रावणेन भृशं वक्षसि ताडितः ॥१६^४ ॥ [N
 पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा मां विषण्ण-मुखं तदा^५ ।
 N] सु-षेणो वानर-श्रेष्ठः प्रेषयामास वानरम् ॥१७ ॥ [N
 हनू-मन्तं महा-वीर्यम् ओषध्य-अर्थं महा-जवम् ।
 N] जम्बू-द्वीपम् अति-क्रम्य वि-शल्याम् आऽनयत् कपिः ॥१८ ॥ [N
 चन्द्रस्य च^१ गिरेः पादे सा च जाता महौषधी ।
 N] ताम् आऽनयन् महा-चाहुर जीवयामास लक्ष्मणम् ॥१९^२ ॥ [N
 एष^३ सं-दृश्यते देवि^४ सम्-उद्रः सरितां पतिः^५ ।

१. रा. फ म-राक्षसाः क्रूरबुद्धयः ॥ २. रा. फ-अत आरभ्य १४-
 श्लोकं यावन्नास्ति । ३. ल. ल. ब अ प्र-संदिष्टो । ४. भ-नास्ति ॥ ५. टि.-
 मध्यपत्रलोपः कर्मधारयसमासः द्र. ॥ ६. भ-मधि सृष्ट्युमुपागते । ७. भ-वयं ।
 ८. भ-विदार्ये शरबन्धनं ॥ ९. रा. फ-नास्ति । म-अत आरभ्य २०-श्लोक-
 पूर्वार्धं यावन्नास्ति । १०. रा. प-पतिता भुवि ॥ ११. रा. अ-०या तदा । भ-
 ०मभीमया । १२. रा. फ-नास्ति । १३. भ-तथा । १४. भ-हि ॥ १५. रा. फ-
 वर्ज-दृश्यते चैव वैदेहि । १६. रा. ल. ब अ प्र-गतिः ।

- १३] पूर्व-जो' ज्ञातिर्' अस्माकं येन साह्यं महत् कृतम् ॥२०॥ [N
एतत् तु दृश्यते तीरं सु-वेलेस्य वराऽऽनने ।
- १४] सु-वेलेऽयं महा-शैलः सुखं यत्रोषिता वयम् ॥२१॥ [N
लङ्कां प्रत्यर्थि-भूतोऽसौ दृश्यते काल-पर्वतः ।
N] यत्र सागरम् उत्-तीर्थं तां रात्रिम् उषिता वयम् ॥२२॥ [N
एष सेतुर् मया बद्धः सागरे मकराऽऽलये ।
- १५] तव हेतोर् विशालाऽक्षि नल-सेतुर् इति स्मृतः ॥२३॥ [१७
यावत् स्थास्यन्ति गिरयो यावत् स्थास्यन्ति सागराः ।
- १६] तावत् सेतुर् अयं स्थाता यावच्च पृथिवी ध्रुवम् ॥२४॥ [N
नलेन वि-हितः सेतुस् त्वद्-अर्थं वै समा-हितः ।
N] एष देवि मनुष्येषु कीर्ति-भूतो भविष्यति ॥२५॥ [N
दश-योजन-विस्तीर्णं शत-योजनम् आ-यतम् (१तः) ।
N] सागरेऽत्र वि(नि)-बद्धोऽयं नलेन सु-महाऽऽत्मना ॥२६॥ [N
पश्य सागरम् अ-क्षोभ्यं वैदेहि वरुणाऽऽलयम् । [१८पू
- १७] अ-पारम् इव गर्जन्तं शङ्ख-शुक्ति-समाकुलम् ॥२७॥ [N
आकाश-सदृशं पश्य चलं तिमि-समाकुलम् ।
N] जलं वैदेहि राजन्तं यादो-गण-निषेवितम् ॥२८॥ [१८
सु-रसां राक्षसी चाऽत्र दूतस्य किल मैथिलि ।
- १८] विघ्नं हनु-मंतश् चक्रे क्रम-तः किल मारुतेः ॥२९॥ [N
ताम् एव हरि-शार्दूलः सं-क्षिप्याऽऽत्मानम् आत्मना ।

१. अ-पूर्वज्ञातिभिर् । २. रा, फ म-कृतं मम ॥ ३. अ-पृष्ठं सु० । रा
फ-देवि तीरे नदनदीपतेः । ४. म-नास्ति । ५. रा, फ-लंकाप्रत्यग्रिभू० ।
६. अतः परमधिकः पाठः— रा फ-वर्जं—एष संदृश्यते देवि समुद्रः सरितां
पतिः । ७. रा, फ म-रजनीम् । ८. रा, फ म-सलिलार्णवे । अ-सलिलकरे ।
९. अ-कीर्तिरेवा । १०. रा, अ म-०ति भ्रुतः । अ-भविष्यति । ११. म-नलसेतु-
रिति ख्यातो । १२. अ-नास्ति ॥ १३. फ म-च । १४. रा -वर्जं—देवम० । १५. म-
कथाभूतो अ० । रा, फ-नैतद्व्ययः करिष्यति । १६. अ-वर्जं—०रोऽत्र० । १७. म-
पश्य सागरमक्षोभ्यं धर्षितं नलसेतुना । देववैत्यमनुष्येषु नैतद्व्ययः करिष्यति । रा,
फ-नास्ति । १८. रा, फ म-वर्जं—शंखमीनस० ॥ १९. ल१ ल२ अ-नास्ति ।
रा, फ म-जलमाकाशसदृशं तिमिमित्यसमाचितं । २०. रा, अ-पारमिष्व गर्जन्तं
यादो० । म म अ-नास्ति ॥ २१. अ-सिंहिका राहुमाता च दू० । फ-०सा
चागमयऽत्र दू० । अ-०सा नागमाता च तव दूतस्य । रा, ०सा त्वागमचात्र दू० ।
२२. म-नास्ति ॥ २३. म-पश्य वैदेहि शार्दूलं ।

- N] वञ्चयामास मेधावी काम-रूपी मनो-जवः ॥३०॥ [N
 हिरण्य-नाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं पश्य मैथिलि ।
 १९] विश्रमाऽर्थं हनु-मतो मित्रासागरम् उत्थि(द्-स्थि)तम् ॥३१॥ [१९
 एतद् वेला-वनं देवि तमाल-वन-शोभितम् ।
 २०] हिन्ताल-ताल-गहनं रक्त-माल-समाकुलम् ॥३२॥ [N
 एष तीरे सम्-उद्रस्य नि-वासो मम जानकि । [N
 २१] यत्र राक्षस-राजोऽयम् आ-जगाम वि-भीषणः ॥३३॥ [२३
 अत्राऽस्मि शयितो देवि कुशाऽऽस्तीर्णे मही-तले ।
 २२] दर्शनाऽर्थे सम्-उद्रस्य त्रि-नात्रं नर-रूपिणः ॥३४॥ [N
 दुर्-धरश् चाऽपि शैलोऽयं महामेघौघ-सन्निभः ।
 २३] महेन्द्रस्य गिरेः पादौ यत्र क्रान्तं हनु-मता ॥३५॥ [N
 एषा सा दृश्यते सीते किष्किन्धा चित्र-कानना ।
 २४] सुग्रीव-नगरी रम्या यत्र वाली हतो मया ॥३६॥ [२४
 एतन् माल्य-वतः शृङ्गं किष्किन्धा-धारिं भास्वरम् ।
 २५] चत्वारो वार्षिका मासा यत्र देव्युपिता मया ॥३७॥ [N
 त्वया विना विशालाऽक्षि दुःखं यत्र धृतं मया ।
 २६] नि-हत्य वालिनं वीरं सु-ग्रीवम् अभ्य-अपेचयम् ॥३८॥ [N
 N] मयाऽनुज-द्वितीयेन क्षिप्तः कालस् त्वया विना ।
 एषोऽत्र दृश्यते देवि स-विद्यद् इव तोय-दः ।

१. भ-नास्ति ॥ २. रा, फ म-अत्रैव च सुरशौचः सुनाभो नाम शैलराट् ।
 ३. रा, फ म-समुद्रादुत्थितोऽभवत् ॥ ४. भ-स्कंधावारो यशस्विनि ॥ ५. फ रा, फ
 म भ-०नार्थं । ६. रा, फ म-महाजलदसः । ७. म भ-मलयस्य । ८. म-वतः ।
 ९. मतः परमधिकः पाठः—रा, फ भ-एष विष्यो महाशैलो नदीनदशतान्वितः ॥
 १०. रा, महान् । ११. मतः परमधिकः पाठः—रा, वैदेहि वानरैद्रस्य शुद्धां-
 तमधिरोहय । विमानं तं समाह्वय सभाजय सखीरिमाः ॥ ध्रुत्वा भर्तुर्बचः
 सीता राममेवान्वमोदयत् । त्वमाज्ञापय राजेंद्र वानरैद्रस्य योषितः ।
 यथा नयति साकेतं वानरीर्मम कारणात् ॥ राघवेणाभ्यनुज्ञातः सुग्रीवो
 वानरेश्वरः । सर्वाः समारोपयत वानरीस्तु स्वलंकृताः ॥ १२. रा, फ म-
 ०न्धोपरि । १३. रा फ-देवि वृता । १४. प्र-नास्ति ॥ १५. रा, ल, ल, ब भ
 प्र-भितं । म-कृतं । १६. प्र-वानरं । १७. रा, फ भ-वीरं । १८. रा फ-
 नमिषिष्य च ॥ १९. टि-इत उपरि श्लोकार्धव्योतः स्यात् ! । भ-नास्ति । २०. रा,
 ल, ल, ब भ भ-वीश्यते सुमहान्सीते ।

- २७] ऋष्य-मूको गिरि-वरः सुग्रीवभवनाऽङ्कितः^१ ॥३९॥ [३९
 अत्राऽहं वानरेन्द्रेण सु-ग्रीवेण समा-गतः^१ ।
- २८] समयश् च^१ कृतः सीते^१ वधाऽर्थं वालिनो^१ मया^१ ॥४०॥ [४०
 एषा सा दृश्यते पम्पा नलिनी चित्र-कानना^१ ।
- २९] त्वया वि-हीनो यत्राऽहम् उन्-मादेन^१ प्र-धर्षितः^१ ॥४१॥ [४१
 पम्पा-तीरे^१ मया दृष्टा शवरी धर्म-चारिणी ।
- ३०] अत्र^१ योजन-बाहुश् च कवन्धो नि-हतो मया ॥^१४२॥ [४२
 एष देशः स यत्राऽऽस्ते गृध्र-राजो महा-चलः ।^१ [N
- ३१] जटायुस् तव^१ स त्राता^१ रावणेन नि-पातितः ॥^१४३॥ [४३उ
 दृश्यतेऽसौ जन-स्थाने श्री-मान् सीते वनस्पतिः । [N
- ३२] यत्र युद्धं महद् भूतं तव हेतोर् विलासिनि ।४४^१ [४३उ
 खरश् च नि-हतः संख्ये दूषणस् त्रि-शिरास्^१ तथा^१ । [४४पू
- ३३] रक्षसां च सहस्राणि हतानि च चतुर्-दश ।
 N] अन्ये च बहवो^१ वीरा^१ निर्-अस्ता वै निशा-चराः ॥४५^१ [N
 एषा च पर्ण-शाला सा दृश्यते जनकाऽऽत्मजे ।^१
- ३४] यतस् त्वं राक्षसेन्द्रेण रावणेन^१ हता छलात्^१ ॥४६॥ [४५

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-दृश्यते धातुभिर्बुतः । भ-धातुभिर्बहुभिर्बुतः ।
 २. रा२ फ म-महात्मना । ३. फ म-चाप्युपगतः । ४. रा२ फ म-०नः कपेः ॥
 ५. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-प्रत्युवाच ततः सीता रामं
 दशरथात्मजम् । स्वामिन्सुग्रीवरमणीं द्रष्टुमिच्छामि राघव ॥ तथा
 सहैव यास्यामि त्वयोध्यां नगरीं प्रमो । विहस्य रामः सुग्रीवं प्रत्युवाच
 कपीश्वरम् ॥ सखे त्वद् गृहिणीं तारां द्रष्टुमिच्छति जानकी । तथा
 सहैव याहि त्वमयोध्यां नगरीं मम ॥ राघवाङ्गां स्वशिरसा निधायाथा-
 ब्रवीद्वचः । यद्रोचते बहुमतं स्वामिने चास्तु तत्तथा ॥ आनाययामास स
 तदा तारां तां राघवाङ्गया । आरोप्य पुष्पके तां तु जानकीमभ्यवाद्यत् ॥
 पुनराह ततो सीतां रामो राजीवलोचनः ॥ ६. भ-०कांचना । ७. प्र-
 प्रमादेन प्र० । भ-तद्बहुविद्बवान् ॥ ८. रा२ फ म भ-अस्यास्तीरे । ९. रा१ ल१
 ल२ ब अ-यत्र० । १०. रा२ फ म-कवन्धो राक्षसश्चापि दाहणो नि० ॥ ११. रा२
 फ म-नास्ति । १२. भ-ते परित्राता । १३. रा२ फ म-युयुधे राक्षसेन्द्रेण स्वदर्थं
 यत्र गृध्रराट् ॥ १४. रा२ फ म-नास्ति ॥ १५. रा२ फ म-च महाचलः ।
 १६. अ प्र भ-०वः शूरा । १७. रा२ फ म-चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणां ।
 त्रिशिराश्च महावीर्यो यत्र बाणैरजिह्वगैः ॥ १८. रा२ फ म-पर्णशाला तथैवैषा
 दृश्यते चारुलोचने । १९. रा२ फ म-प्रमथ्यापहता पुरा ॥

- अत्र शूर्प-णखा^१ रौद्री^२ राक्षसी समुपाऽऽगमत्^३ ।
 ३५] यत्राऽस्याः कर्णनासौष्टं छिन्नवान् देवि लक्ष्मणः ॥४७॥[N
 ३६पू] एषा गोदावरी रम्या प्रसन्न-सखिला^४ शुभा^५ ।
 N] एष प्र-स्रवणः शैलो बहु-कन्दर-निर्झरः ॥४८॥[N
 ३६उ] अ-गस्त्यस्याऽऽश्रमश्च^६ चैव दृश्यते^७ कदली-वृतः । [४६उ
 दृश्यते^८ चैव वैदेहि^९ शरभङ्गाऽऽश्रमो महान् ।
 ३७] उपाऽऽयातः सहस्राऽक्षो यत्र शक्रः पुरं-दरः ॥४९॥[४८
 एते ते तापसाऽऽवासा^{१०} दृश्यन्ते तनु-मध्यमे ।
 ३८] अत्रिः कुल-पतिर् अत्र सूर्यवैश्वानरोपमः^{११} ॥५०॥
 अनु-अस्रया त्वया दृष्टा पत्नी तस्य महाऽऽत्मनः । [५०
 N] यस्याः सकाशात् प्राऽऽसं तद् दिव्यं गात्र-विभूषणम् ॥५१॥[N
 ३९पू] अस्मिन् देशे महा-कायो वि-राधो नि-हतो मया ।
 N] असौ सु-तनु शैलेन्द्रश्च चित्र-कूटः प्र-काशते ॥५२॥[५१पू
 एषा मन्दाकिनी पुण्या नदीऽयं विमलोदका । [४९
 ४२] पितुर् निर्-वापणं यत्र मया मूल-फलैः कृतम् ॥५३॥[N
 दृश्यते चैव वैदेहि चित्रकूटशिलोच्चयः^{१२} । [N
 ४१] अत्र मां कैकयी-पुत्रः प्र-सादयितुम् आ-गतः ॥५४॥[५३उ
 पुरो-हितो वसिष्ठश्च वाम-देवश्च कश्यपः^{१३} । [N
 N] नागरश्च जनः सर्वः प्र-सादयितुम् आ-गतः ॥५५॥[५५उ
 ४३पू] एषा सा यमुना रम्या दृश्यते यत्र^{१४} काननम्^{१५} । [५२
 N] दृश्यते ह्य अत्र^{१६} वैदेहि वाल्मीकेर् आ-श्रमो महान् ॥५६॥[N
 ४३उ] भरद्वाजाऽऽश्रमः श्री-मान्^{१७} दृश्यते चैव मैथिलि^{१८} । [५३

१. भ-०खा रौद्रा । २. र. र. फ म-शूर्पणखी रौद्री । ३. र. र. फ म-मासु० ।
 ४. र. र. फ म-यस्याः कर्णौ च नासां च चकृतं भुवि लक्ष्मणः ॥ ४. र. र. फ म-
 नदी पंचवटी प्रति । ५. भ-नास्ति ॥ ६. र. र. नास्ति । ७. अतः परमधिकः पाठः—
 फ म-अगस्त्यश्चातुरपरस्त्वाधमः प्रतिदृश्यते । ८. फ म-वैदेहि दृश्यते चासौ ॥
 ९. र. र. फ म-तापसा देवि । १०. र. र. फ-०नरप्रभः । म-वैश्वानरसमप्रभः ।
 ११. भ-नास्ति । १२. भ-अत्र सीते त्वया दृष्टा तापसी धर्मचारिणी । १३. भ-दृश्यते
 चैव वैदेहि मुनेरत्रेर्महाश्रमः । यस्यासीदंगरागस्ते दक्षः पत्न्याऽनसूयया ॥ १४. र. र.
 ल. ल. व अ र. र-विष्वक्० । १५. फ म-नास्ति । १६. प्र-नास्ति ॥ १७. भ-
 काण्डपः । १८. प्र फ म-नास्ति ॥ १९. भ-चित्रकानना ॥ २०. फ म-एष ।
 २१. भ-नास्ति ॥ २२. फ म-शेष प्रयागमभितः शिवः ।

इयं च दृश्यते सीते गङ्गा त्रि-पथ-गा नदी ॥५७॥[५४पृ
४४] शृङ्गवेर-पुरं रम्यं गुहो यत्र सखा मम । [५५उ

N] द्वितीयां यत्र रात्रिं वै सु-मन्त्रेण सहाऽवसम् ॥५८॥[N

• इङ्गदी-मूलम् एतच् च दृश्यते तनु-मध्यमे ।

४५] एकरात्रोषिता यत्र तीर्त्वा भागीरथीं वयम् ॥५९॥[N

एषा सा दृश्यते सीते सरयूर् यूष-मालिनी ।

N] नाना-तरु-लताऽऽकीर्णा सम्प्रपुष्पित-पादपा ॥६०॥[५६

एषा सा दृश्यते सीते राज-धानी पितुर् मम ।

४६] अयोध्यां कुरु वैदेहि प्र-णामं पुनर् आ-गता । [५७

N] जनन्यो मे स्थिता यत्र पौराश् च वश-वर्तिनः ॥६१॥[N

ततस् ते वानराः सर्वे राक्षसाः स-विभीषणाः ।

४७] उत्-पत्योत्-पत्य सं-दृष्टासं तां पुरीं ददृशुस् तदा ॥६२॥[५८

ततस् तु तां पाण्डुर-हर्म्य-मालिनीं

विशाल-रथ्याऽऽपणगोपुरैर् वृताम् ।

पुरीम् अपश्यन् प्रुव-गाः स-राक्षसाः

N] पुरन्दरस्येव यथाऽमरावतीम् ॥६३॥ [५९

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे रामाऽऽख्यापिको नाम

चतुरत्तरशततमः सर्गः ॥ १०४ ॥

१. फ म-दृश्यते देवि गंगेया नदी त्रिपथगा शुभा । अतः परमधिकश्र
पाठः—यमुना च महाभागा सात्रिधयं च तदुत्तमम् ॥ २. फ म भ-
चैव । ३. फ म-गुह्य भवनं शुभं । ४. रा२-तां रात्रिं । ५. फ म-वर्ज-
सौमित्रेण । ६. प्र-वथाव० । ७. भ-नास्ति ॥ ८. फ म-नास्ति ॥ ९. रा१ ल१ ल२
रा२ फ-यूयमा० । १०. व भ-नास्ति ॥ ११ फ म-नास्ति ॥ १२. फ म-दृष्टुस्तां
पुरीं शुभकाननां ॥ १३. रा२-पांडर० । १४. फ म-वर्ज-—०ध्यां गजवाजिमिद ।
फ-०गोपुरायुतां । १५. फ म-अयोध्यां दृष्टुः द्वयंगमाः । १६. फ म भ-
पुरीं महेंद्रस्य यथाऽमरावतीं ॥ १७. प्र-लंकाकाण्डे रा० । रा१ ल१ ल२ व भ-
जाम्युदधिके रामप्रासिद । भ-लंकाकाण्डे अयोध्याप्रत्यागमनं ॥

[वं-१०६] = [पञ्चोत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१२७]

- अथैवं कथयन् एव सीतायै रघु-नन्दनः । [N]
- १] भरद्वाजस्य सम्प्राऽऽपद् आ-श्रमं स महा-मुनेः ॥१११॥
- २पू] पूर्णे चतुर्-दशे वर्षे पञ्चम्यां भरताऽऽग्रजः । [१
- N] फाल्गुनस्य सिते पक्षे राघवः पुनर् आ-गतः । [N
- २उ] भरद्वाजम् उपाऽऽगम्य प्र-णम्योवाच राघवः ॥२॥ [२पू
- ३पू] श्रुतं भग-वता किं-स्विन् मत्-प्रजानाम् अन्-आमयम् । [N
- N] शृणोषि कच्-चिद् भग-वन् सु-भिक्षं वि-षये मम ।
- ३उ] कच्-चिच् च भरतो युक्तो जीवन्त्य् अपि च मातरः ॥३॥ [२उ
- एवम् उक्तो भरद्वाजो राघवं प्रत्य-अभाषत ।
- ४] शृणु वत्स यथा-तत्त्वं भरतस्य वि-चेष्टितम् ॥४॥ [३
- जटिलो^{१०} मल-दिग्धाऽङ्गो^{१०} भरतस् त्वाम् उद्-ईक्षते^{११} ।
- ५] पादुके ते^{१२} पुरस्-कृत्य सर्वत्र कुशलं गृहे ॥५॥ [४
- ६पू] यत्^{१३} पुरा चीर-वसनं त्वां^{१४} दृष्ट्वा वन-वासिनम्^{१५} ।
- N] स्त्री-तृतीयं च्युतं राज्याद् अभि-षेकाच् च केवलात् ॥६॥ [५
- पदातिनम् अ-पेताऽर्थं पितुर् वचन-कारिणम्^{१६} ।
- N] सर्वान्^{१७} भोगान् परि-त्यज्य^{१८} स्वर्ग-च्युतम् इवाऽमरम् ॥७॥ [६
- ६उ] कारुण्यम्^{१९} अभवद् भूयो ममेह^{२०} समितिं-जय ।
- N] कैकेय्या बाधितं^{२१} वीऽऽक्ष्य वन्यमूलफलाऽऽशिनम्^{२२} ॥८॥ [७
- तत् सम्प्रति समृद्धाऽर्थं सम्-इद्धम् इव पावकम् ।
- ७] सम्-ईक्ष्य^{२३} विजिताऽरिं^{२४} त्वां मम प्रीतिर् अन्-उत्तमा ॥९॥ [८

१. फ म-नास्ति ॥ २. म-पंचदश्यां रघुत्तमः । भ-०म्यां लक्ष्मणाग्रजः ।
 ३. फ-वर्ज-नास्ति । ४. फ म-भरद्वाजाश्रमं प्रेक्ष्य वन्दे नियतो मुनि ॥ ५. रा२-
 किंचिन् । भ-कश्चित् । ६. फ-सकृतो विधिवत्तेन भरद्वाजमथाब्रवीत् । म-नास्ति ।
 ७. फ-वर्ज-कश्चिद् । ८. भ-नास्ति । ९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-कश्चिच्
 भरतो राज्ये ॥ १०. फ म-मलपंकजटाधारी । ११. फ म-अवेक्षते । १२. रा१
 ल१ ल२ व अ प्र रा२ भ-स ॥ १३. फ म-त्वां । १४. फ म-
 महारण्यनिवा० ॥ १५. फ-०कारकं । १६. फ म-सर्वभोगैः परित्यक्तं । भ-
 सर्वभोगान्परित्यज्य ॥ १७. रा१-०वद् भूयो मुमोह । फ-बभूवाकारणं राज्यं भवतः ।
 म-बभूव कारणं पूर्वं मत्सैहि । १८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-याचितं । म-वासितं ।
 भ-यापितं । १९. फ म-वर्ज-वने मूल० ॥ २०. रा-सांप्रतं । २१. फ म-निहता० ॥

- तव सर्वं सुखं दुःखं विदितं मम राघव । [९
 ८] यत् त्वया वि-मलं प्राऽऽप्तं जन-स्थानं महद् यशः ॥१०॥
 ब्राह्मणाऽर्थे नि-युक्तेन रक्षता सर्व-तापसान् । [१०
 ९] मारीच-दर्शनं चैव सीतार्या हरणं तथा ॥११॥ [११उ
 कबन्ध-दर्शनं चैव पम्पाया दर्शनं तथा ।
 १०] सु-प्रीवेण च सख्यं च यत्र वाली हतस् त्वया ॥१२॥ [१२
 मार्गणं चाऽपि वैदेह्याः कर्म वाताऽऽत्मजस्य च ।
 ११] विदितायां च सीतायां नल-सेतुर् यथा कृतः ॥१३॥ [१३
 यथा च दीपिता लङ्का प्र-हृष्टैर् हरि-यूथपैः । [१४पू
 १२] यथा च नि-हते तस्मिन् रावणे लोक-कण्ठके ॥१४॥ [१४पू
 विभीषणाऽभिवेकं च सत्-कारं रावणस्य च । [N
 १३] समा-गमश् च त्रि-दर्शैर् यथा दत्तो वरश् च तैः ॥१५॥ [१५उ
 अहम् अप्य् एष ते राम ददामि वरम् ईप्सितम् ।
 १४] वसाऽर्धं प्रति-गृह्येह श्वश् चाऽयोध्यां गमिष्यसि ॥१६॥ [१७
 तस्य तच् छिरसा वाक्यं प्रति-गृह्य च राघवः ।
 १५] बाढम् इत्य् एव सं-हृष्ट इमं वरम् अयाचत ॥१७॥ [१८
 अ-काले फलिता वृक्षाः सर्व-तश् च मधु-च्युतः ।
 १६] भवन्तु भग-वन् नित्यं वानराणां वरो मम ॥१८॥ [१९

१. रा२-तत्सर्वं सु० । फ म-सर्वं च सुखं दुःखं ते । म-सर्वं हि सु० ॥
 २. प्र-नास्ति । ३. म-यज्ञस्ते विपुलं प्राप्तं । म-०या विपुलं प्राप्तं ।
 ४. म-०स्थानवधाकृतं । म-०ने वधाघनाः । ५. फ-नास्ति ॥ ६. म-०र्थेन युक्तस्य
 निम्नतः सर्वराक्षसान् । अतः परमधिकः पाठः—म-रावणेन हृता सीता बभूवेयम-
 निन्दिता । ७. रा२ ल२ ब अ प्र-०चेर्द० । ल२ रा२-०ची द० । म-०चघर्षणं । ८. म-
 सीताप० । म-सीतार्थं तद्वने तदा ॥ ९. ल२ ल२ ब-नास्ति । १०. प्र-०वेणापि । फ-
 ०ण तथा । ११. फ म-स च वालिवधस् । म-यथा वा० ॥ १२. प्र-चैव । १३. म-वैदे-
 ह्यां । १४. प्र-नास्ति ॥ १५. फ म भ-देवकं० ॥ १६. म-०कश्च सत्कारो । १७. प्र
 म-नास्ति । १८. म-सर्वैर्वतो वरश्च ते । म-तथा दत्तवराश्च ते ॥ १९. फ-
 ददामि तेऽहमप्येष वरं सख्यपराक्रम । म-प्रददामि तेऽहमपि वरं सख्यपराक्रम ।
 म-अहमप्येष ते राम द० । २०. रा२-त्वत्सकाशां प्र० । ल२ ल२ ब अ प्र रा२-
 तत्सार्धं प्र० । फ म-अर्धं च प्रतिगृह्णीष्व ॥ २१. म-सु । २२. ल२-वारात् ।
 २३. म-तत्सर्वैर्मिदं ॥ २४. प्र-पर्वताश्च म० । फ म-सर्वे चापि मधुच्युताः ।
 २५. म-कृते । २६. फ म भ-भवन्तु मार्गे भगवन्तयोध्यां प्रतिगच्छतः ॥

निष्-फलाः सन्तु स-फला अ-पुष्पाः^१ पुष्प-शोभिताः^२ ।

१७] शुष्काश् चैव स-पत्राश् च^३ स्रवन्तु मधु चोत्-तमम्^४ ॥१९॥ [२१

रामेणोद्-ईरितं^५ श्रुत्वा भरद्वाजो महा-तपाः ।

१८] एवम् अस्त्व् इति चोवाच वरस् ते भुवि दुर्-लभः ॥२०॥ [N

मत्-प्रसादाद् रघु-श्रेष्ठ भविष्यति न सं-शयः ।

१९] वरं लब्ध्वा तु सु-प्रीतो निशां तां सुखम् आऽवसत् ॥२१॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^६ भरद्वाजाऽऽश्रम-निवासो^७ नाम

पञ्चोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०५ ॥

[वं-१०६] = [षडुत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१२८]

२०पू] अर्थं रात्र्यां व्य्-अतीतायां सूर्यस्योद्-अयनं प्रति । [N

N] अयोध्यां स्वां पुरीं दृष्ट्वा चिन्तयामास राघवः ॥^{१०}१॥ [१पू

N] काल-तत्त्व-प्रभाव-ज्ञो^{११} भ्रातरं भरतं प्रति ।

२०उ] चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेषु न्य्-अपातयत् ॥२॥ [N

प्रिय-कामं हितं^{१२} रामस् ततस् त्वरित-विक्रमम्^{१३} । [N

२१] मति-मन्तं हनू-मन्तम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥३॥ [१उ

एहि मत्-प्रहितो याहि त्वम् अयोध्यां वने-चर ।^{१४} [N

२२] कुशलं भरतं ब्रूहि राज-पुत्रं यशस्विनम् ।^{१५} [N

जानीहि कुशलं कच-चिद्^{१६} इक्ष्वाकु-कुल-मन्दिरे ॥४॥ [२

२३] मृङ्गबेर-पुरं प्राऽऽप्ये^{१७} गुहं गहन-चारिणम्^{१८} ।

ब्रूया निषादाऽधिपतिं कौशल्यं^{१९} वचनान् मम ॥५॥ [३

१. फ-इपुष्पाः पुष्पशालिनः । म-०प्यशालिनः । ल१ प्र भ-०भिनः ।

२. फ म-स्युः स्र० । भ-ते स्रवेयुश्च मधूत्तमं ॥ ३. फ भ-०णोदाहृतं ॥ ४. फ-
वरदानाद् । ५. म-नास्ति ॥ ६. व प्र भ-लंकाकाण्डे । फ म-भाभ्युदयिके । ७. रा१

ल१ ल२ व अ प्र रा२-०द्वाजसमागमो । फ-भाभ्युदयिके भरद्वाजाश्रमगमनं ।

म-०भ्रमदर्शनो ॥ ८. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-तस्यां निशि । ९. भ-प्रभातायां ।

१०. भ-नास्ति ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०अथविभावज्ञो । म-कालतत्त्ववि० ।

भ-०अथविभागज्ञो ॥ १२. रा२ फ-प्रियं । १३. म-०क्रमः ॥ १४. रा२ फ-अयोध्यां

त्वरितो गच्छ त्वरितं वनगोचर । म-अयोध्यां त्वरितो गच्छ त्वमितो वनगोचर ।

१५. रा२ फ म-नास्ति । १६. भ-वर्ज-किंचिद् ॥ १७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-

रम्यं । १८. रा२ फ-०नगोचरं । म-गगनगोचरम् । १९. रा१ ल१ ल२ व अ प्र

भ-कुषाकं ॥

- २४] श्रुत्वा हि मां कुशलिनं स्वस्ति-मन्तं^१ गत-ज्वरम्^१ ।
भविष्यति गुहः प्रीतः स ममाऽऽत्म-समः सखा ॥६ ॥ [४
२५] पश्यं हि त्वम्^५ अयोध्यायाः प्र-वृत्तिं भरतस्य च । [५पू
वेदयिष्यति ते प्रीतो वाच्यश् च भरतस् त्वया ॥७ ॥
२६] कुशली^६ सर्वसिद्धाऽर्थः स-भार्यः सह-लक्ष्मणः । [६
सह राक्षस-राजेन हरीणाम् ईश्वरेण च ॥८ ॥ [११उ
२७] जित्वा शत्रु-गणं रामः प्राऽऽप्य चाऽन्-उत्तमं यशः ।
उपाऽऽयातः^७ समृद्धाऽर्थो राघवः^७ स महा-बलः ॥६ ॥ [१३
२८] हरणं चाऽपि^८ वैदेह्या रावणेन बलीयसा ।
सुग्रीव-समवायं च वालिनश् च रणे बधम् ॥१० ॥ [७
२९] सीतायां^९ मार्गणं^९ चैव यथा चाऽधि-गता^९ त्वया ।
लङ्घयित्वा महा-वेगम्^९ आपगा-पतिम्^९ अ-व्ययम्^९ ॥११ ॥ [८
३०] उपाऽयनं सम-उद्रस्यं^९ सागरस्य च^९ लङ्घनम्^९ ।
यथा तत्र^९ कृतः^९ सेतू रावणश् च यथा हतः ॥१२ ॥ [९
३१] वर-दानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च ।
वैवस्वत-प्रसादेन^९ पित्रा च^९ मम सं-गमम्^९ ॥१३ ॥ [१०
३२] एतच् छ्रुत्वा समा-चारं^९ भरतो यद् वदेन्^९ मयि^९ ।
तच् च^९ (चाऽऽ)वेदयितव्यं^९ स्यात्^९ समा-गत्य महा-मते^९ ॥१४ ॥ [१२
२३] ज्ञेयाः सर्वे च वृत्ताऽन्ता^९ भरतस्येङ्गितानि च ।

१. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-अरोगं विग० । २. रा२ फ म-पंथानं चाप्य ॥ ३. रा२ फ म-कौशल्यं । ४. रा२ फ-परिपृच्छति रामस्वर्षा पञ्चाद्वाक्यं यथार्थकम् । म-नास्ति ॥ ५. म भ-०याति । ६. म-सह श्रुत्वैर । ७. फ-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-चैव । ९. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-०नोऽरण्यके बधः ॥ १०. रा२ फ म-सीतामन्वेष्टणं । ११. भ-वर्ज-वाधि० । १२. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-महातोयं । १३. भ-०गाधिपतिं तदा ॥ १४. रा२ फ म-च सैन्यत्व । रा१ अ प्र-समृद्धस्य । १५. रा२-विभीमता । फ म-च भीमता । १६. रा२ फ म-च कारितः ॥ १७. रा२ फ म-०सादाच । भ-०र्दं च । १८. रा१ ल१ ल२ ब अ-च मम संगमः । रा२ फ-मम समागमः । म-सह समागमः । भ-मम च संगतिः ॥ १९. रा१ अ प्र-भ-०रं भरतो यद्भवेत् । म-यथावाचं चरेत् न कुतो । २०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-भ-त्वयि । २१. रा२ फ म-तथावे० । २२. रा२ फ म-वर्ज-तु मम चात्र महद्यशः । भ-ते मम प्रति महाद्यशः ॥ २३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-वृत्तगता ।

- सत्त्वेन' मुख-वर्णेन दृष्ट्या चाऽऽभाषितेन च ॥१५॥ [१४
 ३४] सर्व-काम-समृद्धं हि हस्त्य्-अश्व-रथ-सङ्कुलम् ।
 पितृ-पैतामहं राज्यं कस्य नाऽऽवर्तयेन् मनः ॥१६॥ [१५
 ३५] सं-भूत्या भरतः श्री-मान् राज्येनाऽर्थी भवेद् यदि ।
 प्र-शास्तु वसु-धां सर्वा चिराय रघु-नन्दनः ॥१७॥ [१६
 ३६] तस्य बुद्धिं च वि-ज्ञाय व्यव-सायं च वानर ।
 यावन् न दूर-याताः स्म क्षिप्रम् आ-गन्तुम् अर्हसि ॥१८॥ [१७
 ३७] न तस्यैव-विधं चित्तं भूत-पूर्वं कदा-चन ।
 प्र-कृतिर् नीति-शास्त्राणां येनैवं क्रियते मया ॥१९॥ [N
 ३८] कामान् न स नर-व्याघ्रः कृतां सं-स्थाम् अति-क्रमेत् ।
 न स्व-मार्गात् तु वि-चलेद् धर्मो मानुष-विग्रहः ॥२०॥ [1
 ३९] हृदयेनाऽभि-जानामि भरतस्य तु हृद्-गतम् ।
 मन्-निमित्तम् अपि प्राणांस् त्यजेन् नाऽस्त्य् अत्र सं-शयः ॥२१॥ [N
 ४०] न चाऽस्ति सु-कृते^१ दोषः^२ कृते चैव^३ गवेषणे । [N
 ४१] इति प्रतिसमा-दिष्टो हन्-मान् मारुताऽऽत्मजः ॥२२॥ [१८
 अथोत्-पपात वेगेन बल-वान् कपि-कुञ्जरः ।
 N गरुत्-मान् वेग-सम्पन्नो जिघृक्षुर् इव पन्न-गम् ॥२३॥ [१९
 ४१] गङ्गा-यमुनयोः सं-गं नमस्-कृत्य महा-बलः ।
 लङ्घयित्वा त्रि-पथ-गां भुजगेन्द्राऽऽलयां शुभाम् । [२०
 ४२] मानुषेणाऽथ रूपेण शृङ्गचेर-पुरं ययौ ॥२४॥ [१८
 शृङ्गचेर-पुरं प्राऽऽप्य गुहम् आ-साद्य वीर्य-वान् ।
 ४३] वाचा च शुभया हृष्टो हन्-मान् इदम् अब्रवीत् ॥२५॥ [२१

१. भ-ज्ञातेन ॥ २. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-० नार्थे पतेद् । ३. रा१ म-
 पृथिवी । ४. रा१ फ म-भस्त्रिणां ॥ ५. रा१ फ म-० रमायानास्तावत्सु-
 मुपावज ॥ ६. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-छिद्रं । ७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-येनोधी-
 क्रियते नृणां । ८. रा१ फ म-नास्ति ॥ ९. भ-कामं । १०. भ-वर्ज-तां ।
 ११. भ-वर्ज-स मा० ॥ १२. भ-वर्ज-सुहृद् ० ॥ १३. रा१ ल१ ल२ भ-स्वकृतो ।
 ल२ ब-सुकृतो । १४. भ-दोषोऽदोष एव ॥ १५. रा१ फ म-गरुडो । १६. भ-
 नास्ति ॥ १७. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-संगे । रा१ फ म-भीमं । १८. रा१ फ म-
 सन्निपातं महार्णवं । १९. भ-० युषं धारयन् रूपं । २०. रा१ फ म-नास्ति ॥
 २१. म-नास्ति । २२. रा१ फ म-वीरो ॥

- सखा यस् तव काकुत्स्थो रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 ४४] सह-सीतः स-सौमित्रिः स त्वां कौशल्यम् अत्रवीत् ॥२६॥ [२२
 गुहस् तद् वचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा परम-हर्षितः ।
 ४५] हर्ष-गद्गदया वाचा पप्रच्छ गत-सम्भ्रमः ॥२७॥ [N
 क स रामः क वैदेही धृति-मान् क च लक्ष्मणः ।
 ४६] ह्लादितोऽस्मिं त्वयाऽत्य-अर्थं घनौघेनेव मेदिनी ॥२८॥ [N
 ४७] ततस् तु हनू-मांसं तस्य यथा-तथ्यं न्य-अवेदयत् ।
 N] भरद्वाजाऽऽश्रमे रामः स-सीतः सह-लक्ष्मणः ॥२९॥ [N
 ४७उ] स हीऽमां रजनीम् अद्य उषितो वचनान् मुनेः ।
 भरद्वाजाऽभ्यनुज्ञात इहाऽऽगन्ता न संशयः ॥३०॥ [२३
 ४८] एवम् उक्त्वा महा-तेजा हनू-मान् मारुताऽऽत्मजः ।
 अथोत्-पपात वेगेन वेग-वान् अ-विचारयन् ॥३१॥ [२४
 ४९] सोऽपश्यद् राम-तीर्थं च नदीं शालूकिनीं तथा ।
 पौरुषीं गो-मतीं चैव भीमं साल-वनं तथा ॥३२॥ [२५
 ५०] स गत्वा दूरम् अध्वानं महाऽऽत्मा कपि-कुञ्जरः ।
 आ-ससाद् द्रुमान् फुल्लान् नन्दिग्राम-समीपगान् ॥३३॥ [२६
 ५१] क्रोश-मात्रे त्वं अयोध्यायाश्चौर-कृष्णाऽजिनाऽम्बरम् ।
 ददर्श भरतं दीनं कृशम् आश्रम-वासिनम् ॥३४॥ [२८
 ५२] जटिलं मल-दिग्धाऽङ्गं भ्रातृ-व्यसन-कर्षितम् ।

१. रा२ फ म भ-वै । २. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र भ-भ्रवीत्कुसुमं वीरः
 ससीतस्सहलक्ष्मणः ॥ ३. भ-नु । ४. भ-तस्य श्रुत्वा । ५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-
 ईषद्ग० । ६. रा२ फ म-एवमुक्त्वा सुप्रीतः संपरिष्वज्य तं कर्षि। हर्षेण महताविष्टः
 सत्वरः पर्यपृच्छत ॥ ७. रा२ फ-भाह्वा० । ८. रा२ फ-जलौघे० । म-जलौघेन च ।
 ९. म-पर्वतः । १०. रा१-नास्ति ॥ ११. रा२ फ म-स । १२. रा२ फ-०तरुं । म-
 यथासंख्यं ॥ १३. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-उषित्वा । १४. म-नास्ति । १५. रा२ फ
 म-वर्जं—०ज्ञातं द्रक्ष्यस्वद्यैव राषवं ॥ १६. रा२ फ-बलवानवि० । म-बलवान-
 वधारयन् ॥ १७. रा२ फ म-पश्यन्नामस्य तीर्थं । १८. म-साफलिनीं । म-
 शालु० । १९. अ प्र-पारुषीं । रा२ फ म-जाह्वीं । म-पौरुषिं । २०. अतः
 परमधिकः पाठः—रा२ फ-तमसां च व्यतिक्रम्य ययौ धायुस्ततो बली ॥
 २१. म-दीर्घम् । २२. रा२ फ म-०पतः ॥ २३. रा२ फ म-कृतवीराणिनांबरं ।
 २४. प्र-वदते ॥ २५. रा२ फ म-०कर्षितं ।

- N] फलमूलाऽऽशिनं दान्तं तापसं धर्म-चारिणम् ॥३५॥ [३९
समुन्नद्ध-जटाभारं चौर-बल्कल-धारिणम् ।
- N] नि-यतं भाविताऽऽत्मानं देवब्रह्मर्षि-सम्मतम् ॥३६॥ [३०
पादुके तु पुरस्-कृत्य पालयन्तं वसुंधराम् ।
- ५३] चातुर्वर्ण्यस्य लोकस्य त्रातारं सर्व-तो भयात् ॥३७॥ [३६
उप-स्थितम् अमात्यैश्च च शुचिभिश्च पुरो-हितैः ।
- ५४] बल-मुख्यैः सु-युक्तैश्च काषायाऽम्बर-धारिभिः ॥३८॥ [३२
न हि ते राज-पुत्रं तं चौर-कृष्णाऽजिनाऽम्बरम् ।
- ५५] परि-त्यक्तुं व्यव-स्यन्ति पौरा वै पौर-वत्सलम् ॥३९॥ [३३
तं धर्मम् इव धर्म-ज्ञं दहन्तम् इव पावकम् ॥ [३४पू
- ५६] राम-चिन्ता-परिघ्ननं पितृ-दुःख-समाकुलम् ॥४०॥ [N
उपाऽऽगम्यं हनू-मांसं तु भरतं धर्म-चारिणम् । [N
- ५७] अब्रवीत् प्राऽञ्जलिर् वाक्यम् इदं पृवग-सत्तमः ॥४१॥ [३४उ
वसन्तं दण्डकाऽरण्ये यं त्वं चौर-जटा-धरम् ।
- ५८] अनु-शोचसि काकुत्स्थं स त्वां कौशल्यम् अब्रवीत् ॥४२॥ [३५
प्रियम् आ-ख्यामि ते देव शोकं त्यक्ष्यसि दारुणम् ।
- N] अस्मिन् मुहूर्ते रामेण भ्रात्रा ज्येष्ठेन सं-गतः ॥४३॥ [३६
नि-हत्य रावणं रामः प्रति-लभ्य च मैथिलीम् ।
- ५९] उपाऽऽयातः समृद्धाऽर्थः सह मित्रैर् महा-बलैः । [३७
६०पू] लक्ष्मणश्च महा-तेजा वैदेही च यशस्विनी ॥४४॥
- N] सीता समेता रामेण महेन्द्रेण यथा शची । [३८

१. फ-श्रांतं ॥ २. म-जत नारम्य ४१-शश्लोकस्य पूर्वार्धं यावत्कालि ॥
३. भ-० लबाससं ॥ ४. रा. फ-ते पुरस्कृत्य प्रशामंतं । ५. रा. फ-सर्वस्य ॥
६. रा. फ-बहुभिः । ७. रा. फ-भ-० ल्यैश्च यु० । ८. फ-कृपाणवर० ॥ ९. रा. फ-
बर्ज-काषायांबरधारिणं ॥ १०. रा. फ-देहवन्तमिवामरं । ११. जतः परमधिकः पाठः—
म-बर्ज-न हि ते नगरे पौराः सुखानि परिमुञ्जते । १२. रा. फ-० घृतं पितृर्ष्य-
सनकक्षितं । म-० परिक्रान्तं पितृ० ॥ १३. रा. फ-उपगम्य । १४. रा. ल. ल. ब
अ म-इति ह० । रा. फ-हनुमान्पवनात्मजः । म-हनुमान्मास्तात्मजः ॥ १५. रा.-
बर्ज-चौर ज० । १६. रा. ल. ल. ब अ म-कुशलम् ॥ १७. रा. फ-म-
जहि शोकं यु० । १८. रा. फ-मायेन ॥ १९. रा. ल. ल. ब अ म-
पस्विनी ॥

- ६०उ] नन्दिष्यसे महा-बाहो सु-वर्षणेव कर्षकः ॥४५॥[N
 स त्वम् उत्-तिष्ठ भद्रं ते पश्य भ्रातरम् आ-गतम् ।
 ६१] वि-जित्य लोकांस्त्रीन् विष्णुः सहस्राऽक्षम् इवाऽऽगतम् ॥४६॥[N
 एतत् तु दृश्यते दूराद् धर्म्य-युक्तं मनो-जवम् ।
 ६२] तरुणाऽऽदित्य-सङ्काशं वि-मानं राम-वाहनम् ॥४७॥[N
 एवम् उक्तो हनू-मर्ता भरतः कैकयी-सुतः ।
 ६३] उत्-पपाताऽऽसनात् तूर्णं हर्षान् मोहं जगाम च ॥४८॥[३९
 ततो मुहूर्ताद् उत्था(द्-स्था)य प्रत्या-श्वस्य च राघवः ।
 ६४] प्रत्य-उवाच हनू-मन्तं भरतः प्रिय-वादिनम् ॥४९॥[४०
 अशोक-जैः प्रीति-मयैः प्रियं प्राऽऽप्य स-सम्भ्रमम् ।
 ६५] सिषेच कपि-मुख्यस्य गात्रम् एवाऽऽस्तु-विन्दुभिः ॥५०॥[४१
 देवो वा मानुषो वा त्वम् अनु-क्रोशाद् इहाऽऽगतः ।
 ६६] प्रियाऽऽख्यानस्य ते सौम्यं ददामि वद किं प्रियम् ॥५१॥[४२
 गवां शत-सहस्राणि ग्रामाणां च शतानि वै ।
 ६७] स-कुण्डलाः शुभाऽऽचारा भार्या धन्याश्च षोडश ॥५२॥[४३
 दासी-शत-परीवाराः शशि-सौम्याऽऽननाः स्त्रियः ।
 ६८] सर्व-लक्षण-सम्पन्नाः सं-पन्नाः कुल-जातिभिः ॥५३॥[४४
 ६९पू] सु-वर्णस्य सहस्रे द्वे दासीनां च शतं तथा ।
 N] हिरण्य-कोटयो रत्नानि वस्त्राणि वि-विधानि च ।
 ६९उ] यद् वाऽन्यन् मन्यसे सौम्य तच् च सर्वं ददानि ते ॥५४॥[N

१. प्र-निदिश्यसे । भ-नन्दिष्यसि । २. भ-सुवृष्टेनेव । ३. रा, फ म-
 नास्ति ॥ ४. रा, ल, ल, ब अ प्र भ-क्षिप्रम् । ५. रा, फ-निर्जित्य । ६. ब
 म-नास्ति ॥ ७. रा, फ म-नास्ति ॥ ८. रा, फ-दृशुः । ९. रा, फ-वर्ज-
 षपात तदा दृष्टो । १०. म-नास्ति ॥ ११. रा, ल, ल, ब अ प्र भ-भरतो
 भ्रातृवत्सलः । १२. म-उवाच तं ॥ १३. रा, फ म-प्रीतिकरैः । १४. रा, ल, ल, ब
 अ प्र-प्रीतिमावेद्य संभ्रमैः । भ-प्रियमासाद्य संभ्रमैः । १५. रा, ल, ल, ब अ-सखेव ।
 प्र-सख्ये च ॥ १६. रा, फ म-यदि वा यक्षो दृशुः । १७. रा, फ म-ख्यानाद्य
 ते वीर । १८. म-च मनः प्रिः । भ-भुवतः प्रिः ॥ १९. रा, फ म-
 हजं च । म-हस्त्राणां । २०. रा, फ म-नातं वरं । २१. रा, फ-सकु-
 ङ्ढवाः सहस्रवाराः । म-सकुटुम्बाः शुः । २२. रा, फ म-पत्नीशैव हि ॥ २३. फ
 म-नास्ति ॥ २४. भ-नास्ति ॥ २५. रा, म-ददामि ॥ २६. फ म-नास्ति ॥

नि-शम्य रम्यं वचनं हनू-मतः

सु-शोभनं शोक-विनाशनं च ॥ [४५पू

उवाच हृष्टो भरतः पृथु-श्रीर्

N] द्रक्ष्येऽचिरस्याऽऽगतम् आयतेक्षणम् ॥५५॥ [N

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे भरत-विशोकीकरणं नाम

षडुत्तरशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥

[वं-११०]= [सप्तोत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१२६]

यो बहूनि तु वर्षाणि सुखं हित्वा गतो वनम् ।^{१०}

१] तस्याऽद्य प्रीति-जननं श्रुतं रामस्य कीर्तनम् ॥^{११} ॥ [१

२उ] कल्याणी वत गाथेयं लौकिकी प्रति-भाति मे ।

एति जीवन्तम् आ-नन्दो नरं वर्ष-शताद् अपि ॥२ ॥ [२

३] एवम् उक्त्वा महा-बाहुर् भरतः स महा-यशाः ।

४पू] पप्रच्छ तं हनू-मन्तं महाऽऽत्मानं प्लवं-गमम् ॥३ ॥ [N

राघवस्य हरीणां च कथं वृत्तः समा-गमः ।

N] कस्मिन् देशे किम् आ-श्रित्य तन् ममाऽऽचक्ष्व तत्त्व-तः ॥४ ॥ [६

४उ] यच्च सं-श्रुतवान् अस्मि वि-ग्रहं रावणं प्रति ।

चारेण सम्प्र-युक्तेन कृतोद्योगं रणं प्रति ॥५ ॥ [N

१. रा२ फ म-काम्यं । २-रा२ फ म-तदा स शोकापनुदं सुखावहं । ३. रा२ फ-तुष्टो । म-पूर्वं । ४. रा२ फ म-कपिप्रियं । ५. रा२ फ म-चिरस्य द्रक्ष्याम्यहम् । ६. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-०ताक्षं ॥ ७. प्र भ-लंकाकांडे । म-भान्युदयिके । ८. रा२ फ-भरतहनुमत्समागमो ॥ ९. म-हि । १०. रा२ फ म-वर्जं-बहूनामपि वर्षाणामिदं श्रुतिरसायनं । ११. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-श्रुत्तम्यहं प्रीतिकरं । १२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-मम नाथस्य कीर्तनम् । भ-यन्नाथस्याद्य दर्शनं । १३. अतः परमधिकः पाठः-भ-अद्य श्रुतिप्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् ॥ १४. फ-वर्जं-तव । १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र रा२-लौकिका ॥ १६. प्र रा२ भ-वर्जं-एति जी० । म-पुनर्जीवन्तमात्मानं न च । १७. रा२ फ म-महातेजा । १८. रा२ फ म-वर्जं-च म० । भ-सुम० । १९. रा२ फ-हरीश्वरं । म-यतः स्वयं ॥ २०. रा२ फ म-रामस्य च । २१. रा२ फ म-आसीत् । २२. रा१ ल१ ल२ व-बाहुर्य । २३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-पृच्छतः ॥ २४. भ-यद्यपि क्षु० । २५. रा१ ल१ ल२ व अ-सुप्र० । २६. भ-०द्योगो । २७. प्र-नास्ति ॥

- ५] त्वयि मे प्रत्य-अयः सौम्य' यस त्वं' रामाद् उपाऽऽगतः ।
 N] कथं कृताऽर्थः स श्री-मान् राघवः पुनर् आ-गतः ॥६ ॥ [N
 स पृष्ठा राज-पुत्रेण वि-मृश्य' कपि-कुञ्जरः' ।
 ६] आ-चक्षे ततः' सर्वं रामस्य चरितं महत् ॥७ ॥ [४
 यथा प्र-व्रजितो रामो मातुर् दत्ते वरे तव' ।
 ७] यथा च पुत्र-शोकेन राजा दश-रथो मृतः ॥८ ॥ [५
 यथा दूतैस् त्वम् आ-नीतस् तूर्णं राज-गृहात् प्र-भो ।
 ८] त्वयाऽयोध्यां' प्र-विष्टेन यथा राज्यं च नेप्सितम् ॥९ ॥ [६
 चित्र-कूटं गिरिं गत्वा राज्येनाऽमित्र-कर्षणः' ।
 ९] नि-मन्त्रितस् त्वया भ्राता धर्मम् आ-चरता सता ॥१० ॥ [७
 स्थितेन वचने राज्ञो न' च ते वचनं कृतम्' ।
 १०] तत्-पादुके त्वम् आ-दाय यथा च पुनर् आ-गतः ॥११ ॥ [८
 सर्वम् एतन् महा-बाहो यथा-चद् विदितं तव' ।
 ११] त्वयि प्रति-प्रयाते' तु' यद् वृत्तं' तन् नि-बोध मे ॥१२ ॥ [९
 १२पू] अप-याते त्वयि तदा राघवः' सह-लक्ष्मणः' ।
 N] परि-घ्नन् अरण्यं तु तद् वनं सम्-अपघत ॥१३ ॥ [१०
 N] तद्' धस्ति-चरितं' वीर सिंह-व्याघ्र-मृगाऽऽयुतम् ।
 १२उ] निर्-जनं व्याल-सम्पन्नं' प्राऽविशद् गहनं' वनम् ॥१४ ॥ [११
 तेषां पुरस्-ताद् बल-वान् गच्छतां गहने वने ।'
 १३] राक्षसः' सु-महावीर्यो' वि-राधः प्रत्य-अदृश्यत ॥१५ ॥ [१२
 तं नि-हत्य महा-कायम् ऊर्ध्व-पाश(१द)म्' अवाङ्-मुखम्' ।

१. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-सात कथं । भ-सात यस्वं । २. प्र भ-नास्ति ॥
 ३. रा, ल१ ल२ व अ प्र भ-वृत्त्यां समुपवेशितः । म-पृष्ठा स कथयति मां ।
 ४. रा१ फ म-वर्ज—तदा । ५. रा१ फ म-वने ॥ ६. रा१ फ म-मात्रे दत्तौ वरौ
 च तौ । ७. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-हतः ॥ ८. रा१ फ म-अयोध्यायां ॥ ९. रा१-
 ०र्षितः । फ-०कर्षणा ॥ १०. रा१ फ म-यथा राज्यं च नेप्सितं । भ-न ते तेन वचः
 कृतं ॥ ११. म-वेत्ति तत्रतः । १२. रा१ फ-प्रयाते तु तदा ॥ १३. रा, ल, ल२
 व अ म-कृतं ॥ १४. फ म-समुद्भिर्मृगाद्विजः । १५. म-परिगम्बमरणं स
 तत्सर्वं समपघत । भ-नास्ति ॥ १६. म-स हस्ति० । १७. फ म-०संकीर्णं ॥
 १८. म-वृद्धके ॥ १९. रा१-नास्ति । २०. रा, फ म-नर्दमानो महानादान् ॥
 २१. रा१ भ-वर्ज—ऊर्ध्वकेशं । म-ऊर्ध्वकायं । २२. रा१ फ म-महाबलं ।

- १४] अवटे प्राऽक्षिपद् रामो नदन्तम् इव कुञ्जरम् ॥१६॥ [१३
तत् कृत्वा दुष्-करं कर्म भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
- १५] सायाऽन्हे शर-भङ्गस्य सम्प्राऽऽप्तौ रम्यम् आ-श्रमम् ॥१७॥ [१४
शर-भङ्गे दिवं याते रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
- १६] तांस् तापसान् अर्चयित्वा जन-स्थानम् उपाऽऽगतः ॥१८॥ [१५
अगस्त्यम् अभि-वाद्याऽथ परमर्षिम् अरि-दमः ।
- १७] ततः पञ्च-वटीं यातो सीतया सह राघवः ॥१९॥ [१६
ततः शूर्प-णखा नाम भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ । [१६
- १८] आत्म-प्रदान-लोभेन न्य-अमन्त्रयत राक्षसी ॥२०॥ [१७
सु-स्मितौ ताव उभौ कृत्वा ताम् अधर्षयतां तदा ।
- १९] कर्णनासाऽपहारेण वि-कृतां विकृताऽऽननाम् ॥२१॥ [१८
खरं भ्रातरम् आ-साद्य कथयामास राघवौ । [१८
- २०] चतुर्दश-सहस्राणि जन-स्थान-निवासिनाम् ।
- २१] हतानि रक्षसां तत्र हतौ च खर-दूषणौ ॥२२॥ [१८
एकेन सह सं-गम्य रणे रामेण राघव ।
अह्वश चतुर्थ-भागेन निः-शेषा रक्षसाः कृताः ॥ [१९
- [N] महा-बला महा-वीर्यास् तापसानां भयं-कराः ॥२३॥ [२०] पू
- २१] शूर्प-णखा च सा गत्वा रावणं लोक-रावणम् ।
वधस् तेषां समा-ख्यातः सीता चाऽऽप्रतिमा भुवि ॥२४॥ [N
- २२] श्रुत्वा तद् अ-प्रियं घोरं रक्षस् त्रैलोक्य-रावणम् ।
मारीचम् अगमच् छीघ्रं मदनेन समा-हतः ॥२५॥ [N
- २३] कथं सीताम् अहं रामात् प्राऽऽभुयां सुहृदां वर ।

१. रा. फ म-संप्राक्षिपेतामवटे नदन्तमिव कुञ्जरं ॥ २. म-दुष्करं । ३. रा. फ-रम्यमाश्रममागतौ । म-शुभमाश्रममागतौ । ४. अ-नास्ति ॥ ५. भ-प्राप्ते । ६. रा. तापसांस्तु पुरस्कृत्य । म-स्तां पुरस्कृत्य । ७. रा. म भ-गमत् । ८. अ फ-नास्ति ॥ ९. प्र-०टे । १०. अ रा. फ म-नास्ति ॥ ११. रा. फ-णखा । १२. रा. फ-राक्षसी घोरदर्शना । १३. अ-नास्ति । १४. रा. फ-कामरागाभि-संतसा लक्ष्मणेन विरूपिता । १५. म-नास्ति ॥ १६. भ-अबोधयतां । १७. रा. फ म-नास्ति ॥ १८. भ-राघवौतौन्यवेदयत् । १९. रा. फ म-राममासाद्य नष्टानि खरश्च निहतोऽप्रतः ॥ २०. ल. ल. हताः । २१. रा. फ म भ-नास्ति ॥ २२. भ-शूर्पणख्या तदा गत्वा रावणे लोकरावणे । २३. रा. फ म-अत आर-य ३-वास्तोके वाच्येति ॥

- त्वयि सं-भावना मेऽस्ति सर्व-कार्येषु राक्षस ॥२६॥ [N
 २४] स त्वम् अद्यैव गच्छस्व मृग-रूपी भवाऽग्र-तः ।
 सीतायाः काञ्चनो भूत्वा रूप्य-बिन्दु-चितश चर ॥२७॥ [N
 २५] लोभिता सा त्वया व्य-अक्तं रामं वक्ष्यति भामिनी ।
 अहोऽद्भुतम् इदं रूपं मृगस्य भुवि दुर्-लभम् ॥२८॥ [२४
 २६] प्राऽऽभुयाम् अपि चर्माऽस्य चित्र-रूपं मनो-हरम् ।
 सीतायास् तु वचः श्रुत्वा रामस् त्वाम् अभि-यास्यति ॥२९॥ [N
 २७] ततोऽप-वाहिते रामे लक्ष्मणे चाऽप-वाहिते ।
 २८पू] सुखं सीतां हरिष्यामि एवं प्रति-कृतं भवेत् ॥३०॥ [N
 ततो रावण-मारीचौ वि-मानम् इव तं रथम् ।
 N] समा-रुह्य गतौ शीघ्रं यत्र रामः स-लक्ष्मणः ॥३१॥ [N
 N] आ-साद्य दण्डकाऽरण्यं रामाऽऽश्रम-पदं महत् ।
 २८उ] ददर्श सह-मारीचो रावणो राक्षसेश्वरः ॥३२॥ [N
 अव-तीर्य रथात् तस्मात् तप्त-काञ्चन-भूषणात् ।
 N] हस्ते गृहीत्वा मारीचं रावणो वाक्यम् अब्रवीत् ॥३३॥ [N
 एतद् रामाऽऽश्रम-पदं दृश्यते कदली-वृत्तम् ।
 N] क्रियतां तत् स-शीघ्रं यद्-अर्थं वयम् आ-गताः ॥३४॥ [N
 स रावण-वचः श्रुत्वा मारीचो राक्षसेश्वरः ।
 N] मृगो भूत्वाऽऽश्रमे चैव रामस्य वि-चचार ह ॥३५॥ [N
 रुक्म-बिन्दु-शतैश् चित्रैः प्रवाल-मणि-भूषितैः ।
 युक्ता-जाल-परिच्छन्नः सर्व-भूत-मनो-हरः ।
 N] सर्वदूर्य-मर्यैः शृङ्गैश् चतुर्भिर् हेम-भूषितैः ॥३६॥ [N
 स रामं पर्ण-शालायाम् उप-विष्टं महा-रथम् ।
 N] मृगो जगाम सौवर्णः सर्व-गात्राणि दर्शयन् ॥३७॥ [N

१. भ-मनोरमम् । २. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-स्वाभिभविष्यति ॥ ३. रा२ फ म-रामाश्रमपदं प्रति । ४. भ-नास्ति ॥ ५. रा२ फ म-वर्ज-नास्ति । ६. रा१ ल१ ल२ ब प्र-रावणस्य वचः । ७. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ म-वर्ज-बलशब्दापि रामस्य मारीचस्तु तदाकरोत् । ८. ल१ ल२ ब-रामस्य स्वाश्रमे रक्षो मृगरूपी चचार ह । ९. भ-अत आरभ्य ४६-श्लोकं यावन्नास्ति । १०. रा१ अ प्र फ-उपतिष्ठन् । ११. रा१ फ-महाबलं । १२. रा२ फ-मृगराजः स ॥

- तं मृगं काञ्चनं दृष्ट्वा दिव्यं मृगम् इवाऽम्बरे ।
 N] उवाच राघवं सीता स्मितपूर्वाऽभिभाषिणी^१ ॥३८॥ [N
 इमं मणि-विचित्राऽङ्गं पश्य हेम-मगं मृगम् ।
 N] त्वचा सनाथा(?थां) माम् अस्य^२ कुरु शीघ्रं महा-भुज ॥३९॥ [N
 स^३ सीताया^४ वचः श्रुत्वा रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 उवाच संहृष्ट-मनाः सौमित्रिम् अथ राघवः ।
 N] पश्य लक्ष्मण वैदेह्या मृग-त्वचि गता स्पृहा ॥४०॥ [N
 अ-ग्रमत्तेन ते भाव्यं राज-पुत्र्यां नृपाऽऽत्मज^५ ।
 N] यावत् पृषतम् एकेन सायकेन नि-हन्म्य^६ अहम् ॥४१॥ [N
 तेन मर्मणि निर्-भिन्नः शरेणाऽप्रतिमेन सः ।
 N] हा लक्ष्मणेति वि-क्रुश्य जहौ रूपं मृगस्य^७ तत् ॥४२॥ [N
 आतं स्वरं तु तं^८ भर्तुर् वि-ज्ञाय सदृशं वने ।
 N] उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् ॥४३॥ [N
 स सीतां प्रत्य्-उवाचाऽथ केनाऽप्य् एतद् उदा-हृतम् ।
 एवम् उक्त्वा लक्ष्मणेन सीता शोक-परायणा^९ ।
 N] परि-देवमाना^{१०} रूक्षां वाचम्^{११} अश्रावयत्^{१२} तदा ॥४४॥ [N
 एवम् उक्तस तु सौमित्रिः सीतया परुषं^{१३} वचः ।
 N] पिधाय कर्णौ दुःखाऽऽर्तो मैथिलीं पुनर् अब्रवीत् ॥४५॥ [N
 यास्यामि यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वराऽऽनने ।
 N] रक्षन्तु त्वां विशालाऽक्षि सम्-अग्रा वन-देवताः ॥४६॥ [N
 २९पू] अप- नीते^{१४} तदा रामे लक्ष्मणे च महा-बले ।^{१५}
 एतद् अन्तरम् आ-साद्य दश-ग्रीवः प्रताप-वान् ।^{१६}
 N] परिव्राजक-रूपेण^{१७} वैदेहीं ताम् उपाऽगमत् ॥४७॥ [N
 ताम् आ-ससादाऽति-बलो भर्त्रा वि-रहितां वने ।^{१८}

१. म-०षणं ॥ २. रा_२ फ-वर्जं—त्वगासनस्थां मां त्वस्य ॥ ३. म-
 सीतायाश्च ॥ ४. म-परंतप । ५. म-हिरण्मयम् ॥ ६. रा_२ म-वर्जं—तु तस्य ॥
 ७. रा_२-वर्जं—तद् ॥ ८. म-भर्तृप० । ९. रा_२ फ म-परिदेवयमाना तं रूक्षम् ।
 १०. ल_२ अ-भाभा० ॥ ११. ल_२ ल -सीतायाः परमं ॥ १२. अ-वृते तेन । १३. रा_२
 फ म-मास्ति । १४. म-अत आरभ्य ४९-श्लोकपूर्वार्धं यावच्चास्ति । १५. म-
 ०कवेचेन ॥ १६. म-तामासाद्य स बलेन आतृभ्यां रहितां वने ।

- N] रोहिणीं शशिना हीनां दिवि घोर इव ग्रहः ॥४८॥ [N
 N] स पापः साधु-रूपेण तृणैः कूप इवाऽऽवृत्तः ।
 २९३] आ-दाय रावणः सीताम् उत्-पपात ततो नभः ॥४९॥ [N
 रोरुद्यमानाम् अ-सकृद् रामरामेति-वादिनीम् ।
 ३०] लक्ष्मणेति च क्रोशन्तीं गृध्र-राजो ददश ताम् ॥५०॥ [N
 पितुस् ते स सखि-त्वं च पालयन् गृध्र-राट् तदा ।
 ३१] सहायम् अकरोत् तस्या देव्याः स सु-महाबलः ।
 ३२पू] अ-भयं च स दत्त्वाऽस्या युयुधे तेन रक्षसा ॥५१॥ [N
 ततः पर्वत-सङ्काशस् तीक्ष्ण-तुण्डः खगोत्तमः ।
 N] वनस्पति-गतः श्री-मान् व्या-जहार शुभां गिरम् ॥५२॥ [N
 जटाऽऽयुर् नाम नाम्नाऽहं पक्षि-राजो महा-चलः ।
 N] इत्य एवम् उक्त्वा दुद्राव पतगेन्द्रो दशाऽऽननम् ॥५३॥ [N
 स सम्प्र-हारस् तुमुलस् तयोस तस्मिन् महाऽऽहवे ।
 N] बभूव वातोद्भूतयोर् मेघयोर् गगने यथा ॥५४॥ [N
 ३२उ] युद्धं तु सु-महत् कृत्वा परि-श्रान्तो बभूव ह ।
 उच्च-सन्तं समा-लक्ष्य रावणो लोक-रावणः ।
 ३३] त्वरमाणो दश-ग्रीवश् छित्त्वा पक्षौ जटाऽऽयुषः ॥५५॥ [N
 स छिन्न-पक्षः सहसा रावणेन दुर्-आत्मना ।
 N] नि-पपात तदा गृध्रो जटाऽऽयुः क्षीण-जीवितः ॥५६॥ [N
 गृध्र-राजं तु तं हत्वा दश-ग्रीवो महा-चलः ।
 N] जगामाऽऽकाशम् आ-दाय वैदेहीं राक्षसेश्वरः ॥५७॥ [२८
 वृक्ष-गुल्मेषु धावन्तीम् अ-नाथां नाथम् इच्छतीम् ।
 ३४] जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीम् इव ॥५८॥ [२७उ
 ३५पू] सा हेम-वर्णा ललना नीलाऽङ्गेनाऽथ रक्षसा ।^१

१. अ प्र रा-साधुवेणेन । २. रा, क म-अंकेनादाय वैदेहीं रथमारो-
 पयत्तदा ॥ ३. रा, क म-नास्ति ॥ ४. प्र-नास्ति ॥ ५. भ-नास्ति ॥ ६. म-
 महाबले ॥ ७. भ-दत्त्वा । ८. भ-तद्वयं तं । ९. भ-लोककंटकः । १०. रा, क म-
 नास्ति ॥ ११. भ-नास्ति ॥ १२. रा, क म-नास्ति ॥ १३. भ-ततस्तां नभहेमाभां
 स्थितां पर्वतमूर्धनि ।

- हियमाणा ह्य अ-पश्यन्ती कंचिन् नाथं सु-मध्यमा ।^१ [N
 N] ददर्श गिरि-शृङ्ग-स्थान् पञ्च वानर-पुङ्गवान् ॥५९॥ [२९पृ
 तेषां मध्ये विशालाऽक्षी कौशेयं कनक-प्रभम् ।
 N] उत्तरीयं वराऽऽरोहा शुभान्य् आ-भरणानि च ॥६०॥ [N
 वि-सृज्य सा वि-चुक्रोश रामं च प्र-शशंस ह ।
 N] नेत्राभ्यां वारि मुञ्चन्ती पश्यन्ती च वसुं-धराम् ॥६१॥ [N
 पिङ्गाऽक्षास् ते विशालाऽक्षा नेत्रैर् अ-निमिषैर् अपि ।
 N] वि-क्रोशन्तीं तदा सीतां ददृशुर् वानरर्षभाः ॥६२॥ [२९उ
 स तु पम्पाम् अति-क्रम्य लङ्काम् अभि-मुखं पुरीम् ।
 N] जगाम रुदतीं गृह्य मैथिलीं राक्षसेश्वरः ॥६३॥ [N
 तां जहार सु-संहृष्टो मैथिलीं मृत्युम् आत्मनः ।
 N] वैदेह्यां हियमाणायां चुक्षुभे वरुणाऽऽलयः ॥६४॥ [N
 अन्तरिक्ष-गता वाचः समृजुर् दारुणास् तथा ।
 N] एतद्-अन्तो दश-ग्रीव इति सिद्धा महर्षयः ॥६५॥ [N
 N] स तु सीतां वि-चेष्टन्तीम् अङ्केनाऽऽदाय रावणः ।
 ३५उ] प्राऽवेश्यत् पुरीं लङ्कां रावणो राक्षसाऽधिपः ॥६६॥ [३०उ
 N] सोऽभि-गम्य पुरीं लङ्कां सुविभक्त-महापथाम् ।
 प्र-वेश्य मैथिलीं वाक्यैः सान्त्वयामास निष्-फलम् ॥६७॥ [N
 ३६] तां सुवर्ण-परिक्रान्ते शुभे महति वेदमनि ।
 N] नि-दध्यौ रावणः सीतां मयो मायाम् इवाऽसुरीम् ॥६८॥ [N
 राक्षसं मृग-रूपेण चरन्तं काम-रूपिणम् । [N
 N] नि-हत्य रामो मारीचं न्य-अवर्तत पुनर् बली ॥६९॥ [३३पृ
 स वै^{१०} सं-त्वरमाणोहि द्रष्टु-कामोऽथ^{१०} मैथिलीम् ।
 N] स^{११} त्व् एकस्याऽथ गोमायोः^{११} स्वरेण परि-शङ्कितः ॥७०॥ [N
 स्वस्ति स्याद् अथ वैदेह्या रक्षोभ्यो लक्ष्मणं विना ।

१. अत आरभ्य ३-६६-श्लोकपूर्वार्धं यावच्चास्ति ॥ २. म-पिंगलाक्षा ॥
 ३. रा_२ फ म-रावणो । ४. अ-तदा । रा_२ फ म-ततः ॥ ५. रा_२ फ-रूपिणीं
 मृत्युमात्मनः । म-नास्ति ॥ ६. रा_२ फ-वर्ज-नास्ति । ७. रा_२ फ म-नास्ति ॥
 ८. म-स्वर्णपरिक्रान्तेव । म-०-रिक्षिते । ९. अत आरभ्य ८०-तितमश्लोकं यावच्चास्ति ॥
 १०. म-चैव त्वरमाणोऽभूद् द्रष्टुकामश्च । ११. प्र रा_२ फ म-एकः
 गोबाच गोमायुः ॥

- N] मारीचेन हि विज्ञाय स्वरम् आ-लम्ब्य मामकम् ॥७१॥ [N
इत् एव चिन्तयन् रामः श्रुत्वा गोमायु-तो र्वम् ।
निवर्तमानस त्वरितो जवेनाऽऽश्रमम् आत्मनः ।
- N] आ-जगाम जन-स्थानं राघवः परि-शङ्कितः ॥७२॥ [N
ततो लक्ष्मणम् आ-यान्तं ददर्श विगत-प्रभम् ।
- N] तम् उवाच किम्-अर्थं त्वं त्यक्त्वा सीताम् उपाऽऽगतः ॥७३॥ [N
नूनं वै भक्षिता सीता राक्षसैः सा मनस्विनी ।
- N] धिक् त्वां लक्ष्मण वैदेहीं यो हित्वा त्वम् उपाऽऽगतः ॥७४॥ [N
राज्य-भ्रष्टस्य दीनस्य दण्डकान् परि-धावतः ।
- N] क्व सा दुःख-सहाया मे वैदेही तनु-मध्यमा ॥७५॥ [७६
यां विना नोत्-सहे सौम्य मुहूर्तम् अपि जीवितुम् ।
- N] क्व सा प्राण-सहाया मे सीता सुर-सुतोपमा ॥७६॥ [N
यक्ष-त्वम् अमर-त्वं वा पृथिवीं चाऽपि लक्ष्मण ।
- N] विना तां नव-हेमाऽऽमां नेच्छेयं जनकाऽऽत्मजाम् ॥७७॥ [N
क्व-चित् जीवति वैदेही प्राणैः प्रिय-तरा मम ।
- N] क्व-चित् प्र-व्रजनं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति ॥७८॥ [N
ब्रूहि लक्ष्मण वैदेही यदि जीवति मां विना ।
त्वयि प्र-मत्ते रक्षोमिर् भक्षिता वा तपस्विनी ।
- N] सु-कुमारा च बाला च नित्यं सा दुःख-भागिनी ॥७९॥ [N
इति सीतां वराऽऽरोहां चिन्तयन् एव राघवः ।
- N] आ-जगाम जन-स्थानं शून्यं सं-दृश्य राघवः ॥८०॥ [N
रावणेन हतां सीतां वैदेहीं रहितां वनात् ॥ [N
३७] तौ मार्गमाणौ काकुत्स्थौ हतं गृध्रम् अपश्यताम् ॥८१॥ [३३७

१. टि.—‘स्वर आलम्बितो मम’ इति पाठः ? । २. म-०युभाषितं । ३. रा_२
फ-जगाम मनसा प्रियां । ४. अतः परमधिक; पाठः—रा_२ फ-वर्ज—सीतामेव
जनस्थाने जगाम मनसा प्रियाम् ॥ ५. रा_२ फ म-इहागतः ॥ ६. प्र-इहागतः ।
७. ल, फ म-नास्ति ॥ ८. प्र म-नास्ति । ९. प्र-नास्ति । १०. रा_२ फ-वर्ज—
०समा सा मे । म-मत्प्राणसमा देवी ॥ ११. रा_२-वापि ॥ १२. रा_२-क्वचित् ।
१३. प्र म-नास्ति ॥ १४. म-खितयानः स ॥ १५. रा_२ फ-वर्ज—स श्रुत्वा । म-
आतृभ्यां । १६. रा_२ फ-रहिते वने । म-रहितां वने । १७. रा फ म-वर्ज—निवर्त-
मावः काकुत्स्थो विषये गृध्रराजतः । अ-निवर्तमानः काकुत्स्थो गृध्रं दृष्ट्वा तु विषये ॥

- गृध्र-राजं तु सत्-कृत्यं पितुः प्रिय-सखं हतम् ।
 ३८] मन्दाकिनीं व्य-अचरतां वनोद्देशांश्च पुष्पितान् ॥८२॥
 ततस् तौ सु-महावीरौ भ्रातरौ गम-लक्ष्मणौ । [३४
 ३९] आ-सेदतुर् महाऽरण्ये कबन्धं रोम-हर्षणम् । [३५
 तं हत्वा चैव खड्गाभ्यां महा-बल-पराऽऽक्रमौ ॥८३॥ [N
 ४०] ततः कबन्ध-वचनाद् रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 ऋष्य-मूकं गिरिं गत्वा सु-ग्रीवेण समा-गतः ॥८४॥ [३६
 ४१] ततस् तं मनसा गत्वा सखि-त्वम् अकरोत् तदा । [३७पृ
 इतरेतरम् अब्रूतां कुरुष्व करवाणि च ॥८५॥ [३८
 ४२] तं रामो बाहु-वीर्येण स्वं राज्यं प्रत्य-अपादयत् ।
 वालिनं सम-अरे हत्वा महा-कायं महा-बलम् ॥८६॥ [३९
 ४३] ततोऽभि-षिक्तः सु-ग्रीवो वानरेन्द्रो महा-बलः ।
 प्रत्य-अजानीतं रामस्य स सीताऽन्वेषणं प्रति ॥८७॥ [४०
 ४४] आ-दिष्टा वानरेन्द्रेण सु-ग्रीवेण महाऽऽत्मना ।
 दश कोटयः प्लुवं-गानां दिशः सर्वाः प्र-तस्थिरे ॥८८॥ [४१
 ४५] अस्माकं चोप-विष्टानां विन्ध्ये पर्वत-सत्तमे ।
 भृशं शोकाऽभितप्तानां पर्य-अदेवयद् अङ्ग-दः ॥८९॥ [४२
 ४६] भ्राता तु गृध्र-राजस्य सं-पातिर् नाम वीर्य-वान् ।
 सीताम् आऽचष्ट सर्वेषां वसन्ती रावणाऽऽलये ॥९०॥ [४३
 ४७] सोऽहं दुःख-परीऽतानां ज्ञातीनां दुःखम् उद्-चहन् ।
 आत्म-वीर्यं समा-साद्यं पुतवाञ्छत-योजनम् ॥९१॥ [४४

१. रा२ फ-ततो दृष्ट्वा । भ-तु तं दृष्ट्वा । २. रा२ फ-हितं । ३. फ-
 बजं—अनुचरन् । म-त्रिचिन्वातां । ४. रा२ फ म भ-वजं—हुमान्पश्यन् सुपु० ॥
 ५. रा२ फ म-नास्ति । ६. रा१ म-लोम० । ७. रा२ फ म-नास्ति ॥ ८. रा२ फ-तयोः
 सह समागम्य प्रीत्या हार्दमयाचत । भ-ततले समागम्य प्रीतिहार्दमजायत । म-
 नास्ति । ९. रा२ फ म-किं तेऽहं ॥ १० प्र-प्रत्ययार्थं तु रा० । रा२ फ म-रामस्य
 प्रत्यजानास्स सीताया मार्गणं । म-रामस्य प्रतिज्ञातं सीताया मार्गणं ॥ ११. रा२
 फ म-वजं—०नराः सर्वे । १२. रा२ फ म-सर्वाः प्रस्थापिता दिशः । १३. रा१
 ल२ ल२ ब अ भ-०कं चोप० । रा२ फ म-तेषां समुप० । १४. म-०तमस्तके ।
 १५. रा२ फ म-महात्मा वालिसूनुवै ॥ १६. म-वजं—आगतः ॥ १७. रा२ फ-
 आख्यातवांस्तेषां ॥ म-आख्यापयत्तेषां ॥ १८. रा२ फ म-दुःखशांतये । १९. रा२ फ-
 आत्मधैर्यं । २०. रा२ फ म-विकुर्वाणः । भ-समाभित्य ॥ २१. रा२ फ-संतीर्णः ॥

- ४८] तत्राऽहम् एकाम् अद्राक्षम् अशोकवनिना-गताम् ।
 ४९पू] कौशेय-वस्त्रां मलिनां निर्-आनन्दां धृत-व्रताम् ॥९२॥ [४५
 तथा समेत्य त्वरितो दृष्ट्वा सीताम् अनिन्दिताम् । [४६पू
 N] राक्षसोमी रक्ष्यमाणां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥९३॥ [N
 N] सु-ध्रे सु-केशीं सु-श्रोणीं सु-कुचां सु-द्विजाऽऽननाम् । [N
 ४९उ] अभिज्ञान-मणिं गृह्य चरिताऽर्थोऽहम् आ-गतः ॥९४॥ [४९उ
 हत्वा घोराणि रक्षांसि कृत्वा च कदनं महत् । [४८उ
 ५०] दग्ध्वा वाऽशेष-तो लङ्कां ततोऽस्मि पुनर् आ-गतः ॥९५॥ [४९पू
 मया च पुनर् आ-गत्य रामस्याऽक्लिष्ट-कर्मणः ।
 ५१] अभि-ज्ञानं शुभं दत्तम् अर्चिष्-मान् स महा-मणिः ॥९६॥ [५०
 श्रुत्वा तु मैथिलीं दृष्ट्वा (?ष्टां) मया संदृष्ट-मानसः ।
 ५२] जीविताऽऽशाम् अनु-प्राऽऽप्तः पीत्वाऽमृतम् इवाऽऽतुरः ॥९७॥ [५१
 अयोजयद् बलोद्योगं दधौ लङ्का-वधे मनः ।
 ५३] त्रिघांसुर इव लोकांस् त्रीन् अनन्ताऽऽख्यो विभावसुः ॥९८॥ [५२
 ततः सम्-उद्रम् आ-साद्य नल-सेतुम् अकारयत् ।
 ५४] सा मुहूर्तेन सं-तीर्णा वाहिनी तेन सेतुना ॥९९॥ [५३
 प्र-हस्तम् अवधीन् नीलः कुम्भ-कर्णं च राघवः ।
 ५५] लक्ष्मणो रावण-सुतं स्वयं रामस् तु रावणम् ॥१००॥ [५४
 स शक्रेण समा-गम्य यमेन वरुणेन च । [५५पू
 ५६] सुरर्षिमिश् च काकुत्स्थो वरं लेभे ततस् तु स ॥१०१॥ [५६उ
 स तु दत्त-वरः पित्रा मुनिमिश् च परं-त्तपः ।
 ५७] पुष्प-केन वि-मानेन किष्किन्धां समुपाऽगमत् ॥१०२॥ [५७

१. ल२-सीतां । २. रा२ फ म-०निकांतरे ॥ ३. रा२ म-संजल्प्य पृष्ट्वा
 सर्वम् । फ-संपूज्य पृष्ट्वा सर्वम् । ४. भ-नास्ति ॥ ५. रा१ ल२ च प्र-मुकर्णां ।
 ६. रा२ फ म-प्राप्य । ७. रा२ फ-स्वरितार्थोहमा० । म-स्वरितार्थ समागतः ॥
 ८. प्र रा२ फ म-नास्ति ॥ ९. रा२ फ म-वर्ज-महद् ॥ १०. रा२ फ म-वर्ष-
 ज्ञात्वा । ११. रा२ फ म-वर्ज-संहतमा० । १२. रा२ फ-जीवितस्तं मणि
 दृष्ट्वा ॥ १३. रा-बलं घोरं । १४. रा२ फ म-दधे लं० । म-वानराणां स
 राघवः । १५. भ-सुग्रीवांगदमुख्यैश्च जगाम मकरालयं ॥ १६. म-तत्रोदधौ तदा
 रामो शैलेः सेतुम् ॥ १७. रा२ फ-शाकजयिनं । म-शाकजेतारं ॥ १८. रा२ फ म-
 इन्द्रेण तु । १९. रा२ फ म-महर्षिमिश् । २०. रा२ फ म-परंत्तपः ॥ २१. रा२ फ
 म-समागतः ॥ २२. रा२ फ-अभ्युपा० ॥

भरद्वाजाऽऽश्रमं प्राऽऽप्तः स-सीतः सह-लक्ष्मणः ।'

५८] अ-विघ्नं पुष्य-योगेन श्वो रामं द्रष्टुम् अर्हसि ॥१०३॥ [५८

ततः स सम्यग्^१ घनुमद्-वचो भृशं^२

नि-शम्य हृष्टो भरतः कृताऽञ्जलिः ।

उवाच वाक्यं मनसः प्र-हर्षणं

N] कुतश्^३ चिराद् राम-कथा प्र-वृत्ता^४ ॥१०४॥ [५९

इत्य एवम् उक्त्वा वचनं प्रतीतः^५ [दा-१२८

कपि-प्रवीरस्य वचो नि-शम्य^६ ।

प्र-हर्षितो राम-दिदृक्षयाऽभवत्

N] पुनश् च हर्षाद् इदम् अब्रवीद् वचः ।१०५॥ [५५

इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे भरत-प्रहर्षणं नाम

सहोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०७ ॥

[वं-१११] = [अष्टोत्तरशततमः सर्गः] = [दा-१३०]

स श्रुत्वा परमाऽऽनन्दं भरतः सत्य-सङ्करः ।'

१] हृष्टं आ-ज्ञापयामास शत्रु-घ्नं पर-वीर-हा ॥१॥ [१

दैवतानि च सर्वाणि चैत्या ये नगरस्य च ।

२] वि-चित्रैर्^७ गन्ध-माल्यैश् च^८ पूज्यताम्^९ इति^{१०} सर्व-शः^{११} ॥२॥ [२

सूताः स्तुति-पराऽर्थ-ज्ञाः सर्वे वैतालिकास् तथा । [३पू

३] ब्राह्मणा वेद-विद्वांसश् चाऽभि-गच्छन्तु^{१२} राघवम् । [९पू

४पू] कुशलाः सर्व-वाद्यैश् च^{१३} गणिकाश् चैव सर्व-शः ॥३॥ [३उ

N] प्रेष्यैः^{१४} शिल्पि-सहस्राणि^{१५} नोदयामास वीर्य-वान् ।^{१६} [४उ

४उ] समी-क्रियतां^{१७} निम्नानि वि-षमाणि समानि^{१८} च^{१९} ।

१. अ-स गंगा क्षिप्रमासाद्य न्यवसन्मुनिसन्निधौ ॥ २. रा. फ म-वाक्यं मधुरं हनूपमं । ३. म-श्रुत्वा शिवा रा० ॥ अ-कुतश्चिरस्याद्य कथा समागता ॥ ४. रा. अ म-वृषारमजः । ५. रा. अ-०म्य सः । म-निर्धार्य । ६. रा. फ म-नास्ति ॥ ७. प्र म-लंकाकण्ठे । फ म-भाभ्युदधिके ॥ ८. रा. फ म-हनूमद्वाक्यं । अ-भरतप्रहर्षः ॥ ९. रा. फ म-श्रुत्वा आतरमायान्तं भरतः सत्यविक्रमः । १०. रा. फ म-क्षिप्रम् ॥ ११. म-वादित्रैर् । १२. रा. फ-चाप्यध्व्यन्ताम् । १३. रा. फ-मथ स० । म-शुचिभिर्जलेः ॥ १४. म-त्वभिग० । १५. रा. ल. ब अ-वादि-काश्चैव । ल. प्र-च सवा० । १६. फ म-नास्ति ॥ १७. म-वर्जं-प्रेष्यन्ति० । १८. म-नास्ति । १९. म-वर्जं-समीकृत । २०. फ-च भागसः । म-विभागसः ।

- ५५] स्थलानि च वि-रच्यतां नन्दि-ग्रामाद् इतः परम् ॥४ ॥ [५
 N] सिञ्चन्तु पृथिवीं सर्वे हिम-शीतेन वारिणा ।
 ५७] ततोऽभ्यव-किरन्त्व अन्ये पुष्प-लाजैश् च सर्व-शः ॥५ ॥ [६
 समुच्छ्रित-पताकाश् च रथ्याः पुरवरोत्तमे ।
 ६] शोभयन्तु स्व-वेश्मानि सूर्यस्योद्-अयनं प्रति ॥६ ॥ [७
 अपरे मुक्त-पुष्पैश् च सु-गन्धैः पञ्च-वर्णकैः ।
 ७] राज-मार्गं सु-सम्बाधं किरन्तु शत-शो नराः ॥७ ॥ [८
 राज्ञो दारास् तथाऽमात्याः सैन्य-श्रेण्यस् तथाऽङ्गनाः । [९. पू
 ८] अभि-क्रामन्तु रामस्य द्रुपदं शशि-निभं मुखम् ॥८ ॥ [२३
 धृष्टिर् जयन्तो वि-जयः सिद्धाऽर्थो राज्य-वर्धनः ॥
 N] अ-शोको धर्म-पालश् च सु-मन्त्रश् चाऽपि यान्तु ते ॥९ ॥ [१०. पू
 भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रु-घ्नः पर-वीर-हा ॥ [४. पू
 ९] सर्वं तत् कारयामास वि-शेषेण नरोत्तमः ॥१० ॥ [N
 मत्तैर् नाग-सहस्रैश् च शतकुम्भ-विभूषितैः ॥ [१०. उ
 १०] अपरं हेम-कक्ष्याभिः स-घण्टाभिः करेणुभिः ॥११ ॥
 निर-ययुश् च गजाऽध्यक्षा मुख्यैश् च सु-महारथाः ॥ [११
 ११] तुर-गाणां सहस्रैश् च मुख्यैर् मुख्यतराऽन्वितैः ॥१२ ॥
 शक्य-ऋष्टि-पाश-दस्तानां स-ध्वजानां महा-यशाः ॥
 १२] पदातीनां सहस्रैश् च वीरः परि-वृतस तदा ॥१३ ॥ [१२
 द्विजाति-मुख्यैर् धर्माऽऽत्मा श्रेणी-मुख्यैश् च नैगमैः ॥

१. रा, फ-स्थलानि च विरूप्यन्तां । म-०नि कुरुतां चैव । भ-स्थानानि च विरज्यन्तां ॥ २. रा, फ म-चान्ये सुखशी० । ३. भ-नास्ति । ४. रा, फ म-फलैः पुष्पैश्च सर्वतः ॥ भ-०जैश्च सर्वतः ॥ ५. रा, ल, ल, ब अ प्र-समुन्नतप० । ६. भ-तु ॥ ७. म-०धैः कुर्वन्तु ॥ ८. रा, फ म भ-राजदा० । ९. रा, फ म-च सर्वशः । भ-तथा गणाः । १०. रा, फ म-त्वरमाणा हि निर्वाणु रामदर्शनकाक्षिणः ॥ भ-०नि-माननं । ११. रा, फ म-राष्ट्रव० । १२. रा, ल, ल, ब अ प्र-०न्त्रोऽथाभियातु । १३. भ-नास्ति ॥ १४. रा, फ म-स महामतिः । १५. ल, ल, ब प्र-०शेषास् । १६. रा, फ म-नास्ति ॥ १७. रा, अ फ म-०तकौभ० । १८. म-अन्धे च । १९. रा, फ म-करेणुभिस्तथा गजैः ॥ २०. रा, फ म-त्वरमाणा हि निर्वाणु । म-०युस्वरया युक्ता । २१. प्र म-अत भारभ्य १३-श्लोकव्य तृतीयपादं वाच-कास्ति । भ-मंत्रिभिर्भरतो वृतः ॥ २२. रा, फ-पताकिनां । २३. फ-परिवारि-तस्तथा ॥ २४. भ-महायशाः ।

- १३] माल्य-मोदक-हस्तैश् च नागरैर् भरतो वृतः ॥१४॥ [१७
 शङ्ख-भेरी-निनादेन वन्दिभिश् चाऽभि-नन्दितः ।
- १४] पादुके ते गृहीत्वा च शिरसा धर्म-कोविदः ॥१५॥ [१८
 पाण्डुरं छत्रम् आ-दाय शुक्ल-माल्य-विभूषितम् ।
- १५] शुक्ले च बाल-व्यजने रामाऽर्ह- (?हे) हेम-भूषिते ॥१६॥ [१९
 N] उपवास-कृशो दीनश् चीर-कृष्णाऽजिनाम्बरः ।
 N] भ्रातुर् आ-गमनं श्रुत्वा तन् पूव हर्षम् आ-गतः ।
 प्रत्युद्-ययौ तदा रामं महाऽऽत्मा मन्त्रिभिर् वृतः ॥१७॥ [२०
- १६] ततो यानान्य उपाऽऽरूढाः सर्वा दशरथ-स्त्रियः ।
 कौसल्यां प्र-मुखे कृत्वा सु-मित्रां चैव निर-ययुः ॥१८॥ [१३
- १७] अश्वानां गुर-शब्देन रथ-नेमि-स्वनेन च ।
 शङ्ख-दुन्दुभि-नादेन सं-चचाल च मेदिनी ॥१९॥ [१६
- १८] कृत्स्नं च नगरं तत्र नन्दि-ग्रामम् उपाऽऽगतम् । [१५
 संम्-ईक्ष्य भरतो वाक्यम् उवाच कपि-कुञ्जरम् ॥२०॥ [२१
- १९] कच्-चिद् वानर कापेयी नैव ते चल-चित्ता ।
 न हि पश्यामि काकुत्स्थं रामम् आर्यं परं-तपम् ॥२१॥ [२२
- २०] अथैवम् उक्तो वचनं हनु-मान् इदम् अब्रवीत् ।
 N] अर्थं वि-ज्ञापयन् एव भरतं सत्य-विक्रमम् ॥२२॥ [२३
 सदा-फलान् कुसुमितान् पश्य वृक्षान् मधु-च्युतः ।
- २१] मुनेः प्र-सादात् सिद्धस्य भरद्वाजस्य धी-मतः ॥२३॥ [२४
 तेन ह्य एष वरो दत्तो वने येन परं-तपः ।

१. फ म-मन्त्रिभिर् ॥ २. फ म-०नादैश्च । ३. फ-चैव वदि० । म-चापि
 नं० । ४. रा१ ल१ अ प्र-हे गृ० । रा२ फ म-तेऽथ संगृह्य । भ-०त्वा तु । ५. रा१ ल१
 ल२ ब अ प्र-शुभ्रं मा० । रा२ फ-०व्योपशोभितं । म-पुष्पमालोपशोभितं ॥ ६. भ-
 सह । ७. रा२ फ म-नास्ति । ८. रा२ फ म-पुरतः । ९. रा२ फ-चाभिनि० । म-
 चापि नि० । १०. रा२ फ-०भिनिर्घोषैः । म-०निशब्देन । ११. रा१ भ-०ल
 वसुंधरा । प्र-०चालेव मे० ॥ १२. रा१ ल१ ल२ ब भ-०गमत् ॥ १३. ल१ ल२ ब अ
 प्र-ननु । रा२ फ म-किं तु । १४. रा१ भ-कार्येपि नैव । ल१ ल२ ब अ प्र-काये वा
 सैव । म-काये वा सेयं ॥ १५. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-माहूतामजः ॥ १६. रा२
 फ-सद्यः कुलात् । १७. रा२ फ-०क्षान्मधुलवान् । म-कंदमूलानि सर्वशः । १८. रा१
 भ-वरप्रदानात् । म-पश्य वृक्षान् ॥ १९. रा२ फ म-नास्ति ।

- २२] आतिथ्यं ते ससैन्यस्य कृतं सर्वगुणाऽन्वितम् ॥२४॥ [२५
नि-स्वनः श्रूयते चाऽसौ हृष्टानां च वनौकसाम् ।
- २३] मन्ये वानर-सेना सा नदीं तरति गो-मतीम् ॥२५॥ [२६
रजो-वर्ष-समुद्भूतं पश्य शालूकिनीं प्रति ।
- २४] मन्ये साल-वनं रम्यं लोडयन्ति प्लवं-गमाः ॥२६॥ [२७
तद् एतद् आकाश-तले भाति चन्द्र इवोदितः ।
- २५] वि-मानं पुष्प-कं दिव्यं मनसा ब्रह्म-निर्मितम् ॥२७॥ [२८
रावणं बान्धवैः साधं हत्वा लब्धं महाऽऽत्मना ॥
- २६] धन-दस्य प्र-सादेन दिव्यम् एतन् मनो-ज्वम् ॥२८॥ [२९
एतस्मिन् भ्रातरौ वीरौ वैदेद्या सह राघवौ ।
- २७] सु-ग्रीवश् च महा-तेजा ऋक्ष-वानर-संघृतः ॥
रावणस्याऽनु-जो वीरो राजा चैव वि-भीषणः ॥२९॥ [३०
- २८] तं दृष्ट्वा तूर्णम् आ-यान्तं द्वितीयम् इव भास्-करम् ॥ [N
हर्षेणाऽभिसमुत्-कृष्टो नि-स्वनो दिवम् अस्पृशत् ।
- २९] बाल-स्त्री-वृद्ध-सङ्घानां रामोऽयम् इति शंसताम् ॥३०॥ [३१
रथ-कुञ्जर-वाजिभ्यस् तेऽव-तीर्थ महीं गताः ।
- ३०] ददृशुस् तं विमान-स्थं नराः सोमम् इवाऽम्बरे ॥३१॥ [३२
प्राऽञ्जलिर् भरतो भूत्वा हृष्टो रामम् उप-स्थितः ॥
- ३१] स्व-आगतेन यथाऽर्हेण तदा रामम् अपूजयत् ॥३२॥ [३३
मनसा ब्रह्मणा सृष्टे वि-माने लक्ष्मणाऽग्रजः ॥

१. ल१ ल२ ब अ-०प्यार्थेन सै० । २. रा२ फ म-ससैन्यस्य तवातिथ्यं कृतं तेन महर्षिणा ॥ ३. रा२ फ म-भीमः प्रहृष्टानां । ४. रा२ फ म-रजशैतलस० । ५. रा२ फ-वर्ज-शालु० । ६. म-सर्षे । ७. रा१ ल१ म-लोडयति ॥ ८. रा२ फ म-भरताकाशे विमलं चंद्रसच्चिभं । ९. रा२-हेतन्मानसं ॥ १०. ल१ ल२ अ प्र-वानरैः । ११. फ म-इदं शुभं । १२. रा२ फ म-रामस्य मनसा गतं ॥ १३. ल१ ल२ ब अ-ज्वम्बरे । १४. ल२-नासि । १५. ल१ ब अ प्र-महाबाहुर । १६. फ म-०समतः । १७. फ म-नासि ॥ १८. रा२ फ म-०ण महताविष्टो । १९. रा२-स्त्री-बालप्रवृद्धानां । फ-स्त्रीबालयुववृद्धानां । म-स्त्रीबालपुरवृद्धानां ॥ २०. रा२ फ म-कीर्ततां । २१. रा२ फ म-भवतीर्णं ततः क्षिप्रं रथहस्तितुरंगमम् । तं विमानगतं दृष्ट्वा यतो रिपुनिषूदनम् ॥ २२. रा२ फ म-इष्टो दृष्ट्वा । २३. रा फ म-०तं । २४. ल१ ल२ ब अ-स्वगात्रेण । प्र-सुगात्रेण । २५. रा२ फ म-स्वागतं ते महाबाहो कौशल्यानन्दवर्धन ॥ २६. रा२ फ-ददृशुर्ब्राह्मणाश्चैनं विमाने लक्ष्मणाग्रजं ।

- ३२] रराज' पृथुताम्राऽक्षो' वज्र-पाणिर्' इवाऽचले' ॥३३॥ [३४
ततो विमानाऽग्र-गतं भरतो भ्रातरं मुदा ।
- ३३] ववन्दे' प्र-णतो भूत्वा' मेरु-स्थम् इव भास्-करम् ॥३४॥ [३५
आ-रोपितो' वि-मानं तु' भरतः सत्य-विक्रमः ।
- ३४] रामम् आ-साद्य मुदितो भूय' एवाऽभ्य-अवादयत् ॥३५॥ [३७
तं समुत्था(द्-स्था) प्य काकुत्स्थश् चिगस्याऽक्षि-पथं गतम् ।
- ३५] अङ्गे भरतम् आ-रोप्य मुदितः परि-ष्वजे ॥३६॥ [३८
न्याय-तश् च समेत्याऽथ भरतेन महाऽऽत्मना ।
- ३६] वन्दितौ चरणौ देव्याः सीतायाः प्रयताऽऽत्मना ॥३७॥ [३९
सु-ग्रीवं' कैकयी-पुत्रो जाम्ब-वन्तं तथाऽङ्ग-दम् ।
- ३७] मैन्द-द्विविद-नीलांश् च ऋषभं चैव' सस्वजे । [४०
N सुमित्रा-तनयं चैव सस्वजे भरतो मुदा ॥३८॥ [४१उ
ते कृत्वा मानुषं रूपं' वानराः काम-रूपिणः ।
- ३८] कुशलं परि-पप्रच्छुर्' भरतं हृष्ट-वत्' तदा ॥३९॥ [४२
वि-भीषणं च भरतः सान्त्वं वचनम् अब्रवीत् ।'
- ३९] दिष्ट्या त्वया सहायेन' कृतं कर्म सु-दुष्करम् ॥४०॥ [४५
अनु-ग्रहश् च तदा रामम् अभि-वाद्य स-लक्ष्मणम् ।
- ४०] सीतायाश् चरणौ' पश्चाद् वि-नयेनाऽभ्य-अवादयत् ॥४१॥ [४६
४१उ] रामो मातरम् आ-साद्य वि-वर्णा' शोक-कर्षिताम् ।'

१. रा. फ म-भासीनं पृथुदीर्घाक्षं । २. ल. ल. व अ प्र म-चक्रपाणिर् ।
३. रा. फ म-हवामराः ॥ ४. ल. अ प्र रा. म-तदा । ५. रा. फ-प्राजलिर् ।
म-क्षिरसा । ६. म-रामं । ७. रा. ल. अ भ-०पितविमानं तं । रा. फ म-ततो
विमानमास्त्रम् । ८. रा. फ-शत्रुकर्षणः । ९. रा. फ म-हर्षाद्विभूषयवर्तयत् ॥
१०. रा. फ म-नास्ति ॥ ११. अ-संयता० । १२. रा. ल. ल. व प्र-नास्ति । रा. फ
म-ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेहीं च परंतपः । अभ्यवादयच्छ्रीमान्भरतो नाम चाब्रवीत् ॥
१३. रा. फ म-ततः स । १४. रा. फ म-अथा० । १५. रा. फ म-चापि ।
१६. रा. फ म-नास्ति । १७. रा. भ-देहं ॥ १८. रा. फ म-पर्येष्यन्त
प्रहृष्टा भरतं । १९. रा. फ म-सुग्रीवं च पुनः प्राह स्मितपूर्वं महाश्रुतिं । भ-
सुग्रीवं भरतः प्राह नमस्कृत्याग्रतः स्थितः । २०. रा. भ-सहायेण ॥ २१. रा. फ
म-च श्रुतौ पादौ सहसा बोध्यवा० । २२. भरतः परमधिकः पाठः -भ-अथ वाच्य-
परीतार्थी कृशां नियममास्थिताम् ॥ २३. रा. भ-०र्षवदनां कृशां ।

- जग्राह' प्र-णतः' पादौ मनो मातुः प्र-हर्षयन् ॥४२॥ [४७
 ४२] अभि-वाद्य सु-मित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम् ।
 N] स मातश्च' च' ततः' सर्वाः' पुरो-हितम् उपाऽगमत् ॥४३॥ [४८
 अभि-गम्य ततो रामो वसिष्ठं सचिवैर् वृतम् ।
 ४३] तम् अभ्य-वादायन् मूर्धा ब्रह्माणम् इव शाश्वतम् ॥४४॥ [N
 ददृशुस् तं तदा पौराः सङ्घ-शः समुप-स्थिताः ।
 ४४] धरणी-स्था विमान-स्थम् उद्-यन्तम् इव भास्-करम् ॥४५॥ [N
 स्व-आगतं ते महा-बाहो कौसल्याऽऽनन्द-वर्धन ।
 ४५] इति प्राऽञ्जलयः सर्वे नागरा रामम् अब्रुवन् ॥४६॥ [४९
 तान्य् अञ्जलि-सहस्राणि समा-नीतानि नागरैः ।
 ४६] अ-कोशानीऽव' पद्मानि ददर्श भरताऽग्रजः ॥४७॥ [५०
 ततो रामाऽभ्यनुज्ञातं तद् विमानं मनो-जवम् ।
 ४७] हंस-युक्तं महा-वेगं नि-पपात मही-तले ॥४८॥ [३६
 स' पादुके तु रामस्य' गृहीत्वा भरतः स्वयम्' ।
 ४८] चरणेषु' नरेन्द्रस्य योजयामास धमे-वित्' ॥४९॥ [५१
 अब्रवीच् च तदा रामं भरतः संहताऽञ्जलिः' ।
 ४९] दिष्ट्याऽस्मान् स्मरसे नित्यम् अ-नाथान् नाथ सर्व-दा ॥' ५० ॥ [५१
 भवद्-भयान् नि-योगाच् च न गृहीतं फलाऽर्थिना ।' [N
 ५०] एतत् ते सकलं राज्यं न्य-आसो निर्-यातितो मया' ॥५१॥
 अद्य जन्म' यथाऽर्थं मे' स-फलश् च' मनो-रथः । [५२
 ५१] यस् त्वां पश्यामि राजानम्' अयोध्यां पुनर् आ-गतम् ॥५२॥
 अवेक्ष्यतां भवान् कोशं' कोशाऽऽगारं' बलं पुरम् ।

१. रा, फ म-०हाभिमतः । २. रा, फ म-प्रसादयन् ॥ ३. रा, फ म-
 तपस्विनीं । ४. रा, ल, ल, व अ प्र-मातरस् । ५. रा, फ म-तथा । ६. रा-
 सर्वे अभ्यगच्छन् पुरोहिताः । भ-मर्वाः संप्रगम्याभ्यवादायत् ॥ ७. रा, फ म-
 नास्ति ॥ ८. रा, फ म-संगृहीतानि ॥ ९. रा, ल, ल, व अ प्र-भकालेनेव । रा,
 फ म-०शानि च ॥ १०. रा, फ म-नास्ति ॥ ११. रा, फ म-ततो रामस्य चरणौ ।
 भ-पादुके ते च रा० । १२. रा, फ म-तदा । १३. रा, फ म-ते पादुके ।
 भ-०णाभ्यां । रा, फ म-स मर्धात्सा । १४. रा, फ म-पादयोः ॥ १५. रा, फ
 म-वर्ज-स कृतां० । १६. रा, फ म-नास्ति ॥ १७. रा, फ म-वर्ज-निष्पादितो ।
 म-०तितं । १८. रा, फ म-मे सकलं जन्म । १९. रा, फ-संबृत्तम् । म-संपूर्णम् ।
 २०. रा, फ-काकुत्स्थं स्वां पुरीं । २१. भ-कोषं । २२. रा फ म-कोषागारं ॥

- ५२] भवतस् तेजसा सर्वं कृतं बहु-गुणं मया ॥५४॥ [५३
 तथा ब्रुवाणं भरतं दृष्ट्वा तं भ्रातृ-वत्सलम् ।
 ५३] मुमुक्षुर् वानरा बाष्पं राक्षसश् च नि-भीषणः ॥५५॥ [५४
 ततः प्र-हर्षाद् भरतम् अङ्गम् आ-रोप्य राघवः ।
 ५४] ययौ तेन वि-मानेन स-सैन्यो भरताऽऽश्रमम् ॥ ६॥ [५५
 भरताऽऽश्रमम् आ-साद्य स-सैन्यो भरताऽग्रजः ।
 ५५] अव-तीर्य विमानाऽग्रात् ततस् तस्थौ मही-तले ॥५७॥ [५६
 अब्रवीच् च तदा रामस् तद् वि-मानं मनो-ज्वम् ।
 ५६] वह वैश्रवणं देवम् अहम् आ-ज्ञापयामि ते ॥५८॥ [५७
 अर्थं रामाऽभ्यनुज्ञातं तद् वि-मानं मनो-ज्वम् ।
 ५७] उत्-तरां दिशम् आ-स्थाय जगाम धनदाऽऽलयम् ॥५९॥ [५८
 वि-मानं पुष्प-कं दिव्यं सर्वर्तुकम् अन्-उत्तमम् ।
 N] राम-वाक्य-प्रसुदितं जवेन धन-दं ययौ ॥६०॥ [५९
 तत् तु वैश्रवणो दृष्ट्वा स्व-विमानम् उवाच ह ।
 ५८] रामम् एव वहस्व त्वम् उप-तिष्ठंश् (१६) च मां स्मृतः (म्) ॥६१॥ [N
 तत् तु वैश्रवणाऽऽज्ञप्तम् उपाऽतिष्ठच् च राघवम् ।
 ५९] उप-लभ्य च वृत्ताऽन्तं पूजयामास राघवः ॥६२॥ [N
 गते तु तस्मिन् कृत-सम्प्रणामो^१

बद्धाऽञ्जलिर् भ्रातृजनाऽनुयातः ।

प्र-चक्रमे धर्म-विधान-गोप्ता

N] ततो गुरुणाम् अभि-वादानाय ॥६३॥ [N

पुरो-हितस्याऽथ^२ समेत्य^३ राघवो

बृहस्पतेः शक्र इवाऽमराऽधिपः ।

नि-पीडय पादौ पृथग्^४ आसने शुभे^५ ।

N] सहैव तेनोप-विवेश वीर्य-वान् ॥६४॥ [६०

ह्यार्षे रामावणे युद्ध-काण्डे^६ भरत-समागमो^७ नामाऽष्टोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०८ ॥

१. लृ-पूर्वं ॥ २. भ-रामेण भरतं । ३. रा२ फ-नागरञ्जनस्तथा । म-
 रक्षसां स्वजनास्तथा ॥ ४. रा२ फ म-राघवः सत्यधिक्रमः । ५. फ म-अवतस्थे ।
 ६. भ-नास्ति ॥ ७. रा२ फ म-अनुजानामि गम्यतां ॥ ८. म-ततो
 राममनु० ॥ ९. रा२ फ म-नास्ति ॥ १०. रा१ प्र म-तत्र ॥ ११. रा१ ल१ ल२ व भ
 प्र-सङ्गप्र० । १२. म म-नास्ति ॥ १३. रा२ फ म-०-स्यात्मसमस्य । १४. रा२ फ म-
 उवलनाकंसन्निधी ॥ १५. व-भुदितः । प्र भ-लंकाकाण्डे । १६. आभ्युदधिके भरत० ॥

[वं-११२]= [नवोत्तरशततमः सर्गः] =[दा-१३१]

- सु-षेणं जाम्ब-वन्तं च केसरिं^१ च महा-बलम्^१ ।
 १] अभि-वाद्यं^१ च सु-ग्रीवं वि-नयेन परं-तपः ॥१ ॥ [N
 N] अभ्य-ववादयत प्रीतो भरतः प्लवगर्षमान् ।^१
 अथाऽब्रवीद् राज-पुत्रः सु-ग्रीवं प्लवगेश्वरम् ॥२ ॥ [N
 २] परि-ष्वज्य महा-तेजा भरतो^१ धर्म-वत्सलः^१ ।
 त्वम्^१ अस्माकं चतुर्णां च^१ भ्राता सु-ग्रीव पञ्चमः ।
 ३] सौहार्दाज् जायते मित्रम् अप-कारोऽरि-लक्षणम् ॥३ ॥ [N
 शिरस्य् अञ्जलिम् आ-दाय कैकेय्य-आनन्द-वर्धनः ।
 ४] बभाषे भ्रातरं ज्येष्ठं रामं सत्य-पराऽऽक्रमम् ॥४ ॥ [१
 पूजिता मामकीं^१ माता दत्तं राज्यम् अरि-दर्म ।
 ५] तथैवाऽहं प्रति-ददे यथैव त्वं स(च)माऽददः ॥५ ॥ [२
 धुरम् एकाकिनां^१ न्य-अस्तं^१ वृषभेण बलीयसा ।
 ६] कु-गौरं^१ इव^१ गुरु-भारं न वोढुम् अहम् उत्-सहे ॥६ ॥ [३
 वारि-वेगेन महता भिन्नः सेतुर्^१ इव क्षरन्^१ ।
 ७] वार्य-ओषम्^१ इव मन्येऽहं राज्यं छिद्रम्^१ अ-संवृतम् ॥७ ॥ [४
 खरो वा गतिम् अश्वस्य मर्त्यो वा शकुनेर गतिम् ।^१
 ८] नाऽन्वेष्टुम्^१ उत्-सहे देव तव मार्गम् अरि-दम ॥८ ॥ [५
 यथा चाऽऽरोपितो^१ वृक्षो जातश्चाऽन्तर्-निवेशने^१ ।
 ९] महांशू चैव दुरा-रोहो महा-स्कन्धः^१ प्रशाख-वान् ॥९ ॥ [६

१. रा२ फ म-कपिं केशरिणं तथा । २. रा२ फ म-भमिगम्य ॥ ३. भ-
 नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ म-तं परिष्वज्य सुग्रीवमिधिराञ्जल-
 समागमे । अंके भरतमारोप्य परिष्वज्य च पीडितम् । ४. रा२ फ म-
 ततोऽब्रवीत् भरतः प्रीतेनाऽम्बरात्मना ॥ ५. रा२ फ म-सुग्रीवं प्लवगोत्तमं ।
 ६. रा२ फ म-भवाञ्जतुर्णामस्माकं ॥ ७. रा२ फ म-सेऽधिकं । ८. रा२ फ म-
 इदं त्वया । ९. रा२ फ म-वर्ज—तद्दामि पुनस्तुभ्यं यथा मह्यं भवान्पदौ ॥
 १०. रा२ फ म-एतां सम्युदात् ॥ ११. म-वृथिव्यास्तु ॥ १२. म-सेतुमिवाक्षतम् ।
 १३. रा२ फ म-दुर्बोद्धुम् । भ-दुर्धर्षम् । १४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-छिन्नमसं० ॥
 भ-छिन्नसमन्वितं ॥ १५. रा१ ल१ ल२ व अ प्र भ-गतिं खर इवाश्वस्य हंसस्वेव च
 वायसः । १६. भ-नान्वेष्टुम् ॥ १७. भ-तु रो० । १८. भ-वर्ज—जनैः आन्तमि० ।
 १९. भ-वर्ज—महाश्वैव प्रतापवान् । २०. रा२ फ म-नास्ति ॥

- यश् चाऽपि पुष्पितो भूत्वा फलानि न विदर्शयेत् ।
 १०] तस्य नाऽर्थो(ऽऽप्यो)भवेद् अर्थो यस्य हेतोः स रोप्यते ॥१०॥[७
 उपमैषा महा-बाहो तवाऽर्थे रघु-नन्दन ।
 ११] तद् अस्मान् वत्सलो भूत्वा भृत्यान् भक्तांश् च पोषय ॥११॥ [८
 अद्य त्वाम् अनु-पश्यन्तु अभि-षिक्तं नराऽधिपाः ।
 १२] प्र-तपन्तम् इवाऽऽदित्यं मध्याऽह्ने दीप्त-तेजसम् ॥१२॥ [९
 तूर्य-सङ्घात-निर्घोषैः काञ्ची-नूपुर-निःस्वनैः ।
 १३] मधुरैर् गीत-शब्दैश् च प्र-तुष्यस्व नराऽधिप ॥१३॥ [१०
 यावद् आ-वर्तते चक्रं तावती ते वसु-धरा ।
 १४] तस्यास् त्वम् अपि सर्वस्याः स्वामि-त्वम् अनु-चिन्तय ॥१४॥ [११
 भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ।
 १५] तथेति सम्प्रति-श्रुत्य आ-सने समुपाऽविशत् ॥१५॥ [१२
 ततः शत्रुघ्न-वचनान् निपुणाः श्मश्रु-वर्धकाः ।
 १६] सुख-हस्ताश् च शीघ्राश् च राघवं पयुषाऽऽसते ॥१६॥ [१३
 पूर्वं च भरते स्नाते लक्ष्मणे च महा-बले ।
 १७] सु-ग्रीवे वानरेन्द्रे च राक्षसे च वि-भीषणे ॥१७॥ [१४
 विशोधित-जटः स्नातश् चित्रमाल्याऽनुलेपनः ।

१. रा२ फ म-प्रदर्श० । २. रा२ फ म-अर्थं नानुभवे-यस्तु वैषदर्थं प्ररोपितः । ल२-४-अर्थपादादारभ्य ११-शब्दोक्तस्य तृतीयपादं यावन् नास्ति ॥ ३. रा१ ल१ ब अ प्र-एषोपमा महाराजस्त्वर्थं कल्पिता मया । भ-एषोपमा महाराजस्त्वर्थं संहिता मया । ४. रा२ फ-०-सान्द्रवृषभो । म-०-स्माकं पतिर् । भ-०-स्मान्नुपतिर् ॥ ५. रा२ फ-भरिदम ॥ ६. फ-०-स्व जयस्व च । म-प्रतिबुध्यस्व राघव । भ-तोष-यम्बिह्व बन्दिनः ॥ ७. रा२ फ म भ-अभिषर्तय ॥ ८. रा२ फ म-परपुरंजयः ॥ ९. रा२ फ म-०-प्रनिर्दिष्टा । १०. रा१ ल१ भ-०-वर्धनाः । ११. रा१ ल१ ल२ ब प्र-स्त्राग्याश् । १२. ल२ ब-०-सत । म-पर्युपस्थिताः । १३. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-उपतस्थुर्जलक्षानकर्मद्वैवचिदो जनाः । *वासान्सि चांगरागाणि द्रव्याणि सुरभीणि च ॥ माल्यानि च विश्वित्राणि दिव्या-न्याभरणानि च । *तान् दृष्ट्वा राघवो वीरो यथाक्रममुपस्थितान् ॥ उवाच परमप्रीतः सर्धानेवानुजीविनः । भरतं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं सविभीषणम् ॥ तांस्तानिच्छाम्यहं द्रष्टुं पृथक् पृथगुपस्थितान् । *वानरानृक्षरक्षांसि ज्ञाप-यामासुरंतरे ॥ १४. म-नास्ति ॥ १५. रा२-०-लेपिनः ।

- १८] दिव्याऽऽभरण-पुष्टाऽङ्गः श्री-मात्र ज्वलित-कुण्डलः ।
 १९पू] महाऽर्ह-वसनो रामस् तस्थौ देव-श्रिया ज्वलन् ॥१८॥ [१५
 सु-ग्रीवो हनु-मांश् चैव महेन्द्रोपेन्द्र-संनिभौ ।
 N] स्नातौ दिव्याऽम्बर-धरौ रेजतुः शुभ-कुण्डलौ ॥१९॥ [N
 १९उ] नन्दि-ग्रामे जटाश् छित्वा भ्रातृभिः सह राघवः ।
 N] स्नातौ वि-पाप्मां बल-वान् इक्ष्वाकु-कुल-वर्धनः ॥२०॥ [N
 प्रति-कर्म च रामाय कारयामास वीर्य-वान् ।
 N] लक्ष्मणाय च लक्ष्मी-वान् भरतः सत्य-विक्रमः ॥२१॥ [१६
 प्रति-कर्म च सीतायाः सर्वां दशरथ-स्त्रियः ।
 २०] आत्मनैव तदा चक्रुर् मनस्विन्यो मनो-हरम् ॥२२॥ [१७
 ततो राघव-पत्नीनां सर्वासाम् एव शोभनम् ।
 २१] चकार यत्नात् कौसल्या प्र-हृष्टेनान्तर-आत्मना ॥२३॥ [१८
 ततः शत्रुघ्न-वचनात् सु-मन्त्रो नाम सारथिः ।
 २२] योजयित्वाऽति-चक्राम रथं सर्वाङ्ग-भूषितम् ॥२४॥ [१९
 अर्क-मण्डल-सङ्काशं दिव्यं दृष्ट्वा रथोत्तमम् ।
 २३] आ-स्त्रोह महा-चाहू रामः सत्य-पराऽऽक्रमः ॥२५॥ [२०
 N] हरि-युक्तं सहस्राऽश्वो रथम् इन्द्र इवाऽन्-अवः ।
 २४उ] प्रययौ तैः सहाऽऽस्थाय राघवो ज्वलितः श्रिया ॥२६॥ [२७

१. रा२ फ-नास्ति ॥ २. म-नास्ति ॥ ३. रा२ फ-शुभलक्षणौ ।
 ४. म-नास्ति ॥ ५. रा२-वर्ज-जटा । ६. रा२ म भ-हित्वा । ७. म-
 महावीर्यम् । ८. म-०कनकनः ॥ ९. रा१ भ-नास्ति ॥ १०. म-चक्रुर् ॥ ११. फ-
 नास्तेन ततस्तथा । १२. रा२ फ म-महाप्रभाः ॥ १३. रा२ फ म-वानरप० ।
 १४. म भ-वर्ज-०ना । १५. रा२ फ म-अर्कं चकाराथ कौसल्या पुत्रगर्धिनी ।
 अतः परमधिकः पाठः—म-वर्ज-तरुण्यः शौचसंपन्ना एकतः शुभलक्षणाः ।
 सुग्रीवपर्णा सीतां च द्रष्टुं नार्यः समागताः ॥ १६. रा२ फ म-०ऽऽभिर्षिष्टः ।
 १७. रा२ फ म-०ऽऽस्वाभ्युपागच्छद् ॥ १८. रा२ फ-०ऽऽसुंदरं । म-०ऽऽशोभनं । १९. रा२
 फ म-महारथम् । २०. म-महातेजा ॥ २१. अतः परमधिकः पाठः—रा१ ल२ ल२
 च म प्र भ-सुग्रीवो हनुमांश्चैव राक्षसश्च विभीषणः । ज्ञाता दिव्यांवरधराः
 रुद्रणाः कुण्डलधारिणः ॥ वराभरणसंपन्नाः सर्वतस्ते वनौकसः । आ-
 रोहत रथं शीघ्रमिति राम उवाच तान् ॥ लक्ष्मणादीन्स्थितान्दृष्ट्वा आकूढो
 रथिनां वरः । सुग्रीवो राक्षसेन्द्रश्च द्रष्टुं नगरमुत्सुकौ ॥ २२. ल२-०वानुगः ।
 म-इंद्रविमानवत् । २३. रा२ फ म-रथमास्थाय । म-तैः समास्थाय ॥

- जग्राह भरतो रश्मीन् शत्रु-मशु छत्रम् आ-दधे ।
 २५] लक्ष्मणो व्यजनं गृह्य राघवं पर्य-अवीजयत् । [२८
 N] श्वेतं च बाल-व्यजनं सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ॥२७॥
 अपरं चन्द्र-सङ्काशं दिव्यं दृष्ट्वा भहा-रथम् ।
 N] आ-स्तोह महा-बाहू राक्षसेन्द्रो वि-भीषणः ॥२८॥ [२९
 ऋषि-सङ्घैस् तदाऽऽकाशे देवैश् च स-मरुद्गणैः ।
 २६] स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरो ध्वनिः ॥२९॥ [३०
 नव-नाग-सहस्राणि ययुर् आ-स्थाय वानराः ।
 २८] मानुषं वि-ग्रहं कृत्वा सर्वाऽऽभरण-भूषिताः ॥३०॥ [३२
 शङ्ख-भेरी-निनादैश् च दुन्दुभीनां च निः-स्वनैः ।
 २९] प्र-ययौ^१ पुरुष-व्याघ्रः^२ स्वां पुरीं सम्प्र-हर्षयन्^३ ॥३१॥ [३३
 ३०पू] अयोध्यायां तु^४ सचिवा राज्ञो दश-रथस्य ये^५ ।
 N] शत्रु-मं तु पुरस्-कृत्य मन्त्रयित्वा सु-निश्चितम् ॥^६३२॥ [२३
 N] मति-मन्तौ महात्मानाव् अशोक-विजयौ तथा ।^७ [२४पू
 ३०उ] पुरो-हितं समा-नीय इदं वचनम् अब्रुवन् ॥^८३३॥ [N
 भवन्तो^९ राम-तुष्ट्य-अर्थं^{१०} वृद्ध्य-अर्थं नगरस्य च । [२४उ
 ३१] यथा-वद् द्रव्य-सम्भारं विधि-दृष्ट्वा अशेष-तः ॥^{११}३४॥ [N
 सर्वम् एवाऽभि-षेकाऽर्थं राज्याऽर्हस्यं^{१२} महाऽऽत्मनः ।
 ३२] कर्तुम् अर्हथ रामस्य सर्व-मङ्गल-पूर्वकम् ॥३५॥ [२५
 इति^{१३} ते^{१४} मन्त्रिणः सर्वे सं-दिश्याऽथ^{१५} पुरो-हितम्^{१६} ।

१. भ-धीमान् । २. प्र रा२ फ-भादवे । ३. भ-राघवं । ४. भ-लक्ष्मणो ।
 ५. रा२ फ म-गृहीत्वा व्यजनं मूर्तिं लक्ष्मणः परवीरहा । ६. रा२ फ म-नास्ति ॥
 ७. रा२ फ-स्वरः । भ-स्वनः । ८. अतः परमधिकः पाठः—रा२ फ-वर्जं—
 पश्चात् शत्रुंजयं नाम कुंजरं पर्वतोपमम् । आकरोह महाबाहुः सुग्रीवो
 वानरेश्वरः ॥ ९. रा फ म-भारुडा वानरेश्वरः । भ-भारुडाः शेषवानराः ॥
 १०. म-कुंजराणां । ११. रा२ फ म-संग्रयातो नरव्याघ्रः । १२. रा२ फ म-
 पुरुषवर्षभः ॥ १३. रा२ फ-च । १४. रा२ फ म-वर्जं—तु । भ-ते । १५. रा२ फ
 म-शत्रुं पुरतः कृत्वा मंत्रयन्मंत्रकोविदाः । भ-नास्ति ॥ १६. रा२ ल२ ल२ ब भ
 प्र-भक्तोको विजयश्चैव शत्रुमविजयाबुभौ । भ-नास्ति । १७. रा२ फ म-नास्ति ।
 भ-शत्रुं महातेजाः पुरोहितमथाब्रुवन् ॥ १८. रा२ फ-ततो रामस्य वृद्धयर्थं ।
 म-क्षिप्रं रामस्य वृद्धयर्थं । भ-०मवृद्धयर्थं ॥ १९. रा२ फ म-नास्ति ॥ २०. रा२
 फ म-तदर्थम् । २१. रा२ फ म-इत्येवं । २२. रा२ फ म-नास्ति ।

- ३३] नगरान्' निर्-ययुर् द्रष्टुं' राम-दर्शन-बुद्धयः' ॥३६॥ [२६
ददृशुस् ते समा-यान्तं राघवं स-पुरःसरम् ।
- ३४] भ्राजमानं च वपुषा ज्वलन्तम् इव पावकम् ॥३७॥ [३४
ते वर्धयित्वा राजानं रामेण प्रति-नन्दिताः ।
- ३५] अनु-जग्मुर् महाऽऽत्मानं भ्रातृभिः परि-वारितम् ॥३८॥ [३५
अमात्यैर् ब्राह्मणैश्चैव तथा प्र-कृतिभिर् वृतः ।
- ३६] श्रिया वि-रूढे रामो न-क्षत्रैर् इव चन्द्रमाः ॥३९॥ [३६
आशाभिर् मधुराभिश्च तथा स्वस्तिक-पाणिभिः' ।
- ३७] प्रत्या-हरद्भिर् मुदितैर् मङ्गलाऽर्थम् अभि-ष्टुतः'' ॥४०॥ [३७
अ-क्षता जात-रूपं च गावः कन्यासु तथा द्वि-जाः ।
- ३८] नरा मोदक-हस्ताश्च रामस्य'' पुर-तः स्थिताः'' ॥४१॥ [३८
रामः सख्यं च सु-प्रीवे प्र-भावं'' च'' हनु-मतः ।
- ३९] वानराणां च तत् कर्म व्या-चक्षेऽथ मन्त्रिषु ॥''४२''॥ [३९पू
श्रुत्वा च वि-स्मयं जग्मुर् अयोध्या-पुर-वासिनः ।'' [४०
४०] वानराणां च तत् कर्म राक्षसानां च तद् बलम् ॥४३''॥ [३९उ
एवं सं-क्रथयन्न् एव'' रामो वानर-संवृतः ।''
- ४१] हृष्ट-पुष्ट-जनाऽऽकीर्णाम्'' अयोध्यां प्र-विवेश'' ह'' ॥४४॥ [४१
पताक-मालाऽऽभरणां सिक्त-रथ्यां'' स-तोरणाम्'' ।
- ४२] पुष्पाऽऽचित-पथां'' रम्यां बाल-वृद्ध-निरन्तराम् ॥४५॥'' [N

१. रा२ फ म-नास्ति । २. रा२ फ-राममंगलकांक्षिणः । म-रामदर्शन-
कांक्षिणः ॥ ३. रा२ फ-विराजमानं वपुषा रथेनादित्यवर्चसा । म-विराजमानं
वपुषा रथेनातिरथः स्वयम् । भ-विराजमानं वपुषा ज्व० ॥ ४. भ-वर्ज-ते
वर्धयित्वा । रा२ फ-तमर्धयित्वा ॥ ५. रा२ फ म-रामं तु । ६. रा२ फ म-वर्ज-
०जौषेक्ष । भ-०जैः सर्वैर् । ७. रा२ फ म-वर्ज-जातिभिः स्वजनस्तथा ।
८. रा२ फ म-वर्ज-पूजितो ह० ॥ ९. रा२ फ म-मधुराभाषितः पौरैस् ।
१०. रा२ फ-शक्तिरूपा० । म-०कवादिभिः । ११. म भ-वर्ज-अभिष्टुतैः ॥
१२. म-राघवं प्रत्युपस्थिताः । म-०स्य पुरवासिनः ॥ १३. रा२-०वेति विक्रांतं । फ-
विक्रांतश्च । म-०वे प्रभावश्च । १४. प्र-नास्ति । १५. भ-नास्ति ॥ १६. प्र भ-नास्ति ।
१७. रा२ फ म-नास्ति ॥ १८. रा२ फ म-द्युतिमानंतदाख्याय । १९. भ-नास्ति ।
२०. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-वर्षपु० । २१. रा२ फ म-अन्वपद्यत । भ-पुनरागतः ॥
२२. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-तथा सिकांनरापथां । २३. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-
पुष्पचित्रयां । २४. रा२ फ म-जत आदम्ब ५२-शक्कोकं वावचास्ति ॥

- हर्म्य-प्रासाद-विष्टतां रत्नैर्वैशु^१ च सु-पूजिताम् ।
 ४३] ऊजुस् तदा तु वै रामम् इदम् अभ्य-अन्तराः स्त्रियः ॥४६॥ [N
 स-भर्तृणां^२ स-पुत्राणां तव दर्शन-काङ्क्षिणाम् ।
 ४४] दिष्ट्या हि^३ नः^४ कृतो देवैः प्र-सादः पुर-वासिनाम् ॥४७॥ [N
 भृशं काकुत्स्थ कौसल्या त्वद्-अर्थं परि-तप्यते ।
 ४५] निर्-विशेषं तदा सर्वे पुरे पुर-निवासिनः ॥४८॥ [N
 अ-सूर्यम् इव खं राम हत-रत्न इवोदधिः ।
 ४६] त्वया पुरम् इदं हीनं वि-चन्द्रा शर्वरी^५ यथा ॥४९॥ [N
 अद्याऽयोध्या महा-बाहो अयोध्या प्रति-भाति नः ।
 ४७] परेषां प्रार्थमानानां त्वयि सन्नि-हिते हिते ॥५०॥ [N
 चतुर्दश समा ह्य^६ एताः शतानीऽव चतुर्-दश ।
 ४८] वर्षा हि नो व्यति-क्रान्तास् त्वयि राम वनं गते ॥५१॥ [N
 ईदृश-मधुराः^७ स्निग्धाः पथि^८ शुश्राव^९ राघवः ।
 ४९] नर-नारी-प्रयुक्तास् तु वाचः प्रीति-निदर्शनाः ॥५२॥ [N
 आ-विद्वान्य् उत्तरीयाणि नरैस् तत्-पुर-वासिभिः ।
 नि-हत्य राघवः^{१०} शत्रुम् अयोध्यां पुनर आ-गतः ।
 N] इत्य एवं वदतां तत्र नराणां श्रयते^{११} ध्वनिः ॥५३॥ [N
 इक्ष्वाक्व-अभ्युषितां रम्यां प्र-विष्टो^{१२} मनुजर्षभः^{१३} ।^{१४} [४३
 ५०] पितुर् भवनम् आ-साद्य प्र-विवेश^{१५} महा-यशाः^{१६} ।
 N] कौसल्यां च सु-मित्रां च कैकेयीं चाऽभ्य-अवादयत् ॥५४॥ [४५
 मूर्धन्य^{१७} उपाऽऽघ्राय^{१८} कौसल्या ताव् उभौ राम-लक्ष्मणौ ।
 ५१] अङ्गे सीतां समा-रोप्य^{१९} शोकम् आत्म-गतं जहौ ॥५५॥ [N

१. भ-नानास्तम्भसमुच्छ्रितां ॥ २. भ-वर्ज-सभातृणां । ३. भ-वर्ज-
 राजन् ॥ ४. भ-भमितः ॥ ५. भ-रजनी ॥ ६. भ-वर्ज-हीमाश्वतुर्दश शतानि
 च ॥ ७. ल१ ल२ व भ-ईदृशा म० । ८. भ-वर्ज-विशुभाव स ॥ ९. रा१ ल१ ल२
 व अ प्र-निर्गत्य पु० । १०. म-वर्ज-रावणं । ११. म-शुश्रुवे ॥ १२. भ-प्रयाते ।
 १३. रा२ फ-०जेधरः । भ-०जर्षभे । १४. भ-अतः परं सर्गसमासिर्दश्यते-इत्यर्थे
 लंकाकाण्डे भयोध्याप्रवेशः ॥ १५. रा२ फ-विश्य सुम० ॥ १६. रा३ फ भ-
 मूर्धन्याप्राय । १७. रा२-समारोह । १८. रा२ फ म-बाध्यमानन्दहर्षजम् ।
 १९. अतः परमधिकः पाठः-रा२ फ म-मुमोच परमप्रीता प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥

- अथाऽब्रवीत् तदा' रामो' भरतं धर्म-चारिणम् ।
 ५२] अर्थ-संहिताया' वाचा धर्म-हेत्वर्थ-युक्तया ॥५६॥ [४४
 यद् एतद् भवन् श्रेष्ठं साऽशोकवनिकं महत् ।
 ५३] वैदूर्यकनकाऽऽकीर्णं सु-ग्रीवस् तत्र मोदताम् ॥५७॥ [४६
 यश् चैतत् सु-महद् दिव्यम् उप-स्थानं गतं महत् ।
 ५४] वि-भीषणाय तत् सौम्य दीयतां सुधया सितम् ॥५८॥ [N
 ५५] तथैव वानरेन्द्राणां यथा-क्रम-विहारिणाम् ।
 N] शृङ्गार-चाटिकां दिव्यां फल-पुष्पैश् च शोभिताम् ॥५९॥ [N
 N] अङ्गदप्रमुखाऽऽदीनां शुमान् आ-यतनानि च ।
 ५५उ] दीयतां क्षिप्रम् आ-वासो यथोचितम् अरि-दम ॥६०॥ [N
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा भरतः सत्य-विक्रमः ।
 ५६] पाणौ गृहीत्वा सु-ग्रीवं प्र-विवेश' महद् गृहम्' । [४७
 वि-भीषणं तथा वीरो वानरान् अपरांस् तथा ॥६१॥ [N
 ५७] ततस् तैल-प्रदीपांश् च पर्यङ्काऽऽस्तरणानि च ।
 गृहीत्वा प्राऽविशंस्' तत्र स्त्रियो भरत-नोदिताः' ॥६२॥ [४८
 ५८] तम् उवाच महा-त्तेजा' सु-ग्रीवं राघवाऽनुजः' ।
 अभि-वेकाय रामस्य दूतान् आ-ह्नापय स्वयम् ।' [४९
 ५९] प्र-भाते पुष्य-योगेन राघवः श्वोऽभि-विच्यताम्' ॥६३॥ [N
 ततः' स वानर-श्रेष्ठः' सौवर्णांश् चतुरो घटान् ।
 ६०] चतुर्णां कपि-मुख्यानां ददौ रत्न-विभूषितान् ॥६४॥ [५०

१. रा१ व अ प्र रा२ फ म-राजपुत्रं । ल१ ल२-राजपुत्रो । २. रा२ फ म-धर्मिणां वरं । ३. रा२ फ म-अर्थोपदि० । ४. रा२ फ-वचनमिदमर्थवत् । म-वचनं चेदयुक्तं ॥ ५. रा१ ल२ ल३ व अ प्र-रूपमश्रेष्ठं मे । रा२ फ म-०मं सुखं । ६. फ म-मुखावैदूर्यसंकीर्णं ॥ ७. म-अत आरम्य ६०-तमस्योक्तं वाच्यमस्ति । ८. रा२ फ-जैर्भर्तृदाय परमं आम्बवत्सुखाः कथित् । हरिहृदाव सर्वेभ्यो वानरेभ्यः पृथक् पृथक् ॥ ९. म-नास्ति । १०. रा२ फ-कवनासनधानादियुक्तानि मवनानि च । बुद्धोदकशिबोवेता ध्यावजितवसुभि च ॥ ११. रा२ फ-दिव्यजनहस्ताब्ज दासा दास्यत्र संगताः । गायका गर्वकाश्चैव कुर्वते तेऽनु संभवत् ॥ १२. रा२ फ म-प्रावेकायत तद् । १३. रा२ फ म-नास्ति ॥ १४. रा२ फ म-वर्जं—०कच्छीर्णं कपुत्रं (? मः) संप्रबोधितः ॥ १५. रा२ फ म-तत्रोपदिष्टं श्लोकात् । १६. रा१-राघवाऽनुजः । १७. रा१ ल२ ल३ व अ प्र-अभिवेचनार्थं देवस्य हुतमाह्नापय प्रभो । १८. म-०वेदवत् । १९. रा२ फ म-नास्ति ॥ २०. रा२ फ म-तच्छ्रुत्वा वानरेन्द्रस्तु ॥

- यथा प्रत्यूष-समये चतुर्णां सागराऽम्भसाम् ।
 ६१] पूर्णैर् घटैर् अन-उदिते शीघ्रम् आ-गम्यताम् इति ॥६५॥ [५१
 एवम् उक्ता महाऽऽत्मानो वानराः पर्वतोपमाः ।
 ६२] उत्-पेतुर् गगनं शीघ्रं गरुडा इव वेगिनः ॥६६॥ [५२
 जाम्ब-वांश् च सु-षेणश् च वेग-दर्शी च वानरः ।
 ६३] ऋषभश् च महा-बाहुश् चत्वारोऽपि वनौकसः ॥६७॥ [५३
 नदी-पतिभ्यश् चतुर्भ्यो जलं कुम्भैर् उपाऽहरन् । [५४
 ६४] मैन्द-प्रभृतयस् तत्र वानरेन्द्र-प्रचोदिताः ॥६८॥ [N
 ऋषभो दक्षिणात् तूर्णं सम्-उद्राज् जलम् आऽहरत् ।
 ६५] रक्त-चन्दन-शाखाभिः सं-वृते काञ्चने घटे ॥६९॥ [५६
 जाम्ब-वान् पश्चिमात् तोयम् आ-जहार स सागरात् ।
 ६६] रत्न-कुम्भेन महताऽगुरु-पल्लव-शोभिना ॥७०॥ [५७
 वेग-दर्शी व्यति-क्रान्त उत्-तराद् उदधेर् जलम् । [५८पू
 ६७] शोभितं फुल्ल-शाखाभिर् अ-चिराद् आनयच् छिवम् ॥७१॥ [N
 सु-षेणोऽङ्गद-केयूरैर् मण्डिते कलशे तथा ।
 ६८] पानीयम् आऽनयत् तत्र सम्-उद्राद् इतरात् त्वरन् ॥७२॥ [५५
 एवम् आभिषेचनिकं शत्रु-घ्नः सचिवैर् वृतः ।
 ६९] पुरो-हिताय श्रेष्ठाय गुरवे स न्य-अवेदयत् ॥७३॥ [५९उ
 ततः प्र-भाते वि-मले मुहूर्तेऽभि-जिति प्र-भुः । [N
 ७०] वसिष्ठः पुष्य-योगेन ब्राह्मणैः परि-वारितः ॥७४॥

१. रा, ल, प्र म-०दिते । २. म-तूर्ण । ३. रा, फ म-आगतुमर्हथ ॥
 ४. रा, फ म-नगसन्निभाः । ५. भ-पवना इव वेगिताः ॥ ६. रा, फ म-नास्ति ॥
 ७. रा, फ म-वज्र-नदीघातानां पंचानां । ८. रा, फ म-उपस्थिताः । ९. रा, फ
 म-नास्ति ॥ १०. रा, फ म-आनयत् । ११. म भ-०तेः । १२. ल, म-०नैवष्टेः ॥
 १३. रा, फ-नलक्ष पश्चिमात्तूर्णं समुद्राज्जलमानयत् । म-नलस्तु पश्चिमात्तूर्णमाज् ।
 १४. रा, रा, फ म भ-रक्तकुं० । १५. रा, फ म-०ता शिवं मारुतविक्रमः ॥
 १६. र, ल, ल, भ प्र-०दहर्षप्रतिक्रान्ताद् । १७. रा, फ म-इतुमानय पूर्वासु
 समुद्राज्जलमानयत् । १८. रा, फ म-नास्ति ॥ १९. ल, ल, व प्र-भूषिते ।
 २०. रा, नास्ति । फ म-समुद्रादुत्तरात्तूर्णमंगवो जलमानयत् ॥ २१. रा-
 राषवस्याभिषेकार्यमुत्सिवागम्यश्च न्यवेदयत् । फ म-अभिषेकं तु रामस्य शत्रु० ।
 २२. रा, नास्ति ॥ २३. रा, फ म-नास्ति । २४. रा, फ म-ततः पुरोहितो वृद्धो
 वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह ॥

- रामं रत्न-मये पीठे प्राङ्-मुखं सह सीतया । [६०
 ७१] उप-वेश्य महाऽऽत्मानं महर्षि-विदितेन च ॥७५॥ [N
 शास्त्र-दृष्टेन च तदा विधिना विधि-वद् वि-भुः ।
 ७२] राघवस्याऽभि-षेकाऽर्थं मन्त्रिभ्यः स न्य-अवेदयत् ॥७६॥
 वसिष्ठो वाम-देवश् च जाबालिः कश्यपस् तथा ।
 ७३] कात्यायनो भरद्वाजो वि-जयश् च महा-यज्ञाः ॥७७॥ [६१
 ७४उ] अभ्य-अषिञ्चन् नर-वरं प्र-मन्त्रेण सु-गन्धिना ।
 सलिलेन सहस्राऽक्षं वसवो वासवं यथा ॥७८॥ [६२
 ७५] ऋत्विग्भिर् ब्राह्मणैः पूर्वं कन्याभिर् मन्त्रिभिस् तथा ।
 बल-मुखैः प्र-हृष्टैश् च अभि-षिक्तः स राघवः ॥७९॥ [६३
 ७६] सर्वौषधि-रसैश् चैव दैवतैर् नभसि स्थितैः ।
 N] चतुर्भिर् लोक-पालैश् च ममेतैर् भूत-भावनैः ॥ [६४
 अभि-षिक्तो रराजाऽथ श्रिया परमया युतः ॥८०॥ [N
 ७७] छत्रं तस्य तु जग्राह शत्रु-घ्नः पाण्डुरं शुभम् ।
 शुक्लं च वाल-व्यजनं सु-ग्रीवो वानरेश्वरः ॥८१॥
 ७८] अपुरं चन्द्र-सङ्काशं वाल-व्यजनम् उत्-तमम् ।
 हृष्टो रामस्य जग्राह राक्षसेन्द्रो वि-भीषणः ॥८२॥ [६८
 ७९] मालां ज्वलन्तीं वपुषा काञ्चनीं श्वातपुष्कराम् ।
 राघवाय ददौ वायुर् वासवेन प्र-चोदितः ॥८३॥ [६९

१. रा२ फ म-ससीतमुपवेशयत् । २. भ-०विहितेन-तु । ३. रा२ फ म-
 शास्त्रदृष्टेन विधिना महर्षिविदितेन च ॥ ४. ल२ ल२ व-प्रभुः । ५. भ-सहिभ्रेभ्यो ।
 ६. रा२ फ म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—भ-अभिषेकाय रामस्य
 शतक्रतुपुरोगमाः । आगच्छन्देवताः सर्वा गगनाग्रथसंस्थिताः ॥ घृताची-
 प्रमुखास्तत्र आगच्छन्नुत्सुरोगणाः । विश्वावसुमुखाः सर्वे गन्धर्वा यक्ष-
 किन्नराः ॥ विलीपप्रमुखास्तस्य पितरः सनुपागताः । ब्रह्मा शम्भुश्च
 भगवान् बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ विश्वेदेवाः समदतो रामाभ्युदयलालसाः ॥
 ७. रा२ फ म-अथ कश्यपः । ८. रा२ म भ-वर्ज-नास्ति ॥ ९. भ-नास्ति ।
 १०. रा२ फ म-सोऽभिक्तः सनैगमैः । भ-०कः कनैः कनैः ॥ ११. रा२
 ल२ ल२ व अ प्र-०तैश् च मुनि । १२. भ-नास्ति । १३. रा२ फ म-
 नास्ति ॥ १४. रा२ ल२ ल२ व अ प्र-जग्राह तस्यैव । १५. रा२ फ म-
 महत् । १६. रा२ फ म-वेत् ॥ १७. रा२ फ म-विभ्राजमानो वपुषा मालां
 काञ्चनपुष्पिताम् ॥

- ८०] यक्षाऽध्यक्षः' समा-गम्य मणि-रत्नं महा-द्युतिम् ।'
मुक्ता-हारं तु' रामाय' ददौ शक्र-प्रचोदितः ॥८४॥ [७०
- ८१] ऋषि-सङ्घैस् तदाऽऽकाशे देवैश् च स-मरुद्गणैः ।' [N
स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरो ध्वनिः' । [N
- ८२] प्र-गीतं चाऽपि गन्धर्वैः प्र-नृत्तं चाऽप्सरो-गणैः' ॥८५॥
अभि-षेके प्र-वृत्ते'' तु'' तदा रामस्य धी-मतः । [७१
- ८३] मही सस्य-वती चैव'' रस-वन्ति फलानि च'' ।
गन्ध-वन्ति च माल्यानि तदा रामाऽभि-षेचने ॥८६॥ [७२
- ८४] ददौ' सहस्रम्'' अश्वानां'' धेनूनां च शतं शतम्'' ।
शतं शत-गुणं चैव वृषाणां ब्राह्मणेषु च ॥८७॥ [७३
- ८५] त्रिंशत् कोटी'' (?टीर्) हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो'' ददौ पुनः'' ।
यानाऽऽभरणवस्त्राणि शयनान्य'' आ-सनानि च'' । [७४
- ८६] ब्राह्मणेभ्यो ददौ हृष्टो ग्रामांश् च बहु-शो वरान्'' ॥८८॥ [N
अर्क-रश्मि-प्रतीकाशां काञ्चनीं मणि-भूषिताम् ।
- ८७] सु-ग्रीवाय स्रजं दिव्यां प्राऽयच्छत्'' स महा-रथः'' ॥८९॥ [७५
वैडूर्य-मणि-चित्रे च वज्र-रत्न-परिष्कृते ।
- ८८] प्राऽयच्छद् वालि-पुत्राय सोऽङ्ग-दायाऽङ्ग-दे शुभे ॥९०॥ [७६
तथैव राक्षसेन्द्राय दिव्यान् आ-भरणानि च ।
N] ददौ प्रेम-युतान्य् अष्टौ तदा प्रीति-कराणि च ॥९१॥ [N

१. भ-धनाध्यक्षः । २. भ-समायुतम् । ३. रा२ फ म-रक्षाध्यक्षः समुद्रस्तु मणिरत्नं पुरस्कृतं । ४. रा२-स रा० । फ म-समादाय । ५. रा२ म-प्रचोदितः ॥ ६. म-ऋषिसंघैस्तथा सिद्धैर्देवैः स० । भ-ऋषयस्तु-दुश्रुवैर्न बर्षयंतो जयाक्षिषा । ७. भ-स्वनः । ८. म-प्रगीताभ्यापि गन्धर्वाः प्रनृत्ताम् । भ-प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृताम् । ९. म भ-गणाः । १०. रा१ ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ११. रा२ फ म-तदर्हस्य । १२. रा२ फ म-चापि फलवन्तस्त्र पादपाः ॥ १३. रा२ फ म-सहस्रशतं । १४. रा२ फ-नां च शतायुतं । म-हृष्टानां धेनूनां च गवां शतम् । भ-धेनूनां सहस्रगुणितं तथा । १५. रा२ फ म-ददौ दशदृषं पूर्णं द्विजेभ्यो मनुजर्षभः ॥ १६. रा१-०टी सुवर्णस्य ब्राह्म० । रा२ फ म-कोटीनां विंशतिं चैव हिरण्यस्य । भ-कोटिं हि । १७. रा२ फ म-तदा । १८. रा२ फ म-महार्हाणि च रावणः । १९. भ-बहुम् । २०. रा२ फ म-नास्ति ॥ २१. रा२ फ म-च्छत् रघूत्तमः । भ-च्छत्स महायज्ञाः ॥ २२. रा२ फ भ-नास्ति । म-पुण्यैर्भणिभिरावद्धं काञ्चनं हेमनिर्मितम् । विभीषणाय च ददौ रामः केयूरमुत्तमम् ॥

- मणि-प्रवर-जुष्टं च मुक्ता-हारम् अन्-उत्तमम् ।
 ८९] ददौ रामोऽथ वैदेह्यै चन्द्र-रश्मि-सम-प्रभम् ॥१२२॥ [७७
 हरीणां चाऽपि मुख्याय शुभान्य आ-भरणानि च ।
 ९०] अवेक्ष्य (?क्ष) माणो वैदेहीं प्र-ददौ वायु-सूनुवे ॥१३३॥ [७८
 अव-मुच्याऽऽत्मनः कण्ठाद् धारं जनक-नन्दिनी ।
 ९१] वानरान् वीऽक्ष्य तान् (?०क्षते) सर्वान् भर्तारं च मुहुर् मुहुः १४ [७९
 ताम् इङ्गित-ज्ञः सम्प्रेक्ष्य बभाषे रघु-नन्दनः ।
 ९२] प्र-यच्छ सु-भगे हारं यस्य तुष्टाऽसि मैथिली ॥९५॥
 पौरुषं वि-क्रमो बुद्धिर् यस्मिन् एतानि सर्व-दा ॥ ८०
 ९३] सा ददौ वायु-पुत्राय तं हारम् अ-सितेक्षणा ॥९६॥
 हनू-मांस् तेन हारेण शुशुभे वानरर्षभः ।
 ९४] चण्डांश्चुऽत्कट-विद्धेन श्वेताऽभ्रेण यथाऽचलः ॥९७॥ [८१
 ततो द्विविद-मैन्दाभ्यां नीलाय पनसाय च ।
 ९५] सर्वान् काम-गुणान् हारान् प्र-ददौ वसुधाऽधिपः ॥९८॥ [८२
 सर्व-वानर-वृन्देभ्यो ये चाऽन्ये वानरेश्वराः ।
 ९६] स तेभ्यः प्र-ददौ रामो भूषणानि यथाऽर्ह-तः ॥९९॥ [८३
 वि-मीषणोऽथ सु-ग्रीवो हनू-माञ्जाम्ब-वांस् तथा ।
 N] सर्वे वानर-मुख्याश्च च रामेणाऽऽकृष्ट-कर्मणा ॥१००॥ [८४
 एवं ते पूजिताः सर्वे कामैर् अर्थैश्च च पुष्कलैः ॥ [८५
 ९७] उषित्वा वानरा मासान् राक्षसर्क्षास् तथैव च ॥१०१॥ [N

१. म-मणिरजुष्टं । २. रा२ फ-०हारभूषितं । ३. रा१ ल१ ल२ ब-
 विमीषणसहायानां वासांस्वाभरणानि च । ४. म प्र-नास्ति ॥ ५. ल१ ल२-
 हारीणां । ब-हराणां । भ-वासांसि । ६. म-मुख्यानां । ७. रा१-वर्ज-अवेक्ष्य
 मैथिली चैव हनूमंतं वृषंगमं । ८. रा१-नास्ति ॥ ९. रा२ फ म-वर्ज-अवेक्ष्य
 वानरान् । म-वेक्षित वा० । १०. रा२ फ म-पुनः पुनः ॥ ११. रा२ फ म-जनका-
 ल्मजां । म-राषवः शिवां । १२. रा२ फ म-दवस्व । १३. रा२ फ म-भामिनि ॥
 १४. रा२ फ म-मित्यतः । १५. रा२ फ म-मदवौ ॥ १६. रा२ फ-०रोत्तमः ।
 १७. म-चंद्राश्वराक्षिगौरेण ॥ १८. म-नास्ति । म-सर्वकामगुणान्मकाम् ॥
 १९. रा१ ल१ ल२ ब म प्र-चान्ये वानरोत्तमाः । म-चन्द्ररश्मिसमप्रभं । २०. फ म-
 सर्वेभ्यः । २१. फ-यथाहितः । २२. अतः परमधिकः पाठः-म-वर्ज-वासोभिर्भू-
 षणैश्चैव यथाऽर्हमतिपुष्कलैः ॥ २३. फ म-अत आरभ्य १११-तमश्लोकस्य पूर्वार्धं
 वाचकात् ॥ २४. रा१ ल१ म प्र-कामरक्षै । ल२ ब-कामे रक्षै । २५. ल२-उषिता ॥

आ-सनैः शयनैश् चैव वि-मानैश् चाऽपि पूजिताः ।^१

- ९८] वियोगाऽऽकुलितैः 'सर्वे' चेतोभिः सम्प्र-तस्थिरे ॥१०२॥[N
प्र-स्थितं तं हनू-मन्तम् उवाच रघु-नन्दनः ।
- ९९] हनू-मंस् त्वं मया' नाऽति-सत्कृतो' हरि-पुङ्गव ॥१०३॥[N
तस्माद् वरं वृणीष्वेह' महत् कर्म कृतं त्वया ।
- १००] एवम् उक्तोऽब्रवीद् रामं हर्षबाष्पाऽऽकुलेक्षणः' ॥१०४॥[N
यावद् राम-कथा' देव' पृथिव्यां प्र-चरेद् इह ।
- १०१] तावद् देहे मम प्राणास् तिष्ठन्तु वर-दोऽसि चेत् ॥१०५॥[N
ततस् तु राघवोऽवोचत् परि-ष्वज्याऽञ्जना-सुतम् ।
- १०२] एवं भवतु भद्रं ते यावद् भूमिर् धरिष्यति ॥१०६॥[N
पर्वताश् च सम्-उद्राश् च तावद् आयुर् अवाऽऽप्नुहि ।
- १०३] बल-वान् अ-जरश् चैव तरुणो न जराऽन्वितः ॥१०७॥[N
मैथिल्य् अपि तदा चैनम् उवाच वरम् उत्-तमम् ।
- १०४] उप-स्थास्यन्ति भोगास् त्वां स्वयम् एव हि मारुते ॥१०८॥[N
देव-दानव-गन्धर्वास् तथैवाऽप्सरसां गणाः ।
- १०५] यत्र तिष्ठसि तत्र त्वां सेविष्यन्ते यथा-सुखम् ॥१०९॥[N
फलान्य् अमृत-कल्पानि तोयानि वि-मलानि च ।
- १०६] उत्-पत्स्यन्ते यथा-कामं स्मरणेन तवाऽन्-अघ ॥११०॥[N
एवम् अस्त्व् इति चैवोक्त्वा प्र-ययौऽसाव् अञ्जना-सुतः'^२ । [N
- १०७] ततो यथाऽऽगतं सर्वे यथाऽऽवासं ययुस् तदा ॥१११॥[८५८
- १०८] राम-चन्द्रस्य' रम्याश्' च कथयन्तः कथाः शुभाः । [१०१५
N] तुष्टाः' सर्वे महाऽऽत्मानस' ततस्' ते वानरर्षभाः ॥'११२॥
वि-सृष्टाः पार्थिवेन्द्रेण किष्किन्धां पुनर् आ-गताः । [८६
N] वि-भीषणस् तु रामेण प्रेषितः स्वां पुरीं ययौ ॥'११३॥[८८८

१. रा२ भ-स्वभाः सुशयनाश्चैव मानसैश्चाभिपूजिताः । २. रा२-०कृताः ।

३. रा२ ल२ प्र भ-सर्वैश् ॥ ४. रा२ भ-वर्ज—न जानासि प्रभावं ॥ ५. रा२ भ-
०णीष्याथ । ६. अ प्र रा२-वर्ज—हर्षासं व्याकु० ॥ ७. रा२ भ-राम कथा तेऽस्वां ॥
८. रा२ भ-वर्ज—०वर्जैवं ॥ ९. भ-यथामरं ॥ १०. रा२-०नीसुतः । भ-०षी
साशुकोचनः ॥ ११. रा२ भ-रामानुरागान् रम्यांश् । १२. म-वर्ज—दृष्टाः ।
१३. म-वर्ज—यथात्मा वै तथा । १४. भ-नास्ति ॥ १५. फ म-नास्ति ॥

- ततस् तेषु प्र-यातेषु वानरेषु रघूऽत्तमः । [N
 १०८उ] नित्याऽनुरक्तं धर्म-ज्ञं लक्ष्मणं वाक्यम् अब्रवीत् ॥११४॥[९०उ
 आ-तिष्ठ धर्म-ज्ञ मया सहेमां
 गां पूर्व-राजाऽध्युषितां बलेन ।
 १०९] तुल्यां पुरस्-त्तात् पितृभिर् वृतां च
 त्वं यौवराज्ये धुरम् उद्-वहस्व ॥११५॥[९१
 सर्वाऽऽत्मना पर्यनु-नीयमानो
 यदा न सौमित्रिर् इयायं योगम् ।
 नि-युज्यमानो भुवि यौवराज्ये
 ११०] तदाऽभ्य-अपिञ्चद् भरतं महाऽऽत्मां ॥११६॥[९२
 इत्यार्षे रामायणे युद्ध-काण्डे^{१०} रामाऽभिषेको नाम
 नवोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०९ ॥

[वं-११३]= [दशोत्तरशततमः सर्गः =[दा-१३१]

- अहन्य अहनि रामस् तु कार्याणि स्वयम् एव हि^१ ।
 १] प्रत्यर्वक्षत^२ धर्माऽऽत्मा^३ सह भ्रातृभिर् अ-च्युतः ।
 N] वेद-वेदाऽङ्ग-विद्भिश् च सम्प्र-धार्य^४ बलाऽबलम् ॥^५१॥[N
 धर्मेण रक्षतस् तस्य हृष्ट-पुष्ट-जनाऽऽकुला ।
 २] बभूव पृथिवी सर्वा धनधान्यसमृद्धिनी ॥^६२^७ ॥[N
 अकाल-मृत्यु-भीर^८ नैव^९ न च व्याल-कृतं भयम् ।
 N] न च^{१०} व्याधि-भयं तत्र^{११} रामे राज्यं प्र-शासति ॥^{१२} ॥[९७

१. फ म-वर्ज-०रेष्वरिसूदनः । २. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-निर्लं युक्तं च ।
 ३. फ म-मेधावी ॥ ४. रा१ ल१ ल२ व अ प्र-समेतां । ५. रा२ भ-वर्ज-भासत्र-
 पूर्वां सुषितां कुलेन । ६. म-प्रवृत्तां ॥ ७. ल१ ल२ व अ प्र-अवाप । फ म-उपैति ।
 ८. फ म-वृष० । ९. ल१ ल२ व अ प्र-तलोभ्य० । फ-ततस्तु पश्चात्तरतोऽभिषिक्तः ।
 म-ततश्च पश्चात्तरतोऽभिषिक्तः ॥ १०. रा१ व प्र रा२ फ म-कंकाकंठे ॥ ११. ल१
 ल२ व-वा । अ-नु । प्र-व । १२. फ म-नास्ति । १३. फ-ईजे बहुवैभुविषेः । म-
 ईजे बहुविधैर्वागैः । १४. ल२ व प्र-सम्प्रदाय ॥ १५. फ म-नास्ति ॥ १६. रा१
 म-प्रमदा विधवा नास्तीत् । फ म-नापन्नं न विधवा । १७. रा२-व्याधिभ्यो
 भयं किञ्चिद् ॥

- निर्-दस्युर् अभवल् लोको नाऽन्-अर्थं कश्-चिद् आऽविशत् ।
 ३] न च स्मृष्ट्वा बालानां प्रेत-कार्याणि कुर्वते ॥४ ॥ [१८
 सर्वे प्र-मुदितं चाऽऽसीत् सर्वे धर्म-पराऽयणाः ।
 ४] दृष्ट्वा धर्म-परं रामं नैवाऽहिंसन् परस्परम् ॥५ ॥ [१९
 आसीद् वर्षसहस्राऽऽयुस् तथा पुत्रसहस्र-वान् ।
 ५] निर्-आमयो वि-शोकश् च रामे राज्यं प्र-शासति ॥६ ॥ [१००
 ६पू] नित्य-पुण्या नित्य-फलास् तरवस् तत्र निर्-व्रणाः । [१०२पू
 N] पुष्प-चन्तस् तथा गुल्मा रामे राज्यं प्र-शासति ॥७ ॥ [N
 N] वीर्य-वत्यस् तथौषध्यः सर्वा रस-समन्विताः । [N
 ६उ] काले वर्षति पर्जन्यः सुख-स्पर्शश् च मारुतः ॥८ ॥ [१०२उ
 स्व-धर्मेषु प्र-वृत्ताश् च वर्णाः स्वैर् एव कर्मभिः । [१०३उ
 ७] आत्म-धर्म-परा लोका रामे राज्यं प्र-शासति ।
 ८पू] सर्वे लक्षण-सम्पन्नाः सर्वे धर्म-पराऽयणाः ॥९ ॥ [१०४
 N] दश-वर्ष-सहस्राणि दश-वर्ष-शतानि च ।
 ८उ] वीत-शोक-भय-क्रोधो रामो राज्यम् अकारयत् ॥१० ॥ [१०५

१. ल१ ल२ ब अ प्र-नार्थकः क० । रा१ रा२ भ-०र्थं कश्चिदस्युश्च ।
 फ म-नानर्थः कंचनास्पृशत् । २. रा१ रा२ भ-चापि । ३. फ-०कार्यं स्म ।
 ४. ल२-नास्ति ॥ ५. ल१ ल२ ब अ प्र-सर्वे प्रमुदिता आसन् । फ म-सर्वे मुदित-
 मेवासीत् । ६. रा१ रा२ फ म भ-सर्वो धर्मपरो जनः । ७. रा१ भ-वर्ज-धर्ममेवा-
 नुवर्तत स्वाचारेण परंतपः । फ म-राममेवानुपश्यन्तो न हिंसन्ति परस्परं ॥
 ८. फ म-आसन् वर्षसहस्राणि नराः पुत्रसहस्रिणः । निरामयं वीतशोकं
 रामो राज्यमकारयत् । ल१ ल२ ब अ प्र-नास्ति ॥ ९. फ म-०वश्राभव-
 स्तथा । म-०वश्राभवस्तदा । १०. ल१ ल२ ब अ प्र फ म-नास्ति ॥ ११. फ म-
 फलवत्यस् । १२. फ-सर्वास्ता वै रसान्विताः । म-सर्वाश्च सुरसान्विताः । १३. ल१
 ल२ ब अ प्र-नास्ति । १४. ल१ ल२ ब अ प्र-कालवर्षी च ॥ १५. ल१-०र्मेऽथ । ल२
 ब अ प्र-०र्मे च । १६. ल१ ल२ ब अ प्र-तु । १७. फ-स्वकर्मसु च वर्तते तुष्टाः
 स्वैः स्वैः स्वकर्मभिः । म-स्वकर्मस्ववर्तत तुष्टाः स्वैः स्वैश्च कर्मभिः । १८. रा१ भ-
 आसन्नरा धर्मपरा रा० । फ म-प्रजा धर्मपराः सर्वा नावृत्तो वर्तन्ते जनः । १९. रा१
 म भ-सर्वलक्षणसम्पन्नोः । २०. रा१ भ-सर्वधर्मपरायणः । फ म-धर्मकर्मरतः
 सदा ॥ २१. अतः परमधिकः पाठः—ल१ ल२ ब अ प्र-निरामया ह्यशोकाश्च
 रामे राज्यं प्रशासति । अरयाश्च विनेताश्च महासत्त्वा जितेंद्रियाः ॥ अभ-
 याश्च तथा सत्त्वा बलवीर्यसमन्विताः । २२. रा१ रा२ भ-एवं गुणसमायुक्तो ।
 ल१ ल२ ब-०कभयक्रोधो । म-वीतरागभ० । २३ म-चकार ह ॥

- स राज्यम् अ-खिलं प्राऽऽप्य निहताऽरिर् महा-यशाः । [८९पू
 ९] ईजे' बहु-विधैर्' यज्ञैर्' महद्भिश्च' चाऽऽप्त-दक्षिणैः' ॥११॥ [९६उ
 दशाऽश्व-मेधान् आ-जहे' जारूथ्यान्' भूरि-दक्षिणान्' । [९४उ
 १०] पुण्डरीकाऽश्वमेधाभ्यां वाजपेयेन' चाऽसकृत्' ।
 N] अन्यैश्च' वि-विधैर्' यज्ञैर्' अयजत् पार्थिवर्षभः' ॥१२॥ [९३
 आ-जानु-बाहुः सु-मुखो महा-स्कन्धः' प्रताप-वान्' ।
 ११] लक्ष्मणाऽनुचरो रामः पृथिवीम् अन्व-अपालयत् ॥१३॥ [९५
 घन्यं' यज्ञस्यम् आयुष्यं राज्ञां' च विजयाऽऽवहम् ।'
 १२] आदि-काव्यं महत् त्व एतत् पुरा वाल्मीकिना कृतम् ।' १४॥ [१०६पू
 रामस्य चरितं रम्यं' देव-देवस्य भास्-वतः' ।' [N
 १३] शृणुयाद् यः सदा लोके स वै मुच्येत किल्बिषात् ।' १५॥ [१०६उ
 पुत्र-कामाश्च' च पुत्रान् वै' घन-कामा' धनानि च ।
 १४] लमन्ते' मनु-जा' लोके श्रुत्वा रामस्य चेष्टितम् ।' १६॥ [१०७
 लमते पति-कामा हि पतिं कन्या मनो-रमम् ।
 १५] समा-गमं प्रोषितैः(१ता)श्च' च' लमन्ते' बन्धुभिः' प्रियैः' ॥१७॥ [N
 यथा' रामेण' कौसल्या सु-मित्रा लक्ष्मणेन च । [१०८उ
 N] भरतेन च कैकेयी जीवत्-पुत्रास्' तथा स्त्रियः' ॥१८॥ [१०९पू

१. फ म-रामो । २. ल१ ल२ व अ प्र-व विविधैर् । ३. फ म-अयज-
 ऋदि० ॥ ४. ल१ ल२ व अ प्र-राजैर् आजहे । रा२-राजैर्बकार । ५. रा१ म-
 ०क्षिणः । फ-बहुद० । म-स निरंगलान् । ६. ल१ ल२ व अ प्र-०न सक्तता ।
 फ म-तथा बहुसुवर्णैः । ७. रा२-जन्मैर्बहुविधैर् । ८. फ-०वामजः । ९. रा१
 म-नास्ति । अतः परमधिकः पाठः—फ म-उषित्वा स महाबाहुश्चतुर्दश समा
 वने ॥ १०. फ म-सिंहस्कन्धोऽरिर्वधः । ११. ल२-नास्ति । अतः परमधिकः
 पाठः—फ म-ततो रामः स धर्मात्मा प्राप्य राज्यमनुत्तमम् ॥ १२. फ-इदं
 पुराणमायुष्यं राज्यं । १३. ल१ ल२ म-नास्ति । १४. ल२-कथितं प्रयत्नेनैव वाल्मीकिेन
 महारमना । म-०व्यं पुरा चैतन्महद्वा० । फ-०व्यमिदं बार्षं पुरा वा० । म-०व्यमिदं
 त्वाषं पुरा वा० ॥ १५. ल२ व प्र-पश्य । १६. ल२ व अ प्र-शाश्वतम् । १७. ल२-
 इवेमहत्पुराश्वमेधाभ्यां अग्रमस्तु नः । फ-नास्ति । १८. ल१ फ-वः शृणोति सतां
 मध्ये नरः पापात्प्रमुच्यते । १९. म-नास्ति ॥ २०. ल२ व अ प्र रा१-०मम पु० ।
 फ म-पुत्रार्थी कन्येन पुत्रान् । २१. रा१ म-वर्ज-०कामो । २२. ल१ व-कमेत
 मनुजो । ल२ अ प्र-कमते मनुजो । २३. फ म-नास्ति ॥ २४. फ म-प्रवासेभ्यो ।
 २५. म-वर्ज-कमते । २६. फ-वापि वाचये । म-बन्धुबान्धवैः ॥ २७. फ-
 रावणेनैव । म-रावणेन च । २८. फ म-समेवा शिववादिना ॥

समा-गता महा-भागा सीता चाऽपि यशस्विनी ।

N] कथां^१ रामायणं श्रुत्वा प्राऽऽप्नोति प्रिय-सङ्गमम् ॥१९॥ [N
शृण्वतः पठतश्च^२ चैव^३ सर्वं पापं प्र-णश्यति । [N

महीं वि-जयते राजा शत्रुश्च^४ चाऽस्य वि-नश्यति । [१०८पू
N] श्रुत्वा काव्यम्^५ इदं^६ पुण्यं दीर्घम् आयुश्च^७ च विन्दति ॥२०॥ [११०पू
श्रुत्वा रामायणं यो वै भूमि-दानं समा-चरेत् ।

N] स भवेत् पृथिवी-पालश्च^८ चक्र-वर्ती पुनः पुनः ॥२१॥ [N
गो-भूमि-रत्न-वासांसि भोगांश्च^९ च विपुलांसु तथा ।

N] दातव्यं श्रद्-दधानेन ह्य^{१०} अ-क्षयं स्वर्गम् इच्छता ॥२२॥ [N
इमं च^{११} वि-जयं चित्रं^{१२} रामस्याऽऽह्लिष्ट-कर्मणः ।

N] लोक-नाथस्य कृत्स्नस्य सर्वे प्राऽऽञ्जलयो नराः^{१३} ॥२३॥ [N
शृण्वन्ति लोके य^{१४} इदम्^{१५} आर्षं वाल्मीकिना कृतम् ।

N] रामस्य चरितं रम्यं नाऽस्ति तेषां परा-भवः ॥२४॥ [N

N] समा-गमं प्र-वासिनां^{१६} लभन्ते^{१७} चाऽपि बान्धवाः^{१८} ।

१६उ] प्राऽर्थितांश्च^{१९} च वरान् सर्वान्^{२०} आभुवन्ति^{२१} यथेप्सितान् ॥२५॥ [११२
श्रवणेन सुराः सर्वे प्रीयन्ते^{२२} पठनात्^{२३} तथा ।

वि-नायकाश्च^{२४} च शाम्यन्ति गृहे तिष्ठन्ति^{२५} यस्य^{२६} वै । [११३

N] आर्तवे च^{२७} स्त्रियः श्रुत्वा प्र-सूयन्ते सुताञ्छुमान् ॥२६॥ [११४उ
पूजयंश्च^{२८} च पठंश्च^{२९} चैदं^{३०} शृण्वञ्च^{३१} च श्रद्-दधन्^{३२} नरः ।

N] सर्व-पाप-विमुक्ताऽऽत्मा^{३३} दीर्घम् आयुर्^{३४} अवाऽऽभुयात् ॥२७॥ [११५

१. ल१ ल२ व प्र-तपस्विनी । २. भ-नास्ति । ३. रा२ फ भ-तथा ।
म-एवं ॥ ४. ल१ ल२ व प्र-चापि । ५. रा२ भ-नास्ति । ६. ल१ ल२ व प्र-
०चापि वि० । फ म-सत्रुभाष्यधितिहति । ७. फ म-रामायणं ॥ ८. फ म भ-
नास्ति ॥ ९. रा२ फ म भ-पु । १०. फ म-सुत्वा । ११. रा२ भ-सुपाः ।
१२. फ म-मत आरभ २७-तल्लोकं वावचास्ति ॥ १३. रा२ भ-ने चैदं ॥ १४. रा२
भ-वर्ज-०सिन्धो । १५. रा१ ल१ ल२ व भ-कमते । प्र-कमते । १६. रा१
अ-माधुवः । ल१ ल२ व भ प्र-०वैः । १७. रा२ भ-भोगान् प्राप्नु० । १८. रा२
भ-वर्ज-प्रसन्ना वरदात् । १९. प्र रा२ भ-तिहति । २०. रा२ भ-वन्न ।
२१. रा१ ल१ ल२ व भ प्र-वै ॥ २२. रा२ भ-वर्ज-चेमं । २३. रा१-अदाभिषयो ।
२४. रा१ भ-०विमुक्तात्मा । रा२ भ-०विनिमुक्ते । २५. अतः परत्रधिकः पाठः-
रा२-स्वर्णसोयी सुरापी च गोहता ब्राह्मणस्य च ॥

- श्लोक-पादं पठेद् यस् तु विष्णु-लोकं स गच्छति ।
 N] श्रद्ध-दधानस् तु सततं भक्तश् चैव विशेषतः ॥२८॥ [N
 प्रीयते भग-वान् विष्णुः स हि रामो महा-यशाः । [११७उ
 N] आदि-देवो महा-बाहुर हरिर् नारायणः प्र-भुः ॥२९॥ [११८पू
 द्वि-जश् च वेदान् समवाऽऽभुयात् सुखं
 राज्यं च राजन्य-वरः सुखाऽऽगतम् ।
 धनानि वैश्यश् च सुखेन वै लभेत्
 तथैव शूद्रोऽपि परां च सद्-गतिम् ॥३०॥ [N
 कुलस्य^{१०} वृद्धिं^{११} धन-धान्य-सङ्कुलां^{१२}
 स्त्रियश्^{१३} च पुत्रान् सुखम् एव चोत्-तमम् ।
 रामस्य शृण्वंश् चरितं महाऽऽत्मनः
 N] प्राऽऽप्नोति सर्वाम्^{१४} इह चाऽर्थ-सिद्धिम् ॥३१॥ [११९
 आरोग्यम् आयुष्यम् इदं^{१५} यशस्यं
 धन्यं महद् बुद्धि-करं सु-पुण्यम्^{१६} ।
 श्रोतव्यम् एतन् नि-यतं^{१७} हि सद्भिर्
 N] ऊर्जस्-करं^{१८} वृद्धि-करं च नित्यम्^{१९} ॥३२॥ [१२०

१. रा२-एतद्दानप्रमुष्येत स याति वैष्णवं पदम् । भ-भक्ति । अतः परम-
 धिकः पाठः—रा२-प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां मार्गे चैव विशेषतः । एतद्दानस्य
 महिमा न भूतो न भविष्यति ॥ २. म-०नस्य सततं मार्गे चैव । भ-०नस्य सततं
 तत्रकस्य । ३. फ म-भक्ति ॥ ४. रा२ भ-वर्ज-—प्राप्नोति स हरेर्लोकं स महात्मा
 महावक्ताः ॥ ५. रा१ ल२ ल२ व अ प्र-द्विजोऽपि । ६. भ-कुलाग० । ७. रा१
 ल२ ल२ व अ प्र-द्विजस्तु । ८. रा१ ल२ ल२ व अ प्र-संगतिम् । ९. फ म-वेदविद्य
 अवेदिशः क्षत्रियो राज्यमाप्नुयात् । धनधान्यं तथा वैश्यः शूद्रश्च सुखमाप्नुयात् ॥
 १०. रा२ भ-कुटुम्बदृ० । ११. भ-०संख्यं । १२. भ-भिवत् । १३. ल२ ल२
 व-वर्मान् । रा१ अ प्र रा२-चार्यान् । १४. फ म-भक्ति । अतः परमधिकः पाठः—
 रा१ ल२ ल२ व अ प्र फ म-कुटुम्बवृद्धिं धनधान्यसंख्यं स्त्रियश्च मुक्याः
 सुखमुत्तमं सदा । लभेत लक्ष्मीं विपुलां नरोत्तमो यथाभिवेकं भुवि राम-
 लक्ष्मणौ ॥ १५. भ-०ण्यमयोः । १६. ल२ ल२ व-अत आरभ्य 'बुद्धिकरं' इति
 वाचकात् । १७. फ-भायुष्यमारोग्यकरं यशस्वं सौभाग्यं बुद्धिविषयं च ।
 म-पुण्यं पवित्रं सुखं यशस्वं सौभाग्यं बुद्धिविषयं च । १८. फ-विपरीतम् ।
 म-विपरीतम् । १९. भ-यशस्करं दृ० । रा१ अ प्र रा२-०स्करं बुद्धि- । फ
 म-भाष्यामूर्जस्करवृद्धिकामैः ॥

ऋषि-कृतम् इति दिव्यं ह्य' आदि-काव्यं त्रि-लोके ।

नि-गदितम् इदम् आर्षं राम-वृत्तं पराऽर्ध्यम् ।

रघु-कुल-वर-जन्म-ख्यापनं पुण्य-कीर्तितं ।

[N] दनु-तनय-निहन्तुर् लोक-नाथस्य विष्णोः ॥३३॥ [N

इत्यार्षे रामायणे महाकवि-वाल्मीकि-विरचिते युद्ध-काण्डे रामाऽभि-श्लेको

नाम दसोत्तरशततमः सर्गः ॥ ११० ॥

समाप्तश्चाऽयं युद्ध-काण्डः ।

१. भ-मुनिकृतं । २. भ-ह्यादि का० । ३. भ-जायं पुण्यमत्यन्तं च ।
 ४. भ-वर्ज-०म्भरथापनं । ५. फ म-नास्ति ॥ ६. ल१ ल२ अ प्र फ-महर्षिवा० ।
 ७. ल१ ल२ व प्र-भाभ्युदयिके रा० । व प्र-लंकाकाण्डे रा० । फ-भाभ्युदयिके पर्वणि
 रामाभिषेकः समाप्तः । म-चतुर्विंशतिसारक्यां संहितायां सुंदरकाण्डे रामराज्यवर्णनं
 समाप्तं । भ-वाल्मीकीये लंकाकाण्डं समाप्तं ॥ ८. अतः परमादर्शग्रंथानां विविष्टा
 उपसंहाराः—रा१ ल१ ल२ अ प्र रा१-काण्डेऽस्मिन्परिसंख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
 सर्गाणां द्वे शते चैव पंचसर्गसमन्विते ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि पंचश्लोकशतानि च ।
 वृत्तांताश्च समाख्याताः सप्ततिर्द्वे च संयुताः ॥ रा१-भत्रानुकमणी । समाप्तोऽयं युद्ध-
 काण्डो लंकापर्वगर्भः । ॐ पुराणं भारतं वापि रामायणमथापि वा । द्रवा यत्कलमाप्नोति
 पार्थ तत्केन वर्धते । यत्कलं तीर्थयात्रायां यत्कलं यज्ञयाजिनाम् । कपिकानां
 सहस्रेण सम्बग्दत्तेन यत्कलम् ॥ तत्कलं समवाप्नोति पुस्तकैकप्रदानतः । वाजपेयसहस्रेण
 सम्बग्दत्तस्य यत्कलं तत्कलं समवाप्नोति विद्यादानाच्च संज्ञायं । धर्माऽधर्मौ न
 जानाति विद्याविरहितः पुमान् । तस्मात्सर्वधर्मार्थं विद्यादानरतो भवेत् ॥ त्रैलोक्यं
 चतुरो वर्णाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् । ब्रह्माद्या देवताः सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिताः ॥
 चतुर्युगाच्च (?) स राजेन्द्र एकसप्ततिसंख्यया । कल्पं विष्णुपुरे तिष्ठन्पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥
 क्षितिं चागम्य कल्पाने राजा भवति धार्मिकः । हस्त्यश्वरथसंयुक्तो दीर्घायुर्नीलजो
 भवेत् ॥ पुत्रपौत्रैः परिहृतो जीवेश शरदां शतम् । इत्यार्षे रामायणे महाकवि-
 वाल्मीकिविरचिते युद्धकाण्डे समाप्तं संपूर्णः । श्रीरामाय नमः । ल१-समाप्तोऽयं
 लंकाकाण्डः—ॐ शुभमस्तु सर्वजगताम् । रामः श्रीसीतारामाय सकृदमजाय नमो
 नमः । भद्रं भद्रं भद्रं ॥ ल२-समाप्तश्चायं युद्धकाण्डः । ॐ तस्वत् । ॐ श्रीगणेशाय
 नमः । शुभं शुभं । पुराणं भारतं वापि रामायणमथापि वा द्रवा यत्कलमाप्नोति
 पार्थ तत्केन वर्धते । यत्कलं तीर्थयात्रायां यत्कलं यज्ञयाजिनाम् । कपिकानां सहस्रेण
 सम्बग्दत्तेन यत्कलम् । तत्कलं समवाप्नोति पुस्तकैकं न संज्ञायः ॥ शुभमस्तु
 केसकपाठकयोः शुभं शुभं । ॐ तस्वत् ॥ ॐ श्री संवत् ९ ज्येष्ठवदीसप्तम्यां
 सप्तम्यास्तरे इदं रामायणपुस्तकं समाप्तं शुभं । समाप्तोऽयं लंकाकाण्डः । ॐ शुभमस्तु ॥

अ-समाप्तो युद्धकांडः । शुभमस्तु । क्लिप्तं मित्रं रामकाकं वासी कोटका जलधर-
 मध्ये लीवी आश्रये दाडजीकै ॥ प्र-समाप्तोऽयं लंकाकांडः । शुभमस्तु डेसकपाठकयोः ।
 रा३-समाप्तोऽयं युद्धकांडः । लक्षांकनार्गेदुमिते (१८००) तु वत्सरे पौषसित्तलैक-
 तिथौ हि सूर्यजे । अलंघनीदमीश्वर एतच्छात्रा शिवापतिराजनतत्परेण ॥ श्रीरामायणमः ।
 सीतारामचंद्राभ्यां नमो नमः । पुनरपि हनुमते नमः । श्रीराम । श्रीकोशकेंद्राधिपतये
 नमः । श्रीराम ॥ फ-शुभमस्तु । लंकाकांडः समाप्तः । फास्तुणस्य पूर्णिमायां गुरुवासरे
 तथैव च क्लिप्तमिदं पुस्तकं रघुनाथेन भीमता ॥ प्र-आभ्युदधिकं पर्वं सुन्दरकांडं
 चेति । अतः परमुत्तरकांडस्तृतीयो भविष्यति । यस्यायमादि श्लोकः प्राप्त राक्षस्य
 रामस्य राक्षसानां वधे कृते । आजगमुर्ऋषयः सर्वे राघवं प्रति वंदितुं ॥ अस्मिन्
 कांडेपि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना । सर्गाणां द्वे शते चैव पंचसर्गसमन्विते ॥
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकसप्ततानि च ॥ श्लोकाश्च विंशतिः प्रोक्ताः पञ्चश्लोक-
 समन्विताः ॥ वृत्तान्ताश्च तथा ख्याताः सहस्रिद्वे च संयुताः । अत्रानुक्रमणी ।
 वाकमीकिना कारितमप्रमेयं रामायणं पापतरोः कुठारं । समग्रिमं सुन्दरकांडमे-
 तत्पठेन्नदीच्छेत्सुखस्वर्गसंपदं ॥ एवं ग्रन्थ संख्या ९५३५ आदर्शशोषान्मतिविन्नमाह्व
 बद्धर्षहीनं क्लिप्तं मवात्र । तत्सर्वमायैः परिशोचनीयं प्रायेण मुक्कंति हि ये
 क्लिप्तं ॥ युद्धकांडं संपूर्णं शुभमस्तु । संबत् १८१० ॥ सावनमासे सुकळ
 पंच सप्तम्यां सोमवासरे शुभस्थान गीरो मध्ये महाराज श्री राठ कुत्वाल सिंघस्य
 राज्यं । क्लिप्तं वैरागी उचोदास जी ॥ यादिसं पुस्तकं दृष्ट्वा तादिसं
 क्लिप्ततो मया । जदिपि सुखमसुखं वा मम दोषो न दीयते । अ-शुभमस्तु ॥
 सिद्धिरस्तु ॥ संबत् १७०३ समवैवैसा० ।